

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK :

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL
és
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK :

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR

HARMINCZNYOLCZADIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1914

*Az Egyet. Philologiai Közlöny dolgozótársai
1914-ben:*

Alszeghy Zsolt	Király György
Baranyai Zoltán	Klein Samuel
Bayer József	Kleinmayr Hugó
Benigny Gyula	Komonczy Gaspár
Binder Jenő	Kornis Gyula
Birkás Géza	Kovács Ferencz
Bittenbinder Miklós	Kovács Lajos
Borbély István	Kőszegi László
Boros József	Kristóf György
Braun Soma	Kropf Lajos
Császár Elemér	Laban Antal
Császár Ernő	Lám Frigyes
Csengeri János	Láng Margit
Csermelyi Sándor	Latzkó Hugó
Czebe Gyula	Marmorstein Artúr
Darkó Jenő	Marót Károly
Dengyel Lajos	Melich János
Dézi Lajos	Módi Mihály
Elek Oszkár	Moravcsik Gyula
Ferenczi Zoltán	Németh Gyula
Fest Sándor	Pais Dezső
Finály Gábor	Papp Ferencz
Fogarasi Béla	Pecz Vilmos
Förster Aurél	Pitroff Pál
Gálos Rezső	Radó Antal
Geréb József	Rácz Lajos
Gesztesi Gyula	Révay József
Gombocz Zoltán	Rózsa Dezső
Gragger Róbert	Rudberg, Gunnar
Gréb Gyula	Sas Andor
Gulyás József	Schmidt József
Gulyás Pál	Schmidt Márton
Hadzsega Gyula	Schwartz Frigyes
Haraszti Gyula	Simonyi Zsigmond
Hartyáni Zoltán	Szentirmay Gizella
Hegedüs István	Sziklay Gy. Sziárd
Heinrich Gusztáv	Thienemann Tivadar
Helle F. Hugó	Tolnai Vilmos
Hellebrant Árpád	Trostler József
Henrich Arnold	Váczy János
Hornyánszky Gyula	Vajticzky Emánuel
Horváth János	Veró Leó
Huszi József	Vértesy Dezső
H. Révhegyi Rózsi	Vértesy Jenő
Kádár Jolán	Weber Artúr
Kálmán Ödön	Weiszer Róbert
Kardos Lajos	Zibolén Endre
Keller Imre	Zlinszky Aladár
Kempff József	Zolnai Béla
Kerekes Gábor	Zolnai Gyula

← Összesen 100. →

TARTALOM.

I. Értekezések.

	Lap
<i>Bayer József</i> : Hamlet mint vásári komédia	249
<i>Benigny Gyula</i> : A jelentésváltozás egy faja a görögben (II. közl.)	17
<i>Borbély István</i> : Bogáthi Fazakas Miklós zsoldárfordítása	1
<i>Boros József</i> : Pindaros epinikionjainak metrikai szerkezete	679, 754
<i>Dézi Lajos</i> : Lukianos és Bogáthi Fazakas Miklós	745
<i>Elek Oszkár</i> : A skót népballadákról	32, 90
<i>Hegedüs István</i> : A latin nyelv kérdése	81
<i>Hornyánszky Gyula</i> : A szó hatalma	633
<i>Horváth János</i> : Ének az gazdagrul	331
<i>Keller Imre</i> : Faludi Ferencz «Cæsar»-ja	748
<i>Komoneczy Gáspár</i> : A latin imperf. con. és a föltételes mondatok	190, 258
<i>Kovács L.</i> : De Johannis Michaelis Bruti Historiæ Hungaricæ Latinitate	110
<i>Kristóf György</i> : Baresay és Orczy	785
<i>Laban Antal</i> : A Klingsor-mondához	695
<i>Marót Károly</i> : Homerus comparatus II.	39
<i>Módi M.—Pecz F.</i> : Οἱ τρόποι τοῦ Βακχουλίδου	161
<i>Moravcsik Gyula</i> : A csodaszarvas mondája a bizánczi írónál	280, 333
<i>Sas Andor</i> : Schelling-követő magyar természetfilozofusok a romantikus Jénában	674
<i>Sziklay Gy. Szárd</i> : A zenőirlii föliratok, elephantinei papyrusok és Dániel könyvének arámi nyelve	352, 409
<i>Tolnai Vilmos</i> : A kurucz balladák hitelességéről	656
<i>Trostler József</i> : Faludi és a német gáláns költészet	201
<i>Vétesy Jenő</i> : Az ál-shakespearei Merlin dráma	467
<i>Zolnai Béla</i> : Szigligeti «Szökött katoná»-jának külföldi elemei	105, 175, 269, 338, 472

II. Hazai irodalom.*

*Alszeghy Zsolt: Gyöngyösi Toldalék. <i>k. gy.</i>	246
Aristotelis de anima I. III. Rec. Aur. Förster. <i>Rudberg Gunnar</i>	372
*Barla-Szabó Titus: Legrégibb nyelvemlékünk a HB kora, keletkezési helye és szerzője. <i>M—ch.</i>	159
*Barta Mór: Etimologiai csevegések. <i>t. v.</i>	504
*Berecz Sándor: Apollonius históriája	77
Birkás Géza: Montaigne pedagogiai tanulmányai. <i>Gulyás Pál</i>	298
Böhm Károly élete és munkássága. <i>Husztiné Révhegyi Rózsi</i>	704
Buday Árpád: Római felirattan. <i>Findly Gábor</i>	297
*Byron Child Harold zarándokútja. Ford. Torkos László. <i>k. l.</i>	504

* A *-gal jelzett művek a Vegyesek rovatában vannak ismertetve.

	Lap
Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. sz.-ban. <i>Bleyer Jakab</i>	215
Csiksomlyói iskoladrámák. <i>Király György</i>	373
Dengyel Lajos: Seneca viszonya Euripideshez. <i>Braun Soma</i>	57
Erasmus: A gyermek nevelése. A tanulmányok módszere. Ford. Péter János. <i>Zibolén Endre</i>	292
*Erdélyi Lajos: A HB nyelvjárása. <i>eo.</i>	327
Gaál László: Bacchylides hang- és alaktana. <i>Vértesy Dezső</i>	49
Gerecs Sz. F.: A cippus Abellanus. <i>Benigny Gyula</i>	706
Gombocz—Melich: Lexicon Critico-etymologicum Linguae Hungaricae. <i>Zoltai Gyula</i>	478
*Gréb Gyula: A székesi húnok	247
Gulyás József: Vergilius jelzői. <i>Dengyel Lajos</i>	52
Hain Gáspár Löcsei Krónikája. Kiadták Bal—Förster—Kauffmann. <i>Gréb Gyula</i>	795
*Hienz, H.: Fünf Gedichte von Jakob Piso. <i>h. a.</i>	822
Homeros Iliasa. Ford. Vértesy Jenő. <i>Hegedüs István</i>	791
Horatius ódái és epodosai. Ford. ifj. Szász Béla. <i>Csengeri János</i>	206
Jánosi Béla: Szerdahely György æsthetikája. <i>Kornis Gyula</i>	483
Kaposi József: Szent Ferencz Virágoskertje. <i>Király György</i>	116
Kardos Lajos: Arany János Bolond Istókja. <i>U. az</i>	794
*Kelemen Béla: Magyar-német és német-magyar nagy kézi szótár. B. Kemény Zsigmond Hátrahagyott Munkái. Kiadta Papp Ferencz. <i>Pais Dezső</i>	327
Koeppel E. és Morvay Gy.: Byron. <i>Elek Oszkár</i>	489
*Kozma Andor: B. Eötvös József a költő emlékezete. <i>K. Gy.</i>	117
*Loósz I.: Ady Endre lírája tükrében. <i>p. f.</i>	160
Magyar Shakespeare-Tár VI. k. <i>Rózsa Dezső</i>	505
*Mahler E.: Beöthy Zsolt egyptológiai gyűjteménye. <i>l. n.</i>	220
Mészáros Gyula: Magyarországi kún nyelvemlékek. <i>Németh Gyula</i>	327
*Moderne Ungarische Dichter. Übertragen v. L. Brájjer. <i>t—r.</i>	706
Módi M.: Horatius és Bacchylides. <i>Vértesy Dezső</i>	328
Német philologiai dolgozatok 1—8. szám. <i>Trostler József</i>	49
Pater, W.: A renaissance. Ford. Sebestyén Károly. <i>Köszegi László</i>	53
Pecz, P.: Συγκριτικὴ τροπικὴ. <i>Darkó Jenő</i>	374
*Pitroff Pál: Kemény Zsigmond æsthetikája. <i>p. f.</i>	484
Quintilianus szónoklattana. Ford. Prácser Albert. <i>Vértesy Dezső</i>	822
*Schiller O.: A szépség lényege és értéke. <i>azs.</i>	699
*Scrittore ungheresi. I. Giov. Arany. (F. Sirola). <i>bz.</i>	506
*Simonyi Zs. Helyes magyarság. <i>t. v.</i>	248
*Strachey: A francia irodalom fő irányai. <i>bg.</i>	328
Szalay László levelei. <i>Váczy János</i>	506
*Trostler József: Dósa György a XVII. sz. német irodalmában	292
Váczy János: Tompa életrajza. <i>Tolnai Vilmos</i>	160
*Vajda Viktor: Rousseau és Kölcsey. <i>r. l.</i>	113
*Viski Károly: A szalontai nép nyelvéből. <i>m—ch.</i>	506
*Wildner Ödön: Goethe és a mai ember. <i>b—b.</i>	248
Zivuska Jenő: A filozofia története Thalestól Platonig. <i>Kerekes Gábor</i>	160
	301

III. Külföldi irodalom.

*Alt-Wiener Volkstheater. I—VII. <i>k. j.</i>	323
*Annales de la Société J. J. Rousseau. IX. <i>r. l.</i>	503
Aristotelis de anima I. III. (G. Biehl). <i>Förster Aurél</i>	61
*Aron, A. W.: Die progressiven Formen im Mittelhochdeutschen u. Frühneuhochdeutschen. <i>sch. j.</i>	503

	Lap
Barth, C.: Römische Charakterköpfe in Briefen. <i>Schmidt Márton</i> ...	306
*Bechtold, A.: Grimmelshausen u. seine Zeit. <i>t-r.</i> ...	403
Bédier, J.: Les Légendes épiques. <i>Birkás Géza</i> ...	494
*Bibliothèque Française. <i>bz.</i> ...	817
*Biró, L. A.: Magyarische Sprach- u. Gesangsaufnahmen. <i>g. z.</i> ...	246
Birt, Th.: Römische Charakterköpfe. <i>Schmidt Márton</i> ...	229
Bolte-Polivka: Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen <i>Schwarz Frigyes</i> ...	493
*Brenner, E. J. W.: Thomas Phaer. <i>l. h.</i> ...	742
*Briggs Dinsmore, W.: Marlowe's Edward the Second <i>f.</i> ...	742
*Brüggemann, F.: Utopie u. Robinsonade. <i>t-r.</i> ...	403
Bulle, H.: Handbuch der Archäologie. <i>Láng Margit, Láng Nándor</i>	381
*Bürgers Gedicht Die Nachtfeier der Venus. <i>t-r.</i> ...	817
Busse, E. K.: Ulrich von Türheim. <i>Heinrich Gusztáv</i> ...	796
Byzantinische Papyri. <i>Darkó Jenő</i> ...	223
Castelli, J. F.: Memoiren meines Lebens; hg. von J. Bindtner. <i>Bayer J.</i>	709
*Chinard, G.: L'Amérique et la rêve exotique dans la littérature franç. au XVII ^e et au XVIII ^e siècle. <i>bz.</i> [...	504
*Cim, Alb.: Mystifications littéraires et théâtrales. <i>bz.</i> ...	818
*Coppée, F.: Lettres à sa mère et à sa soeur. <i>bz.</i> ...	324
*Deutsche Lyrik d. XVII. Jahrhds, hg. v. P. Merker. <i>t-r.</i> ...	245
*Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. <i>b-b.</i> ...	818
*Deutsche Schwänke. Gesammelt von A. Wesselski. <i>t-r.</i> ...	819
*Diltheys Schriften. II. <i>f-i.</i> ...	405
Dittrich, O.: Die Probleme der Sprachpsychologie. <i>Gombocz Zoltán</i>	306
Dohn, W.: Das Jahr 1848 im deutschen Drama u. Epos. <i>Sas Andor</i>	383
Dragendorff, H.: Westdeutschland zur Römerzeit. <i>Csermelyi Sándor</i>	232
Drerup, E.: Das fünfte Buch der Ilias. <i>Marót Károly</i> ...	720
Durel, J.: Commodien. <i>Révay József</i> ...	119
*English Literature, The Cambridge History of. <i>f.</i> ...	246
*Essays and studies of the English association. <i>r. d.</i> ...	404
*Faesi, Rob.: Paul Ernst und die neuklassischen Bestrebungen im Drama. <i>w-r.</i> ...	819
*Federn, R.: Répertoire bibliographique de la littérature française des origines à 1911. <i>bz.</i> ...	742
*Feist, S.: Indogermanen u. Germanen. <i>sch. j.</i> ...	324
Feist, S.: Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen. <i>Be-</i> <i>nigny Gyula</i> ...	307
*Flaubert, G.: Dernières oeuvres, I. <i>bz.</i> ...	245
*Förster-Nietzsche, El.: Der einsame Nietzsche. <i>s. a.</i> ...	819
Frontinus: The two Books on the Water Supply of the City of Rome. <i>Kropf Lajos</i> ...	228
*Glauser, Ch.—Curtius, A.: Die französische Sprache der Gegenwart. I. <i>bg.</i> ...	742
*Gobineau, Comte de: Adélaïde. <i>bz.</i> ...	404
*Goedeke—Goetze: Grundriss zur Geschichte d. deutschen Dicht- tung. IV ³ 2—4. ...	158
*Gréb J.: Schlesisch u. oberzipsich. <i>th.</i> ...	247
*Hagen, D.: Die Indogermanen. <i>sch. j.</i> ...	324
Hausrath-Marx: Griechische Märchen. <i>Vértesy Dezső.</i> ...	389
Heiss, H.: Balzac. <i>Lám Frigyes</i> ...	724
*Hirschstein, H.: Die französische Revolution. <i>s. a.</i> ...	820
Hönig, J.: Ferd. Gregorovius als Dichter. <i>Sas Andor</i> ...	801
*Horn, É.: Influence sociale de Ste Elisabeth de Hongrie. <i>bz.</i> ...	245
*Jahrbuch der Grillparzer Gesellschaft. XXIV. ...	158
*Jellinek, M. H.: Geschichte d. neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung. <i>th.</i> ...	245

	Lap
*Keller, G.: Der grüne Heinrich. Studienausgabe. <i>t-r.</i> ...	404
*Kellner, L.: Gesch. d. nordamerikanischen Literatur. <i>f.</i> ...	324
Kleinmayr, Hugo: Die deutsche Romantik u. Landschaftsmalerei. <i>Szentirmay Gizella</i> ...	226
*Kluge, Fr.: Abriss der deutschen Wortbildungslehre. <i>sch. j.</i> ...	820
*Krimmer, W.: Erinnerungen eines alten Lützower Jägers. <i>w-r.</i> ...	820
*Krüger, H. A.: Deutsches Literatur-Lexikon ...	404
*Kühner (R) Ausführl. Grammatik d. lat. Sprache. II. ² <i>sch. j.</i> ...	504
Laurand, L.: Progrès et recul de la critique. <i>Marót Károly</i> ...	63
Leo, F.: Geschichte der römischen Literatur. <i>Révay József</i> ...	58
*Leval, A.: Supplément à la Bibliographie Française de la Hongrie (de Kont). <i>bz.</i> ...	406
*Lüders, H.: Üb. d. literar. Funde in Ostturkistan. <i>sch. j.</i> ...	325
Martha, J.: La langue étrusque. <i>Gombocz Zoltán</i> ...	302
Martin, J.: Studien u. Beiträge zur Erklärung u. Zeitbestimmung Commodians. <i>Révay József</i> ...	119
Maugain, G.: Boileau et l'Italie. <i>Elek Oszkár</i> ...	131
Meillet, A.: Aperçu d'une histoire de la langue grecque. <i>Benigny Gyula</i> ...	392
*Meyer, R. M.: Anleitung z. deutschen Lektüre ...	325
U. az: Deutsche Parodien. <i>th.</i> ...	246
*Müller, J.: Jean Paul, Biographie u. Spruchauswahl. <i>t-r.</i> ...	404
*Müller-Freienfels, R.: Poetik. <i>f-i.</i> ...	820
*Oulmont, Ch.: La poésie française du moyen-âge, XI -XV ^e siècle. <i>bz.</i> ...	159
*Péterfy Jenő: Petőfi Sándorról. <i>K. Gy.</i> ...	78
*Poulsen, F.: Die dekorative Kunst des Altertums. <i>l. n.</i> ...	325
Pschmadt, C.: Die Sage von der verfolgten Hinde. <i>Moravcsik Gyula</i> ...	126
*Révész, A.: Le jeune mouvement littéraire en Hongrie. <i>th.</i> ...	505
Roemer, A.: Homerische Aufsätze. <i>Marót Károly</i> ...	388
U. az: Aristarchs Athetesen in der Homerkritik. <i>U. az</i> ...	806
*Roth, P.: Die neuen Zeitungen in Deutschland im 15. u. 16. Jdt. <i>t-r.</i> ...	404
Rub, O.: Das Burgtheater. <i>Kádár Jolán</i> ...	128
Rubensohn, O.: Hellenistisches Silbergerät in antiken Gipsgüssen. <i>Láng Margit</i> ...	798
*Sauer, Eb.: Die französische Revolution. <i>s. a.</i> ...	820
*Schanil, Alb.: Altösterr. Dichteroffiziere. <i>w-r.</i> ...	821
Schissel von Fleschenberg, O.: Die griechische Novelle. <i>Braun Soma</i> ...	127
U. az: Entwicklungsgeschichte d. griech. Romanes im Altertum. <i>Czebe Gyula</i> ...	804
U. az: Novellenkränze Lukians. <i>Braun Soma</i> ...	311
Briefe von Dorothea u. Friedrich Schlegel an die Familie Paulus. Hg. von R. Ungar. <i>Kleinmayr Hugó</i> ...	377
Scholte, J. H.: Probleme der Grimmelshausenforschung. <i>Trostler József</i> ...	718
*Schopen, E.: Die Familie im Verfassungsleben der idg. Centrum- Völker. <i>sch. j.</i> ...	821
Smith, C. A.: Die amerikanische Literatur. <i>Rózsa Dezső</i> ...	311
*Speyer, I. S.: Die indische Theosophie. <i>sch. j.</i> ...	326
Staehlin, R.: Das Motiv der Mantik im antiken Drama. <i>Huszti József</i> ...	309
*Stendhal, Oeuvres complètes. I. II. <i>h. j.</i> ...	325
Suchier, H.—Birch-Hirschfeld, A.: Geschichte der franz. Literatur. <i>Gulyás Pál</i> ...	716
Thomas, É.: Studien zur lat. u. griech. Sprachgeschichte. <i>Révay József</i> ...	380
Thomas, É.: Pétrone. <i>U. az</i> ...	714
*Wagners (Richard) Gesammelte Schriften. Hg. v. W. Goether. U. az hg. v. J. Kapp. ...	326
Walzel, O.: Leben, Erleben u. Dichten. <i>Szentirmay Gizella</i> ...	799
*Waschnitius, V.: Perht, Holda u. verwandte Gestalten. <i>sch. j.</i> ...	743

	Lap
White, J. W.: The Verse of Greek Comedy. <i>Marót Károly</i>	230
*Wieneke, E.: Patriotismus u. Religion in Fr. Schlegels Gedichten. <i>t—r.</i>	821
Witkop, Ph.: Die neuere deutsche Lyrik. <i>Weiszter Róbert</i>	726

IV. Programm-értekezések.

Balogh Á.: Ujhelyi Dayka Gábor. <i>Gálos Rezső</i>	313
Bessenyei Lajos: Vázlat Platon Symposionjának tartalmáról. <i>Vajticzky Emdánuel</i>	394
Birkás Géza: Racine és az újabb francia kritika. <i>Elek Oszkár</i>	66
Györe J.: Abonyi Lajos pályája. <i>Kristóf György</i>	64
Kelecsényi J.: Herder és Kant történetbölcsésele. <i>Kovács Ferencz</i>	730
Kelemen B., Maron Istv.: Vörösmarty, az ember. <i>Alszegehly Zsolt</i>	395
Lakatos V.: Eötvös József br. gondolatai a kereszténységről. <i>Kristóf György</i>	65
Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. <i>Király György</i>	810
Madarász Flóris: Herczeg Ferencz drámái. <i>Kristóf György</i>	808
Pintér Jenő: Időmutató a megújulás-korabeli magyar irodalom történetéhez (1772-1821). <i>Király György</i>	810
Pintér Lajos: Egy IV. sz. attikai szónok válogatott beszédeinek magyarázása. <i>Módi Mihály</i>	731
Pruzsinszky P. és Hamar I.: A Ráday-könyvtár. <i>Kristóf György</i>	135
Rácz Jenő: A mythologiai díszítés Propertiusnál. <i>Vajticzky Emdánuel</i>	136
Röder E. A.: A kuruczkor érzésvilága. <i>Alszegehly Zsolt</i>	315
Szerédi L.: Ovidius Naptára. <i>Kempf József</i>	132
Szentgyörgyi L.: Ibsen. <i>Weber Artúr</i>	807
Vári Emil: A mesterkedőkről. <i>Gálos Rezső</i>	727
Vezér Mór: Stiliztikai jegyzetek. <i>Zlinszky Aladár</i>	3
Wagner J.: Goethe Faustjának zenei hatásáról. <i>Sas Andor</i>	727
Zlinszky A.: A kiejtés stílusa. <i>Bittenbänder Miklós</i>	729

V. Budapesti Philologiai Társaság.

A Társaság XXXIX. közgyűlése 1914. január 10-én	137
I. Elnöki megnyitó beszéd. <i>Hegedüs István</i>	81
II. Titkári jelentés. <i>Hornyánszky Gyula</i>	137
III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	139
IV. Jegyzőkönyv a közgyűlést megelőző választmányi ülésről	144
V. Jegyzőkönyv a közgyűlésről	144
Felolvasó és választmányi filesek 67, 234, 315, 396, 497,	811
A B. Ph. Társaság tisztikara és választmánya 1914-ben	835

VI. Vegyesek.

Adalékok Tompa Mihály életrajzához. <i>Váczy János</i>	236
Adatok a magyar drámafordítások forrásaihoz. <i>Káldár Jolán</i>	240
Ágnes asszony latinul. <i>h.</i>	315
A «Halotti Beszéd kora, keletkezési helye és szerzője». <i>Barla-Szabó Titusz</i>	322
A hamis tanu. <i>Simonyi Zsigmond</i>	812
A hét bölcs mester története. <i>Révay József</i>	155
A midras Beresit rabba 100. fejezetéhez. <i>Helle F. Hugó</i>	242
A Pædagogium magyar filologiai szemináriuma. <i>G—s.</i>	155
A Toldi-mondához. <i>Heinrich Gusztáv</i>	234
Az Agrippa-mese eredetéhez. <i>Klein Sámuel</i>	75

	Lap
Az Agrippa-mese keleti változatáról. <i>U. az</i>	322
Az Iréne-monda német feldolgozásaihoz. <i>Trostler József</i>	399
Bauernfeld vígjátékai a magyar színpadon. <i>Gálos Rezső</i>	152
Bogáthi Fazakas Miklós zsolnárfordításához. <i>Kálmán Ödön</i>	735
Bürger és Berzeviczy Gergely. <i>Gesztesi Gyula</i>	323
Czirkuszi Hamlet-paródia Pesten 1857-ben. <i>Bayér József</i>	811
Dante és Csokonai. <i>Ferenczi Zoltán</i>	814
Catullus 2. verséhez. <i>Hartyáni Zoltán</i>	498
Der Aufbau der Literaturgeschichte. <i>Bleyer Jakab</i>	736
Egy francia-magyar szakszótár. <i>Rácz Lajos</i>	321
Enek a gazdagról. <i>Alszegehly Zsolt</i>	500
B. Eötvös József levelei német tudósokhoz. <i>Zolnai Béla</i>	71
Felelet Haraszi Gyula közleményére. <i>Bánder Jenő</i>	76
Gaudy magyar vonatkozású novellája. <i>Gulyás Pál</i>	397
Görres József és a magyar hünmonda. <i>Sas Andor</i>	152
Helyreigazítás. <i>Vértesy Dezső</i>	158
Herder és Batsányi. <i>Thienemann Tivadar</i>	146
Hibaigazítás	323
«Jóka ördögé»-nek meséjéhez. <i>Elek Oszkár</i>	816
Kelemen-Maron: Vörösmarty, az ember. <i>Alszegehly Zsolt</i>	395
Kis János és Eschenburg. <i>Gálos Rezső</i>	401
Madách, George Sand «Lélia» cz. regényéről. <i>Tolnai Vilmos</i>	738
Magyarország angol regényekben. <i>Fest Sándor</i>	316
Megint a Toldi monda. <i>h.</i>	396
Mikszáth forrásaihoz. <i>Gálos Rezső</i>	70
Nagy János «Ars satyrica»-ja. <i>Alszegehly Zsolt</i>	68
Néhány adat az Argirus-meséhez. <i>Gulyás József</i>	732
Nietzsche és a magyarság. <i>Geréb József</i>	498
Petőfi «A huszár» cz. költeményének történetéhez. <i>Kardos Lajos</i>	74
Petőfi és Shelley. <i>Radó Antal</i>	240
Prónai Antal. <i>Alszegehly Zsolt</i>	812
Pyrker és Körner. <i>Weber Artúr</i>	318
Salamon és Markalf. <i>Gulyás József</i>	8:5
Szegedy Róza két német verse Kisfaludy Sándorhoz. <i>Pitroff Pál</i>	402
The Hungarian Brothers. <i>Baranyai Zoltán</i>	400
Új adatok a kazárok történetéhez. <i>Marmorstein Artúr</i>	148
Válasz. <i>M—ch.</i>	322
Válasz Alszegehly Zsoltnak. <i>Horváth János</i>	501
Válasz Huszti Józsefnek. <i>Révay József</i>	158
Válasz Révay Józsefnek. <i>Huszti József</i>	156
Veröffentlichungen des Bundes der Freunde des humanistischen Gymnasiums. <i>Huszti József</i>	398

VII. Könyvészet.

A magyar philologiai irodalom 1913-ban. <i>Hellebrant Árpád</i>	507
Budapesti és kolozsvári doktori disszertációk 1913-ban	407
Philologiai programm-értekezések 1912/3-ban	78
Új könyvek rövid ismertetései 158, 245, 323, 403, 503, 741,	817
Új könyvek a classica-philologia köréből	242, 739
Beküldött könyvek jegyzéke 76, 159, 246, 326, 405, 504, 743,	821

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1914.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratait **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

BORBÉLY ISTVÁN: Bogáthi Fazakas Miklós zsolttárfordítása	1
BENIGNY GYULA: A jelentésváltozás egy faja a görögben. II. közl.	17
ELEK OSZKÁR: A skót népballadákrol. II. közl.	32
MARÓT KÁROLY: Homerus comparatus. II. közl.	39

HAZAI IRODALOM.

Gaál László: Bacchylides hang- és alaktana. VÉRTESY DEZSŐ	49
Módi Mihály: Horatius és Bacchylides. U. AZ	49
Gulyás József: Vergilius jelzői. DENGYEL LAJOS	52
Német philologiai dolgozatok, 1—8. szám. TROSTLER JÓZSEF	53
Dengyel Lajos: Seneca viszonya Euripideshez. BRAUN SOMA	57

KÜLFÖLDI IRODALOM.

F. Leo: Geschichte der römischen Literatur. RÉVAY JÓZSEF	58
Aristotelis de anima libri III. (G. Biehl). FÖRSTER AURÉL	61
L. Laurand: Progrès et recul de la critique. MARÓT KÁROLY	63

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

Györe János: Abonyi Lajos pályája. KRISTÓF GYÖRGY	64
Lakatos Vince: Eötvös József br. gondolatai a kereszténységről. U. AZ	65
Birkás Géza: Racine és az újabb francia kritika. ELEK OSZKÁR	66

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1913 dec. 10-iki ülése	67
Nagy János «Ars satyrica»-ja. ALSZEGHY ZSOLT	68
Mikszáth forrásaihoz. GÁLOS REZSŐ	70
B. Eötvös József levelei német tudósokhoz. ZOLNAI BÉLA	71
Petőfi «A huszár» cz. költeményének történetéhez. KARDOS LAJOS	74
Az Agrippa-mese eredetéhez. KLEIN SÁMUEL	75
Felelet Harasztai Gyula közleményére. BINDER JENŐ	76
A szerkesztőkhez beküldött könyvek jegyzéke	76
Programm-értekezések 1912/13	78
Tisztelt Olvasóinkhoz!	80

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 12 korona. Egy füzet ára 1 korona 20 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

BOGÁTHI FAZAKAS MIKLÓS ZSOLTÁRFORDÍTÁSA.

(Bibliografia.) Bogáthi zsoltárai először mint tisztán szombatos énekek kerülnek irodalmunkba, illetőleg a szombatos költészet Bogáthi zsoltárai alapján válik először ismeretessé — a nélkül, hogy a szerző neve egyelőre tudva lett volna. Történt ugyanis, hogy a Jancsó-féle könyvtár átvételével megbizottak egy kéziratos kötetre akadtak, melyet *Lugossy József* «Egy szombatos énekeskönyvről»¹⁾ címen 1850 szept. 2-án a Tud. Akadémia nyelvtudományi osztálynak kis ülésén mutatott be. A kötet, az ismertető szerint, «a szombatos secta' hymnariumába tartozó zsoltárokat, énekeket s tanvitató versezetekeket örzött meg számunkra.»²⁾ A 161 levélből álló kézirat két részre oszlik. Az első Dávid zsoltárainak verses magyar fordítását adja 106 levelen. E résznek záradéka ez: «Végezte el e zsoltárt Nagy-Solymoson nyomorgó Gábor deák az ő jóakaró és bizodalmas urának, Kis-Solymoson lakozandó Mátéfi Pálnak házánał.» A második rész 55 levelen a szombatosok himnuszait, ünnepi énekeit néhány tanvitató énekkel tartalmazza. Másolóirol a következő bejegyzések emlékeznek: «Iratattott Kissolymoson Anno 1615, elkezdvén 25 die May Váradı János által.» Alig öt lapnyi munka után a 145-ik levelen: «Finis per me Stephanum Tolnaj, anno 1615 die 13 Dec.» Végül a 155. lapon: «Finis per me Petrum Zak juniorem, rectorem Kús Solinosini anno 1618.»

Az énekek szerzési idejét *Lugossy 1600—1615.* közé teszi. «A dictio és verselés Batizi és Tinódi oskolájáról Molnar Albert tisztább formáira e versek látszanak képezni az átmeneti szakot.» Az énekek szerzőiről nem tud bizonyosat. Az első részben a versfők nem a szerzőre, hanem a tartalomra vonatkoznak, mi arra utal, hogy «az egész fordítás egy és ugyanazon egyén következetesen kivitt munkája» (CXII. lap). A második részben Bókényi János, Alvinczi Énok, Pankotai Tamás és Péchi Simon nevei fordulnak elő. «Vessük össze — írja folytatólag — codexünk első és nagyobb darabjának, a zsoltár-

¹⁾ Megj. *Új Magyar Múzeum* I. évf. II. köt. (1850—51) C—CXXXVIII. 1.

²⁾ E kötet ma a Tud. Akadémia kéziratárában *M. Cod. ivr. 75 sz.* alatt van. *Lugossy* «Jancsó-kódex»-nek nevezte, mi helyett Thúry Zsigmond (A szombatos kódexek bibliográphiája. Mezőtúr. 1912. 27—35. lap) «Kissolymosi Mátéfi Pál énekeskönyve» elnevezést ajánlja («En szombatos tulajdonosa után neveztem el»). Thúry pontos leírását is adja a kötetnek, mi különbben már *Lugossynál* is olvasható. i. h. CII—CIII. lap.

könyvnek nyelvét, irányát s versszerkezetét a Péchy nevét viselő két himnuszal: nem lehet a benső nagy hasonlóságot közöttük fel nem ismerünk» (CXV. lap). Miből az következne, hogy «Péchy Simon nemcsak a zsoltárkönyv, de a codex legnagyobb része szerzőjeként üdvözölendő» (CXVI. lap).

Kriza János 1851 szeptemberében arról értesíti Toldyt, hogy a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában 1617-ből van egy szombatos énekeskönyv, azt is Gábor deák másolta. Belőle a Jancsó-kódex zsoltárai hiányzanak, de második részében vannak oly énekek, melyek viszont a kódexben nincsenek meg.¹⁾ Toldy ekkor arra kérte Krizát, hasonlíttaná tüzetesen össze a két énekeskönyvet, valamint nézne utána, hátha találtatnának az iskolai tékában hasonlók. Kriza 1853. év folyamán több ízben tudósítá Toldyt²⁾ arról, hogy a Jancsó-kódex zsoltárai Bogáthi Fazakas Miklós Psalteriuma címmel megvannak a kollégiumi könyvtárban. «A tudós társaság példánya csonka lévén — írja — nem csodálhatni, hogy Lugossi bácsi megfosztván Bogáthit az egyedül őt illető költészeti dicsőségtől, a furfangos lelkű Péchi Simont ruházá fel azzal.» E psalteriumos kötetet tanulmányozás végett el is küldötte, több adatot idézván Bogáthi életére. Kénosi-Uzoni egyháztörténetéből. «Ez apró szétszórt jegyzeteket csak azért bátorodom felírni — írja 1853 jan. 4 iki levelében — hogyha fáradságot veendő Kegyed Irodalom Történeteiben Bogáthi Miklósról tenni említést, mert úgy hiszem, ötlet tartandja kegyed is a szép Psalterium írójának.»

Így került Bogáthi az irodalomtörténetbe s így jutott Toldynak következő elismeréséhez: «Érezhető emelkedést mutatott a költészet az üldöztetése közepett egészen kedélyvilágához utasított szombatosok felekezeténél s különösen annak főképviselője Bogáthi ifj. Fazakas Miklósnál, kinek szabadon dolgozott zsoltárai és énekei mind melegségre s költői kifejezésre, mind az érzések nemességére, végre nyelvés versalak tisztaságára nézve mindent meghaladott, mit egyházi költészetünk azon időben előállított. Akkor azonban a szép énekyűjtemény az országos tilalmak miatt világot nem láthatván, s a kisedd felekezetnek istentisztelete rejtekhelyeiből ki nem hatolhatván: az összes énekszerzésre nem gyakorolhatta azon nemesítő befolyást, mely különben el nem maradhatott volna.» 25 éven keresztül ez a két mondat képviselte Bogáthit a nélkül, hogy valakit bővebb vizsgálódásra ösztönzött volna.³⁾

1880-ban Jakab Elek vette tüzetes vizsgálat alá a Bogáthi kér-

¹⁾ A könyv címe: Szombatosok Énekes Könyve, s ismertetését — felolvastatván az Akad. összes kis ülésében 1851 szept. 22-én — az *Új Magyar Múzeum* II. évf. II. köt. (1851—52) 160—171. lapján közölte Kriza. Itt sincsen még megemlítve a Bogáthi neve.

²⁾ Leveleit Hellebrant Árpád adta ki. Akad. Értesítő 1912 okt. 274. füzet, 509—532. lap.

³⁾ Pedig e két mondatban három probléma rejlett: I. Ki volt az *id.* Bogáthi, ha a fordítót *ifj.*-nak nevezzük; egyáltalán mi Bogáthi családfája? II. Szombatos volt-e s ha — mint Kriza vitatta leveleiben — nem volt az, hát hogyan választhatták a szombatosok az unitárius zsoltárkönyvet énekeskönyvükül? III. Csakugyan nem volt hatással korára, miként ezt Toldy állította?

dést.¹⁾ Jakab a zsoltároknak négy kéziratát ismerte: 1. a Lugossy által ismertetett Jancsó-kódex, 2. a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának 57. II. 16. jegyű, 3. az Erdélyi Múzeum Kézirattárában levő szenterzsébeti másolat,²⁾ és 4. szintén a kolozsvári unit. koll. könyvtárában levő s Tordai János psalteriumával egybekötött zsoltárfordítás-kéziratokat. Szövegösszehasonlítások alapján egyik kéziratot sem tartja eredetinek «En a kolozsvári unitárius főtanodabeli Codexet korrektebbnek tartom s kiadás esetében a szenterzsébeti másoló javításaira nem tudnék figyelemmel lenni. Eredetileg azok kezében is a kolozsvárihoz hasonló példány állott, de tudakosságukban több zsoltárnak még alakját s versmértékét is nem átalították megváltoztatni.» A Tordaival egybekötött fordításra ez a megjegyzése: «E szövegben³⁾ az 1604-iki (kolozsvári) példánytól csak lényegtelen eltérések látszanak; egyik főbb, maga a cím és az év; másik az, hogy a dallam, a mikre hivatkozás van, sok zsoltárnál más; harmadik, hogy az LI-ik zsoltárának itt hiányzik; negyedik, hogy a leíró Bogáthinak rímeiben itt-ott változást tett, ha például egy négyes versszakban egy rím-szó kétszer jött elé, a másoló egyiket szintén rímelő más szóval cserélte fel; Sztárai, Sommer s a *Turris Claudiopolitana* történeti jelentőségű hivatkozások nem jönnek elé: szóval a 64 év időkülömbösége, modernné tenni kívánó szellemét, Bogáthi tisztos ódonágú s igaz költői lendületű nyelvén romboló hatását a Zsoltárkönyvnek nem előnyére gyakorolta.» A Jancsó kódexben levő szöveg is «sok variant mutat, másolója módosított, javított, sok helyt pedig rontott rajta».

Jakab tanulmánya a Bogáthiról való értekezéseknek sorozatát kezdette meg. Kardos Albert három év múlva⁴⁾ megkísérli Bogáthit beállítani korának irodalmába. «E zsoltárfordítás — írja — a XVI. századi líra legbecsesebb termékei közé tartozik. Tartalom és alak, de kiváltkép a dictio ereje és szépsége, a verselés magyarossága, ritmosos volta ha nem is helyezik egy polczra, de közel emelik Balassának és Szenczi Molárnak hasonnemű műveihez. A fordítás módjában — mondhatnók a compositióban a Sztárai híve; mindkettőnél ugyanazon epikus elemek zavarják meg a hála és tisztelet, a bűnbánat és panasz hangjait a zsoltárok elején és végén.»

Jakab Elek más kérdést is megkísérlett tisztázni Bogáthival kapcsolatban, azt, hogy vajjon helyesen tartják őt s zsoltárfordítását szombatosnak? Erre vonatkozólag Kardos így írt: «Ha Jakab Elek

¹⁾ «Bogáthi Fazakas Miklós, XVI-ik századi magyar theologus és költő» czímen. Keresztény Magvető 1880 (XV. évf.). 3. czikk. Nagybecsű fejtegetéseinek nem tárgyunkra vonatkozó részéről ezúttal nem szölok.

²⁾ CL-ik zsoltár végén e záradék olvasható: «Bevégeztetett Szent Dávid Zsoltárai leírása 1608-n Szenterzsébeten febr. 14. Finis Psalmorum Davjdjeorum Anno 1608 in Zent Erzsébeth 14. febr.»

³⁾ Címe: «Szent Dávid Soltári különb különb nótákra szabva. Magyar nyelvre formáltattak Bogáthi Miklós által, az Isten gyülekezetinek hasznára és lelki épületire 1605. esztendőben.» A codex a 246-ik lapon a CL-ik zsoltárral végződik: «Finis. Gloria Deo, Venia Reo. G. V. 1679. mense febr.»

⁴⁾ «A XVI. század magyar lírai költészete.» A budapesti egyetem bölcsészeti karától jutalmazott pályamunka. Megjelent EPhK. 1883. évf. 4. czikk.

meg nem is bizonyítja, magukból a zsolttárokban nyilvánvaló, hogy azok nem szombatos ember szerzeményei; szombatos szellemet ugyanis, a mit Toldy lát bennök, egyetlen egy sorból sem olvashatnánk ki. S hogy a szombatosok mégis annyira kedvelték e zsolttárfordítást, hogy náluk jobban elterjedt, mint magánál az unitárius felekezetenél, annak oka átdolgozása módjában rejlik.» Vagy még inkább abban, a mit már Jakab állított: «A szombatosok az unitáriusok iskoláiban tanultak, papjaik, kántoraik ott képeztettek s csak mikor az iskolából kimentek, titokban és inkább legbensőbb érzelmeikben vagy befolyásos szombatos uraktól csábítva váltak el a törvényes hitfelekezettől, de színleg akkor is hozzájuk kívántak tartozni.»

E nyilatkozatok után úgy látszott, hogy a zsolttárok ügye végleg el van intézve. Nem volt. Hét év múlva, 1890-ben épen elülről kellett kezdeni mindent. Ekkor jelent meg ugyanis Kohn Sámuelnek «A szombatosok» cz. kötete, mely már az Előszóban fölhiúta ellentmondó nézetére az olvasó figyelmét. «Bogáthi híres Psalteriumára nézve — úgymond — eddigelé abban állapotok meg, hogy a teljes zsolttárkönyvnek ezen első magyar költői fordítása tisztán unitárius szellemben írt munka, melynek már tartalmából is kiviláglik, hogy szerzője nem volt szombatos. A Psalterium kéziratának tanulmányozása ennek ép ellenkezőjéről győzött meg.» E meggyőződésének igazolása könyvének legerdekesebb részei közül való. Íme néhány mondata: «Bogáthi nem fordít, hanem körülír; nem az eredetinek szövegét akarja feltüntetni, hanem annak értelmét. Teszik azt mások is. Csakhogy a többi magyar zsolttárfordító egész Bogáthiig Jézus életét s halálát, tanítását s egyházát találja a zsolttárokban. Bogáthi ellenben nem vonatkoztat semmit sem Jézusra vagy a kereszténységre.» Több hasonló érv alapján kimondja: «Bogáthinak zsolttárai mindenütt szombatos nézeteket és tanokat juttatnak érvényre s olyan határozott és erős zsidó szellem nyilatkozik bennök, a minőt hiába keresünk maguknál a zsidó fordítóknál.»

Az a körültekintő alaposság, melylyel Kohn könyvét megírta, valamint a zsidó theologiai irodalomban való jártassága állításának rendkívüli erőt adott.¹⁾ Az a kérdés, kinek van már most igaza: Jakabnak e vagy Kohnnak? A kérdést ebben a formában eldönteni nem lehet, mert a föltevési alap ingadozó. Ha t. i. a zsolttárokban ép oly bizonyossággal ki lehetett mutatni az unitarizmust, mint a szombatoságot, akkor a zsolttárok valójában nem tartoznak sem az egyik, sem a másik felekezethez az irodalmához, hanem ahhoz a keresztény protestáns irodalomhoz, a melynek szelleme egyformán nyilatkozik az unitarizmusban is, meg a szombatoságban is.²⁾ A Bogáthi-féle zsolttár-

¹⁾ Kohn állításait *Jakab Elek* «Még egyszer Bogáthi Fazakas Miklósról» czímen czáfolta a *Ker. Magvető* 1891. 3. füzetében (136—156. l.).

²⁾ Hogy maga Bogáthi milyen felekezethez tartozott, a mondatok után — nem zsolttárfordításából, hanem életrajzából kell megállapítani. Sajnos, *Décsi Lajosnak* «Bogáthi Fazakas Miklós élete és költői működése» cz. irodalomtörténeti tanulmánya (Bpest, 1895), mely Bogáthinak első életrajza, e kérdéssel nem foglalkozik behatóan. Mindössze annyit jegyez meg, hogy «elhamarkodott Kohn Sámuel állítása». Nem tér ki erre *Kányaró Ferencz*nek *Pokoly József* latin nyelvű publikációjához csatolt élet-

fordítás problémája Kohn tanulmánya után két ágra oszlik: irodalomtörténetire és theologiaira. Mi ezúttal szorosan az irodalomtörténeti vizsgálódás mellett maradunk s a szombatosságnak dogmatikai fejtegetésébe csak ott s csak annyiban fogunk becsátkozni, a mennyiben irodalomtörténeti szempontok ezt kívánni fogják.

Magukkal a zsolttárok, azok tartalmával s verselésével Kanyaró Ferencz foglalkozott legalaposabban. Aprólékos gondosságával csodálatos kitartással kutatott ki minden bennük lehető érdekességét. E tárgyról szóló első tanulmányában¹⁾ röviden megírta a Dávid Ferencz halálát követő évtized unitárius egyháztörténetét, sikerült képet rajzolván a jezsuita üldözésnek e szomorú korszakáról. Ekkor kellett Bogáthinak is a Dunántúlra menekülnie. «Bár Pécselt feltűnően gazdag és népes gyülekezetre talált — írja — sőt a két főpap, Jászberényi és Válaszúti György a XVI. százbeli unitarizmus legkitűnőbb bajnoka volt: Bogáthi még sem érezte elég otthonosan magát közöttük. Az erdélyi szabadabb levegőt a dunántúli tájak regényes szépségei el nem feledtették. Bogáthi minduntalan haza gondolt; meglátszik ez Pécsen készült zsolttárain. A CXIX-ik zsolttárban pl. meghatározó esengéssel rimáncodik istenéhez, hogy vigye őt haza. Más helyeken felöltő az erdélyi állapotok élénk festése. A zsolttárokat itt-ott kibővíti és átalakítja korának szokása szerint. Angyal lovagokról, angyalok országgyűléséről, 12 zsidó vármegyéről, fiskusról, törökről, tatárról szól. Sem lélekben, sem hangzatban, sem dallamban nem lehet párjokat találni. Igazi magyar zsolttárok ezek a régi magyar költészet aranyos sujtásaival — alliterációkkal, gondolatritmussal, ellentétekkel, fokozatokkal, csengő-bongó ütemekkel, asszonaneciákkal és rímekkel pompázón földészítve.» Második cikkében²⁾ e «magyar-szabású» zsolttárok irodalmi hatásáról szól szintén csak röviden. «A mit Bogáthi a magyar egyházi költészet újjáteremtésére kezdett — írja — azt egyfelől a szombatosok fejlesztették ki népies irányban; másfelől két földije: barátja Thoroczkai Máté és utóda Thordai János az újonnan szerkesztett unitárius énekeskönyvbe is bevették.» Harmadik értekezésében³⁾ Melius és Bogáthi költői működését hasonlítja össze igen érdekes reflexiókkal, majd magyaros stílusát méri Károlyi Gáspár szövegéhez, végül metrikai alakzatairól emlékezik.

Érdekes, hogy a mint előbb Kohn mondott ellent Jakab Elek meggyőzőnek látszó érveinek, úgy most Császár Ernő tett hasonlót⁴⁾

rajzi vázlata sem («Bogáthi. Fölvilágosító észrevételek Bogáthi családi érdekű följegyzéseihez.» Keresztény Magvető XXXVII. köt. 1902. 266—270. l.).

¹⁾ «Bogáthi zsolttárai az árulók és üldözők ellen.» Ker. Magvető XXXVII. évf. 1902. Két cikk.

²⁾ «Bogáthi magyar szabású zsolttárai.» Ker. Magvető XXXVIII. évf. 1903. 96—104. l.

³⁾ «Bogáthi zsolttára a jezsuiták ellen.» Ker. Magvető XXXVIII. évf. 1903. Két cikk. Mindhárom tanulmányban sok szemelvény és zsolttár van egészben közölve.

⁴⁾ «A magyar protestáns zsolttárköltészet a XVI. és XVII. században.» Irodalomtörténeti Közlemények. XII. évf. 1902. 4. cikk. Bogáthiról különösen 454—465. lap. Ha jól vettem észre, Császár nem ismerte Kanyaró értekezéseit. Annál érdekesebb ellentmondása, mert általa kitűnt,

Kanyaróval. Azt Császár is elismerte, hogy Bogáthi érdemes alakja régi magyar irodalmunknak, azonban szerinte «Bogáthi nem volt nagyobb költő, mint a többi zsoldárfordító, de több érzéke volt a határozott elrendezés, áttekinthetőség iránt; ha félre nem értetünk, azt merjük mondani, hogy értelmesebb író volt, a ki mindenütt vilá-gosságra, érthetőségre törekedett.» «Egyéniségének két általános jel-lemző vonása, a kereszténység és a magyarság nem nyilatkozott meg átdolgozásaiban. Ép úgy hiába keressük bennük egyéniségének spe-cziális, különös jellemző vonásait; megmarad a bibliai gondolatok tolmácsának, ki minden bőbeszédűsége mellett is hű marad ere-detijéhez.»

Császárnak becses, különösen sok irodalomtörténeti vonatkozást tartalmazó tanulmánya óta a Bogáthi-irodalom stagnál. Azokat a nagy ellentéteket, melyek e bibliographiai felsorolásból kitűnnek, nem kísérelte meg eloszlatni senki. Az alábbi értekezés e feladatot akarja megkísérelni.

(A zsoldárfordításnak és vizsgálódásom kéziratosszövegének története.)¹⁾ Bogáthi zsoldárait 1581 végén Gerenden kezdte fordítani.²⁾ A Dávid Ferencz elítélése s halála után erőszakra kapott jezsuita uralom azonban őt is üldözőbe vette.³⁾ Menekült; Szegeden keresztül Pécsnek tartott, hol vendégszerető fogadtatásban részesült. A virágzó gimnázium mellé állították, s 1582 június havában már javában folytatta félbeszakadt irodalmi munkálatait.⁴⁾ Hanem a távol-ból lelke minduntalan hazavágyott.⁵⁾ 1583 végén újra otthon van

hogy a zsoldárokból nem csupán unitárius és szombatos dogmákat lehetett kimutatni, hanem pl. magyar vonatkozásokat is, a melyek Császár szerint nincsenek is benne.

¹⁾ Tanulmányom folyamán a Bogáthi-idézetek mellé lehetőleg mindenütt idézni fogok más fordításokat is részben az összehasonlításért, részben az összehasonlításért, részben más következtetések igazolására, melyek-ről alább lesz szó.

²⁾ «A falu csendjében theologiai műveinek folytatásán fáradozott Bogáthi, miket már Kolozsvárt írogatni kezdett. Lantja is megszólalt s tiszta magyar szózatban csendült föl itt e vidéken először a Dávid király éles hangon csengő cziterája.» *Kanyaró* F. Ker. Magv. XXXVII. (1902.) 36 l.

³⁾ Az Erdélyi Múzeum könyvtárában levő s 1551-ben Wittenbergben kiadott Eber-féle *Calendarium Historicum* Bogáthi 1582-ről ez adatokat jegyezte fel: «1582 márcz. 27. David Francisci filius Davidis, N. Hertelius inter 9. et 10. antemeridianam moritur. 1582. márcz. 28. David Hertelius, Francisci Davidis filius, iuvenis natus 22 annos, moritur inter 9. et 10. horam antemeridianam in patria Claudiopolj, cum conterritu et moerore multorum bonorum, quorum ille spem deseruit. 1582. márcz. 31. Michael Kornis vir auctoritate præcipua apud Scythulos moritur St. Georgii. 1582. april. 18. Nicolaus Staraius moritur tertia nocturna Thordæ.» Ker. Magv. XXXVIII. (1902.) 265. l. Kedves ismerőseinek halála bizonyára fáj-dalmasan érinté Bogáthit.

⁴⁾ Ker. Magv. XXXVII. (1902.) 37. l. *Kanyaró* adata.

⁵⁾ Az LXI. psalmus 2-ik versszakában így énekel *Bogáthi*:

Édes hazám földét	Mert itt sincs bátorságom.
Nagy messzül tekiutem,	Juttass oly kőszálra,
Véghatárán búdosom.	A hova ne hágjon
Nem tudok mit tennem,	Ellenségem, magzatom.
Csak hozzád kiáltok,	

Erdélyben.¹⁾ Zsoltárfordítása ekkor már készen volt.²⁾ 1585 tavaszán elhagyja Tordát s Homoródszentpálra költözik át Kornis Farkas birtokára. Itt élt öt évig. 1591-ben Kolozsvárra jön meghalni.³⁾ Irományai azonban — úgy látszik — ott maradtak Szentpálon, mert a mikor 1607-ben Péchi Simon leánynézőbe ment Kornisékhoz, Bogáthinak zsoltárait s egyéb költői maradványait magával vihette szenterzsébeti udvarházába. A szenterzsébeti Bogáthi-kódexet itt másoltatta 1607 decz. 22 től 1608 febr. 16-ig.⁴⁾ Az unitárius kollégium könyvtárának 57. II. 16 jegyű példányát ennél korábban másoltathatta, mert a tábláján e bejegyzés olvasható: «A. 1606- men. Junj harom Zeken es feier uar fele oly ho leot, hogj sem fw, sem gabona ki nem latzott, közel terdig.» Péchi e másolatot is összeköttette egy csomó szombatos énekkel.⁵⁾

Jakab Elek kimutatta, hogy a zsoltárfordításokból ismeretes négy kézirat közül az említett 57. II. 16 jegyű példány a legépebb szövegű, noha ebben is sok hiba van. Hibái nem szombatos átkorrigálások.⁶⁾ Bogáthinak igen rossz írása volt, majdnem olvashatatlan,⁷⁾

E versszakot Péchi Simon így fordította: «Az föld határiról kiáltak tehozád szívem nagy keserűségéből: nállamnál magosabb kőszálhoz, templomodhoz vezérelj engemet. Mert sokszor voltál bátorságos szaladó helyem énnékem: erős tornyom ellenségimnek előtte.» *Szenczi Molnár* fordítása pedig ez:

Végy fel engemet kőszálra
Magasságra,
Hol bátorságom légyen:

Mert te vagy én erős tornyom,
Vígasságom,
Én ellenségem ellen.

1) Naptárában 1584 jan. 4-ről e bejegyzés olvasható: «Quarta soboles mascula nascitur nobis inter 5. et 6. matutinam, propior quinta horae huius diei sabbati nubilosi, gelidi et modice ningentis. Da pater huic vitam; curam addem proprius ipse, ut potero, charis sit tibi et illa alius ὡς ὄδε πασιφίλος καὶ τιμίος ἔν. Anno 1584 Thordæ, domi avitæ paternæque, nova luna.» Sajnos, augusztus 27-én már ezt kellett írnia: «Pasiphilus noster festivissimus et eo charissimus inter 1 et 2 horam pomeridianam, suo mense octavo, moritur placidissime tolerato 8 dierum morbo.»

2) Az *Énekek Éneke* cz. 1584-ben Tordán bevégzett fordításában saját XLV. zsoltárára hivatkozik.

3) 1592 nov. 27-én Kolozsváron a közgyűlési jegyzőkönyvben ez van: «A Hunyadi Demeter püspök fia és Bogáthi Miklós fia gondja viselése felől végezték, hogy a számvevő urak, minél jobban lehet, atyai szívvel tegyék meg azt és terjeszszék a város eleibe.» *Jakab*: Kolozsvár tört. II. köt. 336. l. jegyzet.

4) A kódexben levő bejegyzés szerint.

5) A szombatos rész a codex 275—414. lapig terjed. Pontos tartalommutatóját l. *Thúry* Zsigmond: A szombatos kódexek bibliográfiája különös tekintettel azok énektartalmára. Mezőtúr, 1912. 15—24. l. Valószínűleg hasonló módon került Péchi birtokába a Lugossy-féle Jancsó-kódex is. Érthetetlen, miért írja Thúry e kódexet 1592 előttinek (i. m. 7. l. 3. jegyz.), mikor arról — mint fentebb én is említettem — Jakab Elek kimutatta, hogy az szombatos czélra készült átdolgozása Bogáthi szövegének.

6) L. *Jakab* tüzetes összehasonlítását. Ker. Magv. XV. évf. (1880.) 179—183. lapon.

7) Karádi Pál nem tudta olvasni kezeírását, mint ezt maga Bogáthi följegyezte a *Menyei jelenésekről* való kéziratot kötetének előszavában.

s a másolónak nem egyszer pótolnia kellett a kibetűzhetetlen szókat. A hibáknak legnagyobb része ilyen természetű.¹⁾

(Fordítások-e Bogáthinak a zsoltárai?) Már Lugossynak feltűnt, hogy a zsoltárok versfői nem a szerzőre vagy a fordítóra utalnak, hanem mindenütt a tartalomra s rövid, jellemzetes, gnomaszzerű tanúságot adnak. Ebből azt következtette, hogy «a fordítónak nemcsak zsidózónak, de valóban zsidónyelvet értőnek kellett lennie, mivel ezen rövid versfők oly nyilván héber típusúak, hogy azt kell mondanunk, mikép vagy egyenesen e nyelv gyöngyeiből szedvegetvék, vagy legalább azok szellemében készülvék s magyarul írvák bár, de zsidóul gondolják.»²⁾ Ezt igazolandó, néhány versfőt héberül is idéz. Állításának helyességében sokáig nem kételkedett senki. Elvégre azt el lehetett hinni, hogy a magyar zsoltárok a héber eredetinek rímes, de egyébként szövegszerint való fordításai. Föltevését később az is támogatta, hogy Jób fordítása 1607-ki másolatának címlapján ez állott: «a leghitelesebb héber eredeti után» (secundum probatissimum hebraicorum exemplarium veritatem). Pedig Lugossy ezuttal felületes volt. Mint Kohn kimutatta,³⁾ «az általa felhozott jelmondatok jó magyar mondatok, a minőket a héberben sehol nem találunk. Lugossy nehányat közülök héberre fordít s az ő fordításait bemutatja, mint Bogáthi által használt eredetit.»

Kohn, kinek leginkább volt módja a héber zsoltárokat a magyarral összevetni, azt állítja, hogy «Bogáthi az egyes zsoltárok tartalmát a zsidó hagyományos vagy rabbinikai felfogás szerint szokta meghatározni.»⁴⁾ S miután ennek igazolására több példát említ (147—152. l.), kimondja hogy «Bogáthinak zsoltárai mindenütt szombatos nézeteket és tanokat juttatnak érvényre s olyan határozott és erős zsidó szellem nyilatkozik bennök, a minőt hiába keresünk magunknál a zsidó fordítóknál.» Más szóval: Bogáthi nem fordít, hanem feldolgoz, a héber zsoltár tartalmát saját zsidózó fel-

¹⁾ Íme a hibák közül néhány: A IX. zsoltár 46-ik sorát másoló így írja:

Tudják, hiszem, immár az Istennek erős keze *savát*,
holott bizonyos, hogy az utolsó szó ez volt: *súlyát*. V. ö. VI. zsolt. 4-ik sorában, ostorod *súlyát*, vagy a XIII. zsolt. 10. sorában. kezed *súlyát* stb.

A XI. zsolt. 8-ik szakaszának 4-ik sorában «*czégéren valázza* Isten híveit» — helyett *gyalázza* kell stb.

Máskor a metrumot rontja el betoldással. Pl. a XXI. zsolt. utolsó sora eredetileg így volt:

Koronát Dá | vid feltevé. | 'Soltár huszon | egyed része.

A másoló Dávid neve után *hog*y szót írt, mi által elrontotta a vers-mértéket.

E felsorolást bőven lehetne folytatni.

Pótlólag írom ide, hogy Marmorstein A. a Magyar Könyvszemle 1913. évf. II. füzetében nagyernyei Magyar Péter zsoltárfordításaként idézi Bogáthi zsoltárait, melyeknek egy eddigelé ismeretlen kéziratát dr. Gaster Mózes nagybritanniai spanyol és portugál izr. főrabbi könyvtárában fedezte föl. (L. EPhK. 1913. évf. 716. l.) Ezzel a létező kéziratok száma öt.

²⁾ *Lugossy*: Új Magyar Múzeum. 1850—51. I. évf. II. köt. CXII. l.

³⁾ *Kohn*: A szombatosok. Bp. 1890. 154. l.

⁴⁾ *Kohn*: i. m. 148. l.

⁵⁾ *Kohn*: i. m. 152. l.

fogása szerint magyarázza. Ehhez használt forrásokul a midrást, Rásit, Ibn Ezrát és Kimichit említi.¹⁾

Megérkeztünk volna hát a *szombatosság* kérdéséhez.

Különös, hogy irodalomtörténetíróink minő szeretettel utalnak e kifejezésre, melyről Bogáthival kapcsolatban Császár Ernő igen helyesen állította: «üres phrasis, melynek zsolttárolról lévén szó, semmi értelme sincs, . . . mert a szombatos és zsidó szellem között különbséget tenni nem tudunk.»²⁾ Császár idevágó tanulmányában aztán rövidesen végez vele: «Bogáthi Psalteriumáról sem mondhatunk egyebet, csak azt, hogy zsolttárai ragaszkodnak a zsidó érzés és gondolatvilághoz.»³⁾ Azonban, mint ezt már említettem, a szombatosság gyanúja még mindig kísért. Jakab Elek 1891-ben hiában írt ellene 21 lapnyi tanulmányt,⁴⁾ Dézsi Lajos 1895-ben⁵⁾ mégis elintézetlennek tartja azt. Sőt Kanyarónak említett értekezései után is olvastunk hasonló véleményt.⁶⁾

Az életrajzi adatokat nem szükséges ismételnünk. Jakab Elek épen most idézett helyen azokat tüzetesen megvizsgálta s úgy találta, hogy semmivel nem igazolják Bogáthinak szombatosságát. Nézzük ezuttal Kohnnak másnemű érveit.

1. «Bogáthi minden egyes zsolttár végén, ritkábban kezdetén, elmondja, hogy ki írta, milyen alkalomból s milyen czélzattal íratott. Midőn a zsolttár értelmezésére nézve ezen döntő körülményeket meghatározza, mindig zsidó szempontokból indul és a zsidó hagyományt követi, leggyakrabban a régibb zsidó bibliamagyarázókat, kiknek nézeteit, a mennyire csak magyar versekben lehetséges, néha szószertint ismétli.» A zsolttárok történetére való utalás nem Bogáthinak a specialitása. Megtaláljuk ezt már Szegedi Gergely énekeskönyvében,⁷⁾

¹⁾ *Kohn*: i. m., u. o.

²⁾ Irodalomtörténeti Közlemények, 1902. 463 l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ «Még egyszer Bogáthi Fazakas Miklósról.» *Ker. Magv.* 1891. 136—156. l.

⁵⁾ «Bogáthi Fazakas Miklós élete és költői működése.» Bp. 1895. 27 l. «Ideje lenne, — írja Dézsi — ha végre valaki, a kinek módjában állana e zsolttárfordításnak az országban szetszórva lévő kéziratához hozzáférni, összehasonlítani azok szövegét s megállapítani, a mennyiben az lehetséges, hogy melyik kézirat szenvedett kevesebb változtatást vagy átdolgozást, csak azután lehet teljes biztonsággal ítéletet mondani a költői értékéről. Hogy B. szombatosságának kérdése ezzel szintén szoros kapcsolatban van, azt alig szükség említenem.»

⁶⁾ *Pintér J.*: A magyar irodalom története. Bp., 1909, II. köt. 46. l. «A kérdés, vajjon az eredeti héber szöveg után dolgozott-e vagy más fordítást vett-e alapul, eldöntetlen.»

⁷⁾ Majd mindenik zsolttárnál találunk hasonló bevezető s befejező sorokat. Csak úgy találokra idézem a 2-ik zsolttárból a bevezetést;

Mind ez világnak im esze veszett,	Im feltámadott az igazságra,
Az igazságtól eltévelyedett,	A nagy Istennek bosszúságára,
A gonoszságba elbémerülött,	Ő szent fiának káromlására,
Az hitetlenségben meggyökerezett.	Szent igéjének nagy romlására.

Szent Dávid írta a Soltár könyvben,
Az ő könyvének másod részében,
Mint tanácskoznak a népek egyben,
A kik nem hisznek az egy Istenben.

az unitárius énekeskönyv székelyszerű és kolozsvári példányában s általában mindazon énekeskönyvekben, melyek valóságban nem éneklésre, hanem olvasásra, imádkozásra használtattak. Úgy tetszik, Kohn nem is egészen ezzel a sajátossággal érvel, hanem inkább azzal, hogy e betoldásokban a korabeli héber tudomány van feldolgozva. Bogáthi valóban nagy hozzákészüléssel fogott a fordításhoz, ezért azonban ő még nem mondható zsidónak. A műfordítónak nemcsak joga, de kötelessége is törekedni szakszerű tudás után, illetőleg ezt érvényesíteni. Másfelől, ha Bogáthi a héber bibliamagyarázatok használása miatt szombatosnak nevezzük, úgy Péchi Simont zsoldárfordítása alapján törülnünk kell a zsidózó írók közül, mert ő — nem kevesebb szaktudással — a legtökéletesebb szövegfordítást készítette, melyben a héber eredetitől egyetlen szónyi eltérés nincs. Kohnnak ez az érve valóban nem meggyőző.¹⁾

2. Bizonyítékainak második csoportja az elsónél valamivel valószínűbb, de ép oly kevéssé igaz. Azt mondja pl., hogy Bogáthi «elég gyakran használja ugyan a *Krisztus* szót, csak hogy nem Jézust érti alatta. Számára nem tulajdonnév az, hanem a héber másiách, illetve a görög *χριστός*-nak megfelelőleg, puszta fogalom, mely általában felkentet jelent és Dávid vagy Jósafát királyt ép úgy illeti, mint minden jámbor zsidót. A 18. zsoldárnak 40. versszaka például így hangzik nála :

Ezen mindenfelett örvendezek és téged szeretlek,
Hogy Dávid-Krisztusnak ezt fogadtad, kit nem felejthetek :
Fiam, unokáim hogy utánam mind Krisztusok lesznek.»

(i. m. 147—148. l.)

Hát az kétségtelenül igaz, hogy itt nem a róm. kath., lutheránus vagy kálvinista hit Krisztusától van szó. De a zsidóéről sem (mint Kohn állítja). Az idézett példában a Dávid Ferencz-féle ú. n. tiszta unitárius dogma rejlik, az unitárius christológiának azon tétele, mely a kálvinizmusnak logikai szempontból való egyik nagy ellenmondását akarta eloszlatni.²⁾

¹⁾ Példái közül nem mindeniket értem. Azt írja Kohn, hogy a XIII. zsoldár befejező versszakának e sorát: «szent és nemes zsidónép így sira» — Bogáthi Kimichinek vagy Jicchákinak kommentárjából vette. Miért onnan? Nem lehetett az a héberköltészettel foglalkozó poétának saját kitalálású sora?

²⁾ Ismeretes, hogy 1571 után Dávid és Blandrata a hit dolgában nem tudtak megegyezni. Blandrata a Serveto-féle dogmatikának Socinus Laelius által adott magyarázatát fejtette tovább, míg Dávid a trinitárius álláspontot elhagyva egészen önálló felfogásnak, az u. n. tiszta unitáriusnak lett hirdetője. E két felfogás közötti különbséget behatóan magyaráztam *Dávid Ferencz és kora* cz. tanulmányomban (Keresztyén Magvető 1910—1912). Onnan idézem az alábbi sorokat: «... A második teremtséssel kapcsolatban Krisztus nem tett egyebet, mint bűnbánatra serkentette a bűnös emberiséget s miután eképen megtérésre intett, megtanított szeretettel fordulni a bűnöket kegyelmesen megbocsátó Istenhez. A lényeg itt az, hogy a bűnös ember Krisztus ösztönzésére megbánja

3. Ebbe a csoportba foglalja Kohn azon helyeket, hol a «szombatos énekek *szent* vagy *szent és nemes* népnek, vagy egyszerűen *szentek*-nek nevezik a zsidókat.» Példáit — úgy tetszik — mintha nehéz volna kimagyarázni. A 87-ik zsoltár 3—6 versét, mely az eredetiben így van: «Felette igen tisztességesek azok, a melyek te felőled hirdettetnek, óh Istennek városa! Égyiptomot és Babilóniát azok közé számlálom, a kik engemet esmérnek: Imé a Filiszteusok és Tirusbeliek, a szerecsenekkel egybe, ott születtek! És a Sion felől jövőben ezt mondják: mind ez, mind amaz ott születtetett; és a felséges Isten erősíti azt meg. Az Úr beirván megszámlálja a népeket, ezt irván: Ez ott született!»¹⁾ bizonyára nem egyszerűen költői szabadsággal fordítja így:

Úgy látszik, hogy kitekintek,
Egyéb nemzetet elnézek:
Semmi nemzetet nem lelek,
Kit én te hozzád zsidó nemzet vessek.

Lett egy, kettő Babilonban,
Ki híres volt tudományban,
De számtalan lett Siónban,
Mert tud Istenről akárki zsidókban.

bűneit s bocsánatért esedez. Már most a következő feladatot kétféle képen lehet formulázni. Vagy eként: a bűnös embernek első kötelessége Krisztust segítségül hívni a töredelem előkészítéséhez. Azonban ez a megfogalmazás hibás, mert a rendet zavarja: Krisztus cselekedete arra irányul, hogy töredelemre bírjon minket. Amde — ugyebár — ha mi már annyira jutottunk, hogy bűneink tudatában Krisztus közbenjárásáért akarunk esedezni, — immár el kellett jutnunk a töredelmességhez. A továbbiakban Krisztusnak semmi szerepe nincsen. Isten minden őszintén hozzáfolyamodó léleknek az illető lélek nemes elhatározásáért bocsátja meg az emberek bűneit. Mi lesz ilyen körülmények között Krisztusból? Dávid Ferencz azt válaszolta, hogy: logos, vagyis ige, isteni beszéd, tehát olyan intő szózat, mely a bűnöst töredelmességre bírja. Szükség, hogy mindig épen az a Krisztus járjon közbe az emberek megtérésénél, a ki a keresztény időszámítás kezdetekor élt? Nem. Ha valaki azt a czélt szolgálja, a mit Krisztus, hát akkor az krisztusi czélt szolgál, krisztusi munkát végez...» stb.

Íme, a miként veszi át Dávidnak dogmatikus tételét a krisztusi emberségről Bogáthi.

¹⁾ *Károli* Gáspár szerint. Összehasonlításul álljon itt a szombatos *Péchi* fordítása: «Mert amaz drágalátos szentség mondatik csak te bened, oh Istennek kedves szent városa. Saela. Ha emlitem Aegyptust, Babyllóniát az én bölcsimre nézve, Phylisteát és Tyrust Szerecsenországgal: csak egyet-egyet is alig mutathatsz, ki ott nagy tudományra született volna. De Cionban alig számlálhatni egyet is, mást is nevezvén, kik sokan születtek nagy bölcsességre és olyra, a magasságbeli Isten arra készített. Mikor az Úr Isten felszámlálja és felírja a nemzetségeket, megjegyzi, hogy itt is ennyi bölcsék termettek. Saela.» Péchi hívebben fordított Károlinál. Mindkettővel szemben Bogáthi feltűnően önálló.

Egyéb nép még zsidó leszen.
 Zsidó koronához megyen,
 Salamont úgy áldja isten:
 De zsidó soha nem lesz más törvényen.¹⁾

Ha az ember gyanutlanul olvassa Kohn idézeteit, okvetlenül elhiszi, hogy e sorokban a legtipikusabb szombatosság rejlik. Avagy mi mást jelentenének e zsidó dicsőítések? Pedig ezuttal Kohn tévedett: nemcsak romlott szöveget idézett, hanem a szakaszokat önkényesen

1) Szenczi *Molnár* Albert így fordítja:

Te felölled nagy dicséretnek,
 Oh Isten városa! Egyiptomát,
 Mond Isten és a Babiloniát
 Azokhoz tudom, kik engem esmérnek.

A Filiszteusról még így beszélnek,
 A Tirusról és a Szerecsenről
 Eképpen szólnak, és egyéb népről:
 Ezek a Sión hegyén születtenek.

Az Isten jól megerősíti őket,
 Midőn népeit összeszámlálja;
 Akkor ezek felől is azt mondja:
 E nép is a szent Sionról született.

Ez erőtlén sorokkal szemben álljon itt *Tordai* Jánosnak valóban költői fordítása:

Oh áldott szent hely, hired-neved mely!
 Dicsérnek téged mindenféle népek.
 A te falaid, minden oszlopid
 Álmélkodással csudálatos szépek.

Te beléd gyűlnek, benned örülnek
 A széles földnek minden nemzetségi,
 Benned tanulnak, kedvvel újulnak,
 A te szépséged azok dicsőségi.

Mindenek felől kapudon belől
 Valakik voltak, azt mondják ott löttek,
 A bölcsességben és jó erkölcsben
 Minekutána öregbülést vöttek.

Az Ur, a ki bir, téged ide ír,
 Minden népeket és jókedvet mutat,
 Ismértire, tiszteletire
 Megkegyelmezvén mindeneket juttat.

vonta össze s mindenekfölött elhagyta az egésznek Bogáthinál oly jellemző keretét.¹⁾

E teljes szövegből — melyet Kohn ok nélkül megcsonkítva közölt — már alig ha ki lehetne olvasni Bogáthi szombatosságát. A keret fontosságáról később lesz szó. Az eredeti más értelmet mutat, mint a minőt Kohn belőle kiolvasott.

Foglaljuk össze Kohn argumentumaira való válaszunkat. Bogáthi nem fordít, hanem feldolgoz. Alapul veszi a héber zsoldár tartalmát s azt poétai invencziója szerint alakítja. Ezért van az, hogy zsoldárai az eredeténél mindig terjedelmesebbek. Az így keletkezett költemények a héber gondolatvilág tükrözői. Bogáthi beleéli magát azon helyzetekbe, a melyekben a zsoldárok régen készülhettek. Nehogy azonban saját hitbéli felfogásával lehessen összetéveszteni énekeinek egyik-másik gondolatát, mindenütt megírja, minő körülmények között s ki készítette az eredetit. E versszakok nehézkesek, gyakran ritmus-talanok, de a helyes megérthetés végett odatartoznak a szöveghez s alkotják annak kereteit. Őket figyelmen kívül hagyni nem szabad.

1) Íme a teljes és korrekt szöveg:

Hierusalemreol K.

Nota: Egy sívó solymot most lettem.

Hegyen szép városát rakta, szent hegyeken fennfundálta,
 az Ur azt kiválasztotta, ennyi város közt Siont többel látta.
 Ily szép helyen építtette, többinél inkább szerette,
 ő kapuiba ültette, főbölcsceket igazlálni szerze.
 Ezek a népet itélik, országerperit odaviszik;
 bölcs proféták népet intik, Istennek kedvét nép között hirdetik.
 Rólad és benned jót mondnak, Jerusalemléged téged hinak,
 a nagy isten városának, minemű neve nincs Babylonnak.
 Ugy tetszik, hogy kitekintek, egyéb nemzetet elnézek.
 semmi nemzetet nem lelek, kit én tehozzád Zsidó nemzet vessek.
 Sok a nagy Aegyptus népe, hires nagy Babylon földé,
 neves Palestin nemzete, neves a görög és szerecszen népe.
 A Sion népi felesék, de amazoké kevesek,
 számlálhatók a több népek, de számtalanok Jeruzsálemiek.
 Lőtt egy-kettő Babylonban, de híres volt tudományban,
 de számtalan lőtt Sionban, mert tud Istenről akar ki Zsidókban.
 Egyéb nép még zsidó leszen, zsidó koronához megyen,
 Salamont úgy áldja Isten, de zsidó soha nem lesz más törvényen.
 Más nemzet olyant sem adott, kin világ úgy csudálkozott;
 senki soha úgy sem tudott. Salamon látni de sok kívánczozott.
 Rövid szóval Isten rakta Jeruzsalemét, és látja,
 oltalmazza, nem tágítja; ha ki azt bántja, ártatlan nem hagyja.
 E világot, hogy megírja az Ur és megmustráltatja,
 minden ezt akkor meglátja, Sionnak dícsőségét megcsudálja.
 Oh mely örömet akarna, két kezével minden kapna,
 ha akkora azt mondhatna, hogy ő is zsidó és sioni volna.
 Leszen akkor főörömöm, kiben Siont megdicserem,
 tánczban, lantban megbeszélem, Sion énekét mindenként zengetem.
 Korah rend papok ezt mondák, zsidó nemet magasztalák,
 Kin Isten áldását láták, Zsoldár nyolczvanhét részében ezt hagyák.
 (Unit. Koll. Kt. 57. II. 16 jegyű pld.-ból.)

(A keret.) Bogáthi zsoltárainak kereteiről általánosságban azt mondhatjuk, hogy azok a zsoltár cselekményének történetéhez kommentárok. A zsoltár nála — epika, legtöbbször históriás ének. A keret első fele (a zsoltárnak első sorai) a hangulatot készíti elő. A második fele (a befejező sorok) az epikai cselekménynek történeti valóságára utal.¹⁾ Máskor meg van fordítva ez a rend.²⁾ Van olyan zsoltára, melynek teljes kerete, vagyis a bekezdés is, meg a befejezés is történeti kommentár.³⁾ Ha a zsoltár inkább lírai természetű, nem egyszer az egész keret elmarad.⁴⁾

¹⁾ Íme néhány példa:

- II. zs. 1. vsz. Isten akit választ, vagy ország teszen,
Ha tisztiben eljár, szerencsés leszen.
Oly fejedelemre senki ne keljen,
Mert a támadásban csak szegény leszen.
15. vsz. Királyoknak Dávid ily választ íra,
Szomszéd ellenségtől magát biztatá.
Második énekben ily hűtöt hagyta,
Tisztre hivatalos minden ezt mondja.
- XVIII. zs. 1. vsz. Ha ki sok szerencsén háborún járt, jó vénségre jutott,
vaygon mit köszönni, ha nem bolond, mert az Istent látott.
48. vsz. Halála előtt Dávid az Istennek ilyen hálát ada,
mikor minden ügyét és életét magában forgatja.
- XIX. zs. 1. vsz. Istent lenni valaki tagadná, mint sok bolond tagadta,
tekintsen az égre, annyi szép csillagra, a napot, holdat
lássá,
hogy Isten vaygon és hatalmas, bölcs Isten, bizonynyal
hiszi s vallja.
21. vsz. Látván Dávid, hogy a sok pogány nép keveset tud Istenről,
tizenkilenczedik énekben mondá ezt Istenről és törvényről.
Zsidó népet inti, hogy a törvényt tartsa, mert csak úgy ért
Istenről.
- ²⁾ 4. zs. 1. vsz. A pártosok ellen Dávid így imádkozék,
Kik fiát, Absolont, feldobolák, rákölték,
A koronás királyt székiából kiverék.
Utban így imádkozék.
14. vsz. Kérek, nekem add ezt, uram, bátran alhassam;
Mikor én lefekszem, bú, gond nélkül nyughassam.
— Most is csak te biztatsz — futtomban nyughassam,
Ily ügyemben alhassam.
- ³⁾ 137. zs. 1. vsz. Hogy édes hazánkból fogságra jutánk,
Babylon földére messze távozánk,
Utban vizek mellett együtt megnyugvánk,
Édes hazánkon könnyezénk, zokogánk.
12. vsz. Az énekes papok így kesergének,
Rabságba hogy Babylonba menének,
Százharmincheted nótán jövendölnek,
Hogy zsidók ellenségi poklul vesznek.

⁴⁾ E lírai zsoltárokról alább lesz szó.

Az eredeti héber zsolttárok nem ismerik az ilyen keretet. Péchi Simon, ki a héber költészetnek szószerint való hiteles szövegét adta magyar nyelvű Psalteriumában, szintén nem használta e figurát. A magyar XVI. század egyházi költészetében azonban Bogáthi előtt sem volt ismeretlen. Szegedi Gergely gyakran használta.¹⁾ Csakhogy — mint ezt Császár is megjegyezte — nála a keret mereven különvállik s a tulajdonképeni zsolttár nélküle is érthető.

Bogáthi zsolttárainak igazi jelentőségét nem a keret adja. Elvégre ahhoz nem kellett költői talentum, hogy a költői kommentátorok tanításait rímbe szedve hozzáilleszsze a szöveghez. Sokkal fontosabb volt ennél a zsolttárok tartalma. Ennek megszerkesztésénél láthatjuk Bogáthinak költői tehetségét.

A zsolttárokban általában kétféle magyarázata lehetséges. Vagy keresztény költeményekül tekintjük őket — mint Luther vagy Szenczi Molnár Albert — s akkor szövegüket átformáljuk dogmatikánk szerint. Vagy pedig héber költeményekül magyarázzuk s akkor archaizáló módon megtartjuk minden régieskedő sajátosságát, sőt a mennyiben tárgya, tartalma s hangulata engedi, régies rámába foglaljuk. Így tett pl. Bogáthi. Az ő zsolttárai tehát nem keresztény zsolttárok, azaz nem valamely felekezet liturgiai használatára készültek; hanem az ótestamentumi hangulatnak héber eseményeken való kifejeződésai.

(E zsolttárfordítás költői értéke.) Az őshéber költészet e zsolttárokban nem volt egységes tartalmú, hangulat szerint is rendkívül változott. A zsolttár önmagábaszállás, Istenre tekintés, a világ meg látása, gyönyörködés a létezőben, merengés a múlton s ábrándos reménye a jövődönnek. E változatos hangulatnak sokféle volt a kifejlődése is. Egy részük ima (17, 86, 90, 102, 142. zs.), másrésztük

¹⁾ Psalm. VI. 1. vsz. Szegedinél:

Szent Dávid Király bűnei ellen így panaszkodik,
de Istennek kegyességében nagy erősen bizik
és teljes hitből könyörgésében igyen imádkozik.

Ezt a versszakot átvették az unitárius énekeskönyvek is. (Szkereszturi pld. 199. l., kolozsvári pld. 573. l.) Bogáthi helyette egészen más értelemben újat csinált:

Beteg vala Dávid egykor bűnei miatt,
az egészségesekek örülik dolgát.
Megrémült, megbúsult; így hívá szent orvosát.

E magyarázat forrására Péchi Simon utalt először, ki a címhez («A főkántornak a nyolcz húrú muzsikába Dávid éneke») ezeket írta: «Böles Kymiki írja, hogy: vagy beteg ember képében, a számára hogy élhessenek véle szükségekben, vagy ugyan maga betegségében írta volna ezt Dávid király.» (Psalt. 10. l.) Kimichi magyarázatát fogadta el Szenczi M. Albert is. A cím nála is: «Dávid meggyógyulásért könyörög.» Így van ez Thordai Jánosnál is. Az újabb zsolttármagyarázók nem fogadták el Kimichi kommentárját.

A keretet Bogáthiéhoz hasonló formákban találjuk Szegedinek több zsolttárában. Így: VI, VII, VIII (itt 3. vsz. a bevezetés), stb.

dicséret (145. zs.), van hálaadás (100. zs.), bizonyágtétel (60, 80. zs.), oktatás (63, 21), tanítás (32, 42, 44, 45, 52, 55, 74, 78, 88, 89, 142. zs.). Vannak olyanok is, a melyeket nem lehet csoportba foglalni, mert sajátosság tartalmukkal sajátosság helyzetekre vonatkoznak (16, 56–60, 7, 38, 70, 88. zs.). E sokféle tartalom műfaj szerint ismét tagolódik. A himnuszok egy része Isten nagyságát a természetben szemléli (19, 29, 93, 104 zs.), az ember helyzetét vizsgálja (8. zs.) vagy a pogány isteneket hasonlítja (115 zs.). Egy nagy csoport háladal (65–67, 95–99, 103, 113, 145, 147–149. zs.). Az imák részint egyéni, részint közimák (32, 41, 130, 131, 139 stb. zs.). A 102-ik zs. címe: egy kétségbeesett könyörgése. Több ünnepi ének (24. 68. 81, 114, 118. zs.) vagy vándordal. Néhány liturgiai ének (117, 134, 150 stb. zs.). A 30-ik zs. címe: Templomszentelésre, a 92 iki: szombatra való. E himnuszokhoz szokás számítani azon tankölteményeket is, a melyek vagy az emberek viszonyát rajzolják Istenhez mint törvényalkotó bíróhoz (1. 15, 49, 91, 92 stb. zs.), vagy pedig a gondviselést és igazgatást állítják a kétségbeeséssel és hitelenséggel szembe (37. 73 zs.). esetleg vigaszt, útmutatást merítenek a nemzeti történetből (78, 105, 106. zs.). Az 50-ik zs. a külsőséges czeremoniát állítja a szív vallása mellé. E himnuszok általában bizalmas jellegűek. A köz s az egyes ember szabadon használhatta őket, mégis bizonyos közvetetlen naivság s az egyéni erőben való bizalom jellemzi. A másik nagy csoport nyilvános viszonyokat tárgyal. Tárgya a panasz s a szükség. Jellemző, hogy e zsoltárokban nem egyes emberek szerepelnek, mint a himnuszokban, hanem pártok, egymásra gyűlölködő népek. A zsidóság szent nép s igazhitű. A gyűlölködők, a pártosok hitelenek, istentagadók. Véres üldözések, kegyetlen elnyomások változtatják egymást. E szomorú közállapotoknak megfelelő a zsoltár hangulata is. Menete szerint egyhangú; hangulata lemondó s csak ritkán derült. Egy rész politikai s katonai eseményekre vonatkozik (20, 21, 47, 48, 60, stb. zs.) s a nélkül, hogy az embert figyelemre méltatná, csupán Isten dicsőségéről énekel. Más része a vezért, a fejedelmet, a királyok királyát dicsóíti (72, 110, 2, 18. zs.). Igazi nemzeti dal aránylag kevés van, ezek is mind elégiák: fájdalom s vigasz, remény s lemondás, ábránd s merengés. Sebzett szív és gyógyír, könnyhullás és enyhülés.⁶⁾

Irodalmunknak örök kára, hogy e változatos tartalmú s művészi hangulatú költemények kéziratban maradtak. A sors azt akarta, hogy életük igen rövid legyen. A kezdődő szombatosság e mély áhítatról tanuskodó zsoltárokat a költő halála után magának foglalta le. A héber szellemnek e késő virága a megújhodott zsidósággal fonyadt el. Értelmetlen másolók előbb összerontották verselését fölösleges betoldásokkal. Majd szépségét tevő archaizmusát rútitották el oktalan dogmatizálással. S mikor ez sem árthatott eléggé, a theologus kommentátorok verses vitairatnak tekintették, a mely a zsidózó felekezetnek lett volna liturgikus könyve. Három század múltán csak legújabbán sikerült visszaszerezni az irodalomtörténetbe, mint a magyar vallásos költészetnek a XVI. századból való remekét.

(Kolozsvár.)

BORBÉLY ISTVÁN.

⁶⁾ A zsoltárok csoportosításánál figyelemmel voltam *Reuss*, *Hitzig*, *Weber*, *Bunsen*, *Bleek* könyveire. Az eredeti héber zsoltárok tanulmányozását *Hitzig* és *Bunsen* kommentárjai alapján végeztem.

A JELENTÉSVÁLTOZÁS EGY FAJA A GÖRÖGBEN.

(II. közlemény.)

διαλογική (τέχνη): Demetr. Phal. De eloc. 21. *διαλογική* ἐστὶν ἡ περίοδος ἢ ἔτι ἀνειμένη καὶ ἀπλουστέρα τῆς ἱστορικῆς.

διαστική (τέχνη) «textoria»: Theodos. Gram. p. 53. 26. καὶ τεχνοσιδῆς μὲν ἐστὶν ἡ διαστική τῶν ἀραγῶν.

διδασκαλική (τέχνη): Plat. Soph. 229 A, Gorg. 453 C.

διθυραμβοποιική (τέχνη): Aristot. Poet. 1. 1. ἔτι δὲ κομφῶδία καὶ ἡ δ. καὶ τῆς αὐλητικῆς ἢ πλείστη καὶ κιδαριστικῆς πάσαι τυγχάνουσιν οὐσαι μιμήσεις τὸ σύνολον.

δικανική (τέχνη): Plat. Polit. 3. p. 405 A: καὶ δικανική τε καὶ ἰατρική σεμνύνονται. Gorg. 511 D. Aristot. Rhet. I. 11. p. 1371. 7.

δικαστική (τέχνη) «ars iudicaria»: Platónnál igen gyakori «ellipsis» (l. Ast.).

δικτυοθηρευτική (τέχνη) «ars hamatilis»: Pollux. 7. 139.

διοπτρική (τέχνη): Proclus ad. Euclid. p. 12. *διοπτρική* ἢ τὰς ἀπογὰς ἡλίου καὶ σελήνης καὶ τῶν ἄλλων ἀστρῶν καταμανθάνουσα.

δοξαστική (ἐπιστήμη) «scheinwissen» (Pape): Plat. Soph. 223 C.

δοξοπαιδευτική τέχνη: Plat. Soph. 223 B.

δροσοτομική (τέχνη): Plat. Polit. 288 D: ὅσα δροσοτομική . . . τέμνουσα παρέχει τεκτονική. Io, Chrysost. vol. 2. p. 334. 40.

εἰδωλοποιική (τέχνη): Plat. Soph. 235 B teljesen.

εἰδωλουργική (τέχνη): Plat. Soph. 266 D: τῆς τοῖνον εἰδωλουργικῆς ἀναμνησθῶμεν, ὅτι τὸ μὲν εἰκαστικόν, τὸ δὲ φανταστικόν.

εἰκαστική (τέχνη): Plat. Soph. 236 B: ὅπερ εἶπομεν ἐν τῇ πρόσθεν εἰκαστικῇ.

ἐλεφαντουργική (τέχνη) a byzantinusoknál. (Liddl-Scott).

ἐμπαιστική (τέχνη): teljesen Athen. 488 b: κατὰ τὸν ἐμπαιστικῆς τέχνης λόγον.

ἐμπορική (τέχνη): Plat. Phileb. 56 E etc. Teljesen: id. Euthyd. 14 E etc.

ἐναντιολογική (τέχνη): Plat. Soph. 224 B.

ἐπιστατική (τέχνη) «gubernandi ars»: Plat. Polit. 292 B.

ἐπιτακτική τέχνη: teljesen: Plat. Polit. 267 A.

ἐπιχειρητική (τέχνη) «ars argumentandi»: Arrian. Epict. 1. 8.

ἐρετική (τέχνη): Plat. Legg. IV. 707 A.

ἐργαστική (τέχνη): Plat. Polit. 280 E: λελοιπάμεν . . .

ἐρεοῦ προβλήματος ἐργαστικῇ.

ἐριουργική τέχνη «ars lanifica»: Pseudorigin. C. Marc. 2. p. 64. (Thes.)

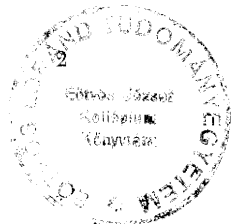
ἐριστική (τέχνη): Plat. Soph. 226 A, 231 E teljesen.

ἐρκοθηρευτική (τέχνη): Pollux. 1. 97., 7. 137.

ἐρμηνευτική (τέχνη): Plat. Polit. 260 D, Epin. 975 C.

ἐρμογλυφική (τέχνη): Lucian. Somn. c. 7. ἐγώ, φίλε παῖ, Ἑρμογλυφική τέχνη εἰμί.

ἐρωτική (τέχνη): Plat. Phædr. 275 A.

έταιρικὴ (τέχνη): Aristot. Nicom. p. 1161. 25. ἡ δὲ τῶν ἀδελφῶν (φιλία) έταιρικῆ ἔοικεν. p. 1161. 35.

ζωγραφικὴ (τέχνη) Diodor. p. 14. 16. Ζωγραφικῆς καὶ μουσικῆς εἶχεν ἐμπειρίαν.

ζωοθηρικὴ (τέχνη): Plat. Soph. 220 A: προσεπειῦν ζωοθηρικῆν.

ζωοτροφικὴ (τέχνη): Plat. Polit. 267 A.

ἡγεμονίς (έπιστήμη): Philo vol. 170. 11. τὰς ἡγεμονίδας... ἀεὶ θεραπευτέον.

ἡμεροθηρικὴ (τέχνη) «ars mansueta venandi»: Plat. Soph. p. 222 C: Διττὴν τοίνυν καὶ τὴν ἡμεροθηρικὴν εἶπωμεν.

ἡνιογικὴ (τέχνη): Plat. Jon. 538 B, Theag. 123 C; Philo vol. 1. p. 314. 33.

θαυματοποιικὴ (έπιστήμη): Plat. Soph. p. 224 A.

θεοληπτικὴ (τέχνη): Sext. Emp. p. 581.

θεολογικὴ (τέχνη) v. (έπιστήμη) Aristot. Metaphys. p. 1064. 33. ἡ θ. περὶ τὸ χωριστὸν ὄν καὶ ἀκίνητον. Gyakori kifejezés a keresztény iróknál.

θεοποιικὴ (τέχνη) Poll. 1. 13.

θεραπευτικὴ (τέχνη) Plat. Polit. 282 A.

θεωρητικὴ (έπιστήμη): Plat. Def. 414 B: έπιστήμη θ. τοῦ ὄντος καὶ μέλλοντος ζῶψ θνητῶ.

θηρευτικὴ (τέχνη): Plat. Epin. 975 C; Aristot. Rhetor. p. 1371. 5. αἱ δὲ εὐδύς ἠθεῖαι, οἷον κυνηγία καὶ πᾶσα θηρευτικῆ. Teljesen: Plato Soph. 223 B.

θροεπτικὴ τέχνη: teljesen Plato Politic. 267 C.

θυτικὴ (τέχνη) «haruspicina»: Herodian. 8. 3. 17. περι θυτικὴν τε καὶ ἡπατοσκοπικὴν ἐμπειρίαν. Athen. 14. p. 695 D: θυτικῆς ἦσαν ἐμπειροὶ οἱ παλαιότεροὶ μάγειροὶ.

ιατρικὴ (τέχνη): Herod. II. 84. ἡ δὲ ιατρικὴ κατὰ τὰδε σφι δέδασται. III. 129. τὴν ἱητρικὴν τούτοισι ἐχρᾶτο. Plato Cratyl. 450 A, Conviv. 187 E, Phædr. 269 A stb. Aristotelesnél gyakori (l. Bonitz: Index. Arist.)

ιατροσοφιστικὴ έπιστήμη: Epiphian. 1. p. 709 C.

ίματοργικὴ τέχνη «ars vestiaria»: Plat. Polit. 280 A: οὕτω καὶ νῦν ταύτην προσεἶπωμεν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ πράγματός ίματοργικὴν.

ίξευτικὴ (τέχνη) «ars aucupandi»: Pollux: 7. 139.

ίππικὴ (τέχνη) v. (έπιστήμη): Platon: Lach. 193 B stb. Névelő nélkül id. Parmenid. 126. πρὸς ίππικῆ τὰ πολλὰ διατρίβει. Aristoteles mint τέχνη-t említí Nicom. Eth. p. 1094. 11. Polit. 1277. 18. οἱ τῶν βασιλέων υἱεῖς ίππικὴν καὶ πολεμικὴν παιδευόμενοι. Xenoph. Grop. 1. 45. ταῦν μὲν εἰς τὸ ἴσον ἀρίκετο τῆ ίππικῆ τοῖς ἡλιξι. Aristoph. Nub. 107. σχασόμενος τὴν ίππικὴν. Névelő nélkül: ibid. 1401: ἐγὼ γὰρ ὅτε μὲν ίππικῆ τὸν νοῦν μόνον προσεἶχον.

ίπποτροφικὴ (τέχνη): Clem. Alex. p. 338.

ίστουργικὴ (τέχνη): «ars textoria»: Gregor. Naz. 1. 672. οἱ περὶ τὴν βασιλείον ίστουργικὴν.

ίστοριογραφικὴ έπιστήμη: Dionys. Thr. in Bekker Anekdot. p. 734. 1. ἀντίκειται τῆ μὲν ποιητικῆ ἢ ίστ.

καββαλικὴ (τέχνη) «ars luctandi»: Galen. vol. 6. p. 38. τῆ

κακοτεχνία... τῆ καλοῦση μὲν ἑαυτὴν γυμναστικὴν, κάλλιον δ' ἂν ὀνομασθεῖη καταβλητικὴ. καὶ γὰρ οὖν ὀνομάζουσι... καθβαλικήν.

καθαρτικὴ (τέχνη): «purgatio», teljesen: Plato Soph. p. 231 B.

καλλωπιστικὴ (τέχνη): Galen. vol. 14. p. 766. 17. ὄσα δὲ πρὸς εὐμορφίαν ἐπιχρίεται... οὐκ ἰατρικῆς, ἀλλὰ καλλωπιστικῆς εἰσιν ἴδια.

κανονικὴ (τέχνη) Procl. in Eucl. p. 12.

καπηλικὴ (τέχνη): Plat. Soph. 223 D: τῆς μεταβλητικῆς οὐχ ἡ μὲν αὐτὰ πόλιν ἀλλαγῆ... καπηλικὴ προσαγορεύεται; Aristot. Polit. p. 1257. 17. ἡ καὶ δῆλον, ὅτι οὐκ ἔστι φύσει τῆς χρηματιστικῆς ἡ καπηλικὴ stb.

κελευστικὴ (τέχνη) Plat. Politic. p. 260 D.

κεραμευτικὴ (τέχνη): Pollux 7. 161.

κεραμικὴ (τέχνη): Plat. Politic. p. 288 A.

κερκιδοποιικὴ (τέχνη): Aristot. Politic. p. 1256. 6.

κηροπλαστικὴ (τέχνη): Pollux 7. 165.

κηρουκικὴ (τέχνη), a teljes kifejezés: Plato Politic p. 260 E; Poll. 7. 280.

κιθαριστικὴ (τέχνη): Plat. Gorg. 501 E: οὐκοῦν καὶ αἰ τοιαῖδε ἅπασαι ὧν ἡ κιθαριστικὴ ἢ ἐν τοῖς ἀγῶσιν; Plut. Mor. p. 1135 F: ἀλλὰ καὶ αὐλητικῆς καὶ κιθαριστικῆς ὁ εὐρετῆς ὁ θεός.

κιθαρωδικὴ (τέχνη): Plat. Gorg. 502 A: οὐκί ἦτε κ. δοκεῖσα πᾶσα καὶ ἡ τῶν διθυράμβων ποιήσεις ἡδονῆς χάριν εὐρῆσθαι.

κλεπτικὴ (τέχνη): Plat. Polit. p. 334 B: ἔοικεν οὖν ἡ δικαιοσύνη καὶ κατὰ σε καὶ καθ' Ὀμηρον... κλεπτικὴ τις εἶναι. Lucian. Deor. dial. 7. 2. οὕτως ὀξύχειρ ἔστί, καθάπερ ἐν τῇ γαστρὶ ἐμμελετήσας τὴν κλεπτικὴν. Lucian. De astrol. c. 20. κλέπτῃς δὲ Ἀυτόλοκος ἡ δὲ οἱ κλεπτικὴ ἐξ Ἑρμῆω ἀπίκετο. id. Catapl. c. 4. 14.

κλιτικὴ (ἐπιστήμη): Polyb. 13. 24. 3.

κναφευτικὴ (τέχνη) «ars fullonica»; teljesen Plato: Politic. 282 A. Pollux 7. 209.

κυνοτροφικὴ (ἐπιστήμη), teljesen Plato Politic. 261 E.

κολακευτικὴ (τέχνη) «ars aculandi», Plat. Gorg. 464 C: ἡ κολακευτικὴ αἰσθημένη... τέτραχα ἑαυτὴν διανείμασα.

κολακικὴ (τέχνη): Plat. Gorg. 502 D, 522 D.

κολυμβητικὴ (τέχνη): Plat. Soph. 220 A: καὶ δεῖ γε ἡμᾶς τὸ μὲν τῶν ἀψύχων, ἀνάνυμον ὄν πλὴν κατ' ἓνα τῆς κολυμβητικῆς ἅτα μέρη... χαίρειν εἶσαι.

κομμωτικὴ (τέχνη): Plat. Gorg. 463 B; 465 B: ἡ δὲ γυμναστικὴ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῦτον ἢ κομμωτικὴ (ὑπόκειται). Philostr. Ep. 39. καὶ εἴ τι κομμωτικῆς φάρμακον... εὐρέθη. Synes. p. 86 B: κομμωτικὴν ὁ ῥήτωρ ἀπέφνε τὴν ῥητορικὴν.

κοποπλαδικὴ (τέχνη) «ars pupas fingendi» Athenag. Leg. p. 60. (Thes.)

κοσμητικὴ (τέχνη): Plat. Politic. 282 A: πολλῆς οὔσης τῆς κοσμητικῆς... μόριον.

κριτικὴ (τέχνη) v. (ἐπιστήμη) Plat. Politic. 292 B: κριτικὴν... καὶ ἐπιστατικὴν ἐκ τῶν ἄλλων (ἐπιστημῶν) προειλόμεθα. Lucian. Herm. 68. Sext. Emp. p. 248.

κροκονητικὴ (τέχνη), teljesen Plato Politic. p. 282 E.

κρητικὴ (τέχνη): Platónál mindig teljesen, de Aristot. Polit. p. 1256. 35. *ὅτι μὲν τοίνυν ἔστι τις κρητικὴ κατὰ φύσιν τοῖς οἰκονόμοις... δῆλον.*

κυβερνητικὴ (τέχνη): Plato: Gorg. 511 D: *τὴν κυβερνητικὴν, ἣ οὐ μόνον τὰς ψυχὰς σώζει.* Névelő nélkül id. Politic. 299 C: *ἐπιτίθεσθαι κυβερνητικὴν καὶ ἰατρικὴν* és másutt. Polyb. 12. 27. 9. *τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον συμβαίνειν ἐπ' ἰατρικῆς καὶ κυβερνητικῆς.*

κυβευτικὴ (τέχνη) «alcatoria ars» Clem. Al. 1. 8. 4. Eriphan. I. p. 665 A. (Thes.)

κυνηγετικὴ (τέχνη) Plat. Euthydem. 13 B. és Xenoph.

κυνοτροφικὴ (τέχνη): Clem. Alex. Strom. 1. p. 338 (Thes.)

ληστικὴ (τέχνη): Plato-Soph. 222 C.

λακτιστικὴ (τέχνη): Euseb. Præp. ev. 534. p. 230. *ὅτι ἡ πυκτικὴ τῆς λακτιστικῆς οὐδὲν διαφέρει.*

λιθοτομικὴ (τέχνη) «ars statuaria»: Cyrill. C. Julian. p. 208 A: *εἰργασατο σὺν τῷ πατρὶ τὴν λιθοτομικὴν.*

λιθουργικὴ (τέχνη) Lysias fr. 25. 31. *διὰ τὸ τρεῖς τέχνας ἐργάζεσθαι, τὴν τε λιθοουργικὴν καὶ λιθοτριβικὴν.*

λιθοτριβικὴ (τέχνη), l. az előbbi példát.

λογικὴ (τέχνη): Dionys. Hal. De comp. 11.

λογογραφικὴ (τέχνη): Pollux. 2. 121.

λογιστικὴ (τέχνη): Plat. Pol. VII. 525 A: *ἀλλὰ μὲν λογιστικὴ τε καὶ ἀριθμητικὴ περὶ ἄριθμον πᾶσα etc.*, teljesen: id. Charm. 165 E.

λογοποιικὴ (τέχνη), teljesen: Plat. Euthydem. 289 C.

λυροποιικὴ (τέχνη): Plat. Euthydem. 289 C.

λυροποιητικὴ (τέχνη): Poll. 7. 153.

μαργανευτικὴ (τέχνη): Poll. 7. 209.

μαγειρικὴ (τέχνη): Plat. Georg. 500 B. Polit. 332 C. Dio Chrysost. 2. p. 378. 415.

μαθηματικὴ (ἐπιστήμη): Aristotelesnél igen gyakori, részint a teljes, részint az elliptikus kifejezés. (Bonitz). Plutarch. Mor. p. 410 C: *καὶ τὴν μαθηματικὴν ἄρδην ἀναιροῦντας.* Socrat. H. E. 29.

μαθηματοπώλικὴ (τέχνη): Plato Soph. 224 B.

μαιευτικὴ (τέχνη), teljesen: Plat. Theait. 210 B, 161 E, 184 B stb.

μαντικὴ (τέχνη), már Herod. II. 49, II. 58. *ἔστι δὲ καὶ τῶν ἰρῶν ἡ μαντικὴ ἀπ' Αἰγύπτου ἀπιγμένη.* IV. 172, IX. 95. stb. Thucydid. V. 103. *ἐπὶ τὰς ἀφανεῖς καθίστανται, μαντικὴν τε καὶ χρησμούς.* Plat. Phædr. 244 D, Conv. 188 B, Phædon 48 E etc. Aristoteles: *περὶ μαντικῆς.* A költészetben Homerosnál még *μαντοσύνη* fordul elő, Aischyl. már a melléknevet is használja Prom. 484. *τρόπους δὲ πολλοὺς μαντικῆς ἐστοίχισαν.* (Fragm. 281 azonban *μαντικῆ βροῦον τέχνη*). OR 704. a teljes alak: *συνεχ' ἔστι σοι βρότεων οὐδὲν μαντικῆς ἔχον τέχνης,* de OR 311. *εἴ τιν' ἄλλην μαντικῆς ἔχεις ὁδόν,* ibid. 462. Antig. 1034 *ἄπρακτος μαντικῆς ὑμῶν εἰμι.* Eurip. Bacch. 298. *τὸ γὰρ βαχχεύσιμον καὶ τὸ μανιώδες μαντικὴν πολλὴν ἔχει.*

μαχητικὴ (τέχνη) Plat. Soph. 225 a.

μεθοδικὴ (ἐπιστήμη v. ἐμπειρία): Galen. π. δρων: *Μεθοδικὴ ἔστι λόγος ἀπὸ φαινομένου ὁρμώμενος καὶ ἀδήλου κατάληψιν*

ποιούμενος. Teljesen: Polyb. 1. 84. 6. *ἐμπειρία* és 10. 47. 12. *ἐπιστήμη*.

μεταβλητική (τέχνη): Plat. Soph. 223 D: τὴν . . . τὰ ἀλλότρια ἔργα μεταβαλλομένην μεταβλητικὴν. Aristot. Polit. p. 103. τῆς δὲ μεταβλητικῆς μέγιστον μὲν ἔμπορία. Pollux. 7. 9.

μεταλλική (τέχνη) Aristot. Pol. c. 1. 11. *ὕλοτομία* καὶ πᾶσα *μεταλλική*.

μετεωροσκοπική (τέχνη): Procl. in Eucl. p. 12. (Thes.)

μετροητική (ἐπιστήμη) ἢ. *(τέχνη)*: Plato Legg. VII. 817 E, Philebo 55 E etc.

μετρική (τέχνη) Aristot. Poet. c. 20 καὶ τούτων θεωρῆσαι τὰς διαφορὰς τῆς μετρικῆς ἐστι. Lucian. Salt. c. 35: οὐ μουσικῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ ῥιθμικῆς καὶ μετρικῆς.

μιμητική (τέχνη): Plat. Soph. 235 D; Polit. 229 D jelzővel.

μηχανική (τέχνη) Anthol. Palat. 1. 807 *μηχανική Φαέδοντα* βιάζεται.

μισθαρηνητική és *μισθωτική (τέχνη)*: Plat. Polit. I. p. 346 A-D.

μυρεφική τέχνη, csak a teljes kifejezés: Aristot. Eth. Nic. p. 1153. 26. καίτοι καὶ μ. τέχνη καὶ ἡ ὀφιοποιητικὴ δοκεῖ ἡδονῆς εἶναι. Philo. de V. M. 3. ὁ μυρεφικὴ τέχνη κατεργάσθη. Athen. p. 611 F: κατασκευάζομαι, ἔφη, τέχνην μυρεφικὴν.

μουσική (τέχνη): már Herod. III. 131., VI. 129. οἱ μνηστῆρες ἔρον εἶχον ἀμφὶ μουσικῆ. Thuc. III. 104. *μουσικῆς ἀγῶν ἦν*. Platónnál mint birtokosjelző gyakori: Polit. p. 411 C: τῆς μουσικῆς . . . καὶ φιλοσοφίας μὴ ἀπτηται. Melléknévi jelzővel: Plat. Cratyl. 340 A: δέεται . . . τῆς σῆς μουσικῆς. Phaed. 61 A. Névelő nélkül: Plat. Legg. VIII. 835 A τούς μουσικῆς ἀγῶνας. Melléknévvél névelő nélkül: Plat. Menet. 249 B: ἀγῶνας . . . μουσικῆς. Ugyanilyen kifejezések Aristotelesnél is. (Bonitz.) Xenoph. Reip. Lac. 2. 1. *πέμπουσιν εἰς διδασκάλων μαθησομένους καὶ γράμματα καὶ μουσικὴν*. Plut. Symp. p. 704 F. azonkívvül *περὶ μουσικῆς*. Lucian. De Saltat. c. 16. *ἀνευ ὀρχήσεως ἀλλὰ σὺν ταύτῃ καὶ μετὰ μουσικῆς γίγνεται*. Athen. 14. p. 624 A: νόσους ἰᾶται μουσικῆ. A költők közvül Hom., Aisch., Eurip. Soph. e szót nem használják. De Aristoph. Ran. 1493. *Χαριῆν οὖν μὴ Σωκράτει παρακαθημέρινον λαβεῖν ἀποβαλόντα μουσικὴν*. id. Eques. 188. *ὦγαδ' οὐδὲ μουσικὴν ἐπίσταμαι*. Pindar. Ol. I. 15: *ἀγλαΐζεται δὲ καὶ μουσικῆς ἐν ἅνω; frg. 32. τοῦ θεοῦ ἄκουσε Κάδμος μουσικὰν ὀρθάν ἐπιδεικνομένου*.

ναυπηγική (τέχνη) Aristot. Eth. Nic. 1. 1. *ναυπηγικῆς δὲ πλοῖον*. Lucian de morté. 10. 9.

ναυτική (τέχνη): Herod. VIII. 1. *Πλαταιέες, ἄπειροι τῆς ναυτικῆς ἔοντες*, Xenoph. Reip. Ath. 1. 19. *τὰ οὐράματα τὰ ἐν τῇ ναυτικῇ*. Plat. Leg. I. 638 A: *ἐὰν τὴν ναυτικὴν ἔχη ἐπιστήμην μόνον*.

νηστική (τέχνη): Plat. Polit. p. 282 A. Pollux. 7. 209.

νητική τέχνη: Photius: *νητικὴν, ἀνευ τοῦ σ, τὴν περὶ τὸ νῆθειν τέχνην*.

νομισματοπωλική (τέχνη): Plato. Soph. p. 223 C. Pollux. 7. 170.

νομοθετική (τέχνη): Plat. Gorg. 520 A, Polit. 294 A. Aristot. Polit. p. 1325. 11.

- νομευτική (τέχνη): teljesen: Plato Polit. p. 267 B, de Aelian. N. A. 9. 54. *οἱ νομευτικὴν δεινοί.*
- νουθετική (τέχνη) Plat. Soph. 230 a. *τὸ δ' οὖν σύμπαν αὐτὸ ὀρθότατα εἴποι τις ἂν νουθετικὴν.*
- ξαντική (τέχνη). Plat. Polit. 281 A, 282 E.
- ξυλουργική (τέχνη) Plat. Phileb. 56 B: *κατὰ τε ναυπηγίαν καὶ κατ' οἰκοδομίαν καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις τῆς ξυλουργικῆς.*
- ξυστική (τέχνη): Schol. Dionys. in Bekker Anektd. p. 650.
30. Ἡμιτέχνιον ἐστὶ ἢ ἐξ ὀλίγων θεωρημάτων συνεστηκυῖα τέχνη, ὡς ἡ ξυστικὴ καὶ ἡ ἀπονυχιστικὴ.
- ὀβολοστατική (τέχνη) «ars folneratoria»: Aristot. Polit. 1. 10. p. 1258. 2. *εὐλογώτατα μισεῖται ἢ ὄβ.*
- οἰκοδομική (τέχνη): Plato: Leg. VI. 778 D: *ξυμπάσης τῆς οἰκοδομικῆς περι.* Polit. I. 346 D. Arist. Metaph. p. 1070. 35. *ἡ οἰκοδομικὴ εἶδος οἰκίας . . . τῆς οἰκοδομικῆς τέλος οἰκία.*
- οἰκοδομητική (τέχνη): Lucian. Contempl. c. 5. *μὴ πικρᾶς τῆς Ὀμήρον οἰκοδομητικῆς πειραδῶμεν.*
- οἰκονομική (τέχνη): Plat. Politic. 259 C. Aristot. Polit. 3. 11. Xen. Dec. 3. 4. 11. *τί ὠφελήσει ἡ οἰκονομική.*
- οἶνογευστική (τέχνη): Sext. Emp. adv. math. p. 363. 17. *χωρὶς οἶνογευστικῆς ἠδόμεθα οἶνον γευσάμενοι.*
- οἰωνοστική (ἐπιστήμη): Plat. Phædr. p. 244 D. Plut. Mor. p. 975 A: *παμπάλαιον μαντικῆς μόριον οἰωνοστικὴ κέκληται.*
- οἰωνομαντική (ἐπιστήμη). Dionys. Antiqu. Rom. 3. 70.
- οἰωνοσκοπική (τέχνη) Dionys. Ant. Rom. 3. 70. Manetho. 4. 212. (Thes.)
- ὀμιλητική (τέχνη): Plut. Mor. 628 F: *οὐ γὰρ τι μικρὸν . . . τῆς ὀμιλητικῆς μόριον ἢ περὶ τὰς ἐρωτήσεις . . . ἐπιστήμη.*
- ὀνειροκριτική (ἐπιστήμη) Theodor. Prodr. 6. p. 553. (Thes.)
- ὀνομαστική (τέχνη) teljesen Plat. Cratyl. 423 D.
- ὀπλιτική (τέχνη): Dio Chrys. orat. 13. p. 435. *ἰππικὴν καὶ τοξικὴν καὶ ὀπλιτικὴν.*
- ὀπλομαχητική (τέχνη): Sext. Emp. adv. eth. 197. p. 726.
- ὀπλοποιϊκή (τέχνη): Plat. Politic. 280 D.
- ὀρνιθοθηρευτική (τέχνη): Plat. Soph. 220 B: *τοῦ πτηνοῦ . . . γένους πᾶσα ἡμῖν ἢ θήρα λέγεται πού τις ὀρνιθοθηρευτικὴ.* Pollux. 7. 139.
- ὀρχηστική (τέχνη): teljesen: Plato Leg. II. p. 816 A. Elliptikus kifejezés: Lucian. De salt. 65. *ὁ σκοπὸς τῆς ὀρχηστικῆς, ἡ ὑπόκρισις ἐστὶ.* ibid. c. 71. Polyb. 9. 20. 7. *καὶ γὰρ ἄποπον τοὺς μὲν ὀρχηστικῆς . . . ἐφιεμένους ἐπιδέχεσθαι.* Marc. Ant. 7. 61. Athen. 1. p. 20 F. Sext. Empir. p. 281. 11.
- ὀπτική (τέχνη): Arist. Metaphys. p. 997. 20. *ὁμοίως δὲ καὶ περὶ ὧν ἡ ὀπτικὴ πραγματεύεται.* Phys. p. 194. 8.
- ὀχλοσκοπική (τέχνη): Sext. Emp. 1. 18. p. 299.
- ὀψοποιϊκή (τέχνη): Plato Gorg. 563 B, 500 E, Conv. 187 E teljesen.
- ὀψαρτυτική (τέχνη): Athen. 1. p. 25 F: *μαρτυροῦνται γὰρ καὶ Χίτοι οὐκ ἔλαττον τῶν προειρημένων ἐπὶ ὀψαρτυτικῆ.* Sext. Emp. 6. 33.

ὁ ψωνητικὴ τέχνη: Athen. 1. p. 313 F: *Λυγκεὺς δ' ὁ Σάμιος ἐν τῇ ὀψωνητικῇ τέχνῃ... φησίν.*

ὁ ψοποιητικὴ (τέχνη): Aristot. *Metaph.* p. 1064. 21. Eth. Nic. p. 1153. 26.

παρχρατιαστικὴ τέχνη, teljesen: Plat. *Euthyd.* 272 A.

παθολογικὴ (τέχνη): Galen. 2. 280.

παιδαγωγικὴ (τέχνη): Plat. *Polit.* p. 406 A: *ὅτι τῇ παιδαγωγικῇ νῦν νοσημάτων ταύτῃ τῇ νῦν ἰατρικῇ... ἐχρῶντο.*

παιδευτικὴ (τέχνη): Plat. *Soph.* 231 B.

παιδοτριβικὴ (τέχνη): Aristot. *Polit.* p. 1388. 7. Isocrat. *De antid.* p. 465. Pollux. 10. 181. *παιδοτριβικῆς ἐργαλεῖα.*

παλαιστρικὴ ἐπιστήμη: Aristot. *κατηγ.* p. 10. 8. teljesen.

παρασημαντικὴ (τέχνη): Aristox. *Harm.* 2. p. 39.

παρασιτικὴ (τέχνη): Athen. 6. p. 240 B: *περὶ παρασιτικῆς τέχνης.* Lucian. *Paras.* c. 9. *εἶπερ ἔσται τὸ αὐτὸ τέλος εὐδαιμόνως καὶ παρασιτικῆς.* c. 30. *ἢ μέντοι παρασιτικῇ οὐχ οὕτως ἔχει.*

πατρονομικὴ (τέχνη): Plato: *Leg.* XI. 927 E. *οὐ πολὺ διαφέρειον ἢ παρ' ἡμῖν ὄφρα νῆα κέκτηται τῆς πατρονομικῆς.* Hierocl. *De prov.* 54.

πεζονομικὴ ἐπιστήμη, teljesen: Plat. *Polit.* p. 265 E.

πειστικὴ (τέχνη): Plat. *Politic.* p. 304 D. Aristot. *Rhet.* p. 1355. 29. *τῶν ἄλλων (τεχνῶν) ἐκάστη περὶ τὸ αὐτῇ ὑποκειμένον ἐστὶ διδασχαικὴ καὶ πειστικῇ.*

πειραστικὴ (τέχνη): Aristot. *Metaph.* 3. c. 2. 7.

πεττευτικὴ (τέχνη): Plat. *Polit.* II. 374 C, *Gorg.* 450 D. Pollux. 7. 210.

πελταστικὴ (τέχνη): Plat. *Leg.* 8. p. 834 A: *πελταστικὴν δὲ ὄλην ἀντιστήσαντας δεῖ τῇ... μάχῃ.*

πιθανολογικὴ (τέχνη): Epictet. *Diss.* I. 8, p. 48. 15.

πιθανουργικὴ (τέχνη): teljesen Plat. *Soph.* 222 C.

πιλητικὴ (τέχνη) «lanæ cogenti ars»: Plat. *Politic.* 280 C: *τὴν τ' αὐ πικητικὴν ἀφωρισάμεθα καὶ τὴν τρήσει καὶ ῥαφῇ χρωμένην σύνθεσιν.*

πιλοποιικὴ (τέχνη): Poll. 7. 208.

πιττοχοπικὴ (τέχνη): Poll. 7. 165.

πλαστικὴ (τέχνη): Plat. *Leg.* 3. p. 679 A: *αἱ πλαστικαὶ... καὶ ὅσαι πλεκτικαὶ τῶν τεχνῶν.* Aristot. *de part. anim.* p. 645. 13. Lucian. *Prometh.* c. 2. *καὶ τὸ μὲν ὄλον, ἐν πληρῷ ἢ πλαστικῇ.*

πλεκτικὴ (τέχνη): Plat. *Politic.* 283 B: *πλεκτικὴν εἶναι κρόκης καὶ στήμονος ὕφαντικὴν.*

πλευρικὴ (τέχνη): Jambl. in *Nicom.* p. 12 D, 102 C stb.

πληκτικὴ (τέχνη): Plat. *Soph.* 220 E.

πλυτικὴ (τέχνη): Plat. *Politic.* 282 A.

ποιητικὴ (τέχνη): Plat. *Rep.* 10. p. 607 B: *Παλαιὰ διαφορὰ φιλοσοφία τε καὶ ποιητικῇ* stb. Aristot. *περὶ ποιητικῆς* etc. (Bonitz) Plut. *Mor.* p. 15. B—D, *ibid.* p. 50 D: *ἐνιοὶ τὴν ζωγραφίαν, σιωπῶσαν ἀπεφῆγαντο ποιητικὴν.*

ποικιλιτικὴ: Poll. 7. 34. Hes. *Suid.* s. v. Philo. 1. p. 651. 41.

ποιμενικὴ (τέχνη): Plat. *Polit.* I. 345 D.

ποιμαντικὴ (τέχνη), a keresztény íróknál: Dio Chrys. *De*

sat. II. Basil. I. p. 346 D, p. 598 A. Isidor. Pel. Epist. T. 316. Greg. Naz. 1. 826. (Thes.)

πολεμική (ἐμπειρία v. τέχνη): Plat. Soph. 222 C, Aristot. Polit. p. 1277. 18 ὥσπερ φαίνονται οἱ τῶν βασιλέων υἱεῖς ἰππικὴν καὶ πολιτικὴν παιδευόμενοι. Teljesen: Plat. Def. 415 C és Polyb. 10. 85. πλεῖστον ἀπέχον πολεμικῆς ἐμπειρίας.

πολιτική (τέχνη) v. ἐπιστήμη): teljesen: Plat. Gorg. 521 D, Polit. 303 E. Az elliptikus: Plat. Politic. 267 D. Aristotelesnél gyakori. (Bonitz.)

πορφυρευτική (τέχνη): Poll. 7. 137.

πορφυροπωλική (τέχνη): Harpocrat. Ἀλουργική. ἡ π. ὑφ' ἡμῶν λεγομένη.

πρακτική ἐπιστήμη. Plat. Politic. 258 E teljesen, Aristotelesnél csak az ellipsis.

προαγορευτική (τέχνη): Poll. 1. 19. ὀνομάζοιτο δ' ἂν καὶ ἡ τέχνη μαντικὴ προαγορευτικὴ.

προβατευτική (τέχνη): Xenoph. Decon. 5. 3. καὶ γὰρ πρ. τέχνη συνίπται τῇ γεωργίᾳ. Poll. 7. 184.

προμνηστική (τέχνη): Plat. Theaet. p. 150 A: φεύγουσι καὶ τὴν προμνηστικὴν.

προσομιλητική (τέχνη): teljesen: Plat. Soph. 222 C.

πυκτική (τέχνη): Plat. Polit. IV. p. 422 C: ἀλλ' οὐκ ὅτι πυκτικῆς πλέον μετέχειν. Gorg. 460 D; Aristot. κατηγ. p. 8. 10. Plut. οὐ μετρία περὶ τῆς πυκτικῆς εἰπὼν ἀλλὰ θρασυνομένους.

πυλοδαμνική (τέχνη): Aelian. N. A. 6. 8. πυλοδαμνικὴ οὐκ οὐκ κληθεῖται τις ἂν καὶ σκυλακοτροφικὴ . . . καὶ τὰ τοιαῦτα.

πυλοτροφική (τέχνη): Aelian. N. A. 4. 6. . . ἵπποτροφίας τε καὶ πυλοτροφικῆς ἄνθρωποι σοφισταὶ ὁμολογοῦσιν.

ραπτική (τέχνη), a kereszvény íróknál (Thes.)

ραφιδευτική (τέχνη): Joann. Chrys. Serm. 72. p. 733. 41. ἔδωκεν ὁ θεὸς χάρισμα . . . χρυσοποιικῆς . . . ραφιδευτικῆς.

ραψωδική (τέχνη): Plat. Jon. 538 B, 541 A mindkét típus.

ρήτορική (τέχνη v. ἐμπειρία): teljesen Plat. Phædr. 270 B. Elliptikusan: id. Phædr. 226 D: τὸ λειπόμενον τῆς ῥητορικῆς. Menex. 235 E: διδάσκαλος περὶ ῥητορικῆς. Aristotelesnél gyakori az ellipsis. (Bonitz.)

ρίζοτομική (τέχνη): Nicander Th. 596: Ἀνακρέων ἐν τῷ περὶ Ρίζοτομικῆς. Basil. T. p. 116 C.

σιτοποιητική (τέχνη): Galen. vol. 6. p. 73 B.

σκυλακοτροφική (τέχνη): Aelian. N. A. 6. 8. πυλοδαμνικὴ κληθεῖται τις ἂν καὶ σκυλακοτροφικὴ.

σχυτική (τέχνη): Plat. Polit. II. 374 B: ἵνα δὴ ἡμῶν τὸ τῆς σχυτικῆς ἔργον καλῶς γίγνοιτο. ibid. V. p. 456 D. Arist. Probl. p. 956. 4. Arrian. Epictet. 1. 20. 3.

σχυτοτομική (τέχνη): Plat. Polit. T. 333 A stb. Aristot. Ethic. Eudem. 1219. 22. Nicéphor. Epist. 77. c. 1.

σπογγιστική (τέχνη): Plat. Sophist. 227 A: ἀλλὰ γὰρ τῆ τῶν λόγων μεθόδῳ σπογγιστικῆς ἢ φαρμακοποιίας οὐδὲν ἕττον οὐδέ τι μᾶλλον τυγχάνει μέλον . . .

σοφιστική (τέχνη), úgy a teljes, mint az elliptikus kifejezés gyakori Platonnál (l. Ast.) és Aristotelesnél (Bonitz). Clemens. Al.

Strom. 1. c. 8. Epiphan. vol. 1. p. 1018 C: *πᾶσάν τε διαλεκτικὴν καὶ σοφιστικὴν πεπαιδευμένος.*

στατική (ἐπιστήμη): Plato Charm. 166 B: *ἡ στατική τοῦ βαρύτερου τε καὶ κοφωτέρου σταθμοῦ ἐστί.*

στημονητική (τέχνη): teljesen: Plat. Politic. p. 282 E. Pollux. 7. 30. 209.

στοχαστική (τέχνη): Plat. Phileb. 55 E.

στρατηγική (τέχνη) vel *(ἐπιστήμη)*: Plat. Charm. 174, Euthyd. 290 D, teljesen: Epin, 975 E és Aristot. Eth. N. E. p. 1094, 13.

συγγραφική (ἐπιστήμη): Cramer: Anecd. vol. 4. p. 312. 10. *ὡσαύτως ἡ ῥητορικὴ ἀντίκειται τῇ συγγραφικῇ.* Bekker Anecd. p. 336. 2. etc.

συγκριτική (τέχνη): Plat. Polit. 282 C, 283 A.

συμβουλευτική (τέχνη): Sext. Empir. p. 305. 42. *τῆς συμβουλευτικῆς τέλος ἐστί τὸ συμφέρον.*

συριστική (τέχνη) Bekker: Anecd. p. 653. 31. *ἐμπνευστικὸν ὡσπερ ἡ συριστική.*

σφαιρική (τέχνη): Arrian. Epict. p. 14 E: *διαβόητος ἐπὶ σφαιρικῇ.* ibid. 15 C. Athen. 14 c, Suid. *τὴν δὲ σφαιρικὴν ἔπαιεν Ἀριστόνικος.*

σφαιριστική (τέχνη): Athen. 1. p. 14 F: *πολὸν δὲ σύντονον καὶ χαματηρόν τῆς περὶ τὴν σφαιριστικὴν ἀμίλλης.* Clem. Al. Str. 2. p. 442. 24.

σφενδονητική (τέχνη): Plat. Lach. 193 B.

σχοινοβατική (τέχνη): Bekker: Anecd. p. 652. 7. *Ματαιοτεχνία ἢ σχοινοβατική.*

τακτική (τέχνη) Plutarch. Philopoem. 14. *ἐπέδειξε τὴν τακτικὴν τῶν ἄκρων τῆς πολεμικῆς τέχνης οὖσαν.* Teljes kifejezés: Nicom. ap. Athen. 7. p. 291 D.

ταλασιουργική (τέχνη): Plat. Polit. 282a.

τεκνοποιική (τέχνη): Aristot. Polit. p. 1254. 13.

τεκτονική (τέχνη): Platónnal gyakori: Theaet. 146 E, Polit. IV. 428 C. Arist. De anim. p. 407. 25. *εἴ τις φαίη τὴν τεκτονικὴν εἰς ἀλλοὺς ἐνδύεσθαι.* Aeschin. p. 82. 25. *ἐν τῇ τεκτονικῇ . . . τὸν κανόνα προσφέρομεν.* Xen. Dec. 1. 1. 3. *ὁ μὲν γὰρ τεκτονικὴν ἐπιστάμενος.* Poll. 7. 111. Teljesen: Diod. Sic. IV. 76. 1. *ἐζήλωσε τὰ περὶ τὴν τεκτονικὴν τέχνην.*

ταχωρυτική (τέχνη): Sext. Emp. adv. rhet. 12. p. 291.

τοξική (τέχνη): Plat. Leg. VII. 804 C: *τοξικῆς τε καὶ τῶν ἄλλων ἀκροβολισμῶν νένενεκα διακεκοσμένα.* id. Cratyl. 405 C. Hipp. min. 375 B. Xenoph. Anab. 1. 95. *ἔκρινον αὐτὸν καὶ τῶν εἰς τὸν πόλεμον ἔργων, τοξικῆς τε καὶ ἀκοντίσεως φιλομαθέστατον εἶναι.* Plut. Mor. p. 440 B: *λέγων, ὅτε τοξική καὶ ὀπλιτική . . . διδακτὸν ἐστί.* ibid. 846 C. Herodian, 1. 15. 4. *οἱ τοξικὴν ἀκριβοῦντες.* Diodor. Sic. 74. 5. *ἀρ' ἦς αἰτίας μάλιστα παρὰ τὰς κρησὶν ἐζηλωσθαι τὴν τοξικὴν καὶ τὸ τόξον κρητικὸν ὀνομασθῆναι.*

τορνευτική (τέχνη): Marc. Anton. 5. 1.

τροφική (τέχνη): Pollux. 7. 209.

ὕαλουργική (τέχνη): Geopon. 20. 7. *ὕαλουργική ἐστί τέχνη καταγινομένη περὶ τὴν ὕαλον.*

- ὑδροθεραπευτική (τέχνη): Poll. 1. 97.
 ὑδροφαντική (τέχνη): Geopon. 2. 6. 1. περὶ δὲ τῆς ὑδροφαντικῆς, ὑπὸ θε τῶν ὑδρομαστευτικῆς λεγομένης νῦν ἐροῦμεν.
 ὑδροσκοπική (τέχνη): Geopon. 2. 6. 47. καὶ περὶ μὲν οὖν ὑδροσκοπικῆς αὐτάρκως εἰρηται.
 ὑλοτομική (τέχνη): Arist. Polit. 1. 11. Diog. Laert. 3. 100. Aelian. N. A. 3. 21.
 ὑπηρετική (τέχνη): Plato Eutyphr. 13 D: ἡ ἰατροῖς ὑπηρετικὴ εἰς τίνος ἔργου ἀπεργασίαν τυγχάνει οὖσα. Aristot. Politic. p. 1256. 5. ἡ χρηματιστικὴ ὑπηρετικὴ τῆ οικονομικῆ. Polyb. 13. 5. 7.
 ὑφαντική (τέχνη): Plat. Politic. 280 A. Polit. V. 455 C: ἡ μακρολογῶμεν τὴν τε ὑφαντικὴν λέγοντες stb. Aristot. Politic. p. 1258. 25. οὐ γὰρ τῆς ὑφαντικῆς ἔρια ποιῆσαι, ἀλλὰ χορήσασθαι αὐτοῖς. Plut. Mor. 974 A. ἀράχνης ἐν ὑφαντικῇ καὶ ἀκαστικῇ. Galen. vol. 14. p. 254. 15. τὴν ὑφαντικὴν τοὺς ἀνθρώπους λαβόντας παρ' αὐτῆς ἔχειν.
 ὑποκριτική (τέχνη): Aristot. Rhet. p. 1404. 12. Plut. Mor. 613 A: εἰς τὰ συμπόσια τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ὑποκριτικὴν ἐπιστάγοντας.
 φανταστική (τέχνη): Plat. Sophr. 267 A.
 φαρμακευτική (τέχνη): Epiphani. I. p. 612 D: τίνα εἶδη φαρμακευτικῆς. Diog. Laert. 3. 84. τῆς ἰατρικῆς ἐστὶν εἶδη πέντε, ἡ μὲν φ. κτλ.
 φθειριστική (τέχνη): Plat. Soph. 227 B.
 φλεβοτομική (τέχνη): C. Aurel M. 1. 3.
 φλοίστικὴ (τέχνη): Plat. Polit. 288 D: καὶ πλεκτικὴ καὶ ἔτι φλοίστικὴ φυτῶν τε καὶ ἐμφύχων δέρματα σωματῶν περιαιρουῦσα.
 φυλακική (ἐπιστήμη): Plat. Polit. IV. 428 D.
 φυσικὴ (ἐπιστήμη): gyakran: Aristotelesnél (Bonitz) és későn. (Ducang.)
 φυσιολογική (ἐπιστήμη): Philo I. p. 139. 42. ὅταν ἀντὶ φυσικῆς γένηται σοφός ἐν τῇ φυσιολογικῇ. Jo. Damasc. I. 71 E, 72 A stb.
 φυτουργική (τέχνη): Poll. 7. 140.
 χαλινοποιητική (τέχνη): Aristot. Eth. Nic. p. 1094. 11.
 χαλκοτοπική (τέχνη): Plat. Politic. p. 288 A: ὄχημα αὐτὸ που λέγομεν, οὐ πᾶν πολιτικῆς ἔργον. Plut. Mor. p. 1084 C.
 χαλκευτική (τέχνη): Aristot. De part. anim. p. 683. 24. οὐδὲν ἡ φύσις εἶωθε ποιεῖν ὡσπερ ἡ χαλκευτικὴ πρὸς εὐτέλειαν ὀβελισκολύχνιον. Xenoph. Dec. 1. 1. Philostr. p. 76.
 χαλκουργική (τέχνη): Aristot. Polit. 1256. 6. Poll. 7. 104.
 χειροουργική (τέχνη): Diog. Laert. 3. 85. ἡ χ. διὰ τοῦ τέμνειν καὶ κατεῖν ὑγιάζει. Teljesen: Aristot. Polit. p. 1341.
 χειροτεχνική (τέχνη): Plat. Polit. p. 259 C. Phileq. 55 D.
 χοροδιδασκαλικὴ (τέχνη): Plat. Alc. 125 D.
 χειρωτική (τέχνη): teljesen: Plat. Soph. 223 B.
 χλαινουργική (τέχνη): sagaria. Gl.
 ρηματική (τέχνη): Clem. Al. p. 392.
 χρηματιστικὴ (τέχνη): Plat. Gorg. 478 A: χρ. . . . πενίας ἀπαλλάττει. id. Euthydem. 307 A. Aristotelesnél gyakorl. (Bonitz.)
 χρυσοποιική (τέχνη): Joan. Chrysost. Serm. 72. p. 733. 41.

χρυσοχοϊκῆ (τέχνη): Demosth. p. 521. *χρυσοχοϊκὴν ἐργάζεσθαι.*

φιλοκιθαριστικῆ (τέχνη): Athen. 4. p. 637 F: *ὁ Σικυώμιος κιθαριστὴς πρῶτος μετέστησε τὴν κιθαριστικὴν.*

ψυχεμπορικῆ (τέχνη): Plat. Soph. 224 B: *τῆς δὲ ψυχεμπορικῆς ταύτης ἂρ' οὐ τὸ μὲν ἐπιδεικτικὴ δικαιοτάτ' λέγοιτ' ἄν.*

Látjuk tehát, hogy az *-ικη* végű nőnemű melléknév volt az, a mely a *τέχνη* jelentését absorbeálta. Azon melléknévek, melyek nem így vannak képezve, a jelentéssűrűsödést ritkán tüntetik fel, l. *ἀμυντήριος, βάνανσος, δευτερουργός, διάκωνος*. E jelentéssűrűsödés főforrása Platon iratai.

A *δορά* és *τέχνη* «ellipsisét» előrebocsátva, a többi összegyűjtött anyagot tárgykörök szerint csoportosítjuk.

A *tárgykörök* a következők: 1. Ház, épület és részei. 2. Fel szerelés, gazdasági eszközök. 3. Ruházat. 4. Étél, evés. 5. Ital, folyadék. 6. Személynevek. 7. Test és részei. 8. Állatnevek. 9. Növénynevek. 10. Kő, ásvány. 11. Szárazföld; vidék, szántóföld, hegy, szikla stb. 12. Folyó, tenger, öböl. 13. Utak. 14. Szelek. 15. Csillagok. 16. Pénzek. 17. Időszámítás. 18. Törvényhozás, kormányzás. 19. Hajó és részei (kötelek stb.). 20. Hadügy. 21. Vallás. 22. Művészet. *α)* Költészet. *β)* Szobrászat, festészet. *γ)* Zene, táncz, ének. *δ)* Színészet. 23. Játékok, versenyek. 24. Tudomány. *α)* Medicina, *β)* Filozófia. *γ)* Grammatika. 25. Könyv és részei. 26. Vegyesek.

Az anyag részletezésénél előre írom azt a szót, a melyet valamely önálló melléknév mellé elvileg «kiegészíthetünk». A mennyiben a kiegészítendő szavak megválasztásában, a teljes példák, a scholionok és grammatikusok, valamint a szótárszerkesztők nézete különböző, a földolog az, hogy egy értelmileg kb. megfelelő szót találjunk, mely a melléknévvel a grammatikai genusban is egyezik.

1. Ház, épület és részei.

Elmaradhatnak a következő szavak: *οἶκος, οἰκία, οἶκημα(δᾶμα), γυμνάζιον, στοά, ἀλλή, θύρα, πύλαι.*

οἶκος: Hesich. *διάλαυρος· οἰκία μεγάλη.* Eustath. p. 921. 57. *μουσικός*: Theophan. 3. 43.

περίστυλος: Plut. V. Arati c. 26. *τῶν περιστύλων τοῦ θεάτρου.* Polyb. 10. 27. 10. *Κίονας τοὺς ἐν ταῖς στοαῖς καὶ περιστύλοις.* Diodor. 1. 48. *Εἰσόδους τρεῖς ἐκ περιστύλου κατασκευάσθαι.* Athen. 5. p. 204 F: *περιστύλω παραπλήσιος.* Themist. Or. 4. p. 60 D. Sept. Ezech. 4. 25.

πρόστυλος: Vitruv. 3. Præf.

τρίκλινος: Mosch. p. 378 C: *ἤρχετο εἰς τὸν τρίκλινον.* Eustath. p. 1573. 29. *ὁ παρ' ἄλλοις ἀνδρόδομος ἢ τρίκλινος.* Bekker. Anecd. p. 114. 11. *Τρίκλινον οὐκ ἐπὶ τῶν τριῶν κλιτῶν φασὶ δεῖν τάσσειν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ οἴκου.*

οἰκία: *αὐτοκρατορίς*: Joseph. A. J. 18. 2. 1.

εὔστυλος: Vitruv. 3. 2. *Quomodo autem ea facienda sit, ut figuratonis aspectum venustum habeat, unde εὔστυλος dicitur.*

μονοναυτική: Eustath. Od. p. 1535. 62. ἡ Παμφύλιος τῶν Ἀτταλέων πόλις περιέχει ἐπικαλουμένην μονοναυτικὴν.

οἶχημα (δῶμα): ἄγιον: A Septuag.-ban gyakori pl. Ezech. 45. 28. Azonkívil Joseph. A. J. 3. 6. 4. ὁ μὲν πᾶς νεὸς Ἄγιον καλεῖται.

βασίλεια: Herodotosnál még a teljes kifejezés is előfordul: II. 150. ὑπὸ γῆν σταθμευόμενοι ἐς τὰ βασιλῆα οἰκία ὤρυσσον. De III. 118. ἤθελε ἐς τὰ βασιλῆα ἐσελθὼν χρηματίσασθαι. I. 30. ἐξενίξετο ἐν τοῖσι βασιλῆοισι. I. 178. Utóbbi két helyhez v. ö. Aisch. Ag. 156. οἰκοῖς βασιλείοις. Cho. 1065. μελάθροις τοῖς βασιλείοις. Később az ellipsis már általános: Plat. Crit. 115 C; 116 A: ἐν ἡ τὰ βασίλεια ἦν. id. Ax. 371 A. Xenoph. Cyr. 2. 4. 3.; 7. 5. 25. τὴν ταχιστὴν ἄγει ἐπὶ τὰ βασίλεια. Aristoph. Ach. 80. ἔτει τετάρτῳ δ' εἰς τὰ βασίλει' ἦλθομεν. Aristot. Oec. p. 1352. 11. καλεῖν εἰς τὰ β. Appian. Syr. c. 48. πολλαὶ δὲ τροπαὶ καὶ ἐπαναστάσεις ἐπὶ τὰ β. id. Mithr. c. 114. Diod. Sic. 20. 24.

βασίλικόν: Plut. Dem. c. 20. Ἀτταλος ἐκήπευε τὰς φαρμακώδεις βοτάνας... αὐτὸς ἐν βασιλικοῖς σπειρών. Dio Cass. 51. 17.

διήρηες: Eurip. Phoen. 90. μεθῆκε μελάθρων ἐς διήρηες ἔσχατον. Plut. Mor. p. 77 E: καταβαλεῖν αὐτὸν ἐκ τινὸς διήρους. Poll. 4. 129. Hesich. διήρηες: κλίμαξ ἢ ὑπερῶον.

ἡλιακόν: Eustath. p. 639. 38. Λίδουσαις, στοαῖς αἰδομέναις ἡλίῳ... ὅθεν τῆ δημῶδει γλώσση παρεποήθη τὰ ἡλιακά. Leo Novell. c. 13. τῶν υπαίθρων... ἃ τὴν ἐπωνυμίαν ἐκ τοῦ ἡλίου εἴληφεν, ἡλιακά προσαγορευόμενα.

σωτήρια: Anthol. Pal. 9. 662. Constant. Sermo. 48. τὰ τῶν οἰκιδίων, ἃ δὴ καλοῦμεν σωτήρια.

ὑπερῶον: Homerosnál többször található: B 514. παρθένος... ὑπερῶον εἰσαναβάσα. II 184. δ 787. Melléknévi jelző mutatja a főnévi használat előrehaladottabb voltát: π 449, γ 428 εἰσαναβάσ' ὑπερῶα σιγαλόεντα. Aisch. Soph. e szót nem használják. Pindar. Fr. 25. ἐξ ὑπερῶου. Aristoph. Eq. 1001. ἐμοί δ' ὑπερῶον καὶ ξυνοικία δύο. Eccl. 698. ἄνωδ' ἐξ ὑπερῶου. Plut. Mor. 684 A: οὕτω γὰρ ὑπερῶον καὶ ὑπερῶον καλεῖν ὑμᾶς. Athen. 2. p. 57 E: ἐκάλουν δὲ καὶ τὰ νῦν τῶν οἰκίων παρ' ἡμῖν καλούμενα ὑπερῶα, ὧα.

γυμνάσιον: Διογένηιον: Inscr. I. 456, ὅτι περὶ τὸ Διογένηιον συνάρχοντες.

στοά: αἰθουσα (partic. αἰθω igéből): Homerosnál többször (jelzővel is). Pl. Z 243 Ἐστῆς αἰθούσῃσι τετυγμένον (δόμον). Y 11. Utána indult Apoll. Rhod. 3. 39. Ἐρκεα δ' εἰσελθούσαι ὑπ' αἰθούσῃ θαλάμοιο Ἔσταν. F. Eustath. p. 639. 34. Etym. M. 32. 39. αἰθούσῃσι στοαῖς καταλαμπομέναις ὑπὸ ἡλίον.

βασίλική: Plut. Charm. 153 A: καταντικρὸ τοῦ τῆς βασιλικῆς ἱεροῦ. Plut. Popl. c. 15. Παύλου βασιλική.

βασίλις: Diodor. 6. 23. 30. τοὺς παραβάλλοντας Ῥωμαίων εἰς τὴν βασιλῆα ὑποδεγόμενος φιλανθρωπώτατα. Utóbbi két kifejezéshez v. ö. Aristot. Oec. p. 1540. 45. πρὸς τῆ βασιλείῳ στοᾷ. ibid. 1537. 24. ἐν τῆ στοᾷ τῆ βασιλεία.

ποικίλη: Alciph. 1. 3. ἤκουσα ἑνὸς τῶν ἐν ποικίλῃ διατριβόντων. id. 3. 53. δραμῶν ἐπὶ τὴν Ποικίλῃν. Lucian. Pisc. 13. Navig. 13. ὑπὲρ τὴν Ποικίλῃν. Pausan. 5. 11. 6. Aelian. N. A. 7. 28.

αὐλή: γυναικῆ: Herod. V. 20. γυναῖκας . . . ἀπέπεμπε εἰς τὴν γυναικῆν, de I. 17. αὐλοῦ γυναικῆου τε καὶ ἀνδρηίου. Septuag. Tob. 2. 11.

ἔπαυλος: Hom. φ 358 πάντας ἐνπλήσωσιν ἐναύλους. Apoll. Rhod. 1. 800. Πέρθεσκον ἐπαύλους. Ezenkívül -itis végű szavak. Melléknévi használatuk még Aisch.-nál fordul elő. Agam. 968. καὶ σοῦ μολόντος δωματίτην ἐστίαν. Csak főnévi használatban ismerem a következőket:

ἀνδρωνῆτες: Xen. Oec. 9. 5. ἔδειξα δὲ καὶ τὴν γυναικωνῆτιν αὐτῆ, θύρα βαλανωτῆ ὀρισμένην ἀπὸ τῆς ἀνδρωνῆτιδος. Plut. Mor. p. 457 C. Dio Chrysosd. I. p. 274: Ἀφροδίτην ἐπὶ τὴν ἀνδρωνῆτιν μεταβήσεται. Maxim. Tyr. Diss. 4. 2, p. 49. Clem. Al. Pæd. p. 208. τὴν ἀνδρωνῆτιν ἐκδηλύουσι.

γυναικωνῆτες: Xenoph. Oecon. 9. 5. (1. fönt). Plut. Mor. p. 658 F: κακῆ δὲ θαλάμου καὶ γυναικωνῆτιδος ἐπίτροπος. Clem. Strom. 1. p. 349. Longin. 32. 5. καὶ τὴν μὲν τῶν ἐπιθυμιῶν οἰκῆσιν προσεῖπεν ὡς γυναικωνῆτιν. Pollux. 9. 39. Moeris. p. 264. Aisch. még a «körülírt» kifejezést használja csak: Cho. 36. γυναικείουσιν ἐν δώμασιν.

θύρα v. θυρίς. αὐλεῖη: Homeros csak a teljes kifejezést használja: σ 239, φ 49: αὐλεῖσαι θύρησιν. Hasonlóan Herod. VI. 69. παρὰ τῆσι θύρησι τῆσι αὐλεῖσαι. Pindar. Nem. 1. 19. ἔσταν δ' ἐπ' αὐλείαις θύραις. Theocr. 29. 39. καλεῦντος ἐπ' αὐλείας θύραις. A prózában Plato Sympos. p. 212 C. τὴν αὐλειον θύραν κρουμένην. Diodor. 19. 7. Más szóval kapcsolatban: Soph. Ant. 18. αὐλειῶν πυλῶν. Eurip. Hel. 438. πρὸς αὐλείουσιν ἐστῆκώς πύλαις. Anth. Pal. 5. 206. 8.

Az elliptikus alak: Aristoph. Pac. 982. τῆς αὐλείας παρακύπτουσι. Theocr. 15. 43. τὰν αὐλείαν ἀπόκλαζον. Gyakori a hellenisztikus prózában: Plut. Mor. p. 239 A: Ἔθος ἦν αὐτοῖς μηδὲ κόπτειν τὰς αὐλείους. id. Pompej. 46. ἀποκλείσας τὴν αὐλειον. Polyb. 5. 76. 4. οἱ δὲ ταῖς αὐλείας βιασάμενοι. Lucian. Tox. c. 17. id. Dial. mex. 15. ἡ αὐλειος ἠρόσσετο. Philonál többször, pl. p. 476. 7. τὴν αὐλειον οὐχ ὑπερβαίνοντες. id. 541. 29. Synes. p. 105 D. Μίαν ἀρετὴν γυναικὸς εἶναι τὸ μὴ . . . διαβῆναι τὴν αὐλιον. Joseph. B. Jud. 2. 21. 5.

διατρήτορ: Theodor. I. p. 13. Procop. in Reg. 4. 1. οἶκος ἦν θερινὸς πολλὰς ἔχων φωταγωγούς . . . ὡς διατρήτους ὀνομάζουσιν οἱ πολλοί.

χηπαία: Hermipp. (ap. Athen. 15. p. 668 A): παρὰ τὸν στροφέα τῆς χηπαίας. Eustath. Op. p. 213. 11. τὰ ἀπὸ χηπαίας λεγόμενα. Poll 1. 76.

κλισιάδες: Plut. Alcib. 10. Μεγάλας δ' αὐτῷ κλισιάδας ἐπὶ τὴν πολιτείαν ἀνοίγοντος τοῦ τε γένους. Dionys. A. R. 1. 66. καὶ αὐτὴν διὰ κλεισιάδων ἀνοιγόμενων ὑποδέχεται τὸ πεδίον. Dio Chrysost. 2. p. 163. Ezen kifejezés régi eredetét bizonyítja az a tény, hogy már Herod. is ismeri átvitt, képies értelmét: IX. 9. Μεγάλα κλισιάδες (jelzővel!) ἀναπεπτεῖται εἰς τὴν Πελοπόννησον τῷ Πέρσῃ.

παράθυρος: Plut. Mor. p. 617 A: μὴ δοκῶμεν τῇ αὐλείῳ τὸν τύφον ἀποκλείοντες εἰσάγειν τῇ παραθύρῳ. Clem. Al. p. 877. παράθυρον ἀνατέμοντες.

παραχυπτική: Georg. Pach. V. Andr. p. 344 C: τὰς τῶν οἰκοδομημάτων παραχυπτικὰς.

τοξική: Septuag. Ezech. 40. 16.

φωταγωγός: Lucian. Sympos. c. 20. διὰ τῆς φωταγωγῶ. Hipp. de domo. c. 6. Theodor. Sermo 4, ad Græc. ἂ διὰ τῶν φωταγωγῶν εἰσβάλλων ὁ ἥλιος δείκνυσι. Procop. in Reg. 4. 1. (1. fōnt).

πύλαι: Σκαιαί: Homerosnál egyszer: Γ' 268 διὰ Σκαιῶν πεδίοιονδ' ἔχον ἵππους.

2. Felszerelés, gazdasági eszközök.

Elmaradhatnak a következő szavak: *κρατήρ*, *κύλιξ*, *φιάλη*, *ποτήριον*, *σχεύη*, *τράπεζα*, *τρούπανον*, *βακτηρία*. Elliptikus kifejezések különösen az antiquár íróknál fordulnak elő, a kik ezeket gyakori használat következtében könnyebben szokhatták meg, mint a költők, vagy más prózaírók. A beszélt nyelv erősen érvényesült a komikusoknál, a kik gyakrabban «utzai» kifejezésekhez is fordultak, ezért fontosak a mi szempontunkból, ama aránylag gyér töredékek is, melyek műveikből fennmaradtak. Gazdag forrás végül Athenaios, a ki művében a legváltozatosabb tárgyakra és kifejezésekre is kiterjeszkedik és azokat számos idézettel magyarázza

κρατήρ v. *κύλιξ*: *θηρίκλειος*: Alex. (ap. Athen. p. 417 E): μεστὴν ἀκράτου θηρίκλειον ἔσπασε κοίλην. Callix. (ap. Athen. p. 472 A): φάσκων τινὰς ἔχοντας θηρίκλειους πομπεύειν. Menandr. (ap. Athen. 472 B): μέσως μεθύων <τὴν> θηρίκλειον ἔσπασε. Dioxipp. (ap. Athen. 472 B): Teljesen: Alex. (ap. Athen. 471 E): *θηρίκλειός τις κύλιξ*.

Λαρισαῖος: Aristot. Pol. p. 1275. 29. *Γοργίας*... ἔφη, καθάπερ ὄλμους εἶναι τοὺς ὑπὸ τῶν ὄλμοποιῶν πεποιημένους, οὕτω καὶ Λαρισαῖους τοὺς ὑπὸ τῶν δημιουργῶν πεποιημένους.

φιλοτήσιος: már Theogn. 489. ἡ μὲν γὰρ φέρεται φιλοτήσιος, ἡ δὲ πρόκειται, τὴν δὲ θεοὶς σπένδεις. Aristoph. Ach. 985. Πίνε, κατὰκεισο, λάβε τήνδε φιλοτησίαν. id. Lys. 203. Dem. p. 380. *φιλοτησίας προπίνειν*. Lucian, Gall. c. 12. *φιλοτησίας προπίνοντα ἐκάστῳ τῶν παρόντων*. Herodian. 1. 17. 9. Athen. 3. p. 122. *Προπίνω σοι φιλοτησίαν*. Greg. Naz. Epist. 58. p. 822 D: *φιλοτησίας προπινόμενος*. Theodor. Therap. 3. p. 519.

φιάλη: *ἀργυρίς*: Aristaen. 2. 18. Poll. 6. 98. Bekker: Anecd. p. 443. 5. *χρυσὶς καὶ ἀργυρίς*, φιάλαι μὲν ἄμφω, τοῦνομα δὲ ἐκ τῆς ὕλης ἔχουσι.

μεσόμφαλος: Ion (ap. Athen. p. 501 F): *ἐκφορεῖτε παρθένοι κύπελλα καὶ μεσομφάλους*.

χρυσίς: Aleiph. 2. 3. τὰ καροχῆσια καὶ τὰς χρυσίδας. Aristæen. 2. 18. *σικκρὸν τῶν ἀργυρίδων ἀπεγεύετο, μέχρι·νῦν καὶ αὐτὰς καταπέπωκε τὰς χρυσίδας*. Moeris p. 412. *χρυσίδα τὴν χρυσὴν φιάλην*. Ἄττικοί. Lex. Rhet. (Bekker) p. 316. 14. A régibb, teljesebb kifejezés Herodotosnál található *ἀργυρῆ*, *χρυσῆ φιάλη* VII. 54. IX. 116. *χαλκῆ φιάλη* II. 147.

ποτήριον v. *ἀγγεῖον*: *θηρίκεια*: Athen. p. 472 C: τὰ χρυσᾷ *θηρίκεια*.

κληρωτικόν: Athen. 10. p. 450 B: ταῦτα δ' ὅτι κληρωτικόν σημαίνει, ὑμεῖς διακρίνατε.

ψυκτήρια: Athen. 5. p. 200 A: ἕτεροι δὲ τριακόσιοι καὶ εἴκοσι ψυκτήρια ἔφερον χρυσᾶ, οἱ δὲ ἀργυρᾶ. Hesych. ψυκτήριον. ποτήριον ὃ ἡμεῖς ψυκτήρᾳ φάμεν. v. ὁ. Herod. IV. 2. ἐσχέοντες ἐς ξύλινα ἀργήρια κοῖλα ἐς Thuc. VI. 32. ἐκπώμασι χρυσοῖς τε καὶ ἀργυροῖς.

σχεύη: πομπεῖα: Demosth. p. 702. 12. Ἡδικηκότα κοινῇ πᾶσαν τὴν πόλιν καὶ περὶ . . . τὴν ποιήσιν τῶν πομπείων. Andocid. p. 33. 1. Mellékéni jelzével: Plut. Alc. 13. Πομπεῖα χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ. id. Mor. p. 841 C. Dio Cass. 43. 42. ἄλλοις τε τοιοῦτοις πομπείοις ἐχορήσαντο. Magyarázatok: Moeris p. 332. Πομπεῖα Ἰτιτικοὶ τὰ θυματήρια καὶ τὰς χειρὶβας. Haspocr. s. v. Πομπεῖας. Πομπεῖα δὲ λέγεται τὰ εἰς τὰς πομπὰς κατασκευαζόμενα σχεύη. Etym. M. p. 682. 14.

χρηστήρια: Strabo 13. p. 604. Ὅσα σκόντινα τῶν τε ὀπλων καὶ χρηστηρίων. id. 15. p. 722. Athen. 3. p. 114 D: Φιλήμων ἐν πρώτῳ παντοδαπῶν χρηστηρίων. Callix. (ap. Athen. 5. p. 204 F).

τράπεζα: θυωρός: Callim. H. in Dian. 134. τὰ δὲ θυωρόν Εἰνάτερες γαλόφ τε μίαν περὶ δίφρα τίθενται. (schol. θυωρόν φιλικὴν τράπεζαν.)

μονόπους: teljesen Pollux. 10. 69; de Schol. Luc. Lexiphr. c. 2. Μονόποδι γὰρ τί ἄλλο εἰς κίνησιν περιλείπειτο;

ξενία: teljesen: Hom. ξ 158, ρ 162, υ 230 ἴστω νῦν Ζεὺς πρῶτα Θεῶν, ξενίη τε τράπεζα. Aischyl. Ag. 189. Ἡσχυονε ξενίαν τράπεζαν. De: Lucian. Icar. c. 24. Ἀλλὰ νῦν μὲν ἐπὶ ξενία σε καλοῦμεν. Aelian. H. A. 1. 1. Ὅσπερ οὖν ἐπὶ ξενία κληθέντες. id. V. H. 9. 15. ἐπὶ ξενία ἐκάλουν τὸν Ἀπόλλωνα. Diodor. 1. 90. ἐπὶ ξενίαν καλεῖν.

τρούπανον: ἀβάπτιστον: Paul. Aegin. 6. 91. ἀβάπτιστᾶ ἐστὶ τὰ ἔχοντα μικρόν ἐσωτέρω τῆς ἀκμῆς ἐξογὰς κωλυούσας ἀντὶ πρὸς τὴν μὴνιγγα βαπτίζεσθαι. A teljes alak: Galen. De meth. med. 10. p. 150 F: ἀβάπτιστα τρούπανα κατασκευάσαντο.

ξύλον: δίχρονον: Lucian. Tim. c. 12. καὶ μονονοχὶ διχρονοῖς με ἐξεώθει τῆς οἰκίας. Galen. 2. p. 88 D.

βακτηρία: κάθητος: Orpian. Hal. 3. 77. ὁ δ' ἢ καθέτοισι γέγγηθεν. ibid. 138. Ἀλλ' ὅπότεν καθέτοισι πελώριοι ἀμφιχάνωσιν ἰχθύες.

καμπύλη: Plut. Mor. p. 790 B: Ἰμάτιον ἀναλαβόντα καὶ καμπύλην ἐν ἀργῷ διατρίβειν. Aleiphr. 3. 3. τὸν τὴν καμπύλην ἔχοντα. (v. ὁ. Aristoph. ap. Poll. 10. 173: Βακτηρία δὲ Περσίς ἀντὶ καμπύλης.)

(Folytatása következik.)

(Budapest,)

BENIGNY GYULA.

A SKOT NÉPBALLADÁKRÓL.

1. Tudásunk a skót népballadáról még ma is abban az irányban mozog, melyet GREGUSS ÁGOST esztétikai mesterműve, *A balladáról* című tanulmánya, jelölt meg. Senki sem tagadhatja e remekműnek műfajmeghatározási és műfajtörténeti jelentőségét, de viszont nem szabad minden sorában megbíznunk. Valamely igazság megdöntetlenségének parancsoló feltétele annak a módszertani alapelvnek következetes végrehajtása, hogy a hangoztatott igazság a megfigyelések nagy tömegén épüljön. Felmerül a kérdés, a skót balladák körében elég nagy anyaga volt-e Gregussnak arra, hogy elméleti megállapításai mintegy a tények világában gyökereznének? Megfigyelései a tények egészére vagy csak töredékesoporra vonatkoznak-e?

Esztétikai köztudatunkban Gregussnak két fontos kijelentése játszik nagy szerepet. Az egyik a skót balladák szerkezetére vonatkozik, a másik hangjukra, modorukra. «Az éjszak fia — mondja Greguss Ágost — rá nem ér, de türelme sincs valamit nyugalmassabban, részletesebben elbeszélni, csak a főbb mozzanatokat kapkodja ki az egészből, s oly képet vázol, mint a mikor ködlepte vidéknek csak egyes kiválóbb tárgyai tűnnek szemünkbe, azok is bizonytalan körvonalakban, de rémes és titokzatos varázsuk miatt annál nagyobb hatással. Innen az éjszakai népek s különösen a köztük legdúsabb lelkű skótok szakgatott, borongós, kísérteties regedala.» (Id. mű 90. l.) Ez a megállapítás csak részigazság, Gregusst elragadta esztétikus heve. A balladának ez az «éghajlati magyarázata» — mint Greguss maga mondja — ez a Taine milieu-elméletével találkozó, gyönyörűen hangzó jellemzés inkább az esztétikus képzeletének az alkotása, mint a philologus adattömegén épülő eredménye, pedig ma már az összehasonlító irodalomtörténeti kutatás a maga tiszteletet keltő eredményeivel bárkit is meggyőzhet, hogy az esztétikai taglalások csak philologiai nyomozásokon alapulhatnak. Greguss másik állítása a következő: «Ügy azonban az angol dalok, ha nem épen hősi dolgokról szólnak, olykor mégis derültek és vidorak, a skótok Kaledonia zord ege alatt csaknem kivétel nélkül komorak, vészesek.» (U. o. 97. l.) Ez a kijelentés épen olyan szigorú bírálatot érdemel, mint amaz.

Gregussnak mind a két kijelentése részigazságot fejez ki. Sajnos, Gregussnak Child hatalmas gyűjteménye még nem állott rendelkezésére. Ma már sokkal nagyobb anyagunk van, mint a mennyit Greguss használt. Így nem csodáljuk, hogy képzelete szélesívvé szárnyalásra lendült. Nagyon valószínű, hogy Greguss, mivel ismert néhány hézagos, sietős és komor skót népbal'adát, továbbá tanult, olvasott Skócia ködös és mogorva világáról, merész ugrással kész a megállapítással, hogy az a néhány skót népballada, a melyeket ismert, azért olyan hézagos, sietős és komor, mert Skócia maga is ködös, mogorva, s most már *elképzelte*, hogy a többi skót népballada is ilyen.

Ez a felfogás tudományunkban általánossá vált, de él az idegen kutatók műveiben is, ez a népballadák egészére kiterjedő általánosítás. HOLZHAUSEN PÁL szerint (*Über die historische Entwicklung der Ballade*, 1883.) az északi népek elbeszélő modora gyors, szakadozott,

balladaköltése pedig vázlatos, töredékes, hézagos. Hogy Holzhausen is elhamarkodva általánosít, könnyen igazolható. GUMMERE B. FERENCZ terjedelmes munkában, *The popular ballad*ben, (1907.) foglalkozik a népballadával. Kiemeli, hogy tanulmányának a köre az elbeszélő líra, mely az egynemű s tanulatlan közösség egyik nemzedékéről származik át a másikra, de ebben a folyamatban romlásokon megy át. A refrainnak a balladában nagy szerkezeti jelentőséget tulajdonít. Épen ebből következtet arra, hogy az eredeti ballada karének Úgy okoskodik, hogy az eredeti népballada anyaga choralis, drámai folyamat, melyben egy helyzet van. Az epikai mozzanatok csak később fűződnek hozzá. Különösen a *Robin Hood*-balladák fejlődésében lehet tapasztalnunk ezt a folyamatot. Hangoztatja, hogy a helyzet a balladában régibb, jellemzőbb és lényegesebb, mint a tiszta, szelídfolyású elbeszélés. A népballada kezdetlegesebb fokán kardali és drámai elemek uralkodnak, később már az epikai győzedelmeskedik; a balladából ki lehet kapcsolni az epikai elemeket. Gummere úgy okoskodik, hogy a helyzetballada az ünnepi tánczból ered. Hivatkozik a Faroeszigetekre divatos, leányrablás-indítékú, kardalszerkezetű balladákra. Részletesen taglalja, hogy a népballadák fejlődésében fontos a szaporító ismétlés (incremental repetition) mozzanata. Ebbe az indítékkörbe vág a rokon-climax. (L. nálunk az *Aspiskügyót!*) Gummere is utal a skót balladák sietős, hézagos modorára (327. l.), a mit a kardalból való származásuknak tulajdonít. «The leaps and omissions of narrative have been noticed already, they form no intentional feature of style; they spring from the choral origins of the ballad and are of the essence of tradition.»

Gummere okoskodásának van egy végzetes hibája, mely egész elméletét roskataggyá teszi: a kardalból származtatás merész feltevésének erőszakossága. Szűcs Marcsa esete megragadja a lelkeket, s a Szűcs Marcsáról keletkezett balladát ugyan micsoda choralis mozzanattal lehetne magyaráznunk? Gummerének nagy tévedése, hogy valamely, elméleti úton részekre bontható összetélt a valóságban is széttagolhatónak tekint. Tagadhatatlan, hogy elméletben nagyon szépen szét lehet választanunk a ballada drámai, epikai és lírai mozzanatait, szabad azt is hangoztatnunk, hogy a drámai elem régibb, mint az epikai. De ez a szétválasztás csupán elméleti, mert bizony azok az elemek, mint Goethe mondotta, mint valami őstojásban együtt vannak. Hogy Gummere kardalra gondol, megfoghatatlan, s hogy a ballada hézagosságát épen ezzel a tényezővel magyarázza, még érthetlenebb. Elmélete a valóság körén kívül esik, a tudományban is fel-felbukkanó *imagination créatrice* merészségei közül való.

Hasonlít Gummere elméletéhez HART M. WALTER munkája, mely a Gummereével egyidőben jelent meg (1907.). Hart *Ballad and epic*-jében kiélezi, hogy a ballada régibb állapotot tükröz, mint az eposz. Az epikát a balladából származtatja. Látja rövidségét, czélozgató s szökdelő modorát. Észreveszi, hogy a tragikai mozzanatok közül a ballada nem egyszer csak a legfontosabbat adja: a katasztrófát. Arra is utal, hogy a balladaköltő hirtelen megy egyik helyről a másikra. De mindjárt érdekes megállapítást fűz hozzá: «We are however to think of ballads not as having fixed, authentic forms, but as plastic as changing with every recitation. Changes may be supposed to have

been for the better or for the worse.» (42. l.) A töredezettségben, a czélozgató módban s a párbeszédben látja az egyszerű ballada jellemző sajátságait. A határszéli- és a zsványballadák már hosszabbak. Nem szökdelők, cselekvényük folyamatosan előrehalad. A *Robin Hood*-balladák még terjedelmesebbek. Beszámol e balladákör egyes tagjainak részletező modoráról. A hősballada mintáit a kiváló dán gyűjtőnek, Grundtvignak, *Danmarks Gamle Folkeviserjéből* meríti. Megállapítja, hogy nincs bennök annyi tömörttség és hézag, mint az egyszerű balladákban. Megokolásaik is szembeszökők, nem úgy, mint az egyszerű balladában. A fejlődésben az egyszerű balladát tartja az első foknak, majd folytonos gyarapodás áll be a határszéli- és zsványballadákön át a *Robin Hood* balladákörig és a hősballadákig.

Hart okoskodása nem egyszer kihívja a bírálatot. A folklore kutatásai épen nem igazolják azt az álláspontot, hogy az epika a balladából keletkeznék. Legfeljebb arra a csoportra gondolunk, melynek *høsdal* a neve. Hart ballada-meghatározása emlékeztet a Gregusséra, azzal a lényeges eltéréssel, hogy Hart a hézagosságot nem magyarázza az éghajlattal. De már Hart fejtegetéseiben nagyon fontos, hogy a balladákknak csak egy csoportját tartja hézagosnak, sietősnek. De hogy épen ezeket tekinti ősieknak, ellenkezik a néplélektani megállapításokkal.

Fogyatkozása Hartnak még az is, hogy elmulasztotta a balladák egyes változatainak összevetését, pedig az ilyenfajta tárgyalásban ez a legfontosabb eljárás.

Gummere és Hart nyomozásain kívül a jeles KER W. P. két művével kell foglalkoznunk. *Epic and Romance*-ében (1908.) van egy érdekes fejezet: *Epic and Ballad Poetry*. Ker a régi nyomon halad s az általánosítás nagy hibájába esik. Kiemeli, hogy a balladának bizonyos egyszerűség a velejárója. Dicséri a skót és dán balladák öntudatlan kellemét. Ker is utal a balladák sietős modorára. Nyilván kitetszik, hogy Ker néhány közkeletű ballada alapján általánosított. Viszont elismeri azt is, hogy sok ballada szenvedett az elmondók vagy leírók emlékezetének gyengesége miatt. Ker, ha el is leste a skót balladák egy-két jellemző sajátságát, nagyon sok mozzanatot mellőz, a philologiai módszerre pedig nem vet ügyet.

Ker akadémiai értekezése (*On the History of the Ballads, 1100 - 1500.*)¹⁾ egy mozzanatban Gummere fejtegetéseihez fűződik. Úgy látja, hogy a régi choralis ballada még ma is él a Faroe-szigeteken. Hasonlóakra utal Asturiában. Úgy látja, hogy a ballada alkalmatlan bonyolult történések elmondására. Eltér a tündérmese szövevényes világától, de eltér tőle abban is, hogy nem szereti a boldog véget, szerencsés megoldást. Ez egyoldalúság. Majd meggyőződhetünk, hogy szép számmal találhatunk derűs, békés megoldású, sokszor víg jellemű skót népballadákat. De van Kernek olyan kijelentése is, mely tanulmányunk szempontjából nagyon jelentős: «There are some poems, on the other hand, which are certainly transformations of older narratives into something like the ballad form.» Elismeri, hogy több olyan balladaalakulat van, melyek elbeszélő költeményekből erednek.

¹⁾ From the *Proceedings* of the British Academy, Vol. IV.

Ezt a véleményt egy jeles angol irodalomtörténész, *Courthope*, általánosságban hangoztatta. Mint Mila y Fontanals, Ramon Menendéz Pidal, Menendéz y Pelayo a spanyol románczokat, úgy Courthope az északi balladákat régiebb elbeszélő költeményekből származtatta, sőt Courthope forrásul az elbeszélő prózát sem tartotta lehetetlennek.

Az angol kutatók véleményei tehát megoszlanak. Hogyan lehet eligazodnunk az ellentétes álláspontok okozta útvesztőben? A skót balladák körében egy tényező mindenestre bizonyos: akár a hézagos változatot tekintjük ősbibnek, melyből a részletes sarjadt ki, akár azt a részletesebbet tartjuk régiebbnek, melyből egy-egy megösztvéredett, elhézagosodott alakulat támadt — az az egy mozzanat megdönthetetlenül bizonyos, hogy abban a részletező, körülményesebb verzióban épen annyira annak az ideges módon szökdelőnek, sietősen, lázasan elbeszélőnek feltüntetett skót népszellemnek a nyilvánulását van dolgunk, mint hézagos és szökellő változatában.

* * *

Szinte elemi erővel tolokodik fel a kérdés, a balladákat a maguk teljességében veszi-e át az egyik éneklő a másiktól? A kérdés jelentőségét hazai kutatóink is jól látták.

Már DÖMÖTÖR JÁNOS is utal erre a mozzanatra. Dömötör *A ballada elmélete* című szép értekezésével a Kisfaludy-Társaság kitzúzte kérdésre Greguss Ágosttal együtt pályázott. Dömötör nagyon találóan jegyzi meg, hogy a balladák folytonosan ki vannak téve a változásoknak, fordítgatásoknak, néha ferdtítgetéseknek s igazítgatásoknak. Utal arra, hogy egyik-másik balladaéneklő egy-egy nem tetsző részt elhagyogat, a másik erősebb hangot alkalmaz, a harmadik egy-egy részt átídomít,¹⁾ az éneklő sokszor szeszélyből módosít a balladán, nem egyszer követi hallgatói ízlését. Dömötör hivatkozik *Boriska* című balladánkra, melyet elkopottnak tart, «mint a milyen elkopott alakban ismerős némely vidéken *Fehér Anna*». Az a fontos, hogy Dömötör nemcsak hézagos, sietős balladákat ismer, hanem elhézagosodottakat, sietősekké váltakat is.

KARDOS ALBERT,²⁾ DEÁK FARKAS,³⁾ BÁBA PÁL szintén ehhez az állásponthoz közelednek. A két utóbbi utalásai azonkívül érdekes lélektani mozzanatra világítanak: a *feledés lelki folyamatának jelentőségére* a népballadák vizsgálatában.

Meggyőző érveléssel bonczolgatja a székely balladák keletkezésének kérdését ASBÓTHNÉ FERENCZI SÁRI *A székely népballadáról*⁴⁾ című értekezésében. Kielezi, hogy az eredetileg rimes székely népballadák régebben korántsem voltak hézagosak, tömöttek, hogy a *homály a balladának nem eredeti sajáttsága*, hanem másodlagos és kopásból ered. Asbóthné jelentőséget tulajdonít a változatoknak, s

1) *Kisfaludy-Társaság Evlapjai*, Új folyam, II. k., 1869, 407. és 437. l.

2) *Magyar Nyelvőr*, 1884, 239—240. lk.

3) *Magyar Nyelvőr*, XV. k., 288. l.

4) *Egy. Phil. Közlemény*, 1912, 193—206. lk.

hogy szép eredményekre jutott, különösen ezeknek a balladaváltozatoknak természetes és logikus összevetésével volt lehetséges. Fejtegetéseivel meggyőz arról, hogy a balladai homály másodlagos jelenség s rendszeren a feledés eredménye.

Ezt a tényezőt észrevette SCOTT WALTER is, ki egy régi határszéli balladának, *The Fray of Suportnak*, taglalásában kiemeli, hogy a ballada értelmére könnyen rá lehet jönnünk, noha egyes helyek magyarázhatatlanokká váltak, valószínűleg a balladamonók okozta romlások következtében. Scott a balladának négy kéziratát is ismerte, melyek lényegesen különböztek egymástól. A *Sir Hugh Le Blond* egyik másolatát Scott Williamson Burnettől kapta. Scott arról értesíti a *Minstrelsy of the Scottish Border* olvasóit, hogy egy öregasszonytól hallotta a beküldő a balladát. Hozzáteszi, ezen az előadásmódon érzik, hogy nem egy romláson ment át, de régisége kétségszövedvénytelen.

Tárgyunk szempontjából jelentős, hogy CHILD JAKAB FERENCZ,¹⁾ a legkiválóbb balladagyűjtő, a *Lord Thomas and Fair Annie* című balladának a Gibb-féle kéziratban őrzött variánsát a ballada egyéb változataihoz képest vázlatosnak, hézagosnak látja, másrészt a Buchan-félét túlságosan elnyúlósodónak.²⁾ Child különben nagyon sok hézagos balladában üres sorokat hagy, melyeket hiányjelekkel tölt ki. *Azt akarja jelezni velök, hogy ezeknek a változatoknak az éneklői vagy elmondói egész sorokat felejtettek el.*

2. Elsőrendű feladatunk egyes skót balladák változatait egymással összevetnünk s belső érvek alapján meggyőződünk a hézagosság lényegéről és a balladai homály természetéről. De nemcsak az a célunk, hogy erről az előadási sajátságról alkossunk fogalmat, hanem egyszersmind képet akarunk adni a skót balladák gazdag kóréről is.

A tragikus tárgyúak komor világukkal erősen meghatják a lelket. Különösen a szerelmi balladák megkapók. A szerelem indítéka a skót balladákban számtalan változatban jelentkezik.

A férj hűtlensége s a feleség tragikuma megkapó *The Earl of Aboyne*-ban. Sok hézag van a balladának *Skene*-féle északi skót változatában. (Child id. gyűjt. VIII. r. 314—315. l.) De már a Kinloch feljegyezte és a Campbell kéziratában megőrzött változatok a tragikum főmozzanatait világosan, hézagtalanul közlik. (U. o. 312—313. és 318—319.) De még részletesebb a skót balladának Heber Richárd kéziratában olvasható variánsa. (U. o. 315—317.)

A gróf elmegy Londonba, inasa is vele. Felesége kezébe levél érkezik: férje más nőt szeret. Majd kinéz az ablakon s látja, hogy a kastély felé előkelő ifjak tartanak. Üdvözlí őket. Tudakozódik tőlük, Londonban mi ujság? Hírül adják neki, hogy férje nincs messze tőle. Erre a grófné lovászáinak kiadja a parancsot, hogy ha itthon lesz a gróf, az istálló ragyogjon, a szakácsok forgassák a nyársat, ne kíméljenek se pénzt, se fáradságot, a szolgálok tisztogassanak, takarítsanak, díszít-

¹⁾ *The English and Scottish Popular Ballads* című tíz hatalmas negyedréti kötetből álló népballada-gyűjteménye a folklóre-kutatások kincsésbányája. Kiváló becsűek Childnak az egyes balladák elé frott értekezései is.

²⁾ III., 193—195.

gessenek. Komornáival szép ruhába öltözteti magát. Milyen pompás a grófné öltözete:

Her stockens were o the good fine silk,
An her shirt it was o the gamric,
An her gown it was a' giltit oer
An she was a' hung oer wie rubbies.

Spanyol bort is hozat, hogy ura egészségére igyék. Férjét szív-repesve üdvözli. Két karját nyaka köré fonja. Ez egyszerre megszólal, hogy ha még egy napot töltött volna Londonban, más nővel esik szerelembe. A grófné egyszerre elkomorodik, maró tekintetet vet férjére: «Menj kedvesedhez!» Ez lóra ül, szolgálival elvágat. Meggy utána küldi inasát, kérdezze meg, magával vinné-e? A férj visszaüzen, hogy a grófné gyenge teste nem bírná a kocsirázást. A gróf útra kél Bogs o the Geichbe Huntlynéhoz. Meggy sok könyörgő levelet küld férje után. Mindhiában. Szenvedéseiben megszakad a szíve. A grófhöz Bogs o the Geichbe levél érkezik, felesége már ki van terítve. A gróf fájdalommal kitör, bánálatot érez. A legvitézebb és a legelőkelőbb tizenöt lord jelent meg a grófné temetésén, de a gróf nem bírt elmenni.

Milyen részletesen rajzolt tragédia! Minden mozzanatot tisztán, világosan látunk. Semmi homály! Az egyes részek között sem hézagok, sem szökellések nem mutatkoznak.

Érdekes vizsgálnunk e balladának Harris kéziratában őrzött változatát is. (Child. id. gyűjt. 317. l.)

1. My maidens fair, yoursels prepare!
2. You may well knaw by her hair wi the diamonds so rare
That the Earl of Aboyne was comin.
3. My minstrels all, be at my call,
Hand a'your rooms a ringin,
For the Earl of Aboyne is comin.
4. To-morrow soud hae been my bonny weddin-day,
If I had staid in London.
5. She turned her about wi an angry look
And sic an angry woman.
Gin to-morrow soud hae been your bonny weddin-day,
Gae back to your miss in Lunnon.

Ez a ballada mindjárt Peggy — ez itt a grófné neve — örömkitérésével indul, hogy férje hazajött. Minstreljeit örömdalokra buzdítja. De egyszerre ezt olvassuk: «Holnap lett volna az esküvőnk, ha még Londonban vagyok.» Milyen szökellés, milyen gyorsaság! Az utolsóelőtti versszakok (hatodik és hetedik) rohanó sietéssel Peggy gyötrelmeiről, haláláról és temetéséről szólnak:

6. For mony a day an year that lady lived in care
An doctors wi her dealin,
Till just in a crack her very heart did break
An her letters went on to Lunnon.

7. There waur four-an-twenty o the noblest lords
That Lunnon could aford him
A'clead in black frae the saidle to the hat
To convey the corpse o Peggy Ewan.

Csak kitalálnunk lehet, hogy az utolsó szakban a léha férj önti ki fájdalmát:

8. ,I'd rather hae lost a' the lands o Aboyne,
Than lost my pretty Peggy Ewan.

Ha Greguss olvassa ezt a Harris-féle változatot, bizonyára a skót balladák egyik tökéletes mintáját üdvözli benne. Korántsem így áll a dolog. Balladánkban a sietős, rohanó modor határozottan a töredékeség és kopás jelenségeit tünteti fel. Még sem tudjuk érteni a Harris-változatot a Heberé nélkül. A Heber Richárd kéziratában őrzött (29 versszakos) változat — ebben sincs nyoma a terjedősségnek — ősi alak, mint a Harris-féle (8 strófás), melynek érthetlenségig fajuló homályos részeit primær jelenségnek nem tekinthetjük.

A férj könnyelmű és hiszékeny viselkedése a tárgya *Jamie Douglas*nak. A *Herd* kéziratában található variáns (Child id. gyűjt. VIII., 103. 1.), azzal indul, hogy mindenki megvetheti Douglas lordját, mert csúfosan bánt feleségével. Miért, nem tudjuk. Sietősen, rohanóan mondja változatunk második versszaka:

Go little page and tell your lord,
Gin he will cam and dine wi me,
I'll set him on a seat of gold,
I'll serve him on my bended knee.

Kiderül, hogy a megvetett asszony urához üzen. Az apród el is indul, el is mondja az üzenetet Douglasnak. Ez rideg elutasítással felel: *When cockle-shells turn siller bells...* A népköltészet egyik ismert indítékának, a természeti jelenségek körében képzelt botor visszasságok képtelenségének indítékával fejezi ki Douglas az apród előtt a visszautasítást. A következő versszakban ezt olvassuk:

Naw wae betide ye, black Fastness,
Ay and ill dead met ye die!

Két fontos mozzanatról nem szól a ballada, arról, hogy az apród ezzel a híradással visszatér asszonyához, s arról, hogy egy Fastness nevű sötétlelkű ember a cselszövő. Ezt a két mozzanatot a szerencsétlen asszony átokszórából tudjuk meg, vagy még inkább: *sejtjük*. Így a ballada a sietős, hézagossá váló előadásnak valóságos mintája lehet.

(Vége következik.)

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

HOMERUS COMPARATUS II.

I. Azon elvek és módszer szerint, melyekkel e közlöny 1913. évi januári és februári számaiban az Ilias egy ismétlődő kitételének (*χρήδεμνα λύειν*) magyarázatával próbálkoztunk, ezúttal az Odysseiának egy sok tekintetben egyszerűbb és rövidebben elintézhető helyével kívánunk foglalkozni, melynek kérdése mindazonáltal még nem tekinthető az eddigi, jöllehet igen tekintélyes számú hozzászólások alapján megoldottnak.

A kérdéses nehézség *ι* 473/474

ἀλλ' ὅτε τόσσον ἀπῆν, ὄσσον τε γέγωνε βοήσας,¹⁾
καὶ τότ' ἐγὼ Κύκλωπα προσιῦδων κτλ.

és 491/492

ἀλλ' ὅτε δὴ δῖς τόσσον ἄλα πρήσσοιτες ἀπῆμεν
καὶ τότ' ἐγὼ Κύκλωπα προσσηῦδων κτλ.

egymás mellé állításából tűnik elő. A menekülő Odysseus oly távolságból, a mennyiről egy kiáltó ember²⁾ szava meghallik, visszakiált a megvakított kyklopsnak, majd később — a tartalomból mindnyájunk előtt ismeretes fejlemények után — kétszer oly távolságból szólítja meg — ungeachtet er doppelt so weit entfernt ist, als die Stimme reicht (Nutzhorn) — és ingerli fel a kykloptól kétségtelenül meg is hallott szavaival. A 473. sor meghatározása szerinti kétszeres távolságnak világosan lehetetlenné kellene tennie, hogy a kyklops megértse Odysseus szavait, — ezt az «ellenmondást» már G. W. Nitzsch észrevette (Erklärende Anmerkungen zu Homers Odyssee 1826—1840, ad *ι* 491) és úgy akarta kiküszöbölni, hogy *ι* 491-ben a szövegnek *ὄτε δὴ αὐτίς τόσσον* ra való javítását javasolta, a mit *Lehrs* a *ὄ* 203 tekintetbe vevésével³⁾ *ὄτε δὴ τοσοῦτον* ra módosított (a Zarncke-féle Liter. Centralblatt 1870. 1333. l.). Úgy hiszszük azonban a megoldás még e «tökéletesített» formában is legtávolabb marad attól, hogy lárkít is kielégítsen. Nitzsch megütözését e «nem oly könnyen kiküszöbölhető ellenmondást» illetőleg ismétli Nutzhorn: Entstehungsweise der homerischen Gedichte (Leipzig, 1869) 113 k. l. és utána azután igen sokan, a kik közül csak néhány ismertebb szerző említésére és megoldási kísérleteire szorítkozhatunk.

Theodor *Bergk* 1872-ben megjelent Griechische Literaturgeschichte-jének I. kötet 683. l. 71. jegyzetében a «Nachdichter» kezenyomát akarja itt látni; szerinte e megrontott részletben a 475. s k. sorok «be vannak toldva» s nemcsak hogy a régi költe-

¹⁾ = ε 400; μ 181: ἀλλ' ὅτε τόσσον ἀπῆμεν, ὄσσον τε γέγωνε βοήσας. stb.

²⁾ βοήσας = a ki elkiáltotta magát; «einer der einen Ruf erhebt, ein Rufender» Ameis-Hentze Odys. I., 2. füz. 1900,¹⁰ 92. l.

³⁾ ἔσειν ἢ τοσοῦτον ὄμοιαι ἢ ἔτι μᾶλλον.

mény motivuma van ügyetlenül ismételve, hanem az ellenmondással sem törődik semmit a kontár. Egészen hasonló módon intézi el a helyet Eduard Kammer: Die Einheit der Odyssee stb. cz. (Leipzig, 1873) művében 465. s k. lk. és már «Zur homerischen Frage II.» 77 s k. lk. is. Eredménye, hogy a kyklopsnak szóló két megszólítás közül az egyik interpolátortól ered. «Mir scheint es offenbar zu sein — írja Die Einheit, 468. l. — dass dieser zweite Anruf die Stimmung des triumphirenden Hohnes athmet, die oben durch *χερτομίοισι* angegeben war, d. h. diese Verse 502—504 müssen auf 474 unmittelbar folgen,¹⁾ 475 die erste Anrede mit dem, was dazu gehört (475—501) ist Interpolation eines Rhapsoden, der das an sich schon so interessante Abenteuer seinen Zuhörern noch interessanter durch diese *Eindichtung* zu machen hoffte.» Szerinte már most — hogy egyben «Polyphemos viselkedése valóban lelkileg megokolt» is legyen — következő volna a versek sorrendje: 474, 502—536, erre 481. és 537-ből kombinálva: *ἀντάρ ἀπορορήξας κορυφήν ὄρεος μεγάλοιο*, utána 538 stb.

Bármennyire is ellenkezzék a kritika helyes felfogásával ez a feldozgató eljárás, melylyel Bergk és Kammer kezén a kyklops első megszólíttatása elsikkad és bármennyire nem látta már például Düntzer se kényszerítőnek az okokat (Homerische Abhandlungen 420. l.) mégis a helytelen kritikai iskola hatalmas tehetetlenségi nyomása elhitette vele, hogy így erőben és jelentőségben nyer a hely s ezt ép eme helytelen felfogással, causa sufficiensnek érezte ahhoz, hogy Kammer után az 480—502 sorokat interpolatióként tekinteni és 474 után közvetlenül 502-t lássék — megmondolásai ellenére is — elfogadni, sőt 518—536-ban még egy további kis betoldást is vél. (L. H. Düntzer: Die homerischen Fragen, Leipzig 1874, 204 l. is.)

Közelebb állnak Homerosról alkotott mai felfogásunkhoz ama kísérletek, melyek sem a szöveget, sem a sorrendet nem akarják változtatni, mint az érintett két csoport lívei igyekeztek, hanem az adott szöveget adott alakjában szeretnék valamiképen megértetni. Ezek közül csak kevesen próbálkoztak azzal, hogy az összefüggéstől felkinált, közönséges és természetes értelmet bizonyos mesterkelt új értelmezéssel helyettesítsék. A Phil. Anzeiger III. (1871) évf. 390. l. olvasható javaslatában Giseke, — e csoport «representativ man»-je — a 491. sor *δὲς τόσσον*-ját az *ὦσα παρέξ*-re (488) szeretné vonatkoztatni, nem pedig, a mint azt általán értik és a külső elrendezés is mutatja, a 473. sorra. Minthogy a közfelfogás és a pusztá olvasás ellenkező tanúságai is eléggé meggyőznek eme, már Nitzsch érzékét is sértő erőszakosság lehetetlenségéről, — e hipotézist minden további czáfolgatás nélkül meghaladottnak tekinthetjük. Sokkal modernebb és a mai, helyes kritikai felfogásnak legjobban megfelel a feltevések ama csoportja, mely mindent hagy, a mint van és természetesen érthető, nem költői hibát, hanem bennünk rejlő fogyatkozást lát a megnéértés, a látszó ellenmondás mögött, tehát megfelelő magyarázattal igyekszik a változatlan szöveget elfogadtatni. Természetesen

¹⁾ Erről l. lentebb.

itt az elv helyes lévén, minden azon múlik, kielégítő és elfogadható-e a felkínált magyarázat.

Ha figyelmen kívül hagyjuk Düntzernak (i. h.) magamagától se túlságos komolyan vett «magyarázatát,» mely szerint Odysseus, a regés ósidők hőse oly rettenetes erővel rendelkezik, mely őt képessé teszi kétszer oly távolságra kiáltani, mint a mennyire — képes (mert a *βοήσας* helyes értelmezése mellett¹⁾ ez absurdum volna Düntzer logikus eredménye), akkor a magyarázatoknak két főtípusa különböztethető meg. Az első (John Mayor, Wittmann, Bischoff) a *ῥόσσον τε γέγωνε βοήσας* értelmét igyekszik oly megvilágításba helyezni, mely az ellenmondás látszatát eltüntetni volna hivatott, míg a legmodernebb radikalizmus hívei (pl. Blass) minden meggondolás nélkül játsszák ki mindentűtő lapjukat: Egyszerűen mindent elismernek s egy költő, egyébként igen jelentéktelen elnézéseként koncedálnak. És elvben mindenesetre igazuk van; adatok szólnak a mellett, hogy Goetheben is vannak hasonló elnézések.

Nézzük azonban részletesen először is az első csoportot, melyben — előrebocsáthatjuk — van valami magja, de valami hija is az igazságnak. Tulajdonképen John Mayor-t követve — kinek munkáját Ameis Hentze is csak a Bursian-féle 1873-i évi jelentés 923. lapjáról ismeri s magunk se szerezhettük meg — Wittmann: *Wie ist Homer in der Schule zu lesen?* 1883, 17. l. abból indul ki, hogy a 473. sor formális kifejezése nem szükségkép és nem mindég a végső határát jelenti a hallhatóságnak, hanem 473-ban azt jelenti, hogy e végső határon belül (*innerhalb der Hörweite*) távolodtak el Odysseusék és a 491-ben a *δις ῥόσσον*-nak még lehetősége maradt, hogy a végső hallhatási határt jelölje. Természetes, hogy a mennyiben Wittmann ezt így mondja,²⁾ semmi, a görög kifejezés értékével és főleg az igaz költői szóhasználattal tisztában levő ember igazat nem fog neki adni, mindamellet, hogy helyes e felfogásban a *ῥόσσον τε γέγωνε βοήσας* kifejezés *elaszticitását* illető megsejtés. Fontosabb pontján markolja és világosabban, helyesebben tapint a lényegre Á. Bischoff: «Der doppelte abschiedsruf an Polyphem : 473 ff»³⁾ cz. dolgozatában, mely lényegileg meg is oldotta volna a kérdést, ha a helyett hogy Kammerl és Bergkkel polemizál, *analogiákkal* tudott volna szavának kellő súlyt adni. E felfogás, mely eléggé érdemetlenül még nem jutott uralomra, megérdemli, hogy leglényegesebb pontjai erejéig idejegyezzük: «alle solche bestimmungen wie *δοῦρός ἐρωή* u. ä. (vgl. unser: eine handvoll, fuss, elle) werden -- bald so gebraucht, dass an die ursprüngliche bedeutung nicht mehr gedacht wird; wenn aber diese in unserem fall auch festgehalten wurde, muss doch, da der speer des einen weiter fliegt, die stimme weiter reicht als des andern, ein mittleres, nicht ein maximum, an unserer stelle also eine ziemliche mässige entfernung gedacht werden. Dann hinderte nichts, im fortgang der erzählung zu sagen: als O. doppelt so weit weggerudert

¹⁾ L. 39. l. 2. jegyzet.

²⁾ Könyvét nem ismerem, felfogását csupán Ameis-Hentze Anhang zu Homer's Odyssee II., 2. (1879-i) kiad. 67, és 3. (1889-i) kiadás 73. l. alapján regisztrálom.

³⁾ Homerische Excursus 7. — Philologus 37. (1877) 166—169. l.

war vom lande, rief er wieder. Man sollte nämlich doch einen punkt nicht vergessen. Die kritiker sehen die sache so an, als wenn dastände: wie O. zweimal soweit entfernt war als die stimme vernehmbar ist, da rief er, welches freilich sinnlos sein würde. Aber so heisst es ja nicht. *Nur das erstemal ist die entfernung durch das bild veranschaulicht; wenn es dann später heisst: zweimal soweit, so haben dichter u. zuhörer nur noch die durch jenen ausdruck angedeutete entfernung vor augen, nicht mehr das bild, welches zur veranschaulichung gedient hatte;* es lag dann, dünkte ich, kaum etwas unvernünftiges darin, diese entfernung später verdoppelt und Odysseus doch noch einmal rufend zu denken.»

Mint jeleztük, e felfogást alapjában helyesnek tartjuk. Kritikáját mindamellett fenn akarjuk tartani, hogy a már kijelölt határokön belül *teljessé* tegyük kérdésünk tárgyalásának irodalmát, ha sejthetjük is, hogy ez már *lényeges* hatálylyal nem folyhat be az igazsághoz vezető utunk kijelölésébe. Fr. Blass már érintett, más csoportba tartozó véleményét Die Interpolationen in der Odyssee cz. korszakos könyvében (Halle, 1904, 113. l.) a nagy tudósra oly jellemző eleganciával így fejezi ki: «*Jedes (t. i. e 473 k. és 491 k.) an seiner Stelle richtig, dass Odysseus das erste Mal diese Entfernung nimmt und nach dem Wurf das zweite Mal die doppelte; aber stellt man zusammen, so kommt ein Unsinn heraus. Muss der Dichter den vermieden haben? Ich glaube nicht.*» Ez, ha nem csalódunk, úgy fordítandó «magyarra», hogy az *értelmetlenség*, mely e két hely egymás mellett állásából származik, *tagadhatatlan, de egyáltalán nem oly fontos, hogy azt egy költő, a mi nagy költőnk, bátran el ne követ-hette volna.*

II. Nagyjában ezek azon feltevések, melyek kérdéses helyünket illetőleg máig elhangzottak.¹⁾ Érintők, hogy Bischoffot látják legközelebb az igazsághoz, de értjük, ha kellő elismerésben mégsem részesült. Javaslatát súlyosan diszkreditálja, hogy nem egységes s már e miatt sem lehet elég határozott és meggyőző. Ő tulajdonképp azt akarja mondani, hogy vannak mérték-kifejezések, melyeknek szó szerinti jelentősége elkopott, csak egyszerűen valami hozzávetőleges értéket (pl. hosszúságot) jelentenek. Így van a 473. sorban a *δσσον τε γέγωνε βοήσας* használva, tehát mikor (491) *δὲς τόσσον*-t mond a költő, se ő, se hallgatósága nem gondol egyébre, mint ama bizonyos távolság kétszeresére. A kép nincs ismételve és nem is merül már fel senkinek gondolatában. Azonban szerzőnk maga is érezhette, hogy ez az állítása mennyire problematikus. Nehéz is elhinni, hogy a *δὲς τόσσον* (kétszer *annyi*) utalása csak ép a kritikus fejében ébresztené fel ama hivatkozott «*annyi*» képzetét vagyis a *δσσον τε γέγωνε βοήσας*-t. Hogy tehát a mérték elaszticitását illetőleg helyes hozzá-szólását ne tegye egészen e kétes értékű hipotézis helytállásától füg-

¹⁾ E. Belzner az Odysseia szerkezetéről írt legújabb könyvében (Homerische Probleme II.: Die Komposition der Odyssee, 1912.) egyáltalán nem is jut e sorok tárgyalásához, minthogy könyvének berendezése szerint csupán oly állítólagos interpolációkat és diaskenüket tárgyal, a melyek az egész vagy egyes részletek *kompozíciójára* való tekintettel fontosak.

gővé, különös alkudozással, ettől függetlenül is igyekezett magát, ha már kissé felületesebben is, mint csak végső nonputarem esetére, biztosítani. E kétkulacsosság viszi annak bár szűklátókörű, de alapjában helyes hangsúlyozására, a mit mi a *kezdetleges mértékek tipikus hozzávetőlegessége* cím alá foglalunk. Visszaél azonban a hozzávetőlegesség értelmezésével és elődei: Mayor és Wittmann hibájába esik, mikor a mérték határozatlansága ürügyén azt látszik az olvasótól elvárni, hogy a mikor, minden utalás nélkül, egy ilyenfajta mérték előfordul, akkor annak a «közepes nagyságára» gondoljon. Ez a biztonsági szelep arra az esetre, ha a *kép* (473) a 491. sor *τόσσον*-ja után mégis felélne. Pedig világos, hogy közepesnek csak akkor van jogunk a mértéket felvenni, ha erre valami utal és esetünkben csakugyan utal is rá valami, ha utólag is, de ez épen — a *δις τόσσον*. Csakhogy ezt kimondani, hogy a *τόσσον τε γέγωνε βοήσας* *távolság kétszerese is elmehet még a τόσσον τε γέγωνε βοήσας* *távolságmeghatározás* alatt, nem volt bátorsága, noha ez volna logikus lezárása e gondolatának, és ha egyáltalán lehet róla szó, a legmegnyugtatóbb megoldás, az egyetlen kijárás a labirintusból. Hogy Bischoff idáig nem juthatott, talán az is az oka, hogy az előbbi gondolatsorra fektetett nagyobb súlyt s e második intonálását is már pazar gesztusnak gondolta, azonban hiányzott is hozzá az egyetlen elképzelhető jogosítása: az analogia, melyet ő ép úgy mint minden előzője elmulasztottak vagy nem tudtak csatasorba állítani. E nélkül pedig, ha talán akaratlanul is, be kellett érnie a könnyebb, de problematikus értékű ötlet képviselésével, a minthogy fejtegetésében a végső szóban rejtő súlyt erre is fektette és így a helyes magról sikerült elterelnie a figyelmet.

Analog és világosan beszélő *tények hiánya* okozta tehát Bischoffnál, hogy gondolni se mert arra, a mi kezdeményezése szerint egyedül lett volna logikus. Az összehasonlítás, az analogia, a *Ἔμφρον ἐξ Ἄμφρον* aristarchosi elvnek egyaránt fontos testvére, hivatott kimutatni azt, hogy igenis a *τόσσον τε γέγωνε βοήσας* olyan természetű távolságmeghatározás Homeros korában, melynek a kétszeresére is szabad a *τόσσον* utalása nyomán gondolnunk, mert *lehetséges, helyesebben tudatos szokás volt e határozatlan távolság dupláját is még ugyancsak az egyszerű távolság nevével nevezni*, más szóval: e képen megjelölt távolság az ingadozás (latitude) *világos tudatával* ingadozó és tágítható, a *τόσσον τε γέγωνε βοήσας* *egy határozott mérték, melynek a homerosi korban épen határozatlan nagysága volt közismert*, bármily paradoxnak, fából-vaskarikának lássék is ez.

Hogy azon példákat és analogiákat, melyek emez állításnak jogosítványát képezik, ide vonhassuk, természetesen tisztán kell látnunk, milyen kultúrfokán áll a mértékek használatának a homerosi társadalom, mert hasonló korok és viszonyok közt kell azután szét néznünk, találunk-e valami olyast, a mi problémánk hasznára volna fordítható.

Mai értelemben vett mértékről alig lehet Homeros idejében beszélni. Az exakt pontosság, melyre a mi mértékeink törekszenek, természetszerűleg nem oly fontos a primitív viszonyok közt, és a mértékek bőkezű pontatlanságát mi sem árulja el jobban, mint nevük. Csak néhány példára szorítkozunk. A *γύη*, — *γύα* ión alakja, a *γαῖα*

mellékformája (v. ö. G. Curtius Etymol. 177. l.) = mező, szántó-föld, — Homerosnál *τετραγυος* (σ 374, η 113) és *πεντηκοντόγυος* (1579) összetételekben fordul elő mint föld-, azaz területmérték s nevének megfelelően oly tág is az értelme, hogy aligha lesz valaha is lehetséges a *γύη* egységes értékét a homerosi költeményekben kimutatni; — (az uralkodó zavart illetőleg utalunk a részleteket ill. Hultsch Fr.. Griechische u. römische Metrologie 2. átdolg. 1882, 42. l., ill. 40—42. l.). Hasonlóképen állunk a *πέλεδρον*-nal (Φ 407, λ 577), — a későbbi *πλέδρον* — melynek *πέλοματ*-jal való összefüggése kétségtelen, bár részünkről azt a közelítést, mely K 351 2 (*δσσον τ' ἐπὶ οὔρα πέλονται | ἡμίονων*) vagy θ 124 (*δσσον — οὔρον πέλει ἡμιονῶν*) idevonásával — Mengénél is megkérdőjelezve — akarja az összefüggés útját mutatni, már csak azért se fogadhatjuk el, mert az *οὔρον* („Anlauf“) hossza enged következtetni, míg Homerosnál e későbbi értelmet sehol sem találjuk kényszerítőnek.¹⁾ Így Hultsch² 32. ill. 39. l. adott magyarázatait, melyek a fenti egyenlősítés értelmében az oszk-umber *rorsus* és a latin *actus* (78. 79. l.) mellé állítják a *πέλεδρον*-t, legalább is Homeroszt illetőleg vissza kell utasítanunk. Ellenben annál közelebb áll a homerosi területmértékhez a magyar *telek* (a telik = *πέλετα* igéből,) mire ez úton hívom fel a figyelmet. Ezt mellözve a végeredményt, hogy a *πέλεδρον* »kein genau bestimmtes. Mass» (499) mindenesetre elfogadhatjuk Hultschtól.

Legvilágosabban mutatják azonban ezt a primitív, eredendő határozatlanságot a *hosszmértékek* és mint a legeredetibb mértékek²⁾ — a legtermészetesebben.

Viszont szívósságukat, mélyen gyökerező voltukat mi sem jelzi jobban, minthogy pontos és hivatalos mértékeket túlélve úgyszólván az egész művelt világban még ma is ismeretesek (láb, marok stb.) és legalább bizonyos körökben és fokig használatosak. És ez természetes is, mert *olyan mértékek* ezek, *a melyeket az ember magával hordoz*, testének részei, tehát legkönnyebb és kétségtelenül első és aránylag kielégítő módjai is a «mérésen» alapuló összehasonlításnak, minthogy a felnőtt emberek egyes tagjai nem mutatnak oly nagy eltéréseket, melyek e kezdetleges korok igényeit alterálhatnák. Már a régiek megállapították, hogy a mértékek *ἐξεύρηται ἐξ ἀνθρώπων μελῶν, ἤγουν δακτύλου κονδύλου παλαιστοῦ σπιθαμῆς πήχειος βήματος ὀργυιᾶς καὶ λοιπῶν* (Heron Alexandr. Geometria ed. Hultsch p. 47. = Metr. script. I. p. 187., 14.), vagy a hogy Vitruvius mondja (De architectura III. 1., 5.) mensurarum rationes ex corporis membris collegerunt, uti digitum etc.³⁾

E nagyjában helyes megállapítást azonban régi és új metrologiáink ellenére is ki kell majd bővítenünk oly értelemben, hogy az ember nemcsak tagjait viszi magával, mint alkalmas mérőeszközt, hanem a hangját is, mely több népnél is elismert *út-mérőegység* lehe-

¹⁾ Homerosnál *területet* jelent Φ 407: ἐπὶ δ' ἐπέσχε πέλετρα πεσών ἐς λ 577: ἐπ' ἐννέα καίτο πέλετρα.

²⁾ Hultsch 1. §. — H. Niese Griech. u. römische Metrologie 1. §. (J. Müller, Handbuch d. k. Altertumswissenschaft I²) 849 l.

³⁾ A testről vett mértékek összeállítása előfordul még Pollux 2., 157. kk. (Metrol. Script. I. p. 5. k.) Irodalmat ad Hultsch³ 27. l. 1. jegyz.

tett, a görögnél s mint látni fogjuk pl. a kirgiznél is, kétségtelenül az volt.

A *hang*, bár nem a kiáltó emberé, de esetünkhöz mégis igen közel álló módon, úgyszólván még ma is szerepel *mérőeszköz gyanánt* a legelső kultúrnépek egyikénél, a *francziánál*, ha szűk körben, ha hagyományszínezettel is. A francia 1827. május 21-én hozott és ugyanez év július 31-én kihirdetett Code Forestier, titre III. section IV. (az erdőkihasználásról szóló) 31. pontjában olvashatjuk: «Ce garde-vente sera autorisé à dresser des procès-verbaux, tant dans la vente, qu' à l'ouïe de la cognée — —» és később az aláhuztuk mértéket magyarázva mondja: «L'espace appelé l'ouïe de la cognée est fixée à la distance de deux cent cinquante mètres, à partir des limites de la coupe.»¹⁾ Ugyane mérték előfordul még ugyancsak e törvény 46. pontjában: «soit à l'ouïe de la cognée»²⁾ is. A kifejezés értéke a. m. *a meddig a fejszecsapás hangja elhallatszik,*³⁾ és kétségkívül a régi erdőtörvények és rendeletek⁴⁾ nyelvéből került bele a modern törvénykönyvbe, mely azután *a nagyobb pontosságú igények eljöttéhez képest* szükségesnek látta a hivatalos mértékre is átszámítani, de tisztelve a hagyományt s az erdészalkalmazottak közt kétségkívül még élő kifejezés jogait, a régi, szemléletes mértékjelzést sem dobta félre (v. ö. Schlesinger, i. h. 451. l.). Felesleges hangsúlyozni, hogy az à l'ouïe de la cognée édes testvére a *δσσον τε γέρωσε βοήσας*-nak.

De mind a kifejezés szóbeli, teljes azonossága, min a jelentés *hangsúlyozottan* ingadozó volta tekintetében, — tehát a *mértékkultúra* azonos fokán és ugyanaz a *mértékegység*, mint a homerosi — megtalálható a *δσσον τε γέρωσε βοήσας* egy ázsiai népnél, a kirgizeknél, ma is abban az állapotban, a melyben a homerosit fentebb fel kellett volna ismernünk, ha erre valami példa bátorított volna bennünket.

Ismert Ázsia-utazónk *Almásy György* dr. írja tanulságos könyvében⁵⁾ az alanti sorokat, melyeket akár minden szó magyarázat nélkül oda lehetne írni a homerosi kifejezés alá kommentárul: «*ellenséges lábón állnak a kirgizek, általában a bennszülöttek, az út hosszának mértékével is. Útmértékük a csak'rim, vagy csak'ryim, vagyis az a távolság, a mennyire a kiáltó szó elhallatszik.* Habár ez a hossz mérték is idők folytán lassankint ép oly meghatározott egységgé vált, mint az európai 'puskálövés' — vagy a kedvencz 'egy pipa dohány' — de azért még mindig elég nevetséges értelmezését lehet hallani. Így pl. egyszer egy meghatározott pontnak a távolságát úgy adták meg, hogy az három csak'rimnyire van; de azzal a hozzáadással, hogy az 'utolsó csak'rim igen hosszú.' S csakugyan ez az utolsó csak'rim jó három

¹⁾ Codes et lois usuelles etc. par Aug. Roger et Alex. Sorel, Paris, 1872., idézett törvény 6. lapján.

²⁾ i. h. 9. l.

³⁾ «soweit man das Hauen der Holzfäller hören kann» — így fordítja Max Schlesinger, Geschichte des Symbols, 1912, 451. l.

⁴⁾ A legrégebb ismeretes 1319-re megy vissza. (L. Grande Encyclopédie XVII. k. 792. l.) Sajnos nem volt módomban kideríteni, hogy a hosszú sorban hol fordul elő e mértéknév legelőször.

⁵⁾ Vándorutam Ázsia szívébe, Budapest, 1903. (A Természettudományi Társ. kiad.) 466. l.

orosz versztnyi volt. Más alkalommal összehasonlítást akartam tenni az orosz és a kirgiz csak'rim¹⁾ között, a melyek közül az utóbbi körülbelül háromszorosa az előbbinek, s azt a magyarázatot kaptam a tetemes különbség értelmezésére, hogy 'a kirgizek sokkal gyorsabban, körülbelül háromszor olyan gyorsan lovagolnak [!] mint az oroszok'. *Ebből az ingadozó felfogásból származik, hogy a különböző egyenektől nyert felvilágosítás az út hosszára nézve, minden egyéb indoklás nélkül, nagyon különböző.* Csak az orosz verszt látszik szilárdan meghonosodni, s az ebben kifejezett útmértékek a legtöbb esetben csakugyan megbízhatók.»

III. Mint láthattuk a mértékhasználat fokai tekintetében a homerosi eposzok mutatnak :

1. legalább is nevékben teljesen vague megjelöléseket, (*πέλεθρον, γύη*), melyek nem is nevezhetők még «mértéknek» (pl. a m. telek),

2. némileg pontosabb, de azért jellemzően hozzávetőleges meghatározásokat (mint *ἄσσον τ' ἐπὶ οὐρα πέλονται ἡμῶνων*, stb., v. ö. a mi «puskalövés»-ünk) és

3. már nagyobb pontossági igényeket is kielégítve amaz, az emberi testről vett bár primitív, de azért már valódi mértékegységeket is (mint pl. *πῆχυς*; Z 319., Θ 494.: *ἐνδεκάπηχυς* stb.), az első igazi mértékeket, melyek mint ilyenek az emberiségnek úgyszólván mindenütt kínálkoztak és részben minden hivatalos, pontosságra törekvő rendszerességgel daczolva napjainkig is élnek.²⁾

Mint *emberről vett mérték*, tulajdonképen ez utolsó fokozatba tartozik a *ἄσσον τε γέγωνε βοήσας*-téle mértékmegjelölés, bár a *hang* lévén eszköze, az embertől elválasztva más hangadóhoz is fűzhető, mint a francia à l'ouïe de la cagnée mutatta. Természeténél fogva azomban ez az «emberi» mérték *nagyobb* ingadozást enged, mint a hüvelyk, láb stb. és mértékbeli határozatlansága inkább utalja a 2. csoportba, a mire a kifejezés formája is utal. Az ellenmondás, mit mások megjelölésével szemben a beszélőmérték receptjének kivitele kiélezhetett, igen sokszor lehetett esetünkben jelentékenyebb, még a kezdetleges igényeknek is feltűnő. Ez vitt azután az azért változatlanul egy névvel nevezett távolságok (egy maga alkotta, neki tetsző kifejezést nehezen ejtvén el a nép) «*hosszabb*» és «*rövidebb*» *fajtáinak* megkülönböztetésére. Ezzel pedig a mérték mint mérték elvesztette a megbízhatóságát, lesúlydát a mértékek fenti, legrosszabb értelemben érthető *első* csoportjába. Hogy aztán idővel mivé válik, élesen világítja meg az Almásytól festett kép. Az ő kirgizeinél a csákyrim névvel jelzett mérték — gyakorlatban — már absolute semmit se jelentett, csak egy távolságot s pl. az orosz versztet is jelölhette, holott ez körülbelül egyharmada annak, a mit a csagataj-kirgiz általán e névvel jelöl. *Nem arra való tehát, hogy a távolságot illetőleg valakit tájékoztassanak; ők maguk közt használják* — persze tág, de

¹⁾ A szó a csákyrim = kiáltani igéből származik; az orosz versztet a csagataj dialektusok egyszerűen csákyrim szóval fejezik ki. (Almásy jegyzete.)

²⁾ Természetesen nem gondolhattunk arra, hogy a homerosi metrológiával kimerítően foglalkozunk. Itt csak arról van szó, a mi célunkhoz szükséges.

azért valami maximális és minimális határon belül — *mikor úgyis ismerik a távolságot, mert a kifejezés szép, költői, egyszerűen szeretik és közelebb nem gondolnak a név és távolság összefüggésével.* Viszont azonban szó sincs róla, hogy elhomályosodott volna a kifejezés szó szerinti értékének tudata, a mint Bischoff hiszi. Hogy mennyire érti mindenki a beszélő képet, épen zavaruk mutatja, mikor *idegen* kérdezősködik tőlük a tapasztalt megbízhatatlanság okán. A nép benne él a processustól okozott zavarban s a *maga* gyakorlati szükségleteihez képest úgy a hogy eligazodik a rossz névvel, melyhez ő sok mindent tud gyakorlatból, de tudakozódó idegen előtt tudatos lesz előtte is az érthetetlen ellenmondás az elnevezés és távolság közt, tehát zavarában «nevetséges értelmezéseket» ad, a lovaglás sebességével magyaráz (1) stb.

Világos, hogy a kirgiz csákyrim, meg a görög *δοσον τε γέγωνε βοήσας* ugyanaz a hossz-«mérték» ugyanazon korszakában fejlődésüknek, mikor t. i. *köztudomás szerint nem-határozott, változható távolságot* jelölnek.¹⁾ Az 491-ben olvasható *δ. τ. γ. β.*, ugyanaz a távolság, mint a 473-é, csak ez a csákyrim «igen hosszú», a hogy Almásy egyszerű kirgize jelezte. Így persze a Blasstól kivett szabadságot²⁾ — távol attól, hogy itten bármily csekély «értelmetlenséget» elfogadjuk — legfeljebb oly értelemben fogjuk igénybe venni, hogy a költő természetesen «megengedhette magának» oly értelemben élni és mondjuk «visszaélni» egy kifejezéssel, a mely értelemben azzal hallgatósága kétségtelenül élt és azt kétségtelenül értette. Persze a kritikusok elvárták volna, hogy 2—3 ezer évvel előre a nekik látszó ellenmondással is törődjék.

Ezek szerint vizsgálódásunk eredményét a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A *δοσον τε γέγωνε βοήσας*, mint emberről vett és eddig következetesen mellőzött mérték *helyet kér a görög metrologiában*, természetszerűleg mérték voltának teljes biográfiájával és természetrajzával.

2. Szó sincs róla, hogy az 473 és 491 közt valami, operációval eltüntetendő vagy ravaszsgal kimagyarázandó ellenmondás volna. A kritikusnak egyszerűen tudomást kell *oly viszonyok tényleges fennforgottságáról vennie, a mikor és a melyekben egy távolság és annak duplája legtermészetesebben jelöltethettek és jelöltettek ugyanazon «mérték»-névvel.* A *δις τόσον* után tehát minden zavartkozás nélkül válhat előtünk elevenné a tagadhatatlanul elevenné váló 473. sorbeli kép.

3. Az a *fixirozás*, melyet az 1827-iki francia erdőtvény eszköz a francia kifejezéssel, s mely úgy látszik a kirgizeknél is meg lehet hivatalosan, tudunkkal *nem következett be a δοσον τε γέγωνε βοήσας*-nál. Oka talán az volt, hogy a józanabb görögöknél az okozott zavar győzött a hagyománytisztelet felett és a homerosi kifejezés kiment a használatból, mielőtt hivatalosan átszámíthatták volna. (Ha

¹⁾ Az Almásytól leírt kirgiz társadalom egyéb analógiákat is mutat a homerosi állapotokkal, miknek vizsgálatába itt természetesen nem bocsátkozhatunk.

²⁾ L. fentebb.

feltehető hogy a *hossz-πέλεθρον*-t már ismerte Homeros és ez = a *ἄσπον τ' ἐπὶ οὐρα πέλονται ἡμῶνων* körülfrással, akkor pl. ez a hasonlító, de pontosabb (?)¹⁾ kifejezés később igenis átszámítódott.)

* * *

Csak pár szóval kell még érintenünk, hogy ama feltevésekre, melyek 1471 kk. ben *más okokból* nyúlnak az interpolatio menedékéhez, szándékosan nem terjeszkedtünk. Egyfelől czélunk is csupán a mértékkifejezés magyarázata és helyénvalóságának bizonyítása volt, másfelől emez egyéb nehézségek oly szembeszökően mondvasínáltak, hogy ma, mikor a költői alkotás természetrajzáról annnyival tisztázottabb fogalmaink vannak, mint e hipotézisek keletkezése idején, feleslegesnek is tartjuk komolyan venni őket. Meggyőződésünk, hogy a *ἄσπον τε γέγωνε βοήσας*-on való megütközés *nélkül* fel sem merültek volna, de ha egy kritikus véletlenül mégis aláhúzta volna ez «ellenmondás» okat, feltétlenül a szórszálhasogatás vadját idézi magára. Természetes azonban, hogy *segédargumentumoknak* igen használhatóknak bizonyultak az egész hely romlottságát vitatók kezében. E kifogások egyike különben, mint már Eduard Kammer egy idézett helyéből (40. l.) kihámozható, az, hogy Odysseus első kiáltása a kyklops-hoz s a mi ehhez járul, tehát 475—501, azért is feltétlenül interpolatio, mert tartalma nem felel meg a bevezető (*προσηύδων*) *χερτομῖοισιν* minősítésének, míg a második beszédből igenis kihangzik az ennek megfelelő triumfáló gúny. A gúnyt 475 kk-ben csak az elfogultság nem látja, hogy efféle az 502 kk-ben is van, azt a *χεχοτηότι θυμῷ* bevezetés legalább is nem zárja ki; kár tehát a szót vesztegetni. A második megütközést az keltette, hogy 481-ben, tehát először, Polyphemos *ἀπορρηξας κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο* dob Odysseus után, míg másodszer (537.) *πολύ μείζονα λαῶν ἀείρας*; «man sollte eher erwarten, dass die Bergspitze an zweiter Stelle verwendet würde, wo doch offenbar eine Steigerung im Verhältnis zum ersten Wurf beabsichtigt ist.»²⁾ (Ameis-Hentze 3. kiad. i. h. 73. l. Ugyanott az irodalom is idézve.) Tipikus példája e kívánság a hibatenyésztésnek — megrendelésre. Ki tilthatja Homerosnak, hogy ne dobasson a kyklops-szal mindjárt előszörre egy hegycsúcsot s másodszer egy még annál is sokkal nagyobb sziklát? Vagy hogy a hegycsúcs nem nagy szikladarab (akár kő is ha úgy tetszik) a Polyphemos vagy általában annak a kezében, a ki eldobja? E második nehézség azomban különben is csak legtávolabbról érinti helyünket, mert legjobb esetben 537 kk. törlését vonná maga után.³⁾

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

¹⁾ V. ö. K 352/3?

²⁾ Még *Blass* is i. h.: «Auch hier ist jedes an seiner Stelle gut, das erste Mal die Hyperbel und das zweite Mal die Steigerung; *zusammenstellen soll man nicht*» (113. l.).

³⁾ Így pl. a «régí» Carl Rothe: *De vetere quem ex Odysseia Kirchoffius eruit νόστω* p. 3. kk.

HAZAI IRODALOM.

Gaál László : Bacchylides hang- és alaktana. Karczag, 1913. 8-r.
78 l. — **Módi Mihály : Horatius és Bacchylides.** Kolozsvár, 1913.
8-r. 47 l. (Értekezések a Kolozsvári Tudományegyetem classica-philologiai semináriumából 4. és 2. szám.)

I. Gaál dolgozata a dissertatióknak abból a — tárgya szerint — sajnálatos s mégis gyakori fajtájából való, mely írójuk egyéniségének és szerkesztő képességének a feltárására teljesen alkalmatlan s mellynél az inaugurandus minden munkája adatok kiírásában és rendre sorolásában tetéződik. A szerző tudományos felfogására és önállóságára nincs tér, hogy itt megnyilatkozhassék. Ítéletünk kiszabásánál úgyszólván csak a munkára fordított szorgalom lehet irányadó. De Blass editiójának gondos index vocabulorumja még a czédulázás gyötrelmeit is jórészen elkerülhetővé teszi.

E dolgozat tehát szorgalmas gondal készült gyűjteménye a B.-től használt szóalakoknak. Előszavában hasonló tárgyú írás szempontjait kifogásolja s csekély rendszerező ügyességét rójja meg. Pedig ő sem ad többet. Szempontokat hiába keresnénk: sem Homeros hatása, sem Pindaros nyelvének varázsa nem domborodik ki a dolgozat folyamán, ha megemlíthető is. Alapfelfogása helyes: annak bizonyítása, hogy a műfaj külön nyelve által localis nyelvjárása megmásítására kényszerült költő, azért nem beszél még ő sem teljesen a műfaj speciális dialektusában, csak színezi vele honi nyelvét. De vajjon mit tartozik B. nyelvének jellemzéséhez az ósindogermán vocalisatio megmaradásának vizsgálása, s mennyiben adalék ez a költői nyelvhasználat ismeretéhez? A nyelvközösségbeli indogermán hangok elváltozása az egyes dialektusokban nem a költő egyéni nyelvhasználatát jellemzi s ilyenkép a «B. hangtana» tárgykörnek a kitűzése talán már magában véve is anomália. Egy-egy író nyelvét tükröztetheti a szóhasználat, a jelzők és képek elgondolása, plasticitas- és színezésbeli ereje, de a szavak gyökereiben változatlanul megmaradó vagy elváltozó ósindogermán vocalisatio semmiesetre sem szolgáltat ahhoz adalékot. Ez elvbeli eltéréstől eltekintve, a mit a dolgozat ad: a vocalisoknak a gyökökben, igei és névszói végzetekben, synthesisben és szóképzésben való szerepe az attikai dialektushoz viszonyítva; majd a B. nyelvében nyilvánuló, a choros-szabta dorismusnak az általános dórtól elütő sajátosságait vizsgálja és magyarázza a fonetika és morfológia egyes eseteiben. Végtelen sok anyagot halmoz, a mi semmi jellemző járulékot nem nyújt ez eclecticus dorismus ismeretéhez. Sokszor olvassuk egyes nyelvjelenségeknél: a «semmi elütő», «semmi megjegyezni való» kijelentést s mégis adatok halmazát kapjuk ily esetekben is. Pedig, ha az egyéni fonetikát keressük is (bár irodalmi mű fonetikája csak eclecticismusában lehet egyéni) mi szükséges az általános nyelvhasználatról el nem ütő adatok összeírására? S ilyen anyag az értekezés jelentékeny része. Ilyenkép, míg egyfelől az ósindogermán vocalisatio eltérései nyilván nem B. nyelvében menvén végbe, kikapcsolandó lesz

vala ezek fejtegetése; másrészt a semmi különösséget nem mutató nyelvtények rubrikázása is csak a dolgozat kereteit duzzasztja fel, de B. nyelvének ismeretéhez semmi pozitívummal nem járul. Ezenfelül is sok a közismeretű dolgoknak ilyen szerepű dolgozatban felesleges emlegetése, s még több a már egyszer kimondott tételek folytonos ismételtetése. Hiányosnak érezzük az indogermán nyelvhasználatással foglalkozó részleteket is, ha már ezeknek is hely jutott az értekezésben (bár B. nyelvét csak a görög honi nyelvtől való elváltozásaiiban tartjuk vizsgálatra alkalmasnak). Néhol eleve kimondott tételek bizonyítására szinte merev következetességet észlelünk — a szövegjavítás kárára. Azt tartom, a dialektus-keveredés ma is ható erő, s így kockázatos volna az esetleg kirívóbb szóalakokat mindjárt *egy* dialektusra átjavíthatni. Pl. az *a* következetes megmaradását czélozván a *κλισησιν*-t (XII. 135.) elvitatni. Gyenge argumentumnak érezzük az *ionicum metrum*, ergo — ión nyelv következtetést is, mikor fragmentumról (32) van szó. Még kevésbé tudok belenyugodni abba a feltevésbe, mely a nyelvkeveredés útvesztőjében úgy vél csapást vághatni, hogy a győztes törzsbeli hovatarozandósága szerint javítaná az alakok fonetikáját. Ez a felfogás, azt tartom, teljesen száraz eljárást kívánna a költőtől, tételül állítván, hogy *abban* az arányban túlnyomók pl. az egyik vagy másik nyelvjárás szerint való igék. A helyett, hogy a nyelvszínezése, a jóhangzás s egyéb a költői alkotó folyamatból következő szempontok szerint mérné az irodalmi mű nyelvét. Külömben — ép e tételnél is — a szerző ellentétbe is keveredik önmagával, s az egyszer határozottabban állított tételt később gyöngítve szorítja szűkebb körre.

Külön is említhető kifogásaim: a *δινασεν*-re keresett hamis analogon, mely pedig bátran fűzhető *δινάσω*-hoz. L. Pind. fr. 70. *δινάσσατο* is. Viszont *δίνητο* unicumnál is hajlandóbb lennék Gaál *δίνημι*-je helyett, (XVI. 107.) már a papyrus *δίνητο* írása miatt is Kenyon *δινεῖτο* alakját elfogadni, mely a leíró psychéje szerint érthető módon lett *δινῆτο*-vá; °*εῦτο*-°*έουτο*-ból. S az *eu* hangnál könnyebben érthető az íráshiba s az accentus kópi is. *Πανελλάνιον* (XII. 198.) rövid *ā*-ja talán nem is B. dialektusát jellemzi, hanem egyszerűen — a metrumot nem is véve itt oly biztos támaszpontnak — a zene-ének hatását keresném e kényszerűségben, mely inkább a metrum gyöngéjeül vehető. *ει*=*ε* megfelelésben kétség nélkül fonetikus írást látunk, s nem a metrum kedvéért, hanem ép egyenlő hangzásuk miatt keverednek. *ι* és *υ* váltakozása is erre vezethető vissza; XII. 156. azonban *ῖα*-t nem kell *ā*-val mérni. *o* h. *ou* előfordulásakor is hajlandóbb vagyok a «metrikai kényszer»-nek külömben is legtöbbnyire a költői alkotás nem kellő értékeléséből feltételezett esete, vagy a keresettség helyett egyszerűen idegen, pl. homerosi hatást feltételezni. Ez a helyesebb álláspont külömben a dolgozat más részleteiben kellőképp érvényesül is. Említém, hogy teljesen feleslegesnek tartom a B. nyelvét nem jellemző, a közgörögötől el nem ütő nyelvtények és phonemák czédulázását. Mi kultúrhaszna van pl. annak, hány számnév fordul elő B.-nél? Ilyesmik csak primitív kultúrájú nyelvémlékekben jelentenek kultúradalékokat. Felette gondatlan a füzet nyomdai kiállítása. Még a corrigendákban is *μαλιστα* (többször!), *δια λεκτών* stb. alakok! Nagyon sok a magyar szövegbeli hiba is. U. a. czédula kétszer íródott a szövegbe *ἀμαρτεῖν*-ről. Byranti alakot sem

értem. S az olasz és francia editiók sem írják Bacchylidenek (sajnos!) a költő nevét. Wilamowitz nevét is hibásan adja a szerző.

II. *Módi* értekezése nyugodt ítéletével és mérsékelt hangjával érdemes foglalkozás eredményeit tárja elénk. Helyes szempontokból nézi anyagát s általában kellő óvatosság és körültekintés jellemzi összevetéseit. Kár, hogy a szétdarabolt tárgyalás menetén néhol kevesebb erővel érvényesülnek e jó tulajdonságai. Maga a tárgy — két világfelfogásban rokonlelkületű költőt összemérni — a többértékű dissertatiók közé emeli e füzetet. S ép mert rokon psychéjű költőket hasonlít, dicséretreméltó, hogy nem téveszti meg az egyező gondolatok sokasága, s ha itt-ott több hatást lát is a meglevőnél, legtöbbször számol egy egy gondolat átszarmazásának a körülményeivel. S ez a fő, a mit ilyfajta értekezéstől kívánhatunk: ítéletmeyeressége, a felismerés biztossága — a ráfordított szorgalom mellett. Gondosan átböngészte költőit, tárgykörönként egybeírta az egyezőnek tetsző gondolatokat s füzete végén a párhuzamos helyeket sorolta rendre. E rovat lehetne a két költő viszonyának legpontosabb fokmérője. Ez szállítja le kellő színvonalra M. kelletnél több hatást megengedő megállapításait is. Seholy színezésnek, jelzőknek, hasonlatoknak szorosabb egyezése; a phraseologia semmi szorosabb követést el nem árul. A hol párhuzamosnak nevezett helyek között filius Maiae és *Μαίας υἱός* összevetések szerepelnek, *Κρητικὸν πέλαγος* van mare Creticummal egy sorba állítva — az ilyen kiírásoknak se értelme, se jelentősége. A párhuzamos hely jellegét az egyéni költői szín adná meg, s vajjon mi egyéniség nyilvánul a vulgaris jelzők használatában? A füzet végéről indulhatunk, hogy kellő szempontból mérjük. Szerzőnk értékeli ugyan a költői lélek közös irányait, ismeri a gondolatközösség eredő forrásait is, s mégis tudatos utánzásról is beszél. Pedig ilyesmit bizonyítani alig tudunk Horatiusnál. H. szerette, ismerte, magába szívta B. költészetét — eddig a hatás. Lelkük iránya egy útra hajtja őket: igénytelenség, szerénység, józan életbölcselet kettőjük világa. *Μέγιστον κῆδος ἔχειν ἀρετᾶν*. Mindkettőnél túlteng az etikai elem, viszonyaik is egyezően alakulnak: udvari költők, rokon intenciók szerint dalolók. Innét a közös hang, az egyező világfelfogás. B. szelleme bizonyára magával ragadta Horatiust is, de e hatás csak a mélységekben munkál, kifelé nem nyilvánul vonások, hasonlatok, jelzők egyezéséig. Nem szabad szem elől tévesztenünk, a mi lelki dispositiókat magával hozott a tárgy maga; a mi általános emberi vagy specifice lírai téma kettejük költészetében. Ha e lélekirány közössége a nyilvánulás módjában és színeiben mutatna felülő egyezéseket, akkor beszélhetnénk e körben B. hatásáról. De ilyenféle adatokkal nem rendelkezünk. S ha kutatásainkat megköti is a b. i. hagyaték csekélyessége, bizonyos következtetéseket még így is merhetünk. A hasonlatoknál, némi egyezés esetén, rögtön hatást feltételezni felette kockázatos dolog, mikor némely tárgykör vulgárisává vált hasonlatait a közbeszéd is lépten-nyomon használta: «ragyogó csillag» és «oroszlánszív» pl. nem lehetnek átvételszámba menő hasonlatok, ha az egyes vonások aprólékos másolása az ellenkezőjét nem bizonyítja. Pedig nem bizonyítja. H. különben nem is igen ad színezett hasonlatokat, míg B. gyakran és kedvesen színezi ki hasonlatait. A mythosok közös tárgyalásából sem szabad elhamarkodva ítélnünk. Itt is az irodalmi foly-

tonosság a főszempont. Az Europe-mythosra vonatkozóan pl. ingatag talajra építi M. következtetését. A mit ő B.-nél keres hatásforrásnak, ép úgy megkapjuk a bukolikusoknál (Moschos), s a mese vulgaris kereteiből egyáltalán nem nőnek ki e vonások. Számolni kell azzal is, mennyire kaptak kész mythikus képeket a költők már a népképzeletben, s másfelől mennyire saját képzeletük köréhez tartoztak e mythosok, melyeknek legfeljebb rokon czélok szolgálatában való kiválogatása árulhat el közös gondolatfelfogást és semmi egyebet. S e révén is legfontosabb a két költőnél a rokon erkölcsi életnézetek összevetése, melyet bő anyagból végez M. De itt is kizárólag a lélek egyforma vonzalmi munkáinak: *θυμὸς εὐμενῆς* mindkettő főkincese, de sem ebben, sem erkölcsi értékelésében nem mondható H. Bacchylides hatása alatt állónak. Hisz *ἀρετῆς πλοῦτος*-a is Solonig kísérhető, s a Móditól összeválogatott gondolatok is olyanok, hogy legtöbbször az eposztól a gnomikusokig s a líráig vezethetők. Egy-egy gondolat bővízü árjába kerülünk itt, melybe belészakadnak B. és H. poézisének vizei is egyaránt. Mert szavakig menő egyezésre alig bukkanunk, s az általános költői közbirtokból eredő gondolatok sok költő sok helyén ismétlődnek, akár egymástól függetlenül is. Akár a mesemotivumok. Szemellátható csak a lélekre termékenyítő bacchylidesi hatás, a *vonások színezésében való követés ki nem mutatható Horatiusnál.*

M. józanul távol tartja magát a hyperkritikától. Közvetett hatást is ismer, s nem más lírikusoktól elvonatkoztatva keresi B. hatását. Mégis elfogadhatatlanul merésznek tartom a Carm. I. 15-nek Porphyriótól is B.-szel rokonnak jelölt sujtjéhez fűzött feltevéseit. A hagyomány hiányossága mellett csak ellenőrizhetetlen adat a scholiasta értesítése. S Módi mégis az elveszett dithyrambos szorosabb hatását próbálja szemléltetni. Főérve, a heroskatalogus, bizonytalan erősség. Bár a strophicus szerkezetet illető ügyes észrevételét nem tagadom, mégis csak egyénileg elgondolt s nem támogatható feltevés marad az egész. A 29. fr. egyetlen sorával még kevesebbet merhetünk. S ha Brandt phantasta feltevéseit kellő mérsékléssel redukálja M., tőle is erősebb épületet várhatunk. Hogy Carm. IV. 7. Ceae Camenae jébe belevonható-e B. is, felette kétséges, a II. 1. 38. csak Simonidesre vonatkozó frázisa mellett.

M. stílusa itt-ott nehézkes, sőt értelmetlen («az ő kies Tibur Anio vidéke») s magyartalan is («hogy a dicsőség, az nem pusztulhat el). Különös alak: többször (és több ilyen), s furcsa szava: életész. (46. l.) Görög szövegeiben sok az interpunctio-hiba.

(Budapest.)

VÉRTESY DEZSŐ.

Dr. Gulyás József: Vergilius jelzői. Székfoglaló értekezés. Sárospatak. (Dani és Fischer.) 1913. 8-r. 65 l.

Szerző Vergilius nyelv-művészetének egyik föltételét a jelzők mesteri alkalmazásában keresi. Kiemelve általánosságban a jelzőnek a költői nyelvben való szerepét, a költő műveiben alkalmazott jelzőket három csoportban (változatosság; pragnans értelem; festőiség) tárgyalja. Ezután arra tér át, hogy *a)* milyen jelzőket kap egy-egy főnév, *b)* milyen tárgyakat ruház fel a költő a jelzőben kifejezett tulajdonsággal; végül jelzők általi érzékítésre említ példákat.

A dolgozatban a példáknak igen szorgalmas felsorolását találjuk, de annál szűkebb szavú G. a példákból vonható tanulságok és sajátságok megállapításában, pedig ezt vettük volna a legszívesebben, mert így a Vergiliusnál nyilatkozó művészi tulajdonságok sokkal jobban megvilágíthatók. Történik is erre kísérlet, de sajnos csak egy helyen, a hol az Aen. VIII. 620—625. sorait idézi, s a jelzők változatos alkalmazására mutat rá. Némelykor talán túl is megy G. a példák idézésében, s olyan jelzőknek is fontosságot tulajdonít, a melyeket a latin nyelv általános használata amúgy is megkíván; pl. mikor az ilyen kifejezéseket felsorolja: *summa arce*; *imis sepulchris*; *medio tumultu* stb. A természeti jelenségekkel kapcsolatos jelzők tárgyalásánál utal Vergilius nagy természetismeretére; helyesen említi, hogy miért használja a költő a part. *praes.*-t gyakran jelzőül; t. i. sikerül neki ezáltal a dolgot cselekvőnek, előttünk megelevenülőnek feltűntetni.

G. befejezésében megemlíti, hogy sokat lehetne még Vergilius jelzőiről írni. Ez igaz. Nekünk az a meggyőződésünk, hogy a felsorolt számos példában elmélyedő elemzés útján «Verg. zsenijét nyelvészeti úton levezetni», a mi G.-nak is célja ugyan, tulajdonképen csak ezután következnek.

(Budapest.)

DENGYEL LAJOS.

Német Philologiai Dolgozatok. Szerkesztik: *Petz Gedeon, Bleyer Jakab, Schmidt Henrik.* Budapest, Pfeifer. N. 8-r. — 1. *Thienemann Tivadár: Német és magyar nyelvújító törekvések.* 1912. — 2. *Csáki Richárd: Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból.* 1912. 45 l. — 3. *Dr. Hajek Egon: Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén.* 1913. 76 l. — 4. *Roth Alfréd: Tanulmányok Roth Dánielről: 1. Roth Dániel élete. 2. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai.* 1913. 98 l. — 5. *Dr. Huss Richárd: Az erdélyi német nyelvjárástanulmányozás mai állása.* 1913. 42 l. — 6. *Hollitzer Gyula: Liszt Ferencz és a weimari irodalmi élet.* 1913. VII, 124 l. — 7. *Schwarz Frigyes: A soproni német gyermekdal.* 1913. 130 l. — 8. *Szentirmai Gizella: Mörrike Eduard «Maler Nolten» című regénye.* 1913. 62 l.

Alaposság, philologiai teljességre s szétbontó analízis mellett a részleteket összefoglaló áttekintésre való törekvés jellemzi az alább ismertetendő dolgozatokat, melyeknek jó része fölilemelkedik a doktori értekezések megszokott színvonalán s a magyarországi német philologia gazdag fölvirágzásáról tesz bizonyosságot.

Thienemannnak a magyar nyelvújítás német forrásait és mintáit minden oldalról alapos rendszerességgel megvilágító tanulmánya e folyóiratban jelent meg először és ez a körülmény feleslegessé teszi a részletesebb ismertetést. Ezúttal csak annyit jegyzünk meg, hogy adatait a későbbi kutatás talán még kiegészítheti, a megállapított kapcsolatokat szorosabbra vonhatja, de új és értékes eredményein aligha fog változtatni.

Erdélyhez való viszonyuk foglalja közös keretbe a következő négy dolgozatot. Az irodalomtörténet földrajzi elhatárolása a túlbecsülés és egyoldalúság veszélyét rejti magába, melyet még a kitűnő

Bächtold sem tudott mindig kikerülni. A térbeli közelség, a távlat hiánya a részletekben való túlságos elmélyedésre csábít s jelentőssé és lényegessé nagyít sok olyan vonást, melyek a távolabb állóknak s elfogulatlanabban ítélőknek kevésbé fontosaknak tűnnek föl. E dolgozatok szerzői majdnem mindenütt a kellő távlatba helyezik tárgyukat s csak ritkán esnek a fontosabbnak-látás hibájába.

Csáki *Honterusa* nyitja meg a sort, mely irodalomtörténeti s nyelvészeti kiegészítése Köhler theologiai tanulmányának (*Theologische Studien und Kritiken*. herausg. von Köstlin u. Kautzsch. 1900.). Az erdélyi szászság diadalmas reformátorának aránylag nem nagy irodalmi produktivitása megokolja az irataival való aprólékos foglalkozást, mely az erdélyi német irodalmi nyelv kialakulásának történetéhez is fontos adatokat nyújt. Csáki elsősorban biztosabban alapra helyezi Honterusnak Lutherrel való kapcsolatát, melyet már Köhler is kimutatott. Lutherre, a szász-hercegi, a wittenbergi, nürnbergi, talán a Bugenhagen-féle braunschweigi Kirchenordnungra s Melancthon *De coniugio* cz. művére utal Honterus *Reformationsbüchleinj*a. *Agendája* a wittenbergi Agenda 1540-iki lipcei kiadásának adaptációja, *Kis Kátéja* pedig a Luther-félének nem átdolgozása, a mint Schullerus gondolta, hanem egyszerű utánnyomata. Honterus nyelviileg sem független a német reformátortól, de hangtanilag az újfelnémethoz áll közelebb. Szókincse felnémet, a Lutherével csak három szóban (heuchler, hall, seer) mutat egyezést, s erdélyi nyelvjárásai sajátosságoktól is ment. Mint fordító is Luthert tekinti követendő példának.

A XIX. század erdélyi-szász regényirodalmába vezet Hajek Egon tanulmánya, melyet bizonyára a későbbi kutatás sem fog színeiben élénkebbé s részleteiben gazdagabbá tenni. Ez az irodalom nem támaszkodhatik egy mindent magába fölszívó szellemi élet mozgalmas gazdagságára. Középpontja nincs. (Nagyszében sok feltétele mellett sem tekinthető ilyennek.) A távolról, elsősorban Németországból jövő hatások, épen a távolság miatt, csak tompítva és módosítva érkeznek ide s rendszerint nem izoláltak, hanem más hatásokkal összefonódva érvényesülnek. A klasszikusok hatása így olvad bele a romantícizmus, a francia regény, az Ifjú Németország s a korai realizmus befolyásába. A földrajzi izoláltság velejárói: (mint pl. Svájcban is) a történeti múlt iránti érdeklődés és szeretet, didaktikus tendenzia és népiesség. Walter Scott, regényeinek Erdélyre emlékeztető tájképi háttere s a történeti múlt legkisebb részleteibe való elmélyedése miatt, termékeny talajra s fogékony tanítványokra talál. A történeti háttér azonban tipikussá merevedik, értéke rendszerint dekoratív, s csak lassanként válik az csemények és tettek szükségszerű kiegészítőjévé. Roth Daniel (1801—1859.) és Marlin József (1824—1849.) indítják meg a fejlődést. A forradalom után lassan és bizonytalanul meginduló irodalom három jelentékenyebb elbeszélője Albert Mihály, Teutsch Traugott s Seivert Gottlieb Gusztáv egyelőre tárgykörükkel, alakjaikkal, sőt technikájukkal is a hagyományos történeti irány folytatónak bizonyulnak, de e mellett már modern és korszerű problémák megoldására is gondolnak.

Roth Alfréd az első biográfus és méltató lelkesedésével s lelkiismeretességével kutat fel frott és élő hagyományból minden adatot,

anekdotákból minden jellemző értéket és vonást, hogy Roth Dánielnek, az első nagyobb szász elbeszélőnek rokonszenves, s lehetőleg teljes képévé illeszse össze. Gyermek- és ifjúkorával röviden foglalkozik, de annál behatóbb és részletesebb rajzát adja tizenkét és fél évre terjedő lelkeszi működésének Hermányban (1836—48.), valamint irodalmi s eddig alig méltatott publicisztikai tevékenységének. Kiegészíti a Roth-bibliográfiát, kimutatja a német romanticizmussal s a W. Scotttal való szoros kapcsolatot. E részben szerencsésen egészíti ki Hajek vázlatát. Dolgozatának második, új adatokban és megállapításokban gazdag részében, kimutatja Roth novelláinak és regényeinek forrását, s műről-műre haladva rövid tartalmi analizisek mellett, rámutat a belső és technikai fejlődésre is. Az utolsó fejezetben a Scott hatását részletezi és formulázza határozottabban. A bevezetésben ígért kimerítő monografiának érdeklődéssel nézünk elébe.

Az erdélyi német nyelvészeti kutatás eredményeiről ad kiegészítő, kritikai összefoglalást Huss Richard. E kutatás középpontjában kezdettől fogva három megoldásra váró probléma áll: az őshaza, az erdélyi dialektusok, s az erdélyi németiségnek az őshaza határain belül való, lehetőleg pontos elhelyezésének a problémája. Marienburg, Kisch Gusztáv vizsgálódásai nyomán, de velük szemben Huss földrajzi és nyelvi okok alapján megközelítő pontossággal a moselfranki-luxemburgi nyelvjárások határait ú. m. «a dorp | dorf—help | helf vonalakat egyfelől és a korb | korb—bleif | bleif vonalakat másfelől» állapítja meg az erdélyi-szász őshaza határvonalaiul. Hogy az így meghatározott területen az erdélyi dialektusokat elhelyezhesse, ki kell különböztetnie minden idegen s a kérdést bonyolító elemet, mely az őshazában faj-, Erdélyben pedig tájszólás-keveredés révén hatolt be. A megállapított nyelvi sajátságoknak megfelelően három nagyobb nyelvjárási csoport válik ki: 1. Az északerdélyi-luxemburgi *seif* csoport [ezen belül egy délerdélyi palatizáló öslingi s egy északerdélyi nazalizáló *seif* csoport]. 2. A délerdélyi-moselfrank-ripari átmeneti *sae* [si-sei] csoport. 3. A délerdélyi ripuari *bes* [bis-ripari parancsoló mód]-csoport.

A Liszt Ferencz iránt újabban megnyilvánuló nagy érdeklődés teszi aktuálissá Hollitzer Gyula tanulmányát, melynek czíme alig sejteti az anyagnak és adatoknak benne felhalmozott gazdagságát. Az első fejezet rövid, de jellemző képét adja a Goethe-utáni Weimar elszíntelenedő s elsőkélyesedő irodalmi és művészi életének. A színház nivója egyre mélyebbre sülyed. Ekkor jelenik meg a weimari körben Liszt Ferencz. 1842 óta rendkívüli nagyhercegi karmester, s szorosabb kapcsolatba lép Mária Paulowna nagyhercegnővel és fiával, Károly Sándorral, kikben megértő pártfogókra talál. 1848-tól kezdve Wittgenstein hercegnővel együtt középponti alakja az intenzitásában egyre fokozódó weimari renaissancenak, mely csak méreteiben különbözik a virágzás első klasszikus korától. Minden, a mi értékes az egykori irodalomban és képzőművészetekben, a weimari Altenburgban halmozódik fel. Wagner zenéje valójában innen indul hódító útjára. A művészetek egyesítésének romantikus ideálja egyik fontos pontja az altenburgi programnak. Ismert írók és művészek silhuettei suhannak el szemünk előtt. Legimpozánsabb köztük Hebbel alakja.

A népköltészetnek — legalább nálunk — még mindig kiakná-

zatlan területére vezet Schwarz Frigyes tartalmas gyűjteménye, mely lokális korlátozottsága ellenére is általánosabb tudományos értékelésre tarthat számot. Wehran definíciójából kiindulva a gyermekdalt külön választja a népdaltól, s mint a népköltészet önálló ágának a népdal és a közmondás között jelöli ki a helyét. Külömbiséget tesz a felnőttéltől származó s gyermekeknek szánt vagy a felnőttek szórakoztatására szolgáló versekből eltorzított dalok és a gyermekszövegekre utaló szorosabb értelemben vett gyermekköltészet között. A gyermekdalban látja a Böckel-féle «Ruf»-nak legjellemzőbb példáját. A gyűjtött anyagot a tartalom és cél (didaktikus tendenzia) szempontjából 15 osztályba sorozza, s szinte Boltera emlékeztető apparatussal, mindenre kiterjedő részletes pontossággal állítja be a tipikus formai és tartalmi elemek kiemelésével az egyetemes német gyermekdal állományába. A gyűjtött anyag mellett, e kapcsolat földéítésében, melyet számos változat illusztrál, látom a dolgozat egyik legbecsesebb eredményét. Mindenütt kitér a néprajzi, mythistoriai, kultúrhistoriai vonatkozásokra, s egyegy jegyzetében a megfigyelések és problémák egész sorát szorítván, sok adalékot szolgáltat (különösen az erotikus dalok csoportjában) a gyermeklélektan s a Freud-féle psychoanalízis folyton erősödő tudományához. Némely dalnál kétségtelen az irodalmi eredet. Így a nyilván két részből összeforrasztott 277. számúnak ez a négy sora:

Holder Engel, süsser Bengel,
Vielgeliebtes Trampeltier,
Du hast Augen, wie Sardellen,
Alle Ochsen gleichen dir,

a régi *Fliegende Blätter* egy versére utal, hol a harmadik sor helyett az érthetőbb: *Du hast Augen, wie Korallen*, áll. Az első résznek magyar megfelelője is van, s hálás feladat volna, ha a szerző ebből a szempontból folytatná a megkezdett gyűjtést.

Mörkével és többet emlegetett mint olvasott regényével, a *Maler Nolten*nel, ma már gazdag irodalom foglalkozik. De Szentirmay Gizella mégis hasznos és értékes munkát végzett, mikor alapos tudással, sokszor nőiesen finom megértéssel, olyan problémát önállósít, melyet az eddigi rendszeres kutatás alig érintett, vagy a két redakció összehasonlításánál (H. Maync) részletesebben csak mint a biográfia kiegészítő elemét tárgyalt. Ez a probléma az élmény- és költészetnek Diltheytől megformulázott viszonya a *Maler Nolten*ben. A regény festőhőse Heinse ragyogó *Ardinghello*jaig vezetheti vissza családfáját. De ezt a Goethe *Meister*ében (már az *Ur-Meister*ben is) módosított s a romantizmus férfi- és nőiróinál különböző változatokban feltűnő típust Mörike egyéni érzelmi és elméleti tartalommal tölti meg. Igen helyes megállapítás, hogy Mörike azért, hogy nem a színezésre, hanem a rajzra helyezze a fősúlyt, eltávolodik a romantizmustól s Goethe művészetéhez közeledik. Hiszen R. M. Meyer Nietzsche-monográfiájában épen a körvonalak elmosódottságában látja a romantizmus lényegét. Romantikus örökség a regény cigányleánya, Elisabeth, a ki Nolten sorsával tragikusan egybefonódik. Mörike ezt a típust is egyéníti, mássá változtatja, mint a minők romantikus mintái. Nem romantikus díszlet, hanem regényhősnő, élő minta képe for-

mált symbolikus alak. Meyer Máriához való szerelmét asszociálja benne a romantikus hagyomány éjszakájával.

(Temesvár.)

TROSTLER JÓZSEF.

Dengyel Lajos. Seneca viszonya Euripideshez. [Értekezések a kolozsvári tudományegyetem class.-philologiai szemináriumából 3. sz.] Kolozsvár, (Ajtai-nyomda), 1913. 8-r. 56 l.

A Seneca drámái köré fűződő problémák vizsgálata a class.-philológiának egyik kedvelt kérdése, mert a hatás, melyet írójuk a későbbi korok drámairodalmára gyakorolt, szinte szükségszerűen ébreszti fel minden olyan hatás vizsgálatát, melyek alapján ezek a művek készültek. Az eddigi irodalom ennél a kérdésnél általában két irányt követett: szorosabban vett philologus munkát végzett, a mikor párhuzamos helyek kimutatásával kétséget kizáró módon tüntetett fel összefüggéseket és az esztétika körében mozgott, midőn a latin és görög művek közötti különbségeket esztétikai alapokon törekedett megmagyarázni. De e két irányhoz nem akart újabbat csatolni s tisztára összehasonlító munkára vállalkozott, bár talán újabb kérdések felvétele sem lett volna egészen gyümölcstelen. Így a megoldásra váró kérdések sorát gyarapítja a senecai contaminatio, de az egész római contaminatio problémájának pszichológiája s itt az a nevezetes jelenség, hogy a latin írók a görög eredeti átdolgozásában *nem a legfontosabb helyeket ültették át latin nyelvre*. Más szóval meg kellene vizsgálni az okokat, a melyek S.-t egyes görög sorok szó szerinti átvételére vezették.

D. Seneca öt művét vette közelebbi vizsgálóra és pedig a Hercules furens, Phaedra, Medea, Phoenissae és Troades címek alatt ismert tragédiákat. Tárgyalásának menete minden egyes fejezetnél ugyanaz: elmondja a lat. és gör. mű tartalmát, rámutat a tartalom-beli megegyezésekre és különbségekre s idézi a két mű megfelelő helyeit. Ez az eljárás számára mindenütt E. nagy hatásának kimutatását eredményezi, bár az eddigi eredményekhez, egyet kivéve, újat nem ad. Őt eredménye közül négyben Leo¹⁾ bizonyításait fogadja el:

I. Seneca, Hercules furens \sim Eurip. Heracles. II. Sen. Phaedra \sim Eurip. Hippolytus velatus és Eurip. Hippolytus coroniferus contaminációja. III. Sen. Medea \sim Eurip. Medea és Ovid. Medea contaminációja. IV. Sen. Troades \sim Eurip. Troades és Hekuba contaminációja.

A Phoen. eredetének vizsgálatában eltér Leótól és részben W. Braun²⁾ feltevéseit követve új eredményt ad, a mikor vele együtt a művet nemcsak E. Phoen.-je hatása alatt készültek tartja, de ez és a Sophokles féle Oedipus Col. contaminációjának: V. Sen. Phoen \sim Eurip. Phoen. és Sophokles, Oed. Colon. contaminációja.

Soph. szerepeltetése azonban nem új; a senecai Phoen 1—362. sorát már Ribbeck az Oed. Coloneusra emlékeztetőnek mondja és erre

¹⁾ Fr. Leo, De Senecae tragoediis observationes criticae, Berol. 1878.

²⁾ Rhein. Mus. XX. [1865.]

D. maga is hivatkozik. De újat ad Dengyel abban, hogy több párhely helylyel igazolja R. feltevését és hogy összeköti Braun és Ribbeck eredményeit. Új megoldása csak annál értékesebbnek mutatja be S. műveltségét.

(Budapest.)

BRUN SOMA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Friedrich Leo: Geschichte der römischen Literatur. Erster Band. Die archaische Literatur. Berlin, Weidmann, 1913. N. 8-r. IV + 496 l. Ára 12 M.

Méltó várakozással nézett a philologus közönség Leo irodalomtörténetének megjelenése elé s már maga az a gyors szárnyon járó hír, hogy ilyesmi készül, önkéntelenül is egy «nescio, quid maius nascitur»-t csalt mindenki ajkára. A hatalmas — egyelőre három kötetre tervezett — munkának első kötete ez év derekán hagyta el a sajtót és az egész tudós világot bámulatba ejtette. Ereje, alkotó kedve teljességében mutatja a mestert, a ma élő legnagyobb latinistát, kinek átfogó genialitása igazán életre tudta kelteni ebben a grandiózus kötetben egy legendák kódébe vesző kor silhouettejeit. A nagy mester iránt érzett tisztelet és hódolat készlet annak kijelentésére, hogy e pár sorban könyvét nem bírálni akarom, csak bemutatni a magyar philologus közönségnek.

Minden eddigi római irodalomtörténettől előnyösen különbözik *Leo* könyve abban, hogy szerkezete egységes. Kilencz fejezetben adja az archaikus irodalmat, fejtegetve mindenekelőtt az irodalmi fejlődés feltételeit és elemeit Itáliában, a jog és szónoklat első nyomait, majd a Livius-szal meginduló irodalom legrégibb emlékeit. Egy-egy fejezet foglalkozik Naevius, Plautus, Ennius munkáival, egy Caecilius, Pacuvius és Terentius működésével; egyet szentel a szerző Catónak és a római tudományos irodalomnak, egyet pedig — Accius és Lucilius méltatása kapcsán — a II. század végén virágzó költészetnek. Tehát az anyag beosztása és csoportosítása a lehető legegyszerűbb és legtermészetesebb. Ennek a tárgyalásnak elolvasása után az egész archaikus irodalom egységes és nagyszerű képben áll előttünk, nem forgácsolódik szét apró, mozaikszerű részekre. Mintha kyklopsi kövekből kyklops keze építette volna. Semmi aprólékosság, semmi nyoma az iskolás tagolásnak; éles ellentéte minden eddigi római irodalomtörténetnek, főkép a valóságos orákulumként szereplő Schanz-félének, mely minden kiválósága mellett is annyira teljes és tökéletes akar lenni, hogy az olvasó végül is magát a fonalat veszíti el az aprólékos kérdések, problémák s a rengeteg utalás labyrinthusában. Hát ha Schanz könyve, mely representative book-ja a római irodalomtörténetnek, kitűnő ú. n. Nachschlagebuch, akkor — igazán szükség volt a *Leo* könyvére, melyben a pragmatikus tárgyalás során mint egységes és szerves egésznek kapjuk meg az irodalom fejlődését. Ő is érint apró-

lékos kérdéseket, de ezeket pár találó szóval, egy-egy fölényes és megkapóan biztos ítélettel, sok idézgetés és vitatkozás nélkül intézi el. Leo könyve olvasni való: minden lapja telve nagyszerű tanulságokkal, jól átgondolt ítéletekkel és meglepően új, világos és reális érték-megállapításokkal. Egy könyv, melyre minden ízében ráillik a horatiusi «nocturna versate manu, versate diurna».

Természetszerűleg bajos volna egy irodalomtörténet gondolatmenetét ismertetés keretében vázolni, pedig ez adna csak helyes képet Leo alkotásának nagyszerű voltáról. Jelentéktelennek látszó adatok ezreiből vaslogikával állapítja meg az irodalom fejlődésének főirányát, éles szemmel vizsgálja a görög befolyás minden legkisebb nyomát az államélet, jog, vallás és nyelv terén. De ép ily határozottsággal rámutat a görög befolyással egyidőben s egyenlő erővel jelentkező nemzeti ellenáramlatra is.

A harcziás római nép szívesen átengedte magát a görög hatásnak, de nemzeti jellegét nem tudta megtagadni soha. Nyelve ép oly győzelmesen nyomult előre, mint fegyverei, úgy hogy Róma századévek kemény küzdelmei után Itália kultúrcentrumává lett, államélete, joga, nyelve annyira fejlődött, hogy egy nagyarányú induló irodalmi fejlődés minden feltétele megvolt benne; ennek a fejlődésnek mesgyéjén áll a latin Homeros, mintegy symboluma — a maga saturniusi verseivel — a görög és római szellem jövőre egyesülésének. Livius született görög, Naevius, Ennius, Plautus s a többiek peregrinusok, kiket az akkor már irodalmi középponttá fejlődött Róma ellenállhatatlan erővel vonz magához; Cato az első római az irodalomban, egyúttal a római próza megalapítója s mint író és ember egyaránt típusa a régi jó időknek, melyekben még sokkal erősebb a nemzet ellenálló ereje idegen áramlatokkal szemben. Cato örökre tiszteltreméltó egénység marad, de a hatalmas összeolvadási folyamatot — melyet Horatius olyan pregnánsul fejezett ki azzal, hogy *Græcia capta ferum victorem cepit* — még egy Cato sem tudta megállapítani.

Naevius mintegy előfutárja ebben Catónak, de Plautus már egy lépést enged; minden genialitását próbára teszi, hogy a görög eredetinek sajátos római színezetet adjon és valóban újat teremt, mikor a hellenisztikus daljátékot beleolvasztja a komédiába s mikor vers-technikájával a hellenisztikus formafejlődés egyenes vonalába lép: folytatja a görög irodalmat római talajon. Ugyanezt teszi, de öntudatosan, Ennius, ki a nemzeti versformát az eposzban a hexameterrel cseréli fel és latin Homerosnak nevezi magát. Vele kezd emelkedni a római költészet — római tárgyat öntvén görög formába — a görög költészet magaslatai felé.

Terentius — elődeivel ellentétben — attikaiabbá, menanderibbé tette a palliatát, de nagy érdeme, hogy urbanitásával előkelő és finom ízlésű közönség érdeklődését vonta a római irodalom termékei felé. Nem véletlen dolga, hogy a nagyszerű római diadalok egyike (Pydna 168.) épen abba az évbe esik, melyben Terentius első vígjátékát előadták; már a kynoskephalaei (197.) s a magnesiaei (190.) győzelmek óta oly sűrű a személyes és társas érintkezés is a görögökkel, hogy az ezt követő évtizedek életében és irodalmában egészen leplezetlenül látható az assimilálásnak és az ellenállásnak is római ereje. Az öreg

Cato megtanul görögül s lassankint, minden művelt római kétnyelvű lesz; de azért egy régi tradíció szívósságával tart ki nemzeti nyelve mellett, míg a görög kultúra lassan-lassan egész irodalmát átszövi. Hogy ez a folyamat milyen önkéntelen és ellenállhatatlan volt, semmi sem mutatja szebben, mint Polybios azon helye (32., 9.), melyben a Scipióval való barátságának keletkezését elbeszéli. A két kultúrának ez a kiegyezése újat teremt, mely sem nem római, sem nem görög, hanem római-görög. Lassankint a tudomány is — görög mintára — kialakul s alkalmazza a görög tudomány módszereit római tárgyakra. Végül: az archaikus irodalom innenső határán áll Lucilius, kinek szabad, egyéni költészete teljesen római, de tárgyainak és formáinak a görögökkel való összefüggése félreismerhetetlen és tagadhatatlan. Ő az előhírnöke az önálló római termelésnek, mely ugyan mindvégig összefüggésben marad a görögökkel, de csakhamar merész ívben saját útjaira lendül.

Ezt a nagyszerű menetét a fejlődésnek, a különböző tényezőknek ezt a rendeltetésszerű összehatását az irodalom kialakulásában Leo bámulatos elevenséggel rajzolja meg. Erre a feladatra szinte eleve kijelölte őt óriási tudása, melylyel ma egy latinista sem, s a hellenisták közül is az egyetlen Wilamowitz vetekedhetik. Ez a tudás biztos és átfogó, mindenre kiterjedő és mindig imponáló. Ez az ember mindent olvasott s mindent látó szemmel és szinte intuitív megérzéssel olvasott. Nagyszerű az, a mint laza töredékekből egy-egy író arcképét, törekvéseit, stílusát, verstechnikáját rekonstruálja. Főképp ez: a verstechnika, erős oldala. Ennek legbonyolultabb kérdéseiben is bámulatos biztonsággal mozog, igazodik el, vezet és következtet. Mikor ilyen kérdések kerülnek szóba, akkor a «Plautinische Forschungen» genialis szerzőjét halljuk, ki ezzel a páratlanul értékes könyvével, melyben egyébként az archaikus irodalom összes nagy kérdéseit — in nuce — megoldja, szinte praedestinálta magát arra a munkára melyet e kötetével megkezdett. És itt van a komédia, melynek alaposabb ismerője ma nála nincs, melynek területén minden becses, biztos és maradandó eredmény az ő nevéhez fűződik. Ennek területén a legotthonosabb, ezek könyvének talán legszebb lapjai. De ép úgy otthon van a görög irodalomban, a hellenisztikus költészetben, melynek annyi rejtett szálát bogozta ki s hozza kapcsolatba a római irodalom fejlődésével. Mesteri összefoglalás a stoa jellemzése és hatásának — főképp Polybios és Panaitios befolyásának — bemutatása; méltó párja ennek a görög philologia fejlődésének összefoglalása. Ez a minden irányú nagy tudás, párosulva philologiai éleslátásával és genialis kombináló képességével, ritka eredetiségre és önállóságra képesíti. Mindenről van véleménye és pedig találó és alaposan megokolt s a fejlődés-adta keretekkel és helyzetekkel harmonizáló véleménye; talán legérdekesebb ezt megfigyelní ott, a hol — mint maga is jelzi — mások eredményeit közli, Luciliusnál. Itt Marx és Cichorius kitűnő vizsgálatait majdnem egész terjedelmükben átveszi s mégis, mennyi találó megjegyzéssel és helyreigazítással kíséri!

Az anyaga felett való uralkodásnak egyenes következménye az, hogy szinte beleéli magát s beleviszi olvasóját az antik életbe. Látjuk az író-t dolgozószobájában, a mint az amanuensis egymásután hozza elé a görög költők volumeneit, Luciliust, a mint Scipióval az

asztal körül kergetődzik, az öreg Catót, a mint örökké elégedetlenkedik, zsörtölődik, pörösködik, falusi birtokán gazdálkodik, Scipio Nasicát és Enniust, a mint megtréfálják egymást. Legjobban szembetűnik ez a különös tehetsége a vígjátéki jelenetek interpretálásánál és a fordításban, melynek igazi mestere. A kötet függelékében közölt néhány fordítás (Plautus: Mostellaria I., Ennius-szemelvények, Gellius II. 23., Cato de agric. 1—5., Terentius: Andria I. és három prologus, stb.) csodás *συναίσθησις* ről s kitűnő technikai készségről, de egyúttal az antik élet és lélek igazi, benső ismeretéről tesz tanuságot.

Kritikája félelmes és szigorú, de nyugodt és találó; sohasem fontoskodik és nagy erénye, hogy ott, a hol nincs mondanivalója, tud hallgatni. Stílusa élvezetes, eleven, fordulatos és szellemes, igazi hímes és ünnepi ruhája a nagyszerű alkotásnak.

Olvasva és élvezve ezt a gyönyörű könyvet, felejthetetlen göttingeni órák és idők kedves emléke újul fel lelkemben és hódolatom száll a mester felé, kinek nyugodt és bölcs, biztos és hatalmas tanítását annyiszor hallgattam lelkes csodálattal. Most, mikor nagyszerű és szép élete alkonyán pazarul adakozó kézzel felteszi erre a *χαλάρια*-ban eltöltött életre a ragyogó koronát, szálljon felé hódolattal a magyar philologus közönség üdvözlése is: Salve, magister!

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

Aristotelis De anima libri III. Recognovit *Guilelmus Biehl*. Editio altera, curavit *Otto Apelt*. Lipsiæ, (Teubner) MCMXI. — XIV, 141 lap.

Biehl kiadásának átdolgozásában Apelt, a jónévű Aristoteles-kutató, saját bevallása szerint arra törekedett, hogy az apparatusat egyfelől a fölösleges tehertől megszabadítsa, másfelől az újabb kutatások alapján s különösen a görög kommentátorok figyelembe vételével megbővítsé és kiegészítsé. Kéziratot újra nem collationált, a legfontosabb Parisinus E-t sem; hogy mennyire tévedtek mindazok, a kik azt hitték, hogy e téren már nincs mit tenni, arról Apelt most könnyen meggyőződhetik, ha kiadásom apparatusát a magáéval összehasonlítja.

Apelt kiadásában Biehlével szemben mindenekelőtt az a változás tűnik fel, hogy az apparatus meg van szabadítva az idézetekben szereplő könyvcímektől, a melyek most a könyv elején vannak «Notitia litteraria» cím alatt egyesítve. Továbbá gyakrabban találkozunk nála a görög kommentárok idézésénél a pontos, lap és sor szerinti való citalással, a mi az olvasónak nagyon megkönnyíti az ellenőrzést. A mi érdemleges változtatást eszközölt az apparatusban, az többnyire helytálló, mégis nem egyszer fordul elő, hogy in peius módosít. Pl. 407^a 8 *ἀριθμός* (articulus nélkül) Ph.¹⁾, de 126, 11 az ellenkezőt bizonyítja (talán a lemmára alapítja A. állítását, de hiszen ezeket a többi kiadóval együtt mellőzendőknek tartja!) — 407^a 26: Th. 22, 24-ből bajosan lehet az olvasásra következtetni — 410^a 7: Th 33, 15 nem bizonyít *εἶναι* mellett — 410^b 17 *τε* mellett nem szól

¹⁾ A Ph(ilononius), Si(mplicius), Th(emistius) So(phonias) rövidíté-
seket úgy használom, mint a kiadásomban.

So. 34, 10, a mire Apelt hivatkozik — 413^a 5 *ἐντα γὰρ ἐντελέχειαι*: hogy e szavak (So. 44, 29) szó szerint Aristotelesből valók-e, az felette kétséges — 416^b 27: Th. 53, 30 stb. nem *κινούμενον μόνον*, hanem *κινῶν μόνον* mellett bizonyít — 417^b 14 az athetesis nem Biehl-től, hanem Hayducktól való — 418^b 20: a «cf. Diels» stb. 22 *τεινομένου* után olvasandó — 431^b 11: Ph. 562, 10 nem bizonyít semmit stb.

Másfelől sok helyen megtartja Biehl téves állításait, sőt olykor a citatum pontosabb kiírásával kifejezetten is azonosítja magát velök. Ily természetű helyek pl. 404^b 6, a hol nem lehet tudni, melyik *πᾶσιν*-ről van szó — 407^b 30 *τινες* mellett nem szabad Ph. 141, 31-re hivatkozni, mert a paraphrasis itt túlságosan szabad — 409^a 13 *αὐταῖς* és ^{b7} *ἐαυτήν*, melyek So. 30, 9 és 31, 37 alatt fordulnak elő, nem tekinthetők Aristoteles olvasásaiak — 410^b 7 *τε* mellett nem bizonyít So. 34, 15 — 413^a 3 *τὸ*: felette kétes, hogy olvasta-e So. 44, 27 az articulist, én annak idején az ellenkező konklúzióra jutottam, de a dolog nem tiszta — 416^b 3 *προσκινομένον*: Si. 115, 24 ellenkezőleg *προσκινομένον* mellett szól — 416^b 22 *αὐτήν* mellett tanuként szerepel Ph., pedig 287, 9 inkább *ταύτην* mellett szólna; talán 286, 26 vezette félre Apeltékát, e hely azonban 416^b 18 nak paraphrasisa — 417^a 15: So. nemesak *ἐνεργεῖν*, hanem *κινεῖσθαι* előtt is elhagyja az articulist, tehát nem bizonyít a hely semmit — 418^b 8 *ἐστὶ τις φύσις*: Si. helyett Ph.-ra kellett volna hivatkozni — 420^a 7: Biehl-Apelt szerint So. nem olvasta a néhány kéziratban előforduló *ὡσπερ ἡ κόρη τὸ ὄργον* szavakat, pedig 86, 37 az ellenkezőt bizonyítja — 420^a 22 *ἀφαλλόμενα*: Si. 146, 6 bizony *ἀλλόμενα*-t olvasott — 420^b 15 *καί*, hiányzik So. 88, 34-nél, a kéziratokban ellenben *καί*, hiányzik, tehát nem szabad So.-ra mint tanura hivatkozni — 420^b 21: *εἰρήσεται* és *εἴρηται* között ingadoznak a kéziratok. Biehl-Apelt szerint Ph. *εἴρηται*-t olvasott, s tényleg 381, 4 alatt ezt találjuk: «ὡς εἴρηκεν ἐν τοῖς Περὶ ζῶων μορίων». De ha néhány szóval tovább olvasunk «*εἰς ἃ καὶ ὑπεριθεται ὡς ἐν ἐκείνοις ἐρῶν*» mindjárt világossá lesz előttünk, hogy Ph. Aristoteles-szövegében *εἰρήσεται* állott. Tanulságos tévedés! — 421^a 3: hogy So. tényleg olvasta-e az *ἀλλὰ κατέγοντα* szavakat, az 89, 32-ből nem világos — 421^a 8 *ἡ*: Ph. 385, 2 és 388, 4 szerint nem olvasta az articulist — 422^a 29 *δὴ* mellett nem bizonyít Th. 71, 7 — 427^a 6 *τάναντία*: nem valószínű, hogy Th. 86, 12–14 ne olvasta volna e szót — 430^b 3 *τὸ μὴ λευκὸν λευκὸν συνέθηκεν* (így van helyesen; Apeltnél kimaradt az egyik *λευκόν*): e conjectura érdekében aligha szabad Ph. 548, 10 stb.-re hivatkozni — 431^b 29 *ὁ*: Ph. 567, 19 olvasta az articulist, Apeltékát 567, 28 vezette félre — 432^a 8 Ph.-nál 569, 3. 5 kétszer *φάντασμα τι* áll. nem lehet tehát *φαντάσματα* mellett tanuként szerepeltetni — 433^a 9 *ὄνο ταῦτα*: Th. 118, 27 nem világos — 433^b 15 *κινῶν καὶ κινούμενον*: Si. 300, 37 és Ph. 591, 4 (Plutarchos) szavai-ból világosan kitűnik, hogy *κινῶν καί*-t szövegükben nem olvashatták — 433^b 18 *τίς-τ* Ph. 591, 16 nem olvasta — 434^a 6 a kéziratok *ἄλλοις* és *ἀλόγοις* között ingadoznak; A. megjegyzi: «*ἄλλοις etiam Ph. 592, 22 (sed cf. 593, 5).*» Azonban csak az utóbbi idézet (a mely *ἀλόγοις* mellett bizonyít) hozható a mi helyünkkel kapcsolatba, 592, 22 ellenben 433^b 30-ra vonatkozik.

A mi a szöveg megállapítását illeti, Apelt szövege csak igen kevés (5—6) helyen tér el Biehlétől. Tetszetős conjectura 403^b οὐ πως (οὔτε ὡς helyett). 423^b 21 σῶμα τὸ λευκὸν helyett σῶμά τι λευκόν-t ír, a mire Apelttől függetlenül én is gondoltam (l. kiadásom 169. l.), de meglehet, hogy a szöveg rendben van.

Biehl kiadásának sajtóhibáit Apelt kijavította ugyan, de nem kerülhette el, hogy újak ne keletkezzenek; csak a zavaróbbakat akarom megemlíteni (mind az apparatusból): 404^b 27 Jen. Lit. Z. 1875 h. olv. 1877 — 405^a 20 τὴν λίθου h. τὴν λίθον — 407^b 18 a 13. h. 18. — 413^b 33 ποιεῖ előtt kimaradt a «33» — 419^a 25 διαφανές előtt kimaradt a «25» — 422^b 20 Them. 73, 12 h. olv. 72, 12 — 423^a 13 Burs. Jb. IX. 331 h. 351 — 428^b 1 helyett 448^b 1 van szedve — 430^a 10 Soph. 125, 5 h. olv. 125, 15 — 430^b 3 τὸ μὴ λευκὸν συνέθηκεν h. τὸ μὴ λευκὸν λευκὸν συνέθηκεν (ez a legzavaróbb hiba). — E sajtóhibáknál súlyosabb beszámítás alá esik az az eljárás, hogy Apelt változatlanul lenyomatja Biehl szövegét összes sajtóhibáival (kb. 20), sőt még ott sem korrigált rajta, a hol másképp olvassa a szöveget mint Biehl; így pl. s. v. λόγος még mindig az olvasható: ὁ λόγος εἶδος τοῦ πράγματος, 403^b 2 alatt pedig a szövegben ὁ λ' ὄδε τ. πρ. áll.

Hosszasabban ismertettem e kis könyvet, mint a mennyire terjedelme vagy jelentősége alapján szabad lett volna, de megragadtam az alkalmat, hogy rámutassak azokra a helyekre, a hol a kommentátorok megemlézése kiadásomban hiányzik, vagy más értelemben történik, mint Biehl-Apeltnél; rövid megjegyzéseim talán elegendők lesznek eljárásom igazolására.

(Budapest.)

FÖRSTER AURÉL.

Louis Laurand: Progrès et recul de la critique. «Études», 49. évfolyam, 1912. 601—622 l. Megjelent külön is: Bureau des Études, Paris, 1912, 8-r. 24 lap.

E többet mondó czím alatt szerző csak az utóbbi évek kritikai munkásságának néhány kétségtelen tényét teszi elmélkedése tárgyává s előrebocsátja, hogy ebben is főleg a klasszikus irodalom példáira szorítkozik. Lényegben azonban csak a homerosi kritika története forog itt, álnév alatt, szóban, a homerosi kritikáé Wolftól Rothéig. A nyomok, a melyeken indul, nem újak: a Németországban Carl Rothe táborától kitaposottak. Megállapítja, hogy Wolf és iskolája könnyelműen és módszertelenül túllépték a lelkiismeretes kritika határait, mert semmi igaz joguk nem volt tartalmi ellenmondások és stíluskülömbiségek alapján több szerzőt feltételezni. Azóta a kritika haladása sok régi meg új és kétségtelenül egy szerző alkotásaiban sokszor konstataált ellenmondásokat (605—607. lk.), míg különösen Platon, Cicero és Goethe stílusának ma már módszeresen eléggé tisztázott fejlődése e fejlődés folyamán a stílusoknak legalább is olyan magukmegtágadását, legalább is oly nagy változatait mutatta meg, a minőket a homerosi költeményekben sikerült kimutatni.

A mint ma már senki sem veszi komolyan Wolf ama, hasonló alapokon épült kitévéseit, melyekkel Cicerónak, a nagy magáthazud-

tolónak, egyes munkáit csak azért akarta tőle elvitatni, mert nem hasonlítanak a többihez, (pl. a pro Marcello-t), úgy kellett megjönnie az időnek, mely a XIX. századtól egyéb írókra alkalmazni próbált helyes módszert Homeros számára is követelje. Nyíltan Blass Frigyes: Die Interpolationen in der Odyssee czímen (Halle a. S. 1904-ben) megjelent munkája mondja ki a hadüzenetet: «es ist an der Zeit, auf den Homer dieselben Grundsätze anzuwenden, die wir bei allen andern Schriftstellern anzuwenden uns jetzt gebunden fühlen» és csakugyan e korszakos műben értékesül először a XIX. század haladott kritikája Homerosra alkalmazva. E fejlődés ma Rothéban csúcsosodik és úgy látszik, hogy a faux pas, melyet Wolf tett, végképp vissza van csinálva. Homeros egy költőként, ama módszerrel vizsgálható, a melylyel Platon, Cicero, Goethe vagy Hugo művei.

Mint érintők, nem ötletek ujsága teszi e kis dolgozatot értékesé, bár francia szempontból az sem jelentéktelen érdeme, hogy szokatlanul up to date van.¹⁾ Különösen javára irandó azonban világos áttekinthetősége és példáinak szép száma, nevezetesen olyanoké, a melyek még eddig ismeretlenek voltak, illetőleg a melyek bizonyos megbízhatóságot és súlyt nyernek az ő szájában. A francia írókból vettekre (612—616) és azokra gondolunk melyeket az ismert Cicero-kutató tudása kölcsönzött a Homeros-kérdés vendégének.

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912/1913.

1. Győre János: Abonyi Lajos pályája. (Máramaroszigeti ref. lye. 75—110. l.) Abonyi Lajosról, erről a minden ízében eredeti és kedves írói egyéniségről nyújt összefoglaló képet e dolgozat. Ismerteti Abonyi születésének, nevedésének körülményeit, rámutat azokra az irodalmi mozzanatokra, a melyek Abonyit íróvá s épen a magyar nép érzés és gondolatvilágának tolmácsává avatták, felsorolja és röviden jellemzi regényeit, novelláit és népszínműveit, kiemeli írói és emberi főbb tulajdonságait. Közli Aranynak Abonyihoz intézett hat levelét, (négyet facsimileben is) és Abonyi Lajos önéletírását. Ezen kívül hat színes képmelléklet is gazdagítja Abonyiról való ismeretünket. A dolgozat mint Abonyinak első életrajza is figyelmet érdemel. Nagy lelkiismeretességgel és szorgalommal kutatta fel szerzője a vonatkozó adatokat. Érdeme továbbá az is, hogy az Abonyi irodalmat még az aprólékos részletekben is ismeri, értékesíti és idézi is. Látszik, hogy Győre igazán szereti Abonyi egyéniségét és rajong írói elveiért, irodalmi működésének irányáért: a magyar népéletnek a költészetben való érvényesüléséért. Ám jóízlése megóvja attól, hogy Abonyit többre becsülje, mint a mekkora valóságos jelentősége. Szorgalma és lelkesedése nem téved szózatossá. Igaz, hogy fejte-

¹⁾ Okát illetőleg v. ö. EPhK. 1913. 280—81 l.

getéseiben nem is igen ereszkedik le a mélységekig. Az egyes művek részletes esztétikai elemzésétől óvakodik. Nem jelöli meg szabatosan, hogy menyiben mozdította elő Abonyi működése a magyar néplelek ismeretét. S végül nem veszi észre, hogy Abonyi Lajosnak, az ő írói elveinek és modorának régebbi irodalmunkban is voltak követői (a népies iskola tagjai), sőt, hogy újabb irodalmunkban is találunk rokon-gondolkozású és modern írókat. (Baksay, Eötvös Károly, Tömörkény István és bizonyos mértékben Móricz Zsigmond is.) Kétségtelen, hogy ezek — Baksayt kivéve — Abonyiban szellemi ősüket, rokonukat tisztelik. Végül tisztelettel kell feljegyeznünk a fenntartó testület áldozatkészségét is, melylyel a színes kepek és facsimilek közrebecsátását is lehetővé tette.

(Szászváros.)

KRISTÓF GYÖRGY.

2. Dr. Lakatos Vincze: Eötvös József br. gondolatai a kereszténységről. (Keszthelyi kath. főgimn. 11—42. l.) Alkalmi czikk, Eötvös születésének századik fordulója alkalmából íródott. A czímnél kevesebbet nyújt. A bevezető általános rész után az istenség eszméje, az isteni gondviselés, a vallás szükségessége, vallásos kétélyek, vallás-talanság, a kereszténység jelentősége és szépsége, reformáció és katholicizmus, egyéb vallási kérdések és vallásos gondolatok a *Karthusiban* alcímként alatt sorolja fel Eötvös azon főbb gondolatait, melyek részint a *Karthusiban*, részint a *Gondolatok Hit és vallás és Észrevételek és szabályok* csoportjában olvashatók. Az alkalmos-szerűség megragadását csak helyeselhetjük. Ugyancsak dicséretes és szükséges a czél is. Eötvös József a legnagyobb magyar gondolkozók közé tartozik. Sok és gazdag egyéni és államférfiui tapasztalata volt. Ismerte az életet, de otthonos volt a filozofia legelvontabb területén is. De mindenek fölött figyelte és pedig megértő szívvel a társadalomba vetett embert. Épen ezen tulajdonságai alapján jutott el oly egyetemes világnézethez, a milyent csak kevés írónknál találhatunk. S minthogy az európai társadalom legerősebb kapcsa a kereszténység eszméje: a téma nagyon is hálásnak ígérkezik. Sajnos, hogy ez a dolgozat épen csak felszínesen érinti a tételnek a lényegét. A XIX. század uralkodó eszméit föl sem említi. Eötvösnek idevágó beszédeit, az 1848 XX. t. cz. körüli tevékenységét mellőzi. Így töredék a dolgozat. Pedig mondható, hogy némi előmunkálatok is vannak e téren, a melyek után a Lakatos dolgozata igazán keveset ér. Egyetlen érdeme, hogy az alkalmiság által az értesítő közönségét emlékezteti Eötvösre, mert még a tárgyalt gondolatkört sem meríti ki kellően. Egyszerűen kiírja a szerzőt a felvett gondolatkörből a neki tetszőket a nélkül, hogy csak kísérletet is tenne Eötvös világnézetének meg-rajzolására. E nélkül pedig bajos valamilyen meggyőző eredményhez jutni. Mert egy két íves s szép nagy betűkkel szedett értekezésben mégis csak sovány ennyi eredmény: Eötvös korának vallás-talanságát elítélte (bár meg tudta érteni). Ehhez járul, hogy a szerzőnek vagy egyáltalán nincs kritikái észrevétele az Eötvös gondolataira, vagy ha van, csak annyi: ez helyes, ez meg nem helyes nézet. Ennyi megjegyzésért kár volt azt az egynéhány gondolatot csak úgy kikapva újra lenyomatni. Ezzel ugyan nem szolgáljuk azt a czélt, hogy Eötvös

gondolatvilágát ismertetjük és terjesztjük, könnyebben megérthetővé tesszük.

Még számos hiányt említhetnénk fel (a kor politikai és bölcseleti felfogásáról, az akkori társadalmi irányokról mit sem szól, pedig ezek nélkül alig lehet értelmezni Eötvös gondolatait). Ezek helyett azonban, a szerző szándékának nemes voltát legmелеgebben méltányolva, elegendő annak a megállapítása, hogy a dolgozat semmivel sem mozdítja elő Eötvös eszméinek megértését.

(Szászváros.)

KRISTÓF GYÖRGY.

3. Birkás Géza: Racine és az újabb francia kritika.

(A budapesti VIII. ker. községi főreáliskola értesítője, 1913, 5--14 lk.). — Birkás behatóbban Gazier, Lemaître és Masson-Forestier Racine-kutatásait elemzi. Kielezi, hogy *Gazier* Racine-tanulmányainak az a vezető szempontja, hogy Port-Royalnak nagyon erős hatása volt Racine-ra s hogy *Gazier* ezt az elvet részletesen igyekszik igazolni. Birkás nem esküszik *Gazier* szavára s kétségbevonja a híres zárdának Racine-ra tett hatását. Hangoztatja, hogy adataink sincsenek, melyek a *Gazier* hirdette hatást igazolnák. *Gaziert* elfogultsággal is vádolja, mikor ez R. élete utolsó két évtizedének «bűnbánó», vallásos hitét nagyon is mélynek és őszintének hiszi. Tagadhatatlan, hogy Birkás álláspontján *Truc (Le cas Racine)* hatása érzik.

*Lemaître*ről megállapítja, hogy R. műveit finoman taglalja, hogy sajátos, eredeti megfigyelései dicséretet érdemelnek, de hibáztatja impresszionizmusát, szellemességét, fel-felöltő ellenmondásait, néhány adat nem támogatta kijelentését s eszményítő modorát. De kiemeli *Lemaître* R. könyvének fontosabb megállapításait is.

Masson-Forestier túlzó R.-könyvéről kideríti, hogy új adatai nincsenek, hanem inkább a régieket torzítja el s az igazságot csapongó képzelete erejével megmásvítja. Kijelenti, hogy *Masson-Forestier* higgadtság és tárgyilagosság nélkül szűkölködik, R.-nal szemben kegyetlen és igazságtalan. Szigorúan bírálja milieu-rajzát. Szemére lobbantja idézetei pontatlanságát s azt a fogyatkozását, hogy forrásait sehol sem nevezi meg. Egy-két merész állítását szigorú bírálattal bonczolgatja.

Birkás dolgozatának legszembeötlőbb sajátosságai gondolkodásának higgadt józansága, óvatosan latolgató bíráló készsége s beható tárgyismerete. Kár, hogy az írás magasabb követeléseire nem ügyel. Átmenetei érdesek, stílusa pedig, ha világos és szabatos is, nem elég élénk, sokszor, sajnos, száraz. A germanizmusoktól mindenestre óvakodnia kellene (*szolgálatkész*, 6. l., *nem lett kiadva*, 8. l., *súlyt helyez arra*, 10. l.). Idézetei túltengenek. Néhány helyen azt tapasztaljuk, hogy nem a legügyesebben szövi őket a szövegbe.

(Ara.d.)

ELEK OSZKÁR.

VEGYESEK.

— A Budapeeti Philologiai Társaság 1913 decz. 10-én felolvasó-ülést tartott.

1. *Heinrich Gusztáv* bemutatta «Shakespeare és Ariosto» című munkáját.

2. Fest Sándor felolvasta *Elek Oszkár*nak «A skót népballadáról» című dolgozatát.

A felolvasó-ülést *választmányi ülés* követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Császár szerkesztő, Bleyer, Finály, Förster, Ince J., Kuzsinszky. Némethy, Székely, Vértesy vál. tagok és Papp második titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint bevétel 14,696-29 K, kiadás 10,851-53 K.

2. A pénztáros indítványára a választmány elhatározza, hogy az 1913-ik évi fölöslegből a társaság nagyérdemű elhunyt tagjainak: dr. Szász Károly püspöknek, dr. Vámbéry Árminnak, dr. Maywald Józsefnek, dr. Fröhlich Róbertnek és dr. Pozder Károlynak nevére 200-200 koronás alapítványokat tesz.

3. Hegedüs István a jelölő-bizottság tanácskozásának eredményéről tesz jelentést.

4. Minthogy Császár Elemért a M. T. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottsága megválasztotta az 1914-ik év elejétől Szilády Áron mellé az *Irodalomtörténeti Közlemények* szerkesztőjévé, nem vehet tovább részt a *Philologiai Közöny* szerkesztésében. A választmány meghajol a lemondás indító oka előtt, egyúttal Némethy Géza indítványára legnagyobb háláját fejezi ki Császár Elemérnek elévülhetetlen érdemeiért. Császár Elemér majdnem egy évtizeden keresztül szerkesztette a *Philologiai Közönynek* modern philologiai részét, s fáradhatatlan munkásságának, magas szempontú vezetésének ékesen szóló emléke a *Philologiai Közönynek* kilencz kötete, melyeknek egységes, tudományos szelleme s gazdag tartalma a magyar és külföldi tudósvilág tiszteletét vívta ki.

5. A választmány a *Philologiai Közöny* modern philologiai részének szerkesztőjéül egyhangúlag Bleyer Jakabot választja meg.

6. A pénztárvizsgáló-bizottság tagjai lettek: Kempf, Gyulai és Székely.

7. Heinrich Gusztáv rámutat arra a nagy erkölcsi haszonra, mely a külfölddel való kapcsolatból származik, azért kívánatosnak tartaná, hogy a *Philologiai Közöny* tartalmát a külföld is megismerhesse; e czélból indítványozza, hogy készíttessen a társaság a külföldi folyóiratok és szakemberek számára a *Philologiai Közönyből* félévenként rövid, ismertető kivonatot. A választmány egyhangúlag magáévá teszi az indítványt, elhatározza, hogy a *Philologiai Közöny* cikkeinek ismertetésére bármely európai nyelv használható, s a az ismertető kivonat szerkesztésével Thienemann Tivadart bízza meg.

8. Egyéb folyó ügyek elintézése után a gyűlés véget ért.

— Nagy János «Ars satyrica»-ja. Horatius híres «Ars poetica»-ja 1793-ban Verseyhy Ferenc fordításában jut be egész terjedelmében a magyar irodalomba, de évtizedek telnek el, míg verses átültetése napvilágot lát.¹⁾ Annál érdekesebb tehát az a próbálkozás, melyet Nagy János a XIX. század első éveiből hagyott reánk: nemcsak a Pisókhöz írt levelet fordította le hexameterekben, de adott egy *Ars satyricat*, mely a római költő levelének példáján, a római költő szatiráinak alapján a szatirának poetikáját igyekszik hosszú hexameter-sorozatában összeállítani.²⁾

Nagy János, Győr vármegyének nemes szolgabírája, elismerést érdemlő szorgalommal ápolta a deákos költés hagyományait és vele a magyar nyelv becsületét. Szorgalmasan olvasgatott és jegyezgetett; forgatta Bacon, Picartus, Heidegger, Schuppius, Masenius, Petrarca, Tilmann, Bersandius, Rebelius, Picet, Boëthius, Kant, de leginkább Horatius munkáit és olvasás közben nemcsak a maga gyönyörködésére gondolt, hanem honfitársainak épülésére is. Ezért állította össze 1800-ban «*Rövid út* avagy olyan mesterség, mely által két-három nap alatt meg sem említhető költéssel nagy részét az egész Világnak bé lehet jární, a nélkül, hogy valaki a Házából is kilépjön» című munkáját, melyben Boëthius *Consolationes*éhez hasonló elmélkedés-gyűjteményt ad a társadalom és egyén különböző vétkeiről. Érdekes *protestatió*jában így mentegeti magát: «Nem tartottam szükségesnek, hogy az Auctoroknak avagy Szerzőknek értelméhez szorosan ragaszkodjam . . . De egyébaránt is azt tartom, hogy akármit is szóról-szóra akarni más nyelvre által tenni, több az idővesztésnél, mivel azt cselekedni nem is szükség, nem is lehet. Nem szükség, sőt épen czél ellen van, mert a ki azon iparkodik és meg akarja azt mutatni, hogy ő a szerzőt tökéletesen tudta követni, el nem hihetem, hogy homályosság nélkül tudná elől adni a dolgot, de nem is lehet, mivel minden nyelvnek van valamely különös magános tulajdonsága, a mely szerént egy vagy más dolgot hathatósabban vagy rövidebben lehet ebbe vagy amabba a Nyelvbe kifejezni, mint a másikba». Ezek a sorok azért érdemelnek figyelmet, mert fordításainak alapelveit adja bennök. Ezek szerint fordította le Horatius szatiráit, epistoláit és Vergilius egész Aeneidét. Amabban Virágot, emebben Baróti Szabó Dávidot előzi meg, de a sajtó alá teljesen elkészített munkák sohasem jelentek meg.³⁾ A szatirák közül néhánynak nemcsak fordítását adja (néha, mint az 1., 2., 3., 4., 5.-nél kettőt), hanem transcriptióját: azaz szabadabban követi Horatius gondolatmenetét. Az a nagy buzgóság, a melylyel a szatirákat fordíttatta, érteti meg velünk azt a kísérletét, mely egy *Ars satyrica* összeállítására irányult.⁴⁾ Nem erős szerkezetű munka ez, bár maga a buzgó szerző gondos latin synopsisit iktatott könyve elé; nagy szeretettel szöveget közbe közmondásokat és Horatius szövegéből sorokat, a mivel anúgy is hosszadalmas költeményét csak nehezkesebbé teszi. Azokból a könnyebbségek-ből indul ki, melyeket a magyar versírónak a nyelv nyújt, de ezeknek felhasználásában józan mérsékletet ajánl:

Sok szónak sok az allya, tudod, hanem az se nevettség,
Hogy némának az anyja se érti szavát. Lehet egyet
Mást mondani néha, de arra vigyázz, hogy elébb ne
Járjon eszednél a nyelvéd . . .

¹⁾ Gulyás István: A pisói levél magyar fordításairól. Bpst. 1892.

²⁾ Kéziratai, melyeket felsorol Szinnyi is (IX: 632—633.), 1808-ban végrendelete értelmében a Múzeumi könyvtárra szálltak.

³⁾ Publii Vergilii Maronis Aeneidos Versio a Ioanni Nagy. Iaurini, 1805. — Quart. Hung. 45. — Horatius satyrái és epist. 1808. — Fol. Hung. 28. — Lefordította Tasso IV. könyvét is: Quart. Hung. 210.

⁴⁾ Quart. Hung. 131.

Fejtegetései a szatíraírótól józan meggondolást, bátor szókimondást, feddhetetlen életet, erős igazságszeretetet és ép ezért mérsékletet követelnek meg. Figyelmeztet a mintákra, de nem azért, hogy szoros követésre buzdítson, sőt egyenesen elítéli az önállótlanyságot és önérejében való bizalmatlanságot. Nem fél a közönség mellőzésétől, mert a jövőben bízik; nem keres mindig újat, mert hiszen az szívárványkergetés lenne; nem fogódik el a kicsinyes hibákban, mert a nagyokat kell üldözni. Ad tanácsokat a nyelv dolgában is, de mélyre nem hatol, alaposabb megjegyzést vagy megértőbb tanácsot semmit sem találunk benne; annyira egyszerű az, a mit mond, hogy bár a stílusra vonatkozó tanácsokban néha Vida *Ars satyrica*jára emlékeztet, bár itt-ott Sulzernél (*Allg. Theorie*, IV. 131. s k. l.) is meglevő eszméket érint, nem valószínű, hogy más lett volna a forrása, mint Horatius, a kinek szatíráit nemcsak példaként, de néhol egy-egy tanítás pontosabb fogalmazása kedvéért is bőkezűen szövegei tanköltevényébe. Ilyenkor azután nem is tesz mást, mint — lefordítván Horatius utasítását — azt variálja minden változatosság nélkül a hexameterek hosszú során. Mesepéldát egyetlen egyet szó közbe a tejárló menyecske-ről, de itt sem a tárgyat akarja ezzel megvilágítani, hanem azt az utasítását, melylyel a mindig új gondolatot kereső poétákat figyelmezteti.

Nagy János azonban nemcsak ebben az 1803 szept. 24-én már censori imprimaturt is kapott művében hord esztétikai fejtegetéseket elő, hanem abban a feleletében is, melyet a *Magyar Kurír* 1804. évi pályakérdésére ugyancsak hexameterekben írt;¹⁾ benne számtalan Horatius-idézzel megtűzdelve nagy zűrzavarral fejté ki, hogy a magyar nyelv nem marad el a többi mögött (ezért felel hexameterekben), hogy meg kell becsülni a nyelvet is, művelőt is, stb. (1304 hex.). Érdekesebb kézirat a *«Háláadó Öröm»*²⁾ mellyel Felsőes Koronás Királyának a Magyar Nyelv eránt 1802-dik. Esztendőbe Martiusnak 17-dik napján kiadott és közönségessé tétetett Kegyelmes maga meghatározásáért áldozik egy Magyar Jobbágy, Nagy János.» Voltaképen csak az ajánlás szól a királynak, egyébként azt vitatja, hogy nem elég, ha csak átveszszük anyánktól a nyelvet és nem műveljük; czáfolja azokat, a kik kétségbe vonják nyelvünk fejlettségét; rámutat arra, milyen kicsinyes szempontból nézik a magyar olvasók a könyveket. Az írónak itt is ajánlja a tapasztalást; figyelmezteti reá, hogy szűnik meg hidegsége a nyelvnek, Horatiusból egyéb szabályokat hord elő (játshi beszéd); biztatja az író, hogy úgy írja le a megtörtént és esendő dolgokat, «mintha magunk szemével látnók», azaz elevenen. Érdekes naiv tanácsot ad a bírálásra:

Gondold, mintha az, a' miket irtál, más Esze volna
És te reád bíznák, hogy mond meg jó-é az avagy
Rossz. Van-e érdeme? . . .

A másik, a mit ajánl, hogy mások munkáiban keressen a maga megnyugtatóra hasonlót. A szoros követéstől itt is óv, szóval bizonyos mértékű önbizalmat követel meg az írótól.

Általánosabb eszt. elvek kerülnek szóba az *Ambo-Terno Comediá*-ban; ³⁾ Ingoványi János, Kételkedő István és Scrupulus a pályaválasztásról beszélgetnek, majd egy czímnélküli jelenetsor következik, melynek néhány szembetűnően ügyes népies párbeszédéből egyet ideiktatok:

Szolga bíró: Hány ökre van kendnek?

Vég István: Az hogy Tttes Uram a Fiam a múlt vásárba két ökröt

¹⁾ Bizonyára ez is a közé a 15 munka közé tartozik, melyeket a bírálók a hét tudós munkához mérhetőnek nem találtak.

²⁾ Ez és az előbbi *Vegyes versek* cz.: Quart. Hung. 210.

³⁾ Fol. Hung. 159.

behajtott, az egyiket eladta 45 forinton hitelbe, a másikat eltserélte, de nagy károssal, mert igen torkos, mindjárt a tilosba megy és már háromszor fizettem, hiszen Bíró uram tudja, mindenkor 50 pénzt, a' mint a kárt megbecsülték, azon kívül pedig a hajtó pénz mindenkor egy Garas.

Szolga bíró: Ebattát, ne számlálja kend nekem azt, hanem csak egyenesen arra feleljen hány ökre van most.

Vég István: Az Istálóba kérdi a Tttes Úr, vagy a minn szánt a Fiam a Miska?

Szolga bíró: Mind össze mennyi van ebatta azt kérdem.

Vég István: No a' Csákó egy, de két hete eltörött a Lába, a Kajla kettő, a Szilaj három még ezt ez előtt 5 Esztendővel vettem, no ezt mondhatom hogy jutánn vettem, mert oli bár csak most lehetne úgy venni hiszen tudja a Tttes Úr akkor milyen drága volt a Marha, a Firok négy, a' többi hiszen mind olyan, hogy ha a Tttes Urnak volnék szót sem tennék érte. Nem úgy van a mi dolgunk, a mint a nagy uraké, azoknak van módjuk benne, de mi szegény parasztok erről is portiot fizetünk.

Szolga bíró: No csak arra feleljen kend, mindössze hány ökre van?

Vég István: No mondom, hogy négy kis ökröm van, meg még a Gullyán három Tinóm, de azokat el akarom adni mert az uraságnak tartozom, az úgy is el venné tőlem betsű szerént, de jobb szeretem a vásárba eladni, mert ott csak többet adnak érte . . ."

Ez a kis részlet, azt hiszem, elég szembetűnően mutatja, hogy Nagy Jánosnak volt megfigyelő tehetsége, mert valószínű, hogy a saját szolgabírói élménye szolgált e kis jelenet alapjául: de ez a kis részlet azt is sejteti, hogy a magyar ember fűrfangos eszejárásának ez az alapos ismerője mily kevéssé értett a megíráshoz: ennek a kis párbeszédés jelenetsorozatnak semmi összefüggése sincs. Csak beszélgetések azok minden összeszerkesztés nélkül. A megbeszélések során egy érdekes pör is szóba kerül, de a földrajzkönyvek, sőt a zsidó nyelv is; fejtegetik, hogy mi haszna van a poesisnak: «a poesisba gyakorlott ember, abból válhat jó Prókátor, jó Nótárius, jó Prédikátor.» Igaz, hogy a poeta fogalmát kissé tágra engedi: «lehet valaki jó Poeta, a' nélkül, hogy egy verset írjon is, mert a poesisba a metrom csak olyan, mint az ételbe a fűszerszám.» Kár, hogy a szorgalmas szolgabíró munkáiban a fűszerszám megvan, de az étel olyan híg és annyira kevert, hogy csak szorgalmáról emlékezhetik meg méltánnyalással az irodalomtörténet.

(Budapest).

ALSZEGHY ZSOLT.

— Mikszáth forrásaihoz *Szigetrári* Iván rámutatott folyóiratunkban (1910: 735 l.) Mikszáth egyik novellájának (*Egy fiúnak a fele*) forrására a Gesta Romanorumban, annak jeléül, hogy a régi mesegyűjtemények még ma is eleven, ható erőt jelentenek». Mikszáthnak, csakúgy, mint mesterének, *Jóhainak* forrásait kimutatni nagy, de érdekes feladat. Egyik-másik munkájának egész története van (*Kísértet Lublón*. L. Várdai, *Mikszáth*. 145 l.), néha, mint Jókai is, maga is megmondja forrását. *Az okos Nástya-ról* (*Jubil. kiad.* XXIV. 94 l.) azt mondja, hogy onnan hozta, a honnan a mandátumot, a fogarasi havasok közül. A Nástya özvegy-asszony, fiatal, szép menyecske, a ki nem megy másodsor férjhez, mert azt tartja, hogy az országúton álló körtelének sem árt, hogy nincs egy ember kertjében: azért a pirosló körtéi nem rothadnak el a gallyak között. Szívesen látja a bíró fiát is, a pópa nyalka diak fiát is, ezt is, azt is, s csak azt kívánja, hogy ha eljön valaki a csókjáért, hozzon egy pár vadonatúj bocskort is. És gyűlt a bocskor; tele lett vele a szoba, a szuszék s még a padlásra is jutott belőle. A timár meg akarta venni valamennyit, hogy boltot nyisson belőle, de Nástya nem adta. Tudta, hogy miért nem. A legények idővel kezdtek elmaradozni. Most már a Nástya

hivogatja őket s a szomszédok megértően látják, hogy a Gyorgye, a Pável meg a többi mind egy-egy pár vadonatúj boeskorral távoznak. «Okos, előrelátó volt... mindig okos volt ez a Nástya.» A fogarasi forrás említése talán csak költői fogás. Motivumaiban teljesen megegyezik ez a novella *Straparola* egyik elbeszélésével, a *Le Piaceroli Notti* ötödik éjtszakaijának ötödik meséjével (ed. Giuseppe Rua, Bologna, 1899, I. k. 313 l.) a Madonna Modesta történetével, «il cui nome, per gli suoi biasimevoli e disonesti portamenti, non conveneva alla sua persona.» Modesta a Tristano Zanchetto felesége, a ki férjét úton-útfélén megcsalja, de minden alkalommal egy pár, az illető rangjának megfelelő lábbelit kér. A cipőket aztán egy raktárba gyűjti, mindaddig, míg férjének a raktárra szüksége van. Zanchetto kinyitván a raktárt, a melyet üresnek gondolt, azt tele találja cipővel. Megkérdi a feleségét, hogy honnan van ez a sok cipő. Modesta azt feleli rá, hogy ő is kereskedést üz s abból szorgalmával már ekkora vagyont gyűjtött össze. A férjnek tetszett a dolog. Telt azonban az idő. (Még ez a részlet is egyezik a két elbeszélésben).

Nástya se volt már a régi, a lilimokat leszedte formás arczáról az idő, a piros cseresznyét az ajkáról szintén az *esztendőök ették meg*. Rosszul fizettek érte; egy kis ezüsttel, a mit hajszál alakjában hagytak a fején. (Id. kiad. 98. l.).

Mentre che madonna Modesta fu giovane, vaga e bella, mai la mercanzia le venne mene: ma perciò che *il vorace tempo* sopra tutte le cose signoreggia, e a quelle dà il principio, il mezzo e il fine, madonna Modesta, che prima era fresca, ritondetta e bella, cangio la vista, ma non la voglia e'l peio, e mutò le usate penne, e fece la fronte rugosa, il viso contrafatto, gli occhi lacrimosi. (Id. kiad. 315. l.).

Mikor így Modesta megöregedett, parasztokat, szolgálkat és alantasokat hívogat magához, azaz «che molto meglio le scuoteva il pilizzone», tőle is — mint Nástyától a Pável, a Gyorgye — egy-egy pár cipővel távozik. Látnivaló, hogy a két novella között mennyi a hasonlóság. Csakhogy *Straparola* még tovább szövi a mesét: Modestának egyszer csak elfogy a cipői s mikor férje ismét a raktárba megy, azt üresen találja. Eleinte azt hiszi, felesége pénzzé tette a vagyonát. Utóbb azonban megtudja Modestától, hogy ennek kereskedése tönkrement s a cipők a hogyan jöttek, úgy el is mentek. Ebbe Messer Tristano megnyugszik, Modesta maga azonban nem: sorsába, a lemondásba, nem tud beletörődni, nem-sokára meghal bánatában. Közvetlenül *Straparolából* vette-e Mikszáth pajkos novelláját, nem tudjuk megmondani.

(Temesvár.)

GÁLÓS RÉZSÓ.

— B. Eötvös József levelei német tudósokhoz. B. Eötvös Józsefnek a berlini Königl. Bibliothek kéziratgyűjteményében (Raumer-hagyaték) őrzött három levele a magyar és német tudományosság kapcsolatának érdekes szálaira világít rá. E levelek közül kettő Friedrich von Raumer¹⁾ történetíróhoz, a berlini egyetem tanárához (élt 1781–1873.) van intézve. Az egyikben Eötvös — tudományos viszonyainkra jellemzően — külföldön keres kiadót Toldy Ferencznek készülő *Analecta Monumentorum Hungariae Historica* cz. munkája számára. Ez a mű soha nem jelent meg, bár első kötete — jegyzetnélküli puszta szöveggözlés — eljutott a nyomtatásig s

¹⁾ Életrajzát olv. *Allg. Deutsche Bibl.* 27. köt. 1888. 403–414. l.

1871-ben már készen volt.¹⁾ A második Raumerhoz írt levél Rosti Pál számára ajánlást tartalmaz Alexander von Humboldthoz, a világhírű természettudóshoz.²⁾ Rosti Pál³⁾ földrajzi és etnografiai érdekű utazásokat tett Amerikában s nagy gyűjteménnyel térve vissza, útjáról *Úti emlékezetek Amerikából* (Pest, 1861.) cz. illusztrált munkájában számolt be. A harmadik levelében Rudolf Anastasius Köpke⁴⁾ történettudósnak, a Monumenta Germaniæ Historica munkatársának (élt 1813—1870.) ajánlja be Eötvös barátját Lónyay Menyhért grófot, a későbbi akadémiai elnökök és miniszterelnököket.

A három levél szövege⁵⁾ a következő:

I.

Pest $\frac{11}{4}$ Neuermarktplatz No. 10.

Euer Wohlgeboren!

Dr. Toldy Praefect der hiesigen Universitätsbibliothek, und best. Secretaer der ungarischen Academie, gedenkt lateinische Analecta Monumentorum Hungaricorum herauszugeben, und da er dem Werke die Theilnahme des Auslandes in gleichem Maasse wie die von Ungarn wünscht, und es bei rein wissenschaftlichen Werken wie dieses in Oesterreich schwer ist einen Verleger zu finden, sich mit der Frage an mich gewendet ob es mir nicht möglich wäre ihm [áthúzva: zum] bei der Herausgabe seines Werkes behülflich zu sein? Da ich nun mit keiner deutschen Verlagsbuchhandlung in Verbindungen stehe, und mir der Eifer bekannt ist mit dem Sie alles was zur Beförderung gründlicher historischer Studien beitragen kann unterstützen, nehme ich mir die Freiheit mich mit der Frage an Sie zu wenden, ob sich — bei dem lebhafteren Interesse welches man in unserer Zeit für die Geschichte Ungarns zeigt — in Berlin nicht eine Buchhandlung finden liesse die Toldys Arbeit, unter den möglichst billigsten Honorarbedingungen übernehmen würde. — Vor der Hand möchte er sich für zwey Octavbände a 30 Bogen abfinden: er bedarf nämlich einigen Raumes, um nicht nur Wichtiges zu geben, sondern auch mehrseitiges Interesse wecken zu können. In den grösstentheils redigirten 2 Bänden ist meistens inedirtes das übrige höchst selten, alles wichtig und lehrreich. Dem Herausgeber stehen nämlich ausser den hiesigen groszen Bibliotheken, des ungarischen Museums, der Academie und Universität welcher er selbst vorsteht auch Privatsammlungen offen, aus denen er selbst dem Nahmen nach Unbekanntes zu Tage fördert. Der Inhalt dieser beiden Bände ist aus den XIV, XV, XVI Jahrhunderten. Jedem Bande geht eine Einleitung voraus.

Sollte sich in Folge Ihrer Verwendung sich ein Verleger zu diesem Unternehmen entschliessen würde dann Dr. Toldy selbst sofort das Nähere mittheilen. Der Druck könnte sogleich beginnen und im Auslande statt finden; die Correcturen müssen jedoch *nach den Originalien* hier gemacht werden. —

¹⁾ Greguss Ágost *Toldy Ferencz félszázados irodalmi munkássága*. Pest, 1871. 114. l. Az *Analecta* megvan a budapesti egyetemi könyvtárban. «Gb 2097» jelz. alatt. Czimlapja vagy nyomdajelzése nincs.

²⁾ Életrajzát olv. *Allg. Deutsche Bibl.* 13. köt. 1881. 358—383. l.

³⁾ Élt 1830—1874. V. ö. Wurzbach *Biographisches Lexicon* 27. köt. 1874. 89. l. és Szinnyei *Magyar Irók* XI. köt. 1906. 1205. l.

⁴⁾ Életrajza: *Allg. Deutsche Bibl.* 16. köt. 1882. 673—675. l.

⁵⁾ Boriték, vagy külső czímzés hiányzik.

Der Wunsch etwas zum Erscheinen eines Werkes beizutragen welches meiner Überzeugung nach für die Geschichte meines Vaterlandes und zum Theil jener Deutschlands wichtig ist, mag diesen Zeilen als Entschuldigung dienen. In dem ich mich Ihrer freundlichen Erinnerung empfehle mit ausgezeichnete Hochachtung

Euer Wohlgeboren

ganz ergebener
B. Jos. Eötvös.

II.

Pesth $\frac{27}{10}$ 858

Euer Hochwohlgeboren!

Mein Schwager Paul v. Rosti, der Ihnen diese Zeilen übergeben wird, kommt, nach einer Reise von fast drei Jahren die er groszen Theils in Mexico und Venezuela zugebracht, blos in der Absicht nach Berlin, um Ihrem groszen Landsmann, der diese Länder vor einem halben Jahrhundert der Wissenschaft bekannt gemacht, seine Ehrfurcht zu bezeigen, und demselben einige photographische Ansichten jener Gegenden zu übergeben, die er vor so langer Zeit selbst bereist hat. Da Sie mit A. Humboldt [igy] im Freundesverhältnis stehen bin ich so frei Sie mit der Bitte zu belästigen, meinen Schwager bei demselben vorzustellen. Mein Schwager ist weit davon entfernt auf dem Nahmen eines Gelehrten Anspruch zu machen, und als solcher die Aufmerksamkeit eines Mannes wie Humboldt zu verdienen; da [áthuzva: es] übrigens eben [áthúzott für fölé irva] jene die im Kreise irgend einer Wissenschaft die höchste Rolle einnehmen, jedes ernste Streben zu würdigen wissen, so glaube ich dasz der Besuch des Anfängers dem greisen Meister der Naturwissenschaften nicht unangenehm sein wird. Jeden Falls wird die freundliche Aufnahme die Sie meinem Schwager bei Humboldt verschaffen von grosser Bedeutung für seine ganze Zukunft sein, und ihm zum Sporn dienen, wenn auch nicht Groszes, wenigstens all dasjenige zu leisten wozu ihm Gott die Kraft gegeben hat. — Erlauben Sie mir dasz ich auch bei dieser Gelegenheit die unwandelbare Hochachtung ausdrücke mit der ich bin

Ihr

ganz ergebenster Diener
B. Jos. Eötvös

III.

Pest. $\frac{2}{11}$ 862

Verehrtester Herr Geheimrath!

Der Überbringer dieser Zeilen M. Lonyay bath mich ihm mit einigen Worten bei Ihnen einzuführen. Da derselbe zu meinen persönlichen Freunden gehört so erfülle ich seinen Wunsch um so lieber, als Lonyay in den letzten 15 Jahren an allen politischen Entwicklungen welche wir durchgemacht einen bedeutenden Einfluss genommen, und auch jetzt noch an der Spitze mehrerer unserer wichtigsten Institute steht, und seine Bekanntschaft für einen Mann wie Sie — der sich auch für die Entwicklung unseres Landes intereszirt — nicht unbedeutend sein kann. Jeden Falls diese wie jede Gelegenheit erwünscht bei der ich die aufrichtige Hochachtung ausdrücken kann mit der ich bin

Euer Hochwohlgeboren

ganz ergebenster
B. Eötvös J.

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

— Petőfi «A huszár» cz. költeményének történetéhez. A *huszár* Petőfinék egyik legutolsó verse. A mindössze három szakra terjedő költeményt Havas nagy P. kiadása (Ö. M. III. 571) a kihagyottak sorában közli 1849-es dátummal. A kötetvégi jegyzetben pedig azt írja róla, hogy Petőfinék 1849 májusában tett utolsó *szalontái* látogatásakor készülhetett s először a *Szigeti Album*ban jelent meg 1860-ban egy jegyzet kíséretében, mely szerint a költő legutolsó dalaival közlő valóságos sajátkezű eredetije Arany János birtokában van. E kézirat azonban már nincs meg; legalább Arany László atyja halála után iratai közt hiába kereste és régebről sem emlékezett rá, hogy látta volna atyjánál. Ezek Havas adatai, a melyekben a kiadást illetőleg mindenesetre tévedés van, mert a vers már 10 esztendővel előbb, 1850-ben, megjelent a debreczeni *Csokonai lapokban* (185 l.) *Huszárdal* czímen a Petőfi verseknél szokásos hely és év megjelölése nélkül. A cím alatt (s a dal névnek megfelelőleg) ez a megjegyzés következik: «(Ad notam: Azt mondják, nem adnak engem galamboninak.)» A költő természetesen nem lehet megnevezve 1850 augusztusában, a vers alatt csupán a P. . . . jegy áll. A lap alján csillag alatt még ez a megjegyzés: *Közli F.* Fontos volna tudni, kinek a nevéhez tartozhatott ez az F. kezdőbetű, mert ez nyomára vezethetne a *Huszárdal* eredeti kéziratának. Az a kézirat u. i., melyen a második, 1860-iki közlés alapult, ma már nincs meg, vagy lappang, s így a versnek kézírata, teljesen hiteles szövege jelenleg nem ismeretes. Az F. betűvel jelölt kiadó valószínűleg Fekete Mihály (1820—1871), akkor nevelő egy Bethlen gróf mellett, később ref. gimn. tanár Kolozsvárott. Őt gondolom a kiadónak azért, mert a Cs. lapokban (76. l.) egy eredeti verse is jelent meg F. betű alatt (rendesen Kopasz László álneven írt). A *Huszárdal* cím és a hozzáadott nota-jelzés eléggé tanuskodnak arról, hogy P. tábori éneknek szánta e kis versecskjét. Magyarazzák egyszersmind azt is, hogy miért került máshoz és miért nem jelent meg még P. életében. Bizonyára megzenésítés végett adta át egy barátjának (kb. 1849 jún.-ban), mivel aztán többet nem találkoztak. A *huszárdal* így párja lett volna a *Csataadalnak*, melyről tudjuk, hogy mintegy magyar *Marseillais*nek szánta P., de még inkább az 1849 jun. elején tehát a vele kb. egyidőben kelt *A honvédnek*, melyet szintén a táborokban szerte való terjesztésre ajánlott fel a kormányoknak. Hogy a két költemény közt van valami kapcsolat, arra már a címek hasonlósága is (*A honvéd*, *A huszár*) figyelmeztet. Mind a kettő egy műfajhoz tartozik: (egyik is, másik is egy-egy vitéz katona szájába van adva), mert mindkettő tulajdonképpen genre-kép, olyan monolog formájú, mint pl. a *Magyar nemes*. Kétségtelen, hogy ezt az 1850-es szöveget kell *eredetibbnek* és *értékesebbnek* tartanunk. Maga az, hogy már 1850-ben P. neve alatt megjelent, támogatja a költemény authenticitását, a mit kétségbevonhatott volna valaki, minthogy a kézirat nincs meg és mert a *Szigeti Album* nyilatkozatát: «Eredetie Arany János birtokában van», Arany L. tanuskodása szinte megzáfoljni látszik. Keletkezése évéről az 1849. évet kétségtelenül elfogadhatjuk, bár a Cs. lapokban erre vonatkozólag nincs semmi, a Sz. A.-beli dátum: 184. pedig nem teljes. A közelebbi dátumot a szalontái keletkezés (a Sz. A. szerint itt iratott) határozhatja meg. Csakhogy Petőfi 1849-ben háromszor is ellátogatott Szalontára, hiszen jó ideig ott lakott a családja. Ferenczi alapján e három látogatás ideje: márcz. 20-ika körül,¹⁾

¹⁾ Van egy forrásunk, melyet Ferenczi még nem használhatott s mely szerint P. még előbb, 1849 febr. 12 körül is járt Szalontán: sss. cikkke: Petőfi az erdélyi táborban (Vas. Ujs. 1899: 534 l.) A cikkíró tisztára volt P.-nek Bem táborában. Ferenczivel egyezőleg szerinte is febr. 8-án indult el Piskiről P.; febr. 12-én érkezett Nagyváradra, onnan pedig nem egyenesen Debreczenbe, hanem előbb «Szalontára Arany Jánoshoz utazott.» Ez mindenesetre tévedés. P.-t két ok is sürgette egyenesen Debreczenbe:

május 4—5 és május 25—29. Ezek közül határozottan a legutolsó látogatás mellett foglalt állást Havas (nagy kiadása jegyzeteiben) «E költeményt valószínűleg május végén írta Petőfi, midőn Szalontára ment, hogy ott maradt gyermekét és holmiját Pestre szállítsa.»

Nem fogadja el a Havas okoskodását Baróti a H.-féle kiadásról írt nagyszabású kritikájában (EPHK. 1894), csakhogy az ő felfogása alkalmasint tévedésen alapul: Baróti hajlandóbb azt hinni, hogy P-nek egy febr. végi vagy márcz. eleji látogatásakor teremtett e kis dal, «midőn Petőfi családját Szalontára vitte. Ez alkalommal több napot tölthetett ott.» Amde Ferenczi mit se tud arról, hogy ebben az időben Szalontán járt P., az meg épen biztos (első sorban Arany és P. levelezéséből), hogy P. családját Debreczenből Aranyné vitte el Szalontára febr. 20. után, mert P-nek vissza kellett sietnie az erdélyi harczterre. A későbbi keletkezés mellett szól: 1. hogy P. a költeményt már nem adta ki életében, 2. hogy május vége táján anyagi zavarainak rendbehozatalával foglalkozott: eladta a Bentől kapott lovát, s írta *A honvéd*-et, melyet a kormánnyal 500 frtért vétetett meg. Így írhatta *A honvéd* párjánál, a magyar kormány számára lelkesítő dalul *A huszárt* is. Hogy magáról a szövegről is szóljunk, mindjárt a cím sokkal jobb. A Cs. I.-ban kapott *Huszárdal* cím jobban illik a tartalomhoz, mint a régi név: *A huszár*. Ezenkívül a mai szövegnek még egy sora bántja a fület.

Életemet pedig
Hazám, *te* szent hazám,

Kész áldozat gyanánt
Tenéked áldozám.

A Cs. I. megfelelő helyén álló: «Hazám, *oh* szent hazám» odaillőbbnek érzik. Ezenkívül csak interpunctionalis eltérések vannak, szintén az 1850-es szöveg javára. Szóval a két szöveg közt olyan a viszony, mintha a Sz. A.-beli csak egy, itt-ott nem elég gondos másolat volna. A «Hazám *te* szent hazám» variáns is e mellett szól, mert bizonyára csak egyszerű tollhibája a másolónak, kinek a versben előforduló három hasonló megszólítás (*Tenéked áldozám. Te* szűz becsületem, *Te* sírba szállsz velem) csengett a fülebe. A Sz. A. jegyzete is, mely szerint az eredeti kézirat máshol (Aranynál) van, elárulja, hogy másolatból adatott ki. Különös, hogy Aranynak Szilágyi Istvánnal, a Sz. A. egyik szerkesztőjével, az Album ügyében váltott leveleiben semmi említés sincs «A huszár»-ról.

(Budapest.)

KARDOS LAJOS.

— Az Agrippa-mese eredetéhez. Helle F. Hugónak, az EPHK. 1913: 711 s k. l. közölt fejtegetéséhez legyen szabad a következőket hozzáfűznöm: Az emberi test tagjainak párbeszédéről szóló példázat a talmudi kor agadistái előtt is ismeretes volt. A Mózes I. könyvét tárgyaló midrás Beresit rabba 100. f. 7 §-ban olvassuk erre vonatkozólag a következőket: «A jövődő világban ezivakodnak egymással a száj meg a has. A száj mondja a hasnak: „Mindent, mit raboltam és erőszakkal meg-

futári küldetése és családja, mely akkor még ott tart'zkodott. Hogy Szalontán nem járt, kétségtelen Debreczenből febr. 14-én épen Szalontára intézett leveléből, melyben jelenti *rég nem látott* barátjának, hogy még él. Erdekes, hogy e feljegyzésnek, de Ferenczinek is teljesen ellentmond P. szatmármegyei barátjának, T. Papp Zsigmondnak szintén a F. életrajz után megjelent elbeszélése (V. U. 1897. 166 l.), mely szerint P.-t utoljára 1849 febr. 14 én látta Nagybányán, mikor katonai futár minőségben Kolozsvárról Debreczenbe utazott. Tehát P. más uton: Kolozsvár Nagybányán át ment D.-be, a mi már a dátum szerint sem igen hihető. Mindenesetre P. tábori utjai még nincsenek végkép tisztázva.

szereztem, tebeléd adtam.' Harmadnapra a (halál után) aztán felhasad a has¹⁾ és mondja neki (t. i. a szájnak): 'Itt van neked minden, mit raboltál és erőszakkal megszerezted.'

Pontos időt, melyből ezen mondás származik, nem adhatunk, mivel a közlés anonym. De az összefüggés, melyben a mondatot a midrás idézi, arra enged következtetni, hogy legkésőbb a II. századból származó mondatval van dolgunk. Ez a midrási mondás mindenesetre mutatja azt is, hogy az Agrippa meséje nem sajátos görög vagy római termék, hanem, valószínűleg keleti eredetű. Lehet, hogy a Pál apostol (Kor. lev. I. 12 f. 12—27 v.) példázata is a fent közölt héber mondatra vezetendő vissza.

(Érsekujvár.)

KLEIN SÁMUEL

— Felelet Haraszti Gyula «Musset egy költeményének forrása cz. közleményére. (L. a Közlöny 1913. évi utolsó számát.) Mindenekelőtt sajnálattal kell elismernem, hogy W. Haape tanulmánya után, — mely már 1909-ben megállapította Musset szóbanforgó költeményének viszonyát Knebel Miksa verséhez s a mely tanulmány kikerülte figyelmemet, — Haraszti részéről megbírált cikkekcskémmelel, talán magyar vonatkozását nem számítva, fölösleges munkát végeztem. Elég baj ez nekem, de nem akadályozhat meg abban, hogy mégis ne védekezzem Haraszti abbéli állítása ellen, mintha cikkem Musset-t plagizátornak akarná feltüntetni. Ellenkezőleg, mindamellott hogy a francia költő nem tünteti fel egész pontosan költeményének fordítás- vagy átdolgozás jellegét, dolgozatom egész tenorja, attól a mondattól kezdve, hogy a muzsák kényeztetett kedvenczének nem volt szüksége arra, hogy idegen tollakkal ékeskedjék, annak a megállapításáig, hogy Musset német elődjének költeményét jó részben átdolgozta, az érvek egész sorozatán át épen annak a bizonyítására irányult, hogy a francia Parnassus büszkeségét ez esetben sem kell plagizátornak tartanunk.

A mi Musset sírkövének, vagyis — pardon — e sírkő «hátulso lapjának» feliratát illeti, erre nézve legyen szabad megjegyeznem, hogy én azt a kérdést, vajjon jogosultan került-e e köre a «Rappelle-toi» utolsó versszaka, nem is érintettem. Mindössze a sors ironiáját emeltem ki abban a sajátos véletlenben, hogy a tragikus végű s teljesen elfeledett német költő versei szolgálnak nagynevű francia társa emlékének megörökítésére. Ezt minden gallophil érzésem s Musset-tiszteletem mellett is így látom ma is, s bizonyára többen lesznek olvasóim között, kik ebben velem tartanak.

Végül még egyet. Haraszti szerint (i. h. 724. l. alul a jegyzetben) a «Rappelle-toi» utolsó versszakának 5. sora a Musset-kiadásokban így áll: «Je ne te verrai plus...», Bindernél: «Tu ne me verras plus...» Ez tévedés. A Bibliothèque-Charpentier tölelem használt 1902-ki kiadásában ez utóbbi versio áll.

(Budapest.)

BINDER JENŐ.

— Válasz Binder Jenő Feleletére. Örömmel veszem tudomásul, hogy nem akart plágiumvád lenni az, a mi annak volt magyarázható. («Elhallgatta forrását, — költői szelleme termékeként adoptálta.») Az állítólagos *tévedést* illetőleg konstatálom, hogy Musset sírkövén és régibb kiadásáiban (pl. Charpentier, 1886) úgy áll a szóban levő verssor, a hogyan én közöltem. Csak az újabb kiadásokban van helyesbítve a Bindertől közölt formában.

(Budapest.)

HARASZTI GYULA.

¹⁾ Ez volt ugyanis a régi hit, v. ö. jer. Moed Katan III., 5; Kohelet rabba 12, 6; b. Sabbath 151 b.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Berez Sándor: Apollonius históriája. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, 8-r. 1913. 43 l.

Nagyjából a Régi Magyar Könyvtárbeli (31. sz.) Apollonius-kiadása bevezetésének felel meg. Adataiban itt is főképen Klebs művére támaszkodik, de legalább ment azoktól a vaskos tévedésektől, melyekért annak idején az EPhK. megróttá (36:470). Önálló kutatásokat csak a magyar széphistória területén végzett, a mennyiben nyelvi alapon igyekszik kimutatni Bogáti Fazekas Miklós szerzőségét. A magyar népmesei földolgozásokhoz sorolandó még Berze Nagy János gyűjtéséből (Magyar Népköltési Gyűjtemény, IX. k.) a 30. sz. mese eleje: Nem akart az apja felesége lenni (238. és 572. l.)

**Birkás Géza*: Montaigne. Budapest, Szent István 1913. N. 8-r. 28 l.

Birkás Géza: Racine és az újabb franciaia kritika. Budapest, (Budapest szöfváros kny.) 1913 8-r. 12 l. (Ism. l. e füzet 66 l.)

Cstkeomlyói iskoladramák. Kiadták dr. Alszeghy Zsolt és Szlávik Ferencz. Budapest, Akadémia, 1913. 8-r. 209 l. Ára 4 K.

Gillouin, René: Henri Bergson filozófiája. Ford. Farkas Zoltán. Budapest, Franklin, 1914. K. 8 r. 98 l.

Horatius ódái és epodosai. Ford. ifj. Szász Béla. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin, 1913. 8 r. 293 l. Ára 4 K.

Iparművészet könyve, Az. A Magyar Iparművészeti Társulat megbízásából szerkesztette Ráth György. III. kötet. Sajtó alá rendezte Divald Kornél. Budapest, (Athenæum), 1912. N. 8-r. 633 l. 352 szöveggéppel és 75 műmelléklettel.

Az I. kötet megjelenése után 10 évvel befejeződött ez a hasznos, nálunk hézagot pótló kézikönyv, mely szakemberek alapos feldolgozásában áttekintést nyújt az iparművészet főbb ágainak fejlődéséről az ó-kortól kezdve napjainkig, a technikai eljárásokra való különös tekintettel. A III. kötet tartalma: *Élvi Illés Aladár*: A fémek szerepe az iparművészetben. *Mihalik József*: Az ötvösség. *Éber László*: A bronz és az ón. *Csányi Károly*: A vasművesség. *Mihalik József*: A zománcz. *Divald Kornél*: Az üveg. *Gulyás Pál*: A könyvkötés. *Mihalik Gyula és Török Kálmán*: Szövött munkák. *Nadai Pál*: Iparművészeti törekvések a XX. században.

Jókai, Olesó. Budapest, Révai, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f.

151. 1848. Nagy idők emlékei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Prónai Antal dr. 63 l.

152. Tarka világ. 57 l.

153. Mindenféle különcök 62 l.

154. A magyar király házatája. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Dr. Pintér Jenő. 62 l.

155—160. A három márványfej. 155, 161, 149 l.

161—168. Rab Ráby. 156, 148, 163, 155 l.

169. A rútak rútja. A kajmános hölgy. 64 l.

170. Ne nyúlj hozzám. Barak Hagel asszonyai. 62 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel, 1913. K. 8-r. Számonként 40 f. 717—718. Hermann Bang: Ófensége. Ford. Holló Márton. 84 l.

719. Wallis A. S. C.: Az ember tragédiája. Ford. Erdélyi Károly 41 l.

720. Révész Béla: Nyomor. Elbeszélések. 64 l.

721—722. Flers és Caillavet: A zöld frakk. Vigjáték. Ford. Heltai Jenő. 110 l.

723. Guy de Maupassant. Családi körben. Ford. Benedek M. 68 l.

724—725. Heltai Jenő. Egy operette története. Kis komédiák. 77 l.

726. Kant filozófiája. Gondolatok műveiből. Ford. és bevezetéssel ellátta Polgár Gyula. 60 l.

Könyvtár, Olesó. Budapest, Franklin, 1913. K. 8-r. Számonként 20 fillér.

1693-1698. Boccaccio Giovanni. Fiametta. Boccaccio születésének 600-ik évfordulójára olaszból fordította Cs. Papp József. 249. l.

1699-1705. Ludwig Ottó. Ég és föld között. Elbeszélés. Ford. Mildner Gyula. 320. l.

1706. Péterfy Jenő. Petőfi Sándorról. Németből ford. Baróti L. 28. l.

E tanulmány épen harmincz évvel ezelőtt jelent meg a Neményi Ambrus «Das moderne Ungarn»-jában. Mégis érdemes volt lefordítani is, újra kiadni is. Péterfy minden írása figyelmet érdemel s különösen ez a Petőfiről németek számára írott műve. Péterfy azt mondja, hogy Petőfi-nek a magyar nép jellemét feltűntető vonásait akarja ismertetni és azt, hogy mint hatott rá a francia forradalom. Ennél azonban jóval többet nyújt a kis esszé: Petőfi tömör élet- és jellemrajzát. Kiemeli egészséges természetszeretét, aczélos jellemét, érzékét a természet jellemzetességének a felfogására, nyíltságát, életének és eszményeinek csodálatos összeforrottságát, republikánizmusát és szerelmi költészetét. Nem egy finomságot a Petőfi költészetében ő érint meg először. Erdekes, hogy Petőfi republikánizmusát, mely sejtette, sőt kívánta a forradalmat, a Petőfi praktikuságának tekinti s abból magyarázza. A kis tanulmány tele van Péterfy stílművészetének emelkedett ízlésével és ismert jellegzeivel. Mégis mint egész becses: követésre méltó példát nyújt benne, hogy mint lehet egy oly roppant kiterjedésű kérdést, a milyen Petőfi élet- és jellemrajza, rövid és tömör képben úgy megrajzolni, hogy tanulságos, érdekes és kimerítő legyen. Ebből a szempontból tartjuk e kis tanulmányt igazán sikerültnek s lefordítását hasznosnak.

K. Gy.

1707-1716. Carlyle Tamás. Sartor Resartus. Teufelsdröckh professor élete és tanai. Angolból fordította Tankó Béla. 387. l.

17016-1720. J. van den Vondel. Lucifer. Szomorújáték 5 felvonásban. Fordította Nagy Zsigmond dr. 163. l.

1721-1722. Lenau Miklós. Don Juan. Drámai költemény. Ford. Lővi József. 50 l.

Könyvtár, Pedagógiai. Szerkeszti Kornis Gyula. Budapest, Kath. Középpisk. Tanár-egyesület, 1913. 8-r.

I. Az 1777-iki *Ratio educationis*. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Friml Aladár. 271 l. 6 K.

II. *Montaigne* pedagógiai tanulmányai. Ford. bev. és jegyzetekkel ellátta Birkás Géza. 139 l. 3 K.

III. *Erasmus*. A gyermekek nevelése. A tanulmányok módszere. Ford. bev. és jegyzetekkel ellátta dr. Péter János. 129 l. 3 K.

Nádai Pál: Az élet művészete. I-II. Budapest, Franklin, 1914. 8-r. 237, 215 l. Ára 8 K.

Rodin beszélgetései a művészetről. Összegyűjtötte Paul Gsell. Ford. Farkas Zoltán. Budapest, Franklin, 1914. K. 8-r. 138 l.

Stendhal: A szerelemről. Ford. Salgó Ernő. Budapest, Révai, 1913. 9-r. 333 l.

Szelényi Ödön: Eckhardt mester élete és tanítása. Pozsony (Wigand K. F.) 1913. 8-r. 48 l.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912-13.

I. Classica-philologia.

Benkovich István. A hajnal mítosza a Rgveda-ban. (Magyaróvári kegyesr. főgimn. 3-27 lk.)

Bessenyei Lajos. Vázlat Plato «Symposion»-jának tartalmáról. (Debreczeni ref. főgimn. 3-18 lk.)

- Gulyás József.* Vergilius jelzői. (Sárospataki ref. főiskola. Függelék 29—89. lk.)
- Nagy Aurél.* A kezdőfokú latin tanítás. (Temesvári kegyesr. főgimn. 5—92. lk.)
- Pintér Lajos.* Egy IV. századbéli attikai szónok válogatott beszédeinek magyarázása jogi szempontból. (Besztercebányai kir. kath. főgimn. 5—22. lk.)
- Rácz Jenő.* A mythologiai díszítés Propertiusnál. (Hajdúböszörményi ref. főgimn. 3—28. lk.)
- Serédi Lajos.* Ovidius és naptára. (Budapesti ág. hitv. ev. főgimn. 9—63. lk.)
- Szűcs Géza.* Az egységes balkáni őskultúra nyomai. (Lugosi áll. főgimn. 5—12. lk.)
- Vincze János.* A latin nyelv tanításáról. (Szilágyosmlyói minorita főgimn. 3—28. lk.)

II. Magyar philologia.

- Balogh Árpád Ányos.* Ujhelyi Dayka Gábor. (Kassai prem. r. főgimn. 5—125. lk.)
- Blánár János.* Az Érdy-kódex mondattanából. (Lévai kegyesr. főgimn. III—XXXIV. lk.)
- Bodor Aladár.* Az irodalomtörténet korszakai. (Fehértemplomi áll. főgimn. 3—43. lk.)
- ifj. Dengi János.* Arany német nyelven. (Egri áll. főreál. 3—40. lk.)
- Földessy Gyula.* Prém József irodalmi munkásságának bibliografiai összeállítása. Budapesti V. ker. áll. főreál.)
- Győre János.* Abonyi Lajos pályája. (Máramarosszigeti ref. lyceum. 73—111. lk.)
- Küss Ernő.* A régi magyar népdal. (Hajduböszörményi ref. főgimn. 29—49. lk.)
- Kőrös Endre.* A magyar nemzet tanító mestere. (Eötvös József.) (Pápai ref. nőnevelő int. 44—52. l.)
- Lakatos Vincze.* Eötvös József gondolatai a kereszténységről. (Keszthelyi kath. főgimn. 8—42. lk.)
- Lakos Béla.* Heltai Gáspár reformátor és kora. (Pápai ref. főiskola. 29—74. lk.)
- Madarász Flóris.* Herczeg Ferenc drámái. (Egri cisztercita főgimnázium. 3—27. lk.)
- Maron István.* Vörösmarty, az ember. (Székesfehérvári áll. főreál. 3—24. lk.)
- Pintér Jenő.* Időmutató a megújulás korabeli magy. irodalom történetéhez. (1772—1831.) (Bpest VI. ker. áll. főreál. 1—37. lk.)
- Röder E. Lajos.* A kuruckor érzésvilága. (Köszegi benezés főgimn. 5—46. lk.)
- Sallay Géza.* Döbrentei Gábor élete és működése. (Máramarosszigeti k. kath. főgimn. 3—19. lk.)
- Szabó Sándor.* A művelt közönséget érdeklő néhány nyelvészeti kérdés. (Balassagyarmati áll. főgimn. 3—23. lk.)
- Szenkői Aladár.* A kor és stílusa. (Bpesti VI. ker. áll. főgimn. 3—14. lk.)
- Sziklay Ferencz.* János vitéz és Toldi. (Fehértemplomi áll. főgimn. 44—77. lk.)
- Tomor Árkád.* Az iskolai színjátékok és a színház. (Pápai benezés főgimn. 3—46. lk.)
- Vári Emil.* A mesterkedőről. (Kisvárdai áll. főgimn. 3—41. lk.)
- Zlinszky Aladár.* A kifejezés stílusa. (Bpesti VIII. ker. áll. főgimn. 3—43. lk.)

III. Általános és modern philologia.

- Balogh Miklós.* Életjelenségek a nyelvben. (Homonnai áll. f. keresk. isk. 3—18. l.)
- 3 -32. lk.) *Baltavári Jenő.* Az indogermánok. (Veszprémi kegyesr. főgimn. 1—21. lk.)
- Bászel Ernő.* Az oberammergaui passiójáték. (Győri főreál.) 9—49. lk.
- Bichigean Vasile.* Dante Alighieri. (Naszódi alapítványi főgimn. 1—21. lk.)
- Birkás Géza.* Racine és az újabb francia kritika. (Bpesti VIII. ker. közs. főreál 5—14. lk.)
- Kelecsényi János.* Herder és Kant történetbölcselete. (Bpesti IV. ker. közs. leánygimn. 3—22.)
- Szentgyörgyi László.* Ibsen. (Karánsebesi áll. főgimn. 1—29. lk.)
- Wagner József.* Goethe Faustjának zenei hatásairól. (Aradi kir. főgimn. 7—66. lk.)
- Wigand János.* Uhland fordítások. (Szekszárdi áll. főgimn. III—X. lk.)
- Vezér Mór.* Stilisztikai jegyzetek. (Pécsi áll. főreál. 3—24. lk.)

Tisztelt Olvasóinkhoz!

A mint a BPhT. 1913. decz. 10-iki ülésének jegyzőkönyve jelenti (I. e. füzet 67. l. az 5. pontot), az EPhK. modern részének szerkesztését 1914-től kezdve Bleyer Jakab vette át. Mivel a választás időpontjában a Közlöny januári füzete már nagyrészt össze volt állítva, az I. füzetért még a régi szerkesztő, Császár Elemér vállalja a felelőséget, s az új szerkesztő működését tulajdonképen csak a mai nappal kezdi meg. Tisztelettel kérjük Közlönyünk eddigi dolgozó társait, hogy támogassák továbbra is a régi buzgalommal folyó iratunkat, s mind ők, mind a kik ezentúl kívánnak az EPhK. modern része számára dolgozatokat adni, jövőben Bleyer Jakab címére (Budapest, VIII. Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldjék kézírataikat.

Budapesten, 1914. jan. 1-én.

Császár Elemér dr.
egyetemi magántanár.

Bleyer Jakab dr.
egyetemi ny. r. tanár.

MEGHIVÓ.

*A Budapesti Philológiai Társaság f. évi január hó 10-én, szombaton, d. u. 6 órákor tartja a M. T. Akadémia heti ülés-
termében*

XXXIX. közgyűlését.

A közgyűlés tárgysorozata a következő:

1. Elnöki megnyitó beszéd. Mondja *Hegedüs István* alelnök.
2. Titkári jelentés. Fölvossa *Hornyánszky Gyula*.
3. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.
4. A tisztikar megválasztása és a választmány megújítása.
5. Esetleges indítványok.

*A közgyűlés előtt 5 $\frac{1}{2}$ órákor a választmány zárt ülést tart,
este 8 órákor pedig a Társaság tagjai vacsorára gyűlnek össze
a Virágbokor vendéglő külön (emeleti) termében. Terített ára
ital nélkül 4 K. Vendégeket szívesen látunk. Jelentkezni Császár
Eleméernél lehet (I., Pauler-u. 4.).*

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi november hó 1-től 30-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1912-re: Somogyi K. 3 kor., Szabó I. 3 kor. —
1913-ra: Gajdos J. 3 kor., Herbály Gy. 3 kor., Rafain J. — Összesen 18 kor.

Rendes tagdíj 1912-re: Csengeri J. 5 kor., dr. Márffy Ö. 5 kor., dr.
Pfeifer J. 5 kor., dr. Szilasi V. 5 kor., Szilágyi Gy. 5 kor. — **1913-ra:**
Dr. Badiés F., dr. Barta L. 5 kor., dr. Bayer J., Bárd A. 5 kor., Brisits E.
Fr., dr. Csoma K. 5 kor., Czeizel J., dr. Dézsi L., Dobai J. 5 kor., Friml A.,
Győri Gy. Hanzséros B. 5 kor., dr. Hornyánszky Gy. 3 kor., Jákó K., dr.
Kaiblinger F., dr. Kohányi M. 5 kor., Kovács D., dr. Kräuter F., dr. Mészöly
G. 5 kor., dr. Miklós E., Molnár L., Nyusztay A., Pásztory E., dr. Pécsi Ö.,
dr. Radnai O., Róth J. 3 kor., dr. Schmidt H., Schuber M. 5 kor., Spitzkó L.,
Szalay K., Szkunzevics K., Weiszberger E. 7 kor., dr. Zimányi D. — **1914-re:**
Durkó A. 5 kor., Róth J. 2 kor. — Összesen 305 korona.

Előfizetés 1912-re: Kolozsvári ref. theol. fakultás Ifjúsági Egylete. —
1913-ra: Kolozsvári egyetemi német philológiai seminarium, Kolozsvári ref.
theol. fakultás Ifjúsági Egylete, Szabadkai főgimnázium 10 kor. 80 fillér. Sze-
gedi Somogyi-könyvtár, Weisz Félix 10 kor. 80 fillér. — **1914-re:** Kisvárdai
állami főgimnázium 10 kor. 80 fillér. — Összesen 80 kor. 40 fillér.

Megjegyzés az 1913. évi 3. füzethez. R. Vozáry Gyula nem 1912-re
fizetett 3 kor. 45 fillért, hanem 1912-re 1 kor. 12 fillért és 1913-ra 2 kor.
33 fillért.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,
I. ker., Lógodi-utca 49. sz. fűsz. 1.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapest**en (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

MAHLER EDE

BEŐTHY ZSOLT EGYIPTOLÓGIAI GYŰJTEMÉNYE

A BUDAPESTI KIR. MAGYAR TUDOMÁNY-EGYETEMEN

Magyarító jegyzék egyszersmind bevezetés az ókori egyiptomiak művészet-
és kulturtörténetébe.

A nm. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter támogatásával.

Ára 10 korona.

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

legújabb kötete:

LE BON

A TÖMEGEK LÉLEKTANA

Fordította **BALLA ANTAL dr.**

Ára kötve 2 korona.

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVTÁR

legújabb kötete:

CHARLES C. TURNER

KÜZDELEM A LEVEGŐ MEGHÓDÍTÁSÁÉRT

A levegőbeli közlekedő eszközök fejlődésének és a velők elért
eredményeknek érdekes története.

Angolból fordította **FRÖHLICH KÁROLY.**

24 ábrával a szöveg közt és 24 képmelléklettel.

Ára kötve 8 korona.

1914. FEBRUÁR

XXXVIII. ÉVFOLYAM.

II. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1914.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatoké pedig **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

HEGEDÜS ISTVÁN: A latin nyelv kérdése	81
ELEK OSZKÁR: A skót népballadáról. (Vége)	90
ZOLNAI BÉLA: Szigligeti «Szökött katoná»-jának külföldi elemei (I. közl.)	105
LUDOVICUS KOVÁCS: De Johannis Michaelis Bruti Historiæ Hungaricæ Latinitate	110

HAZAI IRODALOM.

Váczy János: Tompa Mihály életrajza. TOLNAI VILMOS	113
Kaposi József: Szent Ferencz Virágoskertje. KIRÁLY GYÖRGY	116
Koepfel Emil és Morvay Győző: Byron. ELEK OSZKÁR	117

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Joachim Durel: Commediens. RÉVAY JÓZSEF	119
Josef Martin: Studien und Beiträge zur Erklärung und Zeitbestimmung Commediens. U. AZ	119
C. Pschmidt: Die Sage von der verfolgten Hinde. MORAVCSIK GYULA	126
O. Schissel von Fleschenberg: Die griechische Novelle. BRAUN SOMA	127
Otto Rub: Das Burgtheater. KÁDÁR JOLÁN	128
Gabriel Maugain: Boileau et l'Italie. ELEK OSZKÁR	131

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

Serédi Lajos: Ovidius Naptára. KEMPF JÓZSEF	133
Pruzsinszky Pál és Hamar István: A Ráday-könyvtár. KRISTÓF GYÖRGY	135
Rácz Jenő: A mythologiai disztis Propertiusnál. VAJTICZKY EMÁNUEL	136

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXXIX. KÖZGYŰLÉSE.

I. Elnöki megnyitó-beszéd. HEGEDÜS ISTVÁN	81
II. Titkári jelentés. HORNÁNSZKY GYULA	137
III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése	139
IV. Az 1914 jan. 10-iki vál. ülés jegyzőkönyve	144
V. A közgyűlés jegyzőkönyve	144

VEGYESEK.

Herder és Batsányi. THIENEMANN TIVADAR	146
Új adatok a kazárok történetéhez. MARMORSTEIN ARTÚR	148
Görres József és a magyar hunmonda. SAS ANDOR	152
A Paedagogium magyar philologiai szemináriuma. G—s.	155
Bauernfeld vígjátékai a magyar színpadon. GÁLOS REZSŐ	155
A hét böles mester története. RÉVAY JÓZSEF	155
Válasz Révay Józsefnek. HUSZTI JÓZSEF	156
Válasz Huszti Józsefnek. RÉVAY JÓZSEF	158
Helyreigazítás. VÉRTESSY DEZSŐ	158
Új könyvek	158
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	159

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

A LATIN NYELV KÉRDÉSE.¹⁾

Kultúránk történetében nevezetes fordulatot jelent a beköszöntött új év. Fordulatot a középiskola reformkérdésének fölvetése és esetleg megoldása által. E társaság elnöki székéből nemcsak minden politikát, hanem még a tanügyi politikát is teljesen kizártnak tekintem. Mi a philologiai tanulmányok bűvárlatára egyesültünk, mi szorosán tudományos kérdésekkel foglalkozunk, közlönyünk, az *Egyetemes Philologiai Közlöny*, soha még távolról sem érinté a közoktatási politika területét. Más tekintélyes egyesületek, mint a *Középiskolai Tanár-egyesület* és *Paedagogiai Társulat*, azok az illetékes forumok, melyek a közoktatás kérdéseit minden szempontból megvilágítani, megbírálni hivatottak. És ha én mégis a jelen közgyűlés előtt a megindult reformmozgalommal szemben Croesus néma fiának felindulását érzem, kiről Herodotos azt meséli, hogy midőn atyját életveszélyben látta forogni, csodálatos módon megszólalt és felkiáltott: Ne bánts a királyt. Én is megszólalok és ezt kiáltom: Ne bánts a latint!

Ha megszólalok, teszem épen a philologiai tanulmányok érdekében. Az értelmiség jövő fejlődése kihat a társadalmi, kihat a politikai életre is, de minket csak a tudomány: voltaképen a kultúra kérdése érdekel, mert lehetetlen közönnyel nézni a philologiai kutatás egyik legegységesebb, nélkülözhetetlen, a philologiai módszeres gondolkodás egyik leghatalmasabb segédeszközének: a latin műveltségnek ijesztő mértékben tervezett megszorítását. Az egész reformmozgalom punctum salienae a latin nyelv kérdése, mint már a hetvenes években Frary rámutatott (*Question du latin*). Hogy e megszorítás, de in foro interno kizsírítás czéloztatik, a mozgalom tüibuzgó híveinek lelkében, a nagyobbára a napisajtó emlőin táplálkozó közvéleményben, a gyermekeik gyakorlati irányban való képzéséért rajongó szülőknek szívében, lelkében, veséjében: azt kiéreztem a megindult mozgalomra vonatkozó agitációból. Akadt egyetemi tanár, ki kedélyesen elmondja, hogy midőn az érettségit letette, társaival együtt a szemétdombra vitték összes latin könyvüket és felgyujtották, éledegetek annak lángjaikban. Akaratlanul felmerült lelkemben a pajkos diákcsinya ifjúkori emléken merengő tanárral szembe az öreg Anchises alakja, ki szintén égésből: a lángbaborult Trójából távozott, de az utolsó perczen is a penatokat vitte magával és bizta fiára Aeneasra, ki

¹⁾ A *Budapesti Philologiai Társaság* XXXIX. közgyűlésén mondott elnöki megnyitó beszéd.

nem mert hozzájuk nyúlni vérrel bemocskolt kézzel: előbb eleven folyóvíz üde habjaiban mosta meg kezét. Mily gyönyörű szimboluma a Vergilius lelkében a római kultúrának: a múlt emlékeit, a hitélet: tehát a régi kultúra emlékeit vitték az alapítandó új kultúra színhelyére, hogy áldó, megszentelő erejét érezzék. Mi úgy látszik, tudunk kultúrát teremteni hagyomány, tudunk kultúrát elképzelni a szellemi élet magasabb emótiója, a lélek vallásos meghatottsága nélkül. Platon kifejezése szerint: *misologusok* lettünk. Ehhez már még is csak van mondanivalója a philologusnak.

De hát mit mondjak ahhoz, hogy akadt tanférfiú, ki azt hiszi — meg vagyok győződve, hogy alaptalanul — hogy a tervezett reformnak tesz szolgálatot, ha kidolgoz egy tantervet, melyben a mai gimnaziális latin oktatásra szánt 44 óráját 27-re leszállítja, a görögöt meg eliminálja, ugyanakkor a földrajzot 20 óraszámra emeli és úgy felforgatja a mai gimnáziumnak, e voltaképpen reálgimnáziumnak rendszerét, melyben mégis csak 44·4 %-át tette az összes óraszámnak a tisztán humántárgyak óraszámra, hogy ezeket leszállítja 31·26 %-ra. És ha hozzáveszszük, hogy a humántárgyak közé számítótörténet is nemzetgazdasági szociológiai elemekkel oly nagy mértékben gyarapszik, hogy annak az erkölcsi nevelés szempontjából jelentékeny eleme: a nagy férfiak, a nemzeti ideálok kultusza mintha elhomályosodnék és a történettánnak valami objektív, majdnem a statisztika rideg sablonjai szerint mérlegelt formája érvényesülne, a földrajz pedig az embert mint kozmopolita lényt látja el hihetetlen bőséggel, húsz órára tervezett tömegével a részletismereteknek. A régi formai műveltség helyet enged a reális műveltségnek, holott a formák gyakorolták a lelkeket a gondolkodásban s nyújtottak kereteket a gondolatok kifejezésének és így voltaképpen a gondolatok termő talaját termékenyítették meg. Csak el kell olvasni Platon államában a mathezisről mondottakat, melyet az eszmék lényegéhez vezető útnak tekint és el kell olvasni, a mit a dialektikáról mond, melyet már az eszmék lényegébe való behatolás eszközének tüntet föl, hogy meggyőződünk mily messze állott az antik kor gondolkodásától az a gondolat, hogy az embert csak a természeti élet termékének gondolja és a gyakorlati képzettséget az emberi boldogság alapfeltételeként művelje. Döntsék el a pedagógusok e felfogás erkölcsi hatását, vitassák meg e felfogás szerint tervezett nevelés előrelátható eredményeit: mi mint philologusok ez irányban veszedelmet látunk a philológiai képzettségre nézve. Mondhatják erre, de hát mi szükség van szavakra, tények közt él a föld embere, tényekhez kell alkalmazkodni: meg kell adni a képességet, hogy a reális élet kizárólagos uralma alá vesse magát minden jótett lélek. Eszembe ötlök Dickens *Nehéz idők* cz. regénye, melyben az angol kapitalizmus fénykorában s a számok, a gyakorlati bölcsesség uralmával szemben rajzolja, mint zsugorodik össze a szív minden nemes emótiója, mint válik lelketlenné, mint maga a pénz, minden lélek és mily sivárrá lesz az élet megfosztva mindentől, mi egy magasabb szellemi életre született lénynek becses és drága lehet. De hallottam egy valóban szép beszédet, melyben a szónok teljes meggyőződéssel, majdnem csábító hatással kijelenti, hogy előbb-utóbb úgy is csak a latin nélküli kultúra fog diadalmaskodni. Én ezt megengedem; de hogy az oktatásból kiszorítottassék, vagy tehetetlenségre kár-

hoztassék : ebben látok veszedelmet épen tudományos fejlődésünk szempontjából.

Élvezettel olvastam Alexander barátomnak egy nagyszabású felolvasását a kultúráról. A kultúra jellemző sajátságait hat pontban állítja egybe. Ez alkalommal csak egyre szorítkozom : a kultúrának multja van, a kultúra a multban gyökerezik, abból fejlődik, úgyszólván a nemzeti és emberiségi emlékekből él és táplálkozik. Barbár az, kinek nincs emléke. Eszembe jut Montalambert jeles mondása: *Des grandes nations font les grands souvenirs*. Ott van a román történeti traditio, melyet a tudomány mesének minősít és mégis román testvéreink ragaszkodnak e szent illuziókhoz. Bizonyára erős latin iskolát fognak fejleszteni, mert történeti leszármazásukat kötik hozzájuk. Látjuk a nemzeti önérzet fejlődését, a nemzeti nagyravagyás emlőin napról-napra izmosul e nép. És mi magyarok mást teszünk, kiknek a latin úgyszólván nemzeti műveltségünk dajkája volt, kik a mult század első emberöltőjéig hétszáz évig éltünk a latin kultúrában : latin volt a vallásos ritus, latin volt a törvény, latin volt a törvényhozás, latin volt a populus Verbőczyanus társalgási nyelve, sőt annyira hatott a római jog, hogy dr. Dell'Adami Rezső *Magánjogi codificatióink és régi jogunk cz.* felolvasása, melyet a Magyar Jogászegylet 1885 jan. 26-iki teljes ülésén tartott, egy fejezetben, melynek címe *A római jog kérdése*, kimutatja, hogy legnagyobb jogászainkra, Husztyra, Frankra, Kelemenre, mily nagy hatással volt a római jogtudomány. Ugyanő egy korábban, az anyagi magánjog codificatiójáról írott könyvében hivatkozva Verbőczy Trip. következő szavaira : *quamquam omnia fere iura Regni huius originaliter ex Pontificii, Cæsareique iuris fontibus progressum habeant*, lapokon keresztül (76–103) mutatja ki a párhuzamot az egyes jogi fogalmak megállapításánál, az egyes intézmények eredeténél a Codex Justinianus ható erejét. Még oly sajátágos történelmi, középkori szellemben alakult intézménynél is, mint fölteszem a *paraszt jogi helyzetének magyarozatánál*, Verbőczynél a római *colonus* jogviszonyára ismerünk : van *convubiuna*, *commercium*, szerzeménye *peculium*, földje *terra inserviens*. Dell'Adami párhuzamok alapján így nyilatkozik : «az összehasonlítás teljesen meggyőz, hogy a justiniani törvénykönyv egyes helyei egyenesen kiírva találtattak a hármaskönyvben.» Most kezünket az édesanyára emeljük. Nemzeti létünk fenntartásában az egyetemes nyelvbe bekapcsolt kultúránknak volt a nemzetiségi áramlatokkal, az idegen befolyással, az elnemzetietlenedés veszélyeivel szemben ellenálló képessége. A «holt» nyelv élt az ajkakon, élt az irodalomban. Az első elégia 1242-ben latin nyelven csendült meg. Volt alkalmam a magyarországi latin költészet emlékei közt bolyonganom : meghatott A fehér ló regéje latin nyelven a Nagy Lajos korában, lelkesedésre gyújtott Janus Pannonius hódolata latin nyelvmestere Gvarinus iránt, e nyelv kötött össze az egyetemes renaissanceszal és e nyelven siratta el vagy magasztalta a nemzet küzdelmeit, vereségét, török rabigában sínylő életét Schesaeus. a segesvári száz költő. A török hódoltság ellen kivívott diadalokat zengték a XVII. században a *Heroes cz.* gyűjtemény költeményei, ugyancsak a nemzeti nagyság emlékeit őrizte a jezsuita költészet a XVIII. században. Mikor a «holt» nyelv hórétége alól a nemzeti költészet tavaszi virágai nyiladoztak : a tudomány

még megőrizte e nyelvet. Minden tudomány latin nyelven szólott. A legkitünőbb történetírók Livius és Tacitus szellemében írtak az ő frazeológiáikkal, Katona István *Historia critica*ja pedig a magyar-latin kultúrának legnagyobb emléke. Bolyai Tentamenje latin nyelven volt írva. Mily küzdelembe került megalkotni a tudomány nemzeti nyelvét! Hallottam igen tekintélyes férfiú ajkáról: elég kár, hogy korábban le nem ráztuk a latin nyelv igáját. Én a gondviselés ujját látom ebben a késedelemben, ha József császár abszolútizmusára gondolok. De hát ez már a kérdés politikai oldala. E térre nem lépek, kultúrtörténetünk buvárai érzik, hogy majdnem kikerülhetetlen e térre lépni és ha e térre lépnek, kimutathatnám, hogy a latin nyelv uralma őrizte, védte a nemzeti egységet a bomlástól és ápolta a nemzeti öntudatot. Valami congenialitás fejlődött ki a magyar és római lélek közt: a hősi önfeláldozás, a hazáért odaadó rajongó lelkesedés (gondoljunk a Deciusok és Dugonics-Zrinyi-féle önfeláldozásokra) fenséges komolyság a jellemben, föllépésben, társadalmi érintkezésben. A magyarban erősebb a szabadságszeretet, szenvedélyesebb az *egyéni* függetlenség érzete, de a rómaival egyforma erős öntudattal küzd a hatalom túlterjeszkedése ellen. A szolgálai hizelgés a gliscens adulatio erkölcsromboló erejét érzi mind a kettő. Berzsenyi, a «Romlásnak indult hajdan erős magyar» majdnem szóról-szóra megtalálható Horatiusnál, de a hang nem viszhang, hanem a rokonlélek kitörése mind a kettőnél a nemzeti hanyatlás érzéséből fakadva. Én még sem lépek e térre, mert hű akarok maradni e Társaság hagyományához, hogy a politikai kérdéseket e Társaság kizárja. De minket közel érdekel: milyen lesz a tudomány sorsa, ha az utilitarius szempontok kizárólagos uralma nyomja rá bélyegét az értelmiség jövőendő iskoláira? A philologia voltaképi hivatását nem töltheti be. Hallgassuk csak meg azok érvelését, kik a latint propter bonum pacis meghagyják, de az eredménytelennek hirdetett tanítást majdnem a legcsekélyebb mértékre szállítják le. Elfogadhatja-e egy philologus a következő érvelést:

«Nyelvet tanulni kell, de hogy vele megéljünk, hogy az üzleti és társadalmi életben hasznát vegyük, a sűrű külföldi érintkezést megkönnyítsük?» Hiszen a philologia művelésére nem gouvernante-bölcseséggel nevelt nemzedéket teszünk képessé, mert a nyelv lelkébe, szellemébe, mint a nemzeti lélek közvetlen megnyilatkozásába kell hatolnunk. És most mindjárt fölállítom a következő tételt, mely egész irodalmi és tudományos irányú pályám, küzdelmeimben, tévedéseimben, csalódásokban gazdag életem folyamán szétléphetetlen szálakkal gyökerezett meg lelkemben: a történet a nemzeti élet sorsát, a philologia a nemzeti lélek arculatját látja és látatja. Vajon felszínes, gyakorlati szempontból elsajátított, minden kapcsolatból kiszakított modern nyelvek vezetnek erre? Mihelyt kapcsolatokra gondolunk, melyek az indogermán nyelvcsaládot egybekötik, a gyakorlati nyelvkészség üres, tartalmatlan fecsegéssé súlyed. De ez csak egyik oldala a philológiának. De hát a nyelv összehasonlításokból minő távlatot nyit a philologia? Az egyetemes kultúra nagy eszmeáramlataira bocsátja hajóját. Ha nincs meg az iránytű, csak szerte tévelyeg; iránytű a nyelvnek a latin-görög nyelvekben gyökerező tudása, iránytű az irodalmi műfajoknak, a klasszikus népek műfajalkotó szellemében gyökerező kialakulása; iránytű a gondolatvilág rengeteg erdejének meg-

ismerésében, a lettűnt erdők televényében keresni a gondolat gyökérszálaít; mily tetszős dolog: a motivumok üde forrásáig hatolni annak, ki az újabb irodalmi formák hatalmas áradatját szemléli és megérteni akarja! Iránytű a philologia. Elég Vergilius eclogáinak vándorútját szemlélnünk, mintha éreznők a szicíliai pásztorköltészet fuvallatát hallgatnók édes tilinkószavát. Az esztétikai élvezetek java részétől fosztja meg a jövendő nemzedéket az, ki a mult gazdag költészetének eredeti hangját, eredeti nyelvét meg nem szólaltatja.

Én el tudom képzelni az antik kultúra emlékeitől elszakadt, a természettudományi világnézet mélységeibe merült, fenkölt gondolkodású egyént, ki a természet örök törvényeinek megismerése alapján ép úgy megteremti lelkének összhangját, rendíthetelen fructusalmát, mint Horatius erkölcsi fenségétől áthatott herosa, kit Si frugalis illabatur orbis, inavidum ferient ruinae, de mintha hiányoznék valami a lélekből: a kedélyélet csodás világa, egy nemzet lelkéből lelkedzett érzés és gondolkodás, hiányzik valami, minek a renaissance adta meg a valódi nevet: *studia humanitatis* elnevezéssel; a humánműveltség eszményisége a homo sum, nihil humani a me alienum puto; miben az emberiség szolidaritása, érzelmi közössége nyer kifejezést.

Nincs elfogultabb egyoldalúság, mint a gimnázialis képzést pótolhatatlannak tartani. Nincs elvakultabb felfogás, mint egy világnézetet kényszeríteni rá mindenkire. E fanatizmus idézte föl a legtűrhetlenebb zsarnokságot, ez gyújtá föl az autodafékat és ez elfogultság jellemzi a szocialisták szenvedélyes gyűlöletét a történelmi mult iránt, melynek rabbilincseit tördeli napról-napra a felvilágosodás rajongásával. Legyen szabad Legouvénak, e szellemes francia írónak egy megragadó részletét idéznem. *Az atyák és gyermekek a XIX. században* cz. finom megfigyeléssel írott művében egy jelenetet mond el, mely közte és fia közt játszódott le.

Egyszer a fiú az édesatyja hálószobájába megy és feltűnt neki három arczkép. Kérdi az atyját: miért helyezett el három idegen arczképet a hálószobába, hová csak a családi képek illenek. Legouvé megmagyarázza, hogy egyik arczkép a *Manin* arczképe, ki a velenzei szabadságharcz hőse volt, a másik egy atheistáté, ki azért az amerikai rabszolgaság harcaiban tűnt ki, a rabszolgaság eltörlésére fordítá minden erejét, a harmadik egy idealista képe, ki e földet csak a megpróbáltatások, a szenvedések helyének tekinté, de égre vetett szemét a menyország felé irányozza. Ime három világnézet képviselőjének az arca. De hát hogy kerülnek ezek össze? — kérdé a fiú. «Ezek a chevaux de renfort: a vontató lovak», mondja az atya. Az élet nehéz küzdelmeink útján mind a három lelkieréjére szükségünk van, hogy a földön, a hazában és a túlvilági sóvárgásban élve együtt hassanak ránk: életük tartalmát öntsék lelkünkbe.

Ép abban áll a *jelen* igazságtalansága a *mult* iránt, hogy úgy harcol ellene, hogy nem érti meg, hanem mint a haladás hajójának felesleges terhét kidobja.

Ez a hangulat uralkodik a reformlelkeken. Pedig a hagyományokból való elszakadás sodrában hol a megállás? És a gyermeklelék elég erős-e arra, hogy e sodorba belerántsuk? De ép e ponton hivatott a kérdésbe beleszólni a philologus, kinek a neve már a megismerést, a mult megismerését jelenti. *Die Erkenntnis des Erkannten*,

a mint már Boeckh óta jelöljük meg a philologia feladatát és hozzá: *Jede Philologie ist historisch*. A történeti érzék felkeltése, a történeti látás gyakorlata, a mult homályába nézés: Pallas baglyainak az előjoga. Mikor a történelmi talaj mozogni kezd lábunk alatt: a mult hagyományainak emlékét gyöngíteni legalább is kockáztatott vállalat. Maradjunk a tudományos élet szempontjánál. Ebből tekintsük a kérdést. A philologiai tanulmányok fejlődési menetére irányozzuk figyelmünket.

A Csáky-féle törvény hatása a philologiai irodalmunkban igen érdekes jelenség. Nem a görög philologiai tanulmányok szenvedtek; mert a selectio által megapasztott osztályokban lelkes, és az egyetem eltáránál gyujtott szövétnelkül fölvilágosító tanárok oly szép eredményt értek el, hogy most, mikor nagymosást rendeztek a pädagogusok és lebírálták, lekicsinyelték az elért eredményeket (megjegyzendő, hogy ezt a természettudományokon és talán a matematikán kívül minden tárgynál tapasztalták) a görög tanítás és görög nyelvben elért eredmény ellen semmi kifogást tenni nem bírtak, sőt szaktanácskozásokban bevén részt, csak dicséretet hallottam.

De minő hatással volt a tudományos irodalomra nézve a Csáky-féle törvény? A latin philologiai munkásság fokról-fokra hanyatlott. És ennek mi az oka? Az, hogy a görög irodalmat lehet művelni a latin nélkül, de latint lehetetlen a görög nélkül. Ugyanis a philologiai kutatás módszerének görög philologiai képzettség az alapja, sőt az indogermán műveltség nagy egységében oly fontos szerepe van, hogy nélküle a latin nyelvi kutatás metszett szárnynyal való röpkedéshez hasonlít. Elvesz a végtelen távlat és az

Árva gólya áll magában
Egy teleknek a lábában.
Elrepülne, messze szállna,

—————
Bárha el van metszve szárnya.

Ha átnézzük az *Egyetemes Philologiai Közlöny* évfolyamait 1896—1912-ig, érdekes statisztikáját állíthatjuk össze: a latin tudományos irodalmi cikkek (a programm-értekezésektől, tankönyvektől eltekintve) gyérülését tapasztaljuk.

A görög értekezések száma, mondhatom, a legváltozatosabb tartalommal, 17 év alatt fölment 112-re, a latin tárgyú értekezések száma leszállt 55-re. Hogy a görög tanárok mily lelkes buzgalommal dolgoztak, annak kétségtelen bizonyossága az, hogy a programm-értekezés is 61 jelent meg az említett ciklus alatt görög tárgyú, míg latin tárgyú 47, holott a programm-értekezéseknek pädagogiai iránya ugyancsak készíthette a latin nyelv-tanárait az írásra. Onálló művek írásában is egyenrangúságot vívtak ki a görög philologusok (47:49), holott az ő tárgyuk miatt sokkalta nagyobb nehézségekkel küzdenek, mint a latin tárgyú művek írói.

Csak a tankönyvírás terén tapasztalható sokkal nagyobb munkásság. 475:102 az arány, mi természetes, ha meggondoljuk, hogy egy nyolcz osztályra terjedő tanítás szükségletét kell ellátni évről-évre, holott a görög-pótló által leapasztott tanuló számára kevesebb auctorra

szorítóköz tankönyv kell. Én ez adatokat csak azért állítam egybe, hogy mintegy rámutassak a mi philologiai irodalmunk fejlődésének irányára.

De továbbmegyek.

A philologiai műveltség sínyli meg, ha erős latin és jó görög tanítás nincs. A tervbe vett különböző középiskolai típusokról beszéljenek a tanférfiak. A műveltségnek nem az iskola adja meg az egységét, hanem az egységes nemzeti szellem: ennek kialakulásaira dicséretes vetélkedéssel dolgozik minden középiskola; gimnázium, reáliskola, polgár- és leányiskola.

Sőt örömmel és lellem szerint csatlakozom Alexander végkövetkeztetéséhez, hová *A kultúráról* írt gazdag tanulmányában jutott, hogy voltaképen a szabadoktatás az igazi kultúrai oktatás. A hihetetlen mértékben differenciálódott élet szükségletét kell kielégíteni és annyifajta intézményre van szükség, a mennyi e szükségletet minél belterjesebben kielégíti.

Mi philologusok csak nem támadunk meg senkit azért, hogy a modern nyelveket szélesebb körben fogják tanítani, hogy a német, francia, olasz, angol irodalom megértésére segédkezet nyújtó iskolák nagy arányban fognak fejleszteni? Ha ezt tennők, magunk ellen dolgoznánk. Hiszen ennek a Társaságnak ép az adta meg a föllendülést, hogy a klasszikus nyelvek bűváraival a modern nyelvek bűvárait eszményi egységbe egyesíté e Társaság. A klasszikus nyelvek nyitnak messzi távlatot a multba, a modern nyelvek végtelen távlatot nyitnak az egyetemes kultúrára. De ép erre helyezem a legnagyobb súlyt; a modern irodalomnak tanítása is nyelvkésztségé zsugorodik össze, ha a latin és görög kultúra élő hangja nem csendül ki a multból.

Elég a világirodalom fejlődésére vetni egy szempillantást. Vegyük a reformgimnáziumban és a reáliskolában tantárgyként szerepelhető nyelveket: németet, francziát, olaszt, angolt. Óriási mező nyílik meg előttünk; e beszéd keretét szétörné, ha részletekbe mennék. De találok közös, jellemző vonásokat. Az újabb német irodalom legnagyobb képviselői részint a szimbolizmust, részint a legnyersebb realizmust, a társadalmi küzdelmek forgatagában valami mozgótalajt, süppedékes ingoványt vagy a metaphysika hihetetlen magaslatait, az egyéni sóvárgás, az egyéni élet problémáit apró, finom vonásaival állítják elének (csak Ibsen és Gerhart Hauptman hatására gondoljunk). Beválnak-e iskolai szerzőknek? Nem kell-e visszamenni a német irodalom halhatatlan nagy alakjaira, Lessingre, Goethe-re, Schillerre, Grillparzerre? És ha a német klassziczizmust megértetni akarjuk, nem hatékony segítséget nyújtanak-e a görög-latin klasszikusok? A tárgyak, a motivumok vándorútjára vezetjük az ifjúságot: a klasszikus irodalom ismerete nélkül vállalkozhatik-e tanár arra, hogy igazán vezesse tanítványait e fenséges korszak megértéséhez.

Goethe Faustja a Walpurgisnacht zúrzavaros éjéből Helena várába vágyott. Mignon vágyódásával az olasz földre: az antik kultúra szentföldjére vágyik minden irodalombarát, ki az irodalom igazi lelkét, szellemét megérteni akarja. Bármely modern nyelv tanárának meg kell szereznie a klasszikus műveltség iránt való teljes tájékozottságot.

Ha a francia irodalmat vesszük, a romantika harcai riadóját, melyet Hugo Viktor a *Hernani* előszavában harsogott el a klasszicizmus ellen, melynek alaptétele, hogy a költészet ne a szépet, hanem az igazat keresse, meg sem értjük a klasszikus világnézet ismerete nélkül. Mellőzhetjük-e a középiskolai oktatásban Corneillet, Racinet, Molièret, kiket a klasszikus minták ismerete nélkül igazában nem értünk meg? És ép itt érintek egy fontos szempontot. Ugy látjuk, hogy a modern irodalom iránya az egész nyugaton a Hugo Viktor jelszavához hajlik. De azért nem érezzük-e a magyar irodalomban a romantika legnagyobb túlzásának, az individualizmusnak, térfoglalását. És sajátos módon a legvastagabb realizmus mellett, beteges romantika uralkodik íránkban; mire mutat ez? Hogy forrongás, erjedés van folyamatban a szívekben és lelkekben. Az irodalmi oktatásban szabad-e ez áramlatot erőre juttatni, mert a kizárás ellen magam tiltakoznám lelkem egész erejével, mert a szellemi élet alapfeltétele a szabadság? Azt hiszem, hogy a művelt nyugati népek irodalmainak klasszikusai kristálytisztá készségükkel, kifejezésbeli szabatoságukkal, mondhatni tárgyias nyugalmukkal szolgáltatnak ellensúlyt az ily fermentáló elemekkel szemben, melyek a forrongó lelkiállapotban levő ifjú szívekre oly csábító, és valljuk meg az igazat, romboló hatással lehetnek.

Az angol irodalomból mégis csak Shakespeare a legegyetemesebb szerző, s a mi Arany Jánosunkkal rokonlélek. Tennyson. De lehet-e megérteni Tennyson sok szép költeményét latin görög műveltség nélkül, és Shakespearenek iskolai tárgyalásra legalkalmasabbak a római történetből vett darabjai.

Az olasz nyelvet a tervbe vett reformiskolában én még a francziánál is fontosabbnak tartom, a mi Fiuménkra és levantei kereskedésnek előrelátható fejlődése útján az újabb szellemi érintkezésekre tekintettel. De hát Petrarcat és Dantét még sem lehet a renaissance ismerete nélkül helyesen értelmezni, a renaissance-ot pedig a latin-kultúra nélkül. Hiszen köztudomású dolog, hogy Petrarca nagyobb súlyt helyezett *Africa* cz. latin eposzára, mint halhatatlan sonettjeire. De az *Africat* érteni kell, mert ez voltaképen Rienzi korának epopeája: az olasz városoknak republikánus szellemben való reformja képezi a háttért: a gvelf és ghibelin-küzdelmek forró politikai talaján állott a költő.

De elég lesz a modern nyelvek tanításának igazi feladatáról szólni ennyit. Ennyiből is kitűnik, hogy a tanároknak, kiknek kezében lesz a modern nyelvek tanítása, a klasszikus műveltséget kell megszerezniök. Erről a tanárképzés feladata gondoskodni, mert az mégis ferde dolog, hogy tanárjelöltjeink túlnyomó része a latin nyelvet a görögtől elszakítva műveli. Nyelvet még taníthat, az egyetemre való latin nyelvbeli készséget lelkiismeretes buzgalommal megadhatja; de irodalmi tanítása hézagos, csonka, részben üres és tartalmatlan lesz a görög irodalom ismerete nélkül. Ha pedig nem az egyedül idvezítő hasznosság lesz a jövő középiskolájának egyetlen célja, hanem a jellemképzés, a történelmi elmélyedés szempontjából nélkülözhetetlen irodalmi tanítást is fölveszi programjába: e tanításnak alapfeltétele a klasszikus, vagy mondjuk, humán műveltség megszerzése. Nekünk valódi philologusokra van szükségünk. Nem a tudomány

elfogultsága, egyoldalú felfogása beszél belőlem, hanem a nemzeti irodalom gazdagabbá, termékenyebbé tételének, magasabb eszmények felé irányzásának érdekében szólok. Wilamowitz-Moellendorf, kit mi klasszikusok lángeszű, óriási terjedelmet átkaroló tehetsége, írói képessége, egyetemes irodalmi műveltsége miatt szívesen elismerünk princeps philologiaenek, a német reformiskolák gyors fejlődése, a közvélemény előtt divatosná vált kedveltsége miatt gondolkodóba esett és egyik beszédében fölemelte hatalmas szavát és figyelmeztette nemzetét arra, hogy a német gimnázium humán eszményeihez, melyek a nagy nemzeti vereség idején fenntartották a német lelket, ne válják hűtlenné. G. Perrot a *Journal des Savants* múlt évi 10. számában ismertetvén Wilamowitz beszédeit, melyeknek 3-ik kiadása közelebről jelent meg, nagy elismeréssel hívja föl francia honfitársainak figyelmét e szózat súlyára, messzi kiható jelentőségére. Tesz egy oly szellemes észrevételt, mely sehol sem hangoztatható több joggal, mint a mi divathajhászó közvéleményünk előtt.

Ezt mondja a hangzatos reformok túlbuzgó híveiről: «Ils partent de ce principe que tout changement est un progrès. Je ne sais pas de préjugé qui ait fait plus de mal.» (Abból az elvből indulnak ki, hogy minden változás haladás. Nem ismerek balítéletet, mely több kárt okozott volna.)

Idézi Fénelont, ki a görög irodalmat így jellemzi: *aimable simplicité du monde naissant* (a szülemelő világ szeretetreméltó egyszerűsége), szembeállítja a keresztény kultúra bonyolult lelkivilágával, mely letűnt kultúrák motivumait dolgozta föl és látta el új színnel, új árnyalattal. Ezért fontos paedagogiai szempontból az antik élet feltámasztása, mert ehhez érzi magát közel az ifjú, ki előtt először nyílik meg a kultúra evolúciójának nagy távolsága. Wilamowitz érdemül tekinti, hogy bír azzal a képességgel, hogy feltámaszsa az antik életet. «Wilamowitz est un écrivain, un écrivain original.»

Ő példát adott arra a művészetre, melyet mindnyájunknak el kell sajátítanunk. Az antik élet Eurydikéjét Orpheus búszavával kell fölvarázsolnunk, de hogy vissza ne tekintsen, hanem a jövőendő kultúra fényébe olvadjon, különben örökre eltűnik az árnyak világába.

Ha a philologus a maga kedvelt nyelvét és irodalmát élő, eleven alakban bírja előadni, akkor a nemzeti irodalomnak újabb táplálékot ad, vándorló motivumok Csaba útjára vezeti a lelkeket, hogy a letűnt gondolatok, érzelmek, emociók eleven erővel hassanak.

Az irodalmi tanítás célja nélkül a nyelvtudás felszínes, tartalmatlan beszédbeli ügyességben merül ki. Tud több nyelvet, ki elsajátítja, de nincs mit elmondjon. Több nyelven szólal meg lelkének kongó üressége.

Íróinknak, költőinknek figyelmét szeretném a philologiai tanulmányok becseré fölhívni. Nem a szaktudás, a megszokott eszmékör bővölete tart lekötve, hiszen szerény irodalmi munkásságomnak szétágazása miatt kaptam elég szemrehányást, de tettem magamban én annál többet, hanem az az erős meggyőződés, hogy világirodalom termékeinek helyes tolmácsolása, a modern gondolatvilág antik motivumainak közvetítése, az irodalmi formák fejlődésének története, szóval a múlt élete a jelenben: az antik öröksége a képzett philolo-

gusok becsületes kezén keresztül válik közkinccsé. Önzetlenebb tudomány nincs: szolgál a történetírónak a népek nyelvének magyarázatával, szolgál a különböző tudományoknak adattal, melyet csak az ő nyelvismerete tesz érthetővé, szolgál a költészetnek motivummal. Dante Vergiliust választja kalauzul az alvilágban. Minden új költő, minden új tehetség boldog lehet, ha ilyen kalauzra akad. Szent Ágostont a *De civitate Dei* írásában Platon lelke ihlette.

A világirodalom szolidaris nagy egységében a philologus ismeri az utakat. Az ő kalauzolása szükséges.

Ezért hatott rám aggasztóan az oly mozgalom, mely ha diadalmassá válik, a diadalmas hősök kérelhetetlenségével bánik el a mult legszentebb hagyományaival. De nemcsak rám tette a megindult reformáramlat ezt a hatást. Szélesebb körökben is felmerült az a gondolat, hogy a humángimnázium eszményeihez kitartó hűségünket tegyük nyilvánvalóvá egy oly *egyesület szervezésével*, milyen már van Németországban, Bajorországban, Ausztriában, Franciaországban, *melynek feladata a humángimnázium védelme* oly formában, hogy nem szorosan tanügyi körökből toborozzon híveket, hanem a nagy művelt társadalom minden zugába elhatolva, főpapok, főurak, képviselők, orvosok, ügyvédek, hírlapírók, birtokosok, pénzemberek, gyárosok, kereskedők, iparosok körébe eljutva, a közvéleménnyel megértesse, mi van veszendőbe: a lábunk alatt ingó történeti talajt kell megrögzítenünk, a humán nevelés eszményiségét kell fentartanunk, a philologiai irodalomra hárulható veszélyt kell elhárítanunk. A mi philologiai irodalmunk most virágzásnak indult. Féljük a latin kultúra emlékeit. Ismétlem beszédem alapgondolatát: Ne bántsd a latint!

Ezzel a Budapesti Philologiai Társaság XXXIX-ik közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

(Budapest.)

HEGEDÜS ISTVÁN.

A SKÓT NÉPBALLADÁKRÓL.

(Vége.)

Ennek a balladának egy változatát lejegyezte Kinloch is (Child gy.-e VII. r., 94. l.). Kinloch 1827-ben hallotta Barr Máriától, de már ez is jóval régebben egy majorosasszonytól Douglas-Castleban. Ennek a változatnak monológ az alakja. A szegény elüldözött asszony szívesen emlékezik vissza boldogságára. Mikor Glasgow városán átjöttek, mindenki gyönyörködött ura zöld bársonyruhájában s az ő karmazinszoknyájában. Douglas városában még nagyobb volt az ámulat. Mikor első fia született, a legboldogabb anya volt, de hajh, élete borúsra szomorodott, mikor második fiacskája jött világra. Jamie Lockhart nevű ember került hozzájuk, s egyszerre olyan mende-monda támadt, hogy Lockharttal szeretkezett. De más valaki is beférkőzött hozzájuk.

Ez az ember Lockhart cipőit a lordné ágya alá csempészte. Behívta a férjet, nézze a bűnjelet. Az asszony megátkozta Blackwoodot, a cselszövőt, mert ármánykodásával elszakította tőle férjét. Szívszakadva búcsúzik tőle a lord. Felesége hiában könyörgött, ígéretet, a férj hajthatatlan maradt. Ujra elátkozta Blackwoodot. Majd elmondja, apja ötven embert küldött érte, hogy hazavigyék. Távozása előtt még egyszer bement urához, de ez beszélni sem akart vele. Istenhözadót mond neki, csak arra kéri, bánják jól gyermekeivel.

Ebben a változatban feltűnő a boldogság és az ármány részletes rajza. Ismerjük az okot, a szegény asszony szenvedéseinek forrását. Bőségesen omlik fájdalomra kitörésének lírikus árja is. Itt határozottan tudjuk az ármány egész lefolyását. Lehetetlen nem éreznünk, hogy ennek a tősgyökeresen népies jellemű cselszövésnek mintegy a dráma tartozékának kellett lennie. A Fastnessre zúdított átok lényegét Herdnél *sejtjük*, Kinlochnál *tudjuk*.

Van olyan változat is (Child gy.-e VII. r. 94—95. lk.), melyben az ármány abból áll, hogy míg a szegény asszony betegen fekszik, Blacklaywood azt sugdossa a lord fülébe, hogy felesége az ő kedvese. Azt is megtudjuk, hogy a lordné apja Mar grófja, fivére York herceg. Mikor megalázva apja hajlokába tér, trombiták szólnak, de felharsanásuk csak szomorúságára esik. Elsírja panaszát, keserves bánatát, ura s gyermekei után érzett sóvárgó vágyakozását.

A balladának még számos változata van, s a részletes összevetés még inkább igazolhatná, hogy a Herd-féle sietve haladó változat épen a szenvedés okát hallgatja el, s így hézagossá vált variánsnak tekinthetjük.

Míg a fejtegettük két népballadában a férj és a feleség állanak egymással szemben, a tragikai tárgyú skót népballadáknak van egy másik csoportja is, melyben az anya vagy a fivér szerelemtiltó s boldogságtipró szerepe a legszembezőkőbb mozzanat.

*Prince Robert*ben az anya gonoszsága a felöltöbbs indíték. Scott Walter Ruthorford Krisztina közlése szerint adja ki *Minstrelsyjében* (Childnél IV. r., 284. l.). Robert szerelmére anyja áldását kéri, de ez elátkozta, majd mérget hozat. Motherwell ugyancsak ezt a balladát egy Thomson nevű öregasszonytól hallotta. Ez a változat (u. o. IV. r. 285—286.) expositióval indul meg. Részletező változat még az is, melyet Motherwell Laird Ágnestől hallott Kilbarchenben 1825-ben (U. o. IV. r. 286—287.). Róbert lord és Flórencz Mária együtt nevelkedtek. Szerették egymást, de Róbert anyja ellenzé szerelmüket.

Milyen hézagos, töredezett az a változat, melyet Harris Molison asszonytól hallott. Mindjárt így indul:

Prince Robert he has wedded a wife,
An he daurna bring her hame,
The queen . . .
His mither was much to blame.

Még áldáskérésről sincs szó, a mérgezés indítéka szinte tolván előrenyomul. Ennek a változatnak a hiányosságát és szökdeléseit Child is észrevette. A vége is olyan homályos, érthetetlen, hogy csak a többi változat igazít útba.

Az anya gonoszságának tragikai következményű szerelemgát-

lása megkapó zordonsággal nyilvánul a *The Lass of Roch Royal* cz. balladában. Van egy részletező, hosszú változata (Child gy.-e VIII. r., 471—474. [50 str.]) és két hézagos, sietős (U. o. III. r. 223. és 219. l.).

Az anyánál még kegyetlenebb, még ijesztőbb a fivér. A skót népballadákban a szerelmesek boldogságának mintegy testet öltött végzete. *Lizie Want*, a szerelembe esett leányt, fivére megöli. A Herdféle (u. o. II. r., 498. l.) változatban az anya és a gyilkos fiú társalgása a megtorló ölésről sietős, hézagos jellemű. Hogy a sietősség és a hézagosság a skót balladákban mennyire viszonylagos, egy kis összehasonlításból könnyen kitetszik. Balladánkat Motherwell is hallotta egy *Storie* nevű nőtől Lochwinichben. *Lizie Wannek* ez a változata (II. r., 448—449. lk.) két lényeges mozzanatban tér el a Herdtől. A fivér mentegetőzése részletesebb, az anya érdeklődése is mélyebb s bővebb körű. A fivér kegyetlen, végzetszerű szerepe még inkább kitetszik *The cruel brother*ből. Egyike a legnépszerűbb skót népballadának. Egy ifjú megszeret egy leányt. Ez arra buzdítja szerelmesét, kérje családjá beleegyezését. Meg is teszi, csak Jánosról, a leány fivérééről feledkezik meg. Az esküvőn, mikor nővérét János lóra ülteti, szíven szúrja. Most a menyasszony arra kéri kísérőit, vezessék a dombra. Végrendeletet tesz, búcsúzkodik. Apjának a paripát ajándékozza, melyen jött, anyjának bársonyköponyegét és selyemruháját, egyik nővérenek selyemnyakravalóját s aranylegyezőjét, másik nővérenek véres ruháját adja, fivérének, Jánosnak, az akasztófát, János feleségének a vadont. A szív is elszomorodott, mennyire gyötrődött a vőlegény (U. o. I. k., 145. l.). A kegyetlen fivérről szóló balladát *Kinloch* is följegyezte (u. o. 146. l.). Az előbbi változatban feltűnő a fivér szerepe. A leány csak általánosságban adja azt a tanácsot szerelmesének, hogy szöljön a családnak. A *Kinloch*-féle már világosabb, részletesebb. Amott a figyelmeztetés így hallszik:

Sir knight, ere ye my favor win,
You maun get consent frae a'my kin.

A *Kinloch*-feljegyezte balladákban ilyen *részletes* a leány utasítása:

Ye maun ga ask my father, the king,
Sae maun ye ask my mither, the queen.

Sae maun ye ask my sister, Anne,
And dinna forget my brither, John.

Van még egy másik mozzanat is, mely az előbbi változatban részletesebb. A kíséret egyik embere figyelmezteti a vőlegényt, sápadt a menyasszony. A vőlegény kérdésekkel ostromolja a leányt, talán az oldalnyereg görbült meg, vagy eső hull a keztyűjébe, talán más szeretőt szeretne választani. A menyasszony úgy felel, az a vágya, hogy elérje *Saint-Evren* forrását. De mikor ide értek, meghalt már a szép menyasszony. Balladánkat *Herd* kéziratában is megtaláljuk (U. o. I. r. *G* jelzés.). A menyasszonyt kéri fivére, hajoljon le, hogy búcsúzásul megcsókolja:

She was louting down to kiss him sweet
Wi his penknif e he wounded her deep.

O led me over to yon stile,
That I may stop and breathe a while.

E sorok olvastakor könnyű volna felkiáltanunk: Milyen rohanó e ballada menete! A leány lehajlik, fivére véresre sebzi. Semmi átmenet. Rögtön felhallszik a leány kérése, vezessék a hágsóhoz, hadd vegyen lélekzetet. Elég a sejtetés, ki lehet találni, hogy a megsebzett leány a kísérőknek szól. Ez így szép is, tetszetős is, a balladáról alkotott közkeletű elméletnek meg is felel, de az előbbi változatban épen nincs meg ez a hézag s mi hajlandók vagyunk a Herd-féle hézagot inkább elhézagosodásnak tekinteni. Herdnél hiányzik az észrevevés mozzanata is. Kinlochnál azt olvassuk, mikor a gonosz fivér nővérét megsúrta, megszólal az elülső ember, a vőlegény lovagoljon oda, mert sápadt a menyasszony. Harris kéziratában is megvan balladánk egyik változata (U. o. I., 147.). Hogy ez a ballada mennyire sietős, hézagos, Childnak is feltűnt. Child több sort hiánnyal jelez meg, azt akarva igazolni velők, hogy a balladamondó egyes szakokat elfeledett, s így a ballada hézagossá vált. Csupán egy mozzanatra utalunk. János lovára ülteti a menyasszonyt:

Up an spak our foremost man:
,I think, our bonnie bride's pale and wan.'
,What will ye leave to your father dear.'

Milyen hézagok tűnnek itt fel? Elsősorban az, hogy a lóra ültetés után a gonosz fiú nővére szívébe kést döf. Tagadhatatlan, kitalálni kitaláljuk, különösen ha a többi változatot ismerjük. De hiányzik a dombhoz vagy a forráshoz menés mozzanata is. A skót ballada milieu-elméletés hirdetői a skót éghajlat zordonságára, az északi ember szükségavúságára utaltak volna, pedig emberi gyarlóságot vehetünk észre: feledést, emlékezetből kihullást. Ismeretes a balladának ír változata is. Ez is nagyon hézagos, s ha a ballada egyéb változatait nem ismernők, meg sem lehetne értenünk.

Itt a fivér, amott az anya a vész okozója. De van olyan ballada is, melyben a szerető a gonosz s az anya virraszt, aggódik halódó fia mellett. *Lord Randal* szintén igen népszerű skót ballada. Íme az a változat, melyet *Scott Walter* adott ki *Minstrelsy*jében. (Child id. gyűjt. I., 160—161. l.).

1. O where hae ye been, Lord Randal, my son?
O where hae ye been, my handsome young man?
,I hae been to the wild wood, mother, make my bed soon,
For I'm weary wi hunting and fain wald lie down.'
2. Where gat ye your dinner, Lord Randal, my son?
Where gat ye your dinner, my handsome young man?
,I din'd we my true-love, mother, make my bed soon,
For I'm weary wi hunting, and fain wald lie down.'
3. What gat ye to your dinner, Lord Randal, my son?
What gat ye to your dinner, my handsome young man?
'I gat eels boiled in broo, mother, make my bed soon,
For I'm weary wi hunting, and fain wald lie down.'

What became of your bloodhounds, Lord Randal, my son?
 What became of your bloodhounds, my handsome young man?
 ,O they swelled and they died; mother my bed soon,
 For I am weary wi hunting, and fain wald lie down.'

5. O I fear ye are poisond, Lord Randal, my son!
 O I fear ye are poisond, my handsome young man.
 ,O yes! I am poisond; mother, make my bed soon
 For I am sick at the head and I fain wald lie doon.'

Az egész ballada izgalmas párbeszéd. Az aggódó, izgatott anya végre megtudja, hogy fiát megmérgezte a gonosz szerető. Csaknem teljesen megegyezik ezzel a változattal a Halliwel-közölte alakulat, mely még 1849-ben is nagyon népszerű volt Skótországbán (U. o. I., 161. l.). A Burns közölte változat (u. o. I., 161. l.) mindössze nyolcz sorból áll. A túlságosan hézagos variánsból csupán annyit tudunk meg, hogy az ifjú lord anyja kérdezősködésére bevallja, hogy kedvesénél volt s ez megmérgezte; kéri, vesse meg ágyát, mert terhére van az élet. Épen ilyen rövid a suffolki (angolországi) változat is. (U. o. I., 161.) Billy anyjának megvallja, hogy leánykérőben volt, de most beteg, le akar feküdni. Azt is elmondja, angolnát evett, de úgy érzi, meg kell halnia. Még elmosódottabb, még halványabb, mint amaz, s így *sejtenünk* lehet, hogy a leány az ifjút meggyilkolta. Hogy nem ezek a rövidebb, hézagosabb változatok az eredetiek, bizonyíthatják a balladának egyéb variánsai. A Wesselhoeftné, Marston Helén, Cushing asszony, Lowellné és Atkinsonné közléséből származó változatban, fontos a halódó ifjú végrendelkezésének a mozzanata (U. o. I., 163.). De érdekesek a Chamber-, (u. o. I., 164.) *Motherwell*-, (u. o. I., 163—164.) továbbá *Buchan*- és *Kinloch*- (Child id. gy. I., 165.) közölte változatok is.

Csak most térek arra a balladára, melyet a változatok csoportjában Child az első helyre tesz.¹⁾ Ez a ballada (Child id. gyűjt. I., 167.) egyike a legmegkapóbbaknak. Az anya érdeklődik fiától, hol volt, kivel időzött. Megtudja tőle, hogy zöld erdőben járt, kedvesével találkozott, angolnát kapott tőle, a maradékokat kutyái és sólymai falták fel, a melyek lábait kinyujtották, elpusztították. Az anya csak most ocsúdik fel: «Félek, megmérgezték.» Az ifjú megerősíti az anya gyanakvását. Majd végrendeletet tesz. Anyjának huszonnégy fejőstehenet hagy, nővérének aranyait, ezüstjeit, fivérének házát, földjeit adja, kedvesének a pokolt és a pusztító tüzet. Kinloch kiadta e balladát (u. o. I., 158—159), mely lényegében megegyezik amazzal, csupán az anya érdeklődése részletesebb. Kérdezi fiától, hol kapta a halakat, mire Donald így felel: In my father's black ditches; mither, mak my bed sune... Az is érdekli, mihez hasonlítottak, mire Donald-től ilyen választ kap: Black backs and spreckld bellies. A végrendekezés lényegében itt is olyan, mint amott, csupán gonosz kedveséről emlékszik meg részletesebben. Hurkot, kötelet hagy neki, hadd akaszszák fel gonosz bűne miatt.

Child arra utal egy 1629-iki veronai változat alapján, hogy ez a ballada Olaszországban több mint 250 éve ismeretes s most is

¹⁾ *Ballads of the North of Scotland*, II., 172.

éneklik. Az olasz balladában megvan a részletes végrendekezés is. De a végrendekezés indítékát megtaláljuk a német, holland, svéd, dán, magyar változatokban is. Így abból a tényből, hogy a hagyakozással teljes ballada az ősből s a legegyetemesebb elterjedésű, könnyen következtethetünk arra, hogy a Scott Walter-féle változat tömöttebb alakulata a balladának.

A szerelmi indítékok körében érdekes a társadalmi egyenlőtlenség mozzanata. *The Gypsie laddienek* az a tárgya, hogy a cigányok elcsábítják a lord feleségét. Egy változata 18 versszak¹⁾ (Child. id. gyűjt. VII. 66—67), de van bővebb változata is. (U. o. 68—69.) Érdekes, hogy jóval hézagossabb az a varians, mely Anglia északi részében járatos (13. str. U. o. 70. l.). Még ennél is vázlatosabb a népszerű ír varians 1860 tájáról, mindössze nyolcz versszak. Valóban, az ír változatban olyan nagy hézagok vannak, melyeket képzeletünk akkor tölt ki biztosan, ha ismerjük a skótot.

A gyermek mint a szerelem élő szégyene s a bűn útján való szabadulás töle az egyetemes népballada-költészetnek jól ismert indítéka. Ennek a tárgykörnek megkapó nyilvánulási a *Mary Hamilton* s *The cruel mother* című skót népballadák. Hamilton Mária, Stuart Mária udvarhölgye gyermekgyilkosság miatt halállal lakol. Egyik változatát *F'inlay* is feljegyezte (U. o. VI., 396—397. lk.). Expositióval indul:

There lived a lord into the south
And he had dochters three
And the youngest o them went to the king'es court
To learn some courtesy.

Megtudjuk, hogy egy lord legfiatalabb leánya a királyi udvarba kerül, hogy megtanulja a finom modort. A második versszak már csak ennyi: She rowed it in a wee wee clout. Valamit egy kis-kis ruhába burkolt. Mennyire felbátorodhatnak itt a szabad mozgásra hajlamos képzelet! Milyen tökéletes példája ez a skót balladának! Milyen hézag! Az udvarhölgy udvarba jutása és titokzatos, bűnrejtő cselekedete között milyen ír tátong! De a következőkből már többet tudunk:

She rowd it in a wee wee clout
And flang it into the faem,
Saying, Sink ye soon, my bonny babe!
I'll go a maiden hame.

O woe be to you, ye ill woman,
An ill death may ye die!
Gin ye had spared the sweet baby's life,
It might hae been an honour to thee.

She wadna put on her gowns o black
Nor yet wad she o brown,
But she wad put on her gowns o gowd
To glance through Entro town.

¹⁾ *The Edinburgh Magazine*, 1817, 309. l.

Come saddle not to me the black, she says,
Nor yet to me the brown,
But come saddle to me the milk-white steed,
That I may ride in renown.

Ebből a gyorsmenetű, szaggatott modorú balladából kitetszik egy-két mozzanat. Hamilton Mária megölte gyermekét. De kiderül más is. Mária büszkélkedik, aranyruhában, tejfehér paripán akar ragyogni, pompáskodni. Kérdezzük, hol itt a kapcsolat? Mire vonatkozik az, hogy a gyermekgyilkos Mária annyira kérkedik? Itt még a sejtés sem elég, mert annyira terjed a hézag homálya, hogy a külobböző vérmérsékletű hallgatóktól függ, mit vetítsen ki képzeletük a homály-lepte hézagba. Sokkal czélszerűbb a *Kinloch*-féle változatra utalnunk. (U. o. IV., 391—392.) Ez a változat már felvilágosít bennünket. A bűn kiderültével Stuart Mária arra akarja rávenni Hamilton Máriát, vegyen fel fekete vagy barna ruhát, menjen Edinburghba, hol halál vár reá. De az vörös ruhában akar pompázni. Mikor végiment Edinburgh utczáin, nem egy szép nő sóhajtozott. De ez így szól: «Ne sírjatok! Tegnap megöttem gyermekemet, megérdemlem a halált.» A rideg királynőtől nem remél kegyelmet. Mikor felment a Tolbooth-lépcsőkön, háromszor felnevetett, mikor lejött, halálra ítelték. A leányokat buzdítja, vegyenek példát róla. Majd eszébe jut, milyen készséges udvarhölgye volt Stuart Máriának, ez mégsem kegyelmez neki. Ő tett gyöngyöt a hajába, ő fűzte be a ruháját, s most az a jutalma, hogy Edinburghban felakasztják. De belátja, ki gyermekét megölte, halált érdemel. Az összevetésből egyszerre megvilágosodnak a Finlay-közölte ballada homályos részei. Ha vizsgálódásunkat még tovább folytatnók, — Child a balladának tizenhét változatát közli — ez az igazság még inkább megizmosodnék.

Hasonló a tárgya *The cruel mother*nek. Feljegyezték Herd, Scott, Motherwell, Kinloch, Harris, Smith. Ha a Herd-féle versiót vizsgáljuk (u. o. I., 221. l.), észreveszük, hogy hézagossága, szökdelő modora olyan nagyfokú, hogy megértése is szeges-akadékos munka. Érdekes, hogy a Herd-, Scott-, Motherwell-féle változatokban csak általánosságban van szó a gyermekgyilkos nőről. Már az a változat, melyet *Kinloch* egy Beattie nevű leánytól hallott (u. o. I., 121. l.), így kezdődik:

There lives a lady in London
All alone and alone ee,
She's gane wi bearn to the cleark's son
Down by the green wood sae bonnie.

Zöld köpenyét magára veszi s úgy megy az erdőbe. Tölgyfára támaszkodik, két gyermeket szül. Azok a változatok minden expositio nélkül a szüléssel indulnak, a Kinloché már az előzményekről is szól: a leány Londonban egy ifjúval szerelmi viszonyt sző, ki megejti. Még részletesebb az expositiója a harmadik változatnak (U. o. I., 121. l.).

1. There was a lady, *she lived in Lurk*,
Sing hay alone and alonie,
She fell in love with her father's clerk
Down by you greenwood sidie.

2. She loved him seven years and a day
Till her big belly did her betray.

Részletesen megtudjuk, *kit* szeretett a leány, *hol* történt a ballépés, *hány évig* tartott a viszony.

A megejtett és cserben hagyott leány történetét olvassuk a *Burd Isabell and Earl Patrick* című balladában. A Kinloch-féle variáns vázlatosabb, hézagosabb, mint a Buchan-kiadta ballada (U. o. VIII., 418—419—422. l.).

A tragikus szerelmi balladák gazdagsága a skót népköltésben bizonyára feltűnő. Számtalan változatban él a szerelem indítéka. Bűvös ereje, zordon varázsa vagy tragikai vihara a skót balladákban sajátos, meleg közvetetlenséggel szól hozzánk. De nemcsak a szerelem motívuma munkás a skót balladában. Még ebben a tragikus körben három népszerű balladát tárgyalunk, melyekben a szerelem hangja csak gyenge mellékszöveggel hallzik: az elsőt *az erőszak*, a másodikat *a bosszú*, a harmadikat *az árulás* balladájának nevezhetnők.

Rob Roynak feleségre van szüksége, egyszerűen a kezdetleges asszonyszerzési módhoz folyamodik: leányt rabol.

Child tizenegy változatát közli. Rob Roy elragadja Jean Keyt, hogy feleségévé tegye. Erőszakkal hurczolja a pap elé. Ez megesketi őket. Rob Roy büszkélkedik családjával, gazdagságával, hogy hitvese hazavágyódását ok nélkül valónak tüntesse fel. Milyen hézagos az a változat! (U. o. II., 194.). A Campbell féle sokkal részletesebb (U. o. VII., 251—252.). Könnyes szemmel búcsúzik a leány anyjától. A megható istenhozzádnak nyoma sincs az előbbi-féle változatban. De nem találjuk a következő részt sem, mely szépen festi az elrablott leány zaklatott lelkiállapotát:

As they went over hills and dales,
This lady ofttimes fainted,
Cries: 'Wae be that cursed money
This road to me invented.'

Rob Roy bőbeszédű dicsekvése is lényeges eltérést mutat a másik változattól. Kérkedik önmagával, családjával. Majd kivánatosá akarja tenni a leány előtt jövődjét. Ígéri, jó dolga lesz, hosszú, széles, zöld tollaságyat kap majd. Ez a rész is hiányzik ott, épen úgy, mint annak a leírása, milyen erőszakosak voltak Rob Roy és társai a menyasszonynyal:

Twa held her before the priest,
Four laid her in her bed
And sae mournfully she weeping cryed,
When she by him was led.

Részletes a Motherwell feljegyezte változat is (U. o. VII., 247—248. lk.). A rablók a leánynyal dombokon, sziklás helyeken vágatnak át, keresztülhaladnak Dryman városán is, Buchanan-ban is töltenek némi időt, ruhát vesznek neki, de a leány tovább makacsodik. Részletesebb itt az erőszakos esketés leírása is. Balladánknak

van még egy változata (U. o. VII., 248—249. l.). Milyen bőbeszédű Rob Roy hányaveti dicsekvése s vígságra buzdítása:

But I been east and I been west
And seard the king of France, lady.

And now we hear the bag-pipe play
And we maun hae a dance, ladie,
And a' the country round about
Has heard of Roy's fame, ladie.

Shake your foot, shake your foot
Shake your foot wi me, ladie
For now you are my wedded bride
Until the day ye die, ladie.

Az erőszak nyersségén túltesz a bosszú gorombasága. A bosszú ijesztő rémsége nyilvánul *Lamkin*-ba. *Lamkin* megöli egy lordnak a feleségét és gyermekét, míg ez otthonától távol van. A szörnyű tettet azért követi el, mert a lord nem fizette ki. A balladának Robertson-, Herd- és Finlay-féle változata nagyon hézagos (U. o. IV., 335—338. l.). Épen ilyen szökellő az *Allingham*-megőrizte variáns is (U. o. IV., 339. l.).

1. As my lord and my lady
Were out walking one day,
Says my lord to my lady,
„Beware of *Lamkin*.”

2. „O why should I fear him
or any such man,
when my doors are well barrd
and my windows well pinnd?”

— — — — —

3. O keep your gold and silver
it will do you some good,
It will buy you a coffin,
when you are dead!

4. There 's blood in the kitchen
and blood in the hall
And the young Mayor of England
lyes dead by the wall.

A férj figyelmeztetése után nyomban *Lamkin* támadása következik. De ezt csak sejtenuünk lehet a sietős utalásból, mert a harmadik versszakban már *Lamkin* feddözik. Az utolsó versszak a gyilkosságról szól. Épen ilyen vázlatos a *Skene*-lejegyezte változat (u. o. 331—332. l.), viszont a *Logan* féle (30 strófás) több részletre kitérően mondja el *Ramkin* rémes bosszúállását (U. o. 326—327. l.). Főbb mozzanatai: a férj figyelmeztetése, *Ramkin* besurranása, szövetkezése a hűtlen, gonosz dajkával, a kis gyermek meggyilkolása, az úrnő találkozása *Ramkin*nel, *Ramkin* gonosz beszéde, a dajka ölésre biztat-

gatása, az úrnő halála, a hazatérő lord iszonyú bosszúja. Valóban, ez a ballada szélesebb szövésű, mint egyéb változatai.

Míg *Lamkin*ben a bosszú rémes komorsága rémit, *The fire of F'rendraught* az árulás macabre színezésű balladája (U. o. VII., 44. l.). A XVII. század első felében történt az az esemény, mely a ballada anyagát szolgáltatja. Child a skót történeti balladaköltés egyik legtragikusabb termékének tartja. A *Kinloch*-féle változat (u. o. 45—46. l.) töredékessége s vázlatossága Childnek is feltűnt.¹⁾ *Robertson*-féle változata (u. o. 46—47. l.) sokkal teljesebb. Az a tárgya, hogy *F'rendraught*né John lordot és *Rothimay*-t áruló módon vesztükbe sodorja. A *Kinloch*-féle változat annyira szökdelő s olyan sok benne a hézag, hogy megértése is lehetetlen, ha a többi változattal össze nem vetjük. A legjelentősebb mozzanat, hogy *F'rendraught*né John lordra és *Rothimay*re gyújtja a házat, nincs meg a *Kinloch*-féle változatban. Merész ugrással [a VII. versszakban] egyszerre ott tart a ballada, hogy John kivette zsoltáros könyvét s minden vers végén ezt zokogja: «Adja Isten végét nyomorúságunknak!» Itt hiába találgatunk, most általánosságban még csak gondolhatunk valami veszedelemfelére, de épen arra, a mire a többi változat alapján kell gondolnunk: a házfelgyújtásra, ráeszmélhetünk-e? Ez csak a ballada végén derül ki. De a ballada-technika szempontjából érdemes még két versszakot vizsgálnunk:

14. Now there 's the rings frae my fingers
And the brooch frae my breast-bone,
Ye 'll gae that to my gude ladye!

15. „How can I loup, or, how shall I loup?
How can I loup to thee?
When the blood is boiling in my body
And my feet burnin frae me.”

Valóban, erős munkával lehet ebből a vágató balladai modorból kiokoskodunk, hogy John feleségének üzent Gordon Györggyel. Ez arra is biztatja, ugorják ki, s a biztatás után jó a válasz, nem ugorhatik, mert vére forr s lába is már csaknem elégett. Igazán, most már eloszolhatott a balladai homály. Kiderült, hogy égés volt a nagy veszedelem. De egyszerre csak a következőt olvassuk:

16. „If I was swift as any swallow
And then had wings to fly,
I could fly on to fause *F'rendraught*
And cry vengeance till I die.”

Ezúttal megint nagy a sietés s a hézag! Persze a balladához elengedhetetlen a balladai gondolkodás. Balladánk sietőségében arról sem szól, értesült-e a szegény feleség a vésről? Elég csak azt olvasnunk, hogy szegény bosszúért kiált az égre. A maga tömörségében megkapó a *Ritson*-közölte változat, (u. o. VII., 47. l.) de feltűnő, hogy a feleségről szó sincs benne. A tűz elharapózása, John könyör-

¹⁾ Child 13. sorban alkalmazza a hiányjeleket.

gése, a szolga ugrásra buzdítása a főmozzanatok, de balladánk, úgy szólván, csak egy termékeny pillanatot ragad meg, s nem szól sem az előzményekről, sem a hatásról. Terjedelmesebb az a változat, melyet Motherwell *Minstrelsyje* őriz (Child gy.-ben VII., 44–45. l.). Részletes Fren draughtné csábítgatása. Epen ilyen körülményes a kastély felgyújtásának elbeszélése, világos, bősavú a könyörgés, az aszszony hetyke és rideg könyörtelensége, a szolga esdeklése urához. Milyen részletességgel válaszol:

17. str. ,But I cannot loup, I cannot come,
I cannot win to thee,
My head 's fast in the wire-window,
My feet burning from me.

18. str. My eyes are seething in my head,
My flesh roasting also,
My bowels are boiling with my blood,
Is not that a woeful woe?

Gyűrűt küldi feleségének. Ez kezét tördeli s haját tépdesi. Majd a hírhozó szolgálával áll kínos perbeszédbe: «Te egészségesen állsz előttem, míg férjem távol sínylődik.» A szolga mentegetőzik, hiszen kérte urát, ugorják le, majd felfogja, de csak gyűrűt vetette le. A feleség megrázó fájdalomkitörésével ér véget a ballada.

Azok az összehasonlítások is, melyeket végeztünk, szembeszökő tanulsággal járnak. *Elvitázhatatlan tény, hogy ugyanannak a balladának hézagos és részletező változatai vannak.* Mindeddig a hézagosabb, a siető, szökdelő, a kihagyásos jelleműek nyomultak homloktérbe. Ennek a jelenségnek egyik oka az, hogy a skót balladákat nagyrészt Percy gyűjteményéből ismerték. Ma már szigorú kritikával olvassuk ezt a világhírű gyűjteményt, mely tudományos értékesítés szempontjából messze elmarad Child-nek csaknem könyvtárnyi, hatalmas anyagot felölelő, rendkívüli philologiai erényekkel jeleskedő balladatára mögött. A Child-gyűjteményből kisugárzó igazság egészen más színű, mint a milyenről a Percy-féle tanuskodik. De Percy gyűjteményében is utalhatunk egy érdekes mozzanatra. Percy egy skót balladának két változatát közli. *Barbara Allen's crueltynek*¹⁾, ennek a megkapó, minden ízében elragadó népballadának, *John Grehme and Barbara Allen* csupán egyik változata.²⁾ Amott kedvesének földre helyezett holtteste láttán Borbála vad kacagásban tör ki, a mit sem a holttest letevésének, sem a szilaj fájdalomtól égő kacajának nincs nyoma. Külömben is mennyivel rohanóbb és drámaibb ez a változat, mint amaz!

Ki kell éleznünk, hogy számtalan esetben szembeszökő a hézagosságnak, hogy úgy mondjam, nem költői jelleme. Se szeri, se száma a hiányjelekkel jelzett üres soroknak Child nagyszabású gyűjteményében. Epen abban az esetben, mikor a hézagosság érthetetlen homályossággá fajul, képtelenség azt gondolnunk, hogy a hézagos

¹⁾ Percy: *Relics of Ancient English Poetry*, 1790-iki kiadás, III., 109–111.

²⁾ Ugyanott, III., 114–116.

változat az ősi. Ez a modor meg sem felel a nép szellemének, másrészt a hézagok sok esetben ezeknek a balladáknak valóságos Kain-jegyei. Hiszen Scott Walter is észrevette a balladamondók emlékeztének gyarlóságát, Courthope okoskodása is ezt az álláspontot támogatja, Child hézagjelöléseire pedig felesleges újból utalnom. De ezúttal óvatosságra is szükség van, mert bizonyára nem egy esetben van dolgunk bővüléssel, gyarapodással is. A népköltésben ez a jelenség épen olyan közönséges, mint az ellenkező: a kopás. Bédier élesen rámutatott arra, hogy a mesék vándorútját állomásról-állomásra kísérnünk lehetetlen. Ilyenfajta lehetlenség néhány esetben megállapítanunk, mikor van dolgunk kopással s mikor bővüléssel. Child *Burd Isabell and Earl Patricket* tárgyalta így szól a különböző változatokról: «*C B*-nek a változata, de félakkora sincs: annak megtudása, vajjon *B*-ben van-e toldás, vagy *C*-ben kihagyás, egyetlen olvasót sem fog nagyon aggasztani.» (Id. mű VIII., 418. l.). Talán az volna döntő, melyik változatnak régibb a feljegyzése? Ez az érvelés helytelen gondolkodásra vallana. Sokszor az a változat, melyet ötven vagy hatvan évvel később jegyeztek le, régibb, mint korábban lejegyzett variánsa. De van még egy másik megszívlelendő tényező is. Egy-egy balladának sokkal több változata él, mint a mennyit a gyűjtők buzgalma lejegyzett. Bizonyos elveket kell keresnünk, melyek irányíthatnak bennünket. Egy tényezőt említettünk már: a feledés és kopás útján támadt hézagosságban mutatkozó, valóságos szervi fogyatkozást. A másik mozzanatnak az a kiinduló pontja, hogyan keletkezik a népballada? A Gummere-féle okoskodásnak ellenemondanak a tények. A ballada rendszeren valamely esemény, történés megéneklése. Vikár Béla egyik szép dolgozatában (*Hogyan keletkezik a népballada?*)¹⁾ kimutatja, hogy a *Szücs Marcsá*-ról szóló népballada hősnője Mezőcsáthon élt. 1822 körül kedvese féltékenységből agyonlőtte. Egy mezőcsáthi ember, Új Péter megénekelte ezt a szomorú esetet. Vikár Béla megállapította azt is, hogy az elterjedt változatok Új Péter szerzeményének módosulásai. Ki ismerné a skót balladák Új Pétereit? De hogy ezek a skót balladák is rendszeren egyes események visszhangjai, Scott és Child mély búvárlatokon alapuló bevezető dolgozatai tanúsíthatják. Nem annyira a tárgytól, mint a skót Új Péterek vérmérsékletétől, hajlamától s kedélyalkatától függött, milyen lehetett egy-egy balladának ősi alakja? Vér- és kedélyalkat szerint egyik bőbeszédűben énekelte meg a kínálkozó esetet, mint a másik a maga tárgyát. Ezek a balladák szájról-szájra jártak s módosulásokon mentek keresztül. *Armstrong Róbert* angol kutató a következőt írja a népballadákról: «Szóhagyomány útján szálltak egyik nemzedékről a másikra. Nem voltak róluk írott másolatok; mindaz, a mire pontosságban az elmondónak vagy éneklőnek támaszkodnia kellett, emlékezete volt s így az átszármaztatás folyamán a ballada alakjában számos változásnak kellett történnie. E változások nagy részét valószínűleg az emlékezetben való elcsuszamlásoknak kell tulajdonítanunk, melyeket tévedéseknek hívhatunk, de néhányuk bizonyára annak a meggondolt törekvésnek az eredménye, hogy javításokat eszközöljön.»²⁾ Arm-

¹⁾ *Ethnographia*, 1905-iki évf.

²⁾ *Old ballads of England and Scotland*, 1909, *Introduction*, 12. l.

strong egy tényezőről feledkezett meg, milyen lehetett annak a kedélyalkata, kitől egy-egy ballada eredeti alakja származik.

Arra az eredményre jutottunk, hogy a hézagos, sietős balladák mellett a skót nép ajkán élnek ezeknek a balladáknak részletesebb, körülményesebb másai is, s így egyáltalában nincs jogunk arra az elhamarkodott következtetésre, hogy az összes skót balladák egyfajta jelleműek.¹⁾

3. A lomha köd sem ereszkedik mindég Skócia népköltésére. Ez a világ nem mindég rideg, a derús kedély napsütésére fagya meg-megolvad, köde is szépen oszlik. Ha nem egyszer rémített a szerelmi élet zordon tragikai ereje, sok balladától viszont a derús, békés vagy a boldog egyesülés megkapó varázsa szól hozzánk enyhe szelíd-séggel.

Percy gyűjteményének egyik legkedvesebb darabja *The Gaberlunzie Man*.²⁾ Egy öreg asszony vendégül látja a tarisznyás embert, ki másnap a vendéglátó asszony leányával megszökik. Nagy a boldogságuk. A szökevények szívesen fogadkoznak, együtt koldulnak. *The broom of Cowdenknows* (Child id. gyűjt. VII., 192. l.) ez. balladáról Motherwell és Kinloch azt írják, hogy egyike a legnépszerűbb skót népballadáknak, s hogy minden vidéknek megvan a maga változata. Az a tárgya, hogy az egyszerű fejő leány lord felesége lesz. Balladánkkal rokontárgyú *Lizie Lindsay* (U. o. VIII., 256. l.). Egy ifjú ügyes cselofogással feleségül nyeri Lizie Lindsayt. A végén derül ki, hogy az ifjú Macdonald, előkelő úr, kinek kastélya s nagy birtokai vannak.

Glasgow Peggy is ebbe a balladakörbe tartozik. Egy ifjú hű emberei segítségével Glasgow városából ellopja Peggyt. Kiderül, hogy a szerelmes leányszöktető előkelő úr, ki Peggyjét boldoggá teszi (U. o. 273—274. l.). *The laird o Drum* is ilyen szerelemről regél (U. o. VIII., 325—326. l.). Drum lordja az egyszerű leányt fénynyel, ragyogással övezi, feleségévé teszi:

For he has taen her by the hand
And laid her through the ha,
Says, You're welcome hame, my lady Drum.

¹⁾ «A román balladában — írja *Moldován Gergely* — hiába keressük az északi népek balladában előforduló drámaiságot, a titokzatos félhomályt, az események rohamosságát, mert, *mint Russo mondja, a román ballada valóságos krónika*, mely nem állítja elő az eseményeket, hanem azokat elbeszéli.» Arra utal, hogy az oláh ballada elbeszélés, melyben minden rész «nagy részletességgel van előadva» (*Alsó Fehér vármegye néprajza*, 959—560. lk.) Tárgyunk szempontjából fontos Böckel Ottónak következő nyilatkozata: «Das Schwinden der Fähigkeiten Wort und Weise im Gedächtnisse festzuhalten, zeitigt den Übergang beliebter Romanzen und Balladen in Prosa.» (*Psychologie der Volksdichtung*, 414. l.)

²⁾ Percy gy.-e, III., 48—51. Ennek a derús végű balladának, Thomsonné közlése szerint való dumbastonsshirei változata (l. Child hézagjelzéseit!) mennyivel vázlatosabb, mint a Lambe-től származó norhami. Épen ilyen részletező a Storie-tól való lochwinnachi változat, míg a Herdé vázlatosabb. Részletező a Walter Scott-féle.

Fivére szemrehányást tesz a lordnak a rangján alul kötött házasság miatt, de ez a feddést semmibe sem veszi, boldogan üli nászát. Nem kevésbé kedves *Glenlogie, or Jean o Bethelnie* (U. o. 345—346. l.). Glenlogie megtudja, hogy Jean o Bethelnie érte eped. Lovára kap, hozzájuk vágat. A ballada gyönyörűen fejezi ki a derüt, a boldogságot:

O pale and wan was she when Logie came in,
But red and rosy grew she whenever he sat down:

,O turn you, bonnie Jeanie, o turn you to me,
For, if you'll be the bride, the bridegroom I will be.'

Van olyan ballada is, mely előkelő úri leány s egyszerű férfi szerelméről szól. *Richie Storie*ban a lord leánya megveti a gróf szerelmét. Inasáért, Richie Storiért ég a szíve. Csakugyan Richie (Richard) felesége lesz (U. o. 293—294. l.). Balladánkhoz hasonló *The kitchieboy*. Tárnya a kukta és előkelő leány boldog egyesülése (U. o. 401—402. l.). Nem kevésbé érdekes *James Hatley* (U. o. 372. l.). Fennwick ellopja a király ékszereit és James Hatley-re tolja a bűnt. A királyleány apjának az ifjú életéért könyörög. Kéri, Fennwick és Hatley hadd menjenek párviadalra. A király megengedi. A párbajban Fennwick megsebesül. Most már bevallja bűnét. Hatley előkelő rangra jut, a királyleány pedig így üdvözlí:

Come home James Hatley and dine wi me.
For I've made a vow, I'll keep it true to thee,
I'll never marry a man but thee.

A megejtett leány tragikuma nem egy skót ballada tárgya. De nem mindég zord a skót felfogás. Tanusíthatja *The rantin laddie* (U. o. 352—354. l.). A pajzán ifjú egy leányt szeret. Apjának megvallja a leány, hogy Aboyne gróf a kedvese. Egy mosogató fiú ajánkozik a leánynak, hogy levelét majd elviszi Aboyne kastélyába. Így is történik. A grófnak könnyei omlanak. Azt olvassa a levélből, kedvesét saját apja, anyja bántja, barátjai elfordulnak tőle, szolgálai semmibe sem veszik. Ötszáz emberrel indul el a gróf, eljut kedvese hajlokába. Örömmel üdvözlí, majd magával viszi. Skót balladában olvassuk a boldogságnak ezt a derüs rajzát:

The bird i the bush sang not so sweet
As sang this bonny lady.

Könnylelmű szeretkezés a tárgya *The baron o Leys*nek is (u. o. 357—358. l.), megoldása épen nem tragikus. A boldog szerelem indítéka még több skót ballada tárgya. *The grey cock, or, saw you my father* (u. o. 390. l.) kedves, derüs ballada, mely a hajnali dalokra emlékeztet.

Nemcsak a szerelmi tárgyú balladák végződnek derüsen. A házasság indítékára nem egy skót népballadában találunk. Gondoljunk csak *Sir Patrick Spensre*!¹⁾ Itt komor, gyászos vége van a balladának,

¹⁾ Child *Sir Patrick Spens*nek 18 változatát közli. Irodalmunkban először Binder Jenő állapította meg, hogy Arany János *Sir Patrick Spens*et

míg *Young Allan*ben (u. o. 377—378. l.) a veszedelemben forgók menekülésével egészen ellenkező megoldást nyujt. A matrózok hálálkodnak Istennek :

Thanks to God an our guid master
That ever we came safe to land.

The heire of Linnet is a menekülés balladájának nevezhetnök. Forrása keleti erekből szivárgott. A tékozló fiú, ki végére járt örökségének, gerendára akarja magát akasztani. A végzetes pillanatban *életmentő pénz* hull ki a gerenda mögül.

Míg a tárgyalt skót népballadákban a derús vég, a szerencsés kibontakozás, az örömrre, boldogságra fordulás a legjelentékenyebb mozzanatok, másrészt vannak olyan derús jellemű skót népballadák is, melyek csodás, mesei, tündéries mozzanatokot tartalmaznak.

*Thomas The Rhymer*¹⁾ valóságos népmese balladaalakban. Ennek a körnek legkedvesebb balladája *The wee wee man*. (U. o. Child, II., 330.). Tanulságos a *Kinloch*-feljegyezte változat. Egy sétáló előtt egyszer feltűnt a csodás kis emberke. Kérdi tőle, hol lakik, mire úgy felel, a völgyben. A mi kíváncsinkat társaival együtt a völgybe vezet. Csinos hölgyet pillantanak meg. Huszonnégy nő áll szolgálatára. Síposok mulattatják őket. Mielőtt mindezt megmagyarázhatták volna, eltűnt a ház s a kis ember. Tündéries a jelleme *Tam Linnek* is (U. o. 340—343. l.). Erről a meseszerű balladáról a széles folklorisztikus alapon kutató Child büszkén vallja (u. o. 336. l.), hogy csak a skót nép ismeri. A sajtósági mesei átalakulások indítékával találkozunk *The twa Magicians*ben (U. o. 402. l.).

Míg az előbb tárgyalt két balladakörre a derús jelző illik, ezúttal a harmadikkal foglalkozunk, a komikai csoporttal.

A rüt külső leírásának egyik legmulattatóbb balladai nyilvánulása *Kempy Kay*.²⁾ Ebben a balladában a rüt leány rajza aprólékosan részletező. A legvaskosabb hasonlatok t szik rikítívá *Kempy Kay* csúfságát s fokozzák lépésről-lépésre a komikai hatást. Nagyon tréfás hangú *Get up and bar the door* (Child IX. 98. l.). Kaczagtatóan komikai a helyzet *The friar in the well*ben (U. o. 102. l.). A csalafinta leány a szerelméért esdeklő barátot nevenséges helyzetbe sodorja. A szerelmes barát a vízbe pottyan. Szánalmasan kiáltoz, könyörög, a leány pedig ezt kiáltja le hozzá :

Ye said ye wald whistle me out o hell,
Now whistle your ain sel out o the well !

Végre megkönyörül rajta s kiszabadítja. Emlékezetünkbe idézi Percy gyűjteményének (III. 229. l.) *The baffled knight* című balladáját. Ez pompásan írja le, hogyan hiúsítja meg egy hölgy a tolavkó férfi

Scott Walter *Minstrelsy of the Scottish Border*éből fordította (EPHK., 1900, 790. l.) Binder Jenőnek ez a cikke kikerülte figyelmemet, azért nem hivatkoztam reá *Skót és angol hatás Arany J. balladái*ban cz. tanulmányomban. *Irodalomtörténet*, 1912.

¹⁾ W. Scott: *Minstrelsy of the Scottish Border*, II., 251.

²⁾ Pitcairn: *MSS. from the singing*, 19.

szerelemi ostromait. Pajzán tárgyú, derűs megoldású *The Jolly Beggar* (Child, IX., 111—112. l.). Víg ballada még *The Keach i the Creel* is. (U. o. 122—123. l.). Ebben a balladában legmulatságosabb a szerelemesekre leselkedő vénasszony neveltséges helyzetbe jutása. *The Keach i the Creel* a legkacszagtatóbb francia fabliau-kat juttatja eszünkbe. *Hazajöttem a vásárról* című tréfás balladánknak tökéletes skót mása a nagyon mulatságos *Our goodman* (Child, IX., 91—92. l.).¹⁾

* * *

Tanulmányunknak az volt a célja, hogy a skót balladák jellemét a maguk valóságában megismerjük. Számot vetettünk a balladaelméletekkel, jellemeztük magukat a balladákat. Bizonyára kiderült, hogy a homály és a hézagosság viszonylagosak a skót balladákban s nagyon sok esetben, mint a hogyan Ferenczi Sári utalt erre a mozzanatra a székely népballadák körében, nem ősi jelenségek. A milieu-elméletnek azt az álláspontját, hogy ez a szükséztűség, ideges szökellés a skót környezet természetes következménye, valóbszerű okokra való utalásokkal pótoltuk. A milieu-elméletnek azt az egyetemesítő elvét, hogy alig-alig téved napsugár a skót népballadák felhőborította s ködlepte világába, kissé meg kellett ingatnunk. A valóságot sohasem szabad valamely kevés adaton épülő apriorikus elméletnek feláldoznunk. Ha a spanyol románczoknak is akadna Childjük, ki a változatokat egymás mellé állítaná, meglepődve tapasztalnók, hogy a spanyol románczok között is feltűnnek a hézagosak, a vázlatosak a krónikásabb, a nyugodtabb folyású változatok mellett, épen úgy, mint a tragikusak nagy csoportja a derűsek és vígak mögött. A milieu-nek tagadhatatlanul megvan a maga hatása, de nem olyan túlzott mértékben, mint ez az elmélet hirdeti. Az ember első-sorban ember Skóciában épen úgy, mint a spanyol ég alatt. Ha ezt a szempontot nem tévesztjük el, a *ficta universalitas* lidércztűze bizonyára nem csal bennünket ingoványba.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

SZIGLIGETI „SZÖKÖTT KATONÁ”-JÁNAK KÜLFÖLDI ELEMEI.

A szociális jellegű dráma, a mint ismeretes, a XVIII. század közepén alakult ki a nyugati irodalmakban. Angol minták (LILLO, MOORE) nyomán és a klasszikus tragédia reakciójaként születik meg a francziáknál DIDEROT kezdeményezésére a polgári dráma («drame», «drame bourgeois»).²⁾ Németországban a szintén angol-után-

¹⁾ L. még *Ethnographia*, 1907. 163—164. lk., *Ethnographia*, 1908. 47. l.

²⁾ Fontosabb speciális munkák a polgári drámáról: W. Wetz, *Die Anfänge der ernsten bürgerlichen Dichtung des achtzehnten Jahrhunderts.*

zással föllépő LESSING, valamint SCHILLER alkotják az új irány marandó műveit (*Emilia Galotti*, *Kabale und Liebe*). Az ő ösztönzésükre és a beözönlő francia drámák hatása alatt terjed el a színpad irodalmában az egykorú viszonyok komoly ábrázolása. Schiller klasszikussá emelkedő tragédia-stílusa és XIX. századi követői, a francziáknál pedig a «romantisme» áramlata egyidőre leszorítják ezt a reális műfajt, úgyhogy a mai társadalmi dráma új alapokon épült föl.

A mi irodalmunkban a fejlődés fázisai nem esnek pontosan egybe a nyugati irányzatokkal. Így hozzánk a francia klasszikus dráma csak röviddel azelőtt jut el, mikor színpadunk már az ellentétes iránynak kényszerül meghódolni: a comédie larmoyante-nak, a német polgári színműnek. Nálunk a drámai érdeklődés Corneille, Voltaire és Shakespeare, Schiller és Kotzebue együttes jegyében indul meg.¹⁾

A XVIII. századi és a rajta továbbépítő XIX. századeleji polgári drámák termelése — a maga egészében tekintve, mint egy nálunk is érezhető nagy irodalmi hullám — a magyar dráma történetírásában még nem szerepelt a kutatás kiinduló szempontjával. Pedig nyomról-nyomra követhető párhuzamosságokra és sok, eddig csak elszigetelten értékelt jelenségre vetne világot egy ilyen vizsgálódás. E szempont igazolása és a beállítás áttekinthetősége kedvéért legyen szabad egy pár szembeszökőbb tényre futólag rámutatnom.

A polgári elemnek a drámában nyilatkozó osztály-öntudata, LILLO egész Európát bejárt darabjának (*The Merchant of London* 1731) késői visszhangjaként, nálunk is megszólal az első szociális iránydrámában (Gorove *Érdemes Kalmár* 1807). A gyermekei sorsán szerető gonddal örökös családatya — a házi életet rajzoló polgári drámának ez a DIDEROT (*La Père de famille* 1758) által megteremtett sarkalatos típusa — nálunk GEMMINGEN (*Der deutsche Hausvater* 1780) közvetítésével, mint a «magyar háznak atyja» jelenik meg KELEMEN LÁSZLÓ átdolgozásában (1794) a színpadon; a *Kérőkben* (1819) szintén egyedül az apát látjuk gyermekei jövőjének őreként a család középpontjába állítva; s még KISFALUDY SÁNDOR *Dárday háza* (1825) is — az első tudatos magyar «családi kép» («Familiengemälde», «nemesházi rajzolat») — a Diderot darabjának tárgyi és formai schemájára készül. A színpad, mint a külföldi drámák leghatékonyabb terjesztője, elhozza az «ország atyját» is hozzánk, a fölvilágosodás állambölcseletének ezt az ideális uralkodó-típusát, úgy hogy a IV. Henriket, Nagy Frigyeset és II. Józsefet anekdotikus milieuban és népük jóságos atyjaként szerepeltető francia és német színművek keltik föl, a XVIII. és XIX. század mesgyéjén, a Mátyás-kultuszt és lesznek megindítói nálunk is a jelennel szociális hangulatánál fogva

Worms, 1885. A. Eloesser. *Das bürgerliche Drama. Seine Geschichte im 18. und 19. Jahrhundert*. Berlin, 1898. Kimerítő összefoglalás F. Gaiffe vaskos könyve: *Le drame en France au XVIIIe siècle*. Paris, 1910.

¹⁾ A XVIII. század végén föllendülő drámaírás és a meginduló színpadi élet külföldi ösztönzőiről olv. Császár Elemér összefoglaló munkáját: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. Budapest, M. T. Akadémia, 1913 (főkép 3—4. és 13. fejezet).

kapcsolatos történeti vígjátéknak (KISFALUDY K.). Szerepelnek drámánkban a társadalmi tendencia többi alakjai is. Ilyen a francia drámának (DELISLE, CHAMFORT) Rousseau filozofájára formált típusa: a vad ember, a természetes erkölcs képviselője, szembeállítva a civilizáció romlott társadalmával. Ezt a típust a német írók is fölkapták («Inkle és Yariko»-tárgy) s nálunk különösen KOTZEBUE népszerűsítette. Ez az európaszerző ismeretes alak élt a magyar színpadon is; B. PERCZELL IMRE (1821) Chateaubriand *Ataláját* dramatizálja, bizonyára egyik német színpadi földolgozása segítségével; KUTHY LAJOS egyik darabjának (*Fehér és Fekete* 1839) főhősévé teszi az idealizált négert; s fiatalkori emlékek szálai szintén ehhez a XVIII. századból kiinduló színpadi hagyományhoz fűzik a SZIGLIGETI *Trónkeresőjének* (1867) rajongó kún leányát. Irodalmunk első népies alakjainál is kimutathatni az összefüggést a külföldi drámákkal, a melyek a primitív népeken kívül a romlatlan falusi néphez is optimizmussal fordultak. Ezek nyomán kedvelt típus lesz színpadunkon a zsidó alakja, melynek német elődei Lessing (*Die Juden* 1754) óta, speciális darabokban és mellékalakokként, számtalanszor szerepelnek. Több XVIII. századi hagyomány továbbfejlesztéséről alább lesz szó. Igen érdekes irodalmunkban a harminczas és negyvenes évek drámája, mely a szociális drámának már a francia romantikával való keveredését mutatja.

E megállapítások részletes kifejtése és összefoglaló megírása egy oly program lehetne, mely csak nagyobb kereteken belül volna megvalósítható. Jelen értekezés célja — a magyar társadalmi dráma kezdeteinek világirodalmi analógiáira való rámutatás mellett — egészen speciális: pusztán egy drámának, a SZIGLIGETI *Szökött katonájának* (1843.) külföldi kapcsolataira szorítkozik. A *Szökött katoná* ugyanis — a mellett, hogy egy új műfaj, a népszínmű, vele ébred különállóságának tudatára — közvetve és közvetlenül maga is folytatója a fentemlített két nagy hagyománynak, benne gyökerezik a polgári dráma és a francia romantika áramlatában. Kiindulópont, de egyúttal hosszú fejlődésnek is áll a végén.

Hogy nyomos előzmények után is kiindulópont, azt már a kortársak is észrevették,¹⁾ és nagy hatása is részben újszerűségére mutat. Szigligeti is úgy beszél darabjáról, mint az első magyar népszínműről.²⁾ Viszont érthető, hogy a színpadi hagyomány tudata is jelentkezett a kritikában. Legkirívóbb volt a Zerffi hangja, ki a *Szökött katonában* nem látott egyebet Victor Hugótól és a francziáktól eltanult színpadi bűvészkedésnél.³⁾ Szigligeti maga is nyilatkozott darabjának tárgyi hovátartozásáról,⁴⁾ midőn elismerte, hogy Weil Fülöpnek a budai színpadon egy «hasonló tartalmú» színművét adták, bár ezzel szemben a saját eredetiségét továbbra is fenntartotta. A «Pan-

¹⁾ Császár Ferencz 1844-ben már külön műfajként tárgyalja a «divatos magyar népszínműveket». (*Életképek*, 394—399. és 434—438. l.)

²⁾ Pl. *Budapesti Közlöny* 1868. II. köt. 1134. l., vagy *Magyar színművészek életrajzai*. Budapest, 1878. 93. l.

³⁾ *Pannonia*, 1844. évf. 435. és 507—8. l. Később is állítja, hogy a *Szökött katoná* «tulajdonképen nem eredeti». (*Mátyás fia mint Corvin és Törvénytelen vér*. Buda, 1847. 33. l.)

⁴⁾ *Honderü* 1844. I. 308. l.

nonia» cz. pozsonyi német lap ¹⁾ névtelen pesti tudósítója erre Weil Fülöp eredetiségét vette védelmébe, úgy hogy a Weil által személyesen is hangoztatott német minta ²⁾ és a két darab hasonlósága az első nyomok, melyeken a forráskutatás elindulhat.

Erre vonatkozólag Névy László ³⁾ jelölte ki a helyes irányt, abból indulva ki, hogy, mint minden író, Szigligeti is nemcsak élmények, hanem minták után is dolgozott. E minták, írja Névy, «főképp a németek családi drámái közt keresendők», bár magára a népszínműre a legszebb példák a francia irodalomban vannak (Sedaine, George Sand). A tisztázásra váró plágium-kérdést W. Wurzbach próbálta megoldani, ⁴⁾ de adatai, melyek alapján a Weil darabját a *Szökött katoná* után készült pusztá fordításnak minősíti, nem ellenőrizhetők. Az első szélesebb tudományos alapot Sziklay János értekezése ⁵⁾ adja a népszínmű eredetének kutatásához, rámutatva az idegen nemzetek középfajú drámáira, melyekben a nép szerepel. A romantikus áramlat hatását Cserhalmi Hecht Irén részletezte, ⁶⁾ utalva a belső szakaszszímek, valamint a nép és főrangú osztály együttes szerepeltetésének Victor Hugo-i példájára. A tündérvjátékokra visszamenő népies elemek mellett a városi élet jelentősebb szerepét a *Szökött katoná*ban Bayer József ⁷⁾ mutatta ki: «A mesének úgyszólván csak keretét tette a népies elem, mert a központban mégis csak Gergely származásának története és e titok fölfedeztetése áll.» Ugyancsak Bayer emelte ki, hogy a *Szökött katoná*ban az egységes cselekvényt a képek változatos sorozata pótolja. Kont Ignác ⁸⁾ a népszínmű egész műfaját a romantika szelleméből származtatta, esetleg George Sand pozitív hatását is lehetségesnek tartva. Vértesy Jenő ⁹⁾ is, részlethatások keresése helyett korszerű beállítását adva a *Szökött katoná*nak, a műfaji eszme gyökerét a francia és német vaudeville-okban, énekesjátékokban jelöli meg. Az elemekre bontást Szentgyörgyi László vitte tovább, körültekintő dolgozatában ¹⁰⁾ utalva a fölismerés motívumának és az akusztikai hatáskeltésnek Victor Hugo-i remniscenciáira. Riedl Frigyes egyetemi előadásaiában (1911 2. I. félév)

¹⁾ 1844. évf. 126. l. V. ö. *Világ* 1844. I. 170. l.

²⁾ *Pannonia* 1844. 161. l. Weil különben beismeri, hogy a *Szökött katoná*t látta a színpadon, mikor a kérdéses német darabnak régebb idő óta tervezett átdolgozásába fogott.

³⁾ *A népszínműről. Figyelő* (szerk. Szana T.) 1873. 340. l.

⁴⁾ *Biographisches Lexikon* 42. köt. 1881. 158. l. Hozzá csatlakozik Weber Artúr is (EPhK. 1910. 549. l.), kijelentve, hogy Szigligeti darabja és a Weil által megnevezett német forrás közt «semmi hasonlóság sincs».

⁵⁾ *A magyar népszínmű története*. I. A legrégebbi időtől Szigligetiig. Budapest, 1884. 1—21. l.

⁶⁾ *A francia romanticismus korszaka*. Budapest, 1893. 48—50. és 406. s. köv. l.

⁷⁾ *A magyar drámai irodalom története* II. köt. Budapest, 1897. 79—83. l. és *Magyar Remekírók* 47. köt.: Szigligeti Ede színművei. 18—19. l.

⁸⁾ *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie*. Paris, 1902. 322. és 316. l.

⁹⁾ *Szigligeti*. EPhK. 1907. 825—6. és 830. l. V. ö. ugyanattól: *A magyar romantikus dráma*. Budapest. 1913. 273—275. l.

¹⁰⁾ *Szigligeti népszínművei*. Budapest, 1910. 15. l.

azokat a szálakat fejtette ki, melyek a fejlődés folyamán a *Szökött katonához* vezettek (tündérbohózat, melodrámá, demokratikus tendenczia, népies genre-alakok, népies líra). Az ő nyomán és Bayer József adatain elindulva kísértc végig Dobóczki Pál¹⁾ egy-egy népies alak előző szereplését irodalmunkban. A *Szökött katoná* alaptémájának körére Stephanie der Jüngere egyik rokontárgyú darabjával kapcsolatban történt az első utalás.²⁾

Mindezekből kiérezhető egy alapgondolat: a *Szökött katonának* különböző elemekből összeszótt volta. Ez az összefűzés a Szigligeti munkája, sőt általában ez volt a technikája az ő dolgozásának,³⁾ a mi egy oly írónál, ki mint színész és rendező végigjátszotta és átélte egy félszázad drámajeleneteit és szerepeit, nem lephet meg bennünket. A forráskutatás fóladata a *Szökött katonával* szemben az összerakott részeket szétszedni és külön-külön meghatározni sajátásaikat és eredetüket.

Legelőször is a cselekmény vázát nézzük a darabból kiszakítva. Egy parasztleányt erővel elvisznek katonának, próbál visszazökni kedveséhez, de elfogják s a haláltól csak az menti meg, hogy kiderül róla, hogy természetes fia a kivégzést elrendelő tisztnek, ki aztán a darab végén nyíltan is fiának fogadja őt. Ennek a történetnek a fonálára vannak ráaggatva a különböző alakok és helyzetek, mik nem tisztán a cselekvény főcélját szolgálják, hanem a közönség érdeklődését lekötő és önmagukban hatáskereső szerepük van. Az alaptörténetet is beleértve két főcsoportra oszthatjuk őket: az egyik az idegen polgári dráma hagyományára vezethető vissza, a másik romantikus elemekből áll.

A *polgári dráma* mindenekelőtt a városi életet vitte színpadra. Ebbe a körbe tartozik a *Szökött katonában* az alakok és jelenetek nagyobb része. Három személy is képviseli a külföldi eskedők társadalmi osztályát. Parti és Tengeri előkelő, külföldön élő és hazájuk nyelvén nem tudó magyarok, Lajos szabót az úrhatnamság teszi komikus francziáskodóvá. Egy másik városi típus a szenvedélyes és foglalkozásszerű kártyajátékos (a pesti Gémesi), beléhelyezve a Zrinyi-kávéház éjjeli életének és sőpredék embereinek milieujébe. A katonáélet rajza már a népies felé irányította a külföldi társadalmi drámákat is. A *Szökött katoná* alapján véve katonadráma: Gergelynek, egy szökött katonának története, mely egy erős accentussal, a katonafogdosással kezdődik. A katonadráma-jelleget fokozák még a katonaseregek megtestesítőjének, Völgyi ezredesnek, szerepe, valamint a siralomházi jelenet és a kivégzés körülményei. A *romantikus* elemek csoportja két részre különül: egyrészt VICTOR HUGO, másrészt ALEXANDRE DUMAS pére hatására.

A változt típusok és motivumok nemcsak az életben fordultak elő, hanem a drámában is hosszú történetük van. Ezt kíséreltem meg összeállítani a következőkben, a fősúlyt az idegen drámákra helyezve,

1) *Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt*. Budapest, 1912. 27—29, 37, és 41. l.

2) Kelemen László Tsapó Péteréről. *Irodalomtörténet* 1913. 337. l.

3) V. ö. EPhK. 1910. 560. l. (Weber Artúr) és EPhK. 1913. 741. l.

de szemmeltartva a nyomukba lépő magyar hagyományt is, mely mint közvetítő járult hozzá a *Szökött katona* létrejöttéhez. A tiszta magyar hagyományt, valamint a magyar népies alakok távoleső idegen származását, czéломhoz képest, nem kerestem. A *Szökött katona*, mint minden sikeres színpadi termék, nemzedékek kipróbált eszközeit értékesíti. Ezekre nézve pedig a kutatás teljessége nehezen megvalósítható követelmény és törekvés volna.

(Folytatása következik.)

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

DE JOHANNIS MICHAELIS BRUTI HISTORIÆ HUNGARICÆ LATINITATE.

Amplius sunt viginti anni, cum *Josephus Victorisz*, vir doctissimus, opusculum confecerat, quod inscribitur: *De Johannis Michaelis Bruti Historiæ Hungaricæ Latinitate.*¹⁾ In qua dissertatione tantum pars Bruti latinitatis lexicographica fusius tractatur, eaque in tres partes divisa, quibus «Index nominum priorum gentium et locorum» accedit.

Colligebat primo scriptor vocabula a Bruto usurpata, litterarum ordine digesta, quæ latius, quam apud scriptores aureæ ætatis patent. Deinde disserebat de vocabulis a scriptoribus posterioris et mediæ ævi usurpatis, postremo autem de vocabulis, quæ tantummodo apud Brutum scripta leguntur. Syntaxin atque orationem latinitatis Bruti prætereundam putabat, nam — ut scriptoris verbis utar — «constructione ambituque verborum vel maximos suæ ætatis scriptores valde superat.»

Scriptor etiam nomina propria gentium et locorum interpretanda existimabat, «ut eis quoque, qui magis ipsam Historiam a Bruto scriptam spectent, aliqua ex parte satisfaceret.» Qua quidem re ille apud rerum scriptores haud multam gratiam inierat, quia hæc in explanatione erroribus maximis et permultis implicitus erat. Quos igitur errores in hoc opusculo tollere nobis proposuimus. Perlectis iis, quæ nos de mendis a scriptore commissis dicturi sumus, nemo erit, quin confiteatur hominem alioquin doctum in hæc re pervestiganda haud multum operæ et laboris consumpsisse. Causa præterea posita est in libris, quibus in explicandis nominibus propriis usus erat; qui libri fuerunt: *G. A. Saalfeld*: *Deutsch-lateinisches Handbüchlein der Eigennamen aus der alten, mittlern und neuen Geographie* (Leipzig 1888) et *Mathiæ Bel* *Compendium Hungariæ geographicum*.

Quod ad nomina propria locorum attinet, est liber utilissimus, qui inscribitur *Orbis Latinus*, a viro docto *Graesse* conscriptus. Ad

¹⁾ EPhK. 1890. Pótkötet, pp. 305—334.

interpretanda autem nomina gentium virorumque propria tantum is nobis aptus videtur, qui memoriæ rerum Hungaricarum peritus est.

Locis prolatis tomos, paginas et lineas addidimus. Enumerabimus nomina propria, quæ apud Vietorisz falso, aut omnino non explanantur. Ubi nomen scriptoris silentio præterimus, eum vocabula illa interpretari non valuisse indicare voluimus.

* * *

Bacchitius (Brut. II. 272, 22): Bakics.

Bacius (B. III. 113, 13.): Bácsi. (*Rónai Horváth Jenő*: Magyar

Hadi Krónika II. pag. 32). Apud Viet. Baky.

Banocius (B. III. 79, 26): apud *Ióvium*,¹⁾ a quo pars hæc narrationis accepta est, legitur: Barcotius, id est *Varkocs*. (Vide M. Hadi Kr. II. pag. 48.) Apud Viet. Bánóczy.

Barcotius (B. III. 148, 12): Varkocs. Apud Viet. Barkóczy.

Bardensis præfectus (B. III. 446, 3): apud *Sambucum*,²⁾ a quo Brutus hoc mutuatus est, legitur: «... capitaneus is Borsedensis...» id est *borsódi*.

Blactius quidam Mæsus (B. II. 102, 16): Oláh Balázs (M. Hadi Kr. I. pag. 347).

Bruna (B. I. 166, 4): Brünn. (Græsse).

Cæcius (B. III. 204, 6): Csécsey. (M. Hadi Kr. II. pag. 23). Apud Viet. Csécsy.

Cameracense fœdus (B. I. 131, 5): cambrayi. (Græsse).

Carvaialis (B. I. 209, 18): Carvajal, legatus pontificis anno p. Chr. n. 1456. — Apud Viet. Karvaly.

Copitlanseus (B. I. 87, 27): apud *Dubravium*,³⁾ a quo Brutus hoc mutuatus est, legitur: Kopitlansky.

Corlatus (B. II. 227, 8): Korlátközi. (*Szentpéteri Imre*: Brodaries Históriája, Magyar Könyvtár 337, pag. 49). Apud Viet. Korláth.

Crosticinus (B. III. 52, 15): Krusics. (M. Hadi Kr. II. p. 24.)

Cuthnenses (B. I. 39, 6): cives civitatis Kuttenberg in Bohemia.

Cyabius (B. III. 430, 33): Csabi. (*Holub József*: Istvánffy Históriája hadtörténelmi szempontból. Művelődéstört. ért. 35. p. 127). Apud Viet. Csabay.

Cziczo (B. III. 21, 32): Csicsó. (Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. pag. 34). Apud Viet. Csik.

Dacia (B. II. 73, 8.): Erdély.

Georgius Deacus (B. III. 435, 25): (Bornemisza) György deák. (*Acsády*: Magyarország három részre oszlásának története. Magyar Nemzet Története V. pag. 326). Apud Viet. Deák György.

Drencennius (B. I. 18, 9): Derencsényi. (M. Hadi Kr. I. pag. 334). Apud Viet. Trencsényi.

¹⁾ *Pauli Iovii*, Historiarum sui temporis tomos secundus. Florentiæ 1552, p. 358.

²⁾ Basileæ 1568. pag. 585.

³⁾ *Jo. Dubravii*, Olomuzensis episcopi, Historia Bohemica. Basileæ 1575. pag. 301.

- Gerendus (B. II. 167, 16): Gerendi. (*Szentpéteri*: Brodaries-Históriája, M. K. 337, pag. 13). Apud Viet. Gerenday.
- Gnoscius (B. II. 183, 21): Gnojenszky. (*Szentpéteri*: Brodaries-Históriája, M. K. 337, pag. 26.)
- Gothardi mons (B. III. 240, 27): Gellért-hegy.
- Guntzium B. II. 422, 23): Kőszeg, (Græsse).
- Herbestenius (B. II. 412, 14): Herberstein.
- Hunganotus, genere Stirus (B. III. 218, 33): a stájer Ungaad János. (M. Hadi Kr. II. pag. 37).
- Iovanzarius (B. II. 320, 33): Csernovics Iván czár. (M. Hadi Kr. II. pag. 6.)
- Kereputius (B. III. 402, 5): Cserepovics (Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. pag. 268.)
- Kerrles (B. III. 47, 14): Köles (Kewles) torony. (M. Hadi Kr. I. pag. 348). Apud Viet. Kyrie eleison.
- Lascanus (B. II. 348, 15): Lascano. (M. Hadi Kr. II. pag. 11). Apud Viet. Laskay.
- Hieronymus Laskius (B. II. 325, 16): Laszki Jeromos. Apud Viet. Laskay.
- Lodronius Comes (B. II. 436, 23): tiroli Lodroni Lajos. (M. Hadi Kr. II. pag. 24.)
- Antonius Longus (B. I. 383, 11): Nagy. (*Márki*: Dózsa Gy. és forradalma, pag. 147.) Apud Viet. Hosszú.
- Mezericius (B. II. 181, 3): Mezericzki. (*Szentpéteri*: Brodaries-Históriája, M. K. 337, pag. 25.)
- Misnia, Misna (B. II. 489, 6, III. 281, 20): Meissen. (Græsse).
- Nicolizza (B. II. 423, 7): Jurisics Miklós.
- Adamus Novadomus (B. II. 129, 8): Neuhaus. (*Szentpéteri*: M. K. 337, pag. 50.) Apud Viet. Ujlaky.
- Nova Villa (B. II. 199, 22): Ujfalu. (*Szentpéteri*: M. K. 337, pag. 31.)
- Novizolium (B. III. 204, 19): Besztercebánya.
- Oberdanskus (B. II. 366, 21): Hoberdanác.
- Oenipontum (B. I. 415, 24): Innsbruck. (Græsse.)
- Opaviensis ditio. (B. I. 146, 3): Troppau. (Græsse.)
- Opoliensis ducatus (B. II. 131, 15; III. 411, 24): oppelni herczegség.
- Philippus Palatinus (B. II. 366, 30): Fülöp pfalzgróf. Apud Viet. Palotás.
- Palatinus Fridericus (B. II. 439, 10): Frigyes pfalzgróf. (M. Hadi Kr. II. pag. 21.)
- Patocius (B. III. 350, 6): Patóczy. (*Acsády*: Magyar Nemzet Története V. pag. 298.) Apud Viet. Patócs.
- Pechrius (B. III. 427, 18): Pekry.
- Pekri (B. II. 309, 14): Pekry. (M. Hadi Kr. II. pag. 9.)
- Perusicius (B. III. 402, 8): Perusics.
- Pestensis (B. II. 389, 17): apud *Zermegh*, a quo Brutus hoc mutuatus est, legitur: *Pöstyéni*.¹⁾ Apud Viet. Pesty.

¹⁾ *Schwandtner*: *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres*. II. p. 401.

- Rascius (B. II. 225, 6): Ráskay.
 Ratisbona (B. II. 408, 13): Regensburg. (Græsse.)
 Sabatia (B. II. 92, 3): Szabács.
 Salamanca, præfectus præsidii (B. III. 290, 32): Salamanca
 Ferencz. (M. Hadi Kr. II. pag. 39.) Viet. videtur vocabulum hoc
 nomen loci cuiusdam putavisse, quia apud eum hæc legimus: «Ap.
 Saalf Salamantica, Salmantia, Elmatica, Hermandica et Salmantica
 quoque scribitur.»
 Samandria (B. I. 437, 23): Szendrő.
 Stephanus Sepusius (B. I. 16, 33): Zápolyai. Apud Viet.
 Szepeesy.
 Schidlovicius (B. I. 415, 28): Szydloviczky. (*Acsády*: Magyar
 Nemzet Története V. pag. 46.)
 Solohominus (B. I. 384, 27): Zólyomi.
 Staladna (B. III. 203, 15): Zalathna.
 Tarnovius (B. II. 324, 19): Tharnovszky.
 Tenchelius (B. II. 43, 17): apud *Dubravium* (pag. 311), a quo
 Brutus hoc receperat, legitur: Tunkel.
 Tensinenses (B. I. 146, 12): cives civitatis Teschen. (Græsse.)
 Therechius (B. II. 76, 9): Török.
 Thomiczius (B. I. 415, 27): Tomiczki.
 Tirnavia (B. I. 405, 4): Nagyszombat.
 Varkoczius (B. III. 374, 32.) Varkocs. (M. Hadi Kr. II. pag.
 48.) Apud Viet. Barkóczy.
 Verantius (B. II. 271, 11): Verancsics. Apud Viet. Veráncz.
 Vormatia Vangionum (B. II. 74, 32): Worms. (Græsse.)
 Zoccolius (B. II. 240, 19): Csáholi. (*Szentpéteri*: M. K. 337,
 pag. 48.) Apud Viet. Zokoly.
 Zokoli (B. II. 305, 17): apud *Zermegh* legimus Zékel, id
 est *Székely*. (Schwandtner: *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres*.
 II. pag. 390.)
 (Budapest.)

LUDOVICUS KOVÁCS.

HAZAI IRODALOM.

Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Budapest. A M. T. Aka-
 démia könyvkiadóvállalata. 1913. 8-r. 303 l. Ára kötve 6 K.

Tompa Mihály úgy él a köztudatban, mint a népmondák és
 virágregék írója, az elnyomatás idejének allegóriás költője. Magánélet-
 nének csak az az egy mozzanata közismert dolog, hogy Petőfinék és
 Aranynak barátja és költőtársa volt. Külső életének egyszerűsége, mely
 földrajzilag is csak alig lépi át Gömör határait, nem igen kínálkozik
 olyan nagy érdekességgel, mint Petőfi viharos pályafutása. Így az
 ő arcképe nagyjában a sajtóvölgyi református pap nyájas körvonalai-
 ban él a nagyközönség lelkében, mely nem tudja, hogy a látszólag
 síma életfolyam a legrettenetesebb lelki vívódások örvényeit rejti

szíve alatt, hogy a szeretetreméltó, híres adomás, természetért rajongó költő-pap szinte egész életén át súlyos testi szenvedések rabja volt, melyek talán örökölt kóros lelki készségekkel együtt örökös szenvedéssé tették egész életét. A mai kor olvasója előtérz érte sokkal érdekesebbé válnak a költő egyéni életét feltáró lírai költemények, melyekben kevés a nyájas derű, de sok a ború, mely néha a kétségbeesett pesszimizmusig sötétedik. Így válik a látszólag eseménytelen élet az életrajzíró tolla alatt a legérdekesebb lelki elemzések tárgyává, tele megoldandó feladatokkal, magyarázatot kívánó ellentétekkel. Így történt az, hogy míg előbb a legjelesebb bírálók szinte pusztán az író költői munkásságával foglalkoztak, újabban az esztétikai elemzés helyébe az életrajz lépett. A nagyközönség és a műbírák elismerésétől kísért költőnél érdekesebbé lett a szenvedő ember. Ezzel azonban Tompa költői működésének igazi megértése is mélyült s míg a maga kora benne inkább a kiváló elbeszélő költőt látta, most a lélek mélységeit feltáró lírikus részesült kellő értékelésben. Ezt a törekvést mutatja már Kéki Lajosnak nemrégiben megjelent könyve, de még inkább Váczy Jánosé, mely már címében is tüntetőleg az «életrajz» megjelölést viseli.

A mi a könyv philologiai készülését illeti, arról, azt hiszem, nem kell külön szólnom; ennek tökéletességéről eléggé kezeskedik a szerző neve. Adatról-adatra látni, hogy mindig az első forrásból merített, hogy a leghitelesebbnek látszó újabb megállapítást is újra mérlegelte; felkutatta Tompának eddig még sajnosan együttesen ki nem adott levelezését, a rávonatköző hivatalos és nem hivatalos iratok stb. Nagyon nagy kár, hogy ebből a nagy kutatómunkából a könyvkiadóvállalat irányja miatt csak nagyon keveset lehetett lapalji jegyzetekbe szorítani, s nagyon kívánatos volna, ha a szerző a bizonyára még együttlévő anyagból kiadná a teljes Tompa-irodalom és -könyvészet jegyzékét.

A könyv kilencz fejezetre oszlik, melyekben a tárgyalás az életrajz fonalán halad. Hat fejezet Tompa életének pályájának kereteiben mozog. (Gyermek- és ifjúkor, 1817—45; Eperjes, Patak, Pest, 1845—46; Beje, Kelemér 1846—49; Hanva, fiának haláláig 1849—57; szenvedések évei 1857—1865; pályája vége 1865—68.) A beosztás nézetem szerint kelleténél jobban szétdarabolja Tompa életét s az áttekintést megnehezíti. Azt hiszem, hogy egyöntetűbbé lehetett volna tenni csupán a főfordulópontok megtartásával: az eperjesi tartózkodás 1845; papi hivatalának elfoglalása 1846; házassága 1849; fia halála 1857; utolsó évei 1868-ig. Az életrajz fonalát megszakítják esztétikai és irodalmi fejezetek: az allegória korszaka; Tompa elbeszélő költészete; lantos költészete. Ez is megbontja a szerkezet egységét. Minthogy az életrajz fonalán majd mindenütt történik hivatkozás költeményeire, mint életrajzi, lélektani adatokra, a tisztán esztétikai és irodalmi fejezeteket jobb lett volna teljesen különválasztva az életrajz után csatolni; mert így, mint most van, Tompa irodalmi értékelését és méltatását együttesen és összefoglalólag nem kapja az olvasó és irodalmi jelentőségét sem látja elég világosan. Egészen más szempont alá esnek azok a kitérések, melyek szükség-szerűképen a tárgyból folynak; ezek, habár néha különálló kis tanulmányokká bővülnek, mégis szervesen a tárgyalás folyamatába illesz-

kednek. Ezek külömben a könyvnek legszebben megírt lapjai és nem egyszer Gyulai Vörösmarty életrajzának fényes részleteit juttatják eszünkbe. Ilyen az Erdei lak kérdéses voltának tárgyalása (36. s köv. l.); a Tizek Társasága (52.); viszonya Petőfihez és a szakadás (70.); az allegória korszaka (112.), mely a szerzőnek egy régibb, igen mélyen járó tanulmányán alapszik; az önkényuralom elejének irodalmi élete, Szilágyi és Gyulai szerepe (133.); Tompa vallásos felfogása (153.); Tompa apai fájdalmának rajza (204.); s talán a legjobb és legfinomabb elemzés: Arany és Tompa egyéniségének párhuzama (211.).

Megjegyzéseimet a következőkben foglalom össze. Józán Francziska nem lehetett Tompa első szerelme (27.), hiszen már Sárbogárdon ábrándozik Mészöly Klárikáról (14.). — 1840 őszén sem lehetett Patakon harmadéves togátus, mert 1840 jan. 15-től decz. 5-ig Sissáryéknál nevelő (15.). — Az Eperjes melletti fürdő Ceméte, nem Cemete (36.). — Irányiék lakóhelye pedig Toporc, nem Toporcza (42.). — Váci szerint Tompa 1846 febr. 25-én ment a Rókus kórházba (így Szinnyi M. Írók is), Kéki febr. 15-ét mond; jó lett volna ezt az időpontot igazolni. — A szerző hivatkozik arra, hogy Tompa a Népbarátja egykori munkatársa volt, de arról a maga helyén nem szól (98.). — A regékről azt mondja Váczy, hogy bennük «Tompa nem annyira magyar, mint inkább általános emberi tulajdonságot jelképez, a melyek részint a *nép köztudatából*, részint a természetről alkotott *ősi hitéből* sarjadznak» (173.). Én a regék egyikére sem merném ráfogni, hogy forrásuk a nép köztudata és ősi hite; bizony, szinte egytől-egyig Tompa képzeletének alkotásai, melyekben, mint Zlinszky Aladár Kéki Lajos könyvének bírálatában találóan megjelölte (Irodalomtört. I. 321.), az *eredet* magyarázata a lényeges; ehhez hozzátenném még, hogy az *eredet* mindig *átváltozással* van egybekapcsolva, s így az Ovidius Metamorphosisaival való kapcsolat, melyre maga Tompa. aztán Tolnai Lajos, Kéki és Váczy is utal, még valószínűbbé lesz. A virágregék tárgyalásában Váczy nem szól arról a kérdéstről, hogy voltak-e ennek a műfajnak, mely Faludi Ferencz Tündérkertje óta megvan irodalmunkban, külföldi mintái s hogyan hatottak ezek a mi költőinkre s különösen Tompára. A mint itt nem szól a műfaji mintákról, ép úgy kerüli a többi elbeszélő költemény tárgyi forrásaira való utalást (192.), pedig ez igen lényeges a költői módszer és eljárás megítélésében s az író alakító tehetségének megállapításában. Ebben a tekintetben igen nagy különbség van Arany és Tompa közt. Aranyt mindig a tárgy művészi volta vagy művészi alakíthatósága vezérli, valósággal megérzi a nyers anyagban a tárgynak költői feldolgozásra való alkalmosságát, s a művészetet sohasem áldozza fel más: erkölcsi, hazafias vagy egyéb czélatnak, a mely ily módon aztán annál biztosabban lopódzik az olvasó lelkébe. Tompát ellenben a tárgynak vallási, hazafias, erkölcsi vagy bölseleti sajátságai ragadják meg; innen van aztán az alakítás hiánya, a műalkat lazasága, a széthulló s legtöbbször terjedő szerkezet s az a szokása, hogy az olvasóra való hatást nem bíza magára a költeményre, hanem beléhintett és hozzáfűggesztett elmékedésekkel és tanulságokkal mintegy rátukmálja. Így válnak elbeszélő költeményei s különösen virágregéi valóságos erkölcsi példatárrá s a költő erkölcsi felfogásának kifejezőivé; a *poesis*nak meg kell hátrálnia a *parainesis* elől. Ha a morális elem nincs meg magában a tárgyban,

Tompa beleteszi s erre a czélra neki egyformán jó a *Polgári Lexikon* Vályi földrajza, a mező és a kert virágai, a Felföld várai és sziklái — bárhonnan veszi tárgyát, ő az anyagszerűséggel nem törődven, valamennyit *moralis uniformisba* bujtatja. Míg Arany elbeszélő költeményei közt kettő sincs, mely teljesen mása volna egymásnak, addig Tompa ilyenmő költeményei közül alig lehet egynéhányat kiemelni, mely önálló jellegével kiemelkednék a többi közül. Ép az elbeszélő költemények tárgyalásában esik meg az esztétikai értékeléseiben különben teljesen elfogulatlan szerzőn, hogy a kelletténél többre becsüli Tompa egy s más költeményét; úgynevezett balladait pedig szinte az Aranyéi mellé helyezi (203.).

Még van egy pont, a melynek fejtegetését nagyobb részletességgel vártam s ez Tompa olvasmányainak hatása, költői munkásságára. Szinte közhely már az a vélemény, hogy Tompa egyike amaz íróinknak, kik legkevésbbé fogadtak be idegen hatást, s ezért ebben a tekintetben egyike legönállóbb költőinknek. De mikor azt látjuk, hogy járja végig ő is a Bajzaék iskoláját, hogyan kerül Petőfi és Arany hatása alá, mikép irányítja őt Szemere Miklós, akkor nem hihetjük, hogy a Biblián és Ovidiuson kívül más külföldi író is ne lett volna befolyással rá. Heinérről Tompa maga mondja, hogy kedves költője s hogy majd ő lesz a magyar irodalom Heinéje; ezt szerzőnk is idézi, de már a német költő nyomaira nem mutat rá; találjuk még a könyvben Cowper (225.), Byron, Leopordi említését is (226.), a nélkül azonban, hogy a Tompával való kapcsolatukat látnók.

Nem szeretném, ha megjegyzéseimet valaki akadémuskodásnak magyarázná; ép ellenkezőleg azt bizonyítják, hogy Váczy könyve mennyire gondolkodásra keltő s mennyire készíti az embert, hogy költőnk sajátságaiba minél mélyebben behatoljon. Hiszen a jó könyvnek ép az a legnagyobb sikere, ha az olvasót egyre újabb pontokra viszi, honnan új oldalról láttatja vele tárgyát. Ebben van jelessége Váczy könyvének is, mely méltóképen csatlakozik Tompa-irodalmunk eddigi kiváló termékeihez.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

Szent Ferencz Virágoskertje. Fioretti. Olaszból fordította, bevezetés-sel és jegyzetekkel ellátta *Kaposi József*. Budapest, 1913. Franklin-
8-r. LXXII., 270 l.

A középkori irodalom művészi kultusza, melyet a romantikus írók teremtettek meg és korunk esztétizmusa újra divatba hozott, a modern magyar szépirodalomban is erősen érezteti hatását. Babits remek Dante-fordítása mellett a Fiorettnak két átültetője is akadt: Erdős Renée és Kaposi József. A második fordításnak, Kaposiéának, jogosultságát nemcsak az irodalmi divat, hanem a Poverello alakjának rendkívüli, egyre növekvő népszerűsége adja meg: a számtalan új francia, angol, német fordítás mellett nálunk sem érthetetlen vagy fölösleges két fordítás egyszerre. Másrészt Kaposi fordítása Erdősével szemben nagy haladást mutat: hű és pontos, míg az előbbiben sok a tévedés és félreértés (l. Kaposi könyvének LXIV. lapját); azonkívül Kaposi jobban visszaadja az eredetinek természetes, szinte evan-

géliumi egyszerűségét, míg Erdős Renée nyelvében több a művészkedés és mesterkedtség.

Kaposi fordítása a legjobb (A. Cesari-féle) szöveg alapján készült és kiterjed a Fioretti szokott toldalékaira: a Sebhelyekről szóló elmélkedésekre, Fra Ginepro, Fra Egidio életére és tanításaira, azonkívül függelékként közöl még három legendát a Santa Maria degli Angeli templomával kapcsolatban, Leo testvér két látomását és Szent Ferencz búcsúját a Verna hegyétől. A bevezetés XX—XXI. lapján megkísérli a *Cantico delle Creature* prózai fordítását, (ugyanitt adja az eddigi magyar fordítások bibliográfiáját).

A terjedelmes bevezetés (LXXII. l.) a nagy ferences irodalom igen ügyes összefoglalása. Nemcsak bámulatraméltó olvasottságot és tájékozottságot árul el, hanem — a mi ritka idegen tárgyú magyar philologiai dolgozatoknál — teljesen eredeti felfogással és önálló forrástanulmányok alapján készült, nem egy helyen (így a fordítást kísérő számos jegyzetben is) megjavítva a külföldi kutatásokat. Az első négy fejezet Szent Ferencz életéről és egyéniségéről igazi irodalmi csemege philologusnak és laikusnak egyaránt: a mi csak kedveset és szépet az olasz ferences tanítványok, az angol művészi rajongók, a francia amatőrök és a német misztikusok hősükről és mesterükről megírtak, azt a maga eredeti ötleteivel fűszerezve rakja le kegyeleti ajándékul a Donna Povertà bajnokának lábaihoz. Különösen megkap frissességvel és közvetlen tapasztalat melegével a Monte Verna leírása.

Ebben a nagy tájékozottságában és tudása biztonságában rejlik egyetlen hibája is. Néhol t. i. elfelejti, hogy a nagyközönségnek szól (kül. a *Fioretti* keletkezését és forrásait tárgyaló fejezetben), kifejezéseiben nem egészen pontos és világos, úgy hogy helyenként félreértésre is adhat alkalmat. Így a XLVII. lapon igen könnyen azt olvashatni ki fejtegetéseiből, mintha az *Actus* (és a *Speculum* is) a *Floretum*-ra menne vissza, holott éppen fordítva az *Actus* a *Floretum* főforrása.

Munkájában mindenütt tekintettel van a magyarországi kapcsolatokra, sőt a VI. fejezetben röviden összefoglalja a régi magyar ferences irodalmat, különös tekintettel a *Fioretti* hatására. Adataiból csak egyet nélkülözünk: Temesvári Pelbárt Ferencz-legendáit (De Sanctis) és példáit az *Actusból*.

A mint a fordítással nem végzett fölösleges, hanem szükséges munkát Kaposi, úgy a bevezető tanulmányáért is köszönettel tartozunk neki: Katona Lajos kutatásai óta ez az egyetlen önálló és összefoglaló magyar forrásmunka a nagy ferences irodalomról.

(Budapest.)

KIRÁLY György.

Koeppel Emil: Byron. Fordította Esty Jánosné, 1—291 l. — Függelék: **Morvay Győző: Byron Magyarországon.** 293—399 l. Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1913.

Az Akadémia könyvkiadó-vállalatát köszönet illeti, hogy Koeppel Emil Byron-könyvét a magyar olvasóközönség nagyobb részének hozzáférhetővé tette. Ez a mű az életrajzi elemeket ügyesen szövi össze a nagy költő irodalmi munkásságának találó, elevenbe vágó jel-

lemzésével. A tudományos alaposságot az írás közvetlenségével egye-
síti. Sajnos, Esty Jánosné fordításának van néhány fogyatkozása. Nem
tudott szabadulni a germanizmusoktól. Germanizmusainak száma ijesztő.

Morvay Győző Byronról írott lendületes hangú bevezetése után
a nagy költő egyetemes népszerűségére és széles hódítására utal.
Röviden tárgyalja a kor magyar lapjainak és folyóiratainak Byron-
közleményeit. Szól a Byron-imádatról, mely nálunk lázas rajongásig
hevült. Kielezi, hogy államférfiaink érzelemvilágát Byron megtermé-
kenyítette. Különösen Széchenyi István gróf Byron-kultuszát elemzi.
behatóan. Kiaknázza Széchenyi *Napló*inak adatait. Kiemeli, hogy
Széchenyit Byron *Childe Harold*jának negyedik éneke nyugozta le,
első olasz útjában a *Childe Harold*-jelölte útirányt követi, általában
külföldi utazásaiban mindenütt Byron nyomait fürkészi. Arra is rá-
mutat, hogy Széchenyi Byron politikai merészségeitől elzárkózik. Majd
arra utal, hogy Kossuth Lajos szónoki készségének nevelésében Byron-
nak nagy szerepe van. Találkozik Byron *Manfréd*jének s Eötvös *Kart-*
*haus*ijának összevetése. Szemere Bertalanban a byronizmus valóságos-
fajképét látja. Kimitatja azt is, hogy Byron nem kevésbé hatott
Pulszky Ferenczre.

Riedl nyomán azt fejtegeti, hogy Vörösmarty *Eger*jében észre-
vehető *Korinthos ostrom*ának hatása. Fürkészi Vörösmarty képzele-
tében a Byron-nyomokat, melyeket eddig senki sem látott meg. Vajda
Péter prózai költeményeiben a Shelley-Byron-féle pantheizmus hatását
említi. Vachott Sándornak *A külföld rabja* című költeményét Váczy
nyomán Byron *Chilloni foglyával* veti össze. Jósika Miklós báró-
*Hélione*jében és *Herculanum*ában Byron *Eg és föld*jének motívumait
ismeri meg.

Találhatóan jellemzi az 1838-tól 1845-ig terjedő korszak Childe-
Haroldizmustól elsekélyesedett, világfájdalmas költészetét. Az ál- vagy
félfájdalmasok s a komolyabb, tehetségesebb, de nem alkotó termé-
szetű költők két csoportját különbözteti meg ebben a körben. Rá-
mutat arra is, hogy Bezerédy Gergely Byron derültebb világának a
képviselője. Szól a *tipikus Byron-imádókról*: Császár Ferenczről, P.
Horváth Lázárról és Jámbor Pálról. Petőfi és Byron viszonyának tag-
lalása mélyenszántó. Kutatja Petőfi és Byron életének hasonló moz-
zanatait. Kiemeli, hogy Byron Petőfinak kedvelt költője volt, Byron-
tól hangulatokat kapott, hogy költeményeiben több, Byronra emlékez-
tető mozzanat akad. Ismeri Ferenczi Zoltánnak, Riedl Frigyesnek s
Kardos Lajosnak Byron és Petőfi viszonyát fürkésző taglalásait is.

Megállapítja, hogy 1846-ig különösen *Childe Harold* hatása
érezik költészetünkön, de a következő korszakban Byron egyéb művei
is utat találnak. Utal kritikusaiknak Byronra vonatkozó nézeteire.
Behatóan taglalja Byronnak Arany Jánosra tett hatását. Nem mel-
lízi Riedl, Hantz és Szinnye F. fejtegetéseit sem.

A XIX. század második felében észlelhető Byron-hatást már
Kéki Lajos is vizsgálta (*A magyar verses elbeszélő költészet a XIX.
század második felében*: Irodalomtörténet, 1912.). Morvay Gyulai Pál
*Romhány*ijában s Arany László *Déli*ábok hőseiben *Don Juan*, Szász
Károly *Hedvig*ijében *Parisina* hatását látja. Majd Vajda János, Balogh
Zoltán, Bulesu Károly, Szász Gerő, Bulla János, Ábrányi Kornél és
Ábrányi Emil epikájában utal a Byron-modorra. Foglalkozik a regény-

írókkal is: Fáy Andrással, Jókai Mórral s Kemény Zsigmond báróval.

A későbbi évek költészetében is nyomozza Byron hatását (Benedek Aladár, stb.). Reviczky Gyuláról a következőt állapítja meg: «Byronhoz igaz érzések és jogos fájdalom vezették.» Czóbel Minka műveiben is kimutat némi Byron-hatást.

Nem kevésbé érdekes drámaköltőink és Byron viszonya. Kiemeli, hogy Czakó Zsigmond világfájdalmas lelkét Byron is megragadta. Részletesebben szól a Madách költészetében mutatkozó Byron-hatásról. Nemcsak nagy, általános hasonlóságokra utal, hanem a részletekben is aprólékos pontossággal igazolja, hogy Byron *Manfrédje*, *Ég és földje*, továbbá *Kainja* hatott az *Az ember tragédiájára*.

Morvay Győző «vázlat»-át nagy gondossággal, alapos tájékozottsággal írta. Pontos a Byron-fordítások, a Byronról írott magyar művek, életrajzi adatok, méltatások, párhuzamok, ismertetések, hatásnyomozó munkák s egyéb Byron-vonatkozású művek bibliográfiája.

Csupán egy-két hiányra utalok. Ha a két Ábrányit és Czóbel Minkát tárgyalja, megemlíthette volna Erdélyi Zoltánt (*Bazsalikom*, *Vesztett boldogság*) s Kiss Józsefet (*Legendák a nagyapámról*, stb.). Erdélyi Zoltán s Kiss József elbeszélő költeményeiben szembeszökő Byron hatása.

Szinnyei Ferencznek csak *Arany humora* cz. tanulmányáról van tudomása, noha ugyancsak Szinnyei Ferencz *Arany Jánosában* (*Költők és írók*) Arany Katalinját elég részletesen veti össze mintájával, Byron *Parisinájával*. Az is kikerülte figyelmét, hogy Paulovics István jeles Reviczky-könyvében szól Byronnak R.-re tett hatásáról is (75—77. l.).

Ezek a kifogások csekélyebb súlyúak s alig vonhatnak le valamit olyan munka érdemeiből, mely nagy szorgalomról, lelkiismeretes buzgóságról, a hatás megállapításában éleslátásról s józan ítéletről tanuskodik.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Joachim Durel: Commodien. Recherches sur la doctrine, la langue et le vocabulaire du Poète. Paris, (Leroux), 1912. N. 8-r. 320 l. Ára 6 frank. — **Josef Martin: Studien und Beiträge zur Erklärung und Zeitbestimmung Commediants.** Leipzig, (Hinrichs), 1913. [Texte u. Untersuchung. zur Gesch. d. althristl. Lit. III. 9., 4.], 8-r. VIII + 142. Ára 5-50 M.

A tuniszi liceum fiatal tanárának vaskos könyve azt a tételt bizonyítja, hogy Commodianus afrikai volt. Több mint 100 lapon foglalkozik C. 'doctrinájával' és annak minden pontját megtalálja az afrikai egyházi íróknál. Ezek a fejtegetései véges végig a felszínen mozognak, szerzőjük mélyre nem hatol még ott sem, a hol ez szinte

önként kínálkozik, mint a dæmonologia, az eschatologia s a morális tanítások fejtegetéseinél. Hiszen ma már ismerjük C. dæmonológiájának, eschatológiájának forrásait, sőt legújabbán számos erkölcsi tanításának eredetijét is sikerült kimutatnunk: nem lehet tehát csak úgy általánosságban azt mondani, hogy C. idevágó nyilatkozatai teljesen fedik az afrikai primitív kereszténység tanításait. Felületes és bőbeszédű fejezet a VII., melyben C. helyét állapítja meg az afrikai, tradíció-ban majd a „népies eschatológiát” tárgyalja, teljesen figyelmen kívül hagyva C. forrásait s a nála szereplő monda-változat bonyolódott alakját. A mit pedig ugyanitt arról mond, hogy Silvanus és Caelestis afrikai istenségek voltak, az egyszerű tévedés. Ha csak Silvanus említése határozná meg C. születéshelyét, akkor akár Pannoniában is születhetett volna. Csak úgy mellékesen említi meg, hogy Commodianust a Severusok korába helyezi, tehát körülbelül az Ebert-féle datálást vallja helyesnek; könyvének másik helyén (26 l.) a 250—257. évek közé helyezi C.-t, a mi nagyjában megfelel az Ebert-, Dombart- és Zeller-féle datálásoknak. De ezt a datálást a Carm. 808 verséből (. . . septima persecutio) magyarázni, úgy, mintha az a hetedik, Decius-féle keresztényüldözésre vonatkoznék, idejét multa dolog, mióta Monceaux, D'Alés s mások a hetes szám sacralis jellegét s apokalyptikus szerepét hangsúlyozták s mióta magam az egész helynek sibyllai eredetét kimutattam.

Könyvének második részében C. nyelvtanát, harmadik részében pedig (157—310. lk.) C. szókincsét adja, folytonos párhuzamokkal az afrikai írókból. C. nyelvének két fősajátságát állapítja meg: a hellenismust és az analtismust és ezeket veszi egyúttal az ú. n. afrikai latin sajátosságainak is. Főtévedése abban van, hogy vallja a külön afrikai latinság, az africitas létezését, a mi pedig ma még legalább is kétes. Tagadhatatlan, hogy C. nyelve hemzseg a vulgarismusoktól, de ezek nem afrikai provincialismusok, hanem közös nyelvfejlődési jelenségek minden latinul beszélő provinciában. Elég itt arra utalnom, hogy Brewer viszont gallicismusoknak minősítette C. vulgarismusait. Mind a két magyarázat túlzás.

Mind a nyelvi jelenségek tárgyalásánál, mind a szókincs összeállításában alapvető hibákat követ el a szerző; e hibák egyike, hogy nem dolgozik „egy” C.-szöveggel, hanem — a nélkül, hogy a szövegről előzetesen csak egy szót is szólt volna, — majd ebből, majd abból a kéziratból, kiadásból veszi a lectiókat s a coniecturákat. Ez természetesen megbízhatatlanná teszi eredményeit is. Másik nagy hibája, hogy az africistát támogató idézeteinek legnagyobb része a *Vulgatuból* való, s ép úgy az idézett Tertullianus, Lactantius, Arnobius stb. helyek tekintélyes része is bibliai idézet, viszont pedig magának C.-nak megbeszélt helyei is legalább kétharmad részben bibliai idézetek. Ez mélyre vágó módszertani hiba, mert így akár Ambrosius és Prudentius munkáiban is lehetne lapszámra felfedezni afrikai sajátosságokat. Durel e fejtegetései mutatják, mennyire igaz van Müller-Marquardtnak, mikor hangsúlyozza, hogy valamely író nyelvének vizsgálatánál mindazt, a mi bibliai vagy egyéb idézet, kölesönzés, szigorúan el kell különíteni s csak az így megmaradt anyagot kell vizsgálni. Ellenben az átvett, idézett anyagon csak az író által tett átalakítások és változtatások vonandók bele a vizsgálatba (Die Sprache

der alten Vita Wandregiseli, Halle, 1912., I. rész). Az ilyen szempontok, egyáltalán az újabb vulgáris nyelvi kutatás módszereinek és eredményeinek ismerete nélkül minden vizsgálat — melynek C. nyelve a tárgya — tökéletlen és meddő marad.

De nem is érhetett el D. elfogadható eredményeket, hiszen az újabb C.-irodalmat — Brewer első könyvén (K. von Gaza, 1906.) kívül — egyáltalán nem ismeri.

Nem mondhatok a „Lexique“-ről sem jót. C. szókincsét Dombart kimerítő indexe nyomán adja, tőle veszi a jelentésbeli változások magyarázatait is; nem egyszer eltér ezekben Dombarttól, de minden ok nélkül és helytelenül, másszor pedig hibásan állapítja meg a szók jelentését. Pl. adescare szerinte = edere, pedig ez a. m. hízlalni, ez a jelentés pedig ide (Carm. 73.) nem illik; nincs is ez a lectio (adescat) másutt, csak Ludwignál s Durel mégis ezt veszi fel a kézirat, Dombart s az összes többi kiadások (= ad escam) ellenére. Legnagyobb baja e lexikonnak a párhuzamos helyek elégtelensége, továbbá a Vulgata kritika nélküli idézgetése. Párhuzamos helyei csak ott bírnak kellő bizonyító erővel, a hol minden harmadik századbéli íróval közös vulgarismusokra vonatkoznak. Máshol tetemesen szaporíthatók volnának a class. latinságból s így nem bizonyítanak a mellett, hogy C. alapul vett szava africanismus. Módszerének gyengesége ott tűnik legjobban szembe, a hol, bár kénytelen bevallani, hogy az illető szó vagy kifejezés a class. latinságban otthonos, mégis africanismusnak vagy nem classicusnak minősíti azt. Sokszor utal Horatiusra, Ovidiusra, Ciceróra (a nélkül, hogy pontosan idézné a megfelelő helyet) s a C.-féle kifejezést mégis „post-classique“-nak, „africanisme“-nek mondja, bár egyetlen más párhuzamot sem tud felhozni mellé a klasszikuson kívül. A „septizonium“ magyarázatában gyökeres tárgyi tévedések is fordulnak elő.

C. koráról, nevééről és az afrikai hellenismusról szóló függelékében legmeglepőbb, hogy az instr. II. 39. címét: Nomen Gasei így emendálja Nomen Casei, mert Afrikában sok volt a Casae nevű helység s C. is ilyenből származhatott; a Casae névből azonban legfeljebb Casiensis vagy Casanus lehetett volna, de soha Caseus. Ép ily kalandos a „Commodianus = collecteur d'aumônes“ magyarázat is.

D. nagy szorgalommal és főképp lelkes hangon megírt könyve megbízhatatlan; szerzője nem ismeri a C. költeményei kapcsán felmerült igazán fontos kérdéseket és ezek terjedelmes irodalmát s így érdembe vágó munkát nem alkothatott. Könyve a C.-kérdést egy lépéssel sem vitte előbbre.

Martin könyve józan és nyugodt hangjával s helyes módszerével öröndetes jelenség a C.-irodalomban. Szerzőben új értékes segítő-társat kaptak azok, a kik C. korául a III. század második felét veszik fel, úgy, hogy Brewer álláspontját, mely annak idején nem egy kutatót hódított magához, ma már mind több és több oldalról érik érzékeny és sikeres támadások. Lejay, Zeller, D'Alés már nagyon meggyengítették Brewer érveit, melyekkel az V. sz. mellett harcolt, Martin könyve pedig — az előzők értékes eredményeinek egyes felhasználásával — új oldalakról és új fegyverekkel támad Brewer szépen összefűzött hypothesis-láncolatára. Nyugodtan elmondhatom, hogy támadása minden előzőnél sikeresebb és mélyebbre vágó.

Könyvének tulajdonképeni tárgya C. korának meghatározása, ennek keretében azonban néhány más fontos kérdés megbeszélésére is vesz alkalmat. Brewerrel szemben védi a Carmen szerkezeti egységét, a melyet már magam is védelmembe vettem (Comm. élete, művei és kora, Bpest, 1909., 42—44. lk.), de azt a véleményét, hogy a Carmen egészében véve a zsidók ellen szól, nem írhatom alá. Ma is az az álláspontom, hogy a Carmen főtárgya Krisztus, kiről a próféták jövendöltek, kiben e jövendölések beteljesedtek s ki a halál után övéit örök jutalomban fogja részesíteni. Ennek megfelelően a Carmen három részre oszlik, melyek közül az első az ószövetség, a második az újszövetség compendiuma, míg a harmadik, eschatologiai jellegű résznek alapja János Apokalypsise. Természetes, hogy C. moralizáló természete a Carment is telehintette erkölcsi tanításokkal, de ezek csak járulékos elemek, melyek nem adhatják meg a munka jellegét. Ha cím kell a Carmen számára, akkor a Martin-féle „adversus Judaeos” helyett inkább „tractatus de Christo et Antichristo”-nak nevezném, minthogy látom, hogy a „tractatus de Antichristo” cím csakugyan nem fejezi ki a Carmen egész tartalmát.

Onállóan állapítja meg M. az Instructiones könyveinek besorolását, újabb bizonyítékokkal támogatva az Ebert-Schanz-féle felosztást, mely szerint az I. könyvbe 45, a II.-ba 35 instructio tartozik. Érvei tetszetősek, bár elfogadásuknak főakadálya az e ponton nagyon is konzervatív kiadói tradíció, mely szilárdan áll Rigaltiusnak a kéziratba jegyzett felosztása (I: 41; II: 39.) mellett. Itt legfeljebb új, modern editio hozhatna be változtatást.

Föltétlenül elfogadom M. azon következtetését, mely Gennadius jegyzetének megbízhatatlanságát állapítja meg. Ezt ugyan eddig is mindnyájan éreztük, — magam is hangoztattam, hogy G. legfeljebb az Instructiones könyveit ismerte (Comm. élete . . . 5—6. lk.), Zeller is kiemelte G. jegyzetének értéktelen voltát (Die Zeit K.-s. Tübingen, 1909., 30. s. köv. lk.), — de Martin az első, ki bizonyossá tette, hogy G. csak az instr. I. könyvét s a II. k. 1—4. költeményeit ismerte. Ezzel együtt természetesen nagyot veszít értékéből G. azon megjegyzése is, melylyel C.-t Lactantius követőjének mondja s melyet Brewer alapul vett arra, hogy C.-nak Lactantiustól való nagyarányú függését bizonyítsa. Már több ízben, legutóbb a Didaskaleion I. évf. (1912.) 455—480. lapjain megjelent „Über das Zeitalter Kommodians” cz. értekezésemben, hangoztattam, hogy a C.-L. párhuzamok nagy része nem igazi párhuzam, csak egyes kiragadott szók vagy kifejezések szembeállítása; azok az egyezések pedig, melyek csakugyan számbajöhetnek, mindkettejük közös forrására, az Oracula Sibyllinára vezethetők vissza. Martin is csak ez utóbbi egyezésekkel foglalkozik behatóan s az Or. Sib.-ra vonatkozó eredményeimet részben felhasználva, ezeken kívül számos párhuzamos hely közös forrásá gyanánt Minucianust, Tertullianust és Cyprianust jelöli meg: így Brewer tétele végleg megdőntöttnek tekinthető.

Sajnos, Martin érdekes bizonyítását, melylyel C. körül a III. sz. végét jelöli meg, nem követhetem mindvégig egy ismertetésben. Csak röviden utalok arra, hogy C. költeményeinek az apostoli egyházrenddel s a szír ap. didaskaliával való összehasonlítása szerencsés érv a III. sz. mellett Brewerrel szemben, ki C. idevágó helyeit az ap. Consti-

tutiókkal állította párhuzamba, melyek az V. sz.-ban keletkeztek. Már a Didaskaleionbeli értekezésemben (Did. I. 467—469. lk.) magam is kimutattam, hogy a Constit. felvételére nincs szükség, mert ennek régiebb, III. századbeli alakjai, az egyházrend és a didaskalia, elég felvilágosítást adnak C. kérdéses helyeire vonatkozólag. Szívesen beismerem, hogy M. összehasonlítása az enyémnél jóval kimerítőbb. Egyezik eredményeimmel abban is, hogy C. szerinte is két üldözés közt írta műveit, mikor a ker. egyház békéje csak ideiglenes volt. Ez a kérdés is végleg tisztázottnak tekinthető.

Nem írhatom alá M. abbéli véleményét, hogy C. a Mithra-kultuszról elenyészően keveset tud s hogy ennél fogva Ammudates sem lehet azonos Mithrával. Hosszasan bizonyítottam, főképp bő felirati anyagra támaszkodva, e két istenség azonosságát és M.-nak nézetem ellen felhozott érvei nem tudtak álláspontom feladására bírni. Ó Ammudates kilétének meghatározásában oly úton indul el, melyet — mint maga is elismeri — a C.-kutatásban nekem sikerült felfedeznem, t. i. azon nem kis befolyás útján, melyet Lukianos C.-ra gyakorolt (Comm. élete 61—66. lk.). Azok párhuzamai azonban, melyekkel a hierapolisi Apollonnal igyekszik Ammudatest azonosítani, nem bírnak elég bizonyító erővel, főképp mert az egyezések épen nem szembevetődnek s mert legnagyobb részüket csak úgy sikerült megállapítania, hogy C. szövegén változtatott. Ezen emendatiók közül egyet fogadhatok csak el: instr. I. 18., 18.: *gestabatur enim et aliud tale sigillum, aluit tale sigillum helyett, de ezt az emendatiót már magam is javasoltam* (Comm. élete 10. l.). Az I. 18., 3. Ammudatem qui suum cultores more colebant, Magnus erat illis, helyes értelmet ad, fölösleges tehát a *quit quora* javítani; különben itt legszívesebben a C. lectiója mellett maradnék: Ammudatemque (Ambuatemq.). Ép így elfogadhatatlan az I. 18., 5-nek: Mittebant capita sub numine quasi praesenti ilyen emendatiója: Mittebant capita suo nomine quisque praesenti, csak azért, mert a felhozott Lukianos-párhuzam különben nem illenék ide. Néhány apróbb tévedést leszámítva (pl. I. 16., 9—10-ben Caelestis és Venus két külön istenség, hibásan veszi tehát M. Venus Caelestis név alatt egybe; az Ammudates-kincseket a dea Syra kincseivel állítja párhuzamba, mert Lukianos a hierapolisi Apollon kincseiről — a mire pedig itt szükség volna — hallgat; az I. 17., 1-ben a „pauci“ tényleg arithmetikailag veendő, holott M. osztva Weyman tévedését Theol. Rev. 1912., col. 3. s k. — azt hiszi, hogy csak kicsinyítő kifejezés s egyenlő értékű az ugyanazon sorban lévő „inani“ és „scelerati“ szókkal; helytelen az I. 19., 11. cum ligno bifurci kifejezésének „Götterbild“ magyarázata, mert világos, hogy itt a mystikus kultuszok valamely jellegzetes szertartási eszközéről van szó; stb.) helyeslem az I. 16.—I. 19. instructiók egybefoglalását és elismeréssel adózom e ciklus néhány homályos helyének sikerült interpretációjáért. Magát a ciklust azonban szűkre szabta M., mert az egységes tárgy és hangulat (= a mystikus kultuszok ostromozása) még az I. 8., 13., 14. és 15. instructiókat is ebbe a ciklusba sorozza, mint azt már többször hangoztattam (Comm. élete 70—76. lk. Didask. I. 473—476. lk.). Egyet szívesen elismerek: azt, hogy az I. 19., 1-ben előforduló Virium felett, — kit én Virius Lupusszal (Cumont: Textes et monuments... Bruxelles, 1896., inscr. n. 92.) azonosítottam, — lehet vitatkozni, bár

meggyőződéseim szerint itt csakugyan Virius főpapról van szó, a mit az I. 19-et megelőző mystikus jellegű instructiók egész sora is támogat.

C. theológiájáról szóló érdekes fejtegetéseiben nagy hibát követ el azzal az állításával, hogy C. szerint az atyaisten nem szenvedett, a mivel a patripassionismus tanát akarja C. theológiájából kiküszöbölni. Egész sora a helyeknek szól ellene: instr. I. 40., 10., carm. 414., 450., 459., 518., 615. stb. Fenn kell tartanom azt az állítást is, hogy a docetismus is szerepel C.-nál, — bár úgy látszik, M. ezt a véleményemet nem fogadja el (139. l.), — mert azt hiszem, hogy a carm. 279—281., 284., 341—342. és főkép 632. versei egészen világosan beszélnek C. chiliasmusával kapcsolatban M. a carm. 823. sorában szereplő s eddig még helyesen meg nem magyarázott 'Cyrus' szót 'Syrus'-ra javítja, a mivel — minthogy a szó Nerora vonatkozik, ki Syriából indul útjára (v. ö. Or. Sib. IV. 125.; XIII. 89. s k. és 97—98.) — egyúttal a leghelyesebb interpretációját is adta az eddig oly homályos helynek.

Végül Ebert és Brewer nyomán újból a mellett érvel, hogy C. syriai, a ki hazájában írta költeményeit (Brewer szerint Galliában). Főve, hogy C. hallgat a Mithra-kultuszról, mely Syriában soha sem honosodott meg, tarthatatlan, de Monceaux, Zeller, Weyman viszont legalább is ennyi valószínűséggel bizonyították, hogy a költő afrikai volt. Magam, nyitva hagyva a költő születés helyének meg nem oldható kérdését, ma is a mellett vagyok, hogy költeményeit Rómában, vagy legalább is az anyaországban írta (Comm. élete 103—104. lk.).

Még néhány megjegyzést az Oracula Sibyllina és C. közt felállított párhuzamairól. M. számos egyező helyet mutat ki C. és az Oracula közt, de ezek között alig van néhány, mely az én terjedelmes összehasonlításomban (Comm. élete 78—96. lk.) már meg nem volna. Így M. s vele együtt a szélesebb philologus közönség joggal hiheti majd azt, hogy e párhuzamok M. felfedezései. Pedig tudott magyar nyelvű könyvről is a Berl. phil. Wochenschr. 1911., 46., 1429. s k. hasábjain megjelent ismertetés alapján, melyben *Láng Nándor* külön kiemelte az Or. Sib.-val foglalkozó fejezetet. Azóta német nyelvű cikkekben is utaltam ezen egyezések fontosságára, úgy, hogy ha M. utánanézi, a carm. 808. s k. verseit pl. csak e nyomon magyarázhatta volna (Didask. I. 469—470. lk.). Sajnos, mint a 'Nachtrag'-ban jelenti, cikkem már csak akkor jutott kezébe, mikor kéziratát lezárta, bár tartalmáról Weyman útján részletes tudomást szerzett. Még csak egy észrevételére akarok utalni: említi, hogy az instr. I. 5., 7. és I. 11., 16-ban — mind a kétszer mint vers-záradék — szereplő 'furtimque nutritus' csak verses forrásból származhatik; fel is hozza, hogy én e hely forrását az Or. Sib. III. 139-ben: *λάθη . . . τρέφεσθαι* látom, de ezzel a hozzáadással: «eine Vermutung, die allerdings wenig Wahrscheinlichkeiten für sich hat» s rögtön utána kijelenti, hogy a kérdéses hely forrását Tert. ad nat. II. 13-ban látja; ez azonban távolról sem oly világos egyezés, mint az, melyet én felhoztam, főkép pedig próza s így M. önmagának mond ellent.

M. könyve — mely végeredményképen a III. század második felét állapítja meg C. korául, — határozott nyeresége a C.-irodalomnak s a III. század mellett állók túlsúlyát sok tekintetben hosszabb időre biztosította. Örömmel jelzem itt, hogy már csak rövid idő kér-

dése Brewer nagyszabású C.-kommentárjának megjelenése, mely bizonyára újból értékes anyagot hoz majd és számos kérdés alapos megvitatására, esetleg tisztázására fog alkalmat adni.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

C. Pschmidt: Die Sage von der verfolgten Hinde. Ihre Heimat und Wanderung, Bedeutung und Entwicklung mit besonderer Berücksichtigung ihrer Verwendung in der Literatur des Mittelalters. Diss. Greifswald. 1911. 8-r. 134 l.

Günter rendszerező, összefoglaló munkája (Die christliche Legende des Abendlandes. 1910.; v. ö. ism. EPhK. XXXVII. [1913]. 196 - 198. lk.) biztos kézzel mutatott rá a középkori legendák forrásaira. A végső szálak legtöbb esetben a hellénizmus talajára vezetnek, a melyen a kereszténység megszületett. A klasszikus föld lokális mythosai sokszor tovább élnek az új szellemi légkörben életet adva keresztény legendáknak. De néha tovább is kísérhetjük a nyomokat: görög földről a keleti népek gazdag mondavilága felé. A motívumok vándorolnak s ha egy-egy szilárd történeti vagy földrajzi alaphoz hozzákapszolódnak, a mondatípus új hajtása sarjad ki. A részletkutatások feladata a mendai motívumok sokszor rejtett, előttünk ismeretlen vándorútjának felkutatása, határozott megjelölése a csapásoknak, melyeken át ezek századok folyamán különböző kultúrrejtegeken keresztül a középkorba s onnan hozzánk utat törtek. Ehhez járul hozzá egy újabb részlettel Pschmidt munkája, a mely a középkori monda- és legendaköltészetben gyakran felbukkanó «üldözött szarvas» mondáját veszi vizsgálat alá. Kutatásának eredményei bennünket különösebben is érdekelnek, mert a csodaszarvas latin krónikáinkban s regös énekeinkben is szerepet játszik, a mint erre Sebestyén kutatásai rávilágítottak. Pschmidt vizsgálódásainak súlypontja a középkori mondaakra esik, de munkája elején, mintegy 29 lapon igyekszik a monda eredetét is felderíteni.

Már Keller (Thiere des class. Alterthums. 1887.) rámutatott, hogy a szarvas-monda görög talajon is megvolt. Ez a kiindulópontja Pschmidtnek is. A Herakles-mondakörben már találkoztunk a csodaszarvassal: a keryniai szarvasünnével. Pschmidt elég meggyőzően bizonyítja, hogy a Keryniába lokalizálás késői eredetű; a csupán Apollodorosnál (II. 81.) előforduló *την Κερυνίτην ἔλαφον* erőszakos emendatio egy régi **κερνίτις* (> *κερονήτις*)-ből (a kódexekben *κερονήτιν*, *κερονήτιν* lectio varians-ok!), a melynek «szarvval ellátott, szarvas» jelentése lehetett. A keryniai szarvasünnöt t. i. a görög írók aranyzarvúnak (Pind. Ol. III. 29.: *χρυσόκερων ἔλαφον θήλειαν*) nevezik, a mit a monda keleti eredetével magyaráz Pschmidt, a **κερνίτις* jelzőt a héber *qarn* többől származtatva le, a mely egyaránt jelent szarvat és fénysugarat.¹⁾ A görög mythosnak sémi eredetű csillagmythos szolgálhatott alapul.

¹⁾ A Vulgata fordítóját is a héber szó kettős jelentése tévesztette meg, a mikor fordításával a «ragyogó arcú» Mózes helyett a «szarvas» Mózeszt vitte be az egyházi hagyományba (v. ö. Michel Angelo Mózes-szobrát); l. Erdős József, Theol. Szaklap. VII. [1909.] I. s k. lk.

A babiloniaiak csillagászati felfogása szerint a zodiákus skorpió, bak, hal, bika csillagképei az égi víztájat alkotják. A mondák üldöző vadásza a nap lehetett, a kinek az égi víztájon kell áthaladnia, hogy az üldözött szarvasünövel azonosított csillagot elérje (e ponton Pschmadt kutatásai érintkeznek Sebestyén magyarázatával!). Keletről jutott el a monda görög földre, a hol a hellének a csillagistennőként felfogott szarvasünőt első sziderikus istennőjükkel, Artemisszel azonosították. Az üldöző nap Apollon lett, a kinek helyét később Herakles foglalta el. Egy régi krétai bronzlemez Apollonnak és Heraklesnek a szarvasünőért folytatott küzdelmét ábrázolja. Pschmadt szerint a görög mythos alaptípusa a következő: A napisten (Herakles, Apollon, Sol) üldözi a sziderikus (Artemis, Taygete, Arge) szarvasünőt (hold?) s távol nyugaton, a Hesperidák mesés országában utóléri s ott vele szerelemben egyesül. Később a monda mythikus jelentése elhomályosodott s Pausaniasnál (II. 30. 7.; VIII. 22. 6.) már egyszerű vadászmondaként jelenik meg.

A görög földön elterjedt mondát a népvándorlás hullámai vitték nyugatra. Az üldözött szarvasünő szerepel a húnokra vonatkozó mondában, a melynek — Keller utalása nyomán (id. m. 362. l.) — Pschmadt is csak Prokopiosnál és Jordanesnél található feljegyzéseit ismeri, pedig a monda már az V. századi görög íróknál is felbukkan. A középkori mondákban a szarvas többféle szerepet játszik. Mint a húnokat a Maeotison, úgy vezeti át Nagy Károlyt a Majna folyón. Az Eustachius- és Hubertus-legendákban, melyekbe az ókeresztény eredetű Krisztus-szarvas szimbolum is belejátszott, a szarvas megtéríti az üldöző vadászt. Néha az alapítandó város vagy kolostor helyét mutatja meg (St. Meinulf legendája). E csoportot kiegészíthetjük a mi krónikáinkban található mondákkal (Anon. 34. f.: Bars várának alapítása; Turóczy 53. f.: a váci monostor alapítása). Szarvas vezeti Nagy Károlyt az aacheni, IV. Károlyt a karlsbadi forrás nyomára (v. ö. Toldi szerelme. IX. é.). Fontos szerepe van a szarvasünőnek a Genovéva-mondában. Nagyon elterjedt, különösen Bretagneban, az a típus, a melyet Pschmadt «Hindenfeesagen» név alatt foglal össze. Az üldöző hőst az erdő mélyébe, innen tündérországba csalja a szarvas, a mely itt tündérré változik s üldözőjét boldoggá teszi (Partonopeus-, Tyolet-, Lancelot-, Perceval- és Artus-mondákban).

Pschmadt munkája, bár nagy anyagot ölel fel, teljesnek nem tekinthető, mert egyrészt a finn-ugor népek szarvas-mondáit nem ismeri,¹⁾ másrészt Sebestyén kutatásairól, bár azokat annak idején Kont Ignác a külfölddel is közölte (Revue Critique, XXXVII. [1903.] 337—338. lk.), nem tud. Azt azonban el kell ismernünk, hogy Pschmadt vizsgálódásai szigorú módszeres kutatás eredményei s egészében elfogadhatóbbak és történetileg jobban megalapozottak, mint Sebestyéné, a ki szerint (A regösök. 1902.) a szarvas-kultuszban és mondákban annak a csillagászati konstellációnak az emléke maradt meg, hogy a Sol invictus, Mithras napisten a téli napforduló alkalmával áthalad

¹⁾ Csak nem régen jegyzett fel Pápay József az osztyákok földjén egy a pásztor nép eredetére vonatkozó mondát (v. ö. Zichy Jenő gróf harmadik ázsiai utazása. VI. k. 129—130. lk. és Ny. K. XXXVIII. [1908.] 313. s k. lk.).

a zodiákus bakesillagzatán. De az eddigi kutatások szerint nincs nyoma annak, hogy a Mithras-kultuszban a szarvasnak olyan különösebb szerepe lett volna (Cumont: *Textes et Monuments*, etc. cz. műve sem tud róla!), a milyen volt a bikának. A mondák szarvasünője (az eredetibb változatokban mindég ἡ ἔλαφος és cervae) különben is nehezen azonosítható a zodiákus αἰγίερος (félíg kecske, félíg hal) csillagképével. Sebestyén kutatásai rámutattak arra, hogy a regölés európai népszokás, a melynek nyomait az első keresztény századokig visszakísérhetjük az egyházi írók műveiben, a kik a januári calendae alkalmából cervula- és vitulaként szereplő alakoskodókat üldözik; de hogy e szokás s vele együtt a szarvas-monda a Mithras-kultusz maradványa, azt eddig határozott történeti bizonyítékok nem támogatják.

Pschmidt művében is találunk néhány erőszakos magyarázatot, a mi ama törekvésének túlzott keresztülviteléből ered, hogy a monda változatainak lehetőleg minden vonását egy alaptípusra vezesse vissza. Így feltételezi (22. l.), hogy az üldöző vadász és a női alakot öltő szarvasünő szerelmi találkozása már a görög mythosban megvolt, mint lényeges elem, holott e vonás nyilvánvalóan csak a késői középkori mondák egy csoportjában jelenik meg; innen igyekszik Pschmidt a klasszikus mondákba belemagyarázni. Valószínűtlen, merész állítása az is (39. l.), hogy Krisztusnak szarvasként való szimbolizálása már a húnokra vonatkozó mondat befolyásolta volna. Ingatag alapon áll a monda eredetének sémi csillagmythosra való visszavitele, mint általában minden ilyen természetű, hypothetikus magyarázat. De helyesen mutat rá, hogy a görög mondák aranyos agancsú szarvasa szorosan összefügg a középkori legendák napot, holdat vagy a szentek fénykoszorúját hordó szarvasával. Az eddigi kutatások eredményeiből határozottan kitűnik, hogy a mondák szarvasa a fény képzetével kapcsolódik össze, a fény szimboluma s ez az észrevétel — ha nem is gondolunk csillagmythosra — minden valószínűség szerint a monda eredetében leli magyarázatát. Ebben az irányban kell haladnia a további kutatásoknak, melyeknek Pschmidt munkája — már csak gazdag anyagát tekintve is — biztos kiindulópontja és irányítója lehet.

(Budapest.)

MORAVCSIK GYULA.

O. Schissel von Fleschenberg, Die griechische Novelle. Rekonstruktion ihrer literarischen Form. (Rhetorische Forschungen 2. k.) Halle a. S. 1913., 8-r., 109 l.

J. Geffken Reitzensteinnak az Amor és Psyche meséről szóló könyve¹⁾ bírálatában (DLZ. 1912:257) már mint sürgős szükséget emeli ki Apul. és elődjei regényszerű műveinek vizsgálatát, annál inkább, mert R. ezt a feladatot nem oldotta meg teljes mélységében. A görög-latin regény γένοσ-ának vizsgálata ugyanis két úton lehetséges: tüzetes kutatás alá venni a megmaradt gyér töredékeket — a Bücheler-Heraeus-féle Petronius-kiadás,²⁾ mely az egyéb fragmen-

¹⁾ R. R.: Das Märchen von Amor und Psyche bei Apuleius. Lpz.-Berl., 1912.

²⁾ Berlin, 1912.⁵

tumokat is tartalmazza a feladat ezen részét nagyon megkönnyíti — vagy pedig magukat az Aristeides-féle *Μιλησιακά*-ról szóló antik tudósításokat hasonlítani egymással össze és a megegyező adatok alapján jutni el a műfajt meghatározó eredményhez. A Dares-kutatásairól¹⁾ már ismert szerző az utóbbi útát választja, mikor tanúságtételre a következő írókat állítja sorba: Ovidius, Lukianos, Plutarchos, Apuleius, Jul. Capitolinus, Eusebius Hieronymus, Tertullianus és Mart. Capella. Egyszerűnek tetsző eljárása teljesen eredeti, mert a kérdéssel foglalkozók közül még a legkiválóbbak, E. Rohde,²⁾ A. Chassang,³⁾ R. Reitzenstein sem jöttek rá erre az egyedül célhoz vezető gondolatra.⁴⁾ A szerző gondolatának kiaknázásában tehát nem támaszkodhatott semmi előmunkálatra, de mert prózai műforma rekonstrukciójáról van szó s mert a klasszikus irodalmak retorikus jelleme kétségtelen, felhasználja az ókori retorikával foglalkozó irodalmat, nevezetesen R. Volkmann kiváló művét⁵⁾ is.

Az új úton nyert eredmények meglepőek és a kérdéssel foglalkozók, de minden class.-philologusnak is felettebb örvendetesek. Sch. v. F. a *Μιλησιακά*-ról egész sor elfogadható vonást állapít meg. Így bebizonyítva azt, hogy a (fabula) Milesia = fabula Græcanica = az Apul. Met.-eiben szereplő «fabula», ez magánhordotta a *ίλαρία, γλαφυρός χαρακτήρ, ήθοποιία*, az ellentétek változatosságának, az anyag aktualitásának és a szereplők polgári voltának jegyeit. Ezen eredmények maguk beszélnek és a ki tudja, hogy minő nehézségekkel jár valamely műforma elveinek rekonstrukciója, az csak elismeréssel adózhat neki. Különös művének hangja, melylyel újszerű dolgait előadja; a modernizmusnak hódoló szerzőnek az az eljárása, mely egyegy E. Norden, vagy R. Reitzensteinről írt széljegyzetében megjelenik, teljesen fölösleges annál inkább, mert e két férfinak Sch. v. F. tudománya, bevallva vagy be nem vallottan, végtelenül sokat köszön.

(Budapest.)

BRUNN SOMA.

Otto Rub: Das Burgtheater. Statistischer Rückblick auf die Tätigkeit und die Personalverhältnisse während der Zeit vom 8. April 1776 bis 1. Januar 1913. Gelegentlich des 25-jährigen Bestehens des neuen Hauses am 14. Oktober 1913 zusammengestellt. Mit einem Geleitwort von Hugo Thimig. Ein theaterhistorisches Nachschlagebuch. Wien, Paul Knepler. 1913. 8-r. 307 l.

A bécsi Burgtheater — új épületének 25 éves jubileuma alkalmával — 137 évi működésének statisztikai áttekintése jelent meg Rub

¹⁾ Dares-Studien, Halle a. S. 1908.

²⁾ Der griechische Roman und seine Vorläufer,² Lpz., 1900.

³⁾ Histoire du roman. . . dans l'antiquité grecque et latine, Par., 1862.

⁴⁾ C. Bürger két dolgozatában (Hermes, 1892. 345 s k. l.; Blankenburgi programtervezés 1902: Studien z. Gesch. d. griech. Romans) már tudatában van ezen eljárás czélszerű voltának, a mikor a régebben is vizsgált két Ovidius-helyet és Lukian. Amores I.-ét analizálja, de nála nem ez a legfontosabb.

⁵⁾ R. Volkmann, Die Rhetorik der Griechen und Römer, Lpz., 1885.

Ottónak, a Burgtheater színészenek, tollából. A mű nemcsak az összehordott anyag nagyságánál fogva érdemel figyelmet, de szempontjainak sokfélesége és könnyen kezelhetősége miatt is valóban mintaszerű. Készségesen helybenhagyjuk, a mit a szerző maga is önérzetesen megemlít előszavában, hogy még egy színház történetéről sem irtak ilyen teljességű áttekintést.

Bevezetésül a Burgtheaterre vonatkozó művek bibliográfiáját adja, azután az előadott darabok jegyzékét 1776 ápr. 8-tól 1912 decz. 31-ig első előadásuk sorrendjében. A Burgtheater műsoráról eddig két statisztikai áttekintés jelent meg. Az egyiknek szerzője Wlassack,¹⁾ a másiké Weltner és Behrmann.²⁾ Elődeinek munkáit Rub csak összehasonlításképp használta és első forrásokból dolgozott. Főforrása az a majdnem teljes színlapgyűjtemény, melyet Wlassack igazgató mentett meg az elégtetéstől.

Rub összeállításának előnye az előbbiekkal szemben, hogy nem betűrendben adja a darabok jegyzékét, hanem első előadásuk sorrendjében és így mellözve a merev szótárszerűséget, tükre lesz az ízlés változásának és szemlélteti egyes irányok elhalását és újak előrenyomulását. Közli a darabok első és utolsó előadásának dátumát, az előadások számát. Klasszikus daraboknál, vagy olyanoknál, melyek nagy kedveltségre tettek szert, az első előadás szereposztását is közli. Így tájékoztatást nyújt a személyzet legkiválóbb tagjainak főszerepeiről is. Hogy az első módszer elvesztett előnyét, a könnyen kezelhetőséget megőrizze, a darabok betűrendes címjegyzékét közli az első előadás évével. Kár, hogy csak 1776-tól dolgozza fel az anyagot. Igaz, hogy II. József csak ekkor tette a német színészeket udvari színészekké; de az új színház műsora a régi, 1748 óta folyó rendszeres német játékindre tradícióihoz kapcsolódik. Annyan azonban mégis tekintettel van a régi műsorra, hogy az 1776 előtti első előadás évét apróbb betűkkel odaiktatja a már a régi műsoron is szereplő darabok neve mellé.

A műsor felsorolása után következik a színház vezetőinek névsora időrendi egymásutánban. Közöttük találjuk Eszterházy Miklós herceget, mint az 1809-ben alakult Theaterunternehmungsgesellschaft elnökét. E társaság tagjai között vannak Eszterházy Ferencz és Eszterházy Ferencz Miklós grófok és Pálffy Ferdinánd gróf. Pálffy 1811-től 1812-ig az udvari színház igazgatója, 1814—1817-ig az udvari színházak és a Theater an der Wien bérlője; színházi szენvedélye miatt, melynek egész vagyona áldozatul esett, Theater-Pálffynak hívták. Egy pár szomorú adat arra, hogy mennyit áldoztak főuraink a XVIII. sz. végén és XIX. sz. elején divatból és passzióból az idegen színészetre.

Következik a Burgtheater színészeinek felsorolása, élén a törzsgárda tagjainak jegyzékével, megjelölve életük és itteni szerződésük tartamát, első fellépésük keltét és első szerepüket. Külön kimutatást

¹⁾ *Repertoire des deutschen Schauspieler in Wien*, ein alphabetisches Register sämtlicher Aufführungen deutscher Schauspiele in den Wiener Hoftheatern von 1748—1800. (1881, litografálva.)

²⁾ *Alphabetisches Verzeichnis der Schauspielaufführungen im Hofburgtheater vom April 1776 bis Oktober 1888*. Wien (é. n.).

közül azokról, a kik legtovább voltak tagjai a színháznak. Az a száz színész, kinek huszonöt évnél nagyobb a szolgálati ideje, a Burgtheater tradíciójának őrzője, stílusának főképviseelője a jövő-menő százakkal szemben.

Első ízben adja a Burgtheaternél vendégszerepelt művészek jegyzékét évek szerint s ezt is követi a betűrendes mutató. A német színészvilág előkelőségei mellett (Schröder, Böck, Borckert, Iffland, Devrient L.) magyarországi német színészek is szerepelnek elvétele. Pestről 1814-ben Stein, 1864-ben Scherenberg Gusztáv Ottó, 1872-ben Stettner Lina, Budáról 1825-ben Bervison Minna, Pozsonyból 1827-ben Weik kisasszony. Ez a sorozat még kiegészíthető, mert a legtöbb vendégszereplőről nem állapítja meg, hogy honnan jött.

Irodalomtörténeti szempontból a legérdekesebb az utolsó fejezet, melyben áttekintést ad arról, hogy az egyes írókat hány darab képviseli a Burgtheater műsorán s hogy darabjaik mennyi ideig és hány előadásban szerepeltek itt. Így összefoglalást nyer a műsor felsorolásában szétszórt anyag, képet nyerünk az egyes drámairodalmi irányok s az egyes nemzeti drámairodalmak színpadi térfoglalásáról. Szembezőkő a közönség ízlésének változása, a melylyel rövid időtartamra egyes kegyeltek felé fordul. A másik műsört alkotó erő a színház vezetőségének tudatos tendenciája, melylyel különösen a német klasszikusok művelésére törekszik.

A német írók közül a legtöbb előadás Kotzebuet képviseli (3872), ki ebben versenytárs nélkül áll minden országok és minden idők írói között. Utána következnek: Schiller (1911 előadás), Schröder (1412), Iffland (1329), Laube (1149), Bauernfeld (1126), Grillparzer (985), Weissensthurn (912), Goethe (881). A többiek közül kiemelem a következőket: Lessing (581), Gutzkow (355), Freytag (272), Hebbel (236), Hauptmann (217), Kleist (291), Ludwig (134). Csak egy néhány a beszélő számokból; de míg Kotzebue, Schröder, Iffland, Weissensthurnnál ez már bezárt sor, a többieknél a szám még emelkedésre vár.

Az idegen irodalmak közül a francia hódított legnagyobb tért. Feltűnő a francia irodalom nagy térfoglalásában a francia drámairodalom nagyjainak túlságosan kis szerepe. Legnagyobb Scribe, Dumas, Augier s a nyomukban támadó társadalmi iránydrámák s újabban Sardou kedveltsége. Míg Scribe-et magát 609, színdarabgyárát 1081, Sardout 468 előadás képviseli, a klasszikusok közül csak Molière van állandóan műsoron (199 előadás), Racinetől a Phédre ötvennyolcz előadásban, Corneillenek három darabja tizenöt előadásban került színre. Hugot csak Hernani képviseli, mely háromszor került színre. Annál nagyobb mérvet ölt a Shakespeare-kultusz, mely a német klasszikusokét is felülmulja. Eddig 2177 est jutott Shakespeare-előadásra. Az olasz irodalomból a XVIII. sz. végén a legnagyobb Goldoni szerepe. A spanyolok közül Calderon van mindvégig műsoron; a norvég irodalomnak újabb fellendülése is nyomot hagy Björnstjerne Björnson és Ibsen drámáival.

A magyar drámának is külön fejezet jut. Öt író szerepel itt. Ezek közül egy magyarországi, de nem magyar: Artner Teréz magyarországi német író, kinek *Stille Grösse* cz. háromfelvonásos drámája ér 1821-ben négy előadást. A másik magyar író, de olasz eredeti nyomán készült német munkájával szerepel: Fekete János gróf

Voltaire ismert barátja (1741—1803), Marchese Pedemonte darabjáról készült fordítása: *Scaliger Can Signorio Beherrscher von Verona* 1786 ápr. 17-én és 1792 ápr. 9-én került színre. A magyar irodalom szerepe három írónak négy darabjára szorítkozik. Jókai *Könyves Kálmánja* került háromszor színre 1885-ben Grósz fordításában. Nagy sikere eddig csak Dóczi darabjainak volt; *A csók* 1877 február 27-től 1903-ig volt műsoron és 59 előadást ért; az *Utolsó Szerelem* (1885 nov. 4-től—1903-ig) 33-at. 1912 december 23-án került színre Molnár Ferencz *Farkasa* Polgár fordításában és december 25-én megismételték. Ez az egyetlen most is műsoron lévő magyar darab. A magyar adatokról szóló fejezet (304. l.) nem ment hibáktól és hiányoktól. Hogy Fekete életrajzi adatait nem ismeri a szerző, azon nem csodálkozunk; de nem tud Jókai haláláról sem. Dóczi születési évéről tévesen 1867-et ír; az ő darabjait nem 1903-ban, hanem 1877-től 1903-ig adták. A *Farkas* szereposztásánál olvashatjuk: Keleman (Kelemen helyett), Vilmar (Vilma h.).

De nem akarom betűhibák és aprólékos hiányok kiböngészésével kisebbíteni a mű értékét, jóllehet ilyenektől a többi fejezetek sem mentek. Egészben véve mintaszerű, sokszempontú, gazdag gyűjteménye a Burgtheaterre vonatkozó anyagnak, a melyből szilárdan építhet a Burgtheater még eljövendő történetírója.

(Budapest.)

KÁDÁR JOLÁN.

Gabriel Maugain: Boileau et l'Italie. Paris, (Honoré Champion). 1912. Nagy 8-r. 103 l. 2 fr. 80.

Maugain tanulmánya az olasz-francia irodalmi érintkezéseket tárgyaló monografiák között egyike a legjelesebbeknek. Több kérdést vet fel s mindegyiket behatóan taglalja.

Megállapítja, Maffeinek az a vádja, hogy Boileau nem tudott olaszul, alaptalan, mert határozott bizonyságok igazolják, hogy Boileau eredetiben olvasta azokat az olasz költőket, kiket megbírált.

Maugain kiemeli, hogy már Pradon, Desmaretz s Brossette utaltak Boileau olasz kölcsonzéire. Valóban, Scaliger az ész-kultuszszal, a hármas egység s a műfajok elválasztásának az elvével Jacques Grévin, Muret, Jean de la Taille, Jules de la Mesnardière, D'Aubignac közvetítésével hat Boileaura.

Boileau *Lutrin*jében Maugain kimutatja Ariosto *Orlando furioso*-jának hatását. Majd Tassoni *Secchia rapita*jával veti össze. Arra az eredményre jut, hogy Boileau a *Lutrin*t írtakor Tassoni *Secchia rapita*-ját választotta mintául, de egy-két mozzanatban Folengo s Bembo hatása is kimutatható.

Kutatja azt is, Boileau hogyan vélekedik egyes olasz költőkről. Részletesen tárgyalja Boileaunak Ariostóra s Tassóra vonatkozó nézeteit. Megállapítja, valahányszor a természet nevében beszél Boileau, Itália ellen támad, s hogy nemcsak az irodalmat, az erkölcsöket is meg akarja védeni az olasz mételytől; Boileau Lullinak nem bocsátta meg, hogy az opera műfajának Franciaországban népszerűséget szerzett. Maugain arra utal, hogy noha Rapin, Bouhours, Mamburn és Baillet is támadják az olasz szellemet, csupán Boileau táma-

dásai válnak axiomaszerű fontosságuakká a francia köztudatban, különösen a csillogó modorú Tasso megítélésében igazodott a francia ízlés Boileau után.

Majd bibliografiai pontossággal megállapítja Boileau műveinek olasz fordításait s az eredeti francia Boileau-művek olaszországi kiadásait. Maugain szorgalmasan kutatgatott a nagyobb olasz és francia könyvtárakban. Pontossága valóban kétségbevonhatatlan.

Könyve második részében azt fürkészi, Boileaut hogyan ítelték meg Olaszországban. Rámutat arra a jelentős tényezőre, hogy a XVIII. század elején Orsi és Muratori verik vissza Boileau támadásait, majd Conti, Monti s Antonini folytatják ellene a harcot. Maugain kinyomozza, hogy Boileaut másfelől is érte támadás. Boileau egy híressé vált vitában a modernnek ellenében a klasszikus költőknek fogta pártját, az olasz Muratori, Mortello s Algarotti pedig Boileau ellenében Ronsard védelmére kelnek, Orsi s Arteaga meg Quinault-t védelmezik.

Hangoztatja, hogy Manzoni Boileau-nak a drámai hármast egy-ségre vonatkozó tanítását kárhoztatja, Conti Boileautól eltérően a keresztény csodás elsőségét hirdeti a pogánnyal szemben, Boileau-nak a nők ellen írott szatirájával pedig Algarotti és Bertola foglalkoztak. Ismerteti Apostolo Zenonak, Continak, Foscolonak s Cantùnak a *Lutrinre* vonatkozó nézeteit. Kiderül, hogy Boileau komikus eposza Itáliában langyes-elismerésre talál, míg az *Art poétique*nek nagyobb volt a szerencséje. Buttura magasztalón ír róla, Arteaga a drámaíró mellőzhetetlen tanácsadójának tekinti, Moreschi Metastasio *Adriano*-ját bírálta Boileaut tekintélyül idézi, napjainkban két kitűnő olasz kritikus, Galletti s Farinelli írnak róla dicsérettel.

Munkája utolsó részében Maugain azt kutatja, milyen hatással volt Boileau az olasz irodalomra. Kiemeli, hogy az *Art poétique*et Olaszországban buzgón olvasták s hogy az olasz kritikusok álláspont-jukat nem egyszer támogatták olyan érvekkel, melyeket Boileautól kölcsönöztek. Maugain arra is rámutat, hogy az olasz írók nemcsak az *Art poétique*et forgatják. Muratori egy dolgozatában a *Discours sur l'Odera* hivatkozik, Quadrio s Bisso pedig a *Réflexions sur Longinre*. Részletes összevetésekkel azt is kimutatja, hogy Boileau *Art poétique*je Menzini-re s Muratorira jelentős hatással volt. Gian-Vincenzo Gravinában is Boileau tanítványát látja.

Maugain, ki nagyszabású *Étude sur l'évolution intellectuelle de l'Italie*jével tűnt fel, *Boileau et l'Italie*jével tudós hírnevét csak növelte. Buzgó szorgalma az adatok felderítésében, higgadtsága s józan mérséklete a hatáskutatásban, szerkesztő készsége az anyag tagolásában olyan erényei, melyek *Boileau et l'Italie*jét a Boileau-irodalom egyik legértékesebb termékévé avatják.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912/1913.

4. Dr. Serédi Lajos: Ovidius és Naptára. (Budapesti ág. hitv. evang. főgimn. 1—55 l.) — Fordítónknak célja, hogy V. osztályt végzett tanulóinak szólaltassa meg magyar nyelven a zengő szavú költőt. A tanítás céljához híven a költő eleven gondolatait s lüktető érzését is igyekezett megszólaltatni.

Mindenesetre szép, nemes, eszményi cél, hogy a mikor a tanuló két féléven át vesződött, talán keservesen izzadott iskolai szerzőjével: a két félév elmúltával csinos, gördülékeny, gondosan kidolgozott alakban, szinte a maga egészében tudja élvezni hazai nyelvén azt a költőt, kinek eleven mesemondása, megvesztegető ékesszólása, játsszi vezetése oly közel áll az ifjúság szívéhez. A fordító kétségtelenül elérte kitűzött célját s tanítványai bizonynyal oly hálára kötelező jutalomnak tekintik kis művét, mint a milyen örömmel fogadták egykor Menge tanítványai a nekik szánt szép bilinguis Horatiust.

A kis munkában össze van állítva a költő életére vonatkozó számos, érdekes adat; le vannak fordítva az idevonatkozó részek a liber Tristiumból. A fordításokat megelőző két lapnyi kis bevezetés inkább bölcselkedés, a mely meghaladja az V. osztályt végzett tanulók szellemi képességeit. De a fordítások bizonyára fölkeltek az érdeklődést, annál inkább, mert a Tristium I. néhány elégiája fülbemászó rimes alexandrinusokban, s színesen van fordítva. Ovidiust meg kell becsülnünk, mert számos költeménye könnyen érthető, s némileg feledteti az iskolai szempontnak azt a hiányát, hogy mért nincs hát a római irodalomnak is egy, a fiúk szellemi világához mért olyan irodalmi remekjük, mint a görögöknél Homeros két eposza? Mennyivel könnyebb volna a latin tanítás, ha nem kellene az úgynevezett *docti poeták*nak ezernyi tudálekos apróságaival bibelölnünk, a milyenekre Ovidius is oly szívesen ki-kitér.

Fordítónk nem is mellékelte semmi magyarázó jegyzetet kis művéhez, hanem utal arra, hogy a fiúk a magyarázatok már hallották az iskolában. Am csak mellékesen jegyzem meg, hogy a kis műben foglalt anyagot alig olvashatták mind az iskolában.

Az alexandrinusok igen szépen gördülnek, a rímek is eléggé csengők, leleményesek. A Fastorum lib. vett fordítás az eredeti versmértékben van; ezek a szemelvények teszik a fordítás túlnyomó részét. Erre a distichonos versmértékre szinte mentegetőzve mondja a fordító, hogy «könnyebb s zengőbb lett volna a Naptárt is hangsúlyos, egészen magyar versben fordítanom; de Ovidius Naptára annyira a saját koráé, hogy hozzánk egészen közelhozni lehetetlen». A fordítás nem szorult ily mentegetésre, hisz az alább említendő hiányokat nem tekintve, ép úgy megállja helyét, mint a rimes fordítás; sőt azt látom, hogy hűség dolgában a klasszikus versforma felette áll a rimesnek.

A lefordított költemények nem Ovidius műveinek sorrendje, hanem a fordító különleges célja szerint sorakoznak. Így az elégiák az életrajz, a naptári részek a római történet szerint sorakoznak. Hogy példában mutassam be, hogy a fordító mennyire képes szabaddulni a szók nyúgától, csak e két sort idézem (Trist III. 3.):

Nec cælum patior, nec aquis adsuevimus istis,
Terraque nescio quo non placet ipsa modo.
Se a levegőjét, se vizét nem állom,
Ki se mondhatom, hogy mennyire utálok.

Ugyanezen költeményben ugyancsak megdöbentem, mikor ezt olvastam:

Ki messze vagy hívlak s felelgetek neked,
Képeddel alszom el, képeddel ébredek.

Pedig hát a gondolat elvitázhatatlanul ez, íme:

Te loquor absentem, te vox mea nominat unam,
Nulla venit sine te nox mihi, nulla dies.

És ha lehet, sőt kell is a közmondásokat az æquivalensekkel fordítanunk, e jogot a fordítótól sem szabad elvitatnunk.

Hűség dolgában a klasszikus versformában fordított szemelvények jóval felettük állanak az alexandrinusoknak; például csak a Pastor. I. 225—6. hozom fel:

Vége a hadnak, a férfiharagnak, a kard hüvelyében...
S egymásnak kezét ád mostan a vő meg após.

Ovidiusnál:

Tela viris animique cadunt, gladiisque remotis
Dant soceri generis accipiuntque manus.

A magyar fordító helyzete sokkalta nehezebb, mint a klasszikus-íróé; amaz nem használhat annyi elisiót, hypallagét, apokopét, synkopét stb., mert hamar a «macsk' egeret kikapar» nevetségességére jut. A kiválasztott anyagban igen terjedelmes a Janussal tartott hosszú interview; ezt mindenestre a benne rejlő sok érdekes régiségi adat ajánlotta, mert különben eléggé száraz s arra is ráillik, hogy «quandoque et bonus dormitat Ovidius.» De mintegy buja oázis lep meg benne a tavasz ragyogó leírása 150—164. Itt aztán a fordító is bemutatathatja tehetségét, szakasztott úgy, mint a remek hasonlatoknál.

Hogy a hiányokra is rámutassak, íme néhány: feltűnő, hogy a pentameter középső metszetén számtalanszor vett rövid szótagot hosszúnak; igaz, hogy némileg enyhíti a gondolati pauza, de ez nincs mindenütt. Néha a hexameterbe is betéved hosszúnak egy-egy rövid szótag. Klasszikus versből kirivónak tartom a *baksis* szót (F. I. 189. «stipis adice causam»), meg a csúnya budapesti szót «becsap», *fraudata* (III. 829.). Nem helyeselhetem, hogy igen sokszor használja birtokragos név előtt a névelőt; ha már összevonásokkal kell élnünk, ne torlódtsunk sokat egy sorba, mert erőltettségnek tűnik fel. (Pl. «hajdan sipoisznak elődink»). Ügyszintén a sok apostrophe (pl. «mint ebbe' a korbá' szokás, hisz'» etc.). Hogy a szád, geréb, fonatos szót megértik-e a fiúk, nagy kérdés.

Hogy ne a *ius murmurandi*val végezzem soraim, ki kell még emelnem a sok szép alliteratiót, valamint a Naptár kérdésének megvilágítását s Ovidius száműzésének annyszor megvitatót, a legutóbbi eredményekkel is beszámoló kérdését.

(Budapest.)

KEMPF JÓZSEF.

5. Pruzsinszky Pál dr.: A Ráday-könyvtár története. — Hamar István: A Ráday-könyvtár újabb története és jelene. Budapest, 1913. (Budapesti ref. theol. akadémia ért.) 87 l. Hogy a magyar művelődésnek, tudománynak s közelebbről a magyar irodalomnak is nagyon becses tárházát bírjuk a Ráday-könyvtárban, idáig is sejtettük. Ha azonban a fenti ismertetésből az adatokat megfontoljuk, egyszerűen bámulunk. Hiszen az ősnymtatványok száma 1517-ig 99, általában az incunabulumoké 112, régi magyar irodalom 487, ez utóbbiak közül igen ritka (legfőlebb három példányban ismeretes) 75, unicum 32. Egyebekben pedig beszéljenek a számok: a könyvtár állománya 20626 mű 32129 kötetben, 31164 darabban. A könyvtár drágaságait illetőleg, a jelenlegi könyvtáros, Hamar István, annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy a patristicára, egyetemes földrajzra, történelemre és jogtudományra, a classica literaturára és az irodalomtörténetre nézve oly gazdag és becses művek és gyűjtemények találhatók a könyvtárban, a melyek más hazai könyvtárban alig találhatók meg.

A könyvtár törzsanynaga a Ráday Pál és Ráday Gedeon híres péczeli gyűjteménye. Dr. Pruzsinszky igen vonzóan rajzolja meg azt a roppant szorgalmat és anyagi áldozatkészséget, a melylyel kiváltképpen Ráday Gedeon úgyszólván felhajszolta a hazai és külföldi könyvpiac érdekesebb termékeit. De ők nemcsak gyűjtötték a könyveket, hanem ki is kölcsönözték. Igen érdekes olvasni, hogy Ráday Gedeon miként csomagolja be maga és adja postára könyveit a messze Erdélyben lakó Bod Péternek, a kit egyszersmind bevásárlónak is felkért. Mondható, hogy a könyvtár a Ráday Gedeon idejében *élő* könyvtár volt. Az ő halála után azonban holt anyag vált belőle. Utódai sem nem szaporították, sem a köznek rendelkezésre nem bocsátották, sőt eladóvá tették. Istennek hála, hosszú ideig vevő nem akadt, míg végre aztán a dunamelléki ref. egyházkerület akkori kiváló püspökének, Török Pálnak a buzgólkodására vevőül nem jelentkezett. A 40 ezer frtra becsült könyvtárt közadakozásból vette meg az egyházkerület 20 ezer frtért. Mert — s ebben az utódok méltók maradtak a nagynevű elődökhöz, a másik 20 ezer frtot elengedték, illetőleg, az egyházkerületnek adományozták. Az így megvett könyvtár azonban, bár adományokkal időközben is gyarapodott valamennyire, egészen 1913 febr. 1-ig igazában használhatatlan volt. Egy ideig rendezetlenül, összevissza hányva feküdt szűk, fűtetlen helyiségben. Állandó kezelője nem volt. Csak hosszas vajadás és anyagi áldozatok után jutott a könyvtár mai minden tekintetben megfelelő helyzetbe. S ebben az egyházkerület egyetemen kívül kiváló érdemeket szerzett Török Pál, Szász Károly, Dobos János, Szilády Áron, Kiss Aron s a mai könyvtáros; az anyagi segítség által pedig az egyházkerület, a Múzeumok és könyvtárak főfelügyelősége, Darányi Ignác és mások. A könyvtár ma a Múzeumok és könyvtárak főfelügyelőségének a hatásköre alatt áll, minden kedden és csütörtökön 3—6-ig nyitva, kutatóknak hétfőn és szerdán is 10—12-ig. (IX. ker., Ráday-u. ref. theol. épület).

A könyvtár érdekes és küzdelmes múltja egyúttal a magyar művelődés és irodalomtörténetnek is értékes, szomorú és felemelő mozzanatokban egyaránt gazdag részlete. És pedig nagyon tanulsá-

gos részlete. A könyvtár jelene sok reményre jogosít ugyan, de még mindig sok a tenni való a végett, hogy könnyen használhatóvá váljék s rejtett kincseit a kutatók kiaknázva napfényre hozzák. Úgy gondoljuk, hogy a míg a könyvtár nem lesz minden nap állandóan nyitva, addig az megsem valósul. Ehhez az egyházkerületnek, illetve a főfelügyelőségnek jóakaratu áldozatkészsége (és pedig nem is valami nagy összegről van szó) szükséges. Reméljük, hogy a már hozott nagy áldozatok után ettől sem riadnak vissza, hogy így igazán élő és ható szellemi kútforrássá váljék az az anyag, a mit a nagy Rádayak összegyűjtöttek volt s a mit a már említett tényezők oly felemelő lelkesedéssel megmentettek a nemzetnek.

(Szászváros.)

KRISTÓF GYÖRGY.

6. RácZ Jenő: A mythologiai diszítés Propertiusnál. (Hajduböszörményi ref. Bocskay-főimn. 1—28. l.) Ma a költői metaphorák, szóképek, hasonlatok, vagy épen mythológiai diszítések kiválogatásának kétféle feldolgozási módszere van. Egyik az összehasonlító irány, mely megállapítja a kölcsönzés útját és így közvetve a költő conceptióinak, képzetalakításának eredetiségét;¹⁾ a másik a művelődéstörténeti módszer, mely a kiszemelt részből a kor reális életére következtet. Ilyen szempontokat kerestem e kis értekezésben, a mely forrásául csak *Csengeri bilinguis* Propertius-fordítását és *Némethy* A római elégia cz. könyvét nevez meg. Kerestem Propertius nevéhez fűződő problémák historikumát és az értekező egyéni véleményét; de sem a fentieket, sem ez utóbbit nem találtam meg. A szerző elolvasta Csengeri fordítását és kiválogatta a mythológiai vonatkozású helyeket és magyarázta vele azt az igazságot, hogy Propertius szereti a mythikus vonatkozásokat. Ez a czél nem érdemli meg a komoly foglalkozást, mert anyagösszehordás még nem philologia.

Az 56 idézettel diszített mythológiai magyarázást közelebről tekintvén, azt találjuk, hogy pl. I. könyv 3. elégiájának idézete és magyarázata olvasható Némethy könyvének 223. lapján; I. könyv 13. elégiájának mythológiai magyarázata olvasható Csengeri könyvének 297. lapján található jegyzeteiben stb. De nem követem szerzőnket az elégiák során végig, mert sorban halad, az eltérés, az összevetés, a megegyezés megállapítása nem az ő mestersége.

Munkájának végső eredménye a következő: «A mythosok elbeszélése sokszor erőltetett, mérték nélkül való, de sok helyen oly ügyesen szövi bele költeményébe, hogy szinte bámulatra ragadja az olvasót. Tulajdonképen neki nincs szüksége a mythosok végtelen sokaságára, mert azok nélkül is mesteri módon kezeli a lantot, mint a hogy bizonyítják azok a költemények, melyek nélkülözik a mythológiai vonatkozásokat, azonban mint «doctus poeta» annyira benne van a hellén műveltségben, hogy nem tud a mythosoktól megválni.»

¹⁾ V. ö. *Arany János*: Zrinyi és Tasso. *Pecz Vilmos*: Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie. *Fr. Brinkmann*; Die Metaphoren. Studien über den Geist der modernen Sprache; továbbá *Gerber*, *Hense* stb. ilyen irányú munkáit.

Ez erőltetett, mérték nélkül való mythikus vonatkozásról szerzőnk egyik forrása egészen másképp beszél, az egybevetés kedvéért idézem ezt is: «A mythologiai elemnek ez a nagy térfoglalása mindenestre megnehezíti költeményei élvezetét a mai olvasónak, de a régiek épen ebben találtak nagy gyönyörűséget. Nekik, a kik e szép meséket a görög költők elbeszéléseiből tövéről-hegyére ismerték s a festők és szobrászok száz meg száz remek ábrázolásában folyton magok előtt látták, minden czélzás egy-egy eleven, plasztikus képet idézett képzeletök elé s kellemes változatosságot hozott a szerelmes érzések lyrikus kifejezésébe.» (Némethy i. m. 323. l.) Itt tehát, szerzőnk egyéni véleményénél, forrásának csak a mai korra vonatkozó részét követte, pedig helyesen minden kort a saját szemüvegén keresztül kell vizsgálni és értékelni.

(Czegléd).

VAJTICZKY EMÁNUEL.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG XXXIX. KÖZGYŰLÉSE.

1914. január 10.

I. Elnöki megnyitó beszéd.

Mondotta *Hegedüs István*, alelnök. L. e füzet 81. s k. lapjait.

II. Titkári jelentés.

Tisztelt Közgyűlés! Tudom, tisztelt Közgyűlés, hogy mily kevés illetékességgel számolok be ezen elmúlt esztendőről. Életkörülményeim úgy alakultak, hogy Budapestet elhagyva egyebütt kellett tanári hivatásomat betölteni. Választmányunk intézkedéséből megtartottam ugyan időközben is titkári tisztemet, de a nélkül, hogy a vele járó kötele-ségeknél személyesen eleget tehettem volna. Helyettem *Papp Ferencz*, második titkár, végezte a nála megszokott szeretettel és ügybuzgósággal egyszersmind az első titkárnak teendőit is. Fogadja érte itt, a Közgyűlés színe előtt, forró köszönetemet.

Tagjaink készségén kívül első sorban pénztárosunk érdeme, hogy egyesületünk gazdasági viszonyai még ebben a mostoha esztendőben is kedvezőeknek mondhatók. Számszerű adatok helyett csupán arra a körülményre utalok, hogy a választmánynak módjában volt a rendelkezésre álló fölös pénzekből néhány kiváló elhúnyt tagjának nevére *alapítványokat* létesíteni. Ezentúl szellemi érdemeiken kívül 200—200 koronás összeg fogja *Szász Károly* püspöknek, *Vámbéry Árminnak*, *Maywald Józsefnek*, *Fröhlich Róbertnek* és *Pozder Károlynak* nevét és társasági életünkben játszott szerepét elevenen emlékünkhöz állítani.

A Társaság költségén kiadott *Közlöny* a múlt esztendőben is az igért terjedelemben, 50 $\frac{1}{2}$ íves tartalommal jelent meg. A tudós közkívánság követelményének felelve meg, különös súlyt helyezett a külföldi irodalom ismertetésére. Ennek jelentős kiadványait sokkal nagyobb számban és részletességgel tette szó tárgyává, mint az előző években. De a hazai és külföldi irodalom kapcsolatának és nivellálásának érdekében még egy hathatósabb formában is megtörtént az első lépés. A választmány elnökünk indítványára elhatározta, hogy ezentúl az EPhK. tartalmából a nagy kultúrnyelvek bármelyikén rövid ismertető kivonatokat fog készíttetni. A megnövekedett és önbizalmat nyert erőnek jele ez: immár nincs okunk, hogy véka alá rejtjük tudományos vizsgálatainkat; ezek kikíváncsoznak a legnagyobb nyílvanosságnak, az európai tudománynak, ítélőszéke elé. A megerősödött magyar tudomány általánosabb jellegű okain kívül a mi szűkebb körünkben szerkesztőinknek, buzgóságuknak és rátermettségöknek, mondhatunk érte hálát; sajnos, közülök az egyiknek, *Császár Elemér*-nek, a búcsúzótt megillető fájdalmas érzéssel. Ha a magyar irodalom-történeti kutatás a mi céljainkkal egyezt, de mégis csak más területre szólította is szerkesztői ügyességét, legyen meggyőződve, hogy a közöttünk éveken át tevékeny igyekezetét mindenkor hálás emlékünkben fogjuk tartani.

A Társaság vállalatában készülő *görög-magyar szótár*ból, melyen *Fodor Gyula* és *Szigeti Gyula* nagy kitartással dolgoznak, már 15 ív ki van nyomtatva.

Felolvasó ülést 8 alkalommal tartott Társaságunk a következő tárgysorozattal: jan. 11. *Sebestyén Károly* tartott emlékbeszédet: *Theodor Gomperz*ről; febr. 12. *Papp Ferencz* olvasott fel: *br. Kemény Zsigmond Magyarapudon* czímen; ugyanakkor *Dengi János*: *Pyrker kézirat esztétikájáról* értekezett; márcz. 12. *Récay József*: *Hamis Petronius-szövegekről*, *Czebe Gyula*: *VIII. Paleologus Mihály bizánczi császár ifjúkori hiútlenségi pöréről 1252.*; ápr. 9. *Tolnai Vilmos*: *Kuruczok irodalmunk szövegeiről*, *Kallós Ede*: *Az írói kölcsönhatások és az irodalmi folytonosság kérdéséről* tartott értekezést; május 14. *Garda Samu*: *Horatius ódáiból műfordításokat* mutatott be, s ugyanakkor *Kardos Lajos*: *A falu bolondjának problémájáról Arany Jánosnál*; okt. 8. *Trostler József*: *A fülemile történetéről*; nov. 12. *Rácz Lajos*: *Rousseau és Goethe önéletrajzáról*, *Moravcsik Gyula*: *A csodaszarvas mondájáról a bizánczi írónál*; decz. 10. *Heinrich Gusztáv*: *Shakespeare- és Ariostoról*, *Elek Oszkár*: *A skót népballadáról* értekezett.

Tagjaink sorából *kidöltek*: *Vámbery Ármin*, a közismert orientalista; *Herald Ferencz*, a latin nyelv egyetemi lectora; *Horváth Balázs*, egy közkezen forgó latin régiségteni tankönyv szerzője; *Boros Géza*, a szorgalmas műfordító, és *Markusovszky Sámuel*. Tisztelettel fogjuk mindenkor őrizni emlékezetöket.

Jelentésem végére érve, első titkári megbízatásomat hálás köszönettel adom vissza egykori választóimnak; a jövőben a kolozsvári tartózkodás számomra lehetetlenné teszi, hogy az annyira megtisztelő feladatnak továbbra is eleget tehessek. Sokkal rövidebb ideig töltöttem be a titkári állást, mintsem hogy működésemmek egyénibb jellegű nyomait hagyhatnám magam után. De mintha — a képességnek

kérdését nem tekintve — az ilyen egyéni erő kifejtésre nem is lett volna semmi szükség, s arra az okvetetlenkedés látszata nélkül nem is vállalkozhattam volna. Hosszú, jól kialakult tradíció alapján ültem a titkári székbe, s a miként az ezen tradícióban lefektetett elvek a Társaságot a múltban a tudomány magas színvonalára segítették, úgy hiszem, hogy — a mennyiben híven kitartunk mellettök — a jövőben is azon a szinten fogják megtartani. A tiszta, minden érdektől és gyakorlati céltől független tudomány elvei ezek, a melyek szerint és értelmében az önálló kutatás az eszköz, a folyton változó, de mindenkor megokolt tudományos nézet az öncél. Modern koráramlatainkkal szemben különösen két oldalról kell ez elvek mellé erős védőbástyát állítanunk. Minden népszerűsítő hajlam és feladat kiegészítőjeként nyomatékkal kell hangsúlyoznunk, hogy népszerűsíteni csak a már megtalált igazságokat lehet; hogy az igazságok az örökös keresést feltételezik; hogy ilyenformán a tudás minden továbbításának, terjesztésének elengedhetetlen, soha el nem hanyagolható alapfeltétele a tudományos kutatás. A mi meg a gyakorlati életnek eme másik irányú térhódítását illeti, a mely a modernség jelszavával akarja lekicsinyelni, semmibe venni az antik kultúra hagyatékát, ennek még manapság is élő elemeit és ismeretét: ezzel szembe meg helyezzük azon erős hitünket, hogy számunkra a görög-római műveltségnek szeretetteljes kutatása még az esetben is életfeladat lehet, ha a modern élet — alapján véve csak saját magát áltatva — arról a kultúráról már nem akar semmit sem tudni. Ajánlom Társaságunknak ezen már megalapításától kezdve létező, s azóta hagyomány-szerűen továbbított tudós elveit mindenkori utódomnak figyelmébe.

HORNVÁNSZKY GYULA.

III. A pénztárvizsgáló-bizottság jelentése.

Mélyen tisztelt Közgyűlés! Alulírtak, mint a Budapesti Philológiai Társaság választmányának 1913. évi december hó 10-én tartott ülésében megválasztott pénztárvizsgáló bizottságnak tagjai, folyó évi január hó 5-én a pénztáros lakásán megjelenvén az 1913. évi zárószámadást s a pénztári könyveket megvizsgáltuk s vizsgálatunk eredményét a következő három számadásban van szerencsénk a mélyen tisztelt közgyűlés elé terjeszteni:

A) alatt bemutatjuk az 1913. évi zárószámadást. Eszerint a bevétel 16522-62 K s a kiadás 15858-99 K volt, tehát 1913 december 31-én 663-63 K készpénz maradt a pénztárban. Ezt a pénzmaradványt részint postatakarékpénztári számlával, részint készpénzzel fedezve hiány nélkül megtaláltuk. Mivel az 1913. évi költségek mind az utolsó fillérig kifizettek, a 663-63 K valóságos felesleg. Sőt ha tekintetbe vesszük, hogy a választmány az 1913. évi december hó 10-én tartott ülésén hozott határozat alapján Szász Károly dr., Vámbéry Armin dr., Maywald József dr., Fröhlich Róbert dr. és Pozder Károly emlékére az 1913. évi költségvetés terhére 1000 K alapítvány tétellett Társaságunk alaptőkéjének növelésére, tehát ez az 1000 K is a fölösleghez számítható, akkor kijelenthetjük, hogy Társaságunk az elmúlt évet pénzügyileg fényesen fejezte be. Ez a fényes

Melléklet a pénztárvizsgáló bizottságnak 1914. évi január hó 5-én kelte jelentéséhez.

A) A Budapesti Philológiai Társaság 1913. évi zárószámadása.

Idő: 1913. január 1-től december 31-ig. Pénztárkönyv: 322. lap 1. tételétől 341. lap 213. tételéig.

Rovat	Bevétel		Kiadás	
	Előirányzat kor. fill.	Eredmény kor. fill.	Előirányzat kor. fill.	Eredmény kor. fill.
1 Pénztáradvány	460	460	1	50
2 Előfizetés 1913-ra	2,550	2,721	2	75
3 Rendes tagdíj 1913-ra	5,000	5,288	3	21
4 Rendkívüli tagdíj 1913-ra	350	377	4	30
5 Rendes tagdíjhátralék	600	929	5	45
6 Rendkívüli tagdíjhátralék	50	36	6	36
7 A Közlöny eladásiából	30	55	7	92
8 Kamatok	450	525	8	49
9 A M. Tud. Akadémia segélye	2,000	2,000	9	—
10 A V. K. Minisztérium államssegélye	2,000	2,000	10	—
11 Különféle bevételek	200	232	11	95
12 Hirdetéseikért	100	100	12	—
13 Alapítványok	—	1,459	13	—
14 Idegen pénzek	—	396	14	05
Összesen	13,780	16,522	Összesen	99

Budapestben, 1914. évi január hó 5-én.

A megvizsgált pénztárkönyvvel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találjuk.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Gyulay Ágost s. k.,

biz. tag.

Dr. Kempf József s. k.,

biz. elnök.

Dr. Székely István s. k.,

biz. tag.

* Dr. Szász Károly, dr. Vambéry Armin, dr. Maywald József, dr. Fröhlich Robert, dr. Fozder Károly nevére tett alapítványok.

B) A Budapesti Philológiai Társaság 1913. évi vagyonmérlege.

Rovat	V a g y o n	kor.	fill.	Rovat	T e h e r	kor.	fill.
1	Pénzmaradvány: a) forgatóke --- --- --- b) alapítványban --- --- ---	609	53	1	Alapítványok --- --- ---	11,080	---
2	11,900 K n. é. koronajáradék alapítvány ---	10,975	90	2	Vagyon-egyenleg --- --- ---	2,018	17
3	Tagdíjhátralékok --- --- ---	1,253	64				
4	A Közlöny raktári készlete --- --- ---	100	---				
5	Az irodai felszerelés értéke --- --- ---	50	---				
	Összesen --- --- ---	13,043	17		Összesen --- --- ---	13,043	17

A könyvekkel és a számadási okmányokkal mindenben megegyezőnek találtuk.

Budapest, 1914. évi január hó 5-én.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Gyulai Ágost s. k.,
biz. tag.

Dr. Kempf József s. k.,
biz. elnök.

Dr. Székely István s. k.,
biz. tag.

C) A Budapesti Philológiai Társaság 1914. évi költségvetése.

B e v é t e l		K i a d á s	
Rovat	kor.	Rovat	kor.
1 Pénzmaradvány	668	1 A Közlöny 1914. évi nyomdai költs. (50 ív)	6,700
2 Előfizetés 1914-re	3,000	2 Széktudósági költségek	550
3 Rendes tagdíj 1914-re	5,100	3 Czimszalagokért	126
4 Rendkívüli tagdíj 1914-re	350	4 Írói tisztelendőik	2,000
5 Rendes tagdíjhátralék	600	5 Szentkezeltőknek	1,000
6 Rendkívüli tagdíjhátralék	50	6 Pénzfárosnak	1,200
7 A Közlöny eladásából	30	7 Szolgáknak	116
8 Kamatok	580	8 Irodai költségek	650
9 A M. T. Akadémia segélye	2,000	9 Egyéb nyomtatványok	250
10 A V. K. Miniszterium államsegélye	2,000	10 Különféle kiadások	300
11 Különféle bevételek	200	11 A Társaság könyvtárára	120
12 Hirdetésekért	100	12 Értékpapírok vásárlása	54
		13 A Külföldi Errestitőre (átalány)	1,000
	Összesen		Összesen
	14,673		14,066
			63
			10

Budapest, 1914. évi január hó 5-én.

A pénztárvizsgáló-bizottság:

Dr. Gyulai Ágost s. k.,

biz. tag.

Dr. Kempf József s. k.,

biz. elnök.

Dr. Székely István s. k.,

biz. tag.

eredmény felment minket az alól a feladat alól, hogy az előirányzat és az eredmény közti eltéréseket részletezzük és megokoljuk.

B) alatt bemutatjuk az 1913. évi vagyonmérleget. E szerint Társaságunk 13043·17 K-nyi vagyonnal rendelkezik. Ebben 11030 K-nyi alapítvány szerepel. Ebből a 11030 K alapítványból 10975·90 K-án 11900 K. a. é. 4%-os magyar koronajáradék vásároltatott a letűnt évek folyamán. 54·10 K készpénz pedig a postatakarékpénztárban van gyümölcsözőleg elhelyezve. Mind a 11900 K értékpapírt, mind az 54·10 K készpénzt megtaláltuk, amazt a postatakarékpénztári letétkönyvecskével, emezt a postatakarékpénztári számlával fedezve. A vagyonmérlegben szerepel 1253·64 K tagdíjhátralék is, mely hátralék csekélysége a Társaságunknál szokásos nagyon buzgó tagdíjfizetést igazolja; e tekintetben az eredmény még az 1912. évinél is kedvezőbb, mert 1912-ben 1476·45 K volt a tagdíjhátralék, most meg csak 1253·64 K. 1912 december 31-dike óta alapítványaink összege is 1439 K-val növekedett, melyben bent foglaltatik a választmány által tett s már fentebb említett 1000 K-ás alapítvány is. A közgyűlésnek figyelmét felhívjuk arra a megállapításunkra, hogy az 1912. évi vagyonmérlegben «A könyvtár értéke» rovatban előforduló 1096·30 K-nyi vagyon az előttünk fekvő 1913. évi vagyonmérlegben nem fordul elő. A választmány ugyanis egyik 1913. évi ülésében kimondta határozatként, hogy a könyvtár létesítésének eszméjét elejti s a Társaság 1096·30 K értékű könyveit a M. T. Akadémiának átengedi. Ez okból szerintünk a pénztáros helyesen törölte az 1913. évi vagyonmérlegből az 1096·30 K-nyi értéket.

C) alatt bemutatjuk az 1914. évi költségvetést, mely egészen az 1913. évinek mintájára készült és annak keretében mozog. Csak két tételre hívjuk fel a mélyen tisztelt közgyűlés figyelmét. Mivel a választmány az Egyetemes Philologiai Közlöny bolti és előfizetési árát 12 koronáról 15 koronára emelte fel, az «Előfizetés 1914-re» című bevételi rovaton az 1913. évi 2721·75 K-nyi eredmény helyett 3000 K-t irányoztunk elő. És felhívjuk a mélyen tisztelt választmány figyelmét arra is, hogy a választmány egyik ülésében hozott ama határozat folytán, mely szerint a külföldnek a Budapesti Philologiai Társaság munkásságával és az Egyetemes Philologiai Közlöny tartalmával leendő megismertetése czéljából Társaságunk által idegen nyelvű Külföldi Értesítő volna kiadandó, emez Értesítő költségeire átalányképen 1000 K-t irányoztunk elő.

Végül javasoljuk, hogy *Cserhalmi Sámuel* pénztárnoknak a felmentvényt adja meg; buzgó, lelkiismeretes és pontos működéséért pedig köszönetét és elismerését fejezze ki a mélyen tisztelt közgyűlés.

Kelt Budapesten, 1914 január 5-én.

GYULAI ÁGOST,
biz. tag.

KEMPF JÓZSEF,
biz. elnök.

SZÉKELY ISTVÁN,
biz. tag.

IV. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaság választmányának 1914 jan. 10-én tartott, az évi közgyűlést megelőző üléséről.

Heinrich Gusztáv elnökle alatt jelen voltak: Hegedüs alelnök, Hornyánszky első titkár, Bleyer, Láng szerkesztők, Alszegehy, Császár, Cserép, Fináczy, Fodor, Förster, Gombocz, Incze J., Melich, Némethy, Pap K., Pecz V., Székely, Váczy, Vértesy, Zlinszky és Papp második titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint az alapítványok összege 11030 K.
2. Új rendes tagok: Kassai Lajos csíkszeredai főgimn. tanár (aj. Cserhalmi), Rajka Lajos bölcsészethallgató (aj. Dézsi), Walter János kegyesrendi főgimn. tanár (aj. Bán), Zádor Béla bölcsészethallgató (aj. Dézsi).
3. A választmány a pénztárvizsgáló bizottság jelentését tudomásul veszi, a legnagyobb elismeréssel adózik a pénztárosnak buzgó fáradozásaiért s egyúttal az 1913-ik évre megadja a felmentést.
4. Bleyer szerkesztő indítványára a választmány elhatározza, hogy az *Egy. Philologiai Közlöny* fróinak tiszteletdíját felemeli, még pedig ivenként 48 koronáról 60 koronára.
5. A választmány teljesítendőnek tartja a hongkongi egyetem kérését, mely az *Egy. Philologiai Közlönyt* cserépéldányként kéri.
6. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

PAPP FERENCZ
második titkár.

V. Jegyzőkönyv a Budapesti Philologiai Társaságnak 1914 évi jan. 10-én tartott XXXIX. rendes közgyűléséről.

Elnök: Hegedüs István.

Jegyző: Hornyánszky Gyula.

Jelen voltak: Heinrich Gusztáv elnök, Papp Ferencz második titkár, és Alszegehy Zsolt, Bán Aladár, Baranyai Zoltán, Bleyer Jakab, Braun Soma, Császár Elemér, Cserép József, Czebe Gyula, Dittrich Vilmos, Endrei Gerzson, Erdélyi Lajos, Fináczy Ernő, Finály Gábor, Fodor Gyula, Förster Aurél, Friml Aladár, Gálos Rezső, Geréb József, Gombocz Zoltán, Gragger Róbert, Gulyás Pál, Heinlein István, Hellebrant Árpád, Hittrich Odön, Huszti József, Incze József, Irsik József, Kaiblinger Fülöp, Kallós Ede, Kardos Lajos, Kempf József, Kornis Gyula, Láng Nándor, Magyar László, Marót Károly, Melich János, Miklós Ferencz, Moravcsik Gyula, Morvay Győző, Némethy Géza, Pais Dezső, Pap Károly, Pécsy Béla, Pecz Vilmos, Pintér Jenő, Popsioru Mariusz, Posch Árpád, Simonfi Károly, Szabó Miklós, Székely György, Székely István, Szigeti Gyula, Szigetvári Iván, Szinnyei Ferencz, Szinnyei József, Thienemann Tivadár, Váczy János, Vargha Damján, Velledits Lajos, Vértesy Jenő, Viszota Gyula, Waldapfel János, Weber Artúr, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla és Zombory János. (Összesen 70).

1. *Elnök* megnyitja a közgyűlést és felolvassa az EPhK. 81. s köv. lapjain közölt elnöki beszédet.

2. *Hornyánszky Gyula* felolvassa az EPhK. 137. lapjain közölt titkári jelentését, mely tudomásul szolgál.

3. *Elnök* indítványára a közgyűlés *szavazatszedő bizottságot* küld ki s a bizottság tagjainak *Viszota Gyula, Gragger Róbert* és *Czebe Gyula* tagokat választja meg. A szavazatszedő bizottság a szavazatok összegyűjtése után a mellékteremben a szavazatokat megszámlálja.

4. *Kempf József* előterjeszti a *pénztárvizsgáló bizottság* jelentését a Társaság 1913. évi bevételeiről, kiadásairól és vagyonmérégeről, továbbá az 1914. évi költségelőirányzatról. A közgyűlés a jelentést elfogadja, *Cserhalmi Sámuel* pénztárosnak pedig köszönetet szavaz, s neki az 1913. évre a felmentvényt megadja.

5. A szavazatszedő bizottság kihirdeti a *szavazás eredményét*, mely szerint összesen 61 szavazatot adtak be. A választás eredménye a következő: *Elnök*: Heinrich Gusztáv (61), *Aelnök*: Hegedüs István (60), *első titkár*: Papp Ferencz (58), *másodtitkár*: Förster Aurél (58), *pénztáros*: Cserhalmi Sámuel (61), *ügyész*: Bonta Károly (60). (Az I. titkári állásra Császár Elemér 3, a II. titkárra Gragger Róbert 2 szavazatot kapott). Budapesti választmányi tagok lettek: *Alszeghy Zsolt* (49), *Binder Jenő* (60), *Császár Elemér* (58), *Cserép József* (61), *Ferenczi Zoltán* (58), *Fináczy Ernő* (57) *Finály Gábor* (61), *Fodor Gyula* (57), *Giesswein Sándor* (44), *Gombocz Zoltán* (61), *Gragger Róbert* (58), *Gyomlay Gyula* (60), *Gyulai Ágost* (59), *Haraszti Gyula* (58), *Incze József* (57), *Kempf József* (59) *Kuzsinszky Bálint* (60), *Melich János* (61), *Négyesy László* (60), *Némethy Géza* (61), *Pecz Vilmos* (61), *Petz Gedeon* (61), *Pruzsinszky János* (56), *Riedl Frigyes* (61), *Schmidt József* (61), *Székely István* (58), *Váczy János* (61), *Vári Rezső* (59), *Vértesy Jenő* (59), *Zlinszky Aladár* (59). — *Vidéki választmányi tagok* lettek: *Bászel Aurél* (61), *Bódisz Jusztin* (61), *Burány Gergely* (55), *Burián János* (61), *Csengeri János* (61), *Darkó Jenő* (59), *Dézi Lajos* (61), *Dombi Márk* (57), *Dóczi Imre* (60), *Erdélyi Pál* (60), *Gálos Rezső* (58), *Gedeon Alajos* (59), *Hornyánszky Gyula* (61), *Kristóf György* (53), *Kacskovics Kálmán* (59), *Kardos Albert* (56), *Madarász Flóris* (60), *Pap Károly* (56), *Pauler Ákos* (61), *Pirchala Imre* (61), *R. Prikkel Márián* (60), *Pröhle Vilmos* (57), *Révay József* (59), *Schmidt Henrik* (59), *Szigeti Gyula* (59), *Vietorisz József* (61), *Werner Adolf* (59), *Wirth Gyula* (59), *Zoltvány Irén* (60), *Zsoldos Benő* (60). — Ezekon kívül szavazatokat kaptak: *Pintér Jenő* (13), *Király György* (11), *Horváth János* (8), *Tolnai Vilmos* (7), *Elek Oszkár* (4), *Vargha Damján* (3), *Geréb József* (3), *Wallentinyi Dezső* (3), *Marót Károly* (3), *Pap Ferencz* (3), *Czebe Gyula* (3), *Karl Lajos* (2), *Tankó Béla* (2), *Birkás Géza* (2), *Cs. Papp József* (2), *Weber Artúr* (2), *Friml Aladár* (1), *Pais Dezső* (1), *Husztai József* (1), *Erdélyi Lajos* (1), *Morvay Győző* (1), *Kallós Ede* (1), *Csermelyi Sándor* (1), *Vértesy Dezső* (1), *Simonyi Zsigmond* (1), *Zolnai Béla* (1), *Posch Árpád* (1), *Kornis Gyula* (1), *Zsámboki Gyula* (1), *Keczer Géza* (1), *Császár Ernő* (1), *Thienemann Tivadar* (1) és *Leffler Béla* (1).

Több tárgy nem lévén, a közgyűlés véget ért.

HORNÝÁNSZKY GYULA
első titkár.

VEGYESEK.

— Herder és Batsányi. Kazinczy korában senki nem szívta magába oly mélyen Herdernek irodalomújító eszméit, mint Batsányi János. Közvetlen irodalmi függőségét közvetett személyes hatás is magyarázza: a közvetítő egyéniség Johannes von Müller, a Bécsben tartózkodó svájci történétíró, ki Batsányinak meghitt barátja volt és Herderhez is közelebb állott, mint bárki a weimari klasszikusok köréből. Müller kézirati hagyatéka (a schaffhauseni városi levéltárban) sok Batsányi-levelet tartalmaz s e levelekből az eddigieknél pontosabban értesülünk a magyar írónak Herderhez való közeledéséről is.

Herder magyar tisztelőjének nevével először 1797-ben a *Der Teutsche Merkur* cz. folyóirat hasábjain (I. k. 165 l.) találkozott, mikor egy névtelen czikk túlon-túl dicsérte Batsányi egyik latin ódáját és «új Balde»-t üdvözölt a fiatal költőben. Batsányi sokallotta a dicséretet, de elfogadta azt abban a hiszemben, hogy a névtelen czikk szerzője nem más, mint a *Merkur* szerkesztője, Wieland. «Von einem *Wieland* recensiert und gelobt zu seyn — írja barátjának — ist eine schmeichelhafte Sache. Aber . . . es ist nicht diese Ode, wonach ich von Männern, wie Wieland, beurteilt werden möchte.» (1797. jan. 1. id. levélt.). Az ismeretlen bíráló azonban nem volt Wieland, hanem Böttiger Károly Ágost, neki pedig J. v. Müller ajánlotta be Batsányi költeményét. A túlzó dicséret Herdernek is felöltött és ő levélben tiltakozott Batsányinak és az ő kedvelt új latin poétájának egymásmellé helyezése ellen. Levélét Böttiger Müllerhez továbbította, azt írván: «Höchst intressant ist mir die genauere Bekanntschaft mit dem edeln von Batsanyi gewesen. Meine Begeisterung für seine Ode hat mir sogar, wie sie aus Herders Billet lesen werden, einen kleinen Verweis zugezogen; aber warum musste ich auch parallelisieren!»¹⁾

Batsányinak Ossian-tanulmányairól is J. v. Müller közvetítésével értesült Herder²⁾ és Böttiger.³⁾ Weimarban ezidőtájt Ossian legalaposabb ismerőjének a skót James Macdonaldot tekintették: Herder ösztönzéseket köszönhetett neki, Böttiger pedig állandóan levelezett vele. Müller ezért mindenekelőtt az ő támogatását igyekezett Batsányinak biztosítani. De ébren tartotta Batsányi munkakedvét azért is, hogy időről-időre értesítette őt Herder fordításairól, mi igen felcsigázta az elszigetelt magyar író érdeklődését. «Ausserst angenehm ist mir — írja Batsányi Müllernek — dass Herder den herrlichen Gedanken hat, meinen Geliebten Ossian zu übersetzen — und zwar aus dem Original selbst! — Welch ein Gewinn für mich! für Deutschland! für die ganze litterarische Welt!» (1797—98. évekből, schaffh. levélt.).

1801-ben Müller Bécsből Weimarba utazott s Batsányi megbízásokat adott át neki. Herdernek elküldte egyik legkedveltebb német költeményét, hogy adja ki, nevének említése nélkül, *Adrastea*jában, Böttigernek pedig levelet írt Ossian fordításának érdekében. Müller azonban Herderrel, a ki 1801 nyarán Stachesriedben időzött, nem találkozott s magyar barátjának költeményét Böttigernek adta át a hozzá intézett levéllel együtt. A levél (a nürnbergi Germanisches Nationalmuseum

¹⁾ *Briefe an Johann von Müller* hg. von Maurer-Constant. Schaffhausen, 1839. I. k. 249 l.

²⁾ Johannes v. Müller: *Sämtliche Werke* XXVII. k. 238 l. és Heinrich Gusztáv: *Ossian* 79 l.

³⁾ Maurer Constant id. kiad. I. k. 316, 348, 351—52 stb. 1.

kézirattárában megőrizve) Ossian-fordításáról szól, Böttiger közvetítésével rajzokat kér Macdonaldtól Ossian énekeihez s örömmel üdvözlí Herdernek az irodalmi racionalizmust megostromló tanait: «Dass Hr. Herder sein schönes Werk vom Geist der hebr. Poesie nun vollenden u. keinen Theil mehr an allen den Schulpoesien mehr nehmen wird, freut uns alle recht herzlich zu erfahren. Alle seine Verehrer wünschen einstimmig, dass Er sich nie mit solchen Sachen abgegeben hätte!» (1801. márcz. 17.).

Mivel Müller nem adhatta át német költeményét Herdernek, másodszer is elküldötte azt a Bécsből Weimarba utazó Johann Heinrich Falkkal, de nem értesült róla, hogy csakugyan czélhoz ért-e a kézirat. 1804-ben Müller újból Weimarba indult és Batsányi megint barátjára bízhatta kívánságait. Ezúttal feljegyezte őket (schaffhauseni ltv.):

Nota. 1°. Hr. Herder, dem Inhalte des Briefes u. Gedichtes gemäss, über alle Umstände zu orientieren u. recht herzlich zu grüssen.

2°. Hr. Böttiger über Ossian u. Macdonald um Auskunft zu ersuchen.

3°. Gelegentlich Hr. Falk zu grüssen in meinem und meiner Freundin Namen . . .

Batsányinak levele Herderhez (a berlini kir. kvt. kézirattárában), melyet J. v. Müller magával útravitt, a magyar-német irodalmi érintkezésnek értékes dokumentuma; irodalmunk egyik újraélesztője, épúgy, mint Kazinczy Wielandhoz intézett levelében (ÉPhK. 1912, 631 l.), német mesteréhez fordul, hogy köszönetet mondjon azokért az ösztönzésekért, melyeket műveiből merített a magyar irodalom fejlesztéséhez.

D 25t Xbr 803.

Vohr mehr als einem Jahre hatte ich die Gelegenheit, Ihnen, verehrter Mann! einen Theil meines Werks für Ihre Adrastea zu übersenden. Mein Freund, der mündlich das Übrige sagen, und Ihnen meine herzliche Verehrung melden sollte, war nicht so glücklich, Sie in Weimar anzutreffen. Er war also bemüssigt, die von meinem Mserpte flüchtig (u. wahrscheinlich auch fehlerhaft) genommene Copie bey Herrn B[öttiger] zu lassen, mit der Bitte, dasselbe Ihnen bey Ihrer Zurückkunft einzuhandigen; ohne dass der Hr. Übernehmer wusste, was es eigentlich seyn sollte.

Ich konnte lange nicht erfahren (und ich weiss es wirklich bis jetzt noch nicht) was damit geschah.

Darum habe ich den Hr. Falk, bey seinem Hierseyn, in einer vertraulichen Stunde (obgleich — aufrichtig gestanden — nicht ganz gern!) den Auftrag gegeben, den er, hoffentlich, Ihnen schon überbracht haben wird. Denn H. F. sagte mir, dass er mit Ihnen in freundschaftlichen Verhältnissen stehe. Ein so freimüthiger Schriftsteller, wie H. F., wird Ihnen u. der Freundschaft ehrwürdigen Namen wohl nicht leichtsinnig gebraucht und mich getäuscht haben.

Jetzt endlich habe ich eine gute u. sichere Gelegenheit, Ihnen, edler, ehrwürdiger Mann! meine herzliche Verehrung schriftlich zu bezeugen u. meinen innigen Dank für den Seelengenuss, der so manche Ihrer Schriften u. so oft mir gewährt haben, abzustatten.

Hiermit überschiere ich Ihnen zugleich den zum Drucke geeigneten Theil meines grösseren lyrischen Gedichtes. Betrachten u. behandeln Sie es, als das Werk eines längst verstorbenen und unbekanntes Dichters, den nun kein Lob u. kein Tadel mehr reitzen kann; und schalten u. walten Sie damit nach voller Willkühr! Nur einen Umstand bitte ich dabey nicht ausser Acht lassen zu wollen: Es ist das grösste und einzige Geheimniss meines Lebens! und mein ganzes ferneres Schicksal, in diesem Leben, würde von der Entdeckung abhengen. Nie soll man es auch nur mutmassen können in welchem Theile von Europa, um so

weniger in welchem Staate, der Dichter gelebt habe, am wenigsten aber, dass er wirklich irgendwo noch lebe. Mein Freund, der Ihnen dieses einhändigen wird, mag Ihnen sagen, in welchem Lande, unter was für einer Regierung, und in welchen Verhältnissen ich leben muss. Über das Eigenthümliche Innere meines Wesens jedoch, wird Ihnen dieses sogenannte *Gedicht* selbst den besten Aufschluss geben, u. Ihr eigenes psychologisches Gefühl (wenn ich so reden darf) mag entscheiden, ob man so etwas *dichten* könne.

Bevor ich schliesse, muss ich Ihnen noch melden, dass Ihr ehrwürdiger Name in meinem Vaterlande sehr oft, aber nie ohne Rührung und Ehrfurcht, genannt werde, und dass Ihre *Anzeige* in 9ten Hefte des T. Merkurs ¹⁾ uns alle mit wahrer Freude erfüllt habe. Wer so viele stille Verehrer zählt; wer durch seine Schriften so viel Gutes gewirkt hat, wie *Siedler*, seltener Mann! der darf, wenn ihm die Stunde schlägt, getrost sein Haupt niederlegen u. ruhig in jene bessere Welt hinüber schlummern, von welcher die Sterblichen so viel, die Besten unter ihnen am schönsten träumen. *Mich* freut es recht sehr, dass ich, der ich Ihrer menschenfreundlichen Leitung, im Denken und Forschen, so viel zu verdanken habe, hiermit endlich einmal, wenigstens einen geringen Theil meines schuldigen Danks abstaten kann. Leben Sie wohl! B.

Batsányi Bécsben 1803 decz. 25-én vetette e sorokat papírra, decz. 18-án Herder már halott volt: J. v. Müller csak Drezdában, Böttiger házában vette a halálhírt.²⁾ Batsányi kéziratát Herder fia, Wilhelm Gottfried, vette át s azt jegyezte a levélre: «Ueberschickt Joh. v. Müller. Batsanyi aus Ungarn — in Wien.» Az *Adrastea* utolsó kötetét is Herder fia rendezte sajtó alá. A gazdag költői hagyatékából a legértékesebbet egyesítette e kötetben, de Herdernek utolsó nyilatkozásai közé beiktatja a következő, idegen kéztől való költeményt is: *Der Kampf. Fragment eines lyrischen Gedichts. Von unbekannter Hand, und einem ungenannten Verfasser, unter den Papieren Gefunden.* (VI. k. 109—138 l.). A költemény, melynek szerzője eddig ismeretlen volt, hangosan kiemelt névtelenségével nyilván Batsányinak feltve rejtett költői vallomása, s azért tán megérdemli, hogy máskor visszatérjek rá.

Herder halála után Böttiger nem támogatta többé Batsányit Ossian-fordításában. 1806-ban James Macdonald Bécsset tartózkodott, Ossian-tanulmányának a kéziratát pedig Sopronban zárta le. «One advantage — írja Böttigernek, ellenszenvvel a magyar föld iránt — I have derived from My residence in this Hungary, the land of oxen and swine literal and metaphorical, is, that I have finished my account of Scotland, with my remarks on Ossian and they are now ready for jour use.» (Ödenburg in Hungary 20 Jany. 1806. drezdai királyi könyvt.: Böttiger-hagyaték). Batsányi, ki előbb Skóciáig kereste vele az érintkezést, most itartózkodásáról valószínűen nem is értesült.

(Budapest.)

THIENEMANN TIVADAR.

— Új adatok a kazárok történetéhez. Kutschera «Die Chasaren» című történeti művét következő szavakkal végzi: «Ich werde den Zweck der vorstehenden Zeilen erreicht zu haben glauben, wenn es mir gelingt, durch diese Studien die Aufmerksamkeit auf die darin erwähnten Tatsachen gelenkt zu haben und zu neuen Forschungen angeregt zu haben, welche namentlich auf philologischem Gebiete ein fruchtbares

¹⁾ 1803. III. k. 396—98 l. Herder óvást emel munkáinak egy osztráktolvajkiadására ellen.

²⁾ 1804. jan. 25. v. ö. *Sämtliche Werke* XXXIII. k. 3 l.

Feld finden dürften.¹⁾ A korán elhunyt tudós diplomata nem is sejtette, hogy ugyanazon időben, midőn e fontos és érdekes problémával foglalkozott, egy angol könyvtárban, az Egyiptomból hozott töredékek között egy fontos iratra bukkantak, mely hivatva van a kazárokról szóló irodalmunkat nagy mértékben gazdagítani. *Schechter Salamon*, ki nem egy fontos leltre akadt a cambridgei egyetemi könyvtár híres gyűjteményében, *An unknown khazar document* czím alatt egy négyoldalas, 92 sorból álló töredéket közöl, mely mind irodalmi, mind művelődéstörténeti szempontból rendkívül fontos.²⁾ Mi e helyen első sorban a kazár-probléma jelenlegi állapotát, másodsor pedig az új lelet magyar fordítását, és végre pedig philologiai méltatását adjuk.

A kazár név a héber irodalomban polgárjogot nyert azáltal, hogy a legnagyobb középkori héber költő, a Heinétől említett Jehuda Halévy, vallásbölcseleti elméletét az e névhez fűződő mese keretében tárgyalja.³⁾ Jehuda Halévy ismerte a csak később, 1557-ben, Isaac ben Abraham Akrishtól fölfödözött és kiadott mesét, mely a kazároknak a zsidó hitre való áttérését levélformában tartalmazza.⁴⁾ E levél, melynek latin,⁵⁾ német,⁶⁾ francia,⁷⁾ magyar⁸⁾ és orosz⁹⁾ fordítását bírjuk, a legfontosabb történeti emlék a kazárok történelmi multjáról. Sokáig kételkedtek e levél hitelességében,¹⁰⁾ de ma már, mint az összegyűjtött irodalom segítségével megállapíthatjuk, a levél történelmi értékéhez kételey nem férhet. Igaz, hogy az álom elbeszélése nem erősítheti a történetirő bizalmát, de régi törvény, hogy régi irodalmi termékek csak a korabeli ízlés és felfogás megértése által élvezhetők. Az arab, a görög, az orosz és a karaita írók tudósításai tanuskodnak ezen okmány hitelessége mellett.

Sokkal fontosabb az említett levélnél az új lelet, mely számos új adattal bővíti ismereteinket. Hitelességét a később emlíendő írók bizonyítják. Íme a töredék magyar fordítása: «Armenia (Örményország), elődeim¹¹⁾ futottak előttük,¹²⁾ mert nem tudták a bálványimádók jármát tovább elviselni és a kazár fejedelmek nagy örömmel fogadták őket. Kazária lakói eleinte a vallás ismeretét nélkülözték. Mivel pedig Tóra és írás nélkül maradtak, házasságot kötöttek a népekkel, összevegyültek velök, elsajátították szokásaikat, folyton hadakoztak és egészen más nép lett belőlük. Csak a körülméletést tartották és a szombat szentségét vallották. Kazárországban nem volt fejedelem, csak azt a férfit, a ki a harcban kitűnt, választották fejedelmül.¹³⁾ Egyszer történt, hogy a zsidók mint rendesen, részt

1) Hugo Freiherr von Kutschera: Die Chasaren. Historische Studie. 2. Aufl. Wien, Holzhausen. 1910. 271 l.

2) Jewish Quarterly Review. (New-York), 1912. 181—219. l.

3) L. Grätz, Geschichte der Juden, 6. k. 122 s. köv. lk.

4) Konstantinápoly, 1557 קל מבשר czím alatt.

5) Buxtorf Johannes Kuzari fordításában. Basel, 1660.

6) L. Zedner, Jos. Auswahl historischer Stücke aus hebr. Schriftstellern. Berlin, 1840. Selig Cassel: Magyarische Altertümer. Berlin, 1840. 195 l.

7) Carmoly, E. Itinéraires de la terre sainte. Bruxelles, 1847. 29 s. köv. lk.

8) Dr. Kohn Sámuel, Héber kútforrások és adatok Magyarország történetéhez. 1881. Budapest.

9) Harkavy orosz czím alatt. Russische Revue, 11. 143. l.

10) L. Russische Revue, 11, 143.

11) Olvasható: elődeink, az első személy többes szám nem bizonyos.

12) Valószínűleg az örmények előtt.

13) Ez volt az ősmagyar szokás is. Ez azonban ellenkezik a már ismert levéllel, melyben a király azt mondja, hogy ősei régtől fogva viselik a királyi méltóságot, l. Harkavy Maasef Nidachim. I. 151. l.

vettek a hadakozásban és aznap egy zsidó férfi különösen kitűnt kardjával, elkergette az ellenséget, mely a kazárok ellen harcolt, Kazária lakói pedig ősi törvényeik szerint fejedelmül választották. Ily állapotban ¹⁾ maradtak hosszú ideig, míg az Úr megkegyelmezett nekik (megsajnálta őket), fölébresztette a fejedelem szívét, ²⁾ hogy térjen teljesen vissza az ősi hithez. Felesége, Serach a neve, ³⁾ buzdította és helyes útra vezette. Neki ⁴⁾ is tetszett a dolog, körülmételve lévén, a leány atyja pedig, ⁵⁾ a ki a körülményekhez képest jámbor vala, oktatta őt és mutatta neki az élet helyes útját. Midőn Makedonia és Arábia fejedelmei ezt hallották, ⁶⁾ nem tetszett nekik a dolog, és követeket küldöttek a kazár fejedelmekhez, a kik a zsidó vallást gáncsolták, mondván: minek akartok megint zsidók lenni, a kik az egész földkerekségen a népek szolgái, és mondtak még oly dolgokat, miket nem is lehet visszaadni. A fejedelmek ellenséges indulattal voltak irántunk. A nagy fejedelem, a zsidó, azonban erre azt mondta: minek az üres fecsegés, jöjjenek zsidó, görög és arab bölcsek és hirdesse kiki saját hitét, majd meglátjuk az eredményt. ⁷⁾ Így is volt. A görög és az arab fejedelem is küldött tudósokat, a zsidók önként jelentkeztek a kazárok segítségére. A görögök kezdték a bizonyítást, a zsidók és arabok czáfolták, azután pedig az arabok, a zsidók és görögök czáfolták, végre a zsidó bölcsek beszéltek a hat napi teremtésről, Izraelnek Egyiptomból való kiszabadulásáról, míg az ígérlet földjére léptek. Az arabok és görögök hitelesítették ezt és igazat adtak nekik. ⁸⁾ Erre vizsály támadt köztük és a kazár fejedelmek ajánlottak: íme a תיורל völgyében levő barlangban vannak könyveink, hozzuk azokat, magyarázzátok. Ugy cselekedtek. Bementek a barlangba, ott volt Mózes öt könyve és a zsidó bölcsek magyarázatokkal látták el első kijelentésük szerint. Erre a zsidók a kazárokkal együtt teljesen fölvtették a régi hitet. ⁹⁾ Erre jöttek zsidók Bagdadból, Khorasanból, Görögországból, segítettek az ország lakóinak és megerősítették őket Abraham törzséből származásukban. Erre az ország lakói egy böles férfiút választottak bírának, kazár nyelven kagan בנן a neve, azért nevezték a bírakat így egészen napjainkig. ¹⁰⁾ A kazár nagyfejedelem nevet Sabrielle ¹¹⁾ változtatták és királylányá választották. ¹²⁾ Azt mondják országunkban, hogy őseink Simeon törzséből származnak. ¹³⁾ Simeon mi nem találhatunk erre vonatkozó bizonyítékot. Királyunk a szomszédságban levő alán királyllyal békét kötött, mert az alán királyság hatalmasabb és erősebb az összes környékbeli királyságoknál, bölcseink ugyanis azt vélték, hogy ők, az alánok, elleneinkhez csatlakozhatnak, tehát királyunk békét kötött velök, hogy

¹⁾ T. i. tudatlan állapotban.

²⁾ Itt az író talán a levélben említett álomra czéloz, l. Cassel, Magyarische Alttertümer 205. l.

³⁾ Héberül סררה, ősi bibliai név.

⁴⁾ T. i. a fejedelemnek.

⁵⁾ Itt az író talán egy ismert haggadára gondol Genesis rabba, W. Theodor. 275, 11.

⁶⁾ Makedonia a kereszténység, Arábia az iszlám képviselője e helyen.

⁷⁾ A levélben, l. Cassel 207. l. szintén a fejedelmek idézik elő a hitvitát.

⁸⁾ Hasonló a vita lefolyása az ismert levélben is, de részleteiben különbözik tőle.

⁹⁾ Ebből kitűnik, hogy a kazárok közt ősidők óta voltak zsidók.

¹⁰⁾ l. J. A. Vaillants, (La Roumaine, Paris. 1845, Kutschera 261. l. Der Rabbiner heisst nämlich bei den polnischen Juden in der Moldau Khagan.

¹¹⁾ Sabriel סבריאל El az én reményem.

¹²⁾ T. i. fejedelemmé.

¹³⁾ Ez is erősíti az 9. jegyzetben jelzett véleményét.

egyik a másiknak segítsen a veszedelemben. Isten félelme féken tartotta a népeket körülöttünk és nem mert egy sem a kazár királyság ellen törni (De Benjamin királyunk idejében)¹⁾ Makedonia királya az ázsiai királlyal és a turkokkal szövetségbe — csak az alán király segített nekünk, mert a nép egy része a zsidó hitet vallotta.²⁾ Mind e kis királyok ellenünk harcoltak, az alán király is hozzájuk csatlakozott, de legyőzött Benjámín királyunk által. Áron királyunk idejében is volt harc, az alán fejedelem ellenünk küzdött, a görög fejedelem bírta őt rá erre. Áron azonban felbérelte a turk királyt, mert barátja lévén, élve foglyúl ejtette, de tiszteletben tartotta és leányát fiának Józsefnek feleségül adta.³⁾ Erre örök hűséget esküdtek egymásnak és Áron az alán királyt hazabocsájtotta. Ezen időtől kezdve féltek a népek a kazártól, József király idejében, a gyűlölt Romanus üldözései alatt, sok nem zsidó is tönkre ment, a ki ajándékokkal Hilgu orosz királyt háborúra bírta, ez betört Sambáriába és ott esellel győzött, mivel a hadparancsnok nem volt itthon. Midőn Bulshazi, héber nevén פסח היקר, erről értesült, haraggal Romanus városai ellen indult férfiút és asszonyt nem kímélve, három várost foglalt el, nem is számítva a kisebb helységeket. Innen יושן ellen indult, ostromolta. Onnan Hilgo orosz király ellen indult,⁴⁾ a kit legyőzött, de ez azzal védekezett, hogy Romanus bírta őt rá erre. Pessach erre azt mondta: úgy, hát menj rögtön Romanus ellen és küzdj ellene, mint ellenem, csak akkor hagylak békében. Nem mozdulok innen, akár élve, akár halva, míg ki nem töltöttem bosszúmat rajta. Akarata ellenére ment. Négy hónapig harcolt Konstantinápoly ellen, de szerencsétlenül, szegyelet visszatérni, tehát Perziába ment, a hol meghalt. Ezen időtől kezdve az oroszok a kazárok hatalma alatt állottak.

Továbbá tudtára adom uramnak országunk nevét, a mint a könyvekben találjuk, Arkanus. A birodalmi főváros Kazar. A folyó neve: Ifil. A tenger jobbjartján fekszik amaz oldalról, mely felől uram követei mentek Konstantinápolyba. Azt hiszem, a nagy tengertől (oceán) húzódik 1160 risnyi távolságban. Tőlünk Konstantinápolyig tengeren kilenez nap, szárazon 28 nap. Uram birodalma 50 napi út. Ellenünk harcoltak Asia, Babalubab, Zibus, Turko és Lunia.⁵⁾

Fontos az említett új híreket a régi ismert adatokkal egybevetni. Töredékünk, sajnos, nem teljes, eleje és vége hiányzik, anyyi azonban mindenesetre világos, hogy elején Arméniáról van szó. Az örmények kronografusa csakugyan megemlékezik ama harczról, mely 683 körül a kazárok és örmények között lefolyt.⁶⁾ Valószínű, hogy töredékünk írója e tényre gondol. A második hír, mely a kazárok királyairól szól, azonban magyarázatra szorul.⁷⁾ B. szerint az első zsidó kazár király Sabriel volt, másodszer pedig jelenti B, hogy már előbb ismerték a zsidó hitet, így valahogyan tartották e hit törvényeit a hitvita előtt, harmadszor pedig látjuk, hogy a hitvita, melyhez hasonlót a szláv Vladimírről is regél a krónika,⁸⁾ külső befolyások miatt létesült, végre pedig látjuk, hogy a hitvita egészen másként folyt le, mint előbb hittük. A. ellenben a királyok következő rendjét adja: Bulan, Hiskia, Menasse, Chanok, Obadja, Isaak, Sebulun, Nissim, Menachem, Benjamin, Áron és József.⁹⁾ B. csak a három

1) A zárójelben levő szavak hiányzanak a szövegben.

2) Az alánok és avarok közt sok zsidó vallású volt.

3) Valószínűleg tús gyanánt.

4) I. a következő fejezetet.

5) Ezen adatok összehasonlíthatását a már ismert adatokkal l. tovább.

6) Chorenai Moses l. Cassel, 208. l.

7) Az ismert levelet A-val, az újat B-vel jelöljük.

8) l. Kutschera 69. l.

9) l. Cassel 213, Harkavy Maasef Nidahim 65. l.

utolsót és a már megnevezett Sabrielt említi. A hitvita eredete és lefolyása is különbözik A-ban. De nem lehet tagadni, hogy A. több pontban erősíti ill. hitelesíti B. adatait. Tudniillik először is a fejedelmek szerepében¹⁾ és másodsorban abban, hogy A. szintén feltételezi Bulan hajlamát a zsidó hitet felvenni, valamint zsidó ismereteit.²⁾

Továbbá, ha figyelemmel kísérjük a görög császár és az arab kalifa beavatkozását, hitelesnek ismerhetjük el B. adatait. Ibn el Asir³⁾ említi a nagy zsidó üldözést Bizáncban, melynek következtében a zsidók a kazárokhoz menekültek. Masudi⁴⁾ az arabokról szól, kik Harun er Rasid⁵⁾ idejében harcot folytattak a kazárok ellen. Cassel⁶⁾ a Heracilius-féle üldözésre gondol a mi azonban téves.⁷⁾ Az alánok viszonyáról a kazár néphez D' Ohsson-nál is találunk bizonyítékokat.⁸⁾ Hogy a szláv népekkel is viseltek háborút, erre vonatkozólag Ibn Foslan és Nestorius adnak felvilágosítást.⁹⁾

Az említett Romanus, Romanus Diogenes, a negyedik nem lehet, 1071 körül, ki a törökökkel szövetségbe, a kazárok ellen harcolt,¹⁰⁾ míg B. értesülései szerint a turkok a kazárok szövetségében állottak. Az előtünk levő töredék azonban valószínűleg a kazár királyság fénykoráról szól, midőn az arabokat, görögöket és oroszokat legyőzték. Kazaria hatalmas királyság volt az Alduna mellett, míg hatalmasabb népeknek helyt adott. Letűntek-e a történelem színteréről a többi rokon törzsekkel együtt, vagy pedig mint zsidók a mai lengyel területen tovább élnek-e, bizony nehéz megmondani.¹¹⁾

(London.)

MARMORSTEIN ARTÜR.

— Görres József és a magyar hunmonda. Bleyer Jakob a *Magyar hunmonda germán elemeiről* szóló dolgozatában (1., 2. l.) említi, hogy Grimm Vilmos 1813-ban az *Altdeutsche Blätter*ben nyilvános felszólítást tesz közzé, melyben azt az óhaját fejezi ki, bár akadna hamarosan ember, a ki feljegyezné a régi magyar történeti énekeket. Ezekben az állítólagos történeti énekekben a germán hőmonda forrásait sejtette a nagy német kutató. 1815-ben írt is ebben az ügyben Schedius Lajosnak a magyar naiv eposzról kérdezősködve. Bleyer egy másik munkájában (*Hazánk és a német philológia a XIX. század elején.* 43. l.) azt mondja a Grimmekről, hogy figyelmüket a népkönyvek tanulmányozása irányította hazánk felé. Egyik dolgozat sem emlékezik meg azonban Görresről, a ki Grimm Vilmost jóval megelőzve, már 1808-ban hun vonatkozású magyar énekek és mondák gyűjtésére buzdította a heidelbergi romantikusok rövid életű, de nagy jelentőségű folyóiratában, az *Einsiedler Zeitung*ban. Görres

¹⁾ l. fent 6. oldalak 1. és az 5. jegyzet.

²⁾ l. Cassel 210. l.

³⁾ l. Cassel 208. old. 1. jegyzet.

⁴⁾ l. D' Ohsson, *peuples d. Caucase* 35. l.

⁵⁾ 786—839 táján.

⁶⁾ 208. l. 1. jegyzet.

⁷⁾ Mert a kazárok győzelme Armeniában csak 683-ban lehetett és a bevándorlás később volt.

⁸⁾ l. 180—182.

⁹⁾ l. Frähn, *de chasari* 14. l. Cassel 213. l. Harkavy Meassef Nidachim, 1., *Altjüdische Denkmäler aus der Krim*, 286. l. Jakob ben Reuben karaita író a kazárokra vonatkozó adatait gyűjti, a ki ismét Jafet ben Elit másolja. Abu Josef Jakob alkirkissani (l. *Eszkol Hakofer* 300. is említi a kazárokat.

¹⁰⁾ l. Kutschera i. h. 105. l.

¹¹⁾ l. Kutschera i. h. 208. végig.

már régi író 1808-ban, míg a Grimmek ekkortájt kezdik irodalmi működésüket. Főként a Székelyföld átkutatását tartja fontosnak és buzgóságában annyira megy, hogy e jelentékeny és sürgős munka elvégzésére egyenesen felkéri Leo von Seckendorft,¹⁾ a ki Bécsben a Prometheus²⁾ cz. folyóirat szerkesztője s lapjában a gyűjtött anyagot nyomban közre is adhatja. Ha a Grimmek érdeklődését népkönyvek terelték a magyar mondákra, ez fokozottan valószínű Görresre nézve is, ki tudvalevőleg nagy érdemeket szerzett a régi Volksbuch-irodalom méltatásával. Görrest egyébként barátság fűzte a két Grimm-testvérhez. A három tudós rokon területen dolgozik. Valószínű, hogy a magyar vonatkozású munkálatokban Görres elől járt s Grimm Vilmos csak az ő felszólítását ismétli meg 1813-ban. Görres leveleiből bizonyára pontosan meg lehetne állapítani az ő magyar történeti és mondai tanulmányainak geneziséjét, de a levelekből kevés jelent meg, míg a többi — a ránk nézve jelentősek pedig ezek között lesznek — értesülésem szerint szétszóródott a család birtokából.³⁾ A heidelbergi romantikusok jelszava a lelki remeteség s nem a zajos korjelenségekben való elmerülés. Vonzódásuk a sejtelmeshez, a nem mindennapihoz sokoldalú történeti műveltséggel egyesül Görresben. Ez a lelkes szellem tudós fantáziájának szárnyán a «Der gehörnte Siegfried und die Nibelungen» cz. tanulmányában (megj. *Tröst Einsamkeit, alte und neue Sagen und Wahrsagungen, Geschichten und Gedichte*. Herausgegeben von Ludwig Achim von Armin. Heidelberg bei Mohr u. Zimmer. 1808. Nr. 8. Sp. 60.) felkéri a magyar multat és a magyar földet. A Nibelungok és Dietrich von Bern mondai szerepéről szólva megemlíti, hogy Dietrich és Attila a történelem bizonyága szerint nem kortársak, majd így folytatja a tanulmányt: «Dagegen erzählt die ungr. Chronik von *Thwrotz* aus alten Sagen und Schriften, von einem früheren Dietrich von Bern, den das Heldenbuch den Herrn Deutschlands nennt, der wahrscheinlich aber sein Wolfdietrich ist, von dem es sagt, dass er 80 Jahre vor Dietrich gelebt und der mit Macrinus an der Spitze eines Herres, zusammengesetzt aus Teutschen, Longobarden, Ostgothen und vielen anderen Nationen, den Hunnen, die eben in Europa eingebrochen waren, entgegen ging, sie schlug, zuletzt aber selbst geschlagen wurde; dann die Parthey des Attila nothgedrungen mit seinen Völkern selbst ergriff: und nach dem Tode desselben seine beiden Söhne Chaba und Aladar, jener aus griechischem Stamm, dieser Sohn der Krenheilch aus Teutschem, miteinander entzweyte um die Herrschaft, indem er mit den teutschen Fürsten die Parthey des Letzten nahm; wo dann ein fünfzehntägiges Gemetzel unter den Hunnen erfolgte, in dem Chaba den kürzeren zog, und nach Asien flüchtete.» Ugyanitt jegyzetként a következőket olvassuk: «Auch Jordanis in seiner Hist. de getarum origine c. 34. zählt vorzüglich die drey ostgothischen Heerführer Walamir, Theodemir und Widemir, die Crantz in seiner gothischen Chronik Brüder nennt, als Theilnehmer des grossen Zugs der Hunnen nach Gallien auf.

¹⁾ Leo v. Seckendorf népdalok iránt érdeklődött Heidelbergben s megfordul az ottani írók között mint almanach-szerkesztő (L. Steig: *A. v. Arnim und Cl. Brentano*. 1894. 227—8, 360—61. l.).

²⁾ *Prometheus*. Eine Zeitschrift. Herausgegeben von L. v. S. und Jos. Lud. Stoll. Wien 1808. 6. füzet. A napoleoni harcok tüzeben tiszta esztétikai programmal induló előkelő folyóirat. Goethe és a két Schlegel is írnak bele. Világirodalmi látóköre van: görög, ó-izlandi, török, spanyol, olasz irodalmat ismertet. Műkritika és műelmélet is helyet foglal benne. A középkori német irodalom buvárait (Hagen-Büsching) melegen méltatja. A lap megszűnt, mielőtt eleget tehetett volna Görres felszólításának. A magyar literatúra ismertetésére keresve sem lehetett volna jobb forumot találni.

³⁾ Görres összes műveinek és levelezésének teljes és kritikai kiadását most készíti elő dr. W. Schellberg. L. *Literarisches Echo* 1913/4. 294. l.

Merkwürdig sind die Fragmente der Gesandtschaftsreise, die *Priscus* um 448 zu Attila unternahm; sie geben einen anschaulichen Begriff von dem ganzen Leben und Treiben dieses ernsten, finstern Geistes, den er 15 Tagereisen hinter Widdin: etwa bey Jasz Biriny in Ungarn, wie *Otrokosi* in origin. Ungar. II. p. 109. aus den Umständen der Reise vermutet, in seiner Residenz gefunden, nebst ihm, auch hat er seine beiden Weiber Erca und Recca gesehen. Bey Gelegenheit seiner Bewirthung erzählt er unter anderen: wie der Abend kam und der Tisch aufgehoben worden, traten zwey Scythen vor Attila hin, und sangen Gedichte, die sie selbst verfertigt hatten, worin sie seine Siege und seine kriegerischen Tugenden anpriesen. Und viele der Anwesenden erfreuten sich an den Gedichten, andere wurden froh in der Erinnerung alter Kriege bewegt, anderen flossen Thränen, weil sie das Alter geschwächt und entkräftet hatte, wodurch ihre Kampflust und ihr Eifer wider ihren Willen gelähmt worden. Nachdem der Gesang und die Declamationen vorüber, trat irgend ein Scythe, unsinnig wie es schien, hervor, der seltsames, sinnloses, wahrsinniges absingend oder abschreyend alle zum Lachen bewegte, nur Attila verzog keine Miene. *Es ist nicht unwahrscheinlich, dass sich wohl noch Fragmente dieser alten Gesänge in ungarischen Volksliedern und Traditionen erhalten haben mögen*, wenigstens hat früherhin ein ungarischer Bischof aus diesen Quellen eine fabelhafte Geschichte des Attila geschrieben, die mir aber noch nicht zu Gesichte gekommen ist. *Besonders bey den sogenannten Szeklern, die eine alte Sage im Lande für unmittelbare Abkömmlinge in Europa zurückgebliebener Hunnen erklärt, würde die Nachforschung wohl am fruchtbarsten seyn.* Herr von Seckendorf in Wien mögte wohl die beste Gelegenheit zu dieser Unternehmung haben, und er würde sich um die ältere Poesie ein bedeutendes Verdienst erwerben, wenn er die Resultate derselben etwa im *Prometheus* mittheilen wolte.

Arnim támogatói a *Tröst Einsamkeit* kiadásában Görres és Brentano. A szerkesztő igen akarta munkatársakul megnyerni a Casselben lakó két Grimmét. 1808 februárjában ír nekik, hogy küldjenek tanulmányaikból, gyűjtéseikből rövidebb, érdekes darabokat. Ismertessék a középkori irodalom nagy kapcsolataira és termékeire vonatkozó hypothesisieiket. Arnim tudta, hogy Grimm Jakab a Nibelungénekre nézve felfedezéseket tett. Görres tanulmánya az 5. számban (1808 ápr. 15.) kezdődik s a szerkesztő jegyzetben jelzi, hogy e dolgozatot kiegészíteni reméli két másik tudós eredményeivel. Hogy a casselieket ösztönözve, elküldi nekik Görres tanulmányának kefelevonatát még azelőtt, hogy a lap megkezdji a közlést. 1908 április 10-én ezt írja Grimm Jakabnak: «Herzlichen Gruss zuvor. Ich übersende Ihnen ein Exemplar meiner Zeitung. Sie werden von Görres den Anfang seiner Untersuchungen über die Nibelungen finden, es kann nicht fehlen, er wird in mancherlei Art Ihre Untersuchungen berühren, streitend und übereinstimmend; ich wünschte, es wäre Ihnen Veranlassung, mir die Resultate Ihrer Untersuchungen darüber mitzutheilen, es würde dies einem künftigen grösseren Werke von Ihnen vorarbeiten und zeitiger die Untersuchung fördern.» Hogy Görres csakugyan fűrgébb volt a Grimmeknél, az kitűnik Achimnak ezen leveléből (L. *Reinhold Steig: Achim von Arnim und Jacob und Wilhelm Grimm.* 1904. 6—7. 1.). A Grimmek némi tartózkodással nyilatkoztak Görres dolgozatáról, mivel ők többforrást ismertek nála a német hősmundákra vonatkozólag.

A közölt néhány sorból megtudjuk, hogy Görres Turóczi és Priszkoszt figyelemmel olvasta s hogy a magyar hunmonda irodalomtörténeti vizsgálatának területén időrendben őt illeti az elsőség a németek között. A magyar mondakutatás elismerését iránta más kapcsolatban Ipolyi Arnold fejze ki azzal, hogy a Magyar Mithológia elé egy Görres-idézetet tesz jelmondatnak.

(Budapest.)

SAS ANDOR.

— A Paedagogium magyar philologiai szemináriuma című és Gyertyánffy Istvánnak ajánlott füzetben (különnyomat a Paedagogiumnak 1912/13-ik évi almanachjából. Budapest, 1913. 8-r. 39 l.) *Gyulai Agost*, a Paedagogium magyar-irodalomtörténet tanára, 10 kép kíséretében ismerteti azokat az eszközöket, a melyeket ma már a tanárképzés szolgálatában nélkülözhetetlen szemináriumi munkában a polgári iskolai tanárképző-intézet magyar szemináriuma a jelölteknek segítségül nyújt. Egy évtized munkájával s fáradságával, de lelkességével is teremtette Gyulai (valóban a semmiből) az illetékes tényezők támogatásával a kutatás e műhelyét, melynek törzsét Király Pál és Kiss Aron könyvtárán kívül Katona Lajos könyveinek jelentékeny része alkotja. 350 drb. 1711 előtti és 800 kötet 1711—1825 közötti magyar könyvvel és 100 drb., a XIX. század első feléből s régebből való folyóirattal dicsekedhetik a szeminárium, melynek másik — és kétségkívül ritka — büszkesége a sok szemléltető eszköz. Ezeket a vezető-tanár eszméinek megvalósításául javarészt a jelöltek maguk készítették; ezek tehát már *eredményei* is a szemináriumi munkának. Ilyen Petőfi bolyongásainak, Széchenyi utazásainak térképe, Anonymus topográfiája, ilyen a hova-tova teljes Petőfi-ikonografia, a Shakespeare-topografia, egy készülő rendszeres irodalomtörténeti atlasz, az énlakai rovásírásos feliratnak fába vésett hív másolata, egy irodalomtörténeti diapozitiv-gyűjtemény s végül egy teljes irodalomtörténeti czédularepertórium, mely évről-évre kiegészítve bármely kérdés egész irodalmát azonnal feltűnteti. A szemléltető eszközök e változatossága eszméikkel és kivitelükkel egyformán meglepő. Elkészítésük maga is egy-egy irodalomtörténeti tanulmány, melynek végzése közben a jelölt új munkakedvet kap. Jóleső irigységgel gondolunk az apparatusra, mely e helyen a hallgatóra vár, s a tanárra, a ki ilyen eszmékkel és eszközökkel tudja a kutatókedvet ébrentartani. Hadd jegyezzük ide, a mit e szemináriumról Riedl mondott, de a mit láttára mindenkinek éreznie kell: «sajnálja, — úgy mond — hogy nem ebben a szemináriumban nevelődött.» G—s.

— Bauernfeld vígjátékai a magyar színpadon cz. dolgozatában (EPhK. 1913. 1. l.) Bayer József azt írja, hogy «nyomatásban Bauernfeld egyetlen darabja sem jelent meg magyarul», pedig a *Grossjährig*nek az a magyarítása, melyről dolgozatában is szól (5. és 12. l.), az előadással egyidejűleg nyomtatásban is megjelent: «*Nagykorú. Vígjáték két felvonásban Bauernfeldtől. Magyar színpadra alkalmazá Fekete Soma. Pesten, 1847. Eggenberger J. és Fia m. académiái könyvtárusok' sajtója.*» 12-r. 78 l. E czímlap szerint (N. Múz. kv. t.: P. O. germ. 658 v.) a nyomtatott példányban a fordító már ragaszkodik a német címhez is és nem adott a darabnak «hosszú, magyarázó címet» (6. l.).

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

— A hét bölcs mester történetének új latin fordítását fedezte fel nemrégiben *Alfons Hilka* a berlini Kgl. Bibliothek lat. qu. 618. sz. papíroskéziratában és adta ki *Historia septem sapientum I.* [Eine bisher unbekante lateinische Übersetzung einer orientalischen Fassung der Sieben weisen Meister (Mischle Sendabar) herausg. u. erklärt von —. Heidelberg, Winter, 1912, XXV + 35 l. Ára 1:20 M.] czímen a maga szerkesztésében megjelenő 'Sammlung mittellateinischer Texte' cz. vállalat 4-ik füzeteként. A berlini kézirat a Syntipas egyik keleti változatának első latin fordítása. Mindjárt az elején előfordul a Syndebar szó, úgy hogy a héber Mischle Sendabarból való eredete egészen bizonyos. Értékét természetesen csak valamennyi héber MS szöveggel való tüzetes összehasonlítás állapíthatja meg. Hilka ezt nem végezhette el s ezért kiadását nem akarja véglegesnek tekinteni, bár apparatusa, glossariuma, s a MS szövegekkel való

futólagos összehasonlítása sok beces anyagot tartalmaz. A szöveget a kézirat minden sajátosságával együtt nyomatta le, apparatusában két MS kiadás megfelelő helyeit közli német fordításban.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Válasz Révay Józsefnek.¹⁾ Az EPhK. 1913. 180—184. lapjain a Heautontimorumenos prologusának néhány sorát Skutsch és Leo cikkemben idézett fölfogásától eltérőleg értelmeztem. Révay hozzászólásához (EPhK. 1913. 783—785) a következőket fűzhetem: 1. A prologus 7—9. soraiból nem tűnik ki, hogy a darab nem contaminált. Én magam is a contaminatio ellen vagyok s nagyon szívesen látnám, ha ezt a sokat bolygatott kérdést Terentius ilyen egyszerűen elvágná. Ezekbe a sorokba még belemagyarázni is bajos a Révay által adott értelmet, nem hogy kitűnnék belőlük. Skutsch és mindazok, a kik a contaminatio mellett foglaltak állást, rögtön letették volna tollukat, ha már a prol. 7—9. soraiból *kitűnik*, hogy a Heaut. egy görög darabból készült.

2. A prologus 7. sorát annyira nem hagyom figyelmen kívül, hogy kétszer idézem, s cikkeim végén értelmezem. Fölfogásomat Révay nem czáfolja, ha csak az ellentétes vélemény ismertetését egyúttal czáfolatnak nem tekintii.

3. A Cicero-analogiát R. egyetlen érvennek mondja. Állítása nem felel meg a valóságnak. (V. ö. EPhK. 1913. 181. 1) Ezt az analogiát szerencsétlennek tartja, mert szerinte Ciceróból nem lehet Terentius nyelvhasználatához analogiákat állítani. Ez a különös álláspont éles ellentétben van az interpretálás gyakorlatával, mert általában egy nyelvterületen belül még nagyobb időköz és műfaji különbségek által elválasztott írókból is megengedhetnek tartják az analogiák keresését kölcsönös megvilágítás céljából. Terentius és Cicero esetében utalhatok többek között Dziaitzko-Hauler Phormiójának, Dziaitzko-Kauer Adelphoejának jegyzeteire, melyekben a Cicero-analogiák nagy szerepet játszanak. Ezek a Terentius-kutatók — quorum æmulari exopto negligentiam, potius quam adversarii obscuram diligentiam — már eleve megnyugtának eljárásom kifogástalan voltát illetőleg. Nem tekintve az elvet, kétszeresen jogosult az analogia Cicero és Terentius nyelvhasználatára közt. A mit Cicero Laelius szájába ad (Lael. de am. 24, 89): «Terentiano verbo libenter utimur», az illik magára Ciceróra is. Az Andriát 8-szor, az Eunuchust 9-szer, a Heautontimorumenost 13-szor, a Phormiót 6-szor, az Adelphoet 4-szer idézi s az idézeteken kívül nagyon sok esetben használ Terentiustól származó kifejezéseket. (V. ö. P. Tschernajew: Terentiana. De Ciceronis studiis Terentianis. Casan. 1898.) B. Maurenbrecher, a ki Tschernajew munkáját ismereti (BphilWschrift 1900. 551.), noha a szerzőt kissé túlbuzgónak tartja, mégis elismeri az összegyűjtött anyag alapján, hogy Ciceróra Terentius igen nagy hatással volt. Figyelemre méltó még ad Att. VII. 3, 10, hol Cicero egy nyelvileg kétes kifejezést Ter. tekintélyével igyekszik mentegetni.

4. Eugraphius és Donatus idézett magyarázatai a legszorosabb kapcsolatban vannak az érvelés logikai menetével. A mi «tudákos fecsegésüket» illeti, hivatkozhatom eljárásom igazolására az összes Terentius-kutatókra, kik a saját érdekükben nem voltak ilyen szigorúak velük szemben.

5. Ezekben rávilágítottam R. hozzászólásának minden olyan állítására, mely a czáfolat jellegével bír. Az egyszerű tagadást még akkor sem tekinthetem czáfolatnak, ha Leo és Skutsch tekintélyének köpönyegébe burkolózzik. A felsorolt tényekből a következők levonását rá-

¹⁾ A januári füzet számára érkezett; szerkesztőségi akadályok miatt maradt erre a füzetre. L. N.

bíزم magára R.-ra és a kérdés iránt érdeklődőkre. Röviden felelnem kell még a 4. sor értelmezésével kapcsolatban arra, a mit R. értelmezésem új voltát illetőleg mond, mert állítása a maga rövidségében alkalmas a megtévesztésre. Jól tudom, hogy a Terentius-interpretatio terén az eredetiség bizonyos fokáról le kell mondani, mert a rendkívül kiterjedt kommentáló tevékenység után alig van valami a szó szoros értelmében új ötlet.¹⁾ Hangsúlyoznom kell azonban, hogy legjobb meggyőződéseim szerint ezt az 1779-iki bipontiumi kiadásban (195. l. 5. jz.) már megtalálható értelmezést igyekeztem a Leo-Skutsch-féle interpretációval szemben — melyet nem tekintettem úgy, mint R., véglegesnek és vitán felül állónak — új érvekkel támogatni s a prologus többi részeivel összhangzásba hozni. Hogy az illetén módon megokolt értelmezés helyességét R. milyen erős érvekkel tette vitássá, az a mondottakból látható.

6. A prologus 6. sorának általam ajánlott értelmezését R. támadja ugyan, de czáfolatába nem bocsátkozik, sőt megértését sem tartja szükségesnek: megalégszik Leo véleményének népszerűsítésével. A mit cikkem e részének zavaros voltáról mond, nem czáfolhatom, mert a zavarosság maga relativ fogalom s én nem tehetem vitássá R. subiectiv élményeit, a mit azonban az általam elfogadott értelmezés értékéről állít, azt érdemes egy kissé megvilágítani. Skutsch a «simplici»-lectiót fogadja el: értelmezése minden más szempontból kifogáztatlan, csak a contaminatiót bizonyítaná. Mivel pedig a contaminatio ebben a darabban nem bizonyítható, sőt ellene kitűnő külső és belső érvek hozhatók fel, Skutsch értelmezése tárgyilag hibás. Leo ugyancsak ezt a lectiót a darab nem contaminált voltával akarja összhangzásba hozni s nagy apparátussal ennek a sornak olyan értelmet tulajdonít, mely tárgyilag ugyan megfelelő, de — a mint épen Skutsch kimutatja (Philol. 59, 6. l.) — *grammatikailag teljesen érőszakolt*. Maga Leo mondja erről a sorról: «Was die Worte besagen, ist zwar nicht scharf und eindeutig, kann aber nur etc. . . » (R. L. I. 242). Ugyancsak ő egy más, teljesen elütő értelmezésre gondol, a mi legalább is azt bizonyítja, hogy saját véleményét nem tekinti R.-val együtt véglegesnek.

Ezekkel szemben, hogy másokat ne említsünk, az általam elfogadott «duplici» lectio a legrégebb kézirat hagyománya, értelme az első hallásra világos, tárgyilag megfelelő, erőszakos grammatikai magyarázgatásra nem szorul: egyetlen hibája, hogy metrikailag nem igazolható. Föltevésém szerint Terentius, mikor a védelem szempontjából minden szavának megértése fontos volt, inkább követett el egy metrikai hibát egy metrikailag külömben is nagy szabadságokat megengedő formában, mint hogy egy grammatikailag nehezen magyarázható és kétértelmű sorral tegye kockára a legfontosabbat: a közérthetőséget. Ez a föltevés nem olyan nagy, «expressis verbis» helyreigazítandó «tévedés», mint R.

¹⁾ Leo (R. L. I. 242. l. 1. jz.) megjegyzi: «Ich frage, ob sich nicht dadurch ‚duplex quæ ex argumento factast simplici‘ erklärt: Das Doppelstück, d. h. das Zweitagstück und doch nur ein argumentum». Révay erre azt írja: «Leo felvetette az eszmét etc.» Ez a Leo által felvetett eszme már a XVI. században virágzik, sőt Scaliger 1561-ben megjelent poetikájában egyenesen azt hiszi, hogy Terentius darabját két nap alatt adták elő s véleményét erre a sorra alapítja. Nagy szerepet játszik ez az interpretatio a Heautont. körül lezajló, az időegység kérdéseinek tisztázására irányuló vitában. Ugyancsak a Leo-féle simplici = uno megvan az Umpfenbachtól kiadott Terentius-scholionokban (Hermes II. 363 l.) A prol. 4. sorának Leo-Skutsch-féle értelmezése számtalan kiadásban megtalálható. Kinek jut eszébe velük szemben hangsúlyozni, hogy értelmezésük nem új? Az eredetiség ezen a téren minden esetre csak abban lehet, ki hogyan okolja meg azt, a mit mond.

hiszi, ha meggondoljuk, hogy Terentius prologusát valószínűleg nem írásztal előtt történő, minden szótagot metrikailag is számontartó philológiai munka substratumának szánta, hanem elsősorban közönségére gondolt, melyet saját írói becsülete érdekében nem akart tévedésbe ejteni és a mely inkább megütközött egy értelmetlenségen, mint az idegenből szakadt formában egy metrikai következetlenségen. Megjegyzem még, hogy a »duplici« első szótagját (mert csak erről lehet szó!) ereszkedőnek mondom. R. szerint ez tévedés. Ha valaki elskandálja ezt a sort, látni fogja, melyikünk tévedett.

(München.)

HUSZTI JÓZSEF.

— Válasz Huszti Józsefnek.¹⁾ Megállapítani kívánom, hogy H. statisztikáival és idézeteivel az adott esetben állításomat nem czáfolta meg; igazam volt, midőn magyarázatának eredeti voltát tagadtam; végül pedig — védekezése 6. pontjának elolvasása után — látom, hogy a »duplici« lectio felvétele csakugyan komoly dolog volt s hogy H. felvilágosításaim után sem akar belőle engedni. Ez, ismétlem, gyökeres tévedés. Egyébként a kritikámban felhozottakon változtatni H. válasza után sincs semmi okom.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

— Helyreigazítás. Az EPhK. ez évi 1. számában Módi értekezéséről közölt ismertetésemnek végén idézett pont valójában így hangzik: »írja ő a kies Tibur Anio öntözte vidéke körül dalait«, s ebben az alakjában nem is való a rovásra, hová csak tévedésből került.

(Budapest.)

VÉRTÉSSY DEZSÓ.

— Új könyvek.

Goedecke-Goetze: Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung ezimű monumentális német irodalomtörténeti bibliográfiának Goethere vonatkozó paragrafusai (233—246) befejezésükhöz jutottak. Ezek a paragrafusok a III. kiadásban megjelenő IV. kötet 2—4. részét teszik és három nagy kötetet töltenek meg. Csodálatos munkabírásnak és — nagy emberi lemondásnak eredménye, egyúttal azonban *nélkülözhetetlen alapja minden komoly Goethe-studiumnak*. Mint örvendetes tény kiemelendő, hogy a bibliografia szerkesztője (Kipka Károly boroszlói gimn. tanár) a magyar Goethe-irodalmat is — a mennyiben hozzá tudott férni — tekintetbe vette. — Befejezéshez jutott a X. kötet is második kiadásában (Rosenbaum Alfréd prágai bibliografus szerkesztésében), mely az 1815—1830-ig terjedő német regény- és eposz-irodalmat foglalja magában. Nagy íróra e kötetben nem akadunk; még a legkiemelkedőbbek közé tartozik *Pyrker László*, egykori egri érsek, kinek munkássága és a rávonatkozó irodalom 7 oldalon (556—563. l.) van ismertetve.

Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft. Hg. von Karl Glossy. XXIV. Jahrgang. Wien, 1913. 8-r. 309 l.

Az évkönyvnek tizenhárom értekezése közül kettő kizárólagosan Grillparzerről szól; a többi tanulmány a XVIII. és XIX. századi osztrák irodalomnak különböző területeit világítja meg. Magyar vonatkozásokat tartalmaz Philipp *Loewe* Grillparzernak tarcsai üdüléséről (1882) írt értekezése. Friedrich *Rosenthal* Wielandnak Ausztriához való viszonyát tárgyalva megemlékszik Eszterházy Miklós hercegről, mert e magyar főúr párfogolta a költőnek Bécsben élő fiát, sőt egyideig kismartoni könyvtárá-

¹⁾ Ezzel a vitát Közlönyünkben lezárjuk. Szerk.

ban is alkalmazta őt. A magyar drámai irodalomban meghonosodott Karl Friedrich Henslerről összefoglaló tanulmány szól; Johanna Franul von Weissenethurn kéziratos önéletrajzából itt olvashatunk először részleteket. *th.*

Maync Harry: Geschichte der deutschen Goethe-Biographie. Ein kritischer Abriss. II. Abdruck. Leipzig, H. Haessel, 1914. k. 8-r. 74 l. Ára 1-20 M.

Tanulmányosan ismerteti és jellemzi a Goethe-életrajzokat a még Goethe életében keletkezett első kísérletektől kezdve egészen Chamberlain és Simmel műveiig, melyek 1913-ban jelentek meg. Célja a Goethe-philológián kívül állók tájékoztatása, a miben objektivitás és körültekintő méltányosság vezet.

Oulmont Charles: La Poésie Française du moyen-âge, XIe—XVe siècles. Recueil de textes. Paris, Mercure de France, 1913. 378 l. 3-50 fr.

Ez az anthológia első kötete egy többkötetes *Anthologie de la Poésie Française*nek, melyet az ilyen irányú tevékenységéről jól ismert Ad. van Bever szerkeszt, és ő előszava, mely az egész sorozat célját s beosztását ismerteti, vezeti be a könyvet, utána Ch. Oulmontnak szabatos összefoglalása következik a középkori francia költészetéről. A szemelvényeket körültekintéssel válogatta össze, minden darab elején igen jól megszerkesztett kis bibliografiát ad, mely a főbb kéziratokat, kiadásokat s az odavonatkozó nevezetesebb dolgozatokat sorolja föl, az egyes műfaji csoportok előtt pedig összefoglaló jegyzetet közöl. A szövegközlés hű marad az eredeti helyesíráshoz, a legelfogadottabb változatot adja; a régebbi szövegeknek modern nyelven való fordítását kapjuk a lap alatt, az újabbaknál csak a nehézséget okozható szók értelmezését. A középkori francia irodalomnak helyes képét kapja az olvasó ebből a könyvből, a mely ha nem is teszi fölöslegessé Constans, Bartsch-Hornig és Förster-Koschwitz anthológiáit, hasznosan kiegészíti ezeket és bár nem tisztán tudományos czélzattal készült, a philologus is sok hasznát láthatja. *bz.*

Shorter Clement K.: George Borrow and his Circle. London 1913. Néhány adattal gazdagítja a Borrow-irodalmat. Magyar szempontból is érdekes annak a három, eddig ismeretlen levélnek szözszerinti közlése, melyet Borrow Magyarországból (Pest, Debreczen, Nagyszében) írt 1844-ben. *F.*

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Barla-Szabó Titus: Legrégibb nyelvemlékünk, a Halotti-Beszéd kora, keletkezési helye és szerzője. Teljesen új adatok alapján. Lőcse 1913. K. 8-r. 15 l. Ára 50 f.

A cím kissé szerényebb is lehetne nemcsak azért, mert 15 lapon vajmi bajos olyan tárgyról, amelyről száz esztendő óta egy kis könyvtárra valót írtak, a meglévő adatok alapján valami nagyon újat írni, hanem azért is, mert az, a mit a szerző megállapít, egyáltalában csak a szerzőnek új. A szerző azt állapítja meg, hogy a H. B. helyesírásában francia hatás mutatható ki. Egész írása azt árulja el, hogy a szerző nem tudja, hogy a magyar helyesírás francia hatás alatt keletkezett jelei rég ki vannak mutatva, hogy írásunk történetében van egy korszak, melyet francia hatás korszakának nevezünk, l. minderről Melich János következő dolgozatait: 1. Az Orth. vng. és a magy. helyesírás; 2. Szláv jövevényszavaink I. 2. rész; 3. Magyar Nyelv IV. 328. 378; 4. Századok 1909: 331. S aztán még egyet! A magyar nyelvészetet is tudni kell. Járatlanság, ha valaki a H. B. *zoboducha*, *helhezie* alakjait így olvassa: *szoboducsá*, tehát *cs*-vel, *helyezze*, tehát az *lh-t ly*-lyel. *M-ch.*

**Császár Elemér*, a német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. (Ertekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXII. k. 7. sz.) Budapest, 1913. N. 8-r., 146 l. Ára 3 k.

Darvas János versei: A csönd felé... Kolozsvár, 1914. k. 8-r. 64 l.
Kozma Andor: Báró Eötvös József a költő emlékezete. A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVI. k. 6. sz. Budapest, 1913. 8-r. 18 l. Ára 30 f.

Eötvös költői fejlődésének költői lendületű rajza. Bár inkább a benső, mély átérés közvetlenségével tárja elénk Eötvös költészetét, nem egyszer, kivált Eötvös regényeinek méltatásánál, különös intuitív éleslátással mutat rá Eötvös emberábrázolásának szubjektív rugóira. Külön kiemeli Eötvös kifejező erejét aforizmáiban. Költeményeiről pedig a teljes elragadtatás hangján szól, a magyar irodalom igazi remekeit látja a *Megfagyott gyermekben* és a *Búcsúban*. Az utóbbit a *Himnus* és *Szózat* mellett «a magyar nemzet legnagyobb ünnepi éneké»-nek tartja. K. Gy.

Koepfel Emil: Byron. Fordította Esty Jánosné. Függelék: Byron Magyarországon. Írta Morvay Győző. Budapest, a M. Tud. Akadémia kiadása 1913. 8-r. 401 l. Ismertetését l. e füzet 117. l.

Könyvtára. Az Új Elet. Szerkesztik: Bárczy, Weszely, Wildner. Budapest, Rózsavölgyi és T.: 4. sz.

Wildner Ödön: Goethe és a mai ember. 8-r. 18 l. Ára 1 K.

Meleg és szép méltatása Goethe személyiségének. Kevésbé sikerült, mert inkább csak a felületen marad, az előadás második része, mely a kérdéssel foglalkozik, hogy mit jelent vagy jelenthet nekünk ma Goethe. Nem méltó Wildnerhez, hogy hangulatkeltés czéljából, ilyenformán szólja le az irodalomtörténeti kutatást: «[Előadásomban] nem adok tipikus életrajzot... pedáns kronológiával, a mely azt is tudja, hogy a fennfentisztelt költő 1776. év, mely napján, hol, hogyan, kikkel s vajjon miért evett sóspereczet.» A legaprólékosabb Goethe-philologus maga Goethe volt (v. ö. naplóját és számtalan tisztán magántermészetű feljegyzését, melyeket gondosan megőriztetett az utókor számára) és ő jól tudta és jól tudják az irodalomtörténészek is, kiknek Wildner is Goethe megértését köszöni, hogy a legaprólékosabb adatok is sokszor — egészen váratlanul — mily fontosaknak bizonyulnak. Polyva végre is mindenütt akad, és még a polyva sem mindig haszontalan. b—b.

**Pecz, Γουλιέλμος*: Συγκριτική τροπική τῆς ποιήσεως τῶν ἐγκρίτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Οἱ τρόποι τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσειᾶς, τοῦ Πινδαροῦ, Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν καὶ παραβαλλόμενοι πρὸς ἀλλήλους. Budapest, (A M. Tud. Akadémia class.-philol. bizottságának kiadványa) 1913. 8-r. 396 l. 8 K.

Schmidt József: Osthoff Hermann külső tag emlékezete. A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XVI. k. 8. sz. Budapest, 1913. N. 8-r. 23 l. Ára 80 f.

Szekfü Gyula: A számműzött Rákóczi. Budapest, M. Tud. Akadémia. 1913. 8-r. VIII + 418 l.

Thienemann Tivadar: Az első germánok Pannoniában. (Különlenyomat a Nyelvtudományból.) Budapest, 1913. 8-r. 11 l.

Trostler József: Dósa György a XVII. század német irodalmában. (Különlenyomat a Délmagyarorsz. Tört. és Régészeti Múzeum-társulat Értesítőjéből) Temesvár, 1913. 8-r. 10 l.

A Götz von Berlichingen és Florian Geyer családjába tartozó magyar parasztkirálynak alakja ismeretes a XVII. századi német irodalomban. Michael Lunderf 1610-ben leírja kegyetlen kivégeztetését egy braunschweigi prédikáció alapján, rokonszenvenvvel szól róla 1661-ben a *Speculum historicum*, később Istvánfi hatása alatt elitéli lázadását Erasmus Francisci és Daniel Ernst (1685.).

Váczy János: Tompa Életrajza. Budapest, M. Tud. Akadémia. 1913. 8-r., X + 304 l. Ismertetését l. e füzet 113 l.

**Vértesy Jenő*: A magyar romantikus dráma (1837—1850). Budapest, M. Tud. Akadémia. 1913. 8-r., VI + 348 l.

Hivatalos nyugtázás

az 1913. évi december hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1913-ra: Herbály Gy. 3 kor., Sági I. 3 kor., Simon G. 3 kor. — Összesen : 9 kor.

Rendes tagdíj 1912-re: Dr. Csengeri J. 5 kor., Dr. Herczeg Á. 5 kor. — **1913-ra:** Dr. Acsay A., Dr. Barta M. 5 kor., Bányai G. 5 kor., Fülöp Á. 5 kor., Gyulai Á., Dr. Haraszti S., Dr. Harnos S. 5 kor., Dr. Hegedüs I. 5 kor., Horváth E., Janicssek J., Kallós E. 6 kor., Kristóf Gy. 4 kor., Dr. Mittler Fr. 5 kor., Neszveda J., Dr. Ozorai L. 5 kor., Dr. Pfeifer J. 5 kor., Dr. Pitroff P., Szentkirályi Gy., Szilágyi A. 5 kor., Szőke A., Toperczer V., R. Vozáry Gy. 7 kor. 67 fill. — **1914-re:** Benigny Gy., Birkás G. 4 kor. 50 fill., Czebe Gy. 9 kor., Elek O. 4 kor., György L. 4 kor., Haraszti Gy. 7 kor., Helle F. H., Hornyánszky Gy. 1 kor. 50 fill., Dr. Hupka Ö. 6 kor., Kallós E. 3 kor., Kassai L., Király Gy., Marót K. 4 kor., Dr. Pap Illés, Dr. Papp F., Pitroff P. 6 kor. — Összesen : 281 kor. 67 fill.

Előfizetés 1913-ra: Sárospataki ref. főiskola 3 kor. — **1914-re:** Bajai ciszt. r. főgimn. 10 kor. 80 fill., Budapesti Eötvös-Kollégium 12 kor., Dr. Gigante Silvino 10 kor., Jászóvári premontrei kanonokrend 10 kor. 80 fill., Marosvásárhelyi szab. kir. város közkönyvtára 5 kor. 40 fill., Rakodczay Pál, Tordai állami főgimn., Zirci apátsági könyvtár. Összesen : 97 kor.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,
I. ker., Lógodi-utca 49. sz. fdsz. 1.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestben (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható :

KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

legújabb kötete:

RODIN BESZÉLGETÉSEI A MŰVÉSZETRŐL

Összegyűjtötte
PAUL GSELL.

Fordította
FARKAS ZOLTÁN.

Ára kötve 1 korona 20 fillér.

GILLOUIN

HENRI BERGSON FILOZÓFIÁJA

Fordította FARKAS ZOLTÁN.

Ára kötve 1 korona 20 fillér.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

MOLNÁR FERENCZ
KIS HÁRMASKÖNYV

Elbeszélések.

Három kis kötet tokban.

Ára 6 korona.

SEBŐK ZSIGMOND

IFJÚKOR
ÉS NÉHÁNY MÁS ELBESZÉLÉS

Ára 4 korona.

HELTAI JENŐ

JAGUÁR

Regény.

Ára 4 korona.

LAKATOS LÁSZLÓ

MÉLY HÚRON

Feljegyzések, elbeszélések.

Ára 3 korona.

A SZERELEM AZ ÉN BÜNÖM

Francia regény a «L'amitié amoureuse» szerzőjétől.

Fordította **FARKAS ZOLTÁN**

Ára 4 korona.

KRÚDY GYULA
MÁKVIRÁGOK KERTJE

Elbeszélések.

Ára 3 korona.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TAMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1914.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny**be szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-utca 4.), a modern philologiai dolgozatokéi pedig **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendőek.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

M. MÓDI—Γ. ΠΕΡΖ: Οἱ τρόποι τοῦ Βαρχυλίδου	161
ZOLNAI BÉLA: Szigligeti «Szökött katoná»-jának külföldi elemei (II. közl.)	175
KOMONCZY GÁSPÁR: A latin imperf. con. és a föltételes mondatok (I. közl.)	190
TROSTLER JÓZSEF: Faludi és a német gáláns költészet.....	201

HAZAI IRODALOM.

Horatius ódái és epodosai. Ford. ifj. Szász Béla. CSENGERI JÁNOS	206
Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. sz.-ban.	
BLEYER JAKAB	215
Magyar Shakespeare-Tár, VI. k. RÓZSA DEZSŐ.....	220
Erasmus: A gyermek nevelése. A tanulmányok módszere. Ford. Péter János. ZIBOLEN ENDRE	222

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Byzantinische Papyri. DARKÓ JENŐ	223
Hugo v. Kleinmayr: Die deutsche Romantik und Landschaftsmalerei.	
SZENTIRMAY GIZELLA	226
Frontinus, Sextus Julius: The two Books on the Water Supply of the City of Rome. KROPF LAJOS	228
Theodor Birt: Römische Charakterköpfe. SCHMIDT MÁRTON	229
John Williams White: The Verse of Greek Comedy. MARÓT KÁROLY	230
H. Dragendorff: Westdeutschland zur Römerzeit. CSEMELYI SÁNDOR	232

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1914 febr. 11-iki ülése	234
A Toldi-mondához. HEINRICH GUSZTÁV	234
Adalékok Tompa Mihály életrajzához. VÁCZY JÁNOS	236
Petőfi és Shelley. RADÓ ANTAL	240
Adatok a magyar drámafordítások forrásaihoz. KÁDÁR JOLÁN.....	240
A midrás Beresit rabba 100. fejezetéhez. HELLE F. HUGÓ	242
Új könyvek a classica philologia köréből	242
Új könyvek a modern philologia köréből.....	245
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	246

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

ΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΤΟΥ ΒΑΚΧΥΛΙΔΟΥ.

Ἐν ταύτῃ τῇ διατριβῇ ἀκολουθῶν τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ. Reez ἐπεξεργάσθη τούς τρόπους τοῦ Βακχυλίδου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν, καὶ παρέβαλον αὐτοὺς πρὸς τοὺς τρόπους τοῦ Πινδάρου, ὅστις τὸν Βακχυλίδην, τὸν ἀντίτεχνόν του, «κραγέτην κολοῖόν» ὀνομάζει.¹⁾

Παρὰ τῷ Βακχυλίδῃ ἀπαντῶσι τρόποι ἐκ τῶν ἐπομένων κατηγοριῶν.

Παρὰ τῇ συνεκδοχῇ· ὁ ἄνθρωπος, ἡ μυθολογία, οἱ ἀγῶνες, ὁ πόλεμος, ἡ ναυτιλία, καὶ ἡ φύσις σὺν τῇ ὑποδιαιρέσει τῶν ζῳῶν.

Παρὰ τῇ μετωνομίᾳ· ὁ ἄνθρωπος, ἡ οἰκία, ἡ μυθολογία, ἡ ποίησις, ὁ πολιτικὸς βίος, οἱ ἀγῶνες, ὁ πόλεμος, καὶ ἡ φύσις σὺν ταῖς ἐπομέναις ὑποδιαιρέσεσιν· τὰ ζῳα, τὸ πῦρ καὶ τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα.

Παρὰ τοῖς τρόποις τῆς ἀναλογίας· ὁ ἄνθρωπος, ἡ οἰκία, αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐν γένει, ἡ μυθολογία, ἡ ἱερουργία, ἡ μουσικὴ, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ἐπεξεργασία τοῦ χρυσοῦ, ἡ σιδηρουργικὴ, ἡ ὑφαντουργία, ἡ κλωστικὴ, ὁ πολιτικὸς βίος, ὁ πόλεμος, ἡ θήρα, ἡ ἵπποδρομία, ἡ κτηνοτροφία, ἡ μελισσοουργία, ἡ κηπουργικὴ, ἡ ἐμπορία, ἡ ναυτιλία καὶ ἡ φύσις σὺν ταῖς ἐπομέναις ὑποδιαιρέσεσιν· τὰ ζῳα, τὰ φυτὰ, τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, τὸ πῦρ, τὸ ὕδωρ καὶ τὰ ὄρυκτά.

Ὡς βάσιν τῆς ἐργασίας μου εἶχα τὴν τρίτην ἔκδοσιν τοῦ Φρ. Blass (*Bacchylidis carmina cum fragmentis*, Lipsiæ, Teubner, 1904), καὶ ἐνίοτε μόνον ἠκολούθησα ἄλλας ἐκδόσεις, ἅστινας ἀναφέρω ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις.

¹⁾ Ὡς βάσιν τῆς παραβολῆς μου ἔσχον τὴν μελέτην τοῦ Γ. Reez περὶ τῶν τρόπων τοῦ Πινδάρου (ιδὲ *Egyetemes Philologiai Közlöny* [Γενικὸν Φιλολογικὸν Ὀργανον] 36 [1912] 265—309).

A) Ἡ συνεκδοχή.

I. Ὁ ἄνθρωπος.

1. Ἡ ἀνάστημα ἀντὶ τοῦ ἀνθρώπου. τόχον μὲν Δαϊτύλου Κλύμενον παῖδ' ἄλκιμον ἐξεναρίζων ἀμώμητον δέμας (V, 144—7).

2. Τὸ βλέφαρον ἀντὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ. α) Ἀμφιτρόνος παῖδα μόνον δὴ τότε τέγξαι βλέφαρον (V, 156—7). β) Ἰλεψὶν νιν ὁ Δαλογενῆς υἱὸς βαθυζώνοιο Λατοῦς δέκτο βλεφάρῳ (X, 15—7). γ) οὐδὲ συλᾶται μελίφρων ὕπνος ἀπὸ βλεφάρων (Ἄποσπ. 4, 13—4).

3. Ἡ χεὶρ ἀντὶ τοῦ Ἑκτορος. ἐναριζομένων δ' ἔρευθε φώτων αἵματι γαῖα μέλαινα, Ἑκτορέας ὑπὸ χειρὸς (XII, 151—4).

4. Ἡ φυχή ἀντὶ τοῦ ἀνθρώπου. ὄντινα κουφόταται θυμὸν δονέουσι μέριμναι (I, 178—9).

II. Ἡ μυθολογία.

Ἡ κεφαλὴ ἀντὶ τοῦ Ἡρακλέους. κεῖνον ἐφ' ἀμετέρα πέμψει κεφαλᾷ (V, 90—1).

III. Οἱ ἀγῶνες.

Ἡ ταινία ἀντὶ τοῦ στεφάνου. μυρίων τ' ἤδη μίτραισιν ἀνέρων ἐστεφάνωσεν ἐθείρας (XII, 196—7).

IV. Ὁ πόλεμος.

Ἡ λαβὴ ἀντὶ τῆς ἀσπίδος. ἐν δὲ σιδαροδέτοις πόρπαξιν αἰθᾶν ἀραχνᾶν ἴστοι πέλονται (Ἄποσπ. 4, 8—9).

V. Ἡ ναυτιλία.

Ἡ δοχὸς ἀντὶ τοῦ πλοίου. ἴστο δ' ὠκόπομπον δόρυ (XVI, 90).

VI. Ἡ φύσις.

α) Τὰ ζῷα.

Τὰ σώματα ἀντὶ τῶν βοῶν. οὐ βοῶν πάρεστι σώματ' (Ἄποσπ. 21, 1).

B) Ἡ μετωνυμία.

I. Ὁ ἄνθρωπος.

1. Ὁ κρόταφος ἀντὶ τῆς κόμης. πολιοκρόταφον γῆρας (Ἀποσπ. 25, 2—3).
2. Ὁ νοῦς ἀντὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ. δεῦρ' ἄθρησον νόφ (V, 8).
3. Ἡ ψυχὴ ἀντὶ τῆς σκιάς. α) δυστάνων βροτῶν ψυχὰς ἐδάη (V, 63—4). β) ψυχὰ προφάνη Μελεάγρου (V, 77). γ) ψυχάισιν ἐπιφθιμένων (V, 83). δ) ψυχὰ προσέφα Μελεάγρου (V, 171).
4. Ἡ Κύπρις ἀντὶ τοῦ ἔρωτος. α) νῆϊν ἔτι χρυσέας Κύπριδος θελέμβρότου (V, 174—5). β) Κύπριδος δ' ἐλπίς (Ἀποσπ. 20, 3).
5. Ὁ τοκετὸς ἀντὶ τοῦ γεννηθέντος. Γᾶς . . . λόχον (XVIII, 31—2).
6. Ἡ νεότης ἀντὶ τοῦ βίου. ἀγλαὰν ἦβαν προλείπων (V, 154).
7. Ὁ λόγος ἀντὶ τῆς διανοίας. ἀρρήτων ἐπέων πύλας (Ἀποσπ. 5, 2).

II. Ἡ οἰκία.

1. Ἡ πύλη ἀντὶ τῆς πόλεως Κορίνθου. ὦ Πέλοπος λιπαρὰς νάσου θεόδματοι πύλαι (I, 13—4).
2. Ἡ οἰκία ἀντὶ τῆς πυρᾶς. κέλευσεν ἄπειν ξύλινον δόμον (III, 48—9).
3. Τὸ κάθισμα ἀντὶ τῆς καθίσσεως. οὐχ ἔδρας ἔργον (Ἀποσπ. 15, 1).

III. Ἡ μυθολογία.

1. Ἡ δύναμις ἀντὶ τοῦ Πέλοπος. ὕμνησον . . . Πέλοπός τε βίαν (V, 179—81).
2. Ἡ μέριμνα ἀντὶ τῶν θεῶν. ὅτι θεῶν μέριμνα τεύχη (III, 57—8).
3. Ἡ κλίνη ἀντὶ τοῦ Διός. α) μεγίστου Ζηγνὸς ἃ πλαθεῖσα λέχει τέκεν ἦρω (VIII, 55—6). β) λέχει Διὸς ὑπὸ κρόταφον Ἰδας μιγείσα (XVI, 30—1).
4. Ἡ κλίνη ἀντὶ τῶν θεῶν. αἴτ' ἄλλαι θεῶν εὐναῖς ἐδάμησαν . . . παρθένοι (IX, 63—4).
5. Ἡ ἀμβροσία ἀντὶ τῆς ἀθανασίας. κέλευθος ἀμβροσίον μελέων (XVIII, 1—2).

IV. Ἡ ποίησις.

1. Ἡ γλῶσσα ἀντὶ τοῦ ἄσματος. α) γλῶσσαν οὐκ ἐκτὸς θεῶν πέμπειν Ἰέρωνι (V, 196—7). β) γλῶσσαν ἰθύσας ἐλαύνω (IX, 51—2).
2. Ὁ λόγος ἀντὶ τοῦ ἄσματος. χάριν . . . τὰν . . . Κλειῶ πανθαλῆς ἐμαῖς ἐνέσταξεν φρασίν (XII, 227—9).
3. Ἡ Μοῦσα ἀντὶ τοῦ ποιητοῦ. καλεῖ δὲ Μοῦσ' αὐθιγενῆς γλυκείαν ἀδλῶν καναχάν (II, 11—2).
4. Ἡ Μοῦσα ἀντὶ τῆς ποιητικῆς εὐφυΐας. πάρεστι . . . Μοῦσά τε γλυκεία (Ἀποσπ. 21, 1—4).
5. Ἡ Μοῦσα ἀντὶ τῆς ποιήσεως. Μοῦσά νιν τρέφει (III, 92).

V. Ὁ πολιτικὸς βίος.

1. Ὁ Ἄλυάττης ἀντὶ τῶν Σάροδεων. ἔρρουσιν Ἄλυάττα δόμοι (III, 40).
2. Τὸ σκῆπτρον ἀντὶ τῆς δυνάμεως. τεθμίω σκᾶπτρον Διὸς . . . ἔχοντα (III, 70—1).

VI. Θί ἀγῶνες.

Ὁ στέφανος ἀντὶ τῶν στεφανουμένων νεανιῶν. ὅσ' . . . ἐπεδείξαμεν ἐβδομήκοντα σὺν στεφάνοισιν (II, 9—10).

VII. Ὁ πόλεμος.

1. Ὁ Ἄρης ἀντὶ τοῦ πολέμου. Θνατοῖσι δ' οὐκ ἀδθαίρεται . . . οὐτ' ἄγναμπος Ἄρης (Ἀποσπ. 24, 1—2).
2. Ὁ Ἄρης ἀντὶ τῆς πολεμικῆς λύσεως. οὐ γὰρ καρτερόθυμος Ἄρης κρίνει φίλον ἐν πολέμῳ (V, 129—31).
3. Ἡ φυγὴ ἀντὶ τοῦ πολεμίου. τυφλά δ' ἐκ χειρῶν βέλη ψυχαῖς ἐπι δυσμενέων φοιτᾷ (V, 132—4).

VIII. Ἡ φύσις.

α) Τὰ ζῷα.

1. Ἡ κόρη ἀντὶ τοῦ πτεροῦ. νομᾶται . . . λεπτότριχα . . . ἔθειραν (V, 26—9).
2. Ἡ δύναμις ἀντὶ τοῦ ὀδόντος τοῦ κάπρου. τοὺς κατέπεφνεν σὺς ἐριβρύχας ἐπαίσσων βία (V, 115—6).

β) Τὸ πῦρ.

Ἡ δύμανις ἀντὶ τοῦ πυρός. δεινοῦ πυρός λαμπρὸν διάϊσεν μένος (III, 54—5).

γ) Τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα.

Ἡ λάμψις ἀντὶ τοῦ ἡλίου. χεῖρας ἀντεινων πρὸς ἀγὰς ἰπώκεος ἀελίου (X, 100—1).

I) Οἱ τρόποι τῆς ἀναλογίας.

I. Ὁ ἄνθρωπος.

1. Ὁ ὀφθαλμός. ἵνα κωδαίνητε γαίας Ἰσθμίας ὀφθαλμὸν (τὸ σέμνωμα) (I, 5—7).

2. Ὁ λαιμός. ἐν κλεωνῶ ἀγχένη (ἢ κλιτός) (F) ἰσθμοῦ (II, 6—7).

3. Ὁ λαιμός καὶ ὁ ὀμφαλός. παρ' ὀμφαλὸν (τὸ μέσον) ὑψιδείρον (ὑψηλῆς) χθονός (IV, 4). Σύνπλεγμα δύο μεταφορῶν.

4. Ἡ κεφαλή. Ἰ. Γ. XXI. α. 5.

5. Ὁ κρόταφος. λέχει Διὸς ὑπὸ κρόταφον (τὸ ὕψος) Ἰδασι μίγξις (XVI, 30—1).

6. Ἡ καλύπτρα. πολίων κράδεμνα (τὸ τείχισμα) λύσειν (Ἀποσπ. 20, 6).

7. Τὸ κάλυμμα. δνόφεν τε κάλυμμα (τὸ ἀπόρρητον) τῶν ὕστερον ἐρχομένων (XV, 32—3).

8. Τὸ παινεσθαι. ὅστις μὴ φθόνῳ παίνεται¹⁾ (παροτρύνεται) (III, 67—8).

9. Τὸ τρέφειν. α) κλυτὰν δόξαν . . . ἐν αἰθέρι τρέφει (αὐξάνει) (XII, 61—2). β) μηλοδαίκτην θρέψεν (ἐδημιούργησε) ἅ λευκώλενος Ἦρα . . . λέοντα (VIII, 8—9). γ) ἀρετᾶς γε μὲν οὐ μινύθει βροτῶν ἅμα σώματι φέγγος, ἀλλὰ Μοῦσά νιν τρέφει (αὐξάνει) (III, 90—2).

10. Ἡ τυφλότης. τυφλά (ἐπισφαλῆ) δ' ἐκ χειρῶν βέλη ψυχαῖς ἐπι δυσμενέων φοιτᾶ (V, 132—4).

11. Τὸ γῆρας. ᾧ δὲ σὺ πρεσβύτατον (μέγιστον) νείμησι γέρας νίκας ἐπι (VII, 8—9).

12. Ἡ μήτηρ (καὶ ὁ χρυσός). χρυσέαν Κύπριν τὰν ματέρ'

¹⁾ Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Jebb, Oxford, 1905.

(ἡ αἰτία) ἀγνάμπτων ἐρώτων (VIII, 72—3). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.*

13. Ὁ τοκετός. τὸ μέλλον διακρίτους¹⁾ τίκει (ἐπιφέρει) τελευτάς (IX, 45—6).

14. Ὁ τοκετός (καὶ τὸ ἄνθος). τίκει (προξενεῖ) δέ τε θνατοῖσιν εἰρήνα μεγάλα πλοῦτον μελιγλώσσων τ' αἰοιδᾶν ἄνθεα (ἡ ἡδονή) (Ἀποσπ. 4, 12). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.*

15. Ὁ ἐλαφρὸς ὕπνος. πᾶ τόχα βρίσει (ἡ ἀπόφασις) (IX, 47).

16. Ὁ δρόμος. πάντα δὲ διεδραμεν (ἡ διάδοσις) ἀδάεις λόγος (XIV, 44).

17. Ἡ βοή. α) ἐκ χειρὸς βοᾶν (τὸ χειροκρότημα) ὄτρυνε λαῶν (VIII, 35). β) ἀδλῶν βοαὶ (ὁ ἦχος) (VIII, 68).

18. Τὸ νεῦμα. α) μοῖρα παγκρατῆς ἄμμι κατένευσε (ἡ ἀπόφασις) (XVI, 24—5). β) Ζηγὸς τελείου νεύμασιν (ἡ ἀπόφασις) (III, 26).

19. Ἡ μέριμνα. Ἰ. Γ. X. 2.

II. Ἡ οἰκία.

1. Ἡ λαμπράς. πυρσὸν ὧς Ἑλλάσι τῆλε φαίνων (XII, 82—3). *Παραβολή.*

2. Ἡ οἰκία. δικῶν θράσει σῶμα πατρὸς ἐς δόμους (ἡ θάλασσα) (XVI, 63).

3. Ἡ θύρα. ἀρρήτων ἐπέων πύλας (ἡ εἰκασία) (Ἀποσπ. 5, 2).

4. Ὁ σύνοικος (καὶ ὁ ὀπαδός). ἐν μέσφ κεῖται κίχριν πᾶσιν ἀνθρώποις Δίκαν ἰθεΐαν, ἀγῆας Εἰνομίας ἀκόλουθον (τὸ ἐπακολούθημα) καὶ πινοτᾶς Θέμιτος· ὀλβίων παῖδες νιν αἰρεῖνται σύνοικον (XIV, 53—6). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.*

5. Τὸ παίγνιον. ἀρῆτων δ' ἀδυρμάτων (τὸ τέχνασμα) μεμνᾶσθαι πολέμου (XVII, 57—8).

6. Τὸ καλλώπισμα. δεικάνωνται δ' ὧς ἄγαλμα παντὶ χώρφ ζυγόν (IX, 5—6). *Παραβολή.*

7. Τὸ γέρας. Ἰ. Γ. III. 10.

8. Τὸ σάβανον. Ἰ. Γ. XIII. 2.

III. Αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐν γένει.

1. Ὁ ὀπαδός. α) Οὐρανίας κλεινὸς θεράπων (ὁ ποιητής) (V, 14). β) Ἰ. Γ. II. 4.

¹⁾ Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Jurenka, Wien, 1898.

2. Ὁ θερισμός (καὶ ἡ πλήμμυρα). ἔνθα πλημμύρων σθένει ὄρχους ἐπέκειρεν (ἢ ἐκπόρθησις) ὀδόντι (V, 107—8). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.*

3. Ἡ ἀρπαγή. οὐδὲ σὺλᾶται (ἐκδιώκεται) μελίφρων ὕπνος ἀπὸ βλεφάρων (Ἀποsp. 4, 13—4).

4. Ἡ τροΐσις. κνίσεν (ἤρξθισε) τε Μίνωϊ κέαρ . . . Κύπριδος ἀγνὰ δῶρα (XVI, 8—10).

5. Ἡ στάξις (καὶ ἡ ἄνθησις). χάριν . . . τὰν . . . Κλειῶ πανθαλῆς (αἰωνίως νέος) ἐμαῖς ἐνέσταξεν (ἢ ὑπαγόρευσις) φρασίν (XII, 227—9). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.*

6. Ἡ ἱππηλασία. Ἰ. Γ. XII; 4.

7. Ἡ ῥῖσις. φίλας τ' ἀνὰ ματρὶ χεῖρας ἔβαλλον (ἢ προσβολή) (III, 50—1).

8. Ἡ στερονοτυπία. Ἰ. Γ. XVIII, 3.

9. Ἡ βιάσις. Ἰ. Γ. XII, 3.

10. Ἡ πορεία ἐπὶ καλλίστης ὁδοῦ (καὶ τὸ γέρας). πρέπει σε φερτάταν ἕμεν ὀδὸν (πρέπει ν' ἄδῃς τὸ ὠραιότατον ἄσμα) παρὰ Καλλιόπας λαχοῖσαν ἔξοχον γέρας (ἢ εὐφυΐα) (XVIII, 12—4). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα μιᾶς ἀλληγορίας καὶ μιᾶς μεταφορᾶς.*

IV. Ἡ μυθολογία.

1. Ἡ τέρσις των Μουσῶν. α) λείπεται Μουσᾶν βαθυζώνων ἄθυρμα (τὸ ἄσμα) (VIII, 87). β) ἐν ἀθύρμασι Μουσᾶν (οἱ ἀγῶνες) (Ἐπιγρ. I, 3—4).

2. Τὸ δῶρον τῶν Μουσῶν. α) ὅς ἂν παρὰ Πιερίδων λάχῃσι δῶρα (ἢ ποιητικὴ εὐφυΐα) Μουσᾶν (XVIII, 3—4). β) οὐ γὰρ ἐν μέσοισι κεῖται: δῶρα δυσμάχῃτα Μοισᾶν (ἢ ποιητικὴ εὐφυΐα) (Ἀποsp. 37, A).

3. Τὸ καλλώπισμα τῶν Μουσῶν. α) ἀθάνατον Μουσᾶν ἄγαλμα (τὸ ἄσμα) (IX, 11). β) γνώση μὲν ἰσοτεφάνων Μοισᾶν γλυκιδῶρον ἄγαλμα (ἢ ποίησις) (V, 3—4).

V. Ἡ ἱερουργία.

1. Ὁ ἱερεὺς. Ἡσίδοσ πρόπολος Μουσᾶν (ὁ ποιητής) (V, 192—3).

2. Ὁ μάντις. α) Μουσᾶν . . . θεῖος προφάτας (ὁ ποιητής) (VIII, 3). β) ἀγκάρυξαν εὐβούλων ἄλδς θεῶν προφᾶται (κῆρυκες) (IX, 27—8).

¶ 3. Τὸ ἱερόν ἄλσος. πόντιόν τε νιν δέξετο θελημὸν ἄλσος (τὸ βάθος τῆς θαλάσσης) (XVII, 84—5).

VI. Ἡ μουσική.

Ἡ χρῶσις τῆς λύρας. οὐκ ἔστι σαλπίγγων κτύπος (ὁ ἦχος) (Ἀποsp. 4, 12).

VII. Ἡ ἀρχιτεκτονική.

Ἡ κρηπίς. Ἰ. Γ. XVIII, 2.

VIII. Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ χρυσοῦ.

Ἡ χρυσός. α) ὦ χρυσέα (χαρίεσσα) δέσποινα λαῶν (X, 116—7). β) φεῦγε χρυσέα (ἠραιότητα) βοῦς (XVIII, 16). γ) Ἰ. Γ. XVIII, 6. δ) χρύσειον (ἠραιότατον) τέ (F)οι δόσαν ἰόπλοκοι κάλυμμα Νηρηΐδες (XVI, 36—8). ε) Ἰ. Γ. I, 12. ζ) χρυσεός . . . ὀφθαλμοῖσιν (IX, 6—7). η) Ἰ. Γ. XX, 2. θ) νῆν ἔτι χρυσεάς (χαρίεσσης) Κύπριδος θελεμίβροτου (V, 174—5).

IX. Ἡ σιδηρουργική.

Ἡ χαλκός. χαλκοκώδων (μεγαλόφωνος) σάλπιγξ (XVIII, 3—4).

X. Ἡ ὕφαντουργία.

1. Ἡ ὕφανσις. α) Πιερίδες ἐνυφαίνετε (ἢ ὑπαγόρευσις) δ' ὕμνους (I, 3—4). β) Χαρίτεσσι βαθυζῶνοις ὕφανας (ἢ ὑπαγόρευσις) ὕμνον (V, 9—10). γ) τότε ἄμαχος δαίμων Δαϊάνειρα πολύδακρον ὕφανε (ἐσοφίσθη) μῆτιν (XV, 23—5). δ) ὕφανε (ἐσοφίσθη) τε ποταινίαν μῆτιν (XVI, 51—2).

2. Ἡ ὕφανσις (καὶ ἡ μέριμνα). ὕφαινε (πάρεχε) νυν ἐν ταῖς πολυηράτοις τε κλεινὸν ὀλβίαις Ἀθάναις εὐαίνετε Κηΐα μέριμνα (αὐτὸς ὁ ποιητής) (XVIII, 8—11). Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.

XI. Ἡ κλωστική.

Ἡ κλώσις. τὸν (δηλ. φιτρὸν) δὴ μοῖρ' ἐπέκλωσεν (προῶρισε) τότε ζωῆς ὄρον ἀμετέρας ἔμμεν (V, 143—4).

XII. Ὁ πολιτικός βίος.

1. Ὁ πάρεδρος τοῦ χοιτοῦ. παρέδρου (συζύγου) σεμνοῦ Διός (X, 51—2).

2. Ἡ ὁδός. α) πειθόμεθ' εὐμαρέως εὐκλέα κελεύθου (θελήσεως) γλώσσαν οὐκ ἐκτὸς θεῶν πέμπειν Ἰέρωνι (V, 195—7). β) δίκας κέλευθον (ἀπόφασιν) εἰ μή τις ἀπέτραπεν ὀρθᾶς (X, 26—7). γ) πάρεστι μῦρία κέλευθος (ἀντικείμενον) ἀμβροσίων μελέων (XVIII, 1—2). δ) μία βροτοῖσιν ἔστιν εὐτυχίας ὁδός (ὁ τρόπος) (Ἄποσπ. 11, 1). ε) Ἰ. Γ. XXI. α. 5.

3. Ἡ ὁδός (καὶ ἡ βλάβις). ματεύει δ' ἄλλος ἄλλοισιν κέλευθον (ἡ βιοτεία), ἄντινα στείχων (ἡ χοῖσις) ἀριγνώτοις δόξας τεύξεται (IX, 35—8).

4. Ἡ ὁδός (καὶ ἡ ἱππηλασία). τί μακρὰν γλώσσαν (ἡ γλώσσα ὡς μετωνυμία. ἀντὶ τοῦ ἄσματος) ἰθύσας ἐλαύνω ἐκτὸς ὁδοῦ (διατιζῶ ἀλλότριον ἀντικείμενον); (IX, 51—2). Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα μιᾶς ἀλληγορίας καὶ μιᾶς μεταφορᾶς.

XIII. Ὁ πόλεμος.

1. Ἡ ἔντασις τοῦ τόξου. ἕτερος δ' ἐπὶ πάσι ποικίλον τόξον τιτάνει (ἡ ἐπιθυμία) (IX, 42—3).

2. Ἡ τεύξις (τὸ σάβανον καὶ τὸ σκότος). οἶδε πυργωθέντα (μεγαλονθέντα) πλοῦτον μὴ μελαμφαρέϊ (σκοτεινῶ) κρύπτειν σκότιν (ἡ λήθη) (III, 13—4). Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα τριῶν μεταφορῶν.

XIV. Ἡ θήρα.

Ὁ εὐθύμως περισχιρτῶν νεβρός. καὶ τις ὑφανχῆς κόρα στείχουσι ἀνὰ γὰν ἱεράν πόδεσσι ταρφέως, ἥτε νεβρός ἀπενθήης ἀνθεμόεντας ἐπ' ὄχθους κοῦφα σὺν ἀγχιδόμοις θρόψκουσι ἀγακλειταῖσι Νύμφαις (XII, 84—90). Παραβολή.

XV. Ἡ ἱπποδρομία.

Ἡ ἄμαξα. Καλλιόπα στάσον εὐποίητον ἄρμα (ἡ ἀποπεράτωσις τοῦ ἄσματος) (V, 176—7).

XVI. Ἡ κτηνοτροφία.

Ἡ ζευξίς. παραπλήρη φρένας καρτερὰ ζεύξασ' (ἡ καταμάστιξις) ἀνάγκη (X, 45—6).

XVII. Ἡ μελισσοργία.

Ἡ μέλισσα. νὼν κασιγνήτας ἀκοίτας νασιωτίν ἐκίνησεν λιγύφ' ὄργον μέλισσαν (Βαχυλιδην) (X, 9—10).

XVIII. Ἡ κηπουρικὴ.

1. Ἡ ἀνθησις. α) θάλειαν. (ώραίαν) αὐτὶς ἀγκομίσσαι ἦβαν (III, 89—90). β) Εὐνομία τε σάφρων ἅ θαλίας (ἡ χαρά) τε λέλογχεν (XII, 186—7). γ) ἅ δ' ἀνόλοις κέρδεσσι καὶ ἀφροσύναις ἐξαισιόις θαλλοῦσ' (ἡ χοῆσις) ἀθαμβῆς Ὑβρις (XIV, 67—9). δ) Ἰ. Γ. III, 5.

2. Ἡ ἀνθησις (καὶ ἡ κρηπίς). τότεν γὰρ πυθμένες (τὰ σπέρματα) θάλλουσιν (φύονται) ἐσθλῶν (V, 197—8). Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.

3. Ἡ ἀνθησις (καὶ ἡ στερονοτυπία). οὗτ' ἐν θαλίαις (ἡ εὐωχία) καναχὰ στερνόκτυπος (τὸ πένθος) (XIII, 15—6). Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.

4. Τὸ ἄνθος. α) σὺ δ' ἔλβου κάλλιστ' ἐπεδείξασθαι θνατοῖς ἄνθεα (ἡ εὐκλεία) (III, 92—4), β) Ἰ. Γ. I, 14.

5. Ἡ ἀνθησις καὶ τὸ ἄνθος. θάλλει (ἡ λάμψις) παρὰ βωμῶν ἀριστάρχου Διὸς Νίκας ἐρικυδέος ἀνθρώποισιν ἄνθεα (ἡ εὐκλεία) (XIII, 58—60). Σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.

6. Ἡ ἀνθησις (καὶ ὁ χρυσός). ἐλπιδί χρυσέα (περιφημοσ) τέθαλεν (τὸ ἐλπίζεω) (IX, 40). Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.

7. Ὁ βλαστός. τίς ἀθανάτων ἢ βροτῶν τοιοῦτον ἔρνος (ἡ νεανίας) θρέψεν (V, 86—8).

8. Ἡ φύτευσις. α) καὶ σὲ Τροζηνία σεισίχθονι φύτευσεν (ἐγέννησεν) Αἴτρα Ποσειδᾶνι (XVI, 58—60). β) ὑπέροχόν τε Μίνῃ φύτευσε (ἡ παροχή) τιμάν (XVI, 68—9). γ) ἡ Πιερίδες φύτευσαν (ἐπηνέργησαν) καδέων ἀνάπαυσιν (XVIII, 35—6). δ) Κάδμος Σεμέλαν φύτευσεν (ἐγέννησεν) (XVIII, 48).

9. Ἡ καρποφορία. ἄκαρπον (ἀνωφελῆ) ἔχει πόνον (Ἄποσπ. 11, 6).

10. Τὸ λειρίων. κατὰ λειρίων (λευκῶν) τ' ὀμμάτων δάκρυ χέον (XVI, 94—5).

XIX. Ἡ ἐμπορία.

Ἵ ἔμπορος. στείχειν ἔμπορον σ' ἀλάταν ἐπ' ἀλλοδαμίαν (XVII, 36—7). *Παραβολή.*

XX. Ἡ ναυτιλία.

1. Ὁ σοφὸς πηδαλιούχος. ὡσεὶ κυβερνήτας σοφός, ὕμνοάνασσ' εὐθρονε Κλειοῖ νῶν φρένας ἀμετέρας (XI, 1—3). *Παραβολή.*

2. Τὸ ἐκ Πιερίας πεμφθέντος ἄσματος πλήρες πλοῖον (καὶ ὁ χρυσός). ὀκλάδ' ἔπεμχεν ἐμοὶ χρυσέαν (ὁ χρυσὸς ὡς μεταφορὰ ἀντὶ τῆς ἀραιότητος) Πιερίαθεν εὐθρονος Ὀδρανία, πολυφάτων γέμουσαν ὕμνων (ἔδωκεν ἐμοὶ ἀραιάν εὐφύϊαν νῆα δημιουργήσω περίφημα ἄσματα) (XV, 2—4). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα μιᾶς ἀλληγορίας καὶ μιᾶς μεταφορᾶς.*

3. Ἡ πηδαλιουχία. α) ὄσιον οὐδέτι τεῶν ἔσω κυβερνάς (ἡ πρᾶυσις) φρενῶν θυμὸν (XVI, 21—3). β) πάλιν κυβερνᾶ (διοικεῖ) (XII, 185). γ) κυβερνᾶται (διευθύνεται) δικαίαισιν φρένεσσιν (XIII, 10—11).

4. Ὁ πηδαλιούχος. Ἰ. Γ. XXI. γ. 6.

XXI. Ἡ φύσις.

α) Τὰ ζῷα.

1. Ἡ πτήσις. ἔξευξεν ὕφ' ἄρμασιν ἵππους· οἱ δὲ πέτοντο (ἡ ὀρμή) (I, 19—20).

2. Ἡ διάσεισις τῆ οὐροῦ. α) ὁ δ' εὐ ἔρδων θεοὺς ἐλπιδὶ κυδρότερᾳ σαίνει (ἡ ἐλπιδοκοπία) κέαρ (I, 163—5). β) προσφῶνει τέ νιν μαλθακᾶ σαίνουσ' (ἡ κολακεία) ὀπί (I, 76—7).

3. Ἡ ἀηδόν. καὶ μελιγλώσσου τις ὑμνήσει· χάριν Κητίας ἀηδόνοσ (ὁ Βαχχυλίδης) (III, 97—8).

4. Ὁ πετεινός. ἄς ἀλέκτωρ (ὁ σύζυγος) (IV, 8).

5. Ὁ ὕψιπέτης ἀετός, ὅστις πτερυγίζων ἐν τῷ ἀχανεῖ πάντα διίπτεται καὶ πᾶσαν δύνεται νῆα πορευθῆν ἐδόν. βαθὸν δ' αἰθέρα ξουθαῖσι τάμνων ὕψου πτερύγεσσι ταχείαισιν αἰετός εὐδρᾶνακτος ἄγγελος Ζηγνός ἐρισφαράγου θαρσεῖ κρατερᾶ πίσυνος ἰσχύϊ, πτάσσοντι δ' ὄρνιχες λιγύφθογγοι φέβω· οὐ νιν κορυφαὶ (ἡ κεφαλή) ὡς μεταφορὰ

ἀντὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους) μεγάλας ἔχουσι γαίας οὐδ' ἄλλος ἀκαμάτας δυσπαίπαλα κύματα· νωμάται δ' ἐν ἀτρύτῳ χάσει λεπτότριχα σὺν ζεφύρου πνοιαῖσιν ἔθειραν (ἢ κόμη ἄς μετωνυμία ἀντὶ τοῦ περσοῦ) ἀρίγνωτος μετ' ἀνθρώποις ἰδεῖν· τὼς νῦν καὶ ἐμοὶ μυρία πάντα κέλευθος (ἢ ὁδὸς ὡς μεταφορὰ ἀντὶ τῆς εὐκαιρίας) ὑμετέραν ἀρετὰν ὁμνεῖν (V, 16—32). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα μιᾶς παραβολῆς καὶ δύο μεταφορῶν.*

6. Ὁ σπαραγμός. Οἰχαλίαν πυρὶ δαπτομέναν (ἢ πυρπόλησις) (XV, 14).

β) Τὰ φυτά.

1. Τὰ ἀνεμοφόρητα φύλλα. ἔνθα δυστάνων βροτῶν φυγὰς ἐδάη παρὰ Κωκυτοῦ ῥεέθροις, οἷά τε φύλλ' ἄνεμος Ἴδας ἀνά μηλοβότους πρῶνας ἀργηστάς δονεῖ (V, 63—8). *Παραβολή.*

2. Τὸ δένδρον. Ἀρετὰ γὰρ ἐπαινεομένα δένδρον ὡς ἀξέεται (Αποσπ. 37. Β). *Παραβολή.*

γ) Τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα.

1. Τὸ σκότος τῆς νυκτὸς καὶ ὁ σκοτισμός. οὐ γὰρ ἀλαμπέσι νυκτὸς (ἢ λήθη) πασιφανῆς Ἀρετὰ κρυφθεῖσ' ἀμαυροῦται δνόφοισιν (XII, 175—7). *Σύμπλεγμα δύο μεταφορῶν.*

2. Τὸ φῶς. ἀρετὰς γε μὲν οὐ μινύθει φέγγος (ἢ φήμη) (III, 90—2).

3. Τὸ φῶς τῶν ἀστέρων καὶ τῆς σελήνης. πενταέθλοισιν γὰρ ἐνέπρεπεν ὡς ἄστρων διακρίνει φάη νυκτὸς διχομηνίδος εὐφεγγῆς σελάννα, τοίος Ἑλλάνων δ' ἀπίερα κύκλον φαίνει θαυμαστὸν δέμας (VIII, 27—31). *Παραβολή.*

4. Ὁ ἄνεμος. θερμῶν δ' ἔτι πνέων ἄελλαν (ἢ ἀναπνοή) ἔστα (IX, 22—3).

5. Ὁ ἀνατολικονότιος ἄνεμος. σοῦτο δ' ἴσ' εὐροισιν¹⁾ (X, 21). *Παραβολή.*

6. Ὁ βορρῶς (καὶ ὁ πηθαλιούχος). ῥιπὰ γὰρ ἔτος Βορέα δν κυβερνήταν (ὁ ἱππέυς) φυλάσσω (V, 46—7). *Πολυχρωμικὸν σύμπλεγμα μιᾶς παραβολῆς καὶ μιᾶς μεταφορᾶς.*

7. Ἡ νεφέλη. α) θανάτιο κνάνεον νέφος (ἢ εἰμαρμένη) καλύψει

¹⁾ Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Jurenka.

(XII, 63—4). β) ἐπιχρίμπτει νέφος (ὁ κίνδυνος) ἄλλοτ' ἐπ' ἄλλαν γαίαν ἅ πάνδωρος αἶτα (Ἀποσπ. 24, 4—5).

8. Οἱ τὸν θυελλώδη Βορρᾶν ἐκφυγόντες ναῦται ἀποβιβάζονται. ὡστ' ἐν κυνανθεῖ θύων ναυβάτας πόντη Βορέας ὑπὸ κύμασιν δαΐζει νοκτὸς ἀντάσας ἀνατελλομένης· λήξεν δὲ σὺν φανσιμβρότῳ Ἄοϊ, στόρεσεν δὲ τε πόντον· οὐρία νότου δὲ κόλπωσαν πνοᾶ ἰστίον ἀρπαλέως τ' ἄελπτον ἐξίκοντο χέρσον· ὡς Τρῶες ἐπεὶ κλύον αἰχματᾶν Ἀχιλλέα μίμνοντ' ἐν κλισίῃσιν εἴνεκεν ξανθᾶς γυναικὸς, Βρισηΐδος ἡμερογίου, θεοῖσιν ἄντειναν χέρας (XII, 124—38). *Παραβολή.*

9. Τὸ μετὰ τὴν θύελλαν ἀναφαινόμενον φῶς. φοιβᾶν ἐσιδόντες ὑπαὶ χειμῶνος αἴγλαν (σωτηρίαν ἐκ τοῦ κινδύνου ἐλπίζοντες) (XII, 139—40). *Ἀλληγορία.*

10. Ἡ λάμπει. σὺν ἀλαθείᾳ δὲ πᾶν λάμπει (ἐκδηλοῦται) χρέος (VII, 5).

11. Τὸ σκότος. Ἰ. Γ. XIII, 2.

δ) Τὸ πῦρ.

1. Τὸ φῶς τοῦ πυρός. ἀπὸ γὰρ ἀγλαῶν λάμπε γυίων σέλας ὡτε πυρός (XVI, 103—5). *Παραβολή.*

2. Ἡ Λημνία φλόξ. ὁμμάτων δὲ στίλβειν ἄπο Λαμνίαν φοίνισσαν φλόγα (τὸ φῶς) (XVII, 54—6).

3. Ὁ φλογισμός. παιδικοὶ θ' ὕμνοι φλέγονται (ἡχοῦσιν) (Ἀποσπ. 4, 17).

ε) Τὸ ὕδωρ.

1. Ἡ ζέσις τοῦ ὕδατος. χόλῳ ζέσ' (ἢ ὀργή) ἦτορ¹⁾ (XVI, 50).

2. Ἡ πλήμμυρα. Ἰ. Γ. III, 2.

ζ) Τὰ ὄρυκτά.

Ἡ Λυδία λίθος. Λυδία μὲν γὰρ λίθος μανύει χρυσόν, ἀνδρῶν δ' ἀρετὰν σοφίαν τε παγκρατῆς ἐλέγχει ἀλάθεια (Ἀποσπ. 14). *Παραβολή.*

Παραβάλλοντες τῶρα τοὺς τρόπους [τοῦ Βακχυλίδου πρὸς τοὺς τοῦ Πινδάρου, πρέπει τοῦτο κατ' ἀναλογίαν νὰ ποιήσωμεν, δηλαδὴ νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἐκ μὲν τοῦ Πινδάρου 3489, ἐκ δὲ τοῦ Βακχυλίδου 1390 μόνον στίχοι εἰς ἡμᾶς παρελείφθησαν.

¹⁾ Κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Jurenka.

Αί ἐκ τῆς ἀνωτέρας βαθμίδος τοῦ πολιτισμοῦ, ὅ ἐστιν ἐκ τῆς ποιητικῆς, τοῦ θεάτρου, τοῦ ἄσματος, τῆς μουσικῆς, τῆς γυμναστικῆς, τοῦ χοροῦ, τῶν ἀγώνων, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τῆς ἀγαλματοποιίας, τῆς ζωγραφικῆς, τῆς γεωδαισίας, τῆς ἱατρικῆς καὶ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου ληφθεῖσαι εἰκόνες ὑπερέχουσι παρὰ τῷ Πινδάρῳ, κατ' ἐξοχὴν δὲ λείπουσι παρὰ τῷ Βακχυλίδῃ αἱ ἐκ τῶν ἀγώνων καὶ τῆς ἱατρικῆς ληφθεῖσαι εἰκόνες.

Πιστῶς κατοπριζοῦσιν τὴν ὑπερέχουσαν φαντασίαν τοῦ Πινδάρου ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν Βακχυλίδην οἱ εἰς τὸν ἀρχεγονώτερον βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν φύσιν ἀνήκοντες τρόποι, δηλ. οἱ τρόποι ἐκ τῆς θήρας, τῆς ἄλιευτικῆς, τῆς ἵπποτροφίας, τῆς κτηνοτροφίας, τῆς μελισσοουργίας, τῆς κηπουρικῆς, τῆς ἀμπελοουργίας, τῆς γεωργίας, τῆς ἐμπορίας, τῆς ναυτιλίας καὶ τῆς φύσεως, ὧν σχεδὸν τὸ τριπλάσιον παρέχει ὁ Πίνδαρος.

Τάναπαλιν δὲ εἶναι ὁ Βακχυλίδης ὡς πρὸς τὰς μικρὰς τέχνας καὶ τὰς χειροτεχνίας, ἰδίως τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, τὴν ἐλεφαντουργικὴν, τὴν σιδηρουρικὴν, τὴν ξυλουρικὴν, τὴν κεραμευτικὴν, τὴν ὕφαντουργίαν, τὴν κλωστικὴν, καὶ τὴν ἱματουργίαν πλουσιώτερος, κατ' ἐξοχὴν δὲ περισσοτέρας φορὰς μνημονεῖ τὸν χρυσὸν καὶ τὴν ὕφαντουργίαν.

Προσοχῆς ἀξία εἶναι ἡ ὁμοίότης, ἦντινα παρὰ τῷ Βακχυλίδῃ, Πινδάρῳ καὶ Αἰσχύλῳ ἐν ταῖς ἐκ τῆς μυθολογίας καὶ τῆς ἱερουργίας παρελημμέναις εἰκόσιν ὁρώμεν. Ὁ Βακχυλίδης ὑπερτερεῖ τρόπον τινὰ τὸν Πίνδαρον καὶ τὸν Αἰσχύλον ἐν τῇ χρήσει τῶν τοιοῦτου εἶδους εἰκόνων, καὶ αὐταὶ ἤδη ἀντανακλῶσι τὴν βαθεῖαν θεοσεβείαν καὶ τὴν ἀκραυφνῆ ἠθικότητα, αἵτινες πᾶν ποίημα καὶ σχεδὸν εἰπεῖν πάντα στίχον τοῦ ποιητοῦ χαρακτηρίζουσι, ὅστις κατὰ τοῦτο ἐξισοῦται πρὸς τοὺς δύο τιτᾶνας τῆς ποιήσεως.

Ὁ μὲν Πίνδαρος ὡς πολίτης τῶν πολεμικῶν Θηβῶν κατοπριζει ἐν τοῖς ἐκ τοῦ πολέμου πολυαρίθμοις τρόποις του τὸ πολεμικὸν πνεῦμα τῆς αὐτοῦ ἐποχῆς, ὁ δὲ Βακχυλίδης, ὁ πολίτης τῆς εἰρηνικῆς Κέω, δύο μόνον τρόπους παρέχει ἐκ τοῦ πολέμου ὡς γνωρίσματα τοῦ εἰρηνικοῦ πνεύματος τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ.

Παρὰ τῷ Πινδάρῳ εἰρίσκονται 477 τρόποι τῆς ἀναλογίας, παρὰ δὲ τῷ Βακχυλίδῃ 137, πρὸς τούτοις σχηματίζει ὁ Πίνδαρος τὰ συμπλέγματα ἐκ τρόπων ἀνήκόντων εἰς δύο, τρεῖς, τέσσαρας καὶ πέντε κατηγορίας, ὁ δὲ Βακχυλίδης ἐκ δύο κατηγοριῶν μόνον· πάντα δὲ ταῦτα δεικνύουσι, ὅτι ἡ φαντασία, τὸ πλαστικὸν πνεῦμα καὶ ἡ πολυχρωμία τῆς ποιήσεως τοῦ Πινδάρου ἦτο μεγαλύτερα ἢ τοῦ Βακχυλίδου.

Ἡ συνεκδοχὴ καὶ ἡ μετωνυμία ἀποτελοῦσι παρὰ τῷ Πινδάρῳ τὸ ἕνατον μέρος τῶν τρόπων τῆς ἀναλογίας καὶ παρὰ τῷ Βακχυλίδῃ παρ' ὀλίγον τὸ τρίτον μέρος· διὰ τούτων δὲ πάλιν τεκμηριῶνται ἡ δυνατωτέρα φαντασία τοῦ Πινδάρου, καθὼς καὶ ὁ μεγαλύτερος διαλογισμὸς τοῦ Βακχυλίδου.

Ὁ μὲν Πίνδαρος παρέχει δεκατρεῖς διπλοῦς τρόπους, ὁ δὲ Βακχυλίδης τοὺς ἐξῆς τέσσαρας· V. 16—32 (Γ. XXI. α. 5)· ἡ «κόμη» (ἔθειραν) ὡς μετωνυμία σημαίνει «πετερόν», καὶ αὕτη ἡ σημασία τῆς λέξεως εἶναι συνάμα στοιχεῖον τῆς παραβολῆς. V. 16—32. (Γ. XXI. α. 5)· ἡ «κεφαλή» (κορυφαί) ὡς μεταφορὰ σημαίνει «κορυφὴν τοῦ ὄρους», καὶ αὕτη ἡ σημασία τῆς λέξεως εἶναι συνάμα στοιχεῖον τῆς παραβολῆς· IX. 51—2 (Γ. XII. 4)· ἡ «γλώσσα» (γλώσσαν) ὡς μετωνυμία σημαίνει «ἄσμα», καὶ αὕτη ἡ σημασία τῆς λέξεως εἶναι συνάμα στοιχεῖον τῆς ἀλληγορίας· XV. 2—4 (Γ. XX. 2)· ὁ «χρυσὸς» (χρυσέαν) ὡς μεταφορὰ σημαίνει «ὠραιότητα», καὶ αὕτη ἡ σημασία τῆς λέξεως εἶναι συνάμα στοιχεῖον τῆς ἀλληγορίας.

Τέλος δὲ σημειωτέον, ὅτι ὁ Βακχυλίδης, εἰ καὶ ἦτο ἀνταγωνιστὴς τοῦ Πινδάρου, ἐν τούτοις δὲν ἐμιμήθη αὐτὸν ἐν τῇ χρήσει τῶν καθ' ἕκαστα τρόπων.

(Ἐν Máramarosziget.)

Μιχαὴλ Μόδι.
Ἐκ τοῦ οὐγγρικοῦ
ὑπὸ
Γουλιέλμου PECZ.

SZIGLIGETI „SZÖKÖTT KATONÁ“-JÁNAK KÜLFÖLDI ELEMEL.

(II. közlemény.)

I. A polgári dráma hagyománya.

1. A külföldieskedő-típus.

A társadalmi tendenzia szembetűnő alakjai a *Szökött katoná-*ban a külföldieskedők. Mint reális mellékalakok, couleur locale-t és jelenkori hangulatot adnak a darabnak. Érzik rajtuk az élethez való közük s értékükből nem von le annak megállapítása, hogy a társadalmi komikumnak és szatirának szinte már sablonossá vált alakjai voltak a Szigligeti előtti külföldi és hazai drámákban.

1. A külföldieskedés irodalmi típusát HOLBERG teremtette meg *Jean de France* cz. vígjátékában (1724). Holberg kiváló korfestő érzékel egy francziás divatmajmot léptet föl, kiaknázva a helyzet összes komikumát és a végsőkéig élve a torzítás szabadságával. Jean de France oly típus, melyben összesűrítve megtalálhatók valamennyi utódainak jellemző jegyei. Viszont érzik még rajta a commedia dell'arte és Molière bohózatos alakító modora.¹⁾ Van benne valami az önhittségében fölsülő Fallstaffból is. Külömben speciálisan XVIII. század eleji termék, annak a kornak szülötte, melyben a tetőpontra jutott francia műveltség megkezdte világhódító útját. Jean de France (valódi nevén Hans Franz) egyenesen Párisból jön, szülei és leendő menyasszonya meglátogatására. A nagyvilági élet ríktó külsőségeit hozza magával belső tartalom nélkül. Francziául ugyan rosszul tud, de azért francziának érzi magát. Már az első föllépése (I. fölv. 3. jel.) oly jellemző, hogy mintául szolgált az összes Holberg-utánzatoknak. Énekelve jelenik meg hosszú távollét után viszontlátott apja előtt és első szavai:²⁾ «Nun kann ich mich des bougre de pas-grave nicht erinnern, welches ich zuletz von Monsieur Blondin gelernet. Par Dieu es ist ein grand malheur! Mais voilà mon Pere, et mon Schwieger-Pere. Bon matin Messieurs, comment vive ma chere Isabelle?» Jean de France jellemző vonásait a következőkben lehetne összefoglalni: tüntetőleg franczia szavakat kever beszédébe és lebecsüli hazája nyelvét («Ich habe die deutsche Sprache dans Paris, ganz vergessen» I. 3. v. ö. V. 7.); ruházatában és életmódjában is francziának és külföldinek akar látszani («Des Morgens müssen sie Thee oder Schokolade trinken, das ist, wie sie sagen, auf Holländisch» . . . stb. I. 1.); végül azt hiszi magáról, hogy a galantériában mester és minden nőt meghódít francziásságával. A komikum teljessége érdekében mind a három ponton kudarcot vall. Saját inasával nem tud tisztességesen francziául beszélni. A legújabb divat ürügye alatt lehetetlen figurát csinálnak belőle. Egy előkelő francia dámának öltözött szolgáló pedig teljesen elbolondítja szerelmével, úgyhogy még akkor is elesne a neki szánt menyasszony kezétől, ha nem hagyná ott örökre a szülői házat a vélt frankfurti rendez-vous kedvéért. A külföldieskedő és léha divatfi, ki a darab végén a nézők közmegelegedésére hagyja el a színpadot, hogy helyét a szimpatikus szerelmes foglalja el, Holberg óta lett közkeletű.

A német színpadon e típus megjelenése Gottsched nevével kapcsolatos. Gottsched a *Deutsche Schaubühne*ben a francia drámák kultiválása mellett Holberget is bevezeti a német irodalomba.³⁾ Mindjárt a legelsőnek megjelent II. kötetben (1740) ott szerepel a *Jean de France* oder *Der deutsche Franzose* A. Detharding fordításában. Ez a fordítás volt az első drámai minta a külföldieskedés kigúnyolására,

¹⁾ R. Prölsz, *Geschichte des neueren Dramas*. I. köt. Leipzig 1881. 741. l. V. ö. még R. Prutz: *Ludwig Holberg*. Literarhistorisches Taschenbuch. II. évf. Leipzig 1844. 350. s köv. l. és A. Legrelle, *Holberg considéré comme imitateur de Molière*. Paris 1864.

²⁾ Detharding német fordításában. V. ö. erről alább.

³⁾ G. Waniek, *Gottsched und die Litteratur seiner Zeit*. Leipzig 1897. 495. l. V. ö. Erich Schmidt, *Lessing*. I. köt. Berlin 1909.³ 117—124. l.

melynek külömben a német irodalomban már voltak előzményei, a XVII. század szatirikusainál.¹⁾ Nagy Frigyes francziás korában is aktuális volt a külföldieskedő Jean de France, úgyhogy Gottsched még egy vígjátékot (*Die Hausfranzösinn, oder die Mammzell*) ad ki a Schaubühnében (V. köt. 1744.), melyben neje, VIKTORIA LUISE ADELGUNDE GOTTSCHEDIN (Kulmus), dolgozza föl újra a hálás Holberg i témát.²⁾ Ez a bátor szatirájával föltűnést keltő darab,³⁾ a mint Gottsched a kötet előszavában (11–12. l.) kifejti, a félszázad óta divatozó franczia nevelés ellen irányul s mintegy elrettentő példának kíván szolgálni. Gottschedné mélyebben is szánt a nemzeti érzés talajába, közügygyé teszi, a mi Holbergnél egyéni kipellengérezés volt. Nemcsak a francziáskodás, hanem maguk a francziák is a legellen-szenvesebb vonásokkal vannak ebben a drámában élénk állítva: egy egész családot képes tönkretenni három betolakodó franczia. Az egyik (Monsieur de Sotenville) egy börtönből megszökött lakáj és hamiskártyás, ki világhíként lép föl és magát katonatisztnak adja ki. Azoknak a fajtájából való, a milyent Lessing rajzolt később (1767) a Riccaut de la Marlinière alakjában. Gottschedné rajta igyekszik dokumentálni, hogy a finomokul csodált francziák durvák és közönségesek. Sotenville leánya mint franczia nevelőnő uralkodik Germann becsületes német kereskedő házában, fia pedig franczia inasnak áll be ugyanoda. A franczia nevelőnő fölforgatja az özvegy kereskedő házat. Franczia étkezési rendet hoz be, szellemileg és erkölcsileg teljesen behálózza Germann fiát és kisebbik leányát, s neveltje, Franz révén vagyoniilag is ki akarja fosztani a családot. Franz a kritikátlan franczia-majmolást más oldalról tünteti föl, mint Holberg alakja. Ő csak szeretne és akarna mindenáron előkelő és költekező franczia lenni, Francziaországban sosem volt még. Az egész darab cselekvényét az ő tervezett, de meg nem valósult párisi utazása teszi ki. Franz is, mint Jean de France, képes a legnagyobb ostobaságokra, ha a franczia divat nevében történik. Maguk a francziák is kinevetik érte. Pár idézet jobban beszél minden jellemzésnél: «Ich bin penetrirt von douleur, dasz ich nicht das Glück habe, ein Franzose geböhren zu seyn» (IV. 9.). Franz még a németgyalázó francziákon is túl akar tenni: Sotenville: «Fy, Mademoiselle! Sie wollen ihren Mann lieben? ah! (Er speyt aus) Fy! que cela est allemand.» • Franz: «Pfy! Ich prügele einmal meine Frau, wo sie eine einzige Mine macht, dasz sie mich lieb hat» (IV. 9.). Franz nyo nába lép Hannchen, ki mint a franczia nevelésnek csírájában megmétélyezett áldozata van bemutatva. «Ha! Wenn mein Papa ein Pariser wäre!» sóhajt föl (III. 2.); amit tanult: pár franczia szó, táncz és illetlen chansonok. Kis hija, hogy pénzéhes nevelői jóvoltából életét nem valami párisi mulatóhelyen végzi (v. ö. V. 8.). Gottschedné a Holberg derüs lég-

¹⁾ V. ö. Erich Schmidt, *Der Kampf gegen die Mode in der deutschen Litteratur des siebzehnten Jahrhunderts: Charakteristiken*. I. köt. Berlin 1902.² 60–79. l.

²⁾ V. ö. P. Schlenther, *Frau Gottsched und die bürgerliche Komödie*. Ein Kulturbild aus der Zopfzeit. Berlin 1886. 54. l. Alább lesz szó J. E. Schlegelnek 1742-ben keletkezett vígjátéktörödéjéről.

³⁾ R. Prölsz i. m. III. köt. 1. rész, 340. l.

köréből komoly konfliktusok terére vitte át a külföldieskedő típust: Wahrmond erőteljes alakjában az erkölceit féltő germán szellem támad föl, hogy szembeszálljon a kultúra nevében garázdálkodókkal.

Ez az erkölcsjavító tendenzia legelőször a morális irányzatú CHRISTIAN F. GELLERTnél talált visszhangra, a *Das Loos in der Lotterie* (1746) cz. vígjátékban. A külföldieskedő Simon közvetlen utóda Jean de Francenak és Franznak.¹⁾ Jean de France a Holberg darabjának kizárólagos hőse volt. Gottschedné már megosztja az érdeklődést Franz és több élesen megvilágított alak között, Gellertnél mellékalakká lesz a komikus külföldieskedő. Simon nem a megcsúfolt és köznevetség tárgyává tett divatmajom, de Holberg hatására vezethető vissza, hogy francziásságát ő is főleg nőkkal szemben, hódító eszköz gyanánt, érvényesíti. Ha nem is hozzá megy az apja által neki szánt leány, talál nőt, a ki szívesen veszi «nagyvilági» udvarlását. A házasságról ő is olyan elveket vall, mint a Gottschedné Sotenvilleje. A német nyelv elleni tirádájával még fogunk találkozni. «Wie viel schönes wollte ich Ihnen, ma belle dame, nicht vorsagen, wenn Sie diese Sprache verstünden! Vive la langue françoise! Ich weis nicht, es klingt im Deutschen alles so hölzern. Man kann in dieser Wendischen Sprache gar keinen charmanten Gedanken anbringen. Serieusement, wenn ich ein groszer Herr in Deutschland wäre, so dürfte kein Mensch deutsch reden, als die Fuhrleute. Die deutsche Sprache ist zur Fuhrmannssprache gebohren» (III. 3.).

LESSING egyik ifjúkori vígjátékában (*Der Freygeist* 1749., megjelent 1755.) Holberg hatása alatt szintén színreviszi a külföldieskedést egy komikus szolga (Johann) személyében, ki avval dicsekszik, hogy urával Párisban járt s henczerve francziául is próbál beszélni. de értelmetlenül egymás mellé rakott szavaknál többet nem tud összehozni (II. 5.).²⁾ Ugyancsak Lessing 1753 körül egy vígjátékot is tervezett (*Der Vater ein Affe, der Sohn ein Jeck*),³⁾ melynek főhőse két francziás divatmajom lett volna: Baron von Modisch, meg a fia, Heinrich (azaz Henri) nevű szolgájával.

A henczegő uracs típusa CHRISTIAN FELIX WEISSENél is Holberg-i reminiscentiákkal párosul⁴⁾ (*Der Misstrauische gegen sich selbst* 1761.). A párisi utazásáról hazatérő Kleanth nem a franczia nyelv fitogtatásával, hanem a német házias erkölcsök lesajnálásával csatlakozik a Jean de France-okhoz: «Ehemann! ein verhasster Name, und doch, was schadets? Ich werde einer seyn, wie man in der grossen Welt zu seyn pflegt. Für der Madam ihr Geld werde ich mir nach den ersten vierzehn Tagen Equipage und eine Maitresse zulegen.» «Die Dummheit des Vaterlandes hängt immer noch unsern ehrlichen Deutschen an» (II. 6.). A darab végén ő is kénytelen végignézni, hogy menyasszonyjelöltje más karjába siet.

¹⁾ V. ö. J. Coym, *Gellerts Lustspiele*. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des deutschen Lustspiels. Palæstra. II. Berlin 1899. 35. és 54. l. és *Allgemeine Deutsche Biographie*. VIII. köt. 1878. 547. l (Erich Schmidt).

²⁾ V. ö. Erich Schmidt, *Lessing*. I. köt. 1909. 145. l.

³⁾ V. ö. *Sämmtliche Schriften*. Hgg. v. K. Lachmann und F. Muncker. III. köt. Stuttgart 1887. 323. l.

⁴⁾ J. Minor, *Chr. F. Weisse*. Innsbruck 1880. 105. l.

1764-ben jelent meg JOHANN ELLIAS SCHLEGELnek vígjátéktörédéke (*Die Pracht zu Landheim*), mely még a Gottschedné darabja előtt, 1742-ben készült, a *Schaubühne* Holberg-fordításának közvetlen hatása alatt.¹⁾ Schlegel, ki a *Gedanken zur Aufnahme des dänischen Theaters* cz. értekezésében az idegen drámák átvételénél a nemzeti karakter szemmeltartását hangsúlyozta, a Holberg típusát egy német falusi nemesházba helyezi át. Látjuk a Párisból visszatérő Junker Bertholdot, a mint, zsugori anyja nagy boszúságára, szórja a pénzt, és birtokából «kis Versailles»-t akar teremteni. Az erkölcsi célzat kidomborítását sem mulasztja el Schlegel: Berthold «sans ceremonie» kezd udvarolni Lisettenek, a francziául nem tudó «francia kisasszony»-nak, kit feleség helyett szeretőjévé akarna megtenni. Másik hagyományossá váló motívum a német nyelv leszólása: «Wenn ein Einfall noch so schön ist, so klingt er nicht, wenn er deutsch gesagt wird» (III. 4.).

LESSING 1767-ben megjelent *Minna von Barnhelm*-je, bár nem lép föl benne külföldieskedő német, a kalandor Riccaut alakjával — ki természetesen tartja, hogy Németországban francziául beszéljen, s lesajnálja a németek «szegény» és «esetlen» nyelvét — szintén tiltakozást jelentett a francia-majmolás ellen.

A kinevetett és kikoszarozott külföldieskedő jelenik meg újra JOHANN GOTTFRIED DYK *Der verschriebene Bräutigam aus Paris* (1785) cz. egyfelvonásos vígjátékában is. A parfümös és kifésült vőlegényjelölt, ki még az arcát is soványan hordja, mert ez a legújabb divat (12. jel.), a darab végén két gazdag nőtől is elesik. A párisiasnak hitt föllépés, a német nyelv leszólása és a házasság léha fölfogása épen az ellenkezőt eredményezi, mint gondolta. Dyk darabja kedves apróság, melyben a külföldieskedő szereplése arra jó, hogy, mint elhárítandó házassági akadály, lehetővé tegyen egy rövid vígjátéki cselekvényt.

Egy külföldieskedő asszonyt mutat be LUDWIG SCHRÖDER²⁾ Madame Duval személyében (*Viktorine oder Wohlthun trägt Zinsen* 1786.), ki épen Franciaországból tér vissza «barbár» rokonai meglátogatására, francziául beszél, bár németül is tud («O, ich kann deutsch Monsieur! . . . ich bin leider eine Deutsche»), s öreg asszony létére is főgondja a csipkék és frizurák.

Magától értetődik, hogy KOTZEBUE — kinek drámáit úgy tekinthetjük, mint egy nagy gyűjtőmedenczét, mely korának értékes színpadi hatótényezőit magába fogadja — szintén kiaknázta a külföldieskedéshez fűződő komikumot és hazafias érzést. Három darabjában is szerepelnek külföldieskedők.³⁾ A *Das Kind der Liebe* (1790) cz. színműben, melyről más kapcsolatban még lesz szó, a Dyk külföldieskedőjét látjuk viszont. Graf von der Mulde is sikertelenül udvarol, neki sem használnak az illatszerek, melyek elvesztéséért képes harmincz

¹⁾ J. E. Schlegels Werke. Dritter Theil, herausg. von J. H. Schlegeln. Leipzig, 1764. 528. s. köv. I. V. ö. Eugen Wolff, *Johann Elias Schlegel*. Berlin, 1889. 88—92. l.

²⁾ V. ö. Kürschner, *Deutsche National-Litteratur*. 138. köt. (1890.) A. Hauffen bevezetése, 31. l.

³⁾ V. ö. Ch. Rabany, *Kotzebue*. Paris 1893. 283—286. l.

év óta nála szolgáló inasát elbocsátani («Mein homme de Chambre, der Vaut rien, o der Mensch ist ein mauvais sujet» stb. II. 5.). A Gellertből ismeretes kirohanást a német nyelv bárdolatlansága ellen Kotzebue ügyes nyelvkészséggel túlozta (IV. 5.). A *Die Unglücklichen* (1798) cz. kis vígjátékban a szerencsétlenek sorozatában a «külföldieskedés rokkantjai» lépnek föl: egy kegyvesztett udvaronc («Ich bin ein genie universel pour la Cour, und malgré tout cela, habe ich meine Dienste schon an zwanzig Höfen vergebens angetragen» 7. jel.), meg egy kivénült táncmester (Charles Valcau), ki anyagi érdekből titkolta el német származását. Epizódalakként szerepel a *Komödiantin aus Liebe* (1811) Hofmarschallja, francziául társalog, az állam legfontosabb mozgóójának az étiquette et tartja, előkelően udvarol, színleg sikerrel is, de a háta mögött kinevetik érte.

Nem hiányozhatik a külföldieskedés a színpad másik nagy termelőjének, IFFLANDnak családí képeiből sem. Már nem is tűnik föl, az író nem a szatira kedvéért alkalmazza a francziás beszédet: ez a társalgás általános formája, mit ő csak reprodukál. Az apa «Bon jour»-ral köszönt be családjához, s az emberek — nemcsak az udvaronc Hofrath von Fernau, hanem a kétes körökben forgó Posert is — egész természetesen «im feinsten Ton de Salon» társalognak (*Der Spieler* 1798.).

Ausztriában, hol a külföldi divat kigúnyolására JOSEPH RICHTER adott nagysikerű példát (*Briefe eines Eypeldauers* 1785), a bécsi színpadi írók is színrevitték a külföldieskedést. STEPHANIE d. J. a *Die Werber* (1771) cz. darabjában egy Riccaut de la Marlinière-féle típust léptet föl Lord Brazen személyében, kinek szavajárása: «Mort de ma vie!», «Parbleu» stb. FERDINAND RAIMUND egyik vígjátékában is (*Alpenkönig und Menschenfeind* 1828) találkozunk egy halványan rajzolt külföldieskedő mellékalakkal.¹⁾ Habakuk szolgál, ki minden második mondatában avval dicsekszik, hogy két évig volt Párisban, pedig sohsem látta Párist: gyöngye utánzata a Lessing Johannjának.

Mindezekből kitetszik, hogy Holberg mintája után a külföldieskedő közkeletű típus volt a német irodalomban. Általában polgári milieu és az úrhatnáság a kísérői Jean de Francenak és utódainak. Egy világirodalmi jelentőségű vígjátékírótól indul ki ez a típus, Németországban az irodalom vezérei veszik át, hogy csakhamar lekerüljön a színpad irodalmának alsóbb rétegébe, a színi hatásnak ki próbált requisitumai közé.

2. Irodalmunkban is hagyományos típusként szerepel a külföldi drámákból átmagyarosított külföldieskedő. A társadalmi alapnálunk is nagyon megvolt hozzá, csak az irodalmi mintáért kellett idegenbe fordulni.

Az első francziaimádó magyarral PÁLLYA ISTVÁN *Pazarlay és Szűkmarkosy* cz. iskoladrámájában (1767) találkozunk. A végeredményben Holbergre visszavezethető külföldieskedés²⁾ közvetlenül Gottschedné ismertetett darabjából került irodalmunkba³⁾ és Gottsched

¹⁾ Gragger Róbert, *Irodalomtörténeti forrástanulmányok*: Irod. Közl. 1914. 30. l.

²⁾ Horváth Cyrill: EPhk. 1904. 434. l.

³⁾ Kovács Dezső, *Pállya István «Pazarlay és Szűkmarkosy» cz. iskolai drámája*. Irod. Közl. 1907. 34. l.

szellemi hatásával függ össze.¹⁾ A magyar darabban tompítva és színtelenítve jelennek meg a Gottschedné alakjai. De átveszi Pállya a hazai műveltség leszólását, a költelező franciaországi utazást,²⁾ valamint a külföldieskedés kontraszt-alakját, átformálva erősen magyar emberré. Föltűnő, hogy Pazarlay nem beszél semmit francziául, egykét francziás szava is csak németből való magyarosítás: a külföldieskedés nála inkább csak tendencia, a Jean de France-ok divatos külsőségeit és jellegzetes föllépését még nem tanulta el. Mindez részben magyarázatot találja abban, hogy Pállya darabja nem a nyomtatott irodalomnak, hanem szűkebb kör számára, iskolai drámának készült.

A korlátozatlanabb világi színpad sem késett meggyökereztetni nálunk a külföldieskedő típust. Annál is inkább, mert elő volt készítve a talaj. 1790-ben egy országos hírvű munka állította pellengérré a főváros németiségét és lakosainak divathajhászását: a Richter Eipeldai leveleinek ösztönzésére keletkezett *Peleskei notárius* (GVADÁNYI JÓZSEFTŐL.)³⁾

A színpadon a színpadi népszerűség Kotzebuert tette a külföldieskedés szatirjának közvetítőjévé. A *Kind der Liebe* alakjait VERSEGHY FERENCZ magyarosította meg 1792-ben (*Szerelem gyermeke*). Ez a magyarosítás nyitja meg a külföldieskedéshez fűződő magyar színpadi hagyomány összefüggő sorát. A német irodalomból származó Muldai gróf lesz őse a külföldieskedő magyar mágnás típusának.⁴⁾ Nem az élet, hanem idegen irodalmi minta volt tehát nálunk megteremtője e típusnak, mely aztán idővel mind több reális és magyar vonással gazdagodott. A mint Császár Elemér kimutatta, már Verseghy is megtette ehhez az első lépést. Az ő grófja nemcsak francia kifejezésekkel tarkítja beszédét, mint az eredetiben, hanem igyekszik a rossz magyarsággal is föltüntetni megvetését hazája nyelve iránt. Érdekes Verseghy nyelvbeli készsége, melylyel a hazai nyelv ellen intézett tirádát visszaadja (IV. 5.): «A' magyar nyelv nintsen-e megfosztva minden gratziától? . . . Az a sok tsikorgás, nyikorgás, tunnyogás, gége-zörgés: az embernek nyelve abban a' tout moment megbotlik, meg ötlük, nem hempelyek, nem foly» stb.

Még érezni az idegen származást BARTSAI LÁSZLÓNAK a Dyk darabjából magyarosított külföldieskedő mágnásában is.⁵⁾ A *Jártas költés völegény* (Kolozsvár, 1793) című szereplője. Báró Mélyföldi előfutárja a Kisfaludy Károly Szélnháziának. Ő is a fölsült kérőnek vigjátéki alakja, ki ügyetlenül elárulja szándékának kizárólagos anyagi voltát, mikor a gazdagabbnak hitt lányhoz pártol át udvarlásával. Hangulatban is a Kisfaludy eleven darabját készíti elő a Bartsai magyarosítása.

¹⁾ Bleyer Jakab, *Gottsched hazánkban*. Budapest 1909. 43–45. l.

²⁾ «Ez az Párisban való költözés olly nagy bolondság, hogy annál nagyobb *Toldy Mikol* ideétül fogvást Magyar Országban nem hallatott.» (7. jel.) V. ö.: «Die Reise ist das nährischste Ding, was seit *Eulenspiegels* Zeiten, in Deutschland vorgefallen ist.» (II. 8.)

³⁾ V. ö. Gragger Róbert idézett cikkét: *Irod. Közl.* 1913.

⁴⁾ Bayer József, *A magyar drámairodalom tört.* 1897. I. köt. 182. l. Császár Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei*. Budapest 1903. 63. l.

⁵⁾ V. ö. Bayer i. m. I. köt. 189. l.

Az első eredeti külföldieskedő mágnašt Csokonai lépteti föl a *Tempefői* (1793) Báro Sertepertijében. Csokonai jól ismerte a német irodalmat, az ő külföldieskedője mégsem illeszthető bele szorosan a hagyományba. Csak a divatutánzás konvencionális rajta. Németes beszédje, német irodalmi műveltség nélkül: eredeti megfigyelés. Csokonainak ezt a befejezetlen ifjúkori kísérletét azonban, a mi további hatását illeti, ki kell kapcsolnunk a fejlődésből, mert világi színpadra nem került s csak 1844-ben adta ki Schedel (Toldy) Ferencz. Hasonló megjegyzéssel kell kísérnünk Csokonai másik vígjátékát, a máig kiadatlan maradt *Kultura* (1799) címűt, melyet kézirat alapján Kardos Albert ismertetett.¹⁾ A *Kulturában* szereplő külföldieskedő — mint visszautasított kérő — a német hagyomány nyomait mutatja. De Csokonai magyar alakká formálja Szászlakit is a németesség kiemelésével és egy kozmopolita vonással: Szászlaki egyaránt kérkedik a német Hofrat-ok, olasz marchese-k és angol lordok barátságával. Csokonai eredeti alakjai megelőzik a Kisfaludy társadalmi vígjátékait. A viszonyokon múltott, hogy ez a termékeny hatóerő magára maradt és fejlődésnek megindítója nem lett.

Az irodalmi folytonosság továbbodójaként fölvehetjük KÁRMÁN JÓZSEF dialogizált *Módiját* (1794), bár nem színpadi műnek készült.²⁾ Kármán szatirikus vonásokkal egy divatos, külföldit játszó asszony napi életrendjét mutatja be, kinél «equipage, livrée, coiffure, bouquet, ruha, tábla» s az elmaradhatlan udvarló, minden a «módi» szerint van. Egy ilyen divatos házasság, melynek már Hogarth egy képsorozatát szentelt, a Gottschedné darabjában (IV. 9.) is hasonlóképen van jellemezve.

Visszatérve a drámai hagyományhoz, a Kotzebue-féle *Die Unglücklichen* 1814-ben kerül magyar színpadra, Szabó Anna fordításában (*Szerencsétlenek*). Nyomatásban csak 1831-ben jelenik meg s Budán mindössze kétszer adják (másodszor 1834-ben).³⁾

Kiesik a fejlődési sorból a KATONA JÓZSEF *Rózsájának* (1815) Madame Nyalóczyja, irodalmunkban az első külföldieskedő nő. Nem francziás ugyan, de szeret németül beszélni, pedig ért és tud magyarul, főleg, ha a magyarok leszólásáról van szó: «Egy férfiú nach dem guten Tone . . . az igen ritka. — Óh főkép a magyarok között.»⁴⁾

KISFALUDY KÁROLYT tekinthetjük az elsőnek, ki a magyar társasélet külön színeivel mutatja be a külföldieskedő mágnašt. Általában ő vitte át a magyar köztudatba ezt a típust. Társadalmi állapotainkon alapszik, hogy a külföldieskedőt és a mágnašt egy személyben jelenteti meg. Holberg, Gottschedné és Gellert külföldieskedői vagyonos

¹⁾ *Csokonai és a színpad*: Uránia 1914. 4. l.

²⁾ A novellairódalom nagyszámú külföldieskedőire (v. ö. Szinyeyi Ferencz, *Novellairódalomunk Jósikáig*: Irod. tört. Közl. 1911. 145. és 161. l.), valamint Verseghy *Külneki Gilmétájára* (1808. v. ö. Császár E., *Verseghy F. élete és munkái*. 293. l.) nem terjeszkedem ki.

³⁾ V. ö. erre és a következő színházi adatokra nézve: Bayer József, *A nemzeti játékszín története*. 1887. II. köt. Függelék.

⁴⁾ Olv. Miletz János, *Katona József családja, élete és ismeretlen munkái*. Budapest 1886. 123. l. (I. 10. jel.) V. ö. Bayer J., *A m. drámaír. tört.* I. köt. 261. l.

polgárok, kik a «bourgeois gentilhomme» útján lesznek úrhatnám külföldieskedőkké. Nálunk a társadalmi dráma a nemesi élet rajzával kénytelen megindulni, s csak a negyvenes évek felé talál a kialakuló fővárosi életben földolgozható anyagra. Polgári minták híján a hazafiatlan arisztokrácia élő és egyedüli példaként kínálkozott Kisfaludy-nak. A *Kérők* (1819) cselekvényét még a tárgyalt külföldi és magyarosított színművekhez fűzi az a motívum, hogy egy neveléses és divatbolond külföldieskedő kérő áll a szerelmesek útjában. De Székházy mégis tipikus alakja az egykorú magyar életnek.¹⁾ Kisfaludy eszközei egyszerűek. Ilyen az «Ach! mely hátra vagyunk!», mely a tőle először alkalmazott refrainszerű jellegével különleges alaphangulatot ad az egész alaknak. A német inas (Vilhelm), egyes németesen továbbképzett szók («minden fűrtök derangirozva vannak» II. 5.), meg a sok «Ach!»: a németeskedés mellékszével is a magyar életre utalnak. Vannak Székházynak magyaros latinságú szavai is: «fátum», «theatrum» (II. 5.). A külföldi utazásoknak anyagi élvezetekben kimerülő élményei is, melyekkel kérkedik, szintén a Kisfaludy jellemző-ejének sajátjai. Mindehhez járul a milieu magyarsága, mely a külföldieskedőt is magyar színbe vonja: «Ó párduczos Arpád! ha ilyen az unokád . . .», szól Károly Székházyról. A külföldieskedés a *Kérők*-ben nem tisztán francia-majmolás, mint a német darabokban láttuk. Van benne némi nemzetközi vonás, melyet speciálisan magyarnak és korhűnek érzünk. Még jobban kiemeli Kisfaludy ezt a mozzanatot a *Csalóddások* (1828) Bárány Kényesijében, ki «minden nemzethez tart s még sincs nemzete» (III. 4.): «Francia szakácsot tartok, angol lovászt, olasz énekesnőt, mindenféle nemzetet, a magyar föld csak pénzt adjon» (IV. 7.). A hoppon maradt kérők sorába tartozik ő is, vele szemben a szokásos kontraszt-alakot a fajmagyar Mokány képviseli.

Kisfaludy Károly óta van klasszikus magyar minta a külföldieskedő típusra. A vígjátékírók most már hozzá fordulhatnak és alakjuk hatását a tradíció is biztosítja. A magyar nemesi ház rajzából nem hiányozhatnak többé a külföldieskedők. KISFALUDY SÁNDOR a *Dárday házban* (1825) kettőt is fölléptet közülök.²⁾ Az egyik a «csak külföldit szerető» Gróf Földy, párja Völgyi földesúr, «a magyarnak comme il faut prächtig korcsesza». Kisfaludy Sándor, ki értett az apró couleur locale-ok alkalmazásához (sokszor vissza is élt használatukkal), egyéni hangon tudja megszólaltatni a külföldieskedést is. Ime egy részlet a társalgásból, mely az ősi téma, a régi és új erkölcsök körül forog: «Völgyi: Bezzeg van nekem most egy Engelländerem, — comme il faut, — prächtig. — Nincs több olyan ló . . . Dárday: A régi magyarok . . . ha nem a czikornyás, finnyás, kinyirbált mái tónus és forma szerint is, boldogok voltak. Földy: Akkor is csak a savoir vivre, la manière noble, bon ton, mauvais ton tették a külömbiséget» (I. 9.). Kisfaludy Sándor külföldieskedőit a *Kérőkhöz* kapcsolja

¹⁾ V. ö. Beöthy Zsolt bevezetését a *Kérőkhöz* (Magyar Könyvtár).

²⁾ A *Megbosszult hűszegő* (1824) és *Szigliget* (1833) cz. regéiben is szerepeltet Kisfaludy S. egy külföldieskedő főurat. V. ö.: *Kisfaludy Károly: Csalóddások*, magyarázta Szigetvári Iván: Jeles Írók Isk. Tára 26. (1913.) 86. l.

a darabban betöltött szerepük: ők is mint pénzvadász kérők jelennek meg és kudarczczal távoznak. Lehet, hogy Kisfaludy Sándor ismertette a tárgyalt külföldi drámák (v. ö. Gottschedné, Gellert, Weisse) valamelyikét. Erre mutat a házasság léha fölfogásának kiemelése (Völgyi és Manczi előre megegyeznek a hitvesi hűség együttes megszegésében, III. 8.), valamint az erős kontraszt-alak (Dárday Miklós) fölléptetése.

A hazai tradíció megerősödtevel egy-egy idegen dráma már nem megy oly esemény számba, mint a magyarosítások korában. Iffland *Spielerjät* Thaller István fordításában csak kétszer adják (1834). Kotzebue harmadik említett darabja, a *Komödiantin aus Liebe* elkésve jelenik meg a budai magyar színpadon, akkor a mikor már nem volt szükség idegen mintákra: Deáky Sámuel fordítása (*Színész nő szerelemből*) nem is ért meg egynél több előadást (1835).

A *Kérők* nyomán közhasználatos lett vígjátékíróinknál a cselekvényalkotásnak az a módja, mely egy leány férjhezadása köré csoportosít pár mellékalakot, köztük a darab végén szerencsésen menyasszony nélkül maradt mulatságos külföldieskedővel. Kovács PÁL is ezt a schemát veszi át. Az *Eva asszony unokája*¹⁾ cz. vígjátékban Türtölnek hívják a külföldieskedő grófot, kinek szereplését Kovács Pál erősen bohóztatósítja. Az alsó komikum eszközei: egymásba ütődések, czéltévesztő ölelések, Türtöl «fantasztia piperkőcz alakban» való belejtése. A gróf négy nyelven is udvarol a házikisasszonynak. Németessége az író realiztikus törekvésére vall: «Auvé! még majd über-rascholni fog poros jagd kleidomban a baronesz s elijedez tőlem. — Si vous permettez — elmegyek átöltözni!» (I. fől., id. kiad. 27. l.) A kontrasztbatást Kovács Pál eredeti módon egy hontalan lengyel fölléptetésével alkalmazza, ki idegen létére jobban beszéli nyelvünket, «mint az a psejdomagyar papagály». A magyar nyelv leszólásába is tud Kovács új szint vegyíteni: «Die verfluchte Sprache — hogy én azt mind nem érthetem! es klingt so barbarisch az egész... Que c'est bien autrement avec les langues française, italienne ou l'anglaise?!» (II. fől. 57. l.) A nemzetköziség és németesség fokozásával egy lépéssel tovább vitte Kovács Pál a külföldieskedő típust a realizmus felé.

Ebben az irányban haladt FÁY ANDRÁS is, a kinek *Külföldiek* (1838) cz. vígjátékán még szintén érzik a *Kérők* hatása.²⁾ Itt is két kérő szerepel, az egyik külföldieskedő, a másik tüzes magyar, itt is szerepet cserél az egyik menyasszonyjelölt a ház leányával. Fáy vígjátéka mégis egyedül áll a külföldieskedés színrevitelében: az ő hazafiatlan grófja az egyedüli szimpátiánkra nem érdemetlen külföldies kérő, ki a darab végén, elveinek kudarcza mellett is, eléri czélját: a lány, kiben a vélt angol nőt szerette meg, mint magyar asszony is boldogítani fogja. Gedy nem üresfejű divatember, ő szellemi érvekkel és komolyan beszél a hazai műveltségi viszonyokról. Elfogultságát menti, hogy nem hazájában nőtt föl. Bejárta a külföldet s különösen az angolokat bámulja. De azért magyar, még pedig haladó, az új szók

¹⁾ Thalia, III. köt. Győr 1837. V. ö. Bayer József, *M. drámair. tört.* II. köt. 109. l.

²⁾ V. ö. Bayer József, *M. drámair. tört.* II. köt. 116. l.; Badics Ferencz, *Fáy András életrajza.* Budapest 1890. 405. l.

litteratúrájának híve. Vele szemben elmaradottnak tűnik föl a *Karti-gámot* olvasó kapitány.¹⁾ Gedey nem pár franczia szóban látja a kulturát, neki a társalgás színvonala alacsony. Fáty a javítható külföldieskedés jóakarató megmosolygása mellett láttatja a külföld tanulmányozásának nemzeti fontosságát, érezteti a haladás szükségét is. Gedey jellemzésében az ő egész írói működésének egyénisége tükröződik.

A téma elévületlenségét, de az idők változását is mutatja, hogy mikor GAAL JÓZSEF (*Peleskei nótárius* 1838) föltámasztja a (Gvadányi falusi jegyzőjét, Zajtay már nem a nemzeti fajtönnentartó erő megtestesítőjeként jelenik meg, hanem elmaradoitságával nevetséget kelt.²⁾

Az elmondottakból kitűnik, hogy a Szigligeti előtti magyar társadalmi színmű legkiválóbb képviselőit foglalkoztatta a külföldieskedés importált témája. Polgári alakok helyett íróink az arisztokráciában találják meg a külföldieskedés képviselőit, kiket a nemzetköziség és németesség vonásának hozzáadásával is magyarosítanak, behelyezve őket a magyar nemesi élet körébe. A jellemzésben eleinte csak a magyarosításra való törekvést látjuk, később mindinkább fokozódik a reális érzék és a korfestés keresése. A magyar társadalmi színmű történetébe szorosan belekapcsolódik a külföldieskedő-típusnak szereplése irodalmunkban.

3. Ily előzmények után nyilvánvaló, hogy SZIGLIGETI egy nagy hagyomány kényzere alatt jutott a külföldieskedés szírevitelének gondolatára. Hogy ismerte ezt a hagyományt, arra nézve vannak pozitív adatok. A Nemzeti Múzeum Fánscy-féle színlapgyűjteményének tanúsága szerint szerepelt Iffland *Játékosában* (1834. XI. 11.), kétszer is föllépett a Raimund *Havasi rémkirályában* (1836. X. 16., 1842. V. 22.), játszott a *Csalódásokban* is (1837. I. 5.), a *Kérőkben* meg épen Vilhelmet, a Széllházy német inasát adta (1837. II. 12.). Ezekon kívül volt alkalma látni a pesti színházban a *Szerелеm gyermeke* (1839. IV. 2.), a *Külföldiek* (1839. VI. 7.) és a *Dárday ház*³⁾ (1843. IV. 28.) külföldieskedőit.

Szigligeti legfőbb érdeme e típusnál, hogy a realizmus érdekében több helyütt szakít a hagyományval. Parti és Tengeri⁴⁾ alakján még érzik

¹⁾ A régi és új irodalom ellentétére már a *Kérőkben* (I. 7.) volt példa, hol a *Genová* olvasásán nevelkedett Margit a *Himfyt* «eretnek könyv»-nek bélyegzi. A *Tempelűben* és a *Módiában* *Argyus* és hasonlók szerepelnek az elmaradottak olvasmányai gyanánt.

²⁾ V. ö. Beöthy Zsolt, *Az irodalomtörténet elmélete*. (Könyomat.) 1911. 81. l.

³⁾ Szigligeti a *Dráma és válfajai* (1874) cz. művében írja a *Dárday ház* alakjairól: «Tösgyökeres magyar emberek... az akkori élet hü tükrei.» (487. l.)

⁴⁾ Valószínű, hogy a külföldieskedő Tengeri nevét a jól ismert *Dárday házból* vette Szigligeti, hol a darab egyik főalakjáról, a külföldről betelepült Lamarine-ról, kiderül, hogy régi magyar nemes és Tengerynek hívják. Az átvételt megerősíti még egy név (Völgyi) egyezése. Hogy egyes személynevek, a hozzájuk fűződő érzelmi hangulatnál fogva, szingeszitiv hatással vannak: gyakori példa az irodalomban. Otto Brahm (*Das deutsche Ritterdrama* 1880) kimutatta, mint vándorolt egy-egy hatásos személy neve egyik lovagdrámából a másikba. A szentimentális regények hősnői

a sablonos hazafiatlan mágnás. Külföldön élnek, nem tudnak hazájuk nyelvén, egy született francia szégyeníti meg őket hibátlan magyarságával¹⁾ (II. 3.). De Szigligeti már nem a mulatság kedvéért lépteti föl őket. Sokkal közelebb állanak a nemzeti tragikumhoz, semhogy a komikum derüje érhetné őket. A komikumot egy más alak számára tartotta fenn Szigligeti. Itt aztán megengedi magának a bohózáti torzítást is, segítségül véve az úrhatnamság Molière óta közkeletű motívumát, a mint azt már Holbergnél és a német drámákban látnuk. Szigligeti észreveszi a polgári életben is a külföldieskedést. Lajos szabó sikerült torzkép. Bolondja a ruhának, grófnők és bárónők fiktív szerelmével kérkedik, mint Jean de France. Szigligeti egy hálás ötlettel fokozta ennek az alaknak komikumát. Lajos órákat vesz a francia nyelvből s a végén kitesz, hogy nem francziára, hanem tót nyelvre tanították: «*dobre rano* — szóval meg büszkén — mint a francia mondja» (I. 9.). Mulatságos figura, mikor Monti gróf francia kérdésére csak morogni tud francziául (I. 14.). Szigligeti alakjának másik jelessége abban áll, hogy teljesen egykorú, pesties vonásokkal van jellemezve. Lajos nemcsak külföldieskedik, hanem, mondhatnók, «*pestieskedik*» is. A falusi kovács fia olyannak akar látszani, mint a pesti külföldieskedő urak, csokoládét és «*théát*» reggelizni, divatosan öltözködni, német színházba járni, szóval úgy élni, mint az «*arszlán*»-ok. Nem válik konvencionális alakká Lajos a III. fölvonásban sem, hol Szigligeti föleveníti a külföldieskedéssel együttjáró erkölcsi tendenciát. Látjuk, hogy Lajos nem veszi komolyan a házasságát, tánczosnéknak küldöz az esküvője előtt leveleket, de Szigligeti itt is egyénít, a mint maguk a levelek is mutatják: «*Freila! Ik lieben si . . .*» stb. A darab végén Lajos ismét a hagyományos visszautasított kérő lesz, a külföldieskedés és úrhatnamság kudarczának részese.

A külföldieskedés nem teszi főtárgyát a *Szökött katonának*. De, mint a főhős kontraszt-alakjának, szerepe van a jellemzésben Lajos szabónak is. Külömben a korfestő hatás keresés szatirikus példányképe gyanánt szerepel s nemcsak egyike Szigligeti legvilágosabban magunk elé képzelhető alakjainak,²⁾ de helyet érdemel a magyar vígjáték történetében is.

2. A játékos-típus.

A Zrinyi-kávéházbeli jelenetek (III. 1., 2.) — Gémesi bankadása, a lotteryán összevesző és kihajított vendégek — a *Szökött katona* legerősebb vonásokkal rajzolt életképei. Nem a darab cselekvénye, hanem egy pesti éjjel hangulatának érzetése kedvéért ron-

között igen sok a Juliá és a Fanni. Dugonics alkotott egy regénynevet (Etelka), mely átment az életbe. Nagy Ignác az *Egyesüljünk* főhősének nevét (Lord Clinton) a *Marie Tudorból* vette, melyet maga fordított le magyarra.

¹⁾ Ezt a kontrasztot halványabban már a *Dárday házban* megtaláljuk, hol egyfelől Lamarine, másfelől Földy és Völgyi vannak egymás mellé állítva.

²⁾ V. ö. Vértessy Jenő méltányló értékelését: *A magyar romantikus dráma*. 1913. 275. l.

gyosokból és hamiskártyásokból álló társaságot hoz a színpadra Szigligeti. Gorkij fantáziájára emlékeztet ez a kép.

1. A játékosnak és a megfelelő milieunek bemutatása régi drámai tárgy a világirodalomban. Minthogy a játékos-típus történetét Gottlieb Fritz alapos dissertációjában¹⁾ összeállította már, elégségesnek tartom az ő adatai nyomán a végső tanulságokat levonni.

Általában kétféle jellemet különböztethetünk meg a játékos típusán belül. Az egyiket a játékszenvedély áldozatának lehetne nevezni: egy gyöngé akarató ember, ki nem képes visszatérni a javulás útjára s mind lejjebb süllyed. REGNARD alkotta meg ezt a típust (*Le Joueur* 1696). Fölfogása²⁾ — melylyel a szerelem és játékszenvedély közt habozó Valère-t menyasszonya elvesztése után is megvigasztalódni hagyja («Le jeu m'acquittera des pertes de l'amour») — mérv ellentétben áll a játékosnak moralizáló és tragikus ábrázolásával, melyre EDWARD MOORE adott világirodalmi példát. Beverley, a *The gamester* (1753) főhőse, minden vagyonát kockajátékon veszíti el, börtönbe kerül s megmérgezve magát, hitvese és fia karjai között hal meg. Mooreéhoz hasonló ridég és kiengesztelődést nem ismerő befejezést csak J. DUCANGE rémdrámájában (*Trente ans de la vie d'un joueur* 1827) találunk.³⁾ A játékosból tolvajjá és apagyilkossá lezüllött Georges végül — a sorstragédiák receptjére emlékeztető helyzetben — saját (fől nem ismert) fiának életére tör s megtudva a valót, önkéntes tűzhalállal hal meg. GOLDONI szociális érzéssel két darabjában is (*Il Giocatore* 1750, *La Bottega del Caffè* 1750) színre viszi a játékszenvedélyt.⁴⁾ Mindenütt konfliktusban ugyan a társadalmi erkölcsessel, a darab végén azonban megjavul a hős, elnyeri menyasszonya kezét, illetőleg visszatér elhagyott feleségéhez. A német írók is elsimíttják a Moore-féle könyörtelen tragikumot, de a könyfacsaró helyzetek kiaknázásáról nem mondanak le. IFFLAND (*Der Spieler* 1798) elviszi hőseit a nyomor és becstelenség szélére, hogy aztán az optimizmusát naivul féltő publikum érdekében végül mindent jóra fordítson.⁵⁾ Akad író — STEPHANIE d. J.⁶⁾ — ki a játékost rokonszenvűnkre érdemesnek tünteti föl és az anyagi szükségben keres részvétünkre appelláló okot a hőszüllöttségének kimentésére.

Stephanie alakja már átvezet a játékos típusnak másik fajtájához, a foglalkozásszerű hamisjátékoshoz. A Beverley-féle áldozatoknak ez a lelketlen csábítója és kifosztója a legsötétebb színekkel szokott ábrázolva lenni. Ilyen maga a Moore Stukely-je, a ki Beverleynek nemcsak minden vagyonára, hanem nevére is kiveti hálóját. A csábító

¹⁾ *Der Spieler im deutschen Drama des achtzehnten Jahrhunderts*. Berlin 1896.

²⁾ Hasonló szellemben írta meg Riccoboni is a maga *Joueurjét* (1718).

³⁾ G. Fritz, ezéjéből kifolyólag, nem említi. V. ö. azonban: J. Guex, *Le Théâtre et la société française de 1815 à 1848*. Paris 1900. 21—24. l.

⁴⁾ V. ö. Charles Rabany, *Carlo Goldoni*. Paris 1896. 118—124. és 134. l.

⁵⁾ V. ö. A. Stiehler, *Das Ifflandische Rührstück: Theatergeschichtliche Forschungen*. 16. köt. Hamburg 1898. 121. l.

⁶⁾ *Die abgedankten Offiziere* 1770. G. Fritz nem említi Stephanie darabjait (l. alább is). V. ö. K. H. Stockmayer, *Das deutsche Soldatenstück des XVIII. Jahrhunderts seit Lessings Minna von Barnhelm: Literarhistorische Forschungen*. 10. füzet. Weimar 1898.

leleplezése és bűnhődése természetesen nem marad el. Goldoni, a konfliktusok kiélézését általában is kerülvén, megelégszik azzal a bűntetéssel, hogy a hamiskártyás is visszamegy hűségese nejehez (*La Bottega del Caffè*). Iffland lealcázott Posertja kénytelen visszaadni az elnyert pénzt és távozni a városból. Ducange ördögi Warnere lányok közt pusztul el.

A hamisjátékosok szelidebb alakja az a kalandor-típus, mely a szerencsejátékok szintén jövedelmi forrásának és megélhetési eszközének tekinti, de jellemét humor veszi körül és nem tartozik a gonosz drámahősök Shakespeare-utánzatai közé. Regnard mutatott erre az alakra is pár szóval biztosan megrajzolt példát. Monsieur Tout-à-bas mint «Maitre de Trictrac», a hamisjátékos mesterségének oktatója, keresi kenyerét: «Je sçay quand il le faut, par un peu d'artifice ! D'un sort injurieux corriger la malice» (*Joueur* I. 8.). Ez az előkelő föllépésű Tout-à-bas — «Gentilhomme Auvergnac», «Vicomte de la Case», a mint magát nevezi — mintája lett LESSING híres francia kalandorának, a *Minna von Barnhelm* (1767) kétes származású kártyásának.¹⁾ Lessing szerencselovagja is az előkelő körök pénzére alapítja életét, a mint már a föllépése elárulja, mikor így mutatkozik be: «le Chevalier Riccaut de la Marlinière, Seigneur de Prêt-au-voil, de la Branche de Premsd'or» (IV. 2.). Riccaut is bevallja mesterségét, melyet, tiltakozva a család vádjá ellen, úgy nevez, hogy: «corriger la fortune». Riccaut alakjának hatása megérezhető a Lessing utáni játékos-drámákon. Iffland Posertje nemcsak Stukely, hanem Riccaut vonásait is mutatja. Előkelő kalandor ő is, úgy mutatkozik be, hogy: «Von Posert, Hauptmann von Posert, ehemals in Genuesischen Diensten» (I. 9.) — s csak a darab legvégén derül ki, mi az igazi neve és hogy rófoskereskedő volt Ulmban. KOTZEBUE a *Blinde Liebe* (1806) cz. vígjátékában egy raffinált játékos kalandort szerepeltet, ki előkelő bárót játszva, a leghumorosabb ravaszsággal képes elhitetni menyasszonyával, hogy idejét tudományos studiumok kötik le.²⁾

A játékos alakjának megfelelő háttéréül a játéklarlang hatás-kereső színrehozásával találkozunk a játékos-drámákban. Beverley veszteségein kétségbeesve ül a játékházban. KLINGER (*Die falschen Spieler* 1782) elénk hozza a játékasztalt, melynél egy Karl Moorként elzüllött hamiskártyás saját (fölnem ismert) édesapját és álnok bátyját fosztja ki. Iffland bemutatja a «fáraó»-játékok minden részletével (*Der Spieler* V. 18—20.) MALER MÜLLER a Sturm und Drang szellemében megírt *Fausts Leben* (1778) cz. töredékében egy sötét omladék toronyba vezeti a nézőt, kísértetek és baglyok tanyájára, hova éjjelenként álорczás játékosok gyűlnek össze. Stephanie d. J. Werberjében (1771) egy kávéházi jelenetet látunk, katonatisztek ülnek körül a bankot és hidegvérrel veszítenek el vagyonokat. Ducange a játékasztal mellé föllépteti a játékosok közt tolvajok után kutató rendőroket is (I. 4, v. ö. I. 14.). Legreálisabb a milieu a Goldoni darabjaiban, hol a cselekvény a játékszenvedély hazájában, az egykorú Velenczében s többnyire az utcán folyik le.

¹⁾ V. ö. Erich Schmidt, *Lessing*. 1909. I. köt. 482. l.

²⁾ V. ö. Ch. Rabany, *Kotzebue*. Paris 1893. 321—325. l.

2. A mi irodalmunkban a játékos típusa — bizonyára nem a szociális alap hiánya miatt — csak szórványosan lép föl, összefüggő hagyományt nem alkot. A közvetítők itt is a német polgári drámák voltak.

PÁLLYA ISTVÁN tárgyalt iskoladrámájába (*Pazarlay és Szükmar-kosy* 1767) Destouches egyik németre lefordított vígjátékából került a kártyázás motívuma: ¹⁾ Pazarlaynak teljes kifosztása a javító czél érdekében.²⁾

Nem mutatható ki a német eredet a CSOKONAI *Tempefőjének* (1793) Tökkolopiján, a ki tipikus képviselője a kártyás magyar nemesnek. Veszíti az aranyait, de azért tovább is hordja a zsebében a tarokkot, a Hunniás lapjaiba csomagolva. Kár, hogy ez az eleven vonásokkal megrajzolt alak nem lehetett sem a színpadon, sem az irodalomban hagyománynak kezdeményezője.

A játékos komoly fölfogására BOÉR SÁNDOR *Nemes jóltevőjében* (1793) találunk egyetlen magyar példát. Ez a német szellemben írt naiv érzékeny-játék a kártyaadósság és börtön veszedelmeiből a deus ex machinák egész áradatával menti meg az öngyilkosjelölt főhóst. A játékos fölléptetése ríkató czélzattal történik s a tanulságot maga az egyik szereplő mondja ki: «Istenem, hogy teszen egy embert a játék szerencsétlenné. — Vegyetek magatoknak Ifiak! ezen történetből példát» (2. jel.).

Az idegen drámák játékosai közül a *Minna von Barnhelm* Riccaut-ja már az első magyar színpadon szerepel (1792, 1793) Ráth Pál fordítása révén.³⁾ Kazinczy Ferencz *Barnhelmi Minnája* 1834-ben jelent meg. Stephanie d. J. *Die abgedankten Offiziere* cz. darabját Kelemen László fordításában⁴⁾ négyszer adták (1793, 1794). Kotzebue említett darabja két fordításban is került magyar színpadra. Mindjárt a megjelenése utáni évben (1807) adták Láng Ádám fordítását (*Vakszerelem*), mely azonban csak 1811-ben érte meg a második előadást. Mindössze egyszer adták (1834) a Telepy Györgytől való fordítást.⁵⁾ Ducange melodramáját Jakab István fordította (*Harminez esztendő egy játékos életéből*. 1833.). Kedvelt darabja lett a budai és pesti műsornak, még 1841-ben is játszzák.

3. SZIGLIGETI a játékos drámák közül az Iffland *Spielerjében* egyszer föllépett (1834. XI. 11.), többször is szerepelt a Ducange melodramájában (először 1838. X. 29.).

Magyar hagyomány nem lebeghetett Szigligeti előtt. Az említett két darab (esetleg még valami más közvetítő) ismerete mellett azonban föl kell tennünk, hogy a Lessing Riccaut-jának emléke is belejátszott a pesti Gémesi alakjának megalkotásába. Gémesi is az előkelő föllépésű

¹⁾ V. ö. Kovács Dezső: Irod. Közl. 1907. 34. és 185. l.

²⁾ Az a motívum, hogy a hamiskártyás végül mint jóbarát jelenik meg, előfordul a *Die verdächtige Freundschaft* (1784) cz. anonym vígjátékban is. V. ö. G. Fritz i. m. 19. l.

³⁾ V. ö. erre és a köv. színházi adatokra vonatkozólag: Bayer J., *Nemzeti játékszín tört.* 1887. II. köt. Függelék.

⁴⁾ V. ö. Császár Elemér, *Német költészet hatása*. 1913. 118. l. és Irodalomtörténet. 1913. 337. l.

⁵⁾ V. ö. Bayer J. *Drámai. tört.* II. Függelék.

foglalkozásszerű hamiskártyások közé tartozik. «Divatos csinnal» öltözik és «Gémesi de eadem»-nek mutatkozik be. A Zrinyi-kávéház éjjeli alakjai között látjuk, de tiltakozik az odavalósága ellen: «nehogy azt vélje, hogy e csöcselékhez tartozom; ez csak asyllumunk, hová magunkat regresszirozni járunk mi, à la grosso kártyások. Én egy fényes kávéházban rendes poentir vagyok; tegnap schwartzoltam s ma itt adtam bankot, hogy regresszirozzam magam s hogy holnap ismét ott poentirozhassak» (III. 1.). Szigligeti többet ad ebben az alakban is, mint általában a polgári dráma. Nála a játékos nemcsak általános emberi típus. hanem a fővárosi élet bizonytalan existenciáinak jellegzetes alakja is. Aztán Gémesivel nem itt találkozunk először, már az I. fölvonásban mint korhú magyar típust ismertük meg: a dupla porciót szedő nótárius típusát, kinek sok elődje volt már a magyar színpadon.¹⁾ Valamikor a vidéki nótárius még rosszul érezte magát Pesten, az idegen világ közepett. Fordult az idő, a *Szökött katona* Gémesije Pestre jön, mert ott könnyebben és vígabban lehet élni. A milieu is egykorú és reális. A Zrinyi-kávéházat, melynek színrevitelére már Gaal József adott példát (*Peleskei nótárius* 1838), Szigligeti szerepeiből is,²⁾ az életből is, jól ismerhette. Eleven szemléletre vall a Gémesi humora is, melylyel a pinczér frakkjának kikölcsonzésekor is megtartja uri föllépését. A leplezett namiskártyások sorsát nem kerülheti el ő sem. Szigligeti tudta, hogyan kell a publikumra hatni: színpadra hozza a rendőröket és előttünk fogatja el Gémesit, mindezt bizonyára a Ducange reminiscenciái alapján. Előttünk folyt le maga a kártyázás is, mint Ducangenál, valamint az Iffland darabjában a játékos végső megtörésére rendezett kényszerjáték.

Szigligeti a Tout-à-bas, Riccaut és Posert típusát főképp egy-két hatásos jelenet kedvéért elevenítette föl. Igen laza a kapcsolat, mely a játékost és környezetét a főhős történetéhez fűzi: Gergely véletlenül találkozik a Zrinyi-kávéházban Gémesivel s ez a találkozás teszi lehetővé a cselekvény szálainak összefutását a III. fölvonásban. Ez azonban nem csökkenti a játékos alakjának önmagában vett értékét, mely a külföldi hatás nyomai mellett is eredeti alkotása Szigligetinek.

(Folytatása következik.)

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

A LATIN IMPF. CON. ÉS A FÖLTÉTELES MONDATOK.

A föltételes mondatok kérdését az eddigi elméletek megoldani nem tudták. Ezért elméletezés helyett nyelvtörténeti úton iparkodom a kérdés magyarázatát adni.

Kísérletem jogosultságát igazolja az a körülmény, hogy a föltételes mondatok kialakulásának egész folyamatát úgyszólván szem-

¹⁾ Dobóczki Pál i. m. 27—29. l.

²⁾ Számtalanszor játszott a *Peleskei nótáriusban*, először 1838. XI. 1.

mel kísérhetjük. Hiszen, hogy többet ne mondjak, az impf. con. jelentésének életét lépésről-lépésre követhetjük, pedig az impf. con. megértésének döntő szerepe van a föltételes mondatok megértésére is.

Vizsgálódásom három részre oszlik: I. Szükségesnek tartottam az impf. con. *multra* vonatkozó jelentését ismertetni a régi latin nyelvben. Teszem pedig ezt azért, mert — mint már mondtam — jelentésének megértése nagyon elősegíti a föltételes mondatok megértését. II. A *multra* vonatkozó irreális föltételes mondatok. III. A jelenre vonatkozó irr. mondatok.

I. Az impf. con. jelentése.

Az impf. con. jelentésének megértését nagyon megnehezíti az a körülmény, hogy rendszerint, így pl. az iskolai könyvek, az alakokban a magyar óhajtómód jelenével azonosítják. Pedig ez az azonosítás nem felel meg egészen az igazságnak. Az *impf. con.* eredeti mult jelentését még a klasszikus latinságban sem veszítette el. Hiszen hogy mást ne említsünk, minden kis mondattan megemlíti a módok használatánál, hogy a szerintük *potentialis* ‚dicerem‘, ‚putarem‘ megfelel a magyar *mondhattam volna*, *gondolhattam volna* alakoknak. De ha csak ezen néhány igealak őrizte volna meg eredeti jelentését, hagyján! Hanem, mikor az antik latinságban egészen közönséges a *præteritalis* jelentés, amúgy pedig — bár kisebb mértékben — a későbbi latinságon is végigvonul (v. ö. Blase a Landgraf-féle *Historische Gr. der lat. Sprache*, Leipzig 1903. III. köt.-ében a 152—160. lapon legalább is 200 adatot idéz a klasszikus latinságból), mégis csak ki kellene azt tüntetni az igeragozásban is. Nem mondom azt, hogy a *præteritalis* jelentést egyenraguvá tegyük a jelen-nel. a magyar óhajtómód jelenével — hiszen a későbbi használat ezt nem engedi meg — de vagy zárójelben kellene a grammatikában oda tenni az ‚*amarem* = *szeretnék*‘ mellé, hogy ‚néha = *szerettem volna*, *szeretnem kellett volna* stb.‘, vagy pedig, ha ezt megtévesztőnek tartjuk, meg kellene jegyezni az igeragozás után való észrevételek között ezt a jelentést is! Ezt nálunk eleddig még a *mondattanban* is csak a *Gyomlay* kiadású *Bartal—Malmosi* nyelvtanban¹⁾ találtam ismertetve és eléggé hangsúlyozva.

Természetes dolog, hogy a jelentés tárgyalásánál mindjárt tisztába szeretnénk jutni az alak eredetével is, mert annál jobban bele tudunk hatolni annak eredeti értelmébe. Csakhogy sajnós, az impf. con. eredetének actái fölé még mindig a NL van írva. Egyetlen latin igealak morfológiájáról sincs annyi nézeteltérés, mint épen a impf. con.-ról. Fick az igeő + sem összetételét látja benne [amā+sem > amarem], Ludwig a flectált infinitivusra vezeti vissza, Stolz grammatikájának második kiadásában a -s-aoristos indicativusának gondolta, de Brugmann nézetére, a ki a -s-aoristosnak -ē suffixumos coniunctivusára vezeti vissza, a harmadik kiadásban ő is ezen nézethez csatlakozik. Brugmann elmélete manap legáltalánosabb, de hogy

¹⁾ Mondattan 18. §.

a kérdés még eldöntve nincs, mutatja az is, hogy Giles,¹⁾ bár Bruggmann nézetet ismerteti, új megoldást keres és hogy Blase is művének 152. lapján a kérdést eldöntetlennek nyilvánítja ki.

Térjünk most már át az impf. con. mult jelentésének felsorolására.

1. *Coniunctivus dubitativus*: *Plaut.* Merc. III 4, 48.: Quid ego *facerem*? (Mit kellett volna tennem?) — *Trinum.* I 2, 137 — Quid fuit officium meum me facere, fac sciam |²⁾ Utrum iudicare me is thensaurum æquom fuit |...| an ego alium dominum *paterer* fieri. [Vagy pedig engednem kellett volna-e, hogy...] — *Trinum.*: IV 2, 115: Mihin *concederet* (hát rám bízta volna-e más-különben) ni me ille et ego illum nouissem adprobe? — *Curc.*: IV 3, 19—20. *Therap.*: Stultior stulto fuisti qui his tabellis *crederes*. *Lyc.*: Quis res publica et privata geritur, non eis *crederem*? (Hát azoknak ne hittem volna-e?) — *Bacch.*: II 2, 19—20. Egon ut. quod ab illo attigisset nuntius | non inpetratum id aduenti ei *redderem*? (Hát én ne eszközöltem volna ki, a mit...) — *Rud.* III 6, 4—5. Quid ego quasi canem | hominem *insectare* lapidibus? — *Mil. gl.* IV 1, 16. Vah: egone ut ad te ab libertina esse *auderem* internuntius? — *Mostell.* II 2, 24. *Tran.*: Eho au tu tetigisti hasce ædis? *Theopr.*: Quor non *tangerem*? *Pænd.*: I 3, 54. ... *Subruperet* hic patri...? [Ugyan, hát az apjától lopott volna?]

Terentius. *Andria* I 1, 26.: nam antea qui scire *posses*, aut ingenium noscere | dum ætas, metus. magister prohibebant? — *Andria* III 4, 5 Egon' istuc *facerem*? — *Eunuchus* III 1, 27—28.: Iugularas hominem, quid ille? *Th.*: Mutus ilico. *Gn.*: Quidni *esset*? — *Eun.* III 5, 43. Ego homuncio hoc non *facerem*? ugyancsak *Eun.* V 1, 15.: Quid *facerem*? ugyanígy *Heaut.* III 2, 21. *Ch.* Qui passus est id fieri. *Syr.*: Quid *Faceret*? *Adelph.* II 2, 5—6. Ego uapulando, ille verberando, usque ambo defessi sumus | *Sy.* Tua culpa. *Sa.* Quid *agerem*? — *Adelph.* IV 5, 41—42. Te dicere æquom fuit, et id defendere. *Mi.*: *Ridiculum*: advorsum ne illum causam *dicerem*, cui veneram aduocatus? — *Phorm.* I 2, 70—71. Illene indotatam virginem atque ignobilem | *daret* illi?

Ennius. (Mueller Verg. Aen. VIII. 643 sorát Ennius-ra vallónak mondja) at tu dietis, Albane, *maneres!* Blase minden megjegyzés nélkül Verg.-nak tulajdonítja.

2. *Con. imperativus.* *Plautus.* *Poen.* I 2, 174—178. Sic enim *diceres*, sceleste (mondtaad volna!) |...|...|...|...| Omnia illa, quæ dicebas tua esse, *memorares* mea. — *Merc.* III 4, 48—53. *Char.* Quid tu *faceres*, men rogas? [«Azt kérde, mit kellett volna tenned»?] *requaereres* | *rogitares* quis esset... |...| Ubi habitaret, *inuenires* saltem, si nomen nequis. *Eut.*: Nemo scire aiebat. *Char.*: At saltem hominis faciem *exquireres*. *Eut.*: Feci. — *Capt.* III 1, 26. Saltem... dentis ut *restringerent*. [Hát legalább a fogukat vicsorgatták volna!] — *Rud.* II 3, 47—49. *Amp.*: Cauisti ergo tu atque erus ne abiret, quom scibatis? | *Trach.*: Quid *Faceret*? *Am.*... *adseruaret* — dies

¹⁾ P. Giles: «Vergleichende Gr. der klassischen Sprachen» ford. Joh. Hertel. Leipzig. 1896.

²⁾ A | jel a sorvéget jelenti.

noctisque: in custodia esset semper. — Rud. III 6, 3–4. *Ples.*: Quin occidisti extemplo? [De hát csak nyomban megölted?] *Trach.*: Gladius non erat. *Ples.* *Caperes* aut fustum aut lapidem. — Pseud. I 3, 52–54. . . . Si amabas, *inuenires* (?) mutuom: | ad danistam *devenires*, *adderes* fenusculum | *subruperes* patri. — Pseud. I 5, 21–22. . . . At enim nequiquam neuis | uel tu ne *faceres* tale in adulescentia. — Mil. gl. III. 1, 130–132. . . . Itidem diuos disper-tisse uitam humanam æquam fuit: | Qui lepide ingeniatus esset, uitam ei longinquam *darent*, qui improbi essent et scelesti, is [= iis] *adimerent* animam cito.

Terentius. Andr. I 1, 111. . . . *Diceret* (mondta volna) quid feci? quid commerui, aut peccaui, pater! (Nem egyenes kérdés!) — Andr. IV 4, 53–54. — . . . Alio pacto haud poterat fieri, | ut sciret haec, quæ uoluimus. *My.*: *Praediceres*. — Heaut. I 2, 27–28. Fortasse aliquantum iniquior erat præter eius lubidinem. *Pateretur!* — Heaut. III 2, 21–24. *Sy.*: Quid faceret? (Mit kellett volna . . .) *Ch.*: Rogas? Aliquid *reperiret*; *fingeret* fallacias, | | atque hunc difficilem inutium *seruaret* senem. — Hec. II 1, 33. Quæ hic erant, *curares*: quum ego vos solvi curis cæteris. — Phorm. II 1, 66–67. . . . id quod lex iubet, | dotem *daretis*: *quaereret* alium uirum. — Phorm. II 1, 69. Non ratio, verum argentum deerat. *De.*: *Sumeret* alicunde. — Phorm. III 1, 4. . . . ut ut erant alia, illi certe, quæ nunc tibi domist, *consuleres*.

Megjegyzendő, hogy a multra vonatkozó con. imperativus-t az ó-latin nyelvben mindig az impf. con. fejezi ki és sohasem a plqpf. con. (l. Blase: 233. l.)¹⁾

3. Con. optativus. Az óhajtás kifejezésére. E tekintetben legelőbb elvesztette az impf. con. præteritalis jellegét, úgy, hogy a klasszikus latinságban talán már nyoma sincs. De nem így a régebbi nyelvben! Itt még több helyen megvan a præteritalis jelentés is.

A mi a *praet. idejű* con.-oknak «optativusos» osztályát illeti, véleményem szerint az csak a legnagyobb jóakarattal állítható fel. Az óhajtás elemét itt nem a con. hordozza, hanem az „utinam, si, o si”. Mert hiszen ha a con. maga is kifejezné az óhajtást, akkor legalább egy-két adatot találánk rá, de ez a régi nyelvben soha nem fordul elő.²⁾ [Természetesen nem értem itt az olyan ígéket, a melyek már *jelentésüknél* fogva óhajtást fejeznek ki pl. Ter. Eunuch. III 5, 49.: Tum equidem istuc os tuum impudens uidere nimium *uellem*: «De szerettem volna látni», «Bárcsak láttam volna» . . .] Itt a con.-nak más eleme érvényesül, mint az óhajtó: t. i. a *tagadás eleme*, mely az óhaj *meglétélet, megtörténtét* tagadja. *Lehetetlenség* eleméről, mint ezt a grammatikusok tanítják, itt nincs szó.³⁾

¹⁾ Ha csak Ter. Adelph. IV 4, 22, annak nem vehető! bár a potentialis értelem is megáll: exorassem, ut eam ducerem. Az előbbit valószínűbbnek tartom.

²⁾ Az újabb nyelvből is az impf.-ra vonatkozólag Blase a következőképp nyilatkozik: von Ausnahmen kenne ich nur Catull 2, 9 tecum ludere possem, Ov. her. 8, 34 posset auus.

³⁾ Helyesebben nyilatkozik Draeger: Hist. Signt. I, 288 l.: «ut, utinam, o si mit dem bekannten Unterschiede der Tempora für den

De erről majd később többet.

Ha mégis meg akarjuk tartani az optativus-osztályt, ezt főképen csak azért tehetjük, mert az óhajtó szócskák mellett előfordulnak. Ez azonban kevés alap. Így a gör. impf. ind.-ra is állíthatunk fel egy optativus-osztályt. V. ö.: *Εἶθε ἦσθα δυνάτης ἡμῶν βοηθεῖν.*

Ilyen multa vonatkozó con. opt.: *Plautusnál.* Amphtr. I 3, 14: *Experiri istuc mavellem, quam mi memorarier.* Ugyancsak *Curcul.* IV 2, 26, : *mavellem.* — *Capt.* III 4, 5. Utinam te di prius *perderent* quam periisti e patria tua. — *Rud.* II 6, 10—11. Utinam, te, pus (= genyedtség), prius quam oculis uidissem meis | malo cruciatu in Sicilia *perbiteres.* — *Rud.* II 6, 48. Utinam fortuna nunc his *ānētina* (kapor) *uterer.* Ezen példa praeteritalis jelentésének megértését megnehezíti a „nunc”, mert ennek tényleges jelen értelmét szoktak tulajdonítani: „ezen perczen” stb. De *Plautusnál* nemcsak „most”, hanem „imént” jelentése is van a nunc-nak [v. ö. *Rud.* II 2, 8—10. . . . *Eqquem adolescentem | nunc, dum hic adstatis . . . vidistis . . . ? Rud.* II 7, 33. : *nunc* uix uiuos *amisit* domum.] De hogy itt már elmúlt időről van szó, mutatja a szöveg folytatása is: *Labr.*: Utinam fortuna nunc h. . . *Charm.*: Quid istuc? *Labr.*: Ut quom exissem ex aqua arērem tamen. — *Terentius*: Eunuch. I 2, 95. Utinam istuc verbum ex animo ac vere *diceres.* — Eunuch V 2, 8 . . . ne quis me *cognosceret.* — *Adelph.* III 4, 7. Utinam hic prope *adlesset* alicubi, atque *audiret* haec.

4. Con. potentialis. A praeteritalis idők coniunctivusában lévő potentialis elem hangsúlyozása oly módon, hogy szinte „possum” és inf. is használható helyette.

Plautus: Inkább idetartozik *Pseud.* I 3, 52. . . . Si amabas, *inuenires* mutuom; — *Bacch.* II 3, 80, Nimio hic priuatim *seruaretur* rectius. — *Curc.* II 3, 52. *Scires* uelle gratiam tuam, [Értelmére vonatkozólag v. ö. *Curc.* III 1, 55—56. ! A Lemaire-féle *Plaut.* kiadás így magyarázza (II. köt. 74. l.): Si responsum audisses, inde *cognoscere potuisses* eum cupere ut amicitiam tuam demereatur.] *Terentius*: *Andr.* I 1, 108—109. Tum illa, ut consuetum facile amorem *cermeres*, reiecit se in eum. . . . — *Heaut.* I 2, 18. miserum quem minus *crederes?* — *Heaut.* II. 3. 66. ut facile *scires.* — *Phorm.* I 2, 54. : Quo magis *diceres.* — *Ennius.* *Fal.* 258—259, nam nunquam era errans mea domo *ecferret* pedem *Medea* . . .

5. Con. condicionalis. Két dolgot kell megvizsgálnunk: a) Mi ezen con. condic.-nak a jelentése? b) Micsoda viszonyban van a többi praeteritalis idejű con.-okkal (con. imper., dubit. stb.)?

a) *Heaut.* V 1, 80. Non, ita me di ament, *auderet* facere haec viduæ mulieri, quæ in me fecit [Nem *merte volna* megtenni stb.] — *Phorm.* I 2, 70—71. Illene indotatam uirginem atque ignobilem daret illi? nunquam *faceret.* [Az adott volna-e hozzá egy ily koldustarisznyát . . . (a kit mellékesen megjegyvezve a fia *már elvett!*) . . . sohasem *tette volna* meg. — *Cas.* V 2, 31. . . . Non habuit gladium: nam *esset* frigidus.

Ausdruck der Möglichkeit und der *Nichtwirklichkeit.* Bár a „lehetetlenségi” elem *Drægernél* is kísért. Sokkal világosabb *Reisig*: *Vorlesungen* 294. s köv szövé. §§.

Ezen példákából láthatjuk, hogy a con. condic. nemcsak a föltételes mondatokra szorítkozik. [Mert hogy ugyanaz a jelentése az ,auderet' és ,aceret' igéknek a fenti mondatokban, mintha föltételes mondatokban állanának, még pedig a legfinomabb árnyalatig, azt még a legelfogultabb ember is átláthatja.] Tehát az impf. con. condic. bővebb terjedelmű, mint a föltételes mondatok köre. Bár azért az elnevezést megtarthatjuk, mert az efajta con.-ok legnagyobbrészt a föltételes mondatokban fordulnak elő.

Mi ezen con. jelentése?

a) Első tekintetre láthatjuk, hogy bizonyos ,tagadási elem' van benne: non auderet facere uiduæ, sed fecit mihi. Ille . . . nunquam faceret, sed fecit alius. Ezen tagadás minden efajta con.-nak (most még csak a multa vonatkozó jelentésről van szó!) elmaradhatatlan kelléke és kísérője úgy, hogy minden további tagadás nélkül önmagában tagad valamit. Ilyen hely még: Eunuch.: III 5, 56–58. . . . An occasionem . . . tam insperatam | amitterem? (elmulasztottam volna?) tum pol ego is *essem* qui simulabar.¹⁾ is *essem*: *sed non fui* is.

Bárki meggyőződhetik róla némi utánjárással, hogy az impf. con. mint condicionalis mindig bizonyos tagadási elemet hord önmagában. Hogy ezen tagadás mi ellen irányul, a következő két szabály útbaigazíthat bennünket:

Ha kiemelt szó nincs a mondatban, vagyis ha maga az állítvány a kiemelt rész, a tagadás mindig az állítványban jelzett cselekvény *beálltát*, *megtörténtét* tagadja: Abirem: *non abii*.

Ha kiemelt szó van a mondatban, akkor a tagadás mindig ez ellen irányul, bár maga az igében, illetőleg állítványban jelzett cselekvény máson, mással, vagy mással *szemben* *beállhatott*. V. ö. Non . . . *auderet facere viduæ mulieri*: sed alii (mihi) ausus est f.

Illene . . . (*ille*) *nunquam faceret*: sed fecit iam alius.

Jól meg kell azonban jegyezni, hogy *ez a tagadás sohasem egyenlő a lehetetlenség* jelölésével, még pedig a következő okok miatt:

Mint analogia felhozható a nép tudata. A mint látható a latin impf. con. multa való jelentése körülbelül megfelel a magyar óhajtómód mult idejének. Már pedig a magyar nép szájából az ily kijelentésekre: «adtam volna pénzt» elégszer hallunk ily szavakat: Ha a ,volna' ott nem *volna!* Ebből világos, hogy nem a lehetetlenséget akarja vele kiemelni, hanem egyszerűen bizonyos tagadást: *de* nem kaptam.

De ha valaki ezt meggyőzőnek nem tartja, fontolja meg továbbá, hogy azért sem lehet itt lehetetlenség, mert, míg az impf. con. a tagadást mindig önmagában hordja, addig a *lehetetlenség* eleme, ha előfordul mindig *esetről-esetre kitéendő, mint az igéből magából meg nem értett ok*. Pl. «elmentem volna = abirem», ebből már látom, hogy *nem mentem el*, de azt, hogy lehetetlen is volt elmennem, külön ki kell tennem, mint *esetleges* okot: azért nem mentem el, mert lehetetlen volt. És az igéből magából

¹⁾ l. még Heant. V 3, 20.

érthető részt el is hagyhatjuk, mikor a beszéd alakja a következő lesz:

abirem = elmentem volna, *de* [azért *nem* mentem el, mert] lehetetlen volt.

A lehetetlenség azért is ki van zárva, mert az impf. con. fajai között vannak olyanok (potentialis, imperativus), a melyek csakis hangsúlyban különböznek a con. conditionalistól. Hiszen másban szemmel láthatólag nem különbözhetnek; ha pedig mégis van közöttük némi árnyalati különbség, az csak a hangsúlylyal érhető el. Már pedig a hangsúly olyan ellentétes értelmet nem tud egy szónak kölcsönözni [nem értem az ilyen *gúnyos* kifejezéseket: «jó» hazafi, «derék» ember stb.; de még ilyenkor is, ha az illetőt eddig nem ismertük, könnyen az igazi értelmében vesszük a szót; azért is a félreértések elkerülésére így szoktuk mondani: «derék ember: macska körmök között»] mondom, a hangsúly nem tud egy szónak olyan ellentétes értelmet adni, hogy míg a con. *condicionalisban* lehetetlenség van kifejezve, ugyanakkor a *potentialisban* lehetségesség, sőt az a con. *imperatban* határozott parancs, hogy valaminek megkellett volna lennie!

Az impf. con. mult jelentésének első eleme tehát bizonyos tagadás, de nem lehetetlenség.¹⁾

β) Ezen con. másik eleme bizonyos *lehetőség*. Bizonyítékai:

A con. imper. csak akkor lehetséges ezen alakkal, ha 'lehetséges' elem is van benne. Faceres: tetted volna meg. [Hiszen ott voltál, módodban lett volna!]

A con. potentialisról hasonlót mondhatunk, csak hogy még nagyobb mértékben, mint a con. imper-ről. A con. potentialis nem más, mint a con. *condicionalisban* levő elem kiváltása hangsúly utján.

A con. optativus ugyanezt bizonyítja. Mi nem olyat kívánunk ezen con.-szal, a mi lehetetlen, sőt inkább olyant, a mi lehetséges lett volna. Ha lehetetlen kívánságunk, külön *ok* alakjában teendő ki. De hogy óhajtásunk nem teljesül, azt a con.-ban levő tagadás eleme mondja meg. Azért mondtuk a con. optativusról, hogy ott lehetetlenség-ről nincs szó; csak egyszerű tagadásról. A lehetetlenség bevitele nem egyéb, mint a tagadás elemének hibás elmagyarázása.

γ) Harmadik elem a *multság* eleme.

δ) Második kérdésünk: Micsoda viszonyban van az impf. con. *condicionalis* az impf. többi *coniunctivuszával*?

Az bizonyos, hogy ezen con. cond.-ban a többi con.-t (imper., concess. pot. stb.) *jellemző* vonások közül egy sincs kifejezve: Nincs benne sem parancs, sem *kiemelt* lehetőség, sem megengedés stb.

De az is bizonyos, hogy a többi con. valamennyiében külön-külön a con. *condic. összes* vonása megvan: t. i. tagadás, lehetőség és multság. pl. *Coni. dub. Rud. III 6, 4—5. Quid ego quasi canem | hominem insectarer lapidibus. [Quid insectarer: non insectavi. — Pedig módomban lett volna. — Üldöztem volna.] Con. imper. Mer.*

¹⁾ Kitünően ismerteti a praet. impf. con. ezen tagadási elemét Reisig: Vorlesungen über lat. Sprachwissenschaft. III. 294., s köv. §§.

III 4, 48—53. *requaereres, rogitares . . . | . . . | . . . invenires . . . | exquireres.* [sed non requaerivisti stb . . . — Pedig ott voltál, megtehetted volna.¹⁾ — Multság világos.]

Így kimutatható e hármias elem a többi con.-ban is.

Ezekből kitérünk tehát, hogy a con. condic. tulajdonságai nem részlettulajdonságok, hanem valamennyi multa vonatkozó impf. con. közös vonása. A többinél (imper. dub. stb.) még némi ráadás van, a mennyiben akár segédszócskával (optat. mindig, gyakran a dub.), akár pedig hangsúlyllyal némi árnyalatot kapnak (con. potent., imper., concess.).

Miután már az impf. con. multa vonatkozó jelentésével tisztában vagyunk, térjünk át a multa vonatkozó irrealis-föltételes mondatok ismertetésére.

II. Multa vonatkozó irreal. feltételes mondatok.

Bár általánosan ismert és kétségtelen dolog, hogy a mai mondatok szövevényes viszonyai régebbi, egyszerűbb alakokra vezethetők vissza, mégis kitérünk néhány szóval a föltételes mondatok keletkezéséről való fölfogás ismertetésére, annyival is inkább, mert később úgy is szükségem lesz reá. Azzal, hogy a régebbi egyszerűbb alak létezését kétségtelennek mondjuk, nem akarjuk egyúttal azt is mondani, hogy ezen egyszerűbb alak okvetlenül a *mellérendelés* volt. Ez bizony ma is kérdés tárgya és az is marad, míg a mellérendelés elvének oly ellensége lesz, mint H. Paul, a ki ezt mondja:²⁾ «Irrtümlich ist ferner die gewöhnliche Ansicht, dass die Hypotaxe durchgängig aus der Parataxe entstanden sei. . . . Diese Ansicht hat sich deshalb bilden können, weil die älteste Art der Hypotaxe allerdings einer besonderen grammatischen Beziehung entbehrt und bloss eine *logisch-psychologische* ist. Eine solche logische Unterordnung aber als Beiordnung zu bezeichnen ist durchaus inkorrekt.»³⁾ Ujra hangsúlyozzuk, hogy most nem arról van szó, vajjon az alárendelés egykor mellérendelés volt-e, hanem arról, hogy az apodosis és a protasis között létező kapcsolatot mindig a „si” stb. kötőszó fejezte-e ki vagy ezen kapocs az idők mélyebb rétegeiben még csak «logisch-psychologisch» volt, míg grammatikailag nem jelezték?

Erre vonatkozólag pedig ismerjük a tudomány fölfogását. Schmalz (Lat. Gr.³⁾ a mondatok alárendeltségének kifejlődésében a Paultól «inkorrekt»-nek nevezett állásponton van. A 265. §-ban a mellérendelésből indul ki. mint kezdetleges formából és a 335. §-ban a föltételes mondatok kifejlődését a következőleg adja elő: «Wie oben § 265. gezeigt worden, wird sehr häufig das konditionale Verhältnis eines Satzes zu einem anderen gar nicht ausgedrückt, sondern es bleibt dem Leser oder Zuhörer überlassen, dasselbe sich selbst herauszukonstruieren.

¹⁾ Hogy lehetséges volt, kitérünk Ent. szavából is: Feci! Hiszen megtettem! De azért ez nem törli a tagadást, hogy «non requaerivisti» stb., mert hiszen ez csak subiectiv véleménye Char-nak.

²⁾ Herm. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte. 1909. 100. §.

³⁾ V. ö. Simonyi Zs.: A magyar köztöszök. II., 5. l.

Dies ist jedenfalls *die ursprüngliche Art* der Anfügung, aus der sich die hypothetische Periode erst herausgebildet hat. Az bizonyos, hogy a feltételes mondatok kezdetleges formáiban protasis és apodosis között a viszony grammatikailag kifejlődve nem volt, vagyis a *si* stb. kötőszónak eredetileg más szerepe volt.¹⁾ Ezt a kezdetleges viszonyt láthatjuk a nyelv későbbi korában is, mert a nyelv a régebbi alakra visszatér. Itt csak olyan példákat említek, a melyekben az impf. con. eredeti mult jelentésében szerepel. pl. Heaut. I 2, 27—28. Fortasse aliquantum iniquior erat praeter eius lubidinem: | patere-tur. — Bacch. III 4, 7—8 . . . perdidit illum istaec adsentio. | *Nam absque te esset, ego illum haberem rectum ad ingenium bonum.* — Trinum. IV 1, 13—14. . . . nam apsqe foret te, sat scio in alto | distraxissent disque tulissent satellites tui.

Ez a három példa is eléggé mutatja, hogy a két tag között levő összefüggés külön *si* nélkül is könnyen megérthető.

A mi már most az impf. con. faját illeti a feltételes mondatokban, különféle lehet. Van con. imperativus, optativus, dubitativus stb. Természetesen legtöbb a condicionalis.

A multa vonatkozó irreális föltételes mondatok példái:

1. Impf. con. a protasisban és az apodosisban. *Plautus:* (Poen. III 3, 78—79.): *Quia a muscis si mi hospitium quaererem, | adueniens irem in carcerem recta uia* — (Aul. III 2, 25—26.): *Ibi ubi tibi erat negotium, ad focum si adesses, | non fissile auferres caput: merito id tibi factumst* — (Aul. IV 10, 12.): *Deos credo voluisse: nam ni uellent, non fieret, scio* — (Amph. I 3, 27—28.): *Ea tibi omnia enarraui: nisi te amarem plurimum, | non facerem* — (Trin. I 2, 76—78.): *Mihi commendauit uirginem gnatam suam | . . . | Hæc, si mi inimicus esset, credo haud crederet* — (Asin. III 3, 87—88.): *Furcifer, etiam me delusisti? | Leon.: Nunquam hercle facerem, genua ni tam nequiter fricares.* (Nem csúfoltalak volna fel, ha oly rosszul nem koptattad volna a térdedet = oly *r.* nem kértél volna) — (Asin. V 2, 10.): *Pol ni istaec uera essent, nunquam faceret ea quæ nunc facit.* (Bár jelenre talán jobb értelme van, különösen az „essent”-nek!) — Ilyen: Bacch. II 8, 75—77. — (Capt. III 1, 26.): *Saltem si non adriderent dentis ut restringerent.* —

Terentius. (Andr. III 3, 46.): *Num censes faceret, filium nisi sciret eadem hæc uelle?* (Bár jelenre is érthető!) — (Andr. IV 1, 43—44.): . . . *si omnes hunc coniectum in nuptias inimici uellent quod nisi consilium hoc darent?* — (Heaut. I 2, 28.): *nam quem ferret, si parentem non ferret suom?* — (Heaut. V 1, 43—44.): . . . *possem persentiscere, | ni essem lapis* — (Adelph. I 2, 26—27.): *nam si esset unde id fieret, faceremus* — (Hecyr. I 2, 54.): *Si adesset, credo ibi eius commiseresceret* — (Hecyr. II 2, 7.): *Quod tu si idem faceres, magis in rem et uostram et nostram esset* — (Hecyr. IV 4, 33—35.): . . . *si . . . liberos uellet . . . | . . . | non clam me haberet* — (Phorm. I 2, 57—58.): . . . *ni uis boni in ipsa inesset forma, hæc formam extinguerent.* (Phorm. V 8, 39—40.): *Tunc hanc duceres, | si tibi daretur?* —

¹⁾ A *si* eredetéről, eredeti jelentéséről l. Schmalz. Lat. Gr.³ 336. §.

2. Protasisban: *impf. con.*, apodosisban: *plqpf. con.* Felhívom a figyelmet az *impf. con.*-szal kifejezett *előidejűségre*. Idetartozik már a föltételesek kifejlődésénél is említett *Trinum*. IV 1, 13—14. (Asin. II 3, 16.): *Argenti uiginti minas, si adesset, accepisset* — (Bacch. III 3, 82—84.): . . . si opperiri *uellem paulisper modo*, | . . . | plus *uidissem, quam deceret* — (Rud. II 7, 32—33.): . . . si *inuitare nos paulisper pergeret*, ibidem *obdormissemus* — (Pseud. I 1, 1—3.): Si ex te tacente fieri *possem certior*, | ere, quæ miseræ te tam misere macerent, *duorum labori ego hominum parsissem* lubens — (Pseud. IV 2, 56 57.): *Salutem scriptam dignum dignis mittere*: | Te si *arbitrarem dignum, misissem tibi* — (Mil. gl. IV 8, 8.): *Matri oculi si ualerent, mecum uenisset simul* — (Stich. IV 2, 12—13.): *equidem si posset, ego iam uos inuitassem domum ad me* — (Stich. V 5, 2—3.): . . . iam dudum . . . *exissem . . . foras*, | nisi me . . . *exornarem*. — Ilyen még: Men. II 1, 16. — Men. II 1, 13—14.

A föltételesek multa vonatkozó irrealitásának ezen faja *Terentiusnál teljesen eltűnt!*

3. Protasisban: *plqpf. con.*, apodosisban: *impf. con.* *Plautusnál*: (Merc. V 4, 33—34.): Si hercle *sciuissem* siue adeo ioculo *dixisset* mihi | se illam amare, nunquam *facerem*. — (Pœn. III 1, 26—27.): At si ad prandium me in ædem nos *dixissem* ducere, *uinceretis* ceruom cursu uel gralatorem (falábon járó) gradu — (Aulul. V 1, 18.): Quid *faceres*, si *repperissem* — (Trinum. II 4, 167.): Si ante *uoluisses, esses*: nunc sero cupis — (Trinum. III 2, 6.): Quid *faceres* (bár jelenre is érthető: «Hát akkor mit csinálnál) si quis *docuisset* te? — (Epid. III 3, 46—49.): Ego si *adlegassem* aliquem hominem ad hoc negotium, | . . . | os *sublitum esset* itaque me albis dentibus *derideret* filius meritissimo — (Curc. V 3, 21—22.): Aesculapio huic habeto . . . *gratiam*. | Nam si is *uauisset* (leno!), iam pridem quoquo *posset mitteret* — (Asin. II 4, 95—96.): . . . si *esses percontatus* | me ex aliis, scio pol *crederes* — (Bacch. III 3, 29—30.): . . . si hercle unam *peccauisses* syllabam, | *fieret corium tam maculosum quamst nutricis pallium* — (Bacch. cat.) Hi senes nisi *fuissem* nihili iam inde ab adulescentia, | non hodie hoc tantum flagitium *facerent* canis capitibus: neque adeo hæc *faceremus*, ni ante hoc *uidissemus* fieri. (Capt. IV 2, 91.): . . . olim si *aduenissem*, magis tu tum istuc *diceres*. — (Pseud. V 2, 25.): Neque te mei tergi *misereret*, hoc sei [a si eredeti alakja! ebből a mutató -ce szócskával: sei -ce > sic] non hodie *effecissem* — (Mil. gl. III 2, 25.): Tu hercle itidem *faceres*, si tibi *esset credita* — (Trin. IV 2, 115.): Mihin *crederet* (hát rám bízta volna-e?) ni me ille et ego illum *nouissem* adprobe.

Terentiusnál. (Andr. I 5, 23—24.): Quod si ego *resciuissem* id prius, quid *facerem*, si quis me roget: aliquid *facerem* — (Adelph. II 1, 24.): Si *attigisses, ferres* infortunium — (Hec. II 1, 25.): Quod si *scissem*, illa hic *maneret* potius, tu hinc *isses* foras (maneres és *isses!*) (Phorm. I 2, 69.): Non, si *redisset*, ei pater ueniam *daret?* — (Phorm. I 3, 3.); Quod ni *fuissem* incogitans, ita eum *expectarem*, ut par fuit — (Phorm. II 3, 22—23.): Nam ni ita

eum *existumassem*, nunquam tam grauis | ob hanc inimicitias *capere* in uostram familiam.

4. Valamelyik tagban ind. Csak azokat a föltételeseket from ki, a melyekben az impf. con. szerepel; a hol az előidejűséget is kifejezi, ott csillagot tesztek melléje.

Impf. ind. váltakozik *impf. con.*-val. (Truc. IV 3, 35.): Si *volebas* participari, *auferres* dimidium domum. —

Perf. ind. váltakozik *impf. con.*-val. (Stich. IV 1, 57.): Senex quidem *voluit*, si *posset*, indipisci de cibo — (Trinum. II 4, 165.): *Licitumst*, si *velles* — (Bacch. IV 7, 20—21): Hunc si ullus deus *amaret*,* plus annis decem, | . . . mortuom esse *oportuit* — (Pseud. III 2, 3—4.): . . . ego si iuratus peiorem hominem *quaererem*,* cocum non *potui* quam hunc. . . . ducere — (Mil gl. III 1, 208.): Non *potuit* reperire, si ipsi Soli *quaerundas daret** — (Pers. IV 4, 45—46.): . . . ego ille doctus . . . pæne in foveam *decidi*, ni hic *adesses* — (Mostell. II 2, 31.): Quomodo pultare *potui*, si non *tangerem*.* —

Ter.: (Andr. IV 1, 23—24.): Non satis tibi esse hoc solidumst *uisum* gaudium, nisi me lactasses amantem et falsa *produceres*. —

Plqpf. ind. váltakozik *impf. con.*-val: (Bacch. III 3, 22—23.): Ante solem nisi tu exorientem in palestram *ueneras*, | haud medicis gymnasiis *praefecto* pœnas *penderes*.

5. *Plqpf. con.* mind a protásisban, mind az apodosisban: Csak egy-két példát említek, mert ez úgy is megvan egész terjedelmében a későbbi latinságban is. (Rud. IV 1, 8.): magis *sapisset*, si *dormiuisset* domi — (Mostell. I 3, 84—85.): Edopol si summo Joui probo argento *sacrificassem* | pro illius capite quod dedi, nunquam æque id bene *locassem* [Biz' Isten ha . . . magának I-nek áldoztam volna fel, még akkor sem tettem volna oly jó helyre.] (Andr. III 4, 25.): quod si *quiessem*, nil *euenisset* mali stb.

A mint az előttünk lévő anyag mutatja, az *impf. con.* és a *plqpf. con.* között *időbeli* különbség a *föltételes mondatokban* nincs, vagy ha van is, édeskeves.

Jelentésbeli különbség sincs a kettő között. Pl. nem lehetséges oly *jelentésbeli* különbség, hogy a *plqpf. con.* a lehetetlenséget, megvalósulhatatlanságot jelentené, míg az *impf. con.*-ban bizonyos lehetőség volna. Hogy ez nem lehetséges, mutatja a 2. és 3. alatti csoport, a hol vegyesen fordulnak elő. Már pedig a 2. csoportbeliekben nem lehetséges olyan értelem, hogy a mit az előtag lehetségesnek mond, ugyanazt az utótag lehetetlennek nyilvánítsa és a 3. alatti példáknál szintén lehetetlen oly értelem, hogy a mit az előtag lehetetlennek mond, ugyanaz az utótagban lehetséges legyen. — Ez ellen tiltakozik az értelem és a feltételes mondatok elő és utótagja közötti viszony.

Mi tehát a multa vonatkozó irrealitas *jelentése*?

Hogy lehetetlenség nem, az bizonyos. Mert az irrealitásban a *si* nem fejezi ki. Hiszen akkor nem volna más föltételes mondat, mint irrealis! Nem fejezheti ki az ige sem, mert sem az *impf. con.* sem a *plqpf. con.* jelentésében ez nincs benne. De talán a két ige-nek *si*-vel való összekapcsolása fejezi ki? Ez sem lehetséges, mert hisz a feltételes mondatok a régebbi alakjukban *si* nélkül is kifejez-

ték ugyanazt a viszonyt, mint a *si*-vel való összekapcsolásuk után. Tehát ismét csak az egyes igealakok jelentésére jutottunk vissza! Mi van benne tehát? Az a mi az egyes összetevőiben, az igealakokban is megvan: az igében kifejezett *cselekvés beteljesülésének bizonyos irányban való tagadása*. Határozzuk meg tehát a *multra* vonatkozó irreális föltételes mondatok jelentését.

*Olyan feltétel alakjában kifejezett állítás, a mely a benne foglalt tény lehetőséges megtörténtét bizonyos irányban minden további beszéd nélkül (= önmagában) tagadja.*¹⁾

(Vége következik.)

(Komárom.)

KOMONCZY GÁSPÁR.

FALUDI ÉS A NÉMET GÁLÁNS KÖLTÉSZET.

Az eddigi kutatás érthető egyoldalúsággal Faludi verseinek inkább csak latin forrásaival foglalkozott.²⁾ Az olasz hatás vitatói Toldy Ferencz,³⁾ Imre Sándor,⁴⁾ Wlislöcki Henrik⁵⁾ és Négyesy László⁶⁾ csak a formák és motívumok általános hasonlóságaira utalnak. Határozottabban formulázza a kérdést Császár Elemér (EPHK. 1903, 31. l.), mikor tárgyi és formai okokból Faludi néhány versét különválasztja s elsősorban metrikai szempontok figyelembevételével német forrásokra gondol. Közvetlen bizonyítékai azonban neki sincsenek. Csak annyit tart elfogadhatónak, hogy a versek «valamilyen nyugateurópai nép irodalmából kerültek át hozzánk átdolgozás útján, még pedig igen sikerült költői formában.» Föltevést megelőően igazolja az az egyszerű tény, hogy a tőle megjelölt versek közül a legkülönösebb, a *Phyllis*hez írott, egy ismeretlen szerzőjű német költemény virtuóz átdolgozása. A német eredetinek két, egy tartalomban terjedősebb s formailag széthulló hosszabb és egy rövidebb, formájában zártabb s talán időrendben is későbbi változatára akadtam a berlini Kgl. Bibliothek Meusebach-féle gyűjteményében.⁷⁾

¹⁾ V. ö. Bódiss J.: M. Pæd. Társ. 1901. okt. havi felolvasása; Reisig: Vorl. über lat. Sprachwiss. 295. §.

²⁾ A Faludi-irodalom kritikáját 1903-ig l. Császár Elemér *Faludi Ferencz költészete* cz. értekezésében: EPHK. 1903, 27. s köv. lk.

³⁾ Toldy F., *A magyar költészet története*. 1854. II, 102. l.

⁴⁾ Imre Sándor, *Az olasz költészet hatása a magyarra*. Budapesti Szemle. 1878. (XVI.) 18–19. l.

⁵⁾ H. Wlislöcki, *Über den Einfluss der italienischen Litteratur auf die ungarische*. Zeitschr. f. vergl. Lit.-Geschichte N. F. VI. (1893) 44–45. l.

⁶⁾ Négyesy László, *Faludi Ferencz versei*. O. K. 1163–65. sz. (1900) 12. l.

⁷⁾ a) *Volkslieder* gedruckt in Sachsen um d. Jahr 1786. [Yd. 7901. 2.] Nr. 53: Vier schöne neue Lieder. Gedruckt in diesem Jahre. Das Andere: Als bey einer reinen Quelle etc. b) *Volkslieder*. 18. und 19. Jahrhundert. (Yd. 7906) Ganz neu und mit Fleiss ausgesuchte schöne und lustige Lieder zum Vergnügen für alle, die gerne singen. Nr. 3: Phillis an der Quelle.

E két egymással összefüggő változat (a és b), egy föltehető régebbi teljesebb alapszövegre (c) vezethető vissza, melyből bővülés, illetőleg összevonás útján keletkeztek, melynek korát azonban csak hozzávetőleg lehetne meghatározni. A gyűjteményes kötetek, melyek több önálló, ponyvára került dalosfüzetből állanak, a gyűjtőtől származó általános címükkel inkább csak a dalok elterjedésére vagy legnagyobb népszerűségük idejére jellemzők, de keletkezésük időpontjának meghatározásához egyetlen egy adatot sem szolgáltatnak. Bürger *Lenore*-jára, Goethe verseire gyakran Günther elégiai vagy régi népdalok következnek ötletszerű egymásutánban.

A kormeghatározás biztosabb kritériuma a nyelv. Bizonyos fordulatok, képek, hosszabb praeteritumok, különösen rímekben, sor végén a költői nyelv konzervatívizmusa következtében ugyan még a romantikus lírában is visszatérnek, de legsűrűbb előfordulásuk például a XVII. századvégi s XVIII. századeleji finomkodó gáláns költészetből idézhetjük. A szívlopás motívuma — legrégebb feldolgozására Peter de Memelnél találtam ¹⁾ — Amor és Vénusz temploma, szívkirakat és szívvásár, patakos tájkép elavuló leánynyal, mely rokon a Waldbergnél ²⁾ kiemelt szintén tipikus képpel, a patak partján sétáló szerelmissel, ennek a költészetnek kedvelt rekvizitumai közé tartoznak. A gáláns lírára jellemző mindenekelőtt a szívnek ez a konkretizálása, a mint csak jóval előbb a középkor költészetében (*Herzmäre*) vagy később elvéve pl. Uhlandnál (*Der Kastellan von Couci*) találjuk, s mely merőben különbözik az anakreontikusok, az ifjú Goethe, W. Müller, a romantikusok vagy a *Buch der Lieder* etherikus és absztrakt szív-kultuszától. ³⁾

Összehasonlításként közöljük a hosszabb változatot és Faludi *Phyllis*-ét párhuzamosan egymás mellett, sor alatt ⁴⁾ pedig a rövidebb szöveget.

¹⁾ Wieder erneuerte und augirte Lustige Gesellschaft . . . von Joh. Petro de Memel. Gedruckt im Jahr 1660. 170—71. l.

²⁾ M. von Waldberg, *Die deutsche Renaissance-Lyrik*. Berlin, 1888. 113. s köv. lk.

³⁾ Rich. Neukirch, *Das Herz in Poesie und Prosa*, Altes u. Neues aus dem Pegnesischen Blumenorden. 1893. II, 189. s köv. lk.

⁴⁾ 1. Als bey einer reinen Quelle
Phyllis an dem Wasser schlief! | kam
Cythere an die Stelle, | und ihr Sohn
der vor ihr lief! | sah sie schlafend,
und im Scherze | sprach er: Phyllis
chlāfest du? | nahm zugleich ihr
schönes Herze | und floh seinem
Tempel zu.

2. Phyllis die den Diebstahl
merckte, | lief ihm nach, und suchte
ihn! | doch umsonst der Schalck
verstārekte | Seinen Lauf, das Herz
war hin. | Als sie nun zum Tempel
kam, | sprach er Phyllis komm
herein! | such das Herz, das ich
dir nahm, | findest du es, so ist es dein.

3. Phyllis sah die Menge Herzen, |
alle lagen nach der Reih! | doch
zu ihrem grōsten Schmerzen, | schie-
nen alle einerlei. | Du wirst ja dein
eignes kennen, | sprach der kleine
Gott zu ihr! | kanst du mir das
deine nennen, | suche nur ich
helfte dir.

4. Phyllis was bedeut dein Schwei-
gen | ist dein Herz denn nicht da-
bey; | soll ich dirs denn selber zei-
gen, | sagen welches deine sey? |
*Jenes das nicht zärtlich liebet, | wan-
kelmütig, listig fein, | keinem sich auf
lang ergiebet, | dies nimm Phyllis! |
dies ist dein!*

1. Als bey einer reinen Quelle |
Phyllis sanft in Rosen schlief, | kam
Cythere an die Stelle, | und ihr
Sohn, der vor ihr lief, | fand sie
schlafend; voller Scherze | sprach
er, Phyllis schläfest du? | Nahm
geschwind ihr schönes Herze | und
floh seinem Tempel zu.

2. Phyllis die den Zug empfand |
wachte auf und suchte ihn; | doch
umsonst der Schlaf verschwand, |
und ihr schönes Herz war hin. |
Als sie nun zum Tempel kame, | rief
er, Phyllis, komm herein, | such dein
Herz, das ich dir nahme; | findst
du es, so ist es dein.

3. Sie trat hin und fand Herzen, |
mehr denn hundert in der Reih; |
doch wen sollte das nicht schmerzen, |
alle schienen einerley. | Nun
du wirst dein Herz wohl kennen, |
sprach der kleine Gott zu ihr, | hör!
ich will dir welche nennen, | suche
nur, ich helfe dir.

4. Dort das Grosse heisst be-
ständig, | dieses zärtlich jenes treu, |
dort das ewig unabwendig, | das
verliebt und jenes frey. | Das Er-
habne will vor allen | immer ange-
betet seyn; | das will mehrern ge-
fallen, | das liebt eine nur allein.

5. Jenes lässt sich überwinden, |
wenn es treue Seufzer hört, | diess
thut sich an Geld nur binden, | und
verkauft seinen Werth. | Dieses
liebt Geburt und Stande, | jenes nur
was ihm gefällt, | und das taugt
allein aufs Lande, | und das gar-
nicht in die Welt.

6. Das liebt heut und hasset mor-
gen, | jenes in Gedanken nur; | Diess
voll Leichtsinn ohne Sorgen, |
schwört und bricht sogleich den
Schwur. | Jenes sucht sich einen
Schönen, | dieses wählt sich den
Bestand, | und das kann sich nicht
gewöhnen | an der Ehe langes Band.

7. Phyllis! nun was heisst dein
Schweigen, | ist denn deines nicht
dabey? | Soll ich dir noch mehrere
zeigen, | sag doch, welch das Deine
sey? | Phyllis, Phyllis, wie ich glaube,
kennst du selbst dein Herze nicht, |
ist es war, ach! so erlaube, | was
mein Mund jetzt von dir spricht.

8. Dort das runde gute Herze, |
das dort ganz alleine wacht, | noch
aus Lust, noch auch aus Scherze |

1. Phyllis nyugszik, mély álom-
ban | A szép Phyllis elmerült. | Ime
Amor jött azonban; | Loppal olda-
lához ült. — 2. Félre teszi tegzét,
ívét, | Egy nyilával utat nyit, | És
kilopja Phyllis szivét | Kit sebessen
el is vitt.

3. Serken Phyllis, észre véssi |
Kárát s Amor nyilait, | Minden dol-
gát félre teszi | Sietteti inait. — 4.
Feltalálja udvarában | Amor szivek
között jár. | Szinte kettő van mar-
kában, | Ime, ugymond, itt a kár.

5. Lator Amor, ha elvetted, | Ha
megloptál engemet, | Mondd meg,
dévaj, hová tetted, | És add vissza
szívemet. — 6. Sirva fakad, jajjal
közli | Nagy cseppekkel könyve
hull, | Amor gyengén mind letörli, |
Mondván Phylli, ne busull!

7. Itt van szived, elrejtettem, | Jó
helyen van, el nem vész, | Több szí-
vekkel elkevertem, | Mutass reá,
tied lész. — 8. Im elődbe rakoga-
tam, | Phylli, vigyázással légy, | Ki
micsodás megmutatom, | Szived he-
lett más ne végy.

9. Ez a nagy szív alázatos. | Ez
pedig pompára vágy, | Ez együgyű,
akaratos, És ez mindenkihez lágy.—

10. Ez a piczin válogató, | Ez ud-
vari, ez paraszt, | Ez tudatlan halo-
gató, | Sok sziveket elszalaszt.

11. Ez mosolygó, hízlekedő | Ez
versengő béketlen, | Ez szemérmes,
ez kérkedő, | Ez pityergő, izetlen. —

12. Ez tárházat, kastélyt vadász |
Tetszik neki kincses nép | Eme
böcsületet horgász, | Ennek a kell,
a ki szép.

13. Ez kendőzik, fürtet visszá, |
Százszor tüköréhez fut, | Ez más
erkölcsében piszkál, | Eme büszke,
noha rut. — 14. Válogasd ki, ha
úgy kéred, | Ezek közül van szived. |
Phylli, látom, nem isméred, | Mellyik
légyen a tied.

15. Még egy van itt, ez a furcsa, |
Hamis, titkos, dévaj szív, | Ehhez
nem fér senki kulcsa, | Se nem igaz,

nicht viel sonderliches macht. | So
zerstreut wie zärtlich liebet, | gleich
dem innern steten Schein, | keinem
sich zu lang ergiebet, | das nur,
Phillis! das ist dein.

se nem hiv. — 16. Ha nem tudod
im megmondom: | A te szived,
emeld el, | Tartsd magadnak, semmi
gondom, | Mert ez senkinek sem kell.

Faludi megtartja mintájának formáját, belső szerkezetét, ritmusát s a rímelhelyezéssel együtt a rímelés technikáját is átveszi. Csak a nyolcz sorból álló versszakokat bontja fel négysoros strófákba. A befejezés csattanója kiélezett formájában megvan a rövidebb változatban. Az átdolgozó eredetisége mindössze néhány új színben, jelzőben, egy-egy átvett kép részletesebb, olykor finomabb kidolgozásában, egy-egy gondolat vagy ötlet bővebb kifejtésében, ritkán önállósításában, s a szívtípusok variálásában áll.

Eddig is tudtuk, hogy Faludi nem eredeti költő, s eredetinek tartott prózai művének önállósága is csak hipotetikus, sőt valószínűleg kéziratban levő *Caesarja* is németből való fordítás.¹⁾ Ha azonban Császár csak néhány költeményére nézve veti fel az eredetiség kérdését, véleményem szerint, az idegen, pontosabban: a német hatás lehetőségét ki kell terjesztenünk egész költészetére, nem tekintve a latinból való átdolgozások kétségtelen eseteit. Faludi kora német költészetével laza kapcsolatban áll s még a hozzá aránylag legközelebb áll anakreontikusok is csak formailag hatnak rá egy ízben: *Nádasdíjának* metrikai alapsémája a Chevy Chase,²⁾ melyet a híres angol ballada fordításával Gottschedné ültetett át a német irodalomba,³⁾ Klopstock egyszer rimtelenül alkalmazott (*Heinrich der Vogler*: Oden ed. Muncker—Pavel. I. 78), s melyet aztán Gleim tett népszerűvé. A porosz gránátos dalaira emlékeztet különben is a *Nádasdinak* Faludinál szokatlanul erős, majdnem szenvedélyes hangja. Ha föltevéünk helyes, akkor a Phyllis eredetije a XVII. század végén, vagy a XVIII. század elején keletkezett. S ebbe a korbá Faludi meglepően beleillik, nemcsak egyéniségével, hanem verseinek tárgykörével, szó-készletével, képeinek mozaikszerű összerakottságával, természetszemléletével és a perspektíva hiányával. Ide utal formalizmusa, nyelvújítói, általában nyelvi tudatossága s finomkodó stílja. A galáns költészetnek nincsenek önálló nagy gondolatai, francia, olasz és klaszszikus reminiscenciákat olvaszt verseibe s elsősorban formai problémák megoldásával foglalkozik.⁴⁾ Elmélettrői Harsdörffer, Rist, Zesen, Prætorius, Rumpfer, Rinckart és Morhof a rím és jelző kultuszát hirdetik s a nyelvi virtuozitást állítják oda a költői hivatottság egyetlen kritériumául. A költő fizikai gyönyörűséget talál az új és különös rímek játékában s egyetlen ambíciója, hogy a mintáinál talált sémák szerint hibátlanul építse fel verseit. Az élmény és köl-

¹⁾ Közel áll hozzá az 1736-ban Hamburgban színrekerült *Julius Caesar in Aegypten* . . . Hamburg, gedruckt mit Spierungkischen Schriff-ten. 22 l. (1736.)

²⁾ K. Nessler, *Geschichte der Ballade Chevy Chase*. Palæstra. CXII. 1911.

³⁾ U. o. 177. l.

⁴⁾ Összefoglaló jellemzését adja M. von Waldberg, *Die galante Lyrik* Q. F. LXVI. Strassburg, 18c5.

Aller Ungestalt ihr Spiegel, Aller Schönen Steigebügel. 5. Schimpff der Jungfern und der Jugend, Unhuld aller lieben Tugend, Einöd aller plumpen Sitten, Läst du dich zum Freyen bitten ?	Tarát-farát ékesíti, Vitorlyáit kiteríti Arra nyerit, a ki szép. 8. Parázs tüzét lobbantatja, Már megszokta, nem hagyhatja. Várj tejetlen gubás kecske, Nőszton nősző vén menyecske, Megjön urad, jól megtép !

Faludi vénasszonya nem kevésbé durva s visszataszító, mint Greflinger vén leánya.

Faludi idilljei is közel állanak a gáláns költészethez. A XVII. század a pásztorversek, a főurakat és protektorokat allegorikus játékokban ünneplő költők kora. Vergilius, Tasso, Guarini, Marino s d'Urfé¹⁾ német fordításai közkezen forognak s a pásztoroknak öltözött lovagok nemcsak a francia festők képein, hanem a Pleisse, Alster (Schwieger, *Liebesgrillen*. Hamburg 1656. II, 3), a Pegnitz (S. von Birken, *Der Nymphe Noris erste Tagzeit*. Nürnberg, 1650. 72) Elster (Schoch, *Neuerbauter Poeti-cher Lust- und Blumengarten*. Leipz. 1660. 44.) partján s Faludi magyar bükkfái alatt is időtlen boldogságban élnek. S az sem véletlen, hogy *Az Úr Jézushoz tárgvának idegen feldolgozásai* közül,²⁾ a Böhme-tanítvány Angelus Silesiusé (*Heilige Seelen-Lust*. 1657) mutat legtöbb hasonlóságot Faludi magyar versével.

(Temesvár.)

TROSTLER JÓZSEF.

HAZAI IRODALOM.

Horatius ódái és epodosai. Fordította ifj. Szász Béla. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, (Franklin-Társulat), 1913. 8-r. 293 l.

Horatius fordításának és fordíthatóságának kérdése nálunk még ma sincsen megoldva, mert mindaddig nincs olyan magyar fordítása, mely meg tudna bennünket győzni arról, hogy Horatiust csak így vagy csak úgy kell fordítani. Hogy a nagy közönség ízléséhez és intelligenciájához közelebb áll a modern, rímes forma, az tagadhatatlan; jogosultságát Arany János Barine-ja és Szász Károly több kísérlete után nem is lehet kétségbevonni. Én azonban — bár ifjan magam is megpróbálkoztam modern alakba öntésével — azt hiszem, hogy a görög költők legbuzgóbb tanítványát, a görög versmértékek leggondosabb alkalmazóját egészen méltóan magyarul is csak ezekben a — nálunk nem ismeretlen — görög mértékekben lehet megszólaltatni, s ha volna egy műfordító Berzsenyink, az lenne igazán hivatva

¹⁾ F. Bobertag, *Geschichte des Romans und der ihm verwandten Dichtungsgattungen in Deutschland*. Breslau. 1876. I. 430—31. Waldberg, *Deutsche Renaissance Lyrik*. 113. s köv. lk.

²⁾ L. Drebitka Ferencz, *Jézus szent szívének Hírnöke*. 1899. 3., 4. f.

arra, hogy Horatius magyar tolmácsa legyen. Az a nyelv, az az erő, az a plasztikus, tömör kifejezésmód, mely a Romlásnak indult-ban magával ragad bennünket, legméltóbb viszhangja pl. a «római ódák»-nak. *Sed ne nimium optemus!* Örvendjünk a pusztá ténynek, hogy Horatius nálunk, 1913-ban, első irodalmi társaságunk egése alatt új fordításban jelenhetett meg s így első tekintetre talán alkalmasnak bizonyul arra, hogy a művelt közönség egy részének figyelmét és érdeklődését fölébressze a venusiai lantos iránt, kinek költészete minden művelt népre nézve a műzülés és életbölcseiség iskolája volt. De talán ma ez a közönség is szigorúbb követelményekkel és kritikával fogja forgatni e kötetet. Vajjon fel fogják-e találni ebben a könyvben a horatiusi reminiscenciákat? Ráismernek-e a nyugat-európai köntösben a még el nem feledett alkaioisi, sapphói strófákra? Minél ismerőbb idegen klasszikust akarunk honi talajba ültetni, annál nagyobbak a nehézségek, annál bajosabb a sokak lelkében élő sentenciákat megfelelő értékkel adni vissza.

Tartsunk csak ily szempontból egy kis futólagos szemlét. Nézzük, hogy adta vissza az új műfordító a legnotoriusabb horatiusi mondasókat.

Quod si me lyricis vatibus inseres,
Sublimi feriam sidera vertice.

Szász Béla: Költők közé, Mæcenas, végy be,
És homlokom fölér az égbe.

Egyenlő értékű, vagy az eredetit megközelítő poézis ez? Hiszen szépprózának sem válik be. Emlékezzünk csak Berzsenyinek idevágó reminiscenciájára:

Akkor csillagokat hatna kevély fejem
S elbámulna reá a Zenith és Nadir.

Ez a Horatiusénak megfelelő dictio. Külömben maga az, hogy a horatiusi föltételes mondat felszólítóval van helyettesítve, egészen más Horatiust mutat be nekünk.

Hor. I, 24. Multis ille bonis flebilis occidit,
Nulli flebilior quam tibi Vergili.

Szász B.: Sokan siratják, Vergil, te leginkább.

Lehet-e, szabad-e ezt a két szép verssort ilyen üres, semmitmondó *egy* sorral fordítani?

Ha ezt olvassuk Szász Bélánál:

Jól él, ki nem vágyik szünetlen
A zúgó tengerekre ki,
S még sincs mindig a part közelben,
És a vihart se rettegi;

eszünkbe jut-e mindjárt az eredeti strófa:

Rectius vives, Licini, neque altum
Semper urgendo, neque dum procellas
Cautus horrescis, nimium premendo
Litus iniquum . . . ?

Ezt az örökéltű, remek strófát mily figyelemre sem méltó módon interpretálja a fordító! S ugyanebben a költeményben hogy tolmácsolja az ismert: Auream quisquis mediocritatem kezdetű szakaszt?

Arany középszertől ki nem félt,
Az bizton, nyugton *ment tovább*,
S elkerülé a kunyhó szennyét
És a *hicságos* palotát.

Nem árt a szél, csak a fenyőnek, —
És roppanásuk *rémletes*,
Ha büszke tornyok összedőlnek, —
S a villám *ormokat keres*.

Az egészben alig van olyan mondat vagy kifejezés, a mely ellen tiltakoznunk nem kellene. Nem jobb volna az ilyen verseknél igazán értelmes, világos, szép próza? Magában véve elég jól hangzó strófa pl. ez:

Nézd az idő gyors röppenését,
Oh! Postumus, s bár jó valál,
Fölszántja arczodat a vénség
És eljön érted a halál.

S mégis, ha a Postumus név nem emlékeztetne rá bennünket, talán ki sem találnók, hogy ez a strófa ennek a fordítása:

Eheu fugaces, Postume, Postume,
Labuntur anni, nec pietas moram
Rugis et instanti senectae
Afferet indomitæque morti.

Mennyi elveszett ebből a fordításban! Nemcsak fogalmak és kifejezések, hanem mélység és hangulat is. Szóval épen a horatiusi Melpomene «nyájás tekintete» hiányzik.

Vagy nézzünk «paullo maiora». Hogy mondja fordítónk e híres sorokat:

Odi profanum volgus et arceo.
Favete linguis: carmina non prius
Audita Musarum sacerdos
Virginibus puerisque canto.

Állj félre *most*, hitvány tömeg, *utállak*.
— Ifjak, szüzek, nem hallott énekek
Sorát fogom én, papja a múzsáknak,
Dalolni nektek *ím'*. Figyeljetek!

Ilyen gyöngé, numerustalan versekkel szabad-e tolmácsolni Horatiust? Semmi esetre sem, ha a könnyelműség vádját nem akarjuk magunkra vonni. Hasonlókép erőtlen és méltatlan mása *Iustum et tenacem* . . . két első strófájának ez a stanza:

Abban, mit eltökélt, nem renditik meg
Az elv-szilárd s igaz férfit soha
Sem vad zúgása lázadó tömegnek,
Sem a világok büszke zsarnoka,
Sem bősü ura a zúgó tengereknek,
Sem Juppiter villámos homloka,

S ha összedől, romjai a világnak
Egy rendületlen szívre omlának.

Verstechnika nem elég Horatius költészetének tolmácsolására, még akkor sem, ha talán *ignotos fallit*. Az ilyen fordítás frázisokkal operál s hiányzik belőle a lélek.

Ezt a szép sententiát: «Vis consili expers mole ruit sua,» két sorral próbálja visszaadni, még sem sikerül eltalálni az igaz értelmet:

Ki józan ész tanácsának nem enged,
Saját vesztébe tör a vakmerő.

Hiszen *consilium* itt nem «józan ész tanácsa», hanem *bölcs belátás*. A gondolat ez: «A nyers erő, melyből hiányzik a bölcs belátás, saját súlya alatt roskad össze.» Ezt két sorban sem tudta kifejezni.

Nézzük az első három könyv befejező költeményét, melynek fordítása a sikerültebbek közül való, s iktassuk ide egészen, hogy ne csak egyes helyeket kifogásoljunk, hanem a *ponere totum* szempontját alkalmazzassuk.

Melpomenéhez.

Én oly emléket állíték magamnak,
A mely tartósabb mint az érez, a kő,
A melyre zápor, szél hiába' csapnak,
S melyet le nem dönt a múltó idő.

Tudom, hogy nem halok meg mindenestül,
És jobb részemből nem fog lenni por,
Sőt nőni fog még az időn keresztül
Hírem, nevem, — míg áll a Capitol.

S oltárihoz egy pap és néma csendben
Egy szűz jövend; ismernek engemet,
Ki az Aufidus partján születtem,
Hol úr Daun volt pásztorok felett. —

S hitvány kicsinyből nagygyá a ki lettem,
S a görög dalt Rómába hoztam át.
— Jer, Melpomene és — nem érdemetlen' —
Övezd babérrel dalnokod haját.

Mily okadatolatlanak tűnik fel az az önérzet, mely az eredetihez képest ilyen gyöngé verssorokban kér eget! Technikailag sajátos és figyelmet érdemlő különösség, hogy bár a verssorok összege megegyezik az eredetivel (16 sor), az első strofa az eredeti költemény hat első sorának akar megfelelni. Így a fordító megtakarítván két sort, a továbbiakban bátrabban nyújtózkodhatott.

Mi lehet az oka, hogy a magában véve nem ügyetlen verselés mellett olyan ritkán sikerül az eredetit csak részben is méltóan tolmácsolnia? Először is, úgy látom, ritkán találta meg a megfelelő formát. Mert, ha az eredeti alakot feláldozzuk, egészben megfelelő, egyenlő értékű formáról kell gondoskodnunk, s nem szabad a véletlenre, az ötletszerűsége bízunk magunkat. Látható okának kell lenni, miért választottuk ezt vagy azt a versalakot. Arany János pl. a lehető legszerencsésebb formát alkalmazta az *Ad Barinen* fordítá-

sában. Megtartotta a sapphói versnek ereszkedő ritmusát s művészileg tolmácsolta a horatiusi dal hangulatos könnyedségét. Fordítónknak leggyakoribb mértéke a jambus; ezt alkalmazza derűre-borúra, hol rövidebb, hol hosszabb sorokban, némi rímelésbeli változatokkal, ha jól számláltam össze, 95 költemény fordításában. Trochæust, mely legtöbbször annyira kínálkozott, csak hat költeményben használt; daktylikus sorokat csak hét darabban találunk. Bevezetésében azt hirdeti, hogy 41 versalakot használt, s így Horatius 19 alakjánál jóval többet. Én a legjobb akarattal se tudtam 17-nél többet fölfedezni, csakhogy ezeknek is — mint említettem — legnagyobb része az egy jambusnak változatai. Leggyakrabban használta (40 szer) az ötödféles és négyes jambust, aztán a hatodfelest és ötöset (30-szor). Van végre egy pár darab magyaros ritmusban. Egy pár esetben nyolcsoros strófákat alkalmazott s ezek közt találjuk a stanzát is, melyben talán legmesszebb távozik Horatiustól. Nem, még távolabb van Horatiustól, sőt minden költészettől a 13. epodosnak *rimes hexameterekben* (!) való fordítása.

A mint látjuk, a mi a választott versformákat illeti, következetesség és rendszer csak az egyformaságban, egyhangúságban található. Jambussorok az uralkodók, holott Horatiusnak legtöbb mértéke ereszkedő ritmusú. A könnyű daloknak sokkal jobban megfelelt volna a trochæus. Daktylusokat is gyakrabban alkalmazhatott volna; viszont egy pár esetben teljesen okadatolatlan a daktylus használata. (pl. I. 37. II, 19.).

Az alaki hűség vagy megfeleléség hiányánál még súlyosabban esik latba a *belső hűség* elhanyagolása. Ha már nem *úgy*, legalább *azt* adja! A ki — mint fordítónk dagályos, sallangos, laikus bevezetésében (36. l.) — avval dicsekszik, hogy a verssorok számát mindenütt megtartotta, attól elvárnök a tartalmi hűséget is. Ambár a verssorok számának megtartása is — mint már fennebb láttuk a Carm. III, 30. fordításában — sokszor csak c. alfa látszat s az összeadás matematikai műveletén alapszik, a mennyiben a költemények verssorainak összege megegyezik ugyan az eredetivel, de közben önkényes összerántások, s ennek ellensúlyozására szószaporító bővítések szerepelnek. Így pl. a Carm. I, 1, 9—13-at, tehát négy sort kettővel fordít, a következő négy sort pedig hattal. Így okvetetlenül szenvednie kell a tartalmi hűségnek. Szenvéd is eleget. Nézzük csak mindjárt az első költemény 4. strófáját.

Ez boldog, hogyha csöndes este
 Ürithet egy-egy poharat,
 A hús forrás táját keresve,
 Vagy rejtve árnyas lomb alatt —
 Azt a táborba vonja vágya,
 Hol kürt riad gyilkos esatába.

Az eredetiben nincs szó *csöndes estéről*; hiszen este nincs is szükség hús forrásra, sem *árnyas lombra*. Az eredeti ezt mondja: *nec partem solido demere de die spernit*, nem veti meg azt, hogy a teljes nappól egy részt elvegyen, elmulasson. Mint a Menge-féle Horatius mondja, melyet fordítónk használt, *zecht schon am hellen Tag*. Fordítónk azonban Menge próza-fordítását nézte és értette félre:

«ein Stündchen vor der Zeit *Feierabend zu machen.*» -- S hol marad a két utolsó sorból a «*bella matribus detestata*» ?

Engem díszít dalnok-borostyán,
Az Istenek közé sorozván.

Ilyet sehol se mond magáról Horatius; istennek sehol se mondja magát. E helyen is csak annyit mond, hogy a borostyán. azaz költői érdeme fölemeli őt a föld porából az istenekhez. A *secer-munt populo*-t azonban egyszerűen kihagyja a fordító. De még megnyit kihagy! A mi nem fér bele választott versalakjának Prokrustes-ágyába, azt tétovázás nélkül kidobja vagy a fölismerhetetlenségig megcsonkítja, olykor pedig meg is toldja. Ha Horatius perzsákról és britannusokról szól, ő megelégszik «ellenség»-gel. Kihagyja pl. Tiridatest, Panætiust, Socratest, a Dákot, a Scythát, a massagetákat, arabokat, Gadest, a Cocytost, Tityost, Palirurust, Monesest, Pacorust, Pholoét, Nireust, az Algidust, Knidost, a Cyclasokat, Cyprust, Tyrust, Polluxot, Elist, Isthmust, a Dircét, pater Anchisest, dives Tullust és Ancust («*őseihez tér meg*»), Sibyllát, Priapust, Silvanust, az Esquilinust, Thyestest stb. stb. Máskor meg példátlanul megcsonkítja a tulajdonneveket s ilyeneket ír: Amphiar, Falern, Syrték (Syrtisek h.), Penelop, Prahat (= Phrahates), Hymett, Niphat, albán (albai h.), vindelik, Neapol, Teleph, Pactumus (Pactumeius h.) stb. Ha így bánik a tulajdonnevekkel, hogy fog bánni mindennapi köznevekkel?! Bizony nem fog több kiméletet tanusítani, mint Tarquinius a mák-fejekkel szemben. Ha Horatius így szól:

Ne desint epulis rosae
Neu vivax apium neu breve lilium ...

akkor fordítónk megelégszik ennyivel:

Virágot hintsetek!

Ha Horatius plasztikus képet rajzolva ezt mondja: «*de patera novum fundens liquorem,*» akkor neki elég ez: «áldozván neked.» Az alba populust sem szereti fordítónk; megelégszik helyette a puszta *fával*.

Horatius Carm. I, 20-ból megtudjuk, hogy (a betegségéből felgyógyult) Mæcenast, mikor a színházban megjelent, tapssal ünnepelte a közönség (*datum in theatro cum tibi plausus*). A fordítás csak ennyit mond: «A mikor téged ünnepeltek.» Az is különös, mikor a *cæcubumi* bort falernumival fordítja. Akad nem-értés vagy félreértés is elég, kivált a tárgyi vonatkozások nem ismerése miatt. Ezért van, hogy ezt:

Cum fracta virtus, et minaces
Turpe solum tetigere mento —

így fordítja:

Leverve volt már büszke sergünk,
S futott, vagy *holtan ott maradt.* (?)

A Carm. II, 10. utolsóelőtti strófájában azt mondja Horatius, hogy «Apollo olykor fölkelte hallgatag műzsáját lantjának zengésével és nem feszíti mindig az íját.» Hát fordítónk?

— az alvó
Múzsát felkölti hárfa-hang,
És *dalra ajzva az Apollo*
Kezébe' sincs mindég a lant.

Szóval egészen mást mond, mint az eredeti: érthetetlen, logikátlan valamit. Mily nehezen érthető ez is (Carm. III, 2, 25. sk.):

Hű Hallgatás, szintén megvan jutalmad!
Azt mentse csak meg vélem egy ladik,
A ki Ceres szent titkát tudva, hallgat,
S a fecsegő velem nem lakhatik.

Az eredeti világosan azt mondja, hogy: «A ki Ceres szent titkait elárulja, az ne lakjék velem egy fedél alatt s ne szálljon velem együtt tengerre.» A III. könyv 17. költeményében ezt olvassuk:

Láthatod a krónikákból,
Törzsöd, mind a hány fia
Lamostól, a nagy királytól
Származik le, Lamia.
Formiát ő építé fel,
És bírá e szép helyet,
Mit a Liris önt vizével
— *S néha ember-húst evett.*

Az eredetiben hiába keressük ezt az emberhúst, ha csak a *late tyrannus* nem foglalja magában (?). Hol vette hát a fordító? Megvan! A Menge-féle könyv közli *Leisering* fordítását, abban olvassuk:

Der edle *Menschenfressergreis*,
Der ist dein Ahn gewesen.

Megjegyzem, hogy *Leisering* fordítása inkább paraphrasis, «Nachdichtung», mely az eredetinek 4 négysoros strofáját 4 nyolcszorossal adja vissza és sok szabadságot enged meg magának. Hogy azonban miért kelljen a magyar fordítónak épen ilyen *Nachdichtung*-ből venni át efféle ötleteket, nem tudom. De nem tudom azt sem, miért fordítja a *pulvinart* szobornak, a *lacunart* padlónak, miért írja *Claudiust Clódius*-nak, az *Argonautákat* *Argonótáknak*, *Cinärát* *Cináranak*, miért beszél *bársony* tógáról, miért ír *centaurusok* helyett *titánokat*, a *Larest* miért tekinti egyesszámú szónak, a *caprat* miért fordítja *szarvasnak* stb.

Láttunk szemelvényes példákat félreértésekre, értelmetlenségekre, hiányokra, kihagyásokra. De hozhatunk fel példákat oktalan áradozásokra, bővítésekre, szószaporításokra is. Igazán kómikus hatású pl. az ilyen toldalék (Carm. I, 22, 13):

Pedig a dauniiasi rengetegben
Hasonló szörnyet nem szült a vadon
Sem Juba földje, a kopár, kietlen,
Hol az oroszlán jár-kél szabadon.

A *leonum arida nutrix* helyett szabadon járó oroszlánok! Talán bizony az utcán, emberek között?

Szabad-e úgy bánni az eredetivel, mint e strófa mutatja (Carm. I, 37, 9):

Hallgatva parancsira szolgálai serge
Ragadta reménye, e *bósz paripa*,
Megrészegítette *szerelni szerencse*
De *büszke haragja* lecsillapula . . . ?

Az eredetiben nincs *bósz paripa*, nincs *szerelni szerencse* (fortuna dulci nem a szerelemre vonatkozik) s a *furor* nem büszke harag, hanem oktalan düh.

Egy szót néha 2—3 synonymonnal fordít, pl. (Carm. III, 5, 25):

Tán *hareziasabb, bátrabb* lesz, *merészebb*
A rabságból kiváltott katona?!

Horatiusnál: Auro repensus scilicet *acrior*
Miles redibit?

Hasonló ehhez a Carm. III, 10, 9, hol a *superbia*-t «dölyf, gög, elbizottság»-gal fordítja. A Carmen *sæculare*-ban az egyszerű *dicere carment* így fordítja: «most dalba' lerójják a hála adóját.» Sok felesleges ismétlést is találunk pl.:

«Canidia most *így* beszéle, *így*.» (Epo. 5.)
•Ki ellenségünk' lánczra verte,
S örök babért *így* szerze, *így*,
Méltón hozzá *te* énekeld, *te*
Cæsar dicsét, győzelmeit.» (Carm. IV, 2.)

Persze a rím kedvéért.

«Nézd, nézd, fehérben áll Soracte orma.» (I, 9.)

Ha a fordítóban ily kevés a külső és belső forma iránti érzék, nagyon természetes, hogy költőiség és hangulat dolgában is messze marad eredetijétől. A rimes strófa kikerekítése a fő gondja s nem veszi számba, mily áron sikerült ez neki. Milyen kirívó pl. a hang az I, 23. utolsó strófájának fordításában.

Pedig én nem török rád, mint oroslán,
Vagy tigris, mely prédát éhezve les,
— Ideje, hogy elhagyd auyád', te *rossz lány*,
S *magadnak szeretőt keress*.

Mennyivel kedvesebb a *Szász Károly* fordítása:

Szünj hát futni anyádhoz,
Férj kell már neked, angyalom!

A Carmen *Sæculare* legszebb, legemelkedettebb strófáját:

Alme sol, curru nitido diem qui
Promis et celas aliusque et idem
Nascaris, possis nihil urbe Roma
Visere maius . . .

milyen bágyadtan tolmácsolja a fordító :

Fényt hozol, viszel te, áldó melegű Nap,
Mindig újra kelve, mindig egy és hű vagy,
Színén a világnak párját sohse lássad
A dicső Rómának !

Hiába hangzatoskodik a két utolsó sorban, nem éri utól azt az erővel teljes egyszerűséget, mely e szavakban van : possis nihil urbe Roma visere maius.

Általában a jellemzetes iránt nincs érzéke ; így pl. a Carm. III, 29. 11—12. sorait :

Omitte mirari beata
Fumum et opes strepitumque Romæ —

így fordítja :

Csodálni szűnj a büszke Rómát,
Füstjét, zaját, *víg mámorát.*

S hol marad a Scaligertől annyira csodált IV, 3 magával ragadó bája ily strófákban :

Kire te egykor bölcsőjébe'
Reá mosolygtál, Melpomene,
Az bajvívásban ellenét
Palæstrán le nem verte még.

Sem a circusba' gyors kerékkal
A pálmát az nem vitte még el,
Sem a Capitolon babért
Nem nyert hős diadalmakért.

De a lombok, mik ráborulnak
Víz-járta tájira Tiburnak,
Apollo papjává tevék,
S halhatlanították nevét. stb.

S mit szólna Arany János, ha látná, hogy a *Köztársasághoz* intézett ódát (I, 14), melyet ő eredeti alakban olyan szépen szólaltatott meg, ma így fordítják :

Hajó, mely újra vízre szállasz,
És elhagyod a kikötőt
Hogy mit teszesz, meggondolád azt ? !
— Hiszen alig van eveződ !

Arany híven és szépen :

Oh, hát visszaterel új vihar, új hab a
Nyílt tengerre hajó ? ... Révbe siess hamar,
Nem látod, hogy evedző
Nélkül meztelen oldalad ...

Vagy olvassuk el Szász Károlynak Horatiusból fordított darabjait ; mind az eredeti, mind a modern alakúakban hasonlíthatatlanul több hűséget és költőiséget találunk. Nem egy darabot még Barna Ignác fordításában is nagyobb élvezettel olvashatunk, mint a Szász

Bélaében, nem is szólva Virág Benedekről, a ki korához képest igazán érdemes, nagy munkát végzett, mikor Horatius ódáit és epodisait lefordította.

Ilyen útegyengetők után olyan könnyelmű fordításnak, a milyen a Szász Bélaé, nincsen jogosultsága. Egynéhány sikerültebb, tetszetős darabja nem mentheti a legnagyobb résznek hibáit és hiányait. Horatiust modern alakban közönségünkhöz közelebb hozni, szép feladat; de megoldására lelkiismeretesen csak philologiailag képzett, igazi poéta vállalkozhatik.

(Kolozsvár.)

CSENGERI JÁNOS.

Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. Kiadja a Magy. Tud. Akadémia. XXII. kötet. 7. szám.) Budapest, 1913. N. 8-r., 146 l. Ára 3 K.

Császárnak a czímben idézett dolgozata, bár egy akadémiai «értekezés» keretébe van szorítva, az utóbbi évek egyik legértékesebb magyar irodalomtörténeti terméke. Érvényre jut benne minden philologiai jó tulajdonság, főként a lelkiismeretes pontosság és az alapos, széleskörű tudás. Azonkívül van még egy erénye, a mely nélkül nem írdoit volna: az összefoglalás bátorsága. Mert ehhez a dolgozathoz bátorság kellett, tekintve azt, hogy éppen a magyar-német érintkezések terén igen serény munka folyik és alig múlik el hónap, mely új eredményeket, sőt meglepetéseket ne hozna. Az összefoglalás azonban mindig, minden időpontban hasznos és üdvös, mert tájékoztat az összefüggésekre és az ezekben mutatkozó hézagokra nézve, miáltal irányítja és megtermékenyíti a kutatást. Még ha nem készül is akkora körültekintéssel és az ítéletnek oly átfogó és mégis éles biztosságával, mint Császár dolgozatában.

A majd tíz íves füzet tartalmát nem szükséges bővebben részletezni: a magyar vagy német irodalom iránt érdeklődő úgysis át fogja tanulmányozni, a kutató pedig mindig újra és újra forgatni. A súlypont kétségkívül a dolgozat második felére, a «Függelék»-re esik, a mely a német költészetnek irodalmunkra 1711-től 1795-ig tett hatásának pontos és utalásaiban is a megfelelő teljességre törekvő könyvészetét adja. Nem szorítkozik csak a fordításokra és átdolgozásokra, hanem minden — hogy úgy mondjam — számon kérhető hatást felsorol, akár a formában, akár a tartalomban mutatkozzék. Különválasztja az eredeti német műveket és azokat az egyéb külföldi költői munkákat, melyek német közvetítéssel jutottak el hozzánk. Császár dolgozatának ebben a részében természetesen igen bő előmunkálatokra támaszkodhatott, de sokat ad a sajátjából is. Nagy érdeme — a hely és idő szerint ezerfelé szétszórt adatok összegyűjtésén és megrostálásán kívül — az összeállításnak rendkívül könnyű áttekinthetősége és — hogy erről se feledkezsem meg — a «Név- és tárgymutató»-nak nálunk szokatlanul kimerítő gondossága. Az összeállítás — igen helyesen — a német és egyéb külföldi írók alfabetikus rendje szerint halad és a kényelmes teljességhez valóban csak egy hiányzik, a chronologiai kimutatás, nemcsak az egyes írók művein belül — ezt Császár végrehajtotta — hanem az egyes írók-

tól függetlenül, évről-évre. Ez nemcsak a munka használóira nézve kényelmes, hanem sok tekintetben tanulságos is lett volna, — de persze egész ívekkel dagasztotta volna meg a füzetet.

A dolgozat első fele mintegy kommentárja a másodiknak, vagy inkább megszólaltatója a némán sorakozó adatoknak. A következtetések legfontosabbjait persze eddig is ismertük, nevezetesen azt, hogy a XVIII. századi német irodalom rendszeresen, áramlatszerűen csak Gottsched működésével — de egy emberöltővel ennek kulminációja után — kezdődött és hogy a legnagyobb német írók csak lassan és — a német hatásnak éppen ebben az első korszakában — igen tökéletlenül hatottak, míg a harmad-, sőt tizedrangúak, a kiket éppen csak Goedeke «Grundriss»-e vagy még ez sem tart számon, az írók és az olvasóközönség ízlésénél és a divatnál fogva mint az árvíz öntötték el irodalmunkat. Császár természetesen nemcsak ezeket a legfontosabb és legjelentősebb tanulságokat emeli ki, hanem végigkísér minden egyes német irodalmi áramlatot, megáll a kanyarulatoknál, figyelemmel kíséri az elágazásokat és rámutat a kereszteződésekre és vegyülésekre. Itt a chronologiai szempontot is tekintetbe veszi és pl. nagyon értékes megállapítás, hogy az egyes költői irányok nem abban az egymásutánban hatottak, a mint a német irodalomban felléptek. Magában a német irodalomban is igen nehéz az egyes iskolák és irányok elhatárolása és így Császárnak is — sőt neki, mivel nem adhat rendszeres német irodalomtörténetet, még inkább — sok akadálylyal kellett megküzdenie. Itt is, ott is csak úgy tudta ezeket legyőzni, hogy bizonyos önkényességeket engedett meg magának. Egyik-másik irányról egyáltalán nem — pl. Pyráról és Langéről — vagy alig esik szó, pl. a «Sturm und Drang»-ról. Pedig Pyra hatott Csokonaira (1798-ban)¹⁾ és «Sturm und Drang» nélkül nincs Katona József. Persze e hatások gyümölcsözőése túlesik az 1795-ik éven, de az irodalmi atmoszférában már akkor is benne voltak.

Császár — nézetem szerint — egyáltalán kissé mereven ragaszkodik a fix időpontokhoz és még merevebben a «költészet» fogalmához, vagyis más szóval a «Függelék»-ben összeállított holt adatokhoz. Ugy tartom, hogy az egyes irányok hatásának csakhamar bekövetkező kihangzására vagy későbbi jelentős emelkedésére legalább is rá kellett volna mutatnia és — még inkább — nem lett volna szabad tisztán csak a költészetre szorítkoznia, hanem az *irodalomva* kellett volna kiterjeszkednie. Ilyformán teljesen kiszorul az irodalmi kritika, a költői alkotást kísérő, sokszor irányító (Lessing) és megtermékenyítő (Herder) elmélet, pedig a nélkül költészet és költői mozgalmak hatása lényegében meg nem érthető vagy legalább is könnyen félreérthető. Az igazi, a teljes megértéshez persze ezenkívül széles kultúrtörténeti alapvetésre van szükség, még pedig — költői hatások nyomozása esetén — mind az átadó, mind a befogadó szempontjából. Nem hibáztatom Császárt, hogy ebben a tekintetben szüksézávu: édes kevés az előmunkázat, és ha több volna is, tanulmánya egy füzet helyett vaskos kötetté bővült volna és így — legalább egy időre még — elmaradt volna. Egy szerintem fontos kérdésre azonban —

¹⁾ V. ö. Petz Gedeon : EPhK. X. (1886.), 355—7. l.

úgy vélem — mégis több figyelmet kellett volna fordítania: t. i. arra, miért kezdődött csak Gottscheddel a rendszeres német hatás és mért csak a hatvanas évek végén, tehát — mint főtebb mondtam — egy emberöltővel Gotsched irodalmi diktátorsága után?

Felvetni felveti Császár a kérdést, legalább ennek első felét, de a felelet, melyet inkább per tangentem ad, meggyőződésem szerint nem helytálló. Az említett «rendszeres» hatáson azt értem, hogy a német irodalom következetesen, minden fontosabb irányával és állandóan, megszakítás nélkül hatott, úgy hogy e hatás segítségével nálunk szerves irodalom és tudatos irodalmi élet keletkezett. Mert tudjuk jól, hogy a német irodalom hatott előbb is, bár Császár dolgozatának első fejezetében e hatást a XVIII. század első felére nézve — nézetem szerint¹⁾ — a román befolyás javára kelletlenül kevesebbre becsüli. De ez a hatás nem volt rendszeres, hanem esetleges, szórványos, összefüggéstelen, úgy hogy nyomán nem fakadhatott szerves irodalom. Császár azt mondja, hogy az előbbi — a XVII. századi és XVIII. századeleji — német irodalom azért nem hatott — mondjuk ismét: rendszeresen — mert «stilben és fölfogásban, alakban és tartalomban idegen, nemzetietlen volt» (11. l.). Ez igaz, de hát Gottsched és köre, nem törekvéseiben, hanem költői alkotásaiban, nemzetibb volt-e a XVII. század írói akármelyikénél is? Egy szemernyivel sem, sőt szolgálabb módon — és hozzá tudatos elmélet alapján utánozta a külföldet mint bármelyik XVII. századi költő. A kérdés második felét Császár nem teszi fel, legalább nem abban a formában, melyet én fönt használtam. Azért természetesen nem is kapunk a mi értelmünkben való egyenes feleletet. A rendszeres német hatás első megindító a magyar szerzetesrendek iskolai színpadai és — legalább részben — Bessenyei voltak. E hatás továbbfejlesztői, öregbítői és megtermékenyítői Kazinczy és kortársai. Hogy miért, arra Császár azt válaszolja, hogy e nemzedék (Kazinczy nemzedéke) «az iskola padjaiban» ugyan «nem tanult többet, mint atyáik», de megértette Bessenyei serkentő szózatát és «már olvas» (26 l.). Minthogy pedig «magyar könyv alig volt», «külföldi könyveket olvasott» (u. o.). Ebben aztán német polgárságú városaink németajkú és műveltségű evangélikus honoratioraink voltak segítségére (27 l.), úgy hogy — ezt a végső következtetést én vonom le — ezen az úton és ebből az okból a külföldi irodalmak közül a német jutott nálunk vezérszerephez.

Hogy Bessenyei és a szerzetes-színpadok miatt, milyen körülmények közt is milyen ösztönzések alapján kezdeményezték a rendszeres német hatást, arra Császár nem ad feleletet. Viszont azt a

¹⁾ Bizton hiszem, hogy a további kutatás e nézetemet meg fogja erősíteni. De már most is, ha e félszázad három legkiválóbb képviselőjét vesszük tekintetbe, nem állítható, hogy a román hatás a németet jelentékenyen túlszárnyalta volna. Faludi legalább is annyira áll német, mint román (olasz) befolyás alatt, a teljesen kivételes körülmények közt fejlődött Mikessel szemben pedig áll a németül is költő Amade, kinek magyar költészete, a mennyiben a nemzeti hagyományoktól eltér, kétségkívül német mintákat követ, melyeket a XVII. századi gálans lyra termékei közt kell keresni.

megállapítását, hogy a rendszeres német hatás terjesztésében német városaink «nagyobb műveltségű lutheranus lakossága» (27. l.) lett volna a döntő tényező, aligha tarthatja valaki is elfogadhatónak. Aprólékos direkt bizonyítékok helyett csak egy indirekt érvet hozok fel, mely azonban nézetem szerint eldönti a kérdést. Tudott dolog, hogy a rendszeres és tudatos német nyelvű irodalmi törekvések hazánkban a XVIII. század hatvanas éveiben — Windisch-sel — indulnak meg, tehát körülbelül ugyanakkor, a mikor a magyar szerves irodalmi élet fejledezni kezdett. E német törekvések a magyar szervezkedéssel párhuzamosan haladnak, némely téren elmaradnak, másnon megelőzik (pl. a színészetben) és majd mindig nagyfokú hasonlóságot, bizonyos belső — személyi vagy tárgyi — kapcsolatot mutatnak. (Innen nagy fontosságuk nemcsak német kultúrtörténeti, hanem magyar irodalomtörténeti szempontból is, úgy hogy történetük kinyomozása a hazai philologiai kutatás egyik legsürgősebb feladata!) E törekvések erősek és termékenyek voltak és csak német városaink szétszórtsága, csekély faji öntudata és később a politikailag és társadalmilag vezető magyarság heves ellenszegülése akadályozta meg, hogy nálunk szerves, virágzó német irodalmi élet fejlődjék. Már most kérdelem, mi annak oka, hogy ezek a rendszeres irodalmi törekvések nem támadtak fel előbb a hazai német városokban? Ennek okvetetlenül meg kellett volna történni, ha tényleg annyira telítve voltak irodalmi érdeklődéssel, hogy még a magyarságnak is döntő ösztözésekkel szolgálhattak. Miért időben és formában a magyar törekvésekkel oly egyezően? Hisz itt nem volt nyelvi akadály és az érintkezés — kulturális és gazdasági téren egyaránt — a XVIII. század közepén sem volt élénkebb, mint annak előtte, sőt sok tekintetben lanyhább.

A felelet másutt keresendő. Keresték is már többen, legutoljára és talán szárad — értékmegállapítás nélkül — mondanom, legtüzetesebben magam Gottschedről szóló dolgozatomban (1909). A feleletet egy szó: Bécs. Vagyis a dinasztiaival való kiegyezés, a III. Károly alatt való politikai kiegyezés után a lelki kiegyezés Mária Terézia korában. Császár ezt a feleletet nem fogadja el, sőt még szóra sem méltatja, hihetőleg azért, mert dolgozatában kerülni kívánja a polemiát. Meg kell jegyezmem, hogy Császár nem egyedül áll ezen a tagadó állásponton, sőt sok társa van irodalomtörténészeink között, a kik mikor külföldi hatásokat nyomoznak, egyszerűen elrepülnek Bécs és Ausztria felett, csukott szemmel, majdnem azt mondanám, austrophobiától üzve. Újra hangoztatnom kell, hogy ez fonák eljárás és a könyvnek, a holt betűnek nagy túlbecsülése. A kutatásnak, ha nem akar a világtól elvonult betű-tudományyá válni, az élet utait kell nyomoznia és ha kinyomozta, követnie. Már pedig nincs út ma sem — ma persze egy pár óra alatt végigszágulhatunk — de nem volt út megállapodás és megpihenés nélkül a XVIII. században nyugat felől hazánkba, hacsak nem Ausztrián és Bécsen keresztül.

Sajnálom, hogy Császár munkájának ismertetése alkalmából ebben a fontos elvi kérdésben mintegy pro domo kell szólanom és azért magam is — Császár példájára — máskorra, jobb alkalomra halasztom a vitát. Most csak egyszerűen odaállítom az osztrák iro-

dalom történetét, a mint Nagl és Zeidler nem éppen szerencsésen, sok kuszátsággal összeszerkesztették. Az újabbkori német-osztrák irodalom is csak a XVIII. század negyvenes éveiben kezd elevenen és tudatosan működő organizmussá válni, mint két-három évtizeddel később a mi irodalmunk, de oly okokból — politikai és vallási elszigeteltség folytán — melyek nálunk Németországgal szemben a XVII. században nem forogtak fön. Ennek a német hatás alatt való szervezkedésnek előtte jár és aztán sajátosan osztrák ízzel kíséri a román, (olasz és francia) hatás, megint úgy, mint nálunk, de ismét oly okokból — az udvar és arisztokrácia befolyása alatt — melyek nálunk nem jöhetnek tekintetbe. A fejlődés stádiumai is, itt-ott egy kis eltulodással és rendszerint a mi részünkről való kisebb-nagyobb késedelemmel, ugyanazok, egészen az Aurora-körig, sőt némely tekintetben egészen a mi eredeti lángelméink, Petőfi és Arany felléptéig. De nemcsak a keret ugyanaz, hanem magának a képnek is száz és száz vonása, csakhogy osztrákból magyarra fordítva, «elnemzetesítve». Eszen ágában sincs tagadni, hogy mi közvetlenül is bőven merítettünk a német irodalomból, sőt a román irodalmakból is, de a vetés alá Bécs szántotta fel az ugart és tette termőképessé a talajt mind a magyar, mind a német és egyéb hazai nemzetiségi — ép úgy, mint az osztrák nemzetiségi — irodalmi törekvések számára. És Bécsnek ez a termékenyítő, irányító hatása azután sem szűnt meg egészen, sőt a legújabb időben erősebben mutatkozik. Merem állítani, hogy ma nem volnának francziás «holnaposaink», ha az osztrákoknak is már tegnap nem lettek volna francziás «Jungwiener»-jeik. Hiába, nagy divatuzletünkben mindig több a Bécsből jött, mint a Szajna mellől hozott «párizsi modell», bármennyire idegen is természetüktől a snobismus és akárhogy hunyjuk is be — félvén látni — a szemünket.

Ismertetésem már is hosszúra nyúlt és így megkimélhetem magam a fáradságtól, hogy czédulás-fiókjaim átvizsgálásával Császár bibliografiai «Függelék»-ét esetleg itt-ott kiegészítsem. Lényegeset aligha is tudnék hozzáadni, apró adatok közlésére pedig van idő és lesz alkalom. Ép azért csak néhány elcsuszamlásra akarok röviden rámutatni, melyekre a dolgozat első felében akadtam. Császár a «Bremer Beiträge»-eket több ízben «brémaiak»-nak nevezi, a mi azért nem helyes — a németek nem is használják e megjelölést — mert azt a hitet keltheti, mintha e kör tagjai brémaiak lettek volna, pedig csak folyóiratuk («Neue Beiträge zum Vergnügen des Verstandes und Witzes») kiadója volt brémai. Hagedorn sohasem volt a «Bremer Beiträge» munkatársa (36. l.) és Lessing prózában írt meséi nincsenek «Gellert módján» szereve (37. l.), sőt ellenkezőleg tudatosan eltérnek ettől. Klopstock «igazi érdeme» nem, vagy legalább nem kizárólag «a német nyelv és verselés kiművelésében határozódik» (53. l.), hanem elsősorban a képzelet és érzés felszabadításában. Azt sem lehet mondani, hogy Németország Klopstock «Messiá»-nak 1773-ban megjelent utolsó énekeit hideg gúnynyal fogadta» (53. l.) mert ellenkezőleg Klopstock akkor állott népszerűsége tetőfokán. Lessing nem «egy-két anakreoni dallal» könnyített lelkén, hanem jóval többel, mondjuk százal. Az az állítás is, hogy Wieland az «Araspes und Panthea» cz. dialogikus elbeszélésében, «egyik, égi-

nek' induló, de 'földi' módra végződő szerelmét örökítette meg» (69. l.), alighanem félreértésen alapul, mert nem emlékszem, hogy erről valaha olvastam volna. Tévedés az is, hogy Werthes Frigyes, a pesti egyetemnek egykori esztétika-tanára és egy Zrínyi-dráma szerzője «magyar származású német író» volt (81. l.), mert a württembergi Buttenhausenben született (1748) és csak férfikorában került néhány évre (1784—1791) Pestre.

A fent kifejtett elvi és methodikai ellentét daczára, ismertetésemet csak avval végezhetem, a mivel kezdtem: Császár Elemér dolgozata alapvető és ritka értékű munka. Buzgó utánjárással és nagy hozzáértéssel elsőnek foglalta össze és vizsgálta egységes szempontból azokat az ereket és erecskéket melyeken át a magyar irodalom egy jelentős és nagy következményű korszakában friss vért és eleve-nítő erőket szívott fel organizmusába a német költészetből. Szó sincs róla, ezzel nem zárta le a kutatást, hanem ép ellenkezőleg széles és könnyen járható utat nyitott neki. Bizonyos, hogy a «Függelék»-ben egymás mellé sorakoztatott adatok százai — ezt Császár maga legjobban tudja és ismételten hangsúlyozza is — kiegészíthetők és rektifikálhatók, de mindenkor megmarad irányító erejük. A bevezető rész is távol van attól, hogy végleges igazságokat adjon, de talán a tudománynak, mint lelki aktivitásnak szempontjából még értékesebbet nyújt, t. i. lehetőségét, sőt kényszerét a további vizsgálódásoknak. Hisz a tudományt valójában nem is a végleges igazságok birtoka teszi, hanem a szellemi célok eszményiségénél fogva a mindig csak megközelíthető igazság kutatása. Ismertetésem e végső akkordjának hangulata is mutatja, mily fölserkent érzéssel teszem le kezemből Császár könyvét ama belső rokonság következtében, mely ennek tartalma és saját tudományos törekvéseim iránya közt fönnáll.

(Budapest.)

BLEYER JAKAB.

Magyar Shakespeare-Tár. A vall. és közokt. min. támogatásával kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága. Szerkeszti *Ferencki Zoltán*. VI. kötet. Budapest, 1913. 8-r. 320 l. Ára 6 K.

Ma már a külföldön is elismerik, hogy a magyar Shakespeare-kutatás olyan eredményeket ért el, melyek nemcsak nálunk, a mi viszonyaink közt értékesek, hanem becses adalékok a még mindig növekedő egyetemes Shakespeare-irodalomhoz is; újabban több értékes Shakespeare-tanulmányunk német, francia és angol nyelven is megjelent. A szép eredmény eléréséhez kétségtelenül a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága tett legtöbbet. Az ő kiadásában most jelent meg a Magyar Shakespeare-Tár VI. kötete, *Ferencki Zoltán*nak kitünő szerkesztésében, gazdag, változatos tartalommal.

Az értekezések sorát *Berzeviczy* Albert tanulmánya nyitja meg «Michel-Angolo és Shakespeare sonettejeiről». Ha véletlen is a két nagy szellem találkozása és egyiknek hatása a másikra ki is van zárva, e tárgy mégis érdekes problémákat vet fel. A szerző alaposan fejtegeti a két nagy alaknak sonettejeit: Michel-Angelonál nem a szenvedélyes szerelem szólal meg, hanem az érzelemnek lélekne-mesítő hatása és a platoi világnézet; Shakespeare sonettejei gazdagok

életrajzi vonatkozásokban, sokszor színműveivel függnek össze és mintegy visszhangnak érezzük őket. A szonettek Shakespeare ifjúkorának, Michel-Angelo aggkorának gyümölcsei; Michel-Angelo erkölcsileg emelkedettebb, Shakespeare érzékibb.

Alexander Bernát az újabb Hamlet-irodalom legfontosabb munkáival foglalkozik. Ismerteti azt a nézetet, mely Hamletet tragikumát sexuales problémának fogta fel: Hamlet rejtélyes viselkedésének oka az lenne, hogy szerelmes anyjába. Lewis művénel dicséri, hogy a történeti analízis útján keresi a mű keletkezésének egyes megkülönböztethető mozzanatait, de állást foglal az ellen, hogy mindazt, a mi Hamletben ellentmondó vagy homályos, Kydre tolják; Setälä nagy tudással tárgyalta a Hamlet-mondát; Daffis szölt Hamletről a német színpadon.

Heinrich Gusztáv tanulságos fejtegetésben a «Makranczos hölgy» Bianca epizódjáról kimutatja, hogy Ariosto «I suppositi» című vígjátéka nem szolgáltathatta annak lényeges motívumát, a szende lány átalakulását makranczos feleséggé. Ariostótól csak a felcserélések alakjai és helyzetei származnak.

Hegedüs István pedig azt mutatja ki, hogy sem Shakespeare, sem Bacon, sem Erasmus nem idézik helyesen Aristotelest: a tévedés Erasmusra vezethető vissza. A baconianusok elfogultsága ellen felhossa azt a durva anachronismust, hogy Hector vita közben Aristotelesre hivatkozik. A rövid cikk keretében is mesterien jellemzi «Troilus és Cressidát».

Shakespearenek a magyar irodalomhoz való viszonyával is több értekezés foglalkozik. *Bayer* érdekes tanulmányban «Visszaélés Shakespeare nevével» címen Pergő Czelesztinről szól, ki «Mentzikov Sándort» mint Shakespeare művét tüntette fel. *Weber* Arthur Shakespeare és Kisfaludy Sándor viszonyát ismerteti. Kisfaludy Sándor Shakespeare-től csak külsőségeket tanult. Különösen «Bánk» című darabjára hatott az örültség ábrázolásában és II. András bolondjának alakjában. *Kristóf* György «Kölcsey Shakespeare-ről» cz. értekezésében kimutatja, hogy Kölcsey pályája második felében foglalkozott behatóan — bár csak közvetve — Shakespeare-rel. Kölcseynek Shakespeare-re vonatkozó megjegyzései alapján látjuk, hogy Kölcsey ismerte a nagy brit műveit s a rá vonatkozó irodalmat. Ismerte jelentőségét és legelső terjesztői közé tartozott. *Fest* Sándor kifejti, hogy Shakespeare idejében a magyar és angol nemzet között sűrűbb az érintkezés, mint általában gondolják. Már Bethlen előtt is felkeresték hazánkat, egyrészt a szellemi perspektíva tágulása, másrészt Európa mozgalmas politikája miatt, de az akkori angol irodalomban található magyar elemek nagyrészt irodalmi közvetítéssel kerültek oda.

Shakespeare kortársai közül Ben Jonsonról írt tartalmas értekezést *Latzkó* Hugó. Különösen erkölcsfestő vígjátékait fejtegeti; kimutatja történeti fontosságukat és ismerteti Jonson irodalmi nézeteit. E sorok írója «Shakespeare előzői» című tanulmányának második részében Greene-nél foglalkozik s lefordította Marlowe II. Edvárdját. *Bodrogi* Lajos közli a «Yorkshirei tragédia» fordítását s bevezetésében utal a darab érdemére, hogy e véres és durva gyilkosságot tárgyaló darab betekintést enged a kor lelki világába és műveltségtörténetébe. *De Perott* József kimutatja a «Lovagok Tükre» néhány epizódjának hasonlóságát a *Perikles*, *Phülaster* és *Cymbelin*.

megfelelő jeleneteivel. *Gineverné* Györy Ilona kiemeli a stratfordi Memorial Theatre nemzetnevelő fontosságát s vonzón ismerteti annak egész nyári idényét. A csinosan kiállított kötetet számos kisebb cikk és könyvismertetés fejezi be; közülük kiemeljük *Kropf* és *Elek* fejtegetéseit.

(Budapest.)

RÓZSA DEZSÓ.

Erasmus : A gyermekek nevelése. A tanulmányok módszere.

Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *dr. Péter János*. (Pädagógiai Könyvtár. Szerk. *Kornis Gyula*. III. köt.) Budapest, Kath. Középsiskolai Tanáregyesület. 1913. 8-r. 129 l. Ára 3 K.

A *Pädagógiai Könyvtár* kiadványainak harmadik kötetéül kapjuk Erasmus két pädagogiai tanulmányának fordítását. Erasmus és humanista társai pädagogiai elveiket közös forrásból, Quintilianusból merítették. A rómaiak nagy pädagogus theoretikusa sok olyan elvet hangoztatott, melyek örökérvényűek s így meg sem lephet bennünket, hogy a humanisták, a klasszikusok hálás tanítványai szintén fölismerték értéküket. Erasmusnak említett két tanulmánya azonban nem egyszerű összefoglalása Quintilianus elveinek, hanem mérhetetlen tudományának s gazdag tapasztalatainak leszűrődése.

A gyermekek nevelése nem rendszeres neveléstani munka. Függetlenül szánta a *Copia verborum ac rerum* cz. művéhez. Azt a nézetét fejtegeti benne, hogy a gyermeket már zsenge korában kell kezdeni a nemes tudományokra nevelni. A mikor kedélye még romlatlan, elméje fogékony s érdeklődését még nem kötötték le a társadalom ferde szokásai. A testi és az erkölcsi nevelésért a család felelős, főleg az erkölcsi nevelést a családon kívül más nem pótolhatja. Az értelmi nevelést nagy tudományú, de a mellett szelid lelkű, barátságos tanítóra kell bízni. A tanítás állami feladat, tehát jó és tudós tanítók képzéséről is az államnak kell gondoskodnia. Sokkal rendszeresebb a másik tanulmány, mely a tanulmányok módszeréről szól. Ma is érvényes értékesebb gondolatai azok, melyek a rövid, érthető nyelvtani szabályokra, az írásbeli dolgozatoknál követendő eljárásra vonatkoznak, t. i. hogy a dolgozat szövege ne legyen unalmas, hanem már tartalmával kösse le a tanuló figyelmét stb.

Péter János munkájának érdemleges megítélésénél figyelemmel kell lennünk, mind az életrajzra, mind magára a fordításra. Általános benyomásunk az, hogy lelkiismeretesen dolgozott. Erasmusszal sokat foglalkozott, a hozzáférhető irodalmat fölhasználta s erről lelkiismeretesen be is számol.

Elvezethető életrajzot mégsem tudott írni. Egyszerűen felsorolja Erasmus életének nevezetesebb eseményeit minden nyomaték, minden lendület nélkül. Nem tud kevés szóval sokat mondani. A nagy adathalmazból sem alkothatjuk meg magunknak Erasmus életének tartalmát, mert a mit nyújt, az csak keret. Értékesebb Erasmus pädagogiai jelentőségének méltatása. A fordító maga is jelentékeny pädagogus s ez megérzik munkáján. Fordítása egyenetlen. Általában nem szolgai. Sok helyen magyartalan, sok helyen meg túlságosan szabad. Fölöslegesen halmozza a határozott névelőt. A 20. lapon

írja «az országgyűlésnek megrendelte», jobb elrendelte: 58. l. «ba annyira szeretik játszani» h. szeretnek játszani; 65. l. «... belemerülnek a koczkajátékba, mely által mint a víz alatt levő szikla által a hajós, hajótörést szenvednek», kissé nehézkes, stb. Van azután sok ilyen hely is: obsequium amicos, veritas odium parit: hizelgéssel barátokat szerezhetsz, de mondj igazat s betörik a fejed. A példák számát szaporítani lehetne, azonban mutatóba ennyi is elég.

(Budapest.)

ZIBOLEN ENDRE.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Byzantinische Papyri in der k. Hof-u. Staatsbibliothek zu München.

Mit Unterstützung der bayerischen Akademie der Wissenschaften, hsg. von *Aug. Heisenberg* u. *L. Wenger*. IX, 206 l. Mit XXXVII Tafeln in Lichtdruck. Leipzig-Berlin (Teubner) 1914.

Ez a gyűjtemény csak első részét teszi egy több kötetre tervezett vállalatnak, melynek célja a müncheni állami könyvtárban őrzött összes papyrusoknak a sorozatos közzététele. A most kiadott papyrus-szövegek minden tekintetben egységes gyűjteményt alkotnak. Egyszerre is vették meg ezeket 1908-ban kairói régiségkereskedőktől. Mindannyiuk ugyanarról a helyről (Syene-Elephantine vidéke), ugyanabból a korból (K. u. VI. sz. vége) származik s első tulajdonosaik is kb. mind ugyanazon egy család tagjai közül kerültek ki. Egy bizonyos Patermuthis és felesége, Kako, tulajdona lehetett hajdan az egész gyűjtemény, melyben az ő okirataikon kívül a szüleit, nagyszüleit és más rokonaikat érdeklő ügyiratok is helyet foglaltak. Csupa jogi természetű iratokról van ugyanis e gyűjteményben szó: egyezségek, adós-levelek, adás-vevési szerződések, ajándékozások, polgári perben hozott ítéletek, cessiók és a katonasághoz való felvételtől szóló igazolványok tarka sorozata tárul itt szemünk elé. Egy családi levéltárnak a maradványai, melyek szerencsés véletlen folytán századokon át megmenekedve a pusztulástól és elkallódástól, 1907-8-ban piacra kerültek, s nagyobbik részüket a müncheni állami könyvtár vette meg, míg egynehány közülök még 1907-ben a British Museum birtokába került. Az okiratok tartalmának jogi természeténél fogva szükség volt feldolgozásuknál jogi szakértőre is, mely tisztelet ezúttal L. Wenger látta el, míg a munka philologiai részét A. Heisenberg, a müncheni egyetemen a bizánczi philologia tanára végezte. Az egyes szövegek transcriptióit és fordításait a két tudós közösen készítette, de a palaeographiai, szövegkritikai és nyelvi megjegyzések kizárólag Heisenbergtől, a tárgyi megjegyzések, a jogtörténeti kommentár s az indexek legnagyobb része pedig Wengertől származik.

A bevezetésben Heisenberg összefoglalja az okiratok keletkezési idejére, az okiratokban említett ügyfelekre, a Patermuthis levéltárára, a syenei emberekre, az okiratok kiállítóira és íróira s végül az okira-

tok nyelvére és stílusára vonatkozó tanulságokat, szóval mindazt az érdekességet, a mit ez egyszerű okmányok a nyelvtörténet és az általános művelődéstörténet szempontjából nyújtanak. A jogtörténeti részt illetőleg Wenger nem ad ilyen összefoglaló képet, hanem megelégszik az egyes okiratokban foglalt jogügyleteknek külön-külön való tárgyalásával a szövegek előtt közölt tárgyi bevezetésben, de itt azután annál részletesebben elemzi a jogi vonatkozásokat, úgyszintén a tárgyi kommentárban is nagy apparátussal magyarázza a jogi műszavakat és kifejezéseket.

Összesen 18 különböző okirat foglaltatik e gyűjteményben, a melyek 24 leltári számmal ellátott papyruson vannak hagyományozva. Ezek közül öt a British Museum tulajdona, a többi a müncheni könyvtaré. A londoni papyrusoknak a müncheniekkel együtt való közlését a szövegek szoros tartalmi összefüggése tette szükségessé. A most közölt papyrusok közül eddigelé csak egynéhány töredékes mutató volt kiadva, a legtöbb ez alkalommal kerül először a nyilvánosság elé. A kiadók mindjárt mellékelik is a kiadáshoz a papyrusok facsimileit 37 fénynyomatú táblán, melyeket a müncheni Obernetter cég készített nagy gonddal és hűséggel. Ezek a másolatok teljesen megbízható képet adnak a papyrusok állapotáról. Van köztük több olyan, a melyik szépen, világosan jól olvashatóan van írva s a hol a szöveg megállapítása különösebb gondot nem is okozhatott a kiadóknak. De viszont vannak olyanok is, melyeknek írása nagyon megkopott, betűi elmosódtak, vagy a papyrus megrongálódása következtében teljesen el is pusztultak, úgy, hogy itt az eredeti szöveg helyreállítása a legnagyobb nehézségekkel járt. Diszkrétül kell megemlítenünk, hogy a kiadók nem tértek ki a feladatuk legnehezebb része elül sem. Nagy utánjárással igyekeztek a hagyomány hézagait kitölteni, elmosódott részleteit helyreállítani, a meenyire csak lehetséges volt. E tekintetben körülbelül mindent megtettek, a mi csak az adott helyzethez képest elérhető volt.

E folyóirat olvasóit első sorban az okiratok stílusából és nyelvéből levonható tanulságok érdeklik, épen azért mellőzve azok jogi vonatkozásait, e helyen csak annak ismertetésére szorítkozunk, hogy minő érdekességeket tüntetnek fel ez okiratok mint nyelvemlékek, nyelvtörténeti szempontból. Heisenberg megjegyzi összefoglalásában, hogy ez okiratok nyelve az Egyiptomban működő bizánczi irodák hivatalos nyelvétől semmiben sem tér el s semmi lényegesen újat nem mutat fel a nyelv történetére nézve. A mondatok felépítése bizonyos, meghatározott schema szerint történik s különösen jellemző bennük a synonymák halmozása, melyek többnyire mindig ugyanazokban a kapcsolatokban és sorrendben térnek vissza s egyhangú ritmusukkal elárulják a retorika befolyását az irodai nyelvre. Ott, a hol különböző természetű szerkezeteknek párhuzamos használatával némi változatosságot hozna a mondatba, Heisenberg szerint syntaktikai hibákról van szó, melyek onnan eredtek, hogy az író nem volt eléggé biztos a mondatnani formák megkülönböztetésében. Azt gondolom, hogy kissé könnyen túlesünk eme feltűnő syntaktikai jelenségek magyarázatán, ha ezeket egyszerűen a fogyatékos nyelvtudásból eredő hibáknak minősítjük s más úton kell haladnunk, ha e különleges szerkezetek keletkezését igazán meg akarjuk érteni. Az ilyen kapcsolatok

pl., mint *περὶ τοῦ ὅτι* (6, 8), *τῷ ὅτι* (6, 22), *διὰ τὸ* — *ἐλλήλυθα* (8, 37), melyekben infinitivusi és conjunctionalis szerkezetek egymással keverednek, nagyon jól megmagyarázhatók az inf. használatának elerőtlenedésével s lassankint való háttérbe szorulásával, mely folyamat a mai újjörögben az inf. teljes kiveszésére vezetett. S valamint az újjörögben az inf.-t tulajdonképp egy mellékmondat [*νά* és az ige con.-a] helyettesíti, úgy itt is egy kötőszó (*ὅτι*) és verbum finitum lépnek helyébe. A fenti szerkezetekben tehát csirájában olyan nyelvi jelenséget szemlélhetünk, mely az újjörögben érte el teljes kifejlődését. Ezek a nyelvelemek tehát a vulgaris nyelv befurakodását mutatják a hivatalos nyelvbe. Semmi sem mutatja jobban ennek a hivatalos nyelvnek hybrid voltát, mint az, hogy ilyen és hasonló vulgarismosok mellett vizsgolt előfordulnak benne szerkezetek, melyek a legmesszebbmenő irodalmi archaismusról tanuskodnak. Így pl. infinitivusos mondatoktól függő mellékmondatokban előfordul a verbum finitum helyett az inf., mely használatokban Heisenberg újból csak a hiányos nyelvérzék jeleit látja. Ez azonban nem egyéb mint modus-assimilatio a főmondatban foglalt inf. analogiájára s mint ilyen, Thukydidesnél is előfordul. Ha pl. ez okiratokban azt olvassuk: *ὥσπερ ἡμᾶς δέξασθαι ἐνώμοτον λόγον ὡς μηδὲν ὑπολείπεσθαί σοι* (I, 23), vagy: *καταγεγραφέναί ἀπὸ τοῦ νῦν ἐπὶ τὸν ἐξῆς ἅπαντα διηρηκὴ χρόνον τὸ ὑπάρχον μοι ἡμισυ μέρος τοῦ συμποσίου ἐν τῇ οἰκίᾳ τῆς μητρὸς, οὐ καὶ τὸ ἄλλο ἡμισυ μέρος ἀνήκειν Μηγῶ καὶ Τσελέτ τοῖς ἀδελφοῖς μου* (9, 29), úgy itt ugyanolyan modus-assimilatióval van dolgunk, mintha pl. Thukydides így ír: *λέγεται δὲ καὶ Ἀιχμιαίωνι τῷ Ἀμφιάρεω, ὅτε δὴ ἀλλᾶσθαι αὐτὸν μετὰ τὸν φόνον τῆς μητρὸς, τὸν Ἀπόλλω ταύτην τῆν γῆν χοῦσαι οἰκεῖν* (II, 102, 5), vagy: *Εἰ μὲν ἐπιπλέον δυνήθῃναι, τοῦτ' ἂν ἔχειν* (IV, 98, 4). Ezt a szerkezetet átveszi Thukydidesnél az ő utánozója, Laonikos Chalkondyles is, a mint erre a történetíró nyelvéről írt értekezésemben (l. e folyóirat 1912. évf. 843. l.) rámutattam. Az okiratok épen arról tanuskodnak, hogy a modus-assimilatiónak ez a Thukydidesre visszavezethető módja nem maradt elszigetelt használat, mely csupán ez írónak és az ő legszorosabb követőinek a különlegességei közé tartozik, hanem mint a görög nyelv természetéből folyó jelenség, az irodalmi nyelv közkincsévé lett s előfordul Thukydideszel közvetlenül össze nem függő forrásokban is. Úgyszintén a verbum finitumból participialis constructióba való átmenet sem egyéb, mint az ókori íróknál gyakran előforduló anakoluthia (l. Kühner, II, 1, 41; 2, 61., továbbá az én értekezésem L. Chalkondyles nyelvéről, 834. l.). Ámde a 10, 17—18. soraiban olvasható mondat: *ἤ τις κυρία ἔσται καὶ βεβαία [καὶ] ἀρραγῆ καὶ ἀσάλευτον ἅπανταχοῦ προφερομένην [με]θ' ὑπογραφῆς τοῦ ὑπὲρ ἐμοῦ ὑπογράφοντος* nem sorolható ide s nem tartalmaz semmiféle szerkezet-változást, hanem a benne előforduló nehézség úgy lesz a legkönnyebben kiküszöbölhető, ha a laonában főtételezett *καὶ* helyébe *κατ'*-ot teszünk (t. i. *κατ' ἀρραγῆ καὶ ἀσάλευτον ἅπανταχοῦ προφερομένην*).

Igen érdekes annak a megállapítása, hogy az okiratok kiállítói rendszerint egy kész mintának a szövegét tartották szem előtt s néha elfelejtették ennek a szövegét az illető esetben fennforgó körülmények szerint módosítani. Ezért használnak néha singularist a pluralis,

hímnemet a nőnem helyett. A 8, 4-ben előforduló *πιστικός* egy nőre vonatkoztatva azonban mégsem tévedés folytán áll hímnemben, hanem nézetem szerint azért, mert *πιστικός* (= fidei commissarius) itt főnév, melynek nincs külön alakja a nőnemre. A 8, 16-ban levő *κατηρηχός* a grammatikailag várható *κατηρηχότα* helyett talán azért áll ebben az alakban, mert odagondolandó a *δῶμα*.

Vulgaris alakok nagy számmal csúsztak be az irodalmi hajlammal dolgozó hivatalos nyelvbe, melyeket Heisenberg nagy gondnal állít össze. Legyen elég ezúttal csak a legérdekesebbekre szorítkoznunk. Előfordul a *πλειότεραν* (4, 19) a *πλειονα*, *πλειώ* h. *συνῖδαν* (1, 20) a *συνεῖδον* h., *καταλείψαι* (11, 50) a *καταλιπεῖν* h., *δυναμένων* (13, 52) a *δυναμένων* h. stb. A jelentésváltozásokat illetőleg érdekes, hogy *συνάξασθαι* = megigérni (6, 29) és *καταλαβῆν* = jönni (6, 48) értelemben is előfordulnak.

Egyáltalában a kiadott okiratok, ha nem is szolgálnak nagy meglepetésekkel eddigi tudásunkhoz képest, mégis sok becses adattal támogatják az eddig megállapított tudományos eredményeket a görög nyelv e korbéli történetére nézve. Jól visszatükrözik azt a küzdelmet, mely a teljesen kialakult vulgaris nyelv és a régi irodalmi nyelv közt folyt épen a hivatalokban. Kultúrtörténetileg pedig jellemző képeket nyújtanak a syenei «kis emberek»-ről, hajósokról, katonákról, szerzetesekről s ezek jogügyleteinek a lebonyolítása kapcsán világosan mutatják, hogy mily hatékonyan működött a római jog és bizánczi közigazgatás a távoli Egyiptom félreesőbb vidékein is.

(Debreczen.)

DARKÓ JENŐ.

Dr. Hugo von Kleinmayr: Die deutsche Romantik und die Landschaftsmalerei. (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, Heft 147.) Strassburg, 1912. 8-r., 61 l.

A tájkép, mint a művész szubjektivitásának hatalmas, színekkel dolgozó kifejezési eszköze, mint önálló értékű festészeti műfaj, a mely nemcsak háttér a tulajdonképen ábrázolt tárgyhoz (mint a quattrocento előtt) s jelentőségét nem annak jelentőségétől, klasszikus voltától nyeri (mint pl. a Preller-féle klasszikus tájképeknél) — a XIX. század vívmánya. A németeknél a tájképfestésnek ezen új, szubjektív irányját irodalmi áramlat, a romantícizmus készíti elő, tehát a klassziczisztikus festészeti iránynak, a melyet annak idején szintén irodalmi áramlat vezetett be (Prellert Goethe küldi Itáliába), véget is egy irodalmi áramlat vet.

A romantikusoktól, a Schlegelek, Tieck, Novalis s főként Runge gondolataitól a XIX. század festészetéhez vezető szálak felkutatása még meglehetősen új terület; csak nem régen mutatott rá e terület termékenységre Ricarda Huch, s csak a kilenczvenes években fedezik fel Runge nagy jelentőségét Muther, Lichtwark, Gurlitt és mások.

Kleinmayrnak tehát a kutatásra még tág és hálás tér kínálkozott s imponáns részletismeretével — a mely nemcsak a festészeti termékekre terjed ki, hanem nagy irodalmi anyagra is, felhasználva a művészeknek irodalmi művekben, levelekben, naplókban stb. talál-

ható idevágó gondolatait — igazán értékes tanulmányt állított össze. Természetesen a nagy anyagnak 61 oldalon való feldolgozása nem történhetett másképen, mint bizonyos kompendiózus, az összefüggésekre inkább csak rámutató, mint a szálakat a dolgok mélyéig követő módon, s különösen a tanulmánynak második része — mint ezt különben Kleinmayr maga is jelzi az előszóban — határozottan átnézet-jellegű, a mely a kiegészítést az olvasóra bízta. A fő azonban az, hogy az összefüggésekre rámutat s finom intuícióval látja meg azokat a pontokat, a hol összefüggések tényleg vannak s bizonyíthatók.

A tanulmány két részből áll. Az első rámutat a romantikusoknak azon filozófiai, költészeti és festészeti nézeteire, a melyek a XIX. század tájképfestészetére irányítólag hatottak, a második pedig nyomon kíséri e romantikus gondolatoknak testté válását a festészetben.

Vonatkoznak pedig e romantikus gondolatok egyrészt a művészi tartalomra, másrészt a formára. Fontos mindenképp, hogy ilyen szubjektív, szellemi, művészi tartalmat határozottan megkövetel a romanticizmus a művészmunkától. A melytől a végtelen eszmének szimbolikus megtestesítését várja. A technika mögött minden festészeti, poétikus és zenei műben ott lebeg a poézis, azaz éppen ezen szimbolikus, allegorikus megközelítése az isteninek, s ezen cél érdekében a három romantikus művészet sokszor kezet is fog. A romantikus festészeti tendenciák tulajdonképeni hordozója, Ph. O. Runge a művészi teremtést egyenesen vallási aktusnak fogja fel s a természeti erőkből az isteni erők szimbolumát látja (mint Ruskin). E mellett azonban élénk érdeklődéssel viseltetik a romantikus theoria a technikai problémák, a szín-, fény- s levegőhatások iránt, a természeti képeket nemcsak mint a világszellem megjelenítési formáját, hanem mint phänomenont is értékeli s a klasszicisztikus és a Cornelius-féle «karton stílus»-sal szemben Tieck és Runge rajongó lelkesedéssel követelik a szín jogait. A színek hangulatos játéka pótol cselekvényt, jelentőséget (s itt polemizál Tieck akaratlanul is az érdekes tárgyakat hajhászó historiai festészet ellen) és mindent! A jelentőségesnek ez a kikerülése vezet Runget az arabeszkék, a dekoratív formák, a virágok, képrámák kultuszára. Fontos azon álláspont is, a melyet a romanticizmus a staffagekérdéssel szemben elfoglal.

A színek technikájára, a fény- s levegő-studiumokra vonatkozólag a romanticizmus legmerészebb álmait valósítja meg angol, francia s német földön (s hozzátehetjük Szinnyi Merse Pálra való tekintettel, nálunk is) a prerafaeliták, a plein-air festők, a luminizmus, impresszionizmus néven ismert festészeti irányok, illetőleg ezeken kívül s felül álló egyéniségek mint Turner, Segantini, Böcklin. A romantikus «Gesamtkunstwerk»-nek, a művészetek egyesítésének gondolata is folytatódik. A poézis és festészet romantikus szellemben való kapcsolását megvalósítja Schwind, Richter, Feuerbach, a mikor az adott epikai tartalmakat friss, lírikus átélésben teremtik újra, óvakodva egyszerű illusztrációktól; a festészet és zene kapcsolatára is számos példa akad. A zeneiség az, a mi a fő varázs Schwind nólakjainak finom körvonaláiban s egész festészetében, nem tekintve azt, hogy a legtöbb képén ábrázol is zenélőket. L. Hofmann, Segan-

tini, Klinger, Böcklin kedvvel tesznek zenei motívumokat festői ábrázolás tárgyává (Largo. Brahms). Különösen alkalmas motívum erre a ritmikusan hullámozó tenger.

Vázolja azután Kleinmayr a staffage, s szimbolikus ábrázolás fejlődési vonalát Segantiniig s Böcklingig, a ki a staffage s ezzel az egész tájkép problémáját végleg megoldja. Az ő emberei, állatai és sajátos mitológiai alakjai művészi szükségletből, a tájkép hangulatából természetesen születnek meg: organikus kifejezései az organikus tárgynak. S itt a fejlődés tetőpontjában Segantini-, Böcklin-, stb.-nél megint erősen csendül fel a romantikus követelés: «die Durchgeistigung der Natur»! Max Klingerrel behatól a szimbolikus ábrázolás a rajzzal dolgozó művészetekbe is (Griffelkunst).

A szerző tanulmányának finomságaival sok részletismeretet követel az olvasótól. Megértő olvasót minél többet kívánok neki, nemcsak a németeknél, hanem Magyarországon is, a hol jelenleg működik.

(Lipcse.)

SENTIRMAY GIZELLA.

Frontinus, Sextus Julius: The two Books on the Water Supply of the City of Rome. Edited by **Clement Herschel.** 2nd edition, London 1913. 4. r. XXVI+296 lap, mellékletekkel.

A fent jelzett munkának első kiadása még 1899-ben jelent meg Amerikában, és a mostani második kiadás változatlan utánnomása az elsőnek, de azért mégis örömmel kell fogadnunk, mert, úgy látszik, az elsőnek példányai nem igen terjedtek el Európában.

Frontinusnak «De Aquis» című munkáját még Vitruvius Pollio adta ki nyomtatásban 1496-ban és azóta többször is megjelent, de egyetlenegyszer sem oly fölötte használható és tanulságos alakban, oly sok hasznos melléklettel mint most. A legjobb kiadás, Herschelének megjelenése előtt, Bueheler bonni tanáré volt (Lipcse 1858) és már 1899-ben jelezték, hogy G. Gundermann, giesseni tanár, foglalkozik Frontinus kiadásával, mely azonban, úgy látszik, abba maradt. Ez utóbbi tudós Frontinusnak egy más munkáját adta ki a Teubner-féle sorozatban, t. i. a «Stratagematon» t 1888-ban, mely munka sokkal nagyobb népszerűségnek örvendett régente, különösen a katonák közt, és több nyelven (francia, angol, dán, német, olasz, spanyol, stb.) jelent meg fordításban.

Mivel a «De Aquis» kizárólag mérnöki (hydrotechnikai) dolgokkal foglalkozik, szűkebb körű olvasóközönségre talált és fordításával inkább technikusok foglalkoztak. Így példának okáért franciaára építész, J. Rondeler, fordította le (1820-ban), németre Dederich építőmester (1841-ben) és angolra Herschel a jó hírnevű hydrotechnikus. Olaszul kommentárt hozzá B. Orsini adott ki 1805-ben.

Duruy kicsinylő megjegyzése ellenére Frontinus munkái igen érdekesek és tanulságosak. Őt talán a technikai dolgok és azoknak története nem igen érdekelték, mert nem értett hozzájuk. A technika történetére nézve azonban fölötte érdekesek s különösen olyan alakban, a mint Herschel a munkát most kiadta, nagyon tanulságosak.

Kiadónk szerint a «De Aquis»-nak valamennyi ismert kéziratát azon anya-kódex után másolták, melyet még mai napság is a monte-

cassinói apátságban őriznek és melynek írása a szakértők szerint Pietro Diacono főpát (1168—1170) kezevonására vall. E kódex 23 lapjának fényképet másolatai a munkához vannak mellékelve a rendkívül tanulságos bevezetés után. Erre következik az eredeti latin szövegnek másolata nyomtatásban s vele szemben az angol fordítás, mely utóbbit Herschel a francia és német fordítások esetleges felhasználásával eszközölt; oly helyeknél, hol az említett fordítások meg nem egyeznek szakértők segítségét vette igénybe. A szöveg végén hasznos névmutatót adott a kéziratban előforduló tulajdonnevekről.

A munka olvasásánál nagy használatára lesz az olvasónak az a 12 magyarázó fejezet is, melyeket kiadónk írt és rajzokkal, fényképekkel, mappákkal bőven illusztrált. E fejezeteknek elseje rövid életrajzát adja Sextus Julius Frontinusnak, a praetor urbanusnak. Másodika leírja a régi Rómában található forrásokat, kutakat és esővíz-tartókat. A harmadik fejezet Frontinusnak leírását adja (bővítve) arról a vízvezetékéről, melyek az ő idejében Rómát vízzel elláták. A negyedik a római vízvezetéknek építési módjával foglalkozik, az ötödik pedig a vízmerésnél használt régi módszerekkel. A hatodik a Frontinus ideje utáni hidrotechnikának, a hetedik pedig a szám-tannak van szentelve, melyet a keresztény időszámítás szerinti 97. évben használtak Rómában. A nyolcadik fejezet, továbbá, a víz szétosztásánál alkalmazott módszereket ismerteti, a kilencedik pedig némi fogalmat ad a régi római kézművesekről és foglalkozásaikról. A tizedik fejezet a vízvezetéknek jókarban való tartásáról és az evvel járó javítási munkákról szól, a tizenegyedikben pedig a vízi jogokra vonatkozó Frontinus korabeli törvények vannak ismertetve. Az utolsó fejezet magának Frontinusnak vízbiztosi működésének jellemzését adja.

Mint e rövid leírásból is látjuk Herschel kitűnő munkával gazdagította az irodalmat.

(London.)

KROPF LAJOS.

Theodor Birt: Römische Charakterköpfe. Ein Weltbild in Biographien. Leipzig. (Quelle und Meyer). 1913. 8-r. 348 l. Ára 8 M.

Az idősebb Scipio idejétől Marcus Aureliusig vezet el minket Birt tizennégy fejezetben, a melyek mindegyikében egy-egy éles, nagy vonásokban rajzolt arcképet találunk. A mi a művészi kiviteleteket illeti, jól sikerültek az arcképek; Birt jellemzései igazán kiemelik az események zűrzavarából és szemünk elé állítják az egyes személyeket. Hogy hűek-e a képek, az már más kérdés. Előszavában a szerző maga bevallja, hogy személyleírást átélő fantázia nélkül nem lehet adni és bizonyos költői tehetségnek itt-ott ki kell segíteni az író; Marcus Aurelius császár jellemzésénél pedig utal arra, hogy a jellemzések megalkotásánál a tények felismerésén kívül szerepet játszik az író temperamentuma. Mindenesetre elismeréssel kell említenünk azt, ha egy szélestudású és írói tehetséggel megáldott ember megkísérli egy kor történelmi főalakjának lelkébe behatolni, iparkodik kifejteni, hogy ők lelkük mélyében mit akartak, nem tekinti azokat a külső eredményeket, melyeket az illetők valójában elértek, és e mellett egy élve-

zettel olvasható történelmi munkát írt meg, a mely elsősorban a művelt közönségnek van szánva, de a szakemberek figyelmét is fel kívánja kelteni.

Azok közül az eszközök közül, a melyeket Birt arczképei megfestésében sikerrel használ, tartozik a németeknél újabban divatozó utalás modern és legmodernebb viszonyokra. Néha ezek a modern életre tett vonatkozások túlságosan köznapiak és már majdnem a jóízlés határán mozognak; de így is elérte, hogy képei igazán jól kidomborodnak, plasztikusak. Az egyes jellemzések nincsenek egymástól elkülönítve, úgy hogy a könyv tulajdonképen öt századra terjedő római történetet nyújt, melynek megrajzolásánál biztos kézzel elnyomja a mellékes részleteket és kiemeli a jellemző dolgokat.

A könyv kiállítása izléses; az egyes jellemrajzokat mellszobrok és fejek fénynyomatai kísérik és minden arczkép élén a cím-lap egy kis jellegzetes rajzot ad: Pompeiusnál ott a hadihajó, Marcus Antoniusnál a sphinx, Octavianusnál az ara pacis, Claudiusnál az aquaeductus képe stb.

(Budapest.)

SCHMIDT MÁRTON.

John Williams White: The Verse of Greek Comedy. London, (Macmillan and Co.) 1912. XXIX+479 lap.

A Harvard-egyetem érdemes emeritusa, ki az angol ritmikuskok közt főleg az ael versidomról, a logaedikus sorokról és az enopliakos elméletéről írott alapos dolgozataival s legújabban az Aristophanes-féle Madarak scholionjainak kiadásával (Boston, 1912.) szerzett elismert nevet, jelen terjedelmes kötetével különféle, egymással bensőleg nem mindég összefüggő problémák szolgálatába szegődik. A megoldás módja és értéke is erősen változó.

A czél és czím keretében maradó *elméleti* fejezetek a vígjátékokban előforduló versmértékek eredetére és igazi értékére vonatkoznak. A mióta *Westphal* az Avesta és Rigveda di- és trimeterjeit bevonta a görög formák magyarázatának körébe, közhely a modern ritmikában, hogy az indg. primitiv formák a 8-tagú dimeter és a 11 vagy 12 szótagú trimeter voltak. Eredetileg (Avesta) — bár a nyelv quantitativ — a hosszú és rövid szótagok rendje nincs szabályozva. Első kísérletek erre a Rigvedában mutatkoznak, hol az első fél fluktuálása mellett a másodikban egy iambikus meter állandósult (oooo—) E ritmikus hajlandóságot fejlesztették tovább a görögök, még pedig a quantitások kötelező rendjét illetőleg két, egymástól gyökeresen eltérő irányban.

Az *ion* költők ősei. közt a páros szótagok hosszú hangja lett állandóvá, végül az egyes láb thesisévé¹⁾ s ilyenül konstanssá a fokozatosan kifejlődött alakulatokban; tehát a dimeter ritmusa emelkedő volt. A páratlan helyeket a variabilitás hajlama jellemezte. Ennek önkénytelen differenciálól hatására először logaedikus sornak kellett

¹⁾ White a terminust eredeti görög értelmében használja, tehát thesis az, a mit mi arsisnak szoktunk nevezni (és arsis a mi thesisünk.)

keletkeznie (?), mely az egyhangúság megtörésére a tiszta iambikus - anapæstikus (ill. trochaikus-daktylikus) alakulathoz képest kezdetlegesebb igényeknek megfelelő lépés, majd a tiszta iambikus és melléje az anapæstikus dimeter alakult ki. Ehhez azonban az oly gyakori iníciaális attritio (akephalisatio) állandósulásával az eredeti akephalos ión dimeterből (—o—o—o—), minthogy a változó szótag látszólag helyet cserélt és a páratlan tagokra ment át, látszólag ereszkedő ütemű logæcedikus, trochaikus és daktylikus hephthemimeresek fejlődtek és ha két ily kolon ritmikus folytonosságban tetraméterre egyesült, az összeköttetéshez szükséges rövid szótag kényszerű közbejöttével, most már valósággal *ereszkedő* akatalektikus trochaikus dimeter származott. Hasonló fejlődésen mentek át az Avesta és Rigveda 11. ill. 11-12 szótagos trimetrikus kolonjai. Hogy a ritmikus kifejezés nagyobb változatosságot biztosítandó hogyan fejlődtek az ión és pæonikus kolonok és a dochmius (eredetileg egy iambikus tripodia a 2. láb arsisának teljes elnyomásával ◡—◡—), könnyebben mellőzhető ez ismertetésből mint a prosodiakos (◡—◡—◡—◡—) és enoplios (◡—◡—◡—◡—) versekből alkotott kolonok, minthogy ezek mértékeinek kérdése gyújtópontja az æol vers körül ritka hevességgel dühöngő vitáknak. White e verseket iambikus és trochaikus, szóval ión mértékeknek tartja — előbbit emelkedő, utóbbit ereszkedő ritmussal — természetesen azonban iambusaik és trochæusaik irracionálisak, a minthogy nyugodtan lehetnek is, lévén e két láb mind a melikus-recitativ mind a beszélt iambikus és trochaikus versekben túlnyomóan irracionális értékű, a mint ezt könyve más részében hosszasan bizonyította. Így szerinte Hephæstion (XV. c.) és a scholiasták (ionikusokról és) choriambusokról szóló frazeológiáját óvatosan kell fogadnunk. A choriambus (◡—◡—) ugyanis az a metrum (láb), melyben a régi æol énekesek ihlete talált megfelelő kifejezésre. Az a primitiv használat, melyben először mutatkozik, a primitiv dimeter első felét quantitás tekintetében nem szabályozta (oooo—◡—◡—) és e határozatlanságból eredő 16 lehető forma közül az első metrum kilenczféle formatiója használatos Aristophanesnél. Ezen polyschematikus dimeter mellett még két gyakori van az æol versben: a glykoni, mely a két első helyet hagyja fluktuálni (oo—◡—◡—◡—) és egy harmadik, mely az első metrumban choriambus, a másodikban glykoni esésű (choriamboiambikus: ◡—◡—◡—◡—). Természetesen az eredeti 12 szótagú primitiv kolon choriambisatiója konstitutióban e három dimeterhez hasonló trimetereket ad, melyeknek megnyitó, első metruma vagy polyschematikus vagy glykoni vagy choriambikus iambikus. (Aristophanes æol verseiről l. a XII. fejr. 230—271.)

Ez áttekintés (XV. fejr.) alapvető tanulsága, hogy nem a meter vagy az egyszerű láb, hanem a kolon a valódi ritmikus mérőegység, az árja nyelvek primitiv költői eleme, melyben a quantitások rendszabályozása, szóval a meterek és egyszerű lábak kialakulása fokozatosan következett be.

Gyakorlatiaknak mondható fejezetei adatgyűjtések és elrendezések Aristophanes, néhol Menander művei alapján. Az alapelvek szakaszai után (I. fejr.) a iambikus di-, tri-, tetra- és hypermeterrel foglalkozik (mind Aristophanesnél mind Menandernél) és melikus meg nem-melikus fajtáit különböztetve meg, e fajtáktól jelentett különb-

segeket is aláhúzza. (II. fej.) Hasonlóképen tárgyalja a trochæust (III.) az anapæstust (IV.), a daktylust (V. fej.) és így megy végig az összes előforduló versformákon és strofikus összefűzéseiken. (— XIII. fejezetig). Sokszor pedans színű statisztikáit már érintők. A XVI. és XVII. fejezetek a bennök, és az egyes részek szerint jellemzően előforduló versformák szempontjából foglalkoznak az Aristophanes-féle játékok szerkezetével (Menanderé a tragédia öt felvonását követi!) és kompozíciójának meghatározásával (*γενιχῶς μικτόν*), míg a XVIII. a systematikus periodusok kimerítő analizisét adja. Végül egy Table of Structure and Rhythms (422—458) teszi könyvének, ha nem is értékét, de mindenesetre használhatóságot emelő kiegészítését, mely az összes Aristophanes-féle darabok összes részeire és az ezekben alkalmazott mértékekre kiterjed. Jól használható indexe és bibliografiája van.

A mi még ezen kívül könyvében található és épen nem jelentéktelen része — az parergon, de teljesen nyers melléhelyezésben, alig fűző szálakkal férczelve keretei közé. Legértékesebb e fejezetek közül az utolsó (XX.), melyben Heliodorosnak (Kr. u. 100 kör.) szűkszavú és erősen csonka aristophanesi kolometriáját vagyis metrikus scholionját adja ki, a melynek összeállításával nemcsak azon régi mestereknek (Aristoxenos, Aristides, Heliodorus, Hephæstion) rója le tartozását. kiknek elveit munkájában első sorban követte, hanem a tudománynak is szolgálatot teljesített. Legkülönlegesebb példája azonban szerkezeti lazaságának a XIX. fejezet, mely a katalexis, szótagmérés s előadás kérdéseit tárgyalja külön-külön pontokban, sőt külön megjegyzéseket ad a prosodiakos-enoplios sokszor hánytorgatott elméletéhez is, szóval azt a fáradságot nem veszi magának, mely az angoloknál oly divatos appendixek segítségével legalább látszatra menti az egységet és egy csillag vagy utalás külsőségével köt az összefüggésbe.

Az egységes eszme hiányolásával legfőbb és egyetlen kifogásunkat mondottuk el.

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

H. Dragendorff: Westdeutschland zur Römerzeit. Mit 16 Tafeln.

Leipzig, (Quelle u. Meyer) 1912. Wissenschaft u. Bildung, 112. köt.)
Kis 8-r. 124+16. sz. n. l., képekkel. Ára 1.25 M.

E művecske, mely népszerű előadások sorozatát foglalja könyvformájába, hét fejezetre oszlik: a rómaiak elfoglalják nyugoti Németországot; a katonai telepek és a városok; a vidéki telepek; a forgalom; a kézművesség és a művészet; a vallás; a nyelv. Szerzője az ókori archæologia irodalmának számos ágát kitűnő szakmunkákkal gazdagította, neve garancia arra, hogy — bár a szakszerű részletekkel való megterhelődést tudatosan kerüli és általánosan érthető világos nyelvén egyenesen a művelt nagy közönséghez szól — a szolid tudományosságnak minden kívánalmát kielégíti. Nagyon melegen ajánlom mindenkinek, ki a tárgy iránt érdeklődik, különösen pedig azt óhajtanám, hogy minden philologus tanár és sok jó diák elolvassa; a latin olvasmányoknak egy részéhez — nemcsak épen a

tárgyi tekintetben e körbe tartozó Tacitushoz — kitünő segédeszköznek bizonyulhat.

Legfőképen azonban arra akarok rámutatni, hogy Dragendorff könyvecskéjének olvasása közben az archæologiai kutatás részleteit figyelemmel nem kíséror philologus bepillanthat e tudománynak a műhelyébe, megláthatja, hogy az a hatalmas rendszeresség és fegyelmezettség, mely e tudományt Németországban vezeti, miként juttat el bennünket a munka okos felosztásával, ezeryi apró megfigyelésnek céltudatos gyűjtésével és nagy szempontok szerint való összegezésével a politikai, katonai, művelődés- és művészettörténet kiválóan fontos kapcsolatainak megértéséhez. Csak egy-két példát. A német provinciális archæológiának természetesen egyik legfőbb feladata a katonai régiségek kutatása, a nagy táborhelyeknek (Saalburg, Haltern, Neuss), a limesnek, a római hódítók egész hadászati berendezkedésének a felderítése. A limest régebben fennállásának egész ideje alatt meglehetősen egyformának képzeltük; ma tudjuk, hogy holmi fából épült őrtornyokat összekötő útvonalból lassanként alakult át sánczczal és árokkal védett, hatalmas kőcastellumokban elhelyezett nagy csapattestekkel megrakott roppant határerődítményvé, továbbá tudjuk, hogy fejlődésének menetében a római birodalom külső politikájának az írott forrásokból rekonstruálható története tükröződik. Első tekintetre jelentéktelenségeknek tetsző leletek megtanítottak bennünket arra, hogy az egyes táborhelyeken mikor, meddig, mekkora és miféle csapatok állomásoztak s hogy ehhez képest a kulturális fejlődést miként befolyásolták; hogy alakult-e körülöttük vagy se polgári jellegű telep, mely esetleg valamely városnak vált magjává. Trierről ezelőtt azt tudtuk, hogy egy pár hatalmas épület ékesítette, melyeknek maradványai közép és keleti Európában a római világnak legnagyobb szabású emlékei; mióta ott minden házbontást és utczejavitást felhasználnak arra, hogy a régi fundamentumok nyomaira jussanak, azóta tudjuk, hogy Trier egységes terv szerint épített, egymást derékszögben metsző utcák szelte város volt, mint a hellenizmus korában Alexandria vagy Priene, Augustuséban a mai Torino. Tudjuk azt is, hogy Germaniában a vagyonos parasztagdák majorai köré csoportosuló hitvány házikók alakultak lassacsckán egy-egy faluvá; e vidéki birtokosok házait — a *villa rusticá*-kat — megkülönböztetjük a városi urak előkelő falusi lakaitól (*villae urbanae*); megállapítható, hogy mindkét háztípus Itáliából származott Germániába, s hogy az utóbbi egyezik azzal, mely a pompeji falfestményekből kihámozható. E házak — a klima követelményeinek engedelmessckéve és az emelkedő kultúra igényeivel számolva — pinczékkel, üvegablakokkal légfűtéssel és fürdőszobákkal voltak ellátva. A német kutatás eredményeinek alapján alkothatunk magunknak képet arról, hogy milyenek lehettek-e szerényebb házak Itáliában, hol az archæologia, egyébként érthető módon, eddigelé az efféle emlékekkel alig foglalkozott. Ez a német provinciális archæologia a germán szellemnek, legalább a történeti tudományok terén, egyik legnagyobb diadala és mindenütt mintaképéül kell hogy szolgáljon a hasonló természetű kutatásoknak.

(Budapest.)

CSERMELYI SÁNDOR.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1914 február 11-ikén *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Zolnai Béla*: Külföldi elemek Szigligeti *Szökött katonájában*.
2. *Papp Ferencz*: B. Kemény Zsigmond Bécsben.

A felolvasó ülést választmányi ülés követte, melyen Heinrich Gusztáv elnöklete alatt jelen voltak: Hegedüs, alelnök, Papp I. titkár, Bleyer, Láng szerkesztők, Császár, Cserész, Gombocz, Gragger, Incze, Kempf, Némethy, Székely, Vértesy és Förster II. titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint a bevétel 4697 K. 66 f., a kiadás 842 K. 66 f. — Az alapítványok összege 11030 K.

2. A társaság tagjai közül meghalt Tóth Márton, r. t.

3. Új rendes tagok: Szidon G. Károly, felsőkeresk. iskolai tanár (aj. Thienemann), Kádár Jolán, tanárjelölt (aj. Bleyer), Dr. Huss Richárd, debreczeni akadémiai tanár (aj. Révay), Zolnai Béla, gyak. tanár (aj. Császár).

4. Székely István indítványára a választmány köszönetet szavaz *Hegedüs István* alelnöknek a közgyűlésen mondott elnöki megnyitójáért, melyben a humanisztikus nevelési irány s a latin nyelv középiskolai tanítása érdekében meggyőző erővel sikra szállott, s kimondja, hogy az e beszédben kilátásba helyezett egyesület eszméjét meleg rokonszenvvel kíséri.

5. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— A Toldi-mondáéhoz. Legújában ismét több oldalról szólhat hozzá a sokat zaklatott és még mindig nagyon homályos Toldi-mondáéhoz. E legújabb vélemények felülbírlására vállalkozik Bartha József, a ki a Toldi-mondáról már 1899-ben adott ki egy önálló füzetet, melyről (EPhK. XXIII, 1899, 74:3. l.) kimutattam, hogy teljesen értéktelen dilettáns locsogás, a Toma István szerkesztette «Élet és irodalom» cz. kötetben (Budapest, Élet r.-t., 1914) a 258—265. lapokon *Újabb vélemények a Toldi-mondáról. Felesleges kutatások* címmel írt cikkében, mely mindenkép méltó párja 1899-iki elhíresedett dolgozatának.

Már cikkének bevezetése is meglepő, sőt megdöbbentő. Azt állítja: 1. hogy ő mutatta ki, hogy a monda nem ősrégi mythologiai eredetű, a mit tudvalevőleg Kemény Zsigmond mutatott ki, kinek fejtegetését én annak idején (EPhK. III, 1879, 153. l.) néhány újabb szemponttal kiegészítettem; — 2. hogy ő «megállapította», hogy a történelem és monda Toldija egyazon személy, a mit tudvalevőleg Szilády Áron mutatott ki és Szilády óta minden magyar gyerek tud; — és 3. hogy ő mutatta ki, hogy a monda nem «idegenből származott hozzánk», a mit eddig még senki sem állított (legfeljebb Greguss fejezte ki magát nem elég óvatosan), mert minden komoly kutatónál eddigelé mindig csak egyes idegen «elemekről» és idegen «hatásokról» volt szó, melyek, még mindig nem tudni hogyan, a történeti Toldi alakjához és esetleg tetteihez fűződtek. Egyébiránt a szerző, úgy látszik, az elmebetegségnek egy sajátos fajában szenved (nem tudom tudományos nevét), mely abban áll, hogy a beteg mindent magának tulajdonít, a mit mások csináltak, esetleg még azt is, a mire elég példa van, hogy a világot is ő teremtette.

E szánalmat keltő bevezetésre következik a «tudományos» fejtegetés, mely három pontból áll:

1. Czáfogatja a Birkás Géza cikkét (Etnogr. 1912, 277. l.), mely a francia Rainouart-mondára hívja föl a kutatók figyelmét, egybeállítva számos többé-kevésbé lényeges vonást, mely mind a két hős alakjában és tetteikben feltűnően hasonló. Bartha ezt a figyelemre méltó föltevést úgy czáfogatja, hogy ismét fényes bizonyosságát adja meglepő tudatlanságának. Hisz egész előadásából meggyőzően világos, hogy Ilosvait sem olvasta vagy legalább nem értette meg. Ezt legjobban mutatja a Miklós és György viszonyára vonatkozó tarthatatlan fölfogása, de legcsattanósabban végkövetkeztetése, hogy «Toldi komoly, méltóságos, férfias alak; Rainouart pedig félszeg, neveléses és groteszk» (263. l.). A ki Ilosvait csak felszínesen olvasta is, igen jól tudja, hogy Toldija szóról-szóra, betűről-betűre olyan, mint a milyennek Bartha (kivételesen igen helyesen mert Birkás alapján) a francia monda hősét mondja. De szerző nem ér, tette meg Birkás fölfogását sem, a ki sehol sem állította, hogy a két monda vagy a két hős azonos; csupán azt fejtegette, hogy a Rainouart-monda is eljuthatott hazánkba és szintén (egyéb történeti és mondai elemek mellett) valahogy hozzájárulhatott a Toldi-monda kialakulásához.

Mellesleg újból felhívom kutatóink figyelmét Wolfram von Eschenbach középkori német költőnek «Willehalm» cz. eposzára, mely francia szövegek alapján Rainouart (Rennewart) történetét tartalmazza. Mégis sokkal valószínűbb a francia mesének Wolfram révén hazánkba átszívargása, mint azon olasz-délszláv közvetítés útján, melyről eddig szó volt. Figyelmet érdemel, hogy Wolfram ezt az eposzát 1220 körül írta Thüringiában, hol akkor II. András királyunk leánya, a későbbi Szent Erzsébet, IV. Lajos uralkodó tartománygróf neje volt. Tudjuk, hogy ez időben Magyarország és Thüringia közt sűrű érintkezés volt, a mi természetesen meséknek és mondáknak átszarmazását is nagyon megkönnyítette és eléggé meg is magyarázza. A «Willehalm» folytatása, Ulrich von Türheim «Der starke Rennewart» (1250) cz. lovagregénye is érdemelne egy kis figyelmet.

2. Czáfogatja Karácsonyi János kitűnő kutatóknak Birkással szemben kifejtett nézetét (Etnogr. 1912, 321. l.), mely csakugyan bajosan fogadható el (mit már mások kimutattak), de nem a szerző naiv okoskodásából, mely szerint a középkorban a lelkészeknek «alig jutott eszükbe, hogy a nép részére a Szentek élete helyett a Rainouart-mondából vegyék prédikációik tárgyát.» Ilyet csak oly ember állíthat, a ki teljesen tájékozatlan a középkori irodalomban, soha régi prédikációkat nem olvasott és még a Gesta Romanorumot sem ismeri, melyből a legkényelmesebben megtanulhatta volna, hogy a középkori, persze a mai lelkészek is, bizony minden mesét, élményt, esetet stb. fölhasználtak, melyet nemes tisztök szolgálatában hasznavehetőnek vagy ajánlatosnak fölismertek. Teljes járatlanságát bizonyítja az az állítása is, hogy a mesék átszarmazásához «legalább is két elengedhetetlen föltétel» szükséges: 1. «ha az illető népek egymással oly sűrűn érintkeznek, hogy egymásnak irodalmi termékeit eltanulhatják» (mily stílus!) és 2. ha valamely mese fordításban terjed el. Pedig az összehasonlító irodalomtörténetnek minden lapja mutatja, hogy sem az egyik sem a másik «elengedhetetlen föltétel» nem szükséges, mert az «átszarmazatásnak» számos más csatornája is van, mit pl. a népregék vándorlása vagy a keresztes hadjáratok hatása eléggé bizonyít.

3. Kimutatja, hogy Wertner Mór (Akadémiai Értesítő 1913, 172. l.) az ő 1899-iki dolgozatát nem ismerte, midőn cikkét megírta, és rossz néven veszi tőle, hogy részben ugyanazokat az okleveleket idézi, melyeket ő már előbb (de előtte már Szilády Aron is) szintén fölhasznált. Hogy Wertner nem ismeri Bartha dolgozatát, tényleg nem szép dolog, de könnyen érthető: Wertner kizárólag a *történeti* Toldi iránt érdeklődött és így nem tartott kutatásai körébe tartozónak egy füzetet, mely a Toldi-mondát

tárgyalja. De ez a tényállás egyáltalában nem rontja le Wertner adatainak és következtetéseinek (részben elvitázhatatlan) érdemét. Magam mutattam be dolgozatát az Akadémiában, oly bevezető megjegyzéssel, hogy nem tartom fejtegetéseit mindenben kifogástalanoknak; arra nem éreztem magamat kötelezettnak, hogy minden egyes adatának új vagy nem-új voltát, a mi különben is mellékes, kimutassam. Hisz nem a részben már Sziládytól fölhasznált adatokban van dolgozatának értéke (a mennyiben van), hanem az adatok fölhasználásában és a belőlük vont következtetésekben.

Szerző tehát ez új dolgozatában nem czáfolt meg semmit és nem bizonyított be semmit; különben: úgy látszik, még ma is 1899-iki álláspontján van, midőn dolgozatában a fényes győzelemnek fölemelő tudatában kijelentette (80. l.), hogy «a Toldi-monda minden ízében magyar termék», a mi ma nap, már csak Fóti Lajos adatai mellett is, egyszerűen abszurdum. De nemcsak szerző álláspontja, hanem módszerének (sit venia verbo!) gyerekes naivsága is arra kényszerít, hogy ma is ismételnem kell, a mit róla tizenöt évvel ezelőtt kifejtettem: hogy semmikép sem ért a dologhoz, mert, egyebet nem tekintve, az összehasonlító irodalomtörténet terén meglepően tájékozatlan, laikus diletáns.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTÁV.

— Adalékok Tompa Mihály életrajzához. Az alább közölt adatok Tompa utolsó éveire, utolsó hónapjaira vonatkoznak. Tompa öt levele, a melyet Horváth Lajosnak, a Deák-párt e kitünő tagjának írt. Horváth Lajos az 1865—8. országgyűlésen mint Miskolcz képviselője vett részt s előkelő szerepet vitt az igazság- s pénzügyi és honvédelmi javaslatok tárgyalásában. Az igazságügyi bizottságnak később is mindég egyik legnagyobb tekintélyű tagja volt. Mint szónok is a jelesebbek közé tartozott. Alsó-Zsolnán (Borsod várm.), 1824-ben született s 1848-ban Szemere Bertalan belügyminiszteriumában fogalmazó volt. Néhány évvel ezelőtt halt meg. Hozzá intézi Tompa a *Novemberben* című egyik legszebb hazafias költeményét.

Az első levél Tompa házvételére vonatkozik. Mint ismeretes, Tompa az utolsó években összekuporgatott pénzeszkéből Putnokon a Pásztor Sándor házat veszi meg, hogy ha felesége özvegyen marad, legyen hol meghúznia magát. Ez a levele is csak a szörnyen ideges és nagybeteg férfiút mutatja, a ki minden legcsekélyebb ok miatt is kínos aggodalmakat állott ki. A házvétel miatt semmi baja nem volt. A többi levelek minden magyarázat nélkül is érthetők.

Itt közlöm továbbá Szász Károlynak és Lévay Józsefnek szintén Horváth Lajoshoz írt leveleiből a Tompára vonatkozó részt. Ez adatok ugyan nem új oldaláról mutatják előttünk a beteg költőt, de az eddig megállapított jellemvonásait egyben-másban mélyítik, erősítik.

Végül megjegyzem, hogy az eredeti leveleket egy hatodosztályú tanítványom hozta hozzám, s én a M. N. Múzeum könyvtárához utasítottam, s úgy értesültem, hogy Tompa levelei csakugyan oda is jutottak.

1. Tompa — Horváth Lajosnak.

Kedves jó Lajosom!

Én téged elébb utóbb megöllek az alkalmatlankodással, az örökös juridikus kérdésekkel; de hát mit tegyek: mikor ez a kutya sors a bajt csoportostúl veri a nyakam közé.

Kérdésem most is a minapi adásvevési ügyben leend. A ház áttelekkönyveztetett s nagyot leheltem; de korán volt; a komédia folyvást tart. Halld és tanácsolj:

Mikor vettük: fizettünk készpénzben 800 forintot s kötelezvényt

adtunk 900 forintról, az adásvevési szerződésbe az betétetvén: hogy ki van egészen fizetve. A fizetési határidő szept. 15-re tétetett a 900 forintról. Most néhány forintunk akadván: nem vártam a terminust, hanem néhány száz forintot küldvén, s a hátra lévőről új kötvényt: a régi 900 forintról szóló kötelezvényt, — mint természetes — visszakértem.

Azonban az én P[ásztor] Lajosom küldi a kötvény helyett egy az adásvevőkor csak *pro notitia* frott *adásvevési szerződés másolatát*, datum, aláírás nélkül. a melyen se adó, se vevő, se tanú nincs, melynek *sajátkezűleg* aláírja: hogy a házért ki van fizetve; ír privát levelet, melyben elősmeri: hogy a pénzt megkapta; aláírja a *retour recepissté*, melyre az öszveg ki van téve; de a legfőbbet, az eredeti kötvényt nem küldi. Úgy-e bolond história! Én nem tudok a dologhoz, de érzem: hogy ez nincs rendén, igaz-e? —

Most újra írtam neki, de bár tized napra még választ se kapok. Tanácsolj, hogy ha csakugyan nem küldené a kötvényt: mit tegyek? hol kezdjem a dolgot? Nincse-e Tisza-Füreden valami ügyvéd, vagy meghatalmazható ember ösmerősöd?

Tegyük azt az esetet: hogy vásárolt vagy bármikép túladott kötvényünkön: (van-e, lehet-e ilyen?) akkor . . . quid juris? Veszélyben van-e pénzünk, s megperelhetők vagyunk-e vele a fentebbiek után mondott s történt dolgok daczára?

Jó előre akarom tudni tanácsodat, mert ez a história nem történik természetesen. Igen jó, áldott embernek mondják, de itt arra nem lehet semmit adni. Válaszodat szívesen várom. Mi még folyvást a régi nyomorban. Csókollak Józsival (ki legyen Fränkel körül). Isten veled. Hanva, jul. 18. 1867.

szereető igaz híved Miska.

[Kívül a cím:] Tekintetes Horváth Lajos Urnak, barátságosan.

Miskolczon.

[A levél zárlatán kettétört piros pecsét.]

2. Tompa — Horváth Lajosnak.

Kedves Lajosom!

Égészségem felől kérdezősködöl. Láthatod e nem saját kezem írásából: mi karban lehet ez. Én, Édes Barátom, a végnapokat élem, és e lassú haldoklás másfél hónapja tart. Azonban hiszem az Istent: hogy nem sokára teljes és tökéletes gyógyulásomról fogsz hallani.

Mi az általad felhozott és bővebben magyarázatot nem igénylő indokolatlan jó akaratot illeti: légy meggyőződve, hogy az embereknek sokkal több eszök van, mint hogy át ne látnának a szítán, sokkal több irigységök és malitiájok: mint, hogy többet adjanak valakinek, mint a mi competál; sőt száz eset közül 90-szer a valódi érdemből is levonnak. E tekintetben hát nem lehetek veled egy véleményben.

Hanem azt már én is igen sajnálom: hogy betegeskedel, hogy szédelgésekben szenvedsz; kiméld magadat, mert hozzád egy magadnál nagyobbak is joga van és az: a haza.

Feleségem szívesen köszöni megemlékezésedet, üdvezel, ölel velem együtt. Midőn leveled megérkezett: el is mosolyodtam egy pár szaván. Leveled pecsétjén jártatván ujjja hegyét: nagyon megtetszett neki s nem győzte nézegetni, mondván: hogy is nem lehet itt ilyet kapni! Elmosolyodtam, 's mondam neki: no ne búsulj, kedves Lajosunk (ha megírom neki:) megteszi neked, hogy küld Bécsből ilyet, sőt olyat is, e fajban, hogy nem szarvasfő, hanem valami virág, madár, vagy más költőibb dolog lesz rajta.

Képzeld: Szász Károly ígérkezett hozzám. A háznak ünnepe lesz, mint mikor ti jöttök.

[Saját kezével:] Ha az Isten még addig nyújtaná életemet, míg haza kerültök: — már haza: Pest-e vagy Miskolcz? — úgy-e eljősz engem megnézni? kezemet utoljára megszorítani? Hozzom Isten! Hanva febr. 14. 1868.

Híven szerető barátod
Miska.

3. Tompa — Horváth Lajosnak.

M. I. gyanánt levelemhez.

Szász és Lévay nálam voltak, Te és János hiányoztatok csak. Légy szíves tudósítani a Lévay s nőm-féle¹⁾ dologról, mihelyt lehet.

Azután tedd boldoggá ezt az asszonyt, küldvén neki egy rakás ilyen alakú s minőségű pecsétet, de nem bakszarvakkal, hanem szelidebb kép-pel, képletekkel, madár, pillangó, virág, sat.

Hanva, febr. 23. 1868.

Szerető híved
[Aláírás nincs.]

[Czímzés]: *Horváth Lajos* magyar országgyűlési képviselő és delegatus Úrnak. Bécs. Frankfurt-Hotel. bérmentve 5 kr. [A levél zárlatán kettétört fekete pecsét.]

4. Tompa — Horváth Lajosnak.

Kedves szeretett Lajosom!

Végtelen örömet okoztál a pohárral. A feleségem valódi hálát érez irántad; és a pecsétek, a pecsétek! Az igaz, kedves barátom, hogy én se láttam ilyet soha s bámultam ezen en miniature-művészetet.

Nagyon fájt: hogy mikor a fiúk itt voltak, te nem voltál, nem lehettél; pedig hiszen kilátás sincs — Én pedig *menő félbe* vagyok.

Csudálatos az a zaj, mely a politikai pártok közt van, az az életre halálra szóló gyűlölködés — jellemtelenség, utálat.

Hatalmas beszédet mondott Ráth B. ellen; de barátom, még fogalmam se volt oly gyarló nyelvészrül mint Ráth. Csak egy példát a 100-ból. Azt mondja: «Csak azt a lázítást fogja fenytő kereset alá a *sajótörvény*, mely lázadás és forradalomra vezet.» Szép törvény!

Csókollak szeretett Lajosom. Szép csibukomat kezvedbe adják a *fekete márvány* pipával majd; nem azért, hogy neked drágábbak ne volnának, de becsesebb nem lesz, mert tőlem, kinek lelkéhez voltál még 2—3 emberrel forrva, tőlem emlék az.

[Aláírás, kelet nélkül; de a köv. levél kelete, márcz. 3. után.]

5. Tompa — Horváth Lajosnak.

Kedves Lajosom!

Az asszony szívszakadva várja válaszodat a pohár, a *Tompá-né* néni=poharának ügyében. Csókollak.

Hanva Mart. 3. 868.

Igaz híved, Miskád. Most már egészen furesán.

U. I. Nem ő irat neked, én látom csak a dolgot.

6. Lévay — Horváth Lajosnak, 1867. febr. 19.

[A Tompára vonatkozó sorok:]

Tompát nagyon meglepte s igen jól esett neki leveled, valamint azon általános jó fogadtatás is, melyben a hozzád írott kitünő és időszerű

1) A *féle* szó kétszer van írva az eredetiben.

verse¹⁾ mind az irodalom, mind a közönség által fogadtatott. Szegény Miskánk! Mindig akad új meg új baja. Most már arról panaszkodik, hogy senki ajtót se nyit reá, mert rá költötték, hogy ki nem állhatja az embereket. Mily kár, hogy kitünő tehetségű, tiszta melegeklű barátunkat szerencsésebb körülmények közé vagy legalább hozzánk közelebb nem hozta a Gondviselés.

7. Szász Károly — Horváth Lajosnak.

Édes Lajosom!

Jó neven veszed tudom, bár tudósításom tartalma ne legyen is valami nagyon örvendetes, ha Miskánk állapotáról közvetlen legközelebbi tapasztalásom nyomán értesítelek. Meglátogattam szegényt, Józsival együtt, ki Miskolezról velem jött, ott töltöttünk másfél napot s láttuk — én talán utoljára! — az egykori Tompa szomorú romjait.

Az utóbbi hetekben irtózatossá izgatottság volt rajta észrevehető. Csaknem mindennap kaptam tőle levelet hol egy, hol más bizománnyal, melyeket, ha legcsekélyebb jelentőségűek voltak is, lázasan sürgetett. A mellett tudtam, hogy ha nem is ily gyakran, de többekkel is tesz hasonlót. Leglázásabb sürgetéseinek tárgya volt arczképe. Halálát érzvén s sokkal közelebbinek hívén azt mint valóban van, barátainak egy arczképet akart hagyni emlékül. Nem akarván mostani megtört alakjában hagyni azt megfoghatatlanul mellőzvéni férfikori teljéből fölmaradt képeit is, ragaszkodott a fiatal korbéli Vahot-féle álló képéhez, mely maga idejében kétség kívül legjobb képe volt, de nekünk, a *mi* Tompánkat még sem idézheti emlékünke.

Nem írhatom le, szóval elbeszélni is sok volna, e kép újra rajzoltatásának minden fázisait. Legalább 20 levelet s ugyanannyi telegrammot váltottunk, hogy a kép így legyen, úgy legyen, ily változással, ekkora, ennyi példányban stb. Először 20—25-öt akart, a legközelebbieknek; aztán 40—50-et kissé szélesebb körben; a mint a neveket összeírta, már 80-at kívánt; s hogy 100-at vittem neki, nem lőtt elég, még 25-öt után kell nyomatnom.

Levelei, telegramjai, melyekben a képeket mindennap, néha kétszer egy nap, sürgetve, követelte, mind haldoklásról, 1—2 nap[i] életéről beszéltek. Ellenálhatatlan vágy támadt bennem: meglátni őt még egyszer, ha állapota csakugyan oly kétségbeesett mint maga hiszi, — megkísérteni megnyugtatótását, ha nem. Váratlanul meglepni őt nem mertem, félve érzékenységre veszélyes, vagy tán halálos csapást mérni a meglepetés által. Feltételesen, bizonytalanul elsőben, írtam: hogy talán magam vihetem el a képeket. Ő ezt azonnal a haldokló kétségbe esésével ragadta meg, írt s sürgönyözött egy nap kétszer-háromszor, hogy menjek, gyógyítsam meg megtört szívét, imádkozzak, hogy addig meg ne haljon stb. Nem léphettem vissza; s feleségemet betegem hagyva, megindultam a nagy útra. Miskolezon Józsival egyesülve, mult szerdán, — általa előnkbe küldött kocsin — szándékosan késve egy pár órát s vagy nagyon várva, léptünk be hozzá. A találkozás mégis érzékeny s túlfeszítő volt. Ott létünk aztán péntek reggelig, felvillanyozta őt; megnyugtatta sokban, s enyhületet adott szenvedései egyhangúságának.

Kérded: hogy találtam őt? Jobban, mint ő hiszi magáról, de sokkal rosszabbul, mint én képzeltem is. Megtört; hátban, derékban egészen összegörbödött, arcban 70 évesse vénült, csontig megsoványkozott, jární, ülni, beszélni csak nehezen tudó. Egy szóval: a halál rá ütötte már irtózatossá bélyegét. De azt hiszem, ha naponként több ízben eljövő szívögörcseinek

¹⁾ A *Novemberben* című.

valamely erősebb rohama egyszer hirtelen meg nem öli (mi szintén lehető pedig!) — akkor a tavasz beálltával még valamennyire üdülni fog s talán egy nyarat és őszt kihúzhat még — szegény több telet alig!

Hidd meg Lajos, úgy fáj szívem ez emberért, hogy szinte sírok, ezeket írván! S mégis óhajtánám inkább ennyi szenvedés után hamar halálát, mert irtózom a rá váró hosszas kínoktól, látva mily erő- és türelemvesztett már is! Szegény felesége el van készülve, beleadta magát az elfordíthatatlanba! S nekünk is azt kell tenni.

Legalább mégis két jó s édes napot szereztünk néki. Örült nekünk nagyon, perczekre még vidám is volt; elválásunk azonban ismét megrázta nagyon. Józsinak azt mondá: Téged, közelből, talán látlak még — de Károlyt soha! s elkezdett sírni zokogva. Mikor kocsira ültünk, oda jött s verte ablakát sírva: — Nem látlak többet, soha...

De elég!¹⁾

(Budapest)

VÁCZY JÁNOS.

— Petőfi és Shelley. Mint a legtöbb nagy lírikusnál, Petőfinél is akadhatnak oly költeményekre, melyekre nézve az inspirációt, vagy mondjuk az alapötletet másoktól merítette, de aztán ezt az ötletet a maga módján, önállóan és úgy dolgozta fel, hogy az ő verse merőben más lett. Ennek az eljárásnak egy érdekes példájára akarok rámutatni. Shelleynek — a kit Petőfi nemcsak ismert, hanem fordított is — van egy ily című verse: «A dream of the Unknown» (Álom az ismeretlenről). Öt nyolcz-soros stanzából álló költemény, melyben az van elmondva, hogy a költő, álmában, szebbnél szebb virágokat szed, bokrétát köt belőlük és aztán

I hasten'd to the spot whence I had come
That I might present it — O! to whom?

(Siettem arra a helyre, a honnan jöttem, hogy átnyujtsam — óh! kinek?) Ez a pointe ugyanaz, a mi a Petőfi «Elmondanám» cz. verséé, a hol a költő arról szól, mily lángoló szavakkal szeretne vallomást tenni, s ezzel a tréfával fejezi be a három kurta strófát:

Elmondanám ezt, s többet ennél,
De nem mondanám, mert *nincs kinek*.

Azt hiszem, ahhoz kétség sem férhet, hogy ez a vers Shelley hatása alatt született. De mégis mennyire más, mint a «Dream»! Shelleynél hosszúra szőtt, álmatag sóvárgás az ismeretlen után, a kit «szeretne szeretni», Petőfinél egy kis tréfa, kedvesen, dévaján elmondva. Amaz, az ő bágyatag melancholiájával, igazi Shelley, emez friss, üde hangjával, igazi Petőfi.

(Budapest.)

RADÓ ANTAL.

— Adatok a magyar drámafordítások forrásaihoz. Császár Elemér akadémiai értekezésében²⁾ Kornéli József *A félénk kadét vagy mikor szeretnek (némelyek) a bécsiek katonák lenni* cz. szabad vigjátékfordításának eredetijéről — a Bayer Józseftől közölt Mérey-féle «Játékszíni darabok lajstromá»-ra hivatkozva³⁾ — Hafnernek *Der Furchtsame* cz.

¹⁾ A leírt látogatás 1868. febr. közepe körül történt s e levél azután kelt. L. a 3. sz. alatt közölt levelet.

²⁾ *A német költészet hatása a magyarra*. Bpest, 1913. 101. l.

³⁾ *A magyar drámai irodalom története*. II., 415. l., a hol azonban Hafner mellett Frenk (helyesen Trenk) is említve van.

darabját nevezi meg.¹⁾ Hafner vígjátékának elolvasása nem hagy kétségben affelől, hogy nem lehetett forrása Kornéli fordításának. Fősze-replője egy öreg úr, ki a kísértetekből való félelmében egész háznépét gyöttri; ebből a babonás öregből még a szabad átdolgozó sem alakítha-tott kadétot, a ki csak néha szeret katoná lenni. Kornéli fordításának forrása Trenk Frigyes bárónak *Der Furchtsamme Kadet im Türkenkriege*²⁾ cz. vígjátéka. Iránydráma a bécsi katonaságnál és nemességadásnál el-harapozott rendszer ellen, a mely lehetővé teszi, hogy tehetségtelen és érdemetlen elemek magas katonai rangra emelkedhessenek. Hőse egy fel-gazdagodott és nemességet vásárolt mészáros kadétfia, ki eddig nagy kevélyen pompázott egyenruhájában s az őrnagy leányát akarta feleségül venni, hogy annál fényesebb katonai pályát futhasson meg. De most, hogy kitört a török háború, hallani sem akar arról, hogy az ellenség ellen menjen, mert olyan gyáva, hogy még a török datolyaárus elől is megfut. A szülők nagyon fájlalják, hogy fiuknak el kell hagynia a csillogó uni-formist; de már elég dicsőséget szerzett neki a ruhája: egész Bécs városa látta benne és gratulált neki; a hazáért küzdeni vagy épen leelőteni magát senkinek sem kötelessége.

Kornéli fordítását a cenzorhoz ilyen czímen terjesztette fel: *A fé-lénk kadét vagy mikor szeretnek némelyek katonák lenni*. A zsebkönyvben «némelyek» helyett «bécsiek» szerepel. Természetesen a «bécsiek» az ere-detibb czím, minthogy Trenck darabja a bécsiek ellen irányul.³⁾ A fordító csak azért változtatta meg a darab czímét a cenzori példányon, mert eredeti czíme alatt méltán félhetett az előadatasi engedély megtagadásától. Ezért is nem nevezi meg az eredeti mű szerzőjét, mint a darabjával együtt felterjesztett másik két dráma fordítója.⁴⁾ A budai és pesti német színészek is felterjesztették Trenck darabját az előadás engedélyezése czéljából; de az egész cenzori példányon átvonul a cenzor vörös czeruzája: az elő-adást nem engedték meg.⁵⁾ Magyar színpadon is csak egy előadást ért (1793, V. 28.).⁶⁾ Tudomásunk szerint ez a Trenck darabjának egyetlen előadása.

Császár munkájának függelékében felsorolja, mindazokat a magyar munkákat, melyek német vagy német közvetítéssel más idegen forrásra vezethetők vissza. Összeállításához pótlásul hozzáfűzöm a következő ada-tokat: Pece Mátvás *Az asztalos*⁷⁾ cz. vígjátékfordításának eredetije: Paul Weidmann, *Der Schreiner*. Vigj. Bécs, 1794.⁸⁾ Láng Jánosnak *Az oskolai tudós* cz. vígjátékfordítását⁹⁾ a német közvetítéssel hozzánk került angol művek csoportjába kell sorolnunk, a mennyiben forrása Schrödernek *Miss Cowley* angol eredetije nyomán készült *Der Schulgelehrte* cz. fordí-tása.¹⁰⁾ A német közvetítéssel hozzánk utott spanyol drámák sorát ki-

¹⁾ A következő kiadást használtam: *Der Furchtsame*. Ein Lustspiel in 3 Aufzügen. Verfasst von Philipp Hafner. Wien, 1764.

²⁾ Ein Originallustspiel in 3 Akten von Friedrich Freyherrn v. der Trenk. Pest u. Ofen é. n.

³⁾ L. Bayer: *A nemzeti játékszin története*. II. 305. l.

⁴⁾ L. Bayer u. o.

⁵⁾ L. ezt a cenzori példányt Budapest Székesfőváros Levéltárában. 1907/883. sz. a.

⁶⁾ L. Bayer, id. m. II. 376. l.

⁷⁾ Császár id. m. 123. l.

⁸⁾ Goedeke, *Grundriss* V. 2. 314 l. De már 1787-ben adták Bécsben. L. Rub, *Das Burgtheater*. Wien, 1913. 19 l.

⁹⁾ Császár id. m. 123. l.

¹⁰⁾ Rub id. m. 14. l. Goedeke nem tud Schrödernek ezen fordításáról. Valószínűleg kéziratban maradt. A budai és pesti német színházakban is színrekerült ez a darab, lehet, hogy ép ez volt a közvetítő a magyar for-dításához.

egészítjük Léhner Andrásnak *A bölcselkedő szép cz.* 1796 előtt készült vígjáték fordításával, mely Mérey adata szerint egy *Die philosophische Dame* cz. darabon alapszik.¹⁾ Ez Moreto *Donna Diana*-jának német fordítása, melyet Gozzi olasz átdolgozásának közvetítésével Schletter készített. Megjelent: Bécs, 1784.²⁾

(Budapest.)

KÁDÁR JOLÁN.

— A midrás Beresit rabba 100. fejezetéhez. Köszönettel kell adóznom Klein Sámuelnek az EPhK. januári számában közölt s az *Agrippa-mese gondolatát kétségtelenül képviseelő* midrás-adatért. A mit azonban czikkem iránya is mutat, az adatok sorozatában nem volt szándékom a klasszikus kortól későbbi időkre is visszamenni, mert a későbbi adatok a keresztelkedések számtalan lehetősége miatt a mese eredetére úgyszólván semmitmondók. A közölt adat nem is ebből a szempontból érdekes előttem, hanem a klasszikus latin-görög területtől kétségtelennek mondható függetlensége miatt, s így föltevésemnek valóban értékes támogatója. Egy tévedést legyen szabad még megjegyezmem: Klein azon lehetőségnek adott kifejezést, hogy e midrási sorokra volnának visszavezethetők Pál apostolnak idéztem szakaszai. Úgyde Paulus Kr. u. 67-ben halt meg, a Halachák és Haggadáék pedig a Kr. u. II. századnál régibb időre vissza nem vihetők sőt a Pentateuchusra vonatkozó midrás rabba tudtommal legfeljebb a Kr. u. IV. századra tehető. Bajosan vonható tehát kétségbe azon állításom, hogy Paulushoz a hasonló keleti (egyelőre perzsa irányban jelzett), igen régi forrásból az alexandriai korban a közismertség közvetítése útján juthatott s most már nincs más látra, mint a Kelet jelzett irodalmának átkutatása.

(Kassa.)

HELLE F. HUGÓ.

— Új könyvek a classica philologia köréből.

Allinson, A. C. E.: Roads from Rome. New-York (Macmillan Co) 1913. 8-r. XII, 216. l. 5 sh 6 d.

Attici, T.: Pomponi epistularum ad Ciceronem reliquiae. Collegit et anotationibus illustravit Santi Consoli. Rom (Loescher) 1913. 8-r. XI, 102 l. 3 M. 20.

Bannister, E. M.: Monumenti Vaticani di paleografia musicale latina. Raccolti ed illustrati. Editi a cura della biblioteca Vaticana. [Codices e Vaticanis selecti, phototypice expressi. Vol. XII.] Leipzig (Harrassowitz) 1913. Folio. LXI, 280 l. 130 tábla. 320 M.

Besson, Charles Henry: Isidor-Studien. (Quellen u. Untersuchungen zur latein. Philologie des Mittelalters, begründet von L. Traube. IV. Bd.] München (Beck) 1913. 8-r. VII, 174 l. 7 M.

Birt, Th.: Kritik u. Hermeneutik. Nebst Abriss d. antiken Buchwesens. [Handbuch d. klass. Altertumswissenschaft, begründet v. J. v. Müller, fortgeführt von R. v. Pöhlmann. I. Bd, 3. Abt.] München (Beck) 1913. 8-r. XI, 395 l. 7 M. 50.

Bloch, G. La république romaine: conflits politiques et sociaux. Paris (Flammarion) 1913. 8-r. 333 l. 3 fr. 50.

Bubbe, Gualterus: De metamorphosibus Græcorum capita selecta. Halle (Niemeyer) 1913. [Diss. philol. Halenses XXIV.] N. 8-r. VIII, 84 l. 2 M. 80.

Buday Árpád: Római felirattan. Kolozsvár (szerző kiadása) 1914. N. 8-r. 420 l. 14 K.

¹⁾ V. ö. Bayer: *A magyar drámairodalom története*. II. 416. l.

²⁾ Goedeke id. m. V. 322. l. Rub id. m. 16. l.

Busse, A.: Sokrates. [Die grossen Erzieher.] Berlin (Reuther & Reichard) 1914. 8-r, X, 248 l. 4 M 20.

Cauer, Paul: Palæstra vitæ. Das Altertum als Quelle der Geistesbildung. 3., vielfach verb. Aufl. Berlin (Weidmann) 1913. 8-r. XI, 181 l. 4 M.

Cotterill, H. B.: Ancient Greece, a sketch of its Art, Literature and Philosophy. New-York, 1913. 8-r. 24+498 l. Képekkel. 2 doll. 50.

Cramer, F.: Römisch-germanische Studien. Beiträge z. röm.-germ. Altertumskunde. Breslau (Hirt 1914. Lex. 8-r. VIII, 263 l. 6 M. 80.

Domaszewski, A.: Geschichte d. römischen Kaiser. 2 Bde. 2. Aufl. Leipzig (Quelle & Mayer) 1914. N. 8-r. VIII, 324 l. és IV, 328 l. 16 M.

Galahad, Sir: Im Palast des Minos. München (Langen) 1913. 8-r. XVI, 120 l., 12 tábla és 1 terv. 3 M 50.

Geiger, Frider.: De Sacerdotibus Augustorum municipalibus. Halle (Niemeyer) 1913. [Diss. philol. Halenses XXIII.] N. 8-r. VI, 145 l. 4 M. 80.

Gercke, A.: Die Entstehung der Aeneis. Berlin (Weidmann) 1913. 8-r. VII, 205 l. 5 M.

Gsell, S.: Histoire ancienne de l'Afrique du Nord. I. Paris, 1913. 8-r. 10 fr.

Hatzidakis, G. N.: Ἄγγελος u. Verwandtes. [Sitzgsber. d. Wiener Akad. d. Wiss., Philos.-histor. Klasse. 173. kötet. II. Wien (Hölder) 1913. N. 8-r. 11 l. 30 f.

Hausrath, Aug. u. Marx, Aug.: Griechische Märchen. Märchen, Fabeln, Schwänke u. Novellen aus dem klass. Altertum, ausgewählt u. übertr. Jena (Diederichs) 1913. 8-r. XXII, 263 l. 23 tábla. 6 M.

Hippolytos' Kapitel gegen die Magier. Refut. Haer. IV. 28—42. Erklärt von R. Ganschientz. [Texte u. Untersuchungen zur Gesch. d. althristl. Literatur, hsgb. von A. Harnack u. C. Schmidt; 39, 2.] Leipzig (Hinrichs) 1913. 8-r. 77 l. 2 M. 50.

Hirschfeld, Otto: Kleine Schriften. Berlin (Weidmann) 1913. 8-r. IX, 1011 l. 30 M.

Historia septem sapientum. II.: Johannis de Alta Silva Dolopathos sive De rege et septem sapientibus. Nach den festländischen Handschriften kritisch herausg. von *Alfons Hilka*. [Sammlung mittellatein. Texte, hgb. v. Hilka. Nr. 5.] Heidelberg (Winter) 1913. 8-r. XIV, 112 l. 2 M. 20.

Hist. septem sapientum. Die Fassung der Scala celi des Johannes Gobii Junior. Nach den Handschriften kritisch hrsg. von A. Hilka. Halle a. S. (Waisenhaus) 1913. 4-r. 28 l.

Holländer, Eug.: Die Medizin in der klass. Malerei. 2. Aufl. Stuttgart (Enke) 1913. 4-r. XX, 478 l. 272 képpel. 28 M.

Johannes, Monachus: Liber de miraculis. Ein neuer Beitrag z. mittelalterl. Mönchsliteratur von Pat. M. Huber O. S. B. [Sammlung mittelalterl. Texte, hsg. von A. Hilka, Nr. 7.] Heidelberg (Winter) 1913. 8-r. XXXI, 144 l. 3 M. 30.

Juster, Jean: Les juifs dans l'empire romain; leur condition juridique, économique et sociale. Paris (Geuthner) 1914. 2 köt. 8-r. XX, 820 l. 30 fr.

Kern, Otto: Inscriptiones græcæ. (Tabulæ in usum scholarum; ed. J. Lietzmann) Bonn (Marcus & Weber) 1913. Lex. 8-r. XXXIII l. 50 tábla. Kötve 6 M.

Kriegbaum, S.: Der Ursprung der von Kallikles in Platons Gorgias vertretenen Anschauungen. [Studien zur Philosophie u. Religion, hsgb. von R. Stölzle. 13. Heft.] Paderborn (Schöning) 1913. 8-r. IX, 105 l. 2 M. 80.

Lowe, M. D.: Anecdotes from Pliny's Letters (Oxford Elementary Latin readers). Oxford (Clarendon Press) 1913. 8-r. 96 l. 1 sh. 6 d.

Maquoffin, R. van D.: The Quinquennales: an Historical Study. John Hopkins University Series. Series XXXI. No. 4. (1913.) 8-r. 50 l.

Manatt, J. J.: Aegean Days. London (Murray) 1913, 8-r. XVI, 406 l. 12 sh.

- Mess*, Adolf von: Cæsar. Sein Leben, seine Zeit u. seine Politik bis zur Begründung seiner Monarchie. [Das Erbe der Alten, hsg. von Crusius—Immisch—Zielinski. Heft VII.] Leipzig (Dieterich) 1913. 8-r. 188 l. 3 M. 80.
- Mueller*, Bruno: Μέγας Σέας. Halle (Niemeyer) 1913. [Diss. philol. Halensis. XXI.] N. 8-r. VIII. és 281—411 l. 4 M.
- Murray*, G.: Euripides and his age. (Home University library.) London (Williams & Norgate) 1913. Kis 8-r. 256 l. 1 sh.
- Persii Flacci*, A. saturarum liber. Apparatu critico in artius contracto tertium recensuit Santi Consoli. Roma (Loescher) 1913. N. 8-r. XI, 46 6. 1 M. 60.
- Poerner*, Joannes: De Curetibus et Corybantibus. Halle (Niemeyer). [Diss. philol. Halenses XXII.] N. 8-r. X, 245—428. l. 5 M. 60.
- Pohlenz*, M.: Aus Platos Werdezeit. Berlin (Weidmann) 1913. 8-r. 428 l. 10 M.
- Powers*, H. H.: The Message of Greek Art. New-York, 1913. 8-r. 10+336 l. Képekkel. 2 doll.
- Pöhlmann*, R. v.: Die Weltanschauung des Tacitus. 2. verm. u. verb. Auf. München (Franz) 1913. 8-r. 132 l. 3 M.
- Rasch*, J.: Sophocles quid debeat Herodoto in rebus ad fabulas oxornandas adhibitis. [Commentationes philologæ Jenenses, X, 2.] Leipzig (Teubner) 1913. 8-r. VI, 126 l. 5 M.
- Richter*, Otto: Das alte Rom. [Aus Natur u. Geisteswelt. Nr. 386.] Leipzig (Teubner) 1913. Kis 8-r. IV, 80 és XVI l. Képfüggelékkel. 1 M.
- Riese*, A.: Das rheinische Germanien in den antiken Inschriften. Leipzig (Teubner) 1913. 8-r. XIII, 479 l. 18 M.
- Rigveda*, Lieder des: Übersicht von A. Hillebrandt. [Quellen der Religionsgeschichte, hgb. im Auftrage der Religionsgeschichtlichen Kommission bei der kgl. Gesellschaft d. Wissensch. zu Göttingen. Gruppe 7: Indien; Bd. 5.] Göttingen (Vandenhoeck & Ruprecht) 1913. 8-r. XII, 152 l. 5 M.
- Roemer*, A.: Homerische Aufsätze. Leipzig (Teubner) 1914. 8-r. VI, 217 l. 8 M.
- Roscher*, W. H.: Omphalos. Eine philol.-archäol.-volskundl. Abhandlg. üb. die Vorstellgen d. Griechen u. anderer Völker vom «Nabel der Erde». [Abhandlgen d. sächs. Ges. d. Wiss. Philol.-hist. Klasse. 29. Bd.] Leipzig (Teubner) 1913. Lex. 8-r. 142 l. 9 tábla. 8 M.
- Schütz*, R.: Ciceros historische Kenntnisse. (Diss.) Berlin (Ebering) 1913. 8 r. 150 l. 3 M. 50.
- Statii Achilleis*. Interpretatus est M. R. J. Brinkgreve. Rotterdam (Brusse) 1913. N. 8-r. X, 96 l. 6 M. 25.
- Steier*, August: Aristoteles u. Plinius, Studien zur Geschichte der Zoologie. Würzburg (Kabitzsch) 1913. 8-r. IV, 153 l. 4 M.
- Steinwender*, Th.: Die römische Taktik zur Zeit der Manipularstellung. Danzig (Brüning) 1913. N. 8-r, 183 l. 4 M.
- Strenger*, F.: Strabos Erdkunde von Libyen. [Quellen u. Forschungen z. alten Gesch. u. Geogr., hrsg. von Sieglin, Nr. 27.] Berlin (Weidmann) 1813. 8-r. VII, 140 l. 5 M.
- Vürtheim*, J. J. G.: Teukros u. Teukrer. Untersuchung d. homer. u. nachhomer. Überlieferung. Rotterdam (Brusse) 1913. Lex. 8-r. VII, 44 l. 2 fl. 50.
- Waldmann*, Emil: Griechische Originale. Leipzig (Seemann) 1914. N. 8-r. 80 l. és 207 tábla. Kötve 8 M.
- Wellmann*, Max: A. Cornelius Celsus. Eine Quellenuntersuchung. [Philolog. Untersuchungen, hrgb. von A. Kiessling u. U. v. Wilamowitz, Heft 23.] Berlin (Weidmann) 1913. 8-r. V, 138 l. 5 M.
- Wendland*, Paul: Die griech. Literatur u. die Schullektüre. Heidelberg (Winter) 1913. N. 8-r. 22 l. 60 pf.
- Westaway*, F. W.: Latin Quantity and accent. Cambridge (University Press) 1913. 8-r. XVI, 112 l. 3 sh.

Wiegand, Th.: Bronzefigur einer Spinnerin im Antiquarium d. kgl. Museen. [Berliner Winckelmannprogramm. Nr. 73. Berlin (Reimer) 1913. Lex. 8-r. 26 l. 4 tábla. 5 M.

— Új könyvek a modern philologia köréből.

Deutsche Lyrik des siebzehnten Jahrhunderts. In Auswahl hg. von Paul Merker (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen, hg. von H. Lietzmann. Nr. 124.) Bonn, 1913. K. 8-r. 53 l.

Az elsősorban szemináriumi gyakorlatok célját szolgáló gyűjteménynek legújabb száma nem teszi ugyan feleslegessé Goedeke és Hoffmann von Fallersleben anthológiáit, de jó bevezetésül szolgálhat a XVI—XVII. századi német műköltészetbe, melyet a magyar irodalom szempontjából nagyobb figyelemre kellene méltatnunk. Részben eredeti forrásokból, részben kritikai kiadásokból merít, formailag és tartalmilag jellemző példákban mutatja qe Isaak Halbrechten, P. Schede Melissuson kezdve Chr. Weiseig a kor érdekesebb lírikusait s szerencsés kiegészítője a Venus-Gärtlein népiességének.

Flaubert, Gustave: Dernières oeuvres, tome premier. 1837—1838. Paris, Bibliothèque-Charpentier. 1914. 8-r. 413 l.

A teljes Flaubert-kiadásba föl nem vett ifjúkori műveket s drámákat adja ez az új sorozat hét kötetben. E fiataalkori próbálgatások nemcsak a nagy író fejlődésének szempontjából érdekesek, hanem látjuk belőlük, hogy későbbi műveinek témái mily korán foglalkoztatják pl. a *Smarrh* a *Tentation*-ra emlékeztet. Vannak közöttük autobiografikus érdekűek is (*Mémoires d'un fou, Novembre* etc.). Az eddig megjelent első kötet közli diákkorában szerkesztett lapja egyik számát, ifjúkori elbeszéléseit (1837-ig) s egy, 1838-ban írt drámáját (*Loys XI.*).

Horn, Emile: Influence sociale de Sainte-Élisabeth de Hongrie. Paris, Cabalda, 1913. K. 8-r. 125 l.

A szerző, ki magyar szentekről írt tanulmányaival, egy Rákóczi-monografiával s jó Mikszáth-fordításnival tette magát ismertté, magyar országi Szent Erzsébet életét s nevérol elnevezett jótékony intézeteket ismerteti e könyvben. Minket egy fejezet érdekel közelebről (95—109. l.), melyben a Szent Erzsébettel foglalkozó irodalmat sorolja föl. E vázlatos összeállítás különösen a középkorra s a német irodalomra terjed ki, magyar nyelvű irodalmat alig idéz, a franczia pedig igen hiányos (kimaradt pl. a következő regény: A. St. L. des Essarts, *Fleurs du paradis* 1854).

Jellinek, Max Hermann: Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung (Germanische Bibliothek II., 7—8. k.). Heidelberg, Winter. I. Halbband 1913. X., 392 l. II. Halbband 1914. 503 l.

Hézagpótló mű, mely szinte minden előmunkálat nélkül, összefoglaló módon tárgyalja a normatív-leíró német nyelvtanírás történetét. Az a német nyelvtani rendszer, mely csekély eltéréseket nem tekintve, maig használatos az iskolai tanításban, a XV. században kezd kialakulni a latin grammatikák alapján és egy azóta felépült hagyományra támaszkodva, a XVIII. század végén éri el betetőzését Adelung János Kristóf nyelvtanaiban. A magyarországi német nyelvtanírók irányítólag nem vettek részt e munkában és nyelvkönyveikre, melyek többnyire maradék nélkül levezethetők német forrásaikból, nem tér ki a szerző. Kivétel csak Bél Máttyás *Institutiones linguae Germanicae* (1718) cz. nyelvtana, melyet külön paragrafusban (115) s több helyütt tárgyal. Bél Schotteliusból és Bődikerből merített, de nyelvtanának későbbi átdolgozásában visszahatótt a németországi grammatikusokra, sőt egy czélszerű újításban, a deklinációknak a többesszámképzés szerint való beosztásában, forrásul szolgált Gottschednek is.

Meyer, Richard M.: Deutsche Parodien. Deutsches Lied und Spottlied von Gottsched bis auf unsere Zeit, hg. von. München, 1913. K. 8-r. 219 l.

Körülbelül kétszáz, a szó tágabb értelmében vett paródia szemlélteti e kis kötetben a német líra fejlődési fokozatait, élesen megvilágítva a fejlődés fordulópontjait, mikor régebb és újabb költőnemzedékek egymás gyengéit pellengére állítják. Gottsched, Goethe, Schiller, a romantikus irány, Anette von Droste-Hülshoff és a müncheni költők köre torzulva tükröződik ellenfeleik támadásaiban; Lenaut és a nyomában keletkezett magyar pusztai költészetet L. Eichrodt perszifálja *Heidebilder zur 'Egoyne'* cz. versében (122. l.). Az izléses kötet az Oskar F. Walzeltől szerkesztett *Pandora*-gyűjteményben jelent meg s tul. elsősorban a német irodalom műélvező ismerőinek szánt olvasmány, de a tartalmas bevezetésnél és jegyzeteknél fogva a philologia szempontjából is értékes.

The Cambridge History of English Literature. Ed. by A. W. Ward and A. R. Waller. Cambridge, University Press. 1913. 4-r. 562 l. Ára 12 K.

A 14 kötetre tervezett nagyszabású műnek X. kötete jelent meg, mely a gazdag anyagot főleg Johnson köré csoportosítja. A nagy regényírókról (Richardson, Fielding, Smollett, Sterne) szóló fejezetek a IX. kötethez sorakoznak: az angol regény fejlődését rajzolják meg biztos és határozott vonásokkal. G. H. Nettleton külön fejezetben szól a XVIII. század drámaköltészetéről; magyar szempontból Lillo tarthat számot érdeklődésünkre, a ki — mint ismeretes — Bánk bán esetét dramatizálta. Alapos tájékoztatót ad a Thomsonról és hatásáról értekező dolgozat. Grayt a nemrég elhalt Duncan C. Tovey tárgyalja. Johnsonról, írói köréről D. N. Smith irt. Goldsmithről azonban külön fejezet szól. Levélírók, történetírók (Hume, Gibbon), filozófusok, theologusok és politikai írók munkásságának összefoglaló ismertetése kerekíti ki a tartalmas kötetet, melynek végén a legfőbb irodalomtörténeti adatokon kívül teljes bibliografiát és indexet találunk. (Az I—IX. köt. anyaga a következőképen oszlik meg: I. Az angol irodalom első termékei. Románok. II. A középkor utolsó szaka. Piers the Plowman. Skót írók. Gower, Chaucer. Próza. Balladák. III. A renaissance és a reformáció. IV. Sir Th. Northól Draytonig. V. A dráma 1642-ig: I. Shakespeare. VI. A dráma 1642-ig: II. Shakespeare kortársai, követői. VII. A puritanizmus. Milton és Bunyan. VIII. Dryden kora. IX. Steele-től és Addison-tól Pope- és Swiftig.)

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Adams, John: Az oktatás alapelvei. Angolból fordította Hamvai Erzsébet dr. Budapest. Universum. 1913. 8-r. 69 l.

Alszeghy Zsolt: Gyöngyösi Toldalék. Katholikus énekgyűjtemény a XVII. századból. Gyöngyös, 1914. 8-r. 23 l.

A kézirat, melyet Erdélyi Pál talált meg, a gyöngyösi ferences könyvtár egy 1503-iki Paratus-kiadásához van fűzve. Egyike az antireformáció legelső katolikus énekgyűjteményeinek, melynek egyes darabjaival (összesen 24) állandóan találkozunk a későbbi énekeskönyvekben. A kódex 1628 és 1635 között keletkezett, írói Dusy Jakab és Udvardi István. Alszeghy kimutatása szerint nem ők fordították le az énekeket magyarra, hanem csak másolók. A kiadás betűhív és jegyzetekkel van ellátva.

Berczik Árpád: Báró Podmaniczky Frigyes emlékezete. A M. T. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezés. XVI. k. 10. sz. Budapest, 1914. 8-r. 14 l.

L. A. Bíró: Magyarische Sprach- und Gesangaufnahmen. XXXI. Mitteilung der Phonogramm-Archivs-Kommission der kaiserl. Akademie der Wissenschaften in Wien. 1913. 38 l.

Biró 15 magyar fonogrammot vett fel a bécsi császári akadémia fonogrammmarchivuma részére: 4 irodalmi nyelvit, 5 népnyelvi mutatványt (székely, palóc, kecskeméti, göcseji és dunántúli) és 6 népdalt. Nem tartom szerencsés gondolatnak, hogy B. a 'felsőbb körök' nyelvét épen gr. Zichy Jánossal képviseltette; hiszen az uvularis *r* nem annyira elterjedt a felsőbb körökben sem, hogy épen ez az ejtés mód érdemelne meg a megörökítést. Az átírások helyességét a fonogrammok meghallgatása nélkül persze nem lehet megítélni. Feltűnő, hogy a *Szeptember végén* szavalója hol *ä-t*, hol meg *e-t* mond: *levísem, tevéd de sãm, nám*. Persze nem állítom, hogy az átírásban van a hiba; valószínűbbnek tartom, hogy a szavaló keverte bele *e-zõ* nyelvjárásába az irodalmi (színpadi) nyelv *ä-s* alakjait.

Birónak mindenestre hálával tartozunk, hogy a bécsi gazdag gyűjteményben — ha csak néhány felvétellel is — a magyar nyelv is képviselve van.

G. Z.

Blau Lajos: A görög papyrusok zsidó szempontból. (Különnyomat a Magyar Zsidó Szemle 1913. évfolyamából.) Budapest, 1913. 8-r. 61 l.

*Dr. *Böhm* Károly élete és munkássága. Kaplós (Keller) Imre szerkesztése mellett írták dr. Apáthy István, Ágai László, stb. N. 8-r. I. köt. (V+410 l.) II. köt. (350 l.) III. köt. (265 l.) Besztercebánya, a «Madách-Társaság kiadása. Ára 36 K.

**Geracs* Szal. Ferencz: A Cippus Abellanus. Osk nyelvtörténeti tanulmány. Budapest, 1913. 8-r. 127 l.

Gréb Gyula: A szepesi hunok. Különnyomat a «Közlemények Szepes Vármegye Multja» 1913. évf.-ból. 10 l.

Attilának Macrinus és Detre ellen vívott harcát, mint az hunkrónikánkban el van beszélve, a szepesi németek Késmárk vidékén lokalizálták. Gréb ezímbeli dolgozatában kimutatja, hogy e lokalizálás — a mi a priori bizonyos — mesterséges, tudákos úton jött létre. Kiinduló pontul Bonfinius krónikájának egy helye szolgált (a hunkrónika «Cesummaur»-ja helyett: «In Kesmarkensem agrum»), a melyet egy szepesi történetíró (valószínűleg a XVII. században élt Fröhlich Dávid) Késmárkkal azonosított. Ezt az azonosítást aztán elfogadta a többi szepesi történetíró is és ily módon a cesummauri, most már késmárki csatáról és a haláltalan Detréről szóló monda eljutott a nép közé is, melynek száján még ma is él. A mondanak ezt az elterjedését még más Késmárk vidékebeli helység- és dülönév is előmozdította (Hunsdorf, Bauschendorf, Streitfeld, Schlachtwieschen, Hunnenhaufen), melyeket a naiv nyelvtudat — természetesen hibásan — a hunokkal és a hun csatával hozott összefüggésbe. Gréb szövegkritikai, mondatörténeti és etymologiai fejtegetései — a problema szempontjából — kétségkívül helytállóak és így a szepesi hundoanda eredetének és mibenlétének kérdése tisztázottnak tekinthető.

Gréb, Julius: Schlesisch und Oberzipsisch. Különnyomat a Mitteilungen der Schlesischen Gesellschaft für Volkskunde XV. kötetéből. 1913. 92—97 l.

A szerző már régebben leírta a szepesi felföld német telepeseinek nyelvjárását (*Magyarországi német nyelvjárások*. 3. sz. 1906) és megállapította, hogy e nyelvjárás aránylag legjobban megegyezik a sziléziaival, de eltér tőle egyes hang- és alaktani sajátságokban (pl. abban, hogy az erős praeteritumot elvesztette.) Hogy e különemű, a sziléziai nyelvjárással megegyező és meg nem egyező sajátosságok hol forrottak össze egységes nyelvjárássá, e függőben maradt kérdés ez alkalommal sem dől el, de a szerző most behatóbban, és értékesítve a sziléziai nyelvjárásnak időközben megjelent történetét, szabatosabban határozza meg a szepesi nyelvjárás sziléziai sajátosságait. A hangtörténeti összehasonlításból kitűnik, hogy a szepesi nyelv nem pontos megfelelője egyik sziléziai tájszólásnak sem, hanem különböző sziléziai tájszólások tulajdonságait egyesíti magában; legsajátosabb jellemzője, a diphthongusok elterjedése, az alsó sziléziai táj-

szólásokkal közösen kezdődött és tovább fejlődött a nyelvjárásnak külön életében.

Horatius ódái és epodosai. Fordította ifj. Szász Béla. Kiadja a Kisfaludy-Társaság, Budapest (Franklin) 1913. K. 8-r. 293 l.

Homeros Iliasa. Ford. *Vértesy Jenő*. Budapest (Kilián) 1913. 8 r. 470 l. Ára 6 K.

*Báró *Kemény* Zsigmond Hátrahagyott Munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Papp Ferencz. B. Kemény Zsigmond születésének századik fordulójára kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin, 1914. 8-r. 499 l. Ára 8 K.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel. K. 8-r. Ára számonkint 30 f. 727—28. Bródy Sándor: Elmélkedések. 83 l.

729. Marcel Prévost: A végrendelet és egyéb elbeszélések. Ford. Benedek Marczell. 66 l.

730. Rezek Román: Galamb Péter. A Kisfaludy-Társaság Széher Árpád-jutalmával kitüntetett elbeszélés. 54 l.

731. Kozma Andor: Írói arcképek V.: Báró Eötvös József a költő. 29 l. Akadémiai emlékbeszéd. Ismertetését l. 160. l.

Könyvtár, Olcsó. Budapest, Franklin. K. 8-r. Ára számonkint 60 f. 1723—25. II. Jzosef válogatott levelei. Ford. Supka Géza dr. 1913. 96 l.

1726—28. Strindberg: Utópiák a valóságban (Ütopier i verkligheten). Svédből ford. Leffler Béla. 1913. 96 l.

Magyar Társadalom. Társadalomtani szemle; a Magyar Társadalomtudományi Egyesület balassagyarmati bizottságának s a felvidék szabadoktatásának folyóirata. Szerkesztik *Krúdy István* és *Both Antal*. I. évf. I. szám. 1914. január. (Megjelenik évente 10-szer.) Balassagyarmat, 1914. (8-r. 48 l.)

Mikszáth Kálmán: Hátrahagyott Munkái. I. kötet: Emlékezések, tanulmányok. Budapest, Franklin-Társulat. 1914. 8-r. 208 l. Ára 4 kor.

Nyelvőr, Magyar. Szerk. Simonyi Zsigmond. Budapest, 1914. 43. évf. 1. sz. 48 l.

**Quintilianus*, M. Fabius, szónoklattana 12 könyvben. I. köt. I—VI. k. Bonnell és részben Radermacher szövege szerint fordította Prácsér Albert. [Görög és latin remekírók; kiadja a M. T. Akadémia class.-philológiai bizottsága.] Budapest (Franklin) 1913. 8-r. 553 l. Ára 6 K.

Revue de Hongrie. VIIe année, tome XII. N° 1. Red. par G. Huszár. Budapest, 1914. 8-r. 80 l.

Scittori ungheresi. I. Giovanni Arany. Ballade versione in prosa, con introduzione e note de *Francesco Sivola*. Fiume, 1914. 8-r. 57 l.

Tömör életrajzi s Arany költészetét általánosan méltató bevezetés előzi meg a huszonöt ballada fordítását. Prózában vannak fordítva, az eredetit hűen követik; közülök egy-kettő nemesak a tartalmat, hanem a hangulatot is visszaadja (Comare Agnese, Pázmán); tárgyi jegyzetek zárják be a füzetet.

Shakespeare-Tár, Magyar. Szerk. Ferenczi Zoltán. VI. köt. Budapest, Franklin, 1913. 8-r. 320 l. Ára 6 K. Ismertetését l. e füzet 220. l.

Turán. A Turáni Társaság folyóirata. 1. évf. 3. sz.

Viski Károly: A szalontai nép nyelvéről. Nyelvészeti Füzetek 69. sz. Budapest, 1913. 8-r. Ára 1 K.

A szalontai nép nyelve nemcsak nyelvészeti, hanem irodalomtörténeti tekintetben is nevezetes. A szerző nem nyújtja a nyelvjárás teljes leírását, csupán jegyzeteket ad a nyelvjárás hang-, alak- és mondattanához. Annál teljesebb a szójegyzék, mely a dolgozat főrésze. Nem ártott volna figyelembe venni, a mit Arany János az *i-zésről* ír. A dolgozat azonban így is a nyelvjárásleírások értékesebbjei közé tartozik. *m—ch.*

Weber, Arthur: Theodor Körner und seine Beziehungen zu Ungarn. Különnyomat az Ungarische Rundschau 1914. évf.-ből. 223—51 l.

Hivatalos nyugtázás

az 1914. évi január hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1913-ra: Somogyi K. 3 kor. — **1914-re:** Botka J., Moravcsik Gy., Nyáry L., Dr. Petényi Gy., Schmidt Fr. Összesen 33 kor.

Rendes tagdíj 1910-re: Vinkler J. 5 kor. — **1912-re:** Gaghy D. 5 kor. Kőszeghy L. 5 kor. Pintér L. 5 kor. Vajticzky E. 3 kor. 60 f. — **1913-ra:** Dr. Acsay F. 5 kor., Bányai G. 5 kor., Csengeri J. 5 kor., Glósz E., Kempf J., 6 kor. Dr. Kertész Á. 5 kor., Dr. Kovalovszky J. 5 kor., Marmorstein A. 3 kor., Dr. Pfeifer J. 5 kor., Polgár A. 5 kor., Riegler E., Timár P. 5 kor. — **1914-re:** Alszeghy Zs. 8 kor., gr. Apponyi S., Dr. Baros Gy., Baumgartner A., Bán J., Dr. Bánóczy J., Bencsik Ferenc, Dr. Bíró L. A., Dr. Blau L., Bleyer J., Bontó J., Borsodi M., Bosnyák P., Braun S. 5 kor. 40 f., Dr. Burány G., Dr. Cserép J., Dr. Czeke M., Dr. Dengyel L., Dr. Dombi M., Dóczi I., Elek Oszkár 6 kor., Dr. Erdődi A., Dr. Fiók K. 2 kor., Gálos R. 5 kor. 40 f., Gergey I. 12 kor., Géresi K., Dr. Gragger R., György L. 5 kor., Hehelein K., Dr. Heinrich K., Huszár Gy., Dr. Imre S., Incze I., Istvánffy P., Jándi B., Jánosi B., Katona K. R., Kádár J. 8 kor. 40 f., Kempf J. 1 kor. 20 f., Király L., Kovács L., Kristóf Gy. 10 kor. 80 f., Kulcsár E., Dr. Kuzsinszky B., Dr. Lakatos V., Dr. Latzkó H., Liska J., Dr. Losonczy L., Dr. Madzsar I., Marmorstein A., Marót K. 6 kor., Marton L., Mondik P., Moravszky F., Dr. Morvay Gy., Dr. Nagy Zsigmond, Német R., Pacher D., Pap J., Dr. Pap K., Pázmán J., Dr. Perepatics I., Dr. Réthai Prikkel M., Itadinovics I., Radlinszky J., Ranschburg V., Dr. Reibner M., Révay J., Róth J. 5 kor., Sas A. 8 kor. 40 f., Dr. Schack B., Dr. Schilling L., Schmidt F., Sörös P., Strauch B., Dr. u. Szabó Gyula 5 kor., Szántó K., Szigeti P., Szigetvári I., Szinger K., Szölgvény F., Sztelho N., Szűcs I. Debrecen, Dr. Thienemann T., Dr. Tihanyi M., Tolnai V., Dr. Tóth K., Dr. Trombitás Gy., Trostler J., Vajdady G., Vargha D., Vértesy D., Dr. Vietórisz J., Dr. Vizota Gy., Vujsz J., Walter J., Dr. Wargha S., Zander L., Zolnai B. 6 kor., Dr. Zoltvány I. — **1915-re:** Dr. Dengyel L. 1 kor. 50 f., Dr. Fiók K., Helle H., Kovács L., 80 f., Marmorstein A. 20 f., Pacher I. D. 2 kor., Dr. Tolnai V. 80 f., Vargha D., Walter J. 2 kor. — **1916-ra:** Vargha D. 4 kor. Összesen 1078 kor. 50 f.

Előfizetés 1913-ra: Zombori áll. főgimn. 10 kor. — **1914-re:** Aszódi ev. főgimn. tanári könyvtára, Bajai ciszt. r. főgimn. 2 kor. 70 f., Balassagyarmati áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Bártfai áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Beregszászi áll. főgimn. 10 kor. 80 f., Besztercebányai ev. főgimn., Békéscsabai Rudolf főgimn., Bonyhádi ev. főgimn., Borbély István, Brassói főreáliskola, Budapesti áll. felsőbb leányiskola és leánygimn., Budapesti jézustársasági egyetemi hallgatók, Budapesti gyakorló főgimn., Budapesti Norbertinum, Budapesti ciszterci rend, Budapesti kegyesrendi főgimn., Budapesti Kegyesrendi Kalazantinum, Budapesti I. ker. főgimn. 13 kor. 50 f., Budapesti Magyar Képviselőház Könyvtára 13 kor. 50 f., Budapesti Eötvös kollegium 3 kor., Csurgói ref. főgimn., Ceglédi áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Debreceni Philologiai Seminarium 13 kor. 50 f., Debreczeni ref. főiskola anyakönyvtára 13 kor. 50 f., Dési áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Egri áll. főreáliskola, Eperjesi ev. koll. Magyar Társaság, Erzsébetvárosi áll. főgimn., Esztergomi főgimn., Érsekújvári kath. főgimn., Fehértemplomi áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Felsőlövői evang. főgimn., Fiumei állami főgimn., Fogarasi m. kir. áll. főgimn., Dr. Gigante Silvino 5 kor., Glauber József 13 kor. 50 f., Gödöllői kath. főgimn. 12 kor., Günsberger Lajos 13 kor. 50 f., Gergyószentmiklósi áll. főgimn., Gyöngyösi áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Gyónki ref. gimn., Győri áll. főreáliskola, Gyulai róm. kath. főgimn., Ipolysági áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Jászóvári premontrei kanonokrend 2 kor. 70 f., Kalocsai J. T. Atyák kollégiuma 13 kor. 50 f., Kassai főreáliskola 13 kor. 50 f., Kecskeméti róm. kat. főgimn., Keszthelyi kath. főgimn., Kézdivásárhelyi róm. kat. főgimn., Kilián Frigyes utóda 54 kor., Kiszsebeni kath. főgimn., Kisujzállási ref. főgimn., Kisvárdai áll. főgimn. 2 kor. 70 f., Kolozsvári ref. kollégium, Kolozsvári róm. kath. főgimn., Kolozsvári unit. kollégium, Kolozsvári áll. felsőbb leányiskola 13 kor. 50 f., Komáromi kath. főgimn., Körmöcbányai áll. főreáliskola, Kunszentmiklósi gimn., Lévai róm. kath. főgimn., Losonczy áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Magyaróvári főgimn., Marosvásárhelyi ref. kollégium, Marosvásárhely sz. kir. város közkönyvtára 13 kor. 50 f., Marosvásárhelyi

róm. kath. főgimn. 10 kor. 80 f., Máramarosszigeti kath. főgimn., Mezőturi áll. felsőbb leányiskola, Mezőturi ref. főgimn. 13 kor. 50 f., Mildner Ferenc 13 kor. 50 f., Miskolczi ref. főgimn. 13 kor. 50 f., Miskolczi kath. gimn., Nagybányai áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Nagyenyedi Bethlen főiskola 13 kor. 50 f., Nagykanizsai kath. főgimn. 13 kor. 50 f., Nagykállói áll. főgimn., Nagykőrösi főgimn., Nyívtár, Nagyszebeni áll. főgimn., Nagyváradai főreáliskola, Nyitrai főgimn., Pancsovai állami főgimn. tanári könyvtára 13 kor. 50 f., Pannonhalmi könyvtár, Pápai ref. főiskola könyvtára, Podolini kath. főgimn., Polatsek-féle könyvkereskedés 13 kor. 50 f., Pozsonyi áll. főreáliskola, Pozsonyi kir. kath. főgimn., Privigyei főgimn. 13 kor. 50 f., Rózsashegyi kath. főgimn., Rozsnyói ev. főgimn., Sárospataki ref. főiskola 10 kor., Séllei Péter, Singer és Wolfner 27 kor., Soproni bencés főgimn., Soproni áll. főreáliskola, Stark Ferenc 13 kor. 50 f., Stein János 27 kor., Sümegi áll. reáliskola, Szakolezai kir. kath. főgimn. 13 kor. 50 f., Szarvasi evang. főgimn., Szatmárnémeti ref. főgimn., Szegedi Somogyi-könyvtár 13 kor. 50 f., Szentgotthárdi főgimn., Székelykeresztúri unitárius gimn., Székelyudvarhelyi ref. kollégium 13 kor. 50 f., Székelyudvarhelyi róm. kath. főgimn. 13 kor. 50 f., Székelyudvarhelyi áll. főreáliskola 13 kor. 50 f., Székesfehérvári áll. főreáliskola 13 kor. 50 f., Székesfehérvári ciszt. főgimn., Szilágysomlyói róm. kath. főgimn., Szolnoki áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Szombathelyi m. kir. áll. főreáliskola, Szombathelyi prem. főgimn., Tatai főgimn., Thiering Gyula 27 kor., Toldi Lajos 13 kor. 50 f., Tóth Béla Temesvár 13 kor. 50 f., Ujpesti áll. főgimn., Verseczi áll. főreáliskola 13 kor. 50 f., Veszprémi kath. főgimn., Zalaegerszegi főgimn. 13 kor. 50 f., Zombori áll. főgimn. 10 kor. Összesen: 1791 kor. 20 f.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,

I. ker., Lógodi-utca 49. sz. fidsz. 1.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** (IV., Egyetem-utca 4. sz.)

megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND HÁTRAHAGYOTT MUNKÁI

Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta

PAPP FERENC

Báró Kemény Zsigmond születésének 100-ik fordulójára

kiadja a Kisfaludy-Társaság.

Ara 8 korona.

SEBŐK ZSIGMOND

IFJÚKOR

ÉS NÉHÁNY MÁS ELBESZÉLÉS

Ara 4 korona.

1914. ÁPRILIS

XXXVIII. ÉVFOLYAM.

IV. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSABÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1914.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-u. 4.), a modern philologiai dolgozatokéi **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendőek. Főolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (I., Bors-u. 15.) jelentendőek be.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

BAYER JÓZSEF: Hamlet mint vásári komédia	249
KOMONCZY GÁSPÁR: A latin imperf. con. és a föltételes mondatok. (Vége)	258
ZOLNAI BÉLA: Szigligeti «Szökött katoná»-jának külföldi elemei. (III. közl.)	269
MORAVCSIK GYULA: A csodaszarvas mondája a bizánczi írónál	280

HAZAI IRODALOM.

Szalay László levelei. VÁCZY JÁNOS	292
Buday Árpád: Római felirattan. FINÁLY GÁBOR	297
Birkás Géza: Montaigne pedagógiai tanulmányai. GYULYÁS PÁL	298
Zivuska Jenő: A filozofia története Thalestól Platonig. KEREKES GÁBOR	301

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Jules Martha: La langue étrusque. GOMBOCZ ZOLTÁN	302
O. Dittrich: Die Probleme der Sprachpsychologie. GOMBOCZ ZOLTÁN	306
C. Barth: Römische Charakterköpfe in Briefen. SCHMIDT MÁRTON	306
Sigmund Feist: Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen. BENIGNY GYULA	307
Rudolf Staehlin: Das Motiv der Mantik im antiken Drama. HUSZTI JÓZSEF	309
O. Schissel von Fleschenberg: Novellenkränze Lukians. BRAUN SOMA	311
C. Alfonso Smith: Die amerikanische Literatur. RÓZSA DEZSŐ	311

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912/13.

Balogh Árpád: Ujhelyi Dayka Gábor. GÁLOS REZSŐ	313
Röder E. Ákos: A kuruczkor érzésvilága. ALSZEGHY ZSOLT	315

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1914 márcz. 11-iki ülése	315
Ágnes asszony latinul. H.	315
Magyarország angol regényekben. FEST SÁNDOR	316
Pyrker és Körner. WEBER ÁRTÚR	318
Egy francia-magyar szakszótár. RÁCZ LAJOS	321
Bürger és Berzeviczy Gergely. GESZTESI GYULA	321
A «Halotti Beszéd kora, keletkezési helye és szerzője». BARLA-SZABÓ TITUSZ	322
Válasz. M—CH.	322
Az Agrippa-mese keleti változatáról. KLEIN SÁMUEL	322
Hibaigazítás	323
Új könyvek	323
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	326

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhozhoz, **Cserhalmi Sámuel**hez (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

HAMLET MINT VÁSÁRI KOMÉDIA.

A XIX-ik évszázad első éveiben egy ily című munka jelent meg Pozsonyban: «Das neue Theater der Deutschen, Eine lustige Komödie in zwey Aufzügen. Von einem Mitgliede der Kurfürstl. deutschen Gesellschaft in Mannheim. Ridendo corrigat! Amen! Pressburg, gedruckt bey Georg Aloys Belnay. 1804 (8-r. 71 l.)¹⁾ Hogy műfajilag micsoda, azt bajos volna megmondani. Vigjátéknak nem vigjáték. Még a legközelebb akkor járunk az igazsághoz, ha párbeszédes kortörténeti gúnyiratnak minősítjük. Tulajdonképi cselekménye nincs is. Tárgya az, hogy egy a vagyoni bukás szélén álló színházi igazgatót a véletlenül megérkezett régi jóbarát, a maga különös szerkezetű Hamlet-produkciójával, kimentí a veszedelemből. A német színházi élet fonákosságait, az irodalmi viszonyok furcsaságait, a közönség ostobaságát és a hivatalos körök romlottságát ostorozó gúnyiratnak nevezhetjük tehát s mint ilyen kortörténetileg igen becses adaléknak mondható. De nem kevésbé fontos mint szatirikus vádirat a Shakespeare-cultus ellen, melylyel szemben mintha a francziáknak, különösen Voltairenek pártjára állana. Tulajdonképeni hibája, hogy írójában nincs meg a gúnyolódó fanatikus túlzása. Inkább csak lagymatag szatirizáló, kinek pártállása se nem határozott, se nem megingathatatlan. Úgy látszik, egyéni élményeket visz a színpadra, de nincs benne elég írói művészet ahhoz, hogy azoknak egyetemes, irodalmi jelentőségű jelleget kölcsönözhesen. Azok közé a közepes tehetségek közé tartozik írója, a kikben van ötletesség, jóízlés, sőt műveltség is, de művészet nélkül van meg mind ez, úgy hogy munkája inkább részleteiben tanulságos, mint egészében érdemes arra, hogy irodalmi alkotásként fönmaradást biztosítson számára.

Előszavában (melyet alább szószerint közlünk),²⁾ a német dráma hanyatlása ellen irányuló szatirája megírásának indító okait mondja

¹⁾ Az egyetemi könyvtár tulajdona.

²⁾ *Vorbericht.* Bey der fast allgemeinen Verachtung, womit man seit einiger Zeit im Auslande auf unsere dramatische Poesie herabsieht, glaube ich nicht übel zu thun, dass ich meine Meinung hierüber — wenn auch nur in einem kleinen Drama meinen lieben Landsleuten mittheile. Diejenigen, welche durch ihre Produkte dieser Verachtung Ursache sind, muss es ja weniger kränken, sich von einem Deutschen getadelt, als von Ausländern verachtet zu sehen. Unter den Uebrigen hoffe ich doch immer noch einige, mir gleichdenkende Literatoren zu finden, welche geneigt sind, mit mir dem wahrlich schon sehr überhand genommenen Verderbnisse unsers Theaters, wenigstens für die Zukunft zu steuern. Noch fehlt

el és hiszi, hogy lesznek társai, kik a német színészet megromlásának megakadályozásában segítségére lesznek.

A darabnak német irodalmi és színészeti vonatkozásait mellőzve, kizárólag azon helyekre leszünk figyelemmel, melyek benne Shakespeare vonatkozásúak.

A színhely Sonnenberg városában van és «das Theater ist ein Saal im Hause des Unternehmers». Ez a vállalkozó Walter, a ki a tönk szélére jutott színésztársasága tagjait nem tudja fizetni, azoktól háromnapi haladékat kér, igérvén, hogy azalatt hatásos drámákat (Kraftstücke) fog előadni, melyek nyomán jó bevételekhez remél jutni. Az egyik színész gúnyosan emlegeti, hogy hisz eddig is adtak ilyeneket («Kraftstücke vom ersten Range»), minők *Makbet* (sic), *Die Königin von Jerusalem* és *Prinz Conradin* — és a pénztár üres maradt, mire az igazgató azt feleli, hogy a kiállítás és ruházatok nagy költségbe kerültek s a jövedelem miúdezek daczára a várakozáson alul maradt. A színészek mégis elbocsátólevelöket kérik, s az egyik előadó külön fölemlítendőnek óhajtja, hogy ő Othellót, főleg a gyilkolási jelenetben, oly csalódásig híven adta, hogy a földszinten két terhes asszony időelőtt szülte meg gyermekét.

Ebben a kritikus helyzetben jelenik meg Walter régi s rég nem látott barátja Oswald. Irodalmi és színi viszonyok zülléséről beszélgetvén, Walter megemlíti, hogy valami Priston nevű író, «einer der vorzüglichsten englischen Schriftsteller, alle unsere neuern Dichter in einer akademischen Schrift namentlich anführte, um sie der Verachtung preis zu geben. — Und doch war ein Engländer selbst die Quelle unseres monstruosen Theaters».

Erre a következő jellemző párbeszéd folyik le a két jó barát között.

Oswald. Du meinst wohl den alten Volksdichter (!) Shakespeare? Die vernünftigsten Italiener betrachten seine Werke ungefähr so, wie die besten gothischen Gemälde, die zwar als alte Denkmäler einigen Werth haben, aber unter aller Kritik sind (!), verlachen hingegen bey jeder Gelegenheit seine deutschen Nachahmer. Nur Leuten von der niedrigsten Volks-Classe behagen in Italien die tragischen Farcen des alten Britten. (!!!)

Walter. Hier beynah allen Schriftstellern, allen sogenannten Genies von hochfliegender Phantasie, oder — mit einer richtigen Benennung — allen den hochfliegenden Phantasten, die bey ihren Kompositionen über Vernunft, Sitten und Regeln hinwegfliegen. Indessen sind diese Schwärmer jetzt die Gesetzgeber unsrer Bühne» ... Miután részletesen leszólják ezeket a túlzó moderneket s iskolázottságuk hiányosságát, megemlíti alább Walter: «Ich gab anfangs, so viel möglich war, regelmässige Originale, und nahm gute Uebersetzungen

es gewiss nicht allen Deutschen an gutem Geschmack und Kenntniss der feineren Welt; und mehr brauchen ja fähige Köpfe nicht, um hierin Gutes zu stiften. Uebrigens bekenne ich gern, dasz ich die Talente verschiedener von den Dichtern, deren Werke in nachfolgender Komödie lächerlich gemacht werden, hochschätze, und nur betaure dasz die Dichter ihre Fähigkeit nicht mehr zur Ehre der vaterländischen Literatur verwenden wollen.

Der Verfasser.

gen zu Hülfe. Aber mein Theater wurde immer weniger besucht, und mein Beutel immer leerer. Der grosse Haufen — nach und nach von den Schwärmern ganz angesteckt — begehrte die sogenannten Kraftstücke, und mitunter die sittenlosesten und albernsten.» Elmondja újból, hogy a sok dekoráció, a sok statista romlásba vitte «ohne, was mich am meisten schmerzt — ohne das Geringste zur Ehre unserer National-Literatur geleistet zu haben»... Erre mentő ötlete támad Oswaldnak, ki Walter egyik szolgáját a lakására küldi, hogy hozza el egyikét annak a Velenczében festett öt nagy képnek, a hozzátartozó könyvecskével egyetemben. Mintán a kívánt dolgokat elhozzák, Oswald így folytatja: «Nun lieber Walter! höre meinen Plan. Das Bild das du jetzt sahst, enthält den ganzen ersten Akt der berühmten Tragödie Hamlet Prinz von Dänemark — Scene vor Scene, wie sie aus der Feder des Autors flossen. Jede Scene mit allen ihren Personen ist ein besonderes Quadrat, und das ganze Stück, aktenweise, in fünf solche Gebilde eingetheilt. So führte diesen Hamlet — was man aber hier verschweigen muss — kurz vor meiner Abreise von Venedig, ein Scharlatan — mit einem Stäbchen in der Hand, um immer damit auf das betreffende Quadrat und die sprechende Person zu zeigen — auf dem Markusplatze zwanzig mahle hintereinander auf; und ich getraute mich zu wetten, dass er noch jetzt seine Vorstellungen fortsetzet. Du hättest sehen sollen, was für Wunder dieser Hamlet wirkte. Kein Schreiner, Schlosser, Schuster, Schneider, sammt allen ihren Weibern, Gesellen und Jungen blieb zu Hause, wenn Hamlet aufgeführt wurde. Advokaten, Kaufleute selbst Senatoren drängten sich zu dieser Bühne. Die Gondoliere und Lastträger suchten ihren letzten Soldo aus der Tasche, um ihm dem Wundersmanne zu geben. Ich selbst wohnte der Neugier wegen, ein paar Mahl der ganzen Vorstellung bey, und unterhielt mich herrlich dabey. Ich machte Bekanntschaft mit dem Scharlatan, und er erlaubte mir gegen ein paar Zechinen, seine Gebilde zu kopiren. Mein Vorsatz war, die Kopien mit mir nach Deutschland zu bringen, und bisweilen meinen guten Freunden eine solche Vorstellung zu zeigen. Und nun kann uns — vielleicht — diese Kopie dienen, dich aus deinem Labyrinth zu ziehen.»...

Walternek tetszik a terv, de visszariad annak a gondolatától, hogy egy Scharlatan-színpadon jelenjék meg közönsége előtt. De Oswald magára veszi a teljes felelőséget azzal a kijelentéssel, hogy «Fast alle unsre neuern Theaterstücke, so viele ich derselben kenne, scheinen mir für Scharlatan-Bühnen eigens erschaffen zu sein.» Erre Walter a következőket feleli: «Vielleicht kennst du zu wenige von denjenigen, die seit der shakespeareischen Geschmacks-Revolution für Producten einer höheren Phantasie erklärt worden sind; und diese sind doch immer die, worauf man vorzüglich Bedacht nehmen muss, wenn sich Zulauf versprechen will. Meines Erachtens würdest du wenige davon in deine Gemälde bringen können.»

Szóba kerül aztán a szenzációt csináló darabok sorában pl. a *Der Hofmeister*, *Die Räuber*, *Das Epigramm*, *Der Graf von Burgund*... *Fiesco* s ez utóbbinál a következő jellemző szót mondja Oswald: «eben der *Fiesco* muss noch den Prinzen von Dänemark verdunkeln, ganz verdunkeln! zumahl durch die Battalien-Scenen des letzten

Aktes! -- Doch wozu alle deine Zweifel? Ich wiederhol' es dir als Kunstverständiger, fast alle unsre neueren Stücke, alle diese Ableger von Shakespeares Blumen, sind ganz eigens für meine Bühne gemacht... Meine Bilder sollen gewiss, Gaffer genug herbey locken.»...

Mint e bőven közölt párbeszédéből kitűnik, mind Walter, mind Oswald, nemcsak a Shakespeare-t utánzó német túlzók ellenesei, hanem Shakespeare-t se tartják egyébnek mint elfakult, idejét múlt — népköltőnek. Az olasz példára történő hivatkozás «az öreg brittet» a legelsőbb néposztályok vásári kedvenczének mondja, a mi följogosítja Oswaldot arra, hogy teljesen ezen az alapon Hamletet színrehozza a német közönség számára mint — vásári komédiát! Mint fõnt említettük: e vígjáték főhibája, hogy hiányzik belőle a szatiráló fanatikus túlzása. Ez főleg ott lesz nyilvánvalóvá, hol ismeretlen szerzőnk a — kivitelhez fog. Itt lett volna alkalma szatirai erejét kimutatni és az előadásbeli túlzással nevetségessé tenni azt, a mit nevetetésre méltónak talál. E helyett — a komikus Prologus után — csak egy mutatványt kapunk próbaképen a vásári Hamlet-előadásból. Maga az egész előadás az 1. és 2. felv. *szünetei közt* folyik le és a 2-ik felvonásban ennek a felvonásközi előadásnak hatását mondják el, a helyett, hogy nekünk volt volna alkalmunk erről személyes tapasztalatokat szerezni a látottak alapján. Így tehát a látottaknak ránk gyakorlandó hatása helyett csak a másokra tett hatást halljuk s ezzel a szatirai előadás közvetlen hatása elmarad. Hogy úgy mondjuk: inkább a darab kész kritikáját kapjuk, mint magát a darabot, melyből a próba-mutatvány csupán izeltöt ad. A színdarabból tehát a leglényegesebb marad ki, a színi hatás és a mit e helyett kapunk, az a *másokra* tett hatás párbeszédés elmondása a *ránk* teendő hatás közvetlen benyomása helyett. Mi csak a próbamutatványt látjuk, mely nem elegendő arra, hogy teljes képet kapjunk az egésztől. A mit *mi* látunk, az, hogy úgy mondjuk intimjellegű *szalon kiadása* a vásári mutatványnak, pedig nem az a lényeg, hanem maga a *vásári mutatvány* Sonnenberg városa nyílt piacán. Vígjátékírónk tehát a könynyebb végéről fogta föl a dolgát és ez okból szatirája nélkülözi a leglényegesebbet: magát a valóságos színi hatást.

A szalon-mutatvány így folyik le. Miután leírja, hogy mi lesz a valóságban a színpadi dekoráció, Oswald a következő Prologust mondja majd a közönséghez: «Hohes und respective höchstes, verehrungswürdiges und geschmackvolles Publikum von Sonnenburg! dein unterthänigster Diener und Knecht wird jetzt die so lange gewünschte Ehre haben, dir das unnachahmliche Trauerspiel, *Hamlet Prinz von Dänemark*, und zwar nach einer ganz neuen, noch in keiner Stadt des deutschen Reiches gesehenen Manier, in tiefster Unterthänigkeit vorzustellen. Ungeachtet meiner Schüchternheit, das erstemal vor so grossen Kennern der schönen Künste aufzutreten, hoffe ich doch, durch deine gnädige und respective hochgnädige Nachsicht, dir ein paar — wenigstens nicht unangenehme Stunden, mir aber dein gnädiges und respective hochgnädiges Wohlwollen zu verschaffen.»

Erre azután megkezdődik majd maga az előadás a következő módon Oswald szavai szerint: «Nun wird die Gardine aufgezogen, worauf Apollo mit allen Musen, der Parnass, der Pegazus und die Hypokrene

zu sehen sind . . . In dem Augenblicke, da man die Gardine aufzieht, wird hinter dem Gerüste sehr stark gepaukt und getrompetet. Beim Anblick des Bildes und dem Lärmen der Trompeten wurde zu Venedig allzeit stark geklatscht und Bravo geschrien, das ohne Zweifel auch hier geschehen wird. Sobald nun das Geklatsch vorüber ist, trete ich noch einen Schritt vor, und gebe meinen Zuschauern eine ganz kurze, aber nothwendige Belehrung von der Natur dieser Art, Dramen vorzustellen, preise die Vorzüge an, welche dieselbe vor den gewöhnlichen Vorstellungsarten habe, und bitte zum Beschlusse dieser Belehrung — die ich hier übergehe — um geneigte Ohren und Augen. — Hier ist die erste Scene! (er deutet dahin.) Sie stellet eine Terasse von dem Pallaste vor.» Erre megkezdődik a próbaloadás. Botjával rámutat a szereplő személyekre, kik: Bernardo, Franzisko, Horatio, Marcellus és a Szellem és az Eschenburg-féle fordítás szövege alapján elmondja az első jelenetet a Szellem első el-tűnéseig. Midőn idáig ért Oswald, megjelenik Sonnenburg polgármestere, hogy a színtársulat ügyében értekezék Walterrel. A polgármester maga is érdeket mutatva az újszerű dolog iránt, fölszólítja Oswaldot, hogy folytassa mutatóványait. Erre újból a következő elmondandó beszéddel folytatja a darabot a polgármester elött, ki csupa szem és fül. «Verehrungswürdige Zuschauer! ich muss dem Anfange meiner Vorstellung eine kurze Erinnerung vorausschicken, die euch als ein Schlüssel zum Eingange in das Heiligthum meiner Kunst dienen wird. Jeder Akt des unvergleichlichen Trauerspiels Hamlet, hat ein eigenes Bild von der Grösse des gegenwärtigen, jede Scene aber ihr besonderes Quadrat, worin alle in dieser Scene spielende Personen enthalten sind. Alle diese Scenen, so wie die Personen, werden euch jedesmal von diesem meinen Stabe auf das genaueste angezeigt werden. Es ist desshalb nothwendig, dass ihr meinem Stabe eine ununterbrochene Aufmerksamkeit schenket, weil es sonst leicht geschehen könnte, dass ihr glaubtet, den Prinzen Hamlet sprechen zu hören, wann etwa seine königliche Mutter, oder sein böser Oheim spricht. — Das Ab- und Zugehen der Personen hört bey dieser neuen Vorstellungsart natürlicher Weise, gänzlich auf, denn alle Personen bleiben stets auf ihren Standorten. Diess ist einer der grössten Vorzüge dieser glücklichen Erfindung. Ihr werdet euch erinnern, wie mancher König, Königin oder Prinzessin, ohne allen Anstand, und in einem so plumpen Gange aus den Kulissen heraustrampelte, dass man sie für ganz ungebildete Wäscherleute ansah, auch öfters im Abgehen stolperte, oder an einer Kulissee hängen blieb. Alle diese missfällige Ereignisse werden in dieser neuen Vorstellungsart vermieden. — Nebst dem kann ich nicht umhin, euch voraus bekannt zu machen, dass aus der weltberühmten Tragödie Hamlet — wie man das gleich in der ersten Scene bemerken kann — verschiedene zu lange und zur Handlung ganz unnöthige Reden, weggelassen worden sind, um euch liebe Zuschauer! nicht lange Weile zu verursachen. Doch versichere ich euch, auf Ehre, dass alles, was wirklich gesprochen wird, die eignen unverfälschten Worte des grossen Shakespears, des ersten aller dramatischen Dichter der Welt, sind — der nur den einzigen kleinen Fehler hatte, dass er nichts von dramatischer Oekonomie, Schicklichkeit und Kunst verstand. — —»

Erre következik a Szellem másodszeri megjelenése és eltávozása oly rövidre amputált sorokban, hogy vígjátékírónkat nem lehet az ökonomia elleni váddal akként sujtani, a mint ő ezzel Shakespeareat sujtotta.

Oswald folytatni akarja a szalon-színjátékot, de a Polgármester egyéb teendőire hivatkozással, ez abban marad s miután néhány, a sürgős távozást nem éppen támogató jelenet a hatósági személyek óvatos gazságairól élénk képet tár elénk, az I. felvonás véget ér minden további mutatvány nélkül. Már most azt hihetnők, hogy a valóságban meglátjuk a vásári Hamlet-komédiát s íme kisül, hogy a már látottakon kívül több előttünk színre nem kerül és e helyett elmondják a második felvonásban a felvonás közti előadás hatását. Johann, a színházi szolga, tudósít a hallgatóság alsóbb rétegeinek nyilatkozatairól. Így pl. hogy az előbbi társulat ugyan szintén előadta Hamletet és az eléggé tetszett is, de most már összeszedheti a batyuját a régi társulat s helyet adhat az új előadónak. Amaz, az ő túlokos darabjaival (der uns lauter hochweise Stücke aufdringen wollte) nem sokra ment és így szólának megbotránkozással: még a Hamlet kakasait se engedte kukorikolni! Johann erre, kit a tömeg a bankrott Direktor ostoba szolgájaként gúnyol, fölkeresi a közönség műveltebb elemeit is és az azoknál tapasztalt hatásról így számol be: ezek ugyan nem szidalmazták a régi társulatot, viszont az új színházat fölöttébb s egyhangúlag magasztalták. Magukat a szép figurákat kell csak megnézni, hogy milyen csinosan vannak azok megfestve s mennyi kifejezés található arcukban és állásukban. A régi színészek szóba se jöhetnek velük szemben. Aztán milyen ügyes maga a vállalkozó! De ne csak az ügyességét tessék nézni — szolt erre egy hölgy, — hanem nézze csak milyen a növése, az arczatja, nézze a szép fogait, meg azt a finomságot, a melyvel a pálczájával bánik stb.

Johann természetesen nagyon örül a sikernek s főleg annak, hogy ezután se színészre, se statisztára, se díszletekre, se világitásra kiadásra nem kell többé gondolni, a mi nagy különbséget jelent.

Nemsokára Oswald is megjelenik és számot ad az óriási sikeréről. Meg kellett ígérnie ott helyben, hogy az előadást holnap meg fogja ismételni. Nagyban hozzájárult a sikerhez az is, hogy a polgármesterné az egész előadás alatt ki nem jött a csodálkozásból. Oswald maga is meg van elégedve a hatással és a következőre határozta el magát: «Gleich Morgen Früh fang ich an, ein neues Drama zu malen: und das sey — die Braut von Messina, mit allen ihren alt-griechischen Göttern und neu-römischen Heiligen! die sich — auf meiner Bühne — recht gut bey einander vertragen werden. Indess geben wir den Hamlet fort so lang er geht, und ich sehe voraus, wir werden ihn oft geben können.» A csodálkozó Walternek aztán Oswald a következő tanácsokat adja: «Lern' also besser den herrschenden Geschmack des Publikums, das heisst, des grossen Haufens kennen. Man muss ihn mit Karikaturen und Bambocciaten (sic!) bedienen, wenn man etwas bey ihm gelten will; und das verstehen meines Erachtens unsre neuen Dramatiker besser als irgend etwas Anders. Weh darum dem Freunde des gesunden Verstandes, der es wagt, den Geschmack der Menge zu bestreiten! Er schwimmt gegen den Strom, und sinkt unter.»

Jellemző, hogy a társulat régi tagjai közül eljön az egyik, hogy a pompás Hamlet-előadáshoz gratuláljon, mely ebben az új formában teljesen elbűvölte őt («bezaubert, wahrlich bezaubert»). Majd megtudja Oswaldtól, hogy ez a Hamlet előadás csupán első kísérlet volt. Sorra jönnek a legnagyobb német költők drámái, melyek az efajtájú előadások számára még Hamletnél is alkalmasabbak.

Mintán ez a színész arról is értesül, hogy Oswald magára vállalta a hátralekos gázsik kifizetését, ajánlatot tesz, hogy szívesen szegődik be hozzá társul mint olyan, ki *Götz von Berlichingen*, *Lear király* és a *Ritter Langbart* szerepeit minden színésznél hasonlíthatatlanul jobban adta. Oswald azonban nem fogadja el az ajánlatot. Erre a színész egy újabb ajánlattal áll elő. Alkalma volt ugyanis egyszer vásáron látni, a mint egy fogorvos előadta a maga kúráit egy ép ily emelvényről, meglehetősen hatás mellett. A közönség mulattatásáról azonfölül a majma gondoskodott. A mi színészünk ezennel fölajánlja szolgálatait — mint majom («mich als Affe zu maskiren»), hogy mint ilyen sikeres szolgálatokat tehessen legalább a felvonások között. Oswald meglepetve kérde tőle: «Sie, ein so vortrefflicher König Lear, Sie wollten Sich herabwürdigen, einen Affen vorzustellen?» A színész ellenvetésére (ki egy Orangutang cz. darabban szereplő majom-ábrázoló nagy sikerére is hivatkozik) kijelenti Oswald, hogy az ő színpadán csakis — festett majmok jelenhetnek majd meg és megbotráncokozva jelenti ki barátjának, Walternek: «Was vernimmt man nicht alles — Affenspieler machen Glück auf unsern Theatern! Arme Landsleute! ihr schienet einen Augenblick Bildung und Geschmack anzunehmen, und schon ist dazu wenig Hoffnung mehr übrig!» . . .

Alig távozott el a leforrázott Lear-előadó, Johann egy «vándorló tudóst» jelent be, ki a Hamletet ábrázoló nagy művészszel akar beszélni. A vándor tudós, ki mint «Zwerg, ein Rezensent» szerepel a személyek között, megjelenik és szintén elmondja, hogy őt is elbűvölte az új Hamlet. «Welch eine Erfindung! Welch eine genialische Idee! Hierher kommt — dachte ich bey mir selbst — hierher kommt, alle ihr Nationen von Europa, um zu sehen, zu welcher Höhe Deutschlands Genius sich seit zwanzig Jahre geschwungen hat.» Elmondja aztán a többi közt, hogy Oswald «einer der glücklichsten Imaginanten unserer Zeit ist, von jenen aus älteren Epochen, spreche ich gar nicht; diese armseligen Leute sind schon seit mehr Jahren der Spott unsers Witzes.» Természetesen fölajánlja a kritikus úr a maga darabjait is előadásra, melyekben minden felvonászáradék — hexameterekben van megírva. Majd hozzá teszi: «Da ich aber merke, dass Sie, gleich mir, ganz neue Ideen lieben, könnte ich Sie auch mit einem Solchen Schauspiele bedienen. Diess betitelt sich: Shakespears Apotheose. Es erscheint darin der Schatten dieses grossen Dichters auf einem Triumphwagen, der von sechs seiner glücklichsten deutschen Nachahmer gezogen wird. Ich theile desshalb das Stück in sechs Akte, wovon ich jeden, einem andern von den glücklichen Dichtern dedizire, die ich vor Shakespears Wagen spanne.» Oswald gratulál az eszméhez s különösen az tetszik neki, «dass Sie den Triumphwagen lieber mit Dichtern als mit Pferden oder Maulthierien bespannen; dadurch verherrlichen Sie um Vieles, sowohl den triumphierenden Helden, als seine Vorspann» . . .

Miután Zwerg úr részletesen elmondta a maga mulatságos theoriáit, Oswald egy tízforintos banknotával vet véget az elmés úr szószátyárságának, ki mielőtt eltávoznék, még a — vendéglőbeli tartozásának szíves kiegyenlítését is kéri, mire azzal távozik, hogy «Ihre unvergängliche Erfindung soll in wenig Zeit von der ganzen literarischen Welt bewundert werden.»

Zwerg párbeszédében egy érdekes megjegyzés fordul elő: «Auch werde ich mir nie so viel Geld, aber gewiss mehr literarischen Ruhm erwerben, als der geizige Voltäre (!) — dessen Schriften ich aber auch bey jeder Gelegenheit so tief herunter setze, als ich kann.»

Midőn Zwerg eltávozott, Oswald így szól barátjához: «Und der arme Wicht hat den Zweck, oder die *Tendenz*, Voltäre (sic!) literarischen Ruhm zu verdunkeln! Ha, ha, ha! Das geht doch wahrhaftig nicht natürlich zu! Der Mensch muss vom Teufel besessen seyn.

Walter. Nein! aber vom Shakespear! wie sie es jetzt fast alle sind. Indess hat er dir mit wenig Worten den Geist unsrer neuen Literatur vortrefflich geschildert.»

A 2-ik felv. utolsó (9-ik) jelenete semmi lényegesbet nem tartalmaz, mint a lekenyerezett polgármester dicsérő szavait, engedélyt arra, hogy a további Hamlet-előadások beléptidője 3 garasról 6 garasra emeltethessék. Végül meghívja ebédre magához (a felesége nevében, kinek a szép Oswald nagyon megtetszett) Waltert és Oswaldot.

E jelentéktelen értékű vígjátékban Oswald a francziás iránynak, Walter pedig a Shakespeare-ellenesnek a híve és Zwerg alakjában a contra-Voltaire és pro-Shakespeare irodalmi irányzat van, tán egy kissé bántó szatírával, bár kevés nyomatékkal nevetségessé téve.

A vígjáték írójában azonban hasztalan keressük azt a fölényes szatirizáló erőt, mely ha tán nem is tudja hallgatóit véglegesen a pártjára megnyerni, még mindig alkalmas lehetne arra, hogy gondolkozóba ejtse a hallgatóságot s arra ösztökélje, hogy a lényegben rejlő igazság iránti fogékonyságot fölkeltsse lelkében.

A vígjátékban, sajnos, a leglényegesebb dolgok maradnak eldöntetlenül. Így az, hogy mennyiben veendő a Hamlet-előadás Shakespeare-paródiának? Így az, hogy miért tetszik a népnek ép ez a Hamlet-előadás? Kik a ludasok ebben? A nagy közönség-e? A régi túlzó előadók-e? Az irodalmi új irányzat-e? Az utánzók túlzásai-e? Vagy maga Shakespeare? Vagy a Voltaire-cultus általánossága? Mind olyan kérdések, melyekre nem ad kellő és határozott választ ez a szatirikus vígjáték.

Az Előszóban kijelenti az író, hogy nagyrabecsüli azon írók *talentumát*, kiket ebben a darabjában nevetségessé tesz és csupán azt sajnálja, hogy ezek az írók képességeikkel nem válnak inkább a hazai német irodalomnak becsületére. Ez a kijelentés ebben a formában nehezen érthető. Különösen az nem érthető: miért kell éppen Hamletnek vásári komédiaként szerepelni a darabban? Hogyan tartozik össze ez a két dolog?

Egy azonban napnál világosabb, az, hogy Shakespeare Hamletje ebben az előadási formában — nevetségessé van téve. Vásári komédiává aljasítják és ha számba vesszük a szövegrövidítéseket, Shakespeare fölösleges szószaporítását teszi vele nevetségessé az előadás eme rövidített szövege. A világ első drámaírójának mondja

Oswald Shakespearet — de «*egyetlen*» hibájául rója föl, hogy mitsem ért a drámai ökonomiához, illendőséghez és művészethez! (39. l.). De hát hogyan lehet valaki még *csak* nagy is (nem is a legnagyobb), ha e *három* fontos kellék hiányzik darabjaiból? Vagy Oswald torzítását kell a szatira szemüvegén át nézni? Azér; torzít, hogy ép a torzítása daczára is meglássuk Shakespeare igazi nagyságát? De akkor *mutatvány* helyett egy egész vásári Hamlet előadás mégis csak jobban magyarázna mindent száz szónál? Igen, csak hogy ehhez már — művészet kellene; — a bemélyedés művészte, mely egy egészszel gúnyol ki egy másik egészet. Így, a hogy ő teszi, ez önkényes eljárás s a hatás sem az igazi: a hallgatóra, a nézőre közvetlenül tett hatás; hanem annak a hatásnak elmondása, melyet érdekelt személyekre a felvonásoközökben (tehát nem előttünk) az előadott darab tett.

Ha a Shakespeare-cultus ellen irányuló reakció egyik megnyilvánulásának tekintjük ezt a szatirai vígjátékot, akkor a legnagyobb hibája az, hogy ma, száz és néhány évvel megjelenése után, nem tudjuk megérteni se elmésségét, se szükségességét. Megértette-e kora? Nem tudjuk. De az igazi szatira csak akkor válik művészi értékűvé, ha az utókor is megérti, főleg midőn benne olyan íróról esik gáncsoló szó mint — Shakespeare.

De úgy látszik a kora se volt tisztában a darabbal. Első (s eddig egyetlennek ismert) bírálatát a Schediustól szerkesztett Zeitschrift hasábjain találtam meg 1804 elejéről¹⁾ s e szerint nagyon valószínű, hogy ez a vígjáték már 1803 végével került ki a sajtó alól és könyv-árusi szokás szerint antidatáltatott.

A könyv bírálatá L. S. jegy alatt jelent meg s így kétségtelen, hogy az Ludwig Schedius tollából ered. Miután elmondta a darab tartalmát, záradékul ezt írja: «*Diess ist die ziemlich gute Grundlage der lustigen (?) Komödie, die eine glücklichere Ausführung verdient hätte.*» . . .

Ime első bírálója lényegileg ugyanazt mondja a darabról száz és néhány évvel előbb, mint mi ugyanannyival későbbben. Az ötletet jónak találták, de a kivitelt gyöngének. És ez azt jelenti, hogy a satirát kora sem értette meg.

A legkülönösebb Schedius bírálatában az, hogy bár megemlíti «*dass Oswald eine Marktschreyer-Bude errichtet, wo er die Tragödie . . . marktschreyermässig erklärt*» . . . mégis nincs egyetlen szava ez eljárás elítélésére. Az, hogy megkérdőjelezi a vígjáték «*lustige*» jelzőjét, az csak annyit jelent, hogy a vígjáték vígságát tartja kétségesnek, de adósunk marad a lényeggel, hogy Hamlet előadásának ezzel a vásári-komédiás előadási módjával hogyan van megelegetve. Hogy szó nélkül hagyja, ezt kétféleképen lehet értelmezni: 1. vagy oly alsórendű komédiázásnak tekintette, mely szóra sem érdemes; 2. vagy nem látott benne Shakespeare-ellenes tendenciát. Mind a két esetből az következik, hogy a mi mannheimi névtelenünk szatirai vígjátéka czélt tévesztett, mert még kora se vette észre benne azt, a mit a szerző

¹⁾ Zeitschrift von u. für Ungern . . . herausgegeben von Ludwig v. Schedius Doctor der Philosophie, Prof. d. Aesthetik an der k. ung. Univ. zu Pest und cor. Mitgl. d. k. Gesellschaft d. Wissenschaften zu Göttingen. Jahrgang 1804. Pesth. Band V. I-stes Heft, S. 47—8.

belegondolt. Vagy tán — nem is gondolt bele semmit. Az irodalmi Stürmerek és Drängerek darabjai helyett a — mesteröket állította pellengérré azon meggyőződésben, hogy annak még ez az előadási mód sem árthat, ellentétben a tulzó tanítványok munkáival, melyek magokban véve úgyis — vásári komédiák. De ez esetben bajos megérteni, hogy miért akarja Hamlet után — *Fiescot* és a *Messzini arát* is ép ilyen mutatóványos formában előadni? (L. 31. és 53. l.)

Szóval: rejtély marad az *Eine lustige Komödie* egész tendenciája. De azt hiszszük ép ez a rejtélyesség a megölő betűje s az egész alig több egy nem sikerült Hamlet-parodiánál. A hazai német sajtó tudomást vett róla mint hazai sajtótermékről. Erdemes lesz föl-kutatni, hogy miként fogadta a németországi kritika?

R. Genée könyvében (Gesch. der Shakespear'schen Dramen in Deutschland. Leipzig, 1870) nincs megemlítve. Ott csupán egy marionette-játékról van szó 1799-ből: Prinz Hamlet von Dänemark, Marionettenspiel, Berlin 1799, czímen (I. m. 298. lap.). A darab szerzőjének Joh. Friedr. Schinket tartják. Az adott tartalom szerint van némi rokonság a két darab közt, de lényegében teljesen különbözik a kettő egymástól.¹⁾ Ez a marionette-játék határozott szatirikus műnek látszik, és szerzőjében van bátorság is ahhoz, hogy a túlságba vitt zsenialiskodást kifigurázza és a németországi színművészeti és kritikai közállapotokat ostorozza. Ennek a befejezése igazán mulatós és ma is megmosolyogtat, a mit a Magyarországon kiadott Hamlet-parodiáról teljességgel nem lehet elmondani s így csak kultur-történeti értékkel bír, adalékul a Shakespear-irodalom történetéhez.

(Budapest.)

BAYER JÓZSEF.

A LATIN IMPF. CON. ÉS A FÖLTÉTELES MONDATOK.

(Vége.)

III. A jelenre vonatkozó irrealitás.

A) *Praes. con. mint az irrealitásnak jelenben való kifejezője.* A mi a múltra vonatkozólag jellemző vonása az irrealitásnak, ugyanaz elképzelhető a jelenre is: *Bizonyos irányban való tagadás.* De mikor még az impf. con. tisztán a multa vonatkozó irrealitást fejezte ki, mi fejezte ki a jelenre vonatkozó tagadást? Mert bizonyos. hogy

¹⁾ A többi közt ezeket írja a darabról Genée: «Die Satyre dann richtet sich gegen künstlerische und kritische Verhältnisse, gegen forcirtes Geniewesen u. s. w. und enthält Ausfälle gegen die Anhänger der Kantischen Philosophie, wie gegen politische und sociale Zustände. Die Parodie schliesst mit einem Ballfest, auf welchem Hamlet als Harlequin agirt, der dem Könige den Giftbecher in den Hals giesst [...], schliesslich aber Befehl gibt, man möge ihm Gegengift beibringen, und wenn das wirkt, ihn am Leben lassen. [...] Hamlet schliesst mit einem Epilog, worin er die Prinzipien darlegt, nach welchen er als Musterkönig regieren werde.»

volt akkor is ilyen viszony a beszélő és a tény között és csak akkor is ki kellett fejezni! Tehát már elméletileg is eldönthető, hogy akkor más igealakkkal fejezték ki. De nincs szükség az elméletre: miként a mult irrealitására számos példa maradt ránk az impf. con.-ban, a jelen irrealitására is sok példával rendelkezünk a praes. con.-ban.

A praes. con.-nak ezt a szerepét már mások is felismerték. Schmalz (Müller-Hb. 413 l.), Biase (i. m. 144 l. Anm. 2.) szintén tesznek róla említést. De hogy biztosan meggyőződünk a dologról, nézzük a régibb nyelvnek ránk maradt adatait.

Több példa van, a melyből világosan látjuk, hogy a praes. con. az impf. con. helyett áll. Pl. (Aulul. III 5, 49.): *Compellare* ego illum, ni *metuam* — (Poen. V 4, 81—82.): . . . primum si id fieri *possit*, ne indigna indignis dei darent,¹⁾ id ego euenisset *uellem* — [Érdekes hely Rud. III 4, 39., a hol praes. ind. szerepel: . . . , iam tauta *esset*, si *uiuít*, scio.] — (Curcul. II 1, 10—12.): Adferre argentum credo. nam si non *ferat*, tormento non retinere *potuit* ferro — (Mil. gl. III 3, 5—7.): Stultitia atque insipientia insulitasque *haec esset*, . . . si ea in officina *nesciam* aut mala esse aut fraudulenta.

Előtag plqpf. con.-val a multa, utótag praes. con.-val a jelenre: (Stich IV 1, 6.): *Uocem* ego te ad me ad cenam, frater tuos ni *dixisset* mihi . . .

Mind a két tagban praes. con. Ha kifejezheti az egyik tagban, kifejezheti mind a kettőben is. Külömben csak *egy tekintetet kell retinünk a szövegre* — mert itt a hely szűke miatt nem igen részletezhetjük — könnyen meggyőződhetünk, hogy irrealitás van a következő esetekben is:

Plautus; Bacch. IV 3, 21—22-ből: Mnes.: Quid faciam? nil habeo miser . . . Pist.: Si mihi *sit*, *pollicear*. Mnes.: Scio *dares* — Mnes. tehát elérte Pist. szavait, hogy *nincs*, tehát nem is adhat. Hogy megérti, mutatja a *dares*. — *Ennius*: (Annal. 585—586.): non si lingua loqui *superet*, atque ora decem *sint* | in me, tum ferro cor *sit* pectusque reinctum — (Fab. 209—210.): . . . eos non curare opinor . . . | nam si *curent*, bene bonis *sit*, male malis; quod nunc abest. — *Plautus*: (Stich I 3, 35—36.): Nihili quidem hercle uerbum id ac uilissimum: | *Uocem* te ad cenam, nisi ego met *cenem* foris — (Poen. V 4, 49—50.): Patrué mi, ita me di amabunt, ut ego, si *sim* Juppiter, | iam hercle ego illam uxorem *ducam* et Junonem *extrudam* foras — (Epid. III 1, 10.): Si hercle *habeam*, *pollicear* lubens (De ninc!) — (Bacch. II 2, 2—3.): . . . abire hinc nullo pacto *possim*, si *uelim*: | Ita me uadatam amore uinctumque *adtines* — (Rud. V 3, 62—64.): . . . spectatores, uos quoque ad cenam *uocem*, | ni daturus nil *sim* neque *sit* quidquam pollucti domi, | niue adeo uocatos *credam* uos esse ad cenam foras — (Pseud. I 3, 40.): *Misereat*, si familiam alere *possim* misericordia — (Pseud. I 5, 1—3.): Si de damnoseis aut si de amatoribus | *dictator fiat* nunc Athenis Atticis, | nemo *anteueniat* filio credo meo — (Pseud. I 5, 12—13.): Homines qui gestant quique auscultant cri-

¹⁾ consecutio!

mina, si meo arbitrato liceat, omnes pendeant. (Mil. gl. IV 7, 1—3.): Alium alio pacto propter amorem ni sciam | fecisse multa nequiter, uerear magis | me amoris causa hoc ornato incedere — (Mil. gl. IV 8, 61—62.): . . . Si honeste censeam te facere posse, suadeam. Uerum non potest — (Mil. gl. V 36.): Magis id dicas, si scias quod ego scio — (Pers. II 2, 33.): Fatear, si ita sim — (Mostell. IV 2, 14.): Si sobrius sis, male non dicas (Cistell. IV 1. 14—15.): . . . Si mihi | alia mulier istoc pacto dicat, dicam esse ebriam — (Amph. I 1, 294—295.): . . . Quadrigas si nunc inscendas Jouis | atque hinc fugias, ita uix poteris effugere infortunium — (Amph. III 2, 23—26.): . . . si sis sanus atque sapias satis, | quam (= a kit) tu inipudicam esse arbitrare et pradices, | cum ea tu sermonem nec ioco nec serio | tibi habeas. —

Terentius. (Andr. III 3, 18—19.): Immo ita uolo itaque postulo ut fiat . . . | Neque postulem abs te, ni ipsa res moneat — (Andr. IV 1, 28.): Haud ita dicas, si cognoris uel me uel amorem meum — (Andr. V 1, 7—8.): Neque modum benignitatis neque quid me ores cogitas: | Nam si cogites, remittas iam me onerare iniuriis — (Heaut. III 1, 43—44.): satrapa si siet, — amator, nunquam sufferre eius sumptus queat — (Heaut. III 1, 47.): . . . quod si iterum mihi sit danda, actum siet. (Adelph. I 2, 65—67.): . . . si augeam | aut etiam adiutor sim eius iracundiæ, | insaniam profecto cum illo — (Adelph. IV 7, 19—20.): Placet tibi factum Micio? Mic.: Non, si queam | mutare. nunc quom non queo, animo æquo fero — (Adelph. IV 7, 43—44.): . . . Ipsa si cupiat Salus, | seruare prorsus non potest hanc familiam — (Adelph. III 2, 1—3.): . . . si omnia omnes sua consilia conferant, atque huic malo salutem quaerant auxili nil adferant (potentialis) — (Phorm. I 3, 19.): Quod si tibi res sit cum eo lenone quocum mihist, tum sentias.

Ezekre az esetekre vonatkozólag megjegyzem, hogy nem irtam ki mind! Kutatásom inkább az impf. con.-re irányult; csak később lettem rá figyelmes s csak később keletkezett bennem a gondolat, kell, hogy ezt szemmel tartsam. Ép azért — míg az impf. con. multra vonatkozó szerepét egy-két eltévedt eset híján közlöm — a præ. con. terjedelméről szám szerint nem nyilatkozhatom. De azt bátran el merem mondani, hogy oly mennyiségben — legalább is Plautusnál — előfordul a jelen irreálitás kifejezésére, mint a később tárgyalandó impf. con.

A jelenre vonatkozó irreálitásnak ez a faja, a míg az impf. con.-nak oly erős mult jelentése volt, érthető. De az a kérdés, hogy mikor az impf. con. majdnem teljesen a jelenbe tolódott át, kiszorította-e a præ. con.-t?

Ha a szakirodalomban vizsgáljuk a kérdés tárgyalását,¹⁾ azt tapasztaljuk, hogy a felelet igen. Azt mondják, hogy a præ. con. átment a potentialitás kifejezésére: ²⁾ «Im Interesse der Deutlichkeit

¹⁾ V. ö. Reisig: Vorlesungen 302. §.; az iskolagrammatikák (Harre³: Lat. Schulgr. 249—250 §§.; nálunk: Gyomlay—Bartal—M¹ 199—203. §§. stb.) egyáltalán nem emlitenek præ. con.-val kifejezett irreálitást—Dräger: Hist. Synt. II. 697. s köv. II.

²⁾ Schmalz Lat. gr.³ 413 l.

aber war eine Verschiebung notwendig; so konkurrierte bald Konj. Imp. in irrealen Bedingungssätzen mit dem Konj. Präs., und schliesslich *verdrängte er ihn ganz und liess ihm nur das Gebiet des Potentialen*; damit war die Verschiebung fertig und zwar bereits in der klass. Zeit.» Csak egyetlen egy munkát találtam, a mely egy kissé több eredményt ad: Blase fentidézett könyve (a 144 l. 2. j.-ben) így nyilatkozik: «Während man also in der klassischen Zeit *fast immer* von der Form des Konj. Präs. auf potentialen Inhalt schliessen kann, ist im Altlatein der durch den Konj. Präs. ausgedrückte konditionale Gedanke je nach dem Zusammenhange bald potential, bald irreal». Hogy Blase ezt észrevette, nem csodálom, hiszen megírta az irrealitas történetét (Gesch. d. Irr.). Sajnos ez a munkája nincs kezeim között, nem tudom tehát, hogy mekkora tért enged a jelen irrealitásban a praes. con.-nak. De a mennyire a kezem között levő munkájának fenti idézete mutatja: keveset.

Mielőtt a kérdés bonczolásába mennénk, tisztázzunk egy-két kérdést — a mit már talán előbb meg kellett volna tennünk. —

Mi különbség van irrealitás és potentialitás között?

Hogyan fejezi ki a praes. con. a jelenre vonatkozó irrealitást?

A mi az első kérdést illeti, könnyű a felelet: az irrealitásban mindig valami *tagadás* van, míg a potentialításban az ember «elképzel, felvesz egy olyan esetet, melynek ténylegességét *sem nem állítja, sem nem tagadja.*¹⁾» Külömben erre a kérdésre feleletet ad a második kérdés megoldása is.

Magyar példákkal kezdem, mert ki akarom egyrészt mutatni azt a fonákságot, a mely gyakorló-könyveinkben található a föltételes mondatokra való példák felsorolásában, másrészt pedig, mert a *latin praes. con. szerepe a föltételes mondatokban megfelel a magyar óhajtó mód jelenének*. Pl. Valakit, a ki már távolabb jár, vissza akarnak hívni, mikor is egy másik ezt az ajánlatot teszi: «Emberek tegyünk próbát! *Ha volna köztünk olyan, a ki jó futó, még vissza lehetne hívni.*» Egy feltétlen potentialitás, mert sem nem tagad, se nem állít, hanem csak alternatívát állít a hallgatóság elé: ha van, vissza lehet hívni, ha nincs, nem. De tegyük fel ezt az esetet, hogy a próba már megvolt és kitűnt, hogy egy jó futó sincs a társaságban! És ekkor mondaná valaki: «*Pedig ha volna köztünk jó futó, még vissza lehetne hívni.*» Ez feltétlenül irrealitás, mert értelme: nincs jó futó, nem lehet visszahívni. Vegyünk más példát: Ha épkezláb embernek mondom: «*Ha ugrnál egyet, kapnál egy hatost*» potentialitas; ha pedig ugyanezt olyan embernek mondom, a kinek nincs lába, irrealitas. Vagy pl. vegyük a Hintner—Schill. Sör.—Gyakorlókönyve 113. lapján az irrealitásra felhozott példát: «*Ha e két ember egyetértene, nem lenne ítélőbiróra szükség.*» Ép úgy lehet potentialitás, mint irrealitás: ha pl. még semmit nem tudok, hogy miként fejlődik a dolog, ha sem pro, sem contra argumentumom nincs: potentialitás. De ha tudom azt, hogy a kettő egymásnak esküdt ellensége, a kik

¹⁾ Bartal—Malmosi—Gyomlay: Lat. mondattan 200. §. ott az *elképzel, felvesz* van ritkított betűkkel szedve, de itt sokkal fontosabb az *állítás minéműségét* hangsúlyozni.

csak azon törik fejüket, hogy miként vessenek egymásnak gáncsot, irrealitás.

Ezekből a példákból látjuk, hogy a magyar óhajtó mód jelene önmagában sem a potentialitást, sem az irrealitást nem fejezi ki, hanem, *hogy a föltételes mondat melyik osztályba tartozik, az mindig attól függ, hogy micsoda keretbe van beillesztve.* Szóval értelme mindig bizonyos körülménytől függ.

Az a kérdés, hogy ezen körülménynek micsoda elemet kell magában tartalmazni, a mely után biztosan dönthetünk a föltételes mondat hovatarozandósága felett. Ez olyan fontos kérdés, hogy a föltételesek tanát egyszerre megvilágítja. Ennek eldöntésére vegyük figyelembe a következő alapigazságokat:

Irrealitás, az az tagadás olyan és csakis olyan dolog vagy tény ellen irányulhat, a melyet már ismerek vagy róla meg vagyok győződve, mert különben tagadási elem tudás nélkül nem volna bevihető.

Mindazon dologgal és ténnyel szemben, a mit nem ismerek, csakis potentialitás állítható fel, mert ismeret nélkül tagadás sem lehetséges.

A mondottak megvilágítására szolgáljon a következő példa: Tudom, hogy a víz képlete: H_2O . Akkor mondhatok róla ilyen feltételt: Ha nem volna a víz H_2O . (a minthogy az), nem lehetne belőle durranógázt csinálni (de így lehet.) Vagy: Tudom, hogy a Föld kisebb, mint a Nap: mondhatom: Ha a Föld akkora volna, mint a Nap (de nem akkora), többen elférnének rajta (de így nem).

Nem ismerem, hogy a víz képlete: H_2O . Ilyenkor mondhatom a következő feltételes mondatot: Ha a víz képlete H_2O . volna, lehetne belőle durranógázt csinálni vagy: Ha nem volna a víz képlete H_2O , felhasználhatnók erre meg erre. *Tehát tegyünk próbát, hogy tényleg úgy van-e? Mert hogy tényleg úgy van-e vagy nem, azt még nem tudom.* Ezek után a két szabályt vonjuk össze, foglaljuk egybe:

Meggyőződés és ismeret előtt irrealis feltételes mondat nem lehetséges, hanem csakis potentialis, mert irrealitás, azaz tagadás csak ismeret és meggyőződés után történhetik.

Ha a megismerés előtt csakis potentialitás lehet, viszont szóba kerül a kérdés: *lehet-e a megismerés után potentialitás is az irrealitás mellett?*

Megvallom a kérdésre döntő feleletet adni nem tudok. Nézetem az, hogy nem. Mert a föltételes mondatra, *a megismert tény mindig megadja a tagadó feleletet: nem úgy van.* Az a jellege a potentialitásnak, mit a grammatikák emlegetnek: hogy *felvessz', elképzels'* egy esetet, felülemelkedve a tényleges állapoton, semmit sem mond. Ez a *'felvesség', 'elképzelés' nem részletvondás a föltételesek birodalmában,* csak a Deus ex machina tette azzá. Hiszen az irrealitás maga sem egyéb, mint felvesség, elképzelés! De az a föltételes mondatok valamennyi faja! Nem az a *döntő vonás a potentialitás és irrealitás között,* hogy felvesszük-e vagy nem, hanem hogy megismert dologgal meggyőződéssel állunk-e szemben vagy nem!

Visszatérünk kiinduló pontunkhoz, a praes. con.-hoz, mint az irrealitásnak a jelenben való kifejezőjéhez. Hogy ennek használatát megérthessük, megvizsgáltuk a magyar óhajtómód jelenével kifejezett feltételt. Itt láttuk, hogy a *körülményben keresendő a potentialitás*

vagy irrealitás, mert maga az igealak ezt nem határozza meg. Kerestük tehát azon, a körülményből kiolvasandó vonást, a mely a feltételes mondat hovatartozásának mutatója. És ezt a vonást az ismeretben, a meggyőződésben találtuk fel.

De ha az ismeret, a meggyőződés köre a határvonal a potentialitás és irrealitás között, quot capita, tot sententiæ: egyazon ismeretünk és felfogásunk egyikünknek sincs: következik tehát, hogy *potentialitás és irrealitás között a határvonal minden embernél más és más*. Ha az említett határvonal fejszerint szűkül és tágul, az a kérdés, van-e olyan kis kör, a melynél szűkebbre már egy embernél sem megy, szóval van-e olyan irrealitás, a mely minden embernél irrealitás? Van! Még pedig mindazon *alapigazságok* ellen, a melyek minden józanul gondolkodó emberben szükségképen megvannak pl.: idem non potest simul esse et non esse. Pl. Ha ez a jakarika vas-karika volna, mindjárt erősebb volna. Ilyen továbbá a dolgok *természete* ellen, valamint az általános *természeti jelenségek* ellen (pl. napról, csillagokról, fákról, stb. stb.) az *általános* emberi ellen (czivakodás, nagyravágás, evés, ivás dolog stb. stb.) stb. ellen mondott irrealitás: Ha a *vakok látnának*, nem kellene szem. — Ha az ólom könnyű volna, nem használnák puskagolyónak. — Ha az első ember még most is élne, sokat tudna beszélni (az ember jelenlegi természetével ellenkezik) vagy pl. mint a népdal mondja: Ha a lónak szarva volna, mindjárt szarvasmarha volna stb. Természetesen az irrealitás köre a legtöbb embernél sokkal tágabb.

Ha az irrealitás köre minden embernél más, lehetséges olyan eset is, hogy a mi az egyik embernél irrealitás a másiknál *potentialitás*, szóval *vegyes feltétel*. Pl.: Azt mondja az apa a fiának: «Kis fiam, ha még nem volna három óra, elmennénk sétálni.» Az apa tudja, hogy már három óra elmúlt, de a gyermek nem. Neki valószínűleg az lesz az első *teendője*, hogy *megnézi az órát*, szóval a beszédből a tagadást nem értette meg, hanem alternatívára gondolt.

Ugyanazon tényből, hogy a feltétel mikéntisége az ismeret és meggyőződés szerint alakul, következik egy másik fontos igazság, melyet a grammatikák vajmi gyakran szem elől tévesztenek: hogy a világegyetem objectiv igazságai és a föltételesek világa nem fődik egymást, mert az ember nem az objectiv igazságok szerint beszél, hanem érzéklései alapján keletkezett ítéletei szerint, pedig ezek gyakran tévesek lehetnek, szóval a saját subjectiv világa szerint. Már pedig az ember subjectiv világa és az objectiv világ nem mindig ugyanaz. Mennyi elmélet volt már a világon, melyek azelőtt biztosaknak látszottak s a melyek később semmisnek mutatkoztak. De mindaddig, míg fennállottak ismeretszámba jöttek és minden következményeikkel együtt subjectiv igazságként, vagy legalább is meggyőződésként szerepeltek. A görög-római hitrendszer alkalmas példa rá. De nemcsak koronkint változnak a felfogások, hanem egy és ugyanazon korban, egy és ugyanazon dologról is különféle felfogás lehetséges. Vegyünk pl. egy pantheistát, egy polytheistát, egy monotheistát és egy atheistát. Mindannyinak más fölfogása van az istenségről. Már pedig a feltételes mondat a felfogás szerint alakul. Tehát nemcsak ilyen mondat lehetséges: Ha Isten van, örökkévaló, hanem ilyen is: Ha Isten volna (de nincs: atheista), örökkévaló volna. Vagy

pedig ugyanez utóbbi mondat lehet potentialis is annak, a ki az istenség létéről (van-e, nincs-e) még felfogást nem alkotott.

Végeredményül kimondhatjuk tehát, hogy a magyar óhajtómód jelenével, valamint a lat. *praes. con.-val kifejezett feltételes mondat hovatarozandósága az ismeret szerint majd potentialis, majd irrealis* mert a *praes. con. önmagában* nem tagad, mint pl. az *imp. con.* Hogy a feltétel az ismeret ellen irányul-e vagy nem, azt többször már magából a feltételből megtudjuk, de többször nem tudjuk meg máshonnet, csak a körülményekből.

Az a kérdés még, hogy a klasszikus latinságban kiszorult-e a *praes. con.* az irrealitás köréből. Ime a példák:

Cicero: (p. Sest. 46.): *si negem mentiar.* Jelentése: *nem tagadom. . .* (p. Marc. 2.): *nisi fatear, . . . amens sim.* Jelentése: *megvallom (=nem nem vallom meg), stb.* Avagy akármelyikünk is megköszönné, ha róla ezen mondat alapján így gondolkodnék valaki: *«Ez potentialisban mondta! Azaz úgy fogja fel a dolgot, mint megeshetőt, lehetségest, hogy nem vallja meg. Tehát akkor ez az ember úgy vélekedik magáról, hogy ő valószínűleg hazudik!»* Ilyen magyarázatot azt hiszem *Cicero* is megköszönt volna. (*Tusc.* 5. §. 102): *dies deficiat, si velim paupertatis causam defendere* jelentése épen az, hogy ezzel a kérdéssel *nem akar estig foglalkozni.* (*Fam.* 11, 2. 1.): *sim enim impudens. si plus postulem.* (Magyarázatul l. a p. Mar-hoz 2. fűzött megjegyzést!) (*Mil.* 29, 79.): *eius igitur mortis sedetis ultores, cuius vitam si putetis per vos restitui posse, nolitis:* *Sall.*: *Jug.* 31. 29. *si iniuriarum non sint* (de a tapasztalás azt mondja, hogy *van*), *haud saepe auxilii egeas.* — *Liv.*: (21, 53, 5): *quantum iugemiscant patres nostri . . . si videant nos . . . in media Italia paventes intra castra.* (23, 12.): *si reticeam, aut superbus, aut obnoxius videar.* (26, 32, 4): *si ab inferis existat Hiero.* (28, 41): *dies me deficiat, si reges enumerare velim.* (29, 37, 3): *si existat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum.*

Hátra van még egy-két fontosabb példa: *Cic.* *Tusc.* I 37, 90.: *cur igitur et Camillus doleret, si hæc post trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret, et cur ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra potituram putem.* Bámulatos, hogy mennyire meggyökeresedett az emberekben az a felfogás, hogy a *praes. con.-val* kifejezett feltételes mondat nem lehet más, mint potentialis. Hány helyen találtam ezt a példát, mint potentialitást felemlítve! Hogy miért került oda, azt hiszem mindnyájuk nevében megfelel *Methner*¹⁾ művének 127. lapján: *Die zweite Hälfte des Satzes enthält einen Potentialis. . . , und der erste Satz, der mit diesem offenbar in Parallele gestellt wird, sollte auf einmal einen Irrealis darstellen?* Így lett az *impf. con.* a múlt potentialitás kifejezőjévé! Egyszerűen azon meggyökerezett hit miatt, hogy a *praes. con.* a semmikép sem fejezhet ki mást, mint potentialitást.

Ha a példát kissé bonczoljuk, látjuk, hogy *Methner* fenti okoskodásából más nem állhat meg, mint az az állítás, hogy a két fel-

¹⁾ *Methner R. dr.: Untersuchungen zur lat. Tempus- und Moduslehre.* Berlin 1901.

tételes mondat párhuzamban van. Mert az emberi gondolkodás nem *βουσιπροηδόν*. A mit Cicero az *első* mondattal akart mondani, ugyanazt akarta a *másodikkal* is. Ez a sorrend, nem pedig megfordítva! Már pedig az *elsővel* azt akarta mondani, hogy Camillus *egyáltalán nem* bánkodott . . . a mi a másodikból is kiviláglik: szintúgy Cicero *sem* bánkodik, . . . Továbbá az *első* feltételes mondat még azok szerint sem lehet potentialis, a kik az irrealitásban lehetetlenséget látnak; mert hisz az lehetetlen, hogy az ember lássa és tudja a jövőt. Ugyanez áll a második mondatra. Végül a potentialitás és irrealitás között nem az a különbség, hogy lehetetlen-e, vagy lehetséges, hanem az, hogy tagadás van-e benne vagy nincs. Természetes dolog, hogy a lehetetlenség mindig az irrealitáshoz tartozik, mert hiszen már *magában hordja a tagadást*, de nem meríti ki az irrealitás körét.

Tibullus (I 4, 63.): *carmina ni sint, ex humero Pelopis non nitissimè ebur*. Ha nézzük a fentemlített példákat, azt hiszem nem kell hozzá magyarázat. És ha ezt meggondoljuk, mily semmitmondónak tűnik fel Reisig (Vorl. III. 302. §.) megjegyzése: Um . . . Bedingungen auszudrücken mit dem Nebenbegriff, dass eben ein solches *nicht so sei*, wie in der Bedingung angenommen werde, dienen nur die Modi der BB Gattung (impf. v. plupf. con.) nicht aber die der AA Gattung (præs. v. perf. con.). Also z. B. wenn man sagen wollte: *cormina ni sint*, stb. . . so wäre darin irgend etwas sich Widerstrebendes; im hypothetischen Vordersatze wäre ein Konjunctiv der AA Gattung, und im Nachsatze ein Konjunctiv der BB Gattung; dies ist *unmöglich anzunehmen*; statt *ni sint* müsste es heißen *ni essent*.

Azt hiszem a sok idevágó példa közül ennyi elég annak feltüntetésére, hogy a præs. con. még a későbbi latin nyelvben is kifejezi az irrealitást.

B) *Impf. con.*, *mint a jelen irrealitás második kifejezője*. «Ich werde bei der Besprechung des con. irrealis nachweisen, dass die Bezeichnung Irrealis der Gegenwart falsch ist, und dass *faceret* auch als irrealis *nur* von der Vergangenheit steht» mondja Methner idézett művében. (120 l. a.)

Kimutatja pedig ezt a tételt olyaténképen, hogy elcsip egy-két morzsát a klasszikusok asztaláról, hol az impf. con. még eredeti mult jelentését megőrizte (melyre minden erőlködés nélkül sokkal több adatot találhatott volna a régi irodalomban) és azután ezen egy-néhány esetre körülményes magyarázatok között igyekszik visszavezetni a többit mind. Az tény, hogy az impf. con. még a klasszikus korban is többször mult jelentésű, de az inductiv utánjárás hiánya az, hogy nem ismeri az impf. con. fejlődését: multból a jelenbe való törekvésének irányát, a mely a klasszikus korban szinte már teljesen kifejlődött. De ezen *jelen* jelentése megvan már Plautus korában is. Kifejlődésében először etolódásának okát, azután pedig etolódásának módját kell vizsgálnunk.

A præs. con.-ra felsorolt adatok igazolják, hogy az általa kifejezett föltételes mondatok erősen rászorúlnak még valami más segítségre is, hogy valamit kifejezzenek, azaz önmagukban még kétértelmű jelentésük van. Szakasztott ugyanaz az eset itt, mint a már

említett régebbi nyelvben az alárendelés viszonyánál: az összefüggésből kellett eldönteni az alárendeltséget, mert kötőszó még nem volt a viszony kifejezésére. Így volt ez a föltételes mondatoknál is. Igen ám, de így gyakran félreértés származik, különösen a vegyes föltételeseknél; itt ugyanis a hallgatónak nincs ismerete, a melyre támaszkodhatnak. Ezért a latin nyelv kölcsönzött egy oly alakot, a melylyel a tagadást már önmagában kifejezheti, s átvette az impf. con.-t.

A mi az eltolódás módját illeti, az bizonyos, hogy kezdetben oly esetekben történt meg, a melyek, bár a 'jelen' körébe vágtak. mindazonáltal az impf. con. sajátosságai: multság, tagadás, lehetőség valami módon megvoltak.¹⁾ Nagyon nehéz volna elképzelni ilyen esetet, ha nem volna meg a magyarban is; az óhajtómód mult ideje ugyanis 'jelen', sőt 'jövő' idejű cselekvények kifejezésére is használatos. Azt nem tudom, hogy e használat újabbkorú-e, vagy már a nyelv legrégebbi idejétől megvan, de az tény, hogy megvan. Pl. Most *adtad volna* oda a pénzedet, ne tegnap. Ha most *adtad volna* oda, nem *veszett volna* el. — Tegnap vásárra voltál, nem *megettél volna* el inkább holnap? — Több példát is lehetne mondani, de e kettőből is levonhatjuk a tanulságokat:

Mind a két példából kiolvasható a 'multság' eleme: most *adtad volna* oda; *már* az előtt *oda* *adtad*, nem *megettél volna* el inkább holnap? *már* elmentél.

Ennek ellenére a cselekvény az első példában a jelenre a másodikkban a jövőre vonatkozik. Most *adtad volna* oda stb. Nem *megettél volna* el inkább holnap?

Mind a két példából kiolvasható a legmagasabbfokú tagadás: most . . . = *nem* most *adod* oda. Ha most *adtad volna* oda (*de* nem most *adod*) nem *veszett volna* el (*de* így már *elveszett*); nem *megettél volna* el holnap?: *nem* holnap még el.

Hogy semmi lehetetlenség nincs a dologban, sőt lehetőség, magyarázatra nem szorul. Az első példa talán nehézséget okozhat e tekintetben, mert hisz most már a dolog *elveszett*! De ez téves felfogás. Ha *elveszett*, akkor tényleg lehetetlen odaadni, de hogy lehetetlen, azt az *elveszés* fogalmából olvashatom ki, nem pedig az óhajtó mód mult idejéből, mely ezt nem fejezi ki. Tegyük a 'vesztés' helyett más fogalmat a mondatba pl. Ha most *adtad volna* oda. elfogadtam volna, egyszerre eltűnik a nehézség.

Az ily példák alkotják az első lépcsőt az eltolódásra. De ennél már a magyar nyelv is tovább ment. Ha az óhajtómód multjának jelenre vagy jövőre vonatkozó vonásait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy köztük legerősebb a tagadás eleme. És ez az elem oly domi-

¹⁾ Hogy e három elem független-e egymástól, vagy pedig jüggő viszonyban van-e, úgy, hogy ha egyik megszűnnék létezni, egy másik is megsemmisülne vele: azt hiszem ez utóbbi fogadható el. Bizonyítékul említem, hogy az impf. con. a jelenbe való teljes eltolódása után, vagyis inkább 'mult' elemének elvesztés után már a potentialitást is kifejezi (l. Blase 159 l. 1. j. i. m.), tehát a multság eleme megszűnt és a tagadást is magával rántotta. Van tehát két független jelentés: lehetőség és multság, ez utóbbitól függ a tagadás, mely eredetileg talán nem is volt meg, csak idővel fejlődött ki.

náló, hogy az igében rejlő multság elemét is magával rántja, úgy-
annyira, hogy az ige minden, a *multra* vonatkozó árnyalat nélkül
egyszerűen csak *arra* szolgál, hogy valamit, mint meg nem történetet
jelezen. Pl. A.: Nem jöttök el hozzánk délután? — B.: Nem! —
A.; Pedig ha *eljöttek volna*, édesanyám nagyon megörült volna. —
Ime a jelenbe való átfeloldás. Csak egy tekintet e példára és látjuk,
hogy az óhajtómód multja helyett megállhatna az óhajtómód jelene
is: Pedig ha eljőnétek, édesanyám nagyon megörülne. A különb-
ség tehát az, hogy míg az óhajtómód jelene ugyanezen esetben *csak*
a körülményekkel együtt, az előző ismeret feltételezésével tagad, az
óhajtómód mult idejében a legerősebb tagadás jut kifejezésre: de hát
nem jöttök el. Ime az *értelmi tagadás kifejezett tagadássá változott*;
a nyelv, mint eszköz, tökéletesbedett.

A latinban ugyanezen úton tolódhatott el az impf. con. is. Első
fokozata volt a multság elemének gyengülése a jelenre és jövőre
vonatkozó esetekben; azután pedig a tagadás elemének kiemelkedé-
sével a *multság eleme is egyszerűen a tagadás szolgálatába áll, azt*
mozdítja elő.

Olyan példák, a melyekben a jelenre vagy a jövőre vonatkozó
impf. con. a magyar óhajtómód mult idejével fordítható, a követ-
kezők: (Pers. IV 6, 27—28.) Dord.: . . . Vale. Sag.: Et uos: nam
animus iam in nauist mihi. Tox.: Cras *ires* potius, hodie hic *cena-*
res. (Mentél volna el holnap, ma ebédeltél volna itt!) — (Pœn. V 3,
18—21.): Tua pietas plane nobis auxilio fuit, | quom tu huc aduenisti
hodie in ipso tempore: | Namque hodie earum *mutarentur* nomina, |
Facerentque indignam genere quæstum . . . — (Asin. III 3, 2.):
Argyr.: Uale. Philæn.: Aliquanto amplius *ualerem*, si hic *maneres*.
(Ha itt *maradtál volna* jobb sorsom lenne.) — (Pœn. III 3, 65—68.):
Coll.: Jamne itis? Advoc.: Cum illoc te meliust rem tuam
adulescens loqui) Coll.: Videre equidem uos *uellem*, quom
huic aurum *darem* (Szerettem volna, ha láttátok volna mikor . . .
Jövőre!)

Még több hely tanulságával is igazolhatnánk azt a tényt, hogy az
impf. con. megfelel a magyar óhajtómód múltjának a jelenre vagy a
jövőre vonatkozólag, de nézetünk szerint az említett esetek is elég bizony-
ságot nyújtanak. Természetesen nagyon csalódnék az, a ki minden
egyes esetet magyarrá így akarna fordítani. A lat. impf. con. funktiója
sokkal kiterjedtebb, és így a legtöbbször csak az óhajtómód jelené-
vel fordíthatjuk. — Az impf. con.-nak a föltételes mondatokban
található, jelenre vagy jövőre vonatkozó eseteit itt helyszűke miatt
egyszerűen mellőznünk kell.

C) *Plqpf. con. mint a jelenre vonatkozó irrealitás kifejezője*.
Már a *multra* vonatkozó ismertetésünkben láttuk, hogy az impf. con.
és a *plqpf. con.* között jelentésbeli különbség édes kevés van.
Tehát ha a *plqpf. con.* kifejlődött a jelen és jövő használatra — a
mi később az impf. con. kiszorítása után általánossá lesz — ugyan-
azon alapon fejlődhetett ki, mint az impf. con. Ime a tanulságul
szolgáló helyek:

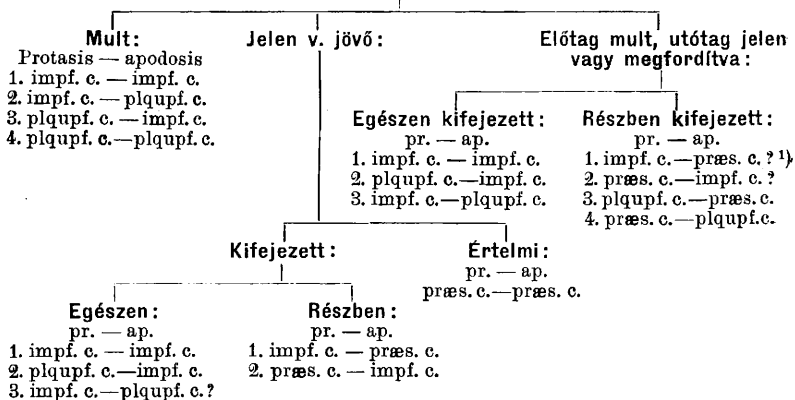
Plautus, (Mil. gl. III 1, 126—128.): si ei forte *fuisset* febris |
censerem emori: *cecidissetue* ebrius aut de equo *uspiam*, | *metu-*
erem — *Ter.* (Adelph IV 1, 8—9.): quod si esset lon-

gius, | prius nox *oppressisset* illic, quam huc reuerti posset iterum. — Blase (i. m. 226 l.) még felemlíti Cato p. 57, 1. Egyébként az ily eset a régi irodalomban igen ritka s talán e három példával ki is meritettük. Hogy a plqpf. con. nem tolódott el az impf. con.-val egy időben, annak oka valószínűleg az actióban, a nyomatékosabb multban és a plqpf. con. imperativus hiányában keresendő.

Mindezek után könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatba állítjuk az irrealitás *formai* részét.

Irrealitas formai rész/e.

(Csak a con.-ok!)

Láthatjuk azt a nagy tarkaságot, azt a létért való harcztot, melyet e táblázat mutat. Különösen szembeötlő a plqpf. con. és impf. con. az impf. con. és præs. con. egymással való harcza. Egy tekintetet kell csak e tarka képre vetnünk és azonnal meggyőződhetünk róla, hogy a «takarékosság a nyelv konyhájában» ezt nem túri sokáig, rövidítést, majd egyszerűsítést teremt. Teremtett is már: a plqpf. con. megmarad a mult birodalmában, az impf. con. a jelenben az örök tagadás szellemének szolgálatába áll, bár — mint ilyen — bebetör legyőzőjének birodalmába, de uralmát már visszazerezni nem tudja, sőt később a meglevőt is elveszti,²⁾ eltűnik az élő nyelv szinteréről és ha a régi klasszikusok nincsenek felette örökös fejfaként, ha az egyház nem teszi nyelvét a latint, ma már az impf. «sűrű fellegek és a bús feledékenység koszorútlan alakja» lebegne.

Összegezzük vizsgálódásunkat:

Az impf. con. 'mult' jelentését az igeragozásnál is jobban kell hangsúlyozni. Nagyon elősegíti a föltételes mondatok és a cons. temp. megértését is.

Mind az impf. con., mind a plqpf. con. jelentésében a 'lehe-

¹⁾ A kérdőjellel ellátott esetekre példát nem találtam.

²⁾ V. ö. Giles: Vergl. Gr. 570. §.; Blase i. m. 159 l. 1 j.

tetlenség' elemét törölni kell, mert ez nem egyéb, mint a tagadás elemének hibás félremagyarázása.

A föltételes mondatoknál a tartalmi és alaki rész elválasztandó, mert a tartalmi részt nem mindig ugyanaz a forma mutatja be. Így pl. az irrealitás tartalmi része: bizonyos irányban való tagadás, míg a formai rész sokféle lehet, mint az előbbi táblázat mutatja: a multa vonatkozólag 4, a jelenre és jövőre vonatkozólag 6, a multa és jövőre együtt 7, összesen tehát az irrealitásnak 17-féle formai része van. A forma szerint való osztályozás tehát (præs. con., perf. con. = potentialitas; impf. con., plqpf. con. = irrealitas) tartalmi és mélyebb magyarázatot nem ad.

Külömbséget kell tenni az értelmi és kifejezett irrealitás között. Amabban a tagadást nem az ige, hanem a körülmények adják meg, emitt maga az igealak.

A föltételes mondatok osztályozása a bennük kifejezett tartalmi rész szerint a következő:

Realis: *tudom*, hogy valami úgy van.

Potentialis: *nem tudom*, hogy valami így van-e v. úgy.

Irrealis: *tudom*, hogy valami *nem úgy van*.

A grammatikáknak teendője jelezni, hogy az egyes osztályokat mely igealak fejezheti ki mindig, a melylyel tehát soha nem hibázunk, és melyik gyakrabban vagy ritkábban. Így pl.: Cicerónak ezen mondata (in Caccil. 5.) Sicilia tota, si una voce loqueretur, hoc diceret, éppen olyan irrealis mondat, mint a Catil. 1, 8.: Haec si tecum patria loquatur, nonne impetrare debeat. A latin-magyar fordításnál tehát tudnunk kell, hogy mind a két forma kifejezi az irrealist. De a magyar-latin fordításnál egyáltalán nem hibázunk, ha értelmi irrealitás helyett állandóan kifejezett irrealitást használtatunk, a mely szerint tehát Cicero második mondata magyarból-latinra így is fordítható: Haec si tecum patria loqueretur, nonne impetrare deberet.

(Komárom.)

KOMONCZY GÁSPÁR.

SZIGLIGETI „SZÖKÖTT KATONÁ”-JÁNAK KÜLFÖLDI ELEMEI.

(III. közlemény.)

3. A katonadrámák hatása.

A katona Lessing (1767) és Sedaine (1769) előtt általában komikus alakként szerepelt a világirodalom vígjátékaiban.¹⁾ Aristopha-

¹⁾ V. ö. Aly, *Der Soldat im Spiegel der Komödie*: Preussische Jahrbücher. 1895. 79. köt. 467—487. l. — Ch. Dejob, *Le soldat dans la littérature française au XVIIIe siècle*: Revue Politique et Littéraire 1899. II. köt. 449—458. l. — F. GaiFFE i. m. 383. l. — L. et F. Saisset, *Un type de l'ancienne comédie. Le Capitain Metamore*: Mercure de France. 1912. 728. s. köv. l. — L. Fontaine, *Le théâtre et la philosophie au XVIIIe siècle*.

nestől és Menandertől kezdve, PLAUTUS *Miles gloriosus*ának meg nem szűnő hatása alatt típus gyanánt él a színpadon a henczegő, szerelmes és gyáva katona, az olasz, spanyol és francia komédiák különböző nevű (Rodomonte, Spavento, Spezzafer) capitano-ja, klasszikus kifejezésre SHAKESPEARE Fallstaffjában és HOLBERG Bramarbasában találva.

A német irodalomban LESSING *Minna von Barnhelm*-je (1767) a szociális drámának új fajtáját kelti életre. Lessing a katonát a férfierények és becsület mintaképe gyanánt mutatja be s a katonai élettel kapcsolatos egykorú események színrevitelére nagyszerű példákat ad. Az utánzatoknak egész serege keletkezik nyomában. «Was nur im Militärstande vorkommen kann — írja Karl Lessing¹⁾ fivérének életrajzában — hat man nachher [a *Minna v. B.* után] auf der Bühne gesehen: Kriegs- und Standrecht, arquebusieren und ehrlichmachen, Spiessruten und Prügel, Trommel und Pfeifen, Insubordination und Desertion, Marquetender und Spione!» A katonai élet rajza szükségképen megteremti a népies katonadrámát a német és osztrák íróknál (J. J. Engel, Stephanie d. J.). Ezekről a nagyszámú katonadrámáról K. H. Stockmayer írt kisebb monográfiát.²⁾ Külön értekezést lehetne írni a katonadrámáknak irodalmunkban való szerepléséről is.³⁾ A közkatona, mint a nép fia, ezekben a darabokban hozza az első népies hangulatot a magyar világi színpadra. Minket legelőször is a *Szökött katonának*, mint katonadrámának, katonai milieuje érdekelt.

1. Az első fölvonás legfontosabb eseménye a vasvillás katonafogdosás, Gergelyt erővel katonának viszik. Szigligeti az életből merítette ezt a motívumot. Szerencsés kézzel kikapott a népéletből egy mozzanatot, melynek erős érzelmi gyökerei voltak. Komor illusztrációt írt a népdalhoz: «Már minálunk verbuválnak kötéllel...» (I. 17.). A katonafogdosás motívumánál elég röviden utalunk arra, hogy a német katonadrámákból sem hiányoztak az effajta jelenetek. Igaz, hogy a mintául szolgáló viszonyokhoz képest, nem az erőszakos, hanem a szépszerével való toborzást látjuk megjelenítve. De — a mint Stockmayer összeállításából kitűnik (i. m. 7., 15—17. és 89. l.) — itt is szerepe jut a leitatás, vesztegetés, adósság miatti elfogatás stb. kevésbé szelíd eszközeinek. Külömben már Goldoni is, a német drámák előtt (1751), színrevitt egy ilyen jelenetet (l. erről alább). A mi drámai irodalmunkban is szerepelnek verbunkos-jelenetek:⁴⁾ Chalupka

Paris 1879. 211. l. — L. P. Betz, *La Littérature comparée*. Strasbourg, 1904. 407. l.

¹⁾ *G. E. Lessings Leben*. I. köt. Berlin 1793. 240. l.

²⁾ *Das deutsche Soldatenstück des XVIII. Jahrhunderts seit Lessings Minna von Barnhelm*: Litterarhist. Forschungen. 10. füz. Weimar 1898. V. ö. még: Eloesser i. m. 85—111. l. és Kürschner, *Deutsche National-Litteratur* 138. köt. (1890.) 31—33. l.

³⁾ V. ö. Császár Elemér, *Német költészet hatása*. 78. l.

⁴⁾ Egyéb műfajokban is, mint pl. Gvadányi verses regényében, a *Rontó Pálban* (1793). V. ö. Dobóczyi Pál i. m. 37. l. — A pesti színpadon 1810-ben Láng Ádámnak *Verbúdlás* cz. vigjátékát adták. Erről többet nem sikerült megtudnom.

János Vén szerelmesében (1835) és Nagy Ignácz *Argyrusában* (1840).¹⁾

Fontos a *Szökött katonára* nézve Gémesi jegyző alakja, kiról, mint a III. fől. játékosáról, föntebb volt szó. A hivatalos hatalmát nyereszkedésre fölhasználó nótárius magyar hagyományra vezethető vissza.²⁾ A katonaszédéssel való visszaélés azonban — mikor Gémesi a gazdag menyasszony reményében Gergelyt fogatja el Korpádiné másik fia helyett — a német katonadrámák tipikus «Werbeoffizier»-jében³⁾ találja mását. Pozitív mintákra itt sem mutathatunk rá. Ilyen típus a Stephanie d. J. *Die Werber* (1771) cz. említett darabjának Lord Brazenje, a szerencselovagok Riccaut-utódja, ki a katonaszédést fogja föl üzleti alapon. J. J. Engel *Der dankbare Sohn*-jában (1771)⁴⁾ egy őrmester szerepel, ki a katonáskodás fenyegetésével akarja megszaroelni a falusi népet.

A katonai milieuhöz tartoznak még a *Szökött katonában* a II. főlv. börtönjelenete és a kivégzés előkészületei. Mindezekről a «szökött katoná» színpadi típusának tárgyalásakor lesz szó.

2. Lessingnek köszönhetik a katonadrámák — a katonaelet rajzán kívül — egy főtípusnak klasszikus mintáját is. Tellheim alakja ez, ki, mint a férfúi erények és katonai becsület eszményképe, végigvonul a polgári dráma történetén (v. ö. Stockmayer 52. s köv. ll.). A magyar vígjáték hazafias kapitányai⁵⁾ (*Kérők, Lelkes magyar lány*) — bár szintelenebb alakok — visszavezethetők erre a Tellheim-típusra. A *Dárday-ház* (1825) nyugalmazott generálisá (Lamarine) szorosabban is Tellheimhoz kapcsolódik: egy királyi levél helyezi vissza a darab végén a magyar nemesség társadalmába, a mint Tellheimot is hasonló deus ex machina rehabilitálja.

Szigligeti — ki az Iffland (*Der Spieler*) Lieutenant Sternjével, a katonai érdemek és becsület megőszült bajnokával, együtt szerepelt a színpadon (1834. XI. 11.) — Völgyi ezredest a Tellheim-típus mintájára alkotta meg. Tellheim is, Völgyi is, a szerelem és büszke szegénység konfliktusában áll előttünk. Ugyanaz a hidegvér mindkettőben, mely a szerelemnek parancsol. A vagyoniilag tönkrement Tellheim nem akarja szerencsését egy gazdag nőnek köszönhetni, azért inkább kész lemondani róla. (Csak a kitagadottnak hitt lány felé fordul szerelemmel.) Völgyi helyzete is hasonló: «Ó gazdag grófnő, én szegény kapitány valék . . . szerettük egymást, reményünk nem lehetett . . . távoznom kellett Pestről. A harcban csak egy gondolatom volt, oly magasságig emelkedhetni, hogy őt boldoggá tehessem» (II. 17.). Ilyen helyzetben látjuk a Tellheim-típus egy másik képviselőjét is, a Kotzebue *Armüt und Edelsinn*-jének (1795)⁶⁾ Cederströmjét, ki vagyonos menyasszonyát elhagyni készül, hogy harcban

¹⁾ V. ö. Bayer József, *M. drámáir. tört.* 104. és 72. l.

²⁾ Dobóczki Pál, *Népies alakok az irodalomban.* 28—29. l.

³⁾ Stockmayer i. m. 16—23. l.

⁴⁾ Engel darabja a magyar színpadon is ismeretes volt, két fordítása is készült (1790 és 1794). V. ö. Császár Elemér i. m. 95. l.

⁵⁾ Bayer József, *M. drámáir. tört.* I. 336. és 396. l.

⁶⁾ Stockmayer i. m. 69. l. Magyarra Léhner András fordította (1807), párszor elő is adták.

kitüntesse magát és gazdag királyi jutalommal térjen haza. Völgyi mint nemes és ezredes jön vissza, de Camilla már Montihoz ment nőül s ekkor ő leküzdi szenvedélyét, nem gyávaságból, hanem hogy ne háborgassa családi nyugalmaikat. Midőn mégis párbajra kerül a dolog, csak a katonai becsület védelmére fog fegyvert s akkor is a levegőbe lő. Hasonló nagylelkű párbaj szerepel Goldoni *Amante militare* (1751) cz. alább ismertetett drámájában (III. 14) is. Völgyi alakja mégsem pusztán Tellheim-típus. A romantika szövődött bele az ő jellemébe is, úgyhogy más kapcsolatban még vissza fogunk térni reá.

A katonadrámák legfontosabb eleme a *Szökött katonában* magának a szökött katonának története, melynek vázlatát a bevezetésben láttuk. A szökött katona régi típusa a drámának. Mielőtt erre rátérnénk, meg kell állapítanunk, hogy a katonai elem nem lép föl ríktó erővel a *Szökött katonában*. Szigligeti nem hajszolta a tableau-hatásokat, mint a német drámák legtöbbje. Nem külsőségekben, sem a katonai élet festői élénkhozásában nyilvánul nála a katonadráma jellege. Emberek és események teszik azzá.

4. A szökött katona mint drámai hős.

A szökött katona (deserteur), mint színpadi alak, nagyjában ugyanazon a fejlődésen ment keresztül, mint a katona típusa általában: vígjátéki alakból tragédia-hőssé emelkedett.

1. E típus eredete, nem mint eddig hitték. Sedainenél és Mer-ciernél,¹⁾ hanem már jóval előbb, az olasz commedia dell'arte-ban keresendő. Erre több adat utal. A francia udvarnál 1680-ban egy *Arlequin, soldat déserteur* cz. olasz canevas (canavaccio) került színpadra.²⁾ Az olasz eredetet támogatja az a körülmény is, hogy a későbbi deserteur-drámák sémája, átítatva komikus elemekkel, megtalálható CARLO GOLDONINÁL, a *L'amante militare* (1751) cz. színművében.³⁾ Hogy Goldoni saját bevallása szerint drámájának tárgyára, — melyben a deserteur különben csak komikus mellékalakként szerepel — táborozó katonákkal folytatott beszélgetése inspirálta,⁴⁾ nem zárja ki itt sem annak a színpadi hagyománynak felhasználását, melynek reformátora és irodalmivá fejlesztője ő maga volt.⁵⁾ Goldoni a commedia dell'arte szokásos Arlecchinojának személyében egy paraszt fajankót léptet föl, ki naivságában pár biztató szóra, enni és innivaló meg egy kis aprópénz fejében fölcsap katonának (I. 13.) s csak kedvese ábrándítja ki a gyöngyélethez fűzött reménységeiből. De már

¹⁾ Stockmayer i. m. 92—94. l. Stockmayert mindenütt idézem, a hol tőle veszem a tárgytörténeti adatot.

²⁾ L. Moland, *Molière et la comédie italienne*. Paris 1867. 372. l.

³⁾ A Goldoninak *L'impostore* (1743) cz. darabjában föllépő család katonaszökevényt, minthogy egészen más cselekvény keretében szerepel, témánkra nézve figyelmen kívül hagyhatjuk.

⁴⁾ G. A. Spinelli, *Bibliografia Goldoniana*. Milano 1884. 49—50. l.

⁵⁾ Ch. Rabany, *Carlo Goldoni. Le théâtre et la vie en Italie au XVIIIe siècle*. Paris 1896. 50., 61. s. kk. és 227. l. («En général, Arlequin reste plus fidèle à la tradition de la comm. dell'arte.»)

ekkor késő, a katonák nem eresztik el többé, sőt verést is kap gyávaságáért. Végre is kedvese tanácsára női ruhában próbál szökni, de ostoba féltékenységével, és félszeg viselkedésével elárulja magát s börtönbe kerül (II. 10.). Gazdájának közbenjárására ugyan az utolsó pillanatban megmenekül a haláltól, előbb azonban gondoskodik Goldoni, hogy tanuja legyünk egy idegreható kivégzési jelenetnek (III. 10. és 11.), melyben a katonák már fölemelik fegyverüket a bekötött szemű Arlecchino agyonlövésére.

Goldoninál tehát már irodalmi és szélesebb körökben hozzáférhető formában megvan a deserteur-dramák két alapmotívuma: a szerelemből deszertáló katoná és a halálbüntetéssel való színpadi hatás-keresés. De mindez még a neveltető és megindító czélzat között ingadozik, a minthogy a szökött katonának ezt a régebbre visszanyuló föl-fogását Olaszországon kívül is, egész a XVIII. század végéig továbbkövethetjük.

Legelőször is Franciaországban, hol az említett canevas (1680) után következő deserteur-komédia a DANCOURTnak tulajdonított *Merlin déserteur*,¹⁾ a mit 1690-ben adtak először, nyomtatásban nem jelent meg,²⁾ bár egy-két évig műsoron tartotta magát.³⁾ Ezután csak a vásári arlequinadeok közt találunk újabb adatra, mely szerint a Foire Saint-Germain deszkáin egy névtelen szerző 1759-ben színrevitte a deserteurt.⁴⁾ Az előadás helyét is tekintve, komikus elemekkel lehetett színezve a szökevény alakja abban a némajátékban is (*Arlequin soldat, déserteur par amour*), a mely 1778-ban került színre a J. B. Nicolet vezetése alatt álló Théâtre des Grand Danseurs du Roi színpadán.⁵⁾

A deszertáló Arlequin alakja a német színpadra is utat talált. Tudomásunk van egy Frankfurthban 1741-ben előadott bohózatról, melynek czíme: «Eine . . . ohnlangst von Wien erhaltene Piece Comique, betitult: *Arlequin déserteur*, oder: *Arlequin der wegen vielfältigen Fatalitäten durchgegangene Soldat und listige Kupler*.»⁶⁾

¹⁾ Itt nem a monda Merlinjéről van szó, hanem a francia komédiának egy «valet»-típusáról, a kit Desmares hozott divatba 1686-ban. Olv. Lérés, *Dictionnaire portatif historique et littéraire des Théâtres*. Paris 1763. 635., 555. és 294. l.

²⁾ [Frères Parfaict] *Dictionnaire des Théâtres de Paris*. III. köt. Paris 1756. 411. l. — J. M. Quérard, *La France Littéraire*. II. köt. Paris 1828. 381. l.

³⁾ A. Joannidès, *La Comédie Française de 1680 à 1900*. Paris 1901. Table chronologique des pièces.

⁴⁾ *Arlequin Déserteur*. Pantomime en 1 acte. Olv. A. Pitou, *Les origines du mélodrame français à la fin du XVIIIe siècle*. Revue d'Histoire littéraire de la France. 1911. 259. l.

⁵⁾ Olv. A. Pitou i. h. — J. F. Arnould-Mussotnak *Le Vétéran ou le Bücheron déserteur* cz. történeti pantomimejéről (megj. Paris 1786) nem tudtam eldönteni, hogy témánkkal milyen összefüggésben van. Hasonlót mondhatok J. C. B. Déjaurenak Kreutzertől megzenésített operaszövegéről. (*Le Déserteur ou la montagne de Ham*. Adták Párisban 1793. V. ö. F. Clément—P. Larousse—A. Pougin : *Dictionnaire des opéras*. Paris 1897. 312. l.)

⁶⁾ Olv. E. Mentzel, *Geschichte der Schauspielkunst in Frankfurt a. M.*: Archiv f. Frankfurts Gesch. u. Kunst. N. F. IX. köt. Frankfurt 1882. 455. l.

A J. F. von KURZ¹⁾ által rendezett bécsi Hanswurst-játékok deserteur-komédiájáról egy fennmaradt kéziratkötet tanuskodik.²⁾ Goldoni említett darabja szintén ismeretessé lett a németeknél. Először J. H. SAAL teljes Goldoni-fordításában³⁾ látott napvilágot, de a Goldoni-kedvelő és olasz hatás alatt álló Bécsben még egy (névtelen) fordítása is készült.⁴⁾

2. Már GOLDONI darabjában is van komoly háttere a szökött katona komikus alakjának. A lelketlen és ravasz katonafogdosás tipikus áldozatának színrehozásából kiérzik a szociális tendenzia,⁵⁾ mely ha nem lép is föl támadólag, mindenesetre hat a maga objektív eszközeivel.

Mint komoly drámahős, először ellenszenves alakban jelenik meg a deserteur, egy névtelen írónak *École du soldat ou les Remords du Déserteur français* (Paris 1768) cz. darabjában,⁶⁾ mely már úgylátszik hatással volt a későbbi földolgozókra. Ez a színmű, melynek nemcsak előszavában, de minden lapján előbukkan naiv önkénnyel az író tendenciája, a szökéstől való elriasztás czéljából készült. A főhős egy hazaáruló katonaszökevény, kitől, midőn hozzáérőltetett menyasszonyának titkos kedvese leleplezi őt, leendő apósa megtagadja lányának kezét.

Epen ellenkező czélzattal, a fegyelem áldozata iránt való részvét fölkelésének szellemében írta meg MICHAEL-JEAN SEDAINE idetartozó darabját,⁷⁾ megteremtve a rokonszenves deserteur irodalmi típusát. Sedaine, kinek a polgári dráma történetében is nagy szerepe van,⁸⁾ e darabjában víg operát nyújt, melyet a népi és vásári színpadról ő emelt föl irodalmi műfajjá.⁹⁾ A deserteur-téma történetében Sedaine

¹⁾ Színésznevén: Bernardon. Életrajzát J. Kürschnertől olv. *Ally. Deutsche Biographie*. XVII. köt. 1883. 426—428. l.

²⁾ *Teutsche Arien* ... III. Theil. 178. Comödie: Der Zauber Spiegel, oder die zwey verirrte Deserteurs Hanswurst und Selindo. [Olv. Goedeke Grundriss.² V. köt. 1893. 304. l.]

³⁾ Leipzig 1767—1777. V. ö. L. Mathar, *Carlo Goldoni auf dem deutschen Theater des XVIII. Jahrhunderts*. Münchener dissertatio. Montjoie 1910. 80. l.

⁴⁾ [J. H. F. Müller (Schröter)] *Die Soldatenliebe*. Wien 1770.

⁵⁾ V. ö. *Opere completa di Carlo Goldoni*. Edite dal municipio di Venezia. Venezia 1910. VII. köt. 324. l.

⁶⁾ V. ö. Gaiffe i. m. 284. l. — A Collège de Clermont színpadán 1748-ban egy *L'École des jeunes militaires* cz. darabot adtak Père du Rivettől. (V. ö. E. Boyssé, *Le Théâtre des Jésuites*. Paris 1880. 323. l. és L. V. Gofflot, *Le Théâtre au Collège*. Paris 1907. 296. l.) Mennyiben függ össze e darab meséje témánk fejlődésével, a rendelkezésekre álló adatokból nem állapítható meg.

⁷⁾ *Le Déserteur*. Drame en trois actes, en prose meslée de musique. Paris 1769. [Már 1766-ban elkészült. V. ö. M. Tourneux, *Correspondance littéraire* ... par Grimm, Diderot ... VIII. köt. Paris 1879. 307. l.] Zenét Monsigny írt hozzá. Sedaine műveinek újabb bevezetéses kiadása: G. d'Heillytől (Paris 1877) és L. Molandtól (Paris 1878). V. ö. még: Stockmayer i. m. 25. és 94. l.

⁸⁾ V. ö. M. Gisi, *Sedaine, sein Leben und seine Werke*. Mit besonderer Beziehung auf «Le Philosophe sans le savoir». Berlin 1883; Eloesser i. m. 83. l. és Gaiffe i. m.

⁹⁾ V. ö. L. Günther. *L'oeuvre dramatique de Sedaine*. Paris 1908. 3. s. köv. l.

a hagyományos kezdeményező, ő nyitja meg a köztudomásban is összefüggőknek ismert földolgozások sorát.

A *Déserteur* cselekvénye népies környezetben játszik: az I. főlvonásban meztől ábrázol a szín, közel a faluhoz, a szereplők falusiak, jóllehet mesterkélt műdalokat énekelnek. Alexis, pár nappal a katonaságtól való elbocsátása előtt, hazamegy kedvese (Louise) meglátogatására. Természetesen akadályai támadnak az egyszerű falusi lány és a katona szerelmének. Alexis sorsát ugyanis egy hercegnő intézi («Elle l'a éuvé; elle s'intéresse à lui, que c'est une merveille.» I. 1.). Közlebbi fölvilágosítást a hercegnő és Alexis viszonyáról nem kapunk, de mintha csirájában már itt megvolna az a helyzet, mely Szigligetinél föllép, hol a szökött katona természetes fia Camilla grófnőnek. A hercegnő (szintén nem indokolt) rendelkezését követve, Louise enged apjának, hogy egy színlelt lakodalmas menetet játsszának el a hazatérő Alexis előtt. Alexis lépre megy és hitelt adva annak, hogy kedvese már máshoz ment nőül, kétségbeesésében öngyilkosságra gondol s az őrző elött szökési szándékkal vádolja önmagát (I. 8.). Elfogják és halálra ítélik. Sedainenél a szökés csak színlelt. De szerelemből történik, mint később Szigligetinél is. A II. főlvonás a börtönben játszik. Sedaine két kontrasztalakkal teszi plasztikusakká e jeleneteket: a csalódása miatt kétségbeesett Alexis mellé odaállítja a darabos és műveletlen Montaucielt, kinek minden vágya a szerelem és a bor. Ugyanazon eljárás, mint a melylyel Szigligetinél is fogunk találkozni: Miska, a borra szomjas közönséges gyilkos és a kedvese után szökött Gergely összehozása a börtönben (II. 8.). Alexis — a mint ez már a helyzetből adódik és Szigligetinél is megtalálható — búcsúlevelet ír. Nemsokára vizsik is a vesztőhelyre (III. 10.). A hercegnő részéről nem érkezik megmentés (keresték, de nem találták otthon!). Azonban Louise az épen jókor arra járó királytól kegyelmet könyörgött s a darab szerencsésen végződik. a nép — a fölvilágosodás drámáinak receptje szerint — a királyt élteti. Ime a *Szökött katona* tárgybeli mintáinak egyik öse.¹⁾

A másik kezdeményező darab szerzője és Sedaine közvetlen utóda a témában: LOUIS-SÉBASTIEN MERCIER, ki *Le Déserteur*²⁾ cz. darabjában a népies komoly-víg operából tragikus végű polgári drámát csinált, a végsőkig menő rikató és erkölcsreható célzattal.³⁾ A vidékiek és a párisiak sokat is sírtak e nagyszerű darab előadásai-

¹⁾ Sedainenek közvetlen mintája nem került elő. Külömben a komoly-víg börtönjelenetek Arlequinnel gyakoriak voltak a Théâtre Italien színpadán, hol a *Déserteur* színrekerült. Tudomásunk van egy *La Feinte Inconstance ou Arlequin Soldat* (adták 1716) cz. régi olasz canevas-ról (*La finta volubilità*) de e darabra nézve czíménél többlet nem sikerült meg tudnom (v. ö. [Desboulmiers] *Histoire anecdotique et raisonnée du Théâtre Italien*. VII. köt. Paris, 1769. 329. l.). Allacci *Dramaturgiájának* (1666 és 1755) egyik kiadásában sincs említve.

²⁾ Drame en cinq actes et en prose. Paris, 1770. Nyolcz kiadása ismeretes. Szerencsés kimenetellel átdolgozta J. Patrat (Lyon 1771).

³⁾ Ez Merciernek programmszerű és elméletileg kitzűzött álláspontja volt. V. ö. munkáját: *Du Théâtre ou Nouvel essai sur l'Art dramatique* 1773. és R. Prölsz i. m. II. köt. 1. rész (1881.) 348. l.

nál,¹⁾ bár az V. fölvonás enyhített alakban, halál nélkül is szerencsés ki-
menetellel került színre.²⁾ Nem volt messze már a forradalom, hogy
sikert arathatott ez a valószerűtlen motivációjú és hosszadalmas
reflexiókkal teli komor dráma, írja Geoffroy 1803-ban.³⁾

Merciernél előttünk áll a helyzet teljes komolyságában egy
apjától távol fölötté fiú (Durimel), ki egykor följobbvalójának rossz
bánásmódja miatt a szigorú katonai fegyelem ellen föllázadva
szökni kényszerült. Mercier, úgy látszik, ismerte a tárgyalt *École du
soldat* cz. darabot: nála is egy német határszéli városban él a fran-
czia szökevény, múltját nem ismerik s már-már egy tisztos család
tagja lesz házasság révén, ha egy hazájabeli tiszt, mindkét helyen
együttal vetélytársa, föl nem fedezi benne a szökevényt. Csakhogy
Merciernél egyrészt a szökevény a legrokonszenvesebb vonásokkal
van jellemezve és környezete is osztatlan szeretettel veszi körül őt,
másrészt egy új érzelmi motívummal gazdagodik a cselekvény az apa
(Saint-Franc) szerepeltetése által, kit a tiszt kötelesség és a véletlen
abba a tragikus helyzetbe hoz, hogy megtalált fiának kivégzését maga
lesz kénytelen elrendelni és végrehajtani.⁴⁾ Főképp ez az, a miben
Mercier Sedainenél szemben is előbbreviszi a témát s a mi hatását
még a Szigligeti Völgyi ezredesében is éreztetni fogja. Két polgár-
család következetes tragédiáját látjuk. Luzere asszony épen hozzá-
adni készül lányát üzletvezetőjéhez, Durimelhez, ki az épen rosszkor
a városba érkező francia katonaság közeledtére fölfedezi előtte titkát.
A dolog egy elutasított vetélytársának hallgatósága révén kitudódik
és Saint Franc hirtelen apai boldogsága nyomban romba is dől: el-
veszettek hitt fiában egyszersmind egy halálraítélt szökevényt is
lát viszont. Érzékeny jelenetekben bővelkedik a darab, mit az tesz
lehetővé, hogy az összes érdekelték jelen vannak: a halálraítélt és
kedvese (Clary), ennek anyja (Luzere) és Saint-Franc. Mercier minden
kombinációt kihasznál: a kétségbeesett Claryt anyja vigasztalja (III.
6. és 8.); a saját fiát halálra juttatni kényszerült apa kesergése
(IV. 2.); a fiú saját (általa föl nem ismert) apját kéri meg arra,
hogy a távollévőnek hitt apához elvigye az ő utolsó üzenetét, a titok
leleplezése, fájdalmas boldogság (IV. 4.); Durimel és Clary kínos
búcsúzkodásai (IV. 5. és V. 6.); az apa és fiú szinte hihetetlenül

¹⁾ Mercier *Déserteurje* a Sedaineét is leszoritotta a színpadról. V. ö. O. Zollinger, *L. S. Mercier als Dramatiker und Dramaturg*. Zürichi diss. Strassburg, 1899. 26. l.

²⁾ A megváltoztatott darab a jóságos uralkodó éltetésével végződik, miként Sedainenél is. V. ö. O. Zollinger i. h. és L. Béclard, *Sébastien Mercier. Sa vie, son oeuvre, son temps*. Avant la Révolution. Paris, 1903. 695. s köv. l., v. ö. még 271. l.

³⁾ *Cours de littérature dramatique*. III. köt. Paris 1825.² 396. s köv. l.

⁴⁾ Minthogy Mercier *Déserteurje* Párisban a Théâtre Italien színpadán került színre (elsőször 1781), megemlíthetjük, hogy ugyanott már 1716-ban adtak egy olasz darabot (*Arlequin condamné à mort par conversation*), melyben az a rokon motívum van földolgozva, hogy egy kémkedés gyanúja miatt ártatlanul börtönbe jutott idegen a halálbüntetés alól megmenekül, mert kiderül róla, hogy nem más mint a város kormányzójának a fia (v. ö. [Desboulmiers] *Histoire du Théâtre Italien* VII. köt. 247. l.).

hősies megnyugvása a sorsban és Istenben (IV. 6.); végül a színre betámolygó apa, kit nem engedtek fiával együtt halni. Ugyanazok a hatást keltő eszközök, mikkel majd Szigligetinél is találkozni fogunk: a szín mögött a kivégzés (ezt a jelenetet Goldoni elének hozza), a színen az anya és leánya elcsigázott várakozásban s ekkor dobpergés hallatszik, pillanatnyi csönd, azután a kivégzés megtörténtét jelző lövés zaj. — Ezen a semmiképen sem megnyugtató kifejlésen maga Mercier is és több egykorú átdolgozó próbált segíteni. A darab szociális tendenciájára jellemző, hogy a szökevényekre kiszabott halálbüntetés törvényszerinti eltörlését sokan a Mercier hatásának tulajdonították (Zollinger, i. m. 27. l.).

Sedaine és Mercier az utánzatok nagy seregét voltak hivatva életre kelteni. Mindenekelőtt magában a francia irodalomban.¹⁾ Ph. J. GARDEL (ainé) háromfelvonásos balletnek dolgozza föl a közismert tárgyat.²⁾ A katonadrámák általában kedvelté lesznek, részben a németek visszahatása alatt is. A *Minna von Barnhelm* Rochon de Chabannes átdolgozásában (*Les Amans généreux* 1774) nagy sikert arat, Möller *Graf Walltronjának* (l. alább) rövid időn belül (1781, 1782, 1789) három fordítása, illetőleg átdolgozása is készül³⁾ s a fegyelem-vétségek még évekkel utóbb is szerepelnek a színpadon.⁴⁾

Kimutatható a Mercier és Sedaine-féle téma emléke L. M. DUPATY *La Prison militaire ou les Trois Prisonniers* (Paris 1803) cz. darabjában,⁵⁾ hol szökés vádjá miatt kerül börtönbe egy kedvesénél kellesténél tovább időző katonatiszt, kinek életét aztán unokafivérének kedvese menti meg, a generálistól kegyelmet eszközölve ki számára. J.-B.-AUGUSTIN HAPDÉ magyar tárgyú deserteur-dramájáról (1808) alább lesz szó.⁶⁾

A deserteur-tárgy késői hatását mutatja H. J. DUCANGENAK *Le Colonel et le Soldat, ou la Loi militaire* (Paris 1820) cz. drámája, melyben, mint a német drámákban, a katonaelet teljes kibontakozását látjuk, csapatfelvonulásokkal és Teniers-féle falusi jelenetekkel tarkítva. Alexisnek (e név Sedaineből való) története a darab, egy féltékeny katonáé, ki elhagyva ezredét, párbajra kényszeríti és megsebzí a menyasszonyába szerelmes ezredest. A szökevényekre kimondott halálbüntetés alól végre is az érte közbenjáró ellenfelének nagylelkűsége menti meg Alexist.

Még 1823-ban is adnak a Panorama Dramatique színpadán egy tárgyánál fogva régtől ismert *Déserteur* cz. tánc- és némajátékot, melyet d'AUBERVAL után BLACHE fils alkalmazott újra színre (Paris, 1824).⁷⁾ Érdekes kuriózum P. FOUCHER és A. de LAVERGNE katoná-

¹⁾ Kiigazításra szorul Stockmayer állítása (i. m. 34. l.): «In Frankreich blieb der *Deserteur* unbeachtet und hat auch kein Seitenstück erhalten.»

²⁾ Geoffroy i. m. V. köt. Paris, 1825. 307. l.

³⁾ Gaiffe i. m. 60—64. és 67. l.

⁴⁾ Pl. L. P. Plancher de Valcour, *La Discipline républicaine* 1794.; G. A. Cuvelier de Trie, *Le Sergeant suédois, ou la Discipline militaire* 1811.

⁵⁾ Geoffroy i. m. V. köt. 64—70. l.

⁶⁾ *Le Déserteur hongrois*. (E czikk kiszederése után bukkantam rá.)

⁷⁾ *Almanach des Spectacles*. Paris, 1823. 342. l.; M. A. Delaforest, *Cours de littérature dramatique*. Paris, 1836. I. köt. 409. l.; Quérard i. m. I. köt. (1827.) 112. és 345. l.

dramája (*Le Transfuge*. Paris, 1836.),¹⁾ mely magyar milieuban mutatja a deserteur alakját. Romantikus az a technika, mellyel a szerzők «Kremnitz» várának hősi elesését színreviszik, mindenütt kiemelve a «nobles magnats de Hongrie» kiválóságát, szembeállítva őket a zsoldért harczoló poroszokkal. A szimpatikus deserteur az áruló Rodolphe Alvinczy képviseli. Nem gyávaságból, vagy jutalomért pártol át az ostromlókhoz, hanem azért, hogy kedvese (Mathilde) közelében maradhasson, kit az egyik porosz tiszt zsákmányul ragadtott el. A darab Rodolphe kivégzésével végződik (halljuk a távoli puskalövéseket), Mathilde zárdába megy.

Az egykor oly közkedvelt témának Franciaországban teljes elévültségét tüntette föl a Sedaine *Déserteurjének* sikertelen fölújítása 1843-ban.²⁾

Külföldön, mondhatni, még nagyobb sikert ért el a Sedaine-Mercier-féle téma, mint egykor francia hazájában. A téma visszakérült Olaszországba. Mercier *Déserteurjének* olasz nyelven több szerencsés kimenetelű átdolgozása készült és mindenütt nagy lelkesedés mellett adták elő (Zollinger i. m. 29. és 78. l.), különösen számos operai földolgozása³⁾ akadt az érzelmes helyzetekre bő alkalmat nyújtó tárgynak. P. Guglielmi (*Il Disertore* 1772), A. Buroni (1774), L. Marescalchi (*I Disertori felici* 1784), F. Bianchi (1785), A. Tarchi (1789), M. A. Leal (*Il Disertore francese* 1800), V. Fiodo (1808), I. S. Mayr (*Il Disertore ossia l'Amore filiale* 1811), Raimondi (1820 körül), C. A. Gandini (*L'Eroismo dell'amor filiale* 1828), L. Rossi (*Il Disertore svizzero* 1832), Pagni (*Il Disertore svizzero* 1833), L. és F. Ricci (*Il Disertore per amore* 1836, szövege Ferrettitől), Pellegrini (1841) és G. B. Meiners (*Il Disertore svizzero* 1842) operáinak szerepe a téma népszerűsítésében külön beható tárgyalást kívánna, itt czélomhoz képest elég rámutatnom, hogy ezen a téren is milyen tekintélyes hagyomány előzi meg a *Szökött katonát*. Teljesség kedvéért fölemlíthetjük még Dupaty ismertetett darabjának szabad fordítását,⁴⁾ valamint Felice Romani melodramáját⁵⁾ is (*Il Disertore svizzero, ovvero la Nostalgia* 1831.). Érthető, hogy a novella-irodalomban is nyomot hagyott ez a közkedvelt téma. Ch. Dejob idézett cikkében a katonai tárgyú novellák és drámák során megemlékezik F. Soave olasz írónak *Novelle morali* (1782) cz. gyűjteményében található egyik elbeszéléséről, melyben egy fagyos éjszakán őrtálló katonát kedvese váltja föl, hogy ő azalatt a fegyelem ellenére

¹⁾ E dráma portugál nyelven is megjelent: *O Desertor Hungaro* (1838). V. ö. British Museum, Catalogue.

²⁾ Th. Gautier, *Hist. de l'art dramatique en France* III. köt. Paris, 1859. 125. l. — Ugyanazon évben, 18 nappal utóbb, adták először nálunk nagy sikerrel a *Szökött katonát* (1843. nov. 25.).

³⁾ V. ö. H. Riemann, *Opern-Handbuch*. Leipzig. 1887.; Clément-Larousse-Pongin, *Dictionnaire des opéras*. Paris 1897.; R. Eitner, *Quellen-Lexicon der Musiker*. Leipzig, 1900–1904.

⁴⁾ G. Ferretti, *La Frigione militare di Boston* . . . Roma, 1805. V. ö. Bibl. Nationale, Catalogue, 44. köt. 869. l.

⁵⁾ V. ö. G. Passano, *Dizionario di opere anonime e pseudonime*. Ancona, 1887.

is hazamehessen fölmelegedni; természetesen a halálbüntetés ezúttal szintén elmarad.

Angliában (Londonban) a XVIII. század végén adtak egy *The desertor* cz. operát, mely valószínűleg azonos Ch. Dibdin hasonló nevű operájával (London 1773). Mercier *Déserteurje* a Ch. Kemble szerencsés befejezésű és a kivégzési jelenetet is elének táró átdolgozásában (*The point of honour*, London, 1800.) sokáig műsoron tartotta magát s még 1829-ben is jelenik meg új kiadása (Zollinger i. m. 30. és 79. l.).

3. Minket főleg a téma Németországba jutása és ottani sorsa érdekel. Sedaine operetteje már egy évvel megjelenése (1769) után német fordításban forog közkezen,¹⁾ a legelőkelőbb színpadokon szerepel, sőt maga Goethe is többször előadhatja Weimarban.²⁾ Mercier tragédiája — «an dem man sich leider zu Frankfurt und Mannheim nicht satt sehen kann»³⁾ — hasonló fogadtatásban részesül. Öt fordításáról is van tudomásunk,⁴⁾ megvan minden nagyobb színtársulat repertoirejában.

A német színpadon Lessing már előkészítette a talajt a katonai tárgyak számára. Az ő eleven hatása és a francia *deserteur*-drámáktól kapott tárgyi ösztönzések egy számtalan írónál fölismerhető drámai sémát fejlesztenek ki.⁵⁾ A katonaevények mintaképe valami emberileg érthető fegyelem-vétség miatt halálra ítéltetik, de hozzátartozóinak, följobbvalóinak közbenjárására (igen sokszor legfelsőbb akaratból), rendszerint azért is, mert kiderül róla, hogy az ítélet elrendelőjének fia: kegyelmet nyer.

A subordinatiót tárgyaló művek között legnagyobb hírre és kedveltségre H. F. Möllernek *Der Graf von Walltron, oder die Subordination* (1776) cz. darabja emelkedett,⁶⁾ visszahatva magára a

¹⁾ Stockmayer (i. m. 94. l.) fölsorolja a következő fordításokat: Chn. Fr. Schwan (Mannheim, 1770.), M. v. Brahm (Wien, 1770.), J. J. Eschenburg (Mannheim, 1772) és J. H. Faber (Frankfurt, é. n.).

²⁾ C. A. H. Burkhardt, *Das Repertoire des Weimarischen Theaters unter Goethes Leitung 1791—1817*: Theatergeschichtliche Forschungen I. köt. Leipzig, 1891. 112. l.

³⁾ Egykorú kritika, Stockmayer idézete (i. m. 94. l.).

⁴⁾ V. ö. Erich Schmidt, *H. L. Wagner, Goethes Jugendgenosse*. Jena, 1879. 47. l.; Stockmayer (i. m. 92—93. l.) adatai: 1. [J. J. Nunn] *Dürimel, oder die Einquartierung der Franzosen*. Prag, 1771. — 2. [Madame Zinck, geb. S. M. Grund] *Der Deserteur (Dürimel?)*. Hamburg, 1771. — 3. [Ch. F. Schwan?] *Der Deserteur*. Mannheim, bei Schwan 1771. (szerencsés kimenetel.) — 4. [K. von Beulwitz] *Der Deserteur*. Berlin, 1771. Második kiadása szerencsés kimenetellel: Berlin, 1774. — 5. Ch. H. Schmid (Beulwitz első kiadásának átdolgozása, szerencsés kimenetellel. Megjelent: *Theaterchronik*. Giessen, 1772. I. 101. s. köv. lk. — Kayser (*Bücher-Lexicon* VI.) alapján ezekhez kellene venni hatodiknak F. F. Westarp névtelenül kiadott fordítását (Berlin, 1774), mely azonban lehet, hogy azonos a 4. számúnak 2. kiadásával. — A *Chronologie des deutschen Theaters* (1775. 320. l.) megemlékezik még egy Wittenberg nevű fordítóról is. E darabnak nem akadtam más említésére.

⁵⁾ Stockmayer i. m. 35. l.; Kürschner, *National-Litteratur* i. h.

⁶⁾ Stockmayer i. m. 38. l.; Zollinger i. m. 28. l.; Prölsz i. m. III. köt. I. rész 447. és 456. l.

a francia színműirodalomra is (l. föntebb). Möller hőjét, kinek az a bűne, hogy hirtelen haragjában kardot rántott szigorú följobbvalója ellen, ép úgy egy hozzá közel álló egyén (sógora) kényszerül halálra ítélni, mint Merciernél az apa a fiát. A Sedaineből ismert királyi (hercegi) kegyelem itt sem marad el. Természetesen csak az utolsó pillanatban érkezik, előbb végig kell néznünk a kivégzés összes előkészületeit. Az insubordinatio-téma eljutott egészen a Schiller-féle tragédia magaslatára: Heinrich von Kleist a *Prinz von Homburgban* (1810) a fegyelem-vétségnek diadalmas hőjét állítja elénk, a melyent már Schiller is bemutatott a sárkányölő hősből (*Der Kampf mit dem Drachen* 1799).

(Vége következik.)

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

A CSODASZARVAS MONDÁJA A BIZÁNCZI ÍRÓKNÁL.¹⁾

A hanyatló római világra, melyet már szellemi és fizikai erőinek kimerülése is képtelenné tett a továbbfejlődésre, a mindenünnen előtörő barbár népek mérték a végső csapást. Az antik világ összeomlásának s egy új világ kialakulásának: a népvándorlás mozgalmának, mely csakhamar egész Európa képét megváltoztatta, a húnok voltak a megindítói, a kik a legyőzött s menekülő népeket magukkal ragadva, maguk előtt tolvá, mint valami forgószél — a hogy megjelenésüket egy korabeli író jellemzi — separték végig az akkor ismert világot. Hirtelen megjelenésük, rettegett alakjuk, tüneményes sikereik s a nagy király: Attila alakja mélyen belevésődött az európai népek képzetébe. A barbár nép megjelenése, virágzása és eltűnése nyomán a mondák egész tömege alakult ki. Az érdeklődés irántuk századok mulva sem lohadt; mikor a húnok már régen letűntek, Attila és népe emléke akkor is diadalmasan járta be Európát. Ezért azonosította a középkor az újonnan megjelenő keleti népeket velük s ezért kapta meg a középkori írónál sok nomád nép a hún nevet, mint a félelmetesség epitheton ornansát. E csodálatos nép, a mely eltűnt oda, a honnan váratlanul megjelent, a távol Kelet felé, gazdag örökséget hagyott utódainak s az egész középkornak: európai életnek emlékezetét, a róla szóló mondákat.

A hún mondák kutatásának súlypontja sokáig a késői középkori krónikákban, történeti művekben s néphagyományok különböző költői emlékeiben ránk maradt mondák vizsgálatára esett; ezeket igyekeztek a kutatók elemeikre bontani s megállapítani azok népies vagy tudakos eredetét. A magyar húnmondák vizsgálatánál is az volt a főszempont, hogy lehetőleg elkülönítsük az igazi magyar hagyományt az idegen elemektől és rámutassunk arra, hogy a magyar

¹⁾ Felolvastatott a Budapesti Philologiai Társaság 1913 november 12-iki ülésén.

húnmonda milyen utakon, milyen forrásokon át származott ránk s milyen fejlődésen ment keresztül. Csak legújabban irányult rá a kutatók figyelme a *történeti hűnhagyomány* — értve rajta azt a mondai anyagot, a mely már Attila korában fejlődésnek indult s a melynek már a korabeli írónál nyoma van — *genesis*ének kérdésére s ezzel együtt egyes húnmondai motívumok összehasonlító monda-történeti s folklorisztikus megvilágítására. Pedig kétségkívül egyike a legfontosabb feladatoknak megvizsgálni e legrégebbi mondai elemek eredetét, rámutatni e mondákat létrehozó népképzetre s ha lehet, a mondák forrásaira és rokon változataira.¹⁾ Hová nyulnak vissza a végső szálak? Mely nép képzete kezdte ezeket először szövögetni? Milyen külső történeti tényezők és pszichológiai erők indították meg a mondaalakulást? Mindezekre a kérdésekre — melyek megoldásánál történet- és mondatakutató a legszorosabban érintkezik — csak úgy felelhetünk meg, ha visszakísérjük az egyes mondákat eredetük felé a ránk maradt történeti feljegyzések nyomán.

A húnok Európába törve először a keletrómai birodalommal találták szemben magukat s rövid európai életük alatt később is sűrű, főleg diplomáciai összeköttetésben állottak vele. Bizáncra s a keleti világra Attila és népe mélyebb, maradandóbb mondai hatást nem tett, a mi természetes is. Végzetes nászéjszakája megakadályozta Attilát nagy tervei megvalósításában: Bizánczal sem számolhatott le véglegesen s így a bizánczi birodalom területéhez a húnoknak — egy-két betörésüket kivéve — véres harczaik, nagy pusztításaik nem fűződtek. A húnmondák pedig ezek nyomán, történeti események lecsapódásaiként születtek meg. De a húnokra vonatkozó első tudósításokat mégis a bizánczi forrásoknak köszönhetjük, melyek hitelesebbek és megbízhatóbbak, mint az e korbéli, amúgy is szűkszavú latin krónikák. Ezeket a legrégebbi bizánczi forrásokot kell tehát első sorban felkutatnunk. Alapos vizsgálat alá kell vennünk *Priskos*-nak, Attila kortársának, a húnok leghitelesebb történetírójának művét, mely sajnos csak későbbi görög írók (Eustathios Epiphaneus, Euagrios, Joannes Antiocheus s mások) és Jordanes kivonataiban s Konstantinos Porphyrogenetos császár gyűjteményeiben maradt ránk. De a csekélyszámú töredékek alapján is meg lehet kísérelni az elveszett mű rekonstrukcióját.²⁾ A történeti feljegyzéseken keresztül meg kell figyelnünk a mondák kialakulását, fejlődését, életét s meghatározva a húnmondák Attila korabeli elemeit, e történeti mondákból kiindulva kell megvizsgálni a későbbi járulékos részeket, a mint ezek a fejlődés folyamán felmerülnek. E szigorú történeti módszer alkalmazása, mely a mondák eredetére rávilágít, új fényt vethet egy és más tekintetben a késői magyar húnmondákra is.

¹⁾ Ilyen szempontból vette vizsgálat alá Heller Bernát az Isten kardjáról szóló mondát (Ethnogr. XXIII. [1912.] 323–342. lk.); Fóti J. Lajos pedig a római Attila-legenda forrására: egy Nagy Sándor-mondára mutatott rá (Akad. Értes. XXI. [1910.] 49–64. lk.).

²⁾ C. Müller (FHG. IV. [1851.] 69–110. lk.; V. 1. [1870.] 24–26. lk.) és L. Dindorf (HGM. I. [1870.] 275–352. lk.) kiadásai óta a Priskost felhasználó bizánczi írókat alaposabban, kritikailag pontosabb kiadásokban ismerjük s így egy ilyen kísérlet új eredményekre vezethet.

Kétségtelen, hogy már a legrégebbi, szorosabb értelemben vett történeti hűnhagyományban is a legkülömbözőbb eredetű elemek vegyülnek. Egy csoportja a mondáknak még Attila korában, a hún nép virágzása idején indult fejlődésnek a húnoknál s az ő uralmuk alatt élő többi népeknél. Tudjuk, hogy Priskos rhetor Attila híres lakomáján tanúja volt egy éneknek, a mely a nagy király győzelmeit, hadi erényeit dicsőítette,¹⁾ s a melyre Toldi F. még mint a magyar költészet első említésére hivatkozott. Lehetetlen is elképzelni, hogy Attila alakja, a mely a húnok utódaira s az egész középkorra mely hatást tett, saját alattvalóit ne ihlette volna meg, hogy a nagy király alakját a mondák színes elbeszéléseivel vegyék körül. Nem kialakult mondákra gondolunk itt — ehhez szükséges a mult bizonyos távlat, — hanem olyan anekdotaszerű, félig történeti, félig mesés elbeszélésekre, mendemondákra, a melyeknek minden nagy ember alakját még életében körülfonják. Attila hadjáratairól, csodás győzelméről, haláláról már maguk a húnok is regélhettek. Ilyen igazán hún eredetű anekdotának tűnik fel — czélzatát tekintve — az aquileiai gólyamonda, a melyet — mint látni fogjuk — már Priskos rhetor feljegyzett. Találunk a történeti mondák közt nagyon elterjedt, messze szétágazó mondatípusokat, a melyen pl. az Isten kardjáról s a csodaszarvasról szóló monda. Az a körülmény, hogy ezek már Attila korában mint teljesen kialakult mondák jelennek meg, rámutat arra, hogy ezek régóta élő, vándorló mondai motívumok egyszerű alkalmazásai, lokalizálásai a hún eseményekre. Priskos rhetor elvesztett munkája, a mely Bizáncz s a húnok történetét tárgyalta kb. 433-tól 474-ig, a történeti események kapcsán — a mennyiben a ránk maradt töredékek alapján megállapíthatjuk — a később kialakuló mondák vázát, keretét már megadta s már maga is tartalmazott mondai elemeket. Priskos erősen benne él korában; nagy utazásokat tesz, érintkezik az összes barbár népekkel, a kikkel a bizáncziak összeköttetésben állanak. Munkáját is tapasztalatai, élményei alapján írja meg. Természetes, hogy így az utazásai, követségei alatt hallott mendemondákat is megőröktí. Az Isten kardjára vonatkozó hagyományt pl. 448-ban hallja Attila udvarában Constantiustól.

Priskos kora hűnhagyományát, a későbbi hűnmondák alapvető elemeit már feljegyezte s így ezek első forrásául az ő művét tekinthetjük. Sőt a csodaszarvas mondája — a legrégebbi hűnmonda — már az előtte élő írónál is felbukkan. E monda társaitól határozottan elkülönödik. Míg a többi Attila alakja közé fűződik s így alakul egységes egészzé, addig ez a hún nép Attila kora előtti életének egyik legnevezetesebb epizódjára, az európai betörésre vonatkozik.

A hűnmondák genesiséhez óhajunk egy újabb részlettel hozzájárulni, mikor a hűntörténet csodaszarvas-mondáját a bizánczi írók feljegyzései alapján vizsgálat alá vesszük, rámutatva egyszersmind a hűntörténet és hűnmondakutatás szempontjából eddig kellőleg nem értékesített görög forrásokra.

¹⁾ Priskos fr. 3. (Exc. de leg. ed. C. de Boor. 1903. I. 144. l.):
... επιγενομένης εσπέρας δάδες άνήσθησαν, δύο δὲ άντικρῦ τοῦ Ἀττίλα παρελθόντες βάρβαροι ἄσματα πεποιημένα ἔλεγον, νίκας αὐτοῦ καὶ τὰς κατὰ πόλεμον ἄδοντες ὀρετάς...

A monda történeti magvát a húnoknak egész Európa sorsára kiható betörése teszi. Történetének ezt megelőző koráról kevese tudunk. A Hadrianus idejében élő *Dionysios Periegetes* a Kaspi-tenger mellé helyezi őket.¹⁾ Innen törtek előre a keletrómai birodalom felét Julianus apostata már hallott valami homályos híreket a déloroszországi puszták néparadatairól.²⁾ Sokáig a Maeotis tavától keletre tanyáztak, majd 375 táján átkeltek rajta, s váratlanul előtűnve leverték a tó nyugati partjain tanyázó gótokat, a kik római területre menekülve magukkal vitték a hirtelen felbukkanó, vad ellenség híreit. Ezzel emelkedett ki a hún nép az ismeretlenség homályából s lett az egész művelt világ rettegett ellensége s ezzel lépett be a bizánczi írók érdeklődési körébe. Ehhez a történeti eseményhez fűződnek a húnokra vonatkozó legrégebbi mondai elbeszélések.

Első feljegyzésüket az V. századi *Sozomenos* egyháztörténetírónál találjuk, a ki munkájában, mely 439—450 közt készült,³⁾ elmondja a húnok váratlan feltűnését s a gótok leveretését az utóbbiak keresztény hitre térésével kapcsolatban. Műve e bennünket érdeklő helye, bár egy részt belőle latin fordításban már Grimm (*Deutsche Mythologie*. 1876.⁴⁾ II. 955. l.) s az ő nyomán Ipolyi (*Magy. Myth.* 1854. 242. l.) is közölt, eddig a magyar húnmondakutatók figyelmét teljesen elkerülte.

Hist. eccl. VI. 37. (Migne: PG. LXVII. 1404. l.)⁴⁾ Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος (sc. οἱ Οὐννοί), ὡς φασιν, ἄγνωστον ἦν προτοῦ Θραξί τοῖς παρὰ τὸν Ἰστρον, καὶ Γόθοις αὐτοῖς. Ἐλάνθανον δὲ προσοικοῦντες ἄλλήλοις, καθότι λίμνης μερίστης ἐν μέσῳ χειμῆνης, ἕκαστοι τέλος ξηρᾶς ὄνοντο εἶναι τὴν καθ' αὐτοὺς οἰκουμένην, μετὰ τοῦτο δέ, θά-

1) Περίγηγης οἰκουμένης. 728—730. (Müller: GGM. II. 149. l.) Πρῶτοι μὲν Σκυθαι εἶσιν, ἔσσι Κρονίης ἄλλος ἄγχι | παραλίην ναύουσιν ἀνὰ στόμα Κασπίδος ἄλλης. Ὀὐννοί δ' ἔξείης: ... Ez az olvasás azonban bizonytalan; a kéziratokban több variáns fordul elő: Ὀωννοί, Θεωννοί s már Eustathios is megjegyzi kommentárjában (u. o. 345. l.): Ὀτι Οὐννοί, ἢ Θεωννοί μετὰ τοῦ Στοιχείου. Κάσπιον ἔθνος εἶσι Σκυθικόν. Μάλιστα δὲ προσδετέον τοῖς γραφοῦσιν Οὐννοί διότι τοῦ Σ.

2) Eunapios fr. 22. (Müller: FHG. IV. 23. l.)

3) Schoo: Die Quellen des Kirchenhistorikers Sozomenos. Berlin, 1911. 11. l.

4) Minthogy e legrégebbi bizánczi feljegyzések a magyar húnmondakutatókat is érdeklik, Sozomenos és Zosimos görög szövegét fordításban is közlöm. Sozomenos a mondat fordításomban a következőképen meséli el: «Ezt a népet (t. i. a húnokat), mint mondják, az Ister melléki thrákok, sőt maguk a gótok sem ismerték azelőtt. Egymás mellett laktak ugyan, de nem tudtak róla, mert — minthogy egy nagy tó terült el közöttük — mindegyik azt hitte, hogy lakóhelyével véget ér a szárazföld, s azon túl nincs más, csak tenger és járhatatlan víz. Történt azonban, hogy egy bögöly-üldözte tehén átkelt a tavon, a pásztor követte, s megpillantva a túlsó partot, hírt adott róla földieinek. Mások azt beszélik, hogy menekülő szarvasinó mutatta meg hún vadászoknak a vízborította útát. Ezek, miután megcsodálták a mérsékeltébb éghajlatú, termékeny vidéket, hazatértek, s közölték népük fejedelmével a látottakat. Először csak kevés emberrel kísérelték meg a támadást a gótok ellen, de később teljes erejükkel ellenük vonultak, harcban legyőzték őket s egész területüket elfoglalták.»

λασαν καὶ ὕδωρ ἀπέρανον. Συμβὰν δὲ βοῦν οἰστροπλήγη διαδραμεῖν τὴν λίμνην, ἐπιχολούθησε βουκόλος· καὶ τὴν ἀντιπέραν γῆν θεασάμενος, ἤγγειλε τοῖς ὁμοφύλοις. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν, ὡς ἔλαφος διαφυγοῦσα τισὶ τῶν θύωνων θηρώσιν ἐπέδιδεξε τῆν δόον, ἐξ ἐπιτολῆς καλυπτομένην τοῖς ὕδασι. Τοὺς δὲ, τότε μὲν ὑποστρέψαι, θανμάσαντας τὴν χώραν, ἀέρι μετρίωτερον καὶ γεωργία ἡμερον ἔχουσιν καὶ τῷ κρατοῦντι τοῦ ἔθνους ἀγγεῖλαι ἃ ἔθεάσαντο. Δι' ὀλίγων δὲ τὰ πρῶτα καταστῆναι εἰς πείραν τοῖς Γότθοις. Μετὰ δὲ ταῦτα, πανσυδεῖ ἐπιστρατεῦσαι, καὶ μάχη κρατῆσαι, καὶ πᾶσαν τὴν αὐτῶν γῆν κατασχεῖν.

Sozomenos itt két változatot közöl. Az első szerint bögöly-üldözte tehát fedezi fel a maeotisi gázlót. A különös jelző (*βοῦς οἰστροπλήξ*)¹⁾ s a hely (*λίμνη μεγίστη*) elárulják, hogy egy görög mythosról, az *Io-mondáról* van szó, a mely az ókorban nagyon el volt terjedve s a melyet már Aischylos is beleszótlt Prometheus-ába. Zeus kedvesét. Iot, hogy a féltékeny Hera haragjától megvédjé, tehát változtatja. De az istennő nem nyugszik, előbb Argos őrizetére bízza, majd mikor ezt Hermes megöli, bögölyt küld rá, a mely szüntelenül üldözi őt (*οἰστροπλήξ*). Bolyongásai közben eljut Io a thrák Bosporoshoz s átkel rajta (innen származtatják a görög írók a tengerszoros nevét: *βοῶς πόρος*); tovább haladva elér Skythiába, majd a Maeotishoz s a kimmeriai Bosporoson is átkel.²⁾ Sozomenos *βοῦς οἰστροπλήξ* szavai Io átkelésének emlékét őrizték meg.³⁾ A másik változat, melyet az író *ἄλλοι δὲ λέγουσιν* szavakkal vezet be, a csodaszarvas ismert mondáját adja, melynek ez az első ránk maradt feljegyzése.

Honnan vette az V. századi görög író a mondát? Az *ἄλλοι δὲ λέγουσιν* szavak szájhagyományra látszanak utalni. Holzhausen még szemére veti Sozomenosnak, hogy kétes, megbízhatatlan mendedmondáknak sokszor hitelt ad művében.⁴⁾ De az újabb kutatások ki-

1) Minthogy a monda eredetére vonatkozó magyarázatom Sozomenos e szavain alapszik, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy — bár Sozomenos angol kiadásához (ed. Hussey, Oxonii, 1860.) sem a müncheni közép- és úgörög philologiai szeminárium könyvtárában, sem a párizsi Bibliothéque Nationale-ban nem tudtam hozzáférni s Sozomenos most készülő új kiadásának szövegét sem ismerem — a *βοῦς οἰστροπλήξ* alak feltétlen hitelessége mellett bizonyít Nikephoros Kallistos is, a ki ezt — kiírva Sozomenost — a következő szavakkal adja vissza: *Βοῦς δὲ τις οἰστροπὸς ποτὲ πληγίσσα . . .* s így Dieterich, a ki szintén Migne szövegét vette alapul, csak tévedésből — hibásan *οἰστροπλήγα-t* olvasva — fordíthatja így (Byzant. Quellen zu Länder- u. Völkerkunde. Leipzig. 1912. II. 109. l.): «eine Hindin (!), von einem Pfeile (!) durchbohrt . . .» — Helyesebb E. Walford fordítása (London. 1855. 304. l.): «an ox, tormented by insects . . .», bár az Iora vonatkozó célzást ő sem ismeri fel.

2) Apollodoros: Bibl. II. 5—9.

3) Már Jeep figyelmeztet rá (Quellenuntersuchungen zu den griech. Kirchenhistorikern; Jahrb. f. class. Phil. suppl. XIV. [1885.] 150. l.): Natürlich dienten die Sagen von Io zu Grunde, die auch nach Kimmerien kam.

4) Commentatio de fontibus quibus Socrates, Sozomenos ac Theodoretus in scribenda historia sacra usi sunt. Diss. Göttingæ. 1825.

derítették, hogy Sozomenos e részének is — mint általában mind-annak, a mi nem az egyház történetére vonatkozik — *Eunapios* volt a forrása,¹⁾ a ki 14 könyvből álló művében, a melyet ma csak a konstantinói excerptumokból ismerünk, megírta a 270—404 (vagy 414?) terjedő kor történetét, a mint erről Photios tudósít (bibl. cod. 77.). Elveszett munkájában részletesen és behatóan foglalkozott a húnok történetével is. Elárulja ezt egy töredéke, melyben megismertet hűntörténete megszerkesztésében követett módszerével, forrásaival.²⁾ E szerint először biztos értesülések hiányában a régi (klasszikus) írók művei alapján írta meg a húnok eredetének s európai betörésének történetét. Később hallomás útján pontosabb adatok birtokába jutott s ezeket hozzáillesztette a régiekhez. Eunapios e szavait élete körülményei s a korabeli események világítják meg teljesen. A sardesi származású író 361-62-ben, Athenbe ment, hol alapos klasszikus műveltségre tett szert. *Bioi σοφιστών* című, teljes terjedelmében ránk maradt művéből kiténik, hogy atheni rhetorikai tanulmányai mély hatással voltak rá. A hellénizmus szelleme erősen áthatotta; Julianus apostatanak rajongó híve lett. 366 táján visszatért hazájába s valószínűleg egészen haláláig Ázsiában maradt. A húnok — mint tudjuk — 395-ben végigpusztították Kis-Ázsia tartományait: Galatiát, Cappadociát, Ciliciát, Armeniát, Mesopotamiát, Syriát.³⁾ Hieronymus is csak úgy tudta megmenteni életét, hogy sietve hajóra szállt, a mint erről maga beszámol egyik levelében (ep. LXXVII.), hol erős, jellemző vonásokkal rajzolja a húnok megjelenésének borzalmas hatását. A húnok e pusztító betörésekor, melyet egy syr kortárs: 'Apsima (vagy 'Absamija) versekben is megörökített,⁴⁾ szerezhette Eunapios rájuk vonatkozó pontosabb értesüléseit (*τὰ ἀπαγγελόμενα*). Sajnos, műve e ránk nézve nagyon becses, értékes részletei elvesztek. Töredékeiből csak annyit tudunk meg, hogy a húnok a skythákat (gótokat) megtámadták s nagy kegyetlenséggel lemészárolták.⁵⁾ De hogy a húnok eredetével, Európába jutásukkal valóban foglalkozott, azt —

¹⁾ Jeep: i. m. 150 l. — Schoo: i. m. 83. l.

²⁾ fr. 41. (Müller: FHG. IV. 30. l.): Κατὰ μὲν οὖν τὰ πρῶτα τῆς συγγραφῆς, οὐδενὸς οὐδὲν σαφὲς ἔχειν λέγοντος ὅθεν τε ὄντες οἱ Οὐννοὶ, ὅπη τε κείμενοι τῆν Εὐρώπην πᾶσαν ἐπέδραμον καὶ τὸ Σκυθικὸν ἔθροισαν (ἔξέτριψαν conl. Cobet; Mnemosyne. X. [1882.] p. 34.) γένος, ἐκ τῶν παλαιῶν συντιθέντι κατὰ τοὺς εἰκότας λογιμοῦς εἰρηται τὰ δὲ ἐκ τῶν ἀπαγγελλομένων δοξάζονται πρὸς τὸ ἀκριβὲς, ὡς ἂν μὴ τοῦ πιθανοῦ τὴν γραφὴν ἀπαρτίσαιμεν, μηδὲ παραφῆροι πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὁ λόγος. Ἡμεῖς δὲ . . . οὐ τῷ δευτέρῳ τὸ πρότερον ἀναιροῦντες, ἀλλὰ τῷ δεδοσασμένῳ κακῶς τὸ ἀληθὲς ἐπεισάγοντες . . . ἐπιθήσομεν τοῖς εἰρημένοις τὰ ληθέστερα, κάκεινα διὰ τὴν ἱστορικὴν ὁρᾶν συγχωρήσαντες μένειν, καὶ ταῦτα διὰ τὴν ἀλήθειαν ἐωελκυσάμενοι καὶ παραζεύξαντες.

³⁾ Philostorgios: Hist. eccl. XI. 8. ed. Bidez. 1913. 137—138. lk. — Chronicon Miscellaneum, ed Brooks (Corp. Script. Christ. Orient. Scriptores Syri. III. 4. pars. II. Parisiis, 1904. p. 106.); ad a. 706 (=Kr. u. 395).

⁴⁾ Chronicon, ed Brooks (u. o. p. 157.); ad a. 711 (=Kr. u. 400): 'Apsima . . . sermones metricos de adventu Hunnorum composuit.

⁵⁾ fr. 42. (Müller: FHG. IV. 31. l.): Ὅτι τῶν Σκυθῶν ἠτηθέντων καὶ ὑπὸ τῶν Οὐννων ἀναιρεθέντων καὶ ἄρδην ἀπολλυμένων (τὸ πλῆθος), οἱ μὲν ἐγκαταλαμβάνόμενοι σὺν γυναῖξί καὶ τέκνοις διεφείροντο, καὶ οὐδέμια φειδῶ τῆς περὶ τοὺς φόνους ἦν ὠμότητος.

saját szavain kívül — az V. sz. második felében élő *Zosimos* munkájából is megállapíthatjuk, a ki *Eunapios* művét erősen felhasználta.¹⁾

Zosimos is kiemeli a húnok váratlan megjelenését s az ismeretlen népet — a bizánczi írók rendes szokása szerint — ókori, herodotosi népekkel azonosítja *Eunapios* nyomán, a ki idézett töredékében egyik forrásul épen a régi írókat nevezte meg; majd történeti forrásra (kétségtől E*unapios*ra!) hivatkozva mondja el röviden a húnok bevonulását Európába.

Hist. IV. 20. (ed. Mendelssohn. p. 174—175.)²⁾ *τούτων δὲ ὄντων ἐν τούτοις, φύλῳ τι βάρβαρον τοῖς ὑπὲρ τὸν Ἰστρον Σκυθικοῖς ἔθνεσιν ἐπανεστή, πρότερον μὲν οὐκ ἐγνωσμένοι, τότε δὲ ἐξαίφνης ἀναφανέν. Οὐννων δὲ τούτους ἐκάλουν, εἴτε βασιλείους αὐτοὺς ὀνομάζειν προσήκει Σκύθας, εἴτε οὖς Ἡρόδοτος φησι παροικεῖν τὸν Ἰστρον σιμοὺς καὶ ἀσθενέας ἀνθρώπους,³⁾ εἴτε ἐκ τῆς Ἀσίας εἰς τὴν Εὐρώπην διέβησαν· καὶ τοῦτο γὰρ εὐροῦν ἱστορημένον, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ Τανάϊδος καταφερομένης ἰλῆος ὁ Κιμμέριος ἀπογαυθεὶς βόσπορος ἐνέδωκεν αὐτοῖς ἐκ τῆς Ἀσίας ἐπὶ τὴν Εὐρώπην περὶ διαβῆναι.*

Zosimos e tudósítása elárulja, hogy forrásában e helyen a monda állott; de ő a csodás vezető szerepét elhallgatja s csak a történeti tényt igyekszik megállapítani. Leírása egyébként teljes összhangban van *Sozomenos*éval: mind a ketten gázlóról beszélnek, csak hogy *Zosimos* nem okolja meg, hogyan bukkanak rá, mi vezette őket át? Szó szerinti egyezést is találunk a kettő között, jeléül annak, hogy közös forrásból merítették.

A *Sozomenos* előtt élő *Philostorgios*, a ki egyháztörténetét 433 körül fejezte be, szintén sokat merített *Eunapios*tól, de munkája csak *Photios* kivonatában maradt ránk s így nincs módunkban megállapítani, hogy a húnokra vonatkozó mondái elbeszéléseket ismerte-e, de nagyon valószínűnek látszik, mert ő is azonosítja a húnokat egy ókori néppel,⁴⁾ s *Zosimos*t tekintetbe véve fel kell tennünk, hogy ezek az azonosítások már a régi írásokból böngésző *Eunapios*nál is

¹⁾ V. ö. Angelo Mai: Vet. hist. nova collectio, II. p. 269. 2. jegyz. — *Zosimos*, ed. Mendelssohn. 1887. praef. p. XXXV.

²⁾ Fordításomban a következőképen hangzik: „E közben az Isteren túl lakó skytha-népeket egy hirtelen felbukkanó, előbb ismeretlen barbár törzs támadta meg. Húnoknak szokták nevezni őket; lehet, hogy e név a királyi skythákra vonatkozik, vagy azokra a piszeorrú, gyöngye embe-
rekre, a kik Herodotos szerint az Isten mellett lagnak, az lehet, hogy Ázsiából jöttek át Európába. Mert azt is írva találtam, hogy a kimmeriai Bosporos, a melyet a Tanais által lehordott iszap szilárd talajjává változtatott, lehetővé tette számukra, hogy Ázsiából Európába gyalog keljenek át.»

³⁾ *Zosimos* (vagy forrása) félreértette Herodotos szövegét, mert ez a kérdéses helyen (V. 9.) a Σιγύνναι nép lovairól beszél. V. ö. Bekker jegyzetét; *Zosimos*, ed. Bonn. p. 387.

⁴⁾ Hist. eccl. IX. 17. (ed. Bidez. 123. l.): „Οἱ οἱ πέραν τοῦ Ἰστροῦ Σκύθαι, τῶν Οὐννων αὐτοῖς ἐπιστρατευσάντων, ἀνάστατοι γέγονασι, καὶ πρὸς τὴν Ῥωμαιοῦν γῆν πρὸς φιλίαν ἐπεραιώθησαν. εἰεν δ' ἂν οἱ Οὐννοι οὖς οἱ παλαῖοι Νεβρούς ἐπωνόμαζον, καὶ παρὰ τὰ Ῥωμαῖα κατωκημένοι ἔρη, ἐξ ὧν ὁ Τανάϊς εἰς τὴν Μαϊωτιδα λίμνην κατασυρόμενος τὸ βρεῖτρον ἐκδίδωσιν.

megvoltak s innen kerültek át az őt felhasználó későbbi írókhoz. Szozomenos kortársánál s részben forrásánál: *Sokrates*nél, a ki viszont Philostorgiosból merített, szintén nem találjuk meg a mondát.¹⁾ Mindezek arra vallanak, hogy Szozomenos alaposabb forrástanulmányokat végzett, mint kortársai s így kutatta fel Eunapios művét.²⁾

Szozomenos és Zosimos feljegyzéseinek vizsgálata ugyanazon forráshoz vezet: Eunapioshoz. Ezt a IV—V. század határán élő írótt kell tehát a *húnok maecotisi átkelésére vonatkozó mondák első feljegyzőjéül* tekintenünk.

Szozomenos feljegyzése után egy század mulva csaknem egyszerre jelenik meg a monda *Prokopios*nál és *Jordanes*nél, a kik egy időben, egymástól függetlenül írták műveiket. Prokopios a *Ἱστορικόν* első hét könyvét 550/51-ben adta ki, a nyolczadikat pedig, a mely bennünket itt érdekel, 554 körül; Jordanes *Getica*-ja pedig 551-ben készült. Egymásra nem hathattak, de közös forrásokból meríthettek. A náluk található csodaszarvas-monda is kétségkívül közös forrásból ered. Erről a két szöveg összehasonlítása is meggyőző.

Prokopios: De bello Gothico IV. 5. (ed. Hauray. II. p. 503—505.)

Ἠάλαι μὲν Ὀύννων, τῶν τότε Κιμμερίων καλουμένων, πολὺς τις ὄμιλος τὰ χωρία ταῦτα ἐνέμοντο . . . οὐκ ἐπιμυγνύμενοι δὲ ἀνθρώποις, οἱ δὲ τῆς τε Αἰμῆς καὶ τῆς ἐνθῆνδε ἐκροῆς ἐς τὰ ἐπὶ θάτερα ἴδρυντο, ἐπεὶ οὔτε διέβαινόν ποτε τὰ ὕδατα ταῦτα οὔτε διαβατὰ εἶναι ὑπέπτευον, πρὸς τὰ εὐκολώτατα περιφοβοὶ ὄντες, τῶ μηδὲ ἀποπειράσασθαι αὐτῶν ᾧποτε, ἀλλ' ἀμελέτητοι τῆς διαβάσεως παντάπασιν εἶναι . . . προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου φασίν, εἴπερ ὁ λόγος ὑγιῆς ἐστὶ, τῶν μὲν Κιμμερίων νεανίας τινὰς ἐν κυνηγεσίῳ διατριβῆν ἔχειν, ἔλαφον δὲ μίαν πρὸς αὐτῶν φεύγουσαν ἐς τὰ ὕδατα ἐσπηδῆσαι ταῦτα. τοὺς τε νεανίας, εἴτε φιλοτιμίᾳ εἴτε φιλονεικίᾳ τινὶ ἐγομένους, ἢ καὶ τὴν δαιμόνιον αὐτοὺς κατηγάκασε, τῇ ἐλάφῳ ἐπισπῆσθαι ταύτην μηχανῇ τε μεδίεσθαι αὐτῆς οὐδεμιᾶ, ἕως ζῆν αὐτῇ ἐς τὴν ἀντιπέρας ἀκτὴν ἴκοντο. καὶ τὸ μὲν διωχόμενον ὃ τι ποτ' ἦν εὐθὺς ἀφανισθῆναι (δοκεῖν γάρ μοι οὐδὲ ἄλλου του ἔνεκα ἐνταῦθα ἐφάνη, ὅτι μὴ, <τοῦ> γενέσθαι κακῶς τοῖς τῆ δε ὠκημένοις βαρβάροις) τοὺς δὲ νεανίας τοῦ μὲν κυνηγεσίου ἀποτυχεῖν, μάχης δὲ ἀφορμῆν καὶ λείας εὐρέσθαι. ἐς ἥδη γὰρ τὰ πάτρια ὅτι τάχιστα ἐπανήκοντες ἐνδηλα πᾶσι Κιμμεριοῖς πεποιήναι ὅτι δὴ ταῦτα βατὰ σφισι τὰ ὕδατα εἶη. ἀνελόμενοι οὖν αὐτίκα τὰ ὄπλα πανδημίᾳ τε διαβίαντες ἐγένοντο μελλῆσαι οὐδεμιᾶ ἐν τῇ ἀντιπέρας ἵππειῳ . . .

Jordanes: *Getica* c. 24. (ed. Mommsen. p. 89—90.) tali igitur Hunni stirpe creati Gothorum finibus advennerunt. quorum natio sæva, ut *Priscus historicus refert*, Meotida palude ulteriore ripa insidens. venationi tantum nec alio labore experta, nisi quod, postquam crevisset in populis, fraudibus et rapinis vicinarum gentium quiete conturbans. huius ergo gentis, ut adsolet, venatores, dum in interioris Meotidæ ripam venationes inquirent, animadvertunt, quomodo ex

¹⁾ Sokrates csak röviden említi a húnok betörését s a gótok leveretését; *Hist. eccl.* IV. 34. (Migne: PG. LXVII. 553. l.)

²⁾ V. ö. Jeep: i. m. 137—154. lk. — Schoo: i. m. 26. l.

inproviso cerva se illis optulit ingressaque paludem nunc progrediens nunc subsistens index viæ se tribuit. quam secuti venatores paludem Meotidam, quem inperivium ut pelagus aestimant, pedibus transierunt. mox quoque Scythica terra ignotis apparuit, cerva disparuit. *quod, credo, spiritus illi, unde progeniem trahunt, ad Scytharum invidia id egerunt*, illi vero, qui præter Meotidam alium mundum esse pænitus ignorabant, admiratione ducti terræ Scythicæ et, ut sunt sollertes, iter illud nullæ ante ætate notissimum divinitas sibi ostensum rati, ad suos redeunt, rei gestum edocent, Scythiam laudant persuasaque gente sua via, qua cerva indice dedicerant, ad Scythiam properant . . .

Hogy ez a két szöveg közös forrásra megy vissza, bizonyítja nemcsak a részletek, szavak egyezése, hanem különösen erős bizonyító ereje van annak, hogy mindketten ugyanazzal okolják meg a szarvas megjelenését, vagyis hogy mindketten átvették a közös forrás írójának egy közbevetett megjegyzését. A közös forrás pedig csak Priskos rhetor lehetett, a mint erre már Mommsen is utalt Jordanes kiadásában: «hæc Prisci esse præter consensum Procopii et Jordanis ostendit locus c. 39. 206. sine dubio ex Prisco desumptus et huc respiciens».¹⁾ Priskosra hivatkozik Jordanes is a monda elbeszélése előtt. Sokan ugyan ezt az utalást csak a húnok lakóhelyére vonatkozó részre értik,²⁾ de Jordanes szövegének folytonossága, a mondatok szoros kapcsolata, egész konstrukciója arra vall, hogy az ut Priscus istoricus refert szavak a csodaszarvas mondájára is vonatkoznak.³⁾

Jordanesnél más helyen is találunk czélzást a mondára. Attila a catalaunumi harc előtt beszédet intéz katonáihoz, melyben büszkeséggel hivatkozik a húnok nagy sikereire s emlékezteti őket őseik csodás maetisi átkelésére: . . . quis denique Meotidarum iter maiores nostros aperuit tot sæculis clausum secretum? E beszéd persze nem hiteles beszéde Attilának, hanem épen úgy költött, mint az ókori történetíróknál előforduló beszédek. De Jordanes ezt is Priskostól vette át, mint Mommsen is megjegyzi. Ha pedig e szavak Priskostól származnak, akkor neki okvetlenül ismernie kellett a maetisi átkelésre vonatkozó mondát.

Jordanesről már régen tudjuk, hogy Priskos elveszett művéből sokat megőrzött. De feltételezhető-e Prokopiosról, hogy Priskosból csaknem szószerint átvegyen egy részt? Prokopios, mint Belizár kísérfője, nagy utazásokat tett, személyesen érintkezett a bizáncziakkal harczoló népekkel s műveit is saját tapasztalatai alapján írta meg.

¹⁾ Jordanes: *Getica*, ed Mommsen (Mon. Germ. Auct. antiquiss. V. 1. p. 90. 1. jegyz.) — Minthogy Mommsen észrevételét nem fogadták el általánosságban (v. ö. Sebestyén: *A regösök*, 188. l. és *A magyar honfoglalás mondái*, I. 325. s 346. lk., mely utóbbi két helyen önmagát czáfolja), szükségesnek tartottam a két szöveget újra közölni s újabb bizonyítékokat hozni fel, melyekre Mommsen nem terjeszkedett ki.

²⁾ A csodaszarvas mondáját Müller se vette fel (FHG. IV. 96. l.) a Priskostól származó töredékek közé.

³⁾ Az ut adsolet venatores . . . szavak értelmileg szorosan kapcsolódnak az ezt megelőző . . . venationi tantum . . . experta szavakhoz.

F. Dahn is kiemeli, hogy ethnographiai részletek megfigyelése iránt különös érzéke volt.¹⁾ Pedig nem ez az egyedüli eset, a mikor régebbi írókból merít. Prokopios és Jordanes egy másik egyező része szintén közös forrásra megy vissza. Mind a ketten elbeszélik az *Aquileia ostromához fűződő gólyamondát*. A két író e párhuzamos helyére eddig — tudtommal — csak Gibbon utalt röviden: «The same story is told by Jornandes, and by Procopius (de Bell. Vandal. l. I. c. 4. p. 187, 188); nor is it easy to decide which is the original.»²⁾ A két feljegyzés egyezése itt még feltűnőbb, mint a csodaszarvas mondájánál.

Prokopios: De bello Vandalico I. 4. (ed. Haury. I. p. 329—330.)
 τότε τῶ Ἀτίλῃ πολὺν Ἀκυλίαν πολιορκοῦντι . . . τοιόνδε φασὶν εὐτόχῃα ξυνενεθῆναι. λέγουσι γὰρ αὐτόν, ἐπειδὴ οὔτε βία οὔτε τῷ ἄλλῳ τρόπῳ οἷός τε ἦν τὸ χωρίον ἐλεῖν, πρὸς τε τὴν προσεδρεῖαν ἀπειπεῖν, ἥδη ἐπὶ μακρότατον γεγενημένην, καὶ ἅπαν κελεῦσαι τὸ στρατεύμα τὰ εἰς τὴν ἀναγώρῃσιν ἐν παρασκευῇ αὐτίκα δὴ μάλᾳ ποιήσασθαι, ὅπως ὅτῃ ὑστεραία ἐνθῆνδε ἅπαντες ἐξανιστῶνται ἅμα ἠλίῳ ἀνίσχοντι. ἡμέρα δὲ τῇ ἐπιγνομένη ἄμφι ἠλίου ἀνατολᾶς λύσαντας μὲν τὴν προσεδρεῖαν τοὺς βαρβάρους τῆς ἀφόδου ἔχσθαι ἦδη, ἓνα δὲ πελαργὸν ἐπὶ πύργου τινὸς τοῦ τῆς πόλεως περιβόλου καλιὰν τε ἔχοντα καὶ νεοττοὺς τρέφοντα ἐνθῆνδε ἐκ τοῦ αἰφνιδίου ξὺν τοῖς τέκνοις ἐξαναστῆναι. καὶ τὸν μὲν πατέρα πελαργὸν ἵπτασθαι, τοὺς δὲ πελαργιδεῖς, ἅτε οὕτω ἐκπετησίμους παντάπασι ὄντας, τὰ μὲν αὐτῷ μετέχειν τῆς πτήσεως, τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ νότου τοῦ πατρὸς φέρεσθαι, οὕτω τε ἀποπτάντας τῆς πόλεως ἕκαστάς τινος γενέσθαι, ὃ δὴ Ἀτίλῃα κατιδόντα (ἦν γὰρ δεινότατος ξυνεῖναι τε καὶ ξυμβαλεῖν ἅπαντα) κελεῦσαι τὸν στρατὸν αὐδῆς ἐν χώρῳ τῶ αὐτῷ μένειν, ἐπειπόντα οὐκ ἂν ποτε εἰκῆ ἐνθῆνδε ἀποπτάντα ξὺν τοῖς νεοττοῖς τὸν ὄρνιν οἴχεσθαι, εἰ μὴ τι ἐμαντεύετο φλαῦρον οὐκ εἰς μακρὴν τῇ χωρίῳ ξυμβήσεσθαι. οὕτω μὲν τὸ τῶν βαρβάρων στρατόπεδον αὐδῆς εἰς τὴν πολιορκίαν καταστῆναι φασι, . . . οὕτω τε τὴν Ἀκυλίαν κατὰ κράτος ἄλῶναι.

Jordanes: Getica, c. 42. (ed. Mommsen. p. 114.) Attila vero . . . prima adgressione Aquileiensem obsidet civitatem . . . ibique cum diu multumque obsidens nihil pœnitus prævaleret, fortissimis intrinsecus Romanorum militibus resistentibus, exercitu iam murmurante et discedere cupiente, Attila deambulans circa muros, dum, utrum solveret castra an adhuc remoraretur, deliberat, animadvertit candidas aves, id est ciconias, qui in fastigia domorum nidificant, de civitate fœtos suos trahere atque contra morem per rura forinsecus comportare. et ut erat sagacissimus inquisitor, presensit et ad suos: 'respicite', inquit, 'aves futurarum rerum providas perituram relinquere civitatem casurasque arces periculo imminente deserere. non hoc vacuum, non hoc credatur incertum; rebus preseis consuetudinem mutat ventura formido.' quid plura? animos suorum rursus

¹⁾ F. Dahn: Procopius von Cæsarea. 1865. 64. l.

²⁾ Gibbon-Bury: The history of the decline and fall of the Roman empire, III. 468. l. 50. jegyz. — Mommsen Jordanes-kiadása nem tud róla. — Guyon Bruno munkájához (Aquileia e la genesi della leggenda di Attila. Udine. 1896.), mely talán érinti a kérdést, nem tudtam hozzáférni.

ad oppugnandum Aquileiam inflammat. qui . . . invadunt civitatem . . .

A két író közös forrása itt is Priskos rhetor, a ki Attila itáliai hadjáratának történetét is megírta. Az idevágó részek elvesztek, de hogy eredetileg megvoltak munkájában, kitűnik egy töredékéből (fr. 9. ed. C. de Boor. II. 583.), melyben megemlíti Attila hazatérését Itália leigázása után: *Ὅτι ὁ Ἀττῆλας μετὰ τὸ τῆν Ἰταλίαν ἀνδροποδίσασθαι ἐπὶ τὰ σφέτερα ἀναξέυξας* . . . Jordanes is Priskosra hivatkozik Leo pápa és Attila találkozásának elbeszélése előtt (c. 42. 222.). Az itáliai hadjárat egy részét őrizte meg Prokopios és Jordanes párhuzamos szövege. Ennek megállapítása *Priskos elveszett munkájának töredékeit egy újabb fragmentummal gyarapítja.*¹⁾ Priskosra vall a mindkét szövegben megőrzött közbevetett megjegyzés; csak ő, a ki Attilát közlelről ismerte, tehetett ilyen finom, jellemző észrevételt. Egyébként Priskos előadására — a mennyiben a ránk maradt töredékekből megállapítható — határozottan jellemző a sok közbeszúrt, magyarázó megjegyzés, a melyekkel a szóban forgó dolgokra élesebben rávilágít. Nagy követségi leírása számtalan helyen megtaláljuk e sajátosságát, ha ugyan nem az excerptátorok rövidítésének a nyoma. De Prokopios szövegének stilisztikai vizsgálata, összehasonlítása Priskos többi töredékeivel, különösen a Naissos ostromáról szóló részszel (Müller: FHG. V. 1. p. 25.), szintén azt bizonyítja, hogy a közös forrás Priskos munkája volt.

Mindezek alapján kétségtelennek tartjuk, hogy *a csodaszarvas mondája épen úgy, mint az aquileai gólyamonda már Priskos rhetor elveszett művében is megvolt* s ez szolgált Prokopios és Jordanes feljegyzéseinek forrásul.²⁾

Prokopiosnál mindkét mondai részlet bővebben s élénkebben motívalva maradt meg, mint Jordanesnél s így valószínű, hogy Prokopios Priskos eredeti szövegét hívebben őrizte meg, mint latin kortársa, a ki különben sem az eredeti görög forrásból merített, hanem csak Cassiodorus elveszett művének kivonatolása útján vette át Priskos egyes fejezeteit, beleszöve azokba gót elfogultságból, gyűlöletből fakadó czélzatos megjegyzéseit. Jordanes a húnokat haliurunának és gonosz szellemek (spiritus immundi) egyesüléséből származtatja s ezt a gót mondai felfogást igyekszik belevinni Priskos szövegébe is, a mikor a szarvas megjelenését összekapcsolja a húnok mondai

¹⁾ Nagy valószínűséggel állíthatjuk ezek után, hogy a Suidasnál s. v. Μεδολανον és κώρυκος megőrzött, Miláno elfoglalásához kapcsolódó epizód, mely Attilára nagyon jellemző, szintén Priskos művéből való.

²⁾ Schulz ugyan, a ki Prokopios e részét beható vizsgálat tárgyává tette, erősen tagadja annak lehetőségét, hogy Prokopios Priskost felhasználta volna (Prokopios, de bello Vandalico, lib. I. 1—8. Progr. Gotha. 1871. 5—6. lk.) s a φασί szóból azt következteti, hogy Prokopios a gólyamondát szájhagyományból merítette, de Jordanes megfelelő helyét ő sem ismeri. — Ugyanezt állítja a csodaszarvas mondájára vonatkozólag Sebestyén (A regősök. 189. l.) és Pschmadt (Die Sage von der verfolgten Hinde. 39. l.), hivatkozva az εἶπερ ὁ λόγος ὑγῆς ἐστὶ szavakra. Valószínű azonban, hogy e szavak már Priskos szövegében megvoltak, a ki ezzel saját forrására, az élő mondára mutatott rá. Tőle vehette át Prokopios, mint a többi kiírt «vélemény»-ét.

eredetével.¹⁾ Jellemzően mutatja ez, hogy Jordanes Priskos eredeti szövegét kissé eltorzítva őrizte meg. Prokopios a gót eredetmondáról nem tud; helyette egy genealogikus mesét ad. De ebből korántsem következik, hogy ez már Priskos munkájában is meglelt volna. Elterjedt tévedés az is, hogy a Prokopiosnál levő szarvas-monda az utigurokra és kutrigurokra vonatkozik s hogy így benne ezek mondáját kell látnunk. Prokopios illető fejezeteinek pontos vizsgálata az ellenkezőjéről győz meg. Az író — mint tudjuk — archaizál; a korában ismeretes *Ουτίγουροι* s *Κουτριγουροι* népeket *Θύννοι* néven foglalja össze, alapul véve a földrajzi megfelelést. De nem elégszik meg egyszerű azonosítással; e törzsek ősatyját: *Ουτιγούρ*-t és *Κουτριγούρ*-t a valóságban is egy hún királytól származtatja le. Genealogikus meséje, a melyhez hasonló a középkori írónál gyakran előfordul,²⁾ mint áthidaló, összekapcsoló elem csak arra szolgál, hogy a VI. századi ugor népeket hozzáfűzze a régebbi «történeti» húnokhoz, a kiket — minthogy az *Θύννοι* név már az utigurok és kutrigurok számára van lefoglalva — még erősebben archaizálva *Κιμμέριοι*-nak nevez. Ennek az azonosításnak a révén mondja el a húnok maetisi átkelésére vonatkozó mondatát a történeti keretek föl megőrzésével, a mint ezt Priskosnál találta. A húnok a szarvasunó vezetésével átkelnek a tavon s leverik a gótokat, a kik római területre menekülve Thrákiában telepednek le. Mindössze a kronológiában mutat tévedést, mikor ezt az eseményt 429 utánra teszi (. . . *Βανδύλον μὲν ἤδη ἐνθένδε ἀναστάντων ἐπὶ τῆ Λιβύης ἰδρυσασμένων, ἐν Ἰσπανία δὲ Ουσιγότθων οἰκησασμένων*), de régi események időbeli megállapításánál másutt se pontos. Aquileiát Attila 452-ben ostromolta (v. ö. Cassiodorius és Marcellinus comes ad a. 452.); Prokopios szerint Aëtius halála (454) után történik.

A mondat a bizánczi történetírók közül Prokopios folytatója: *Agathias* is elmondja 552—558 terjedő művében.

Hist. V. 11. (ed. Bonn. p. 300.) *γενεαῖς δὲ πολλαῖς ὕστερον διέβησαν* (sc. οἱ Θύννοι) *ἐς τὴν Εὐρώπην, εἴτε ὡς ἀληθῆς ἐλάφου τινὸς κατὰ τοῦτο δὴ τὸ θρυλλούμενον ταπρῶτα ἡγησασμένης, εἴτε καὶ ἄλλοια χρησάμενοι τύχη, καὶ τὴν ἐχροὴν τῆς λίμνης τὴν ἐς τὸν Εὐξεινον Πόντον φερομένην, ἄπορον τέως δοκοῦσαν, τότε δὴ ὄψου ἰσχυρῶς διαπεραιωθέντες . . .*

Prokopiosra vonatkozó észrevételeink *Agathias*ra is érvényesek; az *Θύννοι* nevet ő is összefoglaló jelentésében, archaizálva használja. Mielőtt rátérne a jelen események tárgyalására, egy pillantást vet a multba (*ὅποια δὲ ταῦτά ἐστιν, αὐτίκα ἐρῶ, βραχὺ τι πρότερον διεξεληθῶν τῶν ἀρχαιοτέρων*) s elismétli a húnok Európába jutásának csodás történetét. Ebből kiviláglik, hogy a *κατὰ τοῦτο δὴ τὸ θρυλλούμενον* szavak nem vonatkozhatnak korabeli szájhagyományra,

¹⁾ Ezért mondja Thierry (*Histoire d'Attila et de ses successeurs*. 1865.³ I. 17. l.), a ki csak Jordanes változatát ismerte, a monda eredetére vonatkozólag: «... les Goths trouvèrent dans leurs préjugés superstitieux des raisons plus commodes pour justifier leur défaite.»

²⁾ A húnok és bulgárok eredetére vonatkozólag v. ö. Nikephoros Patriarch. ed. C. de Boor, p. 33—34. s az ő nyomán a *Hist. misc.* (Migne: PL. XCV. 1055. l.).

hanem csak a régebbi írók: Priskos vagy Prokopios feljegyzéseire; ezek valamelyikéből merített Agathias. Tudósításából kiténik, hogy ő már erős kritikával fogadja a mesés elbeszélést s a maeotisi átkelés természetesebb magyarázatára is gondol.

A X—XI. századi bizánczi krónikások egy csoportjánál még egyszer felbukkan a monda, de már nagyon eltorzult alakban. Ezek szerint a csodaszarvas a gótokat vezeti át a Maeotison.

Leon Grammatikos, ed. Bonn. p. 98—99. *ἐπὶ αὐτοῦ* (sc. *Ὁδά-λεντος*) *οἱ Γότθοι περάσαντες τὴν Μαίωτιν λίμνην ἐλάφου ἡρησαμένης ἕλθοιεν εἰς τὴν Θοράκην* . . .

A kompiláló krónikás, a ki előtt a távoli események körvonalai már teljesen elmosódtak, bizonyára félreértette forrását¹⁾ s innen ered tévedése. A XIV. századi *Nikephoros Kallistos Xanthopoulos* egyháztörténete szintén csak az első feljegyző: Sozomenos szövegének kissé átdolgozott másolatát adja.²⁾

(Vége következik.)

(Budapest.)

MORAVCSIK GYULA.

HAZAI IRODALOM.

Szalay László levelei. *Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja dr. báró Szalay Gábor.* A M. Tud. Akadémia támogatásával. Budapest, Franklin-Társulat, 1913; 8-r. 2, IX, 2, 324 l.

A múlt évben volt száz éve Szalay László születésének s ez évben ötvenedik fordulója halálának. E kettős alkalmat választotta ki Szalay Gábor b., hogy nemzetségének e kitűnő tagja iránt a rokoni kegyelet adóját lerója, de egyszersmind a tudománynak is szolgálatot tegyen. Jól tette, hogy a jeles író működésének e leghitelesb tanúit közreadta, s csak sajnálni lehet, hogy annyi sok levelét meg kellett csonkítani a még élő személyekre vonatkozó czélzások miatt. De a mit sikerült szorgalmas utánjárással összegyűjtenie, a Szalay László pályájának legfontosabb adatait híven közli, úgy szólván a laikus olvasót is teljesen tájékoztató jegyzetekkel.

Ezekben nem fukarkodik. Személyekre és tárgyakra nézve egyaránt készen áll tolla, hogy minden felvilágosítást megadjon. Néhol bátran el is hagyhatta volna az említett írók és államférfiak életrajzi adatait, p. o. Virág Benedek, Horváth Endre, Vitkovics Mihály, stb. írónál; Szemere Bertalan, Bartal György, stb. államférfiaknál,

¹⁾ Leon Grammatikoszhoz a monda az általa felhasznált Joannes Antiocheus művének elveszett részeiből kerülhetett, a ki viszont Priskost kivonatolta. Leon Grammatikos szövegét ismétli szóról-szóra *Kedrenos* (ed. Bonn. I. p. 547.), *Theodosios Melitenos* (ed. Tafel. p. 71.) s egy névtelen kivonatoló (Cramer: *Anecdota Græca* Paris. II. p. 303.).

²⁾ Hist. eccl. XI. 48. (Migne: PG. CXLVI. 736—737. lk.)

illetőleg tudósoknál. De e tekintetben szívesebben vesszük a többet, mint a kevesebbet. Tárgyi jegyzetei közt is van néhány, a mely bizvást elmaradhatott volna; például a «Vitkovics köre», *Muzáron*, az *Erdélyi Levelek*, az 1830-iki *júliusi forradalom*, stb. Valamire való olvasója, nem is említve a kutató tudósokat, az efféle tárgy megértéséhez nem szorul semmiféle jegyzetre. Azonban nem akadunk fenn rajtuk; sok fölösleges épen nincs köztük. Ellenben a legtöbb egészen helyén való s jól felvilágosít az érintett vonatkozásról.

Szalay Gábor nemcsak az összegyűjtést végezte nagy szorgalommal, hanem a jegyzeteket is lelkiismeretes utánjárással és szakértelemmel állította össze. S a hol szükséges, a választ is közli, hogy a szóban forgó egész kérdés földerüljön; így a 34. 38. 57. számú levelekre vonatkozólag. Szalay munkáinak lehetőleg teljes könyvészetét adja, a mi még becsesebbé teszi kiadványát. Jegyzeteiben alig tűnt elénk oly tévedés, a mely akár félreértésből, akár elnézésből származott volna. Mindössze az 53. számú levél (128—129. l.) 4. jegyzetét gondolnók tévesnek, de ez is csak egyéni vélemény. T. i. útlevél kieszközléséről szólván, nem inkább Szemere Bertalan értendő-e, a belügyminiszter, mint Szemere Pál? Különbben Szalay Gábor b. köszönetet érdemel munkájáért, hogy egyrészt még akkor vállalkozott arra, midőn nemzetsége idősb tagjaitól sok oly nehezebben földeríthető célzásra felvilágosítást nyerhetett, a mely enélkül tán örökre homályban marad; másrészt, hogy annyi odaadó készséggel és igazi elmélyedő szeretettel foglalkozott e tárggyal, tudva, hogy Szalay László emlékének fölelevenítéséhez nagyban hozzájárul.

Valóban kevés olyan államférfia és tudósa van nemzetünknek, mint Szalay László, a ki jobban megérdemelné a vele való foglalkozást, vagy legalább emléke följújtását. Ritka nemes jellemű ember, ritka éleslátású államférfiú és mélyreható tudós. S bár ismeri a maga értékét, önérzete, a mily férfiasan, épen olyan szerényen nyilatkozik egész életében. Tizennégyéves korában jelenik meg első verse, tizenhétéves korában írja első kritikáját; s bár az úgynevezett szépirodalmi kritikához sokáig nem lesz hűtelen, csakhamar észreveszi, hogy tehetsége más téren sokkal inkább érvényesülhet. Önbírálata nemcsak korán jelentkező, hanem szigorú is egyszersmind, a mire nem annyira a külső körülmények, műveinek a közönségtől való fogadtatása segítik vagy figyelmeztetik, mint inkább a saját tehetségeinek folytonos vizsgálata.

Ez vezeti a jog és a politikai tudományok terére, hogy fölismerje nemzetünk átalakulása küzdelmeiben a maga helyét, a hol a nyugati eszmék hatásából elvont tanulságait legjobban alkalmazhatja a hazai állapotokra. Mint Korpona képviselője, mint a büntető törvénykönyv szerkesztésére alakított bizottság egyik jegyzője, mint a *Pesti Hírlap* szerkesztője és további vezércikkírója gazdag tanulmányait mindenütt úgy gyümölcsözteti, hogy az átalakulás alapkérdései lépésről-lépésre tisztázódjanak. Maga adja tömör rajzát: mikép készült erre a pályára. «A nemzetek életét tanultam, — írja — tűzhelyeikhez ültem, az embert s a családot kerestem a kelet legislációjában szintűgy, mint a phratériákban, a XII. táblákban, a grágásokban; Gajusban szintűgy, mint a feudumok könyveiben és a XIX. század codexjeiben s mindinkább meggyőződtem, hogy míg a társaság alapinstitutumait,

a családot, a házasságot, a vagyont s a t. újjá nem szabályozzuk, addig a szorosan politikai reformra pazarlott erő, minden törekvés mellett is jótékony következmény nélkül marad mindörökké». Első követi szereplése méltán figyelmet kelt, s a kormány barátságosan fogadja és megfelelő hivatalt ajánl neki, a melyet azonban el nem fogad. De — mint mondja — napról-napra jobban meggyőződik az evangelium tanításáról, hogy boldogok az együgyűek, mert az okoz legtöbb keserűséget az embernek, hogy ha éltető eszmáját félreértik. Csakhogy viszont, a ki egy ily eszmét hordoz agyában, sok megpróbáltatást el kell túrnie. Ezért vállal Szalay hivatalt Deák Ferencz miniszteriumában; ezért fogadja el az első magyar felelős kormány megbízását a frankfurti alkotmányozó nemzetgyűlésre, a hova Pázmány Dénessel együtt küldik. Mikép ítéli meg Deák Ferencz őt és küldetését, hozzá vethetünk a neki írt levél e pár sorából: «Mennyi lesz a haszon, mit hazánkra Frankfurtban eszközölni tudtok, az csak Isten kezében van; *de sok legyen az, hogy csak némileg is pótolhassa a hátramaradást, mit távolléted okoz.*»

Szalay László, — mint a Bach Sándorhoz 1853. jún. 3-ikán írt beadványában kifejti — abból a vezérgondolathól indult ki az 1848 iki működésében, hogy az ápril 11-ikén szentesített törvények oly alapot vetnek Magyarország további fejlődésének, a mely változtatlan marad, s a német államszövetségek megindult átalakulása következtében a monarchia súlypontja hazánkra esik, mint a hogy Bismarck is gondolta. A márcziusi események komoly aggodalommal töltik ugyan el, de épen e miatt parancsoló kötelességnek tekinti, hogy nyilvános hivatalt vállaljon, s a mennyire lehetséges, hazája s a trón érdekeit együttesen szolgálja. Korán észreveszi a távolból az ellentéteket, a melyeket áthidalni óhajtana, de e részben minden fáradozása hiába való.

A cselekvés teréről leszoritva, újra fölveszi író tollát. Tanulmány és tapasztalat egyaránt az események mélyére hatni képesítik. Sőt a gyászos bukás lelket őrlő hatása is mélyíti vizsgálódásait. Sajgó hazafiúi szívvel vonul meg Svájcban, a hol az emberek közt szinte fásultságot tetetve tompa fájdalommal lát munkához, hogy a szükséges anyagiakat megszerezze s egyszerűsmind nemzetét vigasztalja, megtanítván, micsoda lelki erő tartotta fenn évszázadok zivatari között. Belső világának jellemzetes képét tárja elénk e soraiban, a melyeket Flegler Sándorhoz 1851. okt. 6-ikán küld: «Az orvosok azt mondják, hogy azon sebek a legveszedelmesbek, melyek befelé vérzenek: *gondolom, hogy olyas könnyek is vannak, melyek befelé folynak* s elperzselik a lelket, pedig a szem száraz marad, sőt talán mosoly játszik az ajkakon.» De történetírói vizsgálódásaiban s magában a munkában enyhületet talál, bár — mint mondja — a kenyérkeresés mellett alig tud pár órát arra szakítani. S midőn első kötete szokatlan figyelmet kelt, maga is azt hiszi, hogy könyve az ifjabb nemzedékre csakugyan jótékonyan fog hatni és ennyiben van érdeme. Érti, hogy külföldön sok forráshoz nem férhet, amelyek művét teljesebbé tehetnék; de azért úgy szólva lelki szükség indítja műve tovább folytatására.

Közben föl fölveszi publicistai tollát is és régi felfogásához híven felvilágosítani törekszik az ellenfeleket. A «magyar kérdés» fejte-

getésébe azonban nem igen bocsátkozik, mert nem osztózik Kossuth és néhány emigráns társa reményeiben, a melyeknek teljesedését lehetetlennek tartja. De minél jobban belemélyed nagy történelmi munkájába: annál kevésbbé szól bele a nagy politikai kérdésekbe. Csak leveleiben mondja el egyikről-másikról véleményét, a mely így is mutatja államférfiúi széles látkörét. Nem tartja lehetetlennek, hogy az emigráció által táplált forradalom győz; de «az bizonyos, hogy a forradalomnak nem fogja hasznát látni a magyar». Még 1848-ban is «józanul csak az extra possessoriumba helyezést várhattuk» attól. Szövetséges közép-és aldunai demokrata államokat pedig nem lát sem e, sem a következő században az emberiség.

Kossuth politikai jelleméről szigorú ítéletet mond, a melyre első sorban az érintett szövetséges államok szerencsétlen gondolata sarkalja, bár azt hiszi, véleménye ugyanaz, mint régen. Gazdagon megáldott szellemnek, nagy szónoknak, ha tetszik, valóságos mágnusnak tartja, de nem államférfiúnak, nem igazi nagy embernek (158. l.). Kossuth erőfeszítéseitől 1852-ben nemcsak semmi jót nem vár, hanem azt véli, hogy az európai nemzetek a markukba nevetnek az ő tervezetesei hallatára (175. l.), vagy legalább is veszélyeztetik az európai népek rokonszenvét (178. l.). Sokáig nem remél semmi jót a jövőben, hazánk életre támadásában sem bízik; de azt óhajtáná, hogy az igazság mihamarabb kiderülne nemcsak Kossuthra, hanem mindazokra, a kik a mozgalomban résztvettek (181. l.) tehát önmagára is.

Ha a cselekvés teréről le nem szorul, úgy mond, a publicista és jogtudós foglalkozásához sohasem lett volna hűtlen. «A sors — írja — engem utazóvá tett az életben, s utazóvá tett a tudományban is; de valamint aethetikai studiumaim, mini hiszem, nem ártottak a későbbi publicistai és jogtudományi dolgozatoknak; úgy ezek talán nem rontották el bennem a képességet olyan a milyen haszonnal működöm a történetírás mezején magamnak és másoknak okulására.» (253. l.) A magyar történetírás muzsája annál örömebb nyújtja neki hervadatlan koszorúját. Epen annak a híjával volt addig a magyar történetírás, a mi Szalay Lászlóban oly nagy mértékben megvolt s a mit oly sikerrel értékesített. A tudományban való vándorlása művelődésünknek nagy hasznára vált, a minek a belátását szóban forgó levelei alaposan elősegítik és megkönnyítik.

(Budapest.)

VÁCZY JÁNOS.

Buday Árpád: Római felirattan. A szerző kiadása. Kolozsvár. (Stief Jenő és társa) könyvsajtója. 1914. Nagy 8-r. XII+420 lap. Ára 14 K.

Erdemes munkára vállalkozott Buday e tekintélyes kötet megírásával, a mely a szó valódi értelmében hézagpótló munka. Német és francia kézikönyvekre voltunk eddig utalva, s ezek helyébe lép most Buday műve, lehetővé tevén, hogy a felirattant megtanulni kívánók, főképen pedig a latin nyelvet tanító tanárok kényelmesen hozzáférjenek azokhoz az ismeretekhez, a melyek segítségével római inscriptiókat olvasni tudhatnak. S az egykori Pannonia és Dacia területén ma is kerülnek új inscriptiók napfényre, és néhol vármegyeszerte nincs ember, a ki a lelet jelentőségéről szólni tudna s

megmenthetné a pusztulástól. Ezért tartom a könyv legfontosabb részének a gyakorlati útmutatásokat adó IV. és V. fejezetet, a mely utóbbi ugyan «a gyűjtő úton levő epigraphus»-nak szól, de tényleg arra ad jó tanácsot és utasítást, hogyan kell az élénk került feliratos emlékekkel bánnunk, hogy ne rontsunk rajta és hogy hiteles hírt tudjunk róla adni. A feliratok közlésére vonatkozó utasítás világosabb lett volna, ha példát is ad a magyarázathoz.

A felirattan maga B. könyvében 196 lapra terjed, a kötet többi lapját függelék gyanánt művelődéstörténeti fejezetek, majd a consulo, császárok stb., pannoniai és daciai helytartók névsorai, végül a rövidítések kiegészítései foglalják el.

Czélja az volt, hogy *Cagnat* könyvénel, a melyet vele együtt legjobbnak ismerünk el, a mi viszonyainknak megfelelőbbet nyújtson. Noha ezt a czélt felfogásom szerint csak megközelítette, érdemes munkát végzett az epigraphikának magyarul és a tudomány színvonalán való megírásával.

Maga a felirattan («fejlődésben levő tudomány» Buday 1. lap 1. sor, «ma már kialakult tudomány» ugyanott 6. sor) bár B. az irodalomtörténettel egyenrangú tudománynak állítja (3. lap), kétségtelenül szerényebb igényű ága a művelődéstörténetnek és szerintem helyesebben nevezik a németek a palæographiával, kronológiával stb. együtt Hilfs-Disziplinének, mint B. tudománynak. Hiszen ő maga se jelöli ki a felirattan *czélját*, csak körét, tartalmát és helyét a tudományok közt (Bevezetés 1. pontja), pedig elég határozott czélja van mint *segédtudománynak*: az ókorból maradt írásos emlékek hiteles szövegének elolvasása, megállapítása és közlése a további tudományos kutatások számára. De mivel B. a felirattant önálló tudománynak óhajtja feltüntetni, elméletet is csinál hozzá és egyes részleteihez, még a felirat szövegének a feliratos téren való «elméleti beosztásáról» is szól (24. lap), holott ennek *elmélete* csak annyi vagy még kevesebb lehetett, mint a mennyi *elméletet* ma a betűszedő alkalmaz például a címnap szedésénél. Azaz hogy a felirattannak elméleti tételei nincsenek, nem is lehetnek és ha úgy kezdünk részletezni, a hogy B. a «feliratok számára szolgáló tárgyak»-at felsorolja, sorozatunk okvetetlenül hiányos lesz, mert a trencsényi várszikla híres felirata például nincs benne B. kategóriában (simitatlan élő szikla), sem az aquincumi fahordók (beléjük égetett betűk).

A feliratok betűidomáinak magyarázatában a scriptura actuaria említését feleslegesnek tartom; a ligaturák magyarázatából hiányzik pl. a napocai duumvirii quinquennalesnek az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött feliratában levő *oc* ligatura felemlítése a *co* ligatura mellett, vagy az *ep* ligatura *E^p* alakja (egy aquincumi kövön pl.).

A mi a feliratos emlékek osztályozását illeti, B. rendszerét, ha elméletileg kifogástalanul tudná is igazolni, a felirattannak szerintem egyedül helyes gyakorlati szempontjából lehet kifogásolni pl. azért, hogy a Tituli diversi generis cím alatt összefoglalt csoport egy részét, a katonai rendeltetésű tárgyakat különválasztja tőlük. Ismét elismerve, hogy «elméletileg» más a katonai, más a nem katonai pl. téglabélyeg, gyakorlati szempontból jobb a téglabélyegek főcíme alatt figyelmeztetni erre a kétféleségre, mint B.-val a 110—111. és ismét 121—124. lapon tárgyalni, illetőleg keresni. A téglabélyegekről

szólva megemlítem, hogy a római téglákon néha látszó állatnyomoknak bélyegzőül való felismerése új gondolata ugyan B.-nak, de aligha állja meg a kritikát.

Példáit B. egyébként helyesen válogatta meg s pontosan idézi is, kivéve 162—175. számú példáit, pedig épen a 161. szám után van egy olyan idézete, a mely rászorul a tekintélylyel való megerősítésre. A 134. lapon van egy 28-lapú játékkoczkra említve, a melynek betűi egy modern német koczkajátékhoz illenek (ND = Nimm Deines, NG = Nimm das Ganze, NH = Nimm die Hälfte, LS = Lass sein, SZ = Setze Zu, TA = Tritt Ab) s mint ilyenek nem valók római felirattanba, még ha a *Corpus Inscriptionum Latinarum* nem jelezte volna is gyanusaknak (135. lap), s ha B. minden rendelkezésére álló módot kipróbált volna (187. lap), könnyű lett volna a *Corpus* gyanuját megerősítenie.

A római feliratok állandóbb elemeiről (név, cursus honorum, a császárok nevei és címei) szóló III. fejezet, a függelék első 8 pontja igen hasznos útmutatásokat és tudnivalókat adnak kényelmesen összegyűjtve azok számára, a kik a Pfitzner, Jung és Pauly-Wissowa-féle könyveket és a *Corpus*t nélkülözni kénytelenek. Csak két megjegyzésem van ezekre nézve. Egyik a consulok névsorára vonatkozik: a hasznavehetőségét egy-egy betűrendes nomen- és cognomen-mutató, mint pl. Liebenamé, nagyon emelte volna; a másik egy daciai helytartó nevére vonatkozik, M. Sedatiuséra, a kinek B.-nál közölt nevével teljesebb nevét és cursus honorumát is ismerjük (Arch. Ért. 1911, 433—434) egy daciai feliratos kőről.

A függelék utolsó pontja a rövidítések kiegészítései. Ennek összeállításában, úgy látszik, a hely kimélése okozott sajátságos hiányosságot, a melyre B.-nak olvasóit legalább is egy jegyzettel figyelmeztetnie kellett volna. A rövidített betűk csoportjait t. i. néhol elválasztja egymástól s külön-külön adja B. Így pl. ez a rövidítés: A S F a betűrend során ez alakban nem található. Megvan ugyan az A S három (= a sacris, a senatu, a solo) és az F 21-féle jelentése, de jobb lett volna az A S F betűcsoportot is külön felvenni (= a solo fecit) mint *Cagnat* is teszi, s nem a gyakorlatlan olvasóra bízni, hogy kombinálja a 3×21-féle kapcsolatot. Vagy pl. a A L rövidítés area lata értelmé mellé is jobb lett volna *Cagnat*val a hozzátartozó számot (pl. pedes XXIII) felvenni, mert az A L *magában* sohasem jelenti az area lata szavakat. Sőt *Cagnat* jegyzékén túlmenve az I F P (= in fronte pedes)-féle rövidítésnél (itt B. is odateszi a P-t legalább zárjelben) még a P V és P X-féle rövidítéseket sem ártott volna megfelelő módon besorozni, nehogy a gyakorlatlan olvasó a V-t és X-et betűnek nézze, a mi kezdőnél nem olyan lehetetlen tévedés, hogy megelőzni ne volna czélszerű.

E megjegyzésekkel számot igyekeztem adni arról, miért állítottam, hogy Buday czéliját (*Cagnat*énál a mi viszonyainknak megfelelőbb könyvet adni) csak megközelítette. Tényleg sok olyan dolog van benne, különösen függelékében, a melyeket örömmel látunk így kényelmesen kézbeadva s épen ezért mindenkinek, főleg az egykori Dacia és Pannonia területén lakó érdeklődőknek melegen ajánlom Buday felirattana megszerzését.

(Budapest.)

FINÁLY GÁBOR.

Montaigne pedagógiai tanulmányai. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Birkás Géza*. (Pedagógiai könyvtár. II.) H. n. 1913. Kath. Tanáregyesület. 8-r. Czimkép, 139, 1 l. 3 K.

A *Pedagógiai Könyvtár* szerkesztősege igazi szükségét pótolta, a mikor a czéhbeli pedagógusok mellett, sőt azokat mintegy megelőzve, szóhoz juttatta a francia renaissance egyik legérdekesebb alakját, Michel de Montaignet, a ki változatos tartalmú *essai*-iben több helyt nyilatkozott a gyermekek neveléséről, sőt egyes fejezeteket teljesen ennek az akkor különösen égető kérdésnek szentelt. Igaz, hogy Montaigne megjegyzései és elmékedései nem alkotnak valamelyes aprólékosan kidolgozott nevelési rendszert s megvalósításuk a legtöbbször csakis azon kiváltságos körökben vihető keresztül, a hol a pénz nem játszik szerepet, mégis sok olyan helyes, ma is egészen modernül ható elvet tartalmaznak, hogy elolvasásukat és megszívvelésüket a hivatásos pedagógusoknak is melegen ajánlhatjuk. Birkás Géza, a ki már évek óta megértő szeretettel mélyedt el Montaigne tanulmányozásába, nagy körültekintéssel válogatta meg azokat a részeket, a melyek a vállalat sajátos céljainak megfelelően szóba jöhetnek. Az I. könyv 24. és 25., továbbá a II. könyv 8., 21. és 28. fejezetét teljes egészében lefordította, ezenkívül 17 rövidebb-hosszabb szemelvényt is közölt az I. könyv 9., 22. és 38., a II. könyv 17., 25. és 31., továbbá a III. könyv 2., 3., 5., 8. és 12. fejezetéből. Ekként együtt van körülbelül mindaz, a mi Montaignenél valamikép összefügg a nevelés kérdésével. Csupán a III. könyv 9. fejezetének egy nem valami jelentékeny szakaszát nélkülözzük, a melyben az asszonyok hivatását jelöli meg filozofusunk, no meg a II. könyv 10. fejezetét, mely a könyvekről szól s a mely jól kiegészítené a III. könyv 3. fejezetéből M. és a könyvek czímen adott szemelvényt.

A fordítás elsősorban tartalmi hűségre törekszik, míg a formát, a mi pedig Montaigne varázsának egyik fő eszköze, sajnos a legtöbbször feláldozta a magyarság és közérthetőség kedvéért. Montaigne stílusa olyan, mint gondolkodásmódja: merőben impresszionista. Teljesen átadja magát a pillanat hatásának. Egyes mondatai is oly laza szövésűek, mint az egész fejezetek szerkezete: elejükön legtöbbször ném is sejtjük, hogy hova lyukad ki a végük. Mindennek inkább csak nyomai maradtak a magyar szövegben. Birkás ugyanis, mint maga mondja, az eredeti «hosszadalmas, latinos mondatait legtöbbször több részre vágta, sőt néha még a mondatok sorrendjét is jónak látta felforgatni.» A ki Montaignet eredetiben olvasgatta, annak lehetetlen elítélnie Birkás eljárását: hiszen az eredeti minden zamátát visszaadni csak egészen kivételes nyelvművész volna képes s még ez is csak akkor, ha az előmunkálatok, régibb fordítások egész sorára támaszkodhatik. Birkás valósággal úttörő munkát végzett, hiszen Nagy Tóth József 1803-ban megjelent s mindezideig egyetlen kísérlete alig szolgálhat kiindulópontul, mert maga is a zavaros Bode-féle német fordításból s nem az eredetiből készült.

A fordítás a fent jelölt korlátok között meglepően hű, bár tagadhatatlan, hogy itt-ott egy-egy francia kitélt pontosabban vagy velősebben lehetett volna visszaadni. Így mindjárt a fordítás első lapján (31. l.) helyesebb lett volna az *art* szót, miként a 72. lapon

meg is történt, tudománynak és nem művészetnek fordítani, a *reins-t* ágyéknak és nem izmoknak (33. l.), a *passage-t* (u. o.) részletnek vagy az *article-t* (35. l.) szakasznak, nem mindkettőt fejezetnek; a *calessons-ra* is túlságos általános a fehérneműi (40. l.) kitétel, a *sourcil-nak* megfelelő szemöldök helyett pedig csak tollhiba lehet a szempilla stb. Alighanem félreértés csúszott a következő mondatba: «Ha valakit nagyrabecsülünk, mert kétezer hold földje van, ók (t. i. a filozofusok) *kinevetnek bennünket*, mert hozzá vannak szokva ahhoz, hogy az egész világot saját tulajdonuknak tekintsék» (72. l.). Az aláhúzott rész az eredetiben így hangzik: *eux s'en moquent s* nem ránk, hanem a kétezerholdasokra vonatkozik, a kikre a filozofusok magyarárn szólna «fütyülnek». Magyarosság szempontjából kevés a kifogásolni való, ilyen pl. ez a mondat: «Mikor Sokratestól azt kérdezték, *horá* való, nem azt felelte, hogy Athénből, hanem etc.» (45—46. l.). Az eféle csekélységek azonban a fordítás értékéből mitsem vonnak le s ha fölemlítjük őket, inkább csak azért tesszük, hogy az előreláthatólag hamar szükségessé váló második kiadásból kiküszöböltesenek. Szintúgy több egyöntetűsége kellene törekedni a görög nevek írásában. Ezek hol latin, hol görög, hol pedig valami hibrid formában fordulnak jelenleg elő, még pedig sokszor ugyanazon a lapon (Pl. Heraklitos és Heraklitus a 73. lapon.). Ellenben ki kell emelnem a latin és görög idézetek pontosságát: mindössze egy görög szóról maradt le az ékezet *Μισω* e. h. *Μισω* 76. l.) Az idegen nyelvű idézeteket a jegyzetekben Birkás magyar fordításban adja, még pedig vagy régebbi műfordítók nyomán, vagy saját tolmácsolásában.¹⁾ E jó szokásról csakis a 132. lapon feledkezett meg egy négysoros Horatius-idézetnél.

Külön dicséretet érdemelnek a jegyzetek, melyek minden tárgyi nehézségre kiterjednek és néhány szóval ügyesen tájékoztatják az olvasót. Csupán egy jegyzethez van megjegyzésünk. Értjük a «magis magnos clericos non sunt magis magnos sapientes» mondáshoz fűzött megjegyzéseket. Birkás, szerintem nem egészen helyesen, papoknak fordítja a *clericost* s ezért tartja «különös» nek az idézetet, mely mindjárt nem oly különös, ha a középkori nyelvszokásnak megfelelőbben tudóssal adjuk vissza a *clericost*. Az sem egészen bizonyos, hogy Montaigne az idézetet Rabelais regényéből vette, mivel e mondás közmondásjellegű volt, melynek *equivalence* az olasz nyelvben is megvan.²⁾

Rendkívül tartalmas a bevezetés, melyben Birkás ügyesen foglalja össze a mai kutatás álláspontját Montaigne életét, műve keletkezését, forrásait, irányát és hatását illetőleg. Csupán egy-két pontban nem értünk egészen egyet vele. Így pl. abban nem, mintha Montaigne egyénisége oly minden kétséget kizáróan «tisztán» állana

¹⁾ Ez utóbbiak során kissé visszasan hat, hogy Itáliát az egyik Propertius-idézetben Olaszországnak fordítja (44. l.). — A 70. lapon olvasható részlet Plutarchos Cicero élete cz. művének nem 2. hanem 5. caputjából való.

²⁾ Tutti quei ch' anno lettere, non son' savi. A mondást különben Mathurin Régnier is felhasználja egyik szatirájában. V. ö. utóbbi műveinek Poitevin-féle kiad. 41. l.

előttünk (12. l.). Inkább Brunetiére-rel tartunk, a ki rendkívül meggyőzően fejtegeti, hogy Montaigne valójában egyéniségének mily csekély töredékét fedi fel előttünk s helyesen mutat rá, hogy kevés író van, a ki nála enigmatikusabb volna az utókor szemében.¹⁾ A La Boétie-ra vonatkozó részletben (9. l.) pedig megemlítenédnek tartottuk volna azt az Armaingaud dr. által először fölvetett s többek, így H. Monod, L. Séché és E. Champion által elfogadhatónak tartott hipotézist, hogy a *Contr'un* tulajdonképen Montaigne saját műve.²⁾ Abból az ügyes részletből pedig, melyben Birkás Montaigne Essais cz. köteteit behelyezi az önvallomások világirodalmi távlatába, sajnálattal nélkülözzük, hogy nem utal arra a lényeges különbségre, mely Montaigne és egyéb önvallomások közt fennáll s a mi egyúttal nagy hatásának is egyik lényeges tényezője. Míg ugyanis a többi önéletrő tudatosan vagy tudattalanul, de úgy állítja be magát, mint a többi embereknél különbet, addig Montaigne a saját egyéniségében az emberi átlagot tükrözteti vissza.³⁾

A Montaigne hatásának szentelt fejezetben Descartes, Racine és Boileau nevét hiába keressük, pedig E. Champion mindhármukról kimutatta, hogy mily sokkal tartoznak neki.⁴⁾ Ugyanez író utal arra is, hogy a XIX. században Georges Sand mennyire élvezte és értette Montaignet.

Az angolországi hatást illetőleg megjegyezzük, hogy bebizonyított dolog, miszerint a *Tanulmányok* egyik kéziratot fordítása már az 1603-iki nyomtatott fordítás előtt forgalomban volt⁵⁾ s hogy Shakespeare állítólagos Montaigne-példányáról újabban kétségbevonják a provenientia hitelességét.⁶⁾ A Baconra gyakorolt hatásnál pedig érdemes lett volna fölemlíteni, hogy Bacon testvérbátyját, Anthonyt személyes barátság fűzte Montaignehez.⁷⁾ Az sem érdektelen, hogy Byron *Don Juan*-jában, mint a szkepszis egyik apostolát aposztrofálja Montaignet (IX. é. 17. st.).⁸⁾

A németek Montaigne-cultusának szentelt kikezdésben Goethe is szerepel a *Wahrheit und Dichtung* egy nem sokat mondó kijelentése révén. Ennél jóval érdekesebb Goethe hosszabb nyilatkozata Montaigne 1772-ben kiadott útinaplójáról a *Der Deutsche Gil-Blas*-hoz írt előszavában.⁹⁾ A legújabb német fordítások során pedig meg lehetett volna említeni H. Böck, *Worte Montaignes* cz. kötetét, mely épen a legszélesebb körök érdeklődését van hivatva kielégíteni.

Teljesen új a Montaigne magyarországi sorsáról szóló szakasz, mely Szepsi Csombor Márton párisi útjáról és Nagy Tóth József 1803-ban megjelent fordításáról számol be s egyben feltárja az okokat, melyek Montaigne mellőzését nálunk érthetővé teszik.

1) *Études critiques* VIII : 17—18.

2) V. ö. *Zeitschrift für franz. Spr. u. Lit.* XXXVII, 2 : 20—24. l.

3) V. ö. R. Doumic, *Études sur la littérature française*. I : 69—71. l.

4) *Introduction aux Essais de Montaigne* 295—313. l.

5) Lee : *French renaissance in England*. Oxford 1910. 170. l.

6) Upham : *French influence in english literature*. New-York, 1908. 280. l.

7) Lee. i. h. 172—173. l.

8) U. o. 168. l.

9) *Sämtliche Werke*. Ed. Geiger. XXX : 295—296.

Az izlésesen kiállított kötet végén azok, a kik behatóbban érdeklődnek Montaigne iránt, igen használható könyvészeti összeállítást kapnak az idevágó irodalom jelentősebb termékeiről. Stapfer II. 5. a. idézett művének teljes címe: *La famille et les amis* de M. A III. szakaszban pótlandók Doumic, Brunetiere és Sidney Lee általam idézett tanulmányai, továbbá Robertson *Montaigne and Shakespeare* cz. jeles kötete. A hazai M.-irodalom cz. szakaszból viszont kár volt kihagyni magának Birkásnak a Népművelésben megjelent dolgozatát, a mely hihetőleg azért maradt el, mert részben azonos a jelen mű bevezetésével.

Kivánjuk, hogy a tartalmas könyvecske minél előbb új kiadást érjen s hogy e vállalat Birkás hivatott tolmácsolásában minél előbb közreadja a francia pedagógiai irodalom klasszikusait, a kik közül eddig csak Rousseaut tanulmányozhattuk anyanyelvünkön.

(Budapest.)

GULYÁS PÁL.

Zivuska Jenő: A filozófia története Thalestól Platonig. Besztercebánya. 1912. 8-r. 336. l. Ára 6 kor.

E mű a szerző előszava szerint a Diels-féle fragmentumok és több német s francia szakmunka tanulmányozásának eredményét synoptikus összeállításban tárja az olvasó elé. Nagyobb eredetiségre a Sokratesre vonatkozó fejezeteknél tart igényt a szerző. Célja egyébként az volt, hogy az akadémikus tanulónak, vagy bárkinek, a ki a görög bölcelet történetével foglalkozni akar, megbízható alappal és tájékoztatással szolgáljon. Irodalmunk fölöttébb szegény lévén enemű szakművekben, Zivuska általános irányítást akar adni s a nehézségek megláttatását czélozza, hogy azután «a művelt nyugati népek példáján indulva részletmunkába fogjunk s a görög bölcelet által fölvetett, de még ma is életeleven, sokszor alkalomszerű problémák fejtegetését a megoldáshoz közelebb vigyük.»

Zivuska a maga propaedeutikus célját és feladatát derekasan oldotta meg. Műve az idevágó irodalom javarészenek szorgalmas és lelkiismeretes feldolgozása. Különösen kiemeljük a pythagoreizmusról szóló fejezetet. A könyv alapjául és keretétül a szerző E. Zeller klasszikus művét vette, de nem a *homo unius libri* egyoldalú elfogultságával, hanem az ellentétes felfogásokat is állandóan figyelemmel kísérő kritikai elme sokoldalúságával. Tárgyalása keretébe vonta — legalább rövid utalásokban — a görögöknél először felmerült gondolatok modern párhuzamosait s a mai speciális tudományos ismeretek kezdeteit, a mint a görögöknél jelentkeztek. A mai ismeretelméleti, metafizikai, logikai, esztétikai s ethikai alapproblémák görög eredetét és megoldási kísérleteit bemutatni és hangsúlyozni különösen méltánylandó dolog manapság nálunk, mikor a görög lassanként kiszorul iskoláinkból s «a kultúrbarbárság vízözöne elől egyre magasabb régiókba menekül és idestova megérjük, hogy a hellénékről csak az egyetlen fognak tanítani.»

Igen értékes s részben eredetiségre is igényt tart a Sokrates-szel foglalkozó rész. A Sokrates-probléma gyökere a kútfő kérdése. A forrásanyag értékelésének kérdésétől függ ugyanis Sokrates és tanítása

történeti helyzetének megállapítása. A platoni apologia és a sokratesi dialogusok megvilágításában Sokrates főkép mint ethikus és erkölcsi parainetikus mutatkozik be. Xenophon alapján Sokrates tanítását inkább egy szociális reformrendszer kialakulásának tekinthetjük. Ha meg Platon és Xenophon megemlékezéseit inkább szépirodalmi s művészi munkának tekintjük s Aristotelest vesszük alapul, úgy mint Joël, akkor Sokrates nem mint ethikus, hanem inkább mint dialektikus áll előttünk. Bár a szerző nagyrészt egyeztető állaspontra helyezkedik, kissé merészen Sokrates tanaiban elsősorban abszolút értékelméletet lát s szinte Natorp lendületével és allűrjeivel úgy állítja be Sokrateset, mintha fölfedezte volna a létnek és érvénynek, a gondolkodás pszichologiai s logikai dimenziójának különbségét. Bár Sokratesnek a szofisták ellen való fellépése voltaképp a relativizmus ellen való küzdelem, de hogy mégsem jutott tiszta értékelméleti állaspontra s hogy valójában (s természetszerűen) pszichologista maradt, legjobban az mutatja, hogy «a sokratesi eudaimonizmus az érték megvalósításának megfelelő lelki állapot: a tartós kielégülés.» Zivuska kissé mostohán bánik Aristotelesnek Sokratesre vonatkozó megjegyzéseivel.

Az egyébként elég bő bibliográfiában a szerző a forrásoknak sokszor elavult kiadásait idézi (pl. Windelband, Überweg, Zeller, Gomperz, Willmann stb. munkáinak újabb kiadásai vannak).

(Budapest.)

KEREKES GÁBOR.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Jules Marthá: La langue étrusque. Paris (E. Leroux), 1913, 8-r., XIV+493 l.

Az újságok, a melyek komoly, tudományos munkákról rendszerint nem vesznek tudomást, már jó előre elébe harangoztak Marthá „korszakalkotó” munkájának; sőt egyik elterjedt napilapunk terjedelmes tárczát közölt a magyar-sumir rokonság lelkes protektorától, a mely a szaktudósokat a Marthá által inaugurált irányban való további munkásságra sarkalja. Érthető érdeklődéssel vettem hát kezembe a hatalmas kötetet, a mely címlapján büszkén hirdeti, hogy a kétszázéves etruszk probléma meg van fejtve: az etruszk nyelv a finnugor nyelvcsaláddal áll rokonságban!

Ismeretes dolog, hogy az etruszk nyelvvel szemben sajtóságos helyzetben vagyunk: az etruszk betűk hangértéke ismeretes, a több ezer fölíratot el tudjuk olvasni, de a szavak értelmét (alig néhány szót nem számítva) sűrű homály fedi s az etruszk nyelv rokonsági viszonyairól, legalább Marthá szerint, jóformán semmit sem tudunk.

A megfejtésnek két módja képzelhető: a kombinatorikus és az összehasonlító módszer. Amaz magukból a szövegből indul ki, egybeveti őket egymással s így igyekszik a szavak értelmét s a grammatikai elemeket kihámozni. Emez a meglévő nyelvtípusok közt keres olyat, «a melylyel az etruszk a szókincs és nyelvtan tekintetében

kapcsolatba hozható». Martha ez utóbbi módszert választotta. Kétségtelen dolog, hogy ez úton könnyen ingoványba jut a kutató, de hogy a czélt így is el ne lehetne érni, azt nem merném épen tagadni. Két dolgot azonban az összehasonlító módszer hívétől is meg kell követelnünk: hogy módszeresen képzett nyelvész legyen s hogy annak a nyelvnek vagy nyelvcsaládnak a történetét, a melylyel az etruszkot hasonlítani akarja, igazán alaposan ismerje. Hogy állunk e tekintetben Marthával?

Mindjárt a legelső lapon (a hol egyebek közt ezt olvassuk: $\hat{n} = n$ nasalisé! magy. $cs = c!$) balsejtelmek fogják el a hozzáértő olvasót. A források jegyzéke újabb meglepetéssel szolgál. Martha, a ki az etruszk-ígr. rokonság bizonyítására vállalkozik s a ki egy 110 lapos etruszk-ígr. etymologiai szótárt állít össze, a ígr. etymologiai és lexikografiai irodalomból csak a következő munkákat ismeri: Donner, Vergl. Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen, 1874—1888; Budenz, Magyar-ugor összehasonlító szótár, 1873—81; Szinnyei, Finn-magyar szótár, 1884 és Setälä, Die germanischen bestandteile in den ostseefinischen Sprachen, FUF. 1913. A mi 1888 és 1913 közé esik, azt M. egyszerűen negligálja! Persze minden hozzáértő tudja, hogy Donner összehasonlító szótára a maga korában sem volt épen elsőrendű munka; magyar anyagát Ballagi szótáraiból veszi s így kerültek bele az efféle jövevényszavak, mint *homár, gatyá, kazakim*, vagy a nyelvújítás borzalmai: *zatag, gomoly, horg, kaisz, frübsommer, kunkor, sonnenwendé, kög, kreis, kükör, ellypsis*, a magyar szókincs ígr. elemei közé. És Martha Donner minden adatát, minden egybevetését készpénznek veszi! Elhiszi Donnernek, hogy a m. *kétködni* s a finn *kerkeä, kerskaa* összetartoznak; idéz Donner után m. 'gemüt' jelentésű *ked* szót (Donner Ballagiból vette); a török eredetű magy. *kis* mnevet a votj. *kiээр*rel veti egybe, a török eredetű *szán* igét ígr.-nak tartja; a m. *szenny* szót az etruszk *sne-nat-juras* szóval, a neki megfelelő vog. *simil* stb. szavakat pedig egy másik etruszk szóval veti egybe, stb., stb. Budenz Magyar-ugor szótára kétségkívül egyike a finnugor nyelvudomány leghatalmasabb alkotásainak, de az első füzet megjelenése óta több mint negyven esztendő telt el, s ugyancsak járatos legyen az a 80-as évek óta hatalmasan felgyülemlett nyelvtudományi irodalomban, a ki a MUSz.-t a botlás kockázata nélkül használni akarja. Hiszen igaz, hogy pl. *apró, kepe, idő, lék, díj, eszme, átok, tér* stb. szavak, a melyeket M. etruszk szavakkal egyeztet. szerepelnek még Budenz szótárában is, de azért mindenki, a ki az újabb magyar szófejtő irodalomban csak kissé is járatos, tudja, hogy *apró, idő* és *kepe* török, *lék* német, *díj* arab jövevényszó, hogy *átok* elvonás az *átkoz* (<**áldkoz, *ádkoz*) igéből, *eszme* és *tér* ('espace' jelentésben) neologizmusok. Idézi Budenz után a m. *anya* megfelelői közt a votj. *anajt*, holott erről már régen kimutatták, hogy tatár jövevényszó. Megengedem, hogy az egyes magyar vagy finn szavak eredetére vonatkozó szétszórt adatokat összeállítani nem könnyű dolog, különösen külföldön, de azt hiszem, ezt senki fogja mentségnek tekinteni.

Martha bibliografiai tájékozatlanságát csak módszertelensége múlja felül. Föltéve, hogy az etruszk nyelvnek csakugyan van valami köze a finnugorsághoz, a szétszakadásnak — tekintve, hogy az etruszkok már kb. Kr. e. 1000 táján Etruriában vannak, — nagyon régen kel-

lett volna megtörténnie, mindenesetre olyan korban, a mikor szorosabb értelemben vett magyar vagy finn nyelvről még nem lehet beszélni; az egybevetésekben tehát a kikövetkeztetett fgr. alapalakokból kellene kiindulni. Mit tesz e helyett Martha? Kiragad két fgr. nyelvet, a finnt meg a magyart (a többi fgr. nyelvből csak elvéve idéz egy-egy adatot), s az etruszk szót hol a magyarral, hol a finnel (hol mindkettővel) veti egybe, a szerint, hogy az etruszk szóhoz melyik illik jobban. E furcsa eljárás mögött persze kettős tévedés, elemi tévedés lappang. Minden nyelv szókészlete — a magyaré és a finné is — hosszú fejlődés eredménye. A jövevényszavakat nem is számítva (ezeket Martha is igyekszik eliminálni), a szorosabb értelemben vett magyar szókészletben is igen különböző korú rétegek vannak, s az eredeti szavaknak is csak igen kis hányada való a finnugor alapnyelv korából. Ha M. módszeresen járt volna el, azokat a szavakat kellett volna kiválogatnia, a melyek minden fgr. nyelvben megvannak (a melyek tehát a fgr. őskorból valók) s azokkal próbálnia szerencsét. A Dict. Etym.-ban közölt etruszk-fgr. egybevetéseiből egyébként nyilvánvaló, hogy Martha abban a naiv hitben él, hogy a magyar és a finn nyelv ősidők óta nem változott, s még csak fel sem veti azt a kérdést, hogy az a magyar vagy finn szóalak, a melyet egy etruszk szóval való egybevetésre alkalmasnak talál, nem speciális magyar, illetve finn, s relative újabb hangváltozások eredménye-e? Szerinte (379. l.) pl. az etruszk **erit*- **faire entrer* ~ a magyar *avik* 'se pénétér, igének; bizonyára csodálkoznék Martha, ha valaki elárulná neki, hogy m. *av-* ~ finn *sopi* (a fgr. alapalak **soḡ-*!), s hogy a szókezdő *s-* eltűnése, valamint *-ḡ-* > *-v-* változás sajátos magyar fejlemény. Az etruszk *ipa* M. szerint tagadó ige s megfelelője a finn *eipä*! A m. *ázik* igét magánhangzón kezdődő etruszk szóval egyezteti, stb., stb.

De hátha módszertelensége és a finnugor nyelvtudományi irodalomban való járatlansága ellenére is helyes nyomon indult? kérhetőne valaki. Hátha vannak számtalan tévedései és nyilvánvalóan helytelen egybevetése mellett olyan megjegyzései, olyan egybevetései is, a melyek gondolkodóba ejthetik az embert? Végig olvastam Martha könyvét, de a finnugor-etruszk rokonságnak, akár a hangtant, az alaktant vagy a morfológiát tekintsük is, egyetlen komolyan számbavehető bizonyítékát sem sikerült felfedeznem; sőt ellenkezőleg, olvasás közben mindjobban meggyőződtem arról, hogy M. hamis nyomon jár, ebben az irányban keresni valókn nincsen!

A finnugor nyelvek egyik jellemző sajátása, hogy a szó két vagy több mássalhangzón nem kezdődhetik. Az etruszkban ellenben nagyon gyakori a szókezdő mássalhangzócsoport: *cla*, *cletram*, *trin*, *flanac*, *Steprna* stb., stb. Tudja ezt M. is, de azzal vigasztalja magát, hogy az idetartozó szavak nagy részében a szókezdő mássalhangzócsoport második tagja *v* (a mely M. szerint «semivoyelle») vagy *l*, *r*, *n*, már pedig ezek sok nyelvben alkotnak szótagot. Szent igaz, csak épen a fgr. nyelvekben nem! A *scuna*, *spural*, *scara*-féle alakok magyarázatát M. iránti tekintetből elhagyom. Az etruszk-fgr. rokonság egyik legfontosabb bizonyítéka a számnevek egyezése volna, már pedig épen a számnevek nem egyezése nyilvánvaló. Martha azonban a leg-erőszakosabb magyarázatoktól sem riad vissza, hogy a vélt analógiát

bebizonyítsa. Elrettentő példaül ideírom azt, amit az etruszk *ci* fgr. megfelelőiről ír: «De *ci* on peut rapprocher le hongrois *két, deux*; cf. finnois *kahte*, lapon *kuekt* . . . Il est vrai que la plupart de ces formes ougro-finnoises ont un *t* final. Mais ce *t* final peut être un suffixe . . . si l'on fait abstraction du *t* final, il reste des radicaux se ramenant à un radical primitif (**kah-*, **keh-* ou **kih-*) terminé par une aspiration. Or l'etrusque *ci* peut se ramener lui aussi à un radical analogue (*ci*=*cei*=*cej*=*ceh*)». És M. ezeket, a tényeket és nehézségeket nem ismerő ember vakmerőségével és könnyelműségével odavetett állításokat «identification»-nak nevezi s elég szilárd alapnak tartja ahhoz, hogy az ismeretlen jelentésű etr. *ci* számnévnek 'kettő' jelentést tulajdonítson! Epen így bánik el Martha azokkal az etruszk szavakkal is, a melyeknek jelentését ismerjük. A 'fiú' jelentésű etruszk *clan* (plur. *clenar*) M. szerint így tagolandó: *cl-a-n*; a *cl* tő megfelelője finn *kilha* (M. szerint persze *kil-ha*) 'organe viril'; észt *koli* 'testicule', oszjt. *kila* na.; az *-n* nomen possessoris képző, tehát *clan*=, pourvu d'un organe viril', vagyis 'fiú'. Quod erat demonstrandum! Hogy a finn *kilha* jelentése nem 'organe viril', hanem 'penis veris' (Renyvall), 'galtens frodlem' (Lönnrot); hogy Setälä az idézett helyen (FUF. XIII, 386) nem a *kilha* szóról, hanem a 'brunst, hode' jelentésű *kila, kilu* szóról beszél, hogy az észt *kol*nak egyik finn szóhoz sincs köze, az ilyen csekélységek Marthat persze nem bántják! Még csak egyetlen egy példát. *Cassis* Isidorius szerint etruszk szó. Martha szerint az etruszk szó töve *cas* lehetett, a melynek megfelel a magyar *kés*: «dans tous ces mots il y a l'idée d'une tranchante ou aiguë; or c'est précisément l'aspect que présente le cimier de quelques casques étrusques. (466. l.)!

Hogy ezzel a módszerrel nemcsak a finnugor-etruszk, hanem akár a japán-etruszk rokonságot is be lehet bizonyítani s a szövegeket akár a japán nyelv segítségével is meg lehet fejteni, azt nem kell külön bizonyítanom.

Végeztül még csak egy kérdést! Martha, a ki állítólag évek hosszú sora óta foglalkozik az etruszk nyelvvel, kétségkívül alaposan ismeri az idevágó szakirodalmat, tehát nem kerülhette el a figyelmét, hogy az etruszk kérdéssel a legnagyobb finnugor és altáji nyelvész, Thomsen Vilmos is foglalkozott, a ki az orkhoni ótörök feliratok zsenialis megfejtésével azt is bebizonyította, hogy kombináló tehetőségnek sincs híjával. Thomsen egy *francia* nyelvű értekezésében (Remarques sur la parenté de la langue étrusque. Oversigt over det Kongelige Danske Videnskaberne Selskabs Forhandling 1899, p. 373—398.) olvasom a következő megjegyzést: «D'autres ont tenté successivement de trouver des points de ressemblance tantôt avec les langues sémitiques, tantôt avec le basque, tantôt avec les langues berbères, tantôt avec le finno-ougrien ou le turc, langues dont l'etrusque diffère énormément . . . » Vajjon honnan merítette Martha a bátorságot, hogy e nyilatkozat után a maga gyarló és szegényes tudásával mégis a finnugor-etruszk rokonság bizonyítására vállalkozzék?

(Budapest.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

O. Dittrich: Die Probleme der Sprachpsychologie und ihre gegenwärtigen Lösungsmöglichkeiten. Leipzig, Quelle u. Meyer. 1913. Ára 3-80 M.

O. Dittrich új könyve nem sok újat nyújt azoknak, a kik tíz évvel ezelőtt megjelent *Grundzüge der Sprachpsychologie* című munkáját ismerik. Steinthal és Paul a herbarti lélektan eredményeit alkalmazta a nyelvi jelenségek magyarázatára. Wundt, megfordítva, a nyelvet tekinti a lélektan egyik legfontosabb forrásának («die Verwertung der Tatsachen der Sprache für die Psychologie»). Dittrich egyikhez sem csatlakozik: a nyelvlélektannak, mint önálló tudománynak helyet követel a tudományok hierarchiájában. Alapgondolata, hogy «minden nyelvi tevékenységhez legalább két egyén, egy beszélő és egy hallgató szükséges» (ezt nevezi a nyelvlélektan *phylontogenetikus* problémájának), nem is új és főképen nem olyan gondolat, a melynek termékeny voltáról Dittrich fejtegetései bennünket meggyőzhetnének. Az ismert Wundt-féle mondatmeghatározás pl. Dittrichnél az érintett szempont figyelembe vételével így alakul át: «Ein Satz ist ein modulatorisch abgeschlossenes Ausdruckszeichen, wodurch der Empfänger einer sprachlichen Mitteilung veranlasst wird, eine vom Sprechenden als richtig anerkennbare relativ abgeschlossene subjektischprädikatische Gliederung eines Bedeutungstatbestandes zu versuchen». Nyilvánvaló, hogy ez a «phylontogenetikus» definíció a mondat fogalmának helytelen megszorításához vezetett. Hiszen a 24. lapon maga Dittrich is elismeri, hogy «ahhoz, hogy a beszélő mondatot vagy szót alkosson, nem szorul a megszólított nyelvi támogatására s így ettől abban a pillanatban nyelvilleg függetlennek képzelendő», úgyhogy a mondat- és szóalkotás velejében a nyelvlélektan *ontogenetikus* problémái közé tartozik!

A ki örömet leli az elvont, túlságosan is elvont gondolkozásban, találhat Dittrich könyvében néhány finom megkülönböztetést; a nyelvtudomány igazi megtermékenyítését alig várhatjuk tőle.

(Budapest.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

C. Barth: Römische Charakterköpfe in Briefen. Vornehmlich aus Cæsarischer und Traianischer Zeit. Leipzig-Berlin, (Teubner), 1913. 8-r. XVII. 434.

Barth ebben a munkában kiválogatta Cicero és Plinius leveleiből azokat, a melyek egyes történelmi alakokra vagy eseményekre legjellemzőbbek és az egyes levelek bevezetésében kiegészíti a kiragadott egyének vagy események képét más forrásokból vett jellemvonásokkal vagy részletekkel. Ezenkívül a Cicero előtti korból is ad egy jellemzést, Corneliáét, a Gracchusok anyját, a kinek rövidke levele maradt meg Cornelius Nepos «De historicis Latinis» című művéből. Cicero levelei közül a legrégebbek a Kr. e. 68-ik évből valók, legutolsó ránk maradt levele 43. június elejéről. Hasznos szolgálatot tett Barth, a mikor ezen huszonöt évre kiterjedő 864 levelet magában foglaló levélváltásból kiszemelte és élvezhető formában nyújtott magyarázatokkal ellátta a legérdekesebbeket. A munka nem szakem-

ber számára készült, tágabb olvasóközönségre számít, de persze szakembernek és első sorban a latin nyelv tanáranak is segítségére lehet, a mikor ennek szüksége van valamely Cicero leveleiben érintett esemény vagy személy ismertetésére. Az egyes fejezeteket gondos kronologiai áttekintés előzi meg. Erre pedig a Cicero korával foglalkozó minduntalan reászorul. A könyvben való eligazodást igen ügyesen készült tartalomjegyzék nagyon könnyíti. A kiszemelt levelek száma körülbelül nyolczvan. A jellemzettek között ott találjuk Cicero öcsését Quintust, rabszolgáját Tirót, barátját Atticust, leányát Tulliát, de ott vannak természetesen Cæsar, Pompeius, Cato, Antonius és a kor egyéb nagyjai.

A mi Cicero a Cæsar-kori időre, ugyanaz Plinius a Traianus-korira. Plinius levelei alkalmat adnak bepillantani a Traianus korának embereibe és eseményeibe. A császárkori levélíró a politikai eseményekről nem lehet oly nyílt tudósító, a milyen Cicero volt annak idején, hiszen a császár akaratán kívül más akarat a politikában nem érvényesülhetett, de azért nyújtott a Plinius-kori élet is megírásra érdemes jellemeket. Plinius leveleit azután érdekessé teszik a vonatkozások Martialisra, Suetoniusra, Tacitusra és az idősebb Pliniusra. Barth ezekből a levelekből is kiszemelte a legjobbat a legérdekesebbet, azt, a mi széles körben is kelthet figyelmet és a szemelvények köré csoportosította jellemzéseit. Könyvét nemcsak a benne levő anyag és annak feldolgozása teszi olvasásra érdemessé, hanem az a körülmény is, hogy esetleg mintául szolgálhat egyik másik philologusunknak hasonló miniature-ok megalkotására, a melyekre nekünk latin- és görög-nyelvi középiskolai tanításunk folyamán minduntalan szükségünk van.¹⁾

(Budapest).

SCHMIDT MÁRTON.

Sigmund Feist: Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen. Mit 36 Textabbildungen u. 5 Tafeln. Berlin, Weidmann. 1913. 8-r. 587 l. Ára 13. M.

Az indogermán népek multjáról való ismereteink az utolsó években lényegesen nagyobbodtak. Winkler árja istennevekre akadt Boghazköiben; majd a távol keleten, kínai Kelet-Turkesztánban a porosz expedíció felfedezett új, eddig ismeretlen idg. nyelveket, az «északárját» és a tochart. Utóbbi a *kentum*-nyelvekhez tartozik,

¹⁾ Legyen szabad e helyen még ráterelni a figyelmet arra a fordítási vállatra, melyben most jelent meg Cicero leveleinek fordítása a Wieland-féle remek átdolgozásban. Wieland tudvalevőleg a leveleket a szokásos kiadásoktól eltérőleg kronologiai sorrendben adta és a levelek létrejöttének korát páratlanul szép formában festői elevenséggel jellemezte. A fordítási vállalat czíme:

Klassiker des Altertums. Ausgewählt und herausgegeben von Heinrich Conrad. Erste Reihe. (München-Leipzig, G. Müller.)

Eddig húsz kötet jelent meg. A fentemlített leveleken kívül megjelentek: Horatius satirái és epistulái és Lukianus a Wieland-féle fordításban, továbbá: Herodotos, Thukydides, Tacitus, Suetonius teljesen, valamint Xenophon és Plutarchos kisebb munkái.

vocalismusa is közelebb áll az európai nyelvekéhez, mint az árjához, s így — egyes kutatók szerint — linguisztikai jelentőséggel bír.

Szerzőnk az idg. régiségtudományak ezen új tényeken is alapuló, részletes ismertetését tűzte ki czéljául, úgy, hogy ebben nemcsak az eddigi biztosnak vehető eredmények összefoglaltassanak, hanem hogy egyszersmind lássuk azt az utat, azt az irányt, melyben a további kutatásnak haladnia kell.

Az első rész (1—18. l.) az idg. nyelv- és régiségtudományak rövid történelmét adja egészen a legújabb időkhöz. Még a legújabban is akadnak oly kutatók, mint pl. Kossinna, a kik egy tiszta idg. népfaj megállapításán fáradoznak. Evvel ellentétben szerzőnk az archæologiai leletek tanúságára hivatkozik, melyek szerint a fajkeveredés egyes példáival már a korai palæolithikus korban is találkozunk, s az æneolithikus korszakban egynemű művelődést már nem igen találunk. Ezekből következik, hogy az idg. nép kultúrája sem lehetett egynemű, s maga a nép sem volt ment a keveredéstől (75—95. l.).

A következő fejezet az idg. kultúra rajzát adja (98—356. l.). Hogy mily kultúrnövényeket ismertek az indogermánok, azt a megfelelő kifejezések változó jelentése miatt nehéz megállapítani: pl. ói. *yavas* «korn, gerste», av. *yava* «getreide», gör. *ζειαί* «speltweizen», óír: *eorna* «gerste», litv. *javas* «samen» szavakból az idg. ősnyelv számára **iejos* alakot nyerünk, de jelentése kétséges. Földművelési eszközökre is vannak az egyes nyelvekben közös kifejezések (különösen az európaiakban), s így az indogermánok ismerhették a földművelést is, a mi persze nem áll ellenkezésben a nomád étellel. Meglehet az is, hogy egy részük (a nyugati) földművelő volt, állandó lakással bírt, más részük (valószínűleg a keleti) nomád életet élt.

Az idg. nyelvek történetének vázolata után (416 442. l.) szerzőnk az ősnyelv dialektikus különbségeire tér át. Elvileg — bizonyos — ez sem volt híjjával dialektikus különbségeknek. Általánosan megkülönböztetik az idg. ősnyelv keleti (*satəm*) és nyugati (*kentum*) dialektusát, melyből a palatalis *k̄* hangok fejlődése magyarázható. Csakhogy a tochar is a *kentum* nyelvekhez tartozik, a labiovelarisok ott ép úgy fejlődtek, mint az európai nyelvekben, ezért a szerző nagyon tanácsosnak tartja a *kentum* és *satəm* nyelvek közti különbséget nem az idg. ősnyelv idejére, hanem az egyes nyelvek külön életébe helyezni. A *k̄* hangok az idg. ősnyelvben, bizonyos szócsoportokban, bizonyos helyzetben, általunk meg nem határozható feltételek mellett palatalis affectiót kaptak, s ez a *kentum* nyelvekben elveszett, a *satəm* nyelvekben spiransok fejlődtek belőle.

Az idg. nyelvek elterjedését nem szabad túlságosan sematikusnak elképzelni, s nem lehet elfelejteni, hogy az «*autochthon*» lakosok nyelve sem veszett el mindenütt nyom nélkül. A paišāci még történeti időben is mutatja egy idg. nyelvnek a dravidák szájában való elváltozását, s hasonló okra vezethető vissza a «*lautverschiebung*» az irániban, örményben és germánban. Persze szem előtt kell tartanunk, hogy az ily folyamatok rendkívül lassan mentek végbe (442—486. l.).

A könyv végső fejezetében a szerző azt a kérdést tárgyalja, a mely kezdettől fogva igen sokat foglalkoztatta az idg. régiségtudomány művelőit, t. i. az őshaza kérdését. Latham óta egyre sűrűbben

foglaltak állást az európai őshaza theoriája mellett, napjainkban különösen Kossinna tört lándzsát Skandinávia mellett.

Feist szerint az idg. őshaza nem lehetett Skandináviában, sem a mai észak(keleti) Németországban, a nyelvi tények egy északi, vízben gazdag vidékre mutatnak, a hol a tél nagy szerepet játszott, a hol mérsékelt égövi állat- és növényvilág fordult elő, s ez a vidék — F. szerint — csakis *Közép-Ázsia* lehetett, a nélkül, hogy itt részletesebb, pontosabb körülírást lehetne adni: «Wir überlassen es der Phantasie des Lesers aus dem grossen Länderräumen, die östlich bis zum Tienschan u. dem Pamir, südlich bis zu den iranischen Randgebirgen u. dem Hindukusch zur Verfügung stehen, die seinen Ansichten u. Neigungen entsprechendste Gegend auszuwählen» (527. l.).

(Berlin.)

BENIGNY GYULA.

Stahlin, Rudolf: *Das Motiv der Mantik im antiken Drama.*

[Religionswissenschaftliche Versuche und Vorarbeiten XII.] Giessen (Töpelmann). 1912. 8-r. 230 l. Ára 7-20 M.

Dieterich Albertnek egy megjegyzéséből kiindulva Stahlin az egész rendelkezésünkre álló anyag alapján a jóslat- és álommotivumok történetét kutatja az antik drámában. Az első három fejezetet a három görög tragikusnak, a negyediket Senecának, az ötödiket Aristophanesnek, a hatodikat az új komédiának, nevezetesen Plautusnak és Terentiusnak szentelte. Habár eredményei igen sokszor előreláthatók s lényeges pontokban nem másítják meg az antik dráma eddigi képét, mégsem végzett a szerző fölösleges munkát, mert *vallástörténeti* szempontból az antik drámában található jóslat-anyagot áttekinthetően összeállította. Sajnos, a *dráma-technikai* szempont közel sem érvényesült ilyen mértékben, noha a cím ezt is igéri.

Ezeknek a motivumoknak forrása, akár csak az anagnorisisé vagy a deus ex machina-é, maga a mythos, illetőleg a mythost feldolgozó epika. Ez is, mint a többi, a legszorosabb összefüggésben van a dráma technikájával. Stahlin meglepő világosan látja ezt, midőn fölveti az ötletet, hogy a jóslatmotivum tulajdonképen az istenség személyes megjelenésének előfoka. Az ötlet azonban csak ötlet marad, a drámatechnikai szempont csak gyéren érvényesül a vállalat jellegének inkább megfelelő vallástörténeti szempont mellett.

Aischylos művészen bánik e motivummal s hisz benne. Sophokles drámaiban vallásos és didaktikus szempontból még növekedik jelentősége. Euripidesnél e téren is megvan a belső ellentét: Euripides, a bölcselő, a mythosban már meglevő, a lényegbe mélyen belevágó motivumot nem is tudná kiküszöbölni. noha nem hisz benne, de nem is akarja eltüntetni, mert a drámatechnika kiváló mestere nagy kedvvel építi fel gazdag cselekvényét egy ilyen könnyen kezelhető motivumra. Az Euripidesről szóló fejezet Stahlin könyvének legjobb része: itt sikerül a szerzőnek sejtetni, hogy az Aischylosnál és Sophoklesnél még vallásos érzéstől áthévített motivum Euripidesnél egyszerű dramaturgiai segédeszköz.

A további fejezetekben ez a dramaturgiai szempont megint

nagyon háttérbe szorul, noha mind Senecánál, mind az új komédiában a vallástörténeti szempontnak nagyon kevés a jogosultsága. Aristophanes még sikerültebb valamivel. Kár, hogy a szerző nem ismerte — nem is nagyon ismerhette — a vele egy időben ugyanezen területen dolgozó Samuel Grant Oliphant kis értekezését: *The use of the omen in Plautus and Terence* (The Classical Journal 7., 1912 jan.-i szám).

Anyaguk az új-komédiára vonatkozólag nagyjában ugyanaz, de az amerikai philologus megállapításai sokkal közelebb járnak a dolog lényegéhez, mert számára a plautusi, terentiusi komédiák elsősorban drámák s nem vallástörténeti adatok lelőhelyei. Különösen Plautus érdekes ebből a szempontból; nála nagyon sokat szerepelnek hasonló motívumok s nemcsak technikai eszközök, hanem alkalmilag bő forrásai a komikumnak.

(München.)

HUSZTI JÓZSEF.

O. Schissel von Fleschenberg, Novellenkränze Lukians. [C. Sch. v. F. és J. A. Glonar, Rhetorische Forschungen. I. k.] 8., 108. l., Halle a. S., 1912.

Gyűjteményes vállalatának első füzetében, mintegy a bevezetésnek adott program első illusztrációjaként a szerző Lukianos négy művét veti új szempontú analízis alá. Problémája a következő: L. munkáit F. Motz figyelemre nem méltatott értekezésén¹⁾ kívül eddig nem vizsgálták át abból a nézőpontból, *a melyből a szerző maga akarta láttatni közönségével*, bár többen észrevették, hogy *Zeῦξίς ἢ Ἄντιόχος* meg a *Προμηθεὺς ἐν λόγοις* cz. írásaiban esztétikai nézeteit adja, a mikor az elsőben az esztétikai hatást a *καινόν* elítélésével a mű formájának, főleg a kompozíciónak tulajdonítja s a másodikban egy a dialogus és komédia összeolvastásából keletkezett új, szintén nem szokatlanságával, hanem szépségével ható műformáról beszél. Sch. a Z.-ban kifejtett lukianosi elv alapján ki akarja mutatni, hogy L. a kompozícióban látta az esztétikai hatás legfontosabb elemét, hogy aztán a kompozíció szempontjából vizsgálva át a *Πλοῖον, Φιλοφειδῆς Τόξαρις* cz. műveket, őket egy mindhármukban meglévő közös vonás alapján összefüggésbe hozza.

A szerzőnek mind a két feladatát sikerült megoldania. Feltéve ugyanis azt, hogy a *Zeῦξίς* cz. mű *προλαλιά* és *χρεία*,²⁾ továbbá újra átvizsgálva Theon, Hermogenes és Aphthonios rhetorok idevágó meghatározásait,³⁾ a chriának és prolaliának ebben az írásban található kapcsolatából arra az eredményre jut, a mit már Motz is kifejezett, hogy Lukianos előtt az esztétikai hatás mindennél inkább az anyag kompozíciójában van.⁴⁾

¹⁾ F. Motz, Lukian als Ästhetiker, A meiningeni Gymn. Berhardinum progr. értekezése. 1875.

²⁾ G. Wartensleben, Begriff des gr. Chreia... Heidelberg, 1901 és A. Stock, De prolaliarum usu rhetorico. Diss. Königsberg, 1911.

³⁾ Rhetores Græci ed. Spengel II.

⁴⁾ Motz, i. m. 12. l.: Weder das Material, welches der Künstler verarbeitet, noch die Idee ist es... was nach Lucian das Wesentliche im

L. ezen általánosságban kapott elvét igazolja a jelzett művekre kiterjesztett részletkutatás is. A *Πλοῖον* szerkezete az ellentétben alapul. Elbeszélő és beszélgető részek vannak szembeállítva benne s míg ezeknek egységét valóságuk szerint fokozott sorrendjük adja, a dialogikus részekét a főszereplő Lykinos. A *Φιλοφειδής* szerkezetében az a legjellemzőbb, hogy L. az egymásután következő elbeszélésekben emelkedő sorrendben az *elhitetésnek* hatféle nemét alkalmazza.¹⁾ Legművészebb azonban a *Τόξαρης* ezen művészi formába öntött morális irat szerkezete, melyben a beszélgető és elbeszélő részek ellentétét az általános és speciális elvek szembeállításával, a kettőben használt *τόσοι* különbségével mutatja be, a mikor a barátságot a keretül szolgáló részben elvontan elemzi s az elbeszélésekben konkrét esetekkel szemlélteti.

Általánosabb okokból, a latin irodalommal való kapcsolatai miatt is, az elhitetésnek mind a három műben megtalálható formái érdekesekek. Az elhitetésnek az ókor elbeszélő irodalmában való formális, bizonyos kötött formákat követő szerepére már H. Peter²⁾ és R. Reitzenstein³⁾ is rámutattak, de világosabban csak Sch. beszél róla, *ki műfaji jegyet lát benne*. Az elhitetés topikus jellemét szerinte nemcsak a vizsgált lukianosi dialogusok mutatják, hanem a Petronius Saturæ-, az Apuleius Met.- és a prusai Dion beszédeiből vett párhuzamos helyek is. Petronius és Apuleius az elhitetés ugyanazon formáival éltek, mint L. Eddig a rendszeres philologiai munka: feltevések, melyeket tényekkel, ha mindjárt kissé önkényesen is idevont tényekkel bizonyít. Az elhitetésnek a Dion *Τρωικός*-a, a Dares-prologusa-, a Dictys-könyvben, a Longos-féle *Ποιμενικά προοίμιον*-ja és végül az Antonios Diogenes *Ἀπιστα*-jában szereplő formájából következtetést levonni és összefüggést megállapítani, csak föltevés, melyet Sch. nem tud elfogadhatóan bebizonyítani. Külömben érdekes és elmemozdító könyv ez, melynek módszere is, az analytikus descriptio csak előnyére válik.

(Budapest.)

BRAUN SOMA.

C. Alfonso Smith: Die amerikanische Literatur. (Bibliothek der amerikanischen Kulturgeschichte. Zweiter Band.) Berlin, (Weidmannsche Buchhandlung) 1912. 8-r. 388 l.

A kiváló amerikai egyetemi tanár e munkája az amerikai irodalomról a berlini egyetemen 1910. 11-ben tartott előadásait tartalmazza. A tanulmányorozat élén széles látókörrel tanuskodó áttekintést ad az amerikai irodalom főirányairól s kiemeli a különbözőségben nyilvánuló egységet és összhangot, mely nem annyira a gondolat, mint inkább a cselekvés világától nyeri színét és erejét s mely

Kunstwerk ausmacht, sondern die Form ist es besonders, welche den Ausschlag gibt.

¹⁾ α) egyéni élmény, β) tanúk, γ) tanúk nyilatkozatai, δ) eskü, ε) objektív érvek, η) az élmény ismétlődésének lehetősége.

²⁾ Wahrheit und Kunst . . . im klass. Altertume, Lpz. 1911.

³⁾ Das Märchen von Amor und Psyche bei Apuleius, Lpz. 1912.

az anyagi és szellemi világ közötti űrt akarja áthidalni. Kitűnően von határvonalat a négy világosan megkülönböztethető államcsoport irodalmi típusai közt, szól szerepükről, az őket egyesítő közös érdek-körről, versengésükről s hatásukról az irodalmi élet kifejlődésére és differenciálódására. Smith szerint Franklin a híd, melyen át Amerika a XVIII-ik századból átlépett a XIX-ikbe, de az amerikai irodalom kezdetét nem «Önéletrajza» jelöli, hanem az amerikai irodalom atyjának, Washington Irvingnek *History of New-York* (1809) cz. műve, melyben először mutatkoznak az amerikai angol nyelv jellemző sajátosságai s ugyancsak itt látjuk először a típikus amerikai humor kifejezését. A nagy tudású Thomas Jefferson az egész társadalmi életre átalakító hatással volt; bármily társadalmi intézménynek, bármily problémának létjogosultságát csak akkor ismerte el, ha az egyén szabad fejlődésére kedvező. Emerson és Jefferson az amerikai individualizmus legkiválóbb képviselői, de a szimmetrikus, harmonikus, intuicionalista Emerson az egyént külön, izolálva, a magányban, Jefferson pedig a társadalomban vizsgálta; Jefferson a cselekvést fontosnak tartja a gondolatok tisztázására, míg Emerson egymással szembeállítja a szemlélődést és cselekvést.

Az amerikai idealizmusról írt tanulmányában Smith az amerikai lírát a szív reakciójának nevezi a fizikai erő uralma ellen s a nagy költők műveiből mutatja ki az amerikai irodalom idealizmusát, vágyát a szépség után, melyet el nem érhet.

Cooper új anyagot szolgáltatott a prózairodalomnak; dramatiszálta az amerikai műveltség előrenyomulását nyugat felé; legnagyobb érdeme, hogy az indiánust mindenekelőtt mint emberi lényt tekintette. Az amerikai költészetben Bryant jelzi az utánzások és kísérletezések után a nemzeti költészet kezdetét. Poe-t illetőleg Smithnek sajátos álláspontja van. Poe eredetiségét, különösségét ő sem tagadja, de hangoztatja a Poetól elvitatott nemzeti jelleget s lehetőnek tartja beleállítását környezetébe. Poe az amerikai *short story* megalapítója, melynek előfutára Washington Irving volt. A *short story*-val, e tipikusan amerikai műfajjal, melyet tévesen azonosítanak a novellával, Smith külön tanulmányban is foglalkozik; kutatja keletkezésének okait s leírja jellemző tulajdonságait; legkiválóbb művelői: Irving, Poe, Hawthorne és Bret Harte. Hawthorne allegorikusan a puritanizmus harcát tárja elénk a szabadabb gondolkodású hitvallás ellen.

Az amerikai irodalom fejlődésére nagy hatással volt az amerikai irodalom francia forradalma, a transcendentalizmus, individualizmusával, melynek főhirdetője Emerson; Smith részletesen ismerteti e mozgalom történetét. Longfellow érdeme az, hogy az amerikai kultúra forrásait elmélyítette és esztetikai tartalommal gazdagította. Whitmannal nem rokonszenvez Smith: legkevésbé pedig felsoroló, katalógus-stílusával; szerinte nincs formaérzéke, sem nem művész, sem nem gondolkodó, műveinek nagyrésze múló értékű. Mark Twain komoly elemeit is meglátja; humora céltudatos, tipikusan amerikai és szociálpolitikai.

Az amerikai irodalom tarka, zűrzavaros tömkelegében Smith a nagy egyesítő szellemet várja, ki az amerikai irodalom valamennyi típusát egységesen magába olvasztaná s representatív kifejezésre juttatná.

(Budapest.)

RÓZSA DEZSŐ.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912/1913.

7. Balogh Árpád Ányos: Ujhelyi Dayka Gábor, (Kassai prem. gimn. és különnyomatban, Kassa, 1913. 8-r. 125 l.). — Míg Dayka pályájának hivatalos adatai, mióta Kazinczynak és kortársainak följegyzéseit kiegészítették Illésy János és Czeizel János közlései, meglehetősen tisztázódtak, az emberhez egy évszázad után sem jutottunk közelebb, mint öt túlélt kortársai közül azok, a kik csak Kazinczy zárkózott és magánviszonyokról tiszteletudóan hallgató közléseiből ismerték. Azóta, a mit Kazinczy maga hiába, mert Bodnár utalása nyomán rossz évben keresett az anyakönyvben, előkerült születési adata s vele együtt szüleinek és keresztzüleinek neve is. Tanári kinevezéseinek körülményei ismeretesebbek lettek. De ifjúságából a száraz adatokon kívül — s még ezek is hiányosak — alig tudunk valamit. A vázat lélekkel betölteni merész, mert sikertelen kísérlet. Merész volt tehát Balogh vállalkozása is, a ki a költőnek egész képét akarta megfesteni. Munkája sok, néhol naiv, lelkesedéssel készült, mely néha kissé kalandos területre is ragadta. Kazinczy odavetett jelzőiből alig szabad a Dayka szüleinek családi képét megalkotni. Az is Bodnár egy érthetetlen s még tisztázandó kronológiai tévedésének (Abafi kiad. 126. l.) a következménye (a mit már Toldy Ferenc is átvesz *A magyar költészet kézikönyvében* II. 2-r. 230. l.), hogy Dayka mint árvagyermek, «mint ügyefogyott» anyjának «egyetlen öröme» nevelkedett. Maga Bodnár mondja, hogy költőnk István bátyja a martinestyei ütközetben esett el s halálával atyját is sírba döntötte. Igen ám, de a martinestyei ütközet, melyet Szentjóni Szabó László is megénekelt, II. József török háborúinak egyik nehezen szerzett diadala, 1789-ben volt, mikor költőnk már 20 éves, talán épen e háborúhoz való katonaszédéskor már megírta a *Győzedelemjövendölést* (1788) is, s a pesti szemináriumot is elhagyni készül. Ha Dayka atyja csak ezután halt meg, az eddigi életrajzok s Balognak megható képe költőnk küzdelmeiről mind ingatag alapon állanak. Végleg tisztázni e kérdést csak Dayka atyjának halálozási anyakönyvből lehetne. Téves Balognak az az adata is, hogy Dayka abban az évben (1769) született, mely «egy hasonlóan tragikus sorsú költőt adott irodalmunknak, Szentjóni Szabó Lászlót.» Tény, hogy az eddig ismert adatokban a két költő születési dátuma (1767, 1768) között egy év különbség volt; de az által, hogy Dayka szül. éve egygyel eltolódott, a kettő nem találkozott — ellenkezőleg kitűnt, hogy Szabó két évvel idősebb (1767, 1769). Rossz a keresztlevél idézése is, költőnk egyik keresztapjának nem *Seh*, hanem *Spek* a neve, mint az a Gyöngyössi-Társaság II. évkönyvének (1912, nem 1909) 106. (és nem 12.) lapján olvasható. Hiánya a munkának, hogy Kazinczy levelezését nem aknáta ki, hanem csak közvetve használta. A költemények javarészt merészen illeszti az életrajzba (még az anakreoniakat is) s még következtet is belőlük Reich Zsuzsanna külsőjére és jellemére. Részünkről inkább elhiszszük Kazinczynak, — a ki látta — hogy Dayka felesége «gyönyörű» volt, mint az ellenkezőjét Balognak, illetőleg forrásának, Czeizel különben érdemes dolgozatának, a ki egy

anakreontikát legalább is biztos alap nélkül alkalmaz a két Reich-leányra. (Irodalomtört. Közl. XV. 36. l.). Még merészebb, teljesen elítélő állásfoglalása a Dayka életrajza egyik legérdekesebb problémáját, Daykané jellemét illetőleg. Szerinte — jöllehet Daykát is hibáztatja — világos, hogy a fiatal leány, már mikor Dayka megismerte, romlott volt, azután — Dayka költeményeiből következtetve — hogy még férje életében más felé fordult, sőt Daykát elhagyta. Én nem látom ilyen sötétnek a képet. Való, hogy a sokban megbízhatatlan Bodnár nagy ellenszenvvel van Dayka házassága s később neje iránt, de adatszerűen az ő és Kazinczy leveleiből több nem igazolható, mint annyi, hogy Zsuzsanna még a házasság előtt Daykát is hogy szenvedélyes természetű volt. Kazinczy is csak attól félti, hogy a «szép gyermek ... lánczain koránttabban hervadnak el a' rózsák, mint másoknál szoktak. E tüzzel ő még szerencsétlenebb lesz, mint mások lettek volna». Ebből más, mint a nő érzéki szenvedélyessége nem olvasható ki. A tudóvszre már ekkor is hajló, gyenge testalkatú Daykát hamarabb hervasztja el «e tűz» mint más. Ehhez hozzá kell kapcsolnunk Bodnár adatát, hogy házassága «halálát okozta.» Ennyi, a mi bizonyos. Nem áll az, a mit Balogh mint új adatot ír, hogy «felesége elhagyta.» Bodnár is csak azt írja, hogy «a külső gonoszt Lőcsén hagyta» költőnk. S ez is csak részben igaz. Felesége talán (és talán a költőzködést intézendő) nem ment mindjárt vele, de hogy később Ungvárt volt, az Bárdosy lőcsei és Fekete ungvári igazgató leveleiből is megállapítható (Irod. tört. Közl. XXII. 202. és 204. l.), az utóbbiból az is, hogy midőn a nagybeteg költő már alig bírta szenvedéseit «26-a Julii anno 1796. tentandæ valetudinis suæ recuperandæ causa cum consorte sua Cassoviam discessit.» Az előbbiből pedig, hogy Dayka halála után «Vidua... Ungvarino Leutschoviam redux» kapta a végkielégítést. A fiatal nő, íme, ott volt utolsó szenvedéseinel, velement, hogy a költő gyógyíthatatlan bajára, phthisisére gyógyulást együtt keressenek. Utóbb Pestre s onnan egy pozsonyi zsidó családhoz nevelőnőnek ment: még mindig csak annak jele, hogy nyomorba nem akart jutni, még akart élni. Talán, hogy «a theatrum körül forgolódott», szintén csak azt jelenti, hogy kenyeret, megélhetést keresett. Azután több adat nincs róla. Bodnár is csak kilencz évvel utóbb, 1805-ben írja róla, hogy «azon semmire kellő személy», a mi, Bodnárnak a költészetről vallott nézeteit is ismerve, talán nem jelent egyebet, mint — színésznőt. De ha szenvedélyessége s a nyomor bűnbe sodorta is — a mire nincs adat, — én a meglevő adatokban csak tiszteletre és szánaalomra méltónak látom Dayka hitvesét. A szerencsétlen sorsú, mély érzelmű, szenvedélyes költőnek boldogító kedvese s azután nem épen boldog házasesletben, de láthatólag sok bajában és szenvedésében kitartó társa volt, a ki a költő halála után szintén szerencsétlen sorsra: nyomorba jutott.

E két kérdés — Dayka árvaságának és házasságának ismerete — kissé hosszúra nyújtotta Balogh könyvének ismertetését. De meg kell még mondanunk, hogy a könyvnek e hibái mellett nem egy jó részlete és több fontos eredménye is van. Daykanak a felvilágosodáshoz való viszonyát helyesen jellemzi; valószínűvé teszi, hogy a Szaitznak jutott csufondáros levelek egyik-másika Daykától eredhetett; a papi pályával való szakítás gondolatát már a pesti évekre teszi; perének

időtartamát pontosan megállapítja; kikutatta és közli Dayka azon egri beszédének kivonatát, melynek alapján Szaitz vádat emelt ellene s egyházi bíróság elé állították; közli elbocsátólevelét is és végül egri gimnáziumi bizonyítványát. Mindezzel a Dayka-kutatásnak egyik forrásműve lett. Bibliografiája kiegészítésre szorul: A 4., 5. és 6. számúnak jelzett kézirat a SK. ben van; nem említi Kazinczy levelezését, továbbá Csahicsen Károly cikkét (Pesti Hirlap, 1910). Harsányi István közlését (Irodört. Közl. 1912) és Kölcsény bírálat-töredékét.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSÓ.

8. Róder E. Ákos: *A kuruczkor érzésvilága.* (Kőszegi Ferencz József katolikus főgimn. 5—46 l.) — Tudományos szempontból ennek a kis dolgozatnak semmi jelentősége sincs; nem egyéb ez, mint a legközkézenforgóbb kuruczkori énekgyűjteményeknek a költemények közös motivumai szempontjából való darabokra szedése. Nem lehet jelentősége már csak azért sem, mert nem használja föl az összes gyűjteményeket, még Thalyét se mindét, mert kor szerint való elkülönítés nincs benne és így nemcsak a Thököly- és Rákóczi-kor énekei keverednek össze, de a *Vitézi énekeknek* sokkal régibb termékei is a Rákóczi-kor jellemzésére fordítatnak, végül azért sem, mert ma már sehogyse valljuk annyira népköltészetnek ezt az egész termést, mint értekezők, a ki nemcsak Deák és mások kutatásait hagyja figyelmen kívül, de még Thököly haditanácsát is a népköltészetbe kapcsolja. Mulasztások ugyan ezek még akkor is, ha a közleményt hangulatosan megírt szépirodalmi műnek vesszük, de viszont még így is, ezzel a hibájával is nagyon alkalmas arra, hogy az érdeklődést a kuruczköltészet iránt, a szeretetet a kurucz harcos iránt olvasásra hajló tanítványai lelkében felköltse. A dolgozatnak jóformán minden mondata idézet, de az értekező könnyedén dagasztja ezt a sok idézetet egységes szöveggé és még olyan helyek is ritkán akadnak, mint a Szegszárdiról szóló sorok, melyekből nem érezheti az olvasó ki azt, hogy őszinte vallomás-e ez, vagy pedig gúny.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1914. márczius 11-én felolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Bittenbinder Miklós*: Szigligeti életrajza 1814—37-ig.
2. *György Lajos*: Az Octavianus-monda.

— Ágnes asszony latinul. A «*Scriptor Latinus*» cz. folyóirat (Annus X, numerus II, pag. 25—27) latin fordításban közli Arany Jánosnak e legismertebb balladáját ily czímmel: «*Joannis Aranyii poetæ Hungarorum præstantissimi fabulam ‚Frau Agnes‘ inscriptam latine reddidit Guilelmus Lehmann Vratislaviensis*». A fordítás, mint már ez a czím

mutatja, németből készült Bruck Jakab kötetéből (Balladen von Johann Arany, Wien, 1886) és a latin fordító saját fordítása mellett lenyomatja Bruck német szövegét is. Mutatványul közlöm a költemény első és utolsó versszakát. Hogy a fordító eljárását megértsük, én is közlöm a német szöveget is:

In dem Bache sieht Frau Agnes Man ein weisses Linnen waschen, Nach dem blutbefleckten Linnen Bacheswellen gierig haschen. O Gott des Erbarmens, steh mir bei!	Rivi lymphis en Agnetem Album linteum lavantem; Undam linteum cruentum Ecce cupide captantem. O Deus misericors, iuva me!
Doch noch immer sieht man Agnes In dem Bach das Linnen waschen; Nach den Fetzen ihres Linnens Bacheswellen gierig haschen. O Gott des Erbarmens, steh mir bei!	Etiammunc en Agnetem Rivo linteum lavantem; Linteum conscissum lympham Ecce cupide captantem. O Deus misericors, iuva me!

A fordítás latinságának megbíralását természetesen class. philologusainkra kell bíznom.

Mint hogy a «Scriptor latinus. Commentarii ad linguæ latinæ humanitatisque studium colendum editi. Redactor: Voldemarus Lommatzsch Bremiportensis, Editor: Hans Lustenöder, Francofurti ad Moenum» nálunk valószínűen kevésbé ismeretes, megemlítem, hogy csupa fordítást közöl, versben és prózában. Philologusainkat talán legjobban fogja érdekelni a «De fabrica navium Zeppeliniarum» cz. czikk; eredetije: «La structure des Dirigibles Zeppelin.» h.

— Magyarország angol regényekben. A XVIII. és XIX. századbeli angol regényirodalomban sűrűn találkozunk magyar vonatkozásokkal. Egykorú magyarországi eseményekre akárhányszor czéloz az angol regényíró. De van több olyan regény is, mely jórészt magyar földön játszik. Ez alkalommal kettőt ismertetünk.

I. Az első *Smollettnak* (1721—71) Ferdinand Count Fathom című regénye, mely 1753-ban jelent meg. E mű a spanyol picaresque román hatása alatt készült, Smollett mintái azok, kiket az első fejezetben megnevez: Guzman D'Alfarache, Cervantes, Scarron, Le Sage. Smollett elbeszélése rendkívüli módon elterjedt, Angliában évtizedekig utánozták. Az elbeszélés színhelye Magyar-, Német-, Francia-, Angol-, Spanyolország, Ausztria; az olvasó nagy élvezettel gyönyörködhetett olyan cselekvényben, melynek szálai messze elágaztak, és a melynek hőse valamely nagyszabású kalandor, ki mindenütt otthonos.

A regény hőse Fathom, a lelkiismeretlen kalandorok sok túlzással megrajzolt típusa. Gonosz tettei a legsötétebb színben tüntetik fel, bűnhődése, megjavulása csakis külső kikerekítése az elbeszélésnek, mely volta-képen kalandok, ármányos cselszövények, ördögi bűnök sorozata.

Anyja, ki könnyelmű, erkölestelen asszony, Magyarországba kerül és a harcztéren megmenti Melvil grófot, egy skót származású magyar földesurat. Ez hálából Fathomot házába fogadja, hogy ott, Pozsonyban¹⁾ saját fiával, Renaldóval együtt felnevelje. Melvil felesége magyar asszony.

Fathom Ferdinand rossz hajlamai csakhamar mutatkoznak. Hazug, csalásra, lopásra vetemedik és korán ébred tehetsége tudatára: mint lehet legvakmerőbb gonoszítottait is ügyesen leplezni.

¹⁾ Ilyen, Pozsonyban a XVIII-ik században letelepült három skót családról több adatunk van.

Pozsonyból Renaldóval együtt Bécsbe kerül. Ott is a régi nyomon jár. Egy ékszerészt meglop, leányát elcsábítja. Majd katonának áll be, de megszökik és Párizs felé tart. Utazásának végső czélja London. Azt hiszi, a nagy angol városban fog legjobban érvényesülhetni. Útközben rablók kezébe kerül, Párizsban is kiveszi részét mindama kalandból, a melyet a nagy város s annak romlottsága nyújthat.

A spanyol Don Diego de Zelos-szal ismerkedik meg és annak gyémánt-jaival Londonba szökik. Szerencséje ott sem állandó és Ferdinand nemsokára az adósok börtönébe kerül. Ott a véletlen folytán találkozik magyar barátjával, Melville, a ki kiváltja. A pozsonyi gróf fia, ki valamely rokonát keresi, megismerteti kétségbeesett helyzetével. Szülei akarata ellenére el akart venni egy nagyon derék, de szegény lányt, Monimiát. Most itt élnek mindketten, Londonban, nagy nyomorban.

Az ármányos Ferdinand el akarja csábítani Monimiát. A szerelmeket kölcsönösen elidegeníti egymástól. Melvil Bécsbe utazik és a császárné engedélyével akarja családi ügyeit rendezni. Ferdinand pedig folytatja a csábítást. Czélt azonban nem ér, Monimia belehal lelki fájalmába.

Melvilnek sikerült gonosz mostohaatyjával leszámolnia, vagyonát megkapnia. De nyugtot nem talál. Megtudja, hogy Monimia ártatlan. Az a vágy él most már sakis lelkében, hogy szerelme sírját meglátogassa és hogy bosszút állhasson Ferdinandon. Londonba utazik tehát és kedvese sírjához siet. A mint ott beteg lelkét megindító siralmakkal gyöttri, megjelenik Monimia. Nem halt meg, csak nem tudott Ferdinand üldözései elől megmenekülni. Halottnak mondták tehát. Most persze meggyőződött lovagja hűségéről s boldogan karjába omlik. Kitűnik, hogy ő a szomorú Don Diego lánya, a kit a fiatal magyar gróf még Spanyolországban szeretett meg.

A regény vége elképzelhető. Melvil visszanyeri magyar birtokát, elveszi Monimiát és Angliában telepszik le.

Es ebben a békülékeny hangulatban csak természetes, hogy a nyomorult beteg Fathom nem pusztult el, hanem bűneit megbánva megjavul.

Smollett a nagy általánosságokon kívül tud többet is hazánkról. Ő, a ki öt éven át (1739—44) főleg hajón jókora világot bejárt, érdeklődött idegen országok iránt még akkor is, miután Londonban megtelepedett. Hogy a magyar viszonyokról is tudott egyet-mást, arról regényében tett nem egy megjegyzése tanuskodik.

A közelmúlt történelméből tudja pl., hogy «a császár» Jenő herceget nagy sereggel Magyarországba küldte (III. fej.) elmeséli azt is, hogy Fathom atyja Temesvár (Temiswaer) mellett elesett (III.), hallott Jenő herceg belgrádi diadaláról (IV. fej.), a passarowitzi békéről (V. fej.), sokszor szól a magyar királynéről, ill. császárnéről, (empress-queen) ki legutolsó alattvalójának is igazságot szolgáltat (LVII. fej.). Büszkének tartja a magyar fajt (V. fej.), melegen érzőnek (XI. fej.). Törvényeinkről az a véleménye, hogy akárhányszor nyujtanak az ármánynak és a cselszövénynek menedéket (LVII. fej.), a magyar orvost nagyon ügyesnek mondja (VI. fej.), a magyar pap is szörinte szigorúan és lelkiismeretesen veszi hivatását, nem úgy, mint az angol (VII. fej.), tud a magyar latinról is (Hungarian Latin XXVIII. fej.), egyszóval, sok oly konkrétumot jegyez meg, a mely mind arra vall, hogy Magyarországról sokat is tudott.

Figyelemreméltó, hogy az 1753-ban megjelent angol regény már csak császári udvartól tud, a hol a magyar urak megfordulnak (X., VII. fe.), császári hadseregről, a melyben szolgálnak (LVII., LIX.).

Íme, ez apróságok eléggé mutatják, mint tükröződött vissza az akkori Magyarország jelene az angol regényíró gondolkozásában.

II. A második regény *Miss Anna Mary Porter* (1780—1832) egy valamikor sokat olvasott elbeszélése, mely először 1807-ben jelent meg. (Új kiadások 1808., 1831., 1847., 1856., 1872.) Miss Porter főműve ez, címe: *The Hungarian Brothers*.

A regény történeti háttere az osztrák-francia háborúk kora a 90-es évek végén. Miss Porter rajongása a hadi dicsőségről elbeszélése hőseiben — két fiatal magyar grófbán — oly eszményi alakokat teremtett, hogy ezért az áradózó rajongásért a regény egy későbbi kiadásban szükségesnek találta a mentegetőzést.

Nem magyar típus a két testvér, Magyarországhoz csak annyiban van köztük, hogy osztrák hadseregben messze földön aratnak dicsőséget a magyar névnek. Persze abban az időben már Bécs kellett, hogy bennünket a külföld észrevegyen.

A testvérek atyja Leopoldtat gróf, kinek kastélya a Kárpátok tövén a Tarcaza vize mentén volt. A gróf züllött életet élt Bécsben, elhagyta nejét, két kis fiát, Károlyt és Demetriust, a regény hőseit.

Az elbeszélés 1797-ben kezdődik. Károly, az idősebbik testvér, osztrák seregben, Károly főherceg ezredében szolgál. Őcsészt szintén katonának nevelték. A híres Kray generális csapatjába áll be és Kray szívesen látja fiatal honfitársát.

A két magyar testvér eszményi gondolkodású, nemesen érző. Természetes tehát, hogy Miss Porter egy kis bonyodalom, némi megkínkoztatás után mindabban a boldogságban részesíti, mely csakis az önzetlen erénynek lehet jutalma. Károly a bécsi Ingersdorf-család egy bájos sarjával, Adelaide-vel köt frigyét, hiábavaló volt ellenfelének minden ármánykodása. Demetrius is, — ki szintén derék és vitéz a csatatéren, de nem oly megfontolt, nem annyira megbízható, mint bátyja — elnyeri boldogságát. Ő is hűségesen szeret, akárcsak Károly, de nem egy lányt, a kit meg nem kaphat, hanem kettőt is. Végre, kellő megpróbáltatás után elveheti Constantiát. Falieri hercegnő unokáját.

Ebben a regényben is, mely moralizáló hajlamával a szentimentális irodalom egy tipikus terméke, magyar szempontból az a jellemző, hogy Bécs és a magyarság — úgy látszik — teljesen asszociálódott az angol író gondolkodásában.

(Budapest.)

FEST SÁNDOR.

— **Pyrker és Körner.** Miklós Ferencz a Heinrich-Emlékkönyvben (*Pyrker költészetének magyar vonatkozásai*) Pyrker drámáival foglalkozva bebizonyíthatni gondolja, hogy a későbbi egri érsek Zrinyi darabja hatásal volt Körner Zrinyijére. Ennek bizonyítására három majdnem szószeriut megegyező párhuzamot közöl. Miklós előtt Heinrich Gusztáv utalásán¹⁾ kívül mások is foglalkoztak már a két darab egybevetésével. Bischoff²⁾ tárgyalja elsőnek az állítólagos Pyrker-hatást; könyvből e feltevés a legtöbb Körner monografiába belekerült. Az általa említett egyezések közül egyedül a IV. felv.-ban szereplő pinczehelyiség jöhet számba mint olyan motívum, a mely némi figyelmet érdemel. A többi (a vár szándékos légberöpítése, Zrinyi feleségének szerepe, leányuk szerelme, Scherenk) mind Werthes darabjából vagy más (Schiller-)hatásból származik. Csodálatos módon elfelejtette Bischoff a két darab szövegét egymással összehasonlítani. Helyette megtette ezt később Herold Werthesről és a német Zrinyi drámákról írt kiténő munkájában,³⁾ a hol Körner darabjának forrásait kritikai apparátussal igyekszik megállapítani. Párhuzamosan közli éppen a Miklós Ferencz által bizonyításra használt három helyet, és párhuzamai által világossá lesz, hogy a két darab között genetikus

¹⁾ Budapesti Szemle 1892. 72. l.

²⁾ H. Bischoff: *Körners Zrinyi nebst einer allgemeinen Darstellung über Körner als Dramatiker*. 1891. 50—51. lk.

³⁾ Herold: *Werther und die deutschen Zriny-Dramen*. 1898. 133—141. lk.

kapesolatot alig lehet megállapítani. Az első két helynek szóról-szóra egyező eredetije megvan egyik közös forrásukban, Hormayr kis Zrinyi-életrajzában, a mely az Österreichischer Plutarch VII. füzetében jelent meg (1807). Egyes Hormayrnél meglévő, de Pyrkernél hiányzó kifejezések világosan eldöntik az eredet kérdését. A Hormayr és Körner között egyező részeket dűlt betűkkel közlöm.

Hormayrnél a két hely következőképen hangzik: Zrinyi esküje: *Das lasst uns einander zuschwören, im Angesicht des Ewigen, der den Meineid furchtbar rächt. So schwöre denn ich der erste, Treue bis in den Tod, dem Glauben, dem Kaiser, dem von den ruchlosen Feinden grimmig zerfleischten Vaterlande. Der Himmel möge mich verlassen, wenn ich je euch verlasse, wenn ich nicht Freud und Leid, Sieg und Tod brüderlich mit euch theile.* (Oesterr. Plut. VII. 1807. 100. l.) — A másik hely a következő: *«Falle ich, so sey Kaspar Alapi, mein alter Freund, euer Führer. Jeder, der seinen Oberrn den Gehorsam weigert, soll sterben, wer die angewiesene Stelle auch nur einen Augenblick ohne Befehl verlässt, soll sterben ohne Verhör, wer von den Ungläubigen einen Brief annimmt, desgleichen, dem Hauptmann wird alles behändigt, was vom Feinde herkommt, er soll es, ohne zu lesen, verbrennen stb.»* (Oesterr. Plut. 100—101). A három szöveg összehasonlítása után nem lehet kétséges, hogy honnan valók Körner sorai.

Bajosabb forrásaihoz való viszonyát az utolsó párhuzamnál, a kardjelenetnél megállapítani. Pontos utánjárással azonban ez is sikerülni fog. Ennek bizonyítására kénytelen vagyok magát a szöveget is mindenütt idézni, és kitérni egyúttal a jelenet többi Hormayrtól származó részletére is.

Scherenk: Ich war bei Euch beim ersten Waffentanze,
Hab Euch vor Wien die Sporen angeschnallt.

Es war mein Stolz, den Grössten meines Volks,
den ersten Helden meiner trüben Zeit
mit diesen Zeichen ritterlicher Würde,
mit diesen Waffen seines Vaterlands
und meines Kaisers Gnadenschmuck zu zieren. (Körner. V. 1.)

Hormayr 96. l. (Zrinyi) zeigte schon in der frühesten Jugend den Heldengeist, dessen herrlichste Vollendung sein glorwürdiger Tod gewesen ist, *Carl der 5te erlirte den von dem Knaben in der Belagerung Wiens bewiesenen Heldenmuth durch die Zeichen der Ritterwürde, ein Streitross und eine goldene Kette.»*

Scherenk: Hier, edler Herr, sind Eure Säbel. Wählt!
Zriny: Wohl kenn ich diesen. *In der Schlacht bei Pest*
Hab ich ihn rühmlich eingeweih't Er ist
zu schwer für diesen Waffengang; ich muss
den leichtern führen. Den da kenn ich auch.
Er hat bei Esseg wacker mir geholfen
und meines Kaisers Liebe mir verdient.
Er ist zu einfach für den letzten Festtag.
Halt! der ist recht; *den wähl' ich. Diesen Säbel*
gab mir mein edler Vater einst vor Wien.
Er hat die Erste Ehre mir erkämpft;
er soll mir auch um meine letzte kämpfen!
Mit dir, du wackrer Stahl, fecht' ich es aus,
Was auch der Himmel über mich verhängt. (Körner V. 3.)

Herold abból, hogy Zrinyi a kardok kiválogatásánál ép úgy megemléskszik hőstetteiről Körner művében, mint Pyrkerében az ékszerek (öv és gyémántforgó) felvételénél, valamint, hogy mindketten ugyanazt a három hőstettet említik meg, arra a következtetésre jut, hogy itt mégis lehetséges a Pyrker-hatás. A következtetés egyáltalában nem helyes. Mindkét eljárásnál közös forrásuk van. A kiválogatás és visszapillantás a múltra Werthes darabjából, az egyező események felsorolása Hormayrból került mindkettőhöz. Werthesnél (79. l.) ez a jelenet a következő: *Zrinyi. Meine Säbel! meinen Liebling werd' ich herauswählen. (Scherenk bringt sie.) Diesen! Dich. Diesen erhielt ich aus Karls des Fünften glorreicher Hand... mit diesem in der Faust hab' ich... die Türken in die Sümpfe von Babocsa gesprengt; mit diesem...; immer warst du in den grössten Gefahren mein Begleiter und Heifer stb.* — Látható, hogy itt az egyezés közelebbálló Werthes és Körner között, mert mindkettőnél a kardok kiválogatásánál történik a visszaemlékezés.

Hormayr (97—98): *So machte er den Verrath des Feldmarschalls Johann Katzianer, der den Grafen Ludwig Lodron bey Esseg so schändlich verlassen, unschädlich, so entschied 1542 seine Ankunft allein das hitzige, lange zweifelhafte Treffen bey Pesth.* — *U. o.* (105. l.): *Einen Säbel seines Vaters suchte er aus, nachdem er mehrere versucht: «Mit diesem habe ich mir den ersten Ruhm erkämpft. Mit diesem will ich auch ausfechten, was der Himmel über mich beschlossen haben mag.»*

Pyrker pedig (299. l.):

Dieser unscheinbare da
gehörte meinem Vater. Mit dem habe
ich mir den ersten Ruhm erfochten, und
mit dem will ich auskämpfen, was da droben
der Himmel über mich beschlossen hat.

Pyrker azonban nem említi, hogy az első fegyvertény bécsi kitűnése volt, Körner ezt Hormayr már idézett helyéből tudva, összekötötte e két említést.

Körner e jelenetének utolsó része pedig szintén Hormayrból való:

Scherenk: *Hier sind die hundert Gulden, hier die Schlüssel der Burg, wie Ihr's befahl.*

Zriny: *Die Hunde sollen nicht sagen, 's sei der Müh' nicht wert gewesen, des Niklas Zriny Leichnam auszuziehn! Sie und die Schlüssel wahr' ich hier im Gürtel; so kommt es einem treuen Hauptmann zu. Die soll beim Himmel, keiner von mir holen, eh sich der Tod in meine Brust gewühlt und meines Lebens Pforten aufgeschmettert!*

Hormayr (105. l.) *«Die Hunde sollen doch nicht sagen, dass sie nichts davon haben, mich auszuziehen», und liess eilig hundert ungarische Dukaten in sein Wams nähen, dazu die Schlüssel der Burg.* — Továbbá: *«Die Schlüssel und die hundert Dukaten holt keiner von mir, bis ich den letzten Odem verröchelt habe.»*

A Körnernél előforduló *'s sei der Müh' nicht wert gewesen* kifejezés Pyrkernél is megvan (*es sei nicht der Mühe wert gewesen*), a nélkül, hogy ez ettől való függést bizonyítana. Itt mindkét író egyszerűen egy köznapi szólásmódot használ a Hormayrnél előforduló sokkal szokatlanabb *dass sie nichts davon haben* helyett. A *Gulden* alak *Ortelius redivivus*-ból (1665) való.

Végeredményképen, azt hiszem, ki lehet mondani, hogy Körner Zrinyijében sehohsem lehet Pyrker hatását bizonyítani; még a pincze-

helyiség is, mint közös motívum, inkább a lovagdrámák általános és közkeletű requisitumai közé tartozik. Körner tehát nem használta fel Pyrker művét, sőt én azt hiszem, hogy nem is ismerte.

(Budapest.)

WEBER ARTÚR.

— Egy francia-magyar szakszótár. Sömjén Géza jogi, közgazgatási, kereskedelmi és pénzügyi szakszótára (Budapest, Hornyánszky, 1910. 399 l. Ára 8 K.) eddigelé elkerülte a philológiai körök figyelmét, mert bár idestova négy éve lesz a megjelenésének, még sehol nem láttam az ismertetését. Pedig megérdemli a figyelmet, nemcsak azért, mert a szakkörökben kellő használatnak örvend — már pedig az nem lehet előttünk közömbös, vajjon ott is jó árú van-e forgalomban, hiszen tévedések esetén nemcsak jogi, hanem philológiai irodalmunkat is megítélnék érte, — hanem azért is, mert sok jóakarattal, buzgalommal és nem csekély hozzáértéssel készült tisztességes munkával van dolgunk. A szerző (budapesti ügyvéd és hites tolmács) gondosan áttanulmányozta az idevágó jogi szakműveket, a gyakorlati életben használt jogi írásmintákat, sőt a francia igazságügyminiszter 1908 márcz. 20-iki rendeletével az általa egybehívott külön bizottság ajánlatára az összes bíróságoknak útmutatóul megküldött új jogi végzés- és okirat-mintákat is elkérte a bizottság előadójától és felhasználta szótárában. Műve nem a kezdők részére készült, tehát a legkezdetelegesebb kifejezések nincsenek meg benne, hanem a *franciául tudók* részére, és így csak azoknak szolgálhat *segédkönyvül*, a kik e nyelvet szóban és írásban annyira bírják, a mennyire az a mindennapi életben szükséges, és a kik csupán a jogi és kereskedelmi argot fordulataiban járatlanok. A mű, mint címe mutatja, kiterjed a jog, kereskedelem, pénzügy és közigazgatás egész területére, ellenben mellözi az egyes *iparágak* sajátos technikai műszavait.

A szótárt gondos, lelkiismeretes munkának találtam. Nem hibátlan, hiszen ezt emberi műtől nem is várhatjuk, de hibái többnyire kisebbrendű tévesztések, olykor tollhibák, s remélhető, hogy az újabb kiadások alkalmával egyre tökéletesebbé válik. Az apró fogyatkozások és hiányok mit sem vonnak le a szerző kiváló érdeméből, a melylyel művét összeállította s azt nemcsak a magyar jogászvilágnak, hanem a francia nyelv minden tanulmányozójának segítségére bocsátotta. Kiegészítésül azonban mielőbb el kell a francia-magyar részt is készítenie.

(Sárospatak.)

RÁCZ LAJOS.

— Bürger és Berzeviczy Gergely. A. Nutzhorn: Ein ungedrucktes Gedicht von G. A. Bürger cz. cikkében (Zeitschrift für Bücherfreunde 1911/2, Erste Hälfte 75) hivatkozik először erre a ránk nézve érdekes kapcsolatra. A vers, a melyre a cím czélöz s a melynek egy változata már eddig is ismeretes volt, így kezdődik:

Ich sah - ihr Enkel glaubt dem heiligen Gesicht! —
 Ich sah Aspasien in Venus Wagen fahren
 Und Spazen zogen sie, von Stand, Beruf und Jahren
 Und Volk, so mancherley - kaum fasst sie mein Gedicht.
 Ein ganzes Heer von Grafen, von Baronen
 Und Junkern zog. Es zog Rath, Domherr, Superintendent,
 Professor, Baccalaur, Hofmeister und Student,
 Ein buntes Quodlibet aus allen Erdenzonen.
 Die Herrn von *Bercewitzy*, Grosz, Reuchlin,
 Und Rabbi Tychsen, dich, sah ich wie Sklaven ziehn . . .
 . . . Nur Vollborth nicht! stb.

A költő szatírja egy pár egyetemi hallgató és tanár ellen irányul, a kik mind egy bizonyos Aspasia szekerét állanak be húzni. Csak egy valaki kivétel: Vollborth. Ő t. i. az egyedüli, a ki hitvesének (mert Aspasia=Madame Vollborth) hűségében hisz. Berzeviczy Gergely, a ki ekkor Göttingában tartózkodott (v. ö. minderre Aladar von Berzeviczy: Aus dem Lehr- und Wanderjahren eines ungarischen Edelmannes im vorigen Jahrhundert. Briefe Gregor von Berzeviczy. Leipzig, 1897) s a ki az egyetemen hallgatta Bürger előadásait is — mint leveleiből látjuk — élénk részt vett a város társadalmi életében (V. ö. Kazinczy Lev. 21. k. 148 l.). A Vollborth-család is többször előfordul leveleiben, de az aszszonyról mindig a legnagyobb tisztelettel emlékezik meg «Ich kann den Ton dieser Gesellschaft — írja anyjának — nicht anders charakterisieren, als wenn ich sage, dass er so ist, wie er in Grandison (Richardson szentimentális regénye), oder Sophiens Reisen¹⁾ beschrieben wird.»²⁾

(Budapest.)

GRSZTESI GYULA.

— A «Halotti Bevezéd kora, keletkezési helye és szerzője» cz. füzetnek az EPhK. 1914:159. lapján megjelent bírálatában a bíráló kifogásolja értekezésemnek címében az «új adatok alapján» kifejezést. Pedig új adat nálam, hogy egyfelől a velencei dialektust figyelmen kívül hagyva, egészen a lombardiai (milanói) nyelvjárás alapján magyarázom a H. B. főbb hangjelölési sajátosságait, másfelől pedig francia hatás helyett provençal (catalan) hatásról beszélek, melynek alapján a somogyvári Szt. Benedekrendi kolostorba helyezem a H. B. keletkezését. Hogy a *heltheje s zoboducha = helyeje s szabadítsa* olvasási mód magyar nyelvtörténeti szempontból kifogás alá esik, azt jól tudom, de miután a H. B. írója, mint ezt más helyen ki fogom fejteni, nem lehetett magyar anyanyelvű, hanem minden valószínűség szerint azon milánói menekültek leszármazottja volt, a kiket III. István király 1163—1167 közt a Fruskagora táján, délszláv szomszédságban letelepített, fenti kiejtést ily módon megmagyarázhatónak vélem.

(Lőcse.)

BARLA-SZABÓ TITUSZ.

— Válasz. Minthogy e pár védekező sorban kifejtett számtalan tévedésre röviden amúgy sem felelhetek, bevárom, míg a szerző mindazt, a mit ma szerintem hibásan tud, más helyen jobban kifejti.

(Budapest.)

M—CH.

Az Agrippa-mese keleti változatáról Helle F. Hugó válasza (EPhK. 1914, 212. l.) néhány megjegyzés tételére késztet. A midrási irodalom valamely anonym mondata korának megállapításánál a legtöbb esetben nem az illető midrási könyv keletkezési ideje mértékadó. A midrás-irodalom könyvei t. i. nem egyöntetű és egységes irodalmi művek a mai értelemben, hanem kompilációk, melyeknek anyagát több évszázad mes-tereinek szóbelileg hagyományozott tanításai, példázatai, valamint népies hagyományok szolgáltatták. Igaz, hogy a Beresit rabba írásban való fixi-

¹⁾ Hermes: *Sophiens Reis von Memel nach Sachsen*. Leipzig, 1770—75.

²⁾ Berzeviczy Gergelyről megemlékszik Bürger 1786 ápr. 2. kelt, Ramlerhez intézett levelében: «Die Freyherrn von Podmanitzky und von Berzeviczy aus Ungarn, meine edlen Freunde, sind hierdurch gebeten und bevollmächtigt, unsern Ramler zu sagen, dass der Unterzeichnete voll inniger Ehrfurcht sich vor ihm neigt.» *Vierteljahresschrift für Literaturgeschichte* IV, 1891, 260 l.

rozásnak ideje nem tehető előbbre a IV. századnál, ámde lépten-nyomon találunk benne mondásokat olyan mesterekről is, kik három évszázaddal előbb éltek. A tölem idézett példázat (c. 100) előtt egy mondat áll, melynek szerzője a II. században élt; utána pedig oly auctorok következnek, kik még a jeruzsálemi szentély elpusztulása előtti időben (70) éltek. Az anonym példázat a szájról és a hasról szintén lehet az I. század terméke, vagy esetleg még régibb eredetű népköltési termék, a milyenek a midrásokban nagyon gyakran fordulnak elő. Pál apostol előtt tehát ismeretes lehetett ezen példázat. Azt hiszem különben, hogy az idézett példázat a keleti költészet azon fajtájához tartozik, melyet a németek «Rangstreit-Literatur»-nak szoktak nevezni. Erről az irodalmi fajtáról külön monografia jelent meg *Steinschneider* M., berlini orientálistáról,¹⁾ valamint egy értekezés *Bacher* Vilmostól.²⁾ Két vagy több tárgy vitáját tárgyalják az ebbe a körbe tartozó költemények arról, melyiket illeti meg az elsőség. Ugyancsak a Beresit rabba [83. fej. végén³⁾] nyújt erre egy nagyon eredeti példát: a szalma, a torzs és a pelyva vitatkoznak azon, melyikük kedvéért vetik be a mezőt, míg végre kitudódik, hogy egyiküknek sincs igaza, mert a voltaképeni cél: a tiszta búza. Ennek a példázatnak bevezető szavai egészen úgy hangzanak, mint a 100. fej.-ből idézté (. . . m'dajnim ze 'im ze) és ez a körülmény is támogatja feltevésemet a példázat műfaját illetőleg. Mint *Steinschneider* és *Bacher* dolgozatai mutatják, a vitázó-költészet főképp a Kelet irodalmában található; valószínűleg onnan ment át a modern nyelvekbe, ill. a középkori latin irodalomba is. Ezen föltevés is annak bizonyosságára szolgálhat, hogy az Agrippa mese keleti eredetre megy vissza.

(Érsekujvár.)

KLEIN SÁMUEL.

— Hibaigazítás. Az EPhK. 1914:228. lapjának 24. sorában: még Vitruvius Pollio helyett: meg Vitruviust Poliziano olvasandó.

— Új könyvek.

Alt-Wiener Volkstheater. Sonder-Ausgabe der Deutsch-oesterreichischen Klassikerbibliothek. I. Aus der Frühzeit. II. J. A. Gleich. III—IV. St. Meisl. V—VI. A. Bäuerle. VII. F. Kaiser. Herausgegeben und mit Einleitung versehen von Dr. Otto Rommel. Wien-Teschen-Leipzig, Karl Prochaska, 1913. 16-r. Ára 8 K 40.

A bécsi népies dráma Raimund és Nestroy előtti, első virágkorának termékeit teszi ez a kiadás a nagyközönség számára hozzáférhetővé. Az eredetileg csak Gleich, Meisl és Bäuerle főbb műveinek kiadására tervezett gyűjteményt ut. bb toldották meg az első kötettel, mely Hensler, Schikaneder és Kringsteiner egy-egy darabjának közlésével első kialakulásában mutatja be a bécsi külvárosi drámának három legjellemzőbb válfaját: a tündéres vígjátékot, a lokális bohózatot és a paródiát. Az egyes kötetek elé irt előszavak életrajzi bevezetések kíséretében e gazdag színpéldészetnek fejlődéstörténetét adják, különös utalással azokra az elemekre, melyek Raimund és Nestroy darabjaiban érik el kifejlésüket. A mi szempontunkból is fontos ennek a drámairodalomnak megismerése, mert az a magyar vígjátékra már Csokonai óta hatott; erre utalások történtek

¹⁾ A bécsi tud. akadémia phil.-tört. osztálya 155. kötete 4. csoportjában (külön is Höldernél 1908). Ism. Poznanski: *Magyar Zsidó Szemle* 1901, 34. s. k. l.

²⁾ Zur Rangstreit-Literatur aus der arabischen Poesie der Juden Jemens (Mélanges Hartwig Derenbourg. 131—147. l., Paris, 1909.)

³⁾ V. ö. még Euekek éneke midrását 7. f. 3. v.

már, de a kérdést részletesen még nem tisztázta az irodalomtörténeti kutatás.

Coppée, François: Lettres à sa mère et à sa soeur. 1862—1908. Publiées par Jean Monval. Paris, Lemerre, 1914. 8-r. 278 l.

Egyszerűség, szerénység jellemzik e leveleket, melyeknek minden során átviláglik, hogy a szív embere írta őket. Mivel anyjától s nővérétől, a kikhez e levelek (nyolcz híján, melyeket németországi s északi útjából kiadójához, Lemerrehez intézett) írva vannak, jobbra csak utazásai miatt vált meg, levelei telve vannak útleírásokkal s érdekes úti megfigyelésekkel; ilyen útja alkalmából, melyet negyven írótársával tett, hogy az 1885-i kiállításunkat meglátogassa, írt Budapestről nővérének három levelet (207—213. l.). Lelkesült szavakban számol be ezekben magyarországi útjáról s budapesti tartózkodása részleteiről (az egyikben czélzást tesz Petőfit magasztaló versére: Pour mon compte, je suis devenu populaire en un jour, à cause de mes vers à Petœfi). Az egyes levelesoportokat rokonának, Jean Monval-nak életrajzi jegyzetei kötik össze.

Feist, Sigmund: Indogermanen und Germanen. Ein Beitrag zur europäischen Urgeschichtsforschung. Halle, Niemeyer, 1914. 8-r. 76 l. 2 M.

A szerző egészen új látószögből nézi a germánság viszonyát az idg. nyelvcsaládhoz. A germánság nyelvi sajátosságai (a hangmozdítás, a tőszótág expiratorikus accentuálása, az idg. flexiók kategoriák leromlása, a szókincs harmadrészének etimologizálhatatlan volta) arra utalnak, hogy az ősgermán alapnyelv nem lehet az idg. alapnyelvnek ősidg. területen végbement zavartalan tovafejlődése. Másrészt azonban a germánság már a legrégebb neolith periodus óta — és pedig mint race! — lép föl Észak-Európában, tehát nem vándorolhatott be egy ifjabb archæologiai periodusban. Ez az ellentét azzal a föltevessel magyarázandó, hogy a *germánság autochthon őseurópai lakosság, a mely történetelőtti időben indogermánizálódott*. Míg azonban a szerző korábban egy nagyobb munkájában (Kultur, Ausbreitung u. Herkunft der Indogermanen. 1913. 482. ll.) azt hitte, hogy az indogermanizálódás *kelta* befolyás, ezt a nézetét most *verbis expressis* elvetve (32 l.) arra az eredményre jut, hogy a *germánság valószínűleg még a kelta expansio előtt* (a Kr. e. utolsó évezred első felében) *egy ma már hi nem mutatható*, esetleg egészen elveszett *középeurópai idg. hódító nép hatása alatt cserélte föl őseurópai nyelvét idg. időmával*.

Hayen, D. v.: Die Indogermanen. Gütersloh, Bertelsmann, 1914. 60 l. 80 pf.

Az ősidg. kultúra alapvető kérdéseivel foglalkozó népszerű művecske, az idevágó szakmunkáknak minden önállóság s præhistoriai és linguistikai előképzettség nélkül készült gyöngye és megbízhatatlan compilatiója, a mely a szintén első tájékoztatásra való *Schrader-féle* művecskével (Die Indogermanen. Quelle u. Meyer, Leipzig. 165 l. 1 M. 25) egy napon nem is említhető.

Kellner, Leon: Geschichte der nordamerikanischen Literatur. Sammlung Götschen. 685—6. sz. 1913. 16-r. 116 és 93 l.

E két kis kötet áttekinthetően csoportosítja az anyagot, határozott vonalakkal jelöli meg az északamerikai irodalom fejlődését egészen napjainkig. Az első prózaírók (B. Franklin, W. Irving, J. F. Cooper) munkásságának összefoglaló ismertetése után tüzetesen tárgyalja az amerikai puritanizmus költészetét (Bryant, Whittier), a «szubjektív irány» legfőbb képviselőit (Emerson, Thoreau, Whittier) és végül Longfellow, Holmes és Lowell (az «intellektuellek») költői munkásságát. A második kötet a próza fejlődését tárgyalja. A lélektani elbeszélés (Poe, Hawthorne, James, Howells) után rátér az amerikai humoristákra (főleg Mark Twain) a humor egyes válfajainak jellemezésével. Az utolsó fejezet szembeállítja az észak- és a dél költészetét, különös figyelemmel szól a négerkérdésről (Beecher-Stowe: Tamás bátya kunyhója, Joel Ch. Harris) s ezzel kapcsolatosan az irányzatok regényéről.

Lüders, H.: Über die literarischen Funde von Ostturkistan. Berlin (Reimer), 1914. 21 l. 1 M.

Az újabb időben fölfedezett keletturkesztáni nyelvemlékek összefoglaló ismertetése a nagy látókörű német tudós tollából. Szélesebb köröket is érdekelni fog az a fölfogás, hogy a 'tochár' nyelvemlékek turkesztáni lelőhelye nem elégséges érv az indogermánok ázsiai őshazája mellett [v. ö. Nyf. II., 265—266] s hogy a *Leumann-féle* ú. n. 'északárja' nyelv iráni dialektus [v. ö. Nyf. IV, 241—259] — talán a sakák idiómája. sch. j.

Meyer, Richard M.: Anleitung zur deutschen Lektüre. Berlin, G. Bondi, 1914. 16 r. 66 l. 80 pf.

A szerző, ki berlini egyetemi tanár és a germán philologia egyik legkiválóbb művelője, a czinbeli füzetben azt a czélt tűzte maga elé, hogy a német philologiai tanárvizsgálatra készülő egyetemi hallgatóknak útmutatást adjon német irodalmi olvasmányaikra nézve. Meyer nem ad kánont, hanem Goethéből, mint a német irodalom középponti személyiségéből kiindulva s előre és hátra tekintve röviden rámutat a fontosabb költői irányok és egyes nagy írók jelentőségére és kiemeli, hogy ezeknek történeti megértéséhez mely irodalmi alkotások közvetlen ismerete szükséges. Itt-ott, különösen a mi viszonyaink szempontjából (nálunk azonban a magyar irodalomra való tekintetből az osztrák német irodalom volna erősebben hangsúlyozandó!) kissé sokat ölel fel, általában azonban fejtegetéseit helyes pedagógiai érzék és józan belátás jellemzi. A füzetke nálunk is nemcsak a vizsgálat előtt állóknak, hanem az azon túlévőknek is — ha csak utólagos lelkiismeretvizsgálatul is — igen melegen ajánlíható.

Oeuvres complètes de Stendhal, Publiées sous la direction d'Edouard Champion. I. (XLVIII+318 l.) és II. köt. (415 l.): *Vie de Henri Brulard*. Paris. H. et Ed. Champion. 1913.

Stendhalnak még eddig nem volt igazi teljes kiadása. A Calmann-Lévy-féle kiadás nem teljes, nem kritikai s nem is egyöntetű. A kéziratban maradt művek különféle kiadóknál s folyóiratokban szétszórva jelentek meg. A czimben jelzett Champion-féle kiadás a leglekiismeretesebb teljességgel s pontossággal igyekszik kiadni St. összes műveit. Terve: a két első kötetet betöltő *Henri Brulard* után az önéletrajzi értékű többi művek jönnek sorra: *Journal*, *Souvenirs d'Égotisme*; azután, francziára fordítva, az angol folyóiratokban megjelent különböző czikkek; végül a még Stendhal életében megjelent művek, akkori megjelenésük időrendjében; a sort a levelezés közlése és egy egész kötetre terjedő s a kiadvány egész anyagát felölelő név-index fogja bezárni. Helyes az önéletrajzi művek s ezek közt is a *Henri Brulard* előre bocsátása a kötetek sorrendjében. Ez utóbbinak teljes és pontos kiadása még eddig nem is volt. Kéziratban maradt fenn, s kiadója (Stryienski: 1890, 1912) nem is tudta elolvasni St. nyargaló kézírását. A jelenlegi kiadó, H. Debraye, mindent meg tudott fejteni, s közli is a fentmaradt egész kéziratot, melynek történetét s leírását alapos bevezető tanulmányban adja. A II. kötet végén 100 lapra terjedő, aprólékos jegyzetek; majd függelékül: St. korábbi önéletrajz-kísérletei és vázlatai; legvégül pedig Grenoblenak, St. szülővárosának 18. század-végi állapotáról szóló tájékoztatás, mely az önéletrajz ott lejártszó első feléhez adja meg a szükséges tárgyi támasztékokat. h. j.

Poulsen, Frederik: Die dekorative Kunst des Altertums. Eine populäre Darstellung. Autorisierte Übersetzung aus dem Dänischen von O. Gerloff. (Aus Natur u. Geisteswelt, 454.) Leipzig-Berlin, (Teubner) 1914. 8-r. 99 l. 112 szöveggéppel. 1 M. 25.

Az antik diszitmény fejlődésének pragmatikus története ez idő szelint még a tudomány finom desideriumjai közé tartozik; a mit itt a jól ismert dán archæologus népszerű áttekintésben nyújt, az ókori művészettel foglalkozó kézikönyvek megfelelő, a diszitményről szóló szakaszainak egybeállítására, a minél a szerző — és ez művecskéjének előnye — különös figyelemmel volt az alkalmazott anyagból és technikából folyó vonásokra,

sajátságokra. Kevés, rendszeren jól megválogatott példa magyarázatával végigvezet a kőkorszak, Egyiptom, Elő-Ázsia, Kréta-Mykene ornamentikáján, a görög keramikai díszítőművészet rendszerin, egy fejezetben tárgyalja a dór, ión és korinthusi stílust, egyben a hellenisztikus-római díszítőművet. Tárgyalása nem arányos, az első részeknél oly soká időz, hogy — mint egy a térből kifogyva — csak futólag és hiányosan szólhat a görög meg hellenisztikus-római díszítőművről; csak egyet említek, az ara pacisről szó sem esik. A könyv illusztrálása nem vetekedhetik a szöveggel, egy részüknek elmosódott, maszatos volta éles ellentétben van ennek világos, elevenen jellemző fejtegetéseivel.

Richard Wagners Gesammelte Schriften und Dichtungen, hg. von Wolfgang Goltner (a Bong-féle «Goldene Klassiker-Bibliothek»-ben, Berlin 1914. 10 köt. Ára 15 M.). — *Richard Wagners* Gesammelte Schriften, hg. von Julius Kapp (a Hesse-féle «Deutsche Klassiker-Bibliothek»-ben, Leipzig 1914. 14 köt. Ára 10 M.).

Mindkét kiadás annak a körülménynek köszöni létrejöttét, hogy 1914. jan. 1-én Wagner munkái felszabadultak a szerzői jog védelme alól. A nagy író munkáinak eddig sem hiányzott összegyűjtött kiadása: «Gesammelte Schriften» címen ő maga rendezte sajtó alá 9 kötetben, (Leipzig, 1871—73), melyekhez halála után még egy kötet «Nachgelassene Schriften» járult (Leipzig, 1883). Ezt a kiadást később az örökösök két «Nachlassband»-dal egészítették ki, úgy hogy a most már 12 kötetből álló (bár korán sem teljes!) kiadást «Sämtliche Schriften» (Leipzig, 1911) címmel látták el és első «Volksausgabe»-ben is tették hozzáférhetővé (Leipzig, 1912; ára 10 M.). Goltner címbe kiadása mindazt adja — még pedig nemcsak kötetről-kötetre, hanem oldalról-oldalra egyező elrendezéssel — a mit a «Gesammelte Schriften» cz. kiadás (vagyis a «Sämtliche Schriften») első tíz kötete) foglal magában. Kapp kiadása ezenfelül sokat közöl a «Sämtliche Schriften» XI. és XII. kötetéből is, sőt olyan közleményeket is hoz, melyek szétszórta egykorú újságokban és folyóiratokban jelentek meg és eddig Wagner művei közé nem vettek fel. Mind a két kiadó, kiknek a Wagner-irodalomban jó nevük van, kiadásukat Wagner életrajzával, bevezetésekkel, jegyzetekkel és különféle indexekkel látta el, még pedig úgy, hogy elsősorban a Wagner iránt érdeklődő művelt közönségre volt tekintettel. De azért kiadásuknak az irodalomtörténész is jó hasznát veheti, mert bizonyára még évekig, talán évtizedekig el fog tartani, a míg a kutatás számára tudományos kritikai kiadás készül — vagy jobban mondva — készülhet.

Speyer, I. S.: Die Indische Theosophie. Leipzig, H. Haessel, 1914. 8-r. VIII + 336 l. 6 M.

Népszerűen, de szigorú tudományossággal és objektív pártatlansággal a források alapján ismerteti és jellemzi az ind vallási tanokat. A mű nemcsak teljesen megbízható vezető, hanem egyúttal eléggé nem ajánlható ellenméreg azok számára, akik újabb időben egyre fokozódó érdeklődéssel fordulnak az ind mysticismusból táplálkozó modern theosophia kalandos fordulat felé.

sch. j.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Atlasz a világtörténelem tanításához. Finály Gábor dr., Koch István dr., Láng Nándor dr., Németh József és Szende Gyula dr. közreműködésével szerkesztette *Koquitowicz* Károly dr., 42 fű- és 27 mellékterkép. Budapest, (Magyar Földrajzi Intézet) 1913. Ára 3 K.

Az ókori Keletre és Görögországra vonatkozó térképeket (Egyiptom; Grácia; Oriens; A médek és a perzsák birodalma, Elő-Ázsia 725 körül, A tízezer görög útja; Görög gyarmatok: Athén és a Piraeus; Nagy Sándor és a diadochosok birodalma) *Láng* Nándor, a római történehez való lapokat (Róma; Latium és Campania; Italia; Kis-Ázsia az ókorban;

Magyarország a rómaiak alatt; A római birodalom) *Findly* Gábor szerkesztette.

Erdélyi Iajos: A Halotti Beszéd nyelvjárása (különlenyomat a *Nyelvőr* 1914. évi folyamából); ua.: Die ungarische sogenannte Leichenrede als mundartliches Sprachdenkmal (különlenyomat a *helsingfors-i Journal de la Société Finno-Ougrienne* 1913. évi folyamából); ua.: A gyulafehérvári glosszák (különlenyomat a *Magy. Nyelv* 1914. évi folyamából).

A HB.-ről és a Gyulafehérvári glosszák-ról a szerző azt bizonyítja, hogy a dunántúli nyelvjárások emlékei, még pedig: a Gyulafehérvári glosszák szentferenczrendi emlék s felhémegyei (Székesfehérvár) nyelvjárásában van írva, a HB. meg a Veszprém-megye szomszédságában a Felsőduna mellékén íródott a Szent Benedek-rend kebelén. E szűkre szabott helyen nem akarjuk bírálni e sok utánjárással és buzgalommal írt értekezéseket, meg kell azonban mondanunk, hogy nézetünk szerint e nyelvemlékek nyelvjárását az értekezésekben levő módszerrel megállapítani nem lehet.

**Gombocz* Zoltán és *Melich* János: *Lexicon critico-etymologicum linguae hungaricae*. I. füzet. Magyar Etymologiai Szótár. A!—Aszó. Budapest, Magy. Tud. Akadémia kiad. 1914. N. 8-r. 160 hasáb. Egy füzet előfiz. ára 5 K.

Karl Louis: La légende de saint Jehan Paulus. *Revue des Langues Romanes*, tome 56. Montpellier p. 427—445.

Kelenen Béla: Magyar-német és német-magyar nagy kézi szótár tekintettel a két nyelv szólásaira. Második tetemesen bővített kiadás. Budapest, Athenaeum. N. 8-r. I. k. 1912, 612 l. II. k. 1914. 700 l.

A tizenkét évvel azelőtt megjelent műnek új kiadása nemcsak külső kiállításában, könnyen áttekinthető nyomásában különbözik előnyösen régebbi formájától, hanem gazdagabbá s rendszerezettebbé lett tartalmában is. A szóanyag, három hasábosan nyomtatva, majdnem kétszeresére bővült s az újabb szakszótárak figyelembevételével a mai magyar irodalmi nyelv szókincsét lehető teljességgel dolgozza fel; a szavakat szigorúan abécérendben, nem pedig szótövek szerint csoportosítja, mi könnyenkezelhetőségét emeli. A szokottnál több elemet vesz fel a nyelvtanból (a német főnevek mellett az egyszámú birtokoset és a többes alanyeset végétét stb.) és ez a bővülés megokolt, mert sokan forgatnak szótárt, kik a nyelvtant már régen sutba dobták. A magyar-német kézi szótárak már régi hagyományra támaszkodnak s elérkezettnek látszik az idő, hogy e szótárak mellé ilyen derekas előmunkálatok után végre egy tudományos igénynyel fellépő magyar-német nagy szótár is készüljön.

Mahler Ede: Beöthy Zsolt egyiptológiai gyűjteménye a budapesti királyi magyar tudomány-egyetemen. Magyarázó jegyzék egyszerismind bevezetés az ókori egyiptomiak művészet- és kultúrtörténetébe. Budapest, 1913. 8-r. 280 l. számos szövegképpel és 3 színes táblával.

Közgyűjteményeink szokásával ellentétben, a melyeknél rendszeren évekig kell a leíró katalógusra várnunk, *Mahler Ede*, alighogy átvette az egyetemi egyiptológiai intézet számára a Beöthy Zsolttól gyűjtött gazdag és nagybecsű anyagot, részleges katalógust bocsát a hallgatók, valamint Egyiptom kultúrtörténete iránt érdeklődők használatára, melyben tárgyi szempontok szerint csoportosítva a gyűjteménynek 541 darabját, végig kalauzol az ókori Nilusmenti birodalom vallás- és művészettörténetén, nyilvános és magán életén, a mennyiben a darabok szakszerű leírásán kívül mindenütt tartalmi magyarázatot nyújt, kiemelve a tárgyaknak művelődéstörténeti szerepét. A munkát Egyiptom föld- és néprajzi leírása, történetének vázlata és kronológia vezeti be, az egyes szakaszok élén meg általános tájékoztató olvasható, úgy hogy ebben a katalógusban, melynek minden kiváló darabját meg is szemlélteti, a tudós szerző valószínűs művelődéstörténeti kézikönyvet nyújtott az ókori Egyiptomról. A görög-római korú tárgyak leírásánál Láng Nándor működött közre,

Freudenberg Mária a festett múmia-képek, Wilde János a kopt szövetek és három szentkép leírását adta. A becses munka, mint halljuk, legközelebb francia nyelven fog megjelenni; megírásáért őszinte elismerés illeti Mahler Edét. l. n.

Moderne Ungarische Dichter. Ins Deutsche übertragen von Dr. I.ajos Brájjer. Fr. Paul Pleitz, Nagybeacserek. 1914. 8-r. 100 l.

Brájjer, a ki nem most lép fel első ízben fordításokkal (*Ungarische Dichtungen.* Leipzig, 1906) nincsen hiájával az idegen költői művekbe való beleérzésnek, de hiányzik belőle az a nyelvi virtuozitás s a tisztán formai technikának olyan készsége, mely épen az újabb német műfordítói hagyományban valósággal törvényszerű követelménnyé fejlődött. Ez az oka annak, hogy fordításai nem átköltések, hanem többé-kevésbé hű átírások, melyek német nyelvűségük ellenére is éreztetik a magyar rim érdességét s a magyar szórend reminiscenziái szerint illesztik sorokká a német szókat, más szóval: Brájjer jó megértője a magyar eredetieknek, de nincs teljesen birtokában a német költői nyelvnek. Ezt a nyelvi darabosságot annál inkább szövé vá kell tennünk, mert az új magyar líra nem egészen függetlenül francia és német forrásaitól (Arno Holz, Dehmel, Dörmann [v. ö. Ady, *En a halál rohona vagyok* ~ Dörmann *Was ich liebe*, Hofmannsthal, Rilke) nemcsak tartalmi, hanem formai gazdagodását is jelenti a magyar költészetnek. — A Kertbenyek és Steinackerek tisztán közvetítő kora azonban lejárt, s az ilyen rímek: *Knecht* ~ *möcht*; *Werk* ~ *sät* (!); *sein* ~ *erneu'n*; *beraits* ~ *Fensterkreuz*; *Chöre* ~ *Schwere*; *mir* ~ *Tür*; *Grad* ~ *Bürokrat*; az ilyen sorok: «Allein es gibt kein Brot» (72 l.); «Ihr... junger Leib werd' mit!» (54 l.) stb. különösen hangzanak a Stefan George vagy R. M. Rilke zenéjéhez szokott fülnek. Nem akarjuk itt kritika tárgyává tenni azokat a szempontokat, a melyek Brájjert a lefordított költők verseinek összeállításánál vezették. t. r.

Pongrácz József: Magyar diákok Angliában. Különlenyomat a Jókai-kör 1912—13. évi évkönyvéből. Pápa 1914. 8-r. 6 l.

Simonyi Zsigmond: Helyes Magyarság: A magyaros stílus kézikönyve. Harmadik, javított kiadás. Budapest, 1914. Singer és Wolfner. 8-r. 230 l. Ára 3 K.

Hogy ez a hasznos kalauz a magyar nyelv, stílus és írás útvesztőjében most már harmadik kiadásban jelent meg (első kiadása 1903), legjobb bizonyítéka annak, hogy mennyire szükséges. A könyv beosztása ma is a régi, a tartalom azonban igen sok pontban módosult, javult és gazdagodott. Az első rész a szabályok szövege a helyes mondatszerkesztésről, a szók és szólások használatáról, a helyes kiejtésről és a helyesírásról. A második rész a szótár, mely egyesíti magában a helyesírást, a szabálytalan eredetű s ezért kerülendő magyar szavakat, a fölösleges idegen szavak jegyzékét rövid magyarítással, továbbá közkeletű, nem fölösleges idegen szavak magyaros írását. Kívánatos volna, ha ez a hasznos könyv ott volna minden író ember asztalán, a hírlapok szerkesztőségében s a diákság kezében. A könyv szótára külön is megjelent: *A Helyes Magyarság Szótára* címen (125 l. 1 K.). t. v.

**Simonyi Zsigmond:* A jelzők mondattana. Nyelvtörténeti tanulmány. Budapest, M. Tud. Akadémia kiadása. 1914. 8-r. 194 l.

Travnik Eugen: Ueber eine Raaber Handschrift des Hartliebschen Alexanderbuches. Sonderabdruck aus dem Münchener Museum II. Band 2. Heft 211—221 l.

A Heinrich-albumban megjelent cikknek rövidített és javított német kiadása.

Hivatalos nyugtázás

az 1914. évi február hó 1-től 28-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1913-ra: Somogyi K. 3 kor. — **1914-re:**

Dr. Henrich A., Joó J. Kürschák P., Miklós V., Dr. Neiser I., Dr. Scharbert V.
Összesen 39 kor.

Rendes tagdíj 1910-re: Dr. Kálmán J. — **1911-re:** Dr. Kálmán J., Dr. Kubicsék A., Dr. Vajda K. 5 kor. — **1912-re:** Dr. Hattyuffy D. 5 kor., Dr. Kálmán J., Dr. Kiss G. 5 kor., Dr. Vajda K. — **1913-ra:** Csengeri J. 5 kor., Dr. Csoma K. 5 kor., Dr. Horváth Gy., Dr. Jámбор Gy. 5 kor., Dr. Kálmán J., Kovalovszky J. 5 kor., Orosai L. 5 kor., Polgár A. 5 kor., Szilágyi Gy. 5 kor., Trócsányi Z. 4 kor., Ulm L. 5 kor., Dr. Vajda K. 5 kor., Vass B. 5 kor., Vaczy J. 6 kor. Dr. Vári R. — **1914-re:** Balogh P., Baranyai Z. 1 kor. 80 f., Bányai G. 5 kor., Becker F. A., Borsos K. 12 kor., Csengeri J., Csermelyi S. 4 kor. 80 f., Czeglédy I. 3 kor., Danczer B., Darkó J., Dr. Endrei G., Dr. Erődi B., Fest S. 1 kor. 20 f., Fináczy E., Dr. Geréb József, Gombocz Z. 1 kor. 20 f., Göbl A., Dr. Gyárfás T., Kádár J. 1 kor. 60 f., Kárpiss J., Kelemen B., Dr. Kemenes I., Keiapf. J. 6 kor., Komonczy G., Kurbély L. V., Kutruetz R. 12 kor., Dr. László L. 15 kor., Mutschenebacher Gy., Németh K., Dr. Németh S., Dr. Pauler Á., Dr. Pécsy B., Pirehala I., Posch Á., Radó A. 1 kor., 80 f., Rózsa D. 5 kor. 40 f., Schaefer V., Schill S., Schmidt M. 2 kor. 40 f., Szilágyi S., Dr. Szinnyi F., Dr. Tárczy K., Dr. Unger B., Vayer L., Vaczy J. 8 kor. 40 f., Dr. Várdai B., Dr. Vári R., Werner A. — **1915-re:** Darkó J. 80 f., Fraknoi V. Összesen 577 kor. 40 f.,

Előfizetés 1913 ra: Zombori áll. főgimn. 80 f. — **1914-re:** Aradi görög keleti román seminarium 13 kor. 50 f., Aradi m. kir. főgimn. 13 kor. 50 f., Beregszászi áll. főgimn. 2 kor. 70 f., Budapesti II ker. áll. főreáliskola 13 kor. 50 f., Budapesti III. ker. Zsigmond-utcai főgimn. 13 kor. 50 f., Budapesti IV. ker. községi felsőbb leányiskola 13 kor. 50 f., Budapesti classica philologiai seminarium 13 kor. 50 f., Budapesti VI. ker. Munkácsy-utcai főgimn. 13 kor. 50 f., Budapesti VI. ker. községi polgári leányiskola 13 kor. 50 f., Budapesti VIII. ker. főgimn. fiókja 13 kor. 50 f., Budapesti VIII. ker. Tavaszmező-utcai főgimn. 13 kor. 50 f., Budapesti VIII. ker. községi főreáliskola 13 kor. 50 f., Budapesti Kőbányai áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Budapesti X. ker. tisztviselőtelepi főgimn. 13 kor. 50 f., Debreczeni állami főreáliskola, Debreczeni kegy. r. főgimn., Dévai főreáliskola, Döme Károly 13 kor. 40 f., Gansel Lipót 13 kor. 50 f., Gödöllői kath. főgimn. 3 kor., Gyulafehérvári főgimn., Hódmezővásárhelyi ref. főgimn., Jászberényi áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Kaposvári áll. főgimn., Karczagi ref. főgimn. Késmárki evang. lyceum 12 kor., Kolozsvári Kalazantinum, Kőszegi főgimn. tanári könyvtár, Lugosi áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Marosvásárhelyi róm. kath. főgimn. 2 kor. 70 f. Mezőkövesdi kir. kath. főgimn. 13 kor. 50 f., Munkácsi áll. főgimn., Nagyikindai főgimn. 13 kor. 50 f., Pécsi róm. kath. főgimn., Ranschburg Gusztáv 27 kor., Sárospataki ref. főiskola 5 kor., Szatmárnémeti kir. kath. főgimn., Szászvárosi ref. Kuun-Kollégium, Szegedi állami főreáliskola 12 kor., Szekszárdi áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Szentgyörgyi róm. kath. főgimn. 13 kor. 50 f., Váczi kegyesrendi főgimn., Zilahy ref. Wesselényi-Kollégium 13 kor. 50 f., Zombori áll. főgimn. 3 kor. 50 f., Zsolnai áll. főreáliskola 13 kor. 50 f. — Összesen 589 kor. 10 f.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,

I. ker. Légod-utca 49 sz. földsz. 1.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

új kötetei:

SZÉCHENYI ESZMEVILÁGA

II. kötet.

Apáthy István, Imre Sándor, Pauler Ákos, Zsilinszky Mihály,
Márki Sándor és Gaal Jenő tanulmányai.

Ára kötve 1 korona 60 fillér.

GILLOUIN

HENRI BERGSON FILOZÓFIÁJA

Fordította **FARKAS ZOLTÁN.**

Ára kötve 1 korona 20 fillér.

ISMERETTERJESZTŐ KÖNYVTÁR

legújabb kötete:

E. S. GREW

A MODERN GEOLÓGIA

A föld keletkezésének ismertetése könnyen érthető modorban, de tudományos
alapon s a történelem előtti állatvilág.

Fordította **BALLENEGGER RÓBERT** dr.

25 ábrával.

Ára kötve 8 korona.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1914.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-u. 4.), a modern philologiai dolgozatokéi **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Főolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (I., Bors-u. 15.) jelentendők be.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

HORVÁTH JÁNOS: Ének az gazdagrul	331
MORAVCSIK GYULA: A csodaszarvas mondája a bizánczi írónál (Vége) ..	333
ZOLNAI BÉLA: Szigligeti «Szökött katoná»-jának külföldi elemei (IV. közl.)	338
SZIKLAY Gy. SZIÁRD: A zengírlii föliatok, elephantinei papyrusok és Dániel könyvének arámi nyelve	352

HAZAI IRODALOM.

Aristoteles de anima libri III. Rec. Aurelius Förster. RUDBERG GUNNAR	372
Csiksomlyói iskoladrámák. KIRÁLY GYÖRGY	373
Walter Pater: A Renaissance. Ford. Sebestyén Károly. KÖSZEGI LÁSZLÓ	374

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Briefe von Dorothea und Friedrich Schlegel an die Familie Paulus. H. v. KLEINMAYR	377
Emil Thomas: Studien zur lateinischen und griechischen Sprachgeschichte. RÉVAY JÓZSEF	380
H. Bulle: Handbuch der Archæologie. LÁNG MARGIT, LÁNG NÁNDOR	381
Walter Dohn: Das Jahr 1848 im deutschen Drama und Epos. SAS ANDOR	383
Adolph Roemer: Homerische Aufsätze. MARÓT KÁROLY	388
Hausrath-Marx: Griechische Märchen. VÉRTESY DEZSŐ	389
A. Meillet: Aperçu d'une histoire de la langue grecque. BENIGNY GYULA	392

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912/13.

Vezér Mór: Stilisztikai jegyzetek. ZLINSZKY ALADÁR	392
Bessenyei Lajos: Vázlat Platon Symposionjának tartalmáról. VAJTICZKY EMÁNUEL	394
Kelemen-Maron: Vörösmarty, az ember. ALSZEGHY ZSOLT	395

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1914 április 3-iki ülése	396
Megint a Toldi-monda. h.	396
Gaudy magyar vonatkozású novellája. GULYÁS PÁL	397
Veröffentlichungen des Bundes der Freunde des humanistischen Gymna- siums. HUSZTI JÓZSEF	398
Az Iréne-monda német feldolgozásaihoz. TROSTLER JÓZSEF	399
The Hungarian Brothers. BARANYAI ZOLTÁN	400
Kis János és Eschenburg. GÁLÓS REZSŐ	401
Szegedy Róza két német verse Kisfaludy Sándorhoz. PITROFF PÁL	402
Új könyvek	403
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek	405
Doktori dissertatiók 1913-ban	407

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuelhez** (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

ÉNEK AZ GAZDAGRUL.

Egy ilyen című s Toldy szerint XVI. századi költemény két változatban is ki van már adva, de jelentősége nem lévén felismerve, irodalomtörténeteink meg sem említik.

Egyik változatát Toldy közölte a *Magyar Költészet Kézikönyvében* (1855. I: 180—181. hh.) az ú. n. lipcsei kódexből, melynek betűhív másolata az Akadémia kéziratárában őriztetik. E közlés, három jelentéktelen szó-eltérés és a modernizált helyesírás leszámításával egészen hünek mondható. A költemény különben, melyet Toldy később, sem említett kézikönyve második (1876.) kiadásába, sem *Irodalomtörténeti Olvasókönyvébe* (1868.) nem vett fel, a lipcsei kódex 19- 20. levelén olvasható. Másik változatát Thaly közölte a *Régi Magyar Vitézi Énekekben* (1864. I: 337—340. l.) a Szencsey György-féle daloskönyv 193—195. lapjáról. A helyesírást ő is modernizálja, az 5. versszakban sorpótléku beszúr egy szót («sok»), az utolsóelőtti negyedikben két szó («kárhozatra jusson») sorrendjét felcseréli, s végül, a mit ő maga is megvall a jegyzetben, Toldy közléséből átvesz két versszakot, mely az ő forrásában hiányzott. A két-féle változat között az eltérés jelentéktelen. Szereztetése korát aligha megállapíthatni, hiszen ránk maradt alakjában jóval régebbi eredetinek is lehet a másolata. A lipcsei kódexet a XVII. században írta össze Nagy Tamás, a Szencsey-félét pedig a XVIII. sz. elején (de 1704 után) Szencsey György. Mind a kettőben vannak keltezett XVI. és XVII. századi darabok, de sorrendjükből semmi kronologiai következtetés, s így a közéjük ékelte keltezetlenek iratása idejére (minő a miénk is) a környező darabok dátumából semmi következtetést sem vonhatni.¹⁾

Lássuk talán magát a költeményt, a lipcsei kódex akadémiai másolatában olvasható szövege szerint (a versszakokat én számozom):

1. Oh mely nagy buijassagh az gonosz gazdagsagh ki embört el veszti atkozot hamissagh. 2. Csudalok en ember az te dolgaidon hogy te nem kereszed az örök életet. 3. Jutna iol eszödben az gazdag peldai. ki minden nap Biborban Barsonban iar vala. 4. Jaruan gazdag embör ugý halallia vala, minden gazdagsagat magától alittia.

¹⁾ A lipcsei kódexről l. Toldy: Új M. Múzeum, 1851—52. II: 1. l. — A Szencsey-féléről: Thaly: R. M. Vit. Énekek stb. 1864. I: 11—14. l. — S mindkettőről: Erdélyi Pál: *Énekeskönyveink a XVI. és XVII. században*. Budapest, 1899: 71., ill. 74. l.

5. Ez szot mondya vala hala neked lelköm, mert szok esztendeig elted iauaidot. 6. Megh szolita ötet Istennek Angiala, monda szegeny bolond mely nagiot alitas. 7. Tudod e megh kerik ma az te Lölködöt, az te szandekidat nem viheted véghez. 8. Az Vaczoran szolgak előtte vdvarlnak, Fiai leani előtte tanczolnak. 9. Trombitakat fuitat Virginakat niomtat giönieörködnek vala az egies italban. 10. Elő alomkorban az gazdag megh hala, belöle az Lölköt ki ragattak vala. 11. Az Lélek mellette am megh allapodek, kezde az holt testet oly igen pögdözni. 12. Oh te atkozot test férgeknek *elete*, Isten igeiere hogy nem igiekeztél. 13. Az Vr Jesus Christus Euangeliomat. hirdetőit giwöltöd hieneit karomlotad. 14. Tellies eletödben gazdagnak szolgaltal, azzal az ördögnek örömet szörzöttel. 15. Az Lélek azt mondgia no iay immar neköm, mert az en kinomnak soha ninczen Vége. 16. Atkozot az Attya kitöl fogantattam, atkozot az Ania ki ez Vilagra szült. 17. Atkozot gaadagsagh ki miat karhoztam, atkozot az ora melyben születtetem. 18. Szornüü az ördögnek az ö abrazattia, körmei clessek szaruai horgassak. 19. Kiuel bwnes lölköt ö magahoz vonsa, hogy ne idwözülön karhozatra menien. 20 Oh ti keresztinek hamar teryetek megh, az kegielmes Istent engeztellietek megh. 21. Diczerétöt mondgiunk imadkozásunkban, feyünket lehaituk nagy hala adással. 22. Diczeret Attyanak es az eo Fianak, Szent Lilek Innek (= *Istennek*) mind örökin amen. Finis.¹⁾

Kódexirodalomunk ismerői azonnal észrevehetik, hogy e szép költemény, melynek «rimetlen lejtékony páros sorait» méltán dicséri Toldy az idézett kiadvány tájékoztató jegyzetében (170. h.): a Nádor-kódexben olvasható *Visio Philibertinek* egy verses változata.²⁾ S ezzel meg van adva rendkívüli értéke is. Visio-jellege a versből nem tűnik ki, de kétségtelenné válik, mihelyt főbb mozzanataiban emlékezetünkbe idézzük a Nádor-kódexbeli prózai változatot.

Philibertus tulajdonképeni látomását a Nádor-kódexben a világ állhatatlanságáról s a gazdagság hívságos voltáról szóló kis elmélkedés vezeti be. Ez tart a kódex 308. lapjától a 312-ig. (Nyemlt. XV: 223—224. l.) Azután jön a látomás: Filbertus, Franciaországból való remete «imilyen látást látá:» egy lélek, néminemű holtestből kijövén, megállapodék és kezdé a testet «keményen fegyelmezni és dorgálni», mert ő miatta kell most neki elkárhoznia; mit ér most már a nyavalyás test a sok kincsesel, mit éltében gyűjtött, a nagy telkekkel, palotákkal, kilomb-kilomb jó ruhákkal, jelös vacsorákkal, jó «füves» borokkal; bezzeg nem törődik vele most már neki sem. A test válaszol, s a lelket hibáztatja, mert hisz neki kellett volna a gyarló testet fékeznie s jó útra vezetnie. Kétszer-kétszer szólal meg még mind-egyik, megújítva a kölesönös szemrehányást, magát mentegelve, majd pedig jajveszékelve szörnyű végzetén. Végül még egyszer szól a lélek, de előjön két ördög s pokolba ragadja. Eddig a látomás. (Nádor-kódex 312—340. l. Nyemlt. XV: 224—229. l.). Befelezésül «ez

¹⁾ Az itt közölt szöveg 15. versszaka nincs meg a Szencsey-Thaly-féle változatban. Viszont ez utóbbiban a 8. vsz. ilyen változatban olvasható: «Angyal mondásával semmit sem gondola, Vacsorára frissen konyháltatott vala».

²⁾ Más néven *Disputatio* (vagy *Conflictus*) *corporis et animae*.

szent jámbor» Filbertus önmagáról szól: igen megrettenve s elcsodálkozva serkent fel, hálát adott Istennek a látomásért s «ez világot mind ő verágával és ékösségével» megutálja (Nádor-kódex 341—342. l. Nyemlt. XV: 229. l.).

A vízió magva: *a holtestet korholó lélek, mely ördögöktől pokolra ritetik*: tárgya a külömben nagyon sokkal rövidebb költeménynek is. Eltérések: a költemény nem említi, hogy a mit előad, az Philibertus víziója volt; vagyis elejti témája vízió-jellegét. A lélek és test közt nem fejleszt ki párbeszédet, csak a lelket beszélteti. A gazdagot még életében bemutatja, holott a vízió előadása csak a halál utáni pillanattal, az elröppenni készülő lélek megszólamlásával kezdődik. Egyebekben a költemény csak rövidített s kétségtelen műérzékkel idomított változata a Visiónak. Tagoltsága is ugyanaz: elmélkedés (1-2. versszak), a gazdag példája (3-19. vsz.), tanulság (20-22. vsz.).

A *Visio Philibertine*nek kódexirodalmunkban csak az az egy fordítása ismeretes, mely a Nádor-kódex id. lapjain olvasható. Forrását, mint annyi másét, a felejtetetlen Katona Lajos mutatta ki *Túlvilági látomások kódexünkben* cz. értekezésében (Akad. Értesítő: 1907: 500—507. l.; továbbá: Irod. Tanulm. II: 115—117. l.; s Nyemlt. XV: XXX l.). Az a XII. századi latin vereszet, melyet a mi Nádor-kódexünk fordít, több kéziratban ismeretes; ezek közül különösen egy drezdaival mutat egyezést a magyar fordítás. Az az elmélkedés, mely mind a Nádor-kódexben, mind a közölt énekekben megelőzi a tulajdonképeni látomást, az eredeti szöveg kézírataiban is rendszeren együtt jár vele, csak hol előtte, hol utána helyezkedik el. Abban a változatban, melyet Edélestand du Méril *Poésies populaires latines antérieures au douzième siècle* (Paris, 1843) cz. kiadványa közöl (217—229. l.), s melyre Katona Lajos utalt a Nádor-kódex bevezetésében (Nyemlt. XV: XXX. l.), ez az elmélkedés a vízió után következik. E változat latin szövegének meglehetősen hű megfelelője a Nádor-kódexbeli magyar fordítás.

Lássuk röviden az *Ének a gazdagrul*, a Nádor-kódexbeli *Visio* s az *Edélestand du Méril*-féle fent idézett latin változat párhuzamos helyeit: Óh mely nagy bujaság az gonosz gazdagság, ki embőrt elveszti, átkozott hamisság (1. vsz.): O cödälatos hiw-ag O keserü merög siralmas zerelm caszdagsagoknak bö'sege Mire döglecz meg enne embörököt (kódex 309 310. l.): O miranda vanitas! O divitiarum amor lamentabilis! O virus amarum! cur tot viros inficis, faciendo carum hoc quod transit citius quam flamma stuparum? (Ed. du. M. 229. l.) — Óh te átkozott test, férgeknek élete (12. vsz.): ten magad vag' férgeknek etke (kódex 318. l.): es nunc esca vermibus (Ed. du M. 211. l.). — Átkozott az atya, kitől fogantattam, átkozott az anya, ki ez világra szült (16. vsz.; l. a 17-et is): lai enneköm hog' zülettem volt, iob aánamnac meheből a serbe vitettem volna legottan (kód. 316. l.): Heu! quod (quum) fui nata? Utinam ad tumulum fuissem translata! (Ed. du M. 220. l.) — A 3-9. vsz. a dölyfös gazdag mulatozását mutatja be; e résznek, mint mondtam, nincs elbeszélésbeli szerepe a Visióban, de a test és lélek ott olvasható szemrehányásai elég anyagot nyújtanak egy ilyen ábrázolat megalkotásához; v. ö. a kódex 314 315. lapjáról: hova löth mastan a nag' család, ki tegöd követvala; s a 318-ról: Ninčen immar...

sem ielös vačorad sem io fuees boraid (megfelelő helyek a latinban is). Az isten angyala, a halálhírnök szerepe nincs meg ugyan a Visióban, de van világos czélzás a gazdag hirtelen halálára, mely a világi szerencse és elbizakodottság tetejéről buktatja alá: micoron teneköd tegetlen mosol'ogvala ez velagi čalardsag, es hozzu eletőth erőssen fogadvala, nem aleytőd vala hog' meg halnal, De a halal tegöd le eyte (kód. 327.8. l.): Sed cum tibi pridie mundi fraus arrisit, et vitam diuturnam firmiter promisit, mori non putaveras, sed mors hoc elisit quando de palatio ad tumbam te misit. (Ed. du M. 224-225. l.). Vagyis az ének megjeleníti, a mit a Visio csak ömleget.

Hogy az *Ének a gazdagról* a *Visio Philiberti* azon változatán alapszik-e, melynek egyetlen magyar prózai fordítása a Nádor-kódexben maradt fenn (s melylyel itt most, mint láttuk, némi szövegszerinti rokonságot is mutat): s hogy egyáltalán *fordítása-e* valamely latin eredetinek, vagy pedig a *Visio* ismeretén alapuló szabad verses feldolgozás: annak eldöntésére, a szükséges adatokkal nem rendelkezvén, nem érzem magamat illetékesnek. Egyéb czélom nem volt, mint hogy felhívjam a figyelmet e költeményre s jelentőségére rámutassak. A Nádor-kódexbeli *Visio* jelentőségét eléggé megállapította Katona Lajos, mikor föléje helyezte azt a *Passiónak*, melyben Toldy a Nádor-kódex «fénypontját» látta, s föléje az ugyanazon kódexbeli gyönyörű Mária-siralomnak is, melyet Toldy «öszves középkori irodalmunk tán legszebb művének» tartott. A verses forma, a rimtelen tizenkettősökből alakuló versszakozás, melyet most tárgyalt változata tüntet fel s mely némely székely balladánkban oly saját művészi színezettel hat; de a művészet is (már akár magyar, akár idegen kéztől származik is végeredményben), mely a meglehetősen terjengős víziót oly biztos ökonomiával tömöríti igazi költeménnyé: becsét csak növelheti. Tény az, hogy úgy a mint van, egyik legkiválóbb emléke XVI-XVII. századi verses irodalmunknak s méltán foglalna helyet irodalomtörténeti olvasókönyveinkben.¹⁾

(Budapest.)

HORVÁTH JÁNOS.

¹⁾ XVII. századi s XVIII. század-eleji kath. énekeskönyveinkben (így: *Cantus Catholici*. 1651: 235—237. l. és *Cantus Catholici ex editione Scepseriana*. 1703: 234—236. l.) van egy ének «Az halandófégről», mely egy Horrenda Mors kezdetű latinnak a fordítása. Egy versszakában a test szidalmazása, máshol a gazdagságra s a hirtelen elmúlásra való czélzás olvasható benne. Ezeknek nyilván semmi közük a *Visio Philiberti*-hez. Ellenben a *Visio* közelebbi, bár meglehetősen elhalványult rokonának látszik a *Cantus Catholici* 1703: 243—246. lapján közölt ének «A' Dus-Gazdag kinnyairul pokolban». Ez énekben a pokolra jutott gazdag beszél, előadja szörnyű kínjait s szánja-bánja világi életét. Egyenesen úgy kezdődik, mintha a lélek beszélne s vádolná a testet, mint a Visióban: «Oh bú-látott, lok kén vallott gyarló testem: Melly nagy kinban, siralomban érted eftem. Ejjel, nappal jajgatással magam csak veztem, silylyeftem» (id. h. 243. l.). Apránkint azonban elvész annak a tudata, hogy a lélek beszél, s csak úgy általában a «gazdag»-nak a siránkozását halljuk. Hát-rább, mikor már kínjait, elrémitő részletezéssel. előadta, olyan formán átkozta magát, mint a Visio-beli lélek; «Oh átkozott kinra hozott vigaságim! Búra, jajra engem adott bújaságim! Vaj, pokolban febes lángban

A CSODASZARVAS MONDÁJA A BIZÁNCZI ÍRÓKNÁL.

(Vége.)

A bizánczi történeti művek a XI. századig megőrizték a monda emlékét. Ettől kezdve a bizánczi írók nem érdeklődnek többé a távoli múlt eseményei iránt; teljesen leköti őket küzdelmes, hanyatló korok történetének megörökítése. Konstantinos Porphyrogenetos császár már a X. században jónak látja kivonatokat készíttetni a régi íróból, hogy azokat a feledéstől megmentse. A kivonatok egy csekély része ránk maradt, de az eredeti népvándorlaskorabeli források legtöbbször — köztük Priskos — elveszett. A konstantinosi kivonat-gyűjtemények közt volt egy *Ἐπεὶ κορυφαίας* című. Ebben bizonyára együtt találtuk volna a csodaszarvas mondájának összes görög feljegyzéseit!

A mint a bizánczi írók egész sora Priskosból merítette a húnokra vonatkozó ismereteit, úgy a középkori latin írók szemében a nagy tekintélynek örvendő Jordanes kompilált munkája volt a húnok történetének hiteles forrása. Innen került át a csodaszarvas mondája a későbbi krónikákba; Jordanes nyomán ismétli *Widukind*,¹⁾ *Sigebertus Gemblacensis*,²⁾ *Gotifredus Viterbiensis*,³⁾ *Vincentius Bellocacensis*⁴⁾ és mások, köztük — ha nem is közvetlenül — a *magyar krónikák*. Mindezek a késői középkori feljegyzések csak többé-kevésbé hű másolatai Jordanes szövegének s ha találunk bennük itt-ott egy-egy eredeti új vonást, az nem a mondaalkotó népképzlet hatását mutatja s így mondatörténeti értéke nincs, hanem csak a leíró krónikásra jellemző, a ki saját felfogásának megfelelőleg változtat forrása szövegén.⁵⁾

Áttekintettük a monda egyes feljegyzéseit s igyekeztünk meghatározni ezek egymáshoz való viszonyát, leszármazását. Láttuk, hogy már az V. század elején felbukkan Eunapiosnál s az V. század második felében Priskos újra feljegyzi; ettől kezdve — mint a későbbi

vágyakozó mulatásim. — Atkozott volt földön néktek engedésem! Atkozott volt ez világra születésem!... Atkozott volt a' ki szült volt ez világra! Atkozott volt, ki nevelt volt illy nagy búra!... Oh! atkozott fősvény finár gazdagságim, Kincfel bőves jókkal telyes tárházaim» (id. h. 245. l.). — Egyébként jóval terjedelmesebb — 35 versszak! — a fent ismertetett ének-nél. Mintha ugyanazon történetnek adná az utolsó felvonását, de mellőzve az előzményeket. Mindenesetre ugyanazon jámbor inspiráció szülötte.

¹⁾ Res gesta Saxonica, I. 18. (Mon. Germ. V. 425—426. lk.)

²⁾ Chronica (Migne: PL. CLX. p. 64.)

³⁾ Pantheon (Mon. Germ. XXII. p. 183.)

⁴⁾ Speculum historiale. XV. 16. ed. Venetiis. 1591. p. 212.

⁵⁾ Mint ilyen érdekes, az írókra jellemző változtatást említjük meg, hogy Sozomenos görög írónál a húnok a Maeotison átkelve, az új földet *földművelésre* alkalmasnak találják, Widukind német krónikás szerint *városokat és várakat* látnak ott; a magyar krónikák szerint Hunor és Magor felfedezik, hogy az új vidék kövér *legelőt* nyújt.

görög és latin feljegyzések egybehangzóan bizonyítják — könyvből könyvbe vándorol. A források kritikai vizsgálata tehát nem támogatja Sebestyén szavait: «Benne volt már (t. i. a csodaszarvas) abban a változatban, a melyet... Cassiodorus... 537 előtt a húnok elől menekülő gótok ajkáról lejegyzett. A Maeotis vidékéhez rögzített monda Procopius értesülése szerint utóbb az itt tanyázó uturgurokra és kuturgurokra szállt.¹⁾ A ráuk maradt változatok mind két szájhagyományból merítő főforrásra: Eunapiosra s Priskosra mennek vissza.

E határozott történeti adatok nyomán megkísérrelhetjük megállapítani a húnok maeotisi átkeléséhez fűződő csodaszarvas-monda eredetét, az elemeket, a melyekből szövődött s rámutatni azokra a kortörténeti és pszichológiai mozzanatokra, melyek eredményeképen ezek az elemek összeszővődtek.

Már a húnokra vonatkozó első szétszórt irodalmi említések visszatükröztetik azt az általános félelmet, rémületet, melyet az ismeretlen barbár nép megjelenése felidézett. Természetes, hogy a távol Keletről, a bizáncziak s rómaiak előtt homályosan ismert vidékekről érkező népet, mely villámgyorsasággal közeledett a római birodalom határai felé, a félelmek, ijesztő képzetek egész sorozata kísérte. A történetírók sötét színekkel rajzolják meg kegyetlen, vad szokásait, nomád életmódját. De a rémülettel karöltve járt az érdeklődés. S minthogy e nép egész multja, eredete, ismeretlen volt előttük, a régi írók műveire fordulnak tanácsért s ott keresik az új ellenség nyomait. A valóságnak megfelelő, minden vonásában hű képet a húnokról csak Priskos tudott adni. Eunapios s az ő utána induló bizánczi írók *ἔκ τῶν παλαιῶν συνθημάτων* akarják megírni a húnok történetét. Ókori, herodotosi népekkel azonosítják őket. A bizánczi írók később még határozottabban, jellemzőbben kidomborodó archaisztól hajlama²⁾ már a húnokra vonatkoztatott népnevek kiválasztásában is megnyilvánul. A húnok igazi ethnikai jellegének meghatározásáig, a melyhez hosszabb érintkezés s a rokon népek ismerete szükséges, a bizánczi írók nem jutottak el; e tekintetben adataik nem szolgálhatnak újabb tanulságokkal. Azonosításaik — minthogy sem az újonnan felbukkanó népet, sem a régi herodotosi népet nem ismerték közelebről — nagyobbára csak külső vonások s a földrajzi elhelyezkedés alapján történnek. Ez utóbbi szempontból érdemelnek figyelmet tudósításaik, a melyek nyomán megrajzolhatjuk a húnok vándorútjának egyes állomásait. Ezek is azt mutatják, hogy a húnok a maeotisi átkeléssel léptek be a bizáncziak érdeklődési körébe s lettek ismertekké.³⁾

¹⁾ A magyar honfoglalás mondái. I. 346. l.

²⁾ V. ö. Darkó: A magyarokra vonatkozó népnevek a bizánczi íróknál. 1910.

³⁾ A húnokat a bizánczi írók a következő herodotosi népekkel azonosítják: *a) Σύροα*: a húnok legelterjedtebb neve; először Theodoretosnál: Hist. eccl. V, 37.; Priskosnál és másoknál. *b) Μασσαγέται*: (a Kaspi-tengertől keletre), késői azonosítás, Prokop.: De bello Vand. I. 11. s még több helyen, Euagrius: Hist. eccl. III. 2. *c) Κιμμέριοι*: (a Maeotistól keletre és Chersonesus Tauricában) Prokop.: De bello Goth. IV. 5.

A IV. század végén hirtelen feltűnő hún nép hatásának jellemzésére szolgált az a szerep is, melyet a keresztény felfogásban játszik. Az egyházi írók az ótestamentum félelmes képzeivel kapcsolják össze s ez az összekapcsolás jellemző a kor hangulatára is. A népvándorlás korának kereszténysége a kelet felől megjelenő húnokban, a kik összeomlással fenyegették a hanyatló régi világot, Isten haragjának szimbolumát látta, a bibliai *Gog-Magog* népet¹⁾ s úgy vélte: beteljesedett a próféták jóslata, Isten a népvándorlás e vad csapataiban, melyek súlyos léptei alatt szinte megrendült az antik világ amúgy is ingadozó talaja, elküldte bosszúja eszközeit. Az egyházi beszédekben gyakran felbukkan a húnok neve; a papok a szentírás jöveteleit rájuk vonatkoztatják. Ruas hún királyt 433-ban vad csapataival végigpusztítja Thrakiát s már-már Konstantinápolyt is ostrom alá veszi. A keletrómai birodalom fővárosát nagy veszély fenyegeti, de csoda történik. Ruas királyt lesújtja a villám, népét pedig dögvész s az égből leszálló tűz tizedeli meg. Az események közvetlen hatása alatt Proklos püspök hatalmas beszédet tart s Ezechiél próféta szavait (391-7), melyek megjósolják Gog, Ros (?), Misoch s Thobel királyok és népük romlását, az isteni segítséggel legyőzött Ruas királyra és népére vonatkoztatja.²⁾ Hieronymus Habakuk próféta egy helyére (18) czélozva «Észak farkasai»-nak nevezi a húnokat.³⁾ Philostorgios a sok csapást, mely a birodalmat sújtja, közte a barbárok betörését Isten büntetésének tekinti s nála már — itt még csak általánosságban — felmerül a *flagellum Dei* képze,⁴⁾ mely később Attila félelmes jelzője lesz.

A húnok megjelenése az egész görög-római világot felrázta; csodás, hirtelen feltűnésük élénken foglalkoztatta a népek képzeletét. Nem kellett századok történeti távlata ahhoz, hogy belássák, milyen kiszámíthatatlan jelentősége volt európai betörésüknek s milyen nagy csapást mértek a barbár csapatok az antik világ roskadozó falaira. A Maeotis nyugati partjairól elűzött gótok, a kiket Valens császár

d) *Σύρσαι βασιλεῖς* (a Tanais és Borysthenes közt) Zosimos IV. 20.

e) *Νεβροί* (a Tyrastól északra) Philostorgios: Hist. eccl. IX. 17.

f) *Σιτύωνες* (az Ister mellett) Zosimos IV. 20.

¹⁾ Erre czéloz Hieronymus 399-ben írt levelében; epist. LXXVII. (Migne: PL. XXII. 695. l.): ecce subito discurrentibus nuntiis, Oriens totus intremuit, ab ultima Maeotide inter glaciale Tanain et Massagetarum immanes populos, ubi *Caucasi rupibus, feras gentes Alexandri claustra cohibent*, erupisse Hunnorum examina... Avertat Jezus ab orbe Romano tales ultra bestias. — Orosius: VII. 33. gens Hunnorum *diu inaccessis seclusa montibus*, repentina rabie percita exarsit in Gothos... A Gog-Magog mondára vonatkozólag v. ö. Fóti L.: Gog u. Magog. Der anonyme Notar König Bélas (Ung. Rundschau I. [1912.] 618. s k. lk.)

²⁾ Sokrates: Hist. eccl. VII. 43. (Migne: PG. LXVII. 833. l.) — V. ö. Theodoretos: Hist. eccl. V. 37. (ed. Parmentier. 1911. 340. l.) — Priskos *Ῥοῦας*-át Sokrates *Ῥούγας*-nak, Theodoretos pedig *Ῥοῖλας*-nak írja.

³⁾ Epist. LX. (Migne: PL. XXII. 600. l.): Ecce tibi anno præterito (= 395)... non iam Arabia, sed *Septentrionis lupi*, tantas brevi provincias percurrerunt.

⁴⁾ Hist. eccl. XII. 9. (ed. Bidez. 147. l.): καὶ ἄλλα δὲ τοιοῦτότροπα παύη... δεικνύοντα... *σειῶς ἀγανὰ κτήσεως μάλιστα ἐπαφῆναι*.

bebocsátott a római birodalom területére s Thrákiában telepített le, bizonyára sokat meséltek már az ismeretlen új ellenségről. Mindenféle keletkeztek mende-mondák, csodás elbeszélések, hogy a húnok hogyan lépték át Európa határát, hogyan keltek át a járhatatlannak vélt Maotison, s hogy bukkantak fel váratlanul a gótok előtt. A barbár csapatok talán még messze voltak Bizáncz falaitól, mikor már a híruk keltette általános félelem hatása alatt megszületett róluk az első monda.

Mellőzve ezúttal Sebestyénnek s újabban Pschmadtnak a szarvasmonda mythikus eredetére vonatkozó kutatásait, melyek ismertetése messze vezetne célunktól,¹⁾ történeti talajon maradva csak annak megállapítására szorítkozunk, hogy az üldözött szarvas mondája már görög földön is megvolt. Először a Herakles-mondakörbe fonódva bukkan fel: Herakles harmadik munkája az aranyszarvú kernyiai szarvasünű üldözése és elfogatása.²⁾ A Kr. u. II. századi Pausanias a mondának két lokális hajtásáról tudósít, a mi azt bizonyítja, hogy korában már nagyon el volt terjedve. Az egyik a saronai öböl nevével függ össze; egy Saron nevű vadász üldöz egy szarvasünőt s közben a tengerbe vész, a mely tőle kapja nevét.³⁾ A másik változat szerint a szarvasünő a stymphaliai mocsárba csalja az őt követő vadászt.⁴⁾ E görög talajon meglevő szarvasmondákkal függ össze a húnokra vonatkozó monda, a mint erre már Pelmadt is rámutatott.⁵⁾ De az antik szarvas-mondákban a főmotivum mindenütt az üldözés; a vadásznak a szarvasünő hajszolása közben tengeren vagy nagy vizen kell keresztülgázolnia. A szarvasnak, mint vezérállatnak, útmutatónak a szerepe — a mint ezt a húnokra vonatkozó mondában, már Sozomenos feljegyzésében láttuk — a görög mondákból még hiányzik. Ezt a vonást másutt kell keresnünk; más monda hatása alatt kerülhetett ide. Megtaláljuk a görög Io-monda egyes változataiban.

Az Io-mythosszal kapcsolatban már az ókorban alakultak ki lokális mondák az Io-bejárta helyeken. Egy ilyet őrzött meg a Kr. u. II. századi Arrianos egyik töredéke. E szerint a thrák Bosporos neve Io átkelésétől vette nevét. Csakhogy — mondja Arrianos⁶⁾ — van egy más monda is, a mely szerint a Bosporos neve nem Iotól, hanem egy más tehéntől ered, a mely a phrygektől üldözve Chalkedon és Byzantion közt átkelt a tengeren s üldözőinek isteni jóslat folytán

¹⁾ E helyen csak röviden utalok ismertetésemre, melyben Pschmidt kutatásairól számoltam be (v. ö. EPhK. XXXVIII. [1914.] 125. s k. lk.)

²⁾ Apollodoros: Bibl. II. 81.

³⁾ Paus. II. 30. 7.

⁴⁾ Paus. VIII. 22. 9.

⁵⁾ i. m. 30. l.

⁶⁾ Arrianos fragmentuma Eustathiosnál: Comment. in Dionys. Perieg. 140. (Müller: GGM. II. 241. l.): Λέγει δὲ ὁ αὐτὸς (sc. Ἀρριανός) καὶ ὅτι κατὰ τινὰς οὐκ ἀπὸ τῆς ῥηθείας βουῆς (sc. Ἰούς) ὁ τοιοῦτος Βόσπορος, ἀλλ' ἀπὸ τινος ἑτέρας ὀνόμασται, ἥτις, φησί, Φρυγῶν ἐπικαιμένων, ἐμβάλλει ἀδεῶς εἰς τὴν ἄλλασσαν, καὶ περιπίπτει ἀβλαβῶς τὸν κατὰ Χαλκηδῶνα καὶ Βυζάντιον Βόσπορον καὶ οὕτω καθ' ἡγεμονίαν ἐκείνοιο γίνεται κατὰ τινὰ θεοφορίαν (ἤγουν μαντείαν), ἥτις διεκελεύετο βουῆν ἡγεμόνα καταστῆσαι τῆς ὀδοῦ. "Ὁ καὶ ποιήσαντες ἐκείνοι διεπεραιώσαντο ἀσφαλῶς. . .

megmutatta az átvezető útát. Ilyen lokális mondák, melyekben Io, illetve a helyébe lépő tehén útmutatóként, vezetőként szerepelt, fűződhetek a kimmeriai Bosporoshoz is. Ezek egy hajtását kell látnunk a húnokra vonatkozó mondában, hol Io mythikus szerepének emléke még élénken megmaradt, a mint ezt Szozomenos szövegében a rá-vonatkozó speciális jelző (οἰστροπιλήξ) mutatja. A húnok európai betörése a Maeotis vidékéhez, az Európát és Ázsiát elhatároló kimmeriai Bosporoshoz kapcsolódott; itt bukkantak fel a mit sem sejtő gótok előtt. Ide fűződtek az Io-mythos lokális változatai is. Természetes volt az összekapcsolás. Io, vagy a helyébe lépő tehén mutatja meg a húnoknak az útát a Maeotis ingoványain át. Ez a monda kiindulópontja. Minthogy pedig a görög foidön már el volt terjedve a hozzá hasonló szarvas-monda, melyben a lényeges vonások: víz, üldözött vad, üldöző mind együtt szerepeltek, s a melynek szála talán szintén a Maeotis vidékéhez fűződtek (egyes változatok szerint Herakle, a keryniai szarvasűnőt Skythiába üldözte),¹⁾ az Io-mythos nyomán kialakult, eredeti monda mellett létrejött mint második mondanál változat: a húnokat vezető csodaszarvas mondája, melyben a szarvas vezető-szerepét az Io helyébe lépő tehéntől kapta.²⁾

A húnokra vonatkozó csodaszarvas-mondában tehát — hol az üldözés és vezetés két egymásba kapcsolódó főmotívumként emelkedik ki — két antik talajon már meglévő monda hajtásai fonódnak össze, a mint ez Szozomenos szövegéből, hol a két változat még egymás mellett áll, határozottan megállapítható.

Később az eredetibb, Io mythikus átkeelésének nyomán elkeletkezett változat háttérbe szorult, feledésbe merült. Már Szozomenosnál előtérbe nyomul a népiesebb szarvasmonda, a mely később nagyon elterjedt. Attila korában, mikor Priskos újra feljegyzi, már közismert lehetett. A monda igazi élete a népvándorlás első századára esik. Eredetében, czélzatában teljesen e kor szülötte. Ez alatt az idő alatt határozott fejlődésen megy át; kikerekedik, kibővül. Eunapiosnál s a tőle függő feljegyzésekben még nagyon szorosan kapcsolódik az alapjául szolgáló történeti és földrajzi tényekhez. Később e kapcsolat meglazul. A monda fejlődésével a történeti és földrajzi keretek természetsszerűleg kezdenek elbomályosodni s helyettük nagyobb szerepe jut a képzeletnek, a csodás elemnek. Szozomenosnál a monda még egyszerű mesés elbeszélésként jelenik meg. Mikor aztán Attilának, az Isten ostorának keze végigsújt egész Európán s így még elevenebbé, erősebbé lesz a húnokat már első megjelenésükkor körülvevő félelem, rettegés, teljesen kialakul a monda. Prokopios és Jordanes a szarvast igazán «csodaszarvas»-nak, csodás, démonikus lénynek tüntetik fel, a

¹⁾ Schol. in Pind. Olymp. III. 45. (ed. Drachmann. 1903. p. 119.): ... διὰ τοῦτο προσεβλήθη παραγνήσσει εἰς τὴν γῆν τοῦ Ἰστροῦ ποταμοῦ, εἰς τὴν Σκυθίαν.

²⁾ A két monda összeolvadása tisztázza azt a kérdést, a mire nézve Pschmadt nem ad magyarázatot, hogy miért lett a húnokra vonatkozó mondában az üldözött szarvasból vezető szarvas? V. ö. erre vonatkozólag Pschmadt szavait (i. m. 31. l.): «Bei der Übertragung der hindensage auf die verfolge jagdtier rein zufällig und sekundär den character eines führers.»

mely csak azért jelenik meg, hogy a húnokat a Maeotis gázlóján át vezetve, romlást hozzon az ott lakó népekre s egész Európára.

A monda eredetére vonatkozó vizsgálódásaink arra az eredményre vezettek, hogy a csodaszarvas mondája görög talajon keletkezett s itt kapcsolódott a húnokhoz. E mellett bizonyít — a mit különösen ki kell emelnünk — a monda határozott lokalizálódása a kimmeriai Bosporoshoz, a mely az ókor földrajzi fogalmai szerint Európa és Ázsia határa volt. A maeotisi átkelés a nomád hún nép számára, a mely vándorlásai alatt számtalanszor kelt át nagy vizeken, nem volt olyan jelentős esemény, hogy mondaalakulás kiindulópontjául szolgálhatott volna. De az egész antik világ sorsa eldőlt, a mikor a barbár csapatok átlépték Európa határát, a mikor a csodaszarvas — a hogy a képzelet kiszínezte — megmutatta a hún vadászoknak a Maeotis járhatatlan ingoványain át az Európa felé vezető utat. Ennek emlékét őrzi a monda. Nem a támadó hún nép hozta ezt magával: a megtámadott népek ajkán keletkezett.

Áttekintettük a monda kialakulását, fejlődését, vándorútját s míg így kissé belepillantottunk a mondaalakulás titkos műhelyébe, sikerült talán visszakísérni eredete felé s rámutatni szülőhelyére: a klasszikus földre. Innen kelt útra sok más társával együtt Arany János szájról-szájra szálló regéje.

(Budapest.)

MORAVCSIK GYULA.

SZIGLIGETI „SZÖKÖTT KATONÁ“-JÁNAK KÜLFÖLDI ELEMELI.

(IV. közlemény.)

A subordinatio drámáin belül szűkebb csoportot alkotnak a deserteur-drámák. Minthogy ezekben a Sedaine és Mercier motívumai összevegyülnek, czélszerű lesz a téma történetét egységesen továbbkísérni.¹⁾

GOTTLIEB STEPHANIE der Jüngere, a bécsi közönség kedvelt írója és színésze volt az első, ki fölismerte a témában rejtlő színpadi értéket. Bécsben — hol, mint láttuk, a komikus deserteur típusa már előbb egyik otthonára talált — ép úgy kedvelték Sedaine és Mercier darabját is, utóbbi francziánl is színrekerült,²⁾ sőt ugyanott olaszul is egy hasonló opera (*Il Disertore*) számos előadást ért meg.³⁾

¹⁾ Nem sikerült címüknél többet megtudnom a köv. Sedaine- és Mercier-utánzatokról: K. H. v. Trautzschen, *Freiherr von Bardenfels*; K. Louise Hempel, *Der ehrliche Schweizer* (1776), J. C. Kafka, *Der Transport* (1777), Stockmayer (i. m. 93—94. l.) is csak nevüket említi jegyzetben.

²⁾ F. Müller, *Genauere Nachrichten von beyden k. k. Schaubühnen in Wien*. Pressburg und Leipzig 1772. 63. l.; O. Rub, *Das Burghtheater*. Wien, 1913. 6. l.

³⁾ *Wiener Theater-Almanach für das Jahr 1794.* és: 1795.

Stephanie a *Deserteur aus Kindesliebe* (1773) cz. színművében a népies elem erős hangsúlyozásával viszi realisabb térre a témát. Egykorú viszonyok színrehozásával akart hatni. Egy közkatonát léptet föl, ki szökést színel, hogy följelentéseért és kézrekerítéseért pénzzutalom jusson nyomorúságban sínylő szüleinek. A Sedaine-féle börtönjele-
net¹⁾ és a király kegyelme sem hiányzanak e darabból, mely az önfel-
áldozó fiú szeretet motivumát egy újsághírből kapta,²⁾ bár irodalmi
előképe már ennek is megvolt Ch. G. Fenouillot de Falbaire egyik
híres darabjában.³⁾

Stephanie közvetlen utóda egy névtelenül és évszám nélkül
megjelent kétfölvonásos ballet (*Der weibliche Deserteur*),⁴⁾ melyben
egy katonaruhába öltözött nő a halálraítelt deserteur, kit aztán a
kedvesétől, az őrnagytól kapott gyűrűje ment meg.

A témának Mercier-féle tragikus fölfogását utítja föl IFFLAND,
az érzékeny jelenetek mestere. Az *Albert von Thurneysen* (1781)
főhőse kedvese hívására elhagyja fontos őrhelyét és rendezvousra siet,
melytől a leány életét tette függővé. Szülei ugyanis máshoz kényszer-
rítették és hűségéről akarja Thurneysent biztosítani. A tisztí köteles-
ségről való megfélekedésnek könyörtelen halál a büntetése.

J. D. BEIL — *Curd von Spartau* (1790) cz. darabjában — a
Stephanie falusi milieujének átvétele mellett, a «törvénytelen fiú»
egészen Szigligetiig elható motivumával fejleszti tovább a témát.
Beil is egy parasztfiút szerepeltet, ki egy éjszaka a közeli táborból
hazaszkik inséget szenvedő anyja meglátogatására. Elfogják, mint
katonaszökevényt s már bekötött szemmel a vesztőhelyen áll,⁵⁾ mikor
megérkezik Spartau generális kegyelme, ki halálos ágyán fölismeri a
közvitészben saját fiát, annak anyjában pedig a fiatalkorában elcsábított
parasztlányt.

Az a motivum, hogy egy apa kezében van eleinte föl nem
ismert törvénytelen fiának élete, Beil darabjával egyidőben (1790)
jelenik meg a színpadon KOTZEBUENÁL is,⁶⁾ kinek hőse csak e moti-

¹⁾ A börtön, Gerstenberg *Ugolinoja* (1768) óta, a lovagdrámáknak is
kedvelt motivuma volt. V. ö. O. Brahm, *Das deutsche Ritterdrama*. 1880. 147. l.

²⁾ *Chronologie des deutschen Theaters 1775*. 338. l. V. ö. *Allg. Deutsche
Biogr.* 36. köt. 1893. 99. l. (O. Walzel). — Hasonló anekdota található
J. Bilderbecknek (Kertbeny szerint *Magyarországi német könyvészet* I.
köt. 71. és 123. l. francia forrásokon alapuló) *Historische Anekdoten* cz.
gyűjteményében (III. rész, Pesth. 1811. II. szakasz 23. l.: «Maria Theresia
loht die heldenmüthige Aufopferung kindlicher Liebe»).

³⁾ *L'Honnête Criminel* (1767). Jean Fabre, üldözött protestáns, egy-
korú történetének dramatizálása, ki elfogott öreg apja helyett maga jelent-
kezik a gályarabság elszenvédésére, melyből aztán kegyelem útján ki-
szabadul.

⁴⁾ 1773 vagy 1774-ből. Stockmayer i. m. 89. és 102. l.

⁵⁾ A vesztőhely nincs előttünk a színen. V. ö. azonban Goldoninál:
III. 10—11.

⁶⁾ *Das Kind der Liebe, oder Strassenräuber aus kindlicher Liebe*.
Leipzig, 1791. Egy szabadságot katoná — a «szerelem gyermeke» —
hogy előző anyján segítsen, rablásra szánja el magát s véletlenül épen a
saját (előtte ismeretlen) apját támadja meg. — Van Kotzebuének egy
Deserteur cz. darabja is (1808), melyben azonban csak egy fiktív deserteur

vum, s nem egyúttal a dezertálás révén is, hozható rokonságba a Szigligeti szökött katonájával. Stephanie, Beil és Kotzebue említett darabjai szorosabban összetartoznak és Möller Walltronjával együtt ¹⁾ a legnagyobb sikereket érték el a Sedaine- és Mercier-utánzatok között.

Az osztrákok külön deserteur-típusát K. F. HENSLEK — az érdemes bécsi és pozsonyi színházigazgató és kedvelt színpadi író — próbálta megteremteni (*Der österreichische Deserteur* 1791).²⁾ Hensler darabjában Sedaine, Mercier és Iffland reminiscenciái folynak össze. Sedaine-féle hagyomány a börtönjelenet a halálraítélthez jövő kedvessel, valamint a népies milieu, a mit már Stephanie is továbbfejlesztett. Az alaptalan szerelmi kéttségbeesés és az önvád, melynek következtében Bronnert mint szökevényt eltélik, szintén megvoltak már Sedaine *Déserteur*-jében. Sedainere vezethető vissza a szökevénybe szerelmes falusi lány típusa is. Merciertől való a föl nem ismert fiát agyonlövetni készülő generális alakja. Viszont Iffland hatására vall az a motívum, hogy a főhős itt is engedély nélküli találkára megy, melyen máshoz erőltetett kedvesével (egy színésznővel) jön össze. Hensler, a hagyományhoz híven, gondoskodik a katonaelet külsőségeinek bemutatásáról is. Az «Aufklärung» állambölcselete, mely már Sedainénél a királytól küldeti a kegyelmet, külön tirádákban is megnyilatkozik («Unser König ist von seinem Volk anbebetet» stb.). Több mozzanat mutat ezenkívül egyezést a *Szökött katonával*, ezért még alább bővebben is kell szólnunk a Hensler darabjáról.

A bécsi drámaírók közül a Stephanie és Hensler deserteur-darabjai mellé sorakozik E. SCHIKANEDER a *Die Postknechte, oder die Hochzeit ohne Braut* (1792) cz. vígjátékával.³⁾ A bonyodalmat itt az okozza, hogy a postamester leányának kedveséről, a postakocsisról, kiderül, hogy álruhában rejtőző szökött katoná. Természetesen a deus ex machinát — hosszú elfogatási kalandok után — Schikaneder is alkalmazza: kisül, hogy egy jóakaró százados (a leány bátyja) még a szökés előtt kiváltotta a katona szabadságlevelét. (Ez a motívum már Ducange ismertetett deserteurdrámájában is megvan.)

A deserteur-operák előtt is megnyílik a német színpad.⁴⁾ H. K.

(egy katonaruhába bujtatott nő) szerepel, Beaumarchais *Barbier de Séville*-jére emlékeztető keretben.

¹⁾ V. ö. ezekről és Iffland darabjáról Stockmayer i. m. 25. és 34–38. l.

²⁾ Stockmayer i. m. 94. l.: «Dies Stück ist mir unbekannt geblieben.» V. ö. E. v. Komorzinsky, *Karl Friedrich Hensler: Jahrbuch der Grillparzer-Gesellschaft*. 24. köt. Wien, 1913. 153. l.

³⁾ Komorzynski, *Emanuel Schikaneder*. Berlin, 1901. 87. l.

⁴⁾ Hogy a deserteur mennyire meggyökerezett alakja volt a társadalomnak, a novellairodalom is visszatükrözteti. A B. Meissner egyik «igaz történet»-ében (*Skizzen*. XIII. köt. Leipzig 1796. 424. l.: *D. Junker und der Deserteur*) egy orvos megment egy fölakasztott (!) tetszhalott deserteurt, ki fölébred nála éjjel a hullák között. Fr. Rochlitz (*Auswahl des Besten aus F. R. sämmtl. Schriften*. Züllichau, 1821. III. köt. 311. l.: *Der Deserteur*) egy örült leányt mutat be, kinek kedvesét igaztalanul végezték ki, mint szökevényt. Csak czímük után ismerem a következő novellákat: *Der Deserteur*. Aus der spanischen Inquisition. Wien, 1783. [V. ö. Heinsius, *Bücher-Lexicon*]; F. W. Caspari, *Der Deserteur im Angesicht des Kaisers der Franzosen*. Eine Geschichte... aus den Zeiten... Napoleons... Quedlinburg, 1832. [V. ö. Kayser, *Bücher-Lexicon*].

Ebell kétfőlvonásos operáját (*Der Deserteur*) Berlinben adják először (1799).¹⁾ F. L. Mayer a Dupaty ismertetett darabját fordítja németre.²⁾ A deserteur-ballettek is kedveltek voltak. A Gardel említett franciaia balletjét Lauchery jun. rendezi berlini színre (1808).³⁾

Bécs nem szűnt meg külön cenzurama lenni a deserteur-tárgy kultiválásának. Dupaty darabját a Burgtheater már 1804-ben előadhatja Schneller fordításában (*Gefangenschaft aus Liebe*), melyet 1825-ben P. A. Wolf átdolgozása (*Die drei Gefangenen*) újít föl.⁴⁾ A Mercier *Déserteur*-jének még 1814-ben is akad átdolgozója: STEGMAYER, kinek a mannheimi fordítás (1771, l. főntebb) alapján készült darabját (*Der Deserteur, oder die teutschen Truppen in Frankreich*) a Theater an der Wien színpadán adták (először 1814. V. 7.). A Kärtnerthor-Theaterben előadott ballett (*Der Deserteur*, 1814. IX. 28.) nem aratott sikert.⁵⁾

Az 1814. évhez fűződik témánk történetében egy magyar tárgyú német deserteur-dráma megjelenése is. Ez a francziából átdolgozott munka az, melyet Weil Fülöp révén annak idején Szigligeti darabjával hoztak kapcsolatba. Szerzője C. W. SCHALL, kinek nevét semmiféle bibliografiában nem találtam. Nem azonos a Karl Schall nevű ismert boroszlói íróval, mint Wurzbach gondolta.⁶⁾ A darab címe: *Der ungarische Deserteur, oder: der Kopf von Bronze*.⁷⁾ Francia eredetije a J.-B.-Augustin Hapdé melodramája (*La Tête de bronze, ou le Déserteur hongrois* 1808)⁸⁾, melyet Párisban — az exotikus melodramák korában, több magyar tárgyú színművel egyidőben — a Théâtre de la Gaîté színpadán nagysikerrel adták,⁹⁾ s a mely még 1823-ban is szerepelt a műsoron.¹⁰⁾

Magyar jelleget csak a színtér ad a darabnak: az is inkább «Presburg», mint Pozsony. A személyeken sem érzik reális szín. A cselekvény maga is a legkalandosabb motívumokból van szöve. A milieu részben egy «magyar herczeg» (Adolph) udvara, részben egy parasztház élete. A herczeg gyámleányát, a lengyel Floreskát,

¹⁾ Clément-Larousse Pougin i. m.

²⁾ *Das Soldatengefängnis oder die drei Gefangenen*. Hamburg, 1805. V. ö. Goedeke, *Grundriss*² VII. köt. 1906. 683. l.

³⁾ *J. V. Trichmanns Literarischer Nachlass*. Hrg. von F. Dingelstedt. Stuttgart, 1863. 432. l.

⁴⁾ O. Rub, *Das Burgtheater 1776—1913*. Wien, 1913. 34. l.

⁵⁾ V. ö. mindkét darabra vonatkozólag: *J. Schreyprojels Tagebücher*. Hrg. von K. Glossy: *Schriften der Ges. f. Theatergesch.* II. köt. Berlin, 1903. 403. és 413. l.

⁶⁾ *Biogr. Lexikon* 42. köt. 1881. 158. l. — Karl Schall (élt 1780—1833) művei közt (v. ö. Goedeke, *Grundriss* IX. köt. 1910. 483. l.) nem szerepel deserteur-dráma.

⁷⁾ Schauspiel in 3 Aufzügen. Frey nach dem Französichen. Erfurt, bei Johann Karl Müller, 1814. A berlini Auskunftstelle der deutschen Bibliotheken csak egy meglévő példányát tudta kikutatni, mely a müncheni egyetemi könyvtárban található.

⁸⁾ Quérard i. m. IV. köt. 1830. 27. l.

⁹⁾ N. Brazier: *Chroniques des Petits Théâtres de Paris*. Réimprimées par G. d'Heylli. I. köt. Paris, 1883. 40. l.

¹⁰⁾ *Almanach des Spectacles*. Paris, 1823. 213. l.

készül feleségül venni, mikor, ezredét elhagyva, megjelenik a lány titkos kedvese, Friedrich kapitány. Egy földalatti kamrában rejtőzött, melynek nyitja egy «bronzfő» szájában van. Tervezett szökésük nem sikerül, Friedrich egyedül kénytelen menekülni. Schall izgalmas jelene-tekben színreviszi a szökevény üldözését és elfogatását is. Mondják a színen, hogy több mint háromszázezer ember üldözi Friedrichet, halljuk is a puskák ropogását, melybe nagyobb hatás kedvéért bele-vegyül az ég zengése, látjuk az üldöző katonákat, kik elől Friedrich a Dunába ugrik. A megoldás a régi sablon szerint történik. Már a vesztőhelyen áll a deserteur, mikor kiderül róla, hogy törvénytelen fia magának az ítélkező herczegnek. Ezt a motívumot, az elcsábított parasztlánynyal, már Beil és Kotzebue darabjából ismerjük.

Schall darabjával Németországban le is zárul témánk történeté-
ben a Szigligeti előtti drámai földolgozások sora. Láttuk, hogy több
évtized csaknem valamennyi színpadi írójának köze van ehhez
drámatípushoz, fordítják, átdolgozzák és különböző variációkban
mutatják be az alaptémát. A tárgyban rejlő általános emberi érdeket
mutatja, hogy még a legújabb időkben is írnak disciplina-tárgyú
szociális tragédiákat ¹⁾ és színpadi hősként tovább él a deserteur is.²⁾

A téma fejlődése nem állott meg Németországban. Láttuk, hogy
visszahatott magára a francia irodalomra. Hollandi nyelvre lefordít-
tották a tárgyalt német darabok leghíresebbjeit.³⁾ Eljutott a téma
Magyarországba is.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell emlékeznünk arról
az erős kapcsolatról, mely a deserteur alakja és a népelet között
főnállott. A népdalok mutatják ezt, mintegy igazolva a tárgyalt szo-
ciális drámák realitását. A szökött katona nemcsak a színpadon
mutatkozott élő tipusként, a nép is magáénak vallotta.

A deserteurokról szóló német népdalok legteljesebb bibliografiá-
ját G. Jungbauer ⁴⁾ állította össze, szövegük legkönnyebben L. Erk
és F. M. Böhme nagy gyűjteményében ⁵⁾ hozzáférhető. Elfogott deser-
teurök panaszkodnak e dalokban, a szigorú fölöttést vádolva szökésük
és halálukért. A síró kedvest is látjuk, mint a drámákban; a halálra-
ftélt vigasztalni próbálja: «Schönster Schatz, weine nicht so sehr...»
Egyik változatban az alpesi kürt szavára szökött meg a hazavágyó
katona. Egy másikban — régi jogszokás szerint — kegyelmet kap a
vesztőhelyen álló szökevény egy hitvesül jelentkező lány könyör-

¹⁾ F. A. Beyerlein, *Zupfenstreich*. Drama in 4 Akten (1903). V. ö.
A. v. Gleichen-Russwurm, *Von «Minna von Barnhelm» zum «Zupfenstreich»*.
Literarisches Echo VI. köt. 1907. 921. s. köv. lk.

²⁾ Drámák: M. Reichardt, *Der Deserteur* (1890); O. Treudies (1894);
A. Strauss (1902); A. Mosegaard (1909). Operák: Gollnick (1850); E.
Becker (1855); E. Pesqué (1865); N. Neugebauer (1867). Bábjáték: G.
Fritz (1871).

³⁾ Stephanie d. J. (fordítása: 1777); Möller (1778, 1781); Beil (1791);
Iffland (1793). V. ö. K. Menne, *Einfluss der deutschen Litteratur auf die
niederländische*. Litterarhist. Forsch. VIII. köt. Weimar, 1898. 69—80. l.

⁴⁾ *Bibliographie des Volksliedes in Böhmen*. Beiträge zur deutsch-
böhmischen Volkskunde XI. köt. Prag, 1913. 211. l.: «Lieder von Des-
erteuren.»

⁵⁾ *Deutscher Liederhort*. III. köt. Leipzig, 1894. 261—265. l.

gésére. E dalok régiségét mutatja, hogy egy (átdolgozott) változatuk (a melyben az alpesi kürt szerepel) már a *Des Knaben Wunderhorn* első kötetében (1806., 145. l.) nyomtatásra került. Keletkezésük — röp-ívek alapján — még régebbre, 1786 utánra, tehető.¹⁾

E népdalok szellemében írta J. N. Vogl, a magyar pusztá egyik fölfedezője, a *Deserteur* cz. balladáját.²⁾ Egy parasztleányról szól, ki a tavasz megjöttével hazaszökik egyedülálló anyjához és megműveli a földjét, hogy legyen miből élnie. A harmadik tavaszon halál lesz a büntetése. Az osztrák Anastasius Grünnek is van egy balladája (*Der Deserteur*),³⁾ melyben egy halálraítélt szökevény anyja karjai közt kesergeti el sorsát. «Alphorn rief mich zu den Höhn...», kedveséhez és falujába próbált háromszor is visszaszökni. Ugyanazok a népies motívumok, mint a *Szökött katoná*ban.

4. Magyarországra a hazai német irodalom közvetítette a témát: a kapcsolat révén, mely az osztrák irodalomhoz fűzte. Az érintkezés már a katonaságnál és a népnél megvolt: az egyik népdalváltozatban «Strassburg» helyett a «Zu Pressburg, zu Pressburg... da wollt ich deserter'n» kezdetet találjuk.⁴⁾

Bécsből jöttek a színészek, kik német nyelven az első *deserteur*-drámát hazánkba hozták. A legközelebbi állomás a német Pozsony volt, hol az állandó idegen színezet a közkeletű műsorral lépett föl.⁵⁾

Mercier tárgyalt drámája *Durimel* címmel már 1771-ben színrekerül (1792-ben is adják), tehát jóval előbb a *Deserteur* (megjelent 1770) első párisi előadásánál (1782). Stephanie ismertetett darabját 1772-ben. Sedaine *Deserteurjét* (Brahm német fordításában) 1774-ben játszzák. Möller *Walltronját* még a megjelenése évében (1776) előadják s állandó darabja lesz a műsornak. Szerepel Iffland *Albert von Thurneysen*je, valamint a névtelen *Der weibliche Deserteur* is a német színpadon (1793 és 1794). Eszterházy Miklós soproni színpadán az «eszterházi vigasságok» során (1779) egy olasz *deserteur*-opera (*Il Disertore*) került szíre.⁶⁾ Hasonló német operát Erdődy gróf társulata adott elő Pozsonyban (1788). A pesti és budai német színházak műsorában a következő idetartozó darabok szerepeltek:⁷⁾ Goldoni *Soldatenliebe* (1789. XII. 1., 1801. II. 16. és 17.); *Der französische Deserteur*⁸⁾ (1789, 1790, 1793, 1812); Stephanie d. J.

1) L. Erk, *Deutscher Liederhort*. Berlin, 1856. 375. l.

2) *Balladen, Romanzen, Sagen und Legenden*. Wien, 1846. 255. l.

3) *Gesammelte Werke*. Hgg. von L. A. Frankl. Berlin, 1877. 116. l.

4) Erk -Böhme i. m. III. köt. 263. l.: «Das Lied vom erschossenen Soldaten.»

5) V. ö. Heppner Antalnak (néhol pótlásra szoruló) összeállítását: *A pozsonyi német színezet története a XVIII. században*. Pozsony, 1910. Függelék.

6) Megjelent: In Oedenburgo 1779. V. ö. H. Wlislöcki, *Über den Einfluss der italienischen Litteratur auf die ungarische*. Zeitschr. für vergleichende Litteraturgeschichte 1893. 49. l. és: Váli Béla, *A magyar színezet története*. Bpest, 1887. 56. l.

7) Ezekre az adatokra nézve Gragger Róbert volt szíves átengedni jegyzeteit, melyek az egykorú színházi zsebkönyvek alapján készültek.

8) Opera 3 fölvonásban. Szerzője nincs megnevezve. Valószínűleg azonos a Sedaine-Monsigny-féle operettel.

Deserteur aus Kindesliebe (1789, 1794, 1797, 1805); Iffland *Albert von Thurneysen* (1792 és 1799); Kotzebue *Das Kind der Liebe* (1789—1801, sokszor); Beil *Curd von Spartau* (1790, 1792); Schikaneder *Die Postknechte* (1793, 1796, 1801). Lessing *Minnája* és Möller *Walltronja* már a nyolczvanas évek eleje óta állandó műsordarabok voltak. Schall *Der ungarische Deserteurjét* 1844-ben adták a pesti német színpadon,¹⁾ a *Szökött katona* színrejutása után. Hogy Weil Fülöp átdolgozása mily mértékben változtatta meg a Schall francia után készült darabját, nem volt módomban eldönteni.

A magyar színpadon az első disciplina-vétség Kónyi János közkedveltségre jutott *Walltron*-fordításával jelenik meg.²⁾ Témánk történetéhez kapcsolódik tehát az első budai magyar előadás is. A *Gróf Valtron avagy a subordinátzio* (megjelent: Pest 1782) állandóan szerepel a budai, pesti és vidéki színpadokon, egészen 1819-ig, de még 1840-ben is fölújítják. Versegly Kotzebue-magyarosítása, a *Sze-relem gyermeke* (1792) hasonló fogadtatásban részesül. Még 1839-ben is adják, állandó mintaképül szolgálva nemcsak a külföldieskedés bigúnyolására, hanem, érzékeny népies cselekvény keretében, a katona bemutatására is. Lessing *Minnája* is már az első magyar színpadon szerepel (v. ö. a játékos-típust). Schikaneder említett darabját Sággy Ferenc fordította *A Pósta kotsisok* címmel (Pest 1793). Szerepel a második pesti szintársulat műsorán is (1807—1810),³⁾ Stephanie d. J. deserteur-dramáját Ungvári János fordításában (*A szökött katona*) játszották (1793—1794).⁴⁾ Schallnak Hapdé után készült darabját (1814) is lefordították magyarra, jóval a *Szökött katona* előtt. A kolozsvári színpadon adták egynéhányszor (1823 és 1824), Balogh Pál fordításában (*Bronzfő vagy a szökevény*),⁵⁾ megmagyarosított személynevekkel (Adolph ~ Nádor, Friedrich ~ László, Drink ~ Putki stb.).

Irodalmunk eredeti drámáiban hagyományos típus volt a katonaszökevény-betyár, főkép Gaal József Zöld Marczija révén.⁶⁾ Ezek az alakok azonban nem tartoznak szorosan témánkba, mert főjelle-mvonásuk a rablóélet és csak a multjukban szerepel a dezertálás, mely itt nem is cselekvényalkotó elem, mint a deserteur-dramákban. Ilyen szökött katona a Gvadányi (1793) és Nagy Ignác (1840) Rontó Pálja is.

A deserteur-tárgygyal kapcsolatban a *Szökött katona* előtt csak

¹⁾ *Almanach des kgl. städt. Theaters in Pesth auf das Jahr 1845.*

²⁾ V. ö. Bayer József, *Az első magyar nyelvű színi előadás a fővárosban (1784) és Gróf Valtron.* Irod. Közl. 1903. 128. l.; Heppner Antal: *EPHk.* 1910. 433. l.; Szinnye, M. *Írók.*

³⁾ Bayer J., *Játékszín tört.* I. köt. 251. és II. köt. 380. és 406. l.

⁴⁾ Lehet, hogy szintén Stephanie után készült Kovács Ferenc *Szökött katonája* (1789. V. ö. Császár E. i. m. 118. l. és Bayer J., *Dramatár. tört.* I. köt. 148. l.) Falbaire említett drámája is (v. ö. Császár E. i. m. 129. l. és Aranka György *Ujmódi gomosztró*) műsordarab volt (1793—4, 1808, 1810).

⁵⁾ Ferenczi Zoltán. *A kolozsvári színészet története.* Kolozsvár, 1897. 507. l. 1834. X. 28. is előadták Kolozsvárott. V. ö. a *Honművész* ismer-tetését: 1834. IV. köt. 749. l. Sugópéldányát a Nemzeti Színház könyv-tárából használhattam.

⁶⁾ Dobóczki Pál i. m. 16—18. és 37. l.

egy eredeti dráma áll: a Kovács PÁL *Kódus leánya* (Thália, 1834).¹⁾ Ebbe a «vígval elegy erkölcsi rajzolat»-ba — közvetve, vagy közvetlenül — a Goldoni darabjából került a szökött katona komikus alakja. Kovács is egy tapasztalatlan és ostoba parasztleányt léptet föl, mint az *Amante militare*-ban (1751) láttuk, mindkét darabban mellékalak-ként. Az ilyen fajankók már Kovács előtt sem voltak ismeretlenek irodalmunkban²⁾; a német és francia irodalomban meg éppen közkeletű ez a típus, melynek nőnemű képviselője — Kovács Pál ezt a naiv leányt is szerepelteti — Molière Agnès-ére (*École des femmes* 1663) vezethető vissza.³⁾ Kovács Pál parasztleányt ismét egy szál, mely irodalmunkat a német polgári drámához fűzi. Goldoni is ezen a német rétegen keresztül jutott el hozzánk. Kovács Pál Jankója szerelmi keservében, mivel szíve ellenére akarják megházasítani, fölcsap huszárnak, nagy reményekkel festve ki magának a jövőndőt. Hamar kiábrándul, akárcsak a Goldoni fajankója. Megszökik a katonáktól s ő is ép oly esetlenül elárulja magát, mint a nőiruhás Arlecchino. Kiszól a fák mögül Amáliához, kinél az üldöző huszárok ő utána kérdezősködnek, hogy: «el ne áruljon kérem szépen». Vasra verik, de megszabadul a büntetéstől, hogy elvehesse kedvesét, a koldus leányt, kiről időközben kiderült, hogy nem más, mint a «nagy-ságos úr» nővére.

5. Mindezekből kiviláglik, hogy a SZIGLIGETI *Szökött katonájának* főhősét a világirodalomban tekintélyes hagyomány előzi meg, melynek hatása nálunk is érezhető, jóval Szigligeti előtt. Tekintsünk végig röviden ennek a típusnak vándorlásán.

A commedia dell'arte-ra támaszkodva Carlo Goldoni ad irodalmi formát a komikus deserteur alakjának, melynek szereplése a francia arlequinade-ok és a német Hanswurst-játékok színpadjain egészen a XVIII. század végéig tovább követhető. Fedaine és különösen Mercier a polgári dráma komoly hőségé avatják a szökevény katonát. A deserteur-tárgy visszakerül Olaszországba és sokszorosan kiaknázott talaja lesz az operaszerzőknek. A francziák hatása Németországban egy drámai cselekvény-sémát fejleszt ki, melyet Lessing emléke is erősen táplál. Csaknem valamennyi színpadi író megírja a maga deserteur-történetét, mely a XVIII. század végén, életben és színpadon egyaránt, aktuális társadalmi probléma volt. Különösen az egyidejű népélettel forrott össze ez a tárgy, a mint a háborús század népdaljai is mutatják.

Mondhatjuk tehát, hogy a deserteur-téma története egy összefüggő sorozatot alkot s maga nem sporadikus, apró szálakból szövődik, hanem szerves tartozéka egy szélesebb irodalmi hullám történetének: a katonadrámák és egyúttal a polgári dráma virágzásának.

A mi drámai irodalmunkban a «szökött katona» szereplése a magyarosításokkal és fordításokkal kezdődik. Az első eredeti katonaszökevény még komikus alak. A fejlődés iránya a *Szökött katona* felé

¹⁾ V. ö. Koltai Virgil, *Dr. Kovács Pál élete és működése*. Győr. 1889. 34. l. — Előadták Debreczenben (1835) és Keszthelyen (1841).

²⁾ Dobóczki Pál i. m. 23. l.

³⁾ H. Schlüchterer, *Der Typus der Naiven im deutschen Drama des 18. Jahrhunderts*. Literarhist. Forsch. 42. füz. Berlin, 1910.

ugyanaz, mint a mely az Arlecchinotól vezetett a Sedaine és Mercier hőseihez. Legbeszédesebb jellemzője e témának az a tény, hogy tárgyalásunk folyamán nem kevesebb, mint 99 irodalmi változatáról történhetett említés. Némi utánjárással ez a szám még növelhető volna.

Szigligeti könnyen hozzáférhetett valamelyik deserteur-drámához, nemcsak a német de a magyar színház könyvtárának sűgőkönyvei között is.¹⁾ A párbajjelenet egyezéséről a *Szökött katona* (II. 17.) és GOLDONI ismertetett darabja (III. 14.) között már szólottunk. Nincs kizárva, hogy Szigligeti ismerte Goldonit. Bizonyára nem véletlen, hogy a *Szökött katona* egész II. fölvonása Olaszországban játszik. HENSLER drámájára is több részlet hasonlósága mutat. Külső bizonyítékok hiányában meg kell elégednünk avval, hogy szétbonczoljuk a Szigligeti szökött katonájának szerepeltetését és egybevessük ezeket a tárgyalt külföldi drámák motívumaival.

Mindenekelőtt a szökött katonát, mint a nép fiát, látjuk falusi milieuban. Már Goldoni parasztfiút vitt a színpadra. Sedaine faluban játszatja az egész cselekvényt, de az ő alakjain még érzik az operette mesterkéltsege. A német írók a Mercier tiszta polgári milieuje mellett legtöbbszörre a Sedaine népies hangulatát veszik át, de belevegyítének városi elemeket is, éppúgy mint Szigligeti. A Stephanie, Beil és Kotzebue hőse maga a parasztfiú, a kit Szigligeti a magyar alföld hangulatával tudott elének állítani. Különösen a Henslernél rokon a *Szökött katona* falusi milieuje. Mindkét darab reggel kezdődik. Röschen a mezőről jön haza virágokkal, Rebekka, a falusi szabó felesége, éppen hozza magának a kávé. Szigligetinél Gergely tér meg mezei bokrétaival, Korpádiné hozza szabó fiának a reggelit. A katonai elem mindkét műben csak a népies után lép föl: Henslernél katonák érkeznek a falúba, Szigligeti katonafogdosással indítja meg a cselekvényt. Henslernél azonban maga a főhős nem népies alak, bár ő is közkatona, de gyermek- és ifjúkorát a székvárosban élte.

A deserteur-drámák hagyományának legfontosabb eleme az a viszony, mely a halálraítélt szökevény és az ítélet végrehajtója között fönnáll. Az apa és fiú, vagy rokonok tragikus összekerülése Mercier óta együttjárója a deserteur-drámák kifejtésének. Beil, valamint Kotzebue és Hapdé (Schall) hősében törvénytelen gyermekét ismeri föl a halálosztó fölöttes. Egy paraszt közkatonának előkelő származása tűnik ki (Beil, Kotzebue). Ilyen törvénytelen fiú a *Szökött katona* Gergelye is.

Az apa és fiú összehozásánál a véletlen uralkodik a deserteur-drámákban. A váratlan fordulat élet a fölismerésnek némi előkészítésével igyekeztek tompítani az írók. A *Szökött katonában*, bármily mesterkéltségek is érdekelték összehozása,²⁾ Camilla megjelenésétől fogva (I. 13—15.) tisztában vagyunk azzal, hogy van valami köze Gergelyhez. Beilnél (II. 2.), Hapdénál (III. 17.) és Henslernél (V. 9.),

¹⁾ Turcsányi Imre összeállítása szerint (v. ö. Abafi Lajos: *Figyelő* XVII. köt. 1884. 149. l.) Balog Pál *Bronzfiújének* szövege 1850-ben megvolt a Nemzeti Színház levéltárában. Bizonyára már előbb került oda.

²⁾ Camillának egy patkószög meglazulása miatt kényszerülnek véletlenül arra utaztukban a falusi kovács házába betérni. Lessing Minnája egy eltört kocsikerék következtében talál rá vőlegényére.

valamint Szigligetinél (II. 15.) is, egy könyörgő asszony (kedves, anya, nagyanya) szavaiból tudja meg az ítélethez, hogy saját törvénytelen fiának életéről van szó. A teljes magyarázatot már a II. fölvonás végén közli velünk Szigligeti — ez lankasztólag is hat a cselekvény további menetére — s csak Gergely és Julcsa számára tartogatja a leleplezést a darab végére.

Hensler és Szigligeti darabja annyiban is elkülönül a többi deserteur-dramától, hogy a rokonszenves katona mellé fölléptetik annak komikus kontrasztalakját is. Szigligetinél Lajos szabó ez, a kit külföldieskedő oldaláról már megismertünk. Ő egyszersmind a gyáva és elkényeztetett uracs típusát is képviseli, mint Henslernél a falusi bíró fia, kit az emberek «Muszieu» Xavernek hívnak. Xaver is, Lajos is, bohózati figurák, a mint a katonáskodástól rettegnek. Xaver egy őrmester megjelenésére ijedtében az asztal alá bujik: «Um des lieben Herrgotts willen, wer kömmt? (Zittert) . . . Soldat! o Jemine . . .» stb. (II. 8.). Hasonlóképp viselkedik az elpuhult Lajos is (I. 17.), mikor a vasvillás katonafogdosók jönnek hozzájuk: «Reszketek . . . Oda vagyok. (Az asztalhoz hátrál s alá búvik)». Közös jellemzője e két alaknak még az is, hogy mint ellenszenves vőlegényjelöltek szerepelnek, kikhez a katonába szerelmes hősnőt (Röschen, Julcsa) szüleik anyagi érdekből hozzákényszeríteni akarják. Henslernek van egy jelenete (III. 2.), melyben a bíró a szabó egy hitelezőjének követelő és fenyegető levelét hozza és evvel akarja a szabótól kieszközölni, hogy leányát (Röschent) rögtön az ő fiához (Xaverhez) adja (nehogy külföldben Xavert elvigyék katonának). Ez sok hasonlóságot mutat a *Szökött katona* egyik részletével (I. 7.), hol Gémesi jegyző Korpádinihoz megy a vészes katonaaállítási listával, hogy ennek segítségével kicsikarja tőle Julcsa kezét; Korpádiné meg is ígér mindent, csak-hogy ne Lajost, hanem Gergelyt vigyék katonának.

Magát a szökést valami emberileg menthető okkal magyarázzák a deserteur-dramák. Kivételt csak a névtelen *Pecole du Soldat* alkot, hol maga az író is elítéli a katonaszökevényt. Motivumként szerepel a följobbvalói szigor elleni föllázadás, az önfeláldozó fiú szeretet, s leggyakrabban, a szerelmi kétségbeesés és vágyakozás. A szerelmi motiváció leghatározottabban a Goldoni darabjában domborodik ki. Itt nem csak egyetlen kihágásról van szó: Arlecchino egyáltalán nem akar katonáskodni, elszakítva kedvesétől. Kovács Pál is ezt a motívumot alkalmazza, de halványítva. Ezen a ponton a *Szökött katona* is Goldonihoz kapcsolódik: a szerelmes Gergely három ízben is próbál végkép szabadulni a katonáskodástól. Ez egyszersmind a szökés legnépiesebb fölfogása is.

E motíválásból kifolyólag a Goldoni, Kovács Pál és Szigligeti tendenciája is megegyező. Mindhármuk között a *Szökött katona* a leghatalmasabb vádirat az igazságtalan katonáskodás ellen.¹⁾ A többi deserteur-dramák a fölvilágosodás szellemében vannak írva, dicsőítik

¹⁾ Szigligeti írja az első népszínművekről (Budapesti Közlöny 1868. II. köt. 1138. l.): «A jobbák némileg iránydarabok is voltak, mert egy társadalmi fájó sebet is érintettek: a katonáskodást, börtönrendszert . . .» stb.

a királyhú katonaságot és az államfönntartó fegyelmet, mely alól csak a szív törvényei tehetnek néha kivételt.

A deserteur-drámák érzelmi tartalmának leghatásosabb tényezője a nők fölléptetése. Ilyen a katonaszökevény anyjának alakja. Stephanie az inséget szenvedő szülőfokban Beil és Kotzebue számára is mintát nyújt. Különösen Beil aknázza ki az anya szerepeltetését, egy könyfacsaró jelenetben (II. 2.), melyben egy öreg parasztasszony könyörög egykori elcsábítója előtt az ártatlan közvitéz (kettőjük gyermeke) életéért. Hapdé darabjában lánya elcsábítója előtt könyörög az üldözött katona nagyanyja. Ducange Alexisének sorsát kezdettől fogva egy aggodó anya lelkiállapotában látjuk visszatükröződni s a darab érzelmessége itt is a fiáért könyörgő asszony jelenetében éri el tetőpontját. Szigligetinél két anya is szerepel. Az egyik Korpádiné, (Gergely nevelőanyja, a népmesék gonosz mostohájának hangulatában van tartva. Az igazi anya, eltérőleg az összes deserteur-drámáktól, nincs fia mellett, ő maga is úgy talál rá törvénytelen fiára, úgy hogy a *Szökött katonában* kettős szülő- és gyermektalálkozás fordul elő. Camilla grófnőt is ott látjuk, mikor Gergely sorsa válságban forog (a törvénytelen apa előtt könyörög fia életéért stb.): mindmégannyi alkalom az írónak a publikum szívébe nyúlni.

A deserteur-drámák másik hagyományos alakja a szökevénybe szerelmes leány. Goldoni, Sedaine, Ducange, Beil, Hensler, Kovács Pál és Szigligeti darabjában parasztleány a hősnő, kinek általában nagy rész jutott a kegyelem kieszközlésében is. Hensler és Szigligeti hozzáfűzik a szerelmi állhatatosság motívumát, mely előbbinél a viszonzatlan szerelem kitartásában nyilatkozik; a *Szökött katona* Julcsája¹⁾ a szülői kényszer és reményvesztett szerelem közti küzdelemmel nyer érzékeny páthoszt. A szökevénybe szerelmes nő kényszerházassága különben más deserteur-drámákban is (Iffland, Hensler Leonoreja) eszköze a hatásnak.

Hagyományos kelléke a deserteur drámáknak a börtön is. Sedaine börtönjelenete volt az eleven példa, hol, mint említettük, a rokon-szenves szökevény mellé egy durva és iszákos katonát léptet föl a költő. A börtön motívumát Dupaty is átveszi, a német írók közül Stephanie és Hensler, kik előtt német hagyomány is lebegett: a lovag-drámák börtönjeleneteiben. Stephanie, bár erősen az élet után dolgozott, Sedainenél állítható párbuzamba a kontraszthatás keresésével, melylyel hőstét egy csomó nyomorult szökevény közé viszi. Szigligeti is egy közönséges gyilkost állít Gergely mellé: ez ismét egy technikai fogás, mely valamely Sedaine-féle deserteur-dráma ismeretére vall. A siralomházi jelenet önmagában is sűrített alkalom az érzelmek megmozdítására. Munkácsy Mihály közismert képének népszerűsége is sokat köszönhet magának a témának. A hozzátartozók látogatása a deserteur-drámák tableaujából sem maradt ki. Sedaine Alexisét kedvese és leendő apósa keresi föl a börtönben, honnan a király elé fut Louise, hogy kegyelemért könyörögjön. Henslernél is a hűtlennek hitt kedves (Leonore) jön a halálraitélhez, hogy földeritse ártatlanságát és azzal távozik, hogy a generális elé megy kegyelemért. Szigligeti nem a

¹⁾ Dobóczki Pál i. m. 41. l.

kedvest, hanem az anyát küldi a börtönbe és utána az ítélethezó tiszthez. A romantikába tartoznak e jelenetek.

A kivégzés előkészületei (Goldoni, Möller stb.) megint csak az érzelmek húrjának feszítését célozzák. Henslernél a Profosz kötelesség-szerűen háromszor kegyelmet kér (V. 11.). Szigligeti a kegyelem kérést a baráti és emberi részvét önkéntes megnyilatkozásakép adja elő a közlegény eredménytelen szavaiban (II. 14.). A kérelmet nála maga az elítélt mit sem sejtő apja tagadja meg. A kegyelmet természetesen színtén maga az apa osztja. Ez a motiváció belső szükség-ből fakad. Így volt ez Hapdé (Schall), Kotzebue, Beil és Henslernél is. Több dráma (Sedaine nyomán) a fölvilágosodás jóságos uralkodójában jelenteti meg a deus ex machinát. Csak Mercier, Foucher és Iffland hősei nem nyernek kegyelmet.

Láthatjuk tehát, hogy a *Szökött katona* cselekvénye vázában is, részlet-motivumaiban is megegyezik egy korszerű, de általános emberi érdekekkel is bíró témának földolgozásaival. Szigligetinek ismernie kellett valamely deserteur-dramát. Külső bizonyítékaink nincsenek, de ily nagyfokú egyezések mellett nem tételezhető föl a széltében ismeretes tárgy ignorá'ása. Tudjuk, hogy már a kortársak észrevették a hasonlóságot, mely egy deserteur-dráma (Hapdé-Schall) és a *Szökött katona* között valóban fönáll.

Szigligeti eredetiségét nem dönti meg hogy készen kapta a szökött katona alakját és több kipróbált hatású motívumot, melyek már a commedia dell'arte nézőinek szeméből könyeket facsartak. Szigligeti a sajátjává formálta az átvett hagyományt. A parasztfiú szökésén és a parasztleány állhatatos szerelmén nem drámai minták, hanem a magyar alföld levegője érzik.¹⁾ Az idegen deserteur alakjából a szülőföldjétől és kedvesétől mostohája és bátyja gonoszsága folytán elszakított parasztfiú lett, kinek típusa Petőfi János vitézén keresztül Arany Toldijában éri el a klasszikus tökéletesülést.

II. Romantikus elemek.

1. Victor Hugo hatása.

A francia romantikus dráma volt az utolsó harminczas és a negyvenes évek magyar színpadának fő irányítója. Ezt maga Szigligeti is hangoztatta.²⁾ Sajnos, ennek a hatásnak méreteiről és közvetítő útjáról még nincs szélesebb philologiai alapon álló tanulmány.

Victor Hugo már 1835-ben megjelenik a magyar játékszínen, a németből fordított *Borgia Lucreziával*,³⁾ melyet a budai német színház már 1834. okt. 18-án előadott.⁴⁾ SZIGLIGETI mint kezdő színlész a Victor Hugo darabjain nevelődött. Többször játszott a *Lucrece*

¹⁾ V. ö. Vértesy Jenő jellemzését: EPhK. 1907. 825—826. l.

²⁾ *Drámai állapotjainkról*. Kisaludytárs. Évlapjai 1849. VII. köt. 444. l. V. ö. EPhK. 1913. 739. l.

³⁾ Bayer J. *Játékszín tört.* II. köt. 423. l.

⁴⁾ V. ö.: német színlapok, a budapesti Egyetemi Könyvtárban, «Gd. ívr. 299.» jelz.

*Borgia*ban (1836. V. 28., 1837. I. 13.), *Marie Tudor*ban (1836. VI. 11., 13., VIII. 30., XI. 4.) és *Angeloban* (1836. VI. 21., IX. 13., XI. 25., 1838. VIII. 4.), azonkívül számtalanszor a Birch-Pfeiffernek Hugo regénye után készített *Notre-Damei toronyörjében*.

1. Kezdjük a külsőségeken, mik a *Szökött katonát* is a francia romantika áramlatában mutatják. Ilyen a főlvonások (szakaszok) elejére tett külön szakaszczím,¹⁾ mely egyrészt röviden megjelöli a főlvonások tartalmát, másrészt úgy van megfogalmazva, hogy a néző kíváncsiságát fölkeltse, de ne elégítse ki. Az érdekkeltésnek erre az eszközére Victor Hugo volt a mintakép. Vegyük például a *Lucrèce Borgia* szakaszczímeit. «*Affront sur affront*» az első. A főlvonás elének hozza Gennarot, a mint Lucreziát gyalázza, kiről nem sejtji, hogy saját anyja. A II. főlvonás czíme: «*Le Couple*». Az anya és fiú találkozását látjuk, Lucrezia megmenti fia életét, Gennaro átkot mond rá. A harmadik szakaszczím («*ivre-morts*») a megmérgezettek lakomájára céloz.

Szigligeti előtt magyar minták is állottak. Így volt szakaszokra osztva a legismertebb darabok egyike, a Gaal József *Peleskei nótáriusa* (1838), melynek alczímei a cselekvény három színterét jelzik: «*Nagy-Peleske*», «*Hortobágy*», «*Budapest*». Szigligeti a három szakaszhoz egy-egy jellemző epizódját kapja ki és teszi meg czímül: «*Katonafogdosás*», «*Siralomház*», «*Zrinyi-kávéház*».

A szakaszczímnek szerkezeti jelentősége is van. A külön czím egy-egy nagyobb egységet kerekít ki, mely aztán maga is tagolódik. Victor Hugo a *Marie Tudort* és *Angelot* napokra osztja, a III. nap mindegyikben maga is két részből áll. A helyegység korlátainak szét-törése, melyet a Sturm und Drang Shakespeare jegyében vitt véghez, nála is a francia klasszikus dráma ellen irányul ugyancsak Shakespeare és a művészi szabadság nevében. A *Szökött katona* II. főlvonása közben háromszor is változik a szín, a III. főlvonás is két különböző helyen játszik.

Összefügg ezzel a szabadsággal az a törekvés, hogy minden változás egy-egy külön tableau legyen, szélesebb és nyugodt rajzzal az elején, rövid csattanóval a végén. Ilyen képek sorozata a *Szökött katona* is. Romantikus sajátság még, hogy fontos személyek csak a II. főlvonásban lépnek föl, mint például az *Angelo* Catarinája. A *Szökött katonában* Völgyiről, Gergely apjáról, csak a II. szakaszban tudjuk meg, hogy egyáltalán létezik és hogy kicsoda. Ez mind a hatás-keltésnek eszköze, mely a néző és olvasó meglepetésére épít.

2. A meglepetésnek leghatásosabb fajtája a fölismerés motívuma. A helyzet érdekességét az adja meg, hogy az egymással szemben álló szereplők nem tudnak valamit egymásról. Ősi motívuma ez a világirodalomnak, láttuk, hogy a deserteur-téma történetében is gyakran fölmerült: mindenkor emberi érdekléssel bír az ilyen helyzet. Victor Hugonak valóságos kánona a fölismerési motívum, mely aztán a romantikus iskolának jellemzőjévé lett. Gennaro leszür egy átkozott asszonyt, ki utolsó szavaiban elárulja, hogy édes anyja neki (*Lucrèce Borgia*). Didier megtudja kedveséről, hogy közismert cour-

¹⁾ V. ö. Cserhalmi Hecht Irén i. m. 48—51. l.

tisane (*Marion Delorme*). Tisbe a halálaszánt vetélytársnőben anyja életének megmentőjét ismeri föl (*Angelo*).

Ismeretes, hogy a magyar romantikus drámában is egymást érik a hősök, kiknek sötét multjuk van, mely a cselekvény folyamán kiderül. A teljes felsorolás itt külön értekezést tenne szükségessé. Csak példának hozzuk föl a Vörösmarty *Vérnászát* (1833), melyben Telegdy megtudja Lenkéről, kit feleségévé akart tenni, hogy saját leánya. Vagy ott van *Marót bán* (1838), hol Bod ismeretlen testvéreinek boldogságát teszi tönkre. Romantikus első korszakában Szigligeti is élt ezzel a motívummal. A *Dienes* (1836) valósággal tobzódik az olyan helyzetekben, melyek megoldása csak tragikus fölismerés lehet: atya, ki mit sem sejtve, lányát akarja kedvesének; egy atyának gyermekei ismeretlenül megszeretik egymást; a fiú apját vérpadra hurezolja stb. A *Szökött katonában* is kihasználja Szigligeti a fölismerés romantikus motívumát. A motiváció alapja itt is egy valószínűtlen multban gyökerezik. Camilla grófnő egy paraszt kovácslegényben törvénytelen fiára ismer. Völgyi ezredes egy halálraítélt közlegényről tudja meg, hogy tulajdon fia. Monti előtt nejének multja tárul föl. A darab végén nyilvánossá lesz, hogy a parasztfiú grófi sarjadék. Ki kell emelnünk, hogy Szigligeti nem hatja át ezeket a fölismerési jeleneteket a túlradó lírai páthoszszal, melyet Victor Hugónál a fölismerés megtörténte oly hatásos hirtelenséggel tör le. Rövid izgalmas szóváltás előzi meg, egy elfojtott sikoly, egy energikus paranccszó követi a való föltárását: csak ennyi kell Szigligetinek, hogy lepergettesse a cselekvényt.

3. A fölismerés motívumát nem az élet szolgáltatta, pusztán a színpadi hatásra való törekvés koncepcziója. Ilyen csaknem technikai fogás az akusztikai hatáskeltés is. A cselekvény fontos mozzanatait egy színpalak mögötti hang irányítja.

Távol minden olcsó hatáskereséstől, már a Goethe *Faustjában* megtaláljuk ezt a motívumot: az angyalok fölhangzó husvéti énekét, mely Faustot az öngyilkosságtól téríti el. A *Faustból* került ez a motívum a *Karthausbába* is. Iffland nyilvánvalóan érzékeny hatásra számít, mikor egyik darabjában (*Friedrich von Oesterreich* 1. 91) a királynő halálát harangzúgással jelzi, mit a színpadon levők térdre hullva hallgatnak végig.¹⁾ A deserteur-téma földolgozói közt is többen (Hapdé) kedvelték ezt a motívumot. Különösen a sokszor említett Hensler, ki a színpalak mögött takarodót fuvat (*Der österreichische Deserteur* III. 11.), s a kegyelmet, mely már a szökevény szemének bekötözésekor érkezik, váratlan távoli lármával jelenteti meg. Victor Hugo kiválóan értett a hatáskelésnek ehhez a módjához. Hernani szerelmi boldogsága teljében emlékezteti egy távoli kürtszó esküjére és a halálra (*Hernani*). Triboulet a király vidám énekét hallja megcsendülni, midőn azt hitte, hogy leányának csábítója holtan fekszik előtte (*Le Roi s'amuse*). A *Lucrece Borgia* részeg lakomázóit szerzetesek kara figyelmezteti, hogy közel vannak a halálhoz.²⁾ Olyanféle eszközök ezek, mint a «Damnatus es!» fölhangzása, a mivel már a Faust-bábjáték szerzője megremegettette a nézőt. A példákat

¹⁾ V. ö. A. Stiehler, *Das Ifflandsche Rührstück*. Leipzig 1898. 123. l.

²⁾ V. ö. Szentgyörgyi László i. m. 16. l.

könnyen szaporíthatjuk. A *Ruy Blas* királynőjének boldogtalanságát a pórleányok szerelmes dala még jobban fokozza. Didier a börtönben hallja a vérpad ácsolását (*Marion Delorme*). Catarina kedvese hangjáról ábrándozik, mikor egyszerre Rodolfojának énekét hallja az erkély felől (*Angelo*).

Szigligeti színpadi technikájának egyik fősajátságát Riedl Frigyes (i. h.) az akusztikai hatáskeltésben látja. A *Szökött katona* utáni darabok is ezt bizonyítják. A *Czigányban* (1853) deus ex machina-ként szerepel a visszatért szerető távoli hegedűszava. Ilyen a *Trónkeresőben* (1867) a halálharang megkondulása, mely Predszlava halálát jelenti¹⁾ és boszúra hívja föl a térdrehulló Boricsot.

(Vége következik.)

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

A ZENĜIRLII FŐLIRATOK, ELEPHANTINEI PAPHYRUSOK ÉS DÁNIEL KÖNYVÉNEK ARÁMI NYELVE.

Alig két évtized múlt el azóta, hogy az 'Orient Comité' Zenĝirliben végzett ásátásainak első nagy értékű leveleivel lepte meg²⁾ a tudományos világot. A leletek fontosságát a szakérteők mindjárt felismerték s ezzel megindult a vita, melynek 1904-ben az assuani, 1906-ban pedig az elephantinei papyrusok felfedezése újabb lendületet adott. Egész irodalom fejlődött ki körülöttük. Különösen nagyfontosságú világtörténeti, művelődés- és vallástörténeti adataikat fejtegették; de nem kisebb fontosságúak ezek a feliratok *nyelvészeti* szempontból sem.

Úgy látszik azonban, mintha nyelvészeti szempontból való értékelésük nem haladna párhuzamosan a történeti értékeléssel. A zenĝirlii feliratok és az elephantinei papyrusok nyelvi sajátágaival külön-külön foglalkoztak: Cooke,³⁾ Lidzbarsky,⁴⁾ D. H. Müller,⁵⁾ kik a zenĝirlii feliratok nyelvтанát igyekeztek összeállítani. Sachau⁶⁾ az eleph. papyrusokét adja főbb vonásokban, de ezeknél a kísérleteknél több nem történt. Erdemlegesebb nyelvészeti összehasonlító munka, a mely a feliratoknak *nyelvi* sajátágait, viszonyát egymáshoz és a többi arámi dialektusokhoz tárgyalná az arámi irodalmi nyelvfejlődés megvilágításában, eddigelé még nem jelent meg. Részleges összehasonlításokat találunk egyes munkákban elszórtan, így:

¹⁾ Ábrai Károly *A trónkövetelő cz.* (Hölgyfutár, 1860. 35—38. sz.) novellája a Predszlava lélegharangjával kezdődik.

²⁾ A Panammu-feliratot 1888 tavaszán; a Hadad-feliratot 1890 januárjában; a Bar Rekub feliratot 1891 februárjában fedezték föl.

³⁾ *Text-Book of North-Semitic Inscriptions.* 1903.

⁴⁾ *Handbuch der nordsemitischen Epigraphik* 1898.

⁵⁾ *Die altsemitischen Inschriften von Sendschirli*, W. Z. K. M. VII, 33—70, 113—110. I. 1893.

⁶⁾ *Aramäische Papyrus und Ostraka.* 1911.

Strack: *Gramm. des Bibl. Aramäischen* cz. kis könyvében a Biblia arámi részeinek grammatikai tárgyalásánál. Felemlíti ugyanis a zenĝirli feliratok és az assuáni papyrusok néhány grammatikai sajátosságát. Anneler H.: *Zur Geschichte der Juden in Elephantine* (1912.) cz. munkájában három oldalt szentel (66—69. l.) az eleph. papyrusok nyelvének. Dr. Driver pedig Dániel arámi nyelvét a palmyrai, nabataeus- és az Onkelos-Targum nyelvével hasonlítja össze: *Literatur of the Old Testament* cz. munkájában Driver megczáfolására írta Wilson: *The Aramaic of Daniel* cz. munkáját. Wilsonnak ez a munkája először használja fel a felfedezett arámi feliratok nyelvi adatait s Dániel arámi részeinek korát ezen adatok és a későbbi arámi dialektusok (targum, mandæus, szír, szamariták) alapján akarja meghatározni. Kétségtelenül úttörő munkát végzett, de igen nagy hibája, hogy apriorisztikusan kezeli az adatokat, a mi miatt eredményei teljesen értéktelenek.¹⁾

A dolgozatban előforduló rövidítések: A zenĝirli feliratoknál: K. = Kalumu-felirat, H. = Hadad-, Z. = Zakar-, P. = Panammu-, B. = Bar Rekub-felirat.

Az elephantinei papyrusok adatait Sachau: *Aram. Papyrus und Ostraka* cz. művének indexében használt táblák szerinti felosztásban hozzuk. T. = tábla, P. = papyrus.

Az assuani papyrusok Sayce-Cowley²⁾ felosztása szerint idéztetnek.

A bibliai aramaizmusokról általában.

Egyike a legbonyolultabb és sokat vitatott kérdéseknek a bibliai aramaizmusok kérdése,³⁾ mely az elephantinei papyrusok felfedezésével újból a vita központjában áll. Közel 100 éve, Gesenius⁴⁾ óta,

¹⁾ A mi irodalmunkban az assuáni és elephantinei papyrusok történeti értékelésével foglalkozó értekezések a következők: Mahler E.: *Az Assuáni és Elephantinei aramaicus Papyrus okmányok történeti jelentősége*. U. a. a szerző ugyane tárgyról és cízzel. I. M. I. T. 1912. Kmoskó M.: *Zakar hamati király felirata* (Religio 1909, 24—26. sz.) U. a.: *Az Elephantinei zsidó-aramai papyrusok*. (Religio 1908. 12—15.). U. a. *Az Elephantinei zsidók levele a jeruzsálemi perzsa helytartóhoz*. (Bölcsel. Folyóirat 1908. 694. s köv. lk.). Blau Lajos: *Az Assuáni és Elephantinei aram papyrusok*. 1908.

²⁾ *Aramaic Papyri discovered at Assuan*. 1906.

³⁾ Aramaizmusokat találunk az ó-szövetség legtöbb könyvében elszórtan, különösen az exilium utáni időkben. Hosszabb összefüggő szövegünk három van: a) Esra 4, 8—6, 18; 7, 12—26; b) Dániel 2, 4—7 és c) Jeremiás 10, 11. Ezeknek a szövegeknek, valamint a targumoknak a nyelvét Dan. 2, 4 versikulusa alapján chaldnak nevezik. (Dan. 2, 4 és Esr. 4, 7 אַרְמִית arámi, a LXX. mindkét helyen Σαρσῆ [szír] nyelvnek mondja.)

⁴⁾ Gesenius 1815-ben megjelent művében *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* a chaldaizmusokat felosztja a «forma és jelentés» szerinti chaldaizmusokra és olyanokra, «a melyeknek a chaldból kölcsönzött jelentése héber szóalakban jelentkezik.» Gesenius előtt már Ern. Löschner: *De causis lingue Hebraeae libri III*. 1706. W. F., Hetzel: *Geschichte der Hebr. Sprache u. Litteratur* 1776. tettek kísérletet az aramaizmusokra vonatkozólag. Eichorn és Gesenius (Hebr. Gram. I. Aufl.) műveiben azzal

a ki először foglalkozott érdemlegesen ezzel a kérdéssel, folyik e kérdés körül a vita.

Az excentrikus és téves nézetek sem hiányoznak. Véleményeiket röviden *Ilám Antal*¹⁾ — hogy hazánk biblia-kritikusaival kezdjem meg a sort — így foglalja össze: «Az aramaizmusokra vonatkozólag eleve kijelenthetjük, hogy azok Jónás könyvének későbbi kora mellett nem bizonyítanak. Későbbi korra csak akkor lehetne belőlük következtetni, ha kimutatható volna, hogy az aramaizmusok későn jutottak a zsidó nyelvbe. Ámde bizonyos, hogy a zsidó nyelv sohasem volt tiszta az aramaizmusoktól. Nemcsak az íróknál találjuk meg őket, hanem ezek nyomán arra lehet következtetni, hogy a népnyelvbe is vegyült aramaizmus. A Genezisben, ebben a régi okiratban, már aramaizmusokra akadunk.»

Ennek az érvelésnek alapjait Hirzel rakta le 1830-ban megjelent munkájában.²⁾ De ezt az okoskodást mintegy követelte az, hogy Hirzel idejében a sémi népek őstörténete sűrű homályba volt borítva, továbbá a Pentateuchus keletkezéséről való felfogás. De *Kautzsch* szerint Hirzel «irodalomtörténeti naiv álláspontja»³⁾ ma már nem állja meg a helyét. Ma már a régi kelet emlékei, a «beszélő kövek» révén elég körülményesen és behatóan ismerjük a sémi népek történetét, úgy, hogy az aramaizmusok kérdését apriorisztikusan kezelni már nem szabad.

Az arámi népek fellépését és történetét a történelem színpadán pontosan ismerjük Asszíria és Babilonia történeti emlékei révén. A történelmi arámi korszak a 14. évszázaddal kezdődik; az arámi törzsek Kr. e. 1400 körül mint a 3. sémi népvándorlás tagjai tűnnek fel a

a felfogással találkozunk, hogy a «chald» nyelvet a zsidók a babiloni fogóságban tanulták meg és vitték magukkal Palesztinába. Még régebben az volt Elias Levita és Buxdorf nézete, hogy a zsidók az exilium alatt a héber nyelvet elfelejtették és visszatérésük után újból kellett megtanulniok. Hetzel az arámi nyelv felülkerekedését a zsidó fölött az Antiochus Epiphanes alatti politikai és szociális viszonyokból magyarázta.

¹⁾ *Jónás próféta könyve*. Hitt. Folyóirat 1901. 27. l.

²⁾ *De chaldaismi biblici origine et auctoritate critica*. Lipsiæ, 1830. Hirzelt követték: Boel: *De aramaïsmis Libri Kohelet*, Dissertatio historica et philologica, qua librum Salomonis vindicare conatur. Erlangæ, 1860. B. Schäfer: *Neue Untersuchungen über das Buch Kohelet*, Freiburg, 1870. A XIX. század régibb kritikusai több-kevesebb eltéréssel ezen az állásponton állanak. Így Hartmann Hirzel előtt megjelent műveiben: *Linguist. Einleitung in das Buch Kohelet* és *Über Charakter und Auslegung des Hohenliedes*. (W. Z. f. Th. 1826.) az aramaizmusokat igyekezett összeállítani.

Knobel: *Jeremias chaldaïsans* 1831-ben megjelent művében azon állásponton van, hogy Ábrahámától kezdve a zsidók nyelve az arámi volt. Ezt beszélték Egyiptomban is. S csak Kánaán földjén szorította ki az arámit a héber nyelv, de nyomai megmaradtak.

Új irányt adott a kérdésnek Wellhausen 1878-ban megjelent műve: *Prolegomena zur Geschichte Israels*, a melyben több, a papi-kódex kosmogoniájában előforduló szónak arámi eredetét mutatja ki. Megemlítenő még: König, Giesebrecht, Driver, Holzinger művei e kérdésben. (L. Kautzsch, *Die Aramaïsmen* I. 3—4. l.)

³⁾ Kautzsch: *Die Aramaïsmen*. I. 2. l.

szíriai sivatag kietlen mezőin.¹⁾ Elárasztják a sivataggal határos kultúrvidékeket, és csodálatos szívósságukkal elérik, hogy az elárasztott területek lassan birtokukba mennek át és a terület lakói átveszik nyelvüket. Ennek az arámi bevándorlásnak egyes részleteiről szolgáltatnak pontos adatokat az ékiratok.

Az arámiak legelső nyomait a telamarnai levelekben találjuk. Ebben a «bellum omnium contra omnes» korszakában, a mint az a telamarnai levelekből kitűnik, sikerült nekik Damaszkus paradicsomi vidékét megszerezniök. Hódításuk csendben, békésen történt. Először a sík vidékeket foglalták el s azután lassan nyomultak elő a városokba. Ez magyarázza meg az arámiságnak fennmaradását és befolyását minden politikai hatalmuk megszűnése után, évszázadok mulva is, valamint az arámi nyelvnek elterjedését és hódítását a kultúrnépek között. A telamarnai korban Aššur-uballit IV. Amenophis Fáraóhoz intézett levelében šutu néven szerepelnek²⁾ 1370. Valamivel később, I. Adadnirari feliratában ismét találkozunk velük, a ki az általa legyőzött népek között az Ahlamu és Šuti népet is említi.³⁾ 1150 táján Aššurriši az Ahlami seregek legyőzésével dicsekszik.⁴⁾ Hogy ezek az Ahlamu és Šuti népek csakugyan az arámiak, kiviláglik I. Tiglatpileser prizma-feliratából, a ki az Ahlmu népet aráminak nevezi.⁵⁾ I. Tiglatpileser idejében az arámiak még nem vetették meg lábukat a mezopotámiai kultúrvidéken, csak az Eufrát jobb partján, Gargemiš városától délre tanyáztak. Szíria is el volt zárva előlük még II. Ramses idejében (1303), míg a hattí birodalom fennállott.

A hattí birodalom szétzülése az arámi népek előnyomulását eredményezte. Szinte észrevétlenül sompolyognak be Észak-Szíriába s ott számos apró-cseprő államot alkotnak (Bit-Adin, Šam'al, Unki, Ja'di, Patin, Arpad, Hamat, Damaszkus). Ezeknek az országnak keletkezését és történetét világitják meg némileg a Zengőirliben és

¹⁾ Honnan nyomultak elő, hol volt az őshazájuk, ez a kérdés összefügg a sémi népek őshazájának kérdésével a melynek lokalizációja illetőleg eltérnek a vélemények. Renan (Hist. gener. 29.), Sprenger (Die alte Geogr. Arabiens 42), Schrader (Z. D. M. G. XXVII. 397.) Arabiában keresik a sémiták őshazáját. Guidi (Della sede primitiva dei popoli semit.) Babiloniában keresi az őshazát. Grimme szerint (Mohammed, Weltgesch. in Charakterbildern), kit követni látszik Streck, Keletafrikában volt a sémiták őshazája. A sémiták és chamiták rokonságának alapján Nöldeke is Afrikát tartja a sémiták őshazájának. Azonban a legvalószínűbb, hogy Arábia volt a sémiták őshazája s az arámiak is innen nyomultak előre. (Brockelman, Grundr. der vergl. Gramm. I. 2. l.)

²⁾ Aššur-uballit IV. Amenophis fáraóhoz intézett levele 2. 16. t. 37—42. sor. L. A. Knudtson: *Die El Amarna-Tafeln* 130. l. «amelutu sutumu» (38. sor) «amelutu šuti-i» (40. sor). Levelében a fáraónál követeinek kérését a šutu nép támadásával igazolja.

³⁾ Rawlinson, *Cuneiform Inscriptions* IV² 39, 29 recto.

⁴⁾ Keilinschr. Bibl. I. 13. King, *Annals of the Kings of Assyria*, London, 1902, 18. l.

⁵⁾ Nyolczoldalú prizma-felir. v. h. 47—63 említi: «Ahlamaia (mat) Aramaia» — Winkler, *Sammlung v. Keilschrift*. 14. l.

Nerabban előkerült feliratok, míg Damaszkusról a Biblia is beszél.¹⁾ A feliratok sajátos, félig héber, félig arámi nyelve s a hattí hangzású királynevek arra vallanak, hogy az arámi bevándorlás nem volt erőszakos, nem távolította el az ország hattí dinasztiaját és nemességét, hanem csendesen, zajtalanul ment végbe és a bennszülött kananita nyelven beszélő népeket lassan és fokozatosan arámosította el. És bizony jó időre volt szükség, míg az arámi nyelv a lakosság régi nyelvjárását teljesen kiszorította. Ez a folyamat a VIII. században ment végbe. Az asszír birodalom arámizálásának fázisait a ránk maradt súlyfeliratok révén követhetjük nyomon.²⁾ III. Tiglatpileser idejében a hivatalos súlyokat csakis asszír ékiratos felirattal látták el. IV. Salmanassar alatt (727—722) már a súlyok felirata két nyelvű: asszír és arámi. A VIII. század végén Sancherib alatt már csakis arámi. Babilonia elarámosítása a káldok törzsének benyomulásával vette kezdetét Szargon idejében, az új bábéli dinasztia megalapításával be is fejeződött, vagyis Nebukadnezar atyjával (605—561) Nebopalaszszárral és Ninive bukásával függ össze, tehát a VII. században megy végbe.³⁾ A perzsa korszakban az arámi lesz a diplomácia, a kereskedelem, az állami hivatalok s az egymásközi érintkezés nyelve. Délen Palesztina állott legtovább ellent az arámi nyelv befolyásának. Juda országában az arámi nyelvhatásnak első nyomait a II. Kir. 18, 26 (Jes. 36, 11) találjuk, a mely szerint Hizkia hivatalnokai arra kéri a Jeruzsálemet ostromló Sancherib vezérét, Rabsakét (701), hogy arámi nyelven tárgyaljon velök és nem zsidóul, hogy a katonanépség meg ne értsen. A zsidó népnek tehát teljesen ismeretlen volt még a VII. század végén az arámi nyelv. Csak a zsidó diplomácia, hogy így szóljunk, ismerte. III. Tiglatpileser (739) és II. Szargon (722) deportációja az arámi nyelv szempontjából jelentéktelen maradt.

Az északi országban, Izrael országában az arámi nyelv befolyása az izraeliták és Damaszkus közötti politikai összeköttetések és folytonos harcok daczára igen csekély volt. A héber nyelv megmaradt ezután is a nép hivatalos nyelvének. Hosea és Amos próféták a deportáció előtt tiszta héber nyelven szóltak. A szent íróknak ez a nyelvi purizmusra való törekvése megvolt a zsidó

¹⁾ A zsidó nép történetében az arámiak legrégebbi nyomait a Bírák könyvében vélik felfedezni (Bír. 3, 8), s az arámi népek harcainak leírását látják benne. Hasonlóképen a I. Sam. 14, 47 adatát: **יְהוֹנָדָב** helyett **יְהוֹנָדָב**-nak olvasva az arámiakra vonatkoztatják. Azonban az első biztos adatot az arámiakra Dávid király történetében találjuk (II. Sam. 10, 6. I. Chr. 6—19) ki harczol ellenük. Itt **אֲרָם** néven említetnek. Majd II. Chron. 8, 3 megjegyzi, hogy Salamon Aram Soba ellen harczott. A Kir. I. 2, 23. sz. Achab és «barátja» Josaphat Ramoth Gilead ellen vonulnak, hogy azt az arámiaktól visszahódítsák. Hosszú háború fejlődik ki Damaszkus és Izrael között, melyben Achab húzta a rövidebbet.

²⁾ Layard 1853. Nimrudban 16 érczből való különböző nehézségű súlymértéket fedezett föl, kettős, asszír és arámi felirattal. cf. CIS. p. 3—12. (Schiffer, Die Aramer. 36. l.)

³⁾ Babiloniából származó legrégebbi arámi felirataink Nebukadnezar idejéből valók. Téglafeliratok, a melyeken az asszír szöveg mellett arámi neveket találunk.

köznépben is, a mi megmagyarázható abból az ellenszenvből is, a melylyel a zsidóság az arámiak, mint politikai ellenfeleik, ellenségeik iránt viseltettek, s ez az ellenszenv szinte természetszerűleg kiterjedt azok nyelvére is. Másrészt meg a zsidóság nemzeti önérzete is visszautasította az idegen nyelvet. Hosszú ideig tartó erős hatásra volt szükség, míg a zsidóság régi nyelve kiszorult s a zsidó nép az arámi nyelvet annyira magáévé tette, hogy nemcsak a diplomácia, kereskedelem és az egymásközi érintkezés, de az irodalom nyelvové is lett. Még inkább áll ez a zsidóság szent könyveire nézve. Azok ugyanis mindenki számára íródtak, természetesen csak olyan nyelven, a melyet mindenki megértett.

Mindezeket szem előtt tartva, de különösen ha a zengírlii feliratokban az arámi irodalmi nyelv első szárnypróbálgatásait s az elephantinei papyrusoknak a régi arámi nyelvből az új arámiba kifejlődő, mintegy átmeneti nyelvet vizsgáljuk, azonnal kitűnik, hogy a bibliai aramaizmusok apriorisztikus megítélése nem állja meg a helyét. Ez az organikus nyelvfelődés megmondja, mit kell tartanunk Hám Antal fentebb említett, az aramaizmusokról mondott véleményéről s vele együtt azoknak a nézetéről, a mely szerint: «az aramaizmusok nem bizonyítanak valamely szent könyv régisége mellett, mert azok megmagyarázhatók azokból a politikai és kereskedelmi összeköttetésekből, melyek a zsidók és arámiak között legrégebben fennállottak.»¹⁾

S végül a mondottak alapján megalkothatjuk a helyes véleményt a bibliai aramaizmusok kérdésében bibliakritikai szempontból is. Legelőször is Kautzsch nyomán különbséget kell tennünk a nyelvtani és szótári aramaizmusok között, s azután kimondhatjuk, hogy a Szentírás szövegeiben előforduló úgy grammatikai, mint lexikális aramaizmusok, az arámi nyelv irodalmi fejlődését szemünk elé tárva, teljes biztonsággal segítenek bennünket az illető szent könyv keletkezési idejének megállapításában. Amint Mikszáth vagy Jókai munkáit, azoknak nyelvét tekintve, nem fogjuk a XII. századba, a halotti beszéd nyelvének korába helyezni, úgy a bibliai aramaizmusok is az illető könyv újabb volta mellett bizonyítanak.

Az arámi irodalmi nyelvfelődés.

Az arámi nép politikai hatásánál sokkal fontosabb az a befolyás, melyet nyelve, gyakorolt nemzetközi elterjedésével. Ezen a nyelven beszélt az Úr Jézus Krisztus, ezen az apostolok. Ezen a nyelven írta Szent Máté evangéliumát. Az arámi nyelvnek ez a hatása jó mélyen belenyúlik a Krisztus utáni időbe is. Ennek az arámi nyelvnek, mint irodalmi nyelvnek organikus fejlődését tárják elénk a zengírlii feliratok, az elephantinei papyrusok és Dániel

¹⁾ Így Zschokke a Kohelet aramaizmusait így intézi el: «Attamen locutiones hae (sc. aramismi) ceteroquin paucae (Kautzsch csak a lexikális aramaizmusok számát 29 szóra, 69 esetre teszi!!) Salomonico iam tempore in usu fuisse potuerunt, quo Judaeorum frequens erat cum Syris aliisque nationibus commercium». (Zschokke, *Hist. Sacr.* 219. l.)

arámi részei, illetőleg ennek a fejlődésnek egyes stádiumait mutatják be. A párhuzam tehát közöttük az organikus fejlődésben mutatkozik.

Mielőtt a részletes grammatikai ismertetésre áttérnék, meg kell állapítanunk, hogy az az arámi nyelv, a mely szövegeinknek nyelve, melyik arámi dialektushoz tartozik.¹⁾

Tudjuk ugyanis, hogy általában keleti és nyugati arámi nyelvet szoktak megkülönböztetni. A legáltalánosabban ismert keleti arámi dialektus a szír, ide tartozik továbbá: a babiloni Talmud nyelve és a mandäus nyelv.

A nyugati aráminak négy fő dialektusa van: 1. a zsidó arámi (bibl. arámi, Onkelos és Jonathan Targumainak nyelve); 2. és galileai arámi (a palesztinai Talmud nyelve, a samaritán nyelv és a keresztény palesztinai arámi nyelv); 3. a palmyrai; 4. a nabatäus nyelv.

A keleti és nyugati arámi nyelv között a főkülömbőség a következőkben foglalható össze:

1. A keleti arámi dialektusban a futurum e. sz. 3. szem., valamint t. sz. 3. szem. a praeformativum ן -nal képeztetik; pl. ןקטר ; plur. ןקטרין ; ןקטרין , míg a nyugati arámiban a többi sémi nyelvekkel megegyezően az említett három esetben a praeformativum י (jod) pl: יקטר plur. יקטרין ; יקטרין .

2. A nyugati arámiban a főnevekhez csatolt artikulus ס megtartja determináló jellegét, míg a keleti arámiban elvesztette azt.²⁾

A fönnebb közölt felosztás értelmében a bibliai arámi nyelv a nyugati arámi tájszóláshoz tartoznék így Dániel arámi nyelve is, a mennyiben teljesen megfelel az imént felsorolt jellemző különbségeknek. Hasonlóképen a nyugati arámihoz kell sorolnunk grammatikai szempontból a zengírlii feliratok és az elephantinei papyrusok nyelvét. Mindezek daczára Wilson³⁾ Dániel nyelvének kelet-arámi jellegét vitatja a következő módon: A Pognon által

¹⁾ Az arámi nyelv a sémi nyelvcsalád egyik tagja. A sémi nyelvek és nyelvjárások összehasonlítása alapján ugyanis biztosan állíthatjuk, hogy az összes sémi nyelvek egy közös ősnyelvnek, az őssémi (Ursemitisch) nyelvnek differenciálódása útján származnak. S ez a nyelvi differenciálódás már az őshazában ment végbe. Brockelmann szerint ezek a nyelvek tájszólásokból keletkeztek olyanformán, hogy egyes hatalmasabb törzsek a szomszédos törzsek nyelvét lassan, mintegy felszívták, a mi által mindig újabb és újabb elemekkel gyarapodtak s miután a távolság miatt a nyelvrokonaikkal az összeköttetést nem tudták fenntartani, lassan különálló nyelvekké fejlődtek. Ezt a differenciálódást sokan, így Kautzsch is, a román nyelvek kifejlődésének analogiájával világítja meg. Ez az analogia azonban nem a legszerencsésebb, mert azt a külső erőszakos befolyást és hatást, a mi a román nyelvek kialakulásánál fontos tényezőként szerepelt, a sémi nyelveknél nem találjuk meg. Mivel pedig ez a fontos tényező hiánya nem magyarázza meg a tényleg meglevő analogiát, azért mi sokkal találobbnak tartjuk a különböző szláv nyelvek differenciálódásának analogiáját.

²⁾ L. H. Strack: *Grammatik des Bibl. Aramäischen* 9. l. és Brockelmann: *Grundriss der vergl. Gramm. der sem. Sprachen*. I. 18. l.

³⁾ R. Dick Wilson: *The Aramaic of Daniel*. Biblical und Theological Studies. Newyork, 1912. 267—268. l.

közölt¹⁾ Ma'nu (szír) feliratban * (jod) a præformativum a futurum e. sz. 3. szem.-ben. A miből Wilson a következőképen vonja le következtetését: «Ha egy kelet-arámi nyelven író ember használhatta és használta is a * (jod) præformativumot az első század végén Krisztus után, egy másik, ugyancsak kelet-arámi író használhatta ugyanezt a VI. század végén Krisztus előtt. Azaz, ha Ma'nu Darnahai fia, 73-ban Kr. u. használta, használhatta Dániel is 535-ben Kr. e., daczára annak, hogy a II. századtól Kr. után fölfelé más formák voltak általánosságban és kizárólag használatban az összes kelet-arámi emlékekben, a melyeket eddig felfedeztek.»²⁾

Wilson ezen okoskodásának gyöngéje első tekintetre kitűnik. Az eddig felfedezett feliratok daczára egy kivételes adatról következtet és pedig oly módon, hogy abból bizonyít, a mi maga is bizonyításra szorúlta. Még ha az ő álláspontját is tekintjük, hogy t. i. az V. században írt Dániel, még így sem tartható kelet-arámi írónak; s éppen ezt kellene bebizonyítani. Ez az okoskodás tehát «petitio principii»! Sőt az ő álláspontján is a valószínűség a nyugat-arámi mellett szól, mert hiszen Dániel zsidó ember volt, Palesztinában pedig a nyugat-arámi nyelv volt az uralkodó. Az ugyan kétségtelen, hogy Pognon említett feliratában a futurum említett eseteiben * a præformativum. De nem szabad felednünk, hogy Ma'nu felirata Serrinben az Eufrát középső folyása mentén keletkezett, tehát a keleti és nyugati arámi nyelv határan s így természetesen nem volt ment a keleti arámi nyelv hatásától sem.

A status emphaticus használatáról, mint a másik főkülömbsegről a keleti és nyugati arámi között a következőkép okoskodik Wilson: «A korábbi kelet-arámi feliratok tanulmányozása mutatja, hogy 800-tól a IV. századig a két status (st. emph. és st. abs.) közötti különbség megvolt úgy a keleti, mint a nyugati arámiban». Majd tovább így folytatja: «Tehát egy Kr. e. VI. századbeli, művét Babiloniában író szerző, használhatta a status emphaticust determináló jelleggel.»³⁾

Nem tekintve azt, hogy ezen okoskodásában is, mint az előbbiben, ugyanazon petitio principii-be esik Wilson, t. i. hogy Dánielt Babiloniában író kelet-arámi szerzőnek teszi meg s ebből következtet, azt kérdezhetnők a szerzőtől, milyen «VIII. századtól IV. századig talált kelet-arámi feliratokat» tanulmányozott. A VIII. századból származnak a zenĝirlii feliratok, melyek az arámi irodalmi nyelv első szárnypróbálgatásait képezik. A VII. századból származik a két «nerabi» felirat. Ezek azonban legkevésbbé kelet-arámiak. Az V. századból valók az elephantinei papyrusok, a teimai felirat, a (CIS 122) Memphisből való felirat, a Carpentras Stele, s a Papyri Blacassiani, a melyek hasonlókép nem kelet-arámiak. Már pedig úgy a zenĝirlii feliratokban, mint az elephantinei papyrusokban megvan a nagy különbség a status emphaticus és absolutus között.

A Hadad- és Panammu-feliratban csakugyan nem találunk status emphaticust, de már a Zakir- és a Bar Rekub-feliratban igen. Ez

¹⁾ Inscription syriaque du Tombeau de Manou près de Serrin. Pognon: *Inscriptions Semitiques*. 15—22. l.

²⁾ *The Aramaic of Daniel*. 269 l.

³⁾ *The Aramaic of Daniel*. 269—70. l.

azonban nem az illető feliratok kelet-arámi jellegét bizonyítja, hanem azt, hogy még akkor nem volt meg a Hadad- és Panammu-feliratok túlnyomóan kananita irodalmi nyelvében a status emphaticus és csak utóbb fejlődött ki.

Egyáltalában kelet-arámi irodalmi nyelvről a babiloni Talmud, illetőleg a keresztény szír biblia-fordítások előtt¹⁾ (Kr. u. II—III. század) beszélni merő találgatás. Az a néhány adatunk, gloszszánk, a mely a szír nyelv kezdetéről fennmaradt, hozzávéve az asszír ékiratokat is, vajmi kevés adatot nyújt ilyen messzemenő okoskodásokra. S végezetül nemcsak a fentemlített két főkülömbiséget a keleti és nyugati arámi nyelv között kell néznünk, hanem az egész szöveget kell tanulmányoznunk és vizsgálnunk, a maga teljességében, az pedig egészen mást mond, mint Wilson.

Mind ezek után látjuk, hogy Wilson véleménye Dániel kelet-arámi nyelve mellett nem áll meg, ha objektív grammatikai alapon vizsgáljuk a kérdést. De természetesen Wilson apriorisztikusan megállapított schémájában Dániel arámi részeinek kelet-arámi nyelven kell írva lenniök!

Mi azonban megmaradunk a sémi nyelvészek eddig is tartott álláspontja mellett, hogy Dániel arámi nyelve nyugat-arámi. Ezért tehát tárgyalásunkban a nyugat arámi irodalmi nyelv fejlődését fogjuk vizsgálni, illetőleg kimutatni s lépésről-lépésre nyomon kísérni.

A feliratok helyesírása.

Egységes és pontosan keresztülvitt helyesírást nem találhatunk a fennmaradt feliratokban. Ez érthető is. A feliratok szerzői nem mindig voltak a legműveltebb emberek, a helyesírás pedig, akár csak manapság, már akkor is nagyon változó volt és sok mindenféle körülménytől függött. Sokszor az írás mesterségéhez nem igen értő kőfaragó vagy más mesterember véste bele a betűket a szobrok aljába, mint ezt a zenáirlii feliratoknál látjuk. Ha ehhez hozzáveszünk a technikai nehézségeket (elcsúszott a véső, a márvány jobban törött, mint kellett volna stb.) sok helyesírási eltérést, sőt hibát is, meg tudunk magyarázni. S végül az idő vasfoga, sőt az emberek barbársága is hozzájárult a helyesírás megrontásához. Különösen áll ez a zenáirlii feliratokra nézve.

Az elephantinei papyrusoknál már bizonyos haladást látunk a helyesírás szempontjából. Különösen a kereskedelmi, üzleti, szerződészerű papyrusoknál már külön ezzel foglalkozó írnokokat találunk. Sőt feltehetjük, hogy külön hivatal, kancellária állott fönn ezeknek az okiratoknak kiállítására.²⁾ Az elephantinei és asszuáni papyrusok

¹⁾ Egy Ninivéből való (VIII. sz. Kr. e.) kétsoros felirattal és egy Abydosból való (VI. sz. Kr. e.) egysoros felirattal kimerül a régebbi kelet-arámi feliratok sorozata.

²⁾ Így a 8. papyrusban szereplő írnok, inkább királyi hivatalnok neve **נְבוֹעֲקָב** 23, 28 sor. A asszuáni papyrusoknál is mindig adva van az írnok neve, a ki a szerződő felek diktálása után (**כַּפֵּס** v. **כַּפֵּס**) írja az illető okmányt v. papyrust.

szerzői túlnyomólag zsidók voltak, legalább a nevekből ezt következtethetjük, a mi szintén befolyásolta a helyesírást. A legfontosabb azonban, a mit sohasem szabad szem elől téveszteni, hogy az arámi helyesírás a kananita helyesírásból fejlődött és sokáig magán is viseli kananita jellegét. Mint helyesírási sajátságokat tárgyalni fogjuk a kiírásban található eltéréseket, a scriptio plena és defectiva változásait, továbbá egyes mássalhangzóknak eltérő írását s végül az egyes szavak kiírásában tapasztalt rendellenességeket, a melyek a szokott használattól eltérnek.

1. A י a szó közepén a hosszú ī kifejezésére rendszeren kiíratik, de elég gyakran el is marad.

A zenğírliai feliratokban אִישׁ אִישׁ helyett Z. I. f. 2; אִחִי אִחִי helyett P 12, B 14; הַקֵּים הַקֵּים helyett P 18; הַקִּמַת הַקִּמַת helyett H 14; שֵׁם helyett שֵׁם Pi 10; Z. I. t. 1.

Az elephantinei papyrusokban: אַתְּ a rendes אֵית mellett 38, 41, 2; בִּרְתָא a rendes בִּירְתָא mellett 34, 2; 52, 2; מְדַנְתָּא 7, 7 a rendes מְדִינְתָּא 5, 1. 2.; 61 R, 6, 2; מְדִינָת 22 K. 3, 4 mellett. אֲתַבְנִי 15, 15, 6; יֵהִיבֹנְהִי 47, 1, 1 mellett; שְׁלֵט 25, 16, 17; 27, 19; שְׁלִישׁ 29, 16; 31, 7 mellett; קִרְבִּי 30, 5 קִרְבִּי 33, 33, 5; אֲקַמְנָךְ 64, 2. inn. 6; פְּסֻלָּה 2 R 9, 1 פְּסִיכָה 1, 10 helyett; שְׂרָק 4, 5, 6. שְׂרִיק helyett; יֵהִי 43, 1, 6 = יֵהִינִי helyett; חִוְף 47, 1; 5 חִוְףִּי helyett.

Dániel arámi részeiben: עֲלִיךְ 4, 29; 5, 14: a Ketibben עֲלִיךְ; הַמִּינְכָא 5, 7, 16, 29; a Quereben הַמִּינְכָא van. רֵעִינִיךְ helyett a Quereben רֵעִינִיךְ van 5, 10; יִקְרָה helyett a Quereben יִקְרִיהָ áll 5, 20; עֲלִיָּה helyett a Quereben עֲלִיָּה 5, 21; בֵּיתָה helyett a Quereben בֵּיתִיהָ 5, 23. קְדַמִּיךְ helyett a Quereben קְדַמִּיךְ 5, 23, רִבְרִבְנִיךְ helyett a Quereben רִבְרִבְנִיךְ 5, 23; תְּקִילָתָה helyett a Quereben תְּקִילָתָה 5, 27; הַקִּמַת a Quereben levő הַקִּמַת helyett 7, 5; יֵהִב a Quereben levő יֵהִיב helyett 7, 14, 26.

Ezekben azonban valami mély rendszert nem láthatunk és semmiféle következtetést nem vonhatunk belőlük. Ilyen helyesírási eltérések a héber mazoretikus szövegben is gyakoriak. Sokkal érdekesebbek a többes stat. absolutus képzésében előforduló helyesírási eltérések.

A zenğírliai feliratokban a többes stat. absolutus מְלִבְנִי — B 10, 13, Z I. t. 5. רִבְרִבְנִי B 10, 13; אֱלֵהֶן Z II. t. 9. עֲדִדֶן Z I. t. 12. חִוְיִן Z I. t. 9. עֲמִיִן Z II. t. 25. Az elephantinei papyrusokban is túlnyomó a מְ-nél képzett pluralis st. abs. van, de már מְ (jod)-dal írva is előfordul.

אֲחֵרִי	1, 11; 8, 6;	
אֱלֵהֶן	47, 1, 3, 10; 48, 1, 2;	
אֲמַרְי	1, 4; 3 V. 22; 4, 5, 7;	אֲמַרְי 2, 22.
אֲרַדְבִּי	4, 5, 14; 25, 4, 5, 7, 8;	
בְּנִי	45, 12;	
זַבְרִי	4, 5, 5; 17, 17, 10; 25, 7, 8;	זַבְרִי 2, 16.
דְּמִי	2, 28; 11, 4;	דְּמִי 2, 28.
זְרַעִי	61, R. 5, 3;	
חֲדַתִּי	8, 10, 14;	

יומן	43, 1, 1, 4;	ימן	2, 15, 20.
נכבד	3 R. 27;		
כרש	8, 14; 9, 17; 15, 15, 7; stb.		
לבש	1, 15; 2, 20; 3 V. 12;		
נכס	12, 9; 3 V. 5;	נכסין	2, 16.
סד	63, 4, 1;	סוסין	54, 15.
עבד	11, 5; 12, 8;	עבדין	2, 20.
עק	45, 10; 46, 15;		
עשר	8, 11, 13, 16;		
קדמ	4, 3, 8, 10; 11, 8, 42, 15;	קדמין	2, 25.
שבב	2, 23; 3 V. 23;	מסמרין	8, 16.
שקק	2, 23; 3 V. 22;		

Dánielben már csak a י al írott többszám fordul elő a hímnemű szavaknál, nőneműeknél ין.

A régibb szövegekben eszerint: a zengîrlîi feliratokban, az elephantinei papyrusokban, a י nélküli írás, scriptio defectiva, az uralkodó. Erről bővebben a plurális képzésénél.

2. Az aî diphthongus és a hosszú ē is egyformán י-al van írva.

A zengîrlîi feliratokban: ארדי mint plur. st. abs. P 23, H 4, 12, 13, 19.; אלהי, mint plur. st. constr. H 13, P 22.; אלהי cum suff. 1 sing. H 4, 12; יומי plur. st. constr. P 3.; יומי c. suff. 1. sing. P 8.; בית H 9, P 2, 7; ביתי c. suff. 1 sing. B 5.

Az elephantinei papyrusokban: ביתא 1, 1, 5, 6, 7, 8; 2, 13, 25 stb.; ביתי 14, 6; בנין 1, 10; 3 V. 9; גשין 2, 15, 26; בני 45, 12; יומי 2, 13; 3 V. 12; מלכי 3 V. 12.

Ez az oka, hogy igen gyakran még a szöveg tekintetbevételével is nehéz megállapítani, vajjon aî-t vagy ē-t kell-e olvasni. De mivel mind a diphthongus aî, mind a hosszú ē rendes kiírása י-al történik olyan írásmódok, mint כתי Z. II. 9; לכתה 14, 4; לבתכם 11, 11; זתן 23, 10; זערוותא 45, 11 helytelenek.

Dániel arámi részeiben aî diphthongus nyílt szótagban megmarad ביתה 2, 17; 3, 23; ביתי 4, 1; חולה 3, 20; בחיל 4, 11; 5, 7; עיני 4, 31; 7, 8; עניך 7, 8. Így a ליה igéknél הוית 2, 30, 34; חוית 2, 43, 45; מניה 3, 12 stb. A zárt szótagban a legtöbbször ē: בית 5, 3.

3. A hosszú ô és û-t rendszeren י-al írták. Azonban a scriptio plena és defectiva itt is ingadozik. Így עלמי = héber עולמי helyett H. = אנשי H 30, אנש P 23, אנש helyett, (ugyanígy az elephantinei papyrusokban). 36, 39; 46, 6; 48, 1, 4, אנשא 8, 20, מושב helyett; לשן = לישון helyett H 9; הוא helyett P 11, 22; B 17, 18, 19; H 22, 30. מות מות helyett P 16.

Az elephantinei papyrusokban: זן = זון helyett 11, 7; תעבי = תעובי helyett 63, 4, 5; שלמם = שלימם helyett 38, 44, 1; ימא = ימא helyett 64, 2, 3, 4; קלה 45, 13; קולה helyett; הוא = הוא helyett 11, 7; 12, 5; 15, 15, 2, 4 stb.

Dániel arámi részeiben: מדרהון 2, 11; מדרהון helyett;

שקודי 2, 33, שקודי helyett; קל 3, 5, 7, 10, 15; 4, 28; 7, 11; קול helyett; אתיא jel 3, 32, אותיא helyett, hasonlóképen אתין 6, 28, אתוהי 3, 33; רר generatio 3, 33, 4, 31. דור helyett; חלקיא 2, 4, 5, 6, 7 stb. הלום helyett; לשניא 3, 4, 7, 31; 5, 19; 6, 26, 7, 14; לשוניה helyett; קשט 2, 47; 4, 34; קשטו helyett; שק 2, 33 שיק helyett; טעם 2, 14, טעום helyett 2, 14. Qu. כבם 4, 28; 6, 18, 23; 7, 8 כבום helyett; אחריהי a Quereben אחרהון 7, 24.

Érdekes a többes 3 személyű suffixum אהם és הום közötti ingadozása. A zenĝírliai feliratokban nem fordul elő a הם suffixum.

A Zakir-feliratban mint önálló névmás הם Z. I. t. 9. Az elephantinei papyrusokban a הום plena scriptio a הם imperfecta scriptióval váltakozik:

בהום 2, 17; 3 V. 16; ezzel szemben בהם 48, 1, 4; 52, 2, 1; 52, 3, 9; sokszor בתיהום 56, V. 1, 2; ואשרום 54, 2, K. 5; נכסיהום 56, V. 1, 2; לנפשהום 2, 13; עליהום 2, 24, de עליהם 8, 6; 12, 5; 16, 4; 54, 1, 2; Dánielben már a rendes הון arámi forma fordul elő, erről nem eshetik szó. A ה-nak ez a váltakozó használata ép úgy nem perdöntő a nyelvfejlődésben, mint a jöd (י) következtlen használata, a mint azt Wilson is helyesen jegyzi meg, hogy a héber mazoretikus szöveg is számos ilyen ingadozást mutat a scriptio plena és defectiva között.

4. Végezetül a szavaknak kiírásáról kell néhány szót szólnunk. Találunk számos esetet, midőn két szó össze van írva, a melyek nem tartoznak össze, különösen az elephantinei papyrusokban. Ilyenek különösen a ה-nek összeírásai: עלוי 43, 1, 3 = על וי; לקבלוי 43, 1, 4 = לקבל וי; ויקך (nagyon gyakori) = וי וכך C 3 = וי לי. Továbbá: מנעלא 35, 38, 2 = מן עלא; אלתדהל 43, 1, 6 = תדהל; די לכי 48, 1, 9 = נשחיהי; כל נשחיהי E. 7, 11, 16 = די לכי. Ezeket azonban pusztán a leíró — vagy a másoló — hibáinak kell tartanunk.

Egyéb helyesírási sajáttságok a zenĝírliai feliratokban:

א H. 13, 14. א prosthetikonnal (שם = név): אִסֵּם; נבש H 17 bis 21; נבשה P 18 נבש helyett; קתילת P 8 = קמילת helyett; כיצא B 19 = קיצא helyett; בלגרי P 16, metathesis בגרלי helyett. Az elephantinei papyrusokban: פרול 8, 12; 29, 10; ברול helyett; הככר 47, 1, 2; ככר gyökből; נדשו 1, 10; C 14; נדשוהי 1, 9; 3 V. 8; נדשו 3 V. 7; 1, 8; megfelel a héber נתש gyöknek; az nt és nd váltakozása olyan, a mint ezt a נתן igénél látjuk; נתן = az asszír nadānu = adni.

Ilyen helyesírási sajáttság továbbá, hogy az א gyakran elmarad a szó közepén. מכר 22, 3, 3; 38, 44, 4; מאכל helyett; לממר 4, 3, 2; מאמר helyett, מריהם 15, 15, 6 = מראיהם helyett; צבען 8, 16; 9, 18, 19. אצבען helyett.

Dániel arámi részeiben: אשתוי 5, 3. א prosthetikon (שתי inni gyökből) ארכבתה 5, 6; a héber כרף térd א prosthetikonnal és metathesissel elváltozott alakja. פרול 2, 23—42; 4, 12, 20; 7, 7, 19. ברול 2, 35, 40, 41, 43, 45, 5, 4, 23; ברור; = ברור.

Ezek a helyesírási eltérések azonban semmiféle nagyobb fon-

tossággal nem bírnak. Épen ezért ezekből semmit sem lehet következtetni se pro, se contra a könyv keletkezésének korára. Ezt teszi Wilson a מֵרָא szóval Driverrel szemben, a ki abból, hogy a מֵרָא szó megtartja az נ-t a nabatäus feliratokban, ép úgy mint Dánielben, ebből Dániel könyvének újabb keletét bizonyítja. Míg Wilson abból, hogy Dániel megtartotta az נ-t s a targumokban נ nélkül fordul elő, a מֵרָא szóból Dániel régiségét vitatja.

Egyik okoskodás sem helyes. «Entia non sunt multiplicanda» egy accidentális helyesírási sajátásból nem szabad többet következtetni, mint a mennyit az mond. A jelen esetben pedig csak az következik belőle, hogy a מֵרָא szónál az író egyszer kiírta, máskor meg elhagyta az נ t, a mely itten pusztán «Lesestütze», a melyet úgysem ejtettek ki.

Jahn G. palæographikus, helyesírási érveit az 1--3. papyrusok hitelessége ellen önmaga dönti meg akkor, mikor csakis az 1--3. papyrusok helyesírási palæographiai nehézségeit emeli ki. Már pedig az eleph. papyrusok olvasása azonnal meggyőz minket arról, hogy azok helyesírási és palæographiai tekintetben teljes egyezést mutatnak: egy az írás módja, egy a betűk alakja, egy az anyag, a melyen írvák, sőt az általunk összeállított táblázat fényesen mutatja még a helyesírási sajátságok és abnormitások is nagyrészt ugyanazok az összes papyrusokban!

A föliatok hangtana.

A zenéirli föliatoknak, az elephantinei papyrusoknak és Dániel arámi részeinek hangtana vaskövetkezetességgel haladó szerkesztést állít elénk. Legszebben mutatják ezt az ú. n. sziszegő és foghangok.

Az egyes sémi dialektusokban a sziszegő és foghangok szerepét, ill. kifejlődését Brockelmann után a következő táblázatban tüntethetjük föl. Ez a táblázat az egyes fentemlített hangok viszonyát a nyelvészek által felvett óssémi- (Ursemitisch) és az arab nyelvhez tünteti fel. És ez megvilágítja egyszersmind a mi föliataink hangzóváltozásának alapjait.

Óssémi	t	þ	d	ð	t	q	ð	g	ś	s	š	z
Arab	ت	ث	د	ذ	ط	ظ	ض	ص	س	ش		ز
Héber	ת	ט	ד	ז	ט		צ		ש	ס	שׁ	ז
Arámi	ת		ד		ט	(ק)	צ		ש	ס	שׁ	ז

A mint ez a táblázat is mutatja, az arámi nyelv a többi nyelvrokonához képest a fog és sziszegő hangok számát tekintve bizonyos kevesbbedést, visszafejlődést mutat. Ennek a visszafejlődésnek menétét mutatják be nekünk három stádiumban az említett feliratok és Dániel arámi részei.

Már itt előre kell jeleznünk, hogy ez a legfontosabb és legérdekesebb kérdése az arámi nyelvfejlődésnek. Lássuk ezeket egyenként.

1. Az őssemi, illetőleg arab ض (dad) mássalhangzónak a héberben צ, az arámiban ק illetőleg ע felel meg (schematice [őssemi: d] ض <héber צ> arámi ק). A fejlődés sorrendjét feltüntetve a következő schémát állíthatjuk fel: arab ض — (héber צ) — ősarámi ק, ujarámi ע. Ennek a szerves és következetes fejlődésnek, átalakulásnak három fokát látjuk: a zenĝírlí feliratokban, elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben; s az irány a Targumok nyelvének kifejlett alakjára mutat. A zenĝírlí fölíratok képviselik ebben a fejlődésben az ősarámi fokot (IX—VIII. század Kr. e.). Az elephantinei papyrusok a fejlődést s az átmeneti stádiumot képviselik a ק és ע váltakozó használatával az újabb arámi nyelvben (V. sz. Kr. e.), melyet Dániel arámi részeiben az ע kizárólagos használata vált fel (III—II. század Kr. e.).

Arab	Héber	Ősarámi Zenĝírlí felir.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
أرض	ארץ P. 14.	ארץ H. 5, 16, 7; Z. II. t. 26. ארקא B. 4.	ארק B. 7; D. 3, 8; C. 3. ארקא 45, 14; B. 6—7; 12, 13, 14, 15; D. 11, 13, 16, 19, 24; C. 5, 8, 14; E. 15. De ezzel szemben ארעא 1, 9, 3. V. 8; A. 5; B. 15; G. 19. בארען 61, 11, 3; לערקה 52, 4, 10, 54, 1, 16; F. 4, 2, 14. לערעה is 57, 3, 6 = ellen.	ארעא 2, 35, 39 bis; 3, 30; 4, 7, 8; 12, 18, 19, 32, 6, 26; 7, 4, 23. בארעא 4, 12, 20; 6, 28; 7, 17, 23. ארעית 6, 25.
عرض				[Targum : ערע occurrere].
رضا	רצה nagyon tetszeni	רקא H. 18, igéből: ארקן H. 13.		רעו 5, 17; 7, 18. רעא igéből
ضوى	יצא exire	מוקא P. 13, 14 bis יקא	למוע B. 8. מועה I. 6. D. 4, 5; E. 14. már יעא gyök- ből.	

Arab	Héber	Ösarámi Zengîrlîi felir.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
	צמר gyapju		קמר 10 a 3; H. 5. קמרא 63, 5, 3; de עמרא is 63, A. 1. 4.	עמר 7, 9.
رحض	רחץ		ארחה 63, 13, 1, 3, mosni רחע	
عصاة törisbokor	עץ fa		עקן 45, 10, 46, 15; עקי 8, 10, 13, 14; 91, 17. עקון 1, 11; 3, V. 16. עקיא 9, 18. קן (?) 4, 10.	אעא 5, 4, 23.
صان	צאן apró marha			
صلع	צלע borda		עלעי 45, 12.	עלעין 7, 5.
رض	רצין szétromból			מרעע 2, 40; תרע 2, 40.
صر	צר ellenség			עירי 4, 16; עיר 4, 20.

Ez a táblázat¹⁾ meggyőző erővel beszél, szinte vezeti az embert a konkluziók levonására! Ha magukat az egyes szövegeket olvassuk s megfigyeljük a fölsorolt szavakat, ez a fejlődés, ez az átalakulás még jobban kitűnik. A zengîrlîi föliratokban kizárólag csak ק fordul elő az említett szavakban, az asszuáni és elephantinei papyrusokban már az olvasó előtt mind a ק-nak, mind a ע vegyes használata tűnik fel. Ez az ingadozás, ez az átmenet a két hangzó között olyan szembeszökő, hogy ugyanabban a szövegben, ugyanazon sorban váltakozva jelenik meg. Így a B asszuáni papyrus 15. sorában a ארקא-t olvasunk és csaknem ugyanabban a sorban ארעא-at.

¹⁾ Sachau a מוחא igét, melynek egyes alakjait látjuk úgy az elephantinei papyrusokban, mint Dániel arámi részében: מוחא 44, 5; אמוחאך

44, 4; Dánielben מוחא 5, 19; ימוחא 4, 32, a héber מוחין arab مَحَصْ gyökből (ütni) származtatja és genesisét موحى-موحى majd az ع meggyengülése után موحا-ból származtatja. Ez azonban nem szükségképpen helyes, mert a héberben előfordul a موحا gyök. (Jes. 55, 12. Hes 25, 6) s a szírban is.

Ugyanilyen alakban látjuk a Zakir föliratban is I. fr. 15, 16. sor موحا.

Vagy a D. papyrus 4. sorában אַרְק után néhány szóval מוֹעָה-at olvasunk. Az 1. sz. elephantinei papyrus a 9. sorában אֶרֶץ-t olvasunk két sorral lejjebb már עֶקֶרֶן áll. Vagy a 63. tábla 1. számú fragmentum 4. sorában עִמְרָא (gyapju) szót olvassuk, ugyancsak az 5. számú fragmentum 3. sorában קִמְרָא (gyapju) áll. A 45. tábla 12. sorában עֲרֵי (borda) szó fordul elő, míg a 10. sorban עֶקֶן-t, a 14. sorban אֶרֶץ-t olvasunk. Ki ne venné itt észre, hogy e papyrusok szerzőjének korában törekvő hangtani kiforrással áll szemközt, midőn az addig általánosan és még ezekben a papyrusokban is túlnyomólag használt ק mellett az ע használata is fellép, melyet hosszú nyelvi kiforrás után az irodalmi nyelvhasználat kizárólag fogad el, a mint ezt Dániel arámi részeiben látjuk, a hol már mindenütt és kizárólag az ע-t találjuk. Itt már ebből a szempontból egy teljesen kiforrott állandó irodalmi nyelvhasználat állunk szemben és ebből a szempontból a későbbi klasszikus irodalmi nyelven írt szövegeknek, a Targumoknak nyelvével áll egy sorban.

Mindezek ellenére Wilson, mellőzve minden szerves fejlődési rendet, fentemlített művében azzal a kijelentéssel fogad bennünket, hogy Dániel, arámi részeit a Kr. e. VI. században írták. Okoskodása a következő: Miután a ק és ע használatát az egyes arámi föliratokban végigkíséri, így folytatja: «az előbbiekből látható, hogy a ק hangot használták a IX. sz.-tól Kr. e. a IX. sz.-ig Kr. u.; az ע hangot az V. századtól mostanáig. Igaz ugyan, hogy ha Dániel a VI. században íródott Kr. előtt, ez volna az első ismert szöveg, mely az ע t először használja. Nem szabad felejtetni azonban először, hogy az V. században Ezra épen úgy használja, mint Dániel; másodsor, hogy ugyanabban a században az arámi papyrusok mindkettőt használják; harmadszor, hogy párhuzamosan kettős használata dívott Babilonban, a VI. században Kr. e., épen úgy, mint Szieneben V. században; és végre valakinek kellett először használnia és miért nem Dánielnek?»¹⁾

Ezt a megokolást alapján támadhatjuk meg, a mennyiben itt két petitio principiin érzük rajta Wilsont. Ugyanis míg okoskodása elején annak lehetőségéről beszél, «ha Dániel a VI. sz.-ban íródott, ez volna az első ismert szöveg, a melyben az ע előfordul», néhány sorral lejjebb pedig már azzal bizonyít: «kettős használata dívott párhuzamosan egymás mellett a VI. sz.-ban Kr. e. Babilonban». A második petitio principiit a következő bizonyításban követi el: «az V. sz.-ban Ezrás épen úgy használja az ע-t, mint Dániel», pedig épen azt kell bizonyítani, hogy Ezrás az V. sz.-ban írt s ha az V. sz.-ban használatos volt is az ע, ebből nem következik, hogy a VI. században is használták. Már ezekből is meglátszik bizonyításának gyöngesége! Végezetül csak Wilson azon kérdésére felelünk még, melyet megokolása végén tesz fel olvasóinak. Azért nem használhatta D., mert «ugrás nem csak a természetben nincsen, de a nyelvfejlődésben sincs»!!

2. Az őssémi א ill. arab ح Consonansnak a héberben א, az ősarámiban א, ill. א felel meg. Schematicice arab ح < héber א
arámi (א) א. A fejlődés sorrendjét is feltüntetve, a következő sémát állíthatjuk fel:

¹⁾ *The Aram. of Daniel.* 283—284. 1.

(össémi א, arab ح --- (héber ח) — ősarámi ח ujarámi ח.

A hangzó-átalakulás fejlődésének első stádiumában, a zengírlíi föliratokban a ח=ח használata még teljesen összeesik a héber nyelvhasználattal, vagyis a ח és ח consonansok használata nem válik szét. (IX—VIII. sz. ősarámi.)

A második stádium az elephantinei papyrusok nyelve, a mikor a kettéválás megkezdődik és a ח mellett fellép a ח is. Ez átmeneti stádium, épen úgy, mint a ח-ק-ע-nál láttuk (V. sz.). Dániel nyelvében a hangzófejlődés ebben is eléri végső fokát a ח kizárólagos használatával.

Arab	Héber	Ősarámi Zengírlíi felir.	Középarámi átmeneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
[أَلدى]	[אשר] [ח] és [ח] (ח ח) ¹⁾	ח H. Zeng. B. 2, Z. I. t. 1, 16.	ח mint pron. re- lat. 1, 1, 3, 5—7, 9—11; 2, 12, 16—18, 24, 27, 28, 30, 30 V.7; 9, 23, 26, 27, 29 stb. ח mint a genit. jele 1, 5, 6, 9, 10, 11; 2, 12, 19, 24, 26 stb. ח די is E. 7, 11 ח די E. 16. ח די 44, 12; 47, 2, 3 D. 20. ח די H. 14. ח די 56 V. 1, 1. ח די 5, 3. ח די 1, 4; 2, 13, 15; 3 V. 4; 4, 3, 8; 9, 22, 23, 25 stb. B. 7, 24, 23; E. 4; K. 13.	Mindig ח די 2, 9, 10 bis, 20, 23 bis, 24, 25; 26 bis, 27, 28, 29, 30, 34, 37, 38, 39, 40, 43, 45; 3, 3, 4, 10, 11 stb. ח די 2, 8, 11, 15, 19, 20, 32, 33 34, 3, 1 stb.
ح	ח	ח H. 18, 19.	ח 2, 17; C. 3, 7.	ח 4, 27; 5 6, bis.
ح	ח ez, az.	ח P. 2.	ח 33, 34, 4.	ח 7, 3 bis

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a héberben a ח, ח, ח, ח mutatónévmás visszahozó névmásként is használatos; így pl. Prov. 23. 22; Ps. 74, 2; 104, 8.

Arab	Héber	Ösarámi	Középarámi átmeneti stádium	Ujarámi
		Zengírlíi felír.	Eleph. papyrusok	Dániel ar. részei
		זנה P. 22; 13. 20.	זנה 2, 15, 17, 20,	זנה 2, 18, 28, 30;
		Z. I. t. 2, 17	28, 30; 3 V. 17,	4, 15; 5, 7, 22;
		11. t. 14, 18.	19; 8, 9; 9, 21,	7, 6, 7 stb.
			23 stb. B. 17;	
			D. 9, 18, 22; C.	
			14, 16; E. 5, 7 stb.	
			זונה 2, 15, 11, 8.	זונה 2, 10; 3, 29.
			זנה is 7, 9; 28, 23.	
			זן 1, 6, 9, 10; 2,	זן Esr. 5, 16, 17.
			13, 14, 16, 17,	
			22, 23, 27; 3 V.	
			6, 7, 8; 9, 10;	
			12, 13 stb. B. 7,	
			bis 14, 16; D.	
			12, 13, 16, 19, 24,	
			C. 5, 8; זן 56	זן Esr. 5, 8.
			V. 1, 1.	
			זבי 2. 21; 30,	זבן 2, 31; 7, 29,
			4, 6.	21.
			זבי F. 9; זבא	
			F. 6 is	
			זבם 58, 3, 2, C.	
			2; H. 4.	
			זבן D. 8, C. 6.	
ذَهَب	זהב arany		זהב 2, 28; 13,	זהב 2, 32; 3, 1.
			12 V. 4; 49, 3.	
			זהבא 2, 12; 3,	זהבא 2, 34, 35,
			V. 11, de	38, 45; 3, 5, 7, 11,
			זהב 29, 9 (egy-	13, 14, 17; 5, 2,
			szer)	3, 5, 7, 16, 23, 20.
ذَكَر	זכר megemlé- kezni	זכר H. 16.	זכרי 43, 1, 5.	
		זכרת H. 11.		
		זכר H. 30, P. 22.	זכרין 4, 3, 1, 2;	
		זכרי H. 28.	50. 2, 3, 5; 55,	
		זכרו H. 31.	2, 11; 56 R. 1,	
			3; 61 V. 11,	
			2; de	

Arab	Héber	Ösarámi	Középarámi átmeneti stádium	Ujarámi
		Zengírlii felir.	Eleph. papyrusok	Dániel ar. részei
			המדכריא 8, 4, 9, 20.	
			דבר gyökből	
			דברן 38, 43, 3 is.	
			זכר H. 30.	
ذَكَرَ [ذَكَ]	זכר férfiui זכה tiszta			G. 17, 21. זכי 42, 15, de
ذَبَحَ مَذْبَح	זבח mactare זבוח oltár		זבוח H. 15, 16. מדבחה 2, 26; 3 V. 25; 4, 3, 3, 10.	דבין 6, 6 is דבחן 2, 28; 3, R. 27.
أَخَذَ	אחז kézbevenni	אחז P. 11. אחזת B. 11. אחז H. 15, 20, 25. אחז (fut.) H. 3.	אחדת 52, 14. אחדו 52, 16, 11; 54, 2, 2; 56, V. 4. יאחדן 44, 1, 13. אחדו (imper) 51, a, 3. למאחד 25, 17. אחדו 45, 5, bis אדני 48, 1, 13. אדניך 47, 1, 7. אדנין 47, 2, 16, 50, a, 8. אדניהם 45, 3.	
أَذِنَ	אזן fül			
كَذَبَ	כזב hazudni		יכרב 55, 1, 1, 2. כדבת 47, 1, 7. מכרב 47, 1, 9. כרבן 55, 1, 2. כרבא 47, 1, 8. כדכתא 55, 1, 7. כדבתה 47, 1, 8.	כדבה 2, 9.
كَحَلَ	[חל] csúszni	féltni	דחלת 42, 14.	דחלין 5, 19; 6, 27.
Nöld. Z.D.M. G. 40, 741.		תחל Z. I. t. 13.	תדחל 43, 1, 6.	ידחלנני 4, 2.

Arab	Héber	Ösarámi Zenğirlü felir.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
إِن	אָן akkor אָ		אָרִין 34, 1; 47, 1, 2; 61 V. 2, 1; 61 V. 4; F. 4; G. 1; I. 1.	דָּחִיל 2, 31. דָּחִילָה 7, 7, 19. אָרִין 2, 15, 17, 19, 48; 3, 24; 4, 16; 5, 6, 8, 9; 6, 4, 5, 6, 7, 12, 15, 20, 22; 7, 1, 11. כָּאָרִין 2, 14, 35, 46; 3, 2, 13, 19.
		[דָּרִין Zach. 9, 1]	דָּרִין (városnév) Z. I. t. 9, 10, II. t. 1. 4.	
حَاذِ	חָזָה mell			חָזָה 2, 32.
szemben fekvő				
ذِرَاع	זֵרַע kéz			זֵרַע 2, 32.
بَدْر	בָּדַר szétszórni. בָּדַר Ps. 68, 31.			בָּדַר 4, 11.

E táblázat áttekintése is meggyőzheti az olvasót arról, hogy a föntemplített ק, ע-hoz hasonló hangzófejlődéssel van dolgunk. S ha az ember a szövegeket magukat olvassa, szinte látja azt a fejlődő, kialakuló erőt, különösen az elephantinei papyrusokban. A zenğirlü föliratokban (IX—VIII. sz.) még semmi nyoma a ד-nek. Az elephantinei papyrusokban már fellép a ד, a szavaknak túlnyomóan használt, ד-vel írott formája mellett. Sőt egyes szavaknál csak a ד-vel írt alakot látjuk. Miként a ק és ע ingadozó, váltakozó használatát a papyrusokban ugyanabban a sorban láthattuk, itt is ugyanazt vesszük észre. Erre példát csaknem minden papyrusban találunk. Lásunk néhányat. Így az 1. papyrus 26. sorában מִדְּבַחָה-t (oltár) olvasunk s a következő szó utána mindjárt וִי. Ugyanezt látjuk a 3. pap. 3. sorában is. A 28. sorban דְּבַחַן áll s rögtön néhány szóval utána וְהָהָה és וְהָהָה. A 7. pap. 9. sorában דְּנָה-t olvasunk; a 7. sorban még וִי áll. A 8. pap. 4. és 23. sorában a הַמְדְּבַחָה szót olvassuk, utána mindjárt וִי és כִּי áll. A 28. pap. 9. sorában דְּהָה (arany) áll, előtte kétszer egymásután וִי áll, a 23. sorban meg וִי דְּנָה-t olvasunk.¹⁾ Az

¹⁾ Ungnad szerint a 23. és 24. sor, melyben a דְּנָה előfordul, az okirathoz nem tartozik szorosan hozzá; valószínűleg levéltári feljegyzés és más kéztől ered. Ez azonban mitsem von le okoskodásunk erejéből.

57. pap. II. 13. sorában מִפְּנֵי (megfogni) és אָזְנוֹ (füls) olvasunk a 11. és 14. sorban meg יָ אֵלל többször is. Az E. papyrus 7. sorában יִלְלֵי אֵלל, előtte néhány szóval יָ וְ וְ, ugyanazt láthatjuk a 11. és 16. sorban. Ebben az ingadozásban a nyelvfejlődés ereje lüktet. (V. sz.—IV. sz.) Dániel arámi részeiben ebből a szempontból is egy kifejlődött, megállapodott hangzóhasználattal van dolgunk.

(Budapest.)

(Vége következik.)

SZIKLAY Gy. SZIÁRD.

HAZAI IRODALOM.

Aristotelis de anima libri III. Recensuit *Aurelius Förster*. (Editiones criticae scriptorum Graecorum et Romanorum a collegio philologico classico Academiae Litterarum Hungaricae publici iuris factae). Budapest, 1912. 8-r. XVIII. 217 l.

Az Aristoteles-féle psychológiának ez az új, csinosan kiállított magyar kiadása. — melynek kiadója már előbb közölt adalékokat e munka kritikájához és interpretációjához, — főképen szilárd alapot akar vetni a kritikai munka számára; az egész editio alaptervéről máshol fog szólni a szerző. Célja érdekében a kiadó szükségesnek látta a kéziratok teljes és fáradságos átvizsgálását. Ujra megvizsgálta a már többször collationált *E* t (Paris. 1853) és a különféle manusok, correcturák és rasurák tekintetében nem csekély új anyagot hozott napfényre. A fiatalabb, Bekkertől figyelmen kívül hagyott kéziratok, — melyek Milanóban, Firenzében, Rómában (Vallicella; a vatikáni kéziratokat nem vonhatta be a kiadó a vizsgálatba) vannak, — alig nyujtanak valamit; Förster mégis megtalálta a cod. Coisl. 386-ban a Bekkernél cod. *T*-nek (Vatican. 256) jelzett kézirat forrását; így hát *T* a kritikai apparatusból ezentúl száműzendő.

Jelen kiadás apparatusában megleljük a kommentárok lemmáit is. Ezeket gyakran egyáltalán nem szabad figyelmen kívül hagynunk, miután már szilárd kritikai alapunk van biztos ítélet formálására, s nincsenek is mindig a vulgata szerint korrigálva.

A kiadó a nagyon pontos kritikai apparátuson kívül Supplementum Criticum-ban adja az editorok és tudósok szövegjavításait és coniecturáit. Találkozunk a kiadó saját szövegjavításaival is, melyek közül néhányat nagyon sikerültnek tartok. Így pl. 412^a 16 *ὄζ ἄν <ἐν>εἰη τὸ σῶμα ψυχῆ* a kéziratok lehetetlen olvasásmódja: ... *εἰη* ... *ψυχῆ* helyett. Más helyeken szövegmagyarázatokat ad a kiadó, így 418^b 8, 419^b 25, 421^b 1, 427^a 17, 432^a 3 (gyakran szöveg-változtatással kapcsolatban); e magyarázatok közül több — véleményem szerint — igen jó. Nagy gondot fordít kiadó az interpunctióra is.

A kiadó a szöveg kezelésében általában jó és biztos módszert, egészséges, konzervatív kritikát alkalmaz. Ki kell emelnem, hogy az

általában kitünő *E* kódex túlértékelését elkerüli; itt emlitem a 402^b 3 *διαφέρουσα* lectióját *διαφέρουσαν* helyett (az *E* ellenére), a mi nyilvánvalóan legjobban talál Aristoteles nyelvéhez; 411^b 5, 6 *ἄλλω* e h. *ἄλλο*: ép így *διγῶς* 406^a 10, e h. *δισσῶς*, úgy mint a mint a manus prior az *E*-ben és Philoponus egy lemmában (így Apelt is a Biehl-féle második kiadásban). Ép ily kritikával használja a kiadó az imitt-amott túlbecsült kommentárokat és paraphrasisokat, melyeket — igaz — a szöveg története szempontjából aligba becsülhetünk eléggé magasra (v. ö. pl. 408^a 25, 26 és 159 l.).

Szinte elkerülhetetlen, hogy egy-két helyen kétkedve állunk szembe az editor szövegkezelésével, hogy imitt-amott szívesebben láttunk volna a szövegben egy egy régibb konjektúrát. Ilyen a Biehl-féle feltevés *οὔ πως* 403^b 17, a mi az *E* lectiójából (*οὔτε ὡς*) könnyen megmagyarázható. Az Aristotelesnél előforduló *ἔσω* ∞ *ἔσω* felől «Zum sog. zehnten Buche der aristotelischen Tiergeschichte, Upsala, 1911», cz. munkámban (104 s. k. lk.) szóltam; v. ö. 408^b 25, hol Themistiusnál *ἔσω* olvasható. Nem merném határozottan állítani, hogy Aristoteles a későbbi (ión) *ἔσω* alakot használta. — A könyvet gondos szó-index zárja be.

A kiadó nagyon hasznos munkát végzett az Aristoteles-kutatás számára; kiadása a fontos aristotelesi psychologia szövegtörténetének kutatására nélkülözhetetlen.¹⁾

(Upsala.)

RUDBERG GUNNAR.

Csiksomlyói iskoladrámák. A csiksomlyói Szt. Ferenczrendi kolostor könyvtárának kéziratából kiadták, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátták *dr. Alsóghy Zsolt* és *Szlávik Ferencz*. (Régi Magyar Könyvtár. 32. sz.) Budapest, Akadémia, 1913. S-r., 209 l. Ára 4 K.

A csiksomlyói ferenczesek kolostori könyvtára a már ismert nagyértékű misztériumjátékokon kívül (Régi Magyar Könyvtár 3. sz.) két kötet javarészt magyar nyelvű iskoladrámát is őriz a XVIII. század hetvenes éveiből. Ezekről eddig csak Szlávik Ferencz, a fölfedező ismertetéséből volt tudomásunk. Az egyiket, a magyar tárgyú Bebek-drámát ki is adta (A csiksomlyói rk. főgimn. értesítője, 1906. 07. és 1908. 09.). A Régi Magyar Könyvtár legújabb kötete most a legértékesebb négy darabbal ismertet meg bennünket.

A bevezetés történeti része — Szlávik tollából — a magyar dráma és színészet történetére igen jellemző adatokat tartalmaz. Az iskoladráma nálunk Csiksomlyón virágzott legtovább, még a XIX. század elején is tartottak előadásokat. Az előadó diákok igazi kultúr-munkát teljesítettek; mint a nagyenyedi kollégisták, a vakációban bejárták a szomszédos községeket, melyek addig színi előadásokat nem igen láthattak, s ott is eljátszották drámáikat. Összesen 13 darabot tartalmaz a két kéziratot kötet, ezeket czímeik szerint ismerteti Szlávik, néhány érdektelen adatot (az előadók nevei stb.) hozzájuk is fűz, bár sokkal helyesebb lett volna, néhány szóval tartalmukat

¹⁾ Rudberg magántanárnak német kéziratát Révay József fordította magyarra.

vagy tárgyukat megjelölni, mert a legtöbbször a semmitmondó cím után erről alig van fogalmunk.

A hiányt más szempontból a bevezetés dramaturgiai része, Alszegey Zsolt kitünő dolgozata pótolja. A nagy készültséggel és az irodalomban való teljes jártassággal írott tanulmány tömören összefoglalja az iskoladramák főbb problémáit, ismerteti ars poëtica-jukat, kedvelt tárgyi motívumait; ezek keretébe helyezi el a csíksomlyói drámákat. A sok tanulságos adat szinte kikívánczik a bevezetés szíki keretei közül.

Az első darab: *Misericordia et Justitia Dei* nagyrészt magyar versekben van írva (köztük Zrínyi- és Balassa-strófák). Sajnos, tárgyi jegyzeteket nem kapunk róla. Igaz, hogy nehéz és hálátlan föladat a közvetlen forrás kimutatása, de erre nincs is szükség, egyszerűen a tárgytörténet szempontjából kellett volna a drámát rokonai közé beállítani. Még inkább érezzük a jegyzetek hiányát a következő: *Exaltio Sanctae Crucis* cz. darabnál, melynek tárgyát a *Legenda Aurea* földolgozása tette népszerűvé és Calderon híres drámája (*La Exaltacion de la Cruz*) halhatatlanná. Valószínűleg mind a magyar iskoladráma, mind a spanyol dráma végső forrásukban a XVII. századi híres jezsuita legendagyűjteményre, a *Flos Sanctorum*-ra megy vissza. A magyar irodalomban már az *Erdy-kódex* (Nyelvemléktár, V. 307 l.) adja, de nem a *Legenda Aurea*ból, hanem Horváth Cyrill kimutatása szerint Temesvári Pelbárt beszédeiből. A *Zápolya János és Bebek Imre* cz. dráma magyar tárgyánál fogva érdekes. Mint Alszegey már régebben bebizonyította (EPHK. 1910. 233. l.), fordítás latinból ugyan, de több más iskoladramával együtt erősen érezteti Illei János hatását. Legértékesebb nemcsak tárgyánál (a paraszt mint király), hanem földolgozásánál fogva is, a *Rusticus imperans* cz. vígjáték. Igazuk van a kiadóknak, igazi mintadarab iskoladramáink között. Hozzátehetjük minden túlzás nélkül: régi irodalmunk egyik legjobb, legelevenebb vígjátéka.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

Walter Pater : A Renaissance. Fordította Sebestyén Károly. Világkönyvtár. Budapest, Révai, 1913. kis 8-r., 325 l.

Walter Pater talán a legfinomabb angol esztéta. Nemcsak mély gondolkodó, hanem költő is, hangulatos és képekben-dús előadású. Sajátos nyelvhasználatának megértése a közönségesnél jóval nagyobb angol tudást kíván, egyenértékű tolmácsolása pedig esztétikai és művészettörténeti képzettségen kívül szerető elmélyedést és küzdelmes kitartást.

Előszavában beismer Sebestyén Károly egy nehézséget: a stílusbelit. Sőt attól fél, hogy nagy stílus-gondja miatt nem hat majd eléggé üdén. Majd erőteljesen hangsúlyozza azt is, hogy ne német «tetemekből» táplálkozzék kulturánk, hanem inkább üde angol forrásból, melyhez közvetlenül járuljunk.

Azonban elolvasván Sebestyén fordítását, a gondnak épen nem sok nyomára akadtam. Sőt összevetvén fordítását az angol eredetivel (Macmillan and Co., London, 1912 olcsóbb kiad.) és ugyane mű né-

met fordításával (Schölermanntól, Leipzig, Diderichs 1906.), nem kis meglepetésemre úgy találtam, hogy sok helyt — nyilván mert nem értette meg az angol szöveget, — épen az annyira lebecsült német «tetemek» árkan át igyekezett — persze hasztalanul s a némettől sokszor a fordítási hibákat is átvéve — a tiszta forráshoz eljutni.

Mellözöm a számtalan apróbb tévedést és csak azon főbb helyek fordításának hibáira mutatok rá, melyek Walter Pater író-művészetének legényesebb megnyilatkozásai és a melyek ép azért különös gondot kívánhattak.

A Leonardo da Vinciről szóló essayben a Monna Lisáról ez áll az eredetiben: «we all know the face and the hands of the figure, set in its marble chair, in that circle of fantastic rocks, as in some faint light under sea» (128. l.). Helyes értelme magyarul: «Mindnyájan ismerjük arczát és kezeit ez alaknak, ki ott ül márvány támlásszékében, melyet a fantasztikus sziklaháttér ad köréje; és mintha valami tengermélynek bágyatag világosságában volna». Sebestyén-nél így van e mondat: «Ismerjük valamennyien ennek az asszony-nak kezét és arczát ott a márványpadon abban a fantasztikus szikla-falban, mintha tompított világításban a tenger tükre alatt látnók» (182. l.). Schölermann: «Wir kennen alle das Gesicht und die Hände dieser Frauengestalt auf ihrer Marmorbank, in jenem phantastischen Felsengrund, gleichsam wie in einem gedämpften Lichtschein unter dem Meeresspiegel» (157 l.). Aki ismeri a képet, jól tudja, hogy nincs ott márványpad, hanem csak egy fából való karosszék; csak a sziklaháttér lesz W. Pater költői látásában márvány-támlásszékké; s a sziklaháttérről szóló kifejezést vesszők között s ugyanazon raghasználattal kellene kitennünk, mivel értelmezői szerepe van; vagy még fölbonthatjuk mellékmondattal, mint én is tettem a nagyobb világosság kedvéért.

Ugyanezen helynek egy további része: Monna Lisa alakja «is expressive of what in the ways of a thousand years men had come to desire» (129. l.). Helyes értelme magyarul: «dúsan fejezi ki mindazt, a mit a vágyó férfi egy évezreden át kívánhatott». Sebestyén-nél: «a férfi évezredes vágyódásának teljesülése» (183. l.); Schölermann-nál: «drückt die Erfüllung eines tausendjährigen Begehrens des Mannes aus» (158. l.). Pedig itt azt érti W. Pater, hogy ez az alak bizonyos vágyak kivetítődése, — tehát nem «teljesülése».

Ugyanitt tovább: «It is a beauty wrought out from within upon the flesh, the deposit, little cell by cell, of strange thoughts and fantastic reveries and exquisite passions.» Helyes értelme magyarul: «E fej szépsége igazán belülről (a rávágó lelkek legbelsejéből) alakult ki s szállott szinte rá a húsrá, különös gondolatok és fantasztikus ábrándok meg finom szenvedélyek apránként való rára-kodásából». Sebestyén: «Ez olyan szépség, mely az érzékekre belülről kifelé hat, mint a legfinomabb és legritkább szenvedélyek egyesülése sejtről-sejtre.» Schölermann: «Es ist eine Schönheit, welche auf das Fleisch von innen heraus wirkt.» A német s utána a magyar fordító is a «wrought»-ban nem érezték meg a szenvedő participiumi jelentést. Ugyanitt, néhány mondattal alább az angol szövegben (130. l.) az «all this» és azután ez utóbbi kifejezést helyettesítő «it» alanyok bizonyos lét-alakokra szólnak, melyeken Monna Lisa — W. Pater

fantaziája szerint, egy évezreddel még da Vinci előtt — átment; Sebestyénél pedig az «it» alany «Leonardo nyoma» lesz.

A Botticelliről szóló tanulmányban úgy találgatja W. Pater Botticelli alakjainak melabúját, hogy ilyesmit vél érezni rajtuk: «the wistfulness of exiles, conscious of a passion and energy greater than any known issue of them explains, which runs through all his varied work with a sentiment of ineffable melancholy» (57. l.). Helyes értelme magyarul: «a száműzöttek gyötrő gondját mutatják, kik oly szenvedélynek és erélynek vannak tudatában, mely sokkal is nagyobb, semmint azt bármely eddig fölmutatott tettük kifejezné; ilyesminek gondja száll végig festőnk változatos műveinek egész során, valami kifejezhetetlen méla hangulattal». Sebestyén: «olyan bánat, melyet azok éreznek csupán, a kik hazátlanul bolyonganak, de azért telve vannak szenvedéllyel és akaraterővel és önmaguk képtelenek volnának arra, hogy kifejezésre juttassák azt, a mi bennük van. És épen ezt a *kimondhatatlan* valamit, ezt a *megmagyarázhatatlant* állítják élénk ennek a firenzei mesternek művei, a melyek telve vannak *bájjal* és *leírhatatlan*, mély bánattal is» (91. l.). Schölermannál is meg van törve az összetett mondat s nagy betűvel kezdődik ugyanazon rész, melyet Sebestyén is nagy betűvel kezdett: «Dieses *Unausgesprochene* und *Unerklärliche* durchströmt die verschiedenartigen Werke dieses Florentiners mit einer Mischung von *Liebllichkeit* und unbeschreiblicher Schwermut» (74. l.). Az angol eredetiben a kurzívval szedett kifejezések nincsenek meg; és nem is a bájt akarja itt magyarázni W. Pater, hanem a mélaságot.

Az angol eredetinek 150. lapján Giorgione Pitti palotában levő Concertjéről van szó, s Pater megemlíti az egyik alak kezében levő brácsát, «viol» szóval. A német fordító (182. l.) ezt talán «Fiole»-nak érezte s ezért csavarja valamiképen jelentését «Trink-schale»-ra. Sebestyén (207. l. alulról második sor) szintén «csészét» mond. Ugyancsak még a Giorgioneról szóló essay eredetijében: «I have spoken of a certain interpenetration of the matter or subject of a work of art with the form of it, a condition realised absolutely only in music, as the condition to which every form of art is perpetually aspiring. In the art of painting, the attainment of this ideal condition, this perfect interpenetration of the subject with the elements of colour and design, depends, of course, in great measure, on dexterous choice of that subject, or phase of subject» (155. l.). Helyes értelme magyarul: «Beszéltem fentebb a műalkotás tartalmának vagy tárgyának a forma által való áthatottságáról, mely állapot csakis a zenében valósul meg teljesen és a mely állapot felé folyton törekszik mindegyik művészet. A festőművészetben ez ideális állapot elérése, ez a tökéletes áthatottsága a témának (azaz tartalomnak) a szín- és rajzbeli elemek által — természetesen nagy mértékben függ a tárgynak vagy a tárgy egy mozzanatának ügyes megválasztásától.» Sebestyén: «Arról beszéltem az imént, hogy az adott anyag és a művészi forma teljes áthatolása ideális állapot, a melyet csak a zene képes teljesen megvalósítani, de a mely felé minden valódi művészet állandóan törekszik. A festőművészetben ennek a célnak elérése, ennek az állapotnak föllelése, ez a teljes átítatása az anyagnak a rajzzal és a színezéssel függ össze, de természetesen igen nagy mér-

tékben függ a művészi érzéktől, a tárgy finom és ügyes megválasztásától» (213. l.). A ki jól összeveti az eredetit és fordításomat, megértheti, hogy Sebestyén e mély és finom hely körül csak kertelt; és ferdített is, mikor az anyag és forma áthatolásáról beszélt, mert itt csak a formának tartalmat átható szerepéről van szó; és a «függ össze» hibás betoldás, mert Walter Pater a tartalomnak a rajzzal és színezéssel való átítatottságát tárgyalja e helyen, mint a tárgyválasztástól függő dolgot.

Ugyancsak ez essay vége felé olvasunk Sebestyénnél és Schölermannnál egy «szépségre annyira szomjas» (217. l.), «schönheitsdurstig» (191. l.) országról, — mikor az angolban csak «thirsty» áll, (185. l.) a mi csak szomjasat jelent és az olasz nyár tikkasztó voltára vonatkozik. E helyen van még Sebestyénnél egy «asszonyi kéz, a mely a korszóból vizet tölt ki a hűvös márványra és lesi a csobogó víznek halk mormogását»; az angolban: «the woman pours it from a pitcher with her jewelled hand, listening», t. i. önti az asszony a vizet, odahallgatólзва (ő, az asszony) a hűvös csobogásra. Persze Sebestyén a német fordítást félreértette: «jene Dame mit der edelsteingeschmückten Hand, die es (t. i. Quellwasser) aus dem Krüge giesst, indem sie auf den kühlen Plätscherton lauscht», a hol a «die» és «sie» természetesen a «Dame»-re és nem a «Hand»-ra vonatkozik.

Még csak egy mondatot az angol eredeti 221. oldaláról: «All art has a sensuous element, colour, form, sound, — in poetry a dexterous recalling of these, together with the profound, joyfull sensuousness of motion.» Helyes értelme magyarul: «Mindegyik művészetben van érzéki elem, szín, forma, hang, a költészetben pedig ez elemeknek ügyes földézése s még ezzel együtt a mozgásnak (t. i. a vers ritmusának, a próza numerusának) mélységes, örömteljes érzéki eleme». Sebestyén: «Minden művészet az érzéket szíiben vagy alakban vagy hangban kapja meg, a költészet egyesíti mindezt a sajátját, csakhogy még összeköti a mélységes örvendő *öntudattal*» (289. l.). Miért keveredik ide az *öntudat*? Mert Schölermann is belekeveri e mondat végén így: «*Bewusstsein von Bewegung*» (260. l.).

Folytathatnám még. De a hely szűke miatt talán ez is elegendő Sebestyén fordításának és egyáltalán fordító irodalmunk nagy átlagának jellemzésére. Csak azt jegyzem még meg, hogy Sebestyén e munkájáról minden lapunk és folyóiratunk, mely tudomást vett róla, csak obligát elismeréssel szólott.

(Budapest.)

KÖSZEGI LÁSZLÓ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Briefe von Dorothea und Friedrich Schlegel an die Familie Paulus. Hg. von Rudolf Unger. (Deutsche Literatur-Denkmale. Nr. 146.) Berlin, 1913. K. 8-r., XXVIII+192 l. Ára 4 M.

Unger gyűjteménye Dorothea és Friedrich Schlegel néhány eddig ki nem adott levelét közli s egyszersmind sok helyütt kiegészíti a Raichtól (*Dorothea v. Schlegel geb. Mendelssohn und deren*

Söhne. Mainz, 1881. 2 köt.) már kiadott Caroline Paulushoz intézett leveleket. Raich két okból mellőzte a levelek egyes részleteit: hogy elhallgattassa a személyes ellenségeskedéseket (Dorotheának Schleiernmacherhez intézett leveleit is kiegészítették már e szempontból Meisner és Schmidt: *Berliner Literatur Archiv*, 1913), és hogy gyengítse a katholizáló tendenciáit. Így, hogy csak két példát említsék, Raich az okt. 26-án kelt levél végét csak töredekesen adja. Unger kiegészítése után figyelmessé leszünk arra, hogy az élet fájdalmas szenvedéseit és az istenbe vetett őszinte bizalmat fontos lélektani kapcsolat köti össze és érezzük, hogy a katolikus világfelfogás szerint az élet szenvedéseinek becses nevelő értékük van. Sophie Brentano áttérésének hírére (74. l., ismét Ungernél először kiadva) az alázatosság fogalma tűnik szemünkbe s ezzel megint megszólal az a rezignáció, mely ez időben oly gyakran változtatta alaphangulatát; a Körner-felolvasásoknál is megemlékeznek (v. ö. Windischmann *Schlegel*-kiadása II. 450) az alázatosságról, a mely a hitvallás feltétele és a katolikus vallás lényeges eleme. Már e két példából, mely főleg a psychoanalitikus megfigyelés javára szolgál, kitetszik Unger kiegészítéseinek értéke.

Mielőtt e levelek fejlődéstörténeti fontosságáról szólnánk, utalnunk kell még a jénai időből való, dátumnélküli levélkékre, melyeket Unger függelékkép közöl. Emlékeztetve a *Lucinde* erotikus érzelmkörére, azt gyaníttatják velünk, hogy Friedrich Schlegel és Caroline Paulus jénai viszonya nem volt talán egészen ártatlan: biztosat azonban nem mondhatunk, mert számolnunk kell azzal a körülménnyel, hogy a 19. századeleji levélstílus más volt, mint a mai és a mi ennél még fontosabb, számolnunk kell azzal a zseniális reflektáló tehetséggel, melylyel a tüzesfejű Friedrich azt, a mi az élményben érzelm volt, intellektuálisan a romantikus-végtelenbe növelte, vagy mint ő mondja, hatványozta.

Friedrich reakciójának gyökereiről, a mennyiben azok benne foglaltatnak ifjúkori műveiben, Haym, Walzel, Poetzsch, Deibel. Unger és mások már foglalkoztak; ő maga Novalisra és saját «Ideen»-jeire utal (Windischmann II. 446.).

A levélgyűjtemény kiteljesedése most megkönnyíti, hogy Schlegel fejlődésébe beleéljük magunkat. A levelek mindenekelőtt fontos okmányai Friedrich és Dorothea átmeneti korának, melyben mindketten — elhanyagolva ifjúkori barátaiktól és ha nem ép megtámadva, de invektíváktól meg nem kimélve — nem szakítanak ugyan radikálisan eddigi világnézetükkel, de új szempontok szerint tájékozódnak. E szempontokat főleg a történeti érzékük fejlesztése útján nyerik, mint arra már Poetzsch (*Studien zur frühromantischen Politik*, 1907.) is rámutatott. Figyelmüket fölébresztették nemcsak az ónémet költészetnek, hanem az ófrancia, provençali és a keleti irodalmaknak a párizsi nemzeti könyvtárban őrzött kincsei (v. ö. Walzel: *Schlegelbriefe*. 499, 507 stb.). A költészet mellett feltárult az élesszemű Schlegel eözt a festészetnek (részben a szobrászatnak) a szívesen fejlődött értéke és múltja. Ha Friedrich Schlegel már ifjúkori műveiben, főleg az *Über das Studium der griechischen Poesie* cz. dolgozatában (ed. Minor I. 85. ll.) alkalmazta azt az egyetlen módszert, mely elvezet a költészet esztétikailag is kielégítő értékeléséhez, most mi sem állott

utjában, hogy a képzőművészetet is ne vizsgálja a történeti fejlődés szempontjából. Friedrichet erős nemzeti-önérzete — melynek nyilvánulásait bátyjához intézett leveleiben találjuk — szükségszerűen az önémet képzőművészethez vezette el, s minthogy az a nemzeti műveltség egyik legkiválóbb alkotása gyanánt tűnhetett fel előtte, azon kérdés elé állította, vajjon hol lehetők fel azok az elemek, melyek e művészet eszméit létrehozták és így a középkori kultúra egyik legfontosabb részét alkották? A felelet okvetlen a katolicizmusra utalt. Friedrich és Dorothea 1808-ban nyilvánosan áttértek; nemcsak azért, mert többre becsülték a történetileg kifejlődöttet, tehát konzervatív éreztek, hanem, mert meg tudták érteni a katolicizmus alkotó erejét is. «A felvilágosodástól semmi, de semmi jót nem kaptunk; már csak azért is előnyben részesítem a katolicizmust, mert oly ósrégi» (Unger 85. l.). De ha a katolicizmust nem akarta felfogni, bálványnak hanem haladásra képes intézménynek, akkor érvényesülését biztosítani kellett a türelmesség által (v. ö. 1806 febr. 23-án kelt lev.). E türelmesség természetesen nem egyértelmű a «vélemény közömbösségé»-vel, melyet Dorothea a «neutraler Egoismus»-sal azonosít, Friedrich pedig később (Concordia: *Signatur der Zeit*) korának kedvezőtlen jelenségei közé soroz. A türelmességet a természetes műveltségi feltételek felszabadulásának tekinti.

Belső átalakulását Schlegel filozófiaiag mutatta be kölni felolvasásaiban (1804—06, ed. Windischmann). Különösen tanulságos Kant kritikáján kívül a fogalmak eredetéről szóló fejezet (I. k. 72. ll.); két legmagasabb eszményünkről, az egységről és végtelenségről szólván, a theológiára appellál. bár ezt, valamint más fogalmaknak, mint pl. a véges-végtelen, végtelen-véges fogalmának alakítását Schellingtől tanulta.

Dorotheának tehát teljesen igaza van, ha azt írja Caroline Paulusnak, hogy Friedrich gyűlöli a felvilágosodást és komolyan veszi a kereszténységet. Ő akkoriban vallási problémákat filozófiai úton fejtett meg, s ha később (*Geschichte der alten und neuen Literatur*. Wien. 1812) előre megfontolt szempontok és a vallásos gondolkodás s érzés által meghatározott értékelések alapján kezdi is meg feladata megoldását — még akkor is olyan alapkérdéseket kell megoldania, a milyenek tudás és hit, polemizálnia kell Spinoza ellen, ki, szerinte, megtagadja Istentől a személyiséget, az embertől pedig a szabadságot s végre küzdenie kell a gondolat szabadságából keletkezett visszaélések ellen (Neudruck 1911. II. 174, 190, 236). Ily elvi kérdések, mint a minőket Dorothea leveleiben jelez, előfordulnak későbbi, 1820—30 közt tartott felolvasásaiban is.

Unger az összes idevágó irodalom ismeretével jegyzetekkel kísérte a leveleket. Ezáltal nagyon sokat nyert e kiadás, és annak, a ki a romantikusok szellemi és társadalmi életébe be akar hatolni, e kiadványban az értékes adatok oly bőségére akad, melyhez hasonló alig lehetne másutt, ily tanulságos összeállításban megtalálni.

(Budapest.)

H. v. KLEINMAYR.

Emil Thomas: Studien zur lateinischen und griechischen Sprachgeschichte. Berlin, (Weidmann), 1912. 8-r. 143 l. Ára 4-20 M.

Mind szerencsésebben érvényesül az újabb nyelvészeti kutatásnak az az egyik fontos elve, mely a részletkutatás fontosságát és értékét hangsúlyozza. E tekintetben *Wölfflin* kezdeményező és nagystíliú munkássága óta különösen a mindnyájunk fájdalomra oly korán elköltözött *Skutsch* («Glotta»), a fáradhatatlan *Heraeus* és főképp a részletkutatások nagy mestere, a svéd *Löfstedt* alkottak maradandót.

Ebbe a fejlődési vonalba kapcsolódik be szervesen *Thomas* munkássága és szorosabban éppen a *Löfstedt* irányához símul már csak a késői latin irodalom emlékei iránt való különös érdeklődésével is, melynek ebben a munkájában tág teret engedett. Tanulmányai, melyek vitás, érthetetlen vagy még kellően nem interpretált lectiókat foglalkoznak, látszólag teljesen különállók egymástól, azonban szorosan összefűzi őket az egységes szempont s a szigorú belső rend. A szerző célja a latin nyelvkinésnek néhány, feledésbe merült emlékét napfényre hozni, kézirati lectiókat, melyeket a meg nem értésből fakadó emendálási láz alaposan megtépzott, igazolni, vagy az esetleg hibás hagyományból helyes kritikai érzékkel megállapítani a valódi értelmet és lectiót. Természetes, hogy e célznak megfelelően cikkeinek legnagyobb része a szóképzés- és jelentéstan körébe vág, azonban alkalmaslag hallunk becses hangtani és mondattani fejtegetéseket is. Egy-egy cikk lehetőleg a nyelvi jelenségek egy-egy típusát képviseli s e típusok úgy sorakoznak egymáshoz, hogy a latin nyelvi jelenségek után a görög-latin és hybrid nyelvi alakulatok, ezek után pedig néhány tisztán görög jelenség következik.

Különösen nagy érdemét látom abban, hogy *Petronius* kétés lectióival oly behatón (körülbelül a fél könyv idevág) foglalkozott. *Petronius* magyarázatai és javításai általában a munka legsikerültebb lapjai. Örömmel látom, hogy nem tartozik a romantikusok közé, a kik - ha valamit azonnal nem értenek — mindjárt javítanak, többnyire ott, a hol nem kell s majdnem mindig úgy, a hogy nem szabad. Hol van a *Vahlen* bölcs mérséklete a mai szövegkritikusok nagy részéből? Hol a kézirati hagyománynak szinte fanatikus tisztelete és hol a törekvés, megmenteni azt, a mennyire csak lehet? Azok a klasszikus példák, melyekkel *Vahlen* az ő ebbeli felfogásának helyességét támogatta (*Opuscula academica*), szinte életre kelnek előttem *Thomas* könyvének olvasásakor. I. h. az ő tartózkodó mérsékletével, a hagyományhoz való ragaszkodásával megmutatja, hogy *Petronius* kézirati hagyománya mégsem olyan hirhedten rossz, mint azt sokan vallják s hogy nem a radikális szövegváltoztatás itt az első, hanem a gondos és beható interpretatio, sokszor néhány könnyű, kis javítás vagy helyes distinctio (v. ö. *Vahlen*: *Opp. acad.* I. 103. s köv. lk.).

Így menti meg *Th.* a „poricinum” szót (*Petr.* 48. 7.) az emendálás-tól, így interpretálja nyelvi és tárgyi szempontból helyesen a „vavato” t (*Petr.* 63. 8.), a „si milia, si cilia” t (*Petr.* 44. 4.), így igazolja az „excipere” bővült, praegrans jelentését (excipere=admiratione, plausu etc. excipere) a *satir.* 52., 7-ben. Egyike legérdekesebb megállapításainak a *satir.* 44., 8. *asiadis* (asia dis H) kézirati lectiójának igazolása (*Buecheler*, *Friedländer*, *Heraeus*: *Asiadis*); *Burmann* olvasása „assi

a dis' közel jár a valósághoz, de Th. a H. sajtáságos frászmódját (cecidise, dulcisime stb.) segítségül véve megállapítja, hogy a helyes lectio: assiadis, a mi az assias szónak (: szárazság, nomin. az *ισχιάς* analogiájára) a genitivusa. Sikerült a satir. 37., 10. *habaecalijának* magyarázata; e szó nem más, mint a görög *βαβαί* és *χαλός* contaminatiója (v. ö. Aristoph. av. 272: *βαβαί χαλός* . . .) és jelentése nem: 'tökfilkó' (Groeber) vagy: 'korlátolt' (Friedländer), hanem 'viveur', 'gavallér' ('die schmucken Kerle', 'die feinen Herrn'). A sokat vitatott '*staminatus duri*' (satir. 41., 10.) jelentésének magyarázatában is helyes úton jár (= vederszámra, vedernyit ittam; vedeltem) és sikerrel polemizál Buechelernek erre vonatkozó különféle véleményeivel; bizonyossá teszi, hogy staminatas = staminatas potiones, a staminatus pedig a görög *στάμνος*-ból epenthetikus i-vel és a latin -atus suffixummal képzett hybrid alakulat. Ép így meggyőződött a satir. 34., 7. és 73., 6-ban előforduló '*tangomenas faciamus*' magyarázatával; a '*tangomenas*' (sc. epulas) hybrid képzésű szó (a görög *τεγγομένος*- és a latin 'tango'-, 'tingo'-ból) és jelentése = ebrius.

Sok helyes és találó magyarázata mellett is van egynéhány, melyekről nem merném állítani, hogy sikerültek, mint pl. a Plaut. Pseud. 1252 profecto edepol ego nunc probe abeo madula-nak utolsó szava szerinte nem más, mint a mulsa (mulsum sc. vinum, édes bor) játékos kibővítése egy -ad szótaggal (a mad-tóból), jelentése pedig metonymice = részeg; ezt a magyarázatot, melylyel szemben a Kelleré (Lat. Volksetym. 87. s k. l.: *μέδουσα* vagy vulg. *μεθύσις* < *medusa < *medusa és a 'maderé' befolyása révén < madula) alaposabb, Th. nem tudja elfogadhatóan megokolni. Legkevésbé sikerült azonban a satir. 62., 9. sokat vitatott 'matavitatau' lectiójának javítása és értelmezése. A H.-nak ezt a sajtáságos lectióját Scheffer nyomán Buecheler, Friedländer, Heraeus 'in tota via' alakban vették le a szövegbe, mindössze Heraeus próbált közülük emendálni és az apparatusban (1912. kiad. 42 l.) közölte is a *μά ταν Έκάταν* (= ma tan icatan) lectiót, mely azonban senkit sem győzött meg (v. ö. Thomas 49. l.). Th. helyes distinctio révén próbálja a nehézséget eloszlatni: ma(c)-tavi: tat! au [umbras cecidi]; ez csak annyiban helyes, hogy a mactavi (= matavi > mattavi > mactavi, v. ö. satir. 35., 4.: oculopectam > oculopectam > oculus + *πῆξαι* Buecheler: Rhein. Mus. 58., 624. s k. lk.) tényleg idevaló; ellenben a két indulatszó egymás mellett s főkép a kizárólag nők szájába adott 'au' egy férfi elbeszélésében — nagyon is szemet szúr. Th. magyarázata mesterkelt és ki nem elégitő. A H ezen lectiójának — véleményem szerint — egészen találó és biztos megfejtését legközelebb — egyéb Petronius emendatiók során — külön k is cikkben fogom adni.

(Debreczen.)

RÉVAY JÓZSEF.

H. Bulle: Handbuch der Archæologie. (Handbuch d. klass. Altertumswissenschaft. VI. München, O. Beck.) 1913. I. Band, I. Lieferung 8-r. 184 l. 4 M.

A régészeti kutatások eredményeinek teljes és egységes áttekintése részint a leletek szakadatlan, rohamos gyarapodásával járó anyagfelhalmozódás, részint az archæologia területének jelentékeny kibővü-

lése következtében egyre nagyobb nehézségekkel jár. A régészet területe még szűkebb értelmezésében sem csupán az ú. n. műarchæológiát, a görög és római nép klasszikus korát öleli föl, hanem az ókori művelődési folyamat összes emlékeit, összes kultúrnépeit a præhistorikusnak nevezett koroktól egészen a népvándorlásig; tágabb értelmezésben pedig úgy fogható fel, mint az egész emberi művelődéstörténet egyik legnevezetesebb fejezetének megismerése a fennmaradt emlékek alapján. Az archæologia területének teljes és egységes áttekintése, mint a beható, alapos részletmunkának elengedhetetlen feltétele, ezen nehézségek ellenére, sőt éppen ezek miatt, nagy összefoglalás szükségességét vonja maga után. Minél nehezebbé válik az áttekinthetőség, minél nehezebb az összefoglalás, annál nagyobb szükség van rá, hogy a szervezett, helyes munkamegosztás lehetőségére meglegyen.

Olyan nagyok azonban ma már ezek a nehézségek, hogy egyes ember ezeknek leküzdésére egyedül nem is vállalkozhatik. Furtwangler közvetlenül halála előtt vette tervbe ilyen összefoglaló munka megírását. Hirtelen bekövetkezett halálával félbenmaradt tervét Bulle tanár vette át örökségképpen; ő vállalkozott a szervezés és munkamegosztás nehéz munkájára. az általános jelentőségű fejezeteknek és az ő speciális munkaterületének feldolgozására. A sok kiváló szakember belevonásával készülő hatalmas művet öt kötetre (a jelen füzetten kívül még 14 füzetre) tervezik. A szerzők maguk is nehéz feladatnak minősítik vállalatukat, nem csupán a terület nagysága és az anyag halmaza miatt, hanem a sok tisztázatlan kérdés és sok megoldatlan és még valószínűleg sokáig megoldatlan feladat miatt, melynek tán sehol sincsenek olyan bővében, mint épen a régészetben. De a helyzet tisztázódását bevárni annyi volna, mint a dolgot «ad Kalendas Græcas» elnapolni, mivel valószínűleg egyelőre nem fogy, sőt gyarapodik majd a sok vitás probléma és ezeknek gyorsabb megoldhatóságát az összefoglaló, rendszerező munka, még ha sok tekintetben tévedne is, csak elő fogja segíteni.

Az első kötet eddig megjelent első részlete három fejezetet tartalmaz. Az elsőben *Bulle* tanár, a munkaszövetség feje és vezére, határozza meg az archæologia fogalmát, tárgyát; elhatárolja a szomszédos munkaterületektől és egyszersmind szerves kapcsolatba hozza velük; kifejti a régészet módszereit és céljait, megjelöli az irányt, melyen haladni lehet és a lehetőségeket; az ideális cél mellett konkrét célokat is tűz ki. A filozofiai magaslaton tartott fejtegetés egyúttal sok helyes gyakorlati tanácsot és utasítást is tartalmaz. A második fejezet (*Sauer*) az archæologiai kutatásoknak és a módszerek fejlődésének rövid, világos történeti áttekintését nyújtja; a harmadik fejezet (*Wiegand*) az ásatási eljárásokra és módszerekre, a műemlékek gyűjtésére és fenntartására vonatkozólag ad sok hasznos gyakorlati utasítást a kezdő archæologusnak.

A mű megjelenése nagy hézagot pótol és az eddig megjelent részből ítélve, sokat várhatunk a következőktől.

(Budapest.)

LÁNG MARGIT.

A munka tüzetes méltatását annak befejezése után fogjuk adni. Most csak ki akarjuk emelni azt a fontos tényt, hogy e kézikönyv szerzői a leghatározottabban állást foglalnak Furtwanglernek azon,

élte végén vallott fölfogása ellen (*Die klassische Archäologie u. ihre Stellung zu den nächstbenachbarten Wissensgebieten*. Deutsche Revue, 1905 jan.), mely a class.-archæológiát ókori művészettörténetnek akarja definiálni. Az archæologia ezen meghatározását Furtwänglernek munkatársa és nagy híve, Bulle is, *nagyon egyoldalúnak* minősíti (15. l.), kijelenti, hogy a class.-archæológiának az anyag óriási bővülése következtében beálló önállósítása semmiesetre sem jelenti e tudományak a class.-philológiától való elválását, mert *philologiai alap nélkül az archaeologus egy lépést sem tehet* (77. l.). Ugyanezt hangsúlyozza Sauer, a kieli egyetem archæologusa, midőn Furtwänglernek főművét (*Meisterwerke der griech. Plastik*) jellemezvén, megállapítja, hogy annak művészettörténeti iránya mily kevés pozitív eredményt nyújt; az ott nyert 'eredmények' csak valószínűségek, lehetőségek, melyekre építeni nem szabad; ez a munka csak «megerősítette azt a régi tapasztalatot, hogy az archæologia ugyan néha-néha közelíthetik a műtörténet felé, azzal érezhet», «de hosszabb időre nem válhat el az anyatudománytól (a class.-philológiától), mert annak segítségét mint egészen megérett tudomány sem nélkülözheti.» (135. l.)

(Budapest.)

IÁNG NÁNDOR.

Walter Dohn: Das Jahr 1848 im deutschen Drama und Epos.

(= Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte. Herausgegeben von Max Koch und Gregor Sarazzin. Neue Folge. 32. Heft.) Stuttgart, 1912. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung. VII, 294 l.

Rendkívül terjedelmes, kapcsolatokban gazdag és mindenek fellett eleven érdekekkel bíró témát tárgyal e kötet. Az utolsó hatvan esztendő német irodalmában a negyvennyolcas események epikus és drámai feldolgozásait vizsgálja, a mi egyúttal ezen időszak irodalmi, politikai és szociális áramlatainak áttekintését jelenti. Minden újabb költészeti irány megpróbálkozott forradalmi tárgyakkal s a műveken rajtuk maradt a különböző stílusok jellemző jegye, megőrizték továbbá a negyvennyolcas események korok és pártok szerint különböző megítélésének sokféle változatát.

A 48-as mozgalmak indító okairól és a Vormärz irodalmi életéről tájékoztató bevezetést négy fejezet követi. Az első az 1848–50-es éveknek a forradalmat frissen feldolgozó, a szemtől-szembe adott tapasztalatnál fogva tüzzel, szenvedélylyel átjárt s határozott politikai tendenciájú eposzait és drámáit veszi sorra. Az írók pártállása és műfajok szerint tagolja a szerző az anyagot, melyben főtémák gyanánt a frankfurti parlament sorsa és a mozgalmak vértanúinak élete emelkednek ki. A feldolgozás sablonjai és mintái a következők: utánozzák Heine gúnyos metaforáit és trochaeusait; arisztofaneszi vigjátékokat írnak, melyeknek korusait éhenkorászok és udvari tanácsosok alkotják; a százados Goethe-ünnep (1849) kapcsán életre keltik Faustot és Mefisztót (az utóbbi egy munkában mint Privatlehrer der Wühlogie und Michelhetzerei szerepel); előkerülnek a német állatmese főalakjai; feltámasztják az alvó Barbarossát. A második fejezet a reakció korának (1851—1866) szintén célzatos s még mindig poli-

tikai tett számba menő termékeit tárgyalja. A satirikus irodalom ekkor kevésbé élénk, a cenzúra allegoriákra ad ösztönzést, melyeket a Redwitz-féle utóromantika ízléstelen stílarabeszkjeibe burkolnak. A harmadik fejezet az irodalmi pangás évtizedeinek (1870—1890) drámájában a forradalom látásának kicsinyes és külsőséges szempontjait mutatja ki. A negyedik a negyvennyolczas események lélektanát átértő modern realiztikus drámát elemzi (Hauptmann, Halbe, Sudermann, Kayserling). A csoportokba illesztett rengeteg anyag alapján bizonyos általános megállapításokat tehetünk. Minél közelebb kerülünk a forradalom esztendőihez, annál erősebben versenyez a munkákban a művészséggel a tendenzia. A konzervatív eszméket szolgáló irodalom elenyésző csekély. Az epikus feldolgozások száma — napjaink felé haladva — egyre csökken. Minthogy a német egység, a mozgalmak egyik célja, 1870-ben megvalósult, manapság a realiztikus dráma bizonyossága szerint a németiséget a maga problémája, a szociális ellentétek érdeklik 1848. barrikádjai körül. A német szabadságharcznak külső tettekkel különösen kitűnő hőse nincsen, s így a belső életet rajzoló pszichológiai dráma nyújtotta, — már csak azért is, mivel ma jutottunk kellő távolságra az eseményektől, a legtárgyilagósb és legművészebb feldolgozásokat.

Dohn háromszáz lapos kötete az eposzoknak, tragédiáknak és vígjátékoknak egész phalanxait sorakoztatja egymáshoz, sok-sok pontos analízis nyújt s mivel ennyi mű között szükségképp akad bőven közepes alkotás, kellő módon értékel. A bámulatos szorgalommal gyűjtött és átolvasott anyagot buzgón törekszik egységesítő szempontok alá rendelni s összefoglaló pántokkal tagolni.

Az előszóban kijelenti a szerző, hogy a 48-as magyarországi események feldolgozásait tárgyi okokból kirekeszti művéből. Elismeri azonban, hogy a magyar forradalom tettei pezsgő erejükkel, drámaiságukkal és politikai súlyukkal mély hatást tettek német földön s feldolgozásra alkalmasabbak, mint a német mozgalmak. A hol azonban elkerülhetetlen, ott utal a magyar vonatkozásokra. Így 1850-ből fel- említi egy névtelenül megjelent s Bürger Lenorejének formájában írott öténemes hőskölteményt, a «Jellachichiadet». Az ismeretlen szerző a reakció legmegvetendőbb eszközét káromolja és pellengérez ki a bánban. Max Waldau, egy sziléziai költő, Beck Károly ellen fordul (O diese Zeit. 1850), a ki 1849-ben a császár jó szívetől várja a viharok lecsendesítését. (An Kaiser Franz Josef.) Igen fontos a frankfurti parlament radikális tagjának, Moriz von Hartmannnak, annak idején laponként osztogatott és lázasan olvasott műve, a «Reimchronik des Pfaffen Mauritzius» (1849), mely a forradalom eseményeit szedi versebe s igazán költői erőre a IV. részben lendül, midőn Magyarországot, mint a rendiség ellen vívott harcok fő támaszát és nagy példaadóját énekl meg. A krónika bús fináléja Batthyány halálát siratja. I. L. Klein (a dráma nagy történetírója) «Kavalier und Arbeiter» (1850) című drámája, mely hatalmas pátoszszal szól a 48-as kommunista mozgalmakról s Hauptmann «Takácsok»-jának előfutárja, a szerző magyar származása révén érdekelhet közelebbről. Hebbel forradalmi szereplésének részletes tárgyalása közben szó esik az ő jogérzék nélküli és hihetetlenül rabulisztikus álláspontjáról: Magyarországot erőszakosan gyarmatosítani kell, mert ha nem gazdálkodik produktíven,

annak a nyugat látja kárát. Egyébként Hebbel a forradalom tömegcselekedeteiből riadva húzódik vissza, a forradalom eszméit elfilozofálja s mintegy fátylon át sejteti őket itt-ott drámáiban. Wilhelm Conradi eposza «Liebe und Vaterland» (Tübingen 1850) a magyarok felszabadításáért lép sorompóba. A régi jambus-dráma technikájával írt Eduard Dorn (1876 és Heinrich Bolze (1875) egy-egy színdarabot Messenhauserről, a kinek ügyefogyott főparancsnoksága alatt várja 1848 októberiben a magyar ügyért fellázant Bécs a magyar felszabadító sereget. Messenhauser mellett, mint szilárd és határozott jellem, szerepel Bem József, a ki ekkor a bécsi nép érdekében küzd s mikor az osztrák főváros helyzetét reménytelennek látja, átjön a még le nem tört Magyarországra. Egy újabb osztrák történeti regény (Ph. Langmann: Gertrud Antlesz. 1900.) megemlíti, hogy Magyarország függetlenségi harcaza mily jótékonyan kötötte meg 1849-ben ideig-óráig az abszolutizmus kezét Ausztriában. Befejezéséig a függelékben egy kis bibliografiát találunk azokról a német drámákról, melyek kizárólag a magyar forradalom történetéből merítik a tárgyukat.

Szinte természetes, hogy az Európászerte egyforma hőfokú és széljárású 48-as atmoszférában a magyar és a német irodalom tipikus műfaji egyezéseket mutat. Itt is, ott is meglelhető a márczius előtti idők satirikus eposza (Elveszett alkotmány — Reinhold Solger töredékes eposza: «Hans von Katzenfingen . . .»), az eseményes napok krónikája (Sárosy Gyula: Arany Trombitája - Hartmann említett műve), a forradalmi közönség számára lázas sietséggel összerótt lázas dráma (Szigeti, Obernyik, Dobsa - Holtoi, Kalisch, Bauernfeld színművei) s később a kudarcoknak olyan önkínzó iróniával való tárgyalása, mint a Nagyidai cigányok. Dohn könyvéből látjuk, hogy a forradalom alatt az olymposi gyugalmú Goethét bírálgtják: szeméretnek közönyt a nemzeti ügygyel szemben, szociális és személyes önzést, s szolgálai alázkodást fejedelmek előtt. Petőfi Goethe-ellenes nyilatkozatainak elfogultságát nem pszichologiai motívumokkal, hanem talán inkább ezzel a korszülte kíméletlen és korlátolt szempontú állásfoglalással, melynek őse Wolfgang Menzel, lehet megmagyarázni.

(Budapest.)

SAS ANDOR.

Adolph Roemer: Homerische Aufsätze. Leipzig-Berlin, (Teubner), 1914. VII+217 lap. Ára kötve 9 M.

A mult év április 27-én munkás és értékes életéből elszóltott Roemernek írói hagyománya, főmunkáján (Athetesen Aristarchs, 1912) kívül, számos kisebb-nagyobb, hasonló körbe tartozó dolgozata (négyről az EPhK. 1913. 692 3. lapjain tettünk említést), az *ezegeta* Aristarchosról (pendantúl) tervezett mű kiadatlan töredékei és az a három terjedelmesebb tanulmány (1. Ein ernster u. zeitgemässes Wort über den Kunstcharakter der homerischen Poesie. — 2. Der Kunstcharakter des zweiten Teiles der homerischen Odyssee.) —

1) Átdolgozása az Abhdl. d. k. bayerischen Akademie d. Wissensch. I. oszt. XXII. köt. II. r. 389-452 lapjain (1902) megjelent dolgozatnak (*Homerische Studien*), a 2. rész kikapcsolásával.

3. Einige Probleme der Göttermaschine bei Homer), melyet e kötetben bocsátott közre érdemes tanítványa: Emil Belzner. Az ő Aristarchos-tanulmányainak eleve az adott különös értéket, hogy e nagy kritikus jelentőségének megállapítása nála csak eszköz az általános célhoz: a homerosi fenomenon megfejtéséhez. Ez domborítja jellemzővé jelen könyve kereteiből is szerzőnek feledhetetlenül erős vonásait.

Aristarchosa az eléggé elhanyagolt és ismeretlen antik exegezis és esztétika eszményképe, melyet még nem vakított el és nem vezetett félre a Homeros-kérdés fantomja. Viszont ez az egész antik esztétika, a maga követelményeivel, úgy a hogy Roemer törvényt csinál belőle, nem egyéb, mint ősökre visszavezetése a ma első sorban Karl Rothétól képviselt *elfogulatlanul és alaposan «olvasva» élvezés* pozitívizmusának (EPhK. 1912. 164. l.). Míg azonban Rothénél az élvezés lehetőségén van a hangsúly, Roemer jelentőségét a régi kommentárok értékes hagyományának újra forgalomba hozása és átértékelése teszi. Rothe szerint nincs különbség a költő Homeros és a költő Goethe között, Roemer tanítása szerint a jó scholion-töredékek is mindég egy ilyen megértendő Goetheként mélyedtek el Homerosban, csak közelmúltunk célzatos magyarázóinak sikerült a félálomban olvasók szeme előtt eltüntetni — a költőt.

Semmi kétség, hogy a pozitív esztétika jogosult és hogy Roemer vakítóan bevilágító tanúságokat kotort fel az antik szószaporítás portengerének fenekéről. (Hozzáférhető és kivált még — valami megbízható elv alapján — a felesleges tehertől megszabadított scholionokat sohase éreztünk szükségesebbnek, mint éppen Roemer óta!) Talán még az is igaz, hogy költői sajátosságokat, mint az *οἰκονομία* vagy a *πιδανότης* elve, a «becsületes» *σχῆμα σωπήσεως* formája, a *τὸ πρόσωπον τὸ λέγον*-nak (látszólagos motiválások) jelentősége stb., nem lehet elég sokszor hangsúlyozni és elég tág körökre kiterjeszteni, viszont azonban tagadhatatlan, hogy e pozitívizmus a maga kitergetettségében és mindent megmondásában sok magától értetődőt ismételtet és nem minden látszata nélkül a nagyképűségnek; sőt harcoss bőbeszédűségében ott is védi Homeroszt, a hol semmi, számbavehető hang nem támadta. (Ki vonta pl. kétségbe, hogy a házában tartózkodó és koldusként alakoskodó Odysseus rajza hű és költői, — a mire pedig Roemer nem egy oldalt veszteget!) Mindennél nagyobb fogyatkozása azonban e túlságos pozitívizmusnak, hogy nem állhat szilárd, objektíve megbízható alapon és bármily szép, eo ipso mégis érvénytelen iramban rohan célja felé, miután egy igen fontos akadályon szabálytalan oldaltugrással tette csak túl magát. Minden esztétizálás szubjektív önkény, míg eleve nem tisztázódott, *melyik az az anyag, a melyből joggal és kétségtelenül lehet a költő értékére következtetnünk.* A míg tehát legalább a főbb dolgokban nem tudom határozottan, hol végződik a monda és hol kezdődik Homeros érdeme, szükségszerű, hogy itt-ott, e tisztázatlanság okán, a monda természetes szépségeit, bonyolult fogások eredményeként, a költő érdemeinek látom s róla szükségkép hamis képet alkotok magamnak. És bármily jogosult is — szinte minden esetben — Roemer kedvelt szava amaz urakról, kik elfeledtek *tanulni* (köztük Karl Robertet, Finslert, Leeuwent is érti). — ugyane cí-

men elhibázott az ő egész kiindulása is, mely nem tisztázta mindenekelőtt, hogy *mily vonások jellemeznék valami részletet kétségtelenül készen kapott mondaivá* (a «sagenfeste Züge» — a hogy Roemer mondja!) és így nem vont ki esztétizálása alól mindent, a mi mondai, kapott szépség lehet és a miért az *αἰδοῖος* Homeros pirulva utasítaná vissza a nem őt illető dicséreteket. Mert mindenesetre ingadozó volt az a kritérium, mely pl. az Argos jelenetet (ρ 290—327) — folklorisztikus közhelynek érezvén? — elismerte mondainak, de a *χορηγῶν νοστήσαι* nemzetközi mesetipusát minden kétely nélkül Homeros egyéni találmányának minősítette és míg a mondat önkényesen kitalált, egyáltalán nem mondai változatok ráfogásával szeretné kielégíteni (134., 188. l. ad ω 167—169, stb.), a mondai közhelyet, mely a hőst ismeretlen koldusként hozza barátai és ellenségei közé, önkényesen költőnk érdemeinek növelésére elemzi. És ez egyáltalán nem lényegtelen pont, ha tekintetbe vesszük, hogy úgy ez az invenczió, mint az általa támasztott feladat költői erőről és tehetségről tanuskodó megoldása kétségtelenül elsőrendű alkotásai minden idők költői termékenységének, alkotó erejének. (v. ö. 126. 7. l.) Csak-hogy persze ehhez, az invencziót illetőleg általában, a többihez pedig legalább is alapvonásaiban mindenesetre semmi köze a *mi* költőnk produktivitásának nincsen.¹⁾

Ezek után nem véletlen, ha szerzőnk bizonyító erejét második és harmadik dolgozatában szinte gerinczet alkotóan épen a *χορηγῶν νοστήσαι* meg a belekapcsolódó Penelope-probléma köti le (l. Belzner könyvének ismertetésében EPhK. 1913. 694 5. l.) és értjük, ha még erőszakossággal sem sikerül mindég a rossz ügyet jóvá simítania. Mihelyt a titkon hazatérés és a *γάμος* t sürgető Penelope még a monda alapjául vett *mesének* hagyományai, nem lehet az előbbi címén Homeros nagyszerű érdemeiről beszélni, de viszont költőnknek sincs oka a neki ad personam csak nehezen megadható bocsánatért reszketnie, (— a mit pedig Roemer is érez 194. l. —) merthogy az ijjversenyre gondoló Penelopét a boszú akaratlan és tudattalan eszközévé súlyesztette. Ugyancsak ezért nem került el oly részleteket sem, mint β 91 2 és a sokat hányt-vetett σ 158—303 (adományjelennet), a hol «ipsa regina ad artes prope meretricias descendit» (lásd Kayser, Hom. Abhdl. 41. l.) stb. egyszerűen: semmit abból, a mi Roemer szerint az új Penelopéhez használhatatlan s csak mint az átöntésnél «bennmaradt» rész olvasható ma szövegünkben. Ezek mind egyenesen *szándékolt* vonásai a költőnek — hiszen nem szándékoltat senki sem hagyna benn és teljes joggal kérde Roemer: Warum eliminiert nur der Dichter eine solche Szene nicht ganz und gar! (189), — mert semmi *vis maior* nem gátolhatta kihagyásukban; csak egyszerűen *nem akarta* kihagyni, minthogy e vonások megegyezők voltak a tipikus-mese hagyomány követelményeivel és a költő korának uralkodó eszméi (ravaszság, *χρήματα, χρήματα ἀνὴρ* stb.) egyenesen melengették is őket. Így mindenesetre simább a magyarázat, mint a

¹⁾ Egészen tiszta képe a mondai hagyományról aligha van Roemernek, mert a mit pl. jellemek dolgában mondai alkotásnak hajlandó venni (133. l.), az semmiben sem megy túl a mese embryonalis típus lehetőségein.

ποικιλίας χάριν — jóllehet antik esztétikai — elvének alkalmatlan és semmitmondó kerülőjével. Hogy tehát Penelope a gyűlölt házasság bús (?) elhatározása mentén váratlanul akad holtinak hitt férjére, a kérők boldog hitőkben, hogy végre övék Penelope, — a halálra: ez a hatásos költőiség, ez az εἰς τὸ ἐναντίον μεταβολή vajjon mi más, mint az abszolút ős mese?

Mindazt az ellenmondást, melybe hamis kiindulása természet-szerűleg sodorja Roemer, annál is inkább mellőzzük, minthogy már ez észrevételek is jóllehet hamis látszatot kelthettek. Pedig — nem tekintve az ellentmondással elkerülhetetlen túlzást és egyoldalúságot — Roemer művét tagadhatatlanul megszívelendő, okos könyvnek tartjuk, melynek helyes irányát mi sem emeli ki jobban, minthogy felébresztette az ellensúlyozó véglet: a hagyományértékek újból való átvizsgálásának szükségét (a konvencionális költői apparátusnak szerepét is — szükségkép — nagyon kicinyítik Roemerék). Amint Nietzsche igaza átszíneződött, úgy kell a mondaiság kritériumainak megállapítását is a legújabb ismeretek alapjára fektetni, hogy a majdani összhang a két ellentett irány közepén előkészítettessék: ezzel feltétlen adós is a jövő.

Egyébként Roemer az öt jelentő elveket első dolgozatában a *Προσβία (I) magában* művészi, rendszeres és tudatos felépítésének, nem különben szervelesen a *δλον*-ba tartozásának bizonyítására gyümölcsözteti. Érdekes a tapintatos és *φιλαγγλιές* Homerosnak leplezése s Achilles *ἔβριος*-ének ezzel kapcsolatos újszerű látása is. Az Odyseeia második részének (a *μνησθηροφονία*-nak és tartozékainak) vizsgálatában legértékesebbeknek amaz éles felvételeket tartjuk, melyeken a Odysseus *ἀγνοσία*-jából eredő helyzet érdekességeit rögzíti meg, mind a beszédekben (kontraszt, amfibólia, tragikus ironia stb. 79—86.), mind helyzetekben (különféle szembeállítások, *νῆπτρα*, stb. 86—105). E mellett még az Odysseiában feltűnően és alighanem tudatosan szerepeltetett «kis emberek»-et illető megfigyelései érdemelnek különösebb említést. A talán már túlzott kegyeletről leg-pongyolábban hagyott harmadik dolgozat (Roemer csak az elsőt rendezte sajtó alá), különösen Usener felfogásával¹⁾ vitatkozva, az *ἀπιθανον* kiküszöbölésének, szóval a *πιθανότης*-nek céljában látja a természetfeletti beavatkozás költői alkalmazásának főindítékát és néhány eseten kimutatja, hogy az ily értelemben felfogott «műfogás» hogyan válhat hasznára az esztétikai művészi alapon induló magyarázatnak.

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

Aug. Hausrath und Aug. Marx: Griechische Märchen. Märchen, Fabeln, Schwänke und Novellen aus dem klassischen Altertum. Ausgewählt und übertragen 1913. Jena, Diederich S-r. XXII+363 l. 6 M.

Népszerű antik elbeszélések gyűjteménye — a nem szakemberek számára. Műfordítási anthologia, mely a görög mese fejlődésének összes fázisain átvezeti olvasóját, s anyagának ilyen összeállítását

¹⁾ «Über die Göttermaschine bei Homer», Sitzb. der Wiener Akad. 1897, 1—63, kül. 17. l.

sában voltaképp teljesen új szempontok szerint tárja elénk a görög fantázia színes mezőit. Bár Phaedrus, Ovidius s egyéb latin források egyformán szerepelnek görög szerkesztésekkel együtt, — anyagában mégis a görög fantázia útjain vezet tennünket, hisz Ovidius metamorphosesein nincs semmi, a mi római színt mutatna, s valójában e könyv minden darabja görög mese, ha latin nyelven íródott is. Utánpótlásnak talán csak a Bacchylides XV. *Ἠοαλλῆς*-ét (Deianeira czímen) mondhatnánk, a könyv többi darabja mind fordítás, habár a szó merevebb értelmében vett fordítástól, hol a stílus könnyítése, hol az előadás rövidítése és itt ott színezése kedvéért el is térnek a fordítók. Többnyire új, maguk készítette fordítást nyújtanak, de bőségesen felhasználják a dús gazdag német műfordítói irodalom termékeit, s az elismert és közkezen forgó fordítások felhasználásával készítik az újat. A mint ez természetes is: az ő czéljük a tartalom mesejellegét, szóval a fantázia anyagát helyezi első sorba, s ép ezért a mese hangjának tradícióit szeretnék érvényesíteni, s a hol erre a hagyomány megbízhatatlanul elváltoztató volta, pl. Aesopus meséinél, kevesebb biztosítékkal kínálkozik, a mesehang eredeti színének restructiójától sem riadnak vissza. Mindez szabadabb tagozást okoz az előadás retorikájában, s eltérővé teszi a mondottak beosztását; de egészében véve — fordítások maradnak az ilyen darabok is. Céljünkől folyó második sajátága lesz fordításaiknak az antik metrum újjal cserélése, a hol a mese hangjára nem találják azt eléggé könnyű hatásúnak. Ovidiust pl. stanzákban kapjuk, Bacchylidest is rimes és rímtelen nyugat-európai formákban, míg a nagymultu Voss Homerosának mértéke marad, ha szövegben alig ismerhető is fel Voss tulajdonának. Persze, a régi fordítások minden hagyomány-tisztelet mellett sem lettek volna alkalmasak a szószerint átírásra. Voss „Argosbesieger“ Hermese helyett pl. már „eilende H.“-t írnak, nem ép túlságos tartalommal éreztetve az eredeti fényes képét, melyben *Ἀργεῖοντις* ragyog. Hausrathék Odysseia-szemelvényei különben másban sem mindig a legszerencsésebben változtatják Voss tiszteletreméltó verseit. A lehető stílusbeli restructióra törekvő Aesopus fordításából a nem hiteles tanulságot természetesen elhagyják, s az e fajta daraboknál érezzük az igazi könnyű, szép mese-próza mintáját, mely a nagy multtal rendelkező német mesestílus pompás állatneveinek (pl. Babrios 102 *πρωτὴ λαγῶς* = Hase Duckedich) felhasználásával válik oly értékessé, s főképp a «Märchen und Schwänke aus späterer Zeit» czímen többnyire szintén az aesoposi corpusból vett meséknél találjuk a stílusváltoztatásnak is legtetszetősebb fordulatait, s általában a mese egyszerűen naiv hangját. A Vosson kívül követett fordítások közül Wielandnak máig is friss humorral ható régi híres Lukianosát említem. (Paul Lindau is ezt követi színre alkalmazott Lukianosában: Drei Satiren des L., für die deutsche Bühne bearbeitet). Bacchylidesnél Wilamowitz, Arnim és Jurenka műfordításait, Apulejusnál O. Jahnt, Petroniusnál Friedländert, s az Alexander-regénynél a syrus testimoniumok szerint való pótlásoknál is Ausfeldet követik első sorban egyéb, szinte tekintetbe vett fordítások hosszú listája mellett.

A könyv anyaga lehető teljes képét iparkodik adni a görög képzelet világának: Homerostól a középkor novellás könyveibe átnyúló bizánczi korbéli történetekig. Bevezetése áttekintést nyújt a

közölt szemelvényekben nyilvánuló mesekörök eredetéről. Ismertek relatiója a nagy közönség igényei szerint, de élvezetes és nem felszínen mozgó essay alakjában, mely különösen a közép- és újkori irodalmi hatások felsorolásával válik becsessé.

A nem külön műfaj gyanánt az eposzba szötteen felbukkanó mesetörlemelkek gazdag kincsházából, az Odysseia hajósmeséiből három szemelvényt választottak a szerzők; Kalypso tündéerkertje V. 43—83; az emberevő óriás rászedése IX. 106—555, s a Telemachia-beli tengeri öreg megcsúfolása IV. 551—471. Míg az eposz meséi istenek körében játszanak, már a *λογοποιός* a kisemberek érdekkörének megfelelően alakítja az ión novellistikát, mely a legkülönbözőbb műfajok részese lesz s szerte terjed az egész világon. Tipikus képviselői-höz fűződve népkönyvekbe szűrődik, melyeknek elrontott szövegei iskolai gyakorlatokra emlékeztetnek rhetori kidolgozásukkal. Az aëso-posi corpus tömegéből az előadás népies mese-típusára redukáltan 40 mesét közölnek; míg a mesehangot ügyesen eltaláló Babrios jól élezett, s találó metrumba öltöztetett szövegeiből 24-et. A legrégebb eredeti szövegű meseíró Phædrus verseiből 25-öt. A Kr. u. IV—V. sz. Romulus prózáját 13 mese képviseli, nem egy a moralizáló középkori példák forrása. Bizanci mesetextust 7-et mutatnak be; a cent nouvelles nouvellesben élt tovább egyikük. Az egyszerű mesetónus rhetori ellentétét példázza Aelianus, kinek affektált izlést tükröző irataiból 15 szemelvény szerepel, köztük 6 a Variæ historiaeból, régi novella típus valamennyi. Az állatokról szóló keresett hangú iratának meséi a mese anyag örök értékét fényesen bizonyítják, mikor még ebben az alakjukban is értékesek. Ezekből való a legnagyobb hírre vergődött s leghosszabb életet élő Androkles és az oroszlán története. De Aelianus épen nem ismeri fel az állatneme igazi jellegét, s ha történetei híven mutatják is kora hihetlenségeikért rajongó csodahitét, minden valódi mesehangulatot letöröl azokról a bántóan élezett s túlon túl eltérbe tolt ezélatosság, mely az embereknél sokkal jobb állatok ideálját akarja festeni. A novellistikával teleitatott herodotosi történetekből 18 darabot fordítanak, melyek közt félreismerhetetlen népmesének bizonyul a mitylenei Chares szövegében is közölt: a skythák eredetéről (IV. 8—10.) Szerepel Timaiosnak a középkorban nagy hírre vergődött «részegek hajója», s ind és perzsa másaikban ismert története a sybaritákról. Appianus nehézkesen előadott, de tárgyában még így is jó forrásra valló Seleukos és Antiochos kalandját is lefordították (Hist. Rom. Syriaca 59) Bacchylides Herodotossal rokon heros-világát a III., V., XV. és XVII. darabok képviselik szép fordításokban, Ovidius tarka mesevilága 6 példával van képviselve, mint az erotikus motívum első tárgyazója. Schiller rhetorikája és Ariosto könnyed meséje egyesül a görög mesék regélőjében, s a stanzák formája megőrzi híven mindkét jelességét. Aristides Milesiakájának világa Aischinessel vonul be a gazdag gyűjteménybe, az epist. 10. útján, mely sziporkázva szórja a renaissance-kori pajzán történetek jó kedvét, a hellenisztikus rhetor feldolgozásában. Trallesi Phylontól a Goethe átköltésében sokat változó korinthusi ara szerepel, hiányos kezdetében más testimoniumok után egészítve, míg Lukianost a néphitre valló Philopseudes és *πλοῖον ἢ εὐχαί* mutatják be. Apulejust a híres Amor-Psychén kívül 5 novella kedvelteti, híven tüntetve fel Apulejus leg-

különbözőbb hangulatok befogadására egyaránt képes lelkületét. s persze kevésbé az O. Jahn szerint is utánozhatatlan («und sollte es gelingen, so wäre es unerträglich») barok stílusát. Ser Giovanni Fiorentino híres Pecoronéjének előde a IV. 9–21 rabló novella, míg a többi szemelvény s a görög tárgyak is, Apulejus-kora jegyével lemoshatatlanul bélyegzetten adják az itáliai renaissance-novella forrásait. Az Amor-Psyche mese forrásait is hellenisztikusnak kell felismernünk, s bár népmesei vonásokban gazdag, félremagyarázhatatlanul isten-regéből kellett fejlődnie, míg Ap.-nál nyerte alakját, mely épen nem mesehangú, hanem retorizáló és művésziesskedő, kora stílus igényei szerint; ritmizáló és keresett, s vegyesen kever pathoszt és paródiát. Igazi barok Raffael és Goethe e rajongva szeretett kedvence. A genialis Petronius Trimalchióját egyharmadával rövidítve kapjuk, s ezenkívül a Lessingtől utánzott ephesusi matróna történetét. Végül az Alexandros-regény fantasztikus történeteit 4 szemelvény mutatja be. Homerosék kedvesen igénytelen mesestílusba ott tűnik elénk keleti befolyásra teljesen elvadultan.

Legjobban jellemeztük a könyvet, ha anyagának gazdag változatosságát adatokkal is szemléltettük. Egészében rendkívül tetszetős, s ügyesen rendezett anyagával vonzó műfordítás-gyűjtemény, s mint az így értelmezett görög mesék első gyűjteménye, becses tanulságokra nyújt bőséges alkalmat. A könyvet 23 kép is ékesíti: leginkább vázafestések és reliefek csinos utánzatai.

(Budapest.)

VÉRTESY DEZSŐ.

A. Meillet: Aperçu d'une histoire de la langue grecque. Paris (Hachette), 1913. 370 l. Ára 3:50 Fr.

A neves francia indogermanista, a kinek fáradhatatlan és sokoldalú munkássága révén a szakirodalom már nem egy értékes munkával gyarapodott, jelen könyvet főleg ama céllal írta, hogy a görög linguistákat hazájában népszerűsítse, s ama tudományos munkának, melyet főleg Németországban folytattak, használható kézikönyvben való rövid összefoglalását adja. A mi szempontunkból pedig azért említhető, mivel hasonló tárgyú és terjedelmű munka eddig semmiféle nyelven sem állott rendelkezésünkre. *Hoffmann Ottónak* a «Sammlung Götschen»-ben megjelent munkája rendkívül rövid, csak a legszükségesebbre szorítkozhatik, *Thumb* ismert műve pedig csak a hellenisztikus kort tárgyalja.

Szerzőnk — részletes nyelvészeti bibliográfia után — a görög nyelv előéletével foglalkozik, majd az ősgörög jellegzetes vonásait állítja szemünk elé. Érthetően tartózkodó álláspontot foglal el a phryg, thrák és makedón nyelvény megítélésében, nemkülömben egyelőre megbízhatatlannak tartja mindazokat a kísérleteket, melyek a prähellén lemnosi felirat megmagyarázását czélozzák. A görög szókinés aránylag nagy része a rokon idg. nyelvekből etymologiailag nem magyarázható, M. ezt az aegaei kultúra hatására vezeti vissza, melyből a görög valószínűleg számos szót kölcsönzött. A dialektusok rajzánál szerzőnk nagy súlyt fektet a történeti háttérre, a vándorlásokra és a gyarmatosításra. Nagyobb fejezet foglalkozik az

irodalmi nyelvekkel, a homerosi költemények, a lírikusok, a tragédia és komédia nyelvének sajátos színezetével, majd a szerző Herodotos prózájár, mint a kisázsiai görögségnek szűkebb értelemben vett első *xovŷ*-jét méltatja, mely ión próza helyét később az attikai próza foglalta el.

A könyv legszebb részét a *xovŷ*-ről írott fejezetek teszik; bár M. nem halad új úton, a tények szakszerű csoportosítása és a szép előadás élvezetes olvasmányt nyújtanak. A *xovŷ* keletkezését politikai okok idézték elő, a mennyiben Athén politikai hatalma az ú. n. «nagy-attikai» (Thumb) dialektusnak rengeteg területen való elterjedését eredményezte. A dialektusok kihalását szerzőnk is a Kr. u. IV. századot követő időbe helyezi. A *xovŷ*-nak ezen széles elterjedése természetesen újabb dialektikus elágazásnak csiráit hordotta magában, de ezen dialektikus elágazások aránylag hosszú idő alatt, mindenféle idegen befolyás ellenére sem fejlődtek oly végzetesen, hogy a nemzeti egyívétartozás eszméjét megbontották volna. A *χαθαροβόοσα* rövid jellemzése zárja be a munkát, mely ha újat keveset, de a régít új összeállításban adja.

Megemlítendő, hogy a szerző az ősgörög nyelv rajzánál (18. s. k. l.) a dualist nem említi, holott ez az ősgörögben bizonyára előfordult. A *xovŷ* jellemzésénél M. nem tárgyalja a szókincset. Legyen szabad felemlítenem, hogy Schlageter (Der Wortschatz der ausserhalb Attikas gefundenen Inschriften. Strassburg. 1912. 79 s. k. l.) statisztikai táblázatából kitűnik, hogy a *xovŷ* szókincese főleg az attikai, csekélyebb részben az ión, s legkisebb mértékben a dór dialektusok szókincsén alapul. — Hogy az augmentum az indoiráni, örmény és görög nyelven kívül sehol sem fordult volna elő, a mint M. kétszer is (9. és 199. l.) mondja, nem állítható egészen határozottan, gót: *iddja* «er ging» (l. Brugmann: Kvgl. Gr. 486. l. másképen most Collitz: Das schwache Präteritum u. seine Vorgeschichte. Göttingen. 1912. 142. l.) és angolsz. *code* «er ging» (Holthausen: Indog. Forsch. XIV. 342. l., másképen Collitz: i. m. 145. l.) alakokban lehet augmentum. Azonkívül a *phryg* feliratok is előfordul (?): *αββερρετ.*, «εφερετ» *αδδουετ.*, «εθθηχε» (l. Hirt: Die Indogermanen II. 601. l.), s ily módon az indoiráni, örmény, phryg és görög az augmentum szempontjából «isgotte»-ot képezhettek.

A bibliográfiában nélkülözöm: Hatzidakis: *Ἀχαθρησιζὺ ἀναγνώσματα* (Athén. 1902—4. 2 kötet) terjedelmes és mindenesetre említésreméltó művét.

(Berlin.)

BENIGNY GYULA.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912 13.

9. Vezér Mór: Stilisztikai Jegyzetek. (Adatok a szóképek és alakzatok tanához. Pécsi áll. főreálisk. 3-24. l.). — Vezér Mór az a sívárság indított dolgozatának megírására, mely stilisztikai irodalmunkban hosszú idő óta tapasztalható. Magáévá teszi erre nézve Négyesy Lászlónak *A magyar fogalmazás tanításáról* cz. tanul-

mányában vallott nézeteit. Ez a jelenség annál feltűnőbb szerinte, mert oktatásügyünk általában német hatás alatt fejlődik, ott pedig újabban több jeles stilisztikai tanulmány és kézikönyv látott napvilágot.

A szerzőnek igaza van, ha stilisztikai irodalmunk szegénységéről panaszkodik, ámde a kép mégsem oly sivár, mint a minőnek ő festi. Vezér jobban ismeri a külföldi, mint a hazai irodalmat s úgy jár, mint a külföldimádók rendszeren, hogy olyasmit fedez fel ott, a mit idehaza épúgy vagy jobban is megtalálhatott volna. Ismeri Paul, Wundt, Borinski, Darmesteter könyveit s érdeme, hogy Reichelnek a *Lehrproben und Lehrgängeben* (1911) megjelent tanulmányára figyelmeztet. Ez a cikk: *Über Praesens historicum, Metonymie und andere Kürzungen* szolgált egyébiránt egész értekezésének is alapjául. Ellenben egyáltalán nem ismeri azt a jelentéstani mozgalmat, mely nálunk Wundtnak 1900-ban megjelent könyve nyomán keletkezett s melynek Gombocz Zoltán a feje. Egy szóval sem említi azokat a jeles dolgozatokat, melyek a Simonyi-féle *Nyelvészeti füzetekben* s a *Magyar nyelvtudományi társaság munkálataiban* napvilágot láttak. Ezek első sorban jelentéstani dolgozatok ugyan, de a stilisztikára is igen sok becses anyagot tartalmaznak. Azt mondhatni, hogy Wundt munkája nagyobb hatást tett nálunk, mint bárhol külföldön, sőt mint a saját hazájában. Elkerülte figyelmét az én stilisztikai dolgozatom is *A szóképekről*, pedig abban Reichelnél előbb és alaposabban s az iskolára nagyobb tekintettel fejtegetem, hogy a metonymia nem a fogalmak sajátos viszonyítása, hanem csak sajátos nyelvi fejlemény.

Ennél fogva elfogadom, a mit Reichel és Vezér a metonymiára vonatkozólag tanítanak, vagvis hogy ebben: «Aczél ragad, lovára kap», az *aczél* nem ‚kard‘ helyett áll, hanem az ‚aczélkard‘ rövidült aczéllá (11. l.). A metaforáról való nézetei is megegyeznek az enyémmel, hogy t. i. a közbeszédbeli átvitelek nem valódi metaforák, mert nem alkalmasak az érzésbenyomások intenzitásának erősítésére, vagy a szemléletesség felkeltésére, hanem csak jelentéstani, fogalmi értékük van (8. l.). Túlzásnak tartom azonban Reichelnek azt a törekvését, melyben őt a szerző is követni látszik, hogy nagyon heterogén dolgokat akar a rövidülés kalapja alá szorítani. Például a metaforát nem lehet csak ezen elmélet alapján megfejtetni. Maga Reichel is csak igéri, de tanulmányával mind máig adós maradt.

Nem hiszek abban sem, hogy a praesens historicum csupán praesens absolutum, azaz viszonyítatlan idő. «Mint hogy a mult idő egyszer már jelezve lett (helyesen: volt), szükségtelen és unalmas lenne azt minduntalan feltüntetni és a beszéd már praesensben folytatható». «Ugyanez áll az infinitivus historicusra is, mely szintén idejétől megfosztott igealak». Ha van is jelen, melyre ez a tétel alkalmazható, pl. referáló előadásban, tartalomelmondásnál, a történeti jelennek nem tagadható az a drámai hatása, hogy az eseményeket előtűnk történők gyanánt tüntetve föl, jobban izgat, mintha már elmúltakként adná elő. Azért izgalmasabb a dráma, mint az eposz, a ballada, mint a költői elbeszélés. Ez a történeti jelennek általános lelki alapja. A többi példa épen nem szerencsés. Az országgyűlés folyó hó 20-án ülést tart: lehet jelen alakú jövő is, mint ez: Holnap este színházba megyek. — Ügyes mérlegképes könyvelőt keresek. Mi itt a külö-

nös? Hiszen *most* keresi! — Hol *étkezik* Ön? Hány kilót *emel*? Igy magyar ember nem beszél, hanem csak: Hol szokott Ön *étkezni*? Hány kilót bír felemelni?

Erős a kétségem az iránt is, a hogyan a szerző a dativus ethicus magyarázza. Mindenekelőtt nem soroznám az alakzatok közé, mert művészi hatását nem érzem. Vezér azt is a rövidülés elve alapján fogja fel. Itt *nekem* nem maradsz = itt nem maradsz, nekem nem kellesz. Mit jössz *nekem* ilyen kifogásokkal? = Mit jössz + és mondasz nekem ilyen kifogásokat. Ez nagyon emlékeztet arra a logikailag oly tetszetős eljárásra, a hogy régebben a többtagú, akkor ú. n. összevont mondatokat magyarázták. *Péter és Pál itt jártak*, eredetileg ebből vonódott össze: Péter itt járt + Pál itt járt. Holott a dolog ép ellenkező. Péter és Pál itt jártak: olyan mondat, a mely még nincs elemeire bontva. Inkább hiszem, hogy a dat. eth. oly mondatok analogiájára keletkezett, a melyekben a *nekem* eredetileg konkrét jelentéssel bírt: Ide ne hozd nekem azt a gyereket! Ilyen bolondot nekem ne beszélj! Érzelmi hatás alatt aztán ez az emphatikus, nekem: olyan mondatokba is bejutott, a hol csakis a lelkiállapot a magyarázata, konkrét jelentése nincs. Külömben e jelenség jóval kisebb terjedelmű a magyarban, mint a németben s azok a példák, melyek újabban a városi nyelvben lábrakaptak, mint a szerző szerint: Menjtek ki nekem! Honnan tudod nekem? stb. nem érdemlik, hogy magyar nyelvajáságokként fejteggessük őket.

Egészben Vezér tanulmánya eléggé érdekkeltő és eszmeébresztő, tanultsággal is készült és szűkös stilisztikai irodalmunkban olvasásra ajánlatos.

(Budapest.)

ZLINSZKY ALADÁR.

10. Bessenyei Lajos dr.: Vázlat Platon Symposiumjának tartalmáról. (Debreczeni ref. főgimn. 1—18. l.) — E kis értekezés a Symposium gondolatmenetének ismertetése után a következő végső eredményhez jut: «Platon Symposiumja a tanítás munkájának két átellenes tényezőjét: a tanítót és a tanítványt, szoros egységben, gyönyörű harmóniában érzékelteti, úgy hogy alapeszméjében minden iskolának, minden egyes tanteremnek, minden katedrának és padnak törvényt adó kódexe, sikert biztosító kalauza, hírt és nevet szerző ékessége lehet». Szerzőnk e pedagógus végeredménnyel a Symposium-magyarázók ama csoportjához csatlakozik, a mely az egész munka keletkezésének okát, célját és legnagyobb szépségét Sokrates és Alkibiades beszédeiben, a tanító és tanítvány viszonyának, a tisztelet, a bölcsesség és a hála érzékeltetésének művészi előadásában látja. Az előző öt beszéd — B. szerint — «csak összezavarja a Erosra vonatkozó gondolatainkat, valósággal labirintusban érezzük magunkat, a miből nem találjuk a kivezető utat» (11. l.). B. felfogása szerint tehát a Symposium első húsz fejezete, a dialogus nagyobbik része csak bevezetés, a szerkezet alárendelt tényezője, a mely csak az utolsó két beszéd szépségének jobban való kidomborításáért íródott. Ez tévedés.

Péterfy Jenő, Platon szellemes magyarázója, a Gorgias fordításához írt bevezetésében így jellemzi Platon összes művein végighúzó dualizmust. «Platonnak kettős arca van. Az egyikkel az előtte

elterülő görög életre néz (ez az első öt beszéd eszmei tartalma), a másikkal egy eszményi világba, mely azonban megint csak az elsőt tükrözi, de a gondolattal ritkább levegőjében, hol földi tudó nem tud lélegzeni.» (Ez a Sokrates-beszéd belső magyarázata!) Így magyarázhatjuk az Eros-beszédeket, az első öt a görögök különböző értelmezése, Sokratesé pedig az a régi daimonion, az a halhatatlan benső, mely a szép keresésére buzdít.

A filozófiai taglalás hiányzik B. értekezéséből. Még a milieu-kérdés is elengedhetetlen problémája a Symposiumnak, Hug, Jung, Hermann, Steinhart és Zeller egyformán megbolygatják. A *συμπόσιον* Sokrates környezetében nemcsak a *δειπνον*-t követő borozás, hanem a bor mértékletes élvezése mellett felpezsdült *ποῦς* gyönyörű játék, bölcsek mulatsága, valósággal az istenek lakomájának képmása. B. értekezése nem terjeszkedik ki erre sem.

A mit e kis elmélkedés és tartalmi ismertetés elmond, azt világosan és szépen mondja el — és Platonról így beszélgetni is — érdem.

(Czegléd.)

VAJTI CZKY EMÁNUEL.

11. Kelemen Béla, Maron István: Vörösmarty, az ember. (Székesfehérvári állami főreáliskola 3—31. l.). — A székesfehérvári Vörösmarty-kör ünnepélyein elhangzott két fölolvasás most, hogy az értesítőben megjelent, azt vallja céljául, hogy «a növendékek lelkében a nagy költő tiszteletét, egyéniségének és műveinek ismeretét minél alaposabban meggyökereztessek». Mind a két tanulmány az embert ismerteti, nem a költészetet. Kelemen Béla Lombroso elméletéből indul ki és ennek az elméletnek czáfolására mutatja be Vörösmarty életét és jellemvonásait. Amit így Vörösmartyról mond, az érdekes olvasmány, de az elmélettel való összekapcsolás fölöslegesen külső keretet ad megállapításainak. Szerénysége és egyszerűsége, arca és ruházata még ellentétbe állítható Lombroso szavaival, de nem tartoznak össze az elmélettel fejtegetésének egyéb részei. A kis tanulmány e nélkül a czáfoló czélzat nélkül is érdekes és egységes, csak kárára válnak azok a beszövések, melyek erőszakosan fölvett czélzatjára vonatkoznak. Az olvasó könnyen folyó, élénk sorokat olvashat Vörösmarty életmódjáról, társadalmi szerepléséről, szerelméről, családi életéről, csak néha-néha üti meg fülünket egy-egy túlzó megállapítás, mint teszem az, hogy a tudóstársaság gyűlésein írta legszebb lírai költeményeit (10. l.) és fölösleges kitérés, mint a Krisztina-idyll részletezése.

Tudakosabb, de kevésbé mély Maron István dolgozata. Vörösmarty fejlődését vizsgálja benne és így öt már kevésbé érdekli a külső alak, inkább az élményekre, az ősök és szülők jellemvonásainak átöröklődésére és Vörösmarty jellemének alapvonásaira figyel. A nemes erkölcsi érzésnek, nemességnek fejtegetése ebben a dolgozatban is érdekes és mint a nagy költő lelkének megismertetésére szolgáló olvasmányok ajánlhatók az ifjúságnak és nagyközönségnek egyaránt.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1914 április 3-án felolvasó ülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Husztí József*: Terentius a középkorban.

2. *Fogarasi Béla*: Fichte hatása korának német irodalmára.

A felolvasó ülést *választmányi ülés* követte, melyen Némethy Géza elnöklete alatt jelen voltak: Papp F. I. titkár, Bleyer és Láng szerkesztők, Császár, Incze, Kempf, Szigeti választmányi tagok és Förster II. titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint a bevétel 8948 K 94 fill., a kiadás 1842 K 29 fill.

2. Új rendes tagok 1914-től: dr. Hanvai Ilonka, tanárnő (aj. Császár); Hartyáni Zoltán, tanárjelölt (aj. Láng); dr. Schwarz Frigyes, főgimn. tanár (aj. Bleyer); dr. Szentirmay Gizella, tanárnő, Berlin-Friedenau (aj. Bleyer); dr. Fogarasi Béla, tanár (aj. Bleyer és Papp F.); Orsovai Márton Fülöp, cziszt. r. főgimn. tanár (aj. Láng).

3. Meghalt Perényi Adolf, rendes tag.

4. Papp F. titkár jelenti, hogy az alapítványi tőke átvétele alkalmával használandó titkos jelszót magában foglaló levelet őrizetbe vette.

5. Egyéb tárgy nem lévén, az ülés véget ért.

— Megint a Toldi-monda. Karl Lajos az *Irodalomtörténet* f. évi II. füzetében (94—105. l.) hosszabb cikket közöl *Ilosvai Toldjáról*, melyben 1. Birkás Rainouart-föltevését czáfolja, és 2. a monda eredetéről mondja el véleményét.

Az első pont rendkívül zavaros és voltaképp nem czáfol semmit. A mit a franciaia mondáról mond, az mind sokkal helyesebben és világosabban olvasható a középkori franciaia irodalmat tárgyaló kézikönyvekben és különben legnagyobbbrészt nem tartozik a dologra. Birkást pedig nem czáfolja, vagy meg sem értette. Birkás természetesen sohasem álmódott a Rainouart- és Toldi-monda azonosságáról, hanem csak azt állította, hogy azon nagyszámú elemek sorába, melyek a magyar mondat alkotják, tartozhatnak esetleg olyanok is, melyek a Rainouart-mondából (nem az eposzokból) szóhadgyomány útján hozzánk érkeztek. Hogy Karl a Birkástól összeszedett azonos vagy hasonló elemeket semmibe sem veszi, csak azt mutatja, hogy nincs eléggé tájékozva arról, hogy a középkorban (sőt később is) szóhadgyomány útján miképp alakulnak egységes mondatok. Ma senki sem mondhatja meg, hogy a Rainouart alakjához, esetleg csak nevéhez fűződő mesék mily alakban éltek a nép ajkán, még kevésbé azt, hogy mily úton és mily alakban kerültek hozzánk, illetőleg jutottak Ilosvai tudomására (de l. alább l.). Azért bajos a franciaia mondanak ismeretes földolgozásai alapján itéletet mondani; de az bizonyos, hogy a Birkástól szóba hozott vonások egyezése, már nagy számuknál fogva is, nem tulajdonítható módszeres eljárással a pusztá véletlennek.

A másik pontot illetőleg nagyon meglepő, hogy Karl miképp gondolja a Toldi-monda keletkezését, illetőleg Ilosvai rimelésének létrejöttét. Azt hiszi, hogy Ilosvai előtt nem volt sem Toldi-monda, sem a mondanak valamelyes földolgozása (a népénekesek dalaiban). Szerinte Ilosvai oklevelekből ismerte Toldi Miklós történetét, melyet azután, akár egy

modern költő, tehetségével és képzelő erejével mondává alakított; mert ő előtte Toldi «nem lehetett mondahős», mert «Toldi Miklós mondáját és históriáját Ilosvai szerzette». Ilosvai annyira kiváló és önálló költő, hogy még hősenek nevetségés helyzetei is nem idegen hatásra, Isten mentsen! hanem csak az ő eredetiségére vallanak. Megvallom, én Ilosvai eredetiségében és költői erejében sohasem hittem, ma sem hiszek; de Karl Lajos. eredetiségében, tudományos és esztétikai eredetiségében leltem mélyből hiszek. A ki csak Föti kimutatásai után is beszélhet Ilosvai eredetiségéről és visszaautasíthat minden «idegen behatást», az tényleg rendkívül eredeti gondakutató; és a ki Ilosvai ügyefogyott, gyatra rimelését költői alkotásnak tekinti, oly alkotásnak, melynek szerzőjéről «művészi szerkesztést» és «képzelőerőt» föltehetni, az igazán jobban tenné, ha grammatikára és szövegmagyarázatra szorítkoznék, mert költészetéről, költői művek elemzéséről és méltatásáról halvány sejtelve sincsen. Részemről ellenkezőleg ma is azt hiszem, a mit mindig hittem, hogy Ilosvainak volt valamelyes (magyar vagy latin) forrása, melyet átdolgozott és elrontott. Hogy ezt a forrást nem ismerjük (talán sohasem fogjuk ismerni), nem bizonyít semmit, mert Ilosvai Toldija egymaga mutatja, hogy műve másképp nem jöhetett létre, a mire különben következtethetni egyéb munkáiból is. Még arra sem tartom a szerencsétlen verselőt képesnek, hogy művét a szájhagyományból és egyes népénekekből összeszerkesztette volna; csupán egy kész Toldi-műnek átdolgozása és elrontása tulajdonítható tehetőségének és ügyetlenségének.

h.

— Gaudy magyar vonatkozású novellája. Heinrich Gusztáv e tárgyban alapvető értekezéséhez¹⁾ a következő adalékkal járulunk. Magyar ember a főalakja Gaudy egyik legsikerültebb «Velencei novellá»-jának, *Canalettának*. E pompás humorú, fantasztikus elbeszélés középpontjában egy Velenczében szolgáló magyar baka áll, a ki németül épen hogy csak bort meg szalomnát tud kérni, folyton pöfékel kurta magyar pipájából, csöndes és jó fiú, de ha felbőszítik, könnyen és könyörtelenül elbánik ellenfeleivel, a nélkül, hogy flegmájából akárcsak egy pillanatra is kikökenne. Íme az arcképe és a naczionáléja: «Es war ein kräftiger, untergesetzter Bursch, von etwa dreissig Jahren. Die kleinen pechschwarzen Augen lagen tief in dem gelbbraunen, pocken-narbigen Gesicht. Über dem Munde lag, einem schwarzen Schlagbaum vergleichbar, der ungeheure, steifgewichste Schnurrbart. Ein Künstler hätte allenfalls die blauen, prall anliegenden Beinkleider des Ungarn als Studium für ein Schneiderschild, oder die unverhältnissmässig lange Arme zu einem Gibbon benutzen können, sonst aber hätte der Soldat sich wohl nur höchst unvollkommen zu einem Modell geeignet. In der Rangierrolle war er als Stephan Oglinovits, aus dem Zipser Komitat, Gemeiner bei der dritten Grenadierkompagnie des dreizehnten ungarischen Infanterie-Regiments (Freiherr von Gumpoldskirchner) eingetragen.» Ez a mi legényünk egy matróz-csap-székbe téved be, a hol jelenléte sem a korcsmárosnak, sem a törzsvendégeknek nincs nyére. Az utóbbiak ugratni próbálják, de minthogy nem érti nyelvüket, hát hiába minden szóbeszéd. Végre az egyik gondoliere a tettegesség mezejére lép s arculdobja egy üres osztrigahéjjal. Erre már a mi emberünk is megmozdul: «Bedächtig klopfte der Ungar seinen schwarzen Podreczaner Pfeifenkopf aus, trat an die Thür, drehte den Schlüssel zweimal herum, versenkte ihn in die Tasche, und zog seinen guten Säbel vom Leder.» Kardjának súlyos csapásaival szemben — «wo ein Ungar hinhaut, dort blühen fortan weder Mimosen noch Camellen» — tehetetlennek bizonyultak a matrózok öklei, a széklábak, sőt a kivont

¹⁾ *Magyar elemek a német költészetben.* Budapest, 1909.

kések is s az ellenfelek egész tucatzja szégyen-szemre megszökik az ablakon keresztül. Győztes honfitársunk azután, mint a ki jól végezte dolgát, ismét letelepszik, fölhaltja ellenfelei maradék-borát s felszürcsöli az ott-hagyott osztrigákat egy hujján. a melyet sem a csapláros, sem ő nem tudnak szétfeszíteni s a melyet épen azért magával visz a tölténytáskájában. Éjnek idején azután ebből az osztrigából kiugrik egy hüvelyknyi tündér, Canaletta, rátelepszik a buka bajuszának a végére, elmondja neki történetét s megmentőjét látva Istvánban, megigéri, hogy minden kívánságát teljesíti, a meddig a lehetőség határain belül marad. Oglinovits nem él vissza a tündér adományával, igen ritkán s akkor is igen csekély dolgokat kíván: egy kis magyar dohányt, maccaronit, bőrfényesítőt s más eféle csekélységet. Egy ízben a kapitány százat veret a talpára s a jámbor csak a 97. útésnél folyamodik a tündér segítségéhez, mert nem igen bizik benne, «ob die Dame das Recht habe, in militärischen Angelegenheiten zu interveniren». Veszétét még sem ez a kívánsága okozza. Egy alkalommal a koresmában hall egy fiatal költőt sopánkodni, a kinek versét eltiltotta a cenzura. Az ifjú poeta 10 Napoleont ígér annak, a ki lehetővé tenné műve megjelenését. Istvánunk, a ki csak annyit ért a dologból, hogy most itt volna az alkalom 10 aranyat keresni, magáéért teszi a költő óhaját. De vesztere: hatalmas pofont kap egy láthatatlan kéztől s fülébe cseng a tündér szava: «Dummkopf, du hast das Unmögliche verlangt. Den Ausspruch der Mailänder Ober-Zensurbehörde vermögen nicht Götter, geschweige denn Elementargeister umzustossen. Fort, Unglücklicher, ich verstosse dich!» (L. Gaudy's ausgewählte Werke. Leipzig. Hesse. III: 26—37. l.).

(Budapest.)

GULYÁS PÁL.

— Veröffentlichungen des Bundes der Freunde des humanistischen Gymnasiums in Frankfurt a. M. und den Nachbarstädten I. (Heidelberg, 1913. 30 l.) A kis füzet első felében *P. Ankel* az alapító közgyűlés előzményeiről és lefolyásáról számol be. Itt is, mint mindenütt, az ellentétes felfogás képviselőinek kiméretlen támadásai adták az első lőkést a szervezkedésre. Ankel megnyitó beszédében megfontolásra méltó a *humanisztikus világszövetség* gondolata. Röviden utal ama biztató jelekre, melyek e szövetség lehetőségét támogatják: az orosz kultusz-miniszter a régi nyelvek elmélyített oktatását sürgette.¹⁾ Franciaországban mindig erősebben hallatszanak a Ribot-féle iskola-reformot elítélő hangok; Amerikában mindig hangosabb lesz a kiáltás «We want ideals» és a klasszikus tanulmányok egyik legbuzgóbb harczosa maga Wilson, az elnök; Angliában a nagy kereskedőházak keresik és örömmel alkalmazzák Cambridge és Oxford legjobb philologusait és a Times egyik számában közli G. G. Ramsaynak, a híres kemikusnak, egy levelét, melyben a latint legmelegebben védelmezi. A nemzetközi humanizmus, «communio amicorum gymnasii omnium terrarum» tehát nem olyan utópia, hogy ne lehetne komoly működést az érdekében kifejteni. Több más értékes adaton kívül figyelmet érdemelnek az új egyesület alapszabályai.

A második rész *Immisch*, giesseni egyetemi tanárnak ünnepi beszédét közli: «Die Bedeutung der humanistischen Bildung für die Gegenwart». Immisch kiterjedt tudományos s nagyrabecsült tanári tevékenysége mellett egyik legerélyesebb támogatója s gyakori szónoka minden hasonló célú egyesülésnek.²⁾ Beszédéből kiemelem, hogy elveti az

¹⁾ L. N. Jahrb. 32, 55 s. köv. lk.

²⁾ Azóta Darmstadtban beszélt egy ilyen alakuló gyűlésen. V. ö. N. Jahrb. 32, 337 s. köv. lk.

egységes középiskola gondolatát és hogy a latin, görög nyelvek formális képző-erejét új szempontokból védelmezi.

(München.)

HUSZTI JÓZSEF.

— Az Iréne-monda német feldolgozásaihoz, melyeknek ma már gazdag irodalma van s melyekről e folyóiratban is több ízben szó esett,¹⁾ óhajtok, hat, eddig ismeretlen változattal hozzájárulni. Terjedelmes ninesen közöttük egy sem. Rövid anekdotikus elbeszélések. Közös forrásból merítenek vagy egymást írják ki, s így részletes méltatásuk fölöslegessé válik. Értékük tisztára történeti. Időrendi egymásutánban így következnek:

1. Siegmund von Birken. *Spiegel der Ehren des Höchstlöblichsten Käyser- und Königl. Erzhäuses Oesterreich oder ausführliche Geschichtsschrift. Mit Käys. Rudolphi I. Geburts-Jahr 1212 anfangend und mit Käys. Maximilian I. Todes Jahr 1519 sich endend. Nürnberg.* 1668, 609 s köv. lk. Forrása J. Camerarius (*De rebus turcicis commentarii duo accuratissimi. J. Camerarii Pabepergensis.* Francofurti MDXCVIII. p. 60.). Rövid és kivonatos. Csak finomkodó nyelve vall a termékeny gáláns költőre.

2. Erasmus Francisci, *Der Zweyte Trauer-Saal | steigender und fallender Herren: Oder Auf- und Untergangs der Grossen Andrer Theil... Fürgestellet durch Erasmum Francisci.* Nürnberg | In Verlegung J. G. Endters. Im Jahr 1687. No. XXII, 795 s k. lk.: Constantinus | der letzte Griechische Keyser und die Griechische Hof-Dame Irene. Forrása Camerarius. Birkennél bővebb s hozzá képest formailag is haladást jelent.

3. Ev. Guernerus Happel, *Thesaurus Exoticorum Oder eine mit Ausländischen Raritäten und Geschichten Wohlversehene Schätz-Kammer.* Hamburg, 1688, 140 s k. l.: Irene. Forrása Camerarius, ill. Francisci. Egyezik a nagy kompilátornak egyik magyar tárgyú regényébe (*Des Ungarischen Kriegs-Romans Dritter Theil.* Ulm, 1686. II. Cap. 29., 712 s k. lk.) szőtt elbeszélésével (l. Becker N., *Happel magyar hadi románja.* EPhK. 1890, 374 s k. lk., Heinrich G., *Régi Magyar könyvtár,* XIV: 23 l.).

4. Jacob Daniel Ernst, *Die Neu-zugerichtete historische Confect-Tafel,* worauff in Einhundert anmuthigen Schaalen viel und mancherley ausserlesene sehr denkwürdige | und meistentheils neue Trauer-Lust- und Lehr-Geschichte also aufgesetzt worden | dass jedwede mit angenehmer Kürtze aufgetragene Erzählung | einen sonderbahren Spruch heiliger Schrift | mit ihrer Haupt-Lehre bestätigtet... Zum andermal gedruckt und verlegt von Gottfried Rittern | im Jahr 1690 zu Altenburg. I. LXIII: 370 s k. lk.: Die seltzame Überwindung der Liebe. Forrása Francisci, kinek elbeszélését szószerinti hűséggel veszi át.

5. Heinrich Anshelm von Ziegler und Klipphausen. *Täglicher Schau-Platz der Zeit.* Frankfurt, 1695. I. 627—628. (l. G. Müller-Frauenstein, *Zsch. f. d. Phil.* 22., 60., 168.). Forrása Francisci. Rövid elbeszélését, mely merészebb fordulataival csak olykor emlékeztet regényének, az *Asiatische Banise oder das blutig-doch mutige Peganak* híres és bonyolult bombasztajaira, négyesoros, Irene c. sírvers zárja be:

Mein Spiegel rettete mir anfangs Leib und Leben
Und ich muss Ehr und Krantz in die Rappuse geben.

¹⁾ l. (e folyóirat számos cikkén kívül) M. Öttering, *Die Geschichte der schönen Irene in den modernen Literaturen.* Würzburg, 1897, és *Die Geschichte der schönen Irene in der französischen und deutschen Literatur.* *Zschr. für. vergl. Literaturgeschichte.* NF. XIII: 27 s köv. lk., Heinrich Gusztáv, Bolyai Farkas. II. Mohamed. *Régi Magyar könyvtár.* XIV. (1899.), Király György, *A törökországi levelek forrásaihoz.* 1909: 269 s köv. lk.

Man soll auff diese Grufft nicht Blum und Rosenstreun
Weil nicht *Irene* will der Keuschheit Mártrer seyn.

6. B. J. Roller, *Wiener Musenalmanach auf das Jahr 1789* herausg. von J. E. Ratsky und A. Blumauer. 19—22. l. Románéz. Nem ügyetlenül alkalmazza a tárgyra az egykorú Bänkelsängerlied tréfásan komolykodó hangját. A szultán elfoglalja Konstantinápolyt, s bevonulásakor meglátja Irénét:

So schön wie die Sonne, so sanft wie der Mond,
Die Wange so rosig, die Locken so blond,
So jugendlich, wie der erwachende May,
Wie fühlte der Kaiser sich selig dabey.

Sein Busen dem Felsen im Meere sonst gleich,
Wie ward er auf einmal so fühlend so weich;
Wie brannte der Liebe verzehrende Glut —
Zu Zunder den unüberwindlichen Mut.

Drey Monde verseufzt er im einsamen Schloss,
Und lag wie versunken der Liebe im Schoos,
Vergass im Genusse Regierung und Staat,
Und schwelgte im Taumel der Lüste sich matt. . . .

A basák szemrehányást tesznek a szerelmes hősnek :

O Kaiser, vor kurzem ein Held,
Und nun von der Liebe zum Sklaven entstellt . . .

A szultán összehivatja a divánt s magával hozza a drága ruhába öltöztetett Irénét:

Hier seht, ob diess Weib nicht auch Helden bethört,
So riet er, und riss aus der Scheide sein Schwert,
Rings scholl ein Gemurmel, kaum hörbar und dumpf,
Und huy flog ihr Kopf von dem blutigen Rumpf!

Ihr küsslichen Fräulein, erbaut euch daran,
Und herzet ja nicht einen türkischen Mann:
Teutonias Helden zu minnen ist Pflicht,
Die kosen euch feiner, und köpfen euch nicht.

Roller forrását nem ismerjük, de versét a *Musenalmanach* népszerűsége folytán sokan olvashatták, s így hozzájárult ahhoz, hogy a tárgy iránt való érdeklődés ki ne vesszen.

(Temesvár.)

TROSTLER JÓZSEF.

— *The Hungarian Brothers*. Ez a magyar tárgyú angol regény (EPHK. 1914, 317—18. l. Fest Sándor.) Franciaországban is kedvelt lett, két francia fordítást is készítettek belőle. Az egyiknek, czíme: *Les Frères Hongrois*, par Miss Anna Maria Porter, traduit de l'anglais, sur la troisième édition, par Mme Elisabeth de Bon, Paris, A. Eymery, libraire, 1818 (I. köt. 166. l., II. köt. 215 l.). Egy másik fordításról a következőket olvashatjuk az előbbi élen: «Avis du libraire-éditeur: Nous devons prévenir le Public que le Journal du Commerce a annoncé comme devant paraître (et qui nous a été offerte) une autre traduction du roman que nous publions. Sans rien préjuger sur le mérite de cette traduction qui est le coup d'essai d'une très-jeune personne qui a voulu à tout prix

qu'on l'imprimât, nous ne pouvons croire que le Public éclairé et judicieux ne préfère celle de Madame De Bon, connue par des succès nombreux et mérités.» Hogy ez a fordítás megjelent-e, nem sikerült megtudnom. Kont bibliográfiája nem ismeri egyiket sem.

(Budapest.)

BARANYAI ZOLTÁN.

— Kis János és Eschenburg. A Shakespeare-fordító és esztétikus ESCHENBURG (1743—1820) anthológiája (*Beispielsammlung zur Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften von Johann Joachim Eschenburg*. Berlin u. Stettin, 1788—1795) Kis János első olvasmányai közé tartozott. Emlékezéseiben (O. K. 66. l.) elmondja, hogy ezt a munkát is, melyből «a német szép literatura akkori jelesebb hőseivel, s részből az angolokéiból s olaszokéiból is némelyekkel» megismerkedhetett, derék tanára, RAICS Péter kölcsönözte neki. Eschenburgról, különösen Shakespeare-fordításairól SCHILLER több ízben lenézően szól leveleiben (Goethehez 1796 június 18, 1800 febr. 2 stb.), esztétikai rendszeréről BORINSKI elítélően nyilatkozik (Kürschners NL. 163: 212. l.); költészete még a göttingiaiak csoportjában is, melyhez sorozzák, elenyésző jelentőségű; anthológiája azonban használható volt. Kis János is gyönyörködve forgatta e kilenczkötetes munkát s több fordításának ebben van a forrása. A már kimutatott források közül Eschenburgban (I. 398—402 l.) találhatta Leonard *Le bonheur* cz. idylljét (EPhK. 1912. 827. l.), Uz Marot-átdolgozását (V. 82—83. l.): a *Die Geliebte* cz. költeményt francia forrásával együtt (EPhK. 1911. 456. l.), Götter *Beruf zur Liebe* cz. költeményét (V. 106—107. l.) *Lied* címmel (l. EPhK. 1912. 830. l.), ez hívhatta fel figyelmét Thomson *Tavasza*-ára. De itt van két nagyobb költeményének a forrása is. Az egyik (73) a *Hercules választása*, melyet — BARÁNY Péter figyelmeztetésére s az ifjú Kis buzdítására — gróf SZÉCHENYI Ferencz a maga költségén kinyomatott (1791.; — Toldy e költeményt tévesen 1793-ra teszi [191. l.], míg a mutatóban helyesen 1790-et ír, a fordítás készülése idejét). Az eladott példányok ára nagy segítségére volt költőnknek abban, hogy Németországba mehessen tanulmányai folytatására (*Emlék*. id. kiad. 74. l.). E költemény forrása Robert LOWTH *The Choice of Hercules* cz. költeménye, melynek tárgyát Lowth Xenophonból és Silius Italicusból meríthette. A költeményt BERTUCH, a Dugonics drámái révén ismert német drámaíró németre fordította (a tárgyat WIELAND is feldolgozta), azonban Kis Emlékezéseiből kitűnik, hogy ő az eredetiből dolgozott. Eschenburg e művet I. kötetében, az allegorikus költemények során közli (274—284. l.) s tőle tudjuk, hogy megvan a DODSLEY gyűjteményében is, melyet tudvalevőleg HERDER is használt a *Stimmen der Völker* hez. A másik költemény forrása (80) annál becsesebb, mert régóta hiába kerestük. A *Phaeton* cz. költeményéről van szó (Kis János poetai munkái, 1865. 301—305. l.), melyről TOLDY Kis közlése nyomán csak annyit tud, hogy «németből» készült. Eschenburg *Beispielsammlung*-jában van a forrása (V. 191—197. l.), GEISZLER költeménye. A szerző az ismeretlenebbek egyike, Eschenburg is csak annyit tud róla, hogy egy ROMANZEN cz. kötete Mitauban, 1774-ben jelent meg. A fordítás első strófái kissé szabadok:

Der Götterknahe Phaeton
Pries einstens seine Gaben;
Da widersprach der Io-Sohn
Dem stolzen Götterknaaben.

Az urfiak kevés észszel
Sokszor büszke legények,
Fejek tele van szélvészszel,
S más pénzével erszények.

Man weiss, wie kleine Junkers sind;
Auf ihre Väter trotzend,
Ist Kopf und Beutel oft von Wind
Und fremdem Gelde strotzend.

Elbízván magát atyjában,
Phaeton is illyen volt,
S ha mit főzött tők agyában
Azért tört, szakadt, élt, holt.

Diess war der Fall beim Phaeton :	Későn korán dicsekedett
Stolz auf den Vater Phoebus,	Phoebustól származtával
Verachtete er Elysiön,	S gyakran perbe keveredett
Und lachte des Erebus.	Rút fenhéjázásával.

Einst hatt' er einen Ehrenstreit	Egykor Epaphos így szóla ;
Mit Junker Epaphusen,	Te nem Phoebus fia vagy,
Der sagt' ihm : auf Mama's Bescheid	Bármit regél anyád róla,
Sey selten fest zu fussen.	Annak hitele nem nagy.

Az ötödik strófától kezdve a fordítás sor szerint is hívebb, a legutolsóban kissé szabadabb megint.

Itt említjük meg azt a kis hibát is, hogy Toldy a *Jó tancs egy leányhoz* cz. költeményét (190. l.) mely a Mutató szerint, de eddig ki nem kutathatóan, GORTER nyomán készült, kiadásában a 432. lapon *Dorishoz* czímmel szó-szerint ismételve s a mutatóban is eredetinek feltüntetve közli. Az ugyancsak eredetinek közölt *gróf Genzeics a komornyikjához* cz. epigramma (425. l.) is németből készült és (81) forrása BÜRGER *Herr von Gänsewitz zum Kammerdiener* cz. költeménye (Ed. Wurzbach I. 217. l.). Helyre kell ezúttal igazítanunk *A pap és a beteg* cz. mese (66) forrásáról irottakat (EPHk. 1912. 828. l.). Azt írtuk, hogy annak *talán* Zachariä egy megjelölt meséje a forrása. Nem az. Kis e mesét LICHTWER Magnus Gottfried (1719—1783) *Der Priester und der Kranke* cz. költeményéből fordította, az első hat sor elhagyásával s némi kis változtatásokkal (*Zwei Sägen und ein Beil sein ganzes Hab' und Gut = Csak egy öreg fejsze s egy fűrész vagyont*). Ugyancsak Lichtwernek egy meséje, *Das Laster und die Strafe* a forrása (82) Kis János egy másik költeményének: *A vétek és a büntetésnek* (Toldy kiad. 308. l., Lichtwer, Fabeln, Meyers Groschenbibliothek 93., ill. 26. l.). Ez utóbbit SZENTMIKLÓSSY Alajos is lefordította (Mesék, 1840. 77. l.).

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

— Szegedy Róza két német verse Kisfaludy Sándorhoz. Győr sz. kir. város levéltárában őrzik Szegedy Róza két német versét, melyeket Kisfaludy Sándorhoz intézett. Az aktákból nem lehet megállapítani, hogy mikor keletkezettek. Valószínűleg a «Boldog szerelem» korából valók, a mikor Kisfaludyné férje névnapjára óhajtott annak kedves meglepetést szerezni. A kézirat lehet a költőné is. A német műveltségű Győrben, a hol a Kisfaludyaknak széles ismeretségük volt, kézről-kézre adhatták a maga korában igen érdekes *Schöngeist*nek, Szegedy Rózának szerzeményeit, melyek közül kettő valahogy a levéltárba jutott. Az első, melynek címe nincs, elég fordulatos, bár a nyelve szintelen és döcögős. Úgy látszik, Goethe *Nähe des Geliebten* cz. költeményének 10—4—10—6 szótagú alakja lebegett előtte, midőn Pegasusát sarkalta, de a szavai nem értek e formába. A két vers így is érdekes nemcsak személyi, hanem kuitúrtörténeti szempontból is.

I.

Mit Petrark's Lorbern in der Hand
erschien Erato mir.
Nimm «sprach sie lächelnd», gib sie ihm.
Die Wonne gönne ich dir —
Ihm meinen (!) Dichter, der die Lieb
so reizend schön besang,
beglück' und kröne der Liebe Hand.
Er lebe froh und lang —

Sein Ruhm wird gleich
 Petrark's unsterblich sein,
 Die Nachwelt wird mit Dank
 Ihn (!) Blumen streuen[.]
 So weit die Muse -- und nun ich --
 leb froh zufrieden, liebe mich.

II. *An meinen Sándor.*

Gesundheit, Ruhe, Seelenfrieden
 Vergnügen, Wonne, Heiterkeit
 und was sonst Sterbliche hienieden
 beglückt, beseeligt und erfreut,
 Wünscht liebster Freund! Zum Namenstage
 mit frohem Herzen Rose dir;
 Leb frei von Harm, Schmerz und Plage
 Beglückt durch mich -- beglügt (!) mit mir.
 Ich Szegedy Róza.

(Győr.)

PITROFF PÁL.

-- Új könyvek.

Bechtold, Arthur: J. J. Chr. von Grimmelshausen und seine Zeit. Heidelberg, (Winter) 1914. IV+260 l.

Bechtold könyve az újabb Grimmelshausen-irodalom legértékesebb terméke. Kiegészítése Scholte tanulmányának (1912), melynek eredményeit már fölhasználja. Az eddigi kutatások s a még kiaknázatlan levéltári anyag alapján tisztázza a Grimmelshausen-biográfia vitás kérdéseit (Offenburg, Wasserburg, Gaissbach, Ullenburg, Renchen). Főleg a rencheni «Schultheiss» működését világítja meg az új adatok hosszú sorával. Rövidebben foglalkozik a kutatás legrégebb problémájával, Grimmelshausen gyermek- és ifjúkorával, melyre nézve főforrása a *Simplicissimus*, úgy hogy e részben alig mutat haladást előzőivel szemben. Beesés a könyv kultúrhistóriai (közigazgatás, német falú) szempontból is. t—r.

Brüggemann, Fritz: Utopie und Robinsonade. Untersuchungen zu Schnabels Insel Felsenburg. (1731—1743.) Munkers Forschungen. XLVI. Weimar, Duncker. 1914. XIV+200 l.

Sem Ullrich (1902), sem Becker (Bonn, 1911) nem oldották meg a Tiecktól is kiadott utopisztikus robinzonádkhoz kapcsolódó problémákat. B. beható elemzését adja e különös könyvnek s a robinzonádok (1708—1731) és utópiák (1516—1723) fejlődéstörténetének kapcsán kimutatja azokat az elemeket, a melyek belőlük átkerültek az *Insel Felsenburgba* (menhely, teljes elzárkozottság, nemek viszonya). A Schnabelre elsősorban ható művek közül kikapcsolja Th. Morus *Utopia*-ját és Defoe *Robinsonját*. Helyükbe a német Grimmelshausen *Simplicissimusa* s az *Isla of Pines* (1668) cz. robinzonád német fordítása (1726) kerül. t—r.

Essays and studies of the English association. Oxford, Clarendon Press. 1913. 8-r. 182 l.

E fiatal vállalatnak újabb negyedik kötetében különösen figyelemre-méltó a «Platonismus Shelleyben» c. tanulmány, Defoe *True-Born Englishman*-jének kritikai kiadása, mely csak a modern kiadások csonka szövegében volt hozzáférhető; a Marlowe drámai technikájáról szóló tanulmány, mely Marlowe jellemző erejét és fejlődését mutatja be. Mint a régebbi kötetekben, itt is találunk vizsgálódást az angol helynevek értelmezésétől. Az előbbi (1910 óta megjelenő) kötetek tartalmából kiemeljük az első kötetben található Browning-tanulmányt (Ker), a Carlyle és a német irodalom viszonyát tárgyaló értekezést; a második kötetben Richardson hatásá-

ról Boas irt, Austenről pedig Bradley. Saintsbury is két értekezésben szól Shakespeare-ról és Danteről.

Gobineau, Comte de: Adélaïde (nouvelle inédite), précédée d'une notice par André de Hevesy. Éd. de la Nouvelle Revue Française. Paris, 1914. 8-r. 57 l. 3-50 fr.

Gobineau eddig ismeretlen novellájának közlését megelőzi Hevesy Andor, Párisban élő magyar bibliografus és művészettörténésznek bevezetése (9—22. l.), melyben G. pályáját jellemzi, különös tekintetel vetve Wagner Richárd-dal való barátságára. Ez a novella G.-t eddig jobbára ismeretlen oldaláról mutatja be, mint a szerelem s féltékenység elemzőjét, de írói értékét nem hiszszük, hogy nagyban növelné. A bibliofil kiállítású kiadás különnyomat a *Nouvelle Revue Française*-ből.

Keller, Gottfried: Der grüne Heinrich. Roman. Studien-Ausgabe der ersten Fassung von 1854 55. Herausg. von E. Ermatinger. Berlin u. Stuttgart, (Cotta) 1914. 2 köt.

A csak 1250 példányban megjelent (65 márkás) bibliofil kiadás mellett ez az új kiadás Kellert nagy közönsége számára is hozzáférhetővé teszi a *Grüner Heinrich* híres első redactióját, mely 1880-ban jelent meg második, végleges alakjában. A két redactio úgy viszonylik egymáshoz, mint a Goethe *Meister* az *Ur-Meister*-hez: a második forma zártabb, nyelvilag is egységesebb, kialakultabb, de hány, épen naivitásánál fogva közvetlenebbül ható részlet esett áldozatul az író szigorúbb ízlésének! Ermatinger bevezetése jó, tájékoztat a regény keletkezéséről, irodalmi s közvetlen élményi háttéréről s végig kíséri történetét a második redactio megjelenéséig, kiadása pedig helyesírásban is hű mása az eredetinek.

Krüger, Herm. Andreas: Deutsches Literatur-Lexikon. Biographisches und bibliographisches Handbuch mit Motivübersichten und Quellen-nachweisen. München, C. H. Beck. 1914. 8-r. 483 l. Ára kötve 750 M.

A könyv kevesebbet ad, mint a mennyit ígér és nem úgy adja, a hogy az ember várná. Biografiai tekintetben az egész német irodalomra terjed ki a legrégibb időkől a mai napig és így természetesen nagyon meg kell válogatnia és nagyon röviden kell tárgyalnia az egyes írókat (pl. Luthert két lapon). A biografiák után következő bibliográfia is csak szemelvényes és mivel minden kritikai megjegyzés nélkül sorolja fel a címeket, minden inkább, mint tájékoztató. Ilyformán a könyv sem a szakembert, sem a bevezetésre szoruló kezdőt, sem a laikus érdeklődőt ki nem elégítheti; mindegyik többet és megfelelőbbet talál a közérdeken forgó rendszeres irodalomtörténetekben. Irodalmi lexikonra tényleg nagy szükség volna, annak azonban elsősorban oly kérdésekre kellene tekintettel lennie, melyeket az irodalomtörténetek nem tárgyalnak és nem tárgyalhatnak önállóan és összefüggően és a melyek egyes eszmék, formák, tárgyak, motívumok stb. eredetére és történetére vonatkoznak. De épen ebből a szempontból ad Krüger lexikona édes keveset.

Müller, Josef: Jean Paul, Biographie und Spruchauswahl. é. n. (1913) Xenien-Verlag. Leipzig. 263 l.

Az ismert J. Paul-kutatónak élénken, szinte pathetikusan megírt életrajza, mely az irodalmilag is képzett nagyobb közönséghez fordul, jó tájékoztatóul szolgálhat annak, ki az új életre keltett íróval foglalkozni akar. Jó áttekintést ad fejlődéséről, elemzi fontosabb regényeit, elméleti (Vorschule, Levana) s politikai iratait. A könyv második fele — hagyományos sorrendben és címszók szerint csoportosítva — mutatóványokat közöl műveiből, de kevesebb ízléssel mint pl. Stefan George (Berlin, 1910) vagy Anselm Ruest (1913).

Roth, Paul: Die neuen Zeitungen in Deutschland im 15. und 16. Jahrhundert. Leipzig, 1914, (Teubner) 86 l.

Az eddigi inkább csak adatokat és címeket regisztráló (Panzer, Weller, Proctor) vagy szöveget közlő (Hortleder, Scheible, Schade, Strobel, Hagen stb.) gyűjteményeivel szemben Roth elsősorban azokkal a

gazdasági, technikai és kulturhistoriai feltételekkel foglalkozik, melyek az újságlapoknak magánlevelekből való fejlődését a 15. században lehetővé, hatalmas fellendülését pedig a 16. században az olvasó közönség megnövekedése, az új és érdekes események egymásra halmozása következtében szükségessé tették. Foglalkozik az újsághírek forrásaival (élő és írott), szerzőivel, kiadóival, nyomászaival s eladásuk módjával. Feltűnő, hogy Magyarországról alig esik szó, noha az egykorú lapok anyagának jórészt a magyar-török harcztérről érkező hírek teszik. (E hírek közvetítője Boroszló). A könyvészeti összeállításból hiányzik Kertbenynek hiányai mellett is használható bibliografiája s Apponyi *Hungarica*-ja. t—r.

W. Diltheys Schriften II.: Weltanschauung und Analyse des Menschen seit der Renaissance und Reformation. Leipzig, Teubner. 1914. XXI+528 l.

Dilthey összegyűjtött munkáinak második kötete, mely megjelenésében megelőzte az elsőt, az újkori filozófia, a theologia és a szellemi tudományok történetére vonatkozó tanulmányokat foglalja magában. Az irodalomtörténet szempontjából is igen fontos az első nagy tanulmány: *Die Auffassung und Analyse des Menschen im 15. und 16. Jahrhundert*, mely Petrarca, Machiavelli, Montaigne, Erasmus, Luther, Zwingli és Seb. Franck gondolatvilágának mélyreható elemzése és a második: *Das natürliche System der Geisteswissenschaften im 17. Jahrhundert*, mely a reformáció theológiáját, különösen Melancthon tanításait illeszti be az európai gondolkodás folytonosságába. A hat kötetre tervezett kiadás Dilthey eddig ismert történeti és elméleti tanulmányain kívül nagyszámú kéziratban hátramaradt dolgozatát is hozzáférhetővé fogja tenni, a melyek közül a legnagyobb fokú érdeklődésre tarthatnak számot Dilthey esztétikai töredékei. f—i.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Angyal Dávid: Szalay László emlékezete. Születésének 100. évfordulója alkalmából. A M. T. Akad. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszéd. XVI. k. 11. sz. Budapest, 1914. 8-r. 73 l. Ara 1:50 K.

**Brunot*, Ferdinand; Histoire de la langue française des origines à 1900. Tome IV. Première partie. Paris, N. S-r. (é. n.) 656 l.

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Erem- és Régiségtárából. Szerkeszti: Pósta Béla. Kolozsvár, 1914. (V. köt.) 1. füz. 4-r. 276 l.

Tartalma: *Roska Márton*: Újabb adatok Magyarország palaeolithikumához. Újabb skytha leletek. Árpádkori temető Várfalván. *Pósta Béla*: A benei bronzhydria. A pókafalvi református egyház régi himézsei. *Buday Árpád*: Római ház maradványai Csákgörbön. Porolissumból. Limes-maradványok Porolissum környékén. *Kovács István*: A jánosszalási jazyg temető. A tászoktetői sziklakarcolatok. *Br. Jósika Atadár*: Árpádkori sírok Várfalván. *Ferenecz Sándor*: A bonyhai és szászfenesi emléletek.

**Drdánák*, Al-Shakespearei. Szerk. Heinrich Gusztáv. 1. III. Edvárd király. Színmű öt felvonásban. 1596. Ford. *Vértesy* Jenő. Budapest (M. T. Akadémia), 1914. 8-r. 119 l. Ara 2 K.

**Jánosi* Béla: Szerdahelyi György Acsthetikája. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XIII. k. 1. sz. Budapest (M. T. Akadémia), 1914. 8-r. 59 l. Ara 1:50 K.

Karl, Louis: Le conte de la femme chaste convoitée par son beau-frère dans la tragi-comédie française: Neuphilologische Mitteilungen. Helsingfors, 1914. évf., 5—6. l.

Adalékul Wallensköld hasonló című értekezéséhez a szerző e tárgykörhöz tartozó két, magyar háttérű drámát ismerteti: *La Caze*: *L'Inceste supposé* (1640) és Fr. de Boisrobert: *Théodore, reine de Hongrie* (1657); mindkettőre v. ö. Benedek Marcell: Irodalomtörténet. 1913: 530—532. ll. bz.

Könyvtár, Olesó. Budapest, Franklin. K. S-r. Ara számonkint 20 fill.

1729—31. Macaulay: William Pitt. Ford. Kállay Béni. 104 l.

1732—33. Gibbon: Konstantinápoly eleste 1453-ban. Ford. dr. Bozókóy Alajos. 82 l.

1734—36. II. Edvárd király. Marlowe Kristóf tragédiája. Fordította: dr. Rózsa Dezső. 117 l.

A Shakespeare-korabeli irodalom e híres termékét Rózsa fordításában már a Magyar Shakespeare-Tárból (1913) ismerjük. Az Olcsó Könyvtár kiadásának egyedüli eltérése a tájékoztató bevezetés (16 l.). A fordítás legnagyobb érdeme a megbízhatóság. — gyöngéje, hogy a fordító olykor nehezen tudja philológiai készségét a stílus magyarosságával és költőiségével összeegyeztetni.

1737. Franklin Benjámín: A gazdagodás útja. Ford.: dr. B. Láng Mihály. 36 l.

Könyvtár, Magyar. Budapest, Lampel. K. 8-r. Ára számonkint 30 fill. 735—36. Ambrus Zoltán: Régi és új színművek. Színházi bírálatok. 103 l.

737. Vajda János: Válogatott költeményei. Kiadta Császár Ernő. 61 l.

738—39. Selma Lagerlöf: Helga. Ford.: Benedek Marcell. 76 l.

Könyvtári Szemle. Szerk.: Kóhalmi Béla. Budapest, Lantos könyvkiadóhivatala. 1914. II. évf. 8-r. 1—3. sz. (Megjelenik minden hó 15-én, előfizetési díja 10 K.)

Leffler Béla: Svédországban. (Tanulmányok.) Nyiregyháza, Jóba Elek könyvnyomdája. 1914. 8-r. 75 l. (Fejezetei: I. Szkóne, II. Stockholm, III. A falu kultúrája Svédországban, IV. A svéd jótékonyosság és egyéb, V. A Nobel-könyvtár és az irodalmi Nobel-díj)

Leval, André: Supplément à la Bibliographie Française de la Hongrie de I. Kont. Budapest, G. Ranschburg, 1914. 8-r. 50 l.

Kont magyar-francia bibliográfiájának első, tekintélyes pótlása ez a 347 czímszót magában foglaló munka, mely L. Duchesnenek, az École Française de Rome igazgatójának ajánlva. Első adata 1512-ből való (... Nobles faitz des roys... de Hongrie contre les ennemys de nostre sainte foy catholicque, ismeretlen szerzőtől), megelőzve Kont első dátumát (1521); czímszavainak száma századok szerint: XVI. sz.: 5, XVII. sz.: 18, XVIII. sz.: 41, XIX. sz.: 186, XX. sz.: 97; 1910-nél áll meg a szerző, tehát Kont művét nem folytatja, csak kiegészíti. Philológiai szempontból néhány, eddig ismeretlen, magyar tárgyú regény és színmű felsorolása érdekes, de kiváltképp az a törekvése, hogy a nem magyar vonatkozású magyarországi francia nyomtatványokat is összegyűjtse, melyek Kontnál teljesen hiányoznak. Ezek között sok érdekes iskoladramát, verses művet (főleg alkalmiakat) találunk a XVIII. sz. végéről s a XIX. sz. elejéről. — E füzet különyomat a Revue de Hongrie ez évi folyamának 1—3. számaiból.

* *Mikszáth Kálmán Munkái*. Hátrahagyott iratok. Sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes. 33—41. köt. Budapest, Révai. 1914. 8-r. Ára 90 K.

* *Monumenta Hebraica*. Monumenta Talmudica. Hsg. von K. Albrecht, S. Funk u. N. Schlögl. V. Band. Geschichte. 1. Teil: *Griechen u. Römer*, bearbeitet von S. Krauss. 1. Heft. Wien—Leipzig (Orion-Verlag), 1914. Folio 80 l. 12 K.

Szekfü Gyula: Felelet a száműzött Rákóczi dolgában. Különlenyomat az Akadémiai Értesítőből. Budapest, 1914. 8-r. 12 l. Ára 50 fill.

Schmidt, Heinrich: Über die deutschen Mundarten in Südungarn. Különnyomat a »Verhandlungen der 52. Versammlung von Philologen und Schulmännern». 1913. évf.-ből.

A marburgi philológiai gyűlésen tartott és a hazai német nyelvjárás kutatás szempontjából fontos előadásnak rövid kivonata.

Zlinszky Aladár: Stilisztika és verstan. A magyar stílus mintái és törvényei. A középiskolák IV. osztálya számára. Budapest, Lampel. 1914. 8-r. 239 l. Ára 3-20 K.

DOKTORI DISSERTATIÓK 1913-ban.¹⁾

Budapestiek.

- Bagyó János*: Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége. (Athenæum.) 191 l.
- Balogh Árpád Ányos*: Ujhelyi Dayka Gábor. Kassa (Szt-Erzsébet) 125 l. EPhK. 1914. 313 lk.
- Berez Sándor*: Apollonius históriája. (Studio.) 43 l. EPhK. 1914. 77 l.
- Biró Bertalan*: Zrinyi prózai munkái. (Nyugat.) 38 l.
- Bogner Mihály*: A bécsi-, müncheni- és Apor-kódex mondattana. Zombolya. (Perlstein.) 1912. 104 l.
- Boleros Béla*: Propertius a magyar irodalomban. (Merkur.) 39 l.
- Braun Soma*: Apuleius-tanulmányok. (Franklin.) 39 l.
- Champier István*: Petőfi János vitézének hatása Arany Toldijára. Kassa. (Szt-Erzsébet kny.) 1912. 52 l.
- Dánielisz Sándor*: A felismerés motivuma a magyar romantikus drámairodalomban. Sümeg. (Horvát Gábor.) 69 l.
- Donáth László*: Richardson és az érzelmes regény helyzete az angol regény történetében. (Hedvig Sándor.) 48 l.
- Eckhardt Sándor*: Balassi Bálint irodalmi mintái. (Athenæum.) 71 l.
- Élő Gabriella*: Dobsa Lajos színművei. (Neuwald Illés) 1912. 47 l.
- Fehér Géza*: Atelkuzu területe és neve. (Athenæum.) 31 l.
- Fried László*: Württembergi Sándor gróf költészete. (Grünhut és Steiner.) 64 l.
- Gerecs Szal. Ferencz*: A Cippus Abellanus. Osk nyelvtörténeti tanulmány. (Franklin.) 68 l.
- Gönczy István*: Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmár-Németi. (Szabadsajtó.) 38 l.
- Horváth Endre*: Romanos, «veterum melodorum princeps». (Németh József.) 64 l.
- Illés Gyula*: Szent Elek legendáink és az Elek-legenda forrásai. (Németh József.) 47 l. EPhK. 1913. 757 lk.
- Jákó Károly*: Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából. (Németh József.) 39 l. EPhK. 1913. 685 l.
- Kallós Berta*: A jobbágyosság a magyar szépirodalomban. (Thália.) 53 l.
- Kardos Lajos*: Arany János Bolond Istókja. Debreczen. (Városi nyomda.) 1914. 148 l. Ára 3 K.
- Kastner Jenő*: A karthausi helye a szentimentális regényirodalomban. (Eötvös és Sainte-Beuve.) (Németh József.) 36 l.
- Kerekes, Ηαζώλος*: Οἱ τροποὶ τῶν Ἀρχοντατικῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδέου. (Franklin.) 26 l.
- Kirchner Gyula*: Petőfi drámái. Losonc. (Kármán-váll.) 56 l.
- Klein Miksa*: Jusuf Al-Baszir al-kit ab al-muhtavi cz. munkája III. fejezetének első részlete és XX. fejezete Tóbjia Ben Mózes fordításával. Első ízben kiadta, fordította, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta. (Márkus Samu.) 35, XII. l.
- Koch Lajos*: Czakó Zsigmond drámai munkássága. Esztergom. (Laiszky János.) 86 l.
- Komanczy Gáspár*: Idők, actiók különös tekintettel a régi latinságra. (Spitzer.) 1912. 134 l. EPhK. 1913. 258 lk.
- Kujáni Gábor*: Adalékok a Brodarics-család és Brodarics István életéhez. (Athenæum.) 61 l.

¹⁾ A Budapesten, illetőleg Kolozsvárott megjelenteknél a hely, az 1913-asoknál az év, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk. A zárójelbe tett név a nyomtató-műhely megnevezése.

- Lányi Ernő*: Czakó Zsigmond színművei. (Attila.) 96 l.
Mészáros Ede: Smyrnai Bion. (Franklin.) 25 l.
Miskolczi Gyula: Adatok Laonikos Chalkondyles életrajzához. (Franklin.) 19 l.
Moiret Gusztár: Arany János, Murány ostroma. (Szűsz D.) 59 l.
Dr. Nagy István: Osztrovszki drámái. (Franklin.) 51 l.
Németh Gyula: Adalékok a török-mongol nyelvek hangtörténetéhez. (Franklin.) 23 l.
Niszler Teodóz: Az analogia és hatása a görög nyelvben. (Élet.) 76 l.
Párkányi Dezső: Magyar orvosok és orvostudomány a 17. században. Székesfejérvár. (Debreczeni István.) 312 l.
Pácel Ágost: A vashidegkúti szlovén nyelvjárás hangtana. (Akadémia.) 1909. 148 l.
Péner Miklós: Juszuf Al-Baszir. (Athenæum.) 24+XV.
Pesthy Pál: Kölcsey a magyar műkritika és esztétika történetében. Zalaegerszeg. (Unger Antal.) (126).
Popovics Lázár: Zmaj-Jovanovics János és a magyar költészet. (Franklin.) 59 l.
Popsioru Marius: Cicero politikai iratai. (Stephaneum.) 88 l.
Pünkösti Mária: A Bécsi-códex e-féle hangjainak helyesírása. (Hornvánszky.) 46 l.
Réchegyi Rózi: Kölcsey mint æsthetikus. (Hornvánszky.) 1912. 77 l. EPhK. 1913. 415 lk.
Schmidt Tibor: A hazai oláhság kolinda költészete. (Fritz Ármín.) 62 l.
Schwarz Frigyes: A soproni német gyermekdal. (Pfeifer F.) 130 l. EPhK. 1914. 54 l.
Szentármay Gizella: Mörrike Eduard «Maler Nolten» cz. regénye. (Pfeifer F.) 62 l. EPhK. 1914. 54 l.
Trombitás Gyula: Vörösmarty dramaturgiája. (Attila.) 92 l. EPhK. 1914. 684 l.
Ujhely Gizella: Kossuth Lajos a magyar művelődéstörténelemben. (Büchler Henrik.) 34 l.
Weiskopf Lenke: J. J. W. Heinse mint esztétikus (Világosság könyvny.) 38 l.
Zánkay Cornelia: Kazinczy Ferencz művelődéstörténetének jelentősége. Pécs. (Weszely és Horváth.) 68 l.

Kolozsváriak.

- Dengyel Lajos*: Seneca viszonya Euripideshez. Kolozsvár, 56 l. EPhK. 1914. 57. l.
Gadl László: Bacchylides hang- és alaktana. Karczag, 78 l. EPhK. 1914. 49. l.
Gajdos József: Euripides meglevő tragédiáinak chronológiája. Kolozsvár, 74 l.
Hollitzer Gyula: Liszt Ferencz és a weimari irodalmi élet. Budapest, 1913. 130 l. EPhK. 1914. 55. l.
Kohányi Menyhért: Regnard mint Molière utánzója. Temesvár, 1912. EPhK. 1913. 28. l.
Módi Mihály: Horatius és Bacchylides. Kolozsvár, 47 l. EPhK. 1914. 5. l.
Roth Alfréd: Tanulmányok Roth Dánielről. Budapest, IV, 98 l. EPhK. 1914: 54. l.
Széles Jenő: Alexandrescu M. Gergely költészete. Szamosujvár, 87 l.
Thury Zsigmond: A szombatos kódexek bibliographiája különös tekintettel azok énektartalmára. Mezőtúr, 62 l. EPhK. 1913: 53. l.

Hivatalos nyugtázás

az 1914. évi márczius hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1912-re: Szabó I. 3 kor. — **1913-ra:** Sándor O. 3 kor., Simon G. 3 kor., — **1914-re:** Dr. Csomor L., Janó I., Lang R. 2 kor. 70 f., Pfister J., Zuber M. — **1915-re:** Lang R. 3 kor. 30 f., Pfister J. 2 kor. — Összesen 41 korona.

Rendes tagdíj 1911-re: Vinkler J. — **1912-re:** Dr. Benkovich I. 5 kor., Dr. Szilasi V. 5 kor., Vinkler J. — **1913-ra:** Bartók L. 5 kor., Báthory A. 5 kor., Gröger R. 5 kor., D'Isoz E. 5 kor., Jámbor Gy. 5 kor., Kertész A. 5 kor., Dr. Mészöly G. 5 kor., Papp M. 5 kor., Pintér L. 5 kor., Dr. Szilasi V. 5 kor., Timár P. 5 kor., Dr. Vass Á. 5 kor. — **1914-re:** Adamis G., Dr. Balassa J., Bálint K., Dr. Bászeli E., Bielek D., Dr. Garda S., Dr. Gomperz F., Dr. Hittrich Ö., Dr. Horváth J., Dr. Kardos Gy., Dr. Karl L., Kiss A., Kovács G., Kronberger M., Dr. Lányi E., Dr. Marton J., Melich J., Dr. Módi M., Olasz J., Dr. Cs. Papp J., Dr. Papp I., Pupinszky M., Relkovic Davorka, S. Szabó J., Szentirmay Gizella 5 kor., Varga A. — Összesen 345 korona.

Előfizetés 1914-re: Balázsfalvai gör. kath. főgimn., Belényesi gör. kath. főgimn., Besztercebányai kir. kath. főgimn. 12 kor., Besztercebányai kir. kath. főgimn., Budapesti Erzsébet-nőiskola, Budapest, Szent Imre Kör, Budapest, V. ker. állami főreáliskola, Budapesti V. ker. áll. főgimn. ifj. könyvtára, Budapesti VI. ker. áll. főreáliskola tanári könyvtára, Budapesti VII. ker. áll. főgimn. VII., Barcsay-u 5, Budapesti VII. ker. áll. főgimn. VII., István-út 69, Egri róm. kath. főgimn., Gibbon Albert könyvkereskedő, Kolozsvárt 13 kor. 50 f., Hajdunánási ref. főgimn., Huszár István 13 kor. 50 f., Karánsebesi áll. főgimn., Kassai prem. főgimn.-i önképzőkör, Késmárki evang. lyceum 3 kor., Kiskunfélegyházai kath. főgimn., Kisvárdai áll. főgimn. 12 kor., Mára-marosszigeti ref. lyceum, Nagyszombati érseki főgimn., Nagyváradi prem. főgimn., Naszodi főgimn., Pápai bencés főgimn., Rémaszombati protest. főgimn., Rozsnyói kath. főgimn., Selmezbányai kir. kath. főgimn. 2 kor. 70 f., Selmezbányai kir. kath. főgimn. 10 kor. 80 f., Sepsiszentgyörgyi ref. kollégium, Szegedi városi főgimn. 13 kor. 50 f., Szegedi áll. főgimn. 13 kor. 50 f., Szegedi áll. főreáliskola 3 kor., Ungvári főgimn., Ungvári áll. főreáliskola 13 kor. 50 f., Zentai főgimn. — Összesen 486 korona.

Megjegyzés a III. füzethez. Nem a kecskeméti róm. kath. főgimn. fizetett 15 kor. előfizetési pénzt, hanem Dr. Tóth György igazgató 1914-re 10 kor. és 1915-re 5 kor. tagdíjat.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,

I. ker., Lógodi-utca 49. sz. földsz. 1.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapest**en (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

A
KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

új kötetei:

A modern gondolkodás legkiválóbb termékei

RODIN BESZÉLGETÉSEI A MŰVÉSZETRŐL

Összegejtötte **PAUL GSELL**. Fordította **FARKAS ZOLTÁN**.

Ára kötve 1 korona 20 fillér.

GILLOUIN

HENRI BERGSON FILOZÓFIÁJA

Fordította **FARKAS ZOLTÁN**. *Ára kötve 1 K 20 f.*

LE BON

A TÖMEGEK LÉLEKTANA

Fordította **BALLA ANTAL dr.** *Ára kötve 2 korona.*

STRACHEY

A FRANCIA IRODALOM FŐIRÁNYAI

Fordította **SCHÖPFLIN ALADÁR**. *Ára kötve 1 K 60 f.*

ARRHENIUS

A VILÁGEGYETEM ÉLETE

Fordította **POLGÁR GYULA**. *Ára kötve 2 korona.*

1914. JÚNIUS—JÚLIUS. XXXVIII. ÉVFOLYAM. VI—VII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1914.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-u. 4.), a **modern philologiai** dolgozatokéit **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Fölolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (I., Bors-u. 15.) jelentendők be.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

SZIKLAY GY. SZIÁRD: A zengirlii föliatok nyelve (Vége).....	409
VÉRTESY JENŐ: Az ál-shakespeari Merlin-dráma	467
ZOLNAI BÉLA: Szigligeti «Szökött katoná»-jának külföldi elemei (Vége) ..	472

HAZAI IRODALOM.

Gombocz-Melich: <i>Lexicon Critico-etymologicum Linguae Hungaricae.</i>	
ZOLNAI GYULA	478
Jánosi Béla: Szerdahely György æsthetikája. KORNIS GYULA	483
Γουλιέλμος Πεζς: Συγκριτική τροτική τής ποιήσεως τών εγκρίτων χρόνων τής ελληνικής λογοτεχνίας. DARKÓ JENŐ	484
Báró Kemény Zsigmond Hátrahagyott Munkái. Kiadta Papp Ferencz.	
PAIS DEZSŐ	489

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Bolte—Polivka: Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen.	
SCHWARZ FRIGYES	493
Joseph Bédier: Les Légendes épiques. BIRKÁS GÉZA	494

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság 1914 május 13-i felolvasó ülése.....	497
GERÉB JÓZSEF: Nietzsche és a magyarság	498
HARTYÁNI ZOLTÁN: Catullus 2. verséhez.....	498
ALSZEGHY ZSOLT: Ének az gazdagról	500
HORVÁTH JÁNOS: Válasz Alszeghy Zsoltnak	501
Uj könyvek	503
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke	504
Hellebrant Árpád: A magyar philologiai irodalom 1913-ban	507

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, Cserhalmi Sámuelhez (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

A ZENĜÍRLII FŐLIRATOK, ELEPHANTINEI POPYRUSOK ÉS DÁNIEL KÖNYVÉNEK ARÁMI NYELVE.

(Vége.)

Wilson ezzel ellenkezőleg saját rendszerének megfelelően próbál okoskodni, de egész okoskodása azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy a tények bizonyítékaival szemben álló ember, a ki érzi, hogy nem tud ellenök hatásosan küzdeni. frízisokkal igyekszik a dolog felett napirendre térni. Kifejti ugyanis, hogy a régi arámi tájsházások az arab ځ ٲ-val fejezik ki «állandóan és kizárólag», azt is megemlíti, hogy «az arámi papyrusok fölváltva használják». Majd így ír: «Ha Dániel könyvét a VI. század utolsó éveiben írták Kr. e., úgy ez az első ismeretes dokumentum, a melyben az arab ځ (dh) helyett ٲ (d) van». Ez az okoskodás azt mutatja, hogy a szerző érezte, hogy ezekkel a bizonyítékokkal szemben nem foglalhat állást szulárdan. Dániel arámi részeiben a ځ helyett a ٲ állandó és következetes használatának okát így adja meg: «Mert szerzője művelt, képzett ember, azért használja kizárólag és állandóan». Erre az okoskodásra azt felelhetjük, hogy bármennyire művelt és képzett valaki, csakis korának nyelvén írhat, mint a hogy Wilson mai angol nyelvére senki sem fogja azt mondani, hogy az XVI. századbeli angol nyelv, még akkor sem, ha e munkát 200 év múlva fogják olvasni. Érdekes, hogy midőn az arámi papyrusok, a szamaritán és nabatæus föliratokban a ٲ és ٲ ingadozó használatát látja, s azután a Dániel korától jó pár száz évvel fiatalabb Targumok nyelvében Dánieléhez hasonló állandó és következetes használatot talál, azt onnan magyarázza, «mert írói Dániel befolyása alatt (természetesen nyelvi befolyása alatt) állottak». Ez a naiv és semmit sem mondó magyarázat azonban, úgy hiszszük, az arámi irodalmi nyelvfejlődés világában önmagától megdől.

3. Az őssémi ٲ arab ٲ hangzónak a héberben ٲ az arámiban ٲ, illetőleg ٲ felel meg. Schematicice: (őssémi ٲ) arab ٲ $\left\{ \begin{array}{l} \text{héber} \\ \text{arámi} \end{array} \right. \left. \begin{array}{l} ٲ \\ ٲ \end{array} \right) ٲ.$
A fejlődés sorrendjét a következőképen tüntethetjük fel: őssémi ٲ arab ٲ (héber ٲ). ősarámi ٲ, újarámi ٲ. Az ősaráminak megfelelő első fejlődési fokot a zenĝírlii föliratokban látjuk. Már az elephantinei papyrusokban túlnyomóan a ٲ használatával találkozunk, csak a ٲ ٲ szóban találunk ingadozást a ٲ és ٲ között. Dániel arámi szövegében már ez is eltűnik.

Arab	Héber	Ösarámi	Középarámi átmeneti stádium	Ujarámi
		Zengirli felir.	Eleph. papyrusok	Dániel ar. részei
أثر ^s signum.		אשר P. 18 hely באשרה H. 32. אשרה Z. II.t.15.	אתר 5, 2; 42, 3. באתרה 4, 3, 8. אתרה B. 3.	אתר 2, 35. באתר 7, 6, 7. בתירך 2, 39.
كاديت ^s	חדש uj		חדת 10, a 1, 2, 3. E. 12. חדתה 10 a 3. חדתן 8, 10, 14.	
أنتى ^s	אשה asszony.	נשי P. 8.	אנתא 26, 27, 9. אנתת 53, 1, 2. אתה 15, 15, 3 ter. אנתתי 26, 27, 5, G. 4, 27. אנתתה 3, 19, 11; G. 18. אתה D. 10; G. 32, 33; I. 10, 11, 12, 14. אנתתך B. 5, C. 3, 6. אנתו 35, 38, 8, G. 3.	
وكتب ^s salit, sedit.	ישב, ūlt, lakott.	ישב H. 8. ישבת H. 8. ישב (fut.) H. 15, 20, 25. חושבני P. 19, B. 5. חושבת H. 19. מישב H. 8, 20. מישבני H. 15, 23.	יתב 46, 2. תתב G. 23. תב C. 6.	יתב 7, 9, 10. יתב (fut.) 7, 26.
غثر	עשיר gazdag.		בעתרי 49, 17. עתירא 49, 17. תוב C. 12. תיב (part) 30, 7. אתוב 32, 36, 5. אתובי 15, 15, 6. תיבא 42, 13.	
ثاب	שוב reverti.			

Arab	Héber	Ösarámi Zengírlíi felír.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
قَعْر rész, nyílás.	שַׁעַר ajtó.	שַׁעַר ajtó.	יהתיבונדי 47,1,1. H. 17.	להתבותך 3, 16. התיב 2, 14.
قَبْر retimuit, pro- hibuit.	שָׁבַר széttörni.		תרע 42, 13, 65, 1. bel. 2; A. 4. תרען 1,9; 3 V.9. תרעיה 48,1, 10. תרעא H. 12, 14. תברו 1, 9. יתבר 45, 12. תברר 45, 15. תבירך 8, 13. ירתנה G. 21.	כתרע 2, 49. תבירה 2, 42.
وَرِثَ وَقَبَّ وَقَبَّ وَقَبَّ ott	יָרַשׁ örökölni. תּוֹשַׁב idegen.	שֵׁם H. 8.	תותב תמה 1, 6, 9, 11; 3. V. 6; 45, 10, 12, 15; 42, 17; 43, 2, 9. תור 4, 10 állat (lehet תור ger- licze is)	
قَوْر bika	שׁוֹר bika.		תלתה 8, 10, 11, 15; 9, 18, 19, 20; 42, 8. תלתא 44, 14.	תורין 4, 22, 29, 30; 5, 21.
ثَلَاثَ	שְׁלֹשָׁה három	שְׁלֹשָׁה Zeng. B. 3.	תלתין 8, 8, 11, 12, 14; 9, 18, 19; 43, 1, 8, 10. תרתין 52, 1. תרתין 44, 14. תנין 29, 7; 53, 2, 6; 45, 12.	תלת 7, 5, 8, 20. תלתה 3, 24; 6, 3, 11; 14; 7, 24. תלתא 5, 16, 29. תלתי 5, 7. תלתין 6, 8, 13. תלתהון 3, 23. תלתיא 2, 29.
	אֲשׁוּר	אֲשׁוּר P. 7, 11; B. 9. Zeng. C. 3.	אתור 40, 3, 5, 8, 8, 10, 11, 12, 13, 14 stb.	
اَتْنَانِ	שְׁנַיִם kettő.	שְׁנַיִם H. 4.		תרי 4, 26. תרהון 6, 1. תנינה 7, 5.

Arab	Héber	Ósarámi Zengírlii felir.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
سنة سدس	שנה hat		שנה 8, 12. שהה 33, 33, 3.	שנה 3, 1. שה 3, 1.
ثمانية	שמנה nyolez		תנמי 8, 10, 14.	
ثقل	שקל mérlegelni.		לתקל 29, 5. במתקלת 9, 21 ; K. 11. תתקל G. 24. de	תקל 5, 25, 27.
	דשא fű			דתאא 4, 12, 20.
	שקל šekel	שקל P. 6 bis	שקלן 10 a, 2, 3 ; 10 b, 1, 2; 15, 29, 6 ; 20 K. 7, 3 ; 29, 3, 33, 3; 34 C. 3; 34, 7, 9 ; 60, 16, 1 az assuáni papy- rusban is	
تَلَج	הלג hó			תלג 7, 9.
لَيْسَ أَيْسَ	יש van.	לישה B. 16.	אית 31, 3. איתי 11, 4 ; 15, 29, 2 ; 34, 3 ; 45, 11, 46, 1, 2 ; 48, 11, D. 10, 23, C. 3, G. 18, 19, 21, 32, 33, H. 5, 7. את 38, 44, 2.	איתי 2, 9, 11, 28, 30 ; 3, 11, 17, 25. 29, 4, 32. איתודי 2, 11. איתוכן 3, 14, 15.

E táblázatok szemléltethetők bizonyítják állításunkat.¹⁾

Az irodalmi nyelvfejlődés első fokán a zengírlii feliratokban még kizárólag a ש-nel írt formáit látjuk a szavaknak. Az elephan-
tinei papyrusokban azonban már csaknem teljesen kiforrott és ki-

¹⁾ Strack a קטרין 5, 12, 16 ; קטרין 5, 6 (Knoten, Gelenke) a héber קטר (összeesküvés) szóból magyarázza a ש-nak ט-vel való gyengülése útján. Ez azonban aligha helyes. Sokkal valószínűbb, hogy eredeti arámi gyök-
ből קטר kötni származik. Az arabban (Nöldecke szerint) قسر gyök fe-
lel meg, akkadul kasáru.

fejlődött a ת használata. Azt a nagy ingadozást, a melyet a ק és ע, valamint a ד-דן használatánál láttunk, itt már nem találjuk. Csak a שקל szónál látjuk még az ingadozást. Dániel arámi részeiben ez is eltűnik s a már megállapodott és teljesen biforrott ת használata az állandó.

4. Az (össémi q.) arab ط hangzónak (a héberben צ) az arámi-ban ט felel meg. Schematicice : (össémi q.) arab ط $\left\{ \begin{array}{l} \text{héber } \text{צ} \\ \text{arámi } \text{ט} \end{array} \right.$. A fejlődés sorrendjét tekintve: (össémi q.), arab ط, ósarámi צ, újarámi ט. Az ósarámiban, a zenĝírlí feliratokban kevés példát találunk s az a néhány צ az elephantinei papyrusokban már ט-nek tűnik fel mindennütt a használatban, ingadozás nélkül. Hasonlóképen Dániel arámi részeiben.

Arab	Héber	Ósarámi Zenĝírlí felir.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
وعظ	יעץ tanácsolni		יעט 40, 12. עטה 43, 19. עטהא 42, 11; 43, 1—9. עטהי 43, 1, 5. עטהה 41, 12; 42, 12; 43, 1, 7; 11, 12.	עמא 2, 14. אתיעמא 6, 8.
ظبي ^s	צבי gazella		טביא 46, 10. חטך 47, 1, 3. חטא 47, 3.	
حظ ^s sors ¹⁾	חץ nyíl		בטלה 52, 5, 13; 62, I. 13.	
ظل ^s	צל árnyék.		בטללה 56, V. 1, 4. נטלל 12, 5.	חטלל 4, 9.
ظعينه ^s	צען megterhelni, rámérni.		טענדך B. 6.	
hordszék.			טענית D. 24.	
مطا	מצא igyekezni, odaérni.		מטא 12, 3; 16, 7; 26, 26, 7, 29, 7, 34, 8.	ממא 4, 25. ממה 7, 13, 22.
أنطى ^f امطى			מטאת 14, 2. ממת 29, 6.	

Nöldecke Z. D.
M. G. 40, 736.

¹⁾ A sorsvetés nyilak segélyével történt: Ez. 21, 26 köv. V. ö. Wellhausen, *Reste arabischen Heidentums*,² 133.

Arab	Héber	Ósarámi Zengírlíi felir.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
			מטתכי 30, 3. מטו 11, 15. לממטה 52, 8, 12. מטית 63, 1, 3.	מטו 6, 25. ימטא 4, 8, 17. מטית 4, 2, 1.
قَيْطٌ	קייץ nyár.	כייצא B. 19.		קייט 2, 35.
	צור szikla, hegy			טור 2, 35. מטורא 2, 45.
ظفر	צפרי köröm.			טפריה 7, 19. טפרוהי 4, 30.
نَظَر	נצר őrizni.		ינטרנהי 50, 62. ינטר 48, 1, 2. טר 45, 4. למנטר 49, 2. מנטרה 45, 4. מנטרתו Ent.A.1.	נטרת 7, 28.

A צ és ט használatában nem látjuk azt az ingadozást és átmenetet szemünk előtt lefolyni, mint azt az קרע és ררן használatában láttuk. A zengírlíi feliratokban még a héberrel megegyezően a צ-t látjuk, igaz, hogy csak egy példában. Az elephantinei papyrusokban már a ט állandó használata tűnik fel. Ügyszintén Dániel arámi részeiben is. Az átmenet tehát a ט-צ között az 5. századnál előbb történt meg.

5. Egyéb hangzóváltozások: a) A héberben נ, az arámiban ר. Ezt a változást két szónál láthatjuk: a בר fiú és הרין = második szavaknál.

Arab	Héber	Ósarámi Zengírlíi felir.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
ابن	בי fiú	בר H. 1, 4; P. 1; B. 2. Zeng. A. Z. I. t. 4. K. 19.	בר 7, 1; 30, 5, 33, 33, 5; 47, 1, 14; H. 8 stb.	בר sokszor כבר 6, 1, 17, 13. ברה 5, 22. לבר 3, 25.
			ברא 40, 2; 41, 14; 44, 2.	

Arab	Héber	Ósarámi Zenĝirlii felir.	Középarámi át- meneti stádium Eleph. papyrusok	Ujarámi Dániel ar. részei
		בני H. 10 stb.	בני 41, 2, 14 bis;	בני 2, 25, 38;
		בני c. suff. H. 15, 20; P. 5.	44, 4; 47, 1, 2, 4. ברך 44, 3, de בני 2, 29, 45, 14. בני 29, 15. בניך 15, 15, 7, 29, 8; 35, 37, 1. בנין 2, 15, 2, 26. בנוהי 13, 14 V. 1. בניה 61 V. 8. 2. תרתי 52, 1. תרתי 44, 14. תרין 8, 8; 11, 12, 14; 9, 18, 19; 43, 1, 8, 10; de תנין 29, 7, 53, 2, 6; 45, 12.	בני 6, 14. בנוהן 6, 25.
اثنان	שנים második		תרתי 52, 1. תרתי 44, 14. תרין 8, 8; 11, 12, 14; 9, 18, 19; 43, 1, 8, 10; de תנין 29, 7, 53, 2, 6; 45, 12.	תרי 4, 26. תרתין 6, 1.

A בר és a בן közötti ingadozás, váltakozó használat végig feltehető ezeknek a fölíratoknak a nyelvében, sőt még a Targumokban is. Az egyszámú stat. abs. és emph.-ban általában בִּרְ-*t* látunk, a többesszámban a st. abs. és a suffixumok előtt a gyakori. Ugyanez a váltakozás és ingadozás látható a הרין és תנין szavaknál, ezt az ingadozást találjuk a Targumokban is.

b) A héberben ל az arámiban ל; הרצי 5, 6 (csípő, tompor) a héberben חלק. A zenĝirli fölíratokban és az elephantinei papyrusokban e szó nem fordul elő. A Targumokban szintén חרק.

c) Az א és ה használata a nőnemű szavak végződésében, az egyszámú status absolutus ban, a st. emphaticus-ban, általában a főnevek végződésében és különösen a לִהֵ^א igék 3. radicalisánál ingadozást mutat. Ez azonban pusztán helyesírási kérdés. Az ugyan kétségtelen, hogy a héber-kananita helyesírásban a ה a karakteristikon, az arámiban א; Dániel arámi részei a kettő közötti átmeneti helyesírást mutatják.¹⁾

A femininum végződése a zenĝirli fölíratokban ה, hasonlóképen az elephantinei papyrusokban is. Dániel arámi részeiben a ה és א váltakozik.

¹⁾ Jóllehet ez a helyesírási kérdés, mi mégis itt a hangtani változásoknál tárgyaljuk. Nem akarunk eltérni attól a sorrendtől, a mit eddig a legtöbb sémi nyelvész követett.

Zengirlüi fölr. שערה P. 6, 9.	Eleph. papyr. אורה 2, 18, 19, 24, 29; 3 V. 17; 3 R. 28, 13, 14 V. 3.	Dániel ה-val אחיה 5, 12.	Dániel א-el אשא 7, 11.
הטה P. 6, 9. שורה P. 6, 9.	אחה 30, 5, 33, 33, 5. אמה 29, 10 ancilla	אחיה 5, 12. אמה D. 3, 4, 7, 29, 31; 5, 10; 6, 26, 7, 14.	
נדבה H. 33.	כרה 33, 33, 5, 9; 35, 37, 2; 38, 44, 4.	ארכה 4, 24.	
חרה H. 23.	חרה 2, 19, 29; 3 V. 18; 3. R. 28; 11, 12; 14, 5.	חבולה 6, 23. חרה 2, 9, 35; 4, 16, 7, 1. חיוה 7, 5, 7. חמה 3, 19 Q. חכמה 2, 20, 23, 30; 5, 11, 14.	חדא חיוא 4, 13. חמא 3, 13, 19.
	טבה 43, 1, 9.	כלה 4, 32.	כלא 4, 32 Q.
	עטה 43, 1, 9.	כה 7, 28.	כה 7, 28 Q.
	מאה 8, 14, 15; 9, 17.	מאה 6, 2.	הצרא 3, 14.
	מנה 11, 12.	מנחה 2, 46.	עמא 2, 14.
	עוקה 41, 3; 43, 1, 12.	נכובה 2, 6. קימה 4, 23.	קימא 4, 23 Q.
	עלוה 2, 21, 28; 3 V. 21, 27.	נדנה 7, 15. עלה 6, 5 bis	
	עשרה 8, 10, 16, 9, 17.	כדבה 2, 9. עשרה 7, 24.	כדבא 2, 9 Q.
	רעה 50 a 15.	צדקה 4, 24. שעה 4, 16. שבעה 4, 13, 3, 19.	
	שכה 67, 6, 3. שתה 33, 33, 3. תלתה 8, 10, 11, 15; 9, 18, 19, 20, 42, 8.	תלתה 3, 24; 6, 3.	תלתא 5, 16, 29.

Az egyesszámban a nőnemű szavak végződésében bizonyos átmenetet, fejlődést láthatunk, a mely Dániellel indul meg. Míg a zenĝirlii feliratokban és az elephantinei papyrusokban a nőnemű szavak végződése kizárólag ה, Dánielnél már az ם is fellép.

A status emphaticus jele a ם. A zenĝirlii feliratokban és az elephantinei papyrusokban kizárólag az ם a st. emph. jele. Míg ezzel szemben Dániel arámi részeiben bizonyos ingadozást látunk az ם és ה között.

Így: מלכה 2, 11, a rendszeren előforduló מלכא helyett 2, 11, 12, 14, 15, 16 stb. מלכותא 2, 44 a még ugyanabban a sorban előforduló מלכותא helyett; פשרה a, 8; 5, 12; פשרא helyett 2, 25: 5, 17 stb.; מלתא 2, 5; מלתא helyett 2, 8, 11, 15, 17; 4, 28 stb.; שעתא 5, 5; שעתא helyett 3, 6, 15; 4, 30 stb. כתבה 5, 7, 15; כתבא helyett 5, 5, 8, 16, 17, 24, 6, 9, 10 stb.

A ליה igék harmadik radicalisában mutatkozik a legnagyobb mértékben a ה és ם hangzók váltakozása, vagy helyesebben mondva a fejlődés és kialakulás az egységes helyesírás felé. Az elephantinei papyrusokban a ליה igéknél a harmadik radicalis megegyező a héberrel, azaz ה.¹⁾ Dániel arámi részeiben fellép az ם és ה közötti ingadozás.

Héber	Eleph. papyrusok	Dániel ה-el	Dániel ם-el
Mindig ה!	בעה 3 V 16; 38, 46 a 4.	בעה 2, 16.	בעא 2, 40.
	יבעה 12, 6; 41, 8; 43, 1, 5.	בעה 6, 12.	בעא 6, 14. יבעא 6, 13.
	תבעה 42, 3.		למבעא 2, 18.
גלה kinyilatkoztatni		גלה 2, 28 Q 47.	גלא 2, 22, 28, 29.
היה lenni	היה 1, 6, 7, 9; 2, 12, 25; 4, 3, 5, 8, 11 stb.	היה 4, 26; 5, 19 (hatszor) 6, 4 Q 15.	הוא 5, 19 bis; 6, 4; 11 bis; 7, 13.
	יהיה 2, 27; 40, 2; 41, 3; 44, 10.	להיה 4, 22	להוא 2, 20, 28, 29 bis, 41, 45; 3, 18; 5, 30; 6, 3.
	תהיה 45, 6; 55, 1, 1.	תהיה 2, 41, 43, 4, 24.	תהוא 2, 40, 43; 7, 23.
היה tudomására hozni	יהחה 44, 15.	נחה 2, 4 Q. יהחה 2, 12.	נחוא 2, 4. יהחוא 2, 12 Q. אחוא 2, 24.
		אחה 3, 22.	מחה 3, 19.

¹⁾ A zenĝirlii feliratokban לה végű ige ה végzettel nem fordul elő, (A Zeng. C 2-ben אתה-t olvas Lidzbarszky, de az olvasás kétséges. — A Hadad-felirat 3. sorában שחא-t (inni) olvasunk ם-el, míg a táblázat szerint az elephantinei papyrusokban, sőt Dánielben is שחא van) hanem a régi helyesírásnak megfelelően mindenütt ם van.

Héber	Eleph. papyrusok	Dániel ה־el	Dániel א־el
אתה menni	אתה 11, 11. יאתה 50 b, 3. האתה 43, 2.	אתה 7, 19, 22.	למתא 3, 2.
חזה látni	אחזה 49, 15. תחזה 61 V 3, 3. למחזה 42, 6. מתחזה 45, 12. מטא 12, 3; 16, 7, 26, 27, 7. למנטה 52, 8, 12.	חזה 7, 1. חזה 2,31,14-szer. מטה 7, 13, 22.	חנה 4, 20. מטא 4, 25. ימטא 4, 8. מנא 5, 25, 26.
עדה menni, jönni		מנה 5, 26. יעדה 7, 14. תעדה 6, 9 Q.	תעדא 6, 9, 13. מחעדא 2, 21.
קרא hívni	קרא 26, 27, 7; 65, 1, 4.	יקרה 5, 7.	קרא 3, 4, 4, 11; 5, 7. אקרא
רמה dobní			יתרמא 3,6,12;6,8. למרא 3, 20.
שנה megváltoztatni		שניה 7, 19 bis להשניה 7, 25.	ישנא 7, 24. תשנא 7, 23,6, 18. מהשנא 2, 21,
שתה inni	ישתה 44, 15.	שתה 5, 1.	

A nőnemű szavak végződésében a ה־ és א־ között egy ortographiai kialakulásnak, kifejlődésnek nyitják meg az útját, a mely a targumokban jut végleges megállapodásra. Míg a zengírlii feliratok és az elephantinei papyrusok a héber, ill. kananita helyesírást követik, melyet a ה־ használata jellemez, Dániel arámi részeiben megindul már a fejlődés az arámi helyesírás felé, a melynek az említett esetekben az א־ a jellemzője. Ez az egész kérdés tehát pusztán helyesírási kérdés, mert a kiejtésben az א־, illetve ה־ mint «olvasási segédhangzó», «Lese-stütze», egymástól nem különbözött. Pusztán csak a conventiótól és általános használattól függ, hogy ה־t vagy א־t használják-e. Természetesen a megállapodás lassan és nagyon nehezen ment, különösen ott, a hol erre a kialakulásra a héber helyesírás gyakorolt nagy hatást, a mi különösen Dániel arámi részeire áll. Az a zsidó szerző bármennyire is birtokában volt az arámi nyelvnek, ezeknek a héber helyesírási sajátságoknak hatása alól nem szabadulhatott. Ebből az

erős héber hatásból tudjuk megmagyarázni, hogy a status emphaticus-ban a rendes **ס** mellett előfordul a **ה**; valamint hogy a haktél, hitketal és hitkattal alakokban a **ההה** praeformativum gyakori. Jóllehet úgy a hafélban, mint az hitkétal- és hitkattalban a **ההה** praeformativum mellett az **הה** is előfordul. Nem okozhat nehézséget az sem, hogy az elephantinei papyrusokban a status emph. mindig **ס**, s a hitketal és a hitkattalban az igék preformativuma mindig **הה**. Ezekre a pusztán helyesírási sajátságokra felhozhatunk homlokegyenest ellenkező példákat; a mellékneveknek végződése az egyesszám st. absolutusban mindig **ה**, a haktel praeformativuma mindig **ה** s a **הה** igék-nél teljesen a héber helyesírásnak megfelelőleg a harmadik radicalis mindig **ה**. Ezeknek azonban nem szabad valami nagy fontosságot tulajdonítani se pro, se contra, mert ezek pusztán accidentalis helyesírási sajátságok, a melyek nagyon sok körülménytől függtek és a helyesírásban véglegesen jóval Kr. u. állapotok meg. Mert hiszen még a babiloni Talmud nyelvében is megtaláljuk ugyanezeket a helyesírási ingadozásokat. A nőnemű főnevek végződése a **ה** és **ס** között ingadozik, a status emph.-ban az **ס** mellett a **ה** is előfordul; a **הה** igék harmadik radicalisában a **ה**-t is megtaláljuk az **ס** mellett.¹⁾ Ebből azonban senki sem fog a babiloni Talmud keletkezési korára következtetést vonni.

d) Az **ס** használatával kapcsolatban felemlítünk egy másik helyesírási sajátságot az **ס** és a **י** váltakozó írásáról. Számos példát találunk erre különösen Dániel arámi részeiben. A zenĝírlí feliratokban ezekre a helyesírási sajátságokra nem találunk példát. Az elephantinei papyrusokban egy-két szórványos esetet látunk:

באב C 2 = **ביב** 2, 31 — **קאם** 2, 31 — **קאמא** 7, 16 = V. ö. a szírban *kā'em* és *kāiem*. **קאמין** 3, 3 = **קמין** 3, 3 Q 31; — **קמין** 2, 28; 3, 31; 6, 26; **דירין** 2, 38 Q; 3, 31 Q; — **דארי** 4, 32 = **דירי** 4, 32 Q; — **תליתאה** 2, 39 = **תליתא** 2, 39 Q; — **רביעאה** 2, 40 Q; 3, 25 = **רביעא** 2, 40; 3, 25; 7, 7; 23; — **עלאה** 3, 26 Q, 32 Q; 4, 14, 21, 22, 29 = **עליא** 3, 26, 32; 4, 14, 21, 22, 9 stb.; — **זאעין** 5, 19; 6, 27 = **זעין** 5, 19 Q; 6, 27 Q; — **כשדאה** 5, 30 Q = **כשדיא** 5, 30; — **מדאה** 6, 1 Q = **מדיא** 6, 1; — **להשנאה** 6, 9, 16 Q — **להשניא** 6, 9.

Ez a pusztán helyesírási különbség a szírban nagyon gyakori. Egészen közönségesen használják a szó közepén felváltva az aleph-et és a **י** judot.²⁾ Sőt az asszírban is megtalálhatjuk ezt az ingadozást az *a-a* és a *ia* jelek között.³⁾

e) Végül hasonlóképen még egy inkább helyesírási, mint hangtani jelenségről szólnunk. Míg ugyanis a **ן** consonans más sémi nyelvekben kettős mássalhangzóvá asszimilálódik az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben nagyon gyakran asszimilátlanul marad.

¹⁾ Margolis, *Lehrbuch der Aram. Sprache des Bab. Talmuds* 3—4. 1. 28, 52. 1.

²⁾ V. ö. Nöldeke, *Syr. Gramm.*² 23, 123. 1.

³⁾ V. ö. Delitzsch, *Ass. Gramm.*² 55 köv. 11.

Zenğirlii feliratok	Eleph. papyrusok	Dániel arámi részei
	אנפי 40, 14, G 9.	
	אנפוהי 49, 11; 47, 18; 49, A 11.	אנפוהי 2, 46; 3, 19.
	אנפין 11, 8, 9, 47; 1, 9.	
	כנכר 9, 17.	
	כנכרן 2, 28; R 27, de	
	ככר 68, 2, 3.	
	מנדע 43, 1, 5.	מנדעא 2, 21.
	מנדעם 45, 7; R 14; 6, 7.	מנדע 5, 12.
	מנדעתא 2, 12; 3 V 11; de	מנדע 2, 30; 4, 22, 23, 29.
	מרעם 38, 44, 3, 4.	
	צנפריא 44, 13, 49, 9.	אנדע 2, 9.
	צנפר 45, 4.	ינדעוי 4, 14.
	ענזא 46, 8 bis 9.	
חטה P 6, 9.	חנמתה 47, 4; de	
חטי H 6.	חטן 38, 2 is	
	חנכה 46, 5.	חנכה 3, 2.
	חנטרה 45, 4.	
	חנכך 4, 8, 7.	חנכה 4, 9, 11, 18.
	כענת 11, 2, 36, 41 R 3; 63, 5, 6; 64, 2, inn. 1; de	
	כעת is 3 V 3; 6, 4; 8, 1; 9, 22; 12, 3; 36, 39 R 2; stb.	
את H 33.	חנת = te 9, 22; 25, 16, 17, 29, 8, 16; 32, 32, 5; stb.	חנתה
	חנפק 64, 14; 63, 1, aus. 1, 4; H 13, 69.	חנפק 5, 2.
	חנפקת 26, 27, 5.	חנתון 2, 8.
	חנפקן 2, 16; 3 V 15.	חנפקן 5, 3.
	חנפקה 45, 15.	
	חנצל 33, 34, 3.	חנצל 6, 15.
	חנצלנה 44, 3.	חנצל 3, 29.
	חנשא 42, 12.	חנצל 6, 28.
	חנשא 49, 10.	

assimi-
hálva a j

Zenĝirlíi feliratok	Eleph. papyrusok	Dániel arámi részei
יִתִּי H 23.	יִתִּן 1, 3; 3 V 3; 16, 8, 10; 30, 6; 33, 33, 6; D 14; E 11; G 30.	יִתִּי 2, 16.
יִתְּנוּ H 4.	תִּנְתֵּן 47, 12; 47, 1, 4. אִתְּנֵן 16, 11; 35, 37, 3; 37, 38, 3; B 15, 21; C 15; F 10, G 33. יִתְּנוּ 8, 6; 63, 3 inn. 2. תִּנְתְּנוּן 59, 16, 1; D 10. נִתְּנֵן 25, 11. מִנְתֵּן 57, 18, 2; D 16; 19; C 6, G 3. יִנְטַרְנֵה 50 b 2. הִנְחֵה 16, 13. יִנְעַל 46, 19. (נְעַל gyökből)	תַּחַת Ezr. 5, 15 } אֲחַת Ezr. 6, 5 } הִנְחַת 5, 20. } Asszimilálva a ן יִבַּל 3, 6, 10, 11. תַּפְלוֹן 3, 5. הִעְלָה 5, 7. לְהִעְלָה 5, 7. Asszimilálatlan a ן הִנְעַל 2, 25; 6, 19. הִנְעַלָה 4, 3. (נְעַלָה gyökből)
	תִּנְתְּכֵנָה E 8. תְּהַנְפֵּק G 25, 28, יִנְפֵּק E 12. יְהַנְפִּקֵן D 15, 17. תְּהַנְצַל C 10. אֲהַנְצַל C 10.	

A ן-nek ez a használata pusztán helyesírási kérdés. Az kétségtelen, hogy mind az elephantinei papyrusok, mind Dániel arámi részeinek nyelvhasználata ebben sajátosan hasonló egymáshoz. De ez a használat sem következetes: a כִּכְרֵךְ mellett כִּכְרֵךְ; מִנְדַעֵם mellett מִרְדַעֵם—מִרְדַעֵם—מִרְדַעֵם mellett כִּכְרֵךְ is előfordul. A פִּ״נ igéknél sem állandó ez a nem-hasonulása a ן-nek. Így Dániel arámi részeiben van ige, a mely asszimilálja a ן-ét, pl. a נִבַּל, נִצַּל. Annyi bizonyos, hogy mind a a héberben, mind a későbbi arámi nyelvben túlnyomóak az asszimilált alakok. A babiloni Talmud nyelvében azonban még több szót találunk, melyekben a ן asszimilálatlanul marad pl. אֲנַפְּנָא, אֲנַפְּיָא;

אֲנִי; אַתָּה; אֲנִי. ¹⁾ Hasonlóképen a פֿֿֿ igéknél a babiloni Talmud nyelvben majd a-szimilálódik a nún, majd nem. Az Onkelos-Targumban הֿ és עֿ előtt megmarad, más esetben asszimilálódik.²⁾ Wilson a ךֿ-nek ezt a helyesírási sajátosságát nagy gonddal tárgyalja, hogy a következő eredményt vonhassa le: «a ךֿ használatában pontos egyezés van Dániel, az északi szír és az egyiptomi arámi között.» Habár W. belátja, hogy az Onkelos-Targum is a ךֿ használatában ugyanazokat a sajátosságokat mutatja, mégis azzal a kijelentéssel, hogy «az egyezés szoros, de nem erősebb», mint az egyiptomi-arámi között, azt mondja, hogy az utóbbi, t. i. az Onk.-Targ.-al való egyezés elveszti döntő erejét. Döntő erejűnek nem is lehet ezt tartani, mert hiszen ez csak helyesírási sajátosság. De viszont azt sem lehet belőle következtetni, hogy Dániel ebben is közelebb áll az egyiptomi-arámi papyrusokhoz. Mert a mint a táblázat mutatja, Dániel helyesírása azon a fokon áll, melyben a פֿֿֿ igéknél már sokszor asszimilálódik a ךֿ.

A zenğírlí feliratok, elephantinei papyrusok és Dániel arámi részeinek hangtana tehát szervesen illeszkedik bele az arámi irodalmi nyelvfejlődés keretébe.

A Kalumu felirat hangtani szempontból teljesen kananita. Ez a hangfejlődés legelső foka (IX. sz. Kr. e.). A következő (VIII. sz.) században az arámi feliratokban már a hangzófejlődés második fokával találkozunk. Ezeknek a feliratoknak hangtana is túlnyomólag kananita még, de már צ helyett az arámi ק lép föl ott, ahol az arabban ص áll.

De a ךֿ (arab ذ) a ש (arab ث) a צ (arab ظ) használata a kananita hangtani fokot mutatja. (Ósarámi a VIII. századtól a VI. századig bezárólag Kr. e.). Az elephantinei papyrusok a hangzófejlődésnek harmadik fokát mutatják, a ק és ע (arab ض) a ךֿ és ךֿ³⁾ (arab ذ), a ש és ת⁴⁾ (arab ث) váltakozó, ingadozó használatával. A köznyelvben akkor már valószínűleg az ע és ךֿ volt közkeletű, de az irodalmi nyelv konzervatív voltánál fogva egy lépéssel hátrább állt ebben a hangzófejlődésben.

A ח (arab ح)⁵⁾ az elephantinei papyrusokban a fejlődésnek már az utolsó fokát, a tősgyökeres arámi alakot mutatja. Az átmenet ennél tehát már az V. század előtt ment végbe.⁶⁾ (Középarámi V—IV. sz. Kr. e.)

Az újarámi fokot Dániel arámi részei mutatják, a hol már az ע (arab ض) ךֿ (arab ذ) ת (arab ث) ח (arab ح) használata teljesen

¹⁾ Margolis, *J. der Aram. Sprache* 89. 1.

²⁾ Dalm. *Ar. Gram.* 101.

³⁾ Ha azonban az arabban ذ van, az arámiban ךֿ lesz pl. ךֿֿֿֿ.

⁴⁾ Ha az arabban س van, az arámiban ש lesz pl. שֿֿֿֿֿ.

⁵⁾ Ha az arabban ص van, az arámiban is צ lesz pl. צֿֿֿֿֿ.

⁶⁾ A ת (arab ث) is már kifejldött arámi alakjában jelenik meg a papyrusokban. Csak a תֿֿֿֿֿ, תֿֿֿֿֿ ingadozó használata mutatja, hogy a kifejldés még nem teljesen befejezett s nem régen mehetett végbe.

megállapodott. Mennyi időre volt szükség, míg ez a nyelvhasználat megállapodott, pontosan megmondani nem tudjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy hangtani szempontból Dániel arámi nyelve közelebb áll a targumok (Onkelos) nyelvéhez, mint az elephantinei papyrusokhoz. Csakis a **ד** és a **ש** (arab **ش**) használatában van köztük különbség. A targumokban ugyanis a **ד** helyett az **ס**, a **ש** helyett **ס** használatos, Dániel arámi részeiben a **ד** és **ס** váltakozó használatát látjuk, a **ש** használata pedig még rendes, egy példát azonban találunk a **ש-ב** átmenetre **7, 25** (**שבר** gondolni).

A föliratok szótana.

A) Névmások.

1. A személyes névmás (*pronomen personale separatum*).

A mint a 38. lapon lévő táblázat mutatja, a személyes névmások használata a feliratokban ingadozást mutat a kananita és arámi alakok között. A teljes arámi formákat a Dániel arámi részeiben használt névmások közelítik meg.

Az 1. személyű személyes névmásnál itt megtaláljuk mind a teljes kananita formát **אני** P 19, mind az arámit is: **אנה** Bar Rekub és Zakir felirataiban. Az **אך** mintegy átmeneti, félig arámi, félig kananita formának vehető.

Az elephantinei papyrusokban az 1. személyű névmás mindig **אנה** (én). Hasonlóképen Dániel arámi részeiben. A 2. személyű névmás a zenĝirlii feliratokban s az elephantinei papyrusokban már a későbbi arámiban használatos **את**. A 3. személyű névmásnál csak helyesírási különbségeket vehetünk észre; a plena- és imperfecta scriptio ingadozik: a zenĝirlii feliratokban **ה**, az elephantinei papyrusokban **הי**, **הו**; Dániel arámi részeiben **היא**, **הוא**.

A többes 1. személyű névmás a zenĝirlii feliratokban nem fordul elő, az elephantinei papyrusokban **אנחנו**, Dánielben már **אנחנו** teljesen az arámi forma. A többes 2. és 3. személyű névmásoknál még jobban látszik, hogyan váltja fel a kananita formát az arámi forma. Az elephantinei papyrusokban **אתם**. Dánielben **אתון**. A zenĝirlii feliratokban, elephantinei papyrusokban: **הם** - **המו**. Dánielben **אנין**, **אתון**. (A többes 3. sz. névmás nőnemű alakja a papyrusokban nem fordul elő.)

A **הוא** (**הי**) a feliratokban copula gyanánt is használatos, épen úgy, mint a héberben pl. Bar Rekub felirat 18. sorában **בית שתוא** **הוא**, 19. sor **הא בית כיצא** **הוא**.

Az elephantinei papyrusokban: **הוא** 42, 15. A többes 3. személyű névmás **המו** (Eleph.) ¹⁾ **המון**, **אתון** (Dan.) accusativus értelemben is használtatik mind az elephantinei papyrusokban, mind Dániel arámi részeiben pl. **תברו המו** 1, 9; összetörték azokat **כען**

¹⁾ Ez utóbbi kizárólagosan tárgyi értelemben.

Héber	Zenğirli föiratok	Elephantin, papyrusok S i n g u l a r i s	Dániel	Targum
1. comm. אנכי (אנכי)	אנכי P. 19. אנך H 1; K 1, 4, 8, 9, 13. אנך B 1, 20, Zeng. H 1, 5, 6; Z. I. t. 2, 13, 14; II. t. 3, 4.	אנך 12, 9; 13, 14, V 2; 15, 29, 4; 26, 27, 7; 34, 5 stb.	אנך 2, 8, 23; 3, 25; 4, 4, 15, 17, 29 stb.	אנך (אנכי)
2. m. את	את H 33.	את 9, 22; 25, 16, 17; 20, 8, 16; 32, 32, 5; 35, 37, 8 stb.	את v. אתה 2, 20, 31, 37; 4, 15 stb.	את את אתי אתך
3. m. דתי	דתי H 30; P 11, 22; B 17, 18, 19.	דתי 11, 3, 6; 12, 7, 9; 18 K, 1, 6; 32, 32, 6; 33, 33, 3 stb.	דתי 2, 21, 22 stb.	דתי (אדתי) דתי (אדתי)
3. f. דתי		דתי 33, 34, 3; 43, 1, 9; 45, 1 bis, 4, 9; 46, 8.	דתי 2, 9, 20, 44, 7, 7.	דתי (אדתי)
1. comm. אתנך		P l u r a l i s אתנך 2, 15; 20, 26; 3 V 14; 19, 8, 8; 11, 7; 25, 9, 11, 15 stb.	אתנא 3, 16, 17.	אתנא (אתן v. נתנא)
2. m. אתם		אתם 30, 2; 36, 41; R 2.	אתנן 2, 8.	אתנן (אתנן)
2. f. אתה		אתה 6, 4; 12, 5, 6, 8.	אתנן 2, 34; 3, 22.	אתנן (אתנן)
3. m. המך v. הם	המך Z. I. t. 9.	המך D 9, 11, 13; F 7. המך 1, 9; 8, 4; 16, 6, 10, 12; 29, 15; 47, 2, 13 stb.	המך 6, 25.	המך
3. f. הנה		הם 2, 17; 33, 34, 3.	הנך 7, 17.	הנך הנך

בבירת אפלת המן; והן הערת המן; G 35; וכן הערת המן; 33, 34, 2, 3; צבית אהנצל הם E 4; Dániel arámi részeiben: והדקת המון; 2, 34; קטל המון; 3, 22.

2. Visszahozó névmás (pronomen relativum).

Héber	Zenĝirlii f. (Osarámi)	Elephantinei p. (Köz. arámi)	Dániel (Uj arámi)
אש = אש Kalumu. I. 15, 16.)	י	י (די)	די

A visszahozó névmás י, az újarámi די (arab اَلَّذِي) mint már

neve is mutatja, két szó közötti viszonyt fejez ki:

a) megfelelő a latin qui, quæ, quod-nek.¹⁾ pl. מלך ידי יי הקמת. H 1 = Ja'di királya ki felépíttetem. 1, 1: = a papok, a kik Jebben. 2, 17 = és az összes emberek, a kik kérnek. 8, 3 stb. משהסנן יי מהחטן Dan. 5, 2. a templom, a mely Jeruzsálemben; 3, 14 az arany bálványt, a mit felállítottam stb.

b) Gyakran használják a tulajdonság megjelölésére: יי אבן 1, 9; kőből való kapuk. 1, 12, az aranyból való csészék; יי דהבא Dan. 2, 38, aranyfeje; יי פרוץ 7, 7; vasból való fogak; יי שוכין די נור, 7, 9 lángoló hajfürtök.

c) A birtok kifejezésére is szolgál, pl. יי לך 13, 14, V 4; יי לך 32, 32, 6; יי לך 30, 7; יי לך E 7, 11, 16; יי לך 44, 22; יי לך V 1, 1; יי לך H 14.

Dániel arámi részeiben ilyen értelemben nem fordul elő.

d) A יי a gen. jelölésére is szolgál (signum genitivi pleonasticum; l. a statusok tárgyalásánál).

3. Mutató névmás. (Pronomen demonstrativum.)

A mutató névmásnak a feliratokban többféle alakját ismerjük.

Közelebbre mutatók:²⁾

	Héber	Zenĝirlii fölir.	Eleph. pap.	Dániel	Targumok
Sing. m.	זה	זן	זן		דן
f.	זאה	זא	זנה (זאת)	דנה דא	(דן) דא
Pl.	אלה	אל(ה) H 29, Z I t. 9, 16; II. t. 8.	אלה 25, 13; 26, 27, 10.	אלן (אלין) 2, 40, 44; 6, 3, 7; 7, 17.	אלין אלה

¹⁾ Az előforduló helyeket l. a יי váltakozásánál.

²⁾ Azok a névmások, a melyeknél nincsenek feltüntetve a helyek, a hangtani változásnál is előfordulnak.

Távolabbra mutatók :

Sing. m.	וְךָ (דָּר, 20, 7, 1.)	} Ezránál	וְךָ
	וְכִי וְךָ		וְךָ
fem.	וְכִם	וְכִן 2, 31.	וְכִן
Pl.	וְאֵלֶיךָ 1, 11; 3 V 10; 43, 1, 8, 10.	וְאֵלֶיךָ 3, 12, 13, 21—23, 27; 6, 6, 12; 16, 23.	וְאֵלֶיךָ

A mutató névmásnál is látjuk, hogy a kananita és arámi formák váltakozva fordulnak elő. Az egyes számú nőnemű mutató névmás **זאת** azonos a kananita **זאת** névmással; a papyrusokban csak egyszer fordul elő (32, 34, 3): **הִי תֹאמַר כּוֹאֵת הִיבָה הִי לֹא יִשְׁתַּמְעֵ לָהּ** «Hogyha beszél, ő az adós, ne hallgattassék meg.» A többes számú mutató névmás a zengիրli feliratokban és az elephantinei papyrusokban a kananita **אלה** alak; Dániel arámi részeiben már **אלין**, az arámi forma. Sachau a **וְכִם** névmást a **וְךָ + (מָה)** összetett alakjának tartja s «ugyanaz» jelentéssel ruházza fel. Valószínűbb azonban, hogy a **וְכִן** Dánieli és a későbbi arámi közös nemű mutató névmásnak kananita formájú régi alakja.

A **הוּ** valószínűleg a szír *hû*: enkl. mut. névm., csak egyszer fordul elő: 20, 7, 1: **כֶּסֶף זֶי קָם יוֹמָא הוּ כִּדְ יַדְנִיָּהּ** «A pénz, a mely ama napon Jedonjah kezébe...»

A pron. demonstrativum állhat a névszó előtt, melyre vonatkozik, vagy utána: 1. **זֶה יוֹמָא** 4, 20 ez a nap; **זֶה כְּאִישָׁהּ** 1, 17, ez a baj; **דְּנָה פִּשְׁרָא** 4, 21; 2. **כֶּסֶף זֶה** 15, 4, ez az ezüst; **זֶה אֲגֵרְתָּא** 16, 7, ez a levél; Dan.: **זֶה דְּנָה** 2, 47, ez a titok; **זֶה דָּא בְּקִרְנָא** 7, 8, ebbe a kürtbe; **זֶה גּוֹבְרִיָּא אֵלֶיךָ** 3, 23, ezek a férfiak.

Néha mint állítmány is szerepel, mint 4, 21: **זֶה דְּנָה פִּשְׁרָהּ** «ez a jelentése van».

4. Kérdő névmás (*Pron. interrogativum.*)

Héber	Zengիրli fölir.	Eleph. papyr.	Dániel	Targum	
מָה	(מָה)	מָה Z II. t. 16, 18, 21.	מָה 12, 6; 30, 5, 47, 14, 15.	מָה 4, 32; מָן 3, 6, 11, 2, 22, 28, 15 stb.	מִי מָה
	מָן H 3, 4, 22.	2, 10; 48, 1, 25.	29.		מִי מָה

A **מָן** személyre vonatkozik: ki? a **מָה** tárgyra: mi? A **מָן** kérdő névmás a zengիրli feliratokban **וְ** + **מָה** összevonásából keletkezett.

B) A névszók neme, száma és esetei (genus, status, numeri).

A zengիրli feliratok, az elephantinei papyrusok és Dániel arámi részei a névszók nemét és statusait tekintve többé-kevésbé az arámi nyelvnek megfelelő formát mutatják: két nemet, hím-, nőnem; négy

statust: st. absolutus, emphaticus, constructus és st. suffixi-t; egyes-, többes- és kettősszámot.

Azonban ezekben is észrevehetünk bizonyos tökéletesülést, mely a targumok megállapodott grammatikája felé igyekszik. Ez a fejlődés arinti nemi a grammatikai lényegét, hanem inkább egyes (héber) kananita, quasi grammatikai maradványoktól, hatásoktól való megtisztulásban áll.

a) *A névszók neme.*

A nőnemű szavak végződése már a zenĝírlí feliratokban az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben általában ך; sőt Dániel arámi részeiben már ך is.¹⁾ ך végződésű nőnemű főnevet csak egynehánytal találunk s azt is az elephantinei papyrusokban: זופת; זופת (שארית) 1, 11; אנתר 1, 7; 3 V 6; Dániel arámi részeiben már a Targumokban használatos nőnemű végződés is előfordul ך.

b) *A névszók száma (numerus).*

Míg a Targumok arámi nyelvében csak egyes- és többesszámot találunk; feliratainkban még a héberben használatos kettősszám is előfordul. A többesszám (st. absolutus) végződése az arámi nyelvben a hímnemű szavaknál י. Feliratainkban ennek a használatában bizonyos fejlődést, kialakulást vehetünk észre.

A zenĝírlí feliratok közül a Hadad és Panammu feliratban a többesszám képzése egészen sajátzerű י-al van képezve.

אלר H 4, 12, 13, 19, P 23; שער H 5; חטי H 6; שמי H 6; צרי H 30; אנשי H 3; אבני H 31; שבעי P 3; כפירי H 10, P 10; עלמי H 1; ימי H 7, 9, 10.

Cooke szerint ezek a plurális formák a végső ך, esetleg ך elhagyása folytán keletkeztek. Ehhez hasonló képzést találunk az akkadban, a hol Hamurabi korában ê (i) az ű mellett a többesszám képzője, pl. *rakbê* = követek, *arhê* = utak. Eredetileg azonban mind a héberben, mind az arámiban i a többes st. absolutus végződése, a mely a héberben ך-mel az arámiban ך-nel erősödött. Sőt a Talmud nyelvében s a mandaeus és a Targumok nyelvében is megtaláljuk a י-ra végződő pluralist.²⁾

Hoffmann és Sarauw אלרו H 2; זכרו H 31; מלכו P 17 többesszámú status absolutust látnak az akkadban Hamurabi korában használatos ű többesszám mintájára; *malkû*: királyok, *šammû*: füvek.³⁾

¹⁾ A példákat l. az ך-ה hangváltozás tárgyainál.

²⁾ Dalmann, *Ar. Gram.* 190. l. ך-יך datolya; כפיר gyümölcs; ימי tengerek. Margolis, *L. der Ar. Spr.* 28 l.

³⁾ Ennél a magyarázatnál nagy nehézséggel állunk szemben, hogyan magyarázzuk meg a nagy időkülömbőség miatt (Hamurabi XX. sz., Hadad VIII. sz. Kr. e.) az akkad formának befolyását. Az ugyan kétségtelen, hogy az arámi királyok udvarában és kancelláriájában asszirek is voltak alkalmazva, a kik természetesen a saját nyelvük egyes elemeit bevitték az általuk készített feliratokba: כמת ככשקן in vico Babuskin; כמת az arámi כארני helyett (L. Schiffer, *Die Aram.* 42. l.).

Cooke és Nöldeke ezeket abstraktumi formáknak tartják: אלהו = אלהיהו helyett; זכרו = זכרותא helyett; מלכו = מלכותא helyett; mint a milyeneket Dániel arámi részeiben találunk: בהילו Esr. 4,23; בִּעַ 6, 8 (kérés); מלכו 2, 39, 41, 44; királyi hatalom.

A י-vel képzett pluralisban valószínűleg az ósarámiban általánosan használt, átmeneti alakot kell látnunk, a melyet később a י-vel, majd יי-vel képzett pluralis alak kiszorított a használatból. Ezt a formát sem az elephantinei papyrusokban, sem Dániel arámi részeiben nem találjuk. De az újabb arámiában a babiloni Talmud, a mandäus és Targumok nyelvében ismét feltűnik, nemcsak mind az adjektívumok és participiumok rendes pluralis képzése, de mint használatos pluralis forma is.¹⁾ A Zakar és Bar Rekub felirathban a pluralis már י-vel van képezve, S ez a képzés az uralkodó az elephantinei papyrusokban is. De már itten az újabb arámiában használatos יי-vel képzett alak is fellép s Dániel arámi részeiben ez az állandó képzés. Ha egyszerűen helyesírási különbségnek vesszük a י, majd יי írást a többes számban a hímnemű szavaknál, minden esetre jellemző, hogy a régebbi szövegekben következetesen mindig י-^t, az új arámiában pedig יי-^t találunk.

A nőnemű szavak többesszámának status absolutus képzésénél szembeötlő fejlődést veszünk észre. A zengírlí feliratokban a nőnemű szavak többesszáma teljesen (héber) kananita képzést mutat, ת, קיתה H 10, P 4, 15; מסגרת P 4, 18; חרבת P 4; רבעת P 14; כתילה (part. pass. fem. plur.) P 8; ישבת (part. pass. fem. plur.) P 4.

Az elephantinei papyrusokban, a mennyire a kevés példából megállapíthatjuk, a kananita ת képzés az arámi י- képzéssel változik. ת-vel képzett pluralisok: נפקתא 22 K 2, 13; 22 K 3, 1; כדבתא 55, 1, 7; אגרתא 11, 15; מנדעמתא 2, 12; 3 V 11. י-vel képzett pluralisok: טבן 47, 2, 16; קסן G 12; כרבן 55, 1, 2, az ugyanebben a papyrusban előforduló כדבתא többes mellett.

Dániel arámi részeiben már mindenütt a rendes arámi formát látjuk: יי, אהידן 5, 12 titkos dolgok; היין 7, 3; de előfordulnak: ימלין (מלה szóból) 7, 25. אמין 3, 1; (אמה könyök) hímnemű képzéssel. A fejlődést, ill. a kialakulást, hogyan lép fel és szorítja ki az arámi alak a használatban lévő régi héber nőnemű pluralis formát, tagadni nem lehet.

A dualis a későbbi arámi feliratokban nem fordul elő, azonban még az elephantinei papyrusok és Dániel is használják. A zengírlí feliratokban dualisban levő szót nem találunk. Az elephantinei papyrusokban:

אשרחאדן 40, 14; Assarhaddon arcza; עיני אלהן 46, 14, istenünk szemei; בכנפי לבשך 48, 1, 13 ruhádnak szegélyén; כרגלי 49, 16; עינין 47, 2, 16; 50 a 8; 9, 22.

Azonkívül a számneveknél:

תנין 29, 7; תרין 8, 8, 11; 12, 14; 9, 18, 19; 43, 1, 8, 10; 43, 2, 4, 14; תרתין 44, 14; מאתין 8, 13, 14, 15, 16.

¹⁾ V. ö. Dalman, *A. Gram.* 190. l., Margolis, *L. der Ar. Spr.* 28.

Dániel arámi részeiben:

רְגִלִין 2, 34, 45, 46; קָרְנִין 7, 7; (a Ketibben רְגִלִין van.) רְגִלִין 7, 4, (Ketibben רְגִלִין 7, 7; שֵׁן fog.) עֲנִינִין (plurális alak) 7, 8, 20.

A számneveknél: מֵאָתַיִן 6, 2, = 200; dualisnak vehető תְּרִי 4, 26, תְּרִיתַיִן 6, 1; az ai diphtongus összevonatott ê-vé.¹⁾ Ebben a két számnévben, meg a Targumokban is megmaradt a dualis ilyen összevont alakban.²⁾

c) *A névszók esetei (status).*

Az arámi nyelvekben négy statust szoktunk általánosan megkülönböztetni: status absolutus-t, st. emphaticus-t, st. constructus-t és st. suffixi-t; e három utolsónak közös neve status determinatus. Ezt a négy statust megtaláljuk a mi feliratainkban is.

1. *A status absolutusról* már szólottunk a névszók számánál és neménél.

2. *A status emphaticus.* A nyugat arámi nyelvekben a status emph.-nak determináló tulajdonsága már legrégebb arámi nyelvemlékeinkben, a zenğírliai leletekben is felfedezhető. Még inkább megtaláljuk az elephantinei papyrusok nyelvében és Dániel arámi részeiben. A Kalamu feliratban még a héber kananita articulust látjuk.³⁾

A Hadad és Panammu feliratban nem fordul elő a st. emph. De a Zakir és Bar Rekub feliratban már gyakori, mind az egyes-, mind a többesszámban. Egyesszám: אַרְקָא B 4; בִּיתָא B 20; נַצְבָא Z I. t. 1, II. t. 14, 18, 19; שׁוּרָא Z I. t. 17; כִּנְצָא B 18; שְׁתוּא B 18.

Többes szám: מַלְכֵיָא B 14, Z I. t. 9, 16; II. t. 6; סִנְיָא Z II. t. 8.

Az elephantinei papyrusokban megvan a status emphaticus és absolutus közötti különbség s ez mutatja, hogy az írók nyelvkinésében is megvolt. De azért több helyen találunk status absolutust, a hol emphaticust várnánk. Így pl.: 52, I. 10; קַרְב־ עַבְדוֹ קַרְבָא «hogy hadat vezessenek és hadat vezettek»; egyik helyen a קַרְב determinálva van, a másik helyen nincsen. 43, 1, 13; סִרְיָא 15. sor; סִרְיָא. Az anyagot jelentő neveknél is hol status emphaticus, hol absolutus áll: טַסְן זִי נַחַש 8, 16; מַסְמֵרִי נַחַש וּפְרוֹל 8, 12; עֵקְהִי זִי אַרְז 1, 11; 3 V 10; תִּרְעֵן זִי אַבְן 1, 10; פְּסִילָה זִי אַבְן 1, 10; stb., de עֵמוּדִיָא זִי אַבְנָא 1, 9; מוֹרְקֵיָא זִי זֹהבָא זִי כֶסֶפָא 3 V 11; stb.⁴⁾

Dánielben már egészen következetes a st. emph. használata.

3. *Status constructus.* A himnemű egyesszámú status constructusnak nincsen senmi külön végződése; a szó változatlanul marad. A nőnemű szavak status constructus-végzete ת. A többesszámú status constructus jele a himnemű szavaknál י (= יי), a nőneműeknél ת (= תת).

¹⁾ Brockelmann, *J. Gr.* I. 458. l.

²⁾ Dalman, *Ar. Gr.* 188. l.

³⁾ הלפנים 16. sor; הספר 15. sor.

⁴⁾ A 8. papyrus 4. és 23. sorában előforduló המדבריא szónak két artikulusa is van. Elején a héber art. ה, végén a plur. arámi art. א.

A zenģirlii föliiratoknál:

- מלך יארי H 15.
 נבש פנמו H 17, 22.
 בבית אבה P 3, 7, 9.
 בעל כסף P 11.
 בעל זהב P 11.
 טבת ביתי B 15.
 פחי ואחי יארי P 12.
 אחי אבה P 3.
 אלהי יארי P 22.

Az elephantinei papyrusokban:

בית עני 12, 10.	ביתא זי זכור 16, 5.
אלה שמיא 1, 2; 2, 27; 4, 3 stb.	אנורא זי יהו 2, 24.
ירח תמוז 1, 4; 2, 19.	כמריא זי תנוכ 1, 5.
פחת יהוד 1, 1; 2, 29.	מזרקיא זי זהבא 1, 12.
מלת מלך 45, 6, 10.	רב חילא זי סון 7, 7.
עקי ארו 8, 10, 13, 14; 9, 1, 17.	ארדבל זי מלכא SC. G 2.
אגרי אלהי מצרון 2, 14.	

Dániel arámi részeiben:

צלם דהבא 3, 18.	צלם די דהב 3, 1.
אלה שמיא 2, 18, 28.	רב טבחיא די מלכא 2, 14.
אלה אבהתי 2, 23.	גלותא די יהוד 2, 25.
בקעת דורא 3, 1.	ראשה די דהב 2, 32, 38.
מלת מלכא 2, 10; 3, 22, 28.	מלתא די מלכא 2, 11.
במדינת כבל 3, 1.	שקודי די פרזל 2, 33.
הכמי כבל 2, 12, 14, 18, 24.	ביומיהו די מלכא 2, 44.
בני אנשא 2, 38.	
שלטני מדינתא 3, 2, 3.	
עוקת רברבוהו 6, 18.	

A genitivus kifejezésére szolgál azonkívül a ךי, az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben די (signum genitivi pleonastice positum). A zenģirlii feliratokban ezt a kifejezésmódot még nem találjuk, ott még pusztán a st. constructus szolgál a birtokviszony jelzésére. Ez szintén egyik példája annak, hogyan lép mindig jobban és jobban előtérbe az arámi nyelvcsokás.

4. A névszókhoz járuló személyragok (suffixumok). A zenģirlii feliratokban, az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben a névszókhoz járuló suffixumok használata ismét az arámi irodalmi nyelvfejlődést állítják szemünk elé.

Himnemi szavak suffraganmái.

Sing.	Héber	Zengírlí fölír.	Elephant. papyrusok	Dániel	Targumok
l. pers.	סוּכִי	אלהי II 4, 12. ידי II 2, 8, 12. ארקי H 10.	אבני 42, 2 (bis) אחי 6, 11; 13, 14 V l. ידי 47, 2, 14.	הווי 2, 28; 4, 2. חפני 4, 27. הדרי 4, 17.	ביתִי
commun.	סוּכִי	בני H 15, 20; P 5.	כרי 41, 2, 14 stb. ביתִי 14, 6. אחי 6, 2 stb.	אלהי 3, 14. הדברי 4, 33.	קִנְיִי
Sing.	סוּכִי	עמך H 17; Z. I. t. 14.	נפשך 42, 2, 12 stb. שלמך 14, 2; 14, 3, 7. מראך 49, 2.	ראשך 2, 28. לכבך 2, 30. מדרך 4, 12.	בִּיקָךְ
2. pers.	סוּכִי		יזמך 45, 8; 55, 9. ארניך 47, 1, 7. ידיך 46, 13.	עבדך 2, 4. אתך 2, 26. חפיר 4, 24.	קִנְיִיךְ (קִנְיִיךְ)
Sing.	סוּכִי	מדרדה H 27.	כספני 34, 9.		ביתִיךְ
2. pers. fem.	סוּכִי	יתה P 4. קדמתה P 9.	עבדכי 12, 1. שלמכי 12, 1. ידכי 33, 33, 7.		
Plur.	סוּכִי		אחריכי D 9, 14, E 7. בניכי D 9, 11, 13, 14; E 7.		קִנְיִיךְ קִנְיִיךְ

	Itéber	Zengärlil föilir.	Elephant. papyrusok	Dániel	Targumok
Sing.	סופו	נפשה P 12.	אבה 43, 17.	פשרה 2, 5.	ביתא
3. pers. masc.		ידה H 4, 25. אבה H 29; P 12, 3.	הילה 48, 14. ידה 48, 1, 13. מלכה 41, 12.	ראשה 2, 32; 7, 1. ביתה 5, 23.	אבדי
Plur.	סופו		ארוהי 12, 10; 50 b 3. תרעהי 48, 1, 10. דמוי	עבדי 2, 7; 3, 26. אימדי 2, 11. הנלודי 2, 33, 34.	קמודי
Sing. 3. pers. fem.	סוסה		אבי 40, 5; 42, 16. המודי D 5.		ביתהא
Plur.	סוסיה				קמיהא
Sing. 1. pers. comm.	סופנו		מרא 1, 1; 2, 18. ארו 1, 11; 8, 6. יד 25, 3. שמן 3 R 28.	אלהנא 3, 17.	ביתנא
Plur.	סופנו		בני 2, 15, 26. אבדי 2, 13; 3 V 12. בתי	אתנא 3, 18.	קמוני
Sing. 2. pers. masc.	סוסכם		ידם 12, 9. אחכם 6, 2, 11 sth). שלמכם 38, 45, a 4.	דתבון 2, 9. אלהבון 2, 47. שלמבון 3, 30; 6, 26. לבון 3, 4.	ביתבון

2. pers. masc. Plur.	פּוֹסְקִים	תּוֹנִיכִם 6, 9. בְּנֵיכֶם H 11. אֲחֵיכֶם H 12.	בְּתִיבִין 2, 5. אִיהִיבִין 3, 14, 15.	קְמוֹיבִין
Sing. 2. pers. fem.	פּוֹסְקִין			בִּיתְבִּין
Plur.	פּוֹסְקִין			קְמוֹיבִין
Sing. 3. pers. masc.	פּוֹסֵם	רְאשֵׁהוּם 54, 2, 5. נִפְשֵׁהוּם 2, 13. פְּמֵם 46, 14.	מִדְרֵהוּן 2, 11. רְאשֵׁהוּן 3, 27. בְּכֵלֵהוּן 2, 28.	בִּיתְהוּן
Plur.	פּוֹסְמֵם	קְדַמֵּהוּם 47, 1, 16. דְּשֵׁהוּם 1, 10. נִכְסֵהוּם 56, 2.	קְרִצֵּהוּן 3, 8. פְּשִׁיִּהוּן 3, 11. נִשְׁמֵהוּן 3, 27, 8.	קְמוֹהוּן
Sing. 3. pers. fem.	פּוֹסֵן	לֵהוּן 15, 15, 7. בֵּה 15, 15, 6.	בְּנֵהוּן 7, 8 Q. כֵּלֵהוּן 7, 19 Q.	קְמוֹהִין
Plur.	פּוֹסְנֵין		מְנֵהִין 2, 33 Q.	

A nőnemű szavak ugyanezeket, a st. constr.-alakhoz járuló suffixumokat veszik fel.

Nőnemű szavak suffixummal.¹⁾

Nom. sing. et plur.	Elephantinei papyrusok	Dániel arámi részei
	מראתי 13, 12, V 1, 2, 5.	אבהתי 2, 23.
1. pers.	אנתתי 26, 17, 5.	
comm.	חכמתי 41, 3.	
	תאנתי 65, 2, 3.	
	עבדתך 41, 3.	רבותך 4, 19.
2. pers.		מלכותך 4, 23.
masc. et	מנתך 47, 2, 3.	שנלתך 5, 23.
em.	מנתכי 30, 7.	ארחתך 5, 23.
	טבתך 55, 1, 6.	לחנתך 5, 23.
		אבהתך Esr. 4, 15.
	ברתה 13, 12, V 2.	
3. pers.	אחתה 15, 15, 4 stb.	חבתה 7, 20.
masc.	עוקתה 40, 3.	ארכבתה 5, 6.
	כנותה	
3. pers.	שפותה 40, 1, 7.	
fem.	משחתה D 4.	
	דינתנא	אבהתנא Esr. 5, 1 .
1. pers.		
comm.		
2. pers. masc.	בנתכם H 13.	
et fem.		
	כנתהם 5, 7.	מנחתהון Esr. 7, 17.
	חליפתהם 8, 13.	כרכלתהון 3, 21.
3. pers. masc.	עבדתהם 50, b 1.	
et fem.	שמהתהם 46, 6.	
	בניהם E 14; H 11.	

Ez a két táblázat mutatja, hogy a zenģirlii feliratok és az elephantinei papyrusok a névszókhöz járuló suffixumok tekintetében legnagyobb részét még a kananita formát mutatják. A változás, ill. fejlődés nyomai azonban már itt is feltűnnek. Így az arámi formához közelebb álló alakot mutat az elephantinei papyrusokban hasz-

¹⁾ A zenģirlii feliratokban nem fordulnak elő.

nálatos első személyű suffixum: a -. Ez a suffixum a kananita forma: נן s a Dániel arámi részeiben, valamint a Targumokban használatos נן között átmenetet képez. Az elephantinei papyrusok használják az egyesszámú nőnemű 2. személyű suffixumot כן, a mely Dániel arámi részeiben nem fordul elő, de a Targumokban használatos. Dániel arámi részeiben már a közönséges arámi formákkal találkozunk. Legszébben látjuk ezt az alakulást a többesszám 1., 2. és 3. személyű suffixumnál. A többesszámú 2. és 3. személyű suffixum úgy a Zakir feliratban, mint az elephantinei papyrusokban a kananita formát mutatja; ¹⁾ כם, הם; Dánielben már כון, הון, a tiszta arámi forma lép elének. Ez természetesen organikus nyelvfejlődés eredménye, a mely a kananita usus loquendi-t a tiszta arámiával cserélte fel. Ez az átalakulás alighanem a IV. század után történt, mert míg az V. századbeli elephantinei papyrusok a הם, כם alakot kizárólag használják, Ezra arámi részei már a kananita כם, הם és az arámi כון, הון formáknak ingadozó használatával az átmenetet képviselik. Ugyanazt az organikus fejlődést látjuk tehát itt, mint a ק és ע, vagy a י és ך változásánál láttuk. Wilson természetesen itt sem akarja ezt a szerves nyelvfejlődést észrevenni, s így okoskodik: «Ha Dániel szerzője 165. Kr. e. használhatta az n suffixumot Palesztinában, mint azt bírálói hiszik, bár Palesztinában és környékén mindig m-t használtak, miért nem használhatta az n suffixumot Babilonban 535-ben Kr. e., mikor Babilonban és környékén az n volt használatban?»

Feleletünk ez: azért nem használhatta az n suffixumot, mert Dániel nem babiloni hanem arámi nyelven, írt. Az igaz, hogy az asszír-babiloni nyelvben a többes 2. és 3. személyű suffixum n. De ha Dániel akkad befolyás alatt írt volna, miért nem használta a teljes asszír formát: *kunu, kun, šunu, šun, šin* alakot s miért mutat csak ebben az esetben asszír hatást Dániel arámi nyelve?

S miért nem látjuk ezt a hatást a zenĝirlii feliratokban, a melyek ugyancsak erős asszír befolyás alatt állottak? Úgy hiszszük, ezekre a kérdésekre sokkal nehezebb megfelelni, mint a felirataink nyújtotta nyelvfejlődést belátni és elfogadni.

Végül még néhány szót az egyes suffixumok használatáról. A suffixumok az egyesszámú himnemű szavakhoz az arámi nyelvekben az ú. n. status suffigatus-hoz járulnak; a többes számú neveknel a többes számú st. constructushoz. Segédhangzó az ā. Dániel arámi részeiben a נן, ך és הן suffixumoknál, ha többesszámú főnévhez járulnak, a régi נן-ina), ך-ia) és הן-ia) helyett a nőnemű szavak analogiájára a Ketib-ben mindenütt el van hagyva a י; pl. עבדך 2, 4; Q. עבדך. Ez utóbbi a Targumokban uralkodó kiejtés, a dolgot azonban pusztán helyesírási különbségnek kell tekintenünk.

d) Számnevek.

A sémi számnevek mind ugyanazon közös gyökökből származnak. Az egyes dialektusokban azonban kisebb-nagyobb hangtani változá-

¹⁾ A többes 3. személyű suffixum הם, הון alakot mutat, ez azonban csak helyesírási különbség.

sokon mentek keresztül s ebben különböznek egymástól. A feliratainkban előforduló számnevek hangtani változásait már a hangtani sajátságok tárgyalásánál láttuk; itt csak általános áttekintésüket adjuk.

A számnevek közül: egy, kettő adjectivum; háromtól kezdve nomen, épen úgy, mint a többi arámi nyelvben.

Héber	Zenğirlii föliir.	Eleph. papyrusok	Dániel	Targumok
אחד 1		חד 8,11,12;9,17,19,20	חד 2, 31. חדא 2, 35 Q.	חד
אחת		חדה 2, 19, 29;3 V 18.	חדה 2,9;4,16;6,17,7.	
שנים 2		תרין	תרין	תרין
שנים		תרתין	תרתין	תרתין
שלוש 3		תלתה	תלת	תלת
שלושה	שלשן (30) B 3.		תלתה	תלתא
ארבע 4	רבעי B 14 (40).	ארבעה	ארבע 7, 2, 3, 4. ארבעה 3, 25; 7,6,17.	ארבע
ארבעה				ארבע
חמש 5				חמש
חמשה		חמשה 8, 12, 14, 15, 16; 58, 7, 2.		חמשא
שש 6		שתה	שתה שת	שת
ששה			שבע	שבע
שבע 7	שבעי (70) P 3. שבעת Z I. t. 8.		שבעה 4, 13; 3, 19.	שבעא
שבעה				תמני
שמנה 8		תמני		תמניא
שמנה				תשע
תשע 9				תשעא
תשעה				עשר
עשר 10	עשר Z. I. t. 5.		עשר 4, 26.	עשר
עשרה		עשרה 8,10,16; 9,17.	עשרה 7, 24.	עסרא ¹⁾

חמשן 8, 14, 15=50; עשרין=8, 11, 13, 16=20; שתן 8, 12=60; שבען 8, 11, 15=70; תמנין 8, 10, 14=80; מאה 8, 14, 15=100; מאתין 8, 13, 14, 15, 16=200; אלה 3 R 27=1000.

Megjegyzendőök az ilyen kifejezések: חד אלה 4,^f 3 ezerszer (Eleph.) חד שבעה 3, 19 = hétszer. A חד néha határozatlan névelő értelmében használtatik, pl. וחד יום אחרן (30, 4) egy valamely nap. חד איש (54, 2, 6) = vir quidam.

¹⁾ Azok a számnevek, melyek a hangváltozás tárgyalása alkalmává előfordultak, előfordulóhelyeik ott vannak felsorolva.

e) *Praepositiók és más particulák.*

A ל, ב, כ, ג particulákon kívül, a melyek összes feliratainkban előfordulnak; még a következőkkel találkozunk: עם, על, עד, מן, עַם (mely a suffixumok előtt a teljesebb formát mutatja (עַל) בין között; קִדְם előtt, אַחַר, אַחֲרַי azután; לְקַבֵּל, קִבַּל = ellen; בְּאַחֵר, azután; תַּחֲתַי alatt,

אֵתִי (a zenĝírlíi feliratokon יֵשׁ) s az elephantinei papyrusokban אֵל, a mely levelekben a címzett jelzésére szolgál (héber אֵל akkad *ila*). Ezek a praepositiók és particulák suffigálhatók.

A kötőszó vagy ׀ mint a héberben, vagy pedig ׀, mely különösen a zenĝírlíi feliratokban gyakori: pl: פִּמּוֹ H 3; פִּבְנִיָּה H 14; פִּלְכַתְּשָׁה H 31; פִּיאָחוּ P 11; פִּדָּא B 18. — Az elephantinei papyrusokban: פִּכְעַת 12, 3; פִּמָּה 12, 8; פִּמְנָה 12, 6. De ezek mellett a ׀ is gyakori, sőt ugyanazon sorban egymás mellett előfordul a ׀ és ׀. A ׀ kötőszó ilyen formában a későbbi arámiban nem fordul elő.

Talán az arab ۞ vagy az arámi אֵר rövidített archaisztikus alakját kell benne látnunk.

C) A feliratok igeragozásáról általában.

A zenĝírlíi feliratok, az elephantinei papyrusok és Dániel arámi részeinek nyelve az igeragozásban is az arámi irodalmi nyelvfejlődést állítja eléink s fejtegetéseinkben ezt fogjuk szem előtt tartani.

Az igék ragozásában általánosan három főformát, főalakot szoktak megkülönböztetni: (Stammformen, Hauptstämme): a ִלַּל-t (az alapforma), ִלְלִיל-t (intensiv) és ִלְלִילְתִּי-t (causativ).¹⁾ Mind a három főformát természetesen megtaláljuk a zenĝírlíi feliratokban, az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben. Mind a három forma értelme cselekvő. Ebből a három alapformából אֵת, אֵתִי praefixum segítségével képezik az arámi dialektusok a reflexiv formákat, melyeket külső passivumnak²⁾ is nevezünk: hitkֵתֵל (etkֵתֵל), hitkֵתֵלְלִי, hittakֵתֵל.³⁾ E formák közül a zenĝírlíi feliratokban egyet sem találunk; az elephantinei papyrusokban a hitkֵתֵל és hitkֵתֵלְלִי már gyakran előfordul, hasonlóképen Dániel arámi részeiben is. A hittakֵתֵל még nem fordul elő egyik feliratban sem. Ezek mellett a külső passivumok mellett találunk ú. n. belső passivképzést is (hangzótávtozással) a ketilt és hoktalt, az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben.⁴⁾

A következő igeidők: a perfectum és futurum; igemódok: a

¹⁾ Van a causativ alaknak még egy képzési módja ša-val, a mely az aetiops, arab és arámi nyelvben a hakֵתֵל, ill. aktֵל mellett előfordul, ennek neve šaktֵל.

²⁾ Ezek közül a héberben csak a hitkattֵל van meg.

³⁾ A šaktֵל causativ formának passivuma ešaktֵל. (A קֵטֵל paradigmámparadigma emphatikus radikálisainak külön megjelölését kֵ és tֵ-vel a szedés egyszerűsítése véget elhagyjuk.)

⁴⁾ Dániel arámi részeiben már a šaktֵל formát is megtaláljuk.

jussivus vagy optativus; participium act. és pass. az imperativus és infinitivus előfordulnak feliratainkban.

D) Az egyes igeformák és igeidők képzéséről részletesen.

Felirataink igeragozását az alapformában (kal) mutatjuk be, mert hiszen a leszármazott igealakok ragozása ettől semmiben sem különbözik.

Kal perfectum.

	Héber	Zeng. fölir.	Eleph. p.	Dániel	Targum
3. p. m.	קָטַל	נתן H 2, 8, 13.	כתב 9, 28; 16, 14.	כתב 7, 1.	כתב
f.	קָטְלָהּ	כברת P 9.	כתבת 28, d 61.	נִכְּתָהּ 2, 13. סִלְּקָהּ 7, 20.	כתבת
2. p. m.	קָטַלְתָּ	אבלת P 9.	שלחת 64, 2, 7, 7, 8.	רְשַׁמְתָּ 6, 13. עֲבַדְתָּ 4, 32.	כתבתָּ כתבתָּ
f.	קָטַלְתָּ		עֲבַדְתִּי SC F 6.		
1. p. comm.	קָטַלְתִּי	אהות B 11.	שבכת 48, 2, 14.	עֲבַדְתָּ 3, 15.	כתבית
3. p. plur.	קָטְלוּ	נתנו H 20.	הכרו 1, 9.	קָרְבוּ 3, 8; 6, 13.	כתבו
2. p. m.	קָטַלְתֶּם				כתבָּתְּכֶם
2. p. f.	קָטַלְתֶּיךָ		רחמתן SC I 9.	הויתון 2, 8.	כתבתון כתבתון
1. p. comm.	קָטַלְנוּ		שלחן 2, 18, 29, SC F 3.	בעינא 2, 23.	כתבנא

Az egyes 3. személyű nőnemű affirmativum ת az összes feliratokban. A 2. személyű hímnemű alak képzője a ת. Hogy a zengírlí feliratokban és az elephantinei papyrusokban a ת vagy תָּ volt-e használatban, nem tudjuk a szövegek punktatiójának hiánya miatt. Annyi azonban bizonyos, hogy a תָּ a régebbi, a תָּ az újabb forma. Dániel arámi részeiben a két forma között ingadozást látunk, mindkettő előfordul pl. יהבת 2, 25, adtál; הִקְבַּתָּ 4, 19, עֲבַדְתָּ 4, 32; ezek mellett ידעתָּ 5, 22; הויתָּ 2, 43, 45, הויתָּ 2, 30, 34; יכַלְתָּ 2, 47 stb. Ezt az utóbbi alakot a Targumokban s Dánielben is előforduló תָּה v. תָּא mater lectionis-szal írt affirmativum rövidített alakjának kell tekintenünk. A régebbi תָּה v. תָּא affirmativumot látjuk a következő szavakban: הויתָּה 2, 41; תקלתָּה 5, 27; ugyanezt a képzést megtaláljuk a Targumokban is, a rendes תָּ képzés mellett egyes igéknél: פִּנְעַתָּה¹⁾; עֲבַדְתָּה¹⁾. Dániel arámi részeiben a 2. személyű nőnemű alakra külön képzést nem találunk, a mint a Targumokban sem (תָּה). Az asszuáni papyrusokban תָּ affirmativummal képzett 2. személyű

¹⁾ Dalmann, *Ar. Gr.* 260 l.

nőnemű alakot találunk: רַחֲמַי D 10; יִמְאָרִי F 5, 8; עֲבָרַי F 6. Ezekben a szavakban az eredeti alapformát látjuk, a mely a héberben ¹⁾ is előfordul a suffixumok előtt és a magában álló szóban is. Megtaláljuk ezt a képzést a szírben is, főleg VII. századnál régiebb kéziratokban, de a többi arámi dialektusban már nem fordul elő.

Az egyszemélyű első személyű alak az eredeti -tu- végződésből keletkezett az *u* egyszerű elhagyása folytán: *kataltu* helyett *katal* = קָטַלְתָּ. Ezt a szegolátumos alakot találjuk meg הַקִּימַת 3, 14; הַשְּׁבַחַת 2, 25 alakokban is. Ebből a szegolátumos alakból fejlődött ki a rendszeren használatos קָטַלְתָּ alak, Strack szerint, hogy a szegolátumos formát kikerüljék, a mely a Targumokban a יִתְּ כַתְּבִית, a lakká fejlődött ki.²⁾ A két alak között azonban csak helyesírási különbség van: A Targumokban plena scriptio (יִתְּ), míg Dániel arámi részeiben imperfecta scriptio יִתְּ van.

A többes számú 3. személy eredeti *u* affirmativumát megtaláljuk összes feliratainkban. A szírben csak az írásban maradt meg, de nem ejtették ki. A Targumokban még kifarítik a *u* de talán ott sem ejtették ki, a mint azt a palmyraei példák és a málulai dialektus mutatják.³⁾

A többes 3. személyű nőnemű alakra sem a zenğírliai feliratokban, sem az elephantinei papyrusokban nincsen külön affirmativum. A hímnemű formát használják egyformán mindkét nem jelölésére. Dánielben is legtöbbször a hímn. forma fordul elő. Azonban a Ketibben a *u*-val képzett formát találjuk נִפְקָה 5, 5; אֶת־עֲקָרָה 7, 8; נִפְקָה 7, 20. Az Onkelos-Targum *u*-val képzett alakot mutat, míg a galilaeai dialektus, a jeruzsálemi Targum és a babiloni Talmud az *u* (an) affirmativumot használják. A többes számú hímnemű 2. személy affirmativuma az elephantinei papyrusokban רַתְּ; Dániel arámi részeiben רַתְּ. A két affirmativum között azonban csak helyesírási különbség van. A Targumokban is ezt a רַתְּ képzést találjuk. Dánielben egy helyen (2, 8) a D. I. L. P. kódexekben רַתְּ־רַתְּ van a szírhez hasonlóan.

A többes 2. személyű nőnemű alakra külön affirmativumot nem találunk sem az elephantinei papyrusokban, sem Dániel arámi részeiben. A Targumokban találunk külön képzést: רַתְּ.

A többes első személy affirmativuma az elephantinei papyrusokban, valószínűleg *u*; Dániel arámi részeiben נִא. Ugyanaz a különbség, a melyet a többes első személyű suffixumnál láttunk az elephantinei papyrusok és Dániel arámi részeinek használata között. Ezt a נִא végzetet találjuk az Onkelos-Targumban és a babiloni Talmudban is.

A szírben a többes szám első személy affirmativuma *u* pl:

¹⁾ Pl. רַמִּיתַי I. Sam. 19, 17; שְׁקַמַּי Jud. 5, 7; שְׁבַרַּי; נִתְּקַי Jer. 2, 20.

²⁾ Nöldeckének az a véleménye, hogy egy az ósarámiban a héberre megegyező *ti* egyszemélyű 3. személyű végződés volt.

³⁾ A galilaeai dialektusban e többes szám 3. személy *u* valószínűleg a futurum behatása folytán a jeruzs. és Onk.-Targumokban is elszörtan mint kivétel előfordul (Dalman, *Ar. Gr.* 254—255. l.)

ketaln; de *-nan* is; éppen úgy, mint a galilaeai dialektusban és a jeruzs. Targum nyelvében **נִי כְּהִבְנִי**: Az elephantinei papyrusok **ךְ** képzését azonban nem vezethetjük a szír képzésre vissza, mert a szír affirmativum egyszerűen a hangzó elhagyásából keletkezett, tehát hangzója nincsen. Az elephantinei papyrusok affirmativumának alkalmasint van hangzója: **ךְ**, s a Dániel és Onkelos Targum **נא** affirmativumához képest egy régibb **נ** nélküli, mintegy átmeneti alakot mutat.

A mit a *kal* perf. affirmativumairól mondtunk, az összes formák perfectumában érvényes; azt külön tárgyalni nem fogjuk.

Kal futurum.

	Héber	Zeng. fölir.	Eleph. p.	Dániel ar. r.	Targum
Sing.					
3. p. m.	יִקְטֹל	יזכר H 10.	יתבר 45, 12.	ישפר 4, 24.	יכתוב
3. p. f.	תִּקְטֹל	תאכל H 21, 18	תרחל 43, 1, 6.	תשלח 2, 39.	תכתוב
2. p. m.	תִּקְטֹל	תוחל Z.I.t.13.	תכרה 44, 3.	תלבש 5, 16.	תכתוב
2. p. f.	תִּקְטְלִי				תכתבין
1. p. comm.	אֶקְטֹל	אשאל H 4, 12.	אשלה 14, 3.	אקרא 5, 17.	אכתוב
Plur.					
3. p. m.	יִקְטְלוּ	יעבדו H 7.	ינתני 8, 6; 63, 3.	יחסנון 7, 18.	יכתבון
3. p. f.	תִּקְטְלֶנָּה		ינתנון 64, 1, b 1.	ישכנון 4, 18.	יכתבן
2. p. m.	תִּקְטְלוּ		תעבדו 12, 8, 10.	תשמון 3, 5, 15.	תכתבון
2. p. f.	תִּקְטְלֶנָּה				תכתבן
1. p. comm.	נִקְטֹל		נרחל 11, 7.	נסגר 3, 18.	נכתב

Az egyes 3. személyű, a többes 3. személyű him- és nőnemű alak praeformativuma a zengírlíi feliratokban, az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben mindenütt **י**; a nyugat-arámi jellegzetes affirmativum, a mint ezt a Targumok nyelvében is látjuk.¹⁾ — Az egyes nőnemű 3. személy, a him- és nőnemű 2. személy és a többes him- és nőnemű 2. személy praeformativuma **ת**. — Az egyes első személy affirmativuma **נ**; a többes számú első személy affirmativuma **נ**, ugyanaz, mint a héberben.

Az egyes 2. személy nőnemű alakjára külön affirmativumot a zengírlíi feliratokban, az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben nem találunk. A Targumokban és a babiloni Talmud nyelvén azonban a **י** affirmativum használatos.

A többes himnemű 3. személy képzésében ismét fejlődést mutatnak felirataink. A héber affirmativum **ךְ**, a zengírlíi feliratok még mindig ezt használják: **ינתני** H 4; **יעבדו** H 7; **יקחו** H 12; **יכרו** Nerab fel. 1, 9. Az elephantinei papyrusokban már úgy a **ךְ**, valamint a későbbi (un) **ךְ** affirmativum vegyesen fordul elő. Dániel arámi részeiben már az **ךְ** affirmativum az állandó. Ugyanazt az ingadozást

¹⁾ Csak a **היא** igénél találunk eltérést, erről azonban a **ל"ה** igéknél szólunk.

fejlődést látjuk tehát itten, mint azt a ק-ע v. ד-ו váltakozásánál láttuk.

ף affirmativum.

ישאלו 11, 2; 37, 43 V 1; 13, 12 V 1;
 יאכמו 47, 2, 16;
 ינתנו 8, 6; 63, 3, 2;
 ינרשו 1, 8; 3 V 7;
 יאבלו 65, 3, 3;
 ידעדו 1, 6; 3, V 6.

ף affirmativum.

ישאלוך 58, 8, 2;
 יארבון 55, 1, 9;
 ינתנן 64, 1, b, 1;
 יחטון 51 a 5;
 יבלון 29, 18;
 יצעון 48, 1, 10;
 ילחון 46, 14;
 יקראון 46, 7;
 יצדקון 29, 19.

Sachau a ף-val végződő alakokat modus jussivus vagy optativusnak tekinti. Azonban ezt a jussiv értelmet nem mindenütt lehet a szöveg alapján megengedni. A ישאלו בכל עד שלום igenél: (11., 2) «és kérjenek minden időben békét» megengedhető a modus optativus. Hasonlóképpen a 43. papyrus 1. sorában אלהיא ישאלו שלמדך «az istenek kérdezősködjenek üdvöd felől», ugyanígy a 12. pap. 1. sorában. A ינרשו igenél az 1. pap. 8. sorában hasonlóképpen találunk bizonyos jussiv értelmet.¹⁾ A többi esetben azonban a fut. értelme a rendes. Hogy ezek a ף végzetű fut.-alakok nincsenek kizárólag a jussivus vagy optativus kifejezésére lefoglalva, mutatja, hogy használatuk nem következetes. Ott, a hol jussivus-t vagy optativus-t várnánk, rendes futurumot találunk. (4, 3, 9; יקרבוך; 55, 1, 9 stb.) A többes nőnemű 3. személyre sem a zengőirlii feliratokban, sem az elephantinei papyrusokban külön alak nincsen. Dániel arámi részeiben ן praeformativummal képzett külön formát találunk a 3. sz. nőnemű alakra. Ugyanezt a képzést mutatják a Targumok is. A többesszámú 2. személyben a hím- és nőnemű alak között az elephantinei papyrusok és Dániel arámi részei a ragozásban nem tesznek különbséget. A praeformativum ן, az affirmativum ף ugyanaz, mint a többesszámú hím-nemű 3. személyében. A Targumokban ן affirmativum szolgál a többesszámú 2. személyű nőnemű alak kifejezésére pl. תקטלן Onk. Ex. 1, 16.

Dániel arámi részeiben a transitív és intransitív igék vocalisatiójában különbséget találunk.

Trans.	יסקד	Intrans.	ישלט
	תרשם		תשלט
	אסקד		אשלט

¹⁾ Dániel arámi részeiben a jussivust a rendes futurummal fejezik ki legtöbbször, pl. 2, 7 יאמר mondja; 3, 5 תפלן = esetek el. Egyes nyomait az apokopált alaknak, mint jussivusnak Dániel arámi részeiben is feltaláljuk: אל ישתנו 5, 10; אל יבהקך 4, 16.

Ezt a különbséget a zenģirlii feliratokban és az elephantinei papyrusokban a vocalisatio hiánya miatt nem lehet kimutatni.

Ketil alak. A kal formának az arámi dialektusokban általánosan használatos külső passivumán, a hitketal alakon kívül az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben egy belső passivumot is találunk, az ú. n. ketil vagy pe'il formát. Ragozása olyan, mint a kal perfectumé.

	Elephantinei pap.	Dániel ar. r.
3 p.	קטיל 43, 2, 8;	טריד 4, 30; 5, 21;
masc.	עבד 2, 18, 30; 3 V 4;	שליח 5, 24;
	כתיב 5, 3; 29, 8 A 13.	רשים 5, 24, 25; 6, 11;
	שליח 6, 3; 8, 6;	קטיל 5, 29;
	אמיר 50 v. 3;	יטיב 7, 4, 6;
	יהיב 5, 3;	גלי 2, 30;
3 p.	לקחת 56, V 1, 1;	שוי 5, 21;
fem.	שאלת 7, 3;	יהיבת 5, 28; 7, 11, 12, 27;
	שאלתם H, 8;	פריסת 5, 28;
	בוזת 48, 1, 10;	נטילת 7, 4;
	עבדתך 41, 3;	קטילת 7, 11;
	עבדתהם 50, b, 1;	כפתו 3, 21;
3 p.	קטילו 2, 17; 3 V 16;	רמיו 3, 21; 7, 9;
plur.	אסרון 57, 29, 2;	מריטו 7, 4;
		פתיהו 7, 10.

Ezt a ketil alakot az arabban és részben a kananita nyelvben használatos belső passivum maradékának kell tekintenünk.

A Targumok és a Talmud nyelvében már csak elvétve használatos, pl.: אחידת (Meg. Taan. 3, 8.) דכירת (hasonlóképen a nabataeus föliatokban עבדת CIS 196.¹⁾ de általános használatával többé már nem találkozunk. Ez a tény, hogy a ketil alak csak az elephantinei papyrusokban, tehát az V. sz. Kr. e. lép föl először s nem ismeretlen a későbbi arámi nyelvekben sem, megdönti Wilson amaz okoskodását, hogy a ketil alak Dániel arámi részeinek régisége mellett bizonyít.²⁾

A ketil alak grammatikai genezise nem egészen világos. Tekinthezők 1. a héber nyelvben és az arabban használatos intransitív értelmű فَعَلَ igealaknak, csakhogy e feltevés mellett bajos megmagyarázni ezen igealak plena scriptióját, a mely az í hosszúsága mellett szól. Tekinthezők 2. az arab فُعِلَ alaknak (passivum) is, de itt is

¹⁾ Dalm. Ar. Gr. 253. l. — ²⁾ The Aramaic of Dan. 289. l.

a plena scriptio okoz nehézséget. 3. A legvalószínűbb talán, hogy ez az igealak személyragokkal ellátott part. pass. kal, úgy a mint az akkadban igen gyakori. V. ö. Delitzsch, *Ass. Gr.*² §. 117 b. 244. l. és 270. l.

Imperativus. — Az imp. képzése teljesen megegyezik a héber imp. képzéssel:

Zenĝírlíi fölír.	Elephantinei papyrusok	Dániel
אמר H 10 bis.	שמע 55, 4.	פרק 4, 24.
	עבר 9, 22; 43, 14.	אמר 2, 4; 4, 5, 15.
	אתי 46, 8.	אכלי 7, 5.
		קומי 7, 5.
	שלחו 8, 6.	שבקו 4, 12, 20.
	אמרו 8, 39.	אמרו 2, 9.

Participium.

Zenĝírlíi fölír.	Eleph. papyrusok	Dániel
	A c t i v u m	
Sing. m.	שלח 12, 9.	בבד 2, 20.
	ידע 48, 2, 5.	שאל 2, 11.
f.	אברה 44, 16.	רפסה 7, 7.
	נפקה 46, 13.	בתבה 5, 5.
Plur. m.	שלחו 5, 3.	אמרין 2, 7, 10; 3, 4, 9, 16, 24.
	לבשה 2, 15, 20, 3 V 14.	חשחין 3, 16.
f.		בתבן 5, 5.
		סלקן 7, 3.
	P a s s i v u m	
Sing. m.	חריר 49, 17.	תהיל 2, 31.
	ניב 12, 4.	ברך 3, 28.
f.	ישבת P 4. רחימה 44, 14.	תבירה 2, 42.
Plur.	תבירן 8, 13.	שרני 3, 25.
	קתילת P 8. עבדון 2, 20.	
		פתחן 6, 11.

A többi leszarmazott alak participiumában is ezek az affirmativumok, csak egy ב praeformativum is járul az igéhez.

Infinitivus. — A kal inf. képzése tárgyunkra rendkívül fontos, mert világos bizonyossága az arámi irodalmi nyelvfejlődésnek. Míg u. i.

a héber egyszerű hangváltozással קָטַל képezi a kal infinitívust, az arámi dialektusokban ugyanez מ praeformativum útján történik. A zenģirlii feliratokban az inf. képzése még teljesen a héber (kananita) usus loquendinek megfelelőleg történik. Az elephantinei papyrusokban már a מ praeformativummal képzett alakok lépnek fel s a régi kananita képzést csak a לאמר őrizte meg, a mely az oratio recta bevezetésére szolgál. Dániel arámi részeiben már ez is eltűnik.

Zenģirlii f.	Elephan. p.	Dániel
לִנְצַב H 10 bis	לֵאמַר 1, 7; 7, 8; 13,	לִמְאֵמַר 2, 9.
לֵאכַל H 23.	12 V 4; 15, 29, 2.	לִמְבֵעָא 2, 18.
לִבְנָא H 13, 14.	B 4; D 3 stb.	לִמְנֵלָא 2, 47.
לִשְׁבַתָּל H 13.	לִמְמַר 4, 3, 2; B 6.	לִמְכַנְשׁ 3, 2.
	לִמְעַבַּד 54, 16; 9, 20.	

A leszármazott igealakokban az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben az inf. מ praeformativum nélkül képződik. Ugyanezt a képzést találjuk az Onkelos Targumban és a babiloni Talmud nyelvén.¹⁾ A jeruzs. Targum- és a galilaeai dialektusban nemcsak a kal, de az összes leszármazott formákban is az inf. praeformativuma מ. Ebből azonban nem lehet Dániel arámi részeinek keletarámi voltára következtetni, mint azt Wilson teszi, mert akkor ugyanilyen joggal az Onkelos Targum nyelvét is keletaráminak kellene tartanunk, ez pedig nyilvánvalólag abszurd következtetés.²⁾ Helyes magyarázata ennek a kérdésnek az, hogy a leszármazott formák infinitívusában a későbbi arámiban két párhuzamos képzés dívott: inf. -מ praeformativummal, vagyִי, נִ; afformativummal; az előbbi a galilaeai dialektusban s a szírben, az utóbbi az Onkelos Targumban és a babiloni Talmud nyelvén volt használatos.³⁾

Kattil. — A kattil-forma képzése épen úgy történik, mint a héberben: a második radicalis megkettőztetésével, ragozása teljesen olyan, mint a kal formáé. A participiumot מ praeformativummal képezi מִהֵלֵךְ 42, 9; מִהֵלֵךְ 4, 26. — A kattil infinitívusát az elephantinei papyrusok kétféle módon képezik: -מ praeformativum nélkül: לִתְרַכָּא 31, 8; לִשְׁלֵמָה SC E 5; לִזְכֵּנָה SC C 6 (נ- vagy ה- végzettel); és מ praeformativummal: מִשְׁלֵמוֹתָה 47, 1, 6. — Dániel arámi részeiben csak ה- vagy נ- el képzett formákat találunk. לִיִּצְבָּא 7, 19; לִכְפַּתָּה 3, 20; לִנְסַכָּה 2, 46. A későbbi arámiban is kétféle képzést találunk. Az Onkelos Targum מ nélkül, a galilaeai dialektus és a jeruzsálemi Targum מ praeformativummal képezik, a mint előbb megjegyeztük.

¹⁾ Margolis, *Lehrb. der Ar. Spr.* 42, 44.

²⁾ Dalmann a Targumok leszármazott formáiban előforduló מ praeformativum nélküli infinitívusokat «babiloni eredetűeknek» tartja. (Babylonischer Herkunft.) *Dalm. Ar. Gr.* 279.

³⁾ Az eleph. papyrusokban a kattil-forma infinitívusában mindkét féle képzést megtaláljuk. (l. feljebb.)

Zakir f.	Elephantinei p.	Dániel
יהנסנה II. t. 20.	תהשכח 42, 3.	יהשפל 7, 24.
	תהחשך 44, 3.	תהובד 2, 24.
	תהנפק 45, 9.	תהחן 2, 6.
	תהרכב 47, 1, 1.	תהודעוני 2, 5, 9.
	תהשא 47, 1, 12.	תהחוני 2, 9.
	תהשלך 13, 14 V 4.	תהובדן 2, 19.
	אהנצל 33, 34, 3; D 18.	תהודען 2, 30; 7, 26.
	יהשכחן 12, 7.	תהודעני 4, 3; 7, 16.
	יהשחתן 47, 2, 14.	אהודענה 5, 17.
	יהוספן 9, 18.	נהחה 2, 7.
	התיבונתי 47, 1, 1.	נהשכח 6, 6.
	נהחם K 14.	תהעדן 7, 26.
	אהנתר G 35.	
	תהנפקן D 15, 17.	
	תהעדו 1, 6; 3 V 6.	

Ugyancsak megmarad a ה, a haktél participiumban mind az elephantinei papyrusokban, mind Dániel arámi részeiben. A zengírlí feliratokban nem találunk erre példát.

Part. activ.	Elephantinei papyrusok	Dániel
	מהחסן 7, 2.	מהחצפה 2, 15.
	מהחסנן 8, 3.	מהשא 2, 21.
	מהשרד 11, 9.	מהעדה 2, 21.
		מהקים 2, 21.
		מהודא 2, 23.
		מהדק 2, 40.
		מהודעין 4, 4, 34.
Part. pass.		מהימן 2, 45; 6, 5.

Míg tehát a kananita nyelvben (héberben), majd a későbbi arámiban is a ה ill. א praeformativum, a fut. praeformativumaival (ת, א, נ, י) és a part. מ praeformativumával összevonatik; a Zakir feliratan,¹⁾ az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben

¹⁾ Pognon, *Inscriptions Semitiques* cz. művében ezt nem veszi észre s azért helytelenül etymologizálja az igéket: הנע ő szerinte ננע gyöknek futurumi alakja. Ez persze tévedés, mert ez igealak töve הנע haktélban annyit jelent, mint berontani. A יהנסנה a נשא haktél futurum

összevonatlanul marad. Ebben is olyan helyesírási sajáttságot látunk, mint a milyen az, hogy felirataink a ך -t összevonatlanul hagyják. S a mint a ך áthasonulása vagy megmaradása pusztán helyesírási kérdés, a melyből nem lehet messzemenő következtetéseket vonni, úgy a ך nak eme megmaradásából sem. S azzal, hogy már a Zakir feliratban is megtaláljuk ezt a sajáttságot, az elephantinei papyrusok és Dániel arámi részei is egy régi arámi helyesírási sajáttságnak maradványait mutatják, habár Dániel arámi részeiben számos ige úgy a haktél futurumban, mint a participiumban asszimilálja a praefor-mativum ך -jét.

Haktél fut.	Haktél part.
תדיך 2, 40.	מורא 6, 11.
יקים 2, 44; 4, 14.	מחצפה 3, 22.
תדך 2, 44.	מחא 5, 19.
תסה 2, 44.	מרים 5, 19.
תטלל 4, 9.	משפל 5, 19.
תמים 6, 9.	מצל 6, 28.
	מדקה 7, 7.
	מנדי 7, 2.

Ez is mutatja a kialakuló helyesírást, úgy mint a ך asszimilációjában. Míg az elephantinei papyrusokban a haktél ך -je mindig megmarad, Dániel arámi részeiben gyakran asszimilálják. A Targumok nyelvében már a teljesen megállapodott helyesírást látjuk; ott a ך rendesen áthasonul. Egyes archaisztikus összevonatlan alakot azonban még itt is találunk;¹⁾ a szírben és a mandæus nyelvben már ez is eltűnik. Dániel arámi részei tehát ebben a tekintetben is az átmeneti, fejlődő helyesírást mutatják. A haktél imper. és infinitivus képzése ugyanaz, mint a kal formánál, csak ך praefor-mativum járul az igéhez.

A két il alakon kívül a rendes arámi passivum a hitketal és hitkattal alak.

Hitketal és hitkattal. — A kal passivuma a hitketal; a kattil-é a hitkattal alak. A zenĝírliai feliratokban egyik sem fordul elő. A Bar Rekub feliratban (14. sor) található התנאכי Brockelmann szerint a kananita nyelvben használatos niktal (niph) alak maradványának tekinthető, de lehet ez akkad ittanafal is, mint Hoffmann annak is tartja, *אכה* ill. valószínűbb, hogy יאכ = נאכ igéből; * = נ; v. ö. יצב = נצב. Az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben már megtaláljuk úgy a hitketal, mint a hitkattal alakot. Mindkét formának praefor-mativumaiban ugyanazt a helyesírási váltakozást

egyes 3. személyű alakja ך epenthetikonnal; ש helyett ס orthographiai hibás kiírással; jelentése elvitetni. Hasonlóképen hibás a helyesírás אהצלך igénél, אה צלך helyett, haktél fut. 1. szám első személy (I. t. 14.).

¹⁾ Dalmann, *Avam. Gr.* 295. l: תהמי יהננקן יתהנפך יהנניק. 302. l. יהימן יהובריה תהודיע 312. l.

veszszük észre, mint a haktél alak הָ és אָ præformativum váltakozásaiban.

	Elephant. p.		D á n i e l
Etpe'al		הַתְּמִלָּה 2, 34.	אַתְּמֹרֶת 2, 45.
Perf.	אַתְּחִי 65, 3 inn. 5.	הַשְּׁתַּכַּח 2, 35; 6, 24.	אַתְּכַרִּית 7, 15.
	אַשְׁתַּמִּיעַ 4 ¹ , 2, 7.	הַתְּמִלִּי 3, 18.	אַתְּעַקְרוּ 7, 8.
	אַתְּנַחֲמוּ 55, 1, 11.	הַשְּׁתַּכַּחַת 5, 11; 5,	
	אַשְׁתַּכַּחוּ 15, 15, 4.	12, 14, 27; 6, 5, 2 ¹ .	
	אַתְּכַצִּי 38, 46, a. 5.	הַזְּדַמְנִתֵּן 2, 9.	
	אַשְׁתַּדְּרוּ 12, 4.	הַתְּרַחֲצוּ 3, 28.	
Imperat.	אַשְׁתַּמְר 45, 3, 7; 48, 1, 2.		
Infinit.		לְהַתְּקַטֵּל 2, 13.	
		כְּהַתְּכַהֵל 2, 25.	
Etpe'al	אַתְּכַנְשׂוּ 52, 1, 4, 8,	הַתְּחַרְךְ 3, 27.	
perf.	10; 57, 4, 2.		אַשְׁתַּנּוּ 3, 19.
Imperat.	אַתְּעַשֵּׂת 2, 25.		אַתְּיַעֲמוּ 6, 8.
	אַזְדַּרְרוּ 6, 6.		

A míg tehát az elephantinei papyrusokban a præformativum mindig אַתְּ, Dánielben az אַתְּ és הַתְּ præformativum váltakozik. Ezt a pusztán helyesírási különbséget, mint már az אָ és הָ változásánál mondtuk, hebraizmusnak kell tartanunk; ez megmagyarázható egyrészt abból a hatásból, a melyet a zsidó íróra saját anyanyelvének, a hébernek helyesírása gyakorolt, másrészt érthető abból a nyelvfejlődésből, a melyet Dánielnél éppen az אָ és הָ váltakozásában tapasztalunk. Ilyen הַתְּ præformatívummal képezett alakot, hebraizmust, találunk a Targumok nyelvében ¹⁾ s a babiloni Talmudban is. ²⁾

A haktél (afel) alak passivuma gyanánt az arámi nyelvekben az hittaktal szolgál. Ez az alak sem a zenğirlii feliratokban, sem az elephantinei papyrusokban, sem pedig Dániel arámi részeiben nem fordul elő. A haktél forma passivuma gyanánt a héber hoktal (belső passivum) használatos.

A zenğirlii feliratok közül csak a Hadad stélében találunk hoktalt: H 24, 26. (מִוֵּת meghalni). Az elephantinei papyrusokban hoktal nem fordul elő, Dániel arámi részeiben 11-szer:

¹⁾ Dalm. Ar. Gram. 252. 1. הַתְּנַסְבָּא; הַתְּעַנִּיָּא, הַשְּׁתַּכַּחִּי.

²⁾ Margolis, *Lehrb. der Ar. Spr.* 42. 1.

הַקִּימָה 7, 4, 5; הַקִּמָּה 3, 7, 5 (Q. הַקִּימָה); הַהִקְמָה 4, 33; הַחִסְפָּה 4, 33; הָעֵל 5, 12; הָעֵלֹ 5, 15; הַנִּמָּה 5, 20; הַחֹבֵר 7, 11; הַסֶּק 6, 24; הַיִּתִּי 6, 18; הַיִּתִּי 3, 18.¹⁾

Wilson a hoktálnak eme használatából Dániel régiségét bizonyítja. Kétségtelen ugyan, hogy a hoktal jellegzetes héber forma, de Dániel arámi részeiben csakis héber befolyás (hebraizmus) s épen azért ebből nem lehet következtetni a könyv korára. Ilyen formán a Targumokat is, a melyekben több hoktalt találunk,²⁾ Wilsonnak a Kr. e. VI. századba kellene helyezni; abból pedig, hogy hittaktal alak Dánielben nem fordul elő, csak annyit lehet következtetni, hogy Dániel arámi részeinek nyelve nem egykorú a Targumok nyelvével. Dániel arámi részeinek nyelve a fejlődésben levő arámi nyelv, a mely fejlődésnek iránya épen a Targumok nyelve.

Rendkívüli alakok. — Dániel arámi részeiben találunk šaktél alakot: שׁוּיֹב v. עֹב שׁוּיֹב = megmenteni; (*šūzubu* meghagyni) szónál szírben *šauzeb*. Futurum: יִשׁוּב 3, 17; יִשׁוּבְךָ 6, 17; יִשׁוּבְכֶן 3, 15. Infin.: לְשׁוּבוֹתָא 3, 17; לְשׁוּבוֹתָה 6, 15; לְשׁוּבוֹתְךָ 6, 21. Participium: מְשׁוּיֹב 6, 28. Pöhlél: מְרוּמָם 4, 31; הַתְרוּמָתָה 5, 23. Hitpöhlél: אֲשֵׁתוּמָם 4, 16. Ezek az alakok az arámiban nem fordulnak elő s azokat hebraizmusoknak kell tekintenünk.

Az igékhez járuló suffixumok. Feliratainkban az igékhez járuló suffixumok használatában ugyanazt az ingadozást látjuk a héber és arámi suffixumok között, mint azt a névszókhoz járuló suffixumoknál láttuk. A perf., imp. és inf. alakhoz a suffixumok rendszeren segédhangzóval járulnak; a futurumhoz ן energikummal. A suffixumok közül a ןִי יִי יִהִי יִהִי נִאִי hangsúlytalanok, a többiek hangsúlyosak.

Következő táblázatunkban áttekintést nyújtunk a feliratokban előforduló suffixumok használatáról.

a) *Perfectum.*

	Zenĝírlíi	Elephant. p.	Dániel
	בְּבִיָּה P 17, 18.	רַחֲמָה 40, 11.	בְּנִיתָה 4, 27.
	חֲנָאָה B 2.	אֲבָדָה 44, 16.	הַשְּׁלֵמָה 2, 48.
3. pers.	בְּכִיתָה P 17,	יִהְבָּה 13, 14 V 31.	הַקִּימָה 5, 11.
masc.	כְּתַבְתָּה Z I. t. 14, 15.	הַשְּׂכַחָה 2, 14.	אֲקִימָה 3, 1.
	הַטַּבְתָּה B 12.	קַטַּלְתָּה 43, 1, 1.	הַשְּׁלֵמָה 5, 26.
	פַּלְטָה P 2.	יִהְבְּתָה SC D 8.	שְׁנוּיָה 5, 6.

¹⁾ Strack e két igeformát hoktal alaknak tartja Mayer Lambert után s úgy magyarázza, hogy a hujthajith alak hijthajith alakká élekedett (zugespitzt ist). A 3. fejezet 13. sorában nem föltétlenül szükséges passiv értelemben venni a הַיִּתִּיִּי igét «ezek a férfiak elővezettettek», lehet így is értelmezni: «ezeket a férfiakat elővezették». Az 5. fej. 18. sorában már a szenvedő értelem világos. (Strack. *Gram. Bibl. Ar.* 31 l.)

²⁾ Dalm. *Ar. Gr.* 253.

	Zenġirlii	Elephant. p.	Dániel
		יהבתי 33, 33, 7. שבקוהי 51 a 5.	הקרבוהי 7, 13.
3. p. fem.	נתנה H 11.		
2. pers. masc.	המלכתך Z I. t. 13.	שזכך 42, 15. קמלתך 43, 1, 3. החיתך 43, 1, 3. גריהך 60, 3. מטתכי 30, 4- גרכי SC F 9. גריתכי SC F 8.	השלטך 2, 38. הודערך 2, 29.
2. pers. fem.			
1. pers. comm. sing.	קרני H 13. הושבני P 19; B 5 המלכני Z II. t. 13.	רחמני 43, 13. הקימני 48, 2, 1. שזכוני 12, 5. סעדני 54, 1. מטאני SC K 5.	הודעתני 2, 23. הבלוני 6, 23. החוני 2, 6-
1. pers. com. plur.		החויך 2, 16; 8, 7. הוינא 3 V 15.	הודעתנא 2, 23.
2. pers. masc. pl.		רשתכם SC I 12.	

b) *Futurum.*

	Zenġirlii	Elephant. p.	Dániel
3. pers. masc.	יהרנה H 24. תהרנה H 33. יהנסנה Z II. t. 20.	יאמרנה 47, 2, 17. יסבלנהי 44, 12. תרחמנה 63, 1, 7. תגונה 63, 8. אנתנה 34, 5. אשלמנהי יקחונה 60, 18, 1. נקטרנהי 43, 1, 13.	אהודענה 5, 17. יתננה 4, 14, 22, 29. תדושנה 7, 23. תדקנה 7, 23. יחונה 2, 11. יבהלונה 5, 6.
2. pers. masc.	אהצלני Z. I. t. 14.	ישימנך 1, 2. יגירנך 60, 5; SC B 14. תשאנך SC C 8. אסבלנך 49, 14. אקימנך 64, 6. אגרינך SC B 13.	ישיזכנך יבהלך 4, 16. יבהלוך 5, 10.

	Zenĝirlii	Elephant. p.	Dániel
2. pers. fem.		ירשנכי SC D 12; 33, 33, 10. יגרנכי SC E 10. ארשנכי SC D 20, 33, 33, 4. אגרנכי SC F 7.	
1. pers. comm.		יחיני 43, 1, 6. יזרני 43, 1, 5.	ידחלני 4, 2. יבהלני 4, 2, 16; 7, 15, 28. יהודעני 4, 3, 7, 16. תהודעוני 2, 5, 9. תהחוני 2, 9.
2. pers. masc. plur.		ירשכם SC I 15. ירשונכם SCH 11, 13. אגרנכם SC J 10.	ישיובנמן 3, 15. ישאלנכי Ezra 7, 21.

c) *Infinitivus.*

Elephant. p.	Dániel
למבניה 2, 23, 25.	להצלוחם 6, 15.
למלקחה 37, 38, 3.	להקמותה 6, 4.
	להתכותך 3, 16.
	להדברוהי 3, 24.
	לשיכותך 6, 21.
	להודעתני 2, 26; 4, 15; 5, 15, 16.
	לשיכותנא 3, 17.

Az igékhez járuló suffixumok használatában ugyanazt a fejlődést látjuk, mint a névszókhoz járuló suffixumoknál. Nevezetesen a többes első személyű suffixum az elephantinei papyrusokban még a régebbi ך alakot mutatja, de már az újabb נך is előfordul, míg Dániel arámi részeiben már ez a használata állandó. Továbbá a többesszámú 2. személyű suffixum az elephantinei papyrusokban a héber כם alakot mutatja, míg Dániel arámi részeiben az arámi כון-t látjuk. Ugyanazt mondhatjuk itt is, a mit a névszókhoz járuló suffixumok használatánál mondtunk, hogy t. i. Dániel arámi részeinek nyelve ebben is fejlettebb fokot mutat az elephantinei papyrusok nyelvénél.

Verba imperfecta et infirma. Az ezen igéknél előforduló hang-

személy praeformativumát.¹⁾ Tehát a ל keletarámi praeformativum a rendes ך mellett. Wilson ebből érvel Dániel nyelvének keletarámi volta mellett. De már az a tény is, hogy a ל csak a הוּא igénéél fordul elő és csakis a kal futurumában, megerősíti Strack és Berannak azt a véleményét, hogy Dániel arámi részeiben ez a forma mesterséges; czélja az volt, hogy a hasonló alakú יהוה (Isten) szótól már az írásban is különbözzék.

Ugyanezt a ל praeformativumot a הוּא ige mellett megtaláljuk a Targumokban is. Sőt még a jeruzsálemi Targum is használja több más igénéél. De azért ebből Wilson sem következtetne a jeruzs. Targum keletarámi voltára.

A ל^h igékről azt állítja Wilson, hogy a főliratok különbséget tesznek a ה és י végződés között; a ה végződésű formák az indicativus rendes alakjai, míg a י-al végződő alakok a jussiv formát mutatják.²⁾ Ezt a megkülönböztetést azonban felirataink nem igazolják. A zenğirlii feliratokban az összes ל^h igék י-ra végződnek: H 17, 22; H 18, 22; ירשי H 27, 28; תלעי H 32; תרפי (רפה-ból) P 8. A תשתי (שתה inni) igénéél a H. felirat 17. és 22. sorában bizonyos jussiv vagy optativus értelmet lehetne ugyan feltételezni, de ilyenformán minden futurumi alakot jussiv vagy optativ értelemben vehetünk. Azonban a többi igénéél, különösen a תרפי igénéél a parancsoló értelem ki van zárva. Hasonlóképen az elephantinei papyrusoknál sincs különbség az indicativus és jussivus között a szerint, a mint a ל^h igékben י vagy ה áll. Itt י-t csak ritkán találunk: יהוי 4, 3, 2; 15, 15, 7; 45, 16; יבעי 67, 3, 1; תגלי 47, 1, 16; תהעדי 47, 2, 5; אתהוי 65, 3, 5. Ezek azonban nem jussiv-alakok, hanem egyszerűen helyesírási változatok. יהוה 2, 17; 40, 2; 41, 3 stb.; יבעה 12, 6; 41, 8 stb.; תגלה, תהעדה, תההה helyett, a mint az Sachau meg is jegyzi. Wilsonnal szemben tehát a tényállás az, hogy a י és ה használata ép úgy helyesírási különbség, mint a ה vagy ך használata. A zenğirlii feliratok a י állandó használatával a legrégibb helyesírást képviselik, az elephantinei papyrusokban előforduló י végű alakokat pedig a régi helyesírás maradványainak, ill. átmeneti alakoknak tekinthetjük, míg Dániel arámi részeiben a ה végű alakok az újabb ך végződésűekkel váltakoznak. A Targumokban a ל^h igék ה-je helyett már az ך fejlődött ki. De viszont a ל^h igék már összesnek legnagyobbrészt a ל^h, ל^h igékkel. Csak néha a participiumban, a kal perfectumában s egynéhány igénéél más alakban is maradt meg a ך.³⁾

Felirataink név- és igeragozása tehát ugyanezt az irodalmi nyelvfejlődést állítják szemünk elé, mint azt a főliratok hangtanánál láttuk. A név- és igeragozás adatai mintegy párhuzamosan haladnak a hangtani nyelvfejlődés megdönthetetlen adataival.

A feliratok szókinccse.

Felirataink szókinccse ugyancsak «változatos». Különösen áll ez az elephantinei papyrusok, de még inkább Dániel arámi részeinek

¹⁾ Margolis, *L. Ar. Spr.* 36. 1.

²⁾ The Aram. of Dan. 285., 286. 1.

³⁾ Dalm. *Ar. Gr.* 337. 1.

szókincséről. A sémi nyelvek legnagyobb részének szókincséből találunk itt elemeket: héber (kana'nita), asszír, babiloni, arab szavakat. Ezeken kívül perzsa, egyiptomi és görög szavakkal is találkozunk. A zengírlii feliratok nem az idegen szavak sokaságával tűnnek ki, hanem sajátzerű kananita- (héber) arámi keverék nyelvükkel. Ezekben a feliratokban a szókinés túlnyomó része kananita (héber). Sőt a legrégebb zengírlii felirat, a Kalumu-felirat nyelve csaknem tisztán kananita. A későbbi feliratokban lassan-lassan kimegy a használatból a kananita elem. De azért a hebraizmusoktól teljesen mentnek még a Targumok nyelve sem mondható.

Felirataink szókinésének magyarázatánál először a (héber) kananita szavakat, a szótári hebraizmusokat fogjuk tárgyalni, azután a többi idegen elemet.

A) Hebraizmusok. Kananizmusok.)

A héber, ill. kananita nyelvi hatások, a melyeket feliratainkban találunk, részint nyelvtaniak, vagyis olyanok, a melyek a grammatikai képzésekben nyilvánulnak, részint szótáriak, a melyek a héberből átvett szavak használatában állanak.

1. *Grammatikai hebraizmusok.* A grammatikai hebraizmusok legnagyobb részére már a feliratok nyelvtani vizsgálatánál rámutattunk, itt csak rövid összefoglalásukat adjuk. Bizonyos tekintetben a ך, ם, ץ használatát az arámi ך, ם, ץ helyett grammatikai hebraizmusnak lehet tekinteni. Ugyancsak grammatikai hebraizmusnak tekinthetjük a ך használatát a ךֿ igeik végződésében, a haktél, hitketal és hitkattal igealakok praeformativumában. Grammatikai hebraizmus a többesszámú 2. és 3. személyű főnévhez és igehez járuló ם ם (הים) suffixum használata, a nőnemű szavak ת-vel képzett plurális; a kettősszám használata. Hebraizmus az igeragozásnál a futurum többesszámú 3. személy ֿ végződése az arámi ךֿ helyett. A kal inf. képzésében a ם praeformativum nélkül képezett alakok, a hophal, továbbá a pôlél, hitpôlél és hitpô'lal alakok használata.

Ezeknek a grammatikai hebraizmusoknak kisebb vagy nagyobb számban való használatában mutatkozik legfőképpen az irodalmi nyelvfejlődés, a mint azt dolgozatunk folyamán kifejtettük. A zengírlii feliratokban az összes felsorolt grammatikai hebraizmusokat főtálaljuk. Az elephantinei papyrusokban már sok hebraizmus helyett a rendes arámi nyelvhasználatot látjuk. Dániel arámi részeiben már csak a ך használatában, a hophal, a hitpôlél, p'lel és hitpô'lal alakok használatában mutatkozik grammatikai hebraizmus. Ezekhez kell soroznunk a Dániel arámi részeiben elszórtan előforduló egynéhány másfajta grammatikai hebraizmust is:

אנשים 4, 14; אנשין helyett; אלפים 7, 10; אלפין Q helyett; יובל 2, 10, יבל 3, 29 helyett; תובל 5, 16 תבל helyett. Ezek azonban alighanem a zsidó másolók hibái folytán csúsztak be a szövegbe.

2. *Lexikális hebraizmusok.* Lexikális hebraizmusok alatt természetesen csak azokat a héber szavakat értjük, melyek az egyes fogalmakat a héber usus loquendi-nek megfelelően a jellegzetes héber szóval fejezik ki. Magától értetődik, hogy a két nyelv közös szavait

ki kell zárunk. A felirataink szókinésében előforduló héber (kananita) szavak számában ugyanazt a fejlődést látjuk, mint a grammatikai hebraizmusok használatában. A legrégebb arámi feliratnak (Zenĝirli-ből) Kalumu-feliratának nyelve még tiszta kananita s épen csak a benne előforduló néhány aramaizmus alapján kaphatja meg az «arámi felirat» nevét (9. század). A következő század arámi feliratainak szókinése félig kananita, félig arámi elemekből áll. Az elephantinei papyrusok szókinésében a héber szavak már jóval kisebb számban fordulnak elő. Végre Dániel arámi részeiben a Kalumu feliratnál említett eset fordítottja áll be: csak nagyon elvétve találunk speciális héber szót s ezeket nagyrészen a Targumok nyelvében is megtaláljuk.

Zenĝirlii f.	Elephant. p.	Dániel
אנכי P 9.	אנכי 65, 1, 5.	
אנש P 23.	אנש 36, 39.	אנש 2, 10; 3, 10; 5, 5,
גם H 8, 9; P 16.		7; 6, 8, 13; 7, 13.
אגם P 5.		
אברו H 15, 21.		
נשי P 8.		
לקח P 17.	לקח 48, 1, 14.	
יקח H 10.	לקחת 26, 27, 6; 29, 13.	
יקחו H 12.	לקחו 12, 2; 15, 15, 6.	
	תלקחון 46, 9.	
	יקחונה 60, 18, 1.	
נתן H 2, 8, 13, 14.	נתן 4, 5, 13.	
נתנו H 20.	נתנת 27, 12.	ינתן 2, 16,
נתנה H 11.	ינתן 1, 3; 3 V 3; 16,	ינתנה 4, 14, 22, 29.
יתן H 23.	8, 10; 30, 6.	
יתנו H 4.	תנתן 47, 1, 2.	
ישרה H 33.	אנתן 16, 11; 35, 37, 3.	
היה	ינתנו 8, 6; 63, 3, 2.	
הרג P 3.	ינתנון 64, 1, 1.	
יהרג H 26.	תנתנון 59, 16, 1.	
יהרגה H 34.	ננתן 25, 11.	
תהרגה H 33.	מנתן 57, 18, 2; 38, 46, 3.	
(אלה) pron. dem. Z. I.	אלה 25, 13; 26, 17, 10.	
t. 9, 16.		
ליש B 16.		
תהרגו P 5.	תהך 45, 8.	
	יהבו 29, 19.	

Zenġirlii f.	Elephant. p.	Dániel
	מחלך 42, 9.	
	למהך 63, 5, 2.	
ור H 30, 34 (idegen)	זאת 33, 34, 3.	
	יבל 30, 5.	יובל 2, 10.
תחק H 34	תבל 64, 2, 2, 4.	תובל 5, 13.
(חקק)	אבל 29, 11, 12.	יבלה 7, 21.
חרא H 23, harag (?)	יבלן 29, 18.	יבלן 2, 27; 4, 15.
	נבל 30, 4.	יבל 3, 17.
לילא H 24 éjjel		לילא 2, 19; 5, 30; 7, 2, 7, 13.
	אל 1, 1; 3 V 1.	
	הושרתי 13, 12 V 3.	
	(ישר)	
	נטלת 48, 11 venni	
	למפרש 44, 2, 7.	
	מפרש 5, 3.	
	יבהל 33, 33, 5.	בהל 2, 26; 4, 15.
	תבהל 44, 3.	כהלן 5, 8, 15.
	אבהל 33, 33, 4, 8.	
	שאר 65, 3, 5.	שאר 7, 7, 19.
		אמה 3, 4, 7, 29, 31.
		מניהן 7, 2; (גוד) előtörni).
		טבחיא 2, 14 testőr.
		מאזניא 5, 27.
		משכבי 2, 28, 29; 4, 2, 7, 10.
		נגר 6, 11 (ellen).
		ניחחין 2, 46.
		רעני 4, 1 zöld, metaph. egészséges.

Ebből a két táblázatból is látható tehát, hogy a zenġirlii feliratok, sőt még az elephantinei papyrusok nyelvében a héber (kana'nita) szavak elég gyakoriak. Így a zenġirlii feliratokban még a גם «is», אנכי «én» fordulnak elő, a melyek helyett már az elephantine papyrusokban is és méginkább Dánielben אנה, איה a rendes arámi szó áll. לקח (venni) szó a zenġirlii feliratokban, sőt az elephantinei papyrusokban is előfordul. Dániel arámi részei לקח szónak megfelelő értelmet a נשא szóval fejezik ki. A נתן (adni) ige még úgy a zenġirlii feliratokban, mint az elephantinei papyrusokban gyakori; a

יִהְיֶה arámi ige, mely ugyanezt az értelmet fejezi ki, a zenĝirlii feliratokban még nem fordul elő. Az elephantinei papyrusokban már a יִהְיֶה mellett 11-féle alakban 44-szer fordul elő יִהְיֶה; Dániel arámi részeiben a יִהְיֶה csak négyszer fordul elő két igeformában s az *adni* szót az arámi usus loquendi-nek megfelelően a יִהְיֶה szóval fejezi ki.

A többesszámú pronomen demonstrativum a zenĝirlii feliratokban és az elephantinei papyrusokban אֵלֶּה; Dánielben helyette az arámi אֵלֶּה van. Az elephantinei papyrusokban הֲלֵךְ (menni) ige elég gyakori, Esra arámi részeiben is megtaláljuk. Dániel arámi részeiben csak 3-szor fordul elő s helyette az arámi usus loquendi-nek megfelelően אֵלֶּה van. A אֵלֶּה igét már az elephantinei papyrusokban is megtaláljuk, a hol felváltva használják a הֲלֵךְ igével.

A דָּרַג (megölni) ige sem az elephantinei papyrusokban, sem Dániel arámi részeiben nem fordul elő, az arámi usus loquendi-nek megfelelően a קָטַל ige használatos. A feliratokban előforduló יִכַּר és כָּהַל ige helyett a későbbi arámiban, Targumok, bab. Talmud nyelvében s a szírben a מָצָא ige fejezi ki a possum, -hatok, -hetek fogalmát. Ez az ige még feliratainkban nem fordul elő, de viszont a יִכַּר ige a Targumokban s a bab. Talmudban is előkerül olykor.

Wilson Dániel szókincséről szólva, különös jelentőséget tulajdonít a שִׁים (tenni) igének. Az kétségtelen, hogy a Targumok a שִׁים szót nem igen használják,¹⁾ s a שִׁים értelmét a שָׁאָה szóval fejezik ki legtöbbször; viszont a שָׁאָה szót Dániel tenni értelemben csak egyszer használja. Azonban a szír mandæus és a babiloni Talmud nyelvében ez az ige igen gyakori.²⁾ Tehát a שִׁים használata nem lexikális hebraizmus. Wilsonnak a שִׁים és שָׁאָה használatából levont következtetése sem állja meg a helyét: «A Jonat. Targum, nabatæusi, palmyræi feliratok megegyeznek az Onkelos Targummal abban, hogy a שִׁים szót nem használják; míg a régi feliratok és a keletarámi dialektusok megegyeznek Dániellel abban, hogy használják, valamint a שָׁאָה használatában is.»³⁾ Az okoskodás első fele helyes, de a második fele, a mely tulajdonképen más szavakkal Dániel nyelve régiségének és a keletarámihoz való tartozandóságának bizonyítása, nem állja meg helyét. Mert egyrészt a régi arámi föliratokban a שָׁאָה szó egyáltalában nem fordul elő,⁴⁾ másrészt a babiloni Talmud, a mely keletarámi dialektusban van írva, használja a שָׁאָה szót tenni, helyezni értelemben is.⁵⁾ Wilson ezen helytelen okoskodása onnan származik, hogy nem veszi tekintetbe, hogy két שָׁאָה gyök van:⁶⁾ I. שָׁאָה = hasonlónak lenni, megütni a mértéket; II.: שָׁאָה tenni, helyezni s a két igének megfelelő értelmét összezavarja. Az asszuáni papyrusokban az első értelemben fordul elő az ige; ebben az értelemben hasz-

¹⁾ יִתְשֵׁם (יִתְשֵׁם) (ש-szel Lev. 13, 14) Dalmann, *Ar. Gr.* 320. Hg 2, 15. Dalmann, *Ar. Neuhebr. Wörterbuch* 391. l.

²⁾ *sām* ponere: Brun, *Lexicon Syr.* 388. Brockelmann, *Lex. Syr.* 224. Margolis, *Lehrb. der Ar. Spr.* 141 f. l. שִׁים.

³⁾ The Ar. of Dan. 295. l.

⁴⁾ Először az asszuáni papyrusokban fordul elő a II. שָׁאָה ige «egylenőnek lenni», «felérni» értelemben.

⁵⁾ Margolis, *Lehrb. der Ar. Spr.* 169. l.

⁶⁾ Pedig már a héberben is megvan a két gyök különböztetve.

nálatos a szírben is. De a babiloni Talmud mindkét gyököt használja, úgyszintén Dániel arámi részeiben is mind a két gyök előfordul; 5, 21 = שׂוּן egyenlővé tétetik; és 3, 29: יִשְׁתַּוּהוּ = tétetnek.¹⁾ Hasonlóképen mind a két gyököt használják a Targumok is. Ezek után láthatjuk, hogy Wilsonnak a שׂוּן ige használatából levont következtetései nem állják meg helyüket. Az ugyan természetes, hogy Dániel arámi részeinek nyelvhasználata nem fedi teljesen a Targumok nyelvhasználatát, mert Dániel arámi nyelve nem kiforrott, hanem még fejlődésben lévő nyelv, a mely fejlődésnek iránya a Targumok nyelvhasználata. Jahn G. *Die Elephantiner Papyri und die Bücher Esra-Nehemja* cz. dolgozatában a papyrusokban előforduló hebraizmusokat is felhossa érvül azok authenciája ellen. De kérdem, az előbb mondottak után nem-e inkább a papyrusok hitelessége mellett bizonyítanak a hebraizmusok? Nem érthetőbbek-e azok az V. század arámi irodalmi termékeiben, az irodalmi nyelvfejlődés kezdetlegesebb fokán, mint a hogy Jahn akarja a II. század fejlettebb irodalmi nyelvében? Jahn eme okoskodásának erőszakoltsága és helytelensége az első pillanatra nyilvánvaló.

B) Idegen szavak.

Minden nép szókinésében mint tükörben visszaverődve látjuk, mely idegen népekkel állott szorosabb viszonyban, összeköttetésben. Politikai és kereskedelmi összeköttetései rányomják bélyegüket a szókinésre is, úgy, hogy valamely felirat v. szöveg szókinéséből közvetőleg mindig megállapíthatjuk keletkezési idejét.

A zengírlíi feliratok szókinése tisztára sémi, félig kananita, félig arámi szavakból áll; egyes tulajdonnevek hattí eredetre vallanak, mint pl. Panamu, Karal. Ezenkívül bizonyos arab és asszír befolyást vehetünk észre. Arab befolyásnak tekinthetjük a פִּנּוּ nek mint kötőszónak használatát; az אִשֶּׁם (név) — אִשֶּׁם⁵; H 16; a פִּנּוּ szót H 3. פִּנּוּ + מֶה + וּ.

Asszír befolyásra vall a már említett hímnemű pluralis. status absolutus képzése, a Bar Rekub feliratban előforduló אֶתְנַאכּוּ (14. sor) alakban, a melyben egyesek az asszír ittanafal alakot látják (Hoffmann = «ittanabrik») s oly kifejezések, mint P 14; B 4 מֶתָא רִבְעִי מֶתָא אֶרְקָא = «šar kibrat irbitti» (arba'i) «a világ négy részének ura». Ide tartoznak még a köv. szavak is: אֶל Cooke szerint = asszír ilu H 2; P 2; מֶתָ H 12, P 10, = az asszír mâtu terület, állam. שֶׁאֵר P 6 = asszír šeu = frumentum, כֶּלְמִן = az asszír kílâma = mind, összes.

Az elephantinei papyrusok szókinése már korántsem oly tiszta, mint a zengírlíi feliratoké. Kananita, babiloni, egyiptomi, perzsa szavak mellett Sachau szerint még görög szót is találunk bennök.

Asszír-babiloni szavak: אֶגְרָת 2, 18, 19, 24, 29; 3 V 17; אֶגְרָת 1, 7; 3 V 6; 12, 10; 14, 5; אֶגְרָתָא 16, 7; 64, 2, 5 akkadul

¹⁾ Wilson mind a két helyen a שׂוּן igét, hasonlóvá tenni értelem-ben veszi.

igirtu, egirtu = levél. אִפְלָה E 4 akkadul az *apálu* cserébe venni, fizetni. דִּשְׁשִׁיא 1, 11; דִּשְׁהִים 1, 10; Ungnad szerint *daltu-*, **dastu*; **daš* = «ajtó szárny». אִשְׁרֵנָא 1, 11; 8, 5, 9, 21; (Esra 5, 3–9). Jelentése bizonytalan. Egyesek az «*uššarṇa*» = berendezés szóval hozzák összefüggésbe, mások az *ašurrú* = fal szóval. Ungnad a babiloni *šurinnu* (sum. *šu-nir*) = jelvény, Kautzsch az asszír *ašru* = templom szóval hozzák összefüggésbe.

סָנָן = akkadul *šaknu* (šakin) helytartó (a héberben סָנָן) 8, 9; 9, 22, 29, 13, 18, 19; 34, c 3; 35, 37; 2, 7; — טָפָּה Ungnad szerint — az asszír *ṭappu* (*dappu*) = deszka 8, 10; 9 18; — חֶלֶר 21, 12; הֶלְרִין 10a, 3, 4; 29, 5; = a babiloni *halluru* = a šekel egy része. כָּרָא = a babiloni *gurru* = mérték (a héber כָּרָא) 11, 13, = כָּבָא 15, 15, 4; כָּבָא 41, 17; = akkadul *bābu*, arabul بَابٌ = ajtó.¹⁾ — רִבְנָא a 16 J 5. sorában Ungnad az asszír *rubê* = kamat szóra gondol. — אַפְסָא 16, 8; 33, 33, 6; Ungnad szerint a babiloni *appunama* = erős, hatalmas.²⁾ — רִבְבָא 33, 33, 4; 35, 37, 4 — az asszír *dabābu* = panasz. מָתָא 42, 5; 56 V 18, 1 = az asszír *mātu* = ország, szíriül *mātā*. כַּרְבֵּלָא 36, 40, R 5 = *karballatu* (?) = kalap, fejfedő; אֱלוּךְ 54, 8, Ungnad szerint = *allūka* = palota. נַפְחָר 56 V 8, 2, = babiloni *naphar* = összeg. אֶלְפָא 64, 2, 2; 65, 2, 4, szíriül *elpā*, asszír = *elippu*, hajó.

Ide kell soroznunk továbbá egyes babiloni kifejezéseket is; ilyenek a papyrusokban szokásos megszólítások: אֶל מְרָא = «*ana šarru belīia* stb. — אַרְדִּיכַל = az asszír *arad-ekalli* = palotaszolga F 2; G 2; הִיכְלָא 40, 9; 41, 7; 42, 13 = akkadul «*ekallu*» = palota (sumír kölcsönszó: *é-gal* = nagy ház). Ugyanígy Dániel arámi részeiben is. — Az I. 12-ban előforduló: כַּאֲשֶׁרֶת שֶׁרַפְנִי; v. ö. «*ina išati ašrup* = tűzzel elhamvasztottam (asszír feliratokban gyakori frázis). A 28. T. 19-ben a יַדְרִיקִין וְלֹא יִצְדָּקִין kifejezés = az asszír «*ina dīnišu idabbubma la ilakki*»: ha panaszt is emel ügyében, nem kap igazságot. — A 33. I. 4-ben: דִּין וְדַבְבָּא teljesen megfelel az akkad *dīnu u dabābu* «pör és vád» kifejezésnek. — כִּשְׁמָא 33, 5 akkadul «*aššum*» = -ért, miatt. — Azonkívül ide sorolandó az a sok babiloni eredetű tulajdonnév, a melyek a papyrusokban csak úgy hemzsegnek.

Perzsa szavak: פֶּרְתֵרְךְ 1, 5, H 4; פֶּרְתֵרְכָא 3 V 5; Andreas (Ephem. II. 213) szerint *frataraka, fratara* (προσετρος) szóval egyenlő, mely előljárót, kormányzót jelent.

דוּשְׁכַרְתָּ Str. P. A. 3 = *duškarta* = gonosztett.

הַדְרִין Str. P. B. = *handez, handaiza* = banda, csapat.

אֶזְדָּ Str. P. B 3 = *azda* = hír. (Dan. 2., 5., 8. is.)

הַפִּיחָא Str. P. B 4. *pat* szóval összetett szó, valami udvari tisztséget jelent.

גוּשְׁכִיא Str. P. B 4. = *gosak* = ügynök.

אֶזְדָּכַרְיָא 5, 7; אֶזְדָּכַרְיָא 5, 5; אֶזְדָּכַרְיָא-ból *kar* képzővel = hírnök.

¹⁾ Sachau a כָּבָא szót perzsának tartja, ez helytelen.

²⁾ Sayce Cowley «minden körülmények között» kifejezéssel fordítja.

נִפְתָּא 8, 2, 7 = *nopat* = *navi* + *pat* = hajó + ur.

פֶּרְמַנְדְּרִיא 8, 4, 8. Ugnad פֶּרְמַנְכְּרִיא-t olvas = *farmán* = kar
képző = parancs.

פְּתִיפְרָא 11, 3; פְּתִיפְרָא 11, 12; פְּתִיפְרָא 11, 3 = *'pati* -hoz,
-hez és *prs* (szír = *pursá* Sachau).

כֶּרֶשׁ 15, 29, 3, 5, 21. a. 3 stb.; = *karasā* = pénznem.¹⁾ אֲבִיגָדָא
33, 33, 6; אֲבִיגָדָא H 14, I 15, K 10 = Sayce és Cowley szerint
perzsa szó = «poena conventionalis».

אַרְדֵּב 25, 4; 27, 8; אַרְדֵּב 4, 5, 14; 25, 4, 5, 7, 8; 27, 5 =
a perzsa *ardab*, ἀρσάβη űrmenték. הַנְּבִקָּא הַנְּנִית 33, a. 9. mindkét
szóban a perzsa *han* = *ham* = val. vel praepositio lappang, az első
szó Sachau szerint *ham-gaetha* földműves. אֲרִזָּא 48, 2, 3, titok, szí-
rül אֲרִזָּא רִזָּא רִזָּא *rázá* szintén perzsa kölcsönszó.

A mint a felsorolt szavakból kitűnik, perzsa kölcsönszavak leg-
inkább az állami hivatalok, tisztségek nevei, továbbá a kereskedelem
és törvénykezésnek terminusai. Ide számíthatjuk még a felirataink-
ban előforduló számos perzsa eredetű tulajdonnevet. Ezekon kívül
találunk több egyiptomi eredetű szót és tulajdonnevet, pl תִּשְׁטֶרֶס = t }
šdt-rsjt = a déli kerület; צַחָא 11, 4, 6 = (*Dd-hr*) = *Tazos*; הֹרִי =
Horus isten; הַנוּב 1, 6 *hnuw*, Νουμ egyiptomi istennév stb.

Sachau még három görög szót is vél találni a papyrusok nyelv-
vében. Ezek: כְּתוּן 16, 8, 9, 12 = *Χατών*; בְּרִילָא = Beryll (*Βήρυλλος*)
15, 4. és כְּתִרְתָּן 15, 29, 3; 34, 4, 7, 9; 60, 9; 11, 12 = *στατήρ*,
a melyek közül azonban csak az utolsó vall biztosan görög eredetre.
A כְּתוּן semmiesetre sem görög szó, ellenkezőleg ős sémi, megvan
csáknem az összes sémi nyelvekben. Lent, lenből készített szövetet

jelent; arabul: كَتَانٌ héberben כְּתָנָת = alsó ruha; az asszírban *ki-*
tinnu = lenből készült ruha; a szírben: *kettáná* = len.

A בְּרִילָא szót Sachau görög tulajdonnévnek tartja: Beryll:
Βουλλ; a magyarázat azonban gyöngye alapon áll, a mennyiben a
kérdéses helyen a szöveg olvasása bizonytalan. Ugnad בְּרִילָא-t ol-
vas. A כְּתִרְתָּן szó határozottan görög eredetre vall, *στατήρ*, ἡρως =
fél šekel.

Sachau a מֶדֶן szót latin szónak tartja s a latin *modius*nak
arámi alakját látja benne. Ez azonban teljesen téves. A מֶדֶן ősrégi
sémi szó; megvan a héberben: מֵדָה = mérték, a מֶדֶד (mérni) gyök-
ből; megvan az akkadban = *madādu* mérni; az arabban: ⁵مَدَّ *men-*
sura aridorum.²⁾

Ugnad a 8. papyrusban előforduló זְרִינִיךְ szót arzenikummal
fordítja és Sachauval együtt görög kölcsönszónak tartja. Ez sem bizo-
nyos, mert az átírás sem pontos s a szövegbe sem illik bele az arze-
nikum értelem: ugyan mi szükség lehetett egy hajóépítő munkálat-

¹⁾ Alighanem az arab *girs* (pl. *gurüş*), a magyar *garas*, német
Groschen. V. ö. הַלֵּר Heller, fillér.

²⁾ Ugy látszik, Jahn követte Sachau eme okoskodását s a מֶדֶן szó-
ból érvet igyekszik kovácsolni ismert föltevése mellett. De hogy mi en-
nek az érvnek értéke, a mondottakból láthatjuk.

nál arzenikumra? Bizonyára valami eddig ismeretlen perzsa terminus technikussal van dolgunk.

Az elephantinei papyrusoknak ez a sokféle elemből összetett szókincse tehát elvitathatatlanul magán viseli a Kr. e. V. sz. bélyegét. A kereskedelem, ipar, törvénykezés babiloni terminus technikusai mellett már nagy mennyiségben előfordulnak ugyanezeket a fogalmakat kifejező perzsa szavak. Ezek is, de különösen az állami hivatalok és tisztségek, valamint a tisztségek viselőinek perzsa eredetű nevei mutatják az V. századbéli perzsa uralom hatását.

Dániel arámi ré-zeinek szókincsében is megtaláljuk ugyanezeket az idegen elemeket, azzal a különbséggel, hogy Dániel arámi részeiben a perzsa elemek sokkal nagyobb számban fordulnak elő, s ezekhez egy új elem járul, a görög szavak.

Asszír babiloni szavak: נָוִלִי 2, 5; 3, 29 = az asszír *namálu*, *navátalu* = romhalmaz; — זִימָה (זִי) 2, 31; 4, 33 = *zimu*, *ziwu* = fény; — בִּנְיָן 3, 2, 3; 7, 27; 6, 8 = *šaknu* = helytartó; — פְּחֻרְתָּא 3, 3, 27; 6, 8 = *pahatu* = helytartóság, helytartó; — כַּרְבֻּלָה 3, 21 = *karbalatu* = kalap, fejfedő; — קַתְלָה 5, 5 = *katallu* = fal; — אַרְגָּמָנָה 5, 7, 16, 29 = *argamannu* = bibor; — הַמִּינְכָה 5, 7, 16 = *hamyanak* = nyaklánc (?); — אַתְנָה 3, 6, 11, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 26 = *atunak*, *utuñu* = kályha; — הַיְכָל 4, 1, 26; 4, 1; הַיְכָלָה 5, 5; הַיְכָלָה 6, 19, héber הַיְכָל *ékallu* = palota.

Az asszír babiloni szavaknál sokkal gyakoribbak a *perzsa szavak*: אֹדָה 2, 5 = *azda* = biztos; — הַדְּמִין 2, 5; 3, 29 (הַדֵּם) = *handam* = tag; — נְכוּבָה 2, 6 és נְבוֹיְבִיתָן 5, 17 = ajándék, adomány; — זְמַן 2, 16. זְמַנָּה 3, 7, 8; 4, 33; 7, 22, és זְמַנִּיא 2, 21 = *zrwana* = idő; — דָּתָה 2, 13, 15; és דַּתְכוּן 2, 9 = *dāta* = parancs; — רוּא 2, 8, 27, 29, 47; 4, 6 = titok; — אַחְשֶׁרְפַּנִּיא 3, 2; 3, 27; 6, 2—5, 7, 8 = *chšathrapan* = satrapa; — אַרְדְּוָרָא 3, 2, 3 = *andarzaghar* = kormányzó; — גְּדַבְרִיא 3, 2, 3 (גְּזַבְרִיא) = óperzsa *ganzabara*. későbbi perzsa *gengvar* = kincstartó. — דַּתְכְּרִיא 3, 2, 3 = *dātbari* = bíró; — תַּפְתִּיא 3, 2, 3 = *adipati* = előljáró; — פְּתָנָם 3, 16; 4, 14 = *pratigama* = edictum; — סַרְבַּלְיָהוּ 3, 21, 27 = *salwār* = ruhadarab; — הַדְּכְרִיא 3, 24, 27; 6, 8 = miniszter; — סַרְכִּיא 6, 3, 5, 8 = tisztviselő.

Ezekeken kívül Dániel arámi részeiben több *görög szót* is találunk: קִיְתָרָם 3, 5, 7, 10, 15 = *κίθαρῆς* = ezitera; — שִׁבְקָא 3, 5, 7, 10, 15 = *σαμβύκη* = hárfa; — פְּסִנְתְּרִין 3, 5, 7, 10, 15 = *ψαλτήριον* = zenei eszköz; — קְרוּנָא 3, 4 = *κροῦν* = hirnök; — יְתַכְרִיו 5, 29 (haph. fut.) כְּרוּ = *κροῦσεν* = *κροῦσσειν* igéből = kikiáltani.¹⁾

¹⁾ Hommel a 3, 21-ben előforduló פְּטִישָׁה (פְּטִישׁ) = kalap szót a görög περασος-ból származtatja. A 3, 21-ben azonban más jelentése van, valami ruhaneműt kell jelentenie. Jerem. 23, 29; 50, 23-ban פְּטִישׁ *kala-* pácsot jelent. Arab فِطَيْسِن *szír ptišā*. Ruha jelentésben előfordul a szírben *petšā* = tunica persica. Kérdés, nem kölcsönszó-e itt is.

A mint a felsorolt szavakból láthatjuk, a perzsa szavak legnagyobb része állami hivataloknak, tisztségeknek neveit fejezik ki. Lehetetlen föltennünk, hogy a babiloni birodalomban a hivataloknak és állami tisztségeknek nevei perzsák legyenek, hogy egy babiloni király udvari tisztségeinek és méltóságainak nevei perzsák legyenek. Itt adja fel legkésőbb bármely ország és fejedelem saját nemzeti jellegét. Ezek a perzsa szavak tehát okvetlenül feltételezik a perzsa uralom fennállását. Wilson is érzi ezeknek a perzsa szavaknak bizonyító erejét és azzal a jól ismert, de semmitmondó czáfolattal lép fel. «hogy az izraeliták Dániel írói működése előtt laktak méd városokban.» Majd azt a tételt állítja fel, hogy a perzsák és médek egy nyelven beszéltek s végül a Dánielben előforduló perzsa szavakat méd szavaknak nyilvánítja. Egyik merészebb állítás, mint a másik. Honnan tudja Wilson, hogy az izraeliták 200 évvel Dániel előtt méd városokban laktak? Honnan tudja, hogy a méd és perzsa nyelv egyforma volt? S honnan tudja, hogy a Dániel arámi részeiben előforduló perzsa szavak méd szavak? Holott mindeddig a méd nyelvről semmit sem tud a nyelvudomány! Gratis asseritur, gratis negatur! A görög szavak bizonyító erejét is nagyon ismert általános frázissal akarják megdönteni: Nam monumentis et Berosi testimoniis constat, inde a saeculo octavo et septimo Assyriis et Chaldaeis cum Graecis iam commercium quoddam fuisse.¹⁾ Mintha csak Zschokkénak dolgozatunk bevezetésében az aramaizmusokra mondott szavait hallanók.²⁾ Még ha ezek az adatok bebizonyítottak volnának is, hogyan magyarázhatjuk meg azt, hogy vajmi csekély kereskedelmi összeköttetés révén hangszerek neveit jelölő, tehát aránylag ritkán használatos szavakat vetek volna át?

Hiteles történeti adatok alapján az V. századnál (perzsa hadjáratok) előbb görög befolyásról nem lehet beszélni. Akadtak olyanok is, a kik e szavak görög eredetét próbálták elvitatni. Természetesen ezzel minden nehézséget eloszlathatnának. Így a כָּרוּן = κρυονisz görög eredetét P. Flunk így vitatja el: Etenim forma vocis, quae lingvæ Aramaicæ propria est (e. g. אִנְיָ, infans) et derivari potest a verbo כָּרוּ (clamavit, proclamavit), quod iam in aliqua inscriptione pervetusta Aramaica recurrit.³⁾ Nem is szólva arról, hogy szabad-e így idézni tudományos munkában, csak azt jegyezzük meg, hogy a כָּרוּ ige az arámi feliratok szókinésében nem fordul elő, a mint arról Lidzbarsky és Cooke kézikönyveiből bárki tüstént meggyőződhetik. Mérget vehetünk rá, hogy ezt az «Aramaica pervetusta inscriptio»-t P. Flunk is csak megálmodta.

Wilson elismeri a görög szavak létezését, de az Onkelos Targum görög szavaival hasonlítja össze,⁴⁾ számukat megállapítja, hogy

¹⁾ Flunk: *Prolegomena in librum Danielis* 98. l. Ugyanaz a már jól ismert okoskodás, mint a melyet Zschokke, *Hist. Sacra* (294. l.) című művében is találunk.

²⁾ Lásd 357. l.

³⁾ *Prolegomena in l. Dan.* 99. 100. l.

⁴⁾ Egyik bizonyítéka, hogy az Onkelos Targumban van három verbalizált görög főnév, míg Dánielben nem talál ilyet. Nem tudjuk, hogyan magyarázza akkor a 5, 29. וְהַכְרִיזוּ szót!

a görög szavak dolgában «Onkelos Targuma különbözik Dánieltől». Ezt nem kell bizonyítani, mert hiszen a mint már mondtuk, Dániel arámi nyelve egy még fejlődésben levő irodalmi nyelv, míg az Onkelos Targumának arámi nyelve egy már teljesen kifejlődött, megállapodott arámi nyelv. Természetes, hogy a Kr. u. II—III. században a görög-római művelődés tetőpontján több görög szó fordulhat elő valamely szövegben, mint a Kr. e. II—III. században. De épen ezek a görög szavak mutatják, hogy Dániel arámi nyelvének fejlődési iránya a Targumok felé mutat.

A föliratok szókincese tehát azok hangtani és nyelvtani adataival párhuzamosan haladó irodalmi nyelvfejlődést mutat. A zenğirlíi feliratok kananita s arámi elemekből álló szókincese csak csekély asszír hatást mutat (IX—VIII. sz.). Az elephantinei papyrusok szókincsének nagy számú akkad szavai mutatják, hogy a bábéli uralom nem rég szűnt meg. A fellépő és mindig nagyobb tért foglaló perzsa szavak a perzsa uralom fennállását jelzik (V. sz.). Dániel arámi részeiben az akkad szavak használata már kisebb mérvű, de az elég nagy számmal előforduló perzsa és görög szavak a hellenizmus kezdeteit mutatják. (III—II. század.)

A feliratok syntaxisa.

A feliratok mondatánál csak röviden fogunk foglalkozni, egyrészt mert a kananita (héber) és arámi mondatban legnagyobb-részt megegyezik egymással, másrészt felirataink jó részénél azok igen törődékes állapotai miatt syntaxisról nem igen lehet beszélni. Ez a nehézség jórésztben fennáll az elephantinei papyrusokra is. Egyes mondatnapi sajátságokra rámutattunk a nyelvtani sajátságok tárgyalásánál. Most csak felirataink egyes mondatnapi sajátságára fogunk rámutatni.

Az acc. jelölésére, ha meghatározott (determinált) acc.-ról van szó, az arámi nyelvek rendszeren a ל praepositívót használják.

A Zakir felirat a héber nyelvhasználatnak megfelelően a אֵת (= אֶת־) particulát használja II. t. 5, 10, 11, 15, 16, 27.

A zenğirlíi feliratokban az אֵת particula csak egyszer fordul elő, a Hadad felirat 28. sorában וְאֵתָהּ (suffixummal); a főnév a tárgyestben változtatlan marad: יָאָהוּ הַחַר H 15, 20. birtokába vette a kormánypálczát; וְהָרַג אֶבְרָהָם P 3 = megölte atyját stb.

Az elephantinei papyrusok a determinált acc. jelölésére az arámi nyelvhasználatnak megfelelően a ל particulát használják: $\text{לְמַרְדֵּיחַ קְשִׁלָּו}$ 52, 5, «megölték a lázadókat»; $\text{שְׂאֵל לְגַבְרִיָּא תְרִין}$ 42, 2, 14, «kérdézd meg a két férfit»; $\text{הַשְׁכַּחַת לְאַחִיקָר}$ 42, 2, 13, «megtaláltam Achikar-t».

A határozatlan acc. jelölésére a szót magában, particula nélkül használják: $\text{מִנְדַּעַם לֹא עָבַד}$ 52, 6, «azután nem tett semmit»; דָּבַר מִצְרַיִם 1, 18, «egyiptomiakat hozott elő.»

Dániel arámi részeiben hasonlóképen a determinált acc. ל partikulával van kifejezve: pl. $\text{וְאָמַר לְהוֹדֶקְהָ לְכָל הַכְּמִי בָבֶל}$ 2, 12, «és megparancsolta, hogy öljék meg Bábel összes tudósiat». Ugyanígy 2,

14, 15, 24 stb-ben; ארין מלכה דדניאל רבי = «ezután a király naggyá tette Dánielt.» Ha nem determinált az accusativus, particula nélkül áll. Az אר א héber usus loquendinek megfelelő acc-t jelölő particula Dániel arámi részeiben csak egyszer fordul elő a 3, 12-ben = רבי יתרוהן suffixummal, ezt azonban megtalálhatjuk a Targumok régebbi részeiben, a szírben és a babiloni Talmud régebbi szövegeiben is.

A felsorolt példákból láthatjuk tehát, hogy az acc. kifejezésére szolgáló particula használatában ugyanaz a fejlődés lép elénk, a melylyel dolgozatunk folyamán oly sokszor találkoztunk. A legrégebb föliratok (Zakir-felirat) a héber usus loquendinek megfelelően אר א particulát használják az accusativus jelölésére. Az elephantinei papyrusokban már az arámi használat lép előtérbe a ל használatával s ezt látjuk Dániel arámi részeiben is.

Wilson az acc.-t jelölő particula használatából egymással ugyan-csak ellentmondásban levő következtetéseket von. A ל acc.-t jelölő particula használatánál így okoskodik:

«Dániel megegyezik az egypto-arámiival, a mely kb. abban a korban íródott, a melyben Dániel élt (?) és a szírrel, valamint a mandaeussal, a melyek Babilonhoz közel fekvő vidéken íródtak.» Majd utána közvetlenül egy homlokegyenest ellenkező állítást kockáztat meg: «Az אר א particula használatában, mivel csak egyszer használja Dániel, majdnem megegyezik a VIII. sz. Kr. előtti zengírlii feliratokkal.»

Erre az okoskodásra először azzal felelünk, hogy Dániel arámi részeiben és a zengírlii feliratokban az acc. használatában való egyezést egyszerűen tagadjuk. Mert Dániel arámi részeiben a determinált acc. jelölésére a ל particula szolgál, a zengírlii feliratok pedig semmiféle particulát nem használnak. Az meg csak nem mondható egyezésnek, hogy esetlegesen úgy a zengírlii feliratokban, mint Dániel arámi részeiben egyszer mégis előfordul az אר א (אר א) particula. — Másodsor: Wilson okoskodása nem teljes. Azt állítja, hogy Dániel a ל particula használatában az egypto-arámi feliratokkal, a szír és mandaeus usus loquendivel egyezik meg. A Targumokat czélzatosan kihagyja, jóllehet úgy a galilaei dialektusban, mint a Targumokban ez a determinált accusativus rendes jelölése.¹⁾ Wilson, úgy látszik, a Targumokban előforduló אר א particula használatát tartotta a rendes usus loquendinek. Pedig ennek a használat, a mint Dalmann mondja²⁾: «szolgai utánzása» a héber אר א particula használatának s csakis a régiebb szövegekben fordul elő, később egészen eltűnik a használatból.

A kérdésnek ilyen megvilágítása egyuttal megdönti Wilson okoskodását. Tehát Dániel arámi részeinek ez az usus loquendi-je egyáltalában nem kelet-arámi karakterisztikon, hanem az általános arámi usus loquendi.

Felirataink szórendjéről a következőket említjük fel: A tárgy mind az ige előtt, mind utána is állhat. Mind a kétféle használatot

¹⁾ L. Dalmann, *Ar. Gram.* 226. l.

²⁾ L. Dalmann, *Ar. Gram.* 110 l. Ugyanezt mondja Brockelmann, *Vergl. Gram. der Sem. Spr.*

megtaláljuk az elephantinei papyrusokban és Dániel arámi részeiben is.

A tárgy az ige után áll: Az elephantinei papyrusokban אָדָר מִצְרַיִם 1, 8, «ezután Nephajan egyiptomiakat vezetett elő.» — Dániel arámi részeiben: מֶלֶכָא עֲבַד צִלָּה דִּי דָהָב 3, 1 «a király készített arany bálványt.» — A tárgy az ige előtt: Az eleph. pap.-ban אֲנִירָא וְדָ בְנָה הַשְׁכֵּחָה 1, 14 «ezt a templomot felépítve találta.» Dániel arámi részeiben: דִּי וּמֵן יִתֵּן לָהּ 2, 16 «hogy időt adjon neki». Dániel arámi részeiben ez az utóbbi usus loquendi gyakoribb.

Jellemző arámi feliratainkban a pronomen pers. helyzete az ige után: A Kalumu feliratban (8-szor): שָׁכַר אֲנִךְ, a héber אֲנִכִי שָׁכַר helyett. — Az elephantinei papirusokban: שָׁלַח אָנָה 12, 9; אֲוֹלַת אָנָה 13, 14, V 2. — Dániel arámi részeiben: יָדַע אֲנִיָּה 2, 8; מְהֻרָּה וּמִשְׁבַּח אָנָה 2. 23 stb.

Végül még D. H. Müllernek Dániel szórendjéről kifejtett véleményével kell foglalkoznunk. Müller Dániel arámi részeiben a šumir, nevezetesen Hamurabi törvényeinek nyelvében uralkodó szórendet véli felfedezni, s azt állítja, hogy «Dániel könyvének redaktora épen e szórend miatt nagyon régi forrásból meríthetett.»¹⁾

Mielőtt ennek az okoskodásnak czáfolására áttérnénk, azt kell kérdeznünk, a mit különben Müller is mond: hogyan van az, hogy épen csak Dániel arámi részei mutatják ezt a šumir befolyást a szórendben s az ó-szövetség többi könyveiben nem találjuk meg, pedig azok közül régebbiek is vannak, mint Dániel könyve? A mi pedig a šumir hatást és befolyást illeti, azokból a példákból, a miket Müller felhoz, az nem következik. Mert a míg a šumirban és az attól függő szövegekben az a szórend, azaz hogy az igei állítmány az utolsó helyet foglalja el a mondatban, kivételt nem tűr és következetesen van végrehajtva (pl. az asszír-babiloniban) Dániel arámi részeiben az igei állítmány sokszor elől is áll; az erre vonatkozó példákat felsorolni hosszadalmas volna. Másrészt Dániel arámi részeinek szórendjéből ezt a következtetést, a melyet Müller von le, levonni nem lehet, mert Dániel arámi részeiinek szórendje egészen szabad s egyáltalában nem mutatja a sémi szórend meghatározott szabályosságát, úgy, hogy a szórendnek ez a nagy szabadsága, ellentétben a sémi szórend szabályosságával, az indó európai nyelvek hatását (görög) tükrözteti vissza.

Az igeidők, igemódok használatát, valamint az egyes mondatrészek szerepének tárgyalását mellőzzük, részint azért, mert azok használatában felirataink semmi nagyobb eltérést nem mutatnak, részint mert egyes sajátságokra dolgozatunk folyamán már rámutattunk.

A mondattani sajátságok között tehát a 5 particulának, mint a determinált acc. jelének használata a legfontosabb, mint a mely az arámi irodalmi nyelvfejlődést mutatja.

* * *

Szemünk előtt áll tehát a dolgozatunk elején felállított tétel összes bizonyítékaival. A zenĝírlíi feliratok, az elephantinei papyrusok

¹⁾ D. H. Müller, *Die Gesetze Hammurabis* stb. 260—262 l.

és Dániel arámi részei a nyugat arámi irodalmi nyelvfejlődés három fokát képviselik s ennek a fejlődésnek iránya a Targumok kialakult nyelve felé mutat. Ha hasonlattal akarjuk feltüntetni ezt a fejlődést, úgy tekinthetjük ezeket a feliratokat, mint egy hosszú lánczot, a melynek szemei egymással szoros összefüggésben vannak és szigorú pontossággal következnek egymásután. Ennek a láncznak első szeme a IX. századból való Kalumu felirat, az arámi feliratok legel-seje, még csaknem tiszta kananita nyelvével. A láncz utolsó szeme az Onkelos- és Jonatán-Targum klasszikus arámi nyelve. A közbenső lánczszemeket a zenğirlii feliratok (Zakir-felirat) az elephantinei papyrusok, a bibliai arámi: Ezra és Dániel arámi részei teszik. S a mint a láncznak egyes szemei szoros összefüggésben állanak egymással és meghatározott pontossággal következnek egymás után, úgy ezek a feliratok is szigorú pontossággal mindig fejlettebb és fejlettebb arámi nyelvet állítanak elénk S a mint a láncznak egyes szemeit felcserélni, a később következőket előbbre tenni a láncz teljes felbontása nélkül nem lehet, úgy a későbbi, fejlettebb, tökéletesebb irodalmi nyelvet mutató feliratainkat, szövegeinket nem tehetjük a fejletlenebb, kezdetlegesebb nyelvűek elé, hacsak minden grammatikai szabályt nem akarunk félre dobni.

Ez az irodalmi nyelvfejlődés nem is áll páratlanul a nyelvészettörténetében. Ellenkezőleg, bármely nép irodalmi nyelvét vizsgáljuk, az arámi irodalmi nyelvfejlődéshez hasonló fejlődést találunk azokban is. Elég rámutatnunk a mi irodalmi nyelvünk és a szláv népek irodalmi nyelvének fejlődésére. Természetesen nem minden tekintetben áll fönn ez a hasonlóság; az arámi irodalmi nyelv s a magyar és szláv irodalmi nyelvfejlődés között nagy különbség van. De a mint mindenki elismeri, hogy a magyar nép a nyugati, latin népek kultúrájával együtt átvette a latin nyelvet is s hosszú időn keresztül az volt a magyar nép irodalmi nyelve is, úgy tudjuk, hogy a Halotti Beszéd kezdetleges nyelvétől Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth zengő magyar nyelvű nagy fejlődés történt, épen úgy, mint a Husz János előtti szláv nyelvtől a mai cseh irodalmi nyelvig. Senkisé fogja a mi Aranyunk, vagy Mikszáthunk, vagy a cseh Palacky nyelvéről azt mondani, hogy az a XIII. század nyelve. Miért kellene tehát ezt a lehetetlen erőszakot megtenni az arámi irodalmi nyelvemlékekkel, jóllehet arámi nyelvemlékeink kézen fogva vezetnek bennünket s kész eredmény elé állítják az olvasót. A zenğirlii feliratok kezdetleges arámi irodalmi nyelvéhez (IX—VIII. század) képest az elephantinei papyrusok (V. század) nyelve óriási fejlődést mutat s ezekhez viszonyítva Dániel arámi részeinek nyelvében a fejlődés még nagyobb.

E részek kifejlődött és megállapodott hangtana, a ד, ז, ת, ע állandó és rendes használatával, név-, igeragozásának, szókincsének és mondatánának megegyező adatai, mind az elephantinei papyrusok után (V. sz. Kr. e.) való időbe vezetnek bennünket. Természetesen a keletkezési évet teljes pontossággal nem tudjuk meghatározni. De Dániel arámi részeinek épen ez a fejlett nyelve mutatja, hogy az elephantinei papyrusok korától (V. sz.) hosszabb időnek kellett elmúlnia. Különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a zenğirlii feliratokat és az elephantinei papyrusokat egymástól (VIII—V. sz.) három szá-

kiadásában, a ki szerzőül Shakespearet és William Rowleyt nevezte meg. Ez utóbbi szintén író és színész volt, mint a mester, nem elsőrangú, de komoly tehetség, egyike az Erzsébet-korabeli virágzó drámairodalom kisebb csillagainak. A Merlin-darab az első kiadás óta hatszor jelent meg nyomtatásban, de ezek mind újabb kiadások a Tyrrelétől (1851) kezdve a Brook-féléig (1908). Névtelen kiadásai nincsenek, ennek ellenére alig akadt komoly Shakespeare-kutató más, mint Tieck,¹⁾ a ki a munkát Shakespearenek tulajdonította volna. Ellenben Rowley szerzőségét nem vonták kétségbe; Ulrici, Hopkinson neki adják az egészet; Fleay még tovább megy s azt állítja,²⁾ hogy Rowley is egy régebbi drámát (Uther Pendragon 1597) dolgozott volna át.

Mindezek nem szokatlan jelenségek. Névtelenül, névvel és ál-névvel össze-vissza jelentek meg a drámák, melyek ez időben hihetetlen bőséggel termettek. Shakespeare kiemelkedő nagysága érthetővé teszi, hogy az ő darabjait már régideje pontos kritikával igyekeztek megállapítani. Minden esetre azon darabokkal szemben, melyek az ő első folio-kiadásában nincsenek meg, óvatosaknak kell lennünk, még ha annyira Shakespearei színezetük is van, mint *III. Edvárdnak*. Sőt az első folio darabjai között is vannak kétségesek. Mindennek az az oka, hogy a kor nem vette szigorúan a szerzői jog kérdését. A színpad pedig vissza-lt a szerzőkkel. Jőnevű írók és színigazgatók magukévá tettek nem egy darabot, melyet használhatónak láttak. Átdolgozták vagy egy-két jelenetét átírták, talán csak megfésülték itt ott s futtában színre hozták kezdetleges színpadjukon négy-öt rosszul fölszerelt legénynyel, a kik hadsereget akartak jelképezni, lányképű gyerkőcczökkel, a kik a nő szerepeket játszottak s clown-jaikkal, a kik szabadon eresztették elmésségüket a földszinti közönség nagyobb mulattatására. Ha a stílusból ítélünk, Shakespeare *VI. Henrik* trilogiájában méltán támadják meg az első rész hitelességét. Azonban a másik két részen teljesen látható a mester keze s a mellett a második teljesen csatlakozik az elsőhöz, mint amannak kétségtelen folytatása. Ellenben méltán felötlik, hogy az összes királydrámák közül a *VI. Henrik* első része az, mely nem követi híven forrását, Holinshed krónikáját s össze-vissza dobálja a történelmi eseményeket. Shakespeare ezt máshol nem teszi s ez fontosabb érv a dráma ellen, mint az esztétikai érték kisebb volta. Hogy hozzuk aztán összefüggésbe a másik részszel? Egyszerűen. Shakespeare előadta ezt a darabot, mely annyira megtetszett neki, hogy a folytatást maga megírta hozzá. Az első részen is javíthatott; ha esztétikai mérték szerint ítélünk, ő írhatta a legelső jelenetet, mely igazán hatalmas, a mikor V. Henrik, a nagy frankverő király ravatalához egymás után érkeznek a hiób-hírek s ott a koporsóban fekvő hős előtt szakgatja szét a pártviszály az országot s ő írhatta a Talbot halálát, a kinek alakját az a ragyogó toll alkotta meg olyan pompásan, írta le annyi szeretettel, mely Hotspur és Richmond szerzője volt.

A *Merlin* szerzőjének kivoltára nem fogunk sok szót vesztegetni. Rowley tulajdonjogát nem vonták kétségbe, mert hozzá nem

¹⁾ *Vorschule* II. p. XXXV.

²⁾ *Biographical Chronicle of the English Drama* (1891.).

ítélték méltatlannak. Shakespearet ellenben nagyinak találták e drámához. Lehet, hogy az ő neve csak reklámul került a másik név mellé. Tieck a drámát Shakespeare legutolsó munkái közé helyezi, mikor az öregedő poéta már nem a szilaj szenvedélyeket idézte föl, hanem tündéres játékokat és meséket szeretett költeni. Meg vagyok győződve, hogy esztétikai alapon lehetetlen ilyen kérdést eldönteni. A stílus még minden esetre több bizonyító erővel bíró valami, mint pusztán a költői érték. A stílus sok különböző sajátosságára rá is fogunk mutatni, valamint kevés hasonlóságára is. A nélkül, hogy a kérdést eldöntenénk, meghagyhatjuk a darabot a Rowley alkotásának.

De e kérdésnél fontosabb, hogy a darab minden fogyatkozásai mellett is költői munka, mely megérdemli a vele való foglalkozást. Egyáltalában a Shakespeare idejebeli angol drámairodalom annyi költői szépséget rejt magában, hogy örömmel látjuk azt a néhány velük foglalkozó dolgozatot s néhány fordítást, melyek újabbán megjelentek.¹⁾

A dráma tárgya a népszerű Merlin-monda, mely később az Artus-mondakör egy részét alkotja. A monda részben általános ősrégi, részben sajátos nemzeti elemekből áll.²⁾ Hőse a varázsló, az ártatlan leány (királylány vagy apácza) fia; anyját az ördög álmában ejtette meg s épen mivel csak testben rontotta meg a szüzet, a gyermek is erényes lesz, csak a sátán bűbajos tudományát hozza magával. A kijátszott ördög meséjének egy változata. Már e kerek asztal monda-körébe Merlin nem tud behelyezkedni. Csak jóvendől, jó tanácsot ad, de maga nem cselekszik. A monda vége tragikus: a nagy bűbajost, a prófétát asszony veszti el, a szép Viviane kicsalja belőle titkát s az erdő mélyén örök álomba meríti a jóst. Eltűnté után a kerek asztal romlása is elkövetkezik, de a kapcsolat újból nem világos. Eschenbachi Wolfram a *Parcivalban* Klingsort említi, a kiből Wagner már valóságos démoni hatalmat formál. Valószínűleg Klingsornak Merlinhez semmi köze. A Merlin-mondát megtalálhatta a költő akár Nennius *Historia Britonum*jában, akár Monmouthi Galfrid krónikájában, akár bármilyen más régebbi vagy újabb földolgozásban, mert annak bőviben vagyunk. Az alak közismert volt és népszerű. Shakespeare maga is említi Merlint.³⁾

A darab meséje röviden a következő: Aurelius, Britannia királya harcban áll a letyrlő Vortigerrel, a ki a szászokat hívta be segítségül. A szászokat legyőzi, a kik békekérő követet Artesiát küldik, a fővezér hugát. A szép követ sikert arat: a király belészeret, békét köt, s Artesiát feleségül veszi. Artesiába volt szerelmes a király öccse, Uther Pendragon is, ki az erdőbe bujdosott el szerelme epedésében. Visszakerülve az udvarhoz, szerelme új lobbót vet, de nyomban ki is alszik Artesia gonoszsága láttára. Ezt mindenki látja, csak a király vak szerelme nem. Közben megszületett Merlin, a varázsló,

¹⁾ V. ö. a *Magyar Shakespeare-Tár* újabb köteteit. Le vannak már fordítva: Marlowe *Faustja* (ford. Londesz Elek) és *II. Edvárdja* (ford. Rózsa Dezső); az ál-shakespearei drámákból a *Yorkshirei tragédia* (ford. Bodrogi Lajos) és a *III. Edvárd* (ford. e sorok írója).

²⁾ V. ö. Heinrich Gusztáv: *Merlin*. Budapesti Szemle 1910.

³⁾ Lear király III. 2.; IV. Henrik I. rész III. 1.

szakálasan, s pár nap alatt embernyi nagyságot ér el. Vortiger föl akarja áldozni Merlint, hogy vérevel tapasztszák épülő és mindég összedőlő vára falait; majd föl akarja használni bűbájosságát, de Merlin nem áll a bitoló szolgálatába. Ellenben megjövendőli bukását, valamint Aurelius halálát, a kit gonosz hitvese meggyilkol. A csatában Uther győz, Vortiger elesik, Artesia hóhérkézre jut s Merlin Uther előtt föltárja a dicsó jövendőt. E történet mellett epizódiképen Donobert britt főúr két leányának története folyik le, a kik visszatásítják derék kérőiket, hogy az apácza fátyolt ölthessék föl. Ennek a dologhoz kevés köze volna, de a költő azzal hozza közelebb, hogy ez valóságos önkéntes áldozat az Isten kedvéért s az ország üdvéért, mire a két kéro hősies harcza fojtja szerelmi keserűségét.

Mind az egész az angol renaissance ragyogó, harmattól friss és napsugártól üde költői nyelvén van elbeszélve, de nem a Shakespeare öntudatos költészetével. Valóban nemcsak a mese naiv. Shakespeare a legnaivabb mesét is elhíhetővé, emberivé tudta tenni, mint Antonio váltóját Shylockkal. A *Merlin* költője naiv marad s e kezdetlegesség egyik főhibája, bár valamelyes vonzóerő is van benne.

Az érzelmek festése itt-ott nagy poétára vall. Így van festve Aurelius hirtelen kelt szerelme Artesia iránt. Shakespeare maga is átveszi *A hogy tetszikben* Marlowe e sorát;

Ki szeretett és nem első látásra? ¹⁾

Itt is Aurelius az első látás szerelmi hevében vág az öreg Donobert szavába, a kit nem ejt meg a női követ:

— Te már öreg vagy —
Önvétkit az ember könnyen felejt!
Szépséges szép kisasszony — pártúzó nyelv,
Elárulsz? — Ellenségem húga — Átok!
Szépsége sodromból kihoz merőben,
Beszélni sem tudok, ha nézem őt.

E szenvedély rövidségében és őszinteségében van valami Shakespeare emlékeztető. Ugyane mély érzés szólal meg Uther herczeg szavaiban, a mint az erdőben bolyong:

Lelnék valakit, kinek őt leírnám!
Fa meghajolna, a leget csókolni,
Mely elszállt ajkamról dicséretével!

Vigasztalan tanyázom itt. Virágok,
Kik vélem oly jó szívvvel gyászolátok,
A kik láttátok őt, e helyről én meg
Nem válhatok, míg nem tudom nevét meg.

Az erdő költészete csap felénk e szózatból, az a bensőséges természetérzés, mely Shakespeareben is megtalálható. Költő nem sok vidéket ékesített föl úgy, mint ő, a legnagyobb, az ardennei erdőt, a hol a száműzött herczeg tartja udvarát, a hol Rosalinda bájós alakja jár a pázsiton kardosan, fiúruhában, a hol a víg vadászok úzik a

¹⁾ *Hero és Leander* cz. költeményében.

vadat s a mélázó Jacques szomorúan nézi az ivó szarvascsordát. De az erdőt nemcsak Shakespeare szereti. Majdnem hasonló gyöngédséggel írják le Beaumont és Fletcher a *Philasterben*, a hol sirva iszik az erdő vizéből a kis Euphrasia apród jelmezében s a hol szintén az erdőbe futnak egymás után Philaster, Arethusa és Euphrasia, bánatukat a fának és virágoknak elpanaszolni, ők, a kikkel szembe-kötősdit játszik a pajkos szerelem. Hát az a sok pásztorjáték, a mely mind tele van a természetet költészetével!

Ellenben éppenséggel nem vall Shakespearere az a mód, a melylyel kibonyolítja az író e szerelmi történetet. A katasztrófa, Aurelius meggyilkolása színen kívül történik s egyáltalában sok a drámában az elbeszélés. Shakespeare gyöngébb darabjaiban is mindent a színpadon végez el, a nagyon is kétes eredetű *Periklest* kivéve.

De nem shakespearei az egész Merlin-monda stílusa sem. Maga Merlin az egyik főalak, nincs is jellemezve, némi gyöngéd fiúi érzéssel és valami halvány humoron kívül. S nemcsak Shakespeare, hanem Marlove, Jonson, Beaumont, Fletcher mind erőskezű jellemzők.

Azonban eltökélte az összehasonlító, a Merlin-mondát finom költői kéz faragta ki. Csak e finomságnak sikerült megmenteni attól, hogy komikus ne legyen. Mert a rege királyleányából itt egyszerű porleány lett, a kinek a bátyja a bohóc, a clown. Együtt keresik a születendő gyermek atyját, a kire Joan, a lány, nem tud visszamlékezni. A clown igazi tőkfilkő, nem szellemes és szójátékos, mint Shakespeare bohócjai, de elég mulatságos. S Joan mindamellett nem lesz nevetségessé. Méla ábrándozás az eltűnt kedves után, hallgatagság, szerelmes odaadás teszik alakját vonzóvá. Nem a parasztleány, hanem a költemények pásztorleányának a típusa. A költő mélyíti is a mondat. Joan büszke volt szépségére s rá se nézett a maga faja-beli legényekre s kevelysége által lakolt. Az Ördög cifra tollbokrétás lovag alakjában csábította el. De megtudván a szerető kivoltát, borzadva fut el az üldöző elől s a darab egyik legszebb jelenete, mikor Merlin maga lép közbe s a sziklába varázsolja az ördögöt. Megriadt anyját pedig a legnagyobb gyöngédséggel vigasztalja:

Elviszlek majd szép csendes helyre, Merlin
Berkébe, mit varázslatom teremt,
Ott fogsz majd élni — — — — —
S ha meghalsz, emléket szerzek neked
Salisbury messze zöldelő lapályán,
Királynak sem lesz oly emlékjele,
Sziklákra fölraikom, művészi mód',
Vakolat, enyv sem kell hozzá nekem,
Sötét talány lesz a jövő időnek:
Mert a művészetét nem érti senki
A nagy sírboltnak, hol hámvad pihen.
Kobold, manó ottan meg nem telepszik,
Hol a bűbajos Merlin anyja fekszik.

Még a jellemeket nézzük meg. Érdekesebbek a női alakok, bár csak típusok. Joan a maga odaadásával az az igazi angol típus, a melyet Taine olyan szépen ír le.¹⁾ Szemben vele Artesia, a gonosz

¹⁾ *Historie de la littérature anglaise*. T. II.

női démon, szintén kedvelt típus, mely Webster *Fehér ördögében* éri el tetőpontját. De egy harmadik, egészen más típust is bemutat a költő: ez Constantia és Modestia, a kolostorba lépő leányok. A középkori rajongó hit visszatükröződése. A férfi-alakok közül hatalmas körvonalakkal lép elő Edol, Chester grófja: nyers szókimondó, szilaj hazafi, a kiben szinte a Hotspur tűz vére tombol. Ez az alak szokatlanul kiválik eleven és egyéni színével a többi közül.

* * *

Régi és új poéták között nem akadt, a ki a varázsló Merlinről kerek és tökéletes költői munkát alkotott volna. Érdekes az Immermann e nem eléggé méltatott költő — *Merlinje*, bár gyakran homályos, sőt érthetetlen. Nem tudni, ismerte-e a Shakespeare nevéhez fűződő drámát, de bizonyos, hogy az ő Merlinje is olyan gyöngéd tud lenni, mint az angol költőé. Csakhogy itt nem az anyához, hanem a kedveshez beszél:

Nem, orczádat czirógatom csupán,
Oly lágyan, mint a hulló falevél.
De hogyha bánt, hát még azt sem teszem.
Csak az ujjadra teszem a kezem,
Meg sem szorítom, érintem csakis;
De hogyha bánt, hát még azt sem teszem.

Tennyson gyönyörű *Király-idilljeiben* a Merlin-részlet sikerült a legkevésbé. Bár ez is költői szépségekkel ékes, de fárasztó s végre is az álomba merült varázsló története véget ér minden következmény nélkül. Goldmark operát írt a varázslóról s lány és színes dallamai enyhítik a breton-monda zordonságát; de szövegírója, Lipiner Siegfried csak igen közepes librettót írt hozzá, bár azzal a valóban költői gondolattal, hogy Merlin csak addig marad varázsló, a míg a szerelem nem keríti hatalmába. A híres bűbájos, a Sátán fia, elaludt az erdő mélyében; álmában megszólaló panaszos hangja nem egy költőt megihletett, de fölébreszteni igazában egyik se tudta.

(Budapest.)

VÉRTESY JENŐ.

SZIGLIGETI „SZÖKÖTT KATONÁ“-JÁNAK KÜLFÖLDI ELEMEI.

(V., befejező közlemény.)

A *Szökött katona* legizgalmasabb jelenete a kivégzés pillanatához kapcsolódik. Már Mercier úgy intézte, hogy a szökevény agyonlövését hallják a szereplők s így a nézők is. Ugyanígy van a dolog Foucher *deserteur-drámájában* is. Szigligeti fordításai közt van egy történeti dráma (Vogel: *Svéd Krisztina*, 1838),¹⁾ melyben a *Szökött*

¹⁾ A M. Tud. Akadémia kéziratárában.

katonáéval (II. 15.) hasonló jelenet (II. 18.) játszódik le. Steinberg és Adolf meg akarják menteni Santinot s indulnak is a királynő után, de alig érnek az ajtóhoz, lövések hallatszanak. Visszaírtóznak és fájdalmasan mondják: «Késő!», «A vértett megtörtént». Szigligeti jelenete Victor Hugo után készült (v. ö. Szentgyörgyi L. i. m. 15. l.). A *Marie Tudor* egész III. részének hatása arra a feszült várakozásra van összpontosítva, hogy Fabiano, vagy Gilbert-e az életbenmaradt halálraítélt. Már a szakasz címe is ezt jelzi: «Lequel des deux?» Minthogy Hapdé (Schall) darabjában is hasonló módon történik a kivégzés fölfüggesztése, álljon itt összehasonlításként mind a három jelenet.

V. Hugo III. II. 2. *La Reine*: Quelqu'un! vite quelqu'un! quelqu'un!... Vous, courez. Voici mon anneau royal. Dites qu'on suspende l'exécution... Un cheval! Cours vite... (Troisième coup de canon.) *Toutes deux*: Ah! *La Reine*: Il n'y en a plus qu'un de vivant. Dans un instant nous saurons lequel... (Le rideau du fond s'ouvre. Simon Renard paraît, tenant Gilbert par la main.) *Jane*: Gilbert! (Ils se précipitent dans les bras l'un de l'autre.)

Balogh P.¹⁾ III. 18. *Nádor*: Nagy Isten! László az én fiam! Kegyelem! neki. Kegyelem!... Szaladjatok utána, még talán menthető! [A falusiak szaladnak kiáltozva:] Kegyelem! Kegyelem! [Lövések hallatszanak.] *Nádor*: Már késő! ez őt találta! Egek! ő oda van! — III. 21. [László megjelenik, ölelkezés. A lövések csak az őr jelei voltak. A német darabban (Schall) a szökevényre lőttek, de a fegyverekből Drink már előre kivette a golyókat.]

Szigligeti II. 15. *Völgyi* (a közép-ajtót feltépi): Segéd úr, kegyelem a két elítéltnék! Ha élte kedves, siessen! (fehér kendőt dob neki)... (Kívül lövés.) Az egyik meghalt... [Várják a második lövést, de az elmarad.] *Völgyi*: Kegyelmet kapott. *Camilla*: Oh, de melyik? — 16. jel. *Segéd* (ajtót nyit), *Gergely* (látható). *Völgyi*: Ő él. *Camilla*: Ő él (leroskad).

Victor Hugo és Szigligeti jelenete közt a különbséget, nem tekintve a kifejezést, az adja meg, hogy Hugonál nem kettő, hanem egy kivégzendő van, csak a színen levők nem tudják, melyik az és hogy a színen levők várakozási érzelmei megoszlanak a két lehetőség között, míg a *Szökött katonában* minden várakozó ugyanazt reméli.

A mondottakon kívül még található elemek a *Szökött katonában*, melyek Victor Hugora emlékeztetnek. Ilyen az anyaság érzelmes fölhasználása, — Szigligetinek később is kedves témája²⁾ — különösen a börtönjelenetben, hol az idegen deserteur-drámák a szökevény kedvesét szerepeltetik. Külömben a *Szökött katona* nem aknázza ki ezt a motívumot. Szinte érthetetlen, hogy Camilla nem tesz semmit fia érdekében, mikor először rátalál: hagyja, hogy vigyék katonának, maradjon parasztsorban. Nincs romantikus kontraszthatássá sötétítve az az inkább humoros ellentét sem, mely Gergely és Lajos szabó között fönáll. Ez az ellentét a két testvér között, kik ezenfölül még ugyanegy lányba is szerelmesek: kedvelt témája volt a Sturm und

¹⁾ A Schall-fordítás sugókönyve alapján (v. ö. föntebb: 39. l.).

²⁾ V. ö. Bayer J., *M. drámáiv. tört.* I. köt. 506. l. és: *Szigligeti Struenseejeának forrásai*: EPhK. 1913. 731. és 740. l.

Drangnak (*Räuber*).¹⁾ Nem állott ellentétben ez a motívum a Victor Hugo szellemével, kit Schillerhez tanítványi rokonság fűzött.²⁾

Megállapíthatjuk, hogy Victor Hugo révén több romantikus motívum (szakaszczím, fölismerés, akusztikai hatáskeltés) került bele a *Szökött katona* népies és városi milieujébe. A Victor Hugo-féle verses történeti drámáról eleve sem tehattünk föl nagyobb hatást. A romantikus társadalmi drámák közt kell tehát további mintákat keresnünk.

2. Alexandre Dumas père hatása.

A népköltészetnek és a világirodalomnak Homeros óta kedvelt témája a hosszú távollét után visszatérő férj vagy régi szerető története, ki otthon feleségét egy új férj mellett találja, illetőleg kedvesének épen az esküvője napján érkezik haza. Külföldön számottevő irodalma van³⁾ azoknak a nép- és műdaloknak, melyekben ilyen történet van elbeszélve.

Ebbe a tárgykörbe tartozik bele a *Szökött katonában* a Gergely egyszerű szerelmi regénye. Kedvesétől elszakítják, hozátartozói holt hírért költik, csak a síron túl is hű leány tart ki mellette. A megoldást egészen a népmesék módjára intézi Szigligeti. Már összegyűlt a násznép,⁴⁾ mikor betoppan a régi szerető s a menyasszony bánata öröme fordul. Következik az erény jutalma és a gonoszok bűnhődése.

Szigligeti nem elégedett meg a paraszttörténettel, melléje fűzött egy másik szerelmi drámát, mely a romantikának és egy társadalmi problémának sajátságos keveredéséből van szöve. Főntebb már szoltunk Völgyi ezredesről, mint a Tellheim-típus késői utódjáról. Völgyinek fiatal kapitány korában viszonya volt Camilla grófnővel. Házasságuk a férfi szegénysége miatt meghiusult, törvénytelen gyermekük-ről Kopáciné gondoskodik. Völgyi visszatér, Camillát nem találja. Egy milánói álarczosestélyen viszontlátják egymást, de Völgyinek egy perczig sem jut eszébe megzavarni a férj és feleség nyugalmát. Persze Szigligeti aztán könnyen segít a helyzet vigasztalásában. Monti gróf a fölvonásokban meghal, úgy hogy az utolsó fölvonásban Camilla már Völgyi «tábornok» karján jelenik meg.

Ez a helyzet számtalan nyugateurópai népdalnak teszi tárgyat. Különösen a katonaélet köréből valók csak a dalok, mint például a «Quand le marin revient de guerre...» kezdetű közismert francia változat. Tudvalevő, hogy Tennyson bájos költői elbeszélése, az *Enoch Arden* (1864) is egy idetartozó családi képet fest. A visszatérő férj látva az új család boldogságát, haláláig eltitkolja kilétét, hogy tönkre ne tegye nyugalmaikat. Drámai értékesítése is van ennek a

¹⁾ M. Landau, *Die feindlichen Brüder auf der Bühne*: Bühne und Welt 1907. 189. l. és: Heinrich Gusztáv, *A német vígjétdrámá*: EPhK. 1912. 403. l.

²⁾ J. Texte, *L'Influence allemande dans le romantisme français*: Revue des deux Mondes 1897. IV. köt. 606. ll.

³⁾ W. Spletstösser, *Der heimkehrende Gatte und sein Weib in der Weltliteratur*. Teil I. Diss. Berlin, 1898.; R. Köhler, *Kleinere Schriften*. Hgg. v. J. Bolte. III. köt. Berlin 1900. 229—235. l. és I. köt. 117. és 584. l.

⁴⁾ Ismét egy alkalom Szigligetinek fővárosi karrikatúrák rajzolására.

tárgynak. Iffland ismét érzékeny hatás kedvéért alkalmazza a visszatérő szerető férfias lemondását a férjhez ment lányról.¹⁾ A deserteur-tárgyat egyedül Hensler és Szigligeti kötik össze ezzel a motívummal. Hensler darabjában Bronner rátalál régi kedvesére, kitől kétségbeesve kell hallania, hogy már asszony és gyermekei is vannak. A másik férfit nem hozza színpadra Hensler. A Jósika előtti magyar novellairódalomban is, bizonyára német minták nyomán, gyakori az a megoldás, hogy «a leány ugyan másé lesz, de ez később meghal s akkor előáll a régi kedves és elvezi az özvegyet».²⁾

Szigligeti kimutathatólag az idősebb Dumas *Antony* (1831) cz. drámájából ismerte ennek a helyzetnek irodalmi földolgozását. Többször föllépett az *Antony*ban, De Lussan (1840. II. 8., 12., III. 17.) és D'Hervilly költő (1840. VII. 10., XI. 12., 1841. I. 28., X. 7.) szerepét játszotta.

*Antony*³⁾ a romantikus szerelem tragédiája, a francia romantikának egyik par excellence képviselője. Megérzik az élményi háttér⁴⁾ ezen a szenvedélytől túlhevített drámán, melylyel Dumas a modern társadalmi drámának és a házasságtörés színpadi problémájának lett megalapítója. Három főszereplője van *Antony*nak: a férj, ki csak a darab utolsó pillanatában jelenik meg, az asszony és az asszony leánykori imádója. Adèle három éve él tiszteletreméltó férje mellett, mikor váratlanul visszatér Antony és a régi szerelem korlátlan jogait követeli. Adèle a szerelem és a hitvesi hűség konfliktusában küzd ellene, menekül távollevő férjéhez, de Antony útközben eléri. Boldogságuk rövid ideig tart. Az emberek kezdenek beszélni viszonyukról, Antony szenvedélyes kitörése társadalmi helyzetüket teszi tönkre, a férj is visszatérőben van. Antony külföldre akar szökni az asszonnyal, de Adèle inkább halni kíván. Könyörgésére Antony leszúrja őt, s hogy megmentse a nő becsületét, e szavakkal fogadja a berontó D'Hervey ezredet: «Elle me résistait, je l'ai assassinée!»

Az *Antony* szuggesztív szenvedélyessége, biztos hatású jelenetei és maga a tárgy, a régi szerető visszatérte: egy romantikus kor levegőjében kedvező milieure számíthatnak. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy a Hugo Károly rajongással fogadott *Bankár és bárója* (1847) nem más, mint — egy francziára visszamenő német novella közvetítésével⁵⁾ — ugyanennek a témának variációja. E darabot még nem vetették össze *Antony*val, mely pedig a téma korszerűségének megalapításával a magyar színpadon is kétségtelenül előföltétele Hugo Károlynak. E helyen csak röviden utalhatunk arra, hogy a tragédia itt is a férj, feleség (Adèle!) és a visszatért leánykori kedves közt játszódik le.⁶⁾

¹⁾ *Die Aussteuer*. 1795. V. ö. A. Stiehler, i. m. 37. l.

²⁾ Szinyei F., *Novellairódmunk Jósikáig*. Irod. Közl. 1911. 160. l.

³⁾ *Antony*ról olv.: H. Parigot, *Alexandre Dumas père*, Paris 1902. 59—75. l.; J. J. Weiss, *Le théâtre et les mœurs*. Paris 1889. 58—64. l.

⁴⁾ «Antony, c'était moi, moins l'assassinat». V. ö. H. Parigot, *La genèse d'Antony*: Revue de Paris 1898. IV. 696. s. köv. l.

⁵⁾ Császár Elemér: EPhK. 1899. 232. l. V. ö. Kont I.: u. o. 226. l.

⁶⁾ A *Bankár és báró* részletes elemzését olv.: Vértesy Jenő, *A magyar romantikus dráma* 1913. 200—210. l.

Nem maradhatott hatástalanul Szigligetire sem az Antonyban való többszöri szereplés. Monti, Camilla és Völgyi történetében a férj, feleség és a visszatért leánykori kedves társadalmi problémája elevenül föl.

Völgyi, az ideális katonatiszt, kinek lemondó szerelmére már a német Tellheim-típus képviselői között láttunk mintákat: Antonyval is párhuzamba állítható. Antony vérbeli romantikus hős. Szüleit nem ismeri: «Sans nom... Savez-vous ce que c'est que d'être sans nom?... Je n'avais ni rang ni nom à offrir à celle à qui j'aurais offert mon sang...» (II. 4.). A romantika kedvelte a névtelen hősoket. «Tizenhat éves koromban egyedül állék e nagy világon, rokon s név nélkül», mondja Völgyi (II. 17.). Mindketten egy előkelő lány szerelmét bírják. Antony nyomtalanul világgá megy, mikor a leánynak egyenrangú kérője jelentkezik. Völgyit harciba szólítja a kötelesség, egyedüli célja fölemelkedni rangban a nőhöz. A visszatérés után elváltak a két alak. Völgyi ismét a német katonai drámák Tellheim típusa lesz, kiben a kötelesség legyőzi az érzelmeket, Antony egy Sturm und Drang-hős elszántságával ront neki a társadalmi előítéleteknek s csak szerelmi vágya teljesülésére gondol.

A leánykori imádó visszatérte mindkét asszonyban fölkelte a régi szerelmét. Érzelmüket palástolni igyekeznek. Adèle: «Vous n'êtes que peu dangereusement blessé, monsieur...» Antony: «Monsieur... eh bien, moi aussi, je dirai madame; je désapprendrai le nom d'Adèle pour celui de D'Hervey... madame d'Hervey... — Camilla: «Ezredes úr!» Völgyi: «Camilla! miért e hideg megszólítás?» Völgyi és Camilla szerelme nem okoz tragikai bonyodalmakat: ez nem is illeszkedhetett volna bele a *Szökött katona* főcselekvényébe, a Gergely történetébe. Monti féltékenységgel azonban ismét más irányban variálja Szigligeti a témát. Camilla ugyanis, hogy halálraírtelt fiát megmentse, az álarcosbálból találkára hívja Völgyit, nem tudva, hogy annak maszkját saját férje öltötte magára. Camilla hűségéhez szó sem férhet, a találkát mégis kénytelen avval kimagyarázni, hogy tudott a ruha-cseréről és csak meg akarta tréfálni férjét.¹⁾ Monti azonban mégis megtudja leánykori viszonyát, a miből aztán — természetesen ölekezéssel végződve — párbaj lesz a két férfi között. Szigligeti a visszatért szerető problémáját a polgári morál szerint simítja el.

Van még a *Szökött katonában* egy, betétszerűségével föltűnő, jelenet, melyre Szigligeti ugyancsak az *Antonyban* láthatott mintát. Semmi értelme sincs ugyanis a cselekvény szempontjából a börtön-jelenetben (II. 8.) a festő és a költő szereplésének. Azt a furcsa helyzetet látjuk, hogy a darabban föllép egy költő, ki a darab hősét figyel meg, hogy róla szomorújátékokat írjon. («E jelenet szomorújátékomat istenivé teszi.») *Antonyban* Szigligetinek, mindkét szerepében, csak a IV. fölvonás folyamán kellett megjelennie a színen. Ennek a fölvonásnak legkiemelkedőbb része egy beszélgetés, mely Antony szenvedélyes kitörésének lesz okozója. Irodalomról folyik a vita. Eugène

¹⁾ Hasonló ötletre — a férj az ideál maszkjában meghódítja feleségét, mire az elhiteti vele, hogy csak tréfált — van fölépítve a Molnár Ferencz *Iestőije* (1910).

d'Hervilly, fiatal költő (Szigligeti egyik szerepe), nagy tirádát tart a történeti tárgyak mellett. Madame de Camps alattomos érzézzel veti ellene, hogy a jelenben is vannak még nagy szenvedélyek, drámai feldolgozásra érdemesek. És itt, nevek nélkül, elmondja Antony és Adèle történetét. «Je peindrais une de ces femmes...» — fejezi be. Antony hevesen visszavág, újabb tanácsokkal szolgálva a költőnek: «Je prendrais cette femme innocente et pure...; je mettrais en opposition avec elle une de ces femmes dont toute la morale serait l'adresse...» Dumas jelenete szerves része a darabnak: az előzményekből és a jellemekből folyik, új bonyodalmaknak lesz előidézője. Szigligetinél csak betét a drámaíró szereplése a drámában.

Dumas père hatása a *Szökött katonára* egy korszerű romantikus téma (visszatért leánykori kedves) alkalmazásában és a börtönjelenet Költőjének szerepeltetésében nyilvánul.

* * *

Összefoglalásul a következő végeredményeket állapíthatjuk meg.

A *Szökött katoná* hatásos színpadi alakok és jelenetek sorozata. Célunk volt kimutatni, hogy alkotó elemei egyrészt a polgári dráma hagyományára vezethetők vissza, másrészt a kor romantikus áramlatában gyökereznek.

E célból kimutattuk, hogy a külföldieskedés kigúnyolása, főképp a XVIII. század második felében, hagyományos divatja volt a német polgári drámának; a németek nyomán a magyar színpadnak is tipikus alakja lett a külföldieskedő, mely Szigligeti korában, fordítások révén, idegen darabokban is sűrűn szerepel. A *Szökött katonának* három alakja (Parti, Tengeri, Lajos szabó) tartozik ebbe a közkeletű típusba. A játékos-típusnál utaltunk a világirodalom játékos-drámáira, melyek közül a Regnard, Lessing és Iffland alakjaival mutat közelebbi rokonságot a *Szökött katoná* kártyaszédelő Gémesije. Szigligeti darabjában van egy réteg, mely a német katonadrámákkal állítható párhuzamba. Ilyen motívumok a katonafogdosás, a katonaszédéssel való visszaélés (Gémesi jegyző); kiváltképpen pedig Völgyi ezredes alakja tartozik ide, akit Szigligeti a Tellheim-típusnak, a polgári dráma katonatiszt-ideáljának, mintájára alkotott. A *Szökött katoná* vázát a Gergely története adja meg. Kimutattuk, hogy a szerelemből hazaszökő katoná és az agyonlövétéssel való hatáskeresés már Goldoninál föllép; a deserteur téma története a francziák kezdeményezése folytán egy összefüggő sort alkot, mely különösen a német polgári drámának szerves része. A kombinációba jöhetők darabok közül — a melyek főképp a XVIII. század végén és a XIX. század elején, nemcsak külföldön, de nálunk is, igen népszerűek és közismertek voltak — a Hensleré mutat legtöbb részlet-egyezést a *Szökött katonával*. A romantikus áramlat hatása Victor Hugo néhány közhasználatúvá lett hatáskeltő motívumának átvételében jelentkezik; a visszatért szerető korszerű problémájához Dumas père híres *Antonyja* volt az előkép. Általában azt mondhatjuk, hogy Szigligetinél a motívumok tompítva jelennek meg. Egy-egy közkeletű témát megpendít, de aztán újra elejti egy másik hatás kedvéért.

Mindezek a megállapítások nem döntenek meg a Szigligeti eredetiségét. Nem is annyira a költő szempontjából akartuk megvilágitani

a *Szökött katonát*, — hisz a motívumok és típusok származása nem meríti ki a műalkotás lényegét — mint inkább kimutatni eredetüktől levezetve azokat az irodalmi tényezőket, melyek jelenlétüknél fogva közzehatottak az első magyar népszínmű létrejöttére, melyek tehát mintegy a *Szökött katona* korszerű *tárgyi milieujét* alkotják.

Nincs eldöntve még az a kérdés, hogy a népiesség tekintetében mennyiben kapcsolódik korához a *Szökött katona*. A népszínmű formái kialakulása a magyar irodalmon belül megírásra vár. Lehet, hogy az életrajzi kutatás kideríti — bár a *Szökött katona* objektív stílusa nem árulja el — hogy érzelmileg is volt élményi alapja Szigligetinek darabja megírásához. A katonáskodás elleni tendencia tényleg ad némi szubjektív alaphangulatot a *Szökött katonának*. De viszont az a körülmény, hogy annyi különböző önkényesen összefűzött elemből alkotta meg Szigligeti e művét, arra vall, hogy nem egy belső probléma megnyilatkozásaként, hanem elsősorban a színpadi hatás célzatával született meg a *Szökött katona*.

Ha a közönség lelkesedését nézzük, — a közönségnek is van története, nemcsak az íróknak — láthatjuk, hogy vannak témák és motívumok, melyek, szinte függetlenül a megjelenési formájuktól, a kordivatnál vagy mindenkori emberi érdeküknél fogva a hatásnak biztos eszközei.

A bevezetésben és a tárgyalás folyamán számos ténynyel igazoltuk, hogy a magyar társadalmi dráma történetében nem szabad figyelmen kívül hagyni a külföldi áramlatok szempontját. Ennek a társadalmi drámának több szála fut össze a *Szökött katonában*, mely, tagadhatatlan esztétikai értéke mellett, különösen történeti szempontból fontos jelenségként áll a kutatás előtt.

(Budapest.)

ZOLNAI BÉLA.

HAZAI IRODALOM.

Lexicon Critico-etymologicum Linguae Hungaricae. I. Füzet.

Magyar Etymologiai Szótár. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából írta *Gombocz Zoltán*, a br. Eötvös József collegium tanára, a M. T. Akadémia I. tagja és *Melich János*, magyar nemzeti múzeumi igazgató-őr, a M. T. Akadémia I. tagja. A!—Aszó. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1914.

A magyar nyelvtudomány történetében nevezetes mozzanat annak a szürke fődellű, negyed-rét-alakú füzetnek a megjelenése, a melynek címét ismertetésem élére írtam. A mióta tudományos magyar szónyomozásról és általában modern magyar nyelvtudományról beszélhetünk — és ez a kor szerintem HUNFALVY PÁL nagyfontosságú folyóiratával, a *Magyar Nyelvészettel*, 1856-ban kezdődik — azóta a magyar szókincs elemeinek kutatása állandó és kedvelt tárgya volt ugyan nyelvészeinknek, úgy hogy e korszaknyitó folyóiratban, valamint az utána keletkezettekben: a *Nyelvtudományi Közleményekben*

(1862 től), a *Magyar Nyelvőr*-ben (1872-től), a *Keleti Szemlé*-ben (1900-tól), a Magyar Nyelvtudományi Társaság havi lapjában, a *Magyar Nyelvben* (1905-től) s az Akadémiának legutóbb megindított általános nyelvtudományi folyóiratában, a *Nyelvtudományban* (1906-tól), nemkülömben a helsingforsi Finnugor Társaság (Suomalais ugrilainen Seura) lapjában, a *Finnisch-ugrische Forschungen*-ben (1901-től) s ugyane társaságnak *Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* (1886-től) és *Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia* (1890-től) című kiadványaiban) csaknem állandóan találkoztunk részint egyes magyar szókat tárgyaló külön szöveftő cikkekkel, részint olyan összehasonlító nyelvészeti dolgozatokkal, a melyek a rokon nyelvek szókincsének egybevetése közben nyelvünk szavainak eredetét, ősi okosságát is tisztázni iparkodtak; s bár szókincsünk különböző forrásból való elemeinek együttes kimutatását is többen különböző sikerrel megkísérelték már: a finnugor őselemekét a finn DONNERnek *Vergleichendes Wörterbuchja* (1874, 1876 és 1888) és BUDENZ *Magyar-ugor összehasonlító szótára* (1873—1881), az árja és kaukázusi szavakét MUNKÁCSI BERNÁTNAK nagy buzgalommal, de sok merészséggel és botlással írt könyve: *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* (1901), a legrégebb török elemekét GOMBOCZ ZOLTÁN művei: *Honfoglalás előtti török jövevényszavaink* (1908) és *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (1912), a szláv szavakét MIKLOSICH műve: *Die slavischen Elemente im Magyarischen* (a bécsi akadémia Denkschriftjeiben 1872 és másodszer külön 1884) és MELICH JÁNOSNAK akadémiai nagyjutalommal koszorúzott, azonban teljesen még be nem fejezett munkája: *Szláv jövevényszavaink* (1903 és 1905), a latin elemekét KOVÁCS GYULA *Latin elemek a magyar nyelvben* (1892) és REL LAJOS *Latin szók a magyar népyelvben* (1898) című füzetei, a német jövevényszókékat MELICH JÁNOS két munkája: a *Német rendéjszók* (1895) és a LUMTZER VIKTORRAL együtt írott *Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter* (1900), az olasz szavakét KÖRÖSI SÁNDOR *Olasz kölcsönszók* című dolgozata (Magyar Nyelvőr 1884—87 és jobban megrostálva a fiemei gimnázium 1891 92-iki értesítőjében), a tót szavakét VALLÓ ALBERT egybeállítása (Nyelvészeti Füzetek 19. sz. 1905), az oláh elemekét SZINNYEI JÓZSEF dolgozata: *A magyar nyelv oláh elemei* (M. Nyelvőr 1893—94), végül a néhány cigány szóét MARKOVICS SÁNDOR *Cigány szók a magyarban* cz. cikke (u. o. 1886), s mindezeket jóval megelőzőleg már GYARMATHI SÁMUEL *Affinitas Linguae Hungaricae* (1799) és *Vocabularium in quo plurima Hungaricis vocibus consona variarum linguarum vocabula collegit S. Gy.* (1816) című művei és LESCHKA ISTVÁN *Elenchus vocabulorum Europaeorum cum primis Slavicorum Magyarici usus* cz. munkája (1825) is föladatúl tűzték volt ki a magyar nyelv különböző eredetű szavainak összeállítását; mindazonáltal *etymologiai szótárunk*, mely a magyar nyelv teljes szókincsének eredetét a szétszórt kutatások fölhasználásával és megrostálásával tudományosan egybeállította volna, mindez ideig nem volt, s hiányát a részletkutatások folytonos szaporodása mellett egyre nehezebben éreztük. Ha búvárkodásaink közben valamely szóinak eredetét pontosan tudni kívántuk, fáradságosan és kínosan kellett végigkereskednünk az imént felsorolt folyóiratok, szótárak és dolgozatok rengeteg tömegében és számtalanszor jutottunk végül is arra az eredményre, hogy az

érdekünket fölkeltett szónak eredetét eddigelé bizony senki sem nyomozta. Volt ugyan két szótárunk is, a mely a szófejtést szintén céljának tekintette, ú. m. KASSAI JÓZSEF *Származtató 's gyökerésző magyar-diók szó-könyve* (1833—36), a mely büszkén hirdeti magáról címlapján: «Első munka a' maga nemébenn», és CZUCZOR FOGARASITÓL *A magyar nyelv szótára* (1862—74); ám az ezekben olvasható szómagyarázatok legnagyobbobbrész híjával vannak a tudományos szófejtés módszerének. Sőt volt valósággal tisztán szófejtő szótárunk is, a mely KASSAI könyvével egyidőben (1833—36) jelent meg, DANKOVSKY GERGELYNEK *Magyaricae linguae Lexicon critico-etymologicum* (1833) című munkája, ezt azonban a kezdetleges módszeren és a magyar szókincs eredetéhez képest még szűknek mondható szemkórón kívül szerzőjének elfogultsága miatt sem tekinthetjük igazán tudományos értékű kísérletnek.

Ily körülmények között egészen természetes volt Akadémiánknak az a szándéka, hogy 1904-iki jutalomtételével¹⁾ egy magyar etymologiai szótár készítésére kívánt indítékot adni, s még természetesebb az öröm, a melyet az 1905 szeptemberében lejárt Lukács Krisztina-pályázatnak sikere az 1906-iki nagygyűlésen keltett, a mikor a beérkezett két pályaműnek egyikéről, a *Próbadolgozat a magyar nyelv etymologiai szótárából* címűről a bírálók, SIMONYI ZSIGMOND, SZINNYEI JÓZSEF és ASBÓTH OSZKÁR egyhangú dicsérettel nyilatkoztak és szerzőjét a mutatvány alapján a Magyar Etymologiai Szótár megírásával megbízandónak jelentették ki.²⁾ A jeligés levélből azonban nem egy, hanem két szerző neve tűnt elő, két oly fiatalabb nyelvtudósunké, a kiket a rég megoldásra váró föladatra együtt valóban a leghivatottabbaknak tekinthettünk: GOMBOCZ ZOLTÁNÉ ÉS MELICH JÁNOSÉ s a kik azóta az emberi szellem csodálatos alkotó ösztönének igazi méhszorgalmával kutatták át a főtebb nagyjában föl sorolt előmunkálatok rengeteg anyagát s ezt a maguk széleskörű és alapos tudásával kiegészítve és éles ítéletével átvizsgálva, a megjelent első füzetnek tanúsága szerint olyan nagyszabású és minden ízében tudományos szófejtő szótárt szerkesztettek, a melyet szónyomozásunk történetében korszakosnak nevezhetünk.

A két szerkesztőnek társulását a lehető legszerűencesebbnek mondhatjuk, nemcsak azért, mert a magyar szókincsnek sok felé és messze ágazó forrásai egy emberi elme átfogó képességét szinte meghaladják, vagy legalább is fölötte nehezzé és hosszúra nyúlóvá tennék egyedül való átbúvárlásukat, hanem azért is, mert a két tudós ismeretköre a legszerűencesebben egészíti ki egymást. Míg ugyanis egyikük, GOMBOCZ ZOLTÁN nemcsak hogy a finn-ugor összehasonlító nyelvészetnek legjelesebb művelői közül való, s finnugor-szamojéd hangtörténeti kutatásaival,³⁾ a magyar nyelv bolgár-török elemeinek fönt már említett gondos egybeállításával s a török-tatár és mongol nyelvcsalád hangtörténeti viszonyának⁴⁾ nyomozásával az ural-altáji

¹⁾ L. Akad. Értes. 1904. évf. 244. l.

²⁾ L. u. o. 1906. évf. 452—467. l.

³⁾ *Zur finnisch-ugrisch-samojédischen Lautgeschichte*, a Thomsen Vilmos dán nyelvtudós tiszteletére kiadott Festschriftben (1912).

⁴⁾ *Az altáji nyelvek hangtörténetéhez*, Nyelvtud. Közlemények XXXV. k. és *Zur lautgeschichte der altaischen sprachen*, Keleti Szemle XIII. k.

összehasonlító nyelvtudomány tágabb terén is érdemes kutatónak bizonyult, hanem a román nyelvészet területén is teljesen otthonos: addig társát, MELICH JÁNOST viszont főképp a szláv és germán nyelvészet alapos ismerőjének tudjuk, a mit főntebb idézett s éppen a szláv és német jövevényszavakra vonatkozó jeles munkái bizonyítanak. Mind a két szerkesztő pedig legmodernebb és legszeleesebb látókörű nyelvészeink közül való, a kik a kutatás módszerének s az általános nyelvtudomány kérdéseinek ismeretével erősen föl vannak vértelve. Ha hozzáveszszük még a szerkesztőknek tudományos lelkiismeretességét és még ifjuinak mondható munkaerejét, akkor minden föltételt megtalálunk ahhoz, hogy a nagyszabású s a szó igazi értelmében véve első Magyar Etymologiai Szótár mielőbb sikeresen elkészüljön s mielőbb teljesen rendelkezésünkre álljon az a rég óhajtott munka, a melytől nemcsak szónyomozásainknak, hanem egész tudományunknak alaposabbá válását és megtermékenyülését várhatjuk.

A mi a munka szerkezetét illeti, arról pusztán az első füzet alapján is csak elismerő helyesléssel szólhatunk. Minden szónak először is az előfordulásával számolnak be a szerkesztők: köznyelvi szónak följegyzik az első adatát, elavúltak lehetőleg az utolsó nyomát is, ritkább szavaknak följegyzésük helyét, illetőleg helyeit. Aztán elősorolják a szónak összes alakváltozatait, megvilágítván, ha szükséges, ezeknek egymáshoz való viszonyát is (pl. az *ad*-nál); majd pontosan meghatározzák a szónak jelentését, illetőleg legfontosabb jelentésárnyalatait. Ha a szónak említésre méltóbb összetételei és hajtásai is vannak, a szótár ezeket is nemcsak följegyzi, hanem — mint a gyökérszavakat — első, illetőleg utolsó előfordulásukkal, alakváltozataikkal és jelentésükkel is megvilágítja. A származékokat, a hol szükségesnek vélik, alaktanilag meg is magyarázzák a szerzők. Itt-ott azonban megfélekednek erről a kötelességükről; így pl. az első füzetben elférne egy kis magyarázat az *adom* (*ad*-nál), *aggacsol* (*akaszt*-nál) és *alkum* (*alkuszik*-nál) származékokhoz. Az alakok, származékok és jelentések megállapítása után a szó eredetére mutatnak rá a szerzők. Nagy gonddal veszik figyelembe az egész eddigi irodalmat s alapos bírálattal csatlakoznak ehhez vagy ahhoz a véleményhez, kimutatva az elfogadhatatlan nézetek hibáit vagy nehézségeit (olykor a maguk előbbi nézeteiét is, ha azóta helyesebb eredményre juthattak), vagy maguk kutatják ki az eddig még nem nyomozott szónak eredetét (ilyen új nyomozás bizonyára nagyon sok lesz a szótárban), s ha minden kutatásuk eredménytelen maradt, őszintén jegyzik meg az illető szóról, hogy eredetét nem ismerik. Nagy pontossággal és részletességgel sorolják föl a magyar szónak rokonnyelvi megfelelőit, illetőleg jövevényszavaknál az átadó nyelvcsalád egyes nyelveiben levő alakokat, rámutatva ezek közül természetesen arra, a mely a magyar szónak a legnagyobb valószínűség szerint közvetlen eredetije lehetett. Végül a cikkek végén összeállítják az illető szók nyomozásának történetét, rámutatva, ha kell, az elfogadhatatlan egybevetések hibáira is.

A mi a szótár anyagát illeti, a szerzők — úgy látszik — az egész magyar szókinccs eredetét föl óhajtanák kutatni, mert nem csupán a mai köznyelv szavait magyarázzák, hanem a régiségnek minden szavára s a legritkább tájszavakra is kiterjesztik figyelmüket. Ezt

is minden nyelvész helyesléssel látja, valamint örülni fog annak az elhatározásuknak is, hogy magyarázni iparkodnak a magyar tulajdonnevek eredetét is, a melyeknek fejlődése valóban igen sok hangtörténeti tanulsággal fog a kutatóknak szolgálni, s ennél fogva nyomozásukat s a szótárba való fölvételüket igen szerencsés gondolatnak mondhatjuk.

Nem érthetek azonban a szerzőkkel egyet az idegen szók fölvételében követett eljárásukra nézve. Igaz ugyan, hogy idegen szó és jövevényszó között sokszor nehéz a határvonalat megvonni; de mégis azt tartom, hogy a mely köztudomású idegen szavaink a nemzetnek csupán magasabb műveltségű rétegeiben járatosak, s a melyek semmi hangbeli elváltozás útján nem öltöttek magyaros jelleget: azokat bátran mellőzhetnék szótáríróink, hiszen ezeknek az eredetét maguk a műveltek is lexikonokban, idegen szók jegyzékeiben és Fremdwörterbuchokban fogják keresni. Nem való tehát szerintem az Etymologiai Szótárba pl. az *alchimia*, a melyről minden művelt ember érzi, ha nem tudná is, hogy idegen, nemzetközi műszó, a melynek alakján nyelvünk még semmi honosító változtatást nem tudott végrehajtani, s a melynek első előfordulásául maguk a szerkesztők sem képesek régebbi helyet idézni az 1835-iki akadémiai Magyar és Német Zsebszótárnál. Már írásmódjában a *ch* is reávall idegen voltára, mert habár a *ch* (ç) hang nem ismeretlen is nyelvünkben (az újabb megfigyelések szerint ezt a hangot ejtjük a kemény zárhangon végződő igék fölszóító *j*-jében: *rakj*, *kapj*, helyesen *rakç*, *kapç*, ha t. i. e hang a szóvégen áll), a *ch* hangot helyesírásunk eredeti szavainkban egyáltalán nem használja, s így a *ch*-val írt szóban mindenki ráismer az idegen jellegre. Bízást mellőzheték volna a szerzők az *assessor* szót is, a mely már divatját is múlta, valamint — és még sokkal inkább — az *aspersoriumot*, a mely a maga idejében is csupán a papok száján élhetett. Még szerencse, hogy az e fajta idegen szavak fölvételében következtelenek is a szerzők, s hogy nem vették föl például az előbbiekhöz hasonlóan az *abonnál*, *akezió*, *akút* stb. stb. szavakat is, a melyeknek szerintem igazán nem lehet helyük a magyar szófejtő szótárban.

Még csak egyet említek meg, hogy a szerzők az Arpád-kori írásmód olvasásában visszatérnek a régi, húsz év előtti fölfogásra, a melyet utoljára *Nyelvemlékeink* című könyvem (1894) foglalt volt szabályokba, s az Arpád-kori *u* betűt *u*-nak, az *o*-t *o*-nak olvassák ismét, Szinnyeinek sokáig érvényben volt elmélete ellenére. Érdeklődéssel várjuk e nézetváltozás külön tudományos megokolását.

A könyv szedése igen szép és könnyen olvasható, csupán a szürke papirosú boríték belső oldalaira nyomott forrás- és rövidítésjegyzék kellemetlen, sőt megerőltető a szemnek, a min valahogyan segíteni kellene.

A nevezetes munkára, a mely nyelvészetünk előhaladásában hatalmas tényező lesz, minden szakbeli philologusnak a figyelmét föl akartuk hívni.

(Kolozsvár.)

ZOLNAI GYULA.

Jánosi Béla: Szerdahely György æsthetikája. (Érték. a nyelv- és széptud. köréből. XXIII. köt. 1. sz.) Budapest, 1914. 8-r., 59 l. Ára 1 K 50 f.

Jánosi a magyar esztétikai irodalom egyik úttörő alakjának emlékét eleveníti fel ebben a füzetben. Szerdahely, mint a nagy-szombati egyetemen 1774-ben rendszeresített esztétikai tanszéknek első tanára, írt egy rendszeresen összefoglaló esztétikát és poetikát, majd az elbeszélő és drámai költészetéről egy-egy külön művet. Részen az ő munkája a *Ratio Educationis* 1806-ban kiadott új átdolgozása. Esztétikája egy nagy olvasottságú s több-kevesebb rendszeres-ségre törekvő compiler műve. Jánosi az egykorú esztétikai irodalomnak részletekbe menő, rendkívül pontos ismeretével mutatja ki Szerdahely forrásait. Ezek közé tartozott *Baumgarten*, a ki a szép jelenségeket az érzéki jelleg és szemléletesség alapján határoolta el a tudományos gondolkodástól; *Home*, a ki pszichológiai alapra áll s a szép fogalmát igen közel hozza a hasznoshoz; *Batteux*, a ki az egységes esztétikai magyarázatot az Aristoteles-féle utánzás-elméletben találja meg; *Sulzer*, a ki eklektikus módon nagy esztétikai lexikont adott ki; végül az Erfurtból Bécsbe származott Fr. J. *Kiedel*, akinek munkája nem egyéb, mint a legkülönbözőbb szerzőkből kiirt idézeteknek egybeállítására.

Habár Szerdahely nem tesz egyebet, mint forrásait egyeztetgeti s itt-ott bírálja, kétségtelen, hogy a maga korában színvonalon állott, munkája az esztétika akkori fejlődési fokán modernnek mondható. Sulzer nyomán a szépnek három mozzanatát különbözteti meg: a részek változatosságát, ezeknek egységét és érzéki jellegét. A mint az egykorú esztétikusok, ő is hangsúlyozza a művészetek erkölcsi jelentőségét. Poetikájában, azután az elbeszélő és drámai költészetéről írt műveiben nagyobb önállóságot tanusít. Nem lelkesedik a nemzeti drámaért: «az európai emberek között nincs olyan különbség, hogy ami tetszik és hasznos Itáliában, ezeket az előnyöket ne tartaná meg Magyarországon is». Abban az időben, midőn Schiller felismeri a nemzeti dráma és színpad rendkívüli nemzetnevelő fontosságát, Szerdahely — mint Jánosi megállapítja — a színházban az általános elvek, a humanizmus, az erkölcsiség melegágyát látja, de a nemzeti életre való hatását nem veszi észre.

Ha Szerdahely munkásságának tisztára eklektikus természetét és önállótlanágát gondolóra vesszük, önkénytelenül felmerül a kérdés, megérdemelte e azt a nagy fáradságot igénylő, alapos és gondos munkát, melyet Jánosi forrásainak részletes kimutatásával, a történeti háttér gondos elemzésével végzett? Erre esztétika-históriai szempontból természetesen határozott igen-nel kell felelnünk, mert ha Szerdahelynek nem is volt eredeti termékeny gondolata, kétségkívül nagy érdeme, hogy azt a tudományt, mely Németországban alig három évtizeddel azelőtt helyezkedett el a filozófia rendszerében, kellő színvonalon hazánkba is átültette. Jellemző, hogy utána csak négy évtized múlva mer vállalkozni egy másik magyar író hasonló munkára. Az sem utolsó érdeme, hogy az elsők között ismerteti nálunk az iskola falai között rendszeresen a világirodalom remekeit (Ossian, Petrarca, Dante, Ariosto, Tasso, Cervantes, Alfieri, Lope de Vega,

Calderon, Camões, Shakespeare, Milton, Molière, Goethe, Lessing, Wieland).

Jánosi tanulmánya, mint példaszerű esztétika-történeti monográfia követésre méltó utat mutat a további kutatásra. Csakis ily részleges és pozitív tényekre és adatokra támaszkodó elmunkálatok alapján írható majd meg a magyar esztétikai törekvések története. Bár filozófia-történetünk is hasonló művelőkre találna és hasonló részlettanulmányok által derítené fel a magyar gondolkodás multját! Ez ugyan nem hálás *filozófiai* munka és abszolút mértékkel mérve, nem valami fényes eredménnyel kecsegtet, de a magyar tudományos kultúra fejlődésének szempontjából mindenkép szükséges. Eddig úgy szólván csak Apáczai Cseri Jánosról, Köteles Sámuelről és az ú. n. egyezményes filozófusokról (Hetényi János, Szontágh Gusztáv) van egy-két értekezésünk. Kívánatos volna feldolgozni Ramusnak Mártonfalvy Györgyre, Leibniznek és Wolfnak a korukbeli magyar elmélkedőkre (Cörver báró, Benyák Bernát) való hatását. Majdnem érintetlen terület még Kantnak az egykorú magyar gondolkodókra gyakorolt nagy hatása s az ez ellen a kormány és a felekezetek részéről meginduló reakció érdekes története; hasonlókép a XIX. század első felében élő magyar bölcseleőknek (Szilágyi János, Nyíry István, Vécsey József, Balogh Pál, Tarczy Lajos, Wargha János stb.) viszonya Fichtéhez, főkép pedig Schellinghez és Hegelhez. Az ilyen irányú kutatások alkalmasak volnának arra is, hogy számos új irodalomtörténeti kérdést vessenek fel s szorosabb kapcsolatba hozzák filozófiánkat és irodalomtörténetünket.

(Budapest.)

KORNIS GYULA.

Γουλιέλμος Πέτσ: Συγκριτική τροπική τῆς ποιήσεως τῶν ἑγχρίτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Οἱ τρόποι τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεύς, τοῦ Πινδάρου, Αἰσχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν καὶ παραβαλλόμενοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐν Βουδαπέστη, Οὐγγρική Ἐπιστημονική Ἀκαδημία. 1913. Τιμᾶται κορ. 8. — Φ. 396.

36 évvel ezelőtt tette közzé Pecz Vilmos a classikus kori görög költészet tropikájából vett első dolgozatát, mely Sophokles aránytropusairól szólt. E majdnem egy emberöltőre terjedő idő alatt a szerző, ki ez értekezésével lépett a philologia művelői sorába, szakadatlan tudományos munkássága által, mely az ó-kor határain messze túlterjedve a közép- és újkori görögség kutatását is felölelte, a becses tankönyveknek, tudományos kézikönyveknek és értekezéseknek egész sorozatával gazdagította philologiai irodalmunkat s hazai tudományosságunk legtisztelhető vezető-alakjai közé emelkedett. Bármennyire sokoldalúan is indult azonban az ő munkássága s bármily sokféle irányban is kötötte le erejét az az óriási tudomány-kör, melynek istápolására tanári megbízatásából kifolyólag vállalkozott, hű maradt mégis első szerelméhez s vissza-visszatérve kedvelt témájához, bizonyos időközökben részletenként feldolgozta előbb a három nagy tragikus költő, majd a kisebb tragikusok, Aristophanes, az Ilias és Odysea, végül Pindaros tropusait. Szerencsés gondolat volt a szerzőtől, hogy szétszórta megjelent részlettanulmányait most újra közre-

adta egy egységes, összefoglaló műben. Ezúttal elmaradtak a kisebb tragikusok, melyek — úgy látszik — kevés használható anyagot nyújtottak volna a kitűzött czél szempontjából. De együtt vannak a nagyok, az ó-kori görögség legkiválóbb és a tropika szempontjából legérdekesebb költői s így egymás mellé állítva válnak csak igazán gyümölcsözőkké a philologiai kutatás számára, megkönnyítve az egyes költők tropusainak egymás közt annyira tanulságosnak ígérkező összehasonlítását. Szerző valóban nagy hálára kötelezte a philologusokat, hogy a tetemes anyagi áldozattól sem riadva vissza, melyet neki e mű kiadása okozott, lehetővé tette tropustanulmányainak egy összefüggő műben való olvasását. Azt is igen helyesen tette a szerző, hogy e könyvét oly nyelven adta ki, melyet minden nemzet görög philologusai egyformán megértének, t. i. az úgörög *χαρὰ βόρσα*-n, mert könyvének tartalma nem csupán a hazai, hanem az egész internationalis görög philológiát is nagy mértékben érdekelheti. Idevágó tanulmányai már régebben, a mikor a három tragikus tropusainak feldolgozását először bocsátotta a külföldi philologia ítélete elé, élénk helyeslésre találtak a németek részéről, sőt egyeseket az általa kijelölt irányban való továbbmunkálkodásra serkentettek (1. könyvének 5. l.). Aligha csalódnunk ama föltevésünkben, hogy éppen ez a külföldről jövő elismerés nem kis mértékben hatott buzdítólag Peczre abban a tekintetben, hogy másirányú munkásságát időnkint megszakítva folytassa és bizonyos mértékig befejezze megkezdett tropus-kutatásait. De bárminő rugók is segítették a szerzőt ezen egész tudományos pályáját átfogó munkásságában, kétségtelen, hogy az akadályok, melyek könyve megírásánál részben a tárgy természetéből, részben sokoldalú elfoglaltságából kifolyólag elébe tornyosultak, még sokkalta nagyobbak voltak s csak a teljes elismerés hangján emlékezhetünk meg arról a szívós kitartásról és következetességről, melylyel minden nehézségen diadalmaskodva a 36 év előtt kitűzött czélponthoz szerencsésen beérkezett.

Mint hogy ez a könyv tulajdonkép nem egyéb, mint már régebben közzétett értekezéseknek a gyűjteménye, melyek e folyóirat olvasói előtt már ismeretesek, egészen felesleges dolog lenne, ha e könyv tartalmának ismertetésébe bocsátkoznánk. Sokkal inkább háramlik itt referensre az a feladat, hogy kritikát gyakorolva e mű felett, igyekezzék megállapítani, hogy helyes-e az a módszer, melyet Pecz a tropusok vizsgálatánál követett s helyesek-e az ily módon leszűrt eredmények, egyszóval, hogy mi az a tiszta nyereség, melylyel Pecz munkája philologiai tudásunkat gyarapította.

A munkája elé csatolt módszertani bevezetésben szerző meghatározza az egyes tropusok lényegét. A három legfontosabb tropus, a metaphora, hasonlat és allegoria meghatározásában *Gerber* munkáját (*Die Sprache als Kunst*) követi s az ő nyomán haladva nevezi ezeket arány-tropusoknak. Nem vonható kétségbe, hogy e definitiók találóan jellemzik a három főtropus közt fennálló különbségeket, de mélyebb pszichológiával tárja föl az ezeket előidéző lélektani folyamatokat *Wundt* a *Völkerpsychologie* I. k. 2. r. 551. és k. lapjain. Különösen éles határvonalat húz ő a metaphora és a szabályszerű jelentésváltozás között, megállapítván, hogy míg az előbbinél valamely képzetnek, vagy képzetkapcsolatnak egy más fogalomkörre való

átvitele önkényesen történik, addig az utóbbinál önkéntelenül, természetes associatio révén és öntudatlanul jön létre. Pecz helyes ér-zékkal választja külön a «költői értékkel bíró tropusoktól» az ilyen kifejezéseket, mint a hegy *lába*, a kályha *válla*, mint a melyeket a tropusok vizsgálatánál nem kell figyelembe venni. Pecz szerint ezek a nyelv «tropikájába» tartoznak, Wundt azonban nem is tartja tropusoknak, hanem a jelentésváltozás kategóriáiba sorozza. Természe-tesen nem mindig könnyű megállapítani, hogy mikor történt a kép-zetátvitel önkényesen és mikor természetesen. Némi irányítóul szol-gálhat itt az, a mire Pecz is utal, hogy a szóbanforgó kifejezés előfordul-e az egykorú prózaírók műveiben, illetőleg nem tartozik-e a költői nyelv stereotyp kifejezései közé. Ilyen esetekben ugyanis minden valószínűség a mellett szól, hogy a tropusnak látszó kifejezés tulajdonkép nem tropus, hanem egyszerű jelentésváltozás. Így pl. kétség merülhet fel az iránt, hogy a *διαμύω* ige, mely az Iliasban két-szer is előfordul «szétvágni» értelemben (l. 55. l.), valóban meta-phorának tekintendő-e? Igaz, hogy ennek az igenek első jelentése: «szétkaszálni», de a két jelentés közt oly közelálló és természetes a kapcsolat, hogy egészen könnyed associatio révén megtörténhetett a jelentésváltozás. Hiszen a későbbi prózaíróknál is előfordul a *διαμύωμαι* «szétkaparni» értelemben (l. Pape szótárát). Ugyanez áll az *ἀναδύω*-re (= szemérmetlen, szemtelen), mely úgy az Iliasban (63. l.), mint az Odysseiában (94. l.) használatos élettelen tárgyakkal kapcsolatban (*πέτρον, λάα*), mikor annyit jelent: «feltartóztatlan, ellenállhatatlan.» Prózaírók is mondják: *ἀναιδέστατος λόγος, ἀναιδέστατα φάρμακα* stb. (l. Pape). Ilyen továbbá a *φτυέω* ige, mely az Odysseiában nyolcszor is előfordul (102. l.) «létrehozni», «okozni» értelemben, rendszerint a *φόνον, χῆρα, κακῶ* tárgyakkal kapcsolatban. Ugyanílyen jelentésben használják azonban ez igét Herodotos és Platon is (l. Pape). A *ῥυθμίζω* ige «rendezni», «szabályozni» értelemben való használata Aischylosnál (174. l.) és Sophoklesnél (230. l.) szintén aligha egyéb pusztá jelentésváltozásnál. Ez igenek első jelentése ugyanis körülbelül annyi, «egyensúlyba hozni», melynek az Aischylosnál és Sophoklesnél használt értelemre való átvitele egészen természetes associatio eredményének látszik. A prózaírók is gyakran használják ebben az értelemben (l. Pape). De ilyen kétes tropusok elenyészően csekély számmal fordulnak elő Pecz összeállításában s éppen ezért egész bátran tekinthetjük «quantité négligeable»-nak a végső következtetések megállapításánál.

Egészen helyes az a megkülönböztetés, melyet Pecz egyfelől a synecdoche és metonymia, másfelől az aránytropusok közt tesz abban a tekintetben, hogy az előbbieket a reflexio, az utóbbiak a phantasia alkotásai s e különbségből kifolyólag emezeknél a tropusok *anyagát*, amazoknál a *milieujét* kell figyelembe venni a feldolgozásnál, mely elvet szerző nagy következetességgel visz egész művén keresztül. Ő tehát az aránytropusoknál azt vizsgálja, hogy mi az a tárgy, szemé-ly, vagy tulajdonság, melyre a képzetátvitel történik, a synecdo-chenál és metonymiánál pedig azt, hogy mi az a tárgy, személy, vagy tulajdonság, melynek körében valamely fogalom értelmének a megszorítása, vagy kiterjesztése, illetve specializálása végbemegy. Teszi azt abban a meggyőződésben, hogy az illető tárgyak, személyek és

tulajdonságok, a melyekből, vagy a melyek köréből a tropusok vétettek, jellemzők egyfelől annak a kornak a szellemére, melyben a költő élt, másfelől magának a költőnek és a költészeti iránynak a szellemére. A tropus és a költő közti kapcsolat *költészeti*, a tropus és a kor közötti kapcsolat *művelődéstörténeti* tanulságokkal szolgál s ez az a két szempont, melyre való tekintettel Pecz a klasszikus kor nagy költőinek tropusait vizsgálja. Ezért ő az egyes költőknél előforduló tropusokat az emberi művelődés és a természet különböző kategóriái szerint csoportosítja, hogy végül az egyes költőknek az egyes tropusokhoz, illetőleg a tropusokon belül az egyes művelődési és természeti kategóriákhoz való viszonya szerint bizonyos következtetéseket vonjon le a költészettant és a művelődéstörténetet illetőleg. Ezeknek az elveknek a helyességéhez kétség sem férhet s hogy Pecz ilyen szempontok szerint csoportosította anyagát s ilyen módszer szerint végezte a tropusok vizsgálatát, az már eleve is biztosítja az általa rendszerbe foglalt tropusgyűjteménynek nagy értékét s tudományos czélokra való gyümölcsöző használhatóságát. Anyagának csoportosítása, a tropusokat tartalmazó kifejezések és helyek idézése, a tropusoknak a tudományos vizsgálat tekintetében fontos jegyeinek a feltüntetése s a hol szükséges volt, értelmezése is nagy pontossággal történt. úgy hogy itt alig maradt fenn valami kívánni való. Különösen kiemelendők tartom Pecznek azt az érdemét, hogy tudományom szerint ő az első, a ki nem állott meg a tropusoknak bizonyos kategóriák szerint való csoportosításánál, hanem egy merész lépéssel tovább menve, igyekezett ezt a fáradságos munkát gyümölcsözővé tenni a költészettanra és művelődéstörténetre nézve.

Ismételjük, hogy Pecz az anyagának világos elrendezésével, könnyű áttekinthetőségével, a tropusok lényegének helyes felismerésével s azoknak fő- és alkategóriákba való biztos beosztásával olyan előmunkálatot végzett el, mely a legszilárdabb alapol szolgálhat az általa czélul kitűzött művelődéstörténeti és költészettani vizsgálódás számára s e tekintetben a leggazdagabb eredményekkel kecsegtet. Azok a tanulságok, melyeket Pecz *Ἐπίλογος*-ában a művelődéstörténetet és költészettant illetőleg levon, röviden a következőkben foglalhatók össze: 1. Az Ilias és Odyssea korszakának művelődése kezdetlegesebb, mint a Kr. e. V. századbeli fényes attikai korszaké, melybe Pindaros és a négy nagy görög dramatikus tartozik. 2. Azok a költők, kik az Iliast és Odysseát mai alakjukban megalkották, nem a harcias achæus-æol, hanem a békéesebb ion korszakba tartoznak, szóval hogy művelődésük nem achæus-æol, hanem ion-művelődés. 3. Az Ilias és Odyssea háborúból vett képei, mint az ós æol dalokból való maradványok, archaismusoknak tekintendők. 4. A mythologiából, istentiszteletből és háborúból merített képeken kívül abban is egyezik Pindaros Aischylosszal, hogy mindketten az embertől vett számos képekkel nyomatékosan emelik ki az egyéniséget. 5. A phantasia, mely az Iliasban és Odysseában még föltétlenül uralkodik, fokozatosan háttérbe szorul Pindarosnál, Aischylosnál, Sophoklesnél és Euripidesnél, de Aristophanesnél új erőre tesz szert; és viszont a reflexio, mely az Iliasban és Odysseában alig ad életjelt magáról, fokozatosan erősödik Pindarosnál, Aischylosnál és Sophoklesnél és emelkedésének tetőpontját Euripidesnél, a *σχιμνός φιλόσοφος* nál éri

el, de Aristophanesnél jelentékeny mértékben visszaszorul. 6. Az ó-kori görögység klasszikus korában egyrészt az építészetben és szobrászatban, másrészt a költészetben a plasztikus szellem működése ellentétes áramlatot mutat, mert a mily mértékben fokozódik az építészetben és szobrászatban, oly mértékben gyöngül a költészetben. 7. A költészetnek a polychromiája gyakori és kifejtett az Iliasban, de gyér és kisszerűbb az Odysseában, Pindarosnál és a négy dramatikusknál. Ez a polychromia, mely az ó-kori görögység klasszikus korában a költészetben épen úgy, mint az építészetben és szobrászatban, lényeges járuléka a plasztikus szellemnek, ezzel együtt üli diadalát az Iliasban és ezzel együtt gyöngül az Odysseában, Pindarosnál és a négy dramatikusknál. 8. Az Ilias és Odyssea között a phantasia ereje tekintetében, mely mindkettőben egyaránt érvényesül, nincs ugyan különbség, de a phantasia szülte plasztikus szellem és ennek jellemző járuléka, a polychromia, az Odysseában már jelentékeny hanyatlást mutat az Iliashoz képest. 9. A hasonlatnak azt a világos tagolását, mint a hogy Homerosnál és a dramatikuskoknál látjuk, hiába keressük Pindarosnál.

Ezekhez a tanulságokhoz, melyek szükségképen állanak elő abból a tropusanyagból, melyet Pecz összehord és a szerint a módszer szerint, a hogyan ő a tropusokat vizsgálja, csak egy megjegyzésünk van. A tropus még nem az egyetlen eszköze a költői hatásnak, hanem ezen kívül számtalan más tényezője van a költészetnek, melyek művelődéstörténeti és költészettani szempontból ép olyan jellemző és fontos útmutatói lehetnek a tudományos vizsgálatnak, mint maga a tropus. Így pl. valamely költőnek a phantasiája nem kizárólag az aránytropusok sűrűségében nyilatkozik meg, hanem az alakok megteremtésében, a milieu rajzában, a meseszövegsben és még sok egyéb, itt nem részletezhető tényezőben is. A plasztikus szellemnek sem egyedüli ismertető jele a hasonlatoknak a metaphorákhoz való viszonya, hanem plasztikus hatást érhet el a költő magának az előadásnak a formájával (drámai forma!), a compositióval, a jellemzésnek annyira sokoldalú és sokféle művészetével. Egyszóval a tropusok csak más eszközökkel együtt, melyekkel a költő művészi célját eléri, adnak teljes képet a költő szelleméről és annak a kornak a művelődéséről, mely a költőt szülte. A tropusok vizsgálatából levonható tanulságok tehát olyanok, mint a mozaikkövek, melyek önmagukban is szépen csilognak ugyan s elengedhetetlen alkotórészt teszik a nagy egésznek, de csak sok más, hozzájuk hasonló kővel együtt mutatják az alakot a maga teljességében.

Természetesen nem lehetett a derék szerző feladata, hogy tropus-tanulmányaival párhuzamosan a költői hatás egyéb tényezőire állandóan tekintettel legyen, mert ezzel túllépte volna kitűzött feladatának a körét s erősen eltért volna tárgyától. Ezt a munkát majd azok fogják elvégezni, kik az általa felmutatott eredményeket beledolgozzák az irodalom- és művelődéstörténetbe s összevetve és ellenőrizve a tropusokból kínálkozó tanulságokat a költészetnek egyéb tényezőiből eredő következtetésekkel, ki fogják jelölni e tanulságok számára azt a helyet, mely őket az illető költő, vagy kor képének a megrajzolásánál méltán megilleti.

Nem kételkedünk benne, hogy az irodalomtörténet jó hasznát

fogja látni Pecz tropustanulmányainak. Az a módszer is, a hogyan ő a tropusokat kiválasztotta és csoportokba foglalta, bizonyára további munkára fog ösztönözni másokat a jövőben, a mint ez a múltban már megtörtént s remélhető, hogy egyszer az általa kijelölt elvek szerint rendszerbe fogják foglalni a görög költészet többi termékeinek a tropusait is. Nem kívánhatunk szebb jutalmat a nagyérdemű szerzőnek fáradságos, önzetlen és maradandó értékű munkájáért, mint azt, hogy lássa meg, mint válnak az ő helyesnek bizonyult alapelvei a nyomában sarjadzó újabb és újabb kutatások útján philologiai tudásunk gyarapításának hathatós tényezőivé.

(Debreczen.)

DARKÓ JENŐ.

Báró Kemény Zsigmond Hátrahagyott Munkái. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Papp Ferencz*. B. Kemény Zsigmond születésének századik fordulójára kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Franklin, 1914. 8-r. 499 l. Ára 8 K.

Éppenséggel nem mondok újat azzal, hogy Kemény Zsigmond a magyar irodalomtörténetnek egyik legérdekesebb és egyszersmind egyik legnehezebb problémája. E probléma egyes ágainak megfejtését legfőképen az nehezíti meg, hogy Kemény külső életfolyásáról, különösen pedig belső életének jelenségeiről rendkívül hiányos ismereteink vannak, s alig várhatjuk, hogy azok a jövőben is jelentősebb mértékben meggyarapodnának. Az ő életrajzának a megírása a leg-halálatlanabb feladatok közé tartozik és a ki hozzáfog, előre láthatja, hogy a ráfordított munkával a felmutatható eredmény nem lesz arányban. Azt hiszem, Papp Ferencz, midőn Keménnyel foglalkozni kezdett, szintén tudatában volt annak, hogy Keményről bármilyen buzgó kutatás kevés jelentékeny adatot lesz képes felderíteni. Annál nagyobb elismerésre méltó, hogy ő ennek ellenére nem akart megelégedni azoknak az adatoknak a kényelmes átvételével, melyek Keményről minden komolyabb utánjárás nélkül forgalomba kerültek. S ha odaadó fáradozása sok irányban negatív eredményre járt is, mindamellett nem dolgozott hiába. Már eddig is nem egy adatot hozott nyilvánosságra, a mi elősegíti a Kemény-probléma több fontos kérdésének a tisztázását. De ezeknél nagyobb jelentőségű azon szerencsés felfedezése, a melylyel Kemény szellemének rejtett termékeit szerezte meg az irodalomnak és tudományoknak.

Papp életrajzi adatok keresése közben a Kemény-család pusztakamarási levéltárában Kemény Zsigmondnak eddig lappangó irományaira bukkant. Az iratesomóból a rendezés után többé-kevésbé épen Kemény írói munkássága elveszettnek hitt első emlékei kerültek elő. Ezek válnak «a nemzet közös kincsévé» a *Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái* című kötetben, a mely külső kiállításában folytatásként csatlakozik Kemény műveinek Gyulai Pál-féle kiadásához. Örülnünk kell, hogy a Kisfaludy-Társaság lehetővé tette egykori elnöke ránk maradt iratainak közzétételét. A kegyelet szempontján kívül, melynek megnyilatkozására különös alkalom most Kemény születésének századik fordulója, helyesléssel fogadhatjuk ezen emlékek kiadását azért is, mert igen becses adalékul szolgálnak

Kemény írói fejlődésének megismeréséhez, sőt találunk közöttük olyant, melynek megrongált állapotában is jelentős művészi értéke van.

A kiadásban Papp felfedezésének eredményeképen Kemény következő munkái látnak napvilágot: 1. erősen megrongált töredékek az eddig csak néhány mutatványból ismert *Izabella királyné és a remetsz* cz. regényből, több szakasz tartalmának csupán vázlatos megjelölésével; szintén Martinuzzi tragédiájának nagyszabású konczepziójába engednek betekintést azon tanulmányok töredékei, melyeket a költő regénye megírásához végzett, ú. m. jegyzetek a forrásul felhasznált történeti művekből, néhány a történeti anyag feldolgozására és a felfogásra vonatkozó megjegyzéstöredék, végül a regény tervének vázlata; — 2. a legújabb időkig csak néhány szakaszból és az irodalmi hagyományból ismeretes s most a legnagyobb részében épen megkerült regénye a tragikus sorsú Camõesnek, az *Élet és ábránd*, a mit Papp először a *Budapesti Szemle* 1912. évfolyamában hozott nyilvánosságra; — 3. kisebb terjedelmű töredékek *A hírlapszerkesztő naplója* című regényből, a melyen Kemény 1844—45-ben dolgozott, s a melynek szereplőit politikai irányzatsággal az egykorú erdélyi viszonyokba helyezte bele; — 4. a Mátyás halálától Martinuzzi haláláig terjedő korszak történetét tárgyaló, egészében nem teljesen kidolgozott *Historiai töredék* című tanulmány, a mely minden valószerűség szerint Kemény 1835—36-iki kapudi tartózkodásának idejéből származik és első komolyabb természetű írói próbálkozása; — 5. a *Korteskedés és ellenszerei* című röpirat első tervrajza. Ezekhez járul egy töredék az író pályája végéről való *Anna* című drámai költeményből, mely a *Pesti Napló* 1870-iki évfolyamában jelent meg. Ha Papp az utóbbi töredéket azért csatolta a hátrahagyott munkák gyűjteményéhez, hogy azt jobban hozzáférhetővé tegye, akkor helyén való lett volna, ha felveszi a kötetbe Keménynek *Egy kaland a Missouri mellett* című elbeszélését, mely az *Erény és illemmel* együtt mint a *Poharazás alatt* című beszélyfűzer első tagja jelent meg az 1853-iki *Déliában*, s a melyet Gyulai — nem tudni, mi okból — Kemény összes művei kiadásánál mellőzött.

A sajtó alá rendezés nem könnyű és nagy gondosságot kívánó feladatát a kiadó sikerülten végezte. Az összezárt és megrongált kéziratokból helyesen állította helyre a munkák szövegének a rendjét. Azzal, hogy az *Élet és ábránd*nak már kiadott részeit is felvette, a kötetet könnyebben kezelhetővé tette, de nem egészen értem, miért nem csinálta meg ugyanezt az *Izabellánál* is. A szöveget kísérő jegyzetekben a hiányzó részek feltehető terjedelméről ad felvilágosítást és a hézagokat hidalja át, megkönnyítve az eligazodást a munkák menetében. Ezeknél csak az a kifogásom, hogy nem mondja meg, vajjon az *Izabella* eddig ismert részei közül megvannak-e a kéziratban az első könyvnek *Károlyfejérvár* címen az 1839-iki *Athenaeumban* megjelent első szakasza, továbbá azok az *Athenaeumban* és *Nemzeti Társalkodóban* megjelent szakaszok, melyek a marosvásárhelyi országgyűléssel összefüggő eseményeket tartalmazták és a melyek Papp szerint (142. l.) a regény harmadik könyvébe illeszkedhettek. A helyesírás megállapításánál kétségkívül helyesen járt el, midőn Kemény írásmódjának hanyagságait vagy különösségeit a szövegből eltüntette; de mivel a kiadást

a benne foglalt munkák természeténél és állapotánál fogva elsősorban nem a nagyközönség, hanem a szakkörök fogják használni, nem ártott volna ezeket a változtatásokat valahol megjelölni. A nyomtatás gondos ellenőrzését mutatja, hogy sajtóhibát nem igen találunk; de nem értem a 101-ik l. 30-ik sorában a «tajak» és a 131-ik l. 27-ik sorában a «hálálod» szavakat.

A Kemény munkáit közlő részt a kötetben egy előszó-féle tájékoztatáson kívül négy értekezés előzi meg, melyekben Papp saját kijelentése szerint az egyes művek jelentőségét akarta kifejteni. Ezt a részt, mely az egész kötetnek majdnem ötödrészét foglalja el, túlságosan terjedelmesnek találom. Papp e tanulmányok legnagyobb részét már úgysis közlő folyóiratokban; itt tehát elég lett volna a szélesebb körű közönség érdeklődését egységes és rövidre fogott tájékoztatással kielégíteni; azok, a kik a kiadott művekkel behatóbban meg akarnak ismerkedni, előreláthatólag az irodalomtörténet művelői köréből fognak kikerülni, s ők Papp fejtegetéseit az első közlés helyén is minden nehézség nélkül megtalálták volna. Egy hosszabb tanulmány, melyben Papp igen csekély eltéréssel az EPhK. 1912-iki évfolyamában közölt cikkét adja, Kemény első regénykísérletével, az *Isabella királyné és a remetével*, foglalkozik a ránk jutott töredékek és a regény megalkotását előkészítő tanulmányok maradványai alapján; a másik szintén terjedelmesebb tanulmány, a mely már a *Budapesti Szemle* 1912-iki évfolyamában megjelent, az *Elet és ábrándot* tárgyalja; a harmadik rövidebb dolgozat *A hírlapszerkesztő naplójáról* szól; a negyedik a hátrahagyott tanulmányokat, a *Historiai töredéket* és a *Korteszédés és ellenszerei* első vázlatát ismerteti egy-egy fejezetben.

Papp a költői művekkel foglalkozó három értekezésében a szerkezetet megvilágító tartalmi vázlaton kívül irodalomtörténeti, philológiai és esztétikai szempontból nyújt tájékoztatást. Irodalomtörténeti vizsgálódásaiban igyekeznek megállapítani a munkák keletkezésének az idejét, körülményeit és élményi indítékait, keresi kapcsolatukat az író egyéniségével, s felvilágosít azok további sorsáról. Ezek a részletek az adatoknak azon szorgalmas felkutatásával és gondos számbavételével tűnnek ki, a mit Pappnál másutt is tapasztalhatunk. Az adatok feldolgozásában azonban nem mindig gyakorol elég erős kritikát. Vonatkozik pedig ez a megjegyzésem jelen alkalommal különösen az *Isabella királyné* keletkezését tárgyaló fejtegetéseire. Azt a véleményemet, a mit Kemény első regénye keletkezésének az idejéről és indítékairól, általában az ő költői pályakezdéséről, írói működésének kronológiáját tárgyaló dolgozatomban (EPhK. 1911) Papp állásfoglalása előtt, majd utjabban pályaalapítási törekvéseiről szólva (*Irodalomtörténet* 1913) kifejtettem, most is fenntartom; fenntartom Pappnak azon bizonyosságaival szemben is, melyekkel legutóbb az *Irodalomtörténet* folyó évi 9—12. lapjain előbbi érveit próbálja kiegészíteni és megerősíteni. Mint-hogy azonban okaim kifejtése egy ismertetés feladatát és keretét túllépné, azokat majd más helyen adom elő. Itt csak általánosságban jegyzem meg a következőket: Papp néha az adatok megbízhatóságának a megítélésében nem alkalmaz elég szigorú mértéket; pl. késő-kori, sőt régi hallomásból eredő visszaemlékezéseknek nagyobb hitelt ad, mint a mennyit az emlékezet és a tanuskodás pszichológiájában

szem előtt tartandó elvek alapján megérdemelnek. Néha úgy tesz — s itt elsősorban nem ezekről a tanulmányairól beszélek, — mintha sajnálná, hogy az adatok alapján olyan keveset mondhat és akkor a következtetés helyett az elképzelés kissé szabad módszeréhez folyamodik. Keményre vonatkozólag bizonyára meg kell becsülnünk és ki kell használnunk minden adatot, de azért az okoskodásban nem kellene az adatoktól annyira eltávolodni és az elképzelésben szűkebb határok között kellene maradni, mint néha Pappnál látjuk. Megtörténik, hogy az adatba magyaráz olyant, a mit az nem mond: Keménynek 1845 elején Jósikához intézett leveleire hivatkozva azt állítja, hogy Jósika az *Élet és ábránd* elhelyezésére legalkalmasabbnak tartotta az *Erdélyi Híradót*; szerintem a Jósikának tulajdonított ezt a szerepet a levelekből alig lehet kiolvasni. Az *Élet és ábránd* megkezdésének idejét Kemény írói működésének kronológiáját tárgyaló dolgozatomban jelzett okokból nem 1842-re, hanem inkább 1841-re tenném.

Pappnak a philologiai módszerben való avatottságát tanúsítja észrevételeinek másik csoportja. Széles látókörrrel nyomozza, minő irodalmi befolyásoknak lehetett szerepük Kemény első költői művei megalkotásában; szerencsésen mutat rá, miként vegyül bele a romantikus korszellem a kibontakozó költői egyéniség megnyilatkozásaiba; jellemzi az ifjú költő alkotásmódját forrásaihoz való viszonyának felderítésével, főképen az *Izabella királynénál*. Különösen becses az *Élet és ábránd*dal kapcsolatban annak a feltárása, hogy fejlődése e korai szakában Kemény felfogásának számos eleme a német romantika érzelem- és gondolatvilágával rokon.

Az irodalomtörténeti és philologiai alapvetésre építi fel Papp a költői művek esztétikai elemzését és méltatását. Sokoldalú és alapos esztétikai készsége tűnik ki e fejtegetésekből. Sokat tanult Kemény költészetének két legjelesebb méltatójától, Gyulaitól és Péterfytól. Néhány helyen az újonnan előkerült művekből vett bizonyosságokkal igazolja az említetteknek Kemény egyéb műveiből levont megállapításait vagy az ő szellemükben fejti ki Kemény költői tehetségének fejlődése ezen termékeiben megnyilvánuló jellemvonásait. Tanulmányai és önálló gondolkozása révén azonban tőlük függetlenül is bőségesen rendelkezik olyan szempontokkal, melyek e téren számos finom és termékeny megfigyelésre nyújtanak neki módot. Figyelemmel kíséri Papp, minő mozzanatót jelentik a felfedezett munkák Kemény írói fejlődésének. E körbe vágó megjegyzései közül nem egészen érthetek egyet azzal, hogy *A hírlapszerkesztő naplója* volt Kemény utolsó műve, melyben a költői alkotásnak alanyi alapjai szembeszökően tűnnek elő. Nézetem szerint ez a regény, a mennyire a fennmaradt csekély részből megítélhetjük, nem tekinthető ilyen éles határvonalnak Keménynek a művészi tárgyilagosság felé való fejlődésében. Legközelebb lesz alkalmam kimutatni, hogy Kemény a saját belső küzdelmeit jelentékeny mértékben beleviszi *Gyulai Pál* koncepcziójába is, és ebben a művében alig tudja jobban elleplezni alanyiságát, mint *A hírlapszerkesztő naplójában*; s ez természetes is, hisz a két mű nem más természetű, csak más fejlődési fokozaton jelentkező lelkiállapot terméke. Ha az alanyiság megnyilvánulásának a mértéke szerint akarunk határt vetni Kemény

költői fejlődésében, akkor a *Gyulai Pál*ban kell látnunk fejlődése első szakaszának a befejezőjét.

Hogy észrevételeimet összefoglalva ítéletet mondjak: Papp ismertetett tanulmányaiban a Kemény-irodalom becses gyarapodását látom.

(Czegléd.)

PAIS DEZSŐ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

J. Bolte und Polivka: Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. I. Band (Nr. 1--60.) Leipzig, 1913. 8-r. 556 l. Ára 12 M.

1912-ben volt száz éve, hogy a Grimm-testvérek kiadták *Kinder- und Hausmärchen*jeiket. Az első két kötetben a szerzők a meséket teljesen élethűen, minden kommentár nélkül úgy adták, a mint azokat a niederzwehreni mesemondóasszony ajkáról feljegyezték. A harmadik kötetben rendkívül nagy szorgalommal összefoglaltak mindent, a mit a tudomány akkori állásához mérten a mesék mitikus magyarázatáról, elterjedéséről és a variánsok összefüggéséről elmondhattak. Míg maguk a mesék rövid időn belül az egész németységnek közkincsévé lettek, addig népszerűsége nézve természetesen a harmadik kötetben foglalt jegyzetek velük lépést nem tarthattak. 1822-ben jelentek meg második és csak 1856-ban harmadik és utolsó kiadásban. Pedig mennyi történt azóta! A folklóre fellendülése különösen az összehasonlító mesetudományt fejlesztette hihetetlenül nagy és széleskörű diszciplinává, melynek eredményeit ma már egy ember alig tudja szemmel kísérni. Így az 1856-iki kiadás csakhamar elavultnak bizonyult, de nem volt senki, a ki a kibővítés munkájára vállalkozott volna. A kire egyedül számíthattak: Reinhold Köhler, idő előtt meghalt. De öröke nem maradt árván.

Tizennégy évvel ezelőtt Hermann Grimm atyjának és nagybátyjának idevágó jegyzeteit átadta az összehasonlító irodalomtörténet és néprajz nagymesterének, Boltenak, azon kéréssel, hogy rendezze sajtó alá az *Anmerkungen* új kiadását. Bolte a prágai Polivkával szövetkezve tizennégy évi fáradhatatlan munka után eleget tett e kívánságnak és így jött létre e mű, melyhez hasonló ez idő szerint nem mutatható fel seholsem.

A német szorgalomnak és egyetemességnek klasszikus példája e kötet. 556 lexikonalakú lapon csak 60 mesét tárgyal, a többit majd a következő kötetek tartalmazzák. Polivka adta a szláv, kaukázusi és középázsiai anyagot, azontúl minden Bolte mérhetetlen olvasottságáról tanúskodik. Nincs a világnak népe, mely ezen összehasonlításból ki-maradt volna, legyen az művelt vagy barbár, európai vagy polinéziai. Különös érdem gyanánt emelem ki, hogy a *magyar* variánsok is kellő számmal szóhoz jutottak, annál is inkább, mert Bolte, ki a magyar-nak mindig igaz barátja volt, nemcsak fordított, hanem eredeti gyűjteményeink, sőt folyóirataink anyagát is felhasználta. A következő

magyar gyűjteményekkel találkozunk: Arany, Arany-Gyulai, Berze Nagy, Erdélyi, Gaal, Gaal-Stier, Horger, Katona, Kálmány, Klimó, Kriza, Jones-Kropf, Mailáth, Pulszky, Sebestyén; folyóirataink közül az *Ethnographia*, *Keleti Szemle* és az *Ungarische Revue* dominálnak; ezen felsorolásból hiányoznak a magyarországi német és szláv gyűjtemények. Alig van mese, melyhez a magyarság nem járult volna egy-egy variánszal — ékes tanúsága a magyar nép mesegazdagságának és jele annak, mennyire közös forrásból származtak népmeséink.

Nagy kárnak tartom, hogy Boltet a Grimmek iránti tisztelete és saját szerénysége visszatartotta attól, hogy állást foglaljon valamely meseelmélet mellett. Csak itt-ott enged meg magának egy-egy czáfólgó megjegyzést, mint pl. mikor Vogtnak mitikus *Dornröschen*-magyarozatáról szól. Vagy talán czéltatosságból történt, hogy kissé hidegen és tartózkodva bánik az ó-ind mesékkel? Ezen a téren még kiegészíthető volna a *Hansl und Gretl*, melynek mutató-motívuma előfordul a *Sinhásanadvátrincikā*-ban és a *Vetálapañcarimsati*-ban is (l. *Ind. Stud.* XV. 216.), vagy a *König Drosselbartra* utalnak egyes motívumok a *Pañcalandachattraprabandha*-ban is, stb.

Bolte e műben rakta le munkás életének legjava eredményét. A tudomány nagy köszönettel adózik neki e műért, melynek értékét még jobban megnövelni lesz hivatva az utolsó kötetre ígért motívum-és típusjegyzék.

(Budapest.)

SCHWARZ FRIGYES.

Joseph Bédier: Les Légendes épiques, Recherches sur la formation des Chansons de Geste. 4 t. Paris (Champion), 1908—1913, 8-r., 429, 443, 481, 512 l.

Az 1865-ik esztendő nevezetes dátum a középkori francia irodalom történetére vonatkozó kutatások történetében. Ebben az évben jelent meg a huszonnégy esztendőös Gaston Parisnak, a ki atyjának, Paulin Parisnak, a szintén kiváló román philologusnak tanszékét a Collège de Franceban örökölte, *Histoire poétique de Charlemagne* című hatalmas műve. Ezzel kezdődik a nagy francia philologusnak négy évtizedre terjedő termékeny munkássága, ebben fejtette ki a francia epika keletkezésére vonatkozó nevezetes elméletét, melyhez azután bár némileg módosított formában élete végéig hűségesen ragaszkodott. Ez elmélet szerint az ófrancia hősköltészet nem a XI—XII. században született meg, mely időből maguk a fennmaradt hősköltemények valók, hanem jóval korábban a meroving és karoling királyok korában. A nagy történeti eseményekkel egyidejűleg, azok közvetlen hatása alatt támadtak ugyanis félig lírai, félig epikai természetű költemények, melyek többé-kevésbé módosulva évszázadokon át fennmaradtak. Ezeknek az epikus daloknak fejleményei, utóhatásai a chanson de geste-ek.

Ez elmélet, mely voltaképpen nem egyéb, mint alkalmazása az ófrancia hősmonda-költészetre a Wolf-Lachmann-Grimm-féle teoriának, Pio Rajna, Gröber, Paul Meyer, Ph.-A. Becker stb. többé-kevésbé eltérő mondámagyarázatai daczára lényegében a napjainkig megdönthetetlennek látszott. Általános volt a meggyőződés, hogy volt

egy gazdag karoling, esetleg meroving hősköltészet, csupán arra nézve voltak a tudósok nézetei eltérők, hogy ennek az elveszett, ősrégi költészetnek milyen volt a formája.

Ennek a népszerű s a közzelfogásba átment elméletnek czáfolására vállalkozott G. Parisnak legjelesebb tanítványa s tanszékének örököse Bédier, a ki annak idején a francia fabliaukról írt munkájában is szembeszállt mesterének felfogásával. Bédier hatalmas műve, melyben merész és eredeti álláspontját kifejti, jelentőség dolgában felülmúlja G. Parisnak *Histoire poétique*-jét és a genialis módszer miatt, mellyel a szerző a chanson de geste-eket boncolja, a hogy azokat a XI—XII—XIII. századi társadalmi és művelődési milieuban elhelyezi, a jövőben nemcsak a francia epika bűvárainak, hanem a világ összes mondakutatóinak mintául fog szolgálni. Megérdemli tehát, hogy e folyóirat hasábjain terjedelmesen ismertessük.

Bédier munkája négy vaskos kötetből áll. Az első kötetben a Vilmos-mondakörrel, a másodikban Girard de Roussillon-nal, Aiquin-nel, Ogierval, Raoul de Cambraival, a harmadikban a Turpin-krónikával összefüggő eposzokkal, főleg a Roland-énekkal foglalkozik s ez utóbbi kötetben ismerteti az ófrancia epika keletkezésére vonatkozó eddigi elméleteket, míg az utolsó kötetben Gormond és Isembard, Renaud de Montauban s több kisebb hősköltemény kerül sorra és ugyanitt összefoglaló fejezetek szólnak a hősköltemények állítólagos germán eredetiségéről stb. Kiemeljük, hogy Bédier nemcsak alapos tudós, hanem egyuttal kiváló író, azért művét, melynek nagy részét különben előadta a Collège de Franceban, nemcsak szakemberek, hanem laikusok is gyönyörűséggel olvashatják. Több fejezetében elsőrendű kritikusként bizonyul, a Roland-ének szerkezeti egységéről szóló fejezete például valóságos mestermű a maga nemében.

Bédier szerint a chanson de geste-ek nem a VIII—IX. századi eseményekkel egyidőben keletkezett énekek vagy eposzok maradványai. Azt sem véli lehetőnek, hogy a nagy hősök tetteinek emlékezetét a szájhagyomány, a népmonda évszázadokon át egészen a XI. századig fenntartotta volna. Szerinte a hősköltemények a XI—XII. században születtek meg, ennél fogva nem germán eredetűek, hanem a francia szellem önálló, eredeti alkotásai. Az a nagy vallásos és lovagias felbuzdulás hozta létre őket, mely a Spanyolországban s Keleten vívott keresztes hadjáratoknak szintén forrása volt. Teljesen e korszak szelleme jellemzi őket, teljesen e korszak életét tükröztetik vissza, ezét a dicső időszakét, melyben Franciaország az európai nemzetek élén halad.

E tétel bizonyítása végett Bédier sorba veszi mindama hőskölteményeket, melyeknek van némi mondai alapja. Azokat, melyek csupa fiktív hősről szólnak s melyek merőben költött eseményeket beszélnek el, szóval a melyek teljesen a költők képzeletének termékei, kizárja vizsgálódásai köréből. Mivel azonban ez utóbbiak a francia epika kevésbé értékes termékei, azért Bédier a figyelmét a legrégibb, legszebb, legbecsesebb hősköltemények közül egyetlen egy sem kerüli el.

Kimutatja, hogy ez utóbbiakban is elenyésző kevés a történeti elem. Így például a Nagy-Károly-mondakörben, mely körülbelül harmincz eposzt foglal magában, a százakra menő fiktív személy mellett

mindössze tizenegy hiteles történeti alak szerepel és pedig a következők: Nagy Károly, Pipin, Berta, Lajos, Roland, Turpin, Angilbert, Seguin, Didier, Ogier és Witikind. A huszonkét eposzból álló Vilmos-mondakörben négy történeti személy fordul elő: Lajos, Vilmos, Guiboure és Estormi. A szintén nagyterjedelmű lotharingiai monda-körben pedig Martell Károlyt, Pipint s még néhány teljesen másod-rendű szereplőt, egyáltalában nincs történeti személy. Ugyanezt mondhatjuk a Dvon-mondakörrel is. Nagy Károlylyal kapcsolatban a hőskölteményekben mintegy kétezer hős fordul elő, mindezek majdnem mind csupa költött alakok, még a nagy fejedelem tizenkét kedvenc pairje közül is csak egy élt. A mondaköltőknek fogalmuk sincs a Nagy Károly-korabeli történelemről, sőt nem is igen érdeklődnek iránta. Így például a történelem arra tanít, hogy Nagy Károly élete nagy részében harcban állt a szászokkal, a muzulmánok ellen viszont mindössze egyetlenegyszer vezetett egy három hónapra terjedő hadjáratot. A költészetben megfordítva áll a dolog. A szászok elleni háboruknak úgyszólván semmi nyoma benne, hanem ellenkezőleg Nagy Károly s a többi nagy hősök úgy vannak feltüntetve benn, mint a szaraczenok ellen küzdő kereszténység hősei és vértanúi, kik egész életüket e nagy ügynek szentelték. Mindez Bédier szerint azt mutatja, hogy a francia eposzok nem VIII—IX. századbéli történeti énekeken alapszanak, hanem a maguk egészében a XI.—XII. században keletkeztek. Egészen e századok érzelmi- és eszmevilága tükröződik vissza bennük, Nagy Károly, Roland s társai tulajdonképen XII. századi keresztény hősök. A mondaköltők épúgy nem ismerték Nagy Károly korát, a hogy a Parceval, Lancelot s a többi breton regény szerzői nem ismerték Arthur királyt.

Ha így áll a dolog, akkor az a kérdés, hogyan kerültek bele mégis a hősmondákba a hiteles történeti elemek s mi a magyarázata annak, hogy XI—XII. században élt költők érdeklődtek ama három-négyszáz évvel előbb élt hősök iránt, sőt hogy érdeklődött irántuk az énekmondók hallgatósága, a francia nép is? Bédier e kérdésekre is megadja a feleletet s feladatának ez volt a legkényesebb és legnehezebb része. Szerinte a hősmondák keletkezése egyházi befolyásra vezethető vissza s szoros kapcsolatban van a híres középkori búcsújáró helyekkel, vagyis miként a középkori francia drámának, úgy a hősmondaköltészetnek is az egyház volt a bölcsője. A nagy monda-hősök ugyanis egyúttal szentek is voltak, vagy legalább is az egyház által nagyra becsült férfiak, kiknek élettörténetét a mondaköltőkkel párhuzamosan a papok is megírták latinul. [Conversio Othgerii (Ogier) militis, XI. sz., Vita Sancti Wilhelmi, XII. sz., Gesta Gerardi (Girard de Roussillon) comitis, XII. sz., Turpini Historia Caroli Magni et Rotholandi, XII. sz., Vita sancti Reinoldi (Renaud de Montauban), XII. sz., stb.] E hősök holttestét vagy ereklyéit a papok a templomokban kegyelettel őrizték és mutogatták. Bédier huszonnyolc olyan templomot sorol fel, a mely a középkorban francia epikai hősök hiteles vagy hitelesnek tartott sírját tartalmazta. Aachenben volt Nagy Károlyé, Blayeben Rolandé, Gelloneban Vilmosé, a westfáliai Dortmundban Renaud de Montaubané, Meauxban Ogieré, stb. Ezenkívül még mintegy ötven más egyéb templomot ismerünk, melyek hasonló eredetű ereklyék birtokában voltak vagy melyeknek

papjai e hősokeket alapítójuknak, jötevéjüknek tekintették. róluk legendákat költöttek. Ezek a templomok kivétel nélkül azoknak az utaknak mentén voltak, melyek a középkori nagy zarándokhelyekhez (Compostela, Róma, Aachen, Vézelay stb.) vezettek. Ezek az utakon s ezeken a zarándokhelyeken, melyek a XI. századtól fogva örvendtek különösen nagy népszerűségnek, a hívők ezrei tolongtak, akik, mint számos adat bizonyítja, a jongleuröknek buzgó hallgatói voltak. Ezek az énekmondók összeköttetésben álltak a papokkal, felvilágosításokat kaptak tőlük a hősök életére nézve s velük együtt buzgón munkálkodtak azon, hogy az egyes hősök és búcsújáró helyek kultuszát fejlesszék.

Magukból a hőskölteményekből kiténik, hogy a jongleurök a Rómába, Compostelába stb. vezető utvonalakait pontosan, személyes tapasztalatok alapján ismerték, Spanyol-, illetve Olaszország többi része ellenben terra incognita volt előttük.

Mindezekből az is következik, hogy a chanson de geste-ek nem olyan misztikus módon keletkeztek, a hogy eddig elképzeltük. Nem a «tömeglélek» spontán termékei, hanem hivatásos költők öntudatos egyéni művei, nem úgy vannak különböző időből származó énekekből összeszerkesztve, hanem tervszerűen készült, egységes költői termékek.

Bédier munkája nagy feltűnést keltett a romanisták körében. A lelkesedők mellett akadtak természetesen skeptikusok is, a kik Bédier érvelését nem találják minden tekintetben kielégítőnek és nehezen tudnak meggyökeresedett kedvencz nézeteikről és meggyőződéseikről lemondani. Az bizonyos, hogy Bédier nagyon érdemes és valóban korszakalkotó munkát végzett és igaza van Ferdinand Lotnak, midőn így ír róla: «il y a quelque chose de changé dans le domaine des chansons de geste. Quantité de notions admises jonchent le sol comme feuilles mortes; certains procédés de travail sont condamnés ou périmés. Nous sommes à un tournant» (Romania, 1913. 5981.).

(Budapest.)

BIRKÁS GÉZA.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1914 május 13-ikán *felolvasó ülést* tartott, melynek tárgyai voltak:

1. *Czebe Gyula*: A veszprémi öltői oklevél görögségéről.
2. *Róssa Dezső*: Az angol regény Shakespeare korában.

A felolvasó ülést választmányi ülés követte, melyen Heinrich G. elnöklete alatt jelen voltak: Pap I. titkár, Bleyer és Láng szerkesztők, Császárs, Cserép, Fodor, Gragger, Gyomlay, Incze, Kempf, Némethy, Székely, Szigeti, Vértesy vál. tagok és Förster II. titkár mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint bevétel 11,027 K 47 f., kiadás 2347 K 34 f. — Alapítványok összege 11,084 K 80 f.

2. Meghalt Incze Béni r. tag.

3. Új rendes tagok 1914-től: dr. Mahler Ede egyet. tanár, Liszy Mátvás és Vézner Károly kegyesr. tanárok, Révész József Amadé czisz-

terczita tanár, Moravesik Gyula gyak. tanár (eddig rk. t.), dr. Sebestyén Antal tanár, Sziklay Gy. Sziárd premontrei tanárj., Cséfalvay Nándor jézustársasági tanár (aj. Láng), Prácer Albert eziszterczita r. lelkész, esperes (aj. Gyomlay), dr. Lersch Ernő áll. leánygimn. tanár (aj. Incze), Kántor Lajos tanárjelölt (aj. Hegedüs), Szilárd Leó főgimn. tanár (aj. Horváth János).

4. A külföld számára készülő «Értesítő»-re a szükségesnél nagyobb összeg irányoztatván elő, a választmány Láng indítványára elhatározza, hogy a megtakarítandó különbözet a Közlöny ívszámának gyarapítására fordíttassék.

5. Bleyer felszólalása után a választmány elhatározza, hogy az «Értesítő»-ben megjelenő tartalmi kivonatok német vagy francia nyelven szerkesztendők.

6. Egyéb folyó ügyek elintézése után az ülés véget ért.

— Nietzsche és a magyarság. Gimnáziumi éveit a későbbi nagy magányos (mint maga mondja: *solitudo continuata dulcescit*) a híres pfortai iskolában töltötte el, hol 17. évétől (1861) kezdve «szükek» valának számára a szigorú nevelőintézet falai. Az ébredező lélek rendes tanulmányaiából kitekintett és főleg Shakespeare, Byron és — a mint azt új életrajza¹⁾ ismét szóvá teszi — Petőfi voltak kedves költői (v. ö. Elisabeth Förster-Nietzsche: *Der junge Nietzsche*, Leipzig, Kröner 1912, 120—151. l.)²⁾. A magyar szabadságharc hősie tragikumá 1862-ben arra lelkesítette, hogy zeneművekben hódoljon Hungaria szellemének; februárban írja *Ungarische Skizzen* cz. három zenedarabját, júniusban *Ungarischer Marsch, Heldenklage* és augusztusban *Sei still mein Herz* cz. magyaros compositióját. 1863-ban egyik legkedvesebb zongoradarabja Schubert: *Divertissement à l'hongroise* cz. műve és ebben az évben egy költeményt is ír: *Der alte Ungar*. Már mint 20 éves bonni egyetemi diák nyolcz bájos dalszerzeménnyel kedveskedik karácsonyra (1864) anyjának és nővérének, melyek Schumann hatása alatt keletkeztek és ötnek Petőfi-vers a szövege. Ezek: *Unendlich, Verwelkt, Er winkt und neigt sich, Ständchen* és *Nachspiel*. Előadásukat illetőleg megjegyzi, hogy az elsőt kitörő szenvedelemmel, az utolsó *Nachspielt* egyszerűen, de méltósággal és fenséges lemondással kell énekelni. Barabás Abelnek Nietzsche és Petőfi viszonyát fejtegető tárczáiból (*Weimarische Zeitung* 1909. aug. 5. és *Frankfurter Zeitung* 1911. jan. 14.) látom, hogy a *Nachspiel a Félhők* cz. versciklus egy darabja, a *Verwelkt a Czipruslombokból a Te voltál egyetlen virágom* kezdetű vers, *Unendlich* végül *Te vagy, te vagy barna kis lány* cz. költemény alapján készült. Ugyancsak Barabás állapítja meg, hogy Nietzsche a Kertbeny-féle 1858-ban megjelent fordításból ismerte meg a nagy lírikust. Műveiben később már nem említi Petőfit, az öreg magyarra írt költemény nincs közölve versei között. De a weimari Nietzsche-Archiv, mely a szerencsétlen génusz minden emlékéért, tehát a zenedarabokat is őrzi, teljes felvilágosítást adhat Nietzsche magyar lelkesedéséről. Erdemes volna a Petőfi-dalokat ki is adni.

(Budapest.)

GERÉB JÓZSEF.

— Catullus 2. verséhez. Catullus kifogástalan interpretálása a philológiának azon vitás kérdéseivel tartozik, a melyeknek megfejtésével

¹⁾ R. M. Meyer: *Nietzsche. Sein Leben und seine Werke*. München, Beck, 1913. 8-r., 702 l. — V. ö. 117., 120., 204. lk.

²⁾ V. ö. EPhK. 1913, 423. l. (Sas Andor).

az egymás nyomába lépő nemzedékek — lucis cupidine — sorban megpróbálkoznak, de a melyek talán sohasem fognak teljesen tisztázódni. Ez a körülmény, azt hiszem, magyarázatául és egyben mentségül is szolgál a következő kísérletnek, a melylyel Catullus 2. versét új oldalról igyekszem megvilágítani az utolsó három sornak az eddigiektől eltérő felfogásával.

A szövegben is tettem egy lényeges változtatást. E szerint a szóban forgó költemény ötödik sora így hangzik: *Cum desiderio meo latente*. Ámbár a kéziratok legnagyobbbrészt *cum desiderio meo nitenti* formában adják az ötödik sort, s az összes másolatok alapjául szolgáló kódexben is ennek kellett állania (nem érte természetesen a másolatok közé a Thuanus-t), valószínű, hogy az archetypus szövege mégsem így hangzott.

1. Mert a kifejezés erőszakolás nélkül nem magyarázható, *desiderium* t. i. szerfelett ritka így concrete használva (Friedrich is csak két példát tud idézni rá Cicero leveleiből),¹⁾ ritka még a mellette álló jelző is, a melyet Catullus ezen kívül csak egy helyen használ: 61. 192: *Uxor in thalamo tibi est Ore floridulo nitens*, még pedig ekkor sem absolute, hanem az ore floridulo határozóval. Egyáltalában ritkák a *deliciae*, *desiderium*-féle concretisált elvont főnevek akkor, ha nem megszólításként állanak, hanem valamely mondatrésztül, függő esetben. 2. Ugyanennek a versnek első sorában van már egy azonos jelentésű szó: *deliciae*. Nagyon kétséges, hogy Catullus négy sorral alább ismét ilyenfajta kifejezéssel élt volna. Igen, ha pl. ezt a gondolatot akarta volna kifejezni: sicuti passer deliciae meae puellae, ita puella desiderium meum est. De különben aligha. 3. Az egész vers, a mint látjuk, a verébhez intézett allocutio, egyetlen mondat tulajdonképen, a melybe a költő egy bájos genre-képet illeszt bele: a madarával játszó szerelmes leány képét. Nem zavarja-e meg a hangulat egységét, vagy helyesebben mondva nem vonja-e el a tárgytól a figyelmet egy olyan erős fényű és szokatlan jelző, mint nitens? 4. Martialis I. 109. versének elején az ő szokásos modorában parodizálja költeményünket. Epen úgy *deliciae*-nak nevez egy kis kutyát, s hasonlóképen kibővíti a megszólítást genre-képpé. Most már meglehet, hogy az itt előforduló *desiderio*-nak (10. s.) semmi köze sincsen a miénkhez, de épen nem lehetetlen, hogy ide czéloz vele, a verssorban való elhelyezése legalább ezt sejteti. Ezt a *desiderium*ot pedig Martialis korántsem átvitt értelemben használja, hanem sensu quam maxime proprio. Ha tehát sikerült plausibilissé tennünk a *desiderio meo nitenti* kifejezés tarthatatlanságát, olyant kell keresnünk, a mely tartalmilag is valószínűbb legyen. Ha ezt írjuk: *desiderio meo latente*, az lesz a mondat értelme, hogy a leány irántam érzett rejtett vágyódásában kedves madárkáját dédelgeti. Kitünő pszichologiai megfigyelés jut ezáltal kifejezésre, a mely ez ideig egyedül a hetedik sorral jelezve (tum grauis acquiescet ardor) nem tudott úgy érvényesülni, mint mostan. Az archetypus *latente* formájából, úgy lesz nitenti, hogy valamelyik középkori kéziratban latente a-a nyílt alakban volt írva, a melyet a másoló az előtte álló l-lel együtt könnyen nézhetett magasra vont szárú n-nek és i-nek. Nitente azonban nem adott helyes értelmet, tehát az abl. abs.-ból csinált lubet mellé egy jelzős dativust. De az is lehet, hogy az e-nek i-vé változása már előbb megtörtént a szóvégi e-knek gyakori hanyag jelzése következtében. Az egyetlen fentmaradó nehézség a meo szokatlan használata. A genitivus obiectivust rendes körülmények

¹⁾ Túlságosan messze vezetne, ha a Thesaurus idézte 12—13 hely részletes elemzésébe is belebocsátkoznám. Tehát csak annak a megállapítására szorítokozom, hogy egy-egy horatiusi, liviusi és ovidiusi s a két cicerói kifejezés kivételével a többi mind későbbi korból származik: s ezek közül is csak tulajdonképen a Cicero-félék azonosak a miénkkel, — a többi háromban más értelmi árnyalatot látok.

között a személyes névmás gen.-a fejezi ki. De szórványos példákat az egész latinság területén találhatunk arra nézve, hogy a személyes névmás gen.-át a birtokos névmás megfelelő alakja helyettesíti. Hogy nehány esetet említsek: *Terentius*. Phorm; 1016. nám neque neglegentia tua néque odio id fecit *tu*. *Hec*. 788 eo, etsi scio pol etsi fore *meum* conspectum inuisum hodie. *Cic*. Pro imp. C. Pomp. 1 l.: quamquam mihi semper frequens conspectus *uoster*... *Liv*. 41. 23. 8... *bestiæ cibum ad fraudem suam* positum plerumque aspernentur. *Tac*. Ann. III. 16: *Caesar*... *suam* inuidiam tali morte quasitam. (sc. *questus est*.) Az utolsó példa különben a határterületre vezet bennünket, *sua inuidia* t. i. tulajdonképen *maga keltette gyűlöletet* jelent, de egészen természetesen érthetjük a kifejezést gen. obi.-ul is: *sua inuidia* = az ellene irányuló gyűlölet. Valószínűnek tartom, hogy az ilyen kifejezések voltak kiindulópontjai a tiszta gen. obi. szerkezetek poss. pronomennel való képzésének.

Sokat vitatott hely még ebben a költeményben a 6–7. sor is. A lubet szokatlan vonzata miatt némelyek solcicismussal vádolják a költőt. Az elhangzott vélemények kiegészítésül csupán az ismeretes horatiusi hely analog szerkezetére akarom felhívni a figyelmet: Sunt quos curriculo pulverem Olympicum collegisse iuvat *metaque*... Egyébiránt azt sem tartom kizártnak, hogy a nescioquid a solaciolumra is vonatkozik, ámbár ilyen esetekben inkább gen.-t kell várunk; ha csakugyan így áll a dolog, iocari és solaciolum egy vonalba kerülnek.

A nyolczadik sorban — az eddigi magyarázókkal ellentétesen — lappangó iróniát látok. A költő bizonyos megértő mosolylyal azt látszik mondani: «persze, bizonyosan lecsillapodik ekkor szenvedélyed, de te ezt csak úgy önámításkepen gondolod, én jobban tudom, hogy nem. De mégis szeretném — így fűzi tovább a gondolatot — ha nekem is sikerülne így elalattni sóvárgásomat. En t. i. a 9–10. sort így fordítom: Vajha úgy tudnék veled játszani, mint úrnőd, s meg tudnám könnyíteni lelkem gyötrő gondjait; vagyis sicut-ot inkább a cselekvés minőségére vonatkoztatom.

A fődolog azonban az, hogy ezt a verset is épen olyan hangulatúnak kell felfognunk, mint a következőt, a mely veréb haláláról szól. A megértő humor és szelid melancholia mondatja a költővel itt az utolsó három sort, a mely amott a qui nunc it per iter tenebricosum örök szép versszakát írja. Hogy erre az eredményre jussunk, megkívánja Catullus költői egyénisége, a kinek lelkében folyvást rezegnek a humor és melancholia húrjai, meg a két vers szoros tárgyi kapcsolata, s nem hiányzanak végül a formai követelmények sem. Credo leginkább irónikus mondatokat vezet be, s hozzá kitűnően illik az acquiescet futurumi alak.

A mi pedig végül *sicut* értelmezését illeti, ezt a cselekvés minőségére is vonatkoztatva még helyénvalóbbá válik az optativus irritus, — legottan megnövekedik előttünk az egész vers psychologiai távlatá, egyszerre epigrammatikussá élesedik ki a két záró sor, a mint ez Catullus művészetének igazán megfelel.

(Berlin.)

HARTYÁNI ZOLTÁN.

— Ének az gazdagrul. Horváth Jánosnak az EphK 329–332. lapjain megjelent dolgozatához kiegészítésül megjegyezzük, hogy a Thaly közölte éneknek a *Visio Philibert*-vel való kapcsolatát már jóval előbb megállapította Szilády Aron az Irodalomtört. Közl. XI. 1901. 82. sk. l.-ján. Katona Lajosnak az a cikke, melyre Horváth is hivatkozik (Akad. Ért. 1907. 500. sk. l.), figyelmeztet is erre, és így még sajnálatosabb, hogy a cikkíró figyelemben nem részesítette. Egyébiránt Szilády még több kapcsolatot is fölhoz: Nyéki Vörös Mátyás versét, Arany töredékét és Gyulai versét is. — Az a «pokolbeli siralom», melyre Horváth hivatkozik, mint Közlönyünk 1912. évf. 69. lapján meghatároztam, nem a *Visio*-val tartozik

össze, hanem a *Comico tragediáknak* részlete (v. ö. Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtára IX. 191. és 476. lapját.). — Érdemesnek tartjuk azt is megemlíteni, hogy Katona Lajos hagyatékában, mely most az Akadémia tulajdona, teljesen pontos, a változatokból rekonstruált forrásösszevetése van meg a Nádor kódex-beli *Visió*nak.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

— Válasz Alszeghy Zsoltnak, egyszersmind újabb adalék a *Gazdagrúl* szóló *Ének*hez. 1. Kezdjük az elején. Katona Lajos az Akad. Ért. illető helyén (1907:504. l.) szószerint ezt mondja: «érdekesebb a . . . *Visio Philiberti* v. *Fulberti*. Róla röviden már megemlékezett Akadémiánkban néhány évvel ezelőtt Szilády Áron, de mivel e tárgyról szóló érdemes dolgozata még nem jelent meg, kénytelen vagyok . . .», stb. Katona Lajos szerint tehát 1907-ig Szilády dolgozata *nem jelent meg*. Egy év múlva ismét foglalkozott Katona a *Visió*val, a Nádor-kódex (Ny. emlt. XV.) bevezetésében: Szilády dolgozatáról ekkor (1908) sem tud. Császár Elemér 1912-ben kiadta Katona Irodalmi Tanulmányait, köztük a Tülvilági látomásokról szóló értekezést is, még pedig ennek egy újabb, Katona kézirati hagyatékában talált átdolgozásából; ebben is (II. köt. 116. l.) csak azt mondja Katona, hogy Szilády említett dolgozata «még mindig nem jelent meg», s e téves állításhoz a kiadó sem csatolt helyreigazító jegyzetet. Mire «figyelmeztet» tehát Katona? Arra, hogy Sziládynak volna ugyan egy értekezése a *Visió*ról (s nem az *Ének*ről is, melyről Katona egyáltalán nem tud, vagy legalább nem tesz említést), de azt ne is keressük, mert *nem jelent meg*.

Én azonban kerestem, s annyit meg is állapítottam, hogy Szilády 1899 febr. 20-án tartott olyan felolvasást, mely a *Visió*val foglalkoztatott; e felolvasás címe: «Középkori latin versek magyar fordításairól» (Akad. Ért. 1899:146. l.). Innen kezdve kerestem az Akad. Ért. további kötetekben: nem találtam. Végig néztem az EPhK. évenkénti repertoriumát abban sem találtam, s nem is találhattam, mert *nincsen benne*. Ennyi negatívumban, hozzávéve Katona Lajos kategórikus kijelentéseit s Sziládynak *tacet: consentire videtur* hallgatását, azt hiszem, más is, sőt talán Alszeghy is megnyugodott volna. S ha kíváncsi rá valaki, hogy miért nincs benne az EPhK. repertoriumában (a hol is, ha benne volna, akkor az 1902. évf. 599. lapján, a mostani 1084. és 1085. számú adatok közt kellene lennie), megmondom: azért mert *nincs megemlítve azon folyóirat tartalomjegyzékében, sőt бүтүендес нүсмүтүтүжүбүн сөм, а мөлүбүн мөмүлөнт*. (Irodalomtört. Közl. 1901.) Így aztán kereshettem volna Szilády neve, vagy jelzése (Sz. Á.) alatt akár az itéletnapig is. Ezért nem tudott róla Katona sem. Mindezt érthetővé tesz az a sajátságos körülmény, hogy Szilády szóban forgó cikkének *nincsen címe, sem aláírása*, s így a tartalomjegyzék készítője elnézhette, sőt azt gondolhatta, hogy csak pótléka, függeléke Kanyaró Ferencz rövid cikkekéjének, mely után közvetlenül következik s melytől alig egy ujjnyi hézag választja el. (L. Irodalomtörténeti Közl. 1901: 82. l.)

Egyébként épen e most kifejtett furcsaságok mutatják, hogy cik kem főlöseges nem volt, hanem egyenesen szükséges és hasznos, hiszen Szilády becses cikke s vele együtt az *Ének a Gazdagrúl* annyira elszikkadt, hogy még Katona Lajos sem tudott róla. Szilády öt oldalra terjedő cikkében küölömben alig jut egy pár sor az *Ének*nek s így azt még az ő cikkének ismeretével is érdemes lett volna újból napvilágra hozni, annál is inkább, mert Szilády az *Ének*nek a *Visió*val való rokonságát csak állítja, de nem mutatja ki. Gyulai költeményét pedig csak félreértésből említi Alszeghy a *Visio* rokonai közt: Szilády nem oly értelemben hozza azt szóba.

2. Cikkemben csak a *Gazdagrúl* szóló *Ének*kel akarván foglal-

kozni, mellékesen jegyzetben említtem meg a Visiónak egy kath. énekkel való «meglehetősen elhalványult» rokon-jellegét. Alszegehy, fenti második észrevétele szerint, állítólag már kimutatta, hogy az ének «nem a *Visió*val tartozik össze, hanem a *Com.-Trag.*-nak részlete». Legjobb, ha azt, a mi Alszegehy illető cikkécskéjében megállapítás, szó szerint közlöm: «Erdélyi Pál két helyen is szól egyik XVII. századbéli énekes könyvünkről, Mihál-Farkas-gyűjteményről; annál sajátosabb, hogy a benne levő drámatörödéket a *Válaszúti Komédia* töredékének mondja, pedig a 25—28. lapokon levő részlet a *Comico Tragédiának* act. IV. sc 2.-ja». Egyéb *megállapítás* e kis helyreigazító közleményben (EPhK. 192:69.) nincs, s a *Visió* még csak mint szó sem fordul benne elő. Alszegehy tehát nem állapított meg semmi olyat, ami az én igen szerény állításommal ellenkeznék. Én a *Visio* s egy kath. ének kapcsolatáról szólok; ő egy drámatörödékről mutatja ki, hogy nem ennek, hanem annak a drámának a töredéke. Czikke, a mint címe is vallja, csak a *Comico tragédiához* szolgált adalékot, helyreigazítva Erdélyi Pálnak egy egyszerű elvételét, szó-botlását. No, most már igaz, hogy a drámatörödek magában foglalja az én kath. énekeket is, a 7. sorától végig, s ezenkívül a dráma egyik szereplőjének, Platonak néhány soros mondókáját. De semmi nyom sem árulja el, hogy Alszegehy *akkor* tudta volna, hogy a *Com.-Trag.*-nak e részlete, a gazdag pokolbeli siralma, valamely nyomtatott énekeskönyvbe is fel van véve, hiszen ő is, Erdélyi Pál is, meg Kövesi Lajos is, kikre hivatkozik, csak drámatörödekként ismerik. De cikkemet olvasva, minthogy éppen akkortájt foglalkozott a *Com.-Trag.* kiadásával, s annak szövege még friss emlékében volt, felismerte a jegyzetemben említett kath. ének s a *Com.-Trag.* illető részletének azonosságát, de a helyett, hogy a mit czikkem segítségével tudott meg, örömmel konstatálná, úgy adja, mintha ő már *akkor* (1912 jan.) mindent tudott volna, s nem késik hibáztatni mászátasomat. Hiszen ha én a *Gazdagról* szóló Éneket nem csupán feleleveníteni akarom, hanem minden lehető rokonát is kimutatni törekszem, a verses drámák irodalmában akkor sem Alszegehy mákszemnyi kis közleményére gondolok először, hanem Binder Jenő alapvető nagy tanulmányára (EPhK. 1898), s abban *időve* is (103. l.) megtalálom a mondott drámatörödek legjellemzőbb versszakait, oly felvilágosítások kíséretében, a minőket Alszegehytől kevésbbé várhatok. Külömben pedig hozzátehetem, hogy az az ének, melyet múltkor csak a *Cantus Cath.* 1703-i kiadásából idéztem, megvan a Kájoni-féle *Cantionale Cath.*-nak Balas Ágoston által «megjobbított» 1719-i kiadásában is. (630—633. l.)

3. Válaszom címében újabb *adalékot* is ígértem. A *Com. Tragédia*, cikkem megjelenése óta könnyen hozzáférhetővé vált a *Nemzeti Könyvtár*beli kiadásban, melyet éppen Alszegehy rendezett sajtó alá. A második felvonás három első jelenete, nemcsak igen szoros tartalmi, hanem elvéve *szövegszerűnti* egyezést is mutat az *Ének a Gazdagról* cz. költeménnyel; s e résznek közvetlen folytatása és befejezése az a pokolbeli siralom, melyet én egy kath. énekeskönyvbe találva, a *Visio* távoli rokonának sejtettem, s melyről Binder Jenő megállapította, hogy nem eredeti eleme a Lázár-drámáknak, hanem csak a Krüginger-féle drámában (1555) bukkant fel először. (EPhK. 1898:103. l.)¹⁾ Újabb probléma elé vagyunk tehát állítva: meg kell magyaráznunk a *Com.-Trag.* II. felvonása s az *Ének a Gazdagról* kapcsolatát, származásbeli viszonylatát; s tovább menve föl kell vetnünk a kérdést: van-e s minő kapcsolat van általában a Lázár-drámák (mert a *Com.-Trag.* az) s a *Visio Philiberti* között? Az említett kapcsolat bizonyítására úgztal csak ennyit: a *Com.-Trag.*-nak csak ez a

¹⁾ A Lázár-drámáknak kiváló újabb hajtása Hugo von Hofmannsthal *Jedermannja* (1912). Ennek azonban más a megoldása s így a pokolbeli siralom el is marad.

felvonása van tizenkettős sorokban írva: ilyenben van az *Én. a Gazd.* is (bár itt rímtelenül); az angyal, mint halállírnök, nem szerepel a Visióban, de az *Én. a Gazd.*-ban igen, s ép úgy a *Com.-Trag.*-ban; a mi pedig a szöveget illeti: *Com.-Trag.* (Alszeghy kiad. 181. l.): «Nem tudd-é, az éjjel megkerik lelkedet?»: v. ö. *Én. a Gazd.* 7. vsz.: «Tudod e megh kerik ma az te Lölködet». — *Com.-Trag.* (id. kiad. 189. l.): «Isten igéjére igen ritkán mentél.» V. ö. *Én. a Gazd.* 12. vsz.: «Isten igeiére hogy nem igiekeztél.»

Van tehát komoly teendő elég, s jobb, ha egymás segítségére szerezny «adalékok»-at közlünk, mintha mulasztáson akarjuk rajta kapni a másikat, kivált mikor ezt csak az igazság és méltányosság kárával tehetjük.

(Budapest.)

HORVÁTH JÁNOS.

— Új könyvek.

Annales de la Société Jean-Jacques Rousseau. Tome IX. 1913. Genève, A. Jullien éditeur. 8 r. 291 l.

E kötet, a mely az 1912. év irodalmának és R. val kapcsolatos eseményeinek óhajttüköre és krónikása lenni, különösen bőven talált mind az irodalom, mind a krónika számára följegyezni valókat, hiszen az 1912. év a R. születésének 200 éves fordulója volt, a melyet a művelt világ mindenütt kegyeletes érzések közt ünnepelt meg. E körülmény okozza, hogy ez évkönyvnek több mint két harmad részét a jubileumi év irodalmának és krónikájának — az évforduló alkalmával tartott ünnepélyeknek, előadásoknak, hirlapi megemlékezéseknek — ismertetése foglalja el. Ezeket a következő tanulmányok és értekezések előzik meg: P. M. Masson: Mme d'Épinay, Rousseau és Diderot Quinault kisasszonynál (Épinayné kéziratoss emlékiratai alapján részletes előadása azon jelenetnek, midőn R. az Isten káromlása ellen tiltakozott); W. Olszewicz: A Considérations sur le gouvernement de la Pologne krakói kézírata; P. M. Masson: kronológiai kérdések R. egyes életeseményeire és műveire vonatkozólag (a Charmettes-be való érkezés, a Duginnének készített emlékirat, a Nyelvek eredete s a *Contrat social* első fogalmazása, a kijelentési allegoria keletkezése); F. Baldensperger: Mme Montolieu meséje R.-ról és a csizről; D. Mornet: Az új Héloïse XVIII. századbéli kiadásai (61); kiadatlan R.-levelek (4 db.). A könyvismertetések rovatában Magyarországot Barta S. és Adorján A. művének és Alexander B. R.-emlékezésének ismertetése, a krónika-rovatban (Autriche-Hongrie cím alatt) több heti és napilap jubileumi cikkének felsorolása képviseli.

r. l.
A. W. Aron, Die «progressiven» Formen im Mittelhochdeutschen u. Frühneuhochdeutschen. Frankfurt a. M., Baer et Co., 1914. 112 l. 3 M.

Témája az ú. n. «progressiv» alakok [i. e. a *sein, werden* s más intranszitiv és transitív igékkel kapcsolatos participiális és infinitívális konstrukciók] használata a kfn. és a korai úfn. irodalomban, relativ gyakoriságuk feltüntetése s syntaxisuk megvilágítása [1—57 l.] s az ide vágó — nem teljes, de a dolog definitív elbrálásához elégséges — anyaggyűjtemény közlése [58—112 l.].

sch. j.
Chr. Beck, Die Sprachwissenschaft an den höheren Schulen. Bamberg, Buchner, 1914. 11 l. 60 f.

Gimnaziális nyelvtanítás lehetőleg nyelvtudományi alapon! sch. j.
Chinard, Gilbert: L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française au XVIIe et au XVIIIe siècle. Paris, Hachette, 1913. K. 8-r. VIII + 445 l.

A szerző czélja — egy előző munkájával (*L'Érotisme américain dans la littérature française au XVIe siècle.* 1911.) kapcsolatosan — kimutatni és fejlődésükben föltüntetni azoknak a társadalmi eszméknek irodalmi szárait, melyek Montaignetől Rousseauhoz és követőikhez vezetnek. A vademberek erkölcsének optimista és ideális fölfogását a misszioná-

riusok és utazók közvetítették. A XVIII. század filozófusai nyomán főképp a drámában jutnak kifejezésre ezek az eszmék. Az idetartozó művek részletes tárgyalását hasznos időrendi bibliográfiával zárja be a szerző. Könyve, az exotizmus hozzánk is eljutó áramlata révén, a magyar irodalom kutatóit is érdekli (v. ö. EPhK. 1914. 107. l.).

R. Kühner, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*. 2. Bd.: *Satzlehre*. 2. Aufl. in 2 Teilen neubearb. von *C. Stegmann*. 2. Teil. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1914. VIII + 738 l. 14 M.

A Kühner-féle nagyszabású latin grammatika 1. kiadása (1877—1879) óta több mint 40 év telt el, míg 2. kiadása megjelenhetett. Az 1. kötetet [Elementar-, Formen- u. Wortlehre. 1912] Fr. Holzweissig dolgozta át, a 2. kötetet [Satzlehre] C. Stegmann és pedig két részben, a melyek közül az első (1912) az egyszerű mondat syntaxisát foglalja magában, a most megjelent második az összetett mondatét. A Stegmann-féle átdolgozás, mint az eredeti is, főképpen a class., jelesül az iskolai autorok nyelvhasználatát tartja szem előtt s így mint «Nachschlagewerk» gazdag anyaga folytán a gyakorlati nyelvtanítás szempontjából bajosan nélkülözhető segédeszköz. Az első rész becsülettel állotta meg helyét a szakkritika előtt s minden oda mutat, hogy a jelenlegi második rész sem fog az első mögött maradni. Ellenben a Holzweissig-féle átdolgozás összehasonlító nyelvtudományi részleteinek megbízhatatlansága folytán fölötte óvatosan használandó.

sch. j.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Barta Mór: *Etimológiai csevegések. Népszerű nyelvészeti cikkek*. Losonc, 1914. 8-r. 148 l.

Barta könyvecskéje az *Uránia* és az *Izr. Magy. Irod. Társulat* évkönyvében megjelent nyelvészeti cikkeinek bővített összefoglalása. Nem tudományos könyv, nem is lép fel ily követeléssel: népszerű csevegés a nagyközönség számára. Négy fejezetre osztva tárgyalja: 1. az olyan nálunk közkeletű idegen szavak etimológiáját, «a melyeknek érdekesebb etimológiájuk van»; 2. a népetimológia jelenségét; 3. idegen eredetű szólásmódokat és kifejezéseket; 4. bibliai eredetű szállóigéket. Fejtegetései egy-két közkezen forgó magyar munkát kivéve mind idegen, jobban mondva német könyvre támaszkodnak. Ez az oka, hogy a tárgyalt szavak és kifejezések közt bőven akad olyan is, melynek kevés vagy semmi köze sincs a magyar nyelvhez; egyáltalán alig érzik meg a könyvön, hogy magyar könyv volna magyar közönség számára. Ha legalább a magyar nyelvészeti folyóiratokból is kiszedte volna az idevaló anyagot, akkor egy kissé más színe volna a munkának. A szavak és kifejezések származtatásában nincs semmi határozott rendszer; majd a közvetlen átadó nyelvet idézi forrásként, majd több európai nyelvet, melyben a szó előfordul, majd csupán a végső, forrásmunkái szerint első eredetet. Nekem az a véleményem, ha már az ember könyvvel lép fel, akár csak népszerűvel is, a népszerűsítést sokkal komolyabban kell felfogni. Az előadás módja lehet könnyed, csevegésszerű, az anyag azonban legyen a tudománynak leszűrt, biztos eredménye.

Byron Childé Harold zarándokútja. Ford. s jegyzetekkel ellátta *Torkos László*. Budapest. Lampel. 1914. 203 l. Ára 3 K.

Byronnak ez a nevezetes műve mindeddig nem volt meg nyelvünkön (Bickersteth Johanna sikertelen kísérletétől el kell tekintenünk), csupán részletfordításokkal rendelkezünk. Így a buzgó fordító keveset építhetett az elődök munkájára. S ez tagadhatatlanul megérik fordításán, mely bizony nem egy helyütt nekézkes, fárasztó. Úgy tetszik, hogy a kis lírai betétek tolmácsolásában sokkal szerencsésebb: különösen kitévő a II. énekbeli albán harci dal (Tamburgi, Tamburgi, ha hí a szavad). Teljes elismerést érdemel azonban az a gond, melyet az eredeti gondolatkinésé-

nek visszaadására fordít. Hűség tekintetében összes Byron-fordítóink között az első hely illeti meg. Tartalmi hűséget alakival egyesít, a midőn megtartja az eredetinek költészetünkben oly idegen Spenser-stanzáit is. *Turkos* számos rövidre fogott, de pontos jegyzetet is adott a magyar Childe Harold mellé, a mi kivált helyi vonatkozásoktól úgy megrakott költeménynél igen hasznos. Ezelőtt 10 évvel: 1904-ben a Kisfaludy-Társaság Széher Árpád jutalmáért két teljes és egy töredék Childe H. fordítás versenyzett (Kisf.-Társ. Évlapjai XXXIX. 207.). De csak az utóbbi keltett figyelmet és szerzője, Mikes Lajos (fordításából nagyobb mutatvány még 1897-ben jelent: Jelenkor 1897. 16—19. sz.) fel is szólítottott műve befejezésére. Az angol Ch. H.-ot (1812) az első magy. Ch. H. jó száz év múlva követte; kívánjuk, hogy a második magyar fordítás ne várásson addig magára. *k. l.*

Une poésie française en l'honneur de François Rákóczi. Réimprimée par André Leval. Budapest, G. Ranschburg, 1914. 8-r. 13 l.

Lenyomata a párizsi Bibliothèque Nationaleban őrzött köv. ritka és kevésbé ismert nyomtatványnak: D. Fournaux abbé: *Le prince Ragotzi ou le Modèle d'un véritable héros*. Paris, 1714. (Pierre Prault), 8-r. 8 l., melyben a szerző a hősookról szóló általános bevezetés után Rákóczit magasztalja s néhány csatájának színhelyét említi föl. *h.*

Loósz István: Ady Endre lírája tükrében. Tanulmány. Szabadka, 1914. K. 8-r. 92 l. 2 K.

A tanulmány szerzője Ady költészetének vezető eszméit és indítékeit keresi. Nézete szerint Ady gondolatvilágán a nemzetközi szocializmus programja s a francia dekadens költészet hagyott nyomot; a költő beteges idegeit a pénz imádása, a gyilkos mámor, a romboló érzelmi szerelem izgatja, s ködös sejtelmek között itt is, ott is felbukkan a halál és istenség gondolata. A költői világnézet kutatói gyakran járnak úgy, mint a kik virágból akarnak illatszeszt facsarni s csak gyűrött szirmokat szorongatnak kezükben Ady bírálót különösen fenyegeti ez a veszély, minthogy Ady költészete nagyon hasonlít a mesterséges illatszerrel belocsolt virághoz. Loósz nagy tárgyiasággal s a gyakorlott elemzőnek jártasságával akart Ady költészetének világában rendet teremteni, s hogy ez nem igen sikerült neki, annak oka pusztán Ady egyénisége. Itt a legellentetesebb eszmék küzködnek egymással, s a költői hangulatot gyakran zavarja meg modoroság, úgy hogy a szimbolum legtöbbször nem is a gondolat kifejezője, hanem a lélek támoltságának takarója. Hogyan higyjünk a proletár forradalmi kiáltványának, ki maga is rabja a pénznek s a mesterkelt élvezeteknek? Hogyan értsük meg az Übermensch göggyét, ki a megvetett tömeg tapsai után eseng? Loósz új értékeket vár Ady költészetétől irodalmunk számára, de tanulmánya arról győz meg bennünket, hogy Ady inkább imbolygó, mint vezető egyéniség, inkább romboló, mint alkotó erő. *p. f.*

*Német Philologiai Dolgozatok, Budapest, Pfeifer 8-r. 1914.

IX. *Czinkotsky Jenő*. Oswald újbányai jegyző német verses elbeszélése a XIV. századból. 68 l. 2-50 K.

X. *Schwartz Elemér*: A rábalapincsközi nyelvjárás hangtana. 131 l. 4-50 K.

**Nemzeti könyvtára*, A Kisfaludy-Társaság, Budapest. Franklin. 1914. Az első sorozat. Hat kötet. 30 K.

Révész, André: Le jeune mouvement littéraire en Hongrie. (Különny. La Vie des Lettres 1914. évf. 145—154. l.)

A tárgyalás középpontjában Ady Endre áll, kinek költészetét nem elfogultan méltatja, bár igazi értékeit nem emeli ki helyesen. A cikk többi része alig több semmitmondó nevek felsorolásánál; irodalomtörténeti fejtegetéseiben pedig akadnak téves állítások is, mint pl. az, hogy a magyar irodalom 1867-ig, néhány ritka kivételt leszámítva, csak vallásos, tanító s politikai tartalmú, vagy hogy mai költészetünk tárgya «a munkás, kishivatalnok, a diák s a félvilági nő». Valóban szükség volna mai irodalmunknak tárgyilagos külföldi ismertetésére, de személyes hiúságok kielégítését célzó szubjektív ítéletek közlésének nem sok hasznát látjuk. *th.*

Schiller Ottó: A szépség lényege és értéke. (Modern Könyvtár 387—388. sz.) Athenæum kiad. év n. K. 8-r. 44 l.

A kis füzet továbbfejítése kíván lenni annak a bevezetésnek, mely a szerző tollából ugyane vállalat 143—149. számaként megjelent. (L. bírálatát 1913. évf. 36. l.) Megállapítani igyekeznek a maximális intenzitású átélés körülményeit és vonásait és ezeknek alapján az esztétikai átélés ilyen intenzitásának mondja. A kifejtés seummivel sem világosabb és meggyőzőbb, mint nagyobb tanulmányában; megvan benne a túlságosan elméleti esztétikának minden hibája, annyira, hogy fejtegetésében csak egy példa van, az is ilyen általános: ha pirosat élek át. Mivel fejtegetéseinek fölépítése ilyen konkrét alapot nélkülöző, eredménye is csak annyiban fogadható el, a mennyiben azt Kant óta ismerjük és idézgetjük. *azs.*

G. L. Strachey: A francia irodalom főirányai. Átdolgozta Schöpflin Aladár. Budapest, Franklin-Társulat. 1914. 168 l. 1-60 K.

Strachey angol műve (*Landmarks in french literature, Home university library of modern knowledge*), melyet Schöpflin a Franklin-Társulat *Kultúra és tudomány* című gyűjteménye számára kivonatossan lefordított, igen élvezetes, népszerű modorban írt olvasmány. Az a hibája, hogy a középkort kissé felszínesen, a tizenkilencedik század második felét pedig túlröviden tárgyalja. A fordítás általában véve sikerültnek mondható. Akadnak azonban itt-ott benne a megfelelő tárgyismeret hiányából eredő hibák, ilyen például az, midőn a fordító Chrétien de Troyes-ről mint sikereiben gazdag «énekesről» s Ch. de T. «udvari románczairól» beszél. Zavarólag hat, hogy a francia idézetekben a tulajdonnevekben sok a sajtóhiba. Az angol eredetiben meglevő tartalomjegyzék s a névmutató a magyar fordításban is elkelt volna. *bg.*

Vajda Viktor: Rousseau és Kölcsey. Budapest, Pátria r-t. 1914. 8-r. 29 l. 1 K.

Kritika nélkül és az újabb R.-irodalomnak minden behatóbb ismerete nélkül írt. olykor tárgyától messze csapongó dolgozat. Az előbbi mutatják az efféle túlzások: «Kölcsey művei fölének R. műveivel, legalább oly értékesekek», «K. nem csekélyebb tehetséggel és tudománnyal» (rendelkezett, mint R.); — az utóbbinak bizonyágai, hogy Sauttersheim egyéniségével és életsorsával szerzőnk még mindig nincs tisztában, hogy nem tudja, vajjon R.-nak *Considérations sur le gouvernement de la Pologne* (1772) cz. műve megjelent-e, stb. A mi R. és K. egyéniségének, pályájának és irodalmi műveik jellemének összehasonlítását illeti, ebben — több helyes észrevétel mellett — több helyt felszínes hasonlatossághoz jut, azonban majdnem teljesen mellőzi az eltérő vonások kiemelését, s aztán egy szót sem ejt Kölcseynek R.-val való foglalkozásáról, R.-nak reá gyakorolt hatásáról. *r. l.*

**Volf György* összegyűjtött Munkái. Kiadja a M. Tud. Akad. Támogatásával dr. Demeczky Mihály. II. kötet. Budapest, Franklin-társ. 1914. Ára 10 K. 8-r. 373 l.

Wildenbruch: A boszorkányok dala s egyéb balladák. Ford. Körös Endre. Budapest, Franklin-társ. 1914. K. 8-r. 69 l.

Zambra L.: La barzelletta «Lassa far a mi» in un codice della Biblioteca Comunale di Budapest. (Különnyomat az Olschki-féle *Bibliothica* XV. évfolyamából.) Firenze, 1914. 4-r. 6 l.

A szerző közli a budapesti Városi Könyvtár kiadatlan Zichy-kódexéből a *Lassa far a mi* kezdetű XV. századi ismert szatirikus dal egy rövidebb változatát, mely néhány érdekes szövegtérést tartalmaz. Bevezetesként röviden ismerteti a költemény keletkezésére és szerzőjére vonatkozó irodalmat. *k. gy.*

Zolnai Béla: Szigligeti «Szökött katoná»-jának külföldi elemei. Adalék a drámatípusok történetéhez. Különnyomat az EPhK. 1914. évf.ből. Budapest, Franklin, 1914. 8-r. 54 l.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1913-BAN.

Az összegyűjtött anyag ez összeállításánál a következő rovatokba van osztva:

I. *Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnografia.*

II. *Esz­tétika és műtörténet.* 1. Esztétika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Színészet.

III. *Philologiai paedagogia.* 1. Általános irányú cikkek (nyelvtanításról, olvasásról, írásról). — 2. Magyar nyelv. — 3. Klasszikus nyelvek. — 4. Német. — 5. Francia. — 6. Orosz. — 7. Művészi oktatás.

IV. *Finn-ugor nyelvek.*

V. *Indogermán nyelvek.*

VI. *Keleti nyelvek* (arab, héber, török, egyiptomi).

VII. *Magyar nyelv és irodalom.* 1. Bibliografia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvetettek a szépirodalmi művek és a színművek bírálatai is. Ez utóbbiaknál csak az első előadás napja van megjegyezve. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes írókról. — 4. Magyar nyelvészet (a végén: egyes szókról és szólásokról). — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek és irodalmak:* 1. Általános irányú dolgozatok. — 2. Görög történet s régiségek. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög írók. — 4. Nyelvészet. — 5. Latin történet s régiségek. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin írók. — 7. Nyelvészet. — 8. Latin nyelvtanok s olvasókönyvek. — 9. Magyarországi régészet.

IX. *Germán nyelvek és irodalmak.* 1. Német. — 2. Nyelvészet. — 3. Tankönyvek. — 4. Svéd-norvég-dán-holland. — 5. Angol. — 6. Nyelvtanok.

X. *Rómán nyelvek és irodalmak.* 1. Francia. — 2. Tankönyvek. — 3. Olasz, spanyol és portugál. — 4. Tankönyvek. — 5. Oláh.

XI. *Szláv nyelvek és irodalmak.*

XII. *Vegyes.*

I. Általános nyelvészet, irodalomtörténet és ethnografia.

a) Általános nyelvészet és irodalomtörténet.

1. *Balassa József.* A hamburgi fonétikai laboratórium. Nyelvőr 351—353. l.
2. *Bíró, Dr. L. A.* 31. Mitteilung der Phonogramm-Archiv-Kommission. Magyarische Sprach- und Gesangsaufnahmen. (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. 173. Bd. 6. Abh.) Wien, A. Hölder, 1913. (8-r. 38 l.)

3. *Busse, Carl*. Geschichte der Weltliteratur. II. Bd. 1913. — Ism. Heinrich Gusztáv. Ung. Rundschau 690. l.
4. *Csúri Bálint*. A nyelvtudomány ismeretelméleti vizsgálata. Besztercebánya, 1913. Hungária ny. (8-r. 32 l.) 1 K.
5. *Dauzat, Albert*. La philosophie du langage. 1912. — Ism. Rubinyi Mózes. Nyelvtudomány IV. 237—240. l.
6. *Gombocz Zoltán*. Hangutánzás és nyelvtörténet. M. Nyelv 385—391. l. [209—216. l.]
7. *Gulyás Pál*. A szellemi munkásság szervezése. Könyvszemle
8. *Guenter, H.* Die christliche Legende d. Abendlandes. 1910. — Ism. Marmorstein Artur. EPhK. 196—198. l.
- 8a *Heinrich Gusztáv*. Elnöki megnyitó beszéd. EPhK. 128—130. l.
9. *Holtermann, Dr. K.* Kurze Geschichte d. Weltliteratur. — Ism. Szekeres Fibián. Kath. Szemle. 347. l.
10. *Hornyánszky Gyula*. Emlékbeszéd Zeller E. fölött. 1912. — Ism. Zivuska Jonó. EPhK. 184—186. l.
11. *Huszi József dr.* Adalékok az irodalomtörténeti módszer kérdéséhez. 1912. — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 777. l.
12. *Ignotus*. Világirodalom. Nyugat II. 271—278. l.
13. *Kassowitz T. Bruno*. Szellemi áramlatok a XVI. század derekán. 1912. — Ism. Századok 388. l. [III. 429—448. l.]
14. *Lengyel Ernő dr.* Az ujságfejlődés és az ujságíró. Magy. Figyelő
15. *Leyen, Friedr. v. d. u. Zaunert, Paul*. Die Märchen der Weltliteratur. 1913. — Ism. Dr. Roth L. Pest. Lloyd 65. sz.
16. *Ljustin, Jovan Pl.* Problema internacionalnog jezika. Letopis Matice srpske. 296. knj. 63—71. l.
17. *Ostwald, W.* Sprache und Verkehr. 1911. — Ism. Szabó Ignác. Magy. Pædag. 240—243. l.
18. *Robiesek Pál*. Teljes esperanto-kulcs. I. rész. Az esperanto teljes nyelvtanának rövid összefoglalása. II. rész. Esperanto magyar szótár. Budapest, Kókai (32-r. 64 l.) 20 fill.
19. *Rosset, Th.* Recherches expérimentales pour l'inscription de la voix parlée. 1911. — Ism. Gombocz Zoltán. Nyelvtudomány IV. 317. l.
20. *Rózsa D.* Thomson és a természetérzék. 1912. — Ism. Litzkó Hugó. EPhK. 273. l. [189—213. l.]
21. *Rubinyi, M.* Das Problem der Weltsprache. Ung. Rundschau
22. *Sebestyén Károly*. Theodor Gomperz 1832—1912. EPhK. 65—81. l.
23. *Seydl Károly*. Az «Esperanto» nemzetközi segédnyelvről. Besztercebányai Hirl. 19—21. sz.
24. *Szabó Sándor dr.* A művelt közönséget érdeklő néhány nyelvészeti kérdés. Balassagyarmati főgimn. 1912/13. értes. 3—23. l.
25. *Szentkereszty Zsigmond dr. br.* Az internacionális nyelvről. Budapest, 1913. Athenaeum. (8-r. 22 l.)
26. *Szentkereszty Zsigmond dr. br.* Az Idointernacionális nyelv nyelvtana és szótára. Budapest, 1913. Toldi L. (8-r. 102 l.) 1 K.
27. *Téglás Odön*. Az ujságírás története. Tolnavármegye 100. sz.
28. *Tömörkényi Dezső*. A renaissance. (Irodalmi és művelődéstörténelmi tanulmány.) Nemz. Kultúra 303—310., 393—400., 427—431. l.
29. *Zamenhof Lajos dr.* A népek és a nemzetközi nyelv. Csiki Hirl. 16., 17. sz.

b) Ethnografia.

30. *Acs Lipót*. A Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya és művészeti kultúránk. Magy. Iparművészet 358—368. l.
31. *Alapi Gyula dr.* Bűbájosok és boszorkányok Komárom vármegyében a XVIII. században. Komárom 23—36. 121—142. 163—186. l.
32. *Alexich Bogolyub*. Óstelep Torontálban. (Az orolyi óstelep Felsőaradi mellett.) Torontál 295. sz.
33. Arad vármegye és Arad szab. kir. város monographiája. Szerkesztette (1905 óta) dr. Somogyi Gyula. III. köt. első felének II. része. Arad sz. kir. város és Arad vármegye községeknek leírása. Irta dr. Somogyi Gyula. Arad, 1913. (8-r. VIII l., 2 lev., 246 l.) — Ism. Körmendy Viktor. Budap. Hirl. 289. sz. — dr. Gyórfy István. Néprajz. Értes. 359—361. l.
34. *Baár Tibor*. A csángók irodalma Pesti Hirl. 262. sz. [4—19. l.
35. *Babinger, Franz*. Ein schriftgeschichtliches Rätsel. Keleti Szemle.
- 35a *Babinger Ferencz*. Konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből. Ethnogr. 129—139. l. — Sebestyén Gyula. Glosszák a konstantinápolyi nyelvemlékekhez. U. o. 139—146. l.
36. *Balch, E. G.* Slavische Einwanderung in den Vereinigten Staaten. Übers. v. Dr. St. v. Philippovich. — Ism. Hšk. Prúdy 16—19. l.
37. *Bán Aladár*. Paraske asszony, a finnek híres énekmondója. Ethnogr. 119. l.
38. *Bán Aladár*. Medvetisztelt a finnugor népeknél, különösen a lappoknál. U. o. 205—222., 332—348. l.
39. *Banner Benedek dr.* Adatok Ság község ethnográfiájához. — Ism. S. Délmagyar. Közl. 35. sz.
40. *Banner János dr.* Békési cigánylakások. Népr. Értes. 308—311. l.
41. *Barabás, dr. Abel v.* Psychologie der ungarischen Rasse. Neues Pest. Journ. 90. sz.
42. *Barabás Atala*. Ósmagyar élet a Felső-Dunavidéken. Budapesti Hirlap 175. sz.
43. *Barabás Atala*. A lappok közt. Pesti Hirl. 82. sz.
44. *Barabás Endre*. A csángókról. Déva és vid. 52. sz.
45. *Baranyai József dr.* Komárom megye etnológiájához. Komárom 50—54. l.
46. *Baranyay József dr.* A csallóközi aranymosás. 1911. — Ism. dr. Beluleszkó Sándor. Népr. Értes. 178. l.
47. *Bartók Béla és Kodály Zoltán*. Az új egyetemes népdalgyűjtémény tervezete. Ethnogr. 313—316. l.
48. *Bartucz Lajos dr.* Göcsej és Hetés népének anthropológiájából. U. o. 9—19. l.
49. *Bartucz Lajos dr.* A jászdósai honfoglaláskori koponyákról. Craniológiai tanulmány. Népr. Értes. 334—358. l.
50. *Bászeli Ernő*. Az oberammergaui passiójáték. Győri főreálisk. 1912 13. 9—49. l.
51. *Bella Lajos*. Óskori kultúra Magyarországon. Pesti Hirl. 117. sz.
52. *Bellosics Bálint*. Adatok a bácsbodrogmegyei sokácok tárgyi néprajzához. Népr. Értes. 296—303. l.

53. *Benisch Arthur dr.* Magyarország szláv népei. Pesti Hirl. 224., 230., 235. sz.
54. *Bergmann, Dr. Hugo.* Die Sagen der Juden. Pest. Lloyd 218. sz.
55. *Bodrogi János.* Alsófehérmegyei honfoglaláskori leletek. — Ism. Nagy Géza. Arch. Értes. 268—275. l.
56. *Bothár Dániel.* Ein gereimter Dialog wider den Gregorianischen Kalender vom Jahre 1584. Ztschr. Ver. f. Volkskunde 1913 I. 81—88. l. [43—47. sz.]
57. *Brassai Imre.* A romániai csángók szomorú sorsa. Csiki Hirlap
58. *Brenndörfer János dr.* Az óbrassói szt.-bertalani egyházközség szász lakossága. Népr. Értes. 102—120. l.
59. *Bresztovszky Ernő.* Az állatkerti lappok. Népszava 129. sz.
60. *Broman, Žd.* Némcová a Slovensko. Průdy 197—201. l.
61. *Bruckner Győző dr.* A szepesi szász nép. Budapest, 1913. (8-r. 172 l.) — Ism. dr. Förster Jenő. Közlem. Szepes vm. multjából 262—264. l. — dr. Szélényi Odón. Protest. Szemle. 464—466. l.
62. *Cholnoky Jenő dr.* A Balkán-félsziget népei. Földr. Közlemény 50—54. l.
63. *Cholnoky Jenő dr.* Észak-Amerika régi sivataglakóinak szerepe az ős mexikói műveltség tekintetében. Budap. Szemle 153. köt. 347—353. l. [Közl. 296. sz.]
64. *Czirbusz Géza dr.* Néptudomány és néprajzolat. Délmagyarorsz.
65. *Czirbusz Géza dr.* Ethnografiai kölcsönvételek és kulturális ciklusok. Nemz. Kultúra 125—129. l.
66. *Demjén Endre.* Adatok Szatmár vármegye néprajzi tárgyainak ismeretéhez. Szatmárnémeti áll. polgári fiúisk. 1912 13. értes. 3—18. l.
67. *Domonkos István.* A finnekről. Alkotmány 188. sz.
68. A dunántúli «Hienc»-eink. A Cél. 344—347. l.
69. *Ecsedi István dr.* A hortobágyi pásztorkésziségek. Debreczeni Múz. 1912. jelentés 48—55. l.
70. *Ecsedi István dr.* A nomád pásztor enyhelyek a Hortobágy pusztán. Néprajz. Értes. 192—218. l.
71. *Ecséri Lajos dr.* A szegény emberről. 1912. — Ism. dr. Madarassy L. Ethnogr. 117—119. l. [már] 1, 2. sz.
72. *Egan Lajos dr.* Zsidó írók a saját fajukról. Heti Szemle. (Szat-
73. *Ernyey József.* A rovásírás hivatalos alkalmazása 1588-ban. Népr. Értes. 288—294. l.
74. *Fábián Gyula.* A mézeskalács. U. o. 88—98. l.
75. *Fábiánné Biczó Ilona.* Kiskunhalasi káposztavágó. U. o. 277—279. l.
76. *Fabinyi Lili.* Gorál múzeumok. Világ 224. sz.
77. *Fabó Bertalan dr.* A magyar néprajz egyik kimerítetlen forrása. Ethnogr. 22. l.
78. *Fechtner, Eduard L.* Brauch und Sitte an der Jahreswende. Kaschauer Ztg. 148. sz. [Hirl. 295. sz.]
79. *Ferenczy Árpád dr.* India és a ritualis emberáldozatok. Budap.
80. *Fest Sándor.* Egy angol írónő Magyarországról 1829-ben. Magy. Figyelő IV. 449—452. l. (Mrs. Gore-Hungarian Tales.)
81. *Filimon Aurél.* A beszterczevidéki oláh ráolvasások és rontások. Ethnogr. 95—103., 167—169., 227—234., 284—291., 348—357 l.
82. *F'udorovics Zsigmond.* A matyókról. Népr. Értes. 219—248. l.

83. *Fogl János*. A krassó-szörényi románok között. Ethnogr. tanulmány. Ujvidék, Gutenberg-ny. (1913. 16-r. 44 l.)
84. *Folk-Lore*. Vol. 23. 1912. — Ism. Roheim Géza. Ethnogr. 239—241. l.
85. *Frazer, J. G.* The belief in immortality and the worship of the dead. 1913. — Ism. Roheim Géza. U. o. 307—310. l.
86. *Friedländer, F.* Die Chadhirlegende und der Alexanderroman. 1913. — Ism. dr. Kohányi Menyhért. Ethnogr. 243—245. l.
87. *Frinta, Dr. Ant.* Kašubi a slováci. Prúdy 185—192. l.
88. *Führer Lajos (Vasmezői)*. Néprajzi jegyzetek Montenegróból. Földr. Közlem. 358—371. l.
89. *Gajdács Pál*. Az őskori népek temetkezése. Nemz. Kultura II. 146—150. l.
90. *Gálos Rezső*. A mennyei boldogság. Ethnogr. 178. l.
91. *Gennep, Arnold van*. Religions, moeurs et légendes, 1908—12. — Ism. Marót Károly. U. o. 120—123. l.
92. *Gerecze Péter*. Őskori temetkezés Tökölön. Pesti Hirl. 304. sz. — Pest. Lloyd 214. sz.
93. *Géresi Vendel*. Mongolország és a mongolok. Pesti Hirl. febr. 23.
94. *Gesztesi Gyula dr.* A bábjáték. Budap. Hirl. 298. sz.
95. *Gönczi Ferencz*. A «pacs» készítése. Népr. Ért. 269—277. l.
96. *Gréb Gyula dr.* A szepesi húnok. Közlem. Szepes vm. multjáról 67—76. l. [megyei Tanügy 4. sz.]
97. *Greskó Sándor*. Lakodalmi szokások a palóczvidéken. Borsod-
98. *Gulyás János ifj.* Sárkányozás Gyulán. Népr. Ért. 285—288. l.
99. *Győrffy István dr.* A magyar czifraszúr. Vasárn. Ujs. 13. sz.
100. Gyűjtemény, magyar népköltési —. IX. köt. Ism. Símonyi Zsigmond. Nyelvőr 366—369. l.
101. *Hajós József*. Az ősemlék a modern tudomány világitásában. Budapest, 1913. (8-r. 427 l.) 6 K. — Ism. Drpi. Fejérmegy. Napló 54. sz.
102. *Hajós József*. Az ősemlék vallásos tárgyú művészete. Egyh. Műipar 2., 3., sz. és Zsilvölgye 50. sz.
103. *Halmai Márius*. Ásatag állat- és ember maradványai az Alduna mentén. Pesti Hirl. 82. sz.
104. Halotti népszokások. Orosházi Ujs. 10. sz.
105. *Heckenbach, Josephus*. De nuditate sacra sacrisque vinculis. 1911. — Ism. Marót Károly. Ethnogr. 241—243. l.
106. *Heller, Bernhard*. Das Schwert Gottes. Ung. Rundschau 557—586. l. [75. sz.]
107. *Hermann Antal dr.* A székely néprajz ügyében. Csiki Hirlap
108. *Hermann Antal dr.* Néprajz és pedagógia. Pápa és vid. 24. sz.
109. *Hermann Antal dr.* Néprajz és hazafiság. Temesv. Hirl. 265. sz.
110. *Hermann Antal dr.* Határozati javaslat a székely néprajz ügyében. Marosvásárhely, 1913. Adi Á. ny. (8-r. 13 l.)
111. *Hermann Antal ifj. dr.* A temesmegyei cigányok. Temesvár, 1913. Hunyadi-ny. (8-r. 34 l.)
112. *Herman Ottó*. A magyar nép és a madár. Zólyomvárm. Hirl. 21. sz. (A közmondások, melyekben a madár szerepel.)
113. *Hillebrand Jenő dr.* Az aggteleki Baradla-barlangból újabban kikerült antropológiai anyag ismertetése. Népr. Ért. 331—334. l.

114. *Hoede, K.* Das Rätsel der Rolande. Gotha, 1911. — Ism. T. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 21. l.
115. *Hollóssy István dr.* Magyarország őslakói és az oláhok eredete, tekintettel a nemzetiségi kérdésre és a magyarság történelmi hivatására. Budapest, 1913. Ráth M. (8-r. 133 l.) 4 K. — Ism. Turán 186. l.
116. *Holmberg, Uno.* Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker, 1913. — Ism. Bán Aladár. Ethnogr. 304. l.
117. *Huber Lipót.* A vérvád történetének vázlata. Egyh. Közlöny 44—52. sz. [705. sz.]
118. *Jávor.* Angol karácsonyi szokások és népmondák. Alkotmány
119. *Juhász Árpád.* A matyóviselet dekoratív szépségéről. Magy. Iparművészet 190—192. l.
120. *K.* Az apahidai «Papaluger». Erdély 126. l.
- 120a *Kadocsa Béla.* A rovásírás. Tiszafüredi Ujs. 52. sz.
121. *Kaindl, R. F.* Die Karpatendeutschen, ihre Ansiedlung und Verbreitung. Deutsch-Österreich. 1. Jahrg. 5., 6. füz.
122. *Kaindl, Dr. R. F.* Bei Rheindeutschen in Bosnien. Von der Heide. IX. 17—20. l.
123. *Kaindl, R. F.* Die monderne Volkskunde und ihre Bedeutung. Die Karpathen. VI. 2. 634—638. l. [331. l.]
124. *Kalmár Jenő.* Kameruni néger népszokások. Népr. Ért. 311—
125. *Katona Lajos.* A néprajzi tudomány fejlődése a modern gondolkodás történetében. Magy. Filoz. Társ. Közlem. 73—83. l.
126. *Kemény György.* A magyar nóta Amerikában. Dongó 14. sz. és Pesti Napló 285. sz.
127. *Kodály Zoltán.* Pótlék a zoborvidéki népszokásokhoz. Ethnogr. 114—116., 235—239., 292—294., 357—361. l.
128. *Kollárov M. István.* Arad város és Arad vármegye román és szerb népe. 1912. — Ism. Nemz. Kultúra II. 280—282. l.
129. *Kollárov M. István.* Miért nem lehet dáciai eredetű a román nép? U. o. II. 331—334. l.
130. *Komáromy Andor.* Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. 1910. — Ism. dr. Dési Imre. Századok 34—37. l.
131. Könyvtár, nemzetiségi ismertető. Szerkeszti dr. Szabó Oreszt. VII. Első rész. A temes- és torontálmegyei bolgárok. Irta dr. Czirbusz Géza. Második rész. A krassószörényi krassovánok. Irta Czirbusz Géza. Budapest, 1913. Élet-ny. (8-r. 196 l.)
132. *Kovács Aladár.* Bessenyő telepek Tolna vármegyében. (Adalék Tolna vármegye multjához.) Tolnavármegye 96. sz.
133. *Kovács István dr.* A korpádi őskori telep. Dolgozatok az erd. nemz. múzeum éremtárából 1—12. l. Francziául u. o. 13—17. l.
- 133a *Kovács István dr.* A mezőbándi ásatások (őskori telepnymok és temető. La-Tène ízlésű temetkezés, népvándorláskori temető). U. o. 265—389. l. Francziául u. o. 390—429. l.
134. *Krecsmarik Endre ifj.* A békésszentandrásai honfoglaláskori jellegű temetkező helyről. Arch. Ért. 27—37. l.
135. *Kretz, Frantisek.* Hatáni v Sobotišti. Sbornik mus. slovensk. spoločnosti XVIII. 18—35. l.
136. *Kuhárszky László.* A halotti kultusz. Pesti Hirl. 259. sz.
137. *Lambrecht Kálmán dr.* Pest-Buda malmal hajdan. Vasárn. Ujs. 48.sz.

138. *Lesznai Anna*. Háziipar és népművészet. Magyar Iparművészet 369—376. 1.
139. A magyar négyes fogat. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 14. sz.
140. *Magyar Adorján*. Dél-dalmáciai konyhák. Népr. Ért. 143—145. 1.
141. A maharokról. Kath. Híttérjesztés Lapjai 8.
- 141a *Mahler Ede*. Ásatások Egyiptomban. Arch. Ért. 261—264. 1.
142. *Makoldy Sándor dr.* Az anniviardok ú. n. svájci hunnok múltja és jelene. Népr. Ért. 145—165. 1.
143. *Malonyay Dezső*. A magyar nép művészete IV. köt. A dunántúli magyar nép művészete. (Veszprém, Zala, Somogy, Tolna.) Budapest, 1913. Franklin-társ. (4-r. 370 l.) 24 K. — Ism. Kiszely Árpád. Rajzoktatás 165—167. 1.
- 143a *Mihalik J.* Ósrégészeti ásatások Zemplén vármegyében. Múz. Kvt. Ért. 67. 1. [Hírlap 254. sz.]
144. *Mihátsy Gábor*. Az ördög alakja népünk képzeletében. Pesti
145. Mitteilungen, Ethnologische — aus Ungarn. I. Bd. 4. Hft. Budapest, 1911. — Ism. *S. Gy.* Ethnogr. 49—51. 1.
146. *Moesz Gusztáv dr.* Milyen fűszert és gyümölcsöt ismertek a brassóiak a XVI. században? *Uránia* 74—76. 1.
147. *Móra István*. «Jeles nap»-ok. Népr. Ért. 76—88. 1.
148. *Müller-Langenthal. Fr.* Die Siebenbürger Sachsen und ihr Land. Heimat und Welt. Berlin, 1913. (8-r. 176 l.) — Ism. *T. F.* Korr. Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 58 l.
149. *Munkácsy*. Tótnyelvű rusznákok Bács és Szerém megyében. Budapest, 1913. Benkő Gyula. (8-r. 39 l.) 1 K 50 fill.
150. *Nagy Géza*. Skytha leletek. Arch. Ért. 295—318. 1.
151. Nádopisny Véstnik českoslovanský. 1912—13. — Ism. Ernyey József. Népr. Ért. 366—369. 1. [465—467. 1.]
152. *ng.* Újabb honfoglaláskori leletek. (Szabolcs m.) Arch. Ért.
153. *Németh Gyula dr.* A csuvas tanítónál. Budap. Hírl. 200. sz.
154. *Németh Gyula dr.* Nagymagyarország felé. Budap. Hírl. 195. sz. (A csuvasokról.)
155. *Nitsch, Mathes*. Die deutschen Heidebauern in Ungarn. Ein ethnographischer Versuch. Die Karpathen. VI. 1. Habj. 16—22., 59—61., 82—92., 117—126., 184—189., 219—221., 318., 347—349., 404—414., 475—478., 537—541. 1.
156. *Novák József Lajos*. Adatok Bény község néprajzához. Népr. Ért. 32—67. 1. [269. 1.]
157. *Novák József Lajos*. Rákospalota néprajzi leírása. U. o. 249—
158. *Orosz Endre*. Néprajzi kirándulás a naszódvidéki havasi pásztor-tanyákhoz Erdély 39—47., 61—66. 1.
159. *Orosz Endre*. Az ősemler élete. («Uránia» magy. tud. egyll. népszerű tudományos felolvasások. 18.) Budapest, 1913. Hornyánszky nyomda. (8 r. 32 l.)
160. *P. G.* A babonáról. Temesv. Ujs. 293. sz.
161. *Paál Jób*. A Bach-korszak magyar ruhái. Vasárn. Ujs. 21. sz.
162. *Pálffy Aladár*. Családi tűzhely a régi egyiptomiaknál. Pesti Hírl. 304. sz.
163. *Palojthai*. Magyar világ Pozsonyban az utolsó rendi diéta alatt. Pesti Hírl. 304. sz.

164. *Pamfile, T.* Industria casnică la români. — Ism. dr. Schmidt Tibolt. Népr. Értés. 179—181. l.
165. *Pásztor Árpád.* Csángókról. Vasárn. Ujs. 26. sz.
166. *Pásztor Lajos.* A rutének letelepülési viszonyai és építkezések kultúrgeografiai szempontból. (Ertekezés az antropogeografia köréből.) Ungvár. 1913. Unio-ny. (8-r. 60 l.)
167. *Ploss, Dr. Heinrich.* Das Kind in Brauch u. Sitte der Völker. 1911—12. — Ism. *H. K. Uj Elet* 511. l.
168. *Pollák Miksa dr.* A soproni gettó. Mult és Jövő 417—420. l.
169. *Prikkel Márián (dr. Réthei).* Jellemző apróságok hazánk népeiről a mult század elejéről. Heti Szemle (Szatmár). 13. sz.
170. *Prinz Gyula dr.* Második belsőázsiai utazásom néprajzi eredményei. Néprajzi Értés. 165—178. l. (Eleje a mult évi folyamban.) Külön is megjelent. 8-r. 63 l.
171. *Pröhle Vilmos dr.* Japán és népe. Nyirvidék 20—25. sz.
172. Régi magyar rovásírás. Nesz Kultúra 235. l.
173. *Reitzenstein, Ferd. Frh. v.* Urgeschichte der Ehe. Stuttgart. — Ism. Marót Károly. Ethnogr. 51—53. l.
174. *Richtmann Mózes dr.* A régi Magyarország zsidósága. 1913. — Ism. dr. Singer Leó. Mult és Jövő 335. l. — Ben Eliezer. Izr. Tanügyi Értés. 3. sz.
175. *Róheim Géza.* A halálmadár. Ethnogr. 23—36. l.
176. *Róheim Géza.* Kedd asszonya. U. o. 90—95. l. [227. l.]
177. *Róheim Géza.* Kiszakadt a menyasszony dunnája. U. o. 223—
178. *Roska Márton dr.* Árpádkori temető Vajdahunyadon. — Ism. Nagy Géza. Arch. Értés. 268—275. l.
179. *Roska Márton dr.* Skytka srok Piskiről. Dolgozatok az erd. nemz. múz. éremtárából. 233—243. l. Francziául u. o. 244—251. l.
- 179a *Roska Márton dr.* Csengettyűöntő készülék. U. o. 219—222. l. Francziául u. o. 223—225. l. [430—433. l.]
180. *Roska Márton dr.* Mellre való díszek Magyarköblősről. U. o.
181. *Roska Márton dr.* Az őskori temetkezés zsurgorító módja okáról. Erd. Múz. 31—40. l.
182. *Y. Vojnich Oszkár (ford.).* Azsia egy vidékéről származtak-e a Nepálban lakó gurkhák . . . a hunokkal, illetve a magyarokkal? (Idézetek Vansittart «Gurkhas» cz. művéből.) Népr. Értés. 181—183. l.
183. *S. K.* Kuruzslók és babonák. Pesti Hirl. 301. sz.
184. *Scheftelowitz, Izidor.* Das Schlingen- u. Netzmotiv im Glauben u. Brauch der Völker. 1912. — Ism. Róheim Géza. Ethnogr. 710. l.
185. *Schmidt Tibolt.* A gainai leányvásár. Budap. Hirl. 171. sz.
186. *Schulz Irén.* Női viselet a kurucz korban. 1912. — Ism. Századok. 305. l.
187. *Sebestyén Gyula dr.* A konstantinápolyi rovásírásos magyar nyelvemlék 1515-ből. Vasár. Ujs. 17. sz.
188. *Sebestyén Gyula dr.* A bolognai rovásírásos magyar naptár. Vasár. Ujs. 50. sz.
189. *Sebestyén Gyula dr.* Indítvány a néphagyományok országos gyűjtésének múzeumi és könyvtári támogatásáról. Ethnogr. 317. l.
190. *Cs. Sebestyén Károly.* Felső-torontálmegyei husvétii tojások. Nyép. Értés. 120—134. l.

191. *Semayer Vilibáld dr.* A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának állapota az 1902-től 1913-ig terjedő években. Jövője. U. o. 185—192. l.
192. *Soldan-Heppé.* Geschichte der Hexenprocesse. — Ism. Wertheimer E. Pest. Lloyd. 87. sz.
193. *Solymossy Sándor.* Idegen mesék meghonosodása. Ethnogr. 1—8. l.
194. *Sörégly János.* A vízi ember. (Egy mythologiai kérdés.) Pesti Hirl. 304. sz.
195. *Stancz Ernő.* Budapest lakossága letelepülésének földrajz-történeti kialakulása. (Ertekezés az emberi földrajz köréből. 6. sz.) Rákospalota, 1913. Vörösmarty ny. (8-r. 43 l.).
196. *Stercula Jenő.* Goráljaink. Vasár. Ujs. 40. sz.
197. *Stoll Ernő.* A néphagyomány gyűjtése. Evang. Népiskola. 84—86. l.
198. *Supka Géza.* A tépei népvándorláskori leletéről. Arch. Értesítő 395—408. l.
199. *Supka, Dr. Géza.* Das völkische Museum Ungarns. Pest. Journ. 196. sz.
200. *Sz. A.* A madárvilág mitológiája. Eger 76. sz.
201. *Szegh Dezső.* Az albánok. Kath. Szemle. 725—738. l.
202. A székely rovásírás emlékei. Arch. Értes. 467—469. l.
203. *Szinte Gábor.* A kolozsmegyei fatemplomok. Népr. Értes. 1—31. l.
204. *Szinte László.* Erdélyi fatemplomok és haranglábak. U. o. 279—285. l.
205. *Szivos Béla.* A mai magyarság alkotó népelemei. Ethnogr. 19—21. l.
206. *Szőcs Géza.* Az egységes balkáni őskultura nyomai. Lugosi áll. főgim. 1912/13. értes. 5—12. l.
207. *Szönyi Ottó dr.* A pécsi őskeresztény temető. Religio. 30—31. sz.
208. *Sztripszky Hiador.* Moszkophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok. Budapest. Szemle. 153. köt. 278—296. l.
209. *Tannenberg, Heinrich.* Die Charwoche im Volksglauben. Gr. Bcsker. Wochenbl. 11. sz.
210. *Téglás Gábor.* Pásztorszokások Csíkgyergyó határszéli községeiben. Népr. Értes. 294—296. l.
211. *Téglás István.* Építő-áldozat Tordán. U. o. 99—101. l.
212. *Téglás István.* Czigány-kincsek. U. o. 135—142. l. (Eleje a múlt évi folyamban).
213. *Thury Etele dr.* Bornemisza Péter könyve az ördögi kísértetekről. Ethnogr. 195—205. l.
214. *Timkó Imre.* Turáni népek az Aral-Kaspi síkságon. Turán. 143—155. l.
215. *Tóth Jenő.* Bolyongások az indiai hunnok hazájában. (Hunza nép. Hunja föld.) Vasár. Ujs. 32. sz.
216. *Tóth Jenő.* A nepálországi magyarok. Vasár. Ujs. 47. sz.
217. *Tóth Jenő.* Turáni törzsek a Hymalájában. Turán 156—169. l.
218. *Tr. Z.* Néprajztörténeti adalékok. Székely I. saltarából és chronikájából. (Csörszárka. Föld köldöke. Isten ostroma. Ifjító forrás. Lucifer táblája. Macskajáték. Olaj. Pelikán.) Ethnogr. 177. l.
219. *Trócsányi Zoltán dr.* Az etruszk kérdés. Uránia 13—15. l.
220. *Turi, Johann.* Das Buch des Lappen —. 1912. — Ism. Trócsányi Zoltán. Uránia 273—276. l.
221. *Ungar, Hans.* Zur Volkskunde aus Reussen. (Volkstümlicher Humor.) Korr. Bl. Ver. sieb. Landeskr. 82—86. l.
222. *Vakarc Kálmán.* Dodolajrás a délmagyarországi szerbeknél. Népr. Értes. 303—307. l.

223. *Váradi Antal*. Pest mulat. (1819.) Pesti Hirl. 304. sz.
 224. *Váradi Antal*. Dédanyáink promenádéi. (A régi Pest képei). Az Ujság 214. sz.
 225. *Vass Miklós dr.* Adalékok udvarhelyszéki boszorkánypererekhez. Ethnogr. 84—89., 160—166. l.
 226. *Viski Károly*. Szalontai fejfák vésett díszítése. Népr. Értés. 68—76. l. (Külön is megjelent 8-r. 11 l.)
 227. *Wechsler, Eduard*. Begriff u. Wesen des Volksliedes. 1913. — Ism. s-ö. Ethnogr. 306. l.
 228. *Winter, Hans*. Abergläubisches und Sagenhaftes bei den Siebenbürger Sachsen. Von der Heide V. 14—16. l.
 229. *Wundt, Wilhelm*. Elemente der Völkerpsychologie. 1912. — Ism. Trócsányi Zoltán. Ethnogr. 302—304. l. — Dr. R. L. Pest. Lloyd 88. sz. [burg. Ztg. 59. sz.
 230. *Ziegler, Regina*. Völkerpsychologisches aus Siebenbürgen. Schäss-
 231. *Ziegler, Regina*. Völkerpsychologisches aus Siebenbürgen. Deutsch-Österreich. I. 30. füz.

II. Esztétika és műtörténet.

1. Esztétika.

232. *Balázs Béla*. Dialogus a dialogusról. 1913. — Ism. Karinty Frigyes. Nyugat. I. 851—853. l.
 233. *Bárdos Artur*. Film-esztétika. Nyugat I. 377—382. l.
 234. *Beöthy Zolt dr.* Egység a műalkotásban. Új Élet 4—11. l.
 235. *Bodnár Gáspár*. Keresztény világnézet és nemzeti irodalmunk. Religio 20. sz.
 236. *Bovet, Ernest*. Lyrisme, épopée, drame. 1911. — Ism. Zolnai Béla. EPhK. 426—428. l.
 237. *Dobó Sándor*. A magyar prozódia. Magyar Dal 10. sz.
 238. *Dragnea, Radu S.* O problema literară. Luceafărul 38—43. l.
 239. *Eisler Mátvás dr.* A szerelem a bibliában. Múlt és Jövő 298—301. l.
 240. *Feleky Géza*. Irodalomtörténet és művészetkritika. Világ 304. sz.
 241. *Halasi Andor*. A magyar kritika. Élet 19. sz.
 242. *Harsányi Lajos*. Az új költészet és etikája. Magy. Kultura 214—217. l.
 243. *Hettesheimer Ermő*. Egy fejezet a költészet elméletének történetéből. Debreczeni ref. felső leányisk. 1912 13. értes. 7—21. l.
 244. *Huszár, Guil.* L'influence littéraire envisagée d'un point de vue international. La Vie Internationale. (Bruxelles). 1913. 209—226. l.
 245. *Huszár Vilmos*. Az irodalmi hatások nemzetközi jelentősége. Magy. Figyelő II. 121—138. l.
 246. *Kapossy Lucián dr.* Az esztetikai érzelmekről. Pápai Jókai-kör évkönyve XIX. 72—79. l.
 247. *Kárpáti Aurél*. Az új magyar regény. Hét 23. sz.
 248. *Kárpáti Aurél*. A. kritika joga. Élet 18. sz. (Felel a Világ hasonló című cikkére.)
 249. *Kelecsényi János*. Az esztétika alapvető elvei. Budapest, 1913. Franklin t. (8-r. 169 l.) 4 K. — Ism. Dömötör Gyula. Aethneum. IV. 97—111. l. — Alszeghy Zolt. EPhK. 345—347. l.

250. *Körös Endre dr.* A költészet szabadsága. Pápai Jókai-kör évkönyve XIX. 54—61. l. [Athenæum. I. 106—112. l.]
251. *Lalo.* Introduction à l'esthétique. 1912. — Ism. Révhegyi Rózsi.
252. *Lukács György.* A modern dráma fejlődésének története. 1911. — Ism. Ritoók Emma. Budapest. Szemle. 153. köt. 478—487. l. — Galamb Sándor. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 303—305. l. — *b.* Huszad. Század. 28. köt. 120—124. l.
253. *Lukács György.* Esztétikai kultúra. — Ism. *B. L.* Élet 10. sz. Varjas Sándor. Huszad. Száz. 28. köt. 562—565. l.
254. *Lukács György.* Egy pár szó a dráma formájáról. Babits Mihálynak. Nyugat I. 324. l.
255. *Manteau Armand.* A francia irodalmi kritikáról. Uránia 439-444. l.
256. *Mátrai Rudolf.* A feminizmus a színpadon. Élet 25. sz.
257. *Maync, H.* Dichtung u. Kritik. 1912. — Ism. Sas Andor. EPhK. 195. l.
258. *Meszlény, R.* Roman und Epos. Die Grenzboten 21. sz.
259. *Mitrovics Gyula.* Egyházi szónoklattan. 1911. — Ism. Pap Károly. Protest. Szemle 319—328. l.
260. *Mitrovics Gyula.* Az esztétikai tetszés alapproblémája. 1912. — Ism. dr. Szelényi Ödön. Protest. Szemle 521. l.
261. *Mocskonyi József.* A humor. Nemz. Kultúra 187—193., 228—232. l.
262. *Négyesy László.* Árpádkori compositio. Budapest. Szemle 154. köt. 188—201. l.
263. *Nemes Béla dr.* Műbírálat és széptan. Nemz. Kultúra II. 335. l.
264. *Nemes Béla dr.* Neves kritikusok. Nemz. Kultúra 179—181. l.
265. *Oláh Gábor.* A halál költészete. Élet 4. sz.
266. *Patai József dr.* A biblia költészetéről. Mult és Jövő 312—314. l.
267. *Pater, Walter.* A renaissance. Ford. Sebestyén Károly. Budapest, 1913. Révai. (8-r. 325 l.) 190 K. — Röv. ism. EPhK. 293. l. — Krn. Századok 698. l. — dr. Nagy József. Uránia 315. l.
268. *Pellissier, Georges.* Le réalisme du romantisme. 1912. — Ism. ifj. Dengi János. EPhK. 45. l.
269. *Pitroff Pál dr.* Schopenhauer és a szép. Uránia 65—67. l.
270. *Pitroff Pál dr.* A szimbolum. (Esztétikai vázlat.) Győr, 1913. Pannonia ny. (8-r. 14 l.).
271. *Porzó.* Tárca a tárczáról. Az Ujság 296. sz.
272. *Rogács Ferencz dr.* A szépirodalom és lelki világunk. Szombathelyi Ujs. 255. sz.
273. *Schüller Ottó.* Bevezetés a biológiai esztétikába. 1911. — Ism. Alszeghy Zsolt. EPhK. 36—38. l. — Dr. Ybl Ervin. Nyugat I. 223. l. — Revue de Hongrie XI. 311. l.
274. *Schöpfung Aladár.* Tegnapi problémák. Nyugat I. 399—403. l. (A kritikáról). — Halasi Andor megjegyzése. Élet 8. sz.
275. *Schöpfung Aladár.* A magyar kritika. Nyugat I. 192—196. l.
276. *Siró György.* Az előadó művészet csődje. Az Ujság. 305. sz.
277. *Stiegelmár R.* George Meredith komikum-elmélete. 1912. — Ism. Kelecsényi János. EPhK. 39. l.
278. *Syrion.* Irodalmi mérleg. Hét 2. sz. (Herczeg F. beszédéről.)
279. *Szabó Dezső.* Auguste Comte esztétikai gondolatai. Huszad. Század 27. köt. 76—82. l. [értes. 3—14. l.]
280. *Szemkö Aladár.* A kor és stílusa. Bdp. VI. ker. főgimn. 1912/13.

281. *Szigetvári Iván*. A komikum elmélete. — Szigetvári I. megjegyzése az EPhK. decz. füz. bírálatára. EPhK. 142. l. — Kelecsényi János válasza. U. o. 143. l.
282. *Színi Gyula*. A jövő irodalma. Pesti Napló 218. sz.
283. *Sztrakoniczky Károly*. A regényírás újabb témái. Élet 32. sz.
284. *Sztrakoniczky Károly*. A világjáró magyar drámák. Élet 28. sz.
285. *Sztura Szilárd dr.* Irodalmi irányok. Délmagyar. Közl. 86. sz.
286. *Vári Dezső*. A drámai művészet hivatása. — Ism. Vertesy Jenő. EPhK. 52. l. [3—24. l.
287. *Vezér Mór*. Stilisztikai jegyzetek. Pécsi főreálisk. 1912. 13. ért.
288. *W. K.* A régi karácsonyi misztérium. (Vallásos drámák). Budapest 304. sz.
289. *Weise, A.* Die Entwicklung des Fühlens u. Denkens der Romantik auf Grund der romantischen Zeitschriften. Leipzig, 1912. — Ism. Huszad. Század 28. köt. 433. l.
290. *Weisskopf Lenke*. J. J. W. Heinse mint esztétikus. Budapest, 1913. Világosság ny. (8-r. 38, 1. l.)

2. Képzőművészet.

291. Adatok kolozsvári unitárius egyházközségünk régibb klenodiумairól. Kereszt. Magvető 160—170. l.
292. Adatok művészetünk történetéhez. Művészet 28—33., 76—81., 122., 238., 283., 360., 411. l.
293. Az új aranyérmesek. 1. Magyar-Mannheimer Gusztáv. F. T. Z.—2. Márk Lajos. Rózsa Miklós. Új Művészet 3. sz.
294. *B.* Miért csonka a milói Venus? Vasár. Ujs. 1. sz.
295. *Bálint Aladár*. Három kiállítás. 1. Biedermeier magyarok. 2. Postimpressionisták. 3. Bayros. Nyugat I. 786—789. l.
296. *Bálint Aladár*. A Műcsarnok hagyatéki kiállítása. U. o. II. 595. l.
297. *Bálint Aladár*. A Szépművészeti Múzeum gipszgyűjteménye. U. o. II. 258. l.
298. *Bálint Aladár*. Zichy Mihály erotikus rajzai. U. o. II. 960. l.
299. *Bálint Aladár*. Új művészek 6. Bálint Rezső. Magy. Nyomdászat 3.
300. *Bálint Lajos*. Az iparművészeti társulat kettős kiállítása. Magy. Iparművészet 7—18. l. [II. 801. l.
301. *Banekovich János*. A bucsuszentlászlói kolostor. Zalai Közl. 46. sz.
302. *Bárczy István dr.* Iparművészetünk küzdelmei és feladatai. Magy. Iparművészet 173—176. l.
303. *Bárdos Artur*. Jegyzetek az új művészet fejezetéhez. Nyugat
304. *Bárdos Artur*. A sujet divatja. Művészet 2—7. l.
305. *Bárdos Artur*. Az új Pest motívumaiból. U. o. 226—231. l.
306. *Bárdos Artur*. Lajta Béla. U. o. 285—294. l.
307. *Bayer, Josef*. Der Aufenthalt eines deutschen Malers in Pest, 1820. Ung. Rundschau 252. l. (Krech Frigyes).
308. *Bayer, Josef*. Irrige Bilderdeutung deutscherseits. Ung. Rundschau 719. l.
309. *Bayros, Bayros, François*. Sur ma morale. A Gyűjtő 71—74. l.—Harmonie. U. o. 75—80. l. — Két mese. U. o. 81—88. l.
310. *Farkas Zoltán*. Bayros Ferenc marquis művészete. A Gyűjtő 89—96. l.

311. *Jan Preux*. Marquis de Bayros. Hét 19. sz.
312. *Lengyel, Géza*. Das Nackte in der Kunst. (Von Bayros bis Michael Zichy.) Pest. Lloyd 250. sz.
313. *Siklóssy László dr.* Marquis François de Bayros. A Gyűjtő 63—69. l. (Külön is megjelent. Bpest, Eggenberger. 4-r. 56 l.) 15 K.
314. *Reich Milton Oszkár dr.* Bayros ex-librisei. A Gyűjtő 99—108. l.
315. *Reich Milton Oszkár dr.* Az Ex-libris fejlődése. U. o. 201—248. l. Lásd 295. sz. a. is.
316. *Berényi Róbert*. A festői közlés. Nyugat I. 528—530. l.
317. *Bernouard F.* A művészi könyv. Magy. Iparművészet 95—105. l.
318. *Berzeviczy Albert*. A tájképfestés a XVII. században. 1910. — Ism. Dénes Lajos. Századok 47—49. l.
319. **Biedermayer-kor.** *Fabó Bertalan dr.* Egy év a magyar Biedermayer-festők multjából. (1853.) Magy. Hirl. 137. sz.
320. *Farkas Zoltán*. Biedermeier-kori poharak Magyarországon. Vasár. Ujs. 27. sz. [decz. 46. l.]
321. *Farkas Zoltán*. Biedermeier-kori poharak. Századok legendái.
322. *Farkas Zoltán*. Magyar Biedermeier művészeti kiállítás az Ernst-múzeumban. Vasár. Ujs. 19. sz.
323. *Lázár, Béla dr.* Ungarische Biedermeierkunst. Eine Ausstellung im Budapester Ernst-Museum. Neue Fr. Presse máj. 24.
324. *Takács, Dr. Zoltán v.* Ungarische Biedermeier-Ausstellung. Pest. Lloyd 102. sz. Lásd 295. sz. a. is. [Lloyd 123. sz.]
325. *Biermann, Georg.* Lovis Cornith. 1913. — Ism. Dr. L. B. Pest.
326. *Bode, Wilhelm.* Die Anfänge der Majolikakunst in Toscana. 1911. — Ism. Sz. L. Magy. Iparművészet 64. l.
327. *Brocky Károly* elpusztult eperjesi oltárképe. Vasár. Ujs. 21. sz.
328. *Bródy Sándor*. A női szépség a történelemben és a művészetben. Századok legendái. jan. 1—32. l.
329. *Bünker Rajnárd*. A nemeskéri ezüstkanna. Múz. Kvt. Ért. 183—189. l. [farul 74. l.]
330. *Cabadaieff, D. N.* Un pictor bulgar: Ivan Márkvicka. Lucea-
331. *Cassirer, J.* Zur Geschichte der Venus von Milo. Pest. Lloyd 184. sz.
332. *Chroniqueur*. Bruck Miksa. Művészet 125—131. l.
333. *Chroniqueur*. Knopp Imre. U. o. 84—100. l.
334. *Chroniqueur*. Jendrássik Jenő. U. o. 163—170. l.
- 334a. *Chroniqueur*. Karlovszky Bertalan. U. o. 247—255. l.
335. *Colasanti, Arduino et Gerevich, Tibor*. I quadri italiani nelle collezioni Pálffy in Ungheria. Rassegna d'Arte. XII. 11.
336. *Conrad Gyula*, Tavasz Rómában. — Hat kórajza. dr. Térey G. szövegével. — Ism. F. Takács Zoltán. Nyugat I. 395. l.
337. *Conrad Gyula*. A grafikai eljárásokról. A Gyűjtő 261—281. l.
338. *Coulin Artúr*. Művészet 19—22. l.
339. *Csányi Károly*. Az olasz művészet hatása a magyar művészetre. Mérnök-Egyl. Közlönye 301—309. l. (Külön is 8-r. 32 l.)
340. *Csányi Károly dr.* A helykiállítás tanulságai. Múz. Kvt. Ért. 123—132. l.
341. *D.* Kiállítások. (Erzsébet királyné emlékművének pályamunkái.— A Magyar Képzőművésznők Egyesületének kiállítása.) Budap. Szemle 155. köt. 154—156. l.
342. *Divald Kornél*. Árpád-kori családi kolostorok. Művészet 346—351. l.

343. *Divald Kornél.* A besztercebányai Múzeum gyarapodása. Múz. Kvt. Értes. 228—235. 1.
344. *Divald Kornél.* A bogoszlói kápolna. Művészet 64—70. 1.
345. *Divald Kornél.* A pataki vár. Élet 52. sz.
346. *Divald Kornél.* A regéci porcellán. Mérnök Egyl. Közölnye 165—170. 1. [Iparművészet 50. 1.
347. *Divald K.* Az Iparművészeti Múzeum helykiállítása. Magy.
348. *Divald Kornél.* Magyarország csúcsíveskori szárnyas oltárai. 1912. — Divald helyreigazítása Kenczler birálatára (l. Arch. Ért. múlt évi foly.). Arch. Értes. 79—84. 1. — Kenczler H. válasza. U. o. 84—88. 1. [375—382. 1.
349. *Divald Kornél.* Művészeti emlékeink védelme. Magy. Figyelő I.
350. *Divald Kornél.* Régi magyar kelyhek. A Gyűjtő 27—31. 1.
351. *Divald Kornél.* Régi művészi kályhák. Vasár. Ujs. 5. sz.
352. *Dömötör István.* Szobrok. (Vedres Márk és munkái.) Művészet 326—334. 1. [22—32. 1.
353. *Donner Lajos.* A képzőművészetek fejlődése. Nemz. Kultura
354. *Duma, Gheorghe.* Pictorul G. Petraşcu. Luceafarul 284—287. 1.
355. *Duma, G.* Pictorul Theodorescu-Sion. U. o. 373—376. 1.
356. *Eber László.* A kassai dóm Rákóczi-freskója. (Dudits Andor tervei.) Egyh. Műipar 1. sz.
357. *Eber László.* Műemléki kérdések. Magy. Iparművészet 19—24. 1.
358. *Eber László.* Troger Pál magyarországi művei. Művészet 381—390. 1.
359. *Eggenberger művészkönyvei.* Művészeti essayk gyűjteménye. Szerk. Farkas Zoltán. Budapest, é. n. Eggenberger. (8-r.) 1. Farkas Zoltán. Tiziano. (62 l. 10 mellékl.) 2. Feleky Géza. Munkácsy. (71 l. 10 mellékl.) 3. Meller Simon. Goya. (58 l. 10 mellékl.) Egy köt. 2 K 50 f. [144. sz.
360. *Eisler, Michael Josef.* Reproduktion als Kunstmittel. Pest. Lloyd
361. *Elek Artúr.* A Műcsarnok kiállítása. (Két élő, négy halott művész.) Az Ujság 234. sz. — A Műcsarnok feladatai. U. o. 226. sz.
362. *Ernst-museum. Bálint Aladár.* Az Ernst-Múzeum csoportos kiállítása. Nyugat II. 960. 1.
363. *Dömötör István.* Egy művészeti propagáló. (Ernst Lajos.) Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 31 l.)
364. *F. Z.* Francia kiállítás az Ernst-Múzeumban. Vasár. Ujs. 39. sz.
365. *Jean Preux.* Régi arcképek. (Ernst-Múzeum.) Hét 18. sz.
366. *Lorsy, Ernst.* Ein Jahrhundert frazösischer Malerei. (Ernst-Museum.) Pest. Lloyd 218. sz.
367. *Nyáry Albert br.* Három képkiállítás. A Cél 260—264. 1. (Ernst-Múzeum.)
368. *Rózsaffy, Didier.* La peinture française du XIX. siècle au Musée Ernst. Revue de Hongrie XII. 315—317. 1.
369. *Sztrakoniczky Károly.* A XIX. század francia művészete. (Az Ernst-múzeum kiállítása.) Alkotmány 218. sz. és Élet 39. sz.
- 369a. *yk.* Az impressionizmus epilogusa. Élet 9. sz. (Az Ernst-múzeum kiállításáról.)
370. *Erzsébet-emlék.* Az Erzsébet-emlékmű. Művészet 206—211. 1.
371. *Magyar Vilmos.* Erzsébet királyné emléke. Építő Ipar 26. sz.
372. *Takács, Dr. Zoltán v.* Das Elisabeth-Denkmal. Pest. Lloyd 124. sz.
373. *F. Z.* A renaissance-kori olasz rézmetszet. Vasár. Ujs. 24. sz.

374. *Fabó Bertalan dr.* A magyar zsidó-múzeum képtárából. Mult és Jövő 62. l.
375. *Faisst, Clara.* Bei Hans Thoma. Von der Heide IV. 1. l.
376. *Farga, Franz.* J. L. Forain. Pest. Lloyd 43. sz.
377. *Farkas Zoltán.* A francia művészi könyvomat. Vasár. Ujs. 3. sz.
378. *Farkas Zoltán.* A művészház új palotája és felavató kiállítása. U. o. 5. sz.
379. *Farkas, Zoltán v. Goya.* Neues Pest. Journ. 89. sz.
380. *Fekete Miklós.* A művészet szociológiája. Szocializmus 450—460. l.
381. *Feleky Géza.* Munkácsy színei. Nyugat II. 775—777. l. — Lásd 1404. sz. a. is.
382. *Feleky Géza.* A Sixtus-Madonna. Világ 280. sz.
383. **Ferenczy I.** *Ferenczy István* levelei. Kiadta dr. Wallentinyi D. 1912. — Ism. *T. Gy.* Budap. Szemle 156. köt. 317—320. l. — Á. L. Irodalomtört. 501. l. — Bökényi Dániel. Az első magyar szobrász emléke. Máramaros 47. sz. — Császár Elemér. EPhk. 420. l. — Dr. Janicsék József. Magy. középisk. 435. l. — Vértesy Jenő. Századok 456. l. — Ybl Ervin. Magy. Figyelő II. 391. l. — Élet 34. sz. — Hét 20. sz. — Vasár. Ujs. 20. sz. — Magy. Iparművészet 388. l. — Egyh. Műipar 6. sz. — Nemz. Kultúra III. 321. l.
384. *Farkas, Zoltán v. Der erste ungarische Bildhauer.* (Stephan Ferenczy.) Pester Journ. 138. sz.
385. *Móricz Pál.* Ferenczy István, a művész. Világ jún. 19.
386. *Wallentinyi Dezső dr.* Ferenczy István. Rimaszombati prot. főgimn. 1912/13. Értes. 3—10. l. (Mutatvány «Ferenczy levelei» cz. munkából.)
387. **Ferenczy K.** *Farkas Zoltán.* Ferenczy Károly kiállítása az Ernst-múzeumban. Vasár. Ujs. 9. sz.
388. *Lyka Károly.* Ferenczy Károly. Új Idők 11. sz. — Jean Preux. Hét 8. sz. — Bálint Aladár. Nyugat I. 502. l.
389. *Fieber Henrik.* Korszerű egyházi művészet. Budapest, 1913. Németh I. (4-r. 76 l.) 2 K. — Ism. Kóza György. Egyh. Közl. 13. sz. — Z. Kath. Szemle 227. l. — Dr. Ferdényi Kálmán. Religio 4. sz. [206. sz.]
390. *Forró Pál dr.* Művészeti materializmus. A fejlődés útján. Világ
391. *Forster Gyula br.* Magyarország műemlékei. (A Műemlékek Országos Bizottságnak kiadványai. III. köt.) Budapest, 1913. Franklin ny. (4-r. 313 l.).
- 391a. *Freudenberg Mária.* Görög-egyiptomi portrék a budapesti tudomány-egyetem egyiptológiai gyűjteményében. Arch. Értes. 231—250., 348—365. l.
392. *Frimmel, Theodor v.* Lexikon der wiener Gemaldesammlungen. 1913. — Ism. Gerevich Tibor. Múz. kv. Értes. 201—203. l.
393. *Fülöp Lajos.* A legrégebb Mária-templom. (Sancta Maria Antiqua a forumon.) Élet 10. sz. [Élet 39—42. sz.]
394. *Fülöp Lajos.* Mai vallásos művészet. (Montecassinoi főljegyzések.)
395. *Gasparetz Géza Elemér dr.* Új eljárás fából készült műemlékek konzerválására. Múz. kv. Értes. 1—8. l.
396. *Gch.* A barok festészet. Vasár. Ujs. 2. sz.
397. *Gch.* Régi magyar kelyhek. U. o. 3. sz.

398. *Gch.* A kassai múzeum. Vasár. Ujs. 29. sz.
399. *Geréblye.* A nők festőnöje. (Vigée-Lebrun.) Uj Idők 37. sz.
400. *Gerovich Tibor.* A firenzei Galleria d'Arto Moderna. Múz. kv. Ért. 210. l.
401. *Gerovich Tibor.* A római nemzetközi művészettörténeti kongresszus. Művészet 138—143. l.
402. *Gerő Odön.* Magyar interiőrök. Magy. Iparművészet 177—180. l.
403. *Gillet, Louis.* Histoire artistique des Ordres Mendiants. 1912.—Ism. Benedek Károly. Élet 24. sz.
404. *Gróh István.* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magy. Iparművészet 356. l.
405. *Gulyás Károly.* Bolyai Farkas festményei. Uránia 202—206. l.
406. *Guthrie, James.* Some thoughts about book-plates. A Gyűjtő 253—258. l.
407. *Gyárfás Tihámér.* A brassói ötvösség története. Brassó. 1912. Ism. Téglás Gábor. Bányász. Kohász. Lapok 56. köt. 681—685. l.
408. *Gyulai István.* A művészetek társadalmi értéke. Szabadgondolat 89—93. l. [kivonata.]
409. *II. Hare* az ornemens körül. Uj Élet 975. l. (Loos előadásának)
410. *Hajós József.* Az Isten piktora. Egyh. Műipar 6. sz. (Fra Angelico.)
411. *Hajós József.* Raffael művészete, Madonna-képei. U. o. 7—10. sz.
412. *Halaváts Gyula* Szeben vármegye románstíli templomai. Bdp. építőmesterek ipartest. Évkönyve. IX. 183—234. l.
413. *Hangay Sándor.* Művészetek az én tükrében. Sopron. 1913. Röttig ny. (148 l.) Ism. Almási. Erdélyi Lapok 3. sz.
414. **Héthársi templom.** *Berzeviczy Albert.* A héthársi templom négyszáz éves emlékünnepe. Budap. Szemle 155. köt. 463—469. l.—Németül Pest. Lloyd 192. sz.
415. *D.* A héthársi Szent Márton-templom. Vasár. Ujs. 34. sz.
416. *Divald Kornél.* A héthársi Szent Márton-templom. M. rnők Egyh. Közl. 565—576., 581—594. l. (Külön is 4-r. 27 l.)
417. *Janicsek József dr.* A héthársi templom. Egyh. Műipar 7. sz.
418. *Hgy.* A németújvári vár műkinesei. Az Uj-ág 205. sz.
419. *Hirschler József dr.* Egyházi művészet. Egyh. Műipar 1—4. sz.
420. *Hoerber, Fritz.* Peter Behrens. 1913. — Ism. Dr. E—r. M. J. Pest. Lloyd 123. sz.
421. *Hofstädter, F.* Der Chorstuhl des Benedictus de Bethleem in der Bistritzer Stadtpfarrkirche. Korr. Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 101—105. l. [329—338. l.]
422. *Honigberger, R.* A. von Menzel. Die Karpathen. VI. 1. Halbj.
423. *Honigberger, Ernst.* Der Impressionismus in der modernen Malerei. Die Karpathen VI. 2. 745—750. l.
424. *Incze Henrik.* Magyar művészeti almanach az 1913. évre — Ism. Verő Leó. Irodalomtört. 172. l. [szet 189. l.]
425. Az iparművészet könyve. IV. köt. Ism. Gy. Magy. Iparművé-
426. *Iványi, Féléky Géza.* Iványi-kiállítás. Nyugat I. 391. l.
427. *J. P. Iványi-Grünwald Béla.* Hét 5. sz. yk. Élet 6. sz.
428. (yk.) *Iványi Grünwald Béla.* (Az Ernst-múzeum kiállítása.) Alkotmány 28. sz.
429. *Ybl Ervin.* Iványi-Grünwald Béla festményei. Magy. Nemzet 39. sz.
430. *J. P. Kupeczky* itthon. Hét 46. sz.

431. *Janicsék József dr.* Az érmek vallási tárgyú ábrázolásai. Egyh. Műipar 4. 6. sz.
432. *Janicsék József dr.* Korszerű egyházi művészet. U. o. 1. sz.
433. *Járosy Dezső.* Egyházművészeti jegyzetek. Havi Közl. 263-270., 367-378., 433-440., 509-516., 609-614. l.
434. *Jolles, Dr. André.* Architektur u. Kunstgewerbe in Alt-Holland. 1913. Ism. Dr. E-r. M. J. Pest. Lloyd 248. sz.
435. *K . . . ch.* Lionardo de Vinci magyar tanítványa? A Gyűjtő 137. l.
436. *Kabdebó Gyula.* A reneszánsz építés kezdete Magyarországon. Vállalkozók Lapja febr. 12., márcz. 12., ápr. 2.
437. *Kacziány Aladár.* Ravenna és a bizanci művészet. Alkotmány 43. sz.
438. *Kacziány Géza dr.* A női szépség a festőművészetben. Budapest, Stephaneum. 1914. (4-r. 32 l.), 128 tonusnyomású és 12 több-színnyomású képpel.) 20 K.
439. *Kádas József.* Barta Ernő. A Gyűjtő 42. l.
440. *Kalokagathos.* A művészetek történetéből. A művészet forrása. Lakás III. 4. — A keleti művészet. U. o. III. 5.
441. *Kardcsenyi János dr.* Szent László lovas-szobrának alakja és elpusztulása. Biharvárad I. 31-42. l.
442. *Kárpáti Aurél.* Gulácsy Lajos. A Gyűjtő 44. l.
443. *Kémenes Antal.* A keresztény világnézet és a művészet viszonya. Közművelődés. (Gyulafehérv.) 52. sz.
444. *Kemény Lajos.* Műtörténeti adatok Kassa város titkos levéltárából. Arch. Értes. 53-56. l.
445. *Kenczler Hugó.* Kassai oltárszárnyak a kassai és bécsi Múzeumban. (Adalék a felsőmagyarországi festészet történetéhez a XV. században.) U. o. 424-443. l.
446. *Kenczler, Hugo.* Die Johannespredigt des älteren Pieter Bruegel. Ztschr. f. bild. Kunst 25. köt. 2. fuz.
447. *Kenczler, Dr. Hugo.* Die niederländische Porträtmalerei des XVI. Jahrhunderts. Ung. Rundschau 68-85. l.
448. *Keszler József.* Öregek és fiatalok. (Művészet.) Századok legendái jan. 35. l.
449. *Kleinschmidt, Beda.* Sankt Franciskus v. Assisi in Kunst u. Legende. 1912. Ism. dr. Balanyi György. Kath. Szemle 798-801. l.
450. *Kocsis István.* A szomorú művész, ki vidám képeket festett. Egy. Műipar 7. sz. (Correggio.) [tura 33-38. l.
451. *Kollárov M. István.* Bálint Benedek iparművészete. Nemz. Kul-
452. *Konnerth, Dr. Hermann.* Konrad Fiedler: (Der Philosoph u. der Mäcen. 1841-1895.) Die Karpathen VI. 1. Halbj. 71-79. l.
453. *Körösfői K. Aladár.* A népművészetről. Magy. Iparművészet 351-355. l.
454. *Kocsis István.* Eger építményei a XVIII. század második feléből. Vállalk. Lapja máj. 14.
455. *Kocsis István.* Tanulmányút Olaszországban. Építő Ipar 3-10. sz.
456. *Kováts Dr.* Ikonográfiai tanulmányok. Havi Közl. 273-276., 377-380., 439-442., 517-520., 613-618. l.
457. *Kovács Dezső dr.* Jegyzetek a l'art pour l'art-ról. Uránia 12. l.
458. *Kovács Dezső dr.* A szolnoki művésztelep jubileuma. Uránia 255-258. l. és Élet 23. sz.

459. *Koza György*. A hogyan a képek mesélnek. Egyh. Műipar 3—4. sz.
460. *Kozma Lajos*. Az iparművészet fejlődésének új irányáról. Magy. Iparművészet 307—309. l.
461. *Kreitmeier József*. Müncheneri képzőművészet 1913 ban. Magy. Kultura 528—531. l. [25—35. l.]
462. *Kremmer Dezső dr.* A székesfővárosi Múzeum. Múz. kv. Ért. sz.
463. *Kremmer Dezső dr.* A székesfővárosi Múzeum olasz metszeteiről. U. o. 248—263. l. [314. sz.]
464. *Kumlík, Dr. Emil*. Julius Benzur. Erinnerungen. Pressb. Ztg.
465. *Kun József*. Károlyi Lajos. Művészet 144—146. l.
466. *Láng Adolf*. Művészet 214. l. [máj. 11.]
467. *László, Philipp*. Die Porträtkunst in England. N. Freie Presse
468. *Lázár Béla dr.* Szolnok a művészetben. Emléklapok a szolnoki művésztelep tizesztendő jubileumára. Budapest, 1913. Pallas. (8-r. 54 l.)
469. *Lázár Béla*. Fadrusz János. Művészet 51—63., 102—113., 147—157. l.
470. *Lázár Béla*. Borsos József. Művészet 302—314. l. és Budap. Hirl. 109. sz.
471. *Lázár Béla dr.* Két festőművész. 1. Zádor István. 2. Freckay Endre. Nagyvárad 97. sz.
472. *Lázár, Dr. Béla*. Stratonice. Pest. Lloyd 228. sz.
473. *Lázár, Dr. Béla*. Julius Meier-Graefe. Pest. Lloyd 8. sz.
- 473a. *Lázár, Dr. Béla*. Die beiden Wurzeln der Kreuzfixdarstellung. 1912. — Ism. Takács Z. Pest. Lloyd 206. sz. — Művészet 33. l.
474. *Lázár, Dr. Béla*. Die Maler des Impressionismus. Leipzig. Berlin. — Ism. Takács Z. Pest. Lloyd 195. sz. A Gyűjtő 34—36. l.
475. *Lechner Jenő*. Tanulmányok a lengyelországi és felsőmagyarországi reneszánsz építéséről. Mérnök Egl. Közlönye 397—415., 421—433., 441—455. l. (Külön is 4-r. 51 l.)
476. *Lehel Ferenc*. Gondolatok az «Impresszionizmusról» és «Anti-impresszionizmusról». Uj Művészet 5. sz.
477. *Lehel Ferenc*. Magyar művészet a török világ idején. Budapest, Kilián 1913. (8-r. 20 l. 50 műmelléklet.) 5 K. — Ism. Bálint Aladár. Nyugat I. 930. l. — Geh. Arch. Ért. sz. 275. l.
478. *Lendvay Károly*. Ázsia és a modern magyar építőművészet. Turán 100—102. l.
479. *Lendvay Károly*. Bibliai művészet. — Rottmann Mozart. Mult és Jövő 525—528. l.
480. *Lengyel Géza*. Architektura. Nyugat II. 465—469. l.
481. *Lengyel Géza*. A bécsi magyar ház. Magy. Iparművészet 48—49. l.
482. *Lengyel Géza*. Kozma Lajosról. U. o. 327—330. l.
483. *Leopold Honoré*. Kunfy Lajos. Művészet 133—136. l.
484. *Lévetus, A. S.* Erinnerungen an Whistler. Pest. Lloyd 23. sz.
485. *Lévetus, A. S.* Leon Battista Alberti. U. o. 60. sz.
486. *Lévy-Lénárd Róbert*. A rézkarc. A Gyűjtő 285—288. l.
487. *Lksz. Katona Nándor*. (Képpel.) Hét 18. sz.
488. *Ligeti. Bálint Aladár*. Ligeti Miklós szobrai. Nyugat I. 650. l.
489. *Farkas Zoltán*. Ligeti Miklós kiállítása. Vasár. Ujs. 15. sz. — yk. Élet 16. sz.
490. *Lorsy, Ernst*. Nikolaus Ligeti. Pest. Lloyd 78. sz.

491. *Lyka Károly*. Egy pár színes cserépdarab. Ligeti Miklós műveihez. Magy. Iparművészet 217—219. l.
492. *Lorsy, Ernst*. Ein Besuch bei Meister Strobl. Pest. Lloyd 126. sz.
493. *Löschinger Hugó*. rn. Művészet 295—299. l. Lásd 516. sz. a. is.
494. *Lyka Károly*. A malonyai park. Magy. Figyelő I. 45—49. l.
495. *Lyka Károly*. A neoimpresszionisták stílusa. Művészet 86—91. l.
496. *Lyka Károly*. Kubista álmok. U. o. 199—203. l.
497. *Lyka Károly*. A táblabíró-világ festészete. Magy. Figyelő II. 362—370. l.
498. *Lyka, Karl*. Ungarische Kunst. (Magyar közgazdaság és kultúra 38.)
499. *Magyar-Mannheimer. Balassa József dr.* Magyar-Mannheimer Gusztáv. Mult és Jövő 460. l. — Patai Edith. U. o. 469. l. — Farkas Zoltán. A Gyűjtő 19—26. l. — Eisler M. Jos. Pest. Lloyd 254. sz.
500. *F. Z. Magyar-Mannheimer Gusztáv* kiállítása. Vasár. Ujs. 46. sz.—Lásd 293. sz. a. is.
501. *Makoldy József*. Alsórákos várkastélya. Művészet 114—116. l.
502. *Makoldy József*. A barcasági román stílű vártemplomok. Mérnök Egl. Közlönye 379—383. l.
503. *Makoldy József*. Segesvár és Kézd építésze. U. o. 689—692. l.
504. *Makoldy József*. Templomkastélyok Erdélyben. Elet 37. sz.
505. *Málik Józsefné özv. L. Gyárfás Jenő*. A Tetemrehívás festője. Az Ujság 237. sz.
506. *Malonyay Dezső*. Mednyánszky. Budap. Hirl. 101. sz.
507. *Margitay Ernő*. Magyar művészet. Magy. Kultúra 199. l.
508. *Malonyay Dezső*. Pataky László. Művészet 42—50. l.
509. *Márkus Géza. r.* Művészet 10—14. l.
510. *Meller S.* Az anyagszerűség elve a modern iparművészetben. Magy. Iparművészet 269—284. l.
511. *Meier-Gräfe, Julius*. Wohin treiben wir. 2 Reden ü. Kultur u. Kunst. 1913. — Ism. dr. Lázár Béla. Pest. Lloyd 135. sz.
512. *Mihalik József*. Adalékok a beszteczebányai ötvösökhöz. Múz. Kvt. Értes. 236—239. l.
513. *Mihalik József*. Faműemlékeink fönntartása. U. o. 68—70. l.
514. *Mihalik József*. A kassai szent Erzsébet templom. I. 1912. — Ism. D. K. Budap. Szemle 154. köt. 314—316. l. — Harsányi István. Sárosp. Ref. Lapok 7. sz. — A Gyűjtő 49. l. — X. (Divald Kornél.) Mérnökegy. Közl. 614—616. l.
515. *Mireur, H.* Dictionnaire des ventes d'art, faites en France stb. I—VII. 1911—1912. — Ism. Múz. Kvt. Értes. 199—201. l.
516. *Műcsarnok. D.* Négyes kiállítás a Műcsarnokban. (Coulin Arthur, Löschinger Hugó, Papp Bertalan és Smigelschi Oszkár hagyatéka.) Budap. Szemle 156. köt. 306—310. l.
517. *F. Z.* A Műcsarnok kiállítása. Vasárn. Ujs. 41. sz.
518. *Malonyay Dezső*. A Műcsarnokban. Századok legendái. Decz. 39. 45. l.
519. *Margitay Ernő*. Műcsarnok. A Cél 195—198. l. — Lásd a 361., 632—636., 638., 643., 646., 648. sz. a. is.
520. *Münchhausen Mörries br.* Lilien és én. Mult és Jövő 14—16. l.
521. *Művészház. Bálint Aladár*. Postimpresszionisták. Népszava. 110. sz. (Művészház kiállításáról.)

522. *Elek Artur*. Postimpresszionisták kiállítása a Művészházban. Az Ujság 106. sz.
523. Kalauz a Művészház palotafelavató kiállítására. Szerk. Rózsa Miklós dr. Budapest, 1913. Művészház. (4-r. 32 l.)
524. *Keszler József*. A Művészház kiállítása. Századok Legendái márcz. 38. l.
525. *L. F.* A Művészház kitüntetett művészei. Új Művészet 4. sz.
526. *Rózsa Miklós*. A Művészház története. Új Művészet 4. sz.
- 526a *Y. K.* Klimt miszticizmusa. (A Művészház kiállításához.) Élet 12. sz.
527. *Nádai Pál*. Francia izlés. Magy. Iparművészet 89—91 l.
528. *Nádai Pál*. Silhouettek. U. o. 330—333. l.
529. *Nagy Sándor*. A rajzolja-oktatásról. Művészet 365—380. l.
530. *Némethy Gyula dr.* Az első negyedkori emberábrázolás. (Adalék a régibb kőkorszak művészettörténetéhez.) Religio 16., 37. sz.
531. **Nemzeti Szalon**. *Bálint Aladár*. A Nemzeti Szalon Schmutzer-kiállítása. Nyugat II. 731. l.
532. *Berény Róbert*. A Nemzeti szalonbeli képekről. Nyugat I. 197. l. Felvinczi Takács Zoltán megjegyzése. U. o. 325. l.
533. *F. Z.* Grafikusok, vízfestők és pastellfestők kiállítása a Nemzeti Szalonban. Vasárn. Ujs. 42. sz.
534. *Farkas Zoltán*. A Nemzeti Szalon őszi tárlata. Vasárn. Ujs. 37. sz.
535. *Farkas Zoltán*. A Nemzeti Szalon tavaszi kiállítása. Vasárn. Ujs. 17. sz.
536. *Keszler József*. A Nemzeti Szalon tavaszi tárlata és Horvai János szoborművei. Századok legendái. Máj. 34. l.
537. *Takács, Dr. Zoltán*. Die Frühjahrsausstellung des Nemzeti Szalon. Pest. Lloyd 90. sz.
538. *Zajti Ferencz*. A Szalon jubiláris tárlata. A Cél 670—672. l.
539. *Nyáry, Dr. Alexander*. Die Königsburg in Budapest. N.-Freie Presse júl. 7.
540. *Paál Jób*. A nyolczvanhárom esztendő s Madarász Viktor. Vasárn. Ujs. 48. sz.
541. *Paál Jób*. Trencsén vármegye műemlékei és a trencsényi múzeum. Vasárn. Ujs. 50. sz.
542. **Pálffy-gyűjtemény**. *Bálint Aladár*. A Pálffy-gyűjtemény. Nyugat I. 619—621. l. és Magy. Nyomdászati 5. sz.
543. *Gerevich Tibor dr.* A Pálffy-gyűjtemények. Az Ujság 31., 34. sz.
544. *Jean Preux*. A Pálffy-képekről és a többiekről. Hét 12. sz.
545. *Térey Gábor dr.* Pálffy János gróf képgyűjteménye. Vasárn. Ujs. 6—8. sz.
546. *Ybl Ervin*. Gróf Pálffy János hagyatéka. Magy. Nemz. 66., 77. sz.
547. *Pálla Jenő*. Az aquarell-festés. Nagyasszonyunk X. évf. 1. s köv. sz.
548. *Palóczy Edgár*. Budapest legrégebbi szobráról. (A várbeli Szentháromság szobra.) Pesti Hirl. 163. sz.
549. *Pap Bertalan*. Művészet 281. l.
550. *Pásztorné Freund Mária dr.* Művészi akarás. Nyugat I. 285—295. l.
551. *Pásztor-Freund Mária*. A kubizmus tér problémája. U. o. I. 773. l.
552. *Patai Edith*. Michelangelo prófétái. Mult és Jövő 204—206. l.

553. *Patai József dr.* Dirsztay Béla báró műgyűjteménye. Mult és Jövő 101—104. l.
554. *Patai József dr.* Báró Herzog Mór képtára. U. o. 344—348. l.
555. *Patek Béla.* Az Alhambra és megalkotóinak műveltsége. Nagykárolyi polg. fiúisk. 1912/13. értes. 34—73. l.
556. *Petrik Albert.* Arbe. Építő Ipar 13. sz.
557. *Petrik Albert.* A budapesti ferencziek belvárosi templomának lebontása és újjá építése. Építő Ipar 4., 5. sz.
558. *Petrik Albert.* A gyulafehérvári székesegyház restaurációja. Élet 18. sz.
559. *Petrik Albert.* Magyarország románkori építőművészetéből. III. (Magy. építőmesterek ipartest. évkönyve IX. 77—181. l.)
560. *Petrik Sándor.* Művészetek. Kereszt. Tanító 13—16. sz.
561. *Petrik Albert.* A régi Buda-Pest építőművészete. IV. Budapest, 1913. (8-r.) 3 K 50 fill. — Ism. Magy. Iparművészet 34. l.
562. *Petrik Albert.* A zsámbéki templom. Érdekes Ujság 24. sz.
563. *Pikler-Freund Edith.* Dekorativ és naturalisztikus művészet. Művészet 37 39. l.
564. *Pogány Kálmán.* Henri Rousseau. Világ 304. sz.
565. *Polgár Gyula dr.* A valóság a művészi ábrázolásban. Művészet 399—404. l.
566. *Radisics Elemér.* Katona Nándor. Budap. Hirl. 232. sz.
567. *Radisics Elemér.* Du Barry asszony és a művészet. Budap. Hirl. 214. sz.
568. *Radisics Elemér.* Néhány szó tájképfestőinkről. U. o. 88. sz.
569. *Radisics Jenő dr.* L'industrie artistique Hongroise. (Magyar Közgazdaság és Kultúra 39.)
570. *Révész-Alexander Magda.* Három episod az építészet történetéből. Budap. Szemle 154. köt. 109—119. l.
571. *Rintelen, Friedr.* Giotto u. die Giotto Apokryphen. 1912. — Ism. dr. Eisler M. J. Pest. Lloyd 135. sz. [800 l.
572. *Rippl-Rónai. Lengyel Géza.* Rippl-Rónai ötven rajza. Nyugat II.
573. *Rózsa Miklós.* Rippl-Rónai József. Új művészet 5. sz.
574. *Rodin. Alexander Bernát.* Rodin. Magy. Figyelő II. 41—55., 110—120., 200—211. l.
575. *Böloni György.* Rodin. Világ 105. sz.
576. *Rolleston, W.* Parsifal. Illustriert von Willy Pogány. London. — Ism. Levetus A. S. Pest. Lloyd 189. sz.
577. *Roth Viktor dr.* Az erdélyi kelyhek stíbeli fejlődése. (Az Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum ismeretterjesztő előadásai.) Budapest, 1913. (8-r. 73 l.) 20 fill.
578. *Roth Viktor dr.* Régi keresztelők medenczék Erdélyben. Arch. Értes. 1—20. l. [159—165. l.
579. *Roth Viktor dr.* Hann Sebestyén öt úrvacsora kelyhe. U. o.
580. *Roth, Victor.* Zur Geschichte der Goldschmiedekunst. Korr. Bl. Ver. Sieb. Landesk. 32—34. l.
581. *Roth, Victor.* Der Windauer Emailkelch. U. o. 105—107. l.
582. *Roth, Victor.* Das Email. U. o. 107—112. l.
583. *Roth, V.* Mittheilungen aus dem Baron Brukenthalschen Museum II. U. o. 112—117. l. [335—343. l.
584. *Rózsaffy Dezső.* Osztrák művészek Magyarországon. Művészet

585. *Rózsaffy Dezső dr.* Művészeti múzeumok a vidéken. Magy. Iparművészet 136—140. l. [209—211. l.
586. *S. Henszlmann Imre* (1813—1888). Rajzoktatás 158., 180—183., 587. *S. A. Greguss György.* Művészet 393—398. l.
588. *Schiller Ottó.* A semmi esztétikája. Művészet 171—178. l.
589. *Schmidt, Hubert.* Neuerwerbungen aus der vorgeschichtlichen Abteilung d. kön. Museen zu Berlin. — Ism. Bella Lajos. Arch. Ért. 448—452. l.
590. *Schubring, Paul.* Hilfsbuch zur Kunstgeschichte. 1913. — Ism. Elek Artúr. Művészet 412. l.
591. *Sebestyén Károly.* A formák forradalma. Budapest. Hirl. 304. sz.
592. *Siklóssy László dr.* Erkölestelen művészet. Művészet 315—321. l.
593. *Siklóssy László dr.* Művészeti séták. (Szápáry László gr., Károlyi Imre gr. és Battyhány Gézáné gr. palotája.) A Gyűjtő 1—15. l.
594. *Smigelschi Oktáv.* Művészet 15—18. l. Lásd 516. sz. a. is.
595. *Spiegel Frigyes.* Egy szocialista művész. Biró Mihály munkáihoz. Magy. Iparművészet 235—237. l.
596. *Städler Károly.* Művészettörténeti elváltozások. (Egy pedagógus csevegései a művészetről.) Tanító 19—21. sz.
597. *Stöhr Géza Ker. János.* A cœmeterium majus és cœmeterium ad decimum a kutatás mai világánál. Egyh. Műpar 7—10. sz.
598. *Stöhr G.* A kelet Ravennája. U. o. 8—9. sz.
599. *Stöhr Géza Ker. János.* III. Gyula pápa és a renaissance művészet. Kath. Szemle 748—765. l.
600. *Stöhr Géza Ker. János.* A keresztény művészetek kialakulása Nagy Konstantin uralma alatt. Religio 22—25. sz.
601. *Stoss. Kopera, Félix.* Wit Stwosz w. Krakowie. 1912. — Ism. D. K. Művészet 81. l.
602. *Sigerus, Emil.* Veit Stoss und seine Söhne in Siebenbürgen. Korr. Bl. Ver. Siebenb. Landesk. 27—29. l.
603. *Supka Géza dr.* Iszlám és hellenizmus. Művészet 218—223. l.
604. *Szabó Dezső.* A futurizmus: az élet és művészet új lehetőségei. Nyugat I. 16—23. l.
605. *Szabó László.* Az Árpádkori magyar építőművészet. Budapest, 1913. Németh J. (8-r. 400 l.) 20 K.
606. *Szentkláray Jenő dr.* Barokk és rokokó a temesvári kath. székes-egyházban. Délmagyarorsz. Közl. 296. sz.
607. *Szepesi Festők. Lócse,* 1913. (A Szepesi Hirnök karácsonyi melléklete. 8-r. 16 l. 5 képmelléklet.)
608. *Szépnművészeti Múzeum. Bierbauer István.* A Szépnművészeti Múzeum. Építő Ipar. 1., 2. sz.
609. *F. Z.* A Szépnművészeti Múzeum szobortermei. Vasárn. Ujs. 20. sz.
610. *Meller Simon.* Új Watteau-rajz a Szépnművészeti Múzeumban. Művészet 344. l.
611. *Szinyei-Merse. Berzeviczy, Albert v.* Paul von Szinyei-Merse. Ung. Rundschau 24—32. l.
612. *Lázár Béla dr.* Szinyei-Merse Pál. A pleinair-festés előfutára. (Modern Könyvtár 248—252. sz.) Budapest, 1913. Athenaeum. (8-r. 97 l.) 1 K.
613. *Lázár Béla dr.* Szinyei ismeretlen rajzai. Hét 52. sz.

614. Szinyei-Merse Pál. Uj Művészet 3. sz.
 615. A szociális művészet. Magyar Iparművészet 193—195. l.
 616. *Sztehlo Ottó*. Megfigyelések a kassai szent Erzsébet-templom építése történetének földerítéséhez. Mérnök Egyll. Közölyne 797—806. l. (Külön is 4-r. 12 l.)
 617. *Sztrakoniczky Károly*. Az építőművészet kritikája. Magy. Ipar-művészet 312—314. l.
 618. *T. I. Baditz Ottó*. Művészet 256—264. l.
 619. *Tábori Kornél*. Mátyás király serlege. Uj Idők 40. sz.
 620. *Tagger, Theodor*. Lovis Cornith. Pest, Lloyd 33. sz. Lásd 325. a. is.
 621. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Az átrendezett modern képtár. Nyugat II. 58. l.
 622. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Khínai művészeti alkotások magyar tulajdonban. Magy. Iparművészet 220—222. l.
 623. *F. Takács Zoltán dr.* Kölcsönhatások a távol kelet művészetében. Turán 170—177. l.
 624. *F. Takács Zoltán* Kelet és nyugat művészete. Az Ujság 288. sz.
 625. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Wegenerné chinai gyűjteménye az Iparművészeti Múzeumban. Nyugat I. 388. l.
 626. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Kína festő művészete. Az Ujság 115. sz.
 627. *Takács Zoltán (Felvinczi)*. Képirás és kritika a távol keleten. Nyugat I. 486—490. l. [715—718. l.
 628. *Taslăuănu, Oct. C.* Pictorul Gheorghe A. Matheiu. Luceafărul
 629. Tavaszí tárlat. *Cserna Andor*. A tavaszí tárlat. Egyetértés márc. 18.
 630. *D.* Tavaszí tárlatok. Budap. Szemle 154. köt. 301—309. l.
 631. *Dór*. Építészeti a tavaszí tárlaton. Építő Ipar 17. sz.
 632. *Keszler József*. A Képzőművészeti Társulat tavaszí kiállítása. Századok legendái. Ápr. 38. l. [Márc. 18.
 633. *Kézdi-Kovách László*. A Múcsarnok tavaszí tárlata. Pesti Hirl.
 634. *Ljka Károly*. Tavaszí kiállítás a Múcsarnokban. Uj Idők 14. sz.
 635. *Magyar Elek*. A Múcsarnok téli kiállításán. 1—2. Magyarország 276., 278. sz. [22., 26.
 636. *Nemes Mihály*. A Múcsarnok tavaszí tárlata. Budapest. Márc.
 637. *Nyáry Albert br.* A tavaszí tárlaton. A Cél 198—203. l.
 638. *Ruttkay-Rothausser, Max*. Frühjahrsausstellung im Künstlerhause. Pest. Lloyd 69. sz.
 639. Tavaszí műkiállítások. X. Kath. Szemle 561—571. l.
 640. *Yk.* A tavaszí kiállítás. Élet 13. sz.
 641. *Gch.* Magyar emlékek Krakóban. Vasárn. Ujs. 33. sz.
 642. *Téglás Gábor*. A zára-i múzeum. Uránia. 267 l.
 643. Téli tárlat. *Bálint Aladár*. A múcsarnok téli tárlata. Nyugat II. 798—800 l.
 644. *D.* Téli tárlatok. Bud. Szemle. 153. köt. 314—322. l.
 645. *Eisler, Michael Josef*. Die Winterausstellung im Künstlerhause. Pest. Lloyd 278. sz.
 646. *Elek Artúr*. A múcsarnok téli kiállítása. Az Ujság 287. sz.
 647. *Jean Preux*. A téli tárlat. Hét 48. sz.
 648. *Lengyel Géza*. Szabadok és függetlenek. (A Múcsarnok téli tárlata.) Pesti Napló 276. sz.
 649. *Nyáry Albert br.* A téli kiállítás. A Cél 662—670. l.

650. Téli műkiállítások. X. Kath. Szemle 64 - 74. l.
651. *Térey, Gabriel v. Karl Spitzweg*. Pest. Lloyd 26. sz.
652. *Tolstoj, gr. J. és Kondakor, N.* Ruzskija drevnosti v parnjatnikjach, iskusstva. 1889—199. — Ism. Munkácsy Mihály és ng. Arch. Értes. 255—261. l.
653. Török szobrászok Budapesten. Nagyszőlősi Hirl. 44. sz.
654. *Tóth Jenő*. Az indo-turáni népek ösművészetéről. Turán 92—99. l.
655. *Türk Frigyes*. A magyar Athén egy lusztruma. Egyh. Műipar 1. sz. (Pyrker, Casagrande.)
656. *Tuszkay Márton*. A művészi plakát. Uj Elet 872—879. l.
657. V. S. Uj építőművészeti kultura. Vállalkozók Lapja jan. 8.
658. *Váradi Antal*. Műkincsek Budán. Az Ujság 204. sz.
659. *Varjas Sándor dr.* A monumentáltítás az iparművészetben. A Lakás III. 3. [szetben. U. o. III. 5.
660. *Varjas Sándor dr.* Impresszionista elemek a modern iparművé-
661. *Varjas Sándor dr.* Az impresszionista forma. Művészet 266—279. l.
662. *Végh Ferenc*. A futuristák. Egyh. Műipar 5. sz.
663. *Velics L.* Vándorelőadásaim az egyházművészetéről. 1912. — Ism. Kóza György. Egyh. Közl. 13. sz. — Vucskits Jenő. Magy. Középk. 48—50. l.
664. *Velics László*. Művészeti Szemle. Magy. Kultura 286 290. l.
665. *Velics László*. Egyházművészeti ügyeinkről. Budapest, 1913. Stephaneum. (8-r. 16 l.)
666. *Vésci Margit*. Habicht Károly. Művészet 119 122. l.
667. *Vig Albert*. Az Országos M. kir. Iparművészeti iskola és székesfővárosi iparrajziskola kiállításának tanulságai. Magy. Iparművészet 263—268. l.
668. *Volkmann, Arthur*. Vom Sehen und Gestalten. Ein Beitrag z. Gesch. d. jüngsten deutschen Kunst. 1912. — Ism. Eisler M. J. Pest. Lloyd 65. sz. [Pest. Lloyd 6. sz.
669. *Voltolini, F. L. Graf v.* Eine Künstlerläune Benvenuto Cellini.
670. *Wildner Odön*. Szocialpolitika, művészet, iparművészet. Magy. Iparművészet 1—4. l.
671. *yk.* Magyar mesterek. Alkotmány 283. sz.
672. *Ybl Ervin dr.* A művészetéről. Magy. Nemzet 83—84. sz.
673. *Ybl Ervin dr.* Az iparművészet főproblémája. Magy. Iparművészet 399—401. l.
674. *Ybl Ervin dr.* Az utánzás művészeti jelentősége. Művészet 352-358. l.
675. *Ybl Ervin dr.* Elvont művészet. U. o. 405—407. l.

3. Zene.

676. *Beethoven, K., Dr. A.* Beethovens ewige Geliebte. Pest. Lloyd 183. sz. [Pest. Journ. 251. sz.
677. *San Galli, Thomas*. Beethoven. 1913. — Ism. Fuhrmann J.
678. *Térey, Edith v.* Beethoven. Pest. Lloyd 70. sz. — Lásd 716., 733. sz. a. is.
679. *Béldi Izor dr.* és *Mérei A.* Gyerünk csak! Látványos revü énekkel 7 képben. A zenezámokat Zerkovitz Béla és Barna Izsó szerzette. Előadták a Népoperában máj. 24.
680. *Biswurm Adám*. Korális és króma. Kat. Egyh. Zene-közl. 42. l.

681. *Brammer Gy.* és *Grünwald A.* Budagyöngye. Operette 3 fely. Magyar színre alkalmazta Mérei A. zenéje dr. Asdur L. Először adták a Népoperában szept. 5.
682. *Buchecker Mihály.* A gregorián korális hazánkban. Kat. Egyh. Közl. 43. l. [12 - 13. sz.]
683. *D. Gy.* A liturgikus zene és az egyházi népének. Népnevelő
684. *Debussy Claude.* A tékozló fiú. Lírai dalmű. Írta Guinaud Edmond. Ford. Hevesi Sándor. Zenéjét —. Először adták az Operaházban máj. 3.
685. *Deák Gyuláné.* Schubert. Budap. Hirl. 205. sz. (Bartsch és Dahms műveinek ismertetése.)
686. *Dicenty Gyula.* A hangszeres templomi zene történelmi, esztétikai és egyházi szempontból. Népnevelő 30—31. sz.
687. *Dicenty Gyula.* Gondolatok az egyházi zene multjáról és jövőjáról. U. o. 42. sz.
688. *Dicenty Gyula.* Régi egyházi magyar népénekeink. U. o. 19-20. sz.
689. *Dicenty Gyula.* Az egyházi zene és a reformáció. Kath. Kántor 20—21. sz.
690. *Drumár János.* A debreczeni zenede története. 1862—1912. Debreczen, 1913. Zenede. (8-r. 220 l.) 4 kor.
691. *Drumár János.* Sir Adamanth titka. — Ism. Hét 49. sz.
692. *Fabó Bertalan dr.* Hogy fedezték fel Volkmann Róbertet? Zenei Közl. 12. évf. 83—87. l.
693. *Fodor, Jules.* La saison de l'Opéra Royal Hongrois. Revue de Hongrie XI. 446—461. sz. (Külön is 8-r. 16 l.)
694. *Geyer József dr.* A magyar hegedűkészítők. Budapest, 1913. Kilián. (8-r. 38 l.)
695. *Graf, dr. Max.* Das Denkmal für Eduard Hanslik. Pest. Lloyd 45. sz.
696. *Graf, Dr. Max.* Die Gurrelieder Arnold Schönbergs. Pester Lloyd 51. sz.
697. *Graf, Dr. Max.* Hans Richter. Pest. Lloyd 80. sz.
698. *Grünevald Kamill.* Az Editio Vaticana történeti előzményei. (Az új Antiphonale Vaticanum.) Kat. Egyh. Közl. 38—40., 57—58., 116—118., 150—152., 167—169. l.
699. *Halmos Alajos.* A kötött orgonajátékról. Kath. Kántor 9. sz.
700. *Halmos Alajos.* Piel Péter és orgonaművei. Kath. Kántor 15. sz.
701. *Haraszi Emil.* Hubay Jenő élete és munkái. Berzeviczy Albert előszavával. Budapest, 1913. Singer és Wolfner. (8-r. 206 l.) 20 K. — Ism. Járosy Dezső. Alkotmány 72. sz. — Vasárn. Ujs. 12. sz.
702. *Haraszi Emil.* Muszorgszky. Budap. Hirl. 300. sz.
703. *Herzfelder Viktor.* A fuga. Budapest, 1913. Roznyai K. (8-r. 73 l.) 3 K.
704. *Hevesi Sándor.* A muszka ballet. Élet 2. sz.
705. *Ilodossy Béla.* Egressy Benjámín. Tolnavárm. és a Közérdek 48—50. sz. és Tolna vármegye 22—24. sz.
706. *Horváth Dezső dr.* A magyar zene klasszikusai. Nemz. Kultura III. 423—426. l.
707. *Járosy Dezső.* Az egyházzenei tanfolyamok módszertana. Temesvár, 1913. C-anádegyl. ny. (8-r. 33, 1 l.) (Megjelent a Kath. Egyh. Zeneközl.-ben is.)

708. *Járosy Dezső*. Az Eukarisztika zenéje. Tanulmány. Temesvár. (8-r. 188 l.) 2 kor. — Ism. Wajdits Károly. Hittud. Folyóir. 455—460. l.
709. *Járosy Dezső*. A hagyományos Gregorián korális zeneesztétikai méltatása. 2. kiad. Temesvár, Hunyadi ny. 1913. (8-r. 2 lev. 70 l. 1 lev.)
710. *Járosy Dezső*. A magyar opera idej mérlege. Alkotmány 152. 183.sz.
711. *Járosy Dezső*. A sajtó és az egyházi zene. Egyh. Közl. 1- 2. sz.
712. *Járosy Dezső*. Zeneművészeti szemle. Kath. Szemle 81 84. l.
713. *Kammerer, Paul*. Über Erwerbung u. Vererbung d. musikalischen Talentes. 1912. — Ism. f. Huszad. Század. 28. köt. 141-143. l.
714. *Kereszty István*. Sárosi Ferenc. (1855—1913.) Zeneközl. 12. évf. 191—193. l.
715. *Kereszty István*. Takáts Mihály. 1861—1913. Vasárn. Ujs. 35. sz. Fodor Gyula. Hét 35. sz.
716. Könyvtár. zenetudományi —. Szerk. Sereghy Elemér. Budapest, 1913. Németh J. (8-r.) 5. e. Perényi Géza. Beethoven ötödik szimfoniája. (24 l.) 40 f. — 5. f. Perényi G. Beethoven hatodik szimfoniája. (16 l.) 30 f. — 5 g. Perényi G. Beethoven hetedik szimfoniája. (20 l.) 30 f. — 5 h. Perényi G. Beethoven 8-ik szimfoniája. (12 l.) 20 f. — 5 i. Perényi G. Beethoven kilencedik szimfoniája. (30 l.) 40 f. — 13. Baumgartner Lajos. Bayreuth. (39 l.) 80 f. — 9. Sereghy Elemér. A kínai zenéről. (39 l.) 50 f. — 10. Hermann László. Paganini. (96 l.) 50 f. — 16. Stein Márton. A klarinét. (16 l.) 20 f.
717. *Krúdy Andor*. Zenénkről általában és a fajmuzsikánk betegségeiről különösen. A Cél 81—84., 113—115. l.
718. *Lavotta Rezső*. Az orosz ballet és zene. Alkotmány 4. sz.
719. *Lohár Ferenc*. A tökéletes asszony. Operette 3 felv. Irták Brammer Gyula és Grünbaum A. Ford. Harsányi Zsolt. Előszőr adták a Király-színházban nov. 26. [378. l.
720. Liszt. *Haraszi, Emil*. Liszt à Paris. Revue de Hongrie. XI. 370—
721. *Hollitzer Gyula*. Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet. (Német philologiai dolgozatok VI.) Budapest, 1913. Pfeiffer F. (8-r. 124, 4 lap) 4 K. — Ism. dr. Turóczi-Trostler J. Pest. Lloyd 283. sz.
722. Ismeretlen Liszt karrikatura. Érdekes Ujs. 2. sz.
723. *d'Isöz Kálmán* Liszt Ferencz a silhouette-művész. Múz. kv. Ért. 210. l.
724. *Járosy Dezső*. Liszt Ferenc és Wagner Rikárd barátsága. Kath. Szemle 433—443. l.
725. *Juhász Aladár*. Liszt Ferenc és a modern zongora-technikai probléma. Budapest, 1913. Jakab ny. (8-r. 14 l.)
726. *Siloti A.* Lisztről. Kivonatossan ford. Szende Árpád. Az Ujság 302. sz. [közl. 164—167. l.
727. *Mayer Kev. János*. Az egyházi zene eredete. Kat. Egyh. zene-
728. *Molnár Antal*. Zenei renaissance. Nyugat II. 494—496. l.
729. *Molnár, Dr. Géza*. Die ungarische Musik. (Magyar közgazdaság és kultúra 40.)
730. *Mozart, Mozart A.* Szóktetés a szerályból. Opera 3 felv. Előszőr adták a m. kir. operaházban márc. 15.

731. *Mozart*. Ámor játéka. Színpadra alkalmazta Hevesi Sándor. Először adták az Operaházban máj. 3.
732. *Cserna Andor*. A varázsfuvola. Világ 61. sz.
733. *Hevesi Sándor dr.* Mozart és Beethoven az Operaházban. Magy. Iparművészet 149—152. l. — Pótlék. U. o. 252. l.
734. *Papp István*. Mozart. Fogarasi Hírlap 11—18. sz.
735. *Musszorgszki Modeszt*. Godunov Borisz. Népies zenedráma 3 felv. Szövegét és zenéjét írta —. Ford. Hevesi Sándor. Budapest, 1913. Rózsavölgyi. (8-r. 46 l.) 1 K. — Előadták a m. kir. Operában decz. 20. — Lásd 702. sz. a. is. [389—392. l.]
736. *Mutschenbacher Gyula*. Vavrincez Mór. Nemz. Kultura III.
737. *Palóczy L.* Mascagni. Pest. Journ. 291. sz.
738. *Popper, Ehlén, O.* Eine Erinnerung an David Popper. Pest. Lloyd 198. sz.
739. *Hubay, Jenő*. David Popper. Pest. Lloyd 218. sz.
740. Pozsony als Musikstadt. Musik und Musiker in Pressburg. Pressb. Ztg. 352. sz. (Képekkel és hangjegyekkel.)
741. *Révész, Dr. Géza*. Zur Grundlegung der Tonpsychologie. Leipzig, 1913. Veit & Co. (8 r. VIII, 148 l.) 4 M.
742. *Révfy Géza*. A magyar zene 100 év előtt. Magy. Dal 5-6. sz.
743. *Révfy Lajos*. Bach I. Sebastian. Kath. Kántor 15—16. sz.
744. *Ságody Otmár*. A magyar zene sajátosságai. Zeneközl. 12. évf. 13—15., 88—91. l. [form. Szemle 33. sz.]
745. *Saja Antal*. Egyházi zenénk megjavítását célzó reformok. Re-
746. *San-Gally, Thomas*. Johannes Brahms. München. — Ism. Térey Edith. Pest. Lloyd 171. sz.
747. *Sauer Emil*. Ifjúságom napjaiban. — Önéletrajzából. Angolból ford. Granichstädten Artur. Az Ujság 237. sz.
748. *Schubert, Dahms, W.* Schubert. Berlin. — Ism. Molnár Antal. Nyugat I. 77—79. l. — Wertheimer Emanuel. Pest. Lloyd 1. sz.
749. *Molnár Géza*. Schubert. Zeneközl. 12. évf. 187—190. l.
750. *Molnár Antal*. Schubert-miniature. Nyugat II. 456. l.
751. *Stein Márton*. Egy-más a kamarazeneről. Zeneközl. 12. évf. 8—12. l.
752. *Szeghő Sándor*. Báthory Erzsébet. Zenei dráma 1 felv. Írta Anonymus. Zenéjét —. Először adták az Operaházban máj. 3.
753. *Szent-Gály Gyula*. Egyházi ének. Egyh. Műipar 5. sz.
754. *Szmetka L. Odön*. A zongora etikája (Téma: Johann Seb. Bach Adagio.) Nagyvárád 296. sz.
755. *Szmetka L. Odön*. A zongora encyclopædiája. Zeneesztétikai tanulmány. Nagyvárád, 1913. Sonnenfeld ny. (16-r. 83 l.)
756. *Tornyay Ferenc*. A korális vagy Gregorián ének. Kath. Kántor 21., 22., 24. sz.
757. *Verdi*. Balla Ignác. Verdi. Vasárn. Ujs. 41. sz. és Világ 242. sz. — Beer A. Pest. Lloyd 239. sz. Gajári István. Az Ujság 240. sz. — Halmos Alajos. Kath. Egyh. Zeneközl. 122. l. — Haraszti Emil. Budap. Hírl. 240. sz. — Jász Dezső. Nyugat II. 515. l. — Palóczy L. Neues Pest. Journ. 239. sz. — Sereghy Elemér. Alkotmány 240. sz.
758. *Frick, Albert*. Aus Verdi's Leben. Pressbg. Ztg. 276. sz.
759. *Thieben, Emil*. Aus der Heimat Guiseppe Verdis. Pest. Lloyd 185.sz.

760. **Wagner. Wagner Richard.** Parsifal — ájtatos ünnepi színjátékának szövege. Ford. Kereszty István. (Fővárosi színházak műsora. 318. sz.) Budapest, 1913. Lampel R (8 r. 48 l.) 60 f.
761. **Bresztovszky Ernő.** A fiatal Wagner és az öreg Wagner. Szocializmus 353—361. l.
762. **Fligl József.** Wagner ifjúsága. Pesti Hirl. 289. sz. [448. l.
763. **Georgescu, Ioan.** Dramele lui Richard Wagner. Luceafarul 444—
764. **Goth, Ernst.** Der vernichtete Wagner. Pest. Lloyd. 129. sz.
765. **Járosy Dezső.** Wagner Rikárd zenedramaturgiája és a vallásos probléma. Egyh. Közl. 22. sz.
766. **Schmidt K. I.** Wagner Richárd zenedrámája. Ösvény 139—150. l.
767. **Südy Ernő, ifj.** Wagner Richárd és a drámai zene fejlődése. Békéscsaba és vid. 48—50. sz. [478—481. l.
768. **Szegő Béla.** Egy epizód Wagner évfordulójához. Mult és Jövő
769. **Td.** Wagner emlékiratai. Élet 13. sz.
770. **Várnay Sándor.** Wagner Richárd felesége. Vasárn. Ujs. 12. sz.
771. **Wagner Richárd. Bresztovszky Ernő.** Népszava 117. sz. — Kereszty István. Vasárn. Ujs. 20. sz. — Lavotta Rezső. Élet 25-sz. — Beer A. Pest. Lloyd 119. sz. — Haraszi Emil. Budap. Hirl. 120. sz. — Honigberger Emil. Die Karpathen. VI. 2. 487—490. l. — Lásd 724. sz. a. is.
772. **Waltershausen Hermann.** Chabert ezredes. Zenés tragédia 3 felv. Ford. Lányi Viktor. Először adták a m. kir. operában márc. 2.
773. **Wéber János.** A «Rector Ecclesiae» és az egyházi ének. Kath. Kántor 9. sz. [1. sz.
774. **Zágon Géza Vilmos.** Kubizmus a zenében. Zeneközl. 12. évf.
775. **Zerkovitz Béla.** Az aranyeső. Operett 3 felv. Szövegét írta Béli Izor. Zenéjét —. Előadták a Népoperában febr. 21.
776. **Zerkovitz B.** Katonadolog. Operette 3 felv. Írták Mérei A. és dr. Béli I. Először adták a Népoperában okt. 25.
777. **Zichy Géza gr.** Emlékeim. II. kötet. Budapest. é. n. (1913.) Franklin-t. (8 r. 157 l.) 6 K.
778. **Zichy, G. gr.** Aus meinem Leben. 1. 2. Bd. — Ism. dr. Walter Gyula. Alkotmány 119. sz.

4. Színészet.

779. **Abrányi Kornél dr.** A Nemzeti Színház hőskoráról. Jókai Mór 1861-iki jelentése. Világ 206. sz.
780. **Alexander Bernát.** A színházi év történetéből. Budap. Szemle 155. köt. 32—68. l.
781. **Alfa.** Rendezés. Budap. Hirl. 270. sz. [Lloyd 20. sz.
782. **Alpár, Ignaz.** Die Entwürfe für das neue Nationaltheater. Pest.
783. **Balassa Imre.** Ujházi Ede. Élet 44. sz. — Móriéz Zsigmond. Nyugat II. 529—535. sz.
784. **Bálint Lajos.** Színész-portrék. 9. Pethes Imre. Magyar Hirl. 7. sz. — 10. Blaha Lujza. U. o. 20. sz. — 11. T. Forrai Róza. U. o. 31. sz.
785. **Bárdos Artur.** Reinhardt-esték. Nyugat I. 927—929. l.
786. **Bárdos Artur.** Schildkraut. Nyugat II. 396. l.
787. **Blaha Lujza.** Életem naplója. Érdekes Ujság 1. s kv. sz.

788. *Deréki Antal*. A magyar Cyrano. (Emlékeimből.) Magyarország 163. sz. (Gáspár Jenő színikazgatóról.)
789. *Deréki Antal*. Két Bánk bán egyszerre. (Emlékeimből.) Magyarország 178. sz.
790. *Deréki Antal*. A legelső magyar színdirektornő. (Emlékeimből.) Magyarország 194. sz. (Buday Józsefné.) — A titokzatos mecenás. U. o. 199. sz. — Két régi színtársulatról. U. o. 205. sz. (Völgyi György. Bokody Antal.) — A négylevelű lóhere. U. o. 213. sz. — Negyven év előtt. U. o. 223. sz. — Alkalmi színdarabok. U. o. 232. sz. — Tanítványaimról. U. o. 241. sz. — A kik dícséretből éltek. U. o. 249. sz. — E. Kovács Gyula hat forintja. U. o. 253. sz. — A színtársulat leánya. U. o. 264. sz.
791. *Deréki Antal*. Két régi színtársulatról. U. o. 205. sz. (Völgyi György és Bokody Antal.) [györgyi Istvánról.]
792. *Deréki Antal*. Pista bácsi. (Emlékeimből.) U. o. 299. sz. (Szent-
793. *Deréki Antal*. Blaha Lujzáról. U. o. 281. sz.
794. *Dömötör*. A régi Nemzeti Színház. Új idők 27. sz.
795. *Farkasfalvy Imre id.* Szathmárynééről. Gömör-Kishont 26. sz.
796. *Gálos, dr. Rudolf*. Das Theater in Temesvár. Ung. Rundschau 484—487. l.
797. *Goth, Ernst*. Endre Nagy. Pest. Lloyd 125. sz.
798. *H.* Nemzeti színházi emlékek. (Egy ismeretlen gyűjtemény.) Budapest. Hirl. 197. sz. (1842—47. évekről.)
799. *H—a*. Déryné Sárospatakon. Sárospatak. 38. sz.
800. *Halasi Andor*. Új pátosz. Élet 40. sz.
801. *Halasi Andor*. A színészi inspiráció. Élet 51. sz.
802. *Herczeg Ferencz*. A régi Nemzeti Színház. Új idők 39. sz.
803. *Hgy*. Feleky és F. Munkácsy Flóra hagyatékából. Pesti Napló 218. sz.
804. *Ivánfi Jenő*. Szaecsvay Imre. Vasárn. Ujság. 40. sz. — Sebestyén Károly. Budapest. Hirl. 124. sz. (yk.) Alkotmány 231. sz.
805. *Ivánfi Jenő*. Chaliapin. Az Ujság 209. sz.
806. *Ivánfi Jenő*. A párisi színházi kiállítás. Vasárn. Ujság. 20. sz.
807. *Jacobs, Monty*. Deutsche Schauspielkunst 1913. — Ism. Moly Tamás. Pest. Lloyd 298. sz.
808. *Kerr Alfred*. Hanako. Ford. Kosztolányi Dezső. Temesv. Színház 65. sz. [71. és 304. sz.]
809. *Krecsányi Ignác*. Régi dolgok régi színészetéről. Pesti Hirl.
810. *Lengyel Géza*. Az új Nemzeti Színház. Nyugat I. 199—201. l.
811. *Magyar Vilmos*. A Nemzeti Színház tervpályázata. Építő Ipar 4—9. sz.
812. *Magyar Vilmos*. A régi és az új Nemzeti Színházról. U. o. 21—22. sz. [45—47. l.]
813. *Márkus László*. A nézőtér problémája. Magyar Iparművészet
814. *Merbach, P. A.* Aus der Geschichte des ungarischen Theaters. Bühne u. Welt. 20. sz.
815. *G. Miklóssy Ilona*. A harmadik emeleten. (Blaháné. Márkus Emilia. Fedák Sári. Paulay Erzsi. Jászai Mari. Wohlgemuth Elza. Vidor Pál.) Budapest. Hirl. 304. sz.
816. *Ney Béla*. A «Nemzeti Színház» tervezett palotája. Magyar Figyelő II. 56—59. l.

817. *Pásztor Árpád*. Hanako és a japán színház. Az Ujság 238. sz.
 818. *Rexa Dezső*. Székesfehérvár százéves színészete. Vasárn. Ujs. 45. sz.
 819. *Sebestyén Károly dr.* A színpad három évezreden át. Történelmi tanulmány. Századok legendája. Febr. 1—40. l.
 820. *Stefani Elza*. Die Hanako. Pest. Lloyd 236. sz.
 821. *Szalay, Dr. Michael*. Ein Jahrhundertfeier im Nationaltheater. Pest. Journ. 217. sz.
 822. *Sztrakoniczky Károly*. A Nemzeti Színház kövei. Magy. Figyelő III. 142—148. l.
 823. *Váradi Antal*. Régi magyar színészvilág. 1911. — Ism. Századok 307. l.
 824. *Váradi, Anton*. Ein denkwürdiger Theaterabend. (Gratisvorstellung im Nationaltheater am 15. März. 1848.) Neues Pest Journ. 64. sz. [Hirl. 277. sz.
 825. *Váradi Antal*. Beszélő kövek. (A régi Nemzeti Színházról.) Pesti
 826. *Viharos Jászai Mari*. Világ 283. sz.
 827. *yk.* A magyar színpad. Alkotmány 105., 111., 147. sz.

III. Philologiai pædagogia.

1. Általános irányú.

828. *Bakács István dr.* Esmék a nyelvi és történelmi oktatás köréből. Keresk. Szakoktatás 21. évf. 8. sz.
 829. *Bakos István*. A modern nyelvek tanítása a főreáliskolában. Szombathelyi főreálisk. 1912. 13. értes. 5—16. l.
 830. *Dobrovits Mátyas dr.* Az ifjúsági olvasmányokról. Pozsonyi ág. ev. Lyc. 1912/13. értes. 3—7. l.
 831. *Donner Lajos dr.* A nyelvtanítás reformja. Nemz. Kultura II. 48—50. l.
 832. *Fehér Miklós*. Az olvasásról. Zalaegerszegi áll. főgimn. 1912—1913. értes. [értes.
 833. *Kövesi Lajos*. A szavalásról. Szegedi kegyesr. főgimn. 1912. 13.
 834. *Major Károly dr.* Egységes terminológia a középiskolában. Fogarasi áll. főgimn. 1912. 13. értes. 3—8. l.
 835. *Novák Béla dr.* A házi olvasmányokról. Szombathelyi főgimn. 1912. 13. értes.
 836. *Philipp Kálmán dr.* A középiskolai nyelvtanítás válsága. Magy. Középiskola 25—33. l. [45—54. l.
 837. *Sarudy György*. Nyelvtanítás. Pápai Jókai-kör évkönyve XIX.
 838. *Simonyi Zsigmond*. Nyelvtudomány, és nyelvtanítás. Uj Elet 11—18. 153—162. 303—312. 433—442. l.
 839. *Velics, Dr. A. v.* Über Mnemotechnik der Zukunft. 1912. — Ism. dr. Kmoskó Mihály. Religio 9. sz. — Vig József. Polgárisk. Közl. 4. sz.

2. Magyar nyelv.

840. *Biró Sándor*. Esztétikai nevelés és a magyar nyelv tanítása. Keresk. Szakoktatás. 21. évf. 8. 9. sz.

841. *Fogl János*. Költemények tanulmányozása. Népoktatás 231—233. 358—360. l. [471 482. l.]
842. *Fürst Aladár*. Egy osztály magyar dolgozatai. Magy. Pædag.
843. *Gálik Károly*. A magyar nyelvtani oktatás válsága. Népoktatás 10—18. 69 74. 113 121. 177—185. l.
844. *Heger Flóris*. Néhány szó az irodalmi oktatáshoz iskoláinkban. Keresk. Szakoktatás 21. évf. 6. 7. sz.
845. *Herzfeld Miksa dr.* Gondolatok a magyar nyelvi oktatásról. Keresk. Szakoktatás. 21. évf. 6. sz.
846. *Juhász Gyula*. Néhány szó az új irodalomtörténeti tanításról. Szakolozai főgimn. 1912 13. értes.
847. *Kolozsvári-Sillye Béla*. A magyar- és latin nyelv szétválasztásáról az alsóbb osztályokban. az erdélyi r. k. status tanárai 17. kongresz. jegyzőkönyve 64—68. l.
848. *Mészáros Sándor*. Még egy szó a magyar irodalom tanításáról. Keresk. Szakoktatás 21. évf. 8. 9. sz.
849. *Nógrády László dr.* Szent Genováva históriája. (Gyermekmese-emlék lélektani elemzése.) Urania 341—348. l.
850. *Oberle Károly*. Irodalomtörténeti tételek az érettségi vizsgálaton. Irodalomtört. 58. l.
851. *Perényi Adolf*. A vetítés az irodalmi tanítás szolgálatában. Tanáregyl. Közlöny. 46. évf. 412—415. l. és Polgárisk. Közlöny 14. sz.
852. *Szabó Dezső*. Nyelvtan és stílus. Szabadgondolat 348—352. l.
853. *Tettamanti Béla*. A felsőbb osztályok magyar írásbeli dolgozatainak tárgyköre. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 730—739. l.
854. *Vida Sándor*. Néhány megjegyzés a magyar irodalomtörténet tananyagának beosztásához. U. o. 46. évf. 665—671. l.

3. Klasszikus nyelvek.

855. *Ács Károly*. A latin nyelv tanítása különös tekintettel az ideges iskolás gyermekekre. Magy. Gyógypedag. 209—214. 244—249. l.
856. *Bodor Aladár dr.* A klasszikai filológizmus mértéke a nevelésben. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 671—675. l.
857. *Buchholzer, Ernst*. Das Extemporale. (Mitteilg. d. P. ofessorenvereins d. ev. Mittelschulen A. B. Hermannstadt 6. sz.)
858. *Bujáki Domokos*. A latin nyelv eredményesebb tanításáról. Az erdélyi r. k. status tanárai 17. kongresz. jegyzőkönyve 46—52. l.
859. *Fuss, Misch*. Griechischer Unterricht auf homerischer Grundlage. Nagyszebeni ev. gimn. 1912 13. értes. 3—49. l.
860. *Glósz János*. Latin nyelvtani tankérdések. 1912. — Ism. Székely István. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 420. l. — Glósz válasza és Székely felelete. U. o. 471—472. l.
861. *Hajtai Ferenc*. Megjegyzések a latin nyelv tanításához. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 192—199. l. [512. l.]
862. *Karsai Ervin*. A latin nyelv tanításához. U. o. 46. évf. 507—
863. *Kemény Gábor dr.* A középiskolai reform és a klasszikus nyelvek. Új Élet 1061—1064. l.
864. *Kiss Albin*. A latin nyelv tanításának akadályai. Magy. Középiskola 525 534. l.

865. *Molnár Károly*. A latin nyelvi tanítás eredményesebbé tételének eszközei és módjai. Kolozsv. tanker. 3. igazg. értekezéslet jegyzőkönyve 8—14. l.
866. *Nagy Aurél*. A kezdőfokú latin tanítás. (Temesv. kegyr. főgimn. 1912 13. értes. Külön is 8-r. 92 l.) — *Ism. dr. Vajticzky Emánuel*. *Magy. Középiszkola* 428—431. l.
867. *Schuller, Hermann*. Römische Alterthumskunde und Literaturgeschichte im Gymnasialunterricht. (Mitteilg. d. Professorenvereins d. ev. Mittelschulen A. B. etc. No 6.)
868. *Staud János*. Latin nyelvtanításunk gyakorlatiabbá tétele. *Magy. Pædag.* 80—105. l.
869. *Szigetvári Iván*. A latin kiejtés reformja Franciaországban. *EPhK.* 61. l.
870. *Takáts Lajos*. Útmutatások a magyarról latinra való fordításhoz. 1912. — *Ism. Abaffy Béla*. *Tanáregyl. Közl.* 46. évf. 680—682. l.
871. *Tordai Ányos dr.* A Liber Sexti a III. és IV. osztályban. *Bajai főgimn.* 1912 13. értes. 3—35. l.
872. *Varga Ignác*. A reáliskolai latin tanfolyamok és a kiegészítő latin érettségi vizsgálat. *Tanáregyl. Közl.* 46. évf. 875—882. l.
873. *Vincze János*. A latin nyelv tanításáról a középiskolában. *Szilágyosomlyói főgimn.* 1912 13. értes. 3 28. l.

4. Német nyelv.

874. *Bukorszky János*. Miként volna elérhető a német nyelv intenzívebb s eredményesebb tanítása? Nagyváradai tankerület 3. igazg. értekezéslet jegyzőkönyve 7—24. l.
875. *Fürst Aladár*. A reáliskolai utasítások. Német nyelv és irodalom. *Magy. Pædag.* 292—297. l.
876. *Lexen, Friedrich*. Versuch einer methodischen Behandlung des deutschen Unterrichts in der I. Gymnasialklasse. *Schul- u. Kirchenbote* 4—6. sz.
877. *Marton Agostné*. Útmutató a német nyelvnek szemléltető módszer szerint való tanításához, különös tekintettel a polgári iskolákra. Budapest, 1913. (8-r. 55 l.) 1 K 60 fill. — *Ism. Nemz. Nénevelés* 321. l. — *Tóthné Zalai Emma*. *Magy. Tanítóképző* 440. l.
878. Módszeres utasítás a német nyelv tanításához. (Budapesti Keresk. Akadémia.) Budapest, 1913. *Pesti-ny. r.-t.* (8-r. 14 l.)
879. *Villányi Henrik dr.* Nyelvtan-e vagy olvasmány? *Keresk. Szakoktatás* 21. évf. 1. sz. (A német nyelv tanításáról.)
880. *Tímár Izsó*. A német nyelvi tanítás sikerének feltételei. *Keresk. Szakoktatás* 21. évf. 10. sz.

5. Francia nyelv.

881. *Nagy József dr.* A francia nyelvi régi és új utasítások. *Tanáregyl. Közl.* 46. évf. 976—982. l.
882. *Philipp Kálmán dr.* A francia nyelv a polgári iskolában. *Körmöczbányai polg. leányisk.* 1912 13. értes. 4—9. l.

883. *Sármay József*, Francia nyelv. — Ism. dr. Hegedüs Izidor. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 741—743. l.

6. Orosz.

884. *Bonkáló Sándor dr.* Az orosz nyelv és irodalom tanítása az orosz középiskolákban. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 455—458. l.

7. Művészi oktatás.

885. *Biró Sándor*. Esztétikai nevelés és a magyar nyelv tanítása. Keresk. Szakoktatás. 21. évf. 8. 9. sz.
 886. *Kálmán László*. A művészeti oktatás fejlesztéséről. Aradi reálisk. 1912/13. értes.
 887. *Lányi Ernő*. A művészi nevelés problémái és a rajztanítás. Magy. Középiskola 154—158. l. — Vucskits Jenő válasza. U. o. 185—187. l.
 888. *Nádai Pál*. Az ízlés nevelése vagy művészei nevelés? Tanáregyl. Közl. 46. évf. 786—793. l.
 889. *Nádai Pál*. Lichtwark és a művészi nevelés. Magy. Pedagógia 11—23. l.
 890. *Stefanica László*. A művészeti oktatás fejlesztése. (Beleértve a a zenei műveltség emelését is.) Nagyvárad tankerület 3 igazg. értekezlet jegyzőkönyve 24—49. l.
 891. *Várady Kálmán*. Művészettörténeti oktatás a gimnáziumban. Rajzoktatás 148. l.

IV. Finn-ugor nyelvek.

892. *Csuvas. Németh Gyula dr.* jelentése az ufai csuvasok közt tett nyelvészeti tanulmányújáról. Keleti Szemle 211—213. l.
 893. *Észt. Bán Aladár*. Az észtek régészeti irodalmából. Arch. Értes. 444—448. l.
 894. *Bán Aladár*. Aino Kallas. Élet 51. sz.
 895. Epizódok a Kalevipoegből. Ford. Bán Aladár. A Cél 617—620. l.
 896. *Rosenthal, Heinrich*. Kulturbestrebungen des estnischen Volkes stb. Reval, 1912. — Ism. Bán Aladár. Az Ujság 92. sz.
 897. *Finn. Airila, M.* Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. 1912. — Ism. Vikár B. Keleti Szemle 189—191. l.
 898. *Beke Ödön*. A finn-ugor szóösszetételhez. Nyelvt. Közlem. 345—426. l. [178. l.
 899. *Beke, O.* Das finnisch-ugrische Indefinitum. Keleti Szemle 130—
 900. *Berze Nagy János dr.* A finnek mese-osztályozása. Ethnogr. 65—82., 147—160. l.
 901. *Fokos Dávid*. Adalék a finn-ugor duálisához. Nyelvőr 463—466. l.
 902. *Gombocz, Z.* Zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte. Thomsen-Festschrift 8—14. l. [74—105. l.
 903. *Kertész, M.* Über den finnisch-ugrischen Dual. Keleti Szemle
 904. *Leino Eino*. A szó hatalma. Ford. Bán Aladár. Kath. Szemle 866. l.
 905. *Mikkola, I.* Berührungen zwischen den westfinnischen u. slavischen Sprachen. 1913. — Ism. Melegdi János. M. Nyelv 333. l.

906. *Paasonen, H.* Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte. Keleti Szemle 20—74. l.
907. *Sebestyén Irén.* A finnek Luciferje. Nemz. Nőnevelés 217—227. l. (Linnankoski «Örökös küzdelem» drámái költeményéről.)
908. *Setälä, E. N.* Ein Plan für finnisch-ugrische Wörterbücher. — *Ism. Beke Ödön.* Nyelvőr 404—408. l.
909. *Osztják, Pápay József.* A Reguly-féle osztják hősi énekekről. Ethnogr. 257—276. l. (Kivonat.) Akad. Értes. 697—706. l.
910. *Sarkadi Nagy János.* Az északi-osztják nyelv igeneves szerkezetei. Nyelvt. Közlem. 42. köt. 250—287., 427—467. l. (Külön is megjelent 8-r. 81 l.)
911. *Zürjén, Fokos Dávid.* Zürjén népköltészeti mutatóványok. Nyelvt. Közlem. 42. köt. 86—173. l. (Külön is megjelent 8-r. 143 l.)
912. *Fuchs D. Rafael dr.* jelentése második zürjén nyelvészeti tanulmányútjáról. Keleti Szemle 207—211. l.
913. *Fuchs, Dr. R.* Die Reflexiven Zeitwörter der Syrjänischen. Keleti Szemle 106—129. l.
914. *Fuchs, Dr. R.* «Syrjänische» Wörter. Keleti Szemle 216. l.

V. Indogermán nyelvek.

915. *Baltavári Jenő dr.* Az indogermánok. Nyelvük, rokonságuk, őshazájuk és műveltségük. II. rész. A centum-nyelvek. A macedonok és illyrek. Veszprémi kegyr. főgim. 1912/13. értes. 3—32. l. (Külön is megjelent 8-r. 32 l.)
916. *Benkovich István dr.* A hajnal mítosza a Rigvédában. Ismeretterjesztő tanulmány. Magyaróvári kegyr. főgimn. 1912/13. 3—27. l.
917. *Havers, Dr. W.* Untersuchungen zur Kasus-Syntax der indogerman Sprachen. 1911. — *Ism. Benigny Gyula.* Nyelvtudomány IV. 206. l.
918. *Lommel, H.* Studien ü. indogerman. Femininbildungen. 1912. — *Ism. Schmidt József.* U. o. IV. 226—230. l.
919. *Nagymáté Albert.* Ádám és Éva mythosa, az indus szentkönyvek megvilágításában. Nyirvidék 40, 41. sz.
- 919a. *Petersson H.* Studien zu Fortunatovs Regel. — *Ism. Schmidt J.* Nyelvtud. IV. 230—234. l.
920. *Sten Konow.* Zwei Handschriftenblätter in der alten arischen Literatursprache aus chinesischen Turkestan. 1912. — *Ism. Schmidt József.* Nyelvtudomány IV. 182. l.
921. *Steyrer, J.* Der Ursprung ü. das Wachstum der Sprache indogerman. Europäer. 1912. — *Ism. Schmidt József.* U. o. IV. 197. l.
922. *Schmidt József.* Az italo-kelta i-genitivus. (Kivonat.) Akad. Értes. 96—101. l.
923. *Schmidt József.* Az idg. flexio genesisének problémája. Nyelvtudomány IV. 183—197., 267—288. l. Eleje a múlt évi folyamban.
924. *Schmidt József.* Az ú. n. «észak-árja» nyelv eredetének kérdéséhez. U. o. IV. 241—259. l.
- 924a. *Tagore, Brand, Wilh. P.* Rabindranath Tagore. Neues Pest. Journ. 279. sz.
- 924b. *Nordau, Max.* Rabindranath Tagore. Pest. Lloyd 277. sz.
925. *Pg.* Rabindra Nath Tagore. Alkotmány 273. sz.

VI. Keleti nyelvek.

- 925a. Ázsia nyelveinek kutatása. Turán 44—47. l.
926. *Goldziher Ignác*. Előadások az iszlámról. 1912. — *Ism. Sz. M.* Protest. Szemle 133—135. l.
927. *Varga Zsigmond dr.* Írás- és nyelvtörténeti adalékok az ókori keleti népek művelődéstörténetéhez. Kolozsvár, 1913. Stief ny. (4-r. 197¹ l.) 5 kor. — *Ism. S. Erd. Múz.* 223—225. l.
928. *Egypt. Kmoskó Mihály dr.* A kalocsai érseki könyvtár ékiratos terracotta-hengere. Religio 1. sz.
929. *Mahler Ede*. Beöthy Zsolt egyiptológiai gyűjteménye a budapesti kir. magyar tudomány-egyetemen. Magyarázó jegyzék egyszerűsmind bevezetés az ókori egyiptomiak művészet- és kulturtörténetébe. Budapest, 1913. Franklin-T. (8-r. VII, 280 l.) 10 K. — *Ism. ng. Arch. Értesz.* 454—456. l. — *Sztrokay Kálmán Magy. Figyelő* IV. 389—391. l. — *Vasárn. Ujs.* 46. sz.
930. *Mahler, Ed.* Das Fischsymbol auf ägyptischen Denkmälern. Zeitschr. morg. Ges. 67. köt. 37—48. l.
931. *Héber. Bacher, W.* Die Agada der babylonischen Amoräer. 1913. — *Ism. B. L. Magy. Zsidó Szemle* 221—223. l.
932. *Bacher, W.* Ein bisher nicht erkanntes perrisches Lehnwort im babylonischen Talmud. Zeitschr. morgl. Ges. 67. köt. 268—270 l.
933. *Beregi Benjámín*. Dalok vándorlása. Mult és Jövő 161—163. l.
934. *Bokor Izsó*. Zsidó népdalok. U. o. 20—22. l.
935. *Ewinger, Dr. Seb.* Die Kunstform der althebräischen Poesie. 1912. — *Ism. Hölszky Károly. Egyh. Közl.* 1—2. sz.
936. *Frischmann Dávid*. Ismered az órát? Héberből ford. Juhász Mór. Mult és Jövő 10. l.
937. *Jehuda* dalai. 1. A vágy dala. 2. A csendes dal. 3. A gyászdal. 4. A szombatok szombatja. Ford. Patai József. U. o. 5. l.
938. *Júszuf Al-Baszîr*. Al-Kitáb Al-Mahtavî című munkája III. fejezetének első része és XIX. fejezete. Tóbija Ben Mózes héber fordításával. A M. Tud. Akad. könyvtára Kaufmann-alapítványának arab és a leideni codex Warner 41. sz. héber kézirat alapján első ízben kiadta, fordította, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Klein Miksa. Budapest, 1913. Márkus ny. (8-r. 35, XII l.)
939. *Júszuf Al-Baszîr*. Al-Kitáb Al-Muhtavî című munkája harmadik fejezetének második része. Tóbija Ben Mózes héber fordításával. A M. T. Akad. könyvtára Kaufmann-alapítványának arab és a leideni codex Warner 41. sz. héber kézirat alapján bölcsészetdoktori értekezésül első ízben kiadta, bevezető kísérettel és magyarázatokkal ellátta Morgenstern Ernő. Budapest, 1913. Márkus S. ny. (8-r. 33, XV l.)
940. *Júszuf Al-Baszîr*. Al-Kitáb Al-Muhtavî című munkájának XXXI. fejezete Tóbian Ben Mózes héber fordításával. A Kaufmann-féle arab- és a leideni codex Warner 41. számú héber kézirat alapján első ízben kiadta, magyarázatokkal és fordítással ellátta Péner Miklós. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 24, XV l.)

941. *Katzenelson Izská.* Elégia. Héberből ford. Juhász Mór. *Mult és Jövő* 397. l.
942. *Kecskeméthy Istrán.* Gómer bat Dibrájim. Erdélyi ref. theol. fakultás 1912. 13. értés. 26—37. l.
943. *Kmoskó Mihály.* Sémi tanulmányok. *Religio* 34—38. sz.
944. *Lakatos Lajos.* Egy zsidó ifjusági folyóiratról. *Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyv* 236—249. l. (Wegweiser für Jugendliteratur. Magdeburg.)
- 944a. *Mandl Bernát.* Egy magyar zsidó orvos Németországban. (1763—1782.) Dr. Márkus Mózes, a pozsonyi főrabbi fia. *Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyv* 145—167. l.
945. *Marmorstein Artur.* Az onolatia a zsidóknál és az őskereszténységben. *EPHk.* 141. l. — Révay J. válasza. *U. o.* 205. l. — Marmorstein A. Még egy szó. *U. o.* 288. l.
946. *Mitteis, L. u. Wilcken, U.* Grundzüge u. Chrestomathie der Papyruskunde. 1912. — Ism. dr. Blau Lajos. «A görög papyrusok zsidó szempontból» címmel. *Magy. Zsidó Szemle* 89—149. l.
947. *Münz, J.* Moses ben Maimon. 1912. — Ism. *Magy. Zsidó Szemle.* 154—156. l. [Mult és Jövő 439. l.]
948. *Neumann Endre.* Melódiák újszidó dalokból — versei. *Ism.*
949. *Rosenfeld Morris.* 1. Hová? Ford. Kiss Sámuel. *U. o.* 66. l. — 2. A kanári. *U. o.* 406. l. [308—310. l.]
950. *Schäffer, Sina.* Die Aramäer. 1911. — Ism. *Magy. Zsidó Szemle*
951. *Simonovics Dávid.* 1. Homályfedte vizen. Héberből ford. Juhász Mór. *Mult és Jövő* 10. l. 2. Újév küszöbén. *U. o.* 397. l.
952. *Várnay Sándor.* Orosz-zsidó drámairodalom. *U. o.* 318—321. l.
953. *Balkar. Pröhle Vilmos dr.* jelentése az 1913. év nyarán balkarok közt végzett tanulmányútjáról. *Keleti Szemle* 213—215. l.
954. *Sumir. Galgóczy János.* A sumir tárgyas igeragozás. *Nyelvőr* 266—270. l.
955. *Kmoskó Mihály.* Az emberiség első irott szabadságlevele. (Értekezések a philosz. és társad. tud. köréből. I. 3.) (Kivonat.) *Akad. Értes.* 479—492. l. — Ism. *ng. Arch. Értes.* 456—459. l.
956. *Kmoskó Mihály.* Assyria újabb uralkodóinak assziri feliratai. *Hittud. folyóirat* 1—29. l.
957. *Kmoskó Mihály.* A sumirek. *Turán* 15—27., 123—142. l.
958. *Varga Zsigmond.* A sumir kérdés mai állása és problémái. *Erd. Múz.* 229—248., 273—356., 381—411. l. — Ism. *ng. Arch. Értes.* 456—459. l.
959. *Witzel, M.* Untersuchungen ü. die Verbalpräformative im Sumerischen. 1912. — Ism. *Kmoskó Mihály. EPHk.* 191—195. l.
960. *Török. Abdul-Hakk Hamid.* Temető. Ford. Bárczi Geyza. *Közérdek (N.-Károly)* 2. sz. [Napló 290—291. sz.]
961. *Mészáros Gyula dr.* A törökség népköltési emlékei. *Kecskem.*
962. *Németh Gyula.* A török-mongol a-féle hangok fejlődése a csuvasban. *Nyelvt. Közlem.* 42. köt. 75—85. l.
963. *Németh Gyula.* Adalékok a török-mongol nyelvek hangtörténetéhez. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, 1913. (8-r. 11 l.) *Megjelent a Nyelvt. Közlem.* 41. és 42. köt.-ben is.
964. *Németh, Julius.* Die Rätsel des Codex Cumanicus. *Zeitschr. morgl. Ges.* 67. köt. 577—608. l.

965. *Pastinszky János*. A legújabb török irodalom főbb képviselői. — Ism. Németh Gyula. EPhK. 760. l.
966. *Poznanski, Samuel*. Zweiter Nachtrag zur «karäisch-tatarischen» Literatur. Keleti Szemle. 223. l.
967. *Ramstedt G. J.* Egy állítólagos török-mongol hangtörvény. Nyelvt. Közlem. 42. köt. 69—74. l.
968. *Ramstedt G. J.* Az η hang a mongolban és a törökben. U. o. 42. köt. 229—238. l.
969. *Schriebl, Karl*. Bemerkungen zur Sprache von Kašgar und Jar-kend. Keleti Szemle 178—188. l.
970. *Singer Jakab*. Az új török irodalom. Délmagyar. Közl. 69. sz. (Sinászi efendiről.)
971. *Munkácsi, Bernhard*. Der «Alpdämon» im Ungarischen und Türkischen. Keleti Szemle 218—223. l.

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. Bibliographia.

972. Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez. Könyvszemle 241—246. l. — I—II. kötethez. U. o. 345—348. l.
973. *Appollinaire, G. Fleuret F. et Perceau, L.* L'enfer de la Bibliothèque Nationale. 1913. — Ism. Bibliofl. U. o. 263—266. l.
974. Association des Bibliothécaires français. Bibliothèques, livres et librairies. 1913. — Ism. Gyalus István. U. o. 168—173. l.
975. *B. E.* Egy karrier története. (Hogyan lett egy szegény magyar fiatalemberből Németország legnagyobb kiadója.) Pesti Napló 153. sz. (Fischer Sámuel.)
976. *B. F.* Deák Ferenc-könyvtár. Pesti Napló 248. sz.
977. *Baranyai Zoltán*. A magyarországi francia nyelvű hirlapirodalom. (Adalék Kont Ignác magyar-francia bibliográfiájához.) Könyvtári Szemle 10. sz. — Pótlás u. o. 12. sz. — Le Temps decz. 8.
978. *Benze Adolf dr.* Scientific management a könyvtárban. U. o. 9. sz.
979. *Bibliográfus*. A magyar bibliografia kérdése. U. o. 4. sz.
980. Bibliotheca Mauritií baronis Kornfeld. Index librorum hungaricorum. Budapestini, 1913. Franklin ny. (8-r. 48 l.) Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 157. l.
981. *Bodnár János*. A nagyváradai nyilvános könyvtár keletkezése és működésének első esztendeje. Nagyvárad, 1913. Nagyvárad ny. (8-r. 28 l.)
982. *Bogeng, G. A. E.* Der Bucheinband. 1913. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 365—369. l.
983. *Borsos István*. A pápai ref. főiskola könyvtárának katalógusa II. köt. 1912. — Ism. *P. J.* Dunántúli Protest. Lap 1. sz. — Gyalus István. Könyvszemle 257. l.
984. *Braun Róbert*. Szerkesztőségi könyvtárak Amerikában. Könyvtári Szemle 2—3. sz.
985. *Braun Róbert*. A gazdaságosság elve a könyvtárban. U. o. 10. sz.
986. *Brown, J. D.* Library classification and cata'oguing. 1912. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 159—168. l.

987. Buda város tanácsa átír Kassa városához Notenstein budai könyvtáros érdekében, a kinek Dresonsky Sámuel kassai könyvtáros bizonyos összeggel tartozik. 1737. Közli Kemény Lajos. U. o. 69. l.
988. Catalogue de la bibliothèque de l'Institut Nobel Norvégien. I. 1912. — *Ism. G. P. U.* o. 173. l.
989. Codex Mantuanus. Párisban felfedezett Corvina. Világ 210. sz.
990. Cooper, I. a. *Mc Vety M.* Dictionary catalogue of the first 505 vol. of Everyman's library. 1913. — *Ism. Könyvtári Szemle* 4. sz.
991. Csaki, Richard. Die moderne Bücherei in Hermannstadt. Die Karpathen VI. 1. Halbj. 374–376. l.
992. Czöbel Ernő. A Heltai-nyomda alapításáról. Erd. Múz. 249–252. l.
993. Egy új Corvin-kódex Magyarországon. Vasárn. Ujs. 39. sz. (Ernst-múzeumban.)
994. Évkönyve, Magyar könyvkereskedők . XXIII. évfolyam. I. Magyar könyvészet. 1912. II. Könyvkereskedelmi üzletcímár. III. Közhasznú üzleti tudnivalók . . . Szerkesztette Steinhofér Károly. Budapest, 1913. (8-r. XLVIII, 389 l.) 14 K. [105. l.
995. Fejérpataky László. A Bibliotheca Rossiana. Könyvszemle 97—
996. Ferenczi Zoltán. Pár szó a könyvtárakról. Könyvtári Szemle 1. sz.
997. Fitos Vilmos. A magyar bibliografiai irodalom az 1912. év 2—4. negyedében. Könyvszemle 183—186. l.
998. Földessy Gyula. Dr. Mangold Lajos irodalmi munkásságának bibliografiai összeállítása. Bp. V. ker. főreálisk. 1912 13. értes. 3—21. l.
999. Földessy Gyula. Prém József irodalmi munkásságának bibliografiai összeállítása. U. o. 1912 13. értes.
1000. A fővárosi könyvtár és a radikalizmus. Magy. Kultura 2. sz.—Szabó Ervin válasza. Irodalomtört. 251—254. l.
1001. Fraknói Vilmos. Beckensloer váradi misekönyve és esztergomi Curtius kódexe. Könyvszemle 289—293. l.
1002. Fuchs, H. Wie benützt man die Universitäts-Bibliothek. 1913. — *Ism. rd. Erd. Múz.* 64. l.
1003. G-t. J.-b. Északamerika nyomdászai. Grafikai Szemle 57—59. l.
1004. Gárdonyi Albert. Könyvtárügyünk és a törvényhozás negyven év előtt. Könyvtári Szemle 2. sz.
1005. Gárdonyi Albert dr. A magyar folyóirat- és hírlapirodalom bibliográfiája. U. o. 5. sz. [389. l.
1006. Gulyás Károly. A gróf Teleki-könyvtár kincsei. Uránia 385—
1007. Gulyás Pál dr. A németalföldi könyvesházak és velük rokon intézmények. Múz. Könyvt. értes. 41—56. l. — Külön is. Budapest, 1913. Athe: aum. (8-r. 31 l.)
1008. Gulyás Páldr. Az anversi Plat.n-Moretus-Múzeum Könyvszemle. 1—12. l.
1009. Gulyás Pál. A magyarországi szabadoktatásügyi intézmények, különös tekintettel a népkönyvtárakra. U. o. 123—135. l.
1010. Gulyás Pál. A népkönyvtárak jegyzéke. 1913. — *Ism. U. o.* 370. l.
1011. Gyulai Ágost. Külföldi pedagógiai könyvészet. (1912.) Magy. Pedag. 42—62. l.
1012. Harasztli Károly dr. A legelső pesti antiquar könyvkereskedés és kölesönkönyvtár a XIX.-k század elején. Corvina 13. sz.

1013. *Haraszti Károly dr.* A Lampel Róbert czég megalapítása. U. o. 26. sz.
1014. *Haraszti Károly dr.* Landerer Lajos könyvnyomdász és Heckenast Gusztáv könyvárus czég társulásának története. U. o. 27—32. sz.
1015. *Haraszti Károly dr.* Az első könyvaukczió Magyarországon. Könyvtári Szemle 7. sz. [U. o. 2. sz.]
1016. *Harnack, Adolf.* Die Benützung der kgl. Bibliothek. stb. Ism.
1017. *Harsányi István.* A Rákóczi-könyvtár és katalogus. Könyvszemle 17—28., 136—147., 212—240., 340—344. l.
1018. *Hellebrant Árpád.* A magyar nyelvtudományi irodalom 1912-ben. M. Nyelv 220—222. l.
1019. *Hellebrant Árpád.* A magyar pædagogiai irodalom 1912-ben. Magy. Pædag. 373—460. l.
1020. *Hellebrant Árpád.* A magyar philologiai irodalom 1912-ben. EPhK. 453—568. l.
1021. *Hellebrant Árpád.* A magyar történeti irodalom 1912-ben. Budapest, 1913. (8-r. 57 l.) I K. — Ism. *L.* Könyvszemle 261—263. l.
1022. *Hellebrant Árpád.* Néprajzi könyvészet 1911-ről. Ethnogr. 123, 176., 245—247., 312., 369—372. l. [214—246. l.]
1023. *Hellebrant, Árpád.* Ungarns Bibliotheken. Ung. Rundschau
1024. *Hortzansky, Adalbert.* Bibliographie des Bibliotheks- u. Buchwesens. IX. 1912. Leipzig, 1913. — Ism. *D.* Könyvtári Szemle 7. sz.
1025. *Horváth Dezső dr.* Régi magyar könyvek a halle-wittenbergi egyetem könyvtárában. Nemz. Kultura III. 458—461. l.
1026. *Hyer.* Gutenberg tanítványai. (A nagyváradi nyomtatvány-kiállítás.) Nagyvárád 241. sz.
1027. *Jentzsch, R.* Der deutsch-lateinische Büchermarkt. 1912. — Ism. *S.* Könyvszemle 360—365. l.
1028. *Jungbauer, Gast.* Bibliographie des deutschen Volkslieders in Böhmen. Prag, 1913. — Ism. *Ss. Korr. Bl. Ver. Sieb. Landesb.* 42. l.
1029. *Kacziány Géza dr.* Könyvtár és könyvkupac. Könyvtári Szemle. 3. sz.
1030. *Kacziány Géza.* Editio princeps. U. o. 5. sz.
1031. *Karácsonyi János dr.* Kisérietek nagyváradi nyilvános könyvtárak létesítésére. Biharvárád I 61—70. l.
1032. Kassa város jegyzőkönyvéből. 1610—1626., 1662. A lőcsei könyvkötő-céh Kassa városához a néhai könyvnyomtató Gevers Bálint özvegye ügyében. — 1727. Tanúkihallgatás a kassai jezsuiták nyomdájában újonnan kinyomatott Rudimenta iránt. 1737. Buda város tanácsa átír Kassa városához Notenstein budai könyvárus érdekében, akinek Dresonsky Sámuel kassai könyvkötő bizonyos összeggel tartozik. Közli Kemény Lajos. Könyvszemle 66—70. l.
1033. *Kemény Lajos.* Mibe került egy könyv kinyomtatása Magyarországon 1816 ban? U. o. 151. l.
1034. *Kemény Lajos.* A legrégebb nyilvános könyvtár Magyarországon. Századok 29. l. (Kassán volt a XVII. száz.-ban.)
1035. *Kőhalmi Béla.* A magyar nemzeti bibliográfia kérdése. Könyvtári Szemle 11—12. sz.

1036. *Kont, I.* Bibliographie française de la Hongrie. (1521—1910.) Avec un inventaire sommaire des documents manuscrits. Paris, 1913. Leroux. (8-r. XVI, 323 l.) — *Ism. Baranyai Zoltán.* EPhK. 620—622. l. — *Bányai Elemér.* Könyvtári Szemle 51. sz. — *Marczali Henrik.* Századok 452—456. l. — *Revue de Hongrie XII.* 473—475. l. — *Denis E.* Revue crit. d'histoire et de littér. 57. sz. — *Lásd 977. sz. a. is.*
1037. *Kremmer Dezső.* Néhány szó a tárgymutatókról. Könyvtári Szemle 3. sz.
1038. *Kremmer Dezső dr.* Egy budapesti Lexikon tervezete. U. o. 8. sz.
1039. *Kremmer Dezső dr.* Színészettörténeti könyvtár. U. o. 6. sz.
1040. *Leffler Béla.* Adalék a magyar vonatkozású német ujságlapok bibliográfiájához. Könyvszemle 321—331. l.
1041. *Lukacsics József.* Szatmári György esztergomi érsek breviariuma. Religio 29. sz.
1042. *Lukinich Imre.* Bethlen Farkas történeti műve keresi kiadásához. Könyvszemle 148—151. l. [Szemle 4. sz.]
1043. *Madzsar József.* A szellemi munka szervezése. Könyvtári Szemle 10. sz.
1044. *Madzsar József.* Nemzetközi osztályozás. U. o. 7. sz.
1045. *Madzsar József.* Mintajegyzék városi nyilvános könyvtárak számára. Budapest, 1913. Lantos. (8-r. X, 239 l.) 4 K. — *Ism. K. U. o. 10. sz.*
1046. A Magyar Nemzeti Múzeum orsz. Széchenyi-könyvtára az 1912. évben. Könyvszemle 193—208. l.
1047. *Mihalik József.* A magyar közművelődési könyvtárak szervezése. — tervezete. Budapest, 1913. Athenæum. (2-r. 18 l.)
1048. Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége hatáskörébe tartozó közgyűjtemények fejlődése az 1912. évben. Múz. Kvt. Ért. 132—182. l. [154. l.]
1049. *N. E.* Miként is volt Gutenberg előtt? Grafikai Szemle 152—153. l.
1050. *N. E.* Nyomdászélet a XVI. században. U. o. 180—182. l.
1051. *Nagy Károly.* A legnagyobb magyar műszaki könyvtár. Uránia 97—104. l.
1052. *Nederlandsche Bibliotheekgids.* 1912. — Rövid *ism. D.* Könyvtári Szemle 7. sz.
1053. Nemzetközi exlibris kiállítás. Vasárn. Ujs. 46. sz.
1054. *Niklai Péter.* Adalékok a szabadságharc hírlapirodalmának bibliográfiájához és egy hozzáfűzött terv. Könyvszemle 188. l.
1055. *Niklay Péter* és *Heller Margit.* A könyvtári munka szervezése. Könyvtári Szemle 11. sz.
1056. *Otten, B.* Bibliothekstechnisch. Ratgeber f. Volksbibliotheken. 1913. — *Ism. sz. e. U. o. 4. sz.*
1057. *Panka Károly dr.* Az országos könyvtár felállításának eszméje a törvényhozás előtt. U. o. 4. sz.
1058. *Panka Károly.* A választójogi irodalom könyvészete. Budapest, 1913. — Rövid *ism. U. o. 2. sz.*
1059. *Putaki Sámuel* levele gr. Bethlen Lajoshoz, a kolozsvári ref. nyomda ügyében 1771. aug. 19. Közl.: *Lukinich Imre.* Könyvszemle 349—352. l.
1060. *Peddie, R. A.* National bibliographies. 1912. — *Ism. Gulyás Pál.* U. o. 266. l.

1061. Pesti könyvkötőcéh-szabályok 1746-ból. Ráth György hagyatékából közli: Gulyás Pál. U. o. 247—251. l.
1062. *Petrík Géza*. Magyar könyvészet. 1886—1900. Az 1886—1900. években megjelent magyar könyvek, hirlapok és folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása tudományos szak- és tárgymutatóval. A Magyar Tud. Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete. II. kötet. Tárgymutató. Pótlások. Budapest, 1913. Eggenberger (8-r. 465 l.) 15 K.
1063. *Polgár Géza*. Könyvfejedelmek Budapesten. Vasárn. Ujs. 22. sz.
1064. *Frescott W.* Ex-libris irodalom. Könyvtári Szemle 9. sz.
1065. *Pruzsinszky Pál* és *Hamar István*. A budapesti református theologiai-akadémia Ráday-könyvtárának multja és jelene. Budapest, 1913. Buschmann-ny. (8 r. 87 l.) 1 K. — Ism. Borsos István. Dunántúli Prot. Lap. 42. sz. — Harsányi István. Múz. Könyvt. Értes. 267. l.
1066. *Raffay Sándor*. A hallei magyar könyvtár. Theol. Szaklap 244—261. l. (17. századból való magyar verseket is közöl.)
1067. *Rasofszky Andor*. Régi és mai szedőkről. Grafikai Szemle. 178—180. l.
1068. A régi újságokról. U. o. 182—184. l.
1069. *Revizor*. Kézszel frott rutén naptár az 1805. évből. Gör. Kath. Szemle 42. sz.
1070. *Rexa Dezső*. Két régi kalendárium. Fejérmegy. Napló 8. 9. sz. (Judicium, Bártfa, 1583. Kalendárium Lőcse, 1626.)
1071. *Richardson, E. C.* Classification, theoretical a. practical. N.-York, 1912. — Ism. K. Könyvtári Szemle 7. sz.
1072. *Sayers, W. C.*, and *Stewart, J. D.* The card catalogue. London, 1913. — Ism. K. U. o. 7. sz.
1073. *Sikabonyi Antal*. Könyvtári kérdésekről. Magy. Figyelő IV. 271—283. l. (Külön is megjelent. (8-r. 14 l.)
1074. *Siklóssy, Ladislas de*. Az Ex-libris Magyarországon és külföldön. L'Ex-libris en Hongrie. A Gyűjtő 155—200 l. — L'Ex-libris en Hongrie et l'Étranger. U. o. 302—365. l. Külön is megjelent. (8 r.) 15 K.
1075. *Steinhofér Károly*. A Franklin-társulat fennállásának negyvenedik évfordulója. Corvina 9. sz.
1076. *Steinhofér Károly*. Régi könyvek mesterei. 1912. — Rövid ism. Irodalomtört. 63. l.
1077. *Sz.* A pozsonyi Luther Biblia. Ösvény 164—167. l.
1078. *Szemák István*. Ifjúsági könyvtárjegyzék. 1912. — Ism. Király György. Irodalomtört. 249—251. l. — Kötse István. Protest. Szemle 384—390. l.
1079. *Szentiványi Róbert*. A Batthyány Intézet. Erd. Múz. Egyll. VII. vándorgyűlés emlékkönyve 117—124. l.
1080. *Szónyi I. László*. Az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum címjegyzéke. 1913. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 358—360. l. — Mihalik József. Múz. Könyv. Értes. 272. l.
1081. *Tömörkény István*. Tárgymutató a könyvtárban. Múz. Kvt. Értes. 57—59. l.
1082. *Trócsányi Zoltán*. Wer galt im XVI. Jahrhundert in Ungarn als Erfinder der Buchdruckerkunst? Ung. Rundschau 221—223. l.

1083. *Vértesy Sándor*. A miskolczi ref. főgimn. könyvtárának katalógusa. (A főgimn. 1912 13. értés.) — Ism. Harsányi István. Múz. Könyvt. Értés. 269. l.
1084. Vidéki könyvtáraink 1911-ben. Könyvszemle 29 65. l.
1085. *Vocabulaire technique de l'éditeur en sept langues*. London. (8-r.) 20 K. — Ism. Corvina 19. sz. Könyvtári Szemle 4. sz.
1086. *Wiesner, Jakob*. Der ungarische Buchhandel. Budapest, 1913. Hornyánszky-ny. (8-r. 70 l.) Ism. Gyalus István. Könyvszemle 260. l. — sz. e. Könyvtári Szemle 4. sz. — Irodalomtört. 503. l.
1087. *Wiesner, J.* Histoire de la librairie hongroise. Budapest, 1913. Hornyánszky V. (8-r. 30 l.)
1088. *Wiesner, J.* The history of the hungarian book-trade, Budapest, 1913. Hornyánszky V. (8-r. 30 l.)
1089. *Wlassics Gyula*. A Múz. és Könyvtárak orsz. szövetsége közgyűlésén Sopronban 1913. okt. 5-én elmondott megnyitó beszéde. Múz. Kvt. Értés. 217—227. l.
1090. *Wolfstieg, Aug.* Bibliographie der freimaurerischen Literatur. 1911 12. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 83—87. l.
1091. *Zambra Alajos*. Giovanni Battista Bodoni. (1740—1813.) U. o. 332—340. l.
1092. *Zábrt, C.* Bibliografie České Historie. V. 1—3. 1910—12. — Rövid ism. K. E. Századok 217. l.
1093. *Zsoldos Benő*. A renaissance híres könyvgyűjtői. Uránia 512. l.

2. Magyar irodalomtörténet.

1094. *P. Ábrahám Ernő*. Sebők Zsigmond. Élet 20. sz.
1095. *Ábrahám Lambert*. Az Érdy-kódex kora. Irodalomtört. 93 96. l.
1096. *Acél Pál*. Ecce homo. 1913. — Ism. Füst Milán. Nyugat I. 781. l.
1097. *Acz Klára*. Asszonyember. 1913. — Ism. Nagy Lajos. Nyugat I. 719. l. — Vasárn. Ujs. 31. sz. [25. sz.]
1098. *Ady Endre* A magunk szerelme. 1913. — Ism. Vasárn. Ujs.
1099. *Ady Endre*. Margita. — Ism. Schöpflin Aladár. Huszad. Század 27. köt. 495. l. [EPhK. 51. l.]
1100. *Agárdi Lajos*. A modernnek és az iskola. — Ism. Vértesy Jenő.
1101. *Alexander Bernát*. Magyarország szellemi fejlődése. Magy. Figyelő IV. 329—348. l.
1102. *Alexander, Bernhardt*. Geistige Strömungen. Pest. Lloyd 304. sz.
1103. *Alföldy Béla*. A magyarországi református énekekről. 1912. — Ism. Császár Ernő. EPhK. 432. l.
1104. *Ambros Zoltán* összegyűjtött művei. 13 16. köt. 1913. — Ism. Ruttkay-Rothausser Miksa. Pest. Lloyd 41. sz. — *án*. Az Ujság. 64. sz. — Bede Jób. Magy. Hirl. 21. sz. — Horváth János. Irodalomtört. 473—477. l. — K. Magy. Kultura 483. l. — S. E. Pesti Napló 16. sz. — Vértesy Jenő. EPhK. 343—345. l. — Vasárn. Ujs. 6. sz.
1105. *Andor József*. Kődös napok. 1912. — Ism. Sík Sándor. Kath. Szemle 356. l.
1106. *Andor József*. A tanítónő. — Ism. H. A. Élet 50. sz.

1107. *Andor József*. Katholikus szépirodalmunk. Élet 29. sz.
1108. *Angyal Dávid*. Jelentés a Greguss-jutalomról. Első műkritikai évkör (1906—1911). Kisfaludy Társ. évtapjai 47. köt. 190—224. l.
1109. *Angyal Dávid*. Jelentés a Greguss-jutalomról. Első műkritikai évkör (1900—1911.). Budap. Szemle 153. köt. 117—153. l. — *r. g.* A Greguss-jutalom. Irodalomtört. 184—188. l. — *Angyal D.* Az Irodalomtörténet és a Greguss jutalomról szóló jelentés. Bud. Szemle 154. köt. 136—144. l. — Horváth János. A Greguss-jutalom. Irodalomtört. 305—315. l. — *Angyal D.* Válasz az Irodalomtörténet támadására. Bud. Szemle 155. köt. 454—470. l. — Horváth János. Nyílt levél a szerkesztőhöz. Irodalomtört. 497. l. — Pintér Jenő. Szerkesztői végszó. U. o. 498. l.
1110. *Antal Gézáné*. Tul a palotában. — *Ism. (p. ö.) Népszava* 151. sz. — Barta Lajos. Nyugat II. 132. l. — *K. A. Élet* 31. sz. — Hét 26. sz.
1111. *Antal Sándor*. A trondhjemi herceg kíséretében. Gyoma, 1912. — *Ism. ő.* Budap. Hirl. 12. sz. — Füst Milán. Nyugat I. 504—506. l. — Göndör Ferencz. Népszava 56. sz. — *Caraccio*. Hét 3. sz.
1112. *Antal Sándor*. Jörru története. 1913. — *Ism. Vasárn. Ujs.* 40. sz. — Nagy Lajos. Nyugat II. 657—660. l. — Pók Ödön. Népszava 271. sz.
1113. *Arany János*. Írói arcképek. IV. Gvadányi József. Szabó Dávid. Ráday Gedeon. (Magyar könyvtár. 700. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (16-r. 40 l.) 30 fill.
1114. *Asbóthné Ferenczi Sári*. Magda 1914. — *Ism. L. L. Pest. Journ.* 302. sz. — *Sz. L. Hét* 50. sz. [302. sz.]
1115. *Aurora*. Szerk. Voynovich G. 1914. — *Ism. L. L. Pest. Journ.*
1116. *b. j.* Újabb regényeink. Kath. Szemle 283—296. l.
1117. *Babits Mihály*. Az irodalom karácsonya. Nyugat I. 81—85. l. (Kozma Andorról és Kosztolányi Dezsőről.)
1118. *Bacsányi János* költeményei. Kiadta Váry Rezső. — *Ism. B. L. Irodalomtört.* 414. l.
1119. *Badics Ferencz*. Jelentés a Farkas-Raskó-pályázatról. Akad. Értes. 376—387. l.
1120. *Bakkay Béla*. Irodalmunk nőalakjai. Szatmár és vid. 4—6. sz.
1121. *Balázs Béla*. Az utolsó nap. Dráma 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban okt. 3. — *Ism. Ady Endre*. Nyugat II. 524. l. [tört. 156—160. l.]
1122. *Balassa József*. Unitárius hitviták a XVI. században. Irodalom-
1123. *Balázs Sándor*. A feleségünk. Játék 3 felv. Először adták a Magyar Színházban szept. 27.
1124. *Balázs Béla*. Misztériumok. 1912. — *Ism. Lukács György*. Pest. Lloyd 53. sz. — Babits Mihály. Nyugat I. 166—169. l. — Vasárn. Ujs. 13. sz.
1125. *Balázs Béla*. Történet a Logody-utczáról. — *Ism. án.* Az Ujság 71. sz. — Nagy Lajos. Uránia 72. l.
1126. *Bálint Lajos*. Ruttkay György. Magy. Hirl. 172. sz.
1127. *Balogh György (Vasadi)*. Fakult írások. Uránia 371. l. (Naszályi János palotai predikátor naplója.)
1128. *Balogh György (Vasadi)*. A haldokló népdal. Uránia 126—132. l.

1129. *Bán Ferencz.* A tizenkettedik. Uj, Isten. 1913. — Ism. Elek Artúr. Az Ujság 88. sz. — Tóth Árpád. Nyugat I. 848. l.
1130. *Barabás Abel.* Bálint Gábor. Vasárn. Ujs. 25. sz.
1131. *Bary Zoltán.* Félix Salten a magyar irodalomról. Pesti Hirl. 14. sz. [259. sz.]
1132. *Beck Lajos.* Az én kertem. 1913. — Ism. k. r. Pest. Lloyd
1133. *Beermann Henrik.* Ungvári írók — a fórumon. Fülöp Árpád. Mazuch Ede. Határszéli Ujs. 37. sz. — Deák Gyula U. o. 39. sz. — Aigner Ferencz. Simonyi Sándor. U. o. 40. sz. — Zombory Dezső. Dr. Reismann Henrik. Dr. Tahy Endre. Szabados Károly. U. o. 41. sz. — Walló Albert. Gaar István. U. o. 48. sz. — Blánár Ödön. U. o. 50. sz.
1134. *Béldi Izor.* A gyanus király. Ism. (p. l.) Magy. Nemzet 24. sz.
1135. *Bellaagh Aladár.* Napoleon kiáltványa a magyarokhoz. Irodalomtört. 368—373. l.
1136. *Benedek Elek.* Nagy magyarok élete. XIII. (Toldy Ferenc, Horváth Mihály, Eötvös József báró, Arany János.) Budapest, 1913. Athenæum (8-r. 125 l.)
1137. *Beöthy Zsolt.* A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. I. kötet. A legrégibb időkől Kisfaludy Károlyig. 12. jav. kiadás, a halotti beszéd másával. II. köt. Kisfaludy Károlytól mostanig. 11. kiad. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 360, 376 l.) 10 K.
1138. *Berczik Árpád* színművei. Budapest, 1912. — Ism. K. E. EPhK. 375. l. — *ly.* Uránia 417. l. — (p. l.) Magy. Nemzet 6. sz. — Vajda Ernő. Élet 1. sz.
1139. *Berde Mária.* Versek. 1912. — Ism. rd. Erd. Múz. 61. l.
1140. *Berecz Sándor.* Apollonius históriája. Bölcsészeti doctori értekezés. Budapest, 1913. Heller-ny. (8-r. 43 l.)
1141. *Berkes Imre.* Ezer leányfej. Regény. 1913. — Ism. C-r. Pest. Lloyd 23. sz. — *le.* Világ 5. sz. — Vasárn. Ujs. 3. sz. — Hét 2. sz.
1142. *Birkás Géza.* Még egyszer a Toldy-mondáról. Ethnogr. 82—84. l.
1143. *Biró Lajos.* 1913. Tört. színmű 3 felv. Először adták a Magyar Színházban decz. 20.
1144. *Biró Lajos.* Három kézdivásárhelyi író. (Matkó István, szül. 1625. Vásárhelyi Péter, szül. 1600 körül. Árkosi Benkő Dániel, szül. 1799.) Székely Ujság 149. sz.
1145. *Biró Lajos.* Tavaszi ünnep. Dráma 3 felv. Előadták a Magyar Színházban febr. 28.
1146. *Biró, Ludwig.* Flirt u. andere Novellen. Wien. Lpz. 1913. — Ism. ls. Pest. Lloyd 277. sz.
1147. *Biró Lajos.* Az utolsó csók. Színmű 3 felv. Először adták a Vigszínházban nov. 29.
1148. *Bod Károly.* A Szilágyi és Hajmási mondához. EPhK. 288—290. l.
1149. *Bodonyi Nándor.* Marika szerencséje. — Ism. Tarczay György. Kath. Szemle 1009. l.
1150. *Bodor Aladár.* Az irodalomtörténet korszakai. (Bevezetés az irodalomtörténet tanulásához.) Fehértemplomi főgimn. 1912 13. értes. 3—43. l.)

1151. *Bókay János ifj.* Bohóc sipka. — *Ism. dr. Dobay István.* Budapest. Hirl. 80. sz. — Vasárn. Ujs. 17. sz. — *p. g.* Az Ujság 100. sz.
1152. *S. Bokor Malvin.* Vihar. Regény. — *Ism. II. A. Élet* 50. sz.
1153. *Borbély István.* Unitárius iskoladrámák a XVI. században. Irodalomtört. 326–333. l.
1154. *Borbély István.* A legrégebb unitárius templomi énekes könyvek. (1566–1607.) EPhK. 170–180 l.
1155. *Borbély István.* Mégegyszer az «unitárius hitviták»-ról. Irodalomtört. 453–455. l.
1156. *Borbély István.* A vargyasi Dániel-család író tagjai. U. o. 532. l.
1157. *Bródy Miksa.* Klotho. 1914. — *Ism. Barta Lajos.* Nyugat II. 392. l. — Uj Idők 27. sz. — Hét 23. sz.
1158. *Bródy Sándor.* Imre herceg. — *Ism. b. j. Kath. Szemle* 294. l.
1159. *Bródy Sándor.* Hús évök 1913. — *Ism. Nagy Lajos.* Nyugat II. 394. l. — *K. A. Hét* 26. sz.
1160. *Bródy Sándor.* Királyok. Három 1 felvonásos dráma. Először adták a Magyar Színházban márc. 15.
1161. *Cholnoky Viktor.* Kaleidoszkop. 1914. — *Ism. Radványi K.* Élet 52. sz.
1162. *Cholnoky Viktor.* Nehusztán. — *Ism. H. A. Élet* 4. sz. — Harsányi Lajos. Egyh. közl. 37. sz. — *K. D. Hét* 8. sz.
1163. *cs. Horváth Balázs dr.* EPhK. 436. l.
1164. *Csáky Adorján dr. gr.* A magyar dalról. Magy dal 1. sz.
1165. *Császár Elemér.* A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXII. köt. 7. sz.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 146 l.) 3 K. (Kivonat Akad. Értes. 29–40. l.)
1166. *Császár Elemér.* Jelentés az 1912-iki Vojnits jutalomról. Akad. Értes. 148–157. l.
1167. *Császár Imre.* Mintha beszélgetnénk. — *Ism. Vasárn. Ujs.* 11. sz. — *p. g.* Az Ujság 100. sz. [35. sz.]
1168. *Csáth Géza.* Muzsikusok. — *Ism. K. A. Élet* 36. sz. — Hét
1169. *Csipak Lajos.* Horatius hatása az ó- és újklasszikus iskola költőire. 1912. — *Ism. Gálos Rezső.* EPhK. 186–188. l. — *Versényi György.* Irodalomtört. 381–383. l.
1170. *Csuva Miklós.* Árgirus históriája. -- Árgirus feldolgozásai. 1911–1912. — *Ism. György Lajos.* EPhK. 780–782. l.
1171. *Czenk.* Hivatás. Regény. 1913. — *Ism. r. r.* Budapest. Szemle 154. köt. 149–151. l. — *szj. Kath. Szemle* 359. l. — Harsányi Lajos. Egyh. Közl. 37. sz.
1172. *Dedek Cr. L.* Tu me sequere. 1912. — *Ism. Tarczai György.* Kath. Szemle 108–113. l. — *Filó Károly.* Katholikus Nevelés 301. l. — *yt. Magy. Kultura* 150. l. — *Magy. Középk.* 92. l. — *Élet* 4. sz. — *Irodalomtört.* 127. l. — *Revue de Hongrie* XI. 239. l.
1173. *Dézsi Lajos.* Régi magyar verseskönyvek ismertetése. II. A Vasady-codex. Irod. tört. Közl. 14–27. l.
1174. *Dézsi Lajos.* Egy elveszett magyar verses Boccaccio-novella. Irodalomtört. 257–259. l.
1175. *Dobóczy Pál.* Népies alakok az irodalomban stb. 1912. —

- Ism. Galgóczi György. Irodalomtört. 171. l. — Zolnai Béla. EPhK. 611. l.
1176. *Dornyai Béla*. Adatok Tata-Tóváros irodalomtörténetéhez. Tata-Tóvárosi Híradó 13—15. sz. (Külön is megjelent 8-r. 32 l.) — Ism. «Komárom» 60. l.
1177. *Dózsa Endre*. Czinka Panna. Regény. — Ism. Gyalui Farkas. Budap. Hirl. 230. sz.
1178. *Drávai János*. Hunyadi János. Költői elbeszélés. 1913. — Ism. *T. Gy.* Kath. Szemle 1118. l.
1179. *Drégely Gábor*. Az isteni szikra. Komédia 4 felv. Először adták a Magyar Színházban ápr. 2.
1180. *Dutka Akos* verses könyve. 1913. — Ism. *ő.* Budap. Hiri. 6. sz. — *B.* Uj Idők 2. sz. — Élet 6. sz.
1181. *Elek Alfréd*. Prédikáció. — Ism. Vasárn. Ujs. 11. sz. — Havas Gyula. Nyugat I. 854. l. — Hét 5. sz. — Élet 3. sz.
1182. *Elek Artur*. Álarczos menet. 1913. — Ism. Szilágyi Géza. Az Ujság 91. sz. — Élet 23. sz. — Világ 72. sz. — Vasárn. Ujs. 13. sz. — Hét 21. sz.
1183. *Elek Artur*. A magyar író és kiadója. Nyugat I. 43—52. l.
1184. *Elek Oszkár*. Sidney Fülöp a magyar hősdalokról. Irodalomtört. 282—284. l.
1185. *Fenyédi György*. Tancredus király leánya stb. Kiadta Henrich A. 1912. — Ism. dr. Borbély Ferenc. Kereszt. Magvető 180—185. l. — Bittenbinder Miklós. Magy. Középiskola 300. l.
1186. Az Érdekes Ujság dekameronja. Száz magyar író száz legjobb novellája. I. Budapest, Légrády testv. (Ady E., Biró L., Csáth G., Hel'ai J., Ignotus, Krúdy Gy., Lengyel M., Miklós J., Molnár F., Móricz Zs., Szini Gy., Szomory D. önéletrajzával és arcképével.)
1187. *Ernyey József*. Természettudományi mozgalmaink a XVII—XVIII. században. Budapest, 1913. (8-r. 17 l.) Ism. Századok 552. l.
1188. Évkönyve, a Gyöngyösy Irodalmi Társaság. — 1912. — Ism. Bélteky László. Irodalomtört. 49. l.
1189. *F. B.* Másfélszáz éves hazai ujság. Budap. Hirl. 212. sz. (Pressb. Zeitg. ról.) [Élet 24. sz.]
1190. *Falu Tamás*. Majális. — Ism. Carpaccio. Hét 19. sz. — *II. A.*
1191. *Farkas Gyula*. Balassi Menyhért Arul tatása és Karádi Pál. Irodalomtört. 528. l.
1192. *Farkas Imre*. Nótáskönyv. — Ism. Uj Idők. 20. sz.
1193. *Farkas Imre*. A hónapos szoba. Vigj. 3 felv. Először adták a Víg színházban szept. 20.
1194. *Farkas Pál*. A konventbiztos. Dráma 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban okt. 24.
1195. *Farkas Pál*. Egy körorvos feljegyzései. 1914. — Ism. *L. L.* Pest. Journ. 298. sz.
1196. Fejes István. Felsőmagyarorsz. Hirl. 96—97. sz.
1197. *Feleky Géza*. Könyvek, képek, évek. — Ism. Jean Preux. Hét 6. sz. — Vasárn. Ujs. 10. sz. — Balázs Béla. Nyugat I. 220—222. l. — Lorsy Ernő. Pest. Lloyd 23. sz.
1198. *Fenyő Miksa*. A Greguss-jutalom. Nyugat II. 41—45. l.

1199. *Fenyő Miksa*. Disputa. (Beöthy Zsolt—Herczeg Ferenc.) Nyugat I. 148—151. l. (Herczeg F. Petőfi-Társ. megnyitó beszédéről.) — Fenyő M. Herczeg Ferencnek. U. o. 397. l.
1200. *Ferencti Magda*. Fehér árnyékok. 1914. — Ism. *L. L.* Pest. Journ. 302. sz.
1201. *Ferencti Zoltán*. A magyar irodalom története 1900-ig. — szerkesztése mellett írták Simonyi Zsigmond, Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrődi Sándor és Ferenczi Zoltán. (Műveltség Könyvtára XI. kötet.) Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 12, 682 l.) 24 K. — Ism. Balassa József. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 798—800. l. — Király György. EPhK. 681—684. l. — Dr. Kristóf György. Irod. tört. közlem. 377—381. l. — Glatz Ernő. Századok 381—385. l. — Lynkeusz. Hét 14. sz. — *ly.* Uránia 504. l. — Paar István. Egy-két megjegyzés a Műveltség Könyvtár legújabb kötetéhez. Religio 16. sz. — Sajó Andor. «Elet és irodalom» címmel. Szabadgondolat 140—143. l. — *r. j.* Huszad. század 27. köt. 740—747. l. — Szabó Dezső. Nyugat I. 655—659. l. — *G. Gy.* Irodalomtört. 461—466. l. — Vasárn. Ujs. 16. sz. — *r.* Pest. Lloyd 123. sz. — Vida Imre. Pædag. Lapok 9—10. sz. [693—697. l.]
1202. *Ferencti Zoltán*. Jelentés a Péczely-jutalomról. Akad. Értes.
1203. *Ferencti Zoltán*. Jelentés az 1911-ik évi Vojnits-jutalomról. U. o. 137—147. l.
1204. *Ferencti, Zoltán*. Précis d'histoire de la littérature hongroise nationale. (Magyar Közgazdaság és Kultura 37.)
1205. *Firtos Ferenc*. A Debreczeni Disputa egy eddig ismeretlen kéziratáról. Irodalomtört. 319. l.
1206. *Fleischmann Gyula*. A cigány a magyar irodalomban. 1912. — Ism. Bittenbinder Miklós. EPhK. 376. l.
1207. *Florestan*. Simonyi Zsigmond. Világ 259. sz.
1208. *Földes Imre*. Feketeország. 1913. — Ism. Kóródi Katona János. M. Kultura 587—589. l. — *b. j.* Kath. Szemle 292—294. l. — Revue de Hongrie X. 79. l.
1209. *Földes Imre*. Halló! Vigj. 3 felv. Először adták a Magyar színházban okt. 25.
1210. *Földi Mihály*. Péterke, Szepi stb. 1913. — Ism. *án.* Az Ujság 71. sz. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 718. l.
1211. *Forbáth Sándor*. Az asszonyok parkja. 1913. — Ism. Hét 6. sz.
1212. *Fóti József Lajos*. Góg és Magóg. Irod. tört. közlem. 28—59. l.
1213. *Gábor Andor*. Jaj, a feleségem! 1912. — Ism. *b. j.* Kath. Szemle 294. l.
1214. *Gábor Andor*. Tarka rímek. Ism. Hét 13. sz.
1215. *Gábor Andor*. Petur meg a dinnye. — Ism. Hét 50. sz.
1216. *Gárdonyi Géza*. Messze van odáig. — Ism. Papp Ferencz. Budapest. Szemle 156. köt. 146—153. l. — Vasárn. Ujs. 1. sz. — *K. S.* Magy. Figyelő I. 483. l. — Dr. Kürti Menyhért. Magy. Kultura 405—407. l. — Labay Gyula. Egyh. Közlöny 17. sz. — *ly.* Uránia 41. l.
1217. *Gárdonyi Géza*. Hosszúhajú veszedelm. 1912. — Ism. Papp Ferencz. Budapest. Szemle 156. köt. 146—153. l.
1218. *Garvay Andor*. Viziók. 1913. — Ism. *án.* Az Ujság 71. sz.

1219. *Garvay Andor*. Négy kis komédia. Ism. Pók Ödön. Népszava 271. sz.
1220. *Garvay Andor*. Bent az erdőn. Dráma 3 felv. Először adták a budai szinkörben aug. 28.
1221. Die Geschichte der «Pressburger Zeitung» 1764—1914. Ein kurzer Überblick über 150 Jahrgänge. Presb. Ztg. 264. sz.
1222. *Geschwind Aglájá és Szerényi Nándor dr.* Rajzok stb. Miskolcz, 1911. — Ism. O. Magy. Középisk. 50. l.
1223. *Goga. Goga, Octavian*. Două suflete: două literaturi. (Un răsunus scriforilor din Budapesta.) Luceaafărul 177—183. l.
1224. *Goga Oktavián*. Egy anachronismus. Magyar nemzeti kultúra. Huszad. század. 27. köt. 199. s kv. l.
1225. *Ady Endre*. Goga Octavián vádjai. Nyugat I. 789. l.
1226. *Braun Róbert*. Goga Oktavián a magyar kulturáról. Huszad. Század 27. köt. 199—212. l. — Goga Oktavián és a mi «modernjeink.» Magy. Figyelő I. 489—494. l.
1227. *Burján Károly*. Goga Octavián és a szociologusok. Magy. Kultúra 251. l. [gat I. 496—498. l.]
1228. *Ignotus*. Az új magyar irodalom. (Levél Isac Emilhez.) Nyu-
1229. *Ignotus*. Magyarság és irodalom. Nyugat I. 327—329. l.
1230. *Isaac Emil*. Az új magyar irodalom. (Levél Ignotushoz.) Világ 59. sz.
1231. *Kardos Albert*. Nemzeti irodalmunk feltámadása. Debreczeni Szemle 12. sz. (Goga Oktavián megjegyzésére.)
1232. *Suciu, Eugen*. Ist die moderne ungarische Literatur — ungarisch? Budap. Tagblatt 103—104. sz.
1233. *Szini Gyula*. Gogától Ignotusig. Pesti Napló 65. sz.
1234. *Gondán Felicián*. Kinizsnyé Magyar Benigna imádságoskönyvei. 1912. — Ism. dr. Bit'ebinder Miklós. Magyar Középiskola 357. l.
1235. *Gragger Róbert*. Irodalomtörténeti forrástanulmányok. Irod. tört. közlem. 158—170., 391—404. l.
1236. *Gross, Joseph*. Szilágyi und Hajmási. — Ism. Bittenbinder Miklós. Kath. Szemle 470—472. l.
1237. *Gulyás Pál dr.* Magyar szépirodalom idegen nyelven a M. N. Múzeum könyvtárában. Könyvszemle 303—320. l.
1238. *György Lajos*. Egy fejezet regényirodalmunk történetéből. (Lovagregények, kiértési történetek.) EPhK. 587—600. l.
1239. *György Lajos*. Adatok regényirodalmunk és drámai irodalmunk történetéhez. EPhK. 209—211. l. [gat I. 930. l.]
1240. *Győri Ernő*. Áldott legyél te. 1913. — Ism. Füst Milán. Nyu-
1241. *Gyulai Pál*. Varju István. 1912. — Ism. 19. Irodalomtört. 228—231. l. — Dr. Gálos Rezső. Erd. Múz. 264—268. l. — Vasárn. Ujs. 9. sz.
1242. *Gyulai Pál*. Birálatok. 1912. — Ism. Papp Ferencz. EPhK. 341—343. l. f—y. Protest. Szemle 403. l. — Schöpflin Aladár. Nyugat I. 910—917. l. — Vasárn. Ujs. 7. sz.
1243. *H. Á.* A «Nyugat» költőiről. A Cél 79. l. (Rozványi Vilmos és Szép Ernőről.)
1244. *H. S.* Hires dalok keletkezése. (Rákóczi induló, Kossuth-nóta, Nemzeti dal, Gotterhalte.) Budapest 301. sz.

1245. *Haendel Vilmos dr.* Mese a boldogságról. 1913. — Ism. Zivuska Andor, Debreczeni Szemle 23. sz.
1246. *Hajnik Miklós.* Rejtelmes mesék. 1912. — Ism. nő. Budap. Szemle 154. köt. 317—319. l.
1247. *Hajnóczy R. József dr.* A Magyar Tudományos Akadémia Törvénytárunkban. Akad. Értes. 62—77. l.
1248. *Hajó Sándor.* Lakások. Szinmű 3 felv. Először adták a Víg-színházban márc. 1.
1249. *Halász Gyula.* A szabadságharcz egy elfeledett költőjéről. Az Ujság 185. sz. (Heilprin Mihályról.)
1250. *Hangay Sándor.* Bábszínház. Aladin lámpása. — Ism. Erdélyi Lapok 9. sz.
1251. *Harszti Gyula.* Bíráló jelentés a kisebb regényre vagy nagyobb elbeszélésekre kitűzött Széher Árpád-jutalomról. Kisfaludy Társ. Évlapjai 47. köt. 183—185. l. — Ferenczi Zoltán különvéleménye. U. o. 186. l.
1252. *Hargitai Tihamér.* Ingovány. 1913. Ism. p. Az Ujság 100. sz.
1253. *Harmos Sándor dr.* A szombatos imakönyv névtelen írója. Izr. Magy. Irod. Társ. Évkönyv 333—343. l. [564. l.]
1254. *Harsányi István.* A komjáti kánokok. Protest. Szemle 560—
1255. *Harsányi István.* Egy szegény mendicans szűrit így ditsiri (1711.) Közli —. Irod. tört. közlem. 121. l.
1256. *Harsányi István.* Régi magyar színlapok. 1. A Mesterséges Ravaszság színlapja. 2. A Filozófus színlapja. Irodalomtört. 38—41. l.
1257. *Harsányi István.* Két XVIII. századi dalgűjtemény sárospataki kézírata. Ethnogr. 295—302., 361—369. l.
1258. *Hatvany Lajos.* A Híresek. Színjáték 3 felv. Először adták a Magyar Színházban dec. 5.
1259. *Hatvany Ludvig.* Die Berühmten. Schauspiel in 3 Akten. München, 1913. Müller. (8-r. 166 l.) 3 M. Először adták a Münchener Künstlertheater-ben jun. 13.
1260. *Hegedűs Sándor ifj.* A réztornyú kastély. 1913. — Ism. L. L. Pest Journ. 302. sz. [41—50. l.]
1261. *Heinrich Gusztáv.* Jelentés a Kóczán-pályázatról. Akad. Értes.
1262. *Heltai Jenő.* Jaguár. 1914. — Ism. L. L. Pest. Journ. 302. sz.
1263. *Heltai Jenő.* A Tündérlaki lányok. 1914. — Ism. L. L. N. Pest. Journ. 298. sz. — Vasárn. Ujs. 47. sz. — K. A. Hét 47. sz.
1264. *Heltai Jenő.* Family Hotel. 1913. — Ism. (ks.) Magy. Figyelő II. 151. l. — K. K. Egyh. Közl. 23. sz. — B. Uj Idők 1. sz.
1265. *Heltai Eugen.* Emanuel VII. und seine Zeit. — Ism. Lorsy Ernő. Pest. Lloyd 258. sz.
1266. *Heltai Eugen.* Die Modistin. Komödie in 3 Akten. Előadták a bécsi «Freie Volksbühne»-n márcz. 14. — Ism. Sevensing N. Lit. Ztbl. (Die schöne Literatur 8. sz.)
1267. *Henrich Arnold.* Enyedi György Tancredus király leánya stb. 1912. — Ism. Király György. Philol. Közl. 118—120. l. — Kepes Ilona. Irodalomtört. 110. l. Borbély Ferencz. Kereszt. Magvető 3. sz.
1268. *Herczeg Ferencz.* Álomország. 1912. — Ism. b. j. Kath. Szemle 286—288. l.

1269. *Horváth Ákos*. Temető volt a kertünk. Versek. 1912. — Ism. Patyi István. Kath. Szemle 217–223. l. és Kath. Nevelés 299. l. — *r. d.* A Cél 95. l. — *Z. Magy. Kultúra* 290. l.
1270. *Horvát István* . . . mindennapja, azaz minden napra szolgáló jegyzőkönyve 1806. eszt. első kötet. Irod. tört. közlem. 103–116., 314–320., 455–467. l. (Eleje a múlt évi folyamában.)
1271. *Horváth János*. Titkári jelentés a Magy. Irodalomtört. Társaság I. rendes közgyűlésén. Irodalomtört. 201–207. l.
1272. *Ignotus*. Magyar irodalom 1900-ig. Nyugat II. 512–514. l.
1273. *Illés Gyula*. Szent Elek legendáinak és az Elek legenda forrásai. Budapest, 1913. Németh J. (8-r. 47 l.) 2 K. — Ism. Király György. EPhK. 757. l.
1274. Iskoldrámák, Csiksomlyói . . . A csiksomlyói Szt. Ferenczrendi kolostor könyvtárának kéziratából kiadták, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátták Alszegehy Zsolt dr. és Szlávik Ferencz. (Régi Magyar Könyvtár 32. köt.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 209 l.) 4 K.
1275. *Jakab Odön*. Délibáb. 1913. — Ism. Papp Ferencz. Budap. Szemle 155. köt. 473–476. l. *II. A. Élet* 9. sz. — *f-y*. Erdélyi Lapok 8. sz. — *n*. Uránia 187. l. — Vasárn. Ujs. 1. sz.
1276. *Jakab Odön*. A pásztói pap. 1913. — Ism. Papp Ferencz. U. o. 155. köt. 476–478. l. — Vasárn. Ujs. 18. sz.
1277. *Jakab Odön*. A pásztói pap. Szinmű 4 felv. Először adták Kolozsvárott. Lásd Budap. Hirl. 38. sz.
1278. *Jákó Károly*. Fejezetek a magyarországi XVIII. századi latin epikából. Budapest, 1913. Németh J. (8-r. 59 l.) 2 K. — Ism. Alszegehy Zsolt. EPhK. 685. l.
1279. *Jánosi Béla*. Jelentés a gróf Teleki-pályázatról. Akad. Értes. 365–376. l.
1280. *Jánossy Béla*. Magyar földön. 1913. — Ism. Végh Ferenc. Magy. Kultúra 484. l.
1281. *Janovits Jenő dr.* Magyar iskolai drámák. Debreczeni Szemle 22., 25., 26. sz. (Sztáray Mihály.)
1282. *Jászai-Horváth Elemér*. Gyöngyök és könnyek. — Ism. *II. A. Élet* 44. sz. — Füst Milán. Nyugat II. 959. l. — Vasárn. Ujs. 41. sz.
1283. *Jeszenszky Károly*. Mátyás király halála. Régi magyar ének. Vasárn. Ujs. 12. sz.
1284. *Juhász Árpád*. Pesti zszurnalisztika a XVIII. században. Pesti Hirl. 271. sz.
1285. *Juhász, Julius*. Traumreisen. Übers. v. Nikolaus Balogh. Die Karpathen. VI. 1. Halbj. 65. l.
1286. *K. D.* A debreczeniek. (Két költő.) Hét 15. sz. (Tóth Árpád és Nagy Zoltán.) [Testőr.]
1287. *k. gy.* Magyar darab Párisban. Vasárn. Ujs. 9. sz. (Molnár F.)
1288. *Kacziány Géza dr.* A magyar memoire-irodalom. (Ismeretések és bírálatok.) Könyvtári Szemle 8., 9., 11. sz.
1289. *Kafka Margit*. Mária évei. Ism. Vasárn. Ujs. 21. sz. — Élet 40. sz. — Balázs Béla. Nyugat II. 53–55. l.
1290. *Kafka Margit*. Szinek és évek. 1912. — Ism. *r. r.* Budap. Szemle 155. köt. 471–474. l. — *bj.* Magy. Kultúra 53. l. —

- K. S. Magy. Figyelő I. 79-81. l. — Schöpflin Aladár. Huszad. Száz. 27. köt. 498-502. l. — Vajda Ernő. Élet 1. sz.
1291. *Kaffka Margit.* Utolszór a lírám. — Ism. Havas Gyula. Ignotus. Nyugat I. 853. l.
1292. *Kálmány Lajos.* Török korból eredő népdal. Irodalomtört. 98-100. l.
1293. *Kallós Berta.* A jobbágyság a magyar szépirodalomban. Budapest, Thália ny. (1913.) (8-r. 53 l.)
1294. *Kaposzy Lucian dr.* A magyar népdal forrásai. Dunántúli Protest. Lap 24-25. sz. [295. l.]
1295. *Karinthy Frigyes.* Esik a hó. 1912. — Ism. *b. j.* Kath. Szemle
1296. *Karinthy Frigyes.* Találkozás egy fiatal emberrel. — Ism. Havas Gyula. Nyugat II. 593. l.
1297. *Károlyi Gyula.* Anekdoták. 1912. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat
1298. *Kassák Lajos.* Életsiratás. Ism. Vasárn. Ujs. 8. sz. — Hét 20. sz. — Élet 10. sz. — Lesznai Anna. Nyugat I. 70-72. l.
1299. *Kelen László.* Magány. — Ism. Gordius László. Nyugat I. 650. l. — Hét 16. sz. [I. 70. l.]
1300. *Kenedi Géza.* Anekdoták. 1912. — Ism. Szabó Dezső. Nyugat
1301. *Kersék János.* Aranyerdőből kifelé. — Muzsikálnak. 2 köt. vers. Ism. Szabó S. Zsigmond. Lévai Órálló 52. sz. — Czeglédy Sándor. Bars 45. sz.
1302. Kerr a magyar irodalomról. Világ 123. sz.
1303. *Király György.* Szép Ilonka. 1912. — Ism. Alszeghy Zsolt. EPhK. 200. l. — Dr. Gesztesi Gyula. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 305. l.
1304. *Kiss Ernő.* A régi magyar népdal. Hajduböszörményi ref. főgimn. 1912 13. ért. 29-49. l.
1305. *Kóbor Tamás.* Furcsa tragédiák. 1913. — Ism. Szilágyi Géza. Az Ujság 15. sz. — Carpaccio. Hét 4. sz. — *r. r.* Budap. Szemle 155. köt. 159. l.
1306. *Kóbor Tamás.* Aranyhajú Rózsika. 1912. — Ism. *b. j.* Kath. Szemle 289. l.
1307. *Köhalmy József.* Sport novellák. 1913. — Ism. dr. F. Füzesséry István. Budapest 288. sz.
1308. Koszányi Tihamér önéletrajza. Budap. Hirl. 212. sz.
1309. A kolozsvári Nemzeti Színház által rendezett drámatörténelmi sorozatos előadások bevezető beszédei. Kiadja az Orsz. Irodalmi és Közművelődési Szövetség. Budapest, 1913. (8-r. 195 l. — Ism. Vajtóczky Emánuel. Irodalomtört. 552-554. l.)
1310. *Kömlös Aladár.* A Bankó leányáról szóló széphistória és a Vásárhelyi daloskönyv. EPhK. 634-636. l.
1311. *Konrád, Ernst.* Die Geschichte der Kaschauer Zeitung. Kaschau. Ztg. 147. sz.
1312. *Könyres Tóth Kálmán.* Emléklül. — Ism. Vasárn. Ujs. 39. sz. — *p.* Debrecz. Protest. Lap 41. sz. — S. Szabó József. Sárosp. Ref. Lapok 47. sz.
1313. *Koritsánszky Ottó.* Utitarisznyámból. — Ism. Hét 49. sz.
1314. *Koronghy Dénes.* Diadalének. Regény. 1912. — Ism. *r. r.* Budap. Szemle 154. köt. 151-153. l. — *b. j.* Kath. Szemle 288. l. — Lesznai Anna. Nyugat I. 140. l.

1315. *Kosztolányi Dezső*. Mágia. — Ism. Göndör Ferenc. Népszava 56. sz. — K. S. Magy. Figyelő. I. 81. l. — S. Élet 1. sz. — Z. Magy. Kultúra 291. l. — Uj Idők 5. sz. — Patak Endre. Dunántúli Hirl. 34. sz.
1316. *Kosztolányi, Desider*. Die magische Laterne. — Ism. H. A. Élet 42. sz. — Világ 246. sz.
1317. *Kovács Dezső dr.* A XVII. századi magyar líra klasszikus vonatkozásai. Irod. tört. közlem. 60—64. l.
1318. *Krúdy Gyula*. A vörös postakocsi. 1913. — Ism. Goth Ernő. Pest. Lloyd 211. sz. — Ady Endre. Nyugat II. 393. l. — Halasi Andor. Élet 38. sz. — Lázár Miklós. Pesti Napló 218. sz. Vasárn. Ujs. 33. sz.
1319. *Krúdy Gyula*. Mákvirágos kertje. — Ism. Vasárn. Ujs. 51. sz.
1320. *Krúdy Gyula*. Zoltánka. Színháték 4 képben. Először adták a Magyar Színházban nov. 15.
1321. *Krüger Aladár*. Orgonaszó. 1912. — Ism. dr. Tordai Ányos. Kath. Szemle 119. l. — ő. Budapest. Hirl. 6. sz. — Z. Magy. Kultúra 292. l. — Élet 16. sz. — Magy. Középiskola 96. l.
1322. *Krúszsely Erzsike*. Csensország dalai. — Ism. Uj Idők 1. sz. — Élet 7. sz.
1323. *Kun József*. Az utolsó akkordok könyve. Ism. Bródy Mihály. Szeged és Vid. 293. sz. — Kiss József. Hét 50. sz.
1324. *Kurucz-kor, Harsányi István és Gulyás József*. Néhány szó a kurucz-balladák kérdéséhez. Sárosp. Ref. Lapok 40—42., 45—47., 50—52. sz. — Simonfi János. U. o. 43., 44., 48. sz.
1325. *Horváth János*. Kuruc dalpör. Magy. Figyelő II. 223—226. l.
1326. *Igmotus*. Kurucballadák. Nyugat II. 591. l.
1327. *Komlós Aladár*. A Thaly-ügy, vagy a filológia dicsérete. «Május» 2. sz.
1328. *Maitre Jaques*. Hamis kuruczok. Hét 15. sz. Tartalmi ism. Irodalomtört. 295. l. [V. 6. füz. 17. l.]
1329. *Orendi-Hommenau, Viktor*. Kurutzen-lieder. Von der Heide
1330. *Réczy Géza*. A kuruc dalokról. Magy. Dal 5—6. sz. és Pápai Hirl. 45. sz.
1331. *Riedl Frigyes*. A kuruc balladák. Irodalomtört. 417—452. l.
1332. *Röder E. Akos*. A kuruckor érzésvilága. (A köszegi benedekr. főgimn. 1912. 13. értés. 5—46. l.) Rövid ism. Irodalomtört. 556. l.
- 1332a. *Simonfi Zsigmond*. A kurucballadák. Nyelvőr 423. l.
1333. *Thaly Kálmán*. Kuruc nóták. Szerző: Kálmán Farkas. — Ism. je. Debreceni Protest. Lap. 27. sz.
1334. *Tolnai Vilmos*. Kuruckori irodalmunk szövegeiről. EPhK. 408—412. l. [442. l.]
1335. *Vértés Sándor*. A Bujdosó Rákóczi cz. költemény. EPhK. 441—
- 1335a. *Zolnai Gyula*. A kurucköltészet nyelvéhez. Nyelvőr 424. l.
1336. *L. Gúnyvers Lorántffy Zsuzsannáról*. Századok 56. l.
1337. *Lakatos László*. Mély húron. 1913. — Ism. Lengyel Ernő. Pesti Napló 295. sz. — Vasárn. Ujs. 51. sz.
1338. *Lakatos László*. A francia menyasszony. — Ism. (a. b.) Hét 12. sz. — Vasárn. Ujs. 12. sz.
1339. *Lampérth Géza*. Beszélgetés a házasságról. — Ism. r. r. Bpesti Szemle 155. köt. 157—159. l.

1340. *Lányi Sarolta*. Ajándék. — Versek. 1913. — *Ism. A. B.* Hét 9. sz. — *Tóth Árpád*. Nyugat I. 847. l. — *Z. Magy. Kultura* 292. sz. — *Élet* 4. sz. — *Vasárn. Ujs.* 4. sz.
1341. *Lengyel Menyhért*. Róza néni. Vígj. 2 felv. Először adták a Magyar Színházban febr. 1.
1342. *Lovas Elemér*. Árpádházi B. Margit és kora. Kolozsvár, 1913. (8-r. 184 l.) — *Ism. Irodalomtört.* 555. l. — *Liszka Árpád*. A Cél 593. l.
1343. *Lovik Károly*. Keresztúton. 1913. — *Ism. Kárpáti Aurél*. Hét 50. sz. — *Lakatos László*. Pesti Napló 291. sz.
1344. *Lutter Ferenc*. Magyarországi boldog Ilona legendája. Veszprémi Hirl. 52. sz.
1345. *Maczki Valér*. Válasz R. Prikkel Mariánnak könyvemről. Nyelvőr 128—132. l. — Prikkel viszonzválasza. U. o. 132—134. l. (Maczki. Egyh. beszédek. és «Szántottam, vetettem» munkáiról.)
1346. *Madarász Flóris dr.* Az új magyar drámák. Budapest. Hirl. 71. sz. (Molnár Ferenc, Szomorj Dezső, Bíró Lajos, Lengyel Menyhért, Bródy Sándor darabjairól.)
1347. *Magyar Bálint*. Kincses éjszakák. 1912. — *Ism. dr. T. Á. Kath. Szemle* 477—479. l. — *II. A. Élet* 1. sz. — *Z. Magy. Kultura* 293. l.
1348. *Magyar Bálint*. Verses könyve. (Ányos Pál énekei.) — *Ism. Z. M. Kultura* 293. l. [Szemle 34., 35. sz.]
1349. A magyar drámaírás története. (Iskolai drámák). Debreczeni
1350. Magyar írók kenyerere. (Arany János. Tompa Mihály, Vajda János ismeretlen levelei.) Világ 304. sz.
1351. Magyar zeneszerző és a szombatosok énekei. Gömöri Ujs. 45., 46. sz. (Major Gyula megjegyzései.)
1352. *Mayláth G. Károly gr.* A Regnum Marianum irodalma. Temesv. Ujs. 206. sz. [Közl. 17. sz.]
1353. *Malonyay Dezső*. Rodostóba. — *Ism. Harsányi Lajos*. Egyh.
1354. *Marczinkó Ferencz*. Bayer József. (Bpesti V. ker. áll. főgimn. 1912—13. értes. 12—18. l.) — *Ism. B. L. Irodalomtört.* 500. l.
1355. *Markó Miklós*. Negyven év egy híres gömöri újságíró életéből. (Seffer László 1857—1913.) Gömör-Kishont 33. sz.
1356. *Marmorstein Artúr*. Szombatos kódexek. — *Könyvszemle* 113—122. l.
1357. Még egyszer a Modern Könyvtár. *Élet* 21. sz.
1358. *Miklós Jenő*. Este. — elbeszélései. 1913. — *Ism. Balázs Béla*. Nyugat I. 928. l. — *K. D.* Hét 24. sz. — *Relle Pál*. Világ 135. sz. — *Sikabonyi Antal*. Pest. Lloyd 289. sz.
1359. *Mikszáth Kálmán*. A fekete város. 1911. — *Ism. b. j. Kath. Szemle* 283—285. l.
1360. *Mikszáth Kálmán*. Töviskes látogatóban. 1912. — *Ism. b. j. Kath. Szemle* 285. l.
1361. *Milotay István*. Noked kedves. 1913. — *Ism. Bede Jób*. Magy. Hirl. 1. sz. — *Filó Károly*. Kath. Nevelés 300. l. — *dr. Kürthy Menyhért*. Magy. Kultura 245—247. l. — *szj. Kath. Szemle* 479. l. — *Vasárn. Ujs.* 5. sz.
1362. *Molnár, Franz*. Des Zuckerbeckers goldene Krone. 1913. — *Ism. ls. Pest. Lloyd* 153. sz.

1363. *Molnár, Franz.* Liliom. Deutsch v. Alfred Polgár. Előadták a bécsi Józsefvárosi színházban febr. 28. — *Ism. Sevening N. Liter. Ztrbl. (Die schöne Literatur)* 8. sz.
1364. *Molnár, Franz.* Das Märchen vom Wolf. Ein Spiel in 4 Bildern. Előadták a bécsi udv. színházban 1912. decz. 27. — *Ism. Seefeld Károly. Liter. Ztrbl. (Die schöne Literatur)* 2. sz.
1365. *Molnár Imre.* A censura története Magyarországon 1600-ig. — *Ism. Peisner J. Ung. Rundschau* 250—252. l.
1366. *Molnár Jenő.* Verses könyv. — *Ism. h. r. Az Újság* 100. sz. — *H. A. Élet* 22. sz. — *Vasárn. Ujs.* 15. sz.
1367. *Móricz Pál.* Pusztuló világ. 1912. — *Ism. r. r. Bpesti Szemle* 153. köt. 328—331. l. — *L. L. Neues Pest. Journ.* 298. sz.
1368. *Móricz Pál.* Régi Magyar élet. — *Ism. dr. Träger Ernő. Erdélyi Lapok* 6. sz. — *Élet* 3. sz.
1369. *Móricz Zsigmond.* Tavaszi szél. *Ism. Vasárn. Ujs.* 2. sz. — *Hét* 1. sz. — *Skr. Sárosp. Ifjús. Közl.* 29. évf. 6. sz.
1370. *Móricz Zsigmond.* Szerelem. — *Ism. Barta Lajos. Nyugat* II. 282. l.
1371. *n.* A Toldi-kérdés. *Irodalomtört.* 315—318. l. — *U. o.* 403. l.
1372. *Nagy Lajos.* Az asszony, a szeretője meg a férje. — *A szobaleány.* — *Mariska és János.* — *Ism. Várady István. Nyugat* II. 283. l. — *Vasárn. Ujs.* 35. sz. — *Hét* 42. sz.
1373. *Nagy Péter.* Szépirodalmi folyóiratok szemléje. *Magy. Kultura* II. 69—76. l.
1374. *Nagy Zoltán.* Csend! Aranymadár. — *Ism. Vasárn. Ujs.* 30. sz. — *Világ* 94. sz. — *Tóth Árpád. Nyugat* II. 455. l.
1375. *Námesy Medárd.* Iskolai színjátékok. Székesfehérvári főgimn. 1912/13 értes. 3—25. l.
1376. *Négyesy László.* Elnöki megnyitó beszéd, a Magy. Irodalomtört. Társaság I. rendes közgyűlésén. *Irodalomtört.* 193—200. l.
1377. *Orbán Dezső.* A gyöngyosoros Diana. 1912. — *Ism. S. Magy. Középiskola* 169. l. — *szj. Kath. Szemle* 122. l. — *Filo Károly. Kath. Nevelés* 154. l. — *Élet* 4. sz.
1378. *Órs.* Az akadémia és a színműirodalom. *Polit. Hetiszemle* 5. sz.
1379. *Osváth Eszter* versei. — *Ism. Uj Idők* 28. sz. — *Várady István. Nyugat* II. 199. l.
1380. *Ozorainé.* Skála. — *Ism. Balla Bálint. Nyugat* I. 141. l.
1381. *Paizs Elemér.* Flórián viaskodása a nővel. — *Ism. Havas Gyula. Nyugat* I. 855. l. — *H. A. Élet* 28. sz.
1382. *Pálffy Pálné gr.* Óslaky Ella. 1912. — *Ism. Farkas Edith. Kath. Szemle* 226. l. — *dr. Bán Aladár. Magy. Kultura* 200. l. — *Magy. Középiskola* 170. l.
1383. *Pap Károly.* A Lugossy-kódex. Debreczeni képes kalend. 1913. 84—93. l.
1384. *Parászka Gábor.* Fogaras irodalomtörténeti vonatkozásai: Fogarasi Hirl. 23. sz. (Haller János, Iktári Bethlen Gábor, Bethlen Kata, Bod Péter, Áron Péter Pál.)
1385. *Pásztor Árpád.* Savitri, vagy a hitvesi hűség diadala. Hindu legenda 1 felv. Először adták a Nemzeti Színházban jan. 10.
1386. *Pável Ágoston.* A Bankó leányáról szóló széphistoria délszláv forrásai. *EPhK.* 104—112. l.

1387. *Péchi Simon* psalteriuma. Az irodalomtörténeti bizottság megbízásából közléteszi Szilády Áron. Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. VIII, 289 l.) 6 K. — Ism. dr. Borbély István. Erd. Múz. 377—379. l. — Harmos Sándor. Irodalomtört. 379—781. l. — Váczy János. EPhK. 339. l.
1388. *Peisner, Ignaz*. Ungarischer Brief. Literar. Echo XV. 342, 1008, 1581. l. (A magyar irodalom újabb termékeit rövid sorokban említi.)
1389. *Perényi József*. A százéves «Mondolat». Veszprémi Hirl. 47. sz.
1390. *Persian Kálmán*. A magyar irodalomtörténet a budapesti egyetemen. Irodalomtört. 405—414. l.
1391. *Peterdi Andor* válogatott versei. 1913. — Ism. Vasárn. Ujs. 14. sz. Göndör Ferenc. Népszava 56. sz.
1392. *Pichler, Alois H.* Entstehung der «Pressburger Zeitung». Herausgegeben zum 150. Jahrgange. Pozsony, 1913. (4-r. 52. XXXVI. l.)
1393. *Pintér Jenő*. A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig. (1772—1831.) I—II. köt. Budapest, 1913. Szerző. (8-r. VIII, 274.; VI. 317 l.) 30 K. — Ism. dr. Ágner Lajos. Protest. Szemle 329—331. l. — dr. Alszeghy Zsolt. Magy. Kultura II. 78—80. l. — dr. Aubermann Miklós. Kath. Nevelés 298. l. — *B. R.* Huszad. Század 28. köt. 131—135. l. — Borbély István. Erd. Múz. 221—223. l. — Gyulay Ágost. Magy. Pædag. 356—358. l. és EPhK. 747—751. l. Harmos Sándor. Magy. Tanítóképző 356—358. l. — Kunz Aladár. Nyugat II. 50—52. l. — *ly.* Uránia 504. l. — dr. Marczinkó Ferenc. Eperjesi Lapok 18. sz. — Pitroff Pál. Élet 17. sz. — Rubinyi Mózes. Nyelvőr 271. l. — dr. Tordai Ányos. Századok 769—773. l. — dr. Werner Adolf. Kath. Szemle 889—893. l. — Magy. Figyelő II. 226—229. l. — Vasár. Ujs. 15. sz.
1394. *Pintér Jenő*. Időmutató a megújulás korabeli magyar irodalom történetéhez. (1772—1831.) Bpesti VI. ker. főreálisk. 1912/13. értés. 1—37. l.
1395. *Pogány Nándor*. The Hungarian Fairy Book. Illustrations by Willy Pogány. London, 1913. T. Fisher Unwin. (8-r. XII, 287 l.)
1396. *Pongrácz József*. Magyar diákok Angliában. Pápai Hirl. 12. sz. (Magyar Miklós (12. száz.) — Skaricza Máté. — Tiszabecsi Gáspár. — Ádám János (1670). — Szilágyi György (1671.) — Tarczali Pál (1672.) — Zádori István (1682.) — Gyöngyösi Pál (1699.) — Kalmár György (1749.) — Ury János (1766.)
1397. *Porse Vilmos*. Hullámok. 1913. — Ism. s. Dálmagy. Közl. 155. sz.
1398. *Porzolt Kálmán* könyvei. 10 kötet. Ism. Z. Debr. Szemle 14. sz.
1399. *Porzolt Kálmán*. Egy nyugalmazott gavallér emlékiratai. 1913. — Ism. Magy. Hirl. 24. sz. — *l. zs.* Hét 1. sz. — *R.* Pester Lloyd 11. sz.
1400. *Porzolt Kálmán*. Festett világ. — Ism. *l. zs.* Hét 15. sz.
1401. *Rácz Mária*. A göcseji Helikon költőnői. Zombor, 1913. Bittermann ny. (8-r. 34, 1 l.)
1402. *Radó Sámuel*. Ujságírók. Dráma 3 felv. Budapest, 1914. — Ism. *L. L.* Pester Journ. 298. sz. — *Sigma*. Új Idők 52. sz.
1403. *Radványné Ruttkay Emma*. Láncban. — Ism. Ujság. (Kolozsv.) 41. sz. — Hét 22. sz.

1404. *Rákosi Jenő*. Két asztaloslegény. Élet 51. sz. (Munkácsy Mihály és Csepreghy Ferencz.)
1405. *Ravasz László*. A magyar protestáns igel hirdetés a XVII. században. Theol. Szaklap. 262—284. l. (Pázmány és Alvinczy, Geleji Katona J. és Medgyesi Pál prédikációiról.)
1406. *Rédey Tivadar* versei. — Ism. Laczkó Géza. Nyugat I. 318. l.
1407. Régi Magyar költők tára. VII. köt. 1912. — Ism. Velezdi Mihály. Irodalomtört. 104—106. l.
1408. *Reichard Piroška*. Az életen kívül. — Ism. Várady István. Nyugat II. 199. l.
1409. *Rele Pál*. Örök emlékek. 1913. — Ism. Barta Lajos. Világ 304. sz.
1410. *Reményi József*. Éjféli emberek. 1913. — Ism. H. A. Élet 44. sz. — Jász Dezső. Nyugat II. 519. l. — Hét 29. sz. — Vasárn. Ujs. 29. sz.
1411. *Riedl Frigyes*. Görgey a magyar költészetben. Világ 34. sz.
1412. *Ritók Emma*. Ellenséges világ. 1913. — Ism. Lesznai Anna. Világ 304. sz. — Budap. Hirl. 296. sz.
1413. *Rudnyánszky Gyula*. Napszállat felé. Új versek. 1913. — Ism. dr. Tordai Anyos. Kath. Szemle 223—225. l. — Ady Endre. Nyugat I. 140. l. — Balla Ignác. Uj Idők 10. sz. — Z. Magy. Kultura 293. l. — Magy. Figyelő I. 406—408. l.
1414. *Ruttkay György*. Az első és a második. Színmű 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban jan. 31.
1415. *Schöpfung Aladár*. Szépirodalmi Szemle. Huszad. Század 27. köt. 494—502. l., 28. köt. 74—80, 640—645. l. (Szól Heltai Jenő: VII. Emánuel és kora, Bernát, A tündérlaki lányok, Jaguár és Krúdy Gyula: A vörös postakocsi regényekről.)
1416. *Sebestyén Gy.* A váci Enekes Gyűjtemény. Ethnogr. 104—114. l.
1417. *Sebők Zsigmond*. Bíráló jelentés a magyar történelmi tárgyú kisebb elbeszélésre kitűzött ifj. Bojári gróf Vigyázó Sándor-jutalomról. Kisfaludy Társ. évlapjai 47. köt. 188. l.
1418. *Sepródi János*. Marosszéki dalgyűjtemény. Ethnogr. 36—49. l.
1419. *Sepródi János*. A Batthyány-kódex jelentősége. Erd. Múz.-Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve 132—140. l.
1420. *Seress László*. A felvilágosult abszolutizmus politikai irodalma. Magy. Figyelő I. 15—32., 108—118. l. l. — Ifj. Székely Károly. Ki volt Szentmiklósi Timót? U. o. 242. l.
1421. *Sik Sándor*. A belülválók méce. — Ism. dr. Tordai Anyos. M. Kultura 50. l. — Patyi Gyula. Kath. Nevelés 299. l.
1422. *Somfai János*. Két világ és néhány novella. — Ism. dr. Borsodi Lajos. Torontál 147. sz. — Pók Ödön. Népszava 271. sz.
1423. *Somlyó Zoltán*. Sötét baldachin. — Versek. — Ism. K. S. Magy. Figyelő III. 68—71. l. — Havas Gyula. Nyugat II. 55. l. — Hét 29. sz.
1424. *Spetykó Gáspár* levelei. Közli dr. Alszegehy Zsolt. Gyöngyösi kalendár. 1913. 126—134. l.
1425. *Stoica Vazul*. Egy virágének XVII. századbeli román fordítása. Irodört. 455—457. l.
1426. *U. Szabó Gyula*. A Lugossy-kódex. Könyvszemle 217—231. l.
1427. *Szabó Lajos*. Az első magyar nyomtatott biblia-fordítás. 1533. Közlöny 43. évf. 17—18. sz.

1428. *Szabó Zsigmond*. Horthy házassága. — *Ism. Vasárn. Ujs.* 36. sz.
1429. *Szabolcsi Lajos*. Rokokó. — *Ism. Carpaccio. Hét* 25. sz.
1430. *Szalay Mihály*. A nagy országúton. — *Ism. kg. Az Ujság* 167. sz.
1431. *Szász Károly*. Forradalom után. — fiatalkori naplójából. *Közli legifj. Szász Károly. Budap. Szemle* 156. köt. 321—348. l.
1432. *Szász Zoltán*. Szerelem. 1913. — *Ism. Horkay. Aradm. Hirl.* 32. sz.
1433. *Szávay Zoltán*. A hetedik szoba. 1913. — *Ism. e. Délmagyar. Közl.* 69. sz. — *p. Az Ujság* 100. sz. — *Turóczi-Trostler J. Pest. Lloyd* 248. sz. — *Dunántúli Hirl.* 19. sz. — *Hét* 10. sz.
1434. *Szegedy Rezső*. A «Béla király és Bankó leánya» forrása. *Bpesti Szemle* 153. köt. 404—422. l.
1435. *Szeghalmi Gyula*. *Peibik Ambrus és az első megyei földrajz. Nemz. Kultura* II. 2—5. l.
1436. *Szegő Ferencz*. Szárnybontás. — *Ism. Vasárn. Ujs.* 19. sz.
1437. *Szekula Jenő*. A fekete báró. *Regény.* 1913. — *Ism. L. L. Pest. Journ.* 298. sz.
1438. *Szemere György*. A két jó madár. — *Ism. dr. Kürthy Menyhért. M. Kultura* 245—247. l. — *ifj. Kárpáti Endre. Dunántúli Hirl.* 16. sz. — *Filó Károly. Kath. Nevelés* 300. l. — *sz. j. Kath. Szemle* 358. l.
1439. *Szemere György*. Komédiák. 1913. — *Ism. dr. Prónai Antal. Magy. Kultura* 481. l.
1440. *Szemere György*. A hazátlanok. 1912. — *Ism. b. j. Kath. Szemle* 291. l.
1441. *Szende-Dárday Olga*. Rozsda. 1914. — *Ism. L. L. Pest. Journ.* 298. sz. — *Vasárn. Ujs.* 46. sz.
1442. *Szép Ernő*. Irka-firkák. *Ism. Lzr. Pest. Lloyd* 17. sz. — *Uj Idők* 9. sz. — *H. A. Élet* 4. sz. — *Vasárn. Ujs.* 2. sz. — *Lásd* 1243. sz. a. is.
1443. *Szép Ernő*. Az egyszeri királyfi. *Mese* 9 képben. Először adták a Nemzeti Színházban decz. 20. — *Lásd* 1243. sz. a. is.
1444. *Szigetváry Iván*. A rab gólya jelentése. *Irodalomtört.* 532—534. l.
1445. *Szigligeti Éde*. Gritti. *Ered. szomorújáték* 5 felv. *Kiadta Morvay Győző.* 1913. — *Ism. G. Gy. Irodalomtört.* 254. l.
1446. *Szilágyi Géza*. Könyvek és emberek. — *Ism. Revue de Hongr.* XI. 76. l.
1447. *Szilágyi Géza*. *Ez Pest.* — *Ism. Hét* 22. sz.
1448. *Szini Gyula*. A rózsaszínű hó. 1913. — *Ism. Carpaccio. Hét* 26. sz. — *Schöpflin Aladár. Nyugat* II. 130. l. — *Vasár. Ujs.* 29. sz.
1449. *Szini Gyula*. Pesti konfetti. — *Ism. Vasárn. Ujs.* 23. sz.
1450. *Szirkib Antal* verses könyvéről. — *Ism. ó. Regényolvasásaim* czímmel. *Bud. Hirl.* 40. sz.
1451. *Szomaházy Istv.* *Baccarat.* 1912. — *Ism. b. j. Kath. Szemle* 290. l.
1452. *Szomorú Dezső*. Mária-Antónia. *Színmű* 5 felv. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 21.
1453. *Szomorú Dezső*. Bella. *Színmű* 3 felv. Először adták a Vígszínházban jan. 18.
1454. *Sztripszky Hádor*. *Jegyzetek a görög kultúra árpádkori nyomairól.* Budapest, 1913. Szerző. (8-r. 175 l.) 2:50 K. — *Ism. Czebe Gyula. EPHK.* 754—756. l. — *Erdélyi Lajos. Irodört.* 383—385. l.

1455. *Takács, Jozefo*. La literatura agado de Hungaraj esperantiskoj bum la Jaro 1912. (Biblioteka de Panonio. 1.) Budapest, 1913. Kókai L. (8-r. 14 l.) 25 f.
1456. *Tarczai György*. Öt novella. 1913. — *Ism. Népmvelő* 50. sz.
1457. *Thaly Loránt dr.* Műfordítások. Budapest, Rényi K. é. n. (8-r. 199 l.) (Hugo Victor, Paul Verlaine, Sully Prudhomme. Leconte de Lisle, Lenau, Heine, Goethe, Rosenfeld Morris, Byron, Poe, Wilde Oszkár, Harriet J. Evans.)
1458. *Thúry Zsigmond*. A szombatos kódexek bibliographiája. Mezőtúr, 1912. — *Ism. dr. Harmos Sándor. Irodört. Közlem.* 491—494. l. — Kerekes Emil. *EPhK.* 53. l. — dr. Gálos Rezső. *Magy. Középisk.* 434. l. — *rd. Erd. Múzm.* 431. l.
1459. *Tinódi Sebestyén*. Jason király széphistóriája. Bevezetéssel el látva kiadta Dézsi Lajos dr. (Magyar irodalomtörténeti értekezések 10. sz.) Budapest, 1913. Ráth M. (8-r. 57 l.) 1 K.
1460. *Toma István*. A zenélő óra. 1913. — *Ism. (Gye.) Kath. Szemle* 124. l. — Dr. Bangha Béla. *Magy. Kultura* 103. l. — Filó Károly. *Kath. Nevelés* 300. l. — ifj. Kárpáti Endre. *Dunántúli Hirl.* 16. sz. — Vasárn. Ujs. 7. sz.
1461. *Tomor Arkád*. Az iskolai színjátékok és a színház. Pápai kath. főgymn. 1912/13. értes. 3—45. l.
1462. *Törökne-Korács Hermin*. A breznói takács. — *Ism. Tarczai György. Kath. Szemle* 1007. l.
1463. *Tóth Árpád*. Hajnali szerenádversek. 1913. — *Ism. dr. Turóczy-Trostler J. Pest. Lloyd* 218. sz. — Jász Dezső. *Nyugat* I. 781. l. — Halasi Andor. 1001—1004. l. — Vasárn. Ujs. 23. sz. — *Világ* 94. sz. — *Magy. Szó* 147. sz. — *Lásd* 1286. sz. a. is.
1464. *Tr. Z.* Magyar írók a Finn Lexikonban. *Irodalomtört.* 59. l.
1465. *Trócsányi Zoltán*. A magyar népszínmű Finnországban. *Irodalomtört.* 495—497. l.
1466. *Trostler József*. Az kopaszsagnac diczíreti. *EPhK.* 715. l.
1467. *Trostler József*. Az «igen hasznos es draga nemes receptum» német eredetije. *Irodalomtört. Közlem.* 386—390. l.
1468. *Vállyi, Nora de et Stuart, Dorothy M.* Magyar poems. 1913. — *Ism. Hungary* 1. sz.
1469. *Váradi Antal*. A pesti sajtó 1820-ban. *Az Ujság* 279. sz.
1470. *Váradi Antal*. A régi Pest. 1911. — *Ism. sz. l. Budap. Szemle* 154. köt. 153—155. l.
1471. *Vargha Damján*. Speculum humane Salvationis. stb. 1912. — *Ism. dr. Alszeghy Zsolt. Magy. Középiskola* 167. l. — Bernhard S. röviden *ism. Ztschr. Kath. Theol.* 2. sz. — Böle Kornél. *Hittud. Folyóirat* 305. l.
1472. *Vári Emil*. A mesterkedőkről. *Kisvárdai áll. főgymn.* 1912/13. értes. 3—41 l.
1473. *Vértesy Gyula*. VÉR 1914. — *Ism. L. L. Pest. Journ.* 302. sz.
1474. *Vértesy Jenő*. A magyar romantikus dráma. (1837—1850.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. VI. 348 l.)
1475. *Vidor Marcell*. Liliom kehely. — *Ism. Hét* 13. sz.
1476. *Vitéz Miklós*. Gyerekefejek. — *Ism. Füst Milán. Nyugat* I. 781. l.

1477. *Weber, Artur.* Die Novelle von' der Treulosen Witwe in Ungarn. Ungar. Rundschau 455—468. l. [20. sz.]
1478. *Wegerné Földes II. Mária* dalok. — Ism. Szalay Mátyás. Élet
1479. *Wertner Mór dr.* Adalékok Toldi Miklós életrajzához. Akad. Értes. 172-180. l. — *n.* megjegyzése. Irodalomtört. 315—318. l.
1480. *William, Molnár* in Paris. Pest. Lloyd 47. sz. «A Testőr» előadásáról.
1481. *Wlassics Gyula* ifj. Medusa. Színmű 3 felv. Először adták a Nemzeti Színházban márc. 7.
1482. *Wlassics Tibor.* Meglátások. — Ism. Vay Sándor Pesti Hirl. 129. sz. — Hét 23. sz.
1483. *Zuboly, József* császár ujságja. (A hazai hirlapirodalom történetéből.) Debreczeni Szemle 8. sz. (Siebenbürger Zeitung.)
1484. *Zuboly.* A százéves Mondolat. Vasárn. Ujs. 46. sz.
1485. *Zuboly.* Százötvenéves magyarországi hirlap. (A «Pressburger Zeitung»-ról.) Vasárn. Ujs. 7. sz.

3. Egyes írók.

1486. *Abonyi, Győre János.* Abonyi Lajos pályája. 1833—1898. (Függelék: 1. Arany János levelei Abonyi Lajoshoz. — 2. Abonyi Lajos önéletrajza.) M.-Szigeti ref. lyc. 1912/13. értes. 73—110. l. — Ism. *M. F.* Irodalomtört. 501. l.
1487. *Ábrányi K. Déri Gyula.* Ábrányi Kornél. Világ 60. sz. — *S. Sz.* Budapest. Hirl. 61. sz. — *L. L.* Pesti Napló 60. sz. — Halász Imre. Nyugat I. 499. l.
1488. *Sébők Zsigmond.* Ábrányi Kornél. Budapest, ujságíró egyll. Almanachja. 1913. 258—261. l. [22. 23. sz.]
1489. *Ady, E. R. dr.* Néhány szó Ady költészetéről. Nagyküllő
1490. *Lám, Friedrich.* Andreas Ady. Karpathen Post. 40. sz.
1491. *Manojlovic, Todor.* Andrija Ady. 1. Magjarski liričar. Letopis Matice Srpske. 296. knj. 23—35. l. — 2. Adicheroj magjarski Skica. od Marka Maletina. U. o. 35—45. [82. sz.]
1492. *Raab Andor.* Ady magyarsága. (Levél Ady Endréhez.) Világ
1493. *Szenes Béla.* Az ifjú Ady Endre. Egy Kossuth-verstől a Léda dalokig. Budapest, 1913. Dick M. (8-r. 31 l.) — Ism. *B. L.* Irodalomtört. 62. l. [könyv 195—205. l.]
1494. *Ágai, Mezey Sándor dr.* Ágai Adolfról. Izer. irod. Társ. Év-
1495. *Viharos.* Ágai Adolf. Világ 255. sz.
1496. *Ambrus Z. Miklós Jenő.* Ambrus Zoltán. Világ 35. sz.
1497. *Sztrakoniczky Károly.* Ambrus Zoltán, a kritikus. Élet 11. sz.
1498. *Andrád S. Elek Oszkár.* Godiva mondája Andrád Sámuel gyűjteményében. EPhK. 637—638. l.
1499. *Andrássy Gy. Pethő Sándor.* Andrássy Gyula, mint történetíró. (Pethő: Sorsok ez művében 112—116. l.)
1500. *Ányos, Császár Elemér.* Ányos Pál. 1912. — Ism. dr. Vértessy Jenő. Századok 139—142. l. — Gyulai Ágost. Irodalomtört. 166—170. l. — Gálos Rezső. Magy. Középiszk. 431—434. l. — *jns.* Budapest. Szemle 153. köt. 488—491. l. — Kristóf György. Erd. Múz. 125—127. l. — *ly.* Uránia 418. l. — Dr. Turóczi-Trostler J. Pest. Lloyd 117. sz.

1501. *Dávid L.* Az elégia nagy mestere. 1912. — Ism. Bittenbinder Miklós. EPhK. 284. l.
1502. *Arany J. Arany, Johann.* Budas Tod, eine Hunnensage. Epos in 12 Gesängen. Aus dem Ungarischen übersetzt von Carl Mauer. Ujverbász, 1913. Garamszegi (8-r. 144 l.) 3 K. — Ism. Turóczi-Trostler J. Pest. Lloyd 271. sz.
1503. *Arany «A rab golyá»-jához.* Szerk. EPhK. 716. l.
1504. *Dengi János ifj. dr.* Arany német nyelven. Egri főreális. 1912/13. értes. 3—40. l. (Külön is megjelent. 8-r. 40 l.)
1505. *F. V. Arany János* könyvei. Irodalomtört. 403. l.
1506. *Ferenzi Zoltán.* Arany János «Családi kör»-ének eredeti kézírata. Magy. Figyelő IV. 301. l.
1507. *Gerecze Ambrúzs.* Arany János Rózsa és Ibolya című tündérmeséje. (Tanulmány) Nagykőrösi Hirl. 84. 85. sz.
1508. *Halmi Bódog.* Arany János — az ember. Pápai Hirl. 50. sz.
1509. *Huszár György.* Arany Katalin-kézírata. EPhK. 628—631. l.
1510. *Kardos Lajos.* Arany János egy ismeretlen verse. EPhK. 212. l. (Bolond Istók.) [361—363. l.]
1511. *Kardos Lajos.* A Bolond Istók I. éneke mint önéletrajz. EPhK.
1512. *Kardos Lajos.* Arany János színészi pályája és a Bolond Istók. Irodalomtört. 276—280. l.
1513. *Kristóf György dr.* Arany János Karlsbadban. Uránia 390—395. l. — Pótlás. U. o. 512. l.
1514. *Oldh Gábor.* Arany János feje. Vasárn. Ujs. 22. sz.
1515. *Révfy Géza.* Arany János, mint dalszerző. Délmagyarorsz. Közl. 69. sz.
1516. *Sziklay Ferenc dr.* Arany János magyar verselése. 1912. — Ism. dr. Bittenbinder Miklós. Kath. Szemle 354. l.
1517. *Tolnai Vilmos.* Arany balladáinak angol-skót forrásaihoz. Irodalomtört. 34—36. l.
1518. *Tolnai Vilmos.* Arany János Buda Halálának «vége». U. o. 161. l. — n. U. o. 284.
1519. *Tolnai Vilmos.* Toldi Miklós farkaskalandjához. U. o. 162. l.
1520. *Tolnai Vilmos.* Irodalmunk vaskora. U. o. 377. l. (Vörösmarty-nak Arany Elvesz. alkotmányáról írt bírálatának egy kifejezéséről.)
1521. *Vozáry Erzsébet.* Arany Juliska. (Koszorú 144.) Budapest, Hornyánszky V. (1913.) (8-r. 16 l.) 8 fill.
1522. *Zlinszky Aladár.* Arany «Jóka ördögé»-nek forrása. EPhK. 438. l. — Lásd 1350. 1821, 2000. 2025. sz. a. is.
1523. *Batsányi. Császár Elemér.* Batsányi János. Budap. Szemle 145. köt. 192—215. l. (Külön is megjelent. 8-r. 25 l.) — Ism. dr. Bittenbinder Miklós. Magy. Középisk. 553—556. l.
1524. *Gyöngyössy László.* A linczi száműzött. Bud. Hirl. 169. sz. (Bacsányiról.)
1525. *Vári Rezső.* Bacsányi János. 1763—1845. Pesti Hirlap. 105. sz. és Világ 72. sz. — Lásd 2061. 2998. sz. a. is.
1526. *Bajza. Farkas Zoltán.* Bajza József elete. 1912. — Ism. Századok 389. l. [Irodalomtört. 280. l.]
1527. *Balassa B. Bod Károly.* Balassa Bálint latricanus verse. Iro-
1528. *Eckhardt Sándor.* Balassa Bálint irodalmi mintái Irod. tört

- Közlem. 171—192. 405 450. l. (Külön is megjelent. 8 r. 71 l.) — Ism. Baros Gyula. Irodalomtört. 469. l.
1529. Balogh F. *Ferenczy Gyula dr.* Balogh Ferenc dr. (1835—1913.) Debrec. Protest. Lap 41. sz.
1530. Bárány B. *Mányoky Gyula dr.* Rhendesi Bárány Boldizsár. Budapest. Hirl. 47. sz. [Szamos 124. 125. sz.]
1531. Bartók L. *Körödi Katona János.* Bartók Lajos emlékezete.
1532. Benedek A. *Zsoldos László.* Benedek Aladár. Budapest. Hirl. 164. sz.
1533. Benkő J. *Gulyás József.* Benkő József becsülete. Irod. tört. közlem. 451—454. l.
1534. Beöthy Zs. *Szabó Károly.* Beöthy Zsolt. Világ 212. sz.
1535. Berczik f.-y. Berczik Árpád. Erdélyi Lapok 13. sz.
1536. Berzsenyi. *Berzsenyi, Daniel.* Gebet. Übers. v. dr. Desider Langfelder. Pressb. Ztg. 352. sz. [Értes. 515—521. l.]
1537. *Berzsenyi* levelei Széchenyihez. — Közli Viszota Gyula. Akad.
1538. *Bellaagh Aladár.* Hogyan vált lehetővé ezelőtt száz évvel Berzsenyi költeményeinek első kiadása. Könyvszemle 294—302. l.
1539. *Sándor Imre.* Berzsenyi «Bucsuzás» c. költeményének másolata. (Részlet Pajer A. . . kézirata) című tanulm.-ból.) Eger 56. sz.
1540. Bessenyei. *Balassa József.* A gárdista. Pesti Napló 230. sz. (Bessenyei.)
1541. (-el). A gárdista. Pesti Napló 230. sz. (Bessenyeiről.)
1542. *Kosztolányi Dezső.* A bétsi gárdista. Világ 230. sz. (Bessenyei.)
1543. *Lampérth Géza.* A Bessenyei-fiúk a gárdában. (A berceli emléktábla leleplezése alkalmából.) Budapest. Hirl. 228. sz.
1544. *Vietórisz József.* Bessenyei György. Nyirvidék 80. sz.
1545. *Szabolcsi Lajos.* Bessenyei. Hét 39. sz. — r. a. Nyirvidék 78. sz.
1546. Bessenyei György emlékünnepe. Nyirvidék 79. sz.
1547. *Bocatius.* *Bocatius* levelek. — Közli dr. Hajnóczy Iván. Irod. tört. Közlem. 116—121. l.
1548. *Bod.* *Bodrogi János.* Bod Péter emlékünnepe Magyarigenben. Születése 200-ik évfordulója alkalmából. Nagyenyedi Bethlenkolleg. 1912—13. értes. 85—104. l.
1549. *Pruzsinszky Pál dr.* Bod Péter és kiválóbb egyházi munkái. (A Kalvin-szövetség kiadványai. 12. sz.) Budapest, 1913. Kókai L. (8-r. 6, 122 l.) 2 K. — Ism. Gulyás József. Sárosp. Ref. Lapok 27. sz. (Megjelent előbb a Prot. egyh. Isk. Lap. 1913. 1—11. sz.-ban) [59. l.]
1550. *Szigetvári Irán.* Bod Péter mint versíró. Irod. tört. Közlem.
1551. *Bogáthi.* *Borbély István.* Bogáthi zoltárainak új kézirata. EPbK. 716. l. — Marmorstein Artur. U. o. 790. l.
- 1551a *Bolyai F. Gulyás István.* Bolyai Farkas zenészetű dolgozata. Math. Phys. Lapok. 22. köt. 401—426. l.
1552. *Bornemisza.* *Kardos Lajos.* Bornemisza Eleázárjának lappangó kiadása. EPbK. 444. l.
1553. *Brassai.* *Boros György dr.* Brassai Sámuel emlékezete a középiskolában. Kolozsvári unitár. kollég. 1912 13. értes. 7 26. l.
1554. *Fitz József.* Brassai Sámuel. Budapest, 1913. (8-r. 418 l.) — Ism. dr. Tordai Anyos. Kath. Szemle 809. l. dr. Gál Kelemen. Kereszt. Magvető 249—263. l. — Szabolcsi Lajos. Irodalomtört. 106—110. l.

1555. Cassai. *Kemény Lajos*. Antonius Cassoviensis életéhez. 1586. Irod. tört. Közlem. 120. l.
1556. Cholnoky V. *Ivánzi Zoltán*. Cholnoky Viktor. Veszprémi Hirl. 14. sz. — Kárpáti Aurél. Élet 27. sz.
1557. Csiky G. *Gáthi Győző*. Emlékezés Csiky Gergelyre. Orsz. színművész. akad. 1912 13. értes. 7—10. l.
1558. Csokonai. *Gesztesi Gyula*. Csokonainak egy állítólagos vígjáték-töredéke. Irodalomtört. 367. l. [36 38. l.]
1559. *Gönczy István*. Csokonai özvegy Karnyónéja. Irodalomtört.
1560. *Harmos Sándor dr.* Csokonai lyrája. Irod. tört. Közlem. 10—13. l.
1561. *Kardos Albert dr.* Csokonai és Rousseau. Debrec. Protest. Lap 7—9. sz.
1562. *Prostler József*. Csokonai forrásaihoz. EPhK. 60. l.
1563. Czakó. *Koch Lajos*. Czakó Zsigmond drámái munkássága. Esztergom. Laiszky J.-ny. 1913. (8-r. 86 l.)
1564. *Lányi Ernő*. Czakó Zsigmond színművei. Budapest, 1913. Attila-ny. (8-r. 96, 1 l.)
1565. *Viszota Gyula dr.* Czakó «Leona» című drámája és a cenzúra. Vasárn. Ujs. 40. sz. [Hiradó 2. sz.]
1566. Dávid F. *Pap Domokos*. Dávid Ferenc pályakezdése. Hétfői
1567. *Dayka. Balogh Árpád Anyos*. Ujhelyi Dayka Gábor. Kassai premontr. főgymn. 1912 13. értes. 5—123. l. (Külön is 8-r. 125, 1 l.) — Ism. dr. Kristóf György. Uránia. 467. l.
1568. *Gálos Rezső*. Dayka Gábor költészete. EPhK. 145—154, 226—241. l. — (Külön is megjelent. 8-r. 26 l.) — Ism. dr. Kristóf György. Uránia 467. l. [340—349. l.]
1569. *Mazuch Ede*. Dayka Gábor ungvári tanársága. Irodalomtört.
1570. Debreczeni M. *Debreczeni Márton* ifjúkori levelei. — Közli Szász Ferencz. Erd. Múz. 253—263. l.
1571. Dévai B. ró. *Révész Imre*. Az első magyar kálvinista. Reform. Szemle 2. 3. sz. (Dévay Biró Mátyásról.)
1572. Döbrentei. *Sallay Géza*. Döbrentei Gábor élete és működése. Máramarosszigeti kath. főgimn. 1912 13. értes. 3—19. l. (Eleje a mult évi értesítőben) (Külön is.) — Ism. Gálos Rezső. EPhK. 433. l. — Alszeghy Zsolt. Magy. Középisk. 168. l. — Irodalomtört. 63. l.
1573. Dobsa L. *Élő Gabriella*. Dobsa Lajos színművei. Adalék a magyar dráma történetéhez. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, 1912. Neuwald-ny. (8 r. 48 l.)
1574. Dugonics. *Ruzsonyi Béla*. Dugonics Etelkájáról. Irodalomtört. 163—165. l.
1575. Eötvös József br. *Br. Eötvös József* levele Szabó Sámuelhez. Karlsbad, 29. 7 55. — Közli Szabó Péter. Magy. Pædag. 597. l.
1576. Eötvös József báró és Vachott Sándorné. Budap. Hirl. 215. sz. (Eötvös 3 levele. Pest, 1855, ápr. 13., Buda 1859. szept. 3., Svábhely 25 8. 1861.)
1577. (G.) Báró Eötvös József leveleiből. Tolnavármegye és A Közérdek 78. sz.
1578. *Pompéry Aurél dr.* Eötvös József báró leveleiből. Budap. Hirl. 153. sz.
1579. *Alexander Bernát*. Eötvös gondolatai. Aurora 1914. 22—40. l.

1580. *Alexander Bernát*. Eötvös József gondolatai. Budap. Szemle 156. köt. 189—200. l.
1581. *Apponyi Albert gr.* Eötvös József báró. Az EMKE kolozsvári közgyűlésén elmondotta. Magy. Hirl. 290. sz.
1582. *Beöthy Zsolt*. Eötvös, a szónok. Budap. Szemle 156. köt. 161—168. l. — Németül: Pest. Lloyd 233. sz.
1583. *Beöthy Zsolt*. Eötvös és Szalay. Vasárn. Ujs. 7. sz.
1584. *Bertalan Vince*. Eötvös József báró gondolatainak világából. Népnevelő 36. sz.
1585. *Berzeviczy Albert*. Báró Eötvös József, mint kulturpolitikus. Budap. Szemle 154. köt. 161—177. l. és Akad. Értes. 541—555. l. — Németül Pest. Lloyd 97. esti sz.
1586. *Bihari Károly dr.* Az Uralkodó eszmék írója a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székben. Néptanít. Lapja. 36. sz.
1587. *Bihari Károly*. Az «Uralkodó eszmék» létrejövetele. Pesti Hirl. 208. sz.
1588. *Bihari Károly*. Eötvös fejlődéstana. Világ 212. sz.
1589. *Büchler Hugó*. Megemlékezés br. Eötvös Józsefről. Délvid. Tanügy. 10. sz.
1590. *Büchler Sándor dr.* Eötvös József báró és a magyar zsidóság. Izr. Tanügyi Értes. 8. sz. (Külön is megjelent 8-r. 12 l.)
1591. *Császár Elemér*. Eötvös József, mint regényíró. Magy. Figyelő IV. 417—429. l.
1592. *Csukovits Sándor*. Eötvös József br. egyénisége. Temesvár, 1913. Hunyadi-ny. (8-r. 15 l.)
1593. *Csura Miklós*. Eötvös József báró, a költő. Békés 37. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 13 l.) és Nemz. Kultura III. 368—373. l.
1594. *Csura Miklós*. Eötvös József báró irodalmi működése. (Részlet.) Békés 10. sz.
1595. *Demény Endre*. Báró Eötvös József és a népoktatás. Tanítótestületi Értes. (Torda) 9. sz.
1596. *Dóczy Imre*. Báró Eötvös József, mint a magyar közoktatásügy szervezője. Magy. Pædag. 544—563. l.
1597. *Ember János. B.* Eötvös József és kora. Jövő Nemzedék 4. 5. sz.
1598. *Erdős Jakab*. Ünnepi beszéd báró Eötvös József szobránál, a megkoszorúzás alkalmával. Izr. Tanügyi. Értes. 8. sz.
1599. *Ferencai Zoltán. B.* Eötvös József első beszédei az 1839. 40. iki országgyűlésen. EPhK. 706—709. l.
1600. *Findczy Ernő*. Megemlékezés Báró Eötvös Józsefről. Magy. Pædag. 525—527. l.
1601. *Gaal Mózes*. Az Eötvös-ünnepek tanúságai. Uj Élet 1006—1011. l.
1602. *Gerencsér István dr.* Eötvös József báró; mint kulturpolitikus. Család és Iskola 18. sz.
1603. *Gerő Andor*. Eötvös József és Karthausija. Nemz. Iskola 6. sz.
1604. *Gesztesi Gyula*. Báró Eötvös József. (Kiadatlan levelek alapján.) Magy. Figyelő III. 462—469. l. [Pædag. 563—590.]
1605. *Gyertyánffy István. B.* Eötvös József és a Pædagogium. Magy.
1606. *Heinrich Gusztáv*. Eötvös és az Akadémia. Főtitkári jelentés. Akad. Értes. 554—574. l.
1607. *Heller Bernát*. Eötvös József báró, a népköltés és a néprajz. Ethnogr. 326—332. l.

1608. *Horváth Dezső dr.* Eötvös Békésvármegyében. Nemz. Kultura III. 364—367. l. és Békés 38. sz.
1609. *Horváth Dezső dr.* Báró Eötvös József emlékezete. (Eötvös eszméi.) Nemz. Kultura III. 323—338. l. [1006. l.]
1610. *Imre Sándor dr.* Eötvös pädagógiai jelentősége. Uj Élet 1001—
1611. *Imre Sándor dr.* Báró Eötvös József művelődési politikája. Polgárisk. Közl. 387—402. l. (Külön is megjelent 8-r. 16 l.) — Ism. Irodalomtört. 502. l.
1612. *Jakab Ferencz.* Emlékezés báró Eötvös Józsefről. Győregyház-megy. Tanügy 6. sz.
1613. *Jászi Oszkár.* B. Eötvös József állambölcselete és politikája. Huszad Század 28. köt. 313—349. l.
1614. *Kastner Jenő.* A Karthausi helye a szentimentális regényirodalomban. (Eötvös és Sainte-Beuve.) Budapest, 1913. Németh J. (8-r. 37 l.) 2 K.
1615. *Kőrös Endre dr.* «A magyar nemzet tanító mestere». (Emlékbeszéd Eötvös József br. születése 100. évfordulója alkalmából.) Pápai ref. nőnevelő int. 1912. 13. értes. 44—52. l.
1616. *Kozma Andor.* Báró Eötvös József a költő emlékezete. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XVI. köt. 6.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 18 l.) 30 f. — Akad. Értes. 579—593. l. — Az Ujság 101. 3. sz.
1617. *Kreyenbühl, G.* Joseph von Eötvös. Die Ahre. 34. sz.
1618. *Lakatos Vince.* Eötvös József báró gondolatai a kereszténységről. Keszthelyi főgim. 1912/13. értes. 9—42. l.
1619. *Láng István.* Báró Eötvös József és a XIX. század uralkodó eszméi. Magy. Társ. tud. Szemle 643—674. l.
1620. *Lanzeritsch Antal.* Báró Eötvös József sírja. Néptanít. Lapja 36. sz. és Fejérmegy. Napló 192. sz.
1621. *Lanzerich Antal.* Emlékbeszéd báró Eötvös Józsefről. Fejérmegy. Napló 131. sz.
1622. *m.* Eötvös József báró és a szabadkőművesek. A Cél 659. l.
1623. *Málnai Mihály dr.* Báró Eötvös József és a tanítóság. Izr. Tanügyi Értes. 8. sz.
1624. *Mányiné Prigl Olga.* Eötvös és a nők. Békés 37. sz.
1625. Mikor született báró Eötvös József? Világ 208. sz. — Néptanít. Lapja. 40. sz. [169—188. l.]
1626. *Négyesy László.* Eötvös költeményei. Budap. Szemle 156. köt.
1627. *Neményi Imre.* Emlékbeszéd báró Eötvös József születésének századik évfordulóján az «Országos Eötvös-alap» és a magyarországi tanítóegyesületek «Országos Szövetsége» által rendezett ünnepen . . . Budapest, 1913. Franklin ny. (8-r. 13 l.)
1628. *Nemes Béla.* Báró Eötvös József novellái. Nemz. Kultura III. 350—358. l. [561—566. l.]
1629. *Novy Ferenc.* Emlékezés Eötvös Józsefről. Magy. Tanítóképző
1630. *Pál Ernő.* Eötvös politikai alapeszméi «a XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra» című munkájában. Nemz. Kultura III. 359—363. l.
1631. *Rákosi Jenő.* Eötvösről. Budap. Hirl. 218. sz.
1632. *Schneller István.* Adalék Eötvös személyiségének megértéséhez. Magy. Pädag. 527—543. l.

1633. *Schöpylin Aladár*. Eötvös. (Gondolatok egy tanulmányhoz.) Nyugat I. 727—731. l. [350—355. l.]
1634. *Szabó Dezső*. Eötvös írói egyénisége. Huszad. Század 28. köt.
1635. *Szász Károly*. Társadalmi erők és kultúra. (Emlékezés br. Eötvös Józsefre.) Veszprém megy. Ujs. 97. sz.
1636. *Tömörkényi Dezső*. Eötvös József báró és kora. Nemz. Kultúra III. 340—349. l.
1637. *V. J.* A modern Magyarország első egyház- és iskolapolitikusa. Prot. Egyh. Isk. Lap 37. sz.
1638. *Weißburg, Julius*. Baron Joseph Eötvös und die Juden. Neues Pest. Journ. 304. sz.
1639. *Wlassics, Julius*. Das grosse Werk des Barons Josef Eötvös. Neue Fr. Presse 17,636. sz.
1640. *Zalay Béla dr.* Br. Eötvös József elvei és társadalmunk. Tanító 29. sz. [404. l.]
1641. Az Eötvös-kultusz és a Nemzeti Kultúra. «Nemz. Kultúra» III.
1642. Eötvös, a miniszter. Néptanít. Lapja 36. sz.
1643. *Czobel Ernő*. Eötvös. Szabadgondolat 310—313. l. — Ebeczky Elemér. Tanítók Évkönyve 1913/14. 168—177. l. — *gh.* Prot. Szemle 471—474. l. — *k. gy.* Vasárn. Ujs. 37. sz. — S. Rajzoktatás 137. l. — Népszava 210. sz. (Vezércikk). — Ifj. Józsa Sándor. Székely Tanügy 3. sz. — Berecz Sándor. Magyarország 212. sz.
1644. *Kéki Lajos*. Báró Eötvös József. Élet 37. sz. — Anka János. Alkotmány 181. sz. (Vezércikk). — Dombi Lajos. Békés 37. sz. — Györffy János. Népközelítő 36. sz. — Halász Imre. Neues Pest. Journ. 208. sz. — Huszár János. Udvarhelyi Híradó 47. sz. — Heller Bernát dr. Mult és Jövő 343. l. és Izr. Irod. Társ. Évkönyv 7—55. l. — Huszár György. Nagykovácsi Hirl. 84. sz. — *K. F.* Pesti Napló 208. sz. — Kosztolányi Dezső. Világ 208. sz. — Laczkó Géza. Nyugat II. 456. l. — Madarász Flóris. Budapest. Hirl. 217. sz. és Magy. Középisik. 321—323. l. — Marossy Aranka. Szilágyvárm. Tanügy 10. sz. és Szilágyosomlyó 42. sz. — Nagy József. Uránia 473. l. — Nosz Gusztáv. Nagyvárad 69. sz. — Nickmann Rezső. Békés 37. sz. — Toncs Gusztáv. Bácskai Közérdek 49—50. sz. — Vucskits Jenő. Tiszántúl 297. sz. — Storf A. J. Frankf. Ztg. 248. sz.
1645. *Dudek János dr.* Eötvös József báró emlékezete. Magy. Kultúra 274—280. — Ballay Margit. Nyírvidék 91. sz. — Bodnár Gáspár. Népközelítő 305—315. l. és Népközelítő 36. sz. — Fekete József. Lévai Órálló 51—52. sz. — Giesswein Sándor. Népközelítő 47. sz. — Heller Bernát. Magy. Izrael 7—8. sz. — Kádár Ferenc. Csiki Hirl. 25. sz. — Kardos Albert dr. Debreceni Szemle 37. sz. — Neményi Imre. Tanító 28. sz. — Stoll Ernő. Nyírvidék 90. sz. — Sztura Szilárd. Temesv. Hirl. 259. sz. — Lásd 1742. sz. a. is.
1646. *Erdélyi J. Rácz Lajos dr.* Erdélyi János Sárospatakon. Uránia 159—163, 196—199. l. és Sárosp. Ref. Lapok 25. sz.
1647. *Gálszécsi. Péter Mihály*. Gálszécsi István és működésének első nyomai. Protest. Szemle 246—255. l.
1648. *Garay. Alszegehly Zsolt*. Az «Árbocz» forrásához. EPhK. 140. l.

1649. *Elek Oszkár*. Garay János «A két holló» cz. költeménye és egy skót népballada. EPhK. 211. l.
1650. *Szemkő Aldár*. Garay János. Élet 1. sz.
1651. *Gárdonyi G, Kéki Lajos*. Gárdonyi Géza történeti regény-költészete. Élet 14. sz.
1652. *Gorove. Vértesy Jenő*. Gorove László egy ismeretlen drámája. Erd. Múz. 412—425. l.
1653. *Greguss Á. Czóbel Ernő*. Greguss és a 48-as forradalom. Szabadgondolat 1., 4. sz.
1654. *K. A. Greguss Ágost*. Hét 45. sz.
1655. *Mihályi József dr.* Greguss szobra előtt. Hét 46. sz.
1656. *Porzó*. Emlékezés Greguss Ágostról. Az Ujság 266. sz.
1657. *Gyöngyösi I. Gyöngyösi István* ismeretlen levelei. Közli dr. Badics Ferencz. Irod. Tört. Közlem. 65—98. l.
1658. *Badics F.* Gyöngyösi I. . . . költeményei. — Ism. Baros Gyula. Irodalomtört. 46. l. — Gálos Rezső. EPhK. 34—36. l. — Dézsi Lajos. Budap. Szemle 156. köt. 313—317. l.
1659. *Gyöngyösy László*. Gyöngyösy István közpályája. Uránia 149—153., 193—196. l.
1660. *Gyöngyösy István*. Gyöngyösy István származása és családja. U. o. 434—438. l.
1661. *Gyöngyösy László*. Gyöngyösy László. (A költő István bátyja.) Protest. Szemle 375—379. l.
1662. *Gyulai P. Szász Károly, legifj.* Gyulai Pál ifjúkorából. Erd. Múz. 1—10. l.
1663. *Szász Károly, legifj.* Gyulai Pál leveleiből. Irodalomtört. 1—12. l. — Lásd 1683., 1685. sz. a. is.
1664. *Hám. Bodnár Gáspár*. Képek Hám János életéből. Szamos 220., 221. sz.
1665. *Hampel. Hekler Antal*. Hampel József. Budap. Szemle 154. köt. 294—297. l. — Láng Nándor. Vasárn. Ujs. 14. sz. — Márton Lajos dr. Arch. Értes. 97—104. l. — Nagy Géza. Századok 314—317. l. — Supka Géza dr. Nyugat I. 829—834. l. — S. J. Mitteil. d. anthrop. Gesellsch. Wien 43. köt. 255. l. — Kossina Gustaf. Mannus V. köt. 185—190. l.
1666. *Ortvay Tivadar*. Emlékbeszéd Hampel József rendes tag fölött. (A M. Tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek XVI. köt. 7. sz.) Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 51 l.)
1667. *Supka Géza dr.* Hampel József irodalmi működése. (1866—1913.) Arch. Értes. 105—117. l.
1668. *Heltai G. Czóbel Ernő*. Heltai Gáspár Martinuzzi ellen. Irodalomtört. 43—45. l.
1669. *Lakos Béla dr.* Heltai Gáspár reformátor és kora. Pápai ref. főisk. 1912/13. értes. 23—74. l. (Külön is megjelent. Budapest, Kókai L. 8-r. 55 l.) 1 K 50 f. — Ism. Borbély István. Irodalomtört. 554. l. — Borsos István. Dunántuli Protest. Lap 35. sz. — Szelényi Ödön. Protest. Szemle 462. l.
1670. *Herczeg F. Madarász Flóris dr.* Herczeg Ferenc drámái. Egri főgim. 1912/13. értes. 3—27. l. — Ism. Benedek Marcell. Irodalomtört. 470—473. l. [rom 1—6. l.
1671. *Hetényi. Pauler Ákos dr.* Hetényi János emlékezete. Komá-

1672. *Pauler Ákos és Beöthy Zsolt*. Hetényi János r. t. emlékezete. Akad. Értes. 605—611. l.
1673. *Hevesi S. Halasi Andor*. Hevesi Sándor. Élet 18. sz.
1674. *Hunfalvy P. Hunjálry Pál* levele Szilágyi Istvánhoz. Budapest, 1886. febr. 2. — Közli Györe János. Uránia 421. l.
1675. *Ilosvai P. Karácsonyi János dr.* Miért alkalmazta Ilosvai a Toldi-mondát a biharmegyei Toldyakra. Ethnogr. 193—195. l.
1676. *Imets. Zlamál Ágost*. Imets Fülöp Jákó. 1837—1912. Gyulafehérvári r. k. főgimn. 1912 13. értes. 10—34. l.
1677. *Jánosi G. Perényi J. dr.* Jánosi Gusztáv. 1912. — Ism. Alszeghy Zsolt. EPhK. 272. l. — Dr. Dombi Márk. Magy. Kultúra II. 218. l. [155. köt. 395—422. l.
1678. *Voinovich Géza*. Jánosi Gusztáv emlékezete. Budap. Szemle
1679. *Jókai. Borsos István*. Jókai- és Petőfi-szobor Pápan. Dunántúli Protest. Lap 51. sz. — Dr. Kőrös Endre. U. o. 51. sz.
1680. *Csergő Hugó*. Jókai hátrahagyott témái. Érdekes Ujság 1. sz.
1681. *Juhász Gyula*. Vissza Jókaihoz. Debreczeni Szemle 9. sz.
1682. *Kőrös Endre dr.* Jókai- és Petőfi-szobor Pápan. Pápai Hirl. 48. sz.
1683. *Omikron*. Jókai és Gyulai. (Gyulai «Bírálatok» c. kötetének megjelenése alkalmából.) Sopron 39. sz.
1684. *P—s*. Jókai szobra Budán. Hét 30. sz.
1685. *Sikabonyi Antal*. Jókai és Gyulai leveles ládájából. Budap. Hirl. 153. sz. (Jókai levele Kemény Zs.-hoz 1856. jan. 8.)
1686. *Jókai és Prielle Cornélia*. (Két levél Krecsányi szinigazgatóhoz.) Délmagyar. Közl. 296. sz. — Lásd 1679., 1682., 1801., 2055., 2885. sz. a. is.
1687. *Jordanus T. Győry, Tibor*. Der Morbus Bruno gallicus. 1912.— Ism. *H. Gy.* Magy. Figyelő I. 81. l.
1688. *Jósika M. Szinnyei Ferenc*. Jósika humoros életképei. Irodalomtört. 272—275. l. [217—227. l.
1689. *Zsigmond Ferenc*. Scott és Jósika. Irodalomtört. 129—142.,
1690. *B. Jósika Miklósnénak* 25 levele. Közli Heinlein István. Akad. Értes. 648—675. l.
1691. *Károli G. S. Szabó József*. Károlyi Gáspár a biblia fordító. Debreczen, 1913. Hegedüs és Sándor. (8-r.) 2 kor. — Ism. dr. Thury Etele. Protest. Szemle 594—596. l. — Sárosp. Ref. Lapok 31. sz.
1692. *G. Szabó Mihály*. Károli Gáspár. (Koszorú 110.) Budapest, Hornyánszky V. (1913.) (8-r. 16 l.) 8 fill.
1693. *Katona J.* A Bánk-bán első kidolgozása. Közli Császár Elemér. Irod. Tört. Közlem. 193—314. l. (Külön is megjelent.) — Ism. Gálos Rezső. Magy. Középkisk. 613. l.
1694. *Bihari Ákos*. István, a magyarok első királya. (A Szigligetiszinház mai bemutatója.) Nagyvárad 261. sz.
1695. *Császár Elemér*. A Bánk-bán első kidolgozása. Akad. Értes. 474—479. l. [pok 264. sz.
1696. *Hajnóczy Iván dr.* Katona 1. és 2. Bánk-bánja. Kecskem. La-
1697. *Harmos Sándor dr.* Katona József Bánk-bánja. Irod. Tört. Közlem. 129—158. l. (Eleje a múlt évi folyamban.)
1698. *Váradi Antal*. Katona József születésnapján. Az Ujság 267. sz.
1699. *Katona L. Katona Lajos* irodalmi tanulmányai. 2. köt. 1912.—

- Ism. Király György. EPhK. 612—614. l. — Dr. Eisler M. J. Pest. Lloyd 295. sz. — Vasárn. Ujs. 9. sz.
1700. *Császár Elemér*. Emlékbeszéd Katona Lajos fölött. 1912. — Ism. dr. Bittenbinder Miklós. Kath. Szemle 231—233. l.
1701. *Császár Elemér*. Katona Lajos. 1912. — Ism. Weber Arthur. Irodalomtört. 293. l. — Elek Oszkár. Uránia 224. l. — *K. Gy. Magy. Középiskola* 353—355. l. — *Élet* 23. sz.
1702. Katona M. *Banai Tóth Pál*. Egy régi magyar természettudós. Uránia 226. l. (Katona Mihály.)
1703. Kazinczy F. *Kazinczy Ferencz* levele Wielandhoz. Kaschau, 8. Jänner 1791. — Közli Thienemann Tivadar. EPhK. 631. l.
1704. *Kazinczy* egy kiadatlan levele az ungvári zsidó iskola ügyében. Közli Horovitz Mór. Izs. Tanügyi Értes. 2. sz. Mandl Bernát. Megjegyzések. U. o. 2. sz. — *Horovitz Mór*. Kútfők az ungvári zsidó iskola keletkezéséhez. Válaszul Mandl B. Megjegyzések cz. cikkére. U. o. 3. sz. — Mandl B. Ujabb megjegyzések. U. o. 3. sz.
1705. *Bayer József*. Pótlékok Kazinczy Ferencz eredeti műveinek kimutatásához. Akad. Értes. 597. l. — Dr. Hajnóczy Iván. U. o. 598. l.
1706. *Czeizel János*. Kazinczy levelezése. EPhK. 81—91. l.
1707. *Harsányi István*. Kazinczy Ferencz eddig ismeretlen fordításai. Irodalomtört. 285—287. l.
1708. *Harsányi István*. Pótlékok Kazinczy Ferencz eredeti műveinek kimutatásához. Akad. Értes. 180. l.
1709. *Komáromy András dr.* A Kazinczy-család történetéhez. Turul 24. l. [50—62. l.
1710. *Váczy János*. Kazinczy Ferencz eredeti művei. Akad. Értes.
1711. *Zsigmond Ferencz*. Kazinczy levélfőri egyéniségéhez. Irodalomtört. 457—459. l. — Lásd 2040., 2567. sz. a. is.
1712. *Kazinczy Péternek* és feleségének végrendelete 1679-ből. Közli idb. Kazinczy Béla. Adalék. Zemplénvm. tört.-hez 67—74. l.
1713. Kelemen L. *Zolnai Béla*. Kelemen László Tsapó Péteréről. Irodalomtört. 334—339. l.
1714. Kemény Zs. *Pais Dezső*. Kemény Zsigmond pályaalapítási törekvései. Irodalomtört. 518—527. l.
1715. *Papp Ferencz*. B. Kemény Zsigmond Nagyenyeden. Budap. Szemle 154. köt. 90—108., 239—270. l. [304., 378—385. l.
1716. *Papp Ferencz*. B. Kemény Zsigmond ifjúkora. EPhK. 297—
1717. *Pitroff Pál dr.* Kemény és Balzac. Uránia 336—341. l. (Külön is megjelent. 8-r. 16 l.)
1718. *Szász Béla*. Kemény Zsigmond naplója. Székely Napló 196. sz.
1719. *Kempelen F. Heltai H. István*. Egy történelmi nevezetességű ház Pozsonyban. Vasárn. Ujs. 16. sz. (Kempelen Farkas szülőháza.)
1720. Kiss J. *Kiss, Josef*. 1. Der Knjas Potemkin. 2. Die Kinder Nippons. Übers. v. Heinr. Horvát. 3. Gegen den Strom. 4. Der Brautkranz. 5. Warum so spät . . . Übers. v. Ladislaus v. Neugebauer. Pest. Lloyd 283. sz.
1721. *Kiss, Josef*. Simons Judith. Übers. von dr. Desider Langfelder. Pressb. Ztg. 352. sz.

1722. *Kiss József* költeményei II. köt. Ism. Uj Idők 51. sz.
1723. *Alfa*. Kiss József. Budap. Hirl. 282. sz. — Dr. Bolgár Mózes. Mult és Jövő 541. l. — Cyprián. Elet 49. sz. — Cs. K. Pesti Hirl. 223. sz. — Kosztolányi Dezső. Világ. 65. sz. és Hét 12. sz. — Lakatos László. Pesti Napló 283. sz. — Lorsy E. Pest. Lloyd 283. sz. — Sikabonyi Antal. Uj Elet 1187—1192. l.
1724. *Basch, Viktor*. Josef Kiss in französischer Beleuchtung. Pest. Lloyd 304. sz. [elbeszélése.]
1725. Hogyan született «Simon Judit». Gömöri Ujs. 50. sz. (Kiss J.
1726. *Kosztolányi Dezső*. Kiss József útja. Hét 48. sz.
1727. *Neugebauer László*. Kiss József a németeknél. Az Ujság 284. sz.
1728. *Sas Ede*. A hetvenéves Kiss József. Nagyvárad 275. sz.
1729. *Szilágyi Géza*. Jubileumi ének. Az Ujság 265. sz.
1730. Kiss József ünneplése. Budap. Hirl. 284. sz.
1731. *Kisfaludy K. Fest Sándor*. Pfeffel egy költeményének hatása Kisfaludy Károlyra. EPhK. 714. l.
1732. *Gazdagh Lajos*. «A pártütők.» Heti Szemle (Szatmár) 8—9. sz.
1733. *Verő Leo*. Kisfaludy Károly mesegyűjtése. EPhK. 443. l.
1734. *Vértesy Jenő*. Kisfaludy Károly verse a székely néprománczok közt. Ethnogr. 58. l. — Sebestyén Gyula. Gyulai Pál tévedései. U. o. 59—61. l.
1735. *Kisfaludy S. Császár, Elemér*. Alexander Kisfaludy et la littérature française. Revue de Hongrie. XI. 293—309. l.
1736. *Gálos Rezső*. Himfy és Bürger. EPhK. 360. l. — Lásd 2893. sz. a. is. [Tanügy 4. sz.
1737. *Kölcsey, Beney Antal*. Védi-e a törvény a Hymnust? Székely
1738. *Pesthy Pál*. Kölcsey a magyar műkritika és esztétika történetében. Zalaegerszeg, 1913. Unger A. ny. (8-r. 126, 1 l.)
1739. *Révhegyi Rózsi*. Kölcsey mint esztetikus. 1912. — Ism. Jánosi Béla. EPhK. 415—417. l. — Lásd 2873. sz. a. is.
1740. *Kont I. Kont Ignác*. 1856—1912. A. D. Tört. Szemle 320. l.—Revue de Hongrie XI. 72—74. l. — F. L. L. Századok. 155. l.
1741. *Kossuth L. Gárdos Dezső*. Kossuth és Széchenyi. Nemz. Iskola 11. sz.
1742. *Görög Imre*. Kossuth Lajos és br. Eötvös József nemzetiségi politikája a szabadságharc után. Tört. Szemle 543—575. l.
1743. *Seress László*. A publicista Kossuth. Bdp. Ujságró Egyl. Almanachja 1913. 262—265. l.
1744. *Seress László*. Kossuth, Görgey, Szemere. 1912. — Ism. Marczinkó Ferenc. Irodalomtört. 61. l.
1745. *Vas György*. Kossuth Lajos hirlapi cikkei. Tört. Szemle 415—421. l.
1746. *Kőszeghy, Schöner Ferencz*. Kőszeghy Pál. 1912. — Ism. Király György. EPhK. 779. l.
1747. *Kriza, Erdélyi Lajos*. Kriza mesemondásához. Ethnogr. 55—57. l.
1748. *Horger Antal*. Kriza székely népmeséiről. Ethnogr. 53—55. l.—
1749. *Horger Antal*. Az új Vadrózsaper záradéka. Ethnogr. 124. l.—S. Gy. megjegyzése. U. o. 125. l.
1750. *Sebestyén Gyula*. Kriza újabban megvádolt mesemondása. Ethnogr. 57. l.
1751. *Krúdy Gy. Carpaccio*. Krúdy Gyula. Hét 31. sz.

1752. **Kuthy L. R. R.** Kuthy Lajos születésének századik évfordulójára. Pesti Hírl. 304. sz.
1753. **Rexa Dezső.** Kuthy Lajos. Magyarország 8. sz.
1754. **Laskai O. Timár Kálmán.** Laskai Osvát szentnise magyarázata. Örökimádás 11. sz. [230. l.]
1755. **Lenkei H. Kova Albert.** Lenkei Henrik. Mult és Jövő 227-
- 1756 **Lévay J. Hernády Sándor.** A legöregebb magyar ujságíró. Pesti Napló 304. sz. (Lévay József.)
1757. **Lisznyai K.** Egy elfelejtett szoborleleplezés. (Lisznyai Kálmánról.) Vasárn. Ujs. 23. sz.
1758. **Madách I.** Az ember Tragédiája héberül. Világ 195. sz. (Feuerstein Avigdor fordításáról, mely Moszkvában volt megjelenendő.)
1759. **Gazdag Lajos.** Madách Imre és a nőkérdés. Kath. Szemle 739—747. l. (Külön is megjelent 8-r. 11 l.)
1760. **Haltenberger M. dr.** Természettudományi gondolatok Madách «Az ember tragédiájá»ban. 1912. — Ism. Mikola Sándor. EPhK. 428. l. [Lásd 1859. sz. a. is.]
1761. **R. R. dr.** Intimitások Madách életéről. Pesti Napló 242. sz.
1762. **Mailáth J. Mailáth.** Drei Briefe des Grafen Maláth an den Fürsten von Pückler-Muskau. Mitgeteilt von dr. Josef Trostler. Ung. Rundschau 493—496. l. [96—98. l.]
1763. **Mélius. Borbély István.** Mélius Juhász Péter. Irodalomtört.
1764. **Pap Károly.** Mélius Péter arcképe. Irodalomtört. 357—367. l. (Külön is megjelent 8-r. 13 l.)
1765. **Mikes. Király György.** Mikes Kelemen levélformája. Irodalomtört. 260—271. l.
1766. **Mikszáth. Mikszáth Kálmán** egy ifjúkori levele. Vasárn. Ujs. 12. sz.
1767. **Gyönyögy László.** Mikszáth Kálmán házassága. Irodalomtört. 377. l.
1768. **Hajdu Miklós dr.** Mikszáth egy plágium-vádról. Magy. Figyelő II. 272—277. l. (Jókai élete cz. munkájáról és Szabó László könyvéről.)
1769. **Lakatos László.** Mikszáth Kálmán. Pesti Napló 265. sz.
1770. **Lőrinczy György.** A Mikszáth mouflonja és birtoka. (3 levél.) Az Ujság 305. sz. [100. sz.]
1771. **Mauks Cornélia.** Mikszáth Kálmán mint házigazda. Az Ujság
1772. (A ló, A tárányka és a nyúl.) **Mikszáth özvegye** levele Heinrich Gusztávhoz. (Az Akadémia Mikszáth-szobájából.) Az Ujság 253. sz.
1773. **Radó István.** Zsidó vonatkozások Mikszáth műveiben. Izr. Irod. Társ. Evkönyv 166—195. l.
1774. **Skultéty, Jozef.** Kedy sa zenil Mikszáth. Slov. Pohľady.
1775. **Tömörkény István.** Mikszáth relikviák. Az Ujság 126. sz.
1776. Mikszáth-szoba az Akadémiában. Érdekes Ujság 36. sz. — Lásd 1797. sz. a. is.
1777. **Molnár (Szenczi).** **Kardos Albert dr.** Szenci Molnár Albert. (Pázmány és Szenci Molnár összehasonlítása.) Debrec. Protest. Lap 36. sz.
1778. **Trócsányi Zoltán dr.** Szenczi Molnár Albert zoltárfordításának 1612. oppenheimeri kiadásáról. Könyvszemle 13—16. l.
1779. **Molnár F. Molnár Ferenc** drámái. R. Magy. Kultúra 474—481. l.

1780. Móricz Zs. *Kéki Lajos*. Móricz Zsigmond. Budap. Szemle 153. köt. 259-277. l. — Fenyő Miksa. Nyugat I. 255—257. l.
1781. Nyirkállai. *Supka Géza dr.* Két új kodex titka. (Nyirkállai Tamás formuláréja.) Világ 195. sz. — A két kodex regénye. U. o. 197. sz.
1782. Pázmány. *Dudek János dr.* Pázmány Péter fejlődése : köszöntő a Pázmány-serleggel a Pázmány-egyesület jan. 30-án tartott lakomáján. Budap., 1913. Stephaneum. (4-r. 16 l.) (Megjelent Alkotmány 27. sz.-ban is.) — *Ism. cz. Kath. Szemle* 586. l. — *Irodalomtört.* 255. l. [44. 50 53. l.]
1783. P. Pázmány pedagógiai prédikációi. Kalazantinum 18. évf. 37—
1784. *Pethő Sándor*. Pázmány Péter. (Pethő: Sorsok cz. művében 57-63. l.)
1785. *Szirmay Erika*. Pázmány Péter politikai pályája. 1912. — *Ism. Századok* 66. l. — Lásd 1405. sz. a. is
1786. Pesti G. *Kocsner Robert*. Pesthy-Mizsér Gábor «Uj testamentum»-nak mondattana. Bölcsészettudományi értekezés. Budapest, Apostol-ny. 1913. (8-r. 67 l.) [155. l.]
1787. Petelei. Petelei, Etienne. (1852-1910.) *Revue de Hongrie* XI.
1788. *Petőfi S. Petőfi, Alexander*. The Apostel, Child John. stb. Transl. by W. N. Loewe. 1912. — *Ism. Vonház István. Irodalomtört.* 173-176. l. — *L. H. Pest. Lloyd* 5. sz.
1789. *Petőfi-könyvtár.* 29. 30. (Endrődi S. *Petőfi napjai.*) 1911. — *Ism. Századok* 461. l.
1790. *Alexander Petőfi und der ungarische Charakter.* (Neuland des Wissens fordítása.) *Népoktatás* 315-320. l.
1791. *Petőfi esküvéje.* Világ 129. sz. (Máté Lajos hordár emlékezései *Petőfiről.*)
1792. *Alapi Gyula*. Kuppis Vilmos, *Petőfi barátja.* EPhK. 287. l.
1793. *Barabás Abel*. *Petőfi és a vallás problémája.* Pesti Napló 71. sz.
1794. *Barabás, Abel v. Petőfi als Naturphänomen.* Ung. Rundschau 596-608. l.
1795. *Béke Boldizsár*. *Petőfi hazafias lírája.* 1912. — *Ism. Kristóf György. EPhK.* 202. l.
1796. *Berta Ilona*. *Petőfi a költők költője.* Nemz. Névelés 121-140. l. (Külön is megjelent.)
1797. *Elek Artúr*. *Petőfi és Mikszáth olasz földön.* *Irodalomtört.* 404. l.
1798. *F. E. Petőfi és Gábor Áron.* Budapest 295. sz.
1799. *Farkas Emőd*. *Petőfi Veszprémben.* Budapest 59. sz.
1800. *Ferencai Zoltán*. *Petőfi «Dicsőséges nagy urak» kezdetű költeménye Adorján Boldizsár egykorú másolatában.* EPhK. 54-56. l.
1801. (G. M. I.) *Petőfi- és Jókai-ereklyék.* Budap. Hirl. 88. sz.
1802. *Gondos Ignác*. *Ki szedte a nemzeti dalt?* Grafikai Szemle 35-37. l.
1803. *Horráth János*. *Petőfi fogadtatása az irodalomban.* Budap. Szemle 153. köt. 434-464. l. [17. sz.]
1804. *Hubay Jenő*. *Petőfi befolyása a magyar zenére.* *Zeneközl.* 1913.
1805. *K. I.* *Ismeretlen Petőfi-versek.* Pesti Napló 285. sz.
1806. *Kardos Lajos*. A «Tündéralom» és Byron «The Dream» cz. költeménye. EPhK. 636. l.

o Pálffy Albert a. i. . . . l. 1820 . . .

1807. *Kirchner Gyula*. Petőfi drámái. Bölcsészettudományi értekezés. Losonc, 1913. Kármán-ny. (8-r. 56 l. 2 lev.)
1808. *Kiss Samu*. Petőfi, mint a gyermeki szeretet példaképe. (Koszorú 196.) Budapest, Hornyánszky V. (8-r. 12 l.) 8 fill.
1809. *Kneffel Béla*. Petőfi Sándor. (Emlékezések.) Magy. Vendéglős 5. 6. sz. (Külön is megjelent. 8-r. 15 l.)
1810. *Kont, dr. I.* Petőfi in Frankreich. Ung. Rundschau 115—135. l.
1811. *Kovács A.* Petőfi véleménye magyar írókról. 1912. — Ism. Kristóf György. EPhK. 201. l.
1812. *Kovács Lydia*. Petőfi táncosnője. (Látogatás Vendlerné Ludwig Margitnál.) Világ 111. sz. — [György. EPhK. 201. l.]
1813. *Leffler B. dr.* Petőfi Svédországban. 1912. — Ism. Kristóf
1814. *Leffler, Béla*. Petőfi in Schweden. Ung. Rundschau 609—626. l.
1815. *Maday Gyula*. Petőfi «Evszikéje». Élet 1. sz.
1816. *Marót Károly*. Fejezetek a Petőfi-kérdéshez. Irodalomtört. 13—33. 70—92. l. — Barabás Ábel. Néhány szó a Petőfi-kérdéshez. Irodalomtört. 289. l.
1817. *Péterfy Jenő*. Petőfi Sándorról. Németből fordította dr. Baróti Lajos. (Olcsó könyvtár 1706. sz.) Budapest, 1913. Franklin-t. (16-r. 28 l.) 20 f.
1818. *Rexa Dezső*. Petőfi első székesfejevári felléptéhez. 1842. nov. 10. Irod. tört. Közlem. 1—7. l.
1819. *Sz. Petőfi* — Rajnis—Plató. Irod. tört. Közlem. 8. l.
1820. *Szigetvári Iván*. Petőfi ismeretlen verse. Budap. Hirl. 283. sz. («Eulália», mely megjelent a győri Hazánk 1847. ápr. 15. sz.-ban.)
1821. *Sziklay Ferenc dr.* János Vitéz és Toldi. Fehértemplomi főgimn. 1912/13. értes. 44—77. l.
1822. *Tolnai Vilmos*. Szélgjegyzetek Petőfi verseihez. Irodalomtört. 373—377. l. — Lehr Albert. U. o. 460. l. — Lásd 2731. 2885. sz. a. is.
1823. *Petőfi Z. Deréki Antal*. Petőfi Zoltánról. Magyarország 274. sz.
1824. *Kicska Emil dr.* Petőfi Zoltánról. Nyitrávármegye 52. sz.
1825. *Pósa L. Mihályi József dr.* Az iskolák költőjéről. Hét 48. sz.
1826. *Rákosi J. Nosz Gusztáv*. Rákosi Jenő. Népmvelési Közl. 29. évf. 14. 16. 18. 19. sz. — [márom. Lapok 2. 4. sz.]
1827. *Révai M. Dornyay Béla*. Révai Miklós tatai tartózkodása. Ko-
1828. (*Viszota Gyula*.) Révai Miklós, a magyar nyelv és nemzeti érzés buzgó harcosa. Bud. X. ker. kőbányai főgimn. 1912/13. értes. 3—6. l.
1829. *Reviczky, Reviczky, Julius*. 1. An ihr Portrait. 2. Mit dreissig Jahren. Übers. von Nikolaus Balogh. Die Karpathen. VI. 2. 609. l.
1830. *Barna J. dr.* Reviczky Gy. vallásos költészete. 1912. — Ism. Bittenbinder Miklós. EPhK. 284. l.
1831. *Farkas Emőd*. Emlékezés Reviczky Gyulára. Budap. Ujságírók egyll. Almanachja 1913. 248—252. l.
1832. *Koroda Pál*. A költő hazája. Bars 49. sz.
1833. *Lakatos László*. Reviczky. Magy. Figyelő III. 234—237. l.
1834. *Paulovits István dr.* Reviczkyről. Beszéd. Bars 49. sz.
1835. *Rimay J. Kovács Sándor*. Rimay János. Ösvény 41. 52. l.
1836. *Rudnyánszky Gy. Anka János*. Rudnyánszky Gyula. Alkotmány 292. sz.

1837. Rudnyánszky Gyula. (1858—1913.) Vasárn. Ujs. 50. sz. — Schöppflin Aladár. Nyugat II. 909—913. l.
1838. Salamon F. *Fitz Artur*. Salamon F. mint műbíráló. 1912. — Rövid ism. Irodalomtört. 63. l. — Századok 622. l.
1839. Sylvester J. *Hajnóci Irán*. Sylvester János életéhez. Irodalomtört. 45. l. [188. l.]
1840. *Melich János*. Sylvester János «Rosarium»-áról. Könyvszemle
1841. *Rubinyi Mózes*. Sylvester és Donatus. Irodalomtört. 321—325. l.
1842. Szalay L. *Szalay László* levelei. Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebocsátja dr. Szalay Gábor. Budapest, 1913. Franklin-t. (8-r. 234 l.) 8 K. — Ism. Marczinkó Ferenc. Irodalomtört. 291—293. l. — Feleky László. Magy. Figyelő II. 371—378. l. — Szalay Gábor br. Néhány szó. U. o. III. 57—49. l. — *M. I.* Budap. Hirl. 94. sz. — Moly Tamás. Pest. Lloyd 161. sz. — dr. Nagy József. Uránia 313. l. Palóczy L. Neues Pest. Journal. 91. sz. [112. l.]
1843. *Pethő Sándor*. Szalay László. (Pethő; Sorsok cz. művében 90—
1844. *Pethő Sándor*. Szalay László mint történetíró. Élet 46. sz. — Lásd 1583. sz. a. is.
1845. Szász D. *Réthi Lajos*. Szász Domokos nevenapja 1865-ben. Erdélyi Lapok 5. sz.
1846. Szász K. id. *Székely Ödön*. Az «öreg Szász Károly» tanári székfoglalója. Magy. Pedag. 591—597. l.
1847. Szász K. *Vértesy Jenő*. Pörújítás. (Szász Károly Bölcs Salamon-ja.) Irodalomtört. 350—356. l.
1848. Széchenyi I. *Széchenyi I. gr.* Garat. Kiadta Viszota Gy. 1912. — Ism. Kerekes Emil. EPhK. 752. l. — Keller Imre. Irodalomtört. 47. l.
1849. *Gróf Széchenyi István* kiadatlan beszédei az 1839. 40-iki országgyűlésről. Kiadja Ferenczi Zoltán. Akad. Értes. 617—648. l.
1850. *Angyal Dávid*. Adalék Széchenyi István magyar történet-philosophiájához. Századok 465. l.
1851. *Angyal Dávid*. Néhány Széchenyi-probléma. Magy. Figyelő III. 93—115. l.
1852. *Bagyó János*. Gr. Széchenyi István közlekedésügyi reformja és tevékenysége. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 191 l.) 5 K. — Ism. Halász Imre. Irodalomtört. 288—290. l. és «Széchenyi-irodalomhoz» címmel. Nyugat I. 511—519. l.
1853. *Faludy István*. Széchenyi melancholiája. Pesti Hirl. 71. sz.
1854. *Feleky László*. A megrágalmazott Széchenyi. Magy. Figyelő III. 1—5. l. [jelölt. Pesti Hirl. 82. sz.]
1855. *Feleky László*. Széchenyi István mint városatya és polgármester.
1856. *Gaal Jenő*. Széchenyi társadalmi politikája. Magy. Társad. tud. Szemle 405—418. l.
1857. *Halász Imre*. Még egyszer Széchenyiről. Nyugat II. 179—183. l. (Angyal tanulmányára tesz megjegyzéseket.)
1858. *Imre Sándor*. Széchenyi és a magyar nevelés jövője. M. Társ. tud. Szemle. 1—20. l.
1859. *Kristóf György*. Széchenyi és Madách. Irodalomtört. 143—155. l.
1860. *Marczali Henrik*. Gróf Széchenyi István és Anglia. Magy. Figyelő II. 161—176. l. Angolul: The Contemporary Review. Máj.

1861. *Marczali, Dr. Heinrich.* Graf Stefan Széchenyi und Fürst Paul Esterházy. Pest. Lloyd 232. sz.
1862. *Márki Sándor.* A társadalmi igazságszolgáltatás Széchenyi szerint. Magy. Társad. tud. Szemle 325—337. l.
1863. *Mócsy István.* Széchenyi szelleme. Kalocsai Néplap 46. sz.
1864. *Pauler, J.* Széchenyi's Tagebücher und Briefe. Pest. Journ. 27. sz.
1865. *Pauler Ákos.* Széchenyi István társadalmi erkölcsstana. Magy. Társad. tud. Szemle 3. sz. (Külön is megjelent 8-r. 14 l.)
1866. *Stanca, Josif.* Conteale Stefan Széchenyi. (Lectiie practică din istoria patriei.) Reuniun. invătător. 116—122. l.
1867. *Tarnai, Johann.* Ein posthumes Werk des Grafen Stefan Széchenyi. Ung. Rundschau 732—736. l.
1868. *Thurzó Kálmán (Nosziczki).* Gróf Széchenyi István és Blücher tábornok. Hadügyi Szemle 1. sz.
1869. *Turóczi-Trostler, Dr. Josef.* Graf Stefan Széchenyi und Fürst Pückler-Muskau. (6 bisher unveröffentl. Briefe des Gr. Stefan Széchenyi.) Pest. Lloyd 71. sz.
1870. *Viszota Gyula.* Jelentés gr. Széchenyi István naplójának kiadásáról. Akad. Értes. 204—209. l.
1871. *Winternitz, J. v.* Graf Stefan Széchenyi. Pest. Lloyd 35. sz.
1872. *Zsilinszky Mihály.* Széchenyi István nemzetiségi politikája. Magy. Társad. tud. Szemle 237—249. l.
1873. Széchenyi naplói. *y—a.* Irodalomtört. 123. l.
1874. Széchenyi eszmevilága. 1912. — Ism. Viszota Gyula. Budap. Szemle 154. köt. 310—314. l. — Závodszy Levente Irodalomtört. 290. l. — Brisits Frigyes. Magy. Kultura 357. l. — Kristóf György dr. Protest. Szemle 267—269. l. — Lásd 1537., 1741. sz. a. is.
1875. *Szemere B. Kiss E. dr.* Szemere Bertalan. 1912. — Ism. dr. Kristóf György. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 211. l. — Marczinkó Ferenc. Irodalomtört. 48. l.
1876. *Morvay Győző.* Szemere Bertalan és Lord Byron. A Cél 223—227. l. — Lásd 1744. sz. a. is. [358—360. l.]
1877. *Szemere P. Gálos Rezső.* Szemere Pál forrásaihoz. EPhK.
1878. *Harsányi István.* Szemere Pál eddig ismeretlen verse. Sárosp. Reform Lapok 33. sz. (Molnár Istvánnak sírhalma.)
1879. *Szentiványi M. Szent-Iványi Mihály* levele Szent-Iványi Józsefhez. (Emlékezés Szent-Iványi Mihályra.) Közli: Szent-Iványi József. Kereszt. Magvető 33—37. l. [Hirl. 52. sz.]
1880. *Szendrey J. Perényi József dr.* Szendrey Julia. Veszprémi
1881. *Ürmössy Miklós.* Szendrey Juliáról. Kolozsv. Hirl. 70. sz. — Déva és vid. 36. sz.
1882. *Szigligeti. Dús László.* Szigligeti Edéről. Tiszántúl 80. sz.
1883. *Zolnai Béla.* Szigligeti Struensee-jének forrásai. EPhK. 730—742. l.
1884. *Szinnyei J. Alapi Gyula dr.* Idősb Szinnyei József élete és működése. Komárom 94—120. l.
1885. *Hegedüs István* beszéde id. Szinnyei József ravatalánál. Akad. Értes. 533—536. l.
1886. *Kéki Lajos.* Idősb Szinnyei József. 1830—1913. Budap. Szemle 155. köt. 468—470. l. — cs. EPhK. 626. l. — B. M. Iro-

- dalomtört. 494. l. — Gulyás Pál. Könyvszemle 257—259. l. — d'Isoz Kálmán. Vasárn. Ujs. 33. sz. — Sikabonyi Antal. Magy. Figyelő III. 476—478. l. és Komárom 150—152. l. — Könyvszemle 264. l. — Pesti Napló 189. sz. — Lukimich Imre. Tört. Szemle 633. l. — Erdélyi Pál. Komárom 89—93. l. — Vértessy Jenő. Századok 557. l.
1887. *Schöpplin Aladár*. Szinnyei bácsi halálára. Nyugat II. 284. l.
1888. *Teleki L. Lőrinczy György*. Teleki László gróf halála. Tóth Vilmos kiadatlan emlékiratai és levelei alapján. Magy. Figyelő IV. 292—300. l. [Hirl. 235. sz.]
1889. *Teleki S. Hegyesy Vilmos*. Teleki Sándor mint író. Kolozsv.
1890. *Thaly K.* Thaly Kálmán ismeretlen költeménye. Budapest 265. sz. (A hadoklói sírásó.)
1891. *Gulyás József dr.* Thaly Kálmán becsülete. Tolnavárm. és a Közélet 37. sz.
1892. *Tinódi. Dézsi Lajos*. Tinódi Sebestyén. 1912. — Ism. Váczy János. Irodalomtört. 466—469. l. — Pap Károly. EPhK. 413—415. l. [és vid. 82. sz.]
1893. *Prepeliczay Korponay Aranka*. A Tinódyáról. Székesfehérvár
1894. *Rexa Dezső*. A Tinódi címerek. Turul 28—30. l.
1895. *Salgó Sándor*. Tinódi Lantos Sebestyén szülőhelye. Pesti Hirl. 52. sz.
1896. *Tompa. Tompa Mihály* eddig ismeretlen levele Nagy Antalhoz. Rozsnyó, 1913. okt. 6. Közli Harsányi István. Sárosp. Ref. Lapok 47. sz.
1897. *Harsányi István*. Adatok Tompa Mihály életéhez. Irod. tört. Közlem. 320—376., 468—490. l. (Tompa levelei Szentpétery Sámuel-, Erdélyi János-, Batta Bálint-, Maklári Pap Lajos-, Orbán Ferenczhez.)
1898. *Kéki Lajos*. Tompa Mihály. 1912. — Ism. Loisch János. Tanár-egyl. Közl. 46. évf. 468—471. l. [39. sz.]
1899. *Lakatos Vincze dr.* Tompa Mihály és a Mária-tisztelet. Religio
1900. *Pitroff Pál*. Tompa Mihály regéinek és beszéleinek győri kézirata. EPhK. 785—787. l.
1901. *Pollák Miksa*. Tompa Mihály és a biblia. 1912. — Ism. sz. Protest. Szemle 207—209. l. — Rubinyi Mózes. Egyenlőség 7. sz. — Kéki Lajos. EPhK. 417—419. l. — Sajó Sándor. Irodalomtört. 231. l. — dr. Singer Leo. Mult és Jövő 138. l. — Vasárn. Ujs. 7. sz. — Magy.-Zsidó Szemle 152. l.
1902. *Váczy János*. Tompa Mihály életrajza. Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. IX, 303 l.) — Ism. Budap. Hirl., 296. sz.
1903. *Váczy János*. Tompa Mihály életéből. Akad. Értes. 413—423. l.
1904. Tompa hazafias költészetének fontossága. Lugosi Kis Róza-isk. 1912 13. értes. 3—6. l. — Lásd 1350., 1968. sz. a. is.
1905. *Tóth E. Tóth Ede* leveleiből. Közli Pap Károly. Uránia 60—62. l.
1906. *Coullemont Edith gr.* Emlékezés Tóth Edére. Orsz. Színművész. akad. 1912 13. értes. 3—6. l.
1907. *Tóth K. Alszegehy Zsolt*. Tóth Kálmán drámaköltészete. EPhK. 581—587., 666—681. l. (Külön is megjelent. 8-r. 24 l.)
1908. *Vachott S. Alszegehy Zsolt dr.* Vachott Sándorról. Gyöngyösi Kalendár. 1913. 57—65. l.

1909. **Vahot I. Stiller Kálmán.** Vahot Imre. Gyöngyösi Kalendár. 1913. 104–125. l.
1910. **Vajda J. Fodor Aladár.** Vajda János özvegye. (A költő felesége a «Pesti Napló»-hoz.) P. Napló 153. sz.
1911. **Vértesy Gyula.** Intimitások Vajda Jánosról. Pesti Napló 224. sz. és Temesv. Hirl. 219. sz. — Lásd 1350. sz. a. is.
1912. **Vajda P. Bartha Károly.** Vajda Péter nyelvújítása. Dés. Demeter és Kiss-ny. 1913. (8 r. 75, 1 l.) Lásd 2014. sz. a. is.
1913. **Bcnka Gyula.** Vajda Péter iskolai és társadalmi működése. Nemz. Kultúra II. 137–140. l.
1914. **Trostler József.** Vajda Péter és a német romantizizmus. EPhK. 247–255., 304–316. l. (Külön is 8-r)
1915. **Vámbéry. Vámbéry Ármin.** 1831–1913. Cholnoky Jenő. Magy. Figyelő IV. 15–23. l. — Mészáros Gyula. Tört. Szemle 634–636. l. — N. Gy. Nyelvt. Közlem. 468. l. — Pröhle Vilmos. Keleti Szemle 1–3. l. — Budap. Hirl. 219. sz. — Pesti Hirl. 219. sz. — dr. Sebestyén Gyula. Ethnogr. 321–326. l.
1916. **Kunos, Ignaz dr. Hermann Vámbéry.** Neues Pest. Journ. 219. sz.
1917. **Nordau, Max.** Vámbéry-Erinnerungen. Pest. Lloyd 224. sz.
1918. **Pulszky-Hampel, Polyxena.** Erinnerungen an Hermann Vámbéry. Pest. Loyd 221. sz.
1919. **Vas Gereben. Vas Gereben** levele Pompéry Jánoshoz. Bécs, 1846. aug. 27. Budap. Hirl. 89. sz. 26. l.
1920. **Gárdonyi Albert.** Vas Gereben a magyar nyelvért. Irodalomtört. 163. l.
1921. **Vass J. Bíró Venczel dr.** Vass József. (1813–1873.) Erd. Múz. 65–91. l. (Külön is. 8-r. 27 l.) — Ism. Századok 555. l.
1922. **Verseghy. Gálos Rezső.** Verseghy «Klárkához» című költeményének forrása. EPhK. 710. l.
1923. **Gálos Rezső.** Verseghy «Búcsuzás»-ához. U. o. 58. l.
1924. **Vörösmarty. Vörösmarty, Michael.** An die Schwärmerin. (An Laura.) Übers. von dr. Desider Langfelder. Pressb. Ztg. 352. sz.
1925. **Bayer József.** A «Szózat» megzenésítése 1843-ban. Budap. Szemle 153. köt. 337–346. l.
1926. **Darvas János.** A «Szép Ilonka» keletkezése. EPhK. 290–292. l.
1927. **Elek Oszkár.** Hedvig és Jadviga. Uránia 319. l. (Vörösmarty M. és Sienkiewicz H. alkotásáról.)
1928. **Kacziány Géza.** Vörösmarty utolsó évei és kiadatlan költeményei. Dongó 14. sz. — Lásd Irodalomtört. 538. l.
1929. **Maron István.** Vörösmarty, az ember. Székesfehérv. főrealisk. 1912 13. értés. 3–24. l.
1930. **Pálfi Márton.** Csongor és Tünde. Kolozsv. Hirl. 305. sz.
1931. **Pitroff Pál.** Vörösmarty: Kesperű pohár. Irodalomtört. 459. l.
1932. **Siklóssy László.** Lendvayné emlékkönyve. (Vörösmarty Mihály kiadatlan epigrammja.) Élet 51. sz.
1933. **Trombitás Gyula.** Vörösmarty dramaturgiája. Budapest, 1913. Attila ny. (8-r, 92 l.) — Ism. Vértesy Jenő. EPhK. 684. l. — Élet 46. sz. — Lásd 1520. sz. a. is.
1934. **Wesselényi M. Wesselényi Miklós (ifj.) báró** négy német levele Nimptsch Leocada asszonyhoz. — Közli Trostler József. Irod. tört. Közlem. 99–103. l.

1935. **Zrinyi M. Beöthy Zsolt.** A Zrinyiász magyarázatához. Irodalomtört. 208—216. l.
1936. **Bertha, Alexander de.** Nikolaus Zrinyi, der Dichter (1620—1664.) Ung. Rundschau 346—370. l.
1937. **Biró Bertalan.** Zrinyi Miklós prózai munkái. Budapest, 1913. Nyugat-ny. (8-r. 80 l.)
1938. **Friedreich Endre.** Egy piarista krónikás Zrinyi Miklós haláláról. Irodalomtört. 41—43. l.
1939. **Pais Dezső.** Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér Zalavármegyében. Hadtört. Közlem. 448—457. l.
1940. **Pethő Sándor.** Zrinyi és Machiavelli. — Zrinyi és Montecuccoli. (Pethő: Sorsok cz. művében 24—56. l.)
1941. **Weber Arthur.** Sagraedo Zrinyi Miklós haláláról. Századok 221—223. l.

4. Magyar nyelvészet.

1942. **Alexander Bernát.** Kulturváltság. Nyelvőr 30—32. l.
1943. **Asbóth Oszkár.** Szláv mondattani hatás? Nyelvtudomány IV. 260—266. l.
1944. **Asbóth Oszkár.** Szláv *u ∞* magyar *o*. Nyelvtud. IV. 304—317. l.
1945. **B. Sz. J.** Új magyar nyelv. Az Ujság 284. sz. (Az idegen kifejezések kiküszöböléséről.) [253. l.]
1946. **Babinger Ferenc.** A perzsát jelentő *kazul* szóról. Nyelvőr 251.
1947. **Badics Ferencz.** Gyöngyösi magyarázatok. M. Nyelv 445—450. l.
1948. **Balogh Miklós.** Életjelenségek a nyelvben. A szókincs viszonytagjai. Homonnai felső keresk. isk. 1912/13. értes. 3—18. l.
1949. **Baloghy Dezső.** Új eszmék a nyelvészet ligeteiből. Balassagyarmat, 1913. Hollósy G.-ny. (8-r. 25 l.)
1950. **Barla Szabó Titus.** Legrégibb nyelvemlékünk, a halotti beszéd kora, keletkezési helye és szerzője. Teljesen új adatok alapján. Lőcse, 1913. Közigazg.-ny. (8-r. 15 l.) 50 f.
1951. **Barta Mór.** Bibliai kifejezések és közmondások a magyarban. Ier. Magy. Irod. Társ. Évkönyv 87—106. l.
1952. **Beke Ödön.** Az *-ó -ő* képzős igenévről. Nyelvőr 340—350. l.
1953. **Beke Ödön.** A melléknévi névmásokról. U. o. 329. l.
1954. **Beke Ödön.** A *-va, -ve* és *-ván, -vén* képzőről. U. o. 193—199. l.
1955. **Beke Ödön.** Összetétel-egyezők. U. o. 35. l.
1956. **Beke Ödön.** Többtagú kérdő és vonatkozó mondatok. U. o. 145—149. l. [231. l.]
1957. **Bélteky Kálmán.** Irodalmi köznyelvünk szókincse. U. o. 229—
1958. **Biró Anyos dr.** A bécsi Phonogramm-Archiv és magyarnyelvű fölvételei. U. o. 218—223. l.
1959. **Blanár János.** Az Érdy-kódex mondattanából. Lévai r. k. főgimn. 1912/13. III—XXXIV. l.
1960. **Bogner Mihály.** A Bécsi-, Münchener- és Apor-kódex mondatana. Zsombolya, 1912. Perlstein-ny. (8-r. 104 l.)
1961. **Budapesti magyarság.** 1. Molnár Ferenc, Pesti gyerekek. 2. Heltai Jenő. Budapesti argo. Nyelvőr 172—174. l.
1962. **Calepinus** szótára. Sajtó alá rend. Melich J. 1912. — Ism. Trócsányi Zoltán. EPhK. 189—191. l. — Simonyi Zs. Nyelvőr 320—324. l. Lásd 2013., 2059., 2060. sz. a. is.

1964. *Csejki Gyula*. Adatok az ikes ragozás történetéhez. Nyelvőr 313—315. l.
1965. *Dénes Szilárd*. A közigazgatás és a magyaros írás. U. o. 420. l.
1966. *Erdélyi Lajos*. A gyulafehérvári Glosszák. M. Nyelv 67—74. l.— Dézsi Lajos. U. o. 183. l. — Jakubovich Emil. U. o. 234. l.
1967. *Erdélyi, Ludwig*. Die ungarische sogenannte Leichenrede als mundartliches Sprachdenkmal. Helsinki, 1913. (8-r. 13 l.)
1968. *Filologus*. Tompának egy kifejezéséről. Nyelvőr 236. l. (... fogsz tenfejedre gyűjteni eleven szentet.)
1969. *Fokos Dávid*. A *-kod-ik* igeképzőről. U. o. 247—251. l.
1970. *Földi* grammatikája. 1912. — Ism. Rubinyi Mózes. Nyelvt. Közlem. 42. köt. 220—222. l.
1971. *Frecskay János*. Mesterségek szótára. 1912. — Ism. Tolnai Vilmos. M. Nyelv 117—119. l. — Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 27. l. — Edvi Illés Aladár. Mérnök Egyt. Közl. 265. l.
1972. *Gaál István*. A túristaság és a sport magyar műszavai. Nyelvőr 231. l.
1973. *Germanista*. A kódexek *ih*-járól. U. o. 332. l.
1974. *Gombocz, Zoltán*. Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. (Mémoires de la soc. finno-ougrienne 30.) Helsinki, 1912. (8-r. XVIII, 251 l.) 7 frank. — Ism. Paasonen Henrik. Nyelvt. Közl. 42. köt. 36—68. l.
1976. *Gulyás Károly*. Orvosságos könyv a XVI. századból. M. Nyelv 373—377. l.
1977. *Gyarmathi Sámuel* levele a stockholmi Tudós Társasághoz. Közli Leffler Béla. U. o. 37—41. l.
1978. *Harmat Mór* és *Schustek Adolf*. Kereskedelmi szótár. A magyar és német kereskedelmi levelezés szókincsére és szólásmódjára. (Német cím is.) II. rész. Német-magyar. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 215 l.) 4 K.
1979. *Hefty Gyula Andor*. Hegymászó szótár. Turistaság IV. évf. 69—73. l. [349. l.]
1980. *Horger Antal*. A *-hat, -het* képző eredetéhez. M. Nyelv 346—
1981. *Horger Antal*. Az *sz-szel* és *d-vel* bővülő igékhez. Nyelvőr 337—339. l. [224—227. l.]
1982. *Horger Antal*. Szláv *o >* magyar *a*. Nyelvt. Közlem. 42. köt.
1983. *Horger Antal*. Néhány határozószavunk alaktanához. U. o. 42. köt. 309—316. l.
1984. *Horváth Endre*. A magyar helyesírás szótára és szabályai. Az iskolai helyesírás alapján. A magyar irodalmi nyelv lehető teljes szótára, kiegészítve a magyarban használatos idegen szók jelentésmagyarázatával és a hibás szólásmódok feltüntetésével. Budapest, 1913. Benkő Gy. (8-r. 300 l.) 5 K. — Ism. dr. Balassa József. Grafikai Szemle 79—81. l. — Szilágyi József. Magy. Nyomdászat 3. sz. — EPhK. 449. l. — Irodalomtört. 415. l. — Szendrei Sándor. Nyelvőr 178. l.
1985. *Horváth Endre*. Tulajdonnevek egybeírása. Nyelvőr 32. l.
1986. *Ignotus*. A magyar stílus. Világ 230. sz.
1987. *Iványi Béla*. Nyelvemlékek a gróf Teleki-család gyömrői levéltárában. M. Nyelv 442—445. l.
1988. *Kémenes Antal*. Gyergyói szókról. Nyelvőr 476. l.

1989. *Kertész Manó*. A dualis a magyarban. *M. Nyelv* 307—313. l.
1990. *Kertész Manó*. A magyar vezetéknév. *Nyelvőr* 289—293. l.
1991. *Kertész Manó*. Egy ősi magyar mondatszerkezet. *U. o.* 7—9. l. — Beke Odón megjegyzése. *U. o.* 135. l.
1992. *Kertész Manó*. Memzetközi szólások. *U. o.* 57—62. l.
1993. *Kovács Asztrik*. A legrégebb magyar élelaphól. *U. o.* 19—21. l. (Gaal Gy.: «A tudós palóc» magyaros kifejezéseit közli.)
1994. *Kovács Márton*. Egy rejtélyes szócsoport. *U. o.* 293—295. l. (tawdara.) — Lásd 2019. sz. a. is.
1995. *Kövi Imre*. A német jövevény szavakhoz. *U. o.* 285. l.
1996. *K. P. Van-e* a magyarban dalmata jövevény szó? *Nyelvt. Közlem.* 42. köt. 244. l.
1997. *Kräuter Ferencz*. A *v*-töví igék. *U. o.* 42. köt. 317—339. l. (Külön is megjelent 8-r. 25 l.)
1998. *Kräuter Ferencz*. Adalékok a magyar történeti hungtanhoz. *M. Nyelv* 17—25. l. 2. A *v*-töví igék. *U. o.* 74—76. l. — 3. A *-tyú, -tyű* képző eredete. *U. o.* 119—124. l.
1999. *Kúnos, Dr. Ignaz*. Die ungarische Sprache. (Magyar Közgazdaság és Kultúra 36.)
2000. *Lehr Albert*. Arany-magyarázatok. 37. «V. László»-hoz. *M. Nyelv* 15. l. — 38. Javítások. *U. o.* 212—217., 272—275., 313—318., 360—362. l. — Filológus. *Lehr Albert* dormitans, vagy az alvó Arany tudós. *Nyelvőr* 39. l. (Arany magyarázatok. B. I. 2-ik énekéről. *M. Nyelv.* 1912. nov.) — *Lehr A.* felelete «Szőlősgazda» címmel. *M. Nyelv* 136. l.
2001. *Lehr Albert*. Küldött farkas. *M. Nyelv* 76—78. l. — Putnoky Imre. «Küldött ördög». *U. o.* 96. l. — Szendrey Zsigmond. *U. o.* 192. és 467. l. — Szigetvári Iván. *U. o.* 288. l. — Erdős János. *U. o.* 384. l.
2002. *Melich János*. A magyar tárgyias igeragozás. (Alaktani fejtegetés.) *M. Nyelv* 1 14. l. — Simonyi megjegyzése Melich cikkének jegyzetére. *Nyelvőr* 86. l. — Melich J. M. *Nyelv* 58—67. l. — Simonyi megjegyzése Hibás olvasatok címmel. *Nyelvőr* 134., 181., 233. l. — Melich János cikkének folytatása. *M. Nyelv.* 105—111. l. — Melich válasza Simonyi megjegyzésére. *U. o.* 134. l. — Melich cikkének folytatása. *U. o.* 152—161., 207—212., 248—254., 297—306., 337—345. l. — Gombocz Zoltán megjegyzése. *U. o.* 424. l.
2003. *Melich János*. A két legrégebb magyar nyelvű nyomtatvány. 1912. — *Ism. Gesztesi Gyula*. Tanáregyl. *Közl.* 46. évf. 583. l. — Heinlein István. *Ung. Rundschau* 701—705. l. — Erdélyi Lajos. *Magy. Pædag.* 237. l. — *T. A. Kath. Szemle* 480. l. — Rubinyi Mózes. *Nyelvőr* 81. l. — Sági István. *M. Nyelv* 168—171. l. — Feigl H. megjegyzése. *Ztschr. f. Bücherfreunde.* IV. 10. Beiblatt 392. l. — Dr. Fritz Erich. *U. o.* V. 5. Beibl. 218. l. — Melich J. megjegyzése. *U. o.* V. 8. 322. l.
2004. *Melich János*. Néhány magyar jogtörténeti kifejezésről. *Nyelvt. Közlem.* 42. köt. 239—249. l. (Külön is 8-r. 13 l.)
2005. *Melich János*. Adalékok a magyar szótár-irodalomhoz. *Nyelvt. Közlem.* 42. köt. 242—244. l.
2006. *Mészáros István (Túri)*. A mezőtúri nyelvjáráshoz. *Nyelvőr* 286. l.

2007. *Mészöly Gedeon*. A Döbrentei-Codex evangéliumai és a Müncheni Codex. M. Nyelv 433—439. l.
2008. *Motz Atanáz*. Magyar szavak Oswald von Wolkenstein költeményeiben. U. o. 424. l.
2009. *Németh Gyula*. Mongol elemek a magyar nyelvben. Nyelvőr 241—246. l.
2010. *Németh Sándor*. A domokosi nyelvjárás. U. o. 9—15., 65—71. l.
2011. Népnyelv. 1. Vázsonyi Izidor. Helynevekhez fűződő népnyelvhagyományok. M. Nyelv 91—92. l. — 2. Csokán Pál. Népi jelzős családnevek. U. o. 92—94. l. — 3. Somogyi Géza. Táj-szók (Vasm.-ból.) — 4. Liszt Nándor. Szólások és közmondások. — 5. Szendrey Zsigmond. Bányaműszók. (Petrozsény). U. o. 140. l. — 6. Szinkovics Jenő. U. o. 183—187., 235—238. és 379—383. l. Somogyi Géza. Táj-szók. U. o. 283. és 378. l. — Zsirai Miklós. Adatok a rábaközi nyelvjárás szókincséhez. U. o. 425—429., 464. l.
2012. Nyelvtörténeti adatok. Büchler Sándor, Zsinka Ferenc, Barna Leander. Nyelvőr 122—126. l. — Zsinka Ferenc, Bitzó Sárolda, Papp Imre. U. o. 227—229. l.
2013. Nyelvtörténeti adatok. 1. Székesfehérvár városa levéltárából. Moenich Károly. M. Nyelv 36., 87., 368—373. l. — 2. Jakubovich Emil. XV. századi magyar fohászkodás. — 3. Suki István magyar menedéklevele 1508-ból. — 4. Sz. K. XVI. századi ráolvasás súly ellen. U. o. 87. l. — 5. Ódöngő Ábel, oklevéltárakból. U. o. 129—131. l. — 6. Zsinka Ferenc. A m. n. Múzeum törzsgyűjteményéből. U. o. 131—133. l. — 7. Pais Dezső. Magyar szövegmaradványok. (Zalavn. XVI. sz. jegyzőkönyveiben.) U. o. 133. l. Ódöngő Ábel—Melich János. U. o. 178—181. l. — Szily K. Helyreigazító adatok Calepinus szótárához. U. o. 229—233. l. — Nagy Gyula. Három példa. U. o. 233. l. — Sz. K. A -nyi melléknévképző tört.-hez. U. o. 233. l. — Ódöngő Ábel. U. o. 329—331. l. — Kemény Lajos. Hagyatéki leltár 1577-ből. (Kassa.) U. o. 373. l.
2014. Nyelvújítási adatok. 1. Szigetvári Iván, Vajda Péter nyelvészkedéséhez. M. Nyelv 88. l. — 2. Kovács Dezső. U. o. 89—91. l.
2015. *P. E.* A Budapesti Hirlap nyelvéről. M. Nyelv 278—283. l.
2016. *Paasonen H.* A magyar ablativus-rag eredete. Nyelvőr 5—7. l.
2017. *Pais Dezső.* A Teobald keresztnévből származó személy- és helyneveink. M. Nyelv 31—33. l.
2018. *Páinity Vukoszava.* Néhány sz hanggal bővülő *v-tő* kódexeinkben. Nyelvt. Közlem. 42. köt. 174—218. l.
2019. *Pápay József.* Egy rejtélyes szócsoport. M. Nyelv 439—442. l. (tawa. thawa.) — Lásd 1994. sz. a. is. [113. l.]
2020. *Parászka Gábor.* Fogarasi nyelvjárású sajtások. Nyelvőr 107—
2021. *Pataky Erzsébet.* Az izó kódexek nyelvéről, 1912. — Ism. Kovács Márton. Nyelvőr 29. l.
2022. *Póra Ferenc.* A magyar rokonértelmű szók és szólások kézikönyve. 2. kiadás. Budapest, 1913. Toldi. (8-r.) 6 K.
2023. *Prikkel Marián (Réthei).* A nyelvújítás szótárához. Nyelvőr 15—19. l.
2024. *Prohászka János.* Furcsa szófejtések. U. o. 479. l.

2025. *Prohászka János*. Arany János egyik jegyzetéhez. U. o. 225—227. l. (Buda Halála VII. ének «Cserge» szaváról.)
2026. *Punin*. Az új magyar nyelv. (Széljegyzetek egy beszédhez.) Hét 7. sz. (Rákosi Jenő beszédére tesz megjegyzéseket.)
2027. *Pütkösti Mária*. A bécsi-kódex *e* fele hangjainak helyesírása. Budapest, 1913. Hornyánszky ny. (8-r. 46 l. 1 lev.)
2028. *Rábel László*. Hivatalos nyelvünk. A közhivatalok magyartalanosságainak megjavítása. Sopron. (8-r.) 6 kor. — Ism. Réthei Prikkel Marián. Nyelvőr 469—472. l.
2029. *Radó Antal*. Idegen szavak szótára. Egyuttal a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szálló igék magyarázata. 4. javított kiadás. Függetlenül idegen hely- és személynévek kiejtésmódjának jegyzékével. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. XII, 194 l.) 4 kor.
2030. *Rákosi Jenő*. Az idegen elem beáradása. Nyelvőr 167—170. l. — Lásd 2026. sz. a.
2031. *Récai M.* A magyar deáki történet. Kiadta Rubinyi M. 1912. — Ism. Kardos Lajos. Nyelvőr 174—178. l.
- 2031a. Rovásírásos magyar nyelvemlék. Lásd 35a, 187., 188. sz. a.
2032. *Rubinyi Mózes*. Tanulmányok az egyéni nyelv köréből. U. o. 411—414. l. [83—85. l.]
2033. *Sági János*. A budapesti utcák és házak jelző táblái. M. Nyelv
2034. *Sági István*. A szóvégi *ë, i* történetéhez. M. Nyelv 80. l.
2035. *Schuchardt Hugó*. A szófejtés módszeréhez. Nyelvőr 422. l.
2036. *Schwartz Ármin*. Magyar helyesírás alternatívái. Grafikai Szemle 154—156. l. [172. l.]
2037. *Sebestyén Károly*. A magyar nyelv vadhajtásai. Nyelvőr 170—
2038. *Sebestyén Károly*. A magyar stílusért. U. o. 385—390. l.
2039. *Sebők Lajos*. A magyar szókinés hontalanjai. U. o. 158—163. l.
2040. *Simai Odön*. Kazinczy Ferencz nyelvújítása. M. Nyelv 25—31., 161—168., 266—272., 318—325. l.
2041. *Simai Odön*. Kapcsolatok 1912. Ism. *Tr. Z. EPhK.* 63. l.
2042. *Simai Odön*. Adatok nyelvünk újabb fejlődéséhez. (A XVIII. századból.) M. Nyelv 362—365. l.
2043. *Simai Odön*. Unokabátyám és társai. Nyelvőr 223—225. l.
2044. *Simai Odön*. A nyelvújítás szótárához. Nyelvőr 119—122. l.
2045. *Simon József*. Rag és képző. Néptanít. Lapja 48. sz. — Körösi Sándor. Képző-e az alanyi rag? U. o. 48. sz.
2046. *Simonfi János*. Az irodalom szó története. Nyelvőr 49—57., 97—106., 149—157., 199—209. l. (Külön is megjelent. Nyelvészeti Füzetek 68. sz. Budapest, Athenæum, 1913. 8-r. 39 l.) 1 kor. Ism. U. Szabó Gyula. EPhK. 686. l. — *i. y.* Irod. Tört. Közlem. 495. l. [1—5. l.]
2047. *Simonyi Zsigmond*. A tárgyas ragozás eredetibb alakjai. Nyelvőr
2048. *Simonyi Zsigmond*. Iskolai helyesírás. 5. kiad. Budapest. — Ism. Balassa József. U. o. 28. l.
2049. *Simonyi Zsigmond*. Különös szóegyeztetés. U. o. 237. l. (Pislog, mint a kasznár tüzökjuk!)
2050. *Simonyi Zs*. Egy érdekes hangviszony. U. o. 374. l. (Közé és közül.)
2051. *Simonyi Zsigmond*. Karácsonyi cikk. Vallási kifejezések, ünnepek nevei. U. o. 433—445. l.

2052. *Simonyi Zsigmond*. Az iskolai helyesírás. (Visszaemlékezés a tizedik évfordulón.) Néptanít. Lapja 12. sz.
2053. *Simonyi Zsigmond*. A fölös tagadás esetei. Akad. Értes. 423—434. l.
2054. *Sz. K. A. nyi* melléknév-képző történetéhez. M. Nyelv 233. l.
2055. *Szabó Sándor*. A Jókai-szótárhoz. Nyelvőr 408—411. l.
2056. *Szegedy-Maszák Hugó*. Magyar nyelvünk szemétdombja. Az Ujság 184. sz. (Francia és angol szavak magyar kifejezéséről.)
2057. *Szegedy Maszák Hugó*. A magyarság. Az Ujság 278. sz.
2058. *Szendrey Zsigmond*. Nyelvújítási adatok. Nyelvőr 77—81. l. (Szaller Gy. 1804. megjelent Frantzia grammatikája szavait közli.)
2059. *Szily Kálmán*. Elnöki megnyitó beszéd. M. Nyelv 49—57. l. (Laskai Péter a Calepinus szótárának magyar munkatársa.)
2060. *Szily Kálmán*. Helyreigazító adatok Calepinus Latin-Magyar szótárához. M. Nyelv 229—233. l.
2061. *Szinkovich Jenő*. Magyaros kifejezések Bacsnányi kiadatlan költeményeiből. Nyelvőr 84. l.
2062. *Szinkovics Jenő*. Adalékok a dunatiszai nyelvjárás szókincséhez. Bács-Adorján községből. M. Nyelv 183—187., 235—238., 379—383. l.
2063. *Szinnyei József*. A magyar magánhangzók történetéhez. (Még egyszer az Árpádok korabeli rövid magánhangzók kérdéséről.) Nyelvt. Közl. 42. köt. 1—35. l. [köt. 222—224. l.
2064. *Szinnyei József*. A magyar határozó igenevek képzői. U. o. 42.
2065. *Szinnyei, J.* Ungarische Sprachlehre. 1912. — Ism. Trócsányi Zoltán. EPhK. 44. l. — Horger Antal. M. Nyelv 41—43. l.
2066. *Szinnyei, J.* Unkarin Kielioppi. 1912. — Ism. Trócsányi Z. EPhK. 44. l. — Horger Antal. M. Nyelv 41—43. l.
2067. Tájézőkról. 1. Puhanós. 2. Körül-be. *Simonyi Zsigmond*. 3. Cinterem. Gál Kálmán. 4. Fülmász. Bérczi Fülöp. 5. Tabán. 6. Bolond-cukor. Parászka Gábor. 7. Glicseznek. Nyelvőr 477. l.
2068. *Thiering Oszkár*. Magyar-német és német-magyar textil ipari szótár. Ungarisch-deutsch u. deutsch-ungarisches Textilverterbuch. Ujvidék, é. n. Benkó Gy. (8-r. 90 l.) 3 K.
2069. *Tolnai Vilmos*. Hivatalos nyelvünk. M. Nyelv 461—463. l.
2070. *Tolnai Vilmos*. A régi büntetőjog néhány nyelvi maradványa. U. o. 193—201., 241—248., 289—297. l. — Horváth Endre. U. o. 366. l.
2071. *Tömörkény István*. A régi késesség szerszámszavai. U. o. 44—46. l.
2072. *Turóczy Istvef*. A magyar nyelv régi latin és német könyvekben. Nyelvőr 316—319. l. [353—355. l.
2073. *Vajticzky Emánuel*. Ravazdy András méh tolmácsa. U. o.
2074. *Vargha Damján*. A magyar helyesírás szabályai (magyarító) szó- és névjegyzékkel. 3. kiadás. Budapest, 1913. Szt. István t. (16-r. 152 l.) 70 f.
2075. *Váró Gedeon*. Elbeszélések ige nélkül. Nyelvőr 364—366. l.
2076. *Váró Gedeon*. Két régi Robinsón-fordításról. U. o. 390—393. l. (Gelei József és Gyarmati Sámuel.)
- 2076a. *Vezér Mór*. Stilisztikai jegyzetek. (Adatok a szóképek és alakzatok tanához.) Pécsi áll. főreálisk. 1912 13. értes.

2077. *Victor Gabriella*. A magyar nyelv Amerikában. Nyelvőr 466—469. l.
2078. *Viski Károly*. A szalontai nép nyelvéből. U. o. 210 218., 255—261., 295—306., 356—360., 393—404., 454—463. l.
2079. *Wertner Mór*. Nyelvünk történetéhez. U. o. 261—266., 306—313., 360—364. l. [427. l.]
2080. *Wertner Mór*. Régi nevek. (Orozlan iudeus. Vosseggw.) U. o.
2081. *Wertner Mór*. Windecke Eberhard és a magyar nevek. U. o. 115—119., 163—167. l. [236. l.]
2082. *Zádor Béla*. A székelyudvarhelyi kódex kiadásához. U. o. 234—
2083. *Zlinszky Aladár*. A kifejezés stílusa. Bdp. VIII. ker. főgimn. 1912. 13. értés. 3—42. l. — Ism. Rubinyi Mózes. Nyelvőr 324. l.
2084. *Zsirai Miklós*. Adatok a rábaközi nyelvjárás szókinéséhez. M. Nyelv 425—429. és 464. l.

Egyes szók.

2085. *Áldáz*. Horger Antal. M. Nyelv 421. l. — Simai Ödön. U. o. 450. l.
2086. *Agnés*. Melich János. Nyelvt. Közlem. 42. köt. 340. l.
2087. *Agoston*. Melich János. U. o. 42. köt. 341. l.
2088. *Ajtony és Bulcsu*. Pröhle Vilmos. Nyelvőr 445—448. l. — Melich János. M. Nyelv 352—356. l. — Tagányi Károly. Az Achtum-Ajton kiejtés történetéhez. U. o. 430. l. — Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány IV. 288. l. — Melich J. Az Ajton szóhoz. M. Nyelv 668. l. (Válaszol Asbóthnak.)
2089. *Alabor és Talabor*. Gombocz Zoltán. M. Nyelv 335. l. — Rogach Zoltán. U. o. 432. l.
2090. *Alásfa*. Melich János. U. o. 460. l.
2091. *Apol*. Kara Ferenc. Nyelvőr 281. l.
2092. *Argolás*. Horger Antal. M. Nyelv 96. l.
2093. *Armiger*=*fegyveres*. Ödöngő Ábel. U. o. 178—181. l.
2094. *Atyal és fiat*. Fokos Dávid. Nyelvőr 185. l.
2095. *Az*. Beke Ödön. Nyelvt. Közlem. 42. köt. 227. l.
2096. *Bajnócza*. Szarvasi János. M. Nyelv 143. l.
2097. *Banya*. Horger Antal. U. o. 228. l.
2098. *Batár*. Sz. K. U. o. 191. l.
2099. *Beállít*. Dr. Panka Károly. U. o. 288. l.
2100. *Bécs* neveiről. Melegdi János. U. o. 275—277. l.
2101. *Bliktri*. Schuchardt Hugó. Nyelvőr 34. l. — Simonyi Zsigmond. U. o. 285. l.
2102. *A bögyvel bögyözi*. Pónori Thewrewk Emil. M. Nyelv 95. l.
2103. *A bojcott* szó eredete. P. N. Nyelvőr 481. l.
2104. *Bokázní*. Putnoky Imre. M. Nyelv 277. l. — Lehr Albert. U. o. 415. l.
22105. *Bolond*=*cukor*. Hamvai Erzsébet. Nyelvőr 91. l. Lásd 2067. sz. a. is.
2106. *Boncs*. M. J. M. Nyelv 336. l.
2107. *Bőrhátas szék* vagy *bőrhátú szék?* Sz. K. U. o. 227. l.
2108. *Borjú, gyapjú és csalán*. Horger Antal. U. o. 111—116. l.
2109. *Borséta*. Melegdi J. U. o. 325. l.
2110. *Budapest*. Pónori Thewrewk Emil. U. o. 192. l.
- 2'11. *Bukó, gubó, gugó*. Kovács Márton. Nyelvőr 425. l.

2112. *Bulcsú*. Melich János. M. Nyelv 325—327. l.
 2113. *Cincár és arnóc*. Alexics György. Nyelvőr 183. l.
 2114. *Citcar*. Wertner Mór. U. o. 376. l.
 2115. *Csajkátá*. M. Nyelv 239. l.
 2116. *Csallóköz*. Beke Ödön. Nyelvőr 254. l.
 2117. *A csángó* név. Kovács Márton. Nyelvőr 34. l. — Alexics György. M. Nyelv 349—352. l. — Horger Antal. U. o. 418—421. l.
 2118. *Csáprág*. Gombocz Zoltán. U. o. 412. l.
 2119. *Cserben hagy*. Simai Ödön. U. o. 451. l.
 2120. *Csibe*. Sági István. U. o. 417. l.
 2121. *Csilin és citrom*. Gombocz Zoltán. U. o. 239. l.
 2122. *Csimeget*. Kilar István. Nyelvőr 38. l.
 2123. *Czibere*. Gombocz Zoltán. M. Nyelv 411. l.
 2124. *Czimer*. Gombocz Zoltán. U. o. 431. l.
 2125. *Dugába dél*. Putnok Imre. U. o. 128. l.
 2126. *éb-hal, ébi-hal, kutya-hal*. Beke Ödön. Keleti Szemle 218. l.
 2127. *Az égi tűz*. Szendrey Zsigmond. Nyelvőr 333. l.
 2128. *Egyik, másik, többi*. Kertész Manó. U. o. 448—454. l.
 2129. *Égyke*. Mariánovics Milán. U. o. 428. l.
 2130. *Az én névmás*. Simonyi Zsigmond. U. o. 426. l.
 2131. *Az -éta* szavég. Romanista. U. o. 378. l.
 2132. *Fáréra fog*. Réthei Prikkel Marián. M. Nyelv 124—126. l.
 2133. *Felüti a sátorfáját és egyebek*. Ady Lajos és Endrei Ákos. Nyelvőr 474. l. — Kardos A. válasza. U. o. 475. l.
 2134. *Ferike, Lipótka és társaik*. Horváth Endre. Nyelvőr 277. l.
 2135. *Formaruha*. Sz. K. M. Nyelv 365. l.
 2136. *Forradalom*. Simai Ödön. U. o. 450. l.
 2137. *Gereblye*. Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány IV. 161—182. l. — Megjegyzés e cikkre. M. Nyelv 287. l.
 2138. *Gógán ~ gógány*. Pais Dezső. M. Nyelv 177. l.
 2139. *Góré*. Horváth Endre. U. o. 327. l.
 2140. *Gyepű és gyepüelve*. Tagányi Károly. U. o. 97—104. 145—152. 201—206. 254—266. l.
 2141. *Gyergyó*. Prohászka János. Nyelvőr 330. l.
 2142. *Győrffy*. Beke Ödön. U. o. 472. l.
 2143. *Hajadon*. Beke Ödön. U. o. 184. l.
 2144. *Hajdan*. Simai Ödön. M. Nyelv 451. l.
 2145. *Hajó*. Melich János. U. o. 181. l.
 2146. *Hány a harang?* Germanista. Nyelvőr 91. l.
 2147. *Harap*. Simai Ödön. M. Nyelv 452. l.
 2148. *Hasonlít valamire*. Csefkó Gyula. Nyelvőr 136. l.
 2149. *Hogyan halnak meg az emberek*. Prohászka János. U. o. 41. l.
 2150. *Holyan*. Beke Ödön. U. o. 476. l.
 2151. *Hűs*. Simai Ödön. M. Nyelv 452. l.
 2152. *Huszár*. Mariánovics Milán. Nyelvőr 138. l.
 2153. *Hüvely*. Fokos Dávid. M. Nyelv 416. l.
 2154. *Immél-ámmal*. Kertész Manó. U. o. 127. l.
 2155. *Az irand* alak származékai. Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 71—76. l.
 2156. *Irigyel vkinek vmit*. Fokos Dávid. U. o. 138. l.
 2157. *Istenadta*. Kovács Márton. U. o. 89. l.
 2158. *Isten hozott!* — *De magam is igyekeztem!* Lehr Alb. M. Nyelv 415. l.

2159. *Járvány*. Simai Ödön. U. o. 452. l.
 2160. *Kalakócs* (*Kalakóc?*). Wertner Mór. Nyelvőr 282. l.
 2161. *Kárjában*. Simai Ödön. M. Nyelv 453. l.
 2162. *Kel*. Fokos Dávid. U. o. 416. l.
 2163. *Keresztény* vagy *heresztén?* Idem. Tiszántúl 69. sz.
 2164. *Kevésbé* vagy *kevésbé?* Kovács József. Néptanít. Lapja 51. sz.
 2165. *Ki-s-ki, ez-s-ez*. Vágó Gedeon. Nyelvőr 186. l.
 2166. *Kis- és Nagy-Sárrét* régi neve. Tagányi Károly. M. Nyelv 223. l.
 2167. *Kifolyólag, illetőleg, tekintve*. Antibarbarus. Nyelvőr 372. l.
 2168. *Kivéve*. Kertész Manó. U. o. 378. l.
 2169. *Kő*. Trócsányi Zoltán. M. Nyelv 459.
 2170. *Koczperd, koczperd, koczpert*. Philipp István. U. o. 78. l.
 2171. *Kotorgárd*=scutum. Melich János. U. o. 181. l.
 2172. A *köz* szó. Beke Ödön. Nyelvőr 285. l.
 2173. *Kukorica*. Romanista. U. o. 473. l.
 2174. *Labancz*. Thienemann Tivadar. M. Nyelv 34—36. sz.
 2175. *Lacis, lackós*. Alföldi Mihály. Nyelvőr 38. l.
 2176. *la-fia*. Beke Ödön. U. o. 424. l.
 2177. *Lakoma*. Réthei Prikkel Marián. M. Nyelv 224—226. l.
 2178. *Lakomázás*. Szily Kálmán. U. o. 277. l.
 2179. *Lassú*. Jakubovich Emil. U. o. 227. l.
 2180. *Le*. Simai Ödön. U. o. 453. l.
 2181. *Legfelső* és *legfelsőbb*. Prohászka János. Nyelvőr 372—374. l.
 2182. *Légyjárás*. U. o. 179. l.
 2183. *Légy*. Trócsányi Zoltán. M. Nyelv 459. l.
 2184. *Lóg*. Kara Ferenc. Nyelvőr 282. l.
 2185. *Loll*. Kara Ferenc. U. o. 281. l.
 2186. *Magocs*=*Magics*=*Magdolna*. Tagányi Károly. M. Nyelv 223. l.
 2187. *Majd*. Kara Ferenc. Nyelvőr 282. l.
 2188. *Mándruc*=*kő*. Prohászka János. Egy rejtélyes szóról. U. o. 328. l. — Vértesi Jenő. U. o. 377. l.
 2189. *Marin*. Alföldi Mihály. U. o. 37. l.
 2190. *Mecserédik*. Horger Antal. M. Nyelv 422—424. l.
 2191. *Meghódol*. Sági István. U. o. 81. l.
 2192. *Mereng*. Simai Ödön. U. o. 455. l.
 2193. *Merev*. Simai Ödön. U. o. 81. l.
 2194. *Mi*. Beke Ödön. Nyelvőr 236. l.
 2195. *Milej*. Pais Dezső. Névmagyarázatok. M. Nyelv 176. l.
 2196. *Minő*. Lakatos Jusztin. Nyelvőr 90. l.
 2197. *Misegrád*. Sági István. M. Nyelv 417. l.
 2198. *Mizé*. Kemenes Péter. Nyelvőr 287. l.
 2199. *Mordály*. Rexa Dezső. M. Nyelv 126. l.
 2200. *Muraköz*. Kertész Manó. U. o. 127. l.
 2201. *Negédesség*. G. Z. U. o. 336. l. — Lehr Albert. U. o. 458. l.
 2202. *Nem fogy rajta csudám*. Simai Ödön. U. o. 455. l.
 2203. *Neszelej*. Pais Dezső. Névmagyarázatok. U. o. 174. l.
 2204. *Nyék* és *Buda dülönevei*. Tolnai Vilmos. U. o. 455—457. l.
 2205. *Nyír, nyír*. Kara Ferenc. Nyelvőr 36. l.
 2206. *Nyulas*. Rexa Dezső. M. Nyelv 79. l.
 2207. *Nyúlhistória*. Simai Ödön. U. o. 454. l.
 2208. *Nyüstyt neki*. Rexa Dezső. U. o. 190. l.

2209. *A pali meg a huszonnyolczas. be.* Nyelvőr 278. l. (a Népszavából átvéve.)
2210. *Parucs.* Putnoky Imre. M. Nyelv 365. l.
2211. *Zászlónk gyakran plántálád.* Kovács Márton. Nyelvőr 327. l.
2212. *Pokolegyháza.* Putnoky Imre. M. Nyelv 96. l.
2213. *Pórom, pórom pestike.* Erdős János. U. o. 467. l.
2214. *Rang.* Sági István. U. o. 80. l. — Simai Ödön U. o. 454. l.
2215. *Réül (révöl, révülés, rívülés).* Gombocz Zoltán. U. o. 190. l.
2216. *Ság.* Pais Dezső. U. o. 357—360. l.
2217. *Még egyszer a sármáringó.* Czuppon Elek. Nyelvőr 138. l.
2218. *Sellő.* Váró Gedeon. U. o. 375. l.
2219. *Sohajos.* Simai Ödön. M. Nyelv 454. l.
2220. *Söjtör.* Pais Dezső. Névmagyarázatok. U. o. 174—176. l.
2221. *Sövényt hágni.* Csokán Pál. U. o. 461. l.
2222. *A sport magyar neve.* Philofennus. Nyelvőr 232. l. (Bajnoklás.) — Gaal István. U. o. 276. l.
2223. *Summár.* Trócsányi Zoltán. M. Nyelv 366. l.
2224. *Szállok az úrnak.* Kemenes Péter. Nyelvőr 88. l. — Tolnai Vilmos. M. Nyelv 128. l.
2225. *Szent János áldása.* Ernyey József. M. Nyelv 399—403. l.
2226. *Szőke Duna.* Putnoky Imre. U. o. 328. l.
2227. *Szőke vizek.* Csefkó Gyula. Nyelvőr 89. l.
2228. *Szomjú és éhom.* Beke Ödön. U. o. 62—65. l.
2229. *Szörén-szálán elveszett.* Kertész Manó. Nyelvőr. 113. l. — Lehr Albert. M. Nyelv 171—174. l.
2230. *Szülemér.* Zsirai Miklós. U. o. 239. l.
2231. *Talpalatnyi vagy talpalatnyi?* H. Fekete Péter. Kőrösi Sándor. Néptanft. Lapja 35. sz.
2232. *Újabb -tányi-szók.* Lehr Albert. M. Nyelv 457. l.
2233. *Tár.* Simai Ödön. U. o. 218—220. l.
2234. *Tarcsa.* Réthelyi Prikkel Marián. Nyelvőr 88. l.
2235. *Tátra.* Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány. IV. 198—206. l. — Szemkő Aladár. M. Nyelv 82. l. — Megjegyzés. U. o. 287. l.
2236. *Tekenezés.* Trócsányi Zoltán. M. Nyelv 367. l.
2237. *Többül.* Simonyi Zsigmond. Nyelvőr 36. l.
2238. *Tövik.* Melich János. M. Nyelv 181. és 365. l.
2239. *Tű, tű, tűz.* Kara Ferenc. Nyelvőr 37. l.
2240. *Tyúk.* Marót Károly. U. o. 331. l.
2241. *Unokatestvér, unokahúg, unokaöcs.* Putnoky Imre. M. Nyelv 33. l.
2242. *Üsti.* Nagy Gyula. U. o. 78. l.
2243. *Vadászság.* Trócsányi Zoltán. U. o. 366. l.
2244. *Vatalé.* Melich János. Nyelvőr 34. l.
2245. *Vértajték.* Simai Ödön. M. Nyelv 454. l.
2246. *Vörös gyurkóról.* (Új adat.) Tagányi Károly. U. o. 222. l.
2247. *Zászlót plántálni.* Lehr Albert. U. o. 414. l. Lásd 2211. sz. a. is.
2248. *Zenit, nadir és monszun.* Lakatos Jusztin. Nyelvőr 237. l.
2249. *Zuzája.* Simonyi Zsigmond. U. o. 332. l.

5. Tankönyvek.

2250. *Ady Lajos* és *Endrei Ákos*. Magyar stilisztika Arany János «Toldi»-ja alapján olvasmányokkal és gyakorlatokkal. A középiskolák IV. osztálya számára. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 256 l.) 3 K 20 f. — Ism. Kardos Albert. Nyelvőr 369—372. l. — Lehr Andor. Hivat. Közl. 11. sz. — Zlinszky Aladár. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 849—852. l.
2251. *Bartha György dr.* és *Madarász Flóris dr.* Magyar nyelvtan mondattani alapon, a középiskolák I. osztálya számára. 3. kiad. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 45 l.) 70 f. — U. a. Középiskolák II. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1913. U. o. (8-r. 57 l.) 70 f.
2252. *Bartha György dr.* és *Madarász Flóris dr.* Magyar olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára, képekkel. 3. kiadás. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 240 l.) 2 K 40 f.
2253. *Bartha György dr.* és *dr. Tordai Anyos*. Retorika. A középiskolák V. osztálya számára. Budapest, Lampel R. 1913. (8-r.) 3 K 80 fill. — Ism. *B. E.* Tanáregyl. Közl. 46. évf. 894—897. l.
2254. *Bartha József dr.* Magyar nyelvtan mondattani alapon. A kath. polg. és felsőbb leányiskolák I. és II. osztálya számára. 7. kiadás. Budapest, 1913. Szt. István t. (8-r. 78 l.) 1 K 60 f.
2255. *Bartos F.* és *Schack B. dr.* Német-magyar szótár. 1912. — Ism. dr. Schmidt Márton. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 358. l.
2256. *Bilinszky Lajos dr.* Magyar olvasókönyv katolikus polgári leányiskolák I. osztálya számára. 3. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 158 l.) 2 K.
2257. *Bilinszky Lajos dr.* Stilisztika olvasókönyvvel a polgári leányiskolák III. osztályának. A kath. polg. leányiskolák új tanterve szerint átdolg. 3. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 191 l.) 2 K 20 f.
2258. *Bilinszky L. dr.* Poétika és irodalomtörténet olvasókönyvvel polgári leányiskolák IV. osztályának. A kath. polg. leányisk. új tanterve szerint átdolg. 3. kiadás. Budapest, 1913. U. o. (8 r. 192 l.) 2 K 40 f.
2259. *Biró Gyula* és *Tarródy János*. Magyar olvasókönyv a polgári fiú- és leányiskolák I. osztálya számára. 3. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 160 l.) 1 K 60 f.
2260. *Bunea, Dr. Joan*. Antologie maghiara. Fasc. I. Brassó, 1911. Ism. dr. Siegescu József. Hivat. Közl. 3. sz.
2261. *Deme Károly*. Magyar olvasókönyv. Átdolgozta Berecz Károly. III. rész. A polgári fiúiskolák III. osztálya számára. 3. átdolg. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 228 l.) 2 K 40 f.
2262. *Glősz Ferencz* és *Reöthy Vladimír*. Magyar nyelvtan és olvasókönyv. A polgári fiúiskolák I. osztálya számára. 3. kiadás. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 263 l.) 2 K 80 f.
2263. *Glősz Ferencz* és *Reöthy Vladimír*. Rendszeres magyar nyelvtan és a hangsúlyos verselés elemei. A polgári fiúiskolák III. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1913. U. o. (8-r. 126 l.) 1 K 60 f.

2264. *Glósz F. és Reöthy V.* Magyar olvasókönyv. A polgári fiúiskolák III. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1913. U. o. (8-r. 215 l.) 2 K 60 f.
2265. *Glósz Ferencz és Reöthy Vladimír.* Stiliztika és verstan a polgári fiúiskolák IV. osztálya számára. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. IV, 247 l.) 3 kor. Bír. Gyulai Ágost. Hivat. Közl. 15. sz.
2266. *Gokler Antal és Halász Gyula.* Magyar olvasókönyv a polgári fiú- és leányiskolák II. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 184 l.) 2 K 60 f.
2267. *Madzsar Gusztáv.* Irodalmi segédkönyvek. II. köt. Szeged, 1912. — Bír. Szabó Adorján. Hivat. Közl. 15. sz.
2268. *Moravcsik Géza.* Költészetten középiskolák használatára. Budapest, 1913. Rozsnyai K. (8-r. VIII, 336 l.) 4 K. — Ism. Molnár Geza. Budap. Szemle 156. köt. 311—313. l. — Dr. Sziklay Ferenc. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 982—985. l. — Dr. Zolnai Gyula. Hivat. Közl. 10. sz.
2269. *Pronai Lajos dr.* Görögptlő irodalmi olvasmányok. I. köt. A gimnáziumok V. osztálya számára. Friml Aladár dr. közreműködésével szerk. és magyarázta. — Budapest, 1913. Szt. Istv.-. (8-r.) 6 K. — Bír. dr. Fodor Gyula. Hivat. Közl. 10. sz.
2270. *Sarudy Ottó és Gerencsér István dr.* A magyar irodalom története. Tanító- és tanítónőképző-intézetek számára, olvasókönyvvel. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 348 l.) 4 K 40 f.
2271. *Szinnyei József.* Rendszeres magyar nyelvtan. A polgári és felsőbb leányiskolák III. oszt. számára. 13. javított kiadás. Budapest, 1914. Hornyánszky V. (8-r. 124 l.) 1 K 40 f.
2272. — Ugyanaz a középiskolák III. osztálya számára. Budapest. U. o. (8-r. 124 l.) 1 K 40 f.
2273. *Tordai Anyos dr.* Kivonat a magyar nyelvtan. stilisztika, retorika s poetikából. 3. kiad. Baja. é. n. (8-r. 68 l.) 70 f.
2274. *Végh József.* Stiliztika és verstan kisdedővő képzőintézetek számára. Bpest, 1913. Löblovitz Zs. (8-r. 56 l.) 3 kor.

VIII. Klasszikus nyelvek és irodalmak.

1. Általános irányú cikkek.

2275. *Baár Tibor.* Nők az ókorban. Pesti Hirl. 301. sz.
- 2275a. *Blümner, H.* Technologie und Terminologie . . . bei Griechen u. Römern. 1912. — Ism. Láng Margit. EPhK. 352. l.
2276. *Bódisz Jusztin.* Az ión-attikai művészet a női erény és méltóság szolgálatában. Pannonhalmi főisk. 1912. 13. évkönyve 334—39. l. [EPhK. 283. l.]
- 2276a. *Endrei G.* A papiruszok világából. 1912. — Ism. Czebe Gyula.
- 2276b. *Didaskaleion.* 1912. — Ism. Révay József. EPhK. 56. l.
2277. *Fehrle, Eugen.* Die kultische Keuschheit im Altertum. 1910. — Ism. Marót Károly. EPhK. 770—772. l.
2278. *Fogarasi Albert.* A lyceumok és felolvasások eredete. Erdélyi Lapok 10—12. sz.
2279. *Förster, Richard.* Das Erbe der Antike. 1911. — Ism. Braun Soma. EPhK. 625. l.

2280. *Hekler Antal*. Görög és római arcképszobrászat. Budapest, 1913. (4-r. L, 340 l.)
2281. *Kováts Alajos*. Az ókori nevelés eszményei. Budapest, 1913. Kókai L. (8-r. 68 l.) 1 kor. — Ism. Erdős Géza. Polgárisk. Közl. 607. l. — Dr. Ferentzy. Népoktatás 435. l. — Balanyi György. Magy. Kultura 407. l. — Szelényi Ödön. Protest. Szemle 593. l. — Horváth. Uj Élet 1158. l.
2282. *Kromayer, J. u. Veith, G.* Antike Schlachtfelder. I., II. Abt. 1912. — Ism. Téglás Gábor. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 518. l.
2283. *Láng Margit dr.* Ókori fürdő- és gyógyítóhelyek. Budap. Hirl. 153. sz.
2284. *Lang Rikárd*. Skutsch Ferencz. EPhK. 202—204. l.

2. Görög történet és regisegek.

2285. *Berzeviczy, Albert de*. Impressions de Grèce. Revue de Hongrie. VI. 17—43., 173—192., 257—274., 417—430., XII. 93—108., 256—272. l.
2286. *Berzeviczy Albert*. Görögországi utirajzok. Budap. Szemle 153. köt. 1—22., 177—206. l. 154. köt. 1—28. 321—337. l.
2287. *Caird*. Die Entwicklung der Theologie in der griechischen Philosophie. Übers. v. Willmann. 1910. — Ism. Sz. M. Protest. Szemle 527—529. l.
2288. *Erdős Tivadar*. Görögországi tanulmányutam. 1912. — Ism. Z. E. Magy. Középiskola 52. l.
2289. *Fuss, Misch*. Anmerkungen zur griechischen Religionsgeschichte. (Mitteilg. d. Professorenvereins d. ev. Mittelschulen A. B. Hermannstadt. 6.) [268—270. l.]
2290. *Gabnay Ferencz (Hathalmi)*. Antik-görög hajviseletek. Uránia
2291. *Heinlein István*. Görög történeti problémák. Tört. Szemle 31—58., 161—197. l.
2292. *Heinlein István*. Ionia gazdasági hanyatlása és az Ion lázadás. Tört. Szemle 481—493. l.
2293. *Heinlein, Stefan*. Die Anfänge des Freiheitskampfes der Griechen gegen die Persen. Ung. Rundschau 437—454. l.
2294. *Heisenberg, A.* Der Philhellenismus einst u. jetzt. 1913. — Ism. P. V. EPhK. 706. l. [432. l.]
2295. *Hittich Ödön*. Epidauros. 1912. Ism. Láng Nándor. EPhK.
2296. *Konrád Ferencz*. A régi görögök lakomái. 1012. — Ism. Hittich Ödön. EPhK. 281. l.
2297. *Lamer, H.* Griechische Kultur. — Ism. dr. Endrei Gerzson. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 989—991. l.
2298. *Lampros, Sp. P.* *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*. Tom. VI. Athén, 1908. — Ism. Dercsényi Mórócz. Tört. Szemle 425—439. l.
2299. *Láng Margit*. A delphii ásátások legújabb eredményei. Tört. Szemle 460—464. l.
2300. *Láng Margit*. A görög nő jogi és társadalmi helyzete az ó-korban. Tört. Szemle 494—509. l.
2301. *Láng Nándor*. Kréta és Hellas. (Kivonat.) Akad. Értes. 5—15. l.
2302. *Lázár István*. A görög képző-művészetről. Közérdek (N.-Enyed) 17—18. sz.

2303. *Maléter István*. Az athéni demokrácia. I. rész. Az athéni demokrácia kialakulása. Eperjes, 1913. Révai S. (8-r. VIII, 189 l.) 5 kor.
2304. *Nachmanson, Ernst*. Historische attische Inschriften. 1913. — Ism. Hornyánszky Gyula. EPhK. 761. l.
2305. *Nilsson, M. P.* Die Grundlagen des spartanischen Lebens. 1912. — Ism. Huszadik Század 27. köt. 256. l.
2306. *Pataký Arnold*. Lysanias tetrarche neve egy újabb abilai feliratou. Hittud. Folyóir. 126—130. l.
2307. *Pintér Lajos*. Egy IV. századbéli attikai szónok válogatott beszédeinek magyarázása jogi szempontból. Besztercebányai k. kath. főgimn. 1912 13. értes. 3—22. l.
2308. *Schmidt, Hubert*. Trojanische Nachlese. I. 1912. — Ism. Bella Lajos. Arch. Értes. 452—454. l.
2309. *Tudeer, Lauri O. Th.* Die Tetradrachmenprägung von Syrakus. etc. 1913. — Ism. Ötvös Gábor. Numiz. Közl. 117. l.
2310. *Vay, Graf de Vaya*. Hellas einst und jetzt. Deutsche Revue sept.
2311. *Wünsch, Richard*. Aus einem griechischen Zauberpapyrus. 1911. — Ism. Endrei Gerzson. EPhK. 421. l.
2312. *Zimmern, Alfred E.* The greek commonwealth. Politics and economy in fifth-century Athens. 1911. — Ism. Huszad. Század 27. köt. 131. l.

3. Görög irodalomtörténet.

2313. *Darkó Jenő*. Bizánc utolsó történetírói. Budap. Szemle 155. köt. 423—435. l.
2314. *Hausrath, Aug. u. Marx, Aug.* Griechische Märchen. 1913. — Ism. dr. Eisler M. J. Pest. Lloyd 289. sz.
2315. *Heinemann, K.* Die klassische Dichtung der Griechen. 1912. — Ism. Weiszer Róbert. EPhK. 279. l.
2316. *Marót Károly*. Némajáték a görög eposzban. EPhK. 439—441. l.
2317. *Mutschmann, H.* Tendenz. Aufbau u. Quellen der Schrift vom Erhabenen. 1913. — Ism. Kallós Ede. EPhK. 772—775. l.
2318. *Pecz, Γουλιέλμος*. Συγκριτική τροπική τῆς ποιήσεως τῶν ἐγκρίτων χρόνων τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Οἱ τρόποι τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας, τοῦ Πινδάρου, Ἀισχύλου, Σοφοκλέους, Εὐριπίδου καὶ Ἀριστοφάνους ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποιητικὴν καὶ παραβαλλόμενοι πρὸς ἀλλήλους. Ἐν Βουδαπέστη, Ὀγγρική Ἐπιστημονική Ἀκαδημία, 1913. (8-r. 396, 1 l.) 8 K.
2319. *Pecz Vilmos*. A classicuskori görög költészet összehasonlító tropikája. EPhK. 569—580. l. (Külön is megjelent 8-r.)
2320. *Zivuska Jenő*. A filozófia története Thalestól Platonig. 1913. — Ism. Sikabonyi Antal. Magy. Figyelő III. 237—239. l.
2321. *Aischylos, Aischylos*. A perzsák. Ford. Rákosi Jenő. Először adták a Nemzeti Színházban nov. 1.
2322. *Aiszkülosz*. Heten Téba ellen. Tragédia. Ford. Rákosi Jenő. Először adták a Nemzeti Színházban apr. 24.
2323. *Kallós Ede*. Aiszkülosz. Budap. Hirl. 96. sz. — Lásd 2318. sz. a. is.

2324. **Anthologia.** Griechische Liebesgedichte. Übers. v. O. Kiefer. 1913. — Ism. dr. Eisler M. J. Pest. Lloyd 147. sz.
2325. **Kerekes, Παῦλος.** Οἱ τρόποι τῶν Ἀργοναυτικῶν τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ποικιλίην καὶ παραβαλλόμενοι πρὸς τοὺς τρόπους τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσειας. EPhK. 385—408. l. (Külön is megjelent 8-r. 26 l.)
2326. **Szilágyi Adolf.** Apollonius Rhodius «Argonautica»-ja. 1912. — Ism. Kerekes Pál. EPhK. 432. l.
2327. **Archilochos.** *Kallós Ede.* Megjegyzések és excursusok Archilochoshoz. I. 1911. — Ism. Hornyánszky Gyula. EPhK. 31—34. l.
2328. **Aristophanes.** *Süss, W.* Aristophanes u. die Nachwelt. 1911. — Ism. Huszti József. EPhK. 275—278. l. — Lásd 2318. sz. a. is.
2329. **Aristoteles.** *Aristotelis de anima lib. III.* Rec. A. Förster. 1912. — Onism. Ung. Rundschau 242—244. l.
2330. **Entz Géza, ifj. dr.** Aristoteles és a biológiai tengerkutatók kifejlődése a Földközi-tenger mentén. A Tenger 426—443. l. — Lásd 2861. sz. a. is. [ism. Századok 149. l.]
2331. **Aurelius M.** *Polgáry István.* Marcus Aurelius. 1912. — Rövid
2332. **Bacchylides.** *Gaal László.* Bacchylides hang- és alaktana. (Értekezések a kolozsv. tud. egyet. class. phil. seminariumából. 4. sz.) Karczag, 1913. Nagy és Tsa ny. (8-r. 73, 4 l.) — Lásd 2430. sz. a. is.
2333. **Szt. Bazil.** *Nagy szent Bazilnak* a bőjtről szóló első beszéde. Görögből ford. dr. Grigássy Gyula. Gör. Kath. Szemle 42. és köv. sz.
2334. **Bion.** *Weissberger Ede.* Smyrnai Bion. EPhK. 316—339. l. (Külön is Mészáros Ede névvel. 8-r. 25 l.)
2335. **Chalkondyles.** *Darkó Jenő.* Laonikos Chalkondyles újabb kéziratairól. EPhK. 644—666. l. (Kivonat. Akad. Értes. 101—109. l.)
2336. **Miskolczi Gyula.** Adatok Laonikos Chalkondyles életrajzához. Tört. Szemle 198—214. l. (Külön is megjelent. 8-r. 19 l.)
2337. **Diomedes.** *Lillge, F.* Komposition . . . der *Διομήδους Ἀριστεία.* 1911. — Ism. Marót Károly. EPhK. 618—620. l.
2338. **Euripides.** *Csengery János dr.* Euripides Medeája. Bevezetés az antik dráma-ciklus ötödik estjéhez. Kolozsv. Hirl. 36—37. sz.
2339. **Csengery János.** Bevezetés az antik dráma-ciklus hatodik estjéhez. Euripides Medeája és Kyklopja. Erdélyi Lapok 8. sz. — Lásd 2318., 2440. sz. a. is. [EPhK. 363—366. l.]
2340. **Heronidas.** *Németh Sándor.* Idyll-hatás Herondas mimusaiban.
2341. **Homeros.** *Homeros* Iliasa. Ford. Vértesy Jenő. Budapest, 1913. K lián. (8-r. 470 l.) 6 kor.
2342. **Homeros** Odysseiája. Ford. Kemenes (Kempff) József. (Magyar Könyvtár 705—710. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (16-r. 291 l.) 1 K 80 f.
2343. **Belzner, E.** Homerische Probleme. I II. 1911/12. — Ism. Marót Károly. EPhK. 691—696. l.
2344. **C. T.** Iliada premiată de Academia română. Luceafărul 512. l. (Murnu fordítása.)

2345. *Finsler, G.* Homer in der Neuzeit. 1912. — Ism. Marót Károly. EPhK. 125. l.
2346. *Helle F. Hugó.* A halottégetés homerosi adatai. EPhK. 742—747. l.
2347. *Kemenes Illés.* A Homeros előtti költészet nyomai az Iliasban és Odysseiában. Pannonhalmi főisk. 1912/13. évkönyve 208—255. l.
2348. *Marót Károly.* Homerus comparatus. EPhK. 23—31., 91—103. l.
2349. *Rothe, C.* Der augenblickliche Stand d. homer. Frage. 1912. — Ism. Marót Károly. EPhK. 280. l.
2350. *Isidoros. Isidori, H.* etymologiarum lib. XX. Recogn. W. M. Lindsay. 1911. — Ism. Révay József. EPhK. 40—42. l.
2351. *Menandros. Menandros* vígjátékainak töredékeiből. Ford. Bielek Dezső. 1912. — Ism. Kempf József. EPhK. 429—431. l.
2352. *Philostratos. Mezey Sándor dr.* Az id. Philostratos Eikones-e. 1912. — Ism. Csermelyi Sándor. EPhK. 431. l.
2353. *Pindaros. Pindar.* Siegeslieder. Übertragen von K. A. Boethke. 1913. — Ism. R. Pest. Lloyd 71. sz.
2354. *Pecz, Wilhelm.* Pindars Tropen. Ungar. Rundschau 706—708. l. — Lásd 2318. sz. a. is.
2355. *Platon. Platon* válogatott művei. I. kötet. Gorgias, Philebos. Görögből fordította s bevezetéssel ellátta Péterfy Jenő. 2. kiadás. (Filozófiai Írók Tára. X.) Budapest, 1913. Franklin-T. (8-r. 210 l.) 4 K.
2356. *Platon* válogatott művei. II. kötet. Euthyphron. Sokrates védekezése. Kriton. Phaidon. Görögből fordította, bevezetéssel ellátta dr. Gyomlay Gyula. 2. kiadás. (Filozófiai Írók Tára XI. köt.) Budapest, 1913. Franklin T. (8-r. 184 l.) 3 K 60 f.
2357. *Bessenyei Lajos dr.* Vázlat Platon Symposionjának tartalmáról. Debreczeni ref. főgimn. 1912/13. értes. 3—18. l. — Lásd 1819. sz. a. is.
2358. *Plutarchos. Hirzel, Rudolf.* Plutarch. 1912. — Ism. Huszti József, EPhK. 423. l.
2359. *Romanos. Horváth Endre.* Romanos veterum melodorum princeps. Budapest, 1913. Németh J. (8-r. 64 l.)
2360. *Sappho. Sappho* éneke. Ford. Doby Andor. A Cél 30. l.
2361. *Sophokles. Bódiss Jusztin dr.* Oedipus tragikumája. Magyaróvár, 1913. (8-r. 22 l.) — Lásd Győri Hirl. 68. sz.
2362. *Moravcsik Gyula.* Sophokles szatir-drámája. (A Lauchstedter Theaterverein előadása 1913. jun. 20.) Vasárn. Ujs. 39. sz. — Lásd 2318. sz. a. is.
2363. *Tragici. Tragicorum* græcorum fragmenta. Recogn. A. S. Hunt Oxonii, 1912. — Ism. Moravcsik Gyula. EPhK. 348—352. l.

4. Nyelvészet.

2364. *Benigny Gyula.* A jelentésváltozás egy faja a görögben. EPhK. 154—170. l.
2365. *Kieckers, E.* Die Stellung des Verbs im Griechischen u. in den verwandten Sprachen. 1911. — Ism. Benigny Gyula. EPhK 623. l.

2366. *Niszler Teodór*. Az analógia és hatása a görög nyelvben. Budapest, 1913. Elet ny. (8-r. 76 l.)
2367. *Pecz Vilmos*. Johannes Kalitsunakis és Czebe Gyula. EPhK. 139. l.
2368. *Pecz, Wilhelm*. Die Frage der Schriftsprache bei den heutigen Griechen. Ung. Rundschau 218—221. l.
2369. *Robertson, A. T.* Kurzgefasste Grammatik des neutestamentlichen Griechisch. 1911. — *Ism. dr. D. Gy.* Protest. Szemle 62. l.
2370. *Saliberos, M. I.* *Πρόχειρον ὁρθογραφικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*. 1913. — Rövid ism. Hadzsega Gyula. EPhK. 142. l.

Újgörög.

2371. Anthologia az újgörög nép költészetéből Száz görög dal. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Vértesy Dezső. Budapest, 1913. Franklin T. (8-r. 184 l.) 4 K. — *Ism.* Zibolen Endre. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 748. l. — Czebe Gyula. EPhK. 607—611. l. — Vasárn. Ujs. 10. sz.

Tankönyvek.

2372. *Erdős Tivadar*. Görög nyelvtan gimn. felső oszt. részére. 1912. — *Bír. dr. Láng Nándor*. Hivat. Közl. 3. sz. — Zibolen Endre. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 705. l.
2373. *Erdős Tivadar*. Görög olvasókönyv. I. rész. A gimnázium V. osztálya részére. Budapest. Athenæum. (8-r. 147 l.) 2 K 40 f. *Bír. dr. Alleram Gyula*. Hiv. Közl. 15. sz. — *Erdős T.* észrevétele U. o. 15. sz. — *dr. Alleram Gy.* megjegyzése. U. o. 15. sz. — Zibolen Endre. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 705. l.

5. Római történet és régiségek.

2374. *Aigrain, R.* Manuel d'épigraphie chrétienne. 1—2. Paris, 1912/13. — *Ism. dr. Zubriczky Aladár*. Kath. Szemle 344. l.
2375. *Bogár István*. A római nőnevelés. Pápai Jókai-kör évkönyve XIX. 16—22. l.
2376. *Colasanti Arduino*. A császári fórumok Rómában. Vasárn. Ujs. 45. sz.
2377. *Diehl, E.* Vulgärlateinische Inschriften. 1910. — *Ism.* Endrei Gerzson. EPhK. 46. l. — *Révay József*. Tycho. U. o. 206. l.
2378. *Diplomata*. Cæsar mint hadvezér. Pesti Hirl. 169—170. sz.
2379. *Domaszevski, Alfr. v.* Abhandlungen zur römischen Religion. 1909. — *Ism.* Téglás Gábor. Tört. Szemle 422—425. l.
2380. *Ferrero*. Róma nagysága és hanyatlása. I. kötet. A világhódító Róma. Ford. Lakatos László II. Julius Cæsar III. köt. A római-köz-társaság bukása. Ford. Lendvai István. (Világkönyvtár 22—24. köt.) Budapest, 1913. Révai testv. (6-r. 447, 310, 340 l.) 5 K 70 f.
2381. *Ferrero, Guglielmo*. A Cæsarok hitvesei. Fordította Sebestyén Károlyné. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 216 l.) 3 K. — *Ism.* Lukácsy István. Egyh. Közl. 51. sz.
2382. *Fischer, G.* Ueber einen grösseren . . . Fund römischer Familienendare. 1912. — *Ism.* Gohl Ödön. EPhK. 282. l.

2383. *Frank, Tenney.* A chapter in the story of roman Imperialism. Ism. Heinlein István. Tört. Szemle 132. l.
2384. *Gasparetz Géza Elemér dr.* Festési eljárások római provinciális domborműveken. Arch. Értes. 21 27. l.
2385. *Hampel József.* Kutatások Rómában és Itáliában az 1912. évben. Arch. Értes. 117 122. l. [711—714. l.]
2386. *Helle F. Hugó.* Adatok az Agrippa-mese eredetéhez. EPhK.
2387. *K. gy.* Délfranciaország római emlékei. Vasárn. Ujs. 18. sz.
2388. *Kluge, Th.* Der Mithraskult. 1911. — Ism. dr. Zubriczky Aladár. Religio 5. sz.
2389. *Láng Margit.* Pompéji ásatások. EPhK. 632—634. l.
2390. *Meyer, P. M.* Die Libelli aus der decianischen Christenverfolgung. 1910. — Ism. Révay József. Tört. Szemle 594—597. l.
2391. *Patai József dr.* Római jegyzetek. Mult és Jövő 362—366., 408—414. l.
2392. *Putaky Arnold dr.* Gallio proconsul. Hittud. Folyóir. 272—275 l.
2393. *Ph.* Temetési szokások és szertartások a rómaiaknál. Kalazantinum. 18. évf. 85 88. l.
2394. *Putnoky Miklós.* Pompeji és a római élet. («Uránia» magy. tud. egyl. népszerű tudományos felolvasások. 17.) Budapest. 1913. Hornyánszky ny. (8-r. 20 l.)
2395. *Réthey Ferenc dr.* A római rabszolgaság kérdése. Kecskemét, Szél N. ny. 1913. (8-r. 77 l.)
2396. *Révay József.* A palatinusi fészület. EPhK. 12 23. l.
2397. *Révay József.* Nemzetközi archæologiai congressus Rómában. Tört. Szemle 312—317. l. [Pest. Journ. 147. sz.]
2398. *Schmidt, Dr. Martin.* Eine Frauenbewegung im antiken Rom.
2399. *Schoenaich, Dr. Gust.* Die Libelli u ihre Bedeutung für die Christenverfolgung des Kaiser Decius. 1910. — Ism. Révay József. Tört. Szemle 594—597. l.
2400. *Schuller, Hermann.* Römische Altertumskunde und Literaturgeschichte im Gymnasialunterricht. (Mitteil.d. Professorenvereins d. ev. Mittelschulen A. B. Hermannstadt 6.)
2401. *Stöhr Géza Ker. János.* A legújabb archæologiai ásatások a Szentföldön. Religio 5—13. sz.
2402. *Stöhr Géza Ker. János.* Archæologiai séták az örök városban. Alkotmány 335. sz.
2403. *Szentirmai Imre dr.* Atticus. Uránia 481—485. l.
2404. Újabb ásatások a római Palatin-hegyen. Vasárn. Ujs. 37. sz.

6. Római irodalomtörténet.

2405. *Bardenhewer, O.* Geschichte der altchristlichen Literatur. III. Bd. 1912. — Ism. Révay József. EPhK. 614—618. l.
2406. *Jordan, Hermann.* Geschichte der altchristl. Literatur. 1911. — Ism. Révay József. EPhK 120—122. l.
2407. *Terzaghi, Nicola.* Fabula. I. Ism. Huszti József. EPhK. 698. l.
2408. *Ammianus. Horváth István.* Ammianus Marcellinus forrásai stb. — Ism. Századok 307. l.
2409. *Apuleius. Braun Soma.* Apuleius tanulmányok. Budapest, 1913. Franklin-ny. (8-r. 39 l.)

2410. *Braun Soma*. Pseudo Apuleius «Aselepius»-a. EPhK. 240—247. 1.
2411. *Reitzenstein, R.* Das Märchen von Amor u. Psyche bei Apuleius. 1912. — Ism. Braun Soma. EPhK. 49—51. 1.
2412. *Rathke, Arthur*. De Apulei . . . de deo Socratis libello 1911. — Ism. Braun Soma. EPhK. 354—356. 1.
2413. *Cicero*. *Cicero de imperio Gn. Pompei*. (De lege Manilia.) Pro P. Sulla, Pro P. Sestio. I. füzet. (De imp. Pomp. I—XXII.) Ford. és magyarázta dr. Némethy Géza. 8. kiad. II. füz. (De imp. Pomp. végig; Sulla I—XX.) 3. kiadás. (Tanulók könyvtára 33. füz.) Budapest, 1913. Athenæum (1—128. l.) 1 K 40 f.
2414. *Popsioru Marius*. Cicero politikai iratai. Bölcsészetdoctori értekezés. Budapest, 1913. (8 r. 88 l., 1 lev.)
2415. *Zielinsky, Th.* Cicero im Wandel der Jahrhunderte. 1912. — Ism. v. Protest. Szemle 59. l.
2416. *Festus. Festi (S. Pompei)* de verborum significatu quæ supersunt. Ed. W. M. Lindsay. Lipsiæ, 1913. — Ism. Némethy Géza. EPhK. 687. 1. [U. o. 42—44. 1.
2417. *Fulgentius. Friebel, O.* Fulgentius. 1911. — Ism. Révay József
2418. *Horatius. Horatius ódái és epodosai*. II. füzet. (I. 35., III. 3.) Ford. és magyarázta Dávid István. 4. kiadás. (Tanulók könyvtára 17.) Budapest, 1913. Athenæum. (16-r. 65—128 l.) 70 fill.
2419. *Horatius* epistolái. I. füzet. (I. könyv 1—14.) Ford. és magyarázta dr. Boros Gábor. 2. kiadás. (Tanulók könyvtára 66. füz.) Budapest, 1913. Athenæum. (16-r. 1—64 l.) 70 fill.
2420. *Horatius*. Egyszerűség. (Nem kell ide perzsa pompa.) — Ford. Liticen. Alkotmány 153. sz.
2421. *Horatius*. 1. Ének a századik évfordulója. (Carmen Sæculare.) Ford. Senior. Kalazantinum. 18. évf. 34—36. l. — 2. Melpoménehez. (Carm. III. 30.) U. o. 49. l. — 3. Hiúságok hiúsága. (Carm. III. 1.) U. o. 132. l.
2422. *Horáciusz*. 1. Taliárkhoz. (I. 9.) — 2. Leukonoéhez. (I. 11.) — 3. Delluszhoz. (II. 3.) — 4. Hirpinuszhoz. (II. 11.) — 5. Posztumuszhoz. (II. 15.) — 6. Váruszhoz. (I. 18.) Ford. ss. Budap. Hirl. 71. sz.
2423. *Horatius ódái és epodosai*. Fordította ifj. Szász Béla. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1913. Franklin-T. (8-r. 293 l.) 4 K. — Ism. Székely István. Élet 50. sz. — Vasárn. Ujs. 48. sz.
2424. *Horatius*. Ódák. IV. k. 7. ó. (Torquatushoz.) Ford. Szemkő Aladár. Élet 15. sz.
2425. *Braun Soma*. Horatius philosophiájáról. Athenæum III. 60—85. l. (Külön is megjelent. 8 r.)
2426. *Dera, Gyorgye*. Kvint Horácije Flak. Život i pesnický mu motrovni. Novi Sad. 1913. G. Ivković. (8-r. 176, 1 l.)
2427. *Dera, Dr. Gyorgye*. Horácijeve misli o pesništvu. Letopis Matice srpske 293. knj. 53—63. l.
2428. Horáciusz villája. Vasárn. Ujs. 27. sz.
2429. *Kohler, Paul*. Epikur und Stoa bei Horaz. 1911. — Ism. Braun Soma. EPhK. 425. l.
2430. *Módi Mihály*. Horatius és Bacchylides. (Értekezések a kolozsv. tud. egyet. class. philol. szemináriumából. 2. sz.) Kolozsvár, 1913. Ajtai-ny. (8-r. 46, 1 l.)

2431. **Ovidius.** *Némethy, Geyza.* Commentarius exegeticus ad Ovidii Tristia. Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 137 l.) 3 K. — Ism. Hegedűs István. EPhK. 600—605. l.
2432. *Némethy Géza.* Új commentar Ovidius Tristia-jához. (Kivonat.) Akad. Értes. 157—159. l.
2433. *Serédi Lajos dr.* Ovidius és naptára. Budap. ág. ev. főgimn. 1912/13. értes. 9—63. l. (Külön is megjelent. 8-r. 55 l.) — Ism. Vasárn. Ujs. 27. sz.
2434. **Petronius.** *Petronii Saturae et liber Priapæorum.* Ed. F. v. Buecheler. 1912. — Ism. Révay József. EPhK. 357. l.
2435. *Révai József.* Hamis Petronius-szövegek. EPhK. 217—226. l.
2436. *Révai József.* Petronius Satyricon jának színhelye. EPhK. 286. l.
2437. **Propertius.** *Rácz Jenő.* A mythologiai díszítés Propertiusnál. Hajduböszörményi ref. főgimn. 1912/13. értes. 3—28. l.
2438. **Quintilianus.** *Quintilianus, M. Fabius* — szónoklattana tizenkét könyvben. I. kötet: I VI. könyv. Bonnell és részben Rademacher szövege szerint fordította Prácer Albert. (Görög és latin remekírók.) Budapest, 1913. Franklin-T. (8-r. 553 l.) 6 K.
2439. **Rutilius.** *Révay József.* Rutilius Namatianus. EPhK. 357. l.
2440. **Seneca.** *Dengyel Lajos.* Seneca viszonya Euripideshez. (Értekezések a kolozsv. tud. egy. class. philol. szemináriumából, 3. sz.) Kolozsvár, 1913. Ajtai-ny. (4-r. 56 l.)
2441. **Terentius.** *Husztai József.* A Heautontimorumenos prologusához. EPhK. 180—184. l. — Révay József. U. o. 783—785. l. — Lásd 2941. sz. a. is.
2442. **Vergilius.** *Vergilius* Aeneise. I. füzet (I. 1—756. vers.) Ford. és magyarázta Dávid István. 5. jav. kiadás. (Tanulók könyvtára 22. füz.) Budapest, 1913. Athenæum. (16-r. 1—64. l.) 70 áll.
2443. **Vergilius.** *Silenus.* (-6-ik pásztorkölteménye.) Ford. Gál Zoltán. Budap. Hirl. 304. sz.
2444. *Gulyás József dr.* Vergilius jelzői. Sárospatak, 1913. Dani és Fischer-ny. (8 r. 65 l.) 1 kor.

7. Nyelvészet.

2445. **Epitome Thesauri Latini.** Ed. Fr. Vollmer. 1912. — Ism. Benigny Gyula. Nyelvtudomány IV. 240. l.
2446. *Gerencs Szal. Ferenc.* A Cippus Abellianus. Osk nyelvtörténeti tanulmány. Budapest, 1913. Franklin-ny. (8-r. 127 l.)
2447. *Gyomlay Gyula.* Az úgynevezett igeidők elméletéhez. Nyelvt. Közl. 42. köt. 288—309. l. (Eleje a múlt évi folyamatban.)
2448. *Komoczy Gáspár.* Idők, actiók stb. 1912. — Ism. Gyomlay Gyula. EPhK. 258—271. l. — Komoczy válasza. U. o. 366—371. l. — Gyomlay viszonválasza. U. o. 445—448. l. — Erdélyi Lajos. Nyelvőr 270. l.
2449. **Margalits, Eduardus.** Sententiæ in classicis latinis. III. Oratores, philosophi. Budapestini, 1913. Rényi K. (8-r. 287 l.) 4 K. — Ism. D. Könyvtári Szemle 6. sz. — Lzr. Pest. Lloyd 189. sz.
2450. **Quintus.** A latin és egyéb. Az Ujság 237. sz.

2451. *Schneider, N.* De verbi in lingua latina collocatione. 1912. — Ism. Benigny Gyula. EPhK. 623. 1.
 2452. *Schramm, Franz.* Sprachliches zur lex Salica. 1911. — Ism. Zuber Marianne. EPhK. 699—702. 1.
 2453. *Werner, Jak.* Lateinische Sprichwörter des Mittelalters. 1912. — Ism. Révay József EPhK. 347. 1.

Újlatin.

2454. *Fogel, Joseph.* Bohuslav Lobkovic v. Harištejn unter den Humanisten Ungarns. Ungar. Rundschau 937 945. 1.
 2455. *Hegedüs István.* Legrégibb magyartárgyú latin költemény. Irodalomtört. 505—517. 1. (Planctus destructionis regni Hungariae per Tartaros és ennek fordítását közli.)
 2456. *Hegedüs István.* Janus Pannoninus vallásos költeményei. (Kivonat.) Akad. Értes. 159—172. 1.
 2457. *Hóman Bálint.* Pótlék a magyarországi latinság szótárához. Századok 67—71. 1.
 2458. *Závodszy Levente.* Symbolæ ad supplementum glossarii mediæ et infimæ latinitatis Regni Hungariæ III. EPhK. 724 729. 1.

8. Tankönyvek.

2459. *Bagossy, Bartholomæus.* Parva grammatica latina bilinguis in usum I. et II. classico gymnastorum iterum edita. Kétnyelvű kis latin grammatika. Szatmár-Németi, Pázmány-sajtó, 1913. (8-r. 87 l.) 1 K 40 f.
 2460. *Fodor Gyula dr. és Székely István dr.* Grammatica Sexti. Latin nyelvtan. Budapest, 1913. Sz. Ist.-T. (8-r. 174 l.) 2 K 20 f. — Bir. dr. Schmidt József. Hivat. Közl. 18. sz.
 2461. *Geréb József és Wirth Gyula.* Kis latin nyelvkönyv. Atkinson H. W. és Pearce J. W. E. latin olvasókönyve alapján ... szerkesztette Geréb József és Morvay Győző. A 2. kiadást átdolgozta ... Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. VIII, 420 l.) 2 K. 40 fill.
 2462. *Gulyás István és Schuster Alfréd.* Latin nyelvkönyv gimnáziumok III. osztálya számára. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 240 l.) 3 K 20 f. — Bir. dr. Láng Nándor. Hivat. Közl. 23. sz.
 2463. *Gyárfás Tihamér.* Latin olvasmányok. Segédkönyv iskolai és magánhasználatra. I. rész. Bibliai történetek és közmondások. Brassó, 1913. (8-r.) 1 kor. — Bir. Timár Pál. Hivat. Közl. 21. sz.
 2464. *Kisparti János és dr. Vass Bertalan.* Latin nyelvtan gimnáziumok I. és II. osztálya számára. Budapest, 1913. Franklin-T. (8-r. 122 l.) 1 K. 60 f. — Bir. dr. Finály Gábor. Hivat. Közl. 13. sz.
 2465. *Molnár Ervin.* Latin nyelvtan (II. rész: Mondattan.) és gyakorlókönyv. A középiskolák III. és IV. osztálya számára. 2. kiadás. Budapest, 1913. Sz. István-T. (8-r. 218 l.) 2 K 80 f.
 2466. *Pirchala Imre.* Latin nyelvtan gimnáziumok számára. 13. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 192 l.) 2 kor.

2467. *Solty Kornél*. Latin nyelvtan gyakorlatokkal. (Ismeretek tára 3. sz.) Budapest. (1913.) Rényi K. (8-r. 76 l.) 1 K.

9. Magyarországi régészet.

2468. *Alapi Gyula dr.* A környei római sírlelet. Múz. Kvt. Értes. 36 40. l.
2469. *Bella Lajos*. Római feliratos kőről Sopronban. Arch. Értes. 56. l.
2470. *Buday Árpád dr.* Ampelumi vonatkozások. Erd. Múz.-Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve 150—161. l.
2471. *Buday Árpád dr.* Kiadatlan római feliratos emlékek. Dolgoz. az erd. nemz. múz. érem-tárából 94—102. l. — Francziául. 103—108. l.
2472. *Buday Árpád dr.* Római villák Erdélyben. U. o. 109—154. l. Francziául: U. o. 155—165. l.
2473. *Buday Árpád dr.* A bácsbodrogyvármegyei római sánczok. U. o. 18—78. l. Francziául. U. o. 79—93. l.
2474. *Buday Árpád és János Béla*. Rómaikori szórványos leletek Erdélyből. U. o. 252—261. l. Francziául. U. o. 262—264. l.
2475. *Cserni Béla dr.* Római ásatások Gyulafehérvár területén. Erd. Múz.-Egyl. VII. vándorgyűlés emlékkönyve 45—57. l.
2476. *Cserni Béla dr.* Jelentés a Colonia Apulensis területén 1911-ben végzett ásatásokról. Múz. Könyvt. Értes. VI. évf. (Külön is 8-r. 36 hasáb.) — Ism. Téglás Gábor. Századok 620. l.
2477. *Cserni Béla dr.* Az alsófehérmegyei történelmi, régészeti és természettudományi egyesület muzeális működéséről. Arch. Értes. 382—387. l.
2478. *Darnay Kálmán (Szentmártoni)*. Somlyói szobrocška a régibb vaskorból. U. o. 408—411. l.
2479. *Dornyay Béla dr.* A tatai Hadnagykút római feliratos köve. «Komárom» 143—148. l. és Tata-Tóváros 38. sz.
2480. *Finály Gábor (dr. Kendi)*. Forma partium imperii Romani intra fines regni Hungariae. 1911. — Ism. dr. Buday Árpád. Dolgozatok az erd. nemz. múz. éremtárából 226—231. l. — dr. Láng Nándor. Múz. Könyvt. Értes. 70—72. l.
2481. *Gaspáretz Géza Elemér dr.* Régi római rajz- és írószerek a M. Nemzeti Múzeumban és az Aquincumi Múzeumban. Arch. Értes. 340—347. l. [104—108. l.]
2482. *Gohl Odön dr.* A nagyberki római éremlelet. Numiz. Közl.
2483. *Gubitzka Kálmán*. Tájékoztató a római régiségekről. Bács-Bodrog vm. Tört. Társ. Évkönyve 87—161. l.
2484. *Hekler Antal*. Adatok a Fejérváry—Pulszky-gyűjtemény sorsához. Arch. Értes. 460—465. l.
2485. *Hekler Antal*. Római bronzemlékek a Nemzeti Múzeumban. U. o. 210—231. l. [U. o. 277—279. l.]
2486. *Hekler Antal*. Venus Victrix szobra a Nemzeti Múzeumban.
2487. *Hekler Antal*. Antik szoborgyűjtemény a Szépművészeti Múzeumban. Az Ujság 107. sz. [Értes. 77. l.]
2488. *Janicsek József dr.* Bronzkés Prószékről. (Liptó m.) Arch.
2489. *Jankó László*. Néhány archæologiai adat Pápa város környékéről. U. o. 60—70. l.

2490. *Jánó Béla*. Római pénzlelet Lozsádon. (Hunyad vm.) Numiz. Közl. 114. l.
2491. *k—t*. Veszprém megyében feltárt második Aquincum. Építő Ipar. 20. sz. (Balácai ásatások.)
2492. *Láng Margit dr.* Pannoniai városok. Budapest. Hirl. 100. sz.
2493. *Marosi Arnold.* Óskori és római adatok Fejérvármegyéből. Múz. Kvt. Értes. 189—196. l.
2494. *Martian, J.* Archäologisch-prähistorisches Repertorium f. Siebenbürgen. 1909. — Ism. Auner M. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 89—94. l.
2495. *Márton Lajos dr.* A magyarhoni fibulák osztályozása. Arch. Értes. 141—159., 195—209., 327—340. l.
2496. *Miske Kálmán dr.* Bronzkori typologia. U. o. 8—24. l. (Eleje a múlt évi folyamban.)
2497. *Orosz Endre.* Római kútról Apahidán. Arch. Értes. 76. l.
2498. *Orosz Endre.* Római éremleletek a Kis-Szamos völgyéből. Numiz. Közl. 115. l. [Értes. 81—122. l.]
2499. *Roska Márton dr.* Ásatás a perjámosi sánczhalmon. Múz. Kvt. 2500. *Schmidt Tibolt.* Sarmizegethusa-ma. Vasárn. Ujs. 44. sz.
2501. (*STG.*) Római-kori cserép adónyugták. Egyh. Közöny 46. sz.
2502. *Supka Géza dr.* A százéves régiséggtár. Uj Élet 534—542., 686—697. l.
2503. *Szeghalmi Gyula.* Ásatás a szeghalmi Kovácshalomban. Arch. Értes. 37—52., 123—141. l.
2504. *Téglás Gábor.* Potaissa (Torda) bányapolgárságának háztartási emlékeiből. Bányász. Kohász. Lapok 56. köt. 22—28. l.
2505. *Téglás Gábor.* Dácia aranybányászatának biztonsági szervezete. U. o. 56. köt. 357—370. l.
2506. *Téglás Gábor.* Dácia thermái. Aquæ (Kis-Kalán) és Germizara. (Gyógy.) Uránia 474—476. l.
2507. *Téglás Gábor.* Dácia emléktára. Budapest. Hirl. 171. sz.
2508. *Téglás Gábor.* Újabb adalék a legio XIII gemina és adiutrix prima daciai működésének történetéhez. Századok 152—155. l.
2509. *Téglás Gábor.* Erdélyi skytha tükrök. Arch. Értes. 318—327. l.
2510. *Téglás István.* A liskakúti római telepről. U. o. 57—60. l.
2511. *Tömörkény István.* Újabb leletekről a szegedi Múzeumban U. o. 70—76. l.
2512. *Tömörkény István.* Adatok az Alföld régészeti térképéhez. Múz. Kvt. Értes. 240—248. l.
2513. *Zoltai Lajos.* Ásatások a hortobágyi Porosháton. (Debreczeni Múzeum 1912. jelentés 56—66. l.)

IX. Germán nyelvek és irodalmak.

1. Német.

2514. Alte deutsche Legende. Herausg. v. R. Benz. 1913. — Dr. Eisler M. J. Pest. Lloyd 82. sz.
2515. *Asch Schalom.* Die Jüngsten. 1913. — Ism. Kázmér Ernő. Mult és Jövő 185—187. l. [200. sz.]
2516. *Atlas, Martin.* Titan. Roman. — Ism. Lázár Jenő. Pest. Lloyd

2517. *Bartsch, Rudolf Hans.* Die Geschichte von der Hannerl. etc. — Ism. A—t, F. Siebenb. Deutsch. Tagblatt 12058. sz. és Schässburg. Ztg. 97. sz. — *Ma. S. Pest.* Lloyd 259. sz.
2518. *Batos, Gustav, Frenssen.* (1863—1913.) Pesti Napló 259. sz.
2519. *Baum J. M.* Árva dal. Ford. Patai József. Mult és Jövő 63. l.
2520. *Baumbach.* 1. Kétszeres kárpótlás. Ford. Vázsonyi Izidor. Tapolczai Lapok 31. sz. — 2. A sibilla. U. o. 33. sz. — 3. Hét év mulva. — 4. Ha a madár torkoskodnék. U. o. 31. sz. — 5. A rózsza és a pintyóke. U. o. 42. sz. — 6. A rózsza és a gyöngyike. U. o. 43. sz. — 7. Jókedvű János. U. o. 45. sz. — 8. A muzsikus meg a púpja. U. o. 40. sz. — 9. Utazás a paradicsomba. U. o. 52. sz.
2521. *Bayer József.* Bauernfeld vígjátékai a magyar színpadon. EPhK. 1—12. l. — Németül Ung. Rundschau 230—241. l.
2522. *Bayer, Josef.* «Der Müller und sein Kind» in Ungarn. Ung. Rundschau 723—728. l.
2523. *Bayer, Josef.* Heinrich Becks Dramen auf der ungarischen Bühne. Ung. Rundschau 929. l.
2524. *Becker, Franz Karl.* Der geistliche Mai. — Ism. Balázs O. Pest. Lloyd 141. sz.
2525. *Berde Mária.* Baucányiné Baumberg Gabriella. 1912. — Ism. Gálos Rezső. Literar. Echo XV. 1305. l.
2526. *Bierbaum Otto J.* A nyomor háromkirályai. Ford. P. Pál Odön. Győri Hirl. 68. sz.
2527. *Birinszky Leó.* Bolondok tánca. Tragikomédia 3 felv. Ford. Herczeg Ferencz. Először adták a Nemzeti Színházban szept. 19.
2528. *Biró Izabella.* Miksa császár Weisskunigja és Teuerdankja a magyar történelem szempontjából. Budapest, 1913. Hornyánszky ny. (8-r. 36, 1 l.)
2529. *Blass, Ernst.* Die Strassen komme ich entlang gewelt. Gedichte. 1913 — Ism. Pick Otto. Pest. Lloyd 117. sz.
2530. *Bleyer Jakab.* Gottsched hazánkban. 1909. — Ism. Rác Lajos. Deutsch. Lit. Ztg. 15. sz. [U. o. 15. sz.]
2531. *Bleyer J.* Hazánk és a német philologia. 1910. — Ism. Rác L.
2532. *Böhm Dezső.* A Grimm-mesék. 1912. — Ism. Heinrich G. EPhK. 775—777. l. [VI. 2. 629—634. l.]
2533. *Brandsch, Dr. Heinr.* Simon Gottlieb Brandsch. Die Karpathen
2534. *Bulcke, Karl.* Der Kampf des Landrichters Kammacher. 1912. Ism. L. H. Pest. Lloyd 53. sz.
2535. *Chamisso.* Az orozslán arája. Ford. Stunda István. Sárosp. Ifj. Közl. 29. évf. 7. sz.
2536. *Csáki Richárd.* Honterus János német iratai. stb. 1912. — Rövid ism. Századok 306. l.
2537. *Dehmel Rikárd.* A hárfa. Ford. Oláh Gábor. Budap. Hirl. 71. sz.
2538. *Dehmel Richard.* A csendes város. Ford. Rózsa Ferenc. Pesti Napló 272. sz.
2539. *Dehmel Richard.* Aratódal. Ford. Träger Ernő. Erdélyi Lapok 9. sz.
2540. *Ehrenstein, Albert.* Oesterreichische Prosa. Pest. Lloyd 189. sz. (Weiss Ernő, Stoessl Otto, Graedener Hermann, Schauka. Richardról.) [(Holz Arno.)]
2541. *Erényi, Gustav.* Der Vater des Naturalismus. Pest. Lloyd 105. szl

2542. *Ernst, Paul.* Die Hochzeit. Novellen. 1913. — Ism. Eisler M. J. Pest. Lloyd 283. sz.
2543. *Eulenberg Herbert.* Ikarus és Daedalus Részlet — oratoriumából. Ford. Kosztolányi Dezső. Szabadgondolat 308. l.
2544. *Ewers, Ludw.* Frau Ingeborgs Liebesgarten. Roman. 1914. — Ism. Wolf Grete. Pest. Lloyd 248. sz.
2545. *Förster-Nietzsche, E.* Der junge Nietzsche. 1912. — Ism. Sas Andor. EPhK. 422. l.
2546. *Freksa, Friedrich.* Erwin Bernsteins theatralische Sendung. — Ism. Goth Ernő. Pest. Lloyd 88. sz.
2547. *Gábor Ignác.* Edda-dalok. 1911. — Ism. dr. Szelényi Ödön. Protest. Szemle 463. l.
2548. *Geibel.* Fáradtan. Ford. Lányi Géza. Debreczeni Szemle 44. sz.
2549. *Gienhart Fritz.* Esti fény. Ford. Mina János. Erdélyi Lapok 9. sz.
2550. *Glass, Max.* Giorgione. Roman. 1913. — Ism. Mautner Klara. Pest. Lloyd 301. sz. [Σ. Könyvszemle 78—83. l.]
2551. *Gnau, Hermann.* Die Zensur unter Joseph II. 1911. — Ism.
2552. *Godin, Amelie, Freiin v.* Aus dem Lande der Knechtschaft. Alban. Novellen. 1913. — Ism. Dr. P. Pest. Lloyd 195. sz.
2553. *Gönczy István.* Kotzebue és vígjátékíróink. Szatmár-Németi, 1913. Szabadsajtó ny. (8-r. 38 l., 1 lev.)
2554. *Goth, Ernst.* Der neue Sudermann. Pester Lloyd 11. sz.
2555. *Goethe, Goethe.* Faust II. rész. Mephisto az iskolában. Ford. Balogh Pál. Az Ujság 71. sz.
2556. *Goethe.* Mephisto az iskolában. (Faust II. rész.) Ford. Balogh Pál. Az Ujság 71. sz. — Homunkulusz születése. (Faust II. rész. 3. felv.) Pesti Hirl. 71. sz.
2557. *Goethe.* Legenda. Ford. Papp László. Debrec. Protest. Lap 46. sz.
2558. *Briefe aus der Goethezeit.* Aus dem Goethe-Zimmer d. Ung. Akademie d. Wiss. Mitgeteilt von Dr. Theodor Thienemann. Ung. Rundschau 823—858. l. (Külön is.)
2559. Ein Buch für unsere Frauen und Mädchen. Die Briefe der Frau Rat. Eine Blütenlese von Ad. Meschendörfer. Die Karpathen VI. 1. Halbj. 211—218. 245—252. i. (Goethe-levelek.)
2560. Ein Weihnachtsbrief des jungen Goethes an Kestner. Frankfurt 25. Dec. 1772. Die Karpathen VI. 1. Halbj. 162. l.
2561. *Bab, Julius.* Goethe als Philosoph. Pest. Lloyd 111. sz.
2562. *Balogh Pál.* A teljes «Fauszt.» Budap. Hirl. 71. sz.
2563. *Barabás Abel.* Mikor Goethe és Nietzsche kezdet fognak. Budap. Hirl. 190. sz.
2564. *Barabás, Abel v.* Frau v. Stein. Neues Pest. Journal 304. sz.
2565. *Bayer József.* Az első Faust-dráma a magyar színpadon. Irodalomtörténet 65—69. l. — Németül. Ung. Rundschau 490—493. l.
2566. *Chamberlain, H. St.* Goethe. — Ism. Fuhrmann J. Neues Pest. Journ. 78. sz. — Sas Andor. EPhK. 688—691. l. — Meszlény Richard. Die Grenzboten 10. sz.
2567. *Czeizel János.* Goethe és Kazinczy. 1912. — Ism. dr. Bittenbinder Miklós. Magy. Középisk. 91. l.
2568. *Leucy, Ernst.* Zur Sprache des alten Goethe. 1913. — Ism. Rubinyi Mózes. Nyelvtudomány IV. 318—320. l. — Dr. Turóczi-Trostler József. Pest. Lloyd 242. sz.

2569. *Maync, Harry.* Geschichte der deutschen Goethe-Biographie. 1914. — Ism. dr. Turóczy-Trostler J. Pest. Lloyd 289. sz.
2570. *Meszlény, R.* Neuere Goethe-Literatur. Die Grenzboten 39. sz.
2571. *Rexa Dezső.* Tizenkét illusztráció Fausthoz. Rajzolta Zichy Mihály. Magyarázó szövegét írta —. Budapest, 1913. Benkő Gy. (8 r. 51 l. 12 műmellékl.) 5 K.
2572. *Simmel, Georg.* Goethe. 1913. — Ism. Sas Andor. Huszad. Század 27. köt. 364–366. l. és EPhK. 688–691. l.
2573. *Szlávik Máttyás dr.* Faust és Jób. Protest. Szemle 298–312. l.
2574. *Sztrakoniczky Károly.* Goethe Weimarban. Élet 21. sz.
2575. *Vértesy Jenő.* Faust francziául. Budap. Szemle 154. köt. 145–148. l. (Vedel Emil fordításáról.)
2576. *Wagner József.* Goethe Faustjának zenei hatásairól, különös tekintettel az operára. Aradi főgimn. 1912 13. értes. 7–66 l. Külön is megjelent.
2577. *Wildner Ödön.* Goethe és a mai ember (Uj Élet könyvtára 4. sz.) Budapest, 1913. Rózsavölgyi. (8-r. 18 l.) 1 K. — Ism. dr. Révész Andor. Pest. Lloyd 289. sz.
2578. *Wildner Ödön.* Goethe és a mai ember. Uj Élet 849–864. l.
2579. *Zinkernagel, Fr.* Goethe u. Hebbel. 1911. — Ism. Révhegyi Rózi. EPhK. 198. l. — Lásd 2807. sz. a. is.
2580. *Gött, Emil.* Gesammelte Werke, Herausg. von R. Woerner. — Ism. Dr. Roth L. Pest. Lloyd 301. sz.
2581. *Gragger Robert.* A német kéziratok leltározása. EPhK. 366. l.
2582. *Grünwald Jenő.* Adalékok a «Rettungok» korához. 1912. — Ism. Heinrich Gusztáv. EPhK. 703. l. — Grünwald J. megjegyzése. U. o. 789. l.
2583. *Hajek Egon dr.* Az erdélyi szász regényirodalom a XIX. század közepén. (Német philologiai dolgozatok III.) Budapest, 1913. Pfeifer F. (8 r. 76, 1 l.) 2 K. 50 f.
2584. *Halm, Dr. Hans.* Volkstümliche Dichtung im XVII. Jahrhundert. I Matthias Abele. 1913. — Ism. Dr. Turóczy-Trostler J. Pest. Lloyd 71. sz.
2585. *Hartmann, August.* Historische Volkslieder u. Zeitgedichte. II. Bd. 1910. — Ism. Leffler Béla. Századok 294–299. l.
2586. *Hasenclerer, Walter.* Der Jüngling. 1913. — Ism. Pick Otto. Pest. Lloyd 224. sz. [G. F. Luceafărul 139. l.
2587. *Hauptmann, Gerhart.* Atlantis. 1912. — Ism.
2588. *Hauptmann Gerhart.* Részlet Festspiel-jéből. Pythia. Ford. Helvéth Géza Szabadgondolat 275. l.
2589. *Berde Mária.* Gerhart Hauptmann. Budap. Szemle 153. köt. 465–468. l. — Relle Pál. Világ jun. 15.
2590. *Karinthy Frigyes.* Gerhart Hauptmann Festspielje-körül. Szabadgondolat 276–278. l.
2591. *Klöss, Hermann.* Gerhart Hauptmann. Die Karpathen VI. 2. Halbj. 437–443. 470–475. l.
2592. *Pitroff Pál.* Hauptmann a drámáiban. Győr, 1913. Pannonia ny. (8-r. 13 l.) Lloyd 130. sz.
2593. *Stephani, Elsa.* Gerhart Hauptmanns Jahrhundertfestspiel. Pest.
2594. *Hausenstein, Wilhelm.* Der nackte Mensch. 1913. — Ism. dr. Lázár Béla. Pest. Lloyd 265. sz.

2595. *Hauser, Otto*. Der Roman des Auslandes. 1913. — Ism. Imre Sándor. Irodalomtört. 124. l.
2596. *Hebbel, Alfa*. Hebbel Frigyes. Budap. Hirl. 71. sz. — Dr. Eislér M. J. Neues Pest. Journ. 66. sz. — Barabás Ábel. Budap. Szemle 155. köt. 298—304. l. — Löwy Ernst. Pest. Lloyd 66. sz. — Bálint Lajos. Magy. Hirl. 67. sz.
2597. *Capesius, Bernhard*. Hebbels Leben. Die Karpathen VI. 1. Halbj. 364—368. l. — Meschendörfer. Ad. Hebbels Werke. U. o. 369—373. l. [Ztg. 340. sz.
2598. *Kopfstein, Sigmund*. Friedrich Hebbel in Pressburg. Pressb.
2599. *Walzel, O.* Friedrich Hebbel und seine Dramen. 1913. — Ism. Dr. Turóczi-Trostler J. Pest. Lloyd 82. sz.
2600. *Zimmermann, Paul S.* Der Dichter des «Nibelungen» (Friedr. Hebbel) Kaschau. Ztg. 142. sz. — Lásd 2579. sz. a. is.
2601. *Heine, Heine*. A sellők. Ford. Bodrog Pál. Aradi Közl. 69. sz.
2602. *Heinebl.* Milyen ékes arányokban... Ford. Endrődi Sándor. Hét 52. sz.
2603. *Heine*-fordítások. 1. A visszhang. 2. A hirnök. 3. A te fehér kis kezed. Ford. Fábry Sándor. Aradi Közl. 69. sz.
2604. *Heine Heinrich*. Donna Clara. Ford. Fleyner János. Mult és Jövő 302. l.
2605. *Heine* költeményeiből. 1. Ott a csendes tengerparton. 2. Sötét vitorlákkal vitorláz hajóm. 3. Olaj lovag. Ford. Gyökhegyi Jenő. Kőszegi Hétfői Hirl. 27. sz.
2606. *Heine*. Szívem — szívem! Ford. Márkus Sándor. Nemz. Iskola 50. sz.
2607. *Heine* költeményeiből. 1. Az éj viharos, felhős... 2. Mit keres e magányos könyecsepp... 3. Szívem oly nehéz... 4. Lantomon a hurokat már... 5. A mór király. Ford. Vargha Gyula. Budap. Szemle 154. köt. 131-135. l.
2608. *Heine*. 1. Ha elmerülök... 2. Ajkad piros... Ford. — más. Fejérmegv. Napló 45. sz.
2609. *Beyer, P.* Der junge Heine. 1911. Ism. Zuber Marianne EPhK. 127 l.
2610. *h.* Heine újabb művei. EPhK. 436. l.
2611. *Plotke, G. J.* Heinrich Heine als Dichter des Judenthums. 1913. — Ism. Dr. Bloch Henrik. Pest. Lloyd 248. sz.
2612. *Plotke, G. J. H.* Heine als Dichter des Judenthums. 1913. — Ism. Heinrich Gusztáv. Budap. Szemle 156. köt. 474—477. l.
2613. *Zendrini, Paola*. Heine in Italien. Pest. Lloyd 394. sz.
2614. *Heinrich Gusztáv*. Bíráló jelentés Antal Gézának Scheffel Ekkeardja fordításáról. Kisfaludy Társ. Évlapjai 47. köt. 225—226. l.
2615. *Heller, Leo*. Charon. Ford. Tráger Ernő. Erdélyi Lapok 9. sz.
2616. *Herder, h.* Herder munkái. EPhK. 705. l.
2617. *Kühnemann, Eugen*. Herder. 2. Aufl. München, 1913. — Ism. Dr. R. L. Pest. Lloyd 147. sz. [Lloyd 47. sz.
2618. *Herwegs* Werke. 1912. — Ism. dr. Turóczi-Trostler. J. Pest.
2619. *Hesse Hermann*. A fekete lovag. Ford. Vajthó László. Hét 9. sz.
2620. *Hippel, H. v.* Der unbekannte Gott. Roman. 1913. — Ism. Lantos Ilona. Pest. Lloyd 301. sz.
2621. *Hoffmann, Kamill*. Buch der Liebe. 1913. — Ism. Wertheimer Emanuel. Pest. Lloyd 189. sz.

2622. *Houben, H. H.* Jungdeutscher Sturm u. Drang. 1911. — Ism. Zuber Marianne EPhK. 47—49. l.
2623. *Huch, Rudolf.* Talion. Roman. 1913. — Ism. Goth Ernő. Pest. Lloyd 242. sz.
2624. *Hünich, Fr. A.* Das Fortleben des älteren Volksliedes im Kirchenliede des 17. Jahrhunderts. 1911. — Ism. Ss. Korr. Bl. Ver. sieb. Landesk. 40. l.
2625. *Isemann, Bern.* Lothringer Novellen. 1913. — Ism. Lantos Ilona. Pest. Lloyd 94. sz.
2626. *Jegerlehner, J.* Sagen u. Märchen aus dem Oberwallis. 1913. — Ism. dr. Schwarz Frigyes. Ethnogr. 305. l.
2627. *Kaczány Géza dr.* Osztrák költő hazánkban 1909-ben. Pesti Napló 59. sz. (Castelli Ign. Ferencz.)
2628. *Kaindl.* Auf den Spuren deutscher Lieder im Karpathenland. Ztg. f. Lit. Kunst u. Wiss. Beilage d. Hamburg. Korresp. No 15.
2629. *Kawerau, Siegfried.* Stefan George. Die Karpathen VI. 2. 646—651. l. [737—745. l.
2630. *Kawerau, Siegfried.* Rainer Marie Rilke. Die Karpathen VI. 2.
2631. *Kellermann, Kellermann, Bernhard.* Az alagút. — Ism. Vajda Ernő. Élet 29. sz. —ly. Uránia 506. l. — Vasárn. Ujs. 49. sz.
2632. *Kellermann, Bernhard.* Der Tunnel. 1913. — Ism. Goth Ernő. Pest. Lloyd 111. sz. — Igotus. Nyugat II. 192. l. — Kádár Gusztáv. Magyar Figyelő III. 60—64. l.
2633. *S. A. A «Tunnel» írója és a magyarok.* (Bernhard Kellermann levele. Magyarország 292. sz.)
2634. *Kleist, Herzog, Willh.* Heinrich von Kleist 1911. — Ism. Vajda Gyula. Budap. Szemle 156. köt. 153—158. l.
2635. *Lauret, René.* Henri de Kleist. 1912. — Ism. Vajda Gyula. Budap. Szemle 156. köt. 153—158. l.
2636. *Koch-Schicht, Luise.* Eines Lebens Lied. Roman. 1913. — Ism. Dr. R. O. Pest. Lloyd 41. sz. és A. O. U. o. 59. sz.
2637. *Königes, Michael.* Der hochwürdiger Herr. Drama. — Ism. dr. Frätschkes Hermann. Die Karpathen VI. 1. Halbj. 159. l.
2638. *Körner, Gábor Gyula dr.* Lant és kard. (Körner Theodor halálának 100-ik évfordulóján.) Hadügyi Szemle 1. sz.
2639. *Hermann, Wilhelm.* Zu Theodor Körners 100. Geburtstag. Repser Wochenblatt 35—36. sz.
2640. Lant és kard. (Körner Tivadar emlékezete.) Budap. Hirl. 201. sz.
2641. *Palóczi, L.* Theodor Körner. Neues Pest. Journ. 201. sz. — Stephani Elsa. Pest. Lloyd 201. sz. — Weber Arthur. Uránia 258—267. l.
2642. *Weber, Arthur.* Theodor Körners Braut. Ung. Rundschau 695. l.
2643. *Kosztolányi Dezső.* A jószág költője. (Franz Werfel portréja.) Élet 6. sz.
2644. *Kottov Hans.* Sztrájkol a gólya. Énekes vigj. 3 felv. Magyar színpadra alkalmazta Heltai Jenő. (Fővárosi színházak műsorá. 310—11. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 70 l.) 60 f.
2645. *Landsberger, A.* Millionäre. Roman. 1913. — Ism. L. H. Pest. Lloyd 248. sz.
2646. *Latzko, Andreas.* Der wilde Mann. Roman. 1913. — Ism. Tabery Géza. Nyugat I. 720. l. — St.-i E. Pest. Lloyd 11. sz.

2647. *Lenau, Lenau Miklós.* Don Juan. Drámai költemény, Ford. dr. Kövi József. (Olcso könyvtár 1721—22. sz.) Budapest, 1913. Franklin T. (16-r. 50 l.) 40 f.
2648. *Feleki Sándor.* Lenau anyja. Budap. Hirl. 304. sz.
2649. *Gragger, Robert.* Lenaus ungarische Sprachkenntnis. Ung. Rundschau 180—189. l.
2650. *Gragger, Robert.* Lenaus Schulzeugnisse. U. o. 487—490. l.
2651. *Gragger, Robert.* Lenaus Wohnhaus in Ofen (Buda.) U. o. 720—723. l.
2652. *Kacziány Géza dr.* Lenau, az örült. Alkotmány 71. sz.
2653. *Laban, Anton.* Schleifer und Lenau. Ung. Rundschau 930—936. l.
2654. *Müller-Guttenbrunn, Adam.* Nikolaus Lenaus Abstammung. Von der Heide I. 15. l. — Verstand Lenau Magyarisch? U. o. IV. 21 l.
2655. *Lessings Werke.* (Tempelverlag.) — Ism. *F. O. M. P. Lloyd* 94. sz.
2656. *Liliencron Detlev v. A te kezéd.* Ford. Binét Menyhért. Békéscsaba és Vid. 27. sz.
2657. *Liliencron Detlev v. Nyári éj.* Elet 32. sz.
2658. *Lissauer, Ernst.* 1813. Ein Zyklus. 1913. — Ism. Fontana O. M. Pest. Lloyd 59. sz.
2659. *Ludassy, Julius v.* Die trennende Brücke. Wiener Roman. 1913. — Ism. *M. Pest. Lloyd* 289. sz. [Lloyd 135. sz.
2660. *Ludwig, Max.* Das Reich. Roman. — Ism. Lantos Ilona. Pest.
2661. *Ludwig, Otto.* Sämtliche Werke I. 2. 1913. — Ism. *R. L. Pest. Lloyd* 65. sz.
2662. *Meschendorfer, Ad.* Otto Ludwig. (1813—1865.) Die Karpathen VI. 1. Halbj. 315—317. l.
2663. *Madelung, Aage.* Die Gezeichneten. Roman. 1913. — Ism. Goth Ernő. Pest. Lloyd 268. sz.
2664. *Mader, Wilhelm.* Ott messze túl... Ford. Szeremlei Szabó Lajos. Pesti Napló 187. sz.
2665. *Maderno, Alfred.* Karl Benenstein. Von der Heide VI. 1—3. l.
2666. *Mann, Mann, Thomas.* Der Tod in Venedig. Novelle. 1913. — Ism. Goth Ernő. Pest. Lloyd 76. sz. [III. 204. l.
2667. *Mann, Thomas.* Kröger Tonis. — Ism. Nagy Lajos. Nyugat
2668. *Lorsy, Ernst.* Thomas Mann. Pest. Lloyd 288. sz.
2669. *T. Halasi Ödön.* Thomas Mann. Világ 206. sz.
2670. *Meschendorfer, Ad.* Traugott Teutsch und die «Karpathen.» Die Karpathen VI. 2. 708—726. l.
2671. *Meier, Rudolf dr.* Ein deutsch-böhmischer Volksdichter. Von der Heide I. 16—18. l. (Günther Anton.)
2672. *Meyer, Conrad Ferd.* 1. A római kút. Ford. Kosztolányi Dezső. Elet 5. sz. — 2. Neszek éjjel. U. o. 25. sz.
2673. *Meyer, Richard.* Die deutsche Literatur des 19. Jahrhunderts. 1912. — Ism. Weisser Róbert. EPhK. 702. l.
2674. *Meyer, Rich.* Literarhistorische... Aufsätze. Berlin. — Ism. Verő Leó. EPhK. 353. l. [M. J. Pest. Lloyd 153. sz.
2675. *Michel, Wilhelm.* Friedrich Hölderlin. 1913. — Ism. dr. Eisler
2676. *Müller Hans.* A kürt. Ford. Rózsa Ferencz. Pesti Napló 304. sz.
2677. *Müller-Guttenbrunn, Adam.* Rosegger, der Waldschulmeister. Die Karpathen VI. 2. 670—672. l.

2678. Müller-Guttenbrunn. *Müller-Guttenbrunn*. Der grosse Schwabenzug. 1913. — Ism. K. A. Deutsche Bürger-Ztg. (N.-Szeben) 92. sz. — Nitsch Mathes. Pest. Lloyd 251. sz.
2679. Müller-Guttenbrunn, A. Es war einmal ein Bischof. Roman. 1912. — Ism. h. Ztschr. f. Bücherfreunde. IV. 8. sz. Beiblatt 296. l.
2680. Müller Guttenbrunn, Adam. Die Glocken der Heimat. — Ism. Kenedi Géza. Az Ujság 165. sz.
2681. Triebnigg, Ella. Adam Müller-Guttenbrunn und sein neues Buch. (Es war einmal ein Bischof.) Die Karpathen VI. 1. Halbj. 38—40. l.
2682. Nagy Lajos. Lohengrin, a miszticizmus lovagja. Elet 24. sz.
2683. Nietzsche Frigyes. 1. Uj tengerek felé. 2. Ne tudja senki. 3. A régi évek visszahívnak. Ford. Kodra Béla. Hét 40. sz.
2684. Novalis. *Gesztesi Gyula*. Novalis jegyese hazánkban. EPhK 140 l.
2685. Sass, Andreas. Julie von Charpentier in Ungarn. Ung. Rundschau 729—732. l.
2686. Nowak, Heinrich. Die tragische Gebärde. 1913. — Ism. Ady Endre. Nyugat II. 285. l. — Klein I. J. Pest. Lloyd 289. sz.
2687. Paulik János. Két szép énekünk történetéhez. Ösvény 300—311. l. (1. Életem napjaiban. 2. Mily nagy az Úr kegyelme-sége. Szerzője: Gellert Keresztély.)
2688. Perfall, Karl v. Seine erste Frau. Roman. 1913. — Ism. L. II. Pest. Lloyd 153. sz.
2689. Pétergál Henrik. Egy fejezet az újabb német regény történe-téből. 1912. — Ism. Bitter Illés. Magyar. Középiskola 240—242. l. — Gragger Róbert. EPhK. 188. l.
2691. Philologiai dolgozatok. Szerk. Gragger R. 1912. — Ism. Ger-manista. Nyelvőr 273—275. l.
2692. Platen, Gr. Aug. v. Briefwechsel. Herausg. v. L. v. Scheffler u. P. Bernstein. 1913. — Ism. dr. Turóczi-Trostler J. Pest. Lloyd 259. sz.
2693. Pniower Ottó. Dichtungen u. Dichter. — Ism. Dr. T. T. J. Pest. Lloyd 29. sz.
2694. Pór Leó. Arno Holz. Világ 117. sz.
2695. Roth Alfréd. Tanulmányok Roth Dánielről: 1. Roth Dániel élete. 2. Roth Dániel regényeinek és novelláinak forrásai. (Né-met philologiai dolgozatok IV.) Budapest, 1913. Pfeiffer F. (8-r. IV, 98 l.) 3 K 50 f.
2696. Roth, J. Reusz. Eine sprachliche und rechtsgeschichtliche Unter-suchung. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 121—124. l.
2697. Rüdiger, G. v. Deutsche Romantikercharakterbilder. 1912. — Ism. Sas Andor. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 747. l. — Balázs. Pest. Lloyd 5. sz.
2698. Runge, Philipp Otto. Briefe. 1913. — Ism. Eisler M. J. Pest. Lloyd 76. sz.
2699. Rüttenauer, Benno. Alexander Schmäzle. 1913. — Ism. Térey Edith. Pest. Lloyd 242. sz.
2700. Salburg, Edith Gr. Reaction. — Ism. ő. Budap. Hirl. 24. sz.
2701. Scheerbarl, Paul. Lesabéndio. München. Lpz. — Ism. Ehrenstein Albert. Pest. Lloyd 177. sz.

2702. Schiller. *Schiller, Friedrich*. Das Lied von der Glocke. Magyar ázta Radványi Teofil dr. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 107 l.) 1 K 20 f.
2703. Schiller, *Fr. de*. Wilhelm Tell. Dramă istorică în 5 acte, în versuri. Traducere în forma originală de St. O. Josif. — Introducere și explicări de Hória Pétra-Petrescu. (Biblioteca teatrală, No 37.) Brassó, I. J. Ciurcu, 1913. (8-r. XIII, 2, 148 l.)
2704. Schiller, *Fr.* Wilhelm Tell. Act. III. Trad. de Șt. O. Josif. Luceafărul 476—483. l.
2705. Schiller *Frigyes*. Don Carlos, a spanyol infáns. Drámai költemény. Ford. Radó Antal. (Magyar Könyvtár 714—716. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (16-r. 235 l.) 90 f. — *Ism. l. Pest. Lloyd 242. sz.*
2706. Humboldt, *W. v.* Ueber Schiller u. den Gang seiner Geistesentwicklung. 1913. — *Ism. dr. Turóczi-Trostler J. Pest. Lloyd 59. sz.*
2707. Orendi-Hommenau, *Viktor*. Marbach und das Schillermuseum. Von der Heide XI—XII. 16—18. l.
2708. (tb.) Az altdorfi Tell-játék. Alkotmány 207. sz. (Schiller Tell-jének előadásáról.)
2709. Schleifer, *Mathias L.* Sämtliche Werke. 1911. — *Ism. Lábán Antal. Budap. Szemle 155. köt. 474—480. l.*
2710. Schmidt *E. Fetekey Géza*. Erich Schmidt. Uj Élet 619—621. l. — *h. EPhK. 434—436. l.*
2711. Goethe. *Gustav*. Gedächtnisrede auf Erich Schmidt 1913. — *Ism. Turóczi-Trostler. Pest. Lloyd 183. sz.*
2712. Schmitz, *Oskar A. H.* Wenn wir Frauen erwachen. Ein Sittenroman. 1913. — *Ism. Pick Otto. Pest. Lloyd 59. sz.*
2713. Schnitzler *Arthur*. A préda. Színmű 3 felv. Salgó Ernő fordítása. (Modern Könyvtár 333—335. sz.) Budapest, 1913, Athenæum. (8-r. 83 l.) 60 f. — Először adták a Magyar Színházban okt. 11. [*Ism. L. H. Pest. Lloyd 129. sz.*]
2714. Schnitzler, *Arthur*. Frau Beate und ihr Sohn. Novelle. 1913. —
2715. Scholtz, *Wilhelm*. Az idegen vándor. Ford. Mina János. Erdélyi Lapok 9. sz. [*Ödön. Élet 41. sz.*]
2716. Schönaich-Carolath, *Prinz Emil v.* Kódós nap. Ford. P. Pál
2717. Schuller, *Richard*. Christian Pomarius. Ein Humanist und Reformator im siebenbürger Sachsenlande. Archiv d. Ver. f. Siebenb. Landesk. 39. köt. 185—246. l.
- 2717a Schwarz *Frigyes*. A soproni német gyermekdal. Gyűjtötte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta —. (Német philologiai dolgozatok. VII.) Budapest, 1913. Pfeiffer F. (8-r. 130 l.) 4 K 50 f. — *Ism. B. J. Ztschr. Ver. f. Volksk. 433. l.*
2718. Stein *L. W.* és Heller *J.* Majolika. Vígj. 3. felv. Ford. Heltai Jenő. (Fővárosi színházak műsora. 323—324. sz.) Budapest. é. n. (1913.) Lampel R. (8-r. 69 l.) 60 f.
2719. Stilgebauer, *E.* Pfarrer Schröder. Roman. — *Ism. L. II. Pest. Lloyd 17. sz.* [*Lloyd 286. sz.*]
2720. Stilgebauer, *Eduard*. Harry. 1913. — *Ism. Lázár Jenő. Pest.*
2721. Storm. *Gertrud*. Theodor Storm. 1913. — *Ism. dr. Badt Bertha. Pest. Lloyd 217. sz.*

2722. *Strachwitz, Moritz Graf*. Sämtliche Lieder u. Balladen. 1912. — Ism. Turóczy-Trostler J. Pest. Lloyd 11. sz.
2723. *Szalay Mátyás*. Richard von Kralik. Magy. Kultura 271—278. l.
2724. *Szelényi Odón*. Eckhart mester élete és tanítása. Theol. Szaklap 65—110. l. Külön is megjelent. Pozsony, 1913. (8-r. 48 l.) 1 kor. — Ism. Sz. M. Protest. Szemle 337. l. — *rk.* Századok 460. l. — *Dr. V. B. Kereszt*. Magvető 116. l.
2725. *Szentirmay Gizella*. Mörike Eduard «Maler Nolten» című regénye. (Irodalmi tanulmány.) (Német philologiai dolgozatok. VIII.) Budapest, Pfeifer F. 1913. (8-r. 62 l.) 2 kor.
2726. *Thienemann Tivadar*. Az első germánok Pannoniában. Nyelvtudomány IV. 295—303. l. (Külön is megjelent. 8-r. 11-l.)
2727. *Thienemann, Theodor*. Deutsche und ungarische Sprachpflege. Ihre Wechselbeziehungen von Gottsched bis Grimm. Ung. Rundschau 44—68. l.
2728. *Tonnelat, Ernest*. Les frères Grimm. Paris, 1912. — Ism. Dr. Turóczy-Trostler J. Pest. Lloyd 41. sz.
2729. *Trebitsch, Siegfried*. Ein Muttersohn. Schauspiel. — Ism. Krauss Erwin O. Pest. Lloyd 23. sz.
2730. *Trebitsch, Siegfried*. Der Tod und die Liebe. Novellen. 1913. — Ism. *Goth Ernő*. Pest. Lloyd 265. sz.
2731. *Trostler József*. Bürger és Petőfi. EPhK. 208. l. — Lásd 1736. sz. a. is.
2732. *Trostler, Joseph*. Karl M. Kertbeny im Briefwechsel mit deutschen Schriftstellern. Ungar. Rundschau 945—989. l.
2733. *Uhland, Uhland*. Károly a tengerjáró. Ford. Hanák József. Nagy Károly és Érmellék 47. sz.
2734. *Wigand János*. Uhland-fordítások: 1. Roland apród. 2. Taillefer. 3. Retteuthetlen Richard gróf. 4. Sváb kaland. Szekszárdi főgimn. 1912 13. ért. III—X. l.
2735. *Uhland*. 1. Károly király tengeri útja. 2. Edenhall csillaga. Ford. Wigand János. Budap. Szemle. 155. köt. 458—462. l. 3. Roland apród. U. o. 150. köt. 299—305. l. 4. A dalnok átka. Tolnavármegye 102., 103. sz.
2736. *Viebig, Klara*. Eisen im Feuer. Roman. 1913. — Ism. Mauthner Klára. Pest. Lloyd 94. sz.
2737. *Wagner, L. dr.* Karl Gottlieb von Windisch. 1725—1793. Pressb. Ztg. 246. sz.
2738. *Weber Arthur*. Hamerling pesti pályázata. EPhK. 360. l.
2739. *Werfel Franz*. Ó jó ember! Ford. Kosztolányi Dezső. Élet 6 sz.
2740. *Wieland*. Ein ungedruckter Brief —'s aus dem Jahre 1777. Von Robert Gragger. Ung. Rundschau 241. l. — Lásd 1703. sz. a. is.
2741. *Wille Bruno*. Varázstörés. Ford. Vajthó László. Hét 45. sz.
2742. *Witkop, Ph.* Die neuere deutsche Lyrik. 1911. — Ism. Weiszer Róbert. EPhK. 278. l.
2743. *Ziegler, Regine*. Lautes und Leises aus Siebenbürgen. Von der Heide IV. 7—9. l. (Szász költőkről.)
2744. *Zweig, Stefan*. Der verwandelte Komödiant. 1913. — Ism. W. Fr. M. Pest. Lloyd 53. sz.

2. Nyelvészet.

2745. *Bedeus, Gustav*. Reform der Schrift. Siebenb. Deutsch. Tagblatt 12059. sz.
2746. *Bedeus, Gustav Baron*. Reform der Schrift: Lautschrift. Eine einheitliche Kurrentschrift für alle Kultursprachen. Hermannstadt, 1913. Drotleff. (4-r. 27 l.) — Ism. Schullerus A. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 132—134. l.
2747. *Delbrück, B.* Germanische Syntax. 1911. — Ism. Benigny Gyula. EPhK. 212. l.
2748. *Gréb, Julius*. Schlesisch und Oberzipsisch. Mitteil. d. schles. Ges. f. Volksk. XV. köt. (Külön is.) — Ism. Capesius B. Korr. Bl. Ver. sieb. Landesk. 79. l.
2749. *Gusinde, Konrad*. Eine vergessene deutsche Sprachinsel im polnischen Oberschlesien. 1911. — Ism. Capesius Bernhard. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 78. l.
2750. *Hauffen, Adolf*. Geschichte, Art u. Sprache des deutschen Volksliedes in Böhmen. 1912. Ism. Ss. Kor. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 42. l.
2751. *Holzträger, Fritz*. Syntakt. Funktion der Wortformen im Nösnischen. 1912. — Ism. Schmidt Henrik. Nyelvtudomány IV. 235—237. l. — Hofstädter F. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 10—13. l.
2752. *Huss Richard*. Az erdélyi német nyelvjárstanulmány mai állása. (Német philologiai dolgozatok V.) Budapest, 1913. Pfeiffer F. (8 r. 42 l.) 2 K.
2753. *Huss, Richard*. Der heutige Stand der siebenbürgischen deutschen Sprachforschung. (Arbeiten z. deutschen Philologie V.) (Besztercze, Botschar-ny. 1913.) (8-r. 2 lev.)
2754. *Kisch, G.* Zur Wortforschung. Korr. Bl. Ver. sieb. Landesk. 81. l.
2755. *Kövi, Emrich*. Volkstümliche Redensarten. Sprichwörter, usw. aus Zipsen. Ztschr. deutsch. Mundarten 233—239., 315. l.
2756. *Schlandt, Heinrich*. Deutsch-magyarisches Sprichwörter-Lexikon. Brassó, 1913. E. Kerschner. (8-r. 393 l.) 5 K 40 f. — Ism. Gálos Rezső. EPhK. 751. l. — n. Pest. Lloyd 248. sz. — Tolnai Vilmos. M. Nyelv 377. l.
2757. *Schmidt, Ludwig*. Schwäbische Dialekte. Von der Heide VIII. 6—8. l. 1782. l.
2758. *Schuchardt, Hugo*. Deutsche Schmerzen. — Ism. P. G. EPhK.
2759. Zum Wörterbuch. Korr. Bl. Ver. siebenb. Landesk. 1., 3., 4. sz.

3. Tankönyvek.

2760. *Albrecht János*. Német olvasókönyv szótárral, beszéd- és fordítási gyakorlatokkal. I. kötet. A reáliskolák I. és a gimnáziumok III. osztálya számára. 7. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 160 l.) 2 K. — III. kötet. Reáliskolák III. és gimnáziumok V. osztálya számára. 4. kiadás. Budapest, 1913. U. o. (8-r. 136 l.) 2 K. — V. rész. Gimnáziumok és reáliskolák VII. és VIII. osztálya számára. 3. kiad. Budapest, 1913. U. o. (8-r. 286 l.) 3 K 80 f.

2761. *Binder, Franz.* Praktische Anleitung zur Erlernung und Einübung der deutschen Rechtschreibung, mit einer Beispielsammlung für den Gebrauch von ähnlichen und verwandten Wörtern und Wortformen. Temesvár, 1913. Verfasser. (8-r. 4, 74. 2 l.)
2762. Deutsche Sprachübungen nach der direkten Lehrmethode. Budapest, 1913. Apostol ny. (8-r. 101 l.)
2763. *Kemény Ferencz.* Rendszeres német nyelvtan gyakorlatokkal és a verstan elemeivel. Az új tantervek és utasítások alapján. A gimnáziumok V—VIII. és a reáliskolák III—VIII. osztálya számára. 3. javított kiadás. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 156 l.) 2 K 40 f.
2764. *Miklós-Kaiblinger.* Német nyelvkönyv. I. rész. Képekkel és szójegyzékkel, felsőbb leányiskolák és polgári leányiskolák I. és II. osztálya számára. Átdolgozta Ulreich Vilma. 2. kiadás. Budapest, 1913. Franklin-T. (8-r. 162, 79 l.) 2 K 80 f.
2765. *Pfeifer János dr.* Rövid német nyelvtan. Pozsony, 1912. Bir. Altenburger Adolf. Hivat. Közl. 15. sz.
2766. *Radványi Teofil.* Német irodalmi olvasókönyv a német irodalom vázlatával és számos képpel. A középiskolák VII. és VIII. osztálya számára. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 262 l.) 3 K 20 f.
2767. *Schack Béla.* Német olvasókönyv és nyelgyakorló felső kereskedelmi iskolák használatára. III. rész a felső osztály számára. 5. kiadás. Átdolgozta dr. Schack Béla és Hauser Rezső. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 128, 31 l.) 3 K.
2768. *Schuster Alfréd.* Német nyelvtan közvetlen módszer alapján. I. rész. Az alsó fokú német oktatás számára. 3. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 148, 47 l.) 2 K 40 f.
2769. *Schuster Alfréd.* Német nyelvtan direkt módszer alapján. III. rész. Mondattan és verstan. A gimnáziumok VI. a reáliskolák és a felsőbb leányiskolák IV. osztálya számára. 2. bőv., de lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (Præparatiók és magyarázó jegyzetek.) (8-r. 176, 40 l.) 3 K 10 f.
2770. *Schuster Alfréd* német tankönyve tanító- és tanítónőképzők II. osztálya számára. Az 1911. évi ministeri tanterv alapján átdolgozta Novy Ferencz dr. (Német cím is.) 2. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8 r. 152 l.) 2 K 60 f. — U. a. III. oszt. számára. Budapest, 1913. U. o. (8-r. 178 l.) 2 K 60 f.
2771. *Schuster Alfréd és Altai Rezső.* Haus und Schule. Német nyelv- és olvasókönyv a polgári fiú- és leányiskolák első osztálya számára. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 123 l.) 2 K 40 f. — Bir. Dr. Imre Sándor. Hivat. Közl. 21. sz.
2772. *Schuster Alfréd és Altai Rezső.* Leányiskolai német tankönyv közvetlen módszer alapján. II. rész. 2. kiadás. Budapest, 1913. Athenæum. (8 r. 268, 36 l.) 2 K 80 f.
2773. *Schuster Alfréd és Kelemen Béla.* Rudolf Dürers Lehrjahre. Német nyelvkönyv a középiskolák V. osztálya számára, közvetlen módszer alapján. Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 142 l.) 2 K. — Bir. Bielek Dezső. Hivat. Közl. 19. sz.
2774. *Schwartner Árpád.* Német olvasókönyv a m. kir. honvéd Ludovika-Akadémia számára. I. köt. Az I. évf. számára. II. köt.

- A II. évf. számára. III. köt. A III. évfolyam számára. Budapest, Pallas, 1913. (8-r. VIII, 264; VII, 297; VII, 345 l.)
2775. *Szöllösi István*. Német nyelvkönyv tanító- és tanítónőképzők számára. Az 1912. tanterv és utasítás szerint. II. rész. A II. osztály anyaga a kezdők és haladók számára. Budapest, (1913.) é. n. Lampel. R. (8-r. 288 l.) 4 K.
2776. *Theisz Gyula*. Német nyelviskola. (Deutsche Sprachschule.) III. rész. Képes irodalomtörténeti olvasókönyv. A gimnáziumok VII. és VIII., a reáliskolák VI., VII. és VIII. és a felsőbb leányiskolák V. és VI. osztálya számára. Budapest, 1913. Benkő Gy. (8-r. VIII, 178 l.) 3 K.

4. Svéd, dán, holland.

2777. *Andersen, M. N.* Pelle der Eroberer. Roman. 1913. — Ism. Eisler M. J. Pest. Lloyd 171. sz.
2778. *Björnsorn, Bj.* Legenden Deutsch v. N. Hoyer u. H. v. Gumpenberg, 1913. — Ism. dr. Eisler M. J. Pest. Lloyd 59. sz.
2779. *Eeden, Fred. van.* Sirius und Siderius. Roman. Deutsch v. R. Monjé. 1913. — Ism. ls. Pest. Lloyd 111. sz.
2780. *Hallström, Per.* Ein Schelmenroman. Übers. v. M. Franzos. 1913. — Ism. E--r. M. J. Pest. Lloyd 117. sz.
2781. *Ibsen, Ibsen Henrik.* A trónkövetelők. Történelmi dráma 5 felv. Puskás Endre fordítása a norvég eredetiből. (Modern könyvtár 237—242. sz.) Budapest, 1913. Athenæum (8 r. 108 l.) 1 K 20 f.
2782. *Ibsen.* Ha mi holtak felébredünk. Dráma 3 felv. Ford. Görögné Beke Margit. — Ism. ly. Uránia 41. j.
2783. *Ibsen.* Kis Eyolf. Színmű 3 felv. Ford. Coulemont Edith gr. — Ism. ly. Uránia 41. l.
2784. *Ibsen, Henrik.* Bábkovy dom. (Nora.) Činohra vo troch dejstvách. Poslovenčil inž. Ján Burján. Ružomberku, 1913. (8-r. 128 l.) 1 K 40 fill. — Ism. B-k P. Prúdy 408. l.
2785. *Potoczky L.* Ibsen. 1912. — Ism. Kristóf György. EPhK. 200. l.
2786. *Szentgyörgyi László.* Ibsen. Karánsebesi áll. főgimn. 1912. 13. értes. 1—29. l.
2787. *Walzel, Oskar.* Henrik Ibsen. — Ism. dr. Turóczy-Trostler J. Pest. Lloyd 88. sz.
2788. *Lagerlöf, Stephani Elza.* Selma Lagerlöf. P. Napló 304. sz.
2789. *Stephani, Elsa.* Selma Lagerlöf und ihr Lebenswerk. Pest. Lloyd 89. sz. [Ujság 71. sz.]
2790. *Runeburg.* Sztól zászlótartó regéiből. Ford. Bán Aladár. Az
2791. *Strindberg, Strindberg Agoston.* Csöndes idill szombat estén. Ford. Kosztolányi Dezső. Élet 42. sz.
2792. *Antal Sándor.* Mikor titánok találkoznak. (Strindberg és Nietzsche tíz levele.) Az Ujság 43. sz. [Lloyd 254. sz.]
2793. *Fontana, Oscar Maurus.* Die Traumspiele Strindbergs. Pest.
2794. *August Strindberg.* Debreczeni Szemle 1., 3. sz.
2795. *Vondel, Joost van den* —. Luczifer. Szomorújáték 5 felv. Hollandus eredetiből fordította dr. Nagy Zsigmond. (Olcsó könyvtár 1717—20. sz.) Budapest, 1913. Franklin-T. (16-r. 163 l.) 80 f.

5. Angol.

2796. *Bennett Arnold*. A megdicsőült. (The great adventure.) Furcsa komédia 4 felv. Ford. Sebestyén Károly. (Főv. színházak műsora. 319—320. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 94 l.) 60 f. — Előadták először a Nemzeti Színházban okt. 17.
2797. *Bennett Arnold* és *Knoblauch Edward*. Méréföldkövek. Színjáték 3 felv. Ford. Kosztolányi Dezső. (Fővárosi színházak műsora. 325—326. sz.) Budapest, é. n. (1913.) Lampel R. (8-r. 84 l.) 60 f. — Előadták a Vígyszínházban először decz. 13.
2798. *Benson R. II*. A világ ura. Regény. 1912. — *Ism. gd.* Kath. Szemle 120—122. l. — *Magy. Közepiskola* 94. l.
2799. *Böhme, T.* Spencers literarisches Nachleben bis zu Shelley. 1911. — *Ism. Latzkó Hugó*. EPhK. 622. l.
2800. *Browning Elizabéth Barret*. 1. A holt rózsá. Ford. Berkeley György. Pesti Napló 48. sz. — 2. Egy évi fonás. U. o. 85. sz.
2801. *Byron*. *Byron lord* héber melódiáiból. 1. Belshazzár látomása. Ford. Berkeley György. Mult és Jövő 372. l. — 2. Sirasd, kik sírtak. U. o. 401. l.
2802. *Byron*. 1. Jár búbajosán. Ford. Berkeley György. Pesti Napló 54. sz. — 2. Virrasztók napja! U. o. 73. sz.
2803. *Byron*. Barátom sírjára. Ford. Csongor A. Zalai Közl. 36. sz.
2804. *Byron*. Transformatio. Ford. Mayné Marczali Eszti. 1913. — *Ism. Vértesy Jenő*. Budap. Szemle 154. köt. 159. l. — *H. A. Élet* 28. sz. [103. l.]
2805. *Fest Sándor*. Lord Byron magyar Gáborja. Irodalomtört. 100—
2806. *Koepfel Emil*. Byron. Fordította Esty Jánosné. Függelék; Byron Magyarországon. Irta Morvay Győző. Budapest, 1913. Akadémia. (8-r. 401 l.) — Lásd 1806. 1876. sz. a. is.
2807. *Carlyle* levele Goethehez. Közli Zsoldos Benő. Uránia 139. l.
2808. *Cornford Fances*. Őszi reggel Cambridgeben. Ford. Berkeley György. Pesti Napló. 196. sz. [Napló 166. sz.]
2809. *Custance Olive*. A maskara-bál. Ford. Berkeley György. Pesti
2810. *Dickens, L.* Beadnell Mária. Hét 27. sz.
2811. *Yolland Artur*. Charles Dickens élete és művei. (Olcsó könyvtár 1662—1665. sz.) Budapest, 1913. Franklin-T. (16-r. 141 l.) 80 f. — *Ism. Latzkó Hugó*. EPhK. 3s. l. — dr. Szelényi Ödön. Protest. Szemle 51—53. l. [183. sz.]
2812. *Disraeli. Carter-Szekeres Jenő*. Az idősebb D'Israeli. Az Ujság
2813. *Monypenny, W. F.* The Life of Benjamin Disraeli Earl of Beaconsfield. London. — *Ism. Carter Jenő*. Az Ujság 61. sz.
2814. *Donáth Leó*. Grandison és Clementina. Irodalomtörténeti párhuzam-essay. (Samuel Richardson: The history of sir Charles Grandison Bart. Christoph Martin Wieland: Clementina von Porretta.) Budapest, Typographia-ny. 1911. (8-r. 41, 2. l.)
2815. *Elek Artur*. Charlotte Brontë titka. Az Ujság 305. sz. (Curren Bell álnévű angol íróról.)
2816. *Ewald, Wilh.* Der Humor in Chaucers Canterbury Tales. 1911. — *Ism. Rózsa Dezső*. Budap. Szemle 156. köt. 159. l.
2817. *Fest Sándor*. Magyar vonatkozások Ben Jonson műveiben. EPhK. 206—208. l.

2818. *Galsworthy, John.* Das Herrenhaus. Roman. 1913. — Ism. Lantos Ilona. Pest. Lloyd 123. sz.
2819. *Gibson W. W.* Gerániumok. Ford. Berkeley György, Pesti Napló 111. sz. [200. sz.]
2820. *Gineverné Györy Ilona.* Angol népszínjátékok. Budap. Hirl.
2821. *Gineverné Györy Ilona.* Mr. Wu. (Vernon és Owen új drámája.) Budap. Hirl. 294. sz. [Napló 40. sz.]
2822. *Hood Thomas.* A halálos ágy. Ford. Berkeley György. Pesti
2823. *Jespersen, O.* Growth and structure of the english language. 1912. — Ism. Fest Sándor. EPhK. 62. l.
2824. *Kipling, Rudyard.* A Szent Heléna Lullabáj. Ford. Lendvai István. Élet 22. sz.
2825. *Knoblauch Edward.* A faun. Vigj. 3 felv. Angolból ford. Sebestyén Károly. (Fővárosi színházak műsora. 316—317. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 91 l.) 60 f. — Megjelent még Franklin-T.-nál is. 8-r. 140 l. 2 K.
2826. *Macleod Fióra.* Ha majd megint jó a tavasz... Ford. Zsoldos Benő. Délmagyar. Közl. 296. sz. [87—167. l.]
2827. *Marlowe.* Második Edvárd. Ford. Rózsa Dezső. Shakesp.-Tár
2828. *Moor Thomas.* Az esti harangok. Ford. Bányai Géza. Élet 21. sz.
2829. *Moore Th.* Világunk muló látomás csak. Ford. Berkeley György. Pesti Napló 36. sz.
2830. *Orczy Baroness.* A true Woman. Leipzig, 1912. — Ism. Lederer M. Liter. Zentrbl. (Die schöne Literatur 12. sz.)
2831. *Orczy Baroness.* Meadowstreet. 1912. — Ism. Seelheim K. U. o. 18. sz. [jos. D. Lit. Ztg. 36. sz. 2274. l.]
2832. *Ossián* költeményei. Ford. Kálmán K. 1911. — Ism. Rácz La-
2833. *Poe Allan Edgar.* A holló. Ford. Kosztolányi Dezső. Nyugat II. 402—404. l. — Elek Artúr. Poe «Holló»-jának legújabb fordítása. U. o. 591—593. l. — Kosztolányi Dezső válasza. U. o. 641—644. l.
2834. *R. Robert Browning.* Prúdy 11—14. l.
2835. *Raleigh Cecil és Hamilton H.* Marion vétéke. Dráma 4 felv. Ford. dr. Salgó Ernő. Először adták a Magyar Színházban aug. 23.
2839. *Robinson Mary.* Az út, mely sehova nem visz. Ford. Berkeley György. Pesti Napló 90. sz. [Napló 60. sz.]
2840. *Rossetti D. G.* A megtalált nő. Ford. Berkeley György. Pesti
2841. *Sackville Lady Margaret.* Tengerjárók dala. Ford. Berkeley György. Pesti Napló 109. sz.
2842. *Scott Walter.* A lantos. Ford. Berkeley György. Pesti Napló 64. sz. — Lásd 1689. sz. a. is.
2843. *Shakespeare. Shakespeare.* A yorkshirei tragédia. Ford. Bodrogi Lajos. Shakesp. Tár 206—237. l.
2844. *Arnold, Moris Le Roy.* The soliloquies of Shakespeare. 1911. — Ism. Latzkó Hugó. U. o. 291. l.
2845. *Bart, Edw. Durning-Lawrence.* Milton's epitaph to Shakespeare. — Ism. Elek Oszkár. U. o. 286. l.
2846. *Bayer József.* Visszaélés Shakespeare nevével. U. o. 248—255. l.
2847. *Berzeviczy, A.* Le surnaturel dans le Shakespeare. 1912. — Ism. Huszár Vilmos. Nyugat I. 652. l.

2848. *Berzeviczy Albert*. Michel-Angelo és Shakespeare szonettjei. Shaks. Tár 1—15. l.
2849. *Berzeviczy, Albert v.* Die Sonette Michel-Angelos und Shakespeares. Pest. Lloyd 291. sz.
2850. *Boros Alán*. Shakespeare Othellója. Dunántúli Hirl. 36—38. sz.
2851. *Daffis, Hans*. Hamlet auf der deutschen Bühne bis zur Gegenwart. 1912. — Ism. Alexander Bernát. Shaks. Tár 29. l.
2852. *Demblon, Celestine*. Lord Rutland est Shakespeare. Paris, 1912.— Ism. Elek Oszkár. U. o. 278—283. l.
2853. *De Perott József*. A Nausicaa-epizód a lovagok tükrében és Shakespeare Pericles-e. U. o. 238—241. l.
2854. *De Perott József*. Archirosa királykisasszony története a «Lovagok tükré»-ben, mint adalek Philaster és Cymbeline magyarázatához. U. o. 242—247. l. [302—304. l.
2855. *De Perott József*. A lovagok tükrének bibliográfiájához. U. o.
2856. *Fest Sándor*. Mit tud a Shakespeare-korabeli angol irodalom Magyarországról? U. o. 168—182. l.
2857. *G. A.* Shakespeare és mi magyarok. Pesti Napló 295. sz.
2858. *Garlamda, Federigo*. Guglielmo Shakespeare. 1910. — Ism. Elek Oszkár. Shaks. Tár 287—291. l.
2859. *Gineverné György Ilona*. A Velencei kalmár Stratfordban. Budap. Hirl. 206. sz.
2860. *Gineverné György Ilona*. A nyári Shakespeare-idény Stratfordban. Shaks. Tár 263—273. l. [299—302. l.
2861. *Hegedüs István*. Aristoteles, Erasmus és Shakespeare. U. o.
2862. *Hegedüs, Stephan v.* Die griechische Quelle zu Shakespeares zwei letzten Sonetten. Ung. Rundschau 586—596. l.
2863. *Heinrich Gusztáv*. Shakespeare és Ariosto. Shaks. Tár 198—202. l. és Budap. Hirl. 296. sz.
2864. *Hellebrant Árpád*. A magyar Shakespeare-irodalom az 1912. évben. Shaks. Tár 315—317. l.
2865. *Janovics Jenő*. Shakespeare a magyar színpadon. (A kolozsvári országos Nemzeti Színház Shakespeare-előadói és előadásai. 1867—1900.) U. o. 312—314. l.
2866. *Janovics Jenő*. Felsült szerelmesek. A kolozsv. Nemz. Szính. Shakespeare-cykl. 1. estéjén elmondotta —. Magy. Hirl. 238. sz.
2867. *Janovics Jenő*. III. Richard király. A kolozsv. Nem. Színház Shakespeare-cykl. 2-ik estéjén elmondotta —. Magy. Hirl. 247. sz.
2868. *Janovics Jenő*. A makranczos hölgy. A kolozsv. Nemz. Színház Shakespeare-cykl. 3. estéjén elmondotta —. Magy. Hirl. 260—261. sz.
2869. *Janovics Jenő*. Romeo és Julia. A kolozsv. Nemz. Színház Shakespeare-cykusának 4-ik estéjén elmondotta —. Magy. Hirl. 273—274. sz.
2870. *Janovics Jenő*. A velencei kalmár. U. o. 285—287. sz.
2871. *Janovics Jenő*. Vízkereszt, vagy: Amit akartok. A kolozsv. Nemz. Szính. Shakespeare-cziklusának 6. estéjén elmondotta —. Magy. Hirl. 304. sz.
2872. Kicsoda is Shakespeare? Nemz. Kultura III. 467. l.
2873. *Kristóf György*. Kölcsey Shakespeare-éről. Shaks. Tár 256—262. l.

2874. *Kropf Lajos*. Samphire. U. o. 306. l.
2875. *Kropf Lajos*. Bohemia, a desert country near the sea. U. o. 307. l.
2876. *Kropf Lajos*. Shakespeare mirólunk. U. o. 309—311. l.
2877. *L. M.* Shakespeare a vidéken. Pesti Napló 160. sz.
2878. *Latzko Hugó*. Ben Jonson. Shakesp. Tár 69—85. l.
2879. *Lewis, Charlton M.* The genesis of Hamlet. N. York. 1907. —
Ism. Alexander Bernát. U. o. 22—27. l.
2880. *Lirondelle, André*. Shakespeare en Russie. 1912. — Ism. Elek
Oszkár. U. o. 292—298. l.
2881. Magyar Shakespeare-Tár. V. köt. Ism. *r—l—n*. Budap. Szemle
153. köt. 333—335. l. — Czeke Marianne. Ung. Rundschau
696—700. l. — Király György. Irodalomtört. 232—234. l. —
Morvay Győző. Magy. Középiszkola 294—296. l. — Rózsa
Dezső. EPhK. 116—118. l. — Revue de Hongrie XI. 235—
237. l.
2882. *Márk Ferenc*. A valláserkölcs szerepe Shakespearénél. Nemz.
Kultura III. 260—268. l. [blatt 232. sz.]
2883. Neues aus Shakespeares letzten Lebensjahren. Budap. Tag-
2884. *R. I.* Egy életrajzi talány. Pesti Hirl. 287. sz. (Damblon belga
tudós kutatásáról a Shakespeare és gr. Rotland közli viszonyt
illetőleg.)
2885. *Rexa Dezső*. Egy ismeretlen Lear fordítás. Shakesp.-Tár 304—
306. l. (Petőfi és Jókaitól.)
2886. *Rózsa Dezső*. Henslowe. U. o. 274—278. l.
2887. *Rózsa Dezső*. Shakespeare előzői. U. o. 31—68. l.
2888. *Sebestyén Károly*. Shakespeare-problémák. (Előadásának kivo-
nata.) Világ 267. sz.
2889. *Setätä, E. N.* Kullervo-Hamlet. Ein sagenvergleichender Ver-
such. 1911. — Ism. Alexander Bernát. Shakesp.-Tár 28. l.
2890. *Tree, Herbert Beerbohm*. Thoughts and After-Thoughts. 1913.—
Ism. Kropf Lajos. U. o. 298. l.
2891. *Turgenyer*. Hamlet és Don Quixoteról. Pesti Napló 271. sz.
2892. *Várady Antal*. Nagy Shakespeare-színészek. Az Újság 60. sz.
2893. *Weber Arthur*. Shakespesre és Kisfaludy Sándor. Shakesp.-Tár
183—197. l.
2894. *Wulffen, Erich*. Shakespeares Hamlet ein Sexualproblem. 1913.—
Ism. Alexander Bernát. Shakesp.-Tár 16—22. l. — Világ
237. sz. «Hamlet és a freudizmus» czímmel.
2895. *Shaw, Shaw Bernard*. Cæsar és Cleopatra. Egy darab törté-
nelem 5 felv. Ford. Mikes Lajos. Előadták a Nemzeti Szin-
házban febr. 21.
2896. *Bibó István*. Shaw Bernard. Uránia 156—159. l.
2897. *Carpaccio*. A paradox paradoxon. Hét 10. sz. (Shawról.)
2898. *Hevesi Sándor*. Bernard Shaw. Élet 9. sz. [297. sz.]
2899. *Shelley, Shelley*. Téli tájkép. Ford. Radó Antal. Tiszántúl
2900. *Kégl Sándor*. Shelley. Budap. Szemle. 156. köt. 1—31., 254—
281. l. [Pesti Napló 172. sz.]
2901. *Shorker Dora Sigerson*. Réti tragédia. Ford. Berkeley György.
2902. *Somers Noel*. Flower-Girl. Ford. Zsoldos Benő. Hét 26. sz.
2903. *Stevenson, R. L.* Der Junker von Ballantrae. Deutsch v. H.
Winand Berlin. — Ism. Braun Felix. Pest. Lloyd 17. sz.

2904. *Suddard, S. J. M.* Studies and essays in english literatur. 1912. — Ism. Rózsa Dezső. Budap. Szemle 155. köt. 478—480. l.
2905. *Synge, J. M.* Playboy of the Western World. — Ism. Kommer Rudolf. Pest. Lloyd 47. sz. [Pesti Napló 154. sz.]
2906. *Tadema (Laurence Alma)*. Londoni szél. Ford. Berkeley György.
2907. *Tennyson*. 1. Átkelés a mólón. Ford. Berkeley György. Pesti Napló 24. sz. — 2. Tengerparton. U. o. 32. sz.
2908. *Tennyson Alfréd*. Enoch Arden. Ford. Szigethy Edith. A Cél 9—12. 57—60., 122—125., 220—223., 283—286., 325—328. l.
2909. *Upton Sinclair*. Az elitélt. — Ism. Nagy Lajos. Nyugat II. 135. l.
2910. *Wilde Oscar*. Impression du matin. Ford. Karafiáth Jenő. Divat Szalon 26. évf. 16. füz.
2911. *Williamson C. N.* Az arany csönd. Ford. P. K. és F. E. 1912. — Ism. szj. Kath. Szemle 123. sz.
2912. *Wolff, S. L.* The greek romances in Elizabethan prose fiction. 1912. — Ism. Rózsa Dezső. Shakesp.-Tár 283—286. l.
2913. *Wordsworth*. Westminster hídjá. Ford. Berkeley György. Pesti Napló 43. sz.
2914. *Zsoldos Benő*. Az angol költészet fejlődése. Uránia 281—283. l.
2915. *Zsoldos Benő*. Angol poéták. (Antológia.) (Tevan-könyvtár 29. sz.) Békéscsaba, 1913. Tevan A. (8-r. 39 l.) 40 f.

X. Román nyelvek és irodalmak.

1. Franciaia.

2916. *Aveline, M.* C'était à Berlin. Paris, 1913. — Ism. L. H. Pest. Lloyd 59 sz.
2917. *Baguenaault de Puchesse, Le Comte*. Condillac. 1910. — Ism. Dr. Elek Oszkár. Athenæum I. 101—106. l.
2918. *Bangor, Noël*. Les deux ivresses. Paris. — Ism. L. H. Pest. Lloyd 111. sz.
2919. *Bataille Henri*. A fáklyák. Színmű 3 felv. Ford. Sebestyén Károly. (Fővárosi színházak műsora 301—303. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 123 l.) 90 f. — Előadták először a Nemzeti Színházban márcz. 26.
2920. *Baudelaire, Baudelaire Charles*. Spleen. Ford. Harsányi Kálmán. Heti Szemle (Szatmár) 1. sz. [262. sz.]
2921. *Baudelaire*. A bor lelke. Ford. Vidor Marcel. Pesti Napló
2922. *Kosztolányi Dezső*. Baudelaire sírja. Hét 30. sz.
2923. *Bélaçary Burchard, Marcel*. Un chevalier hongrois à la cour du roi Arthurs. (Étude sur un poème de la Table-Ronde.) Revue de Hongrie XII. 273—285., 371—385. l. (Külön is megjelent 8-r. 30 l.)
2924. *Benedek Marcell*. Theodóra magyar királyné. Irodalomtört. 530—532. l. (Boisrobert: Théodore, reine de Hongrie.)
2925. *Béranger, Léon*. Les Contes Arabes de Monsieur Laroze. 1913. — Ism. Revue de Hongrie XII. 310. l.
2926. *Béranger, Jacques*. Ford. Ormós Ede. Népszava 246. sz.
2927. *Berliet de Vauplane, François*. Franciaország katolikus re-gényírói. Magyar. Kultura 508—515. l.

2928. *Bernstein Henry*. Sámson. Színmű 4 felv. Ford. Góth Sándor. (Fővárosi színházak műsora. 312—313. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8 r. 120 l.) 60 f.
2929. *Bernstein H.* A titok. Színmű 3 felv. Adorján Andor fordítása. (Modern Könyvtár 329—332. sz.) Budapest, 1913. Athenæum. (8-r. 122 l.) 80 f. — Előadták először a Vígszínházban okt. 11.
2930. *Bernstein Henry*. Baccarat. Dráma 3 felv. Ford. Góth Sándor. (Fővárosi színházak műsora. 293—294. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8 r. 84 l.) 60 f.
2931. *Bernstein Henry*. A tolvaj. Színmű 3 felv. Ford. Góth Sándor. (Fővárosi színházak műsora. 295—296. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 82 l.) 60 f.
2932. *Bernstein Henry*. Édes otthon. Színmű 3 felv. Ford. Ábrányi Emil. (Magyar Könyvtár 692—3. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (16 r. 133 l.) 60 f.
2933. *Birkás Géza*. Ronsard származása. EPhK. 787 789. l.
2934. *Birkás Géza*. Racine és az újabb francia kritika. Bdp. VIII. ker. főreálisk. 1912 13. értes. 7—14. l.
2935. *Cantacuzène, Charles Adolphe*. Amour de Juliette. 1913. — Ism. *L. II.* Pest. Lloyd 224. sz. [EPhK. 57. l.]
2936. *Császár Ernő*. Clement Marot és Mária magyar királyné.
2937. *Claudé, Farga, Franz*. Paul Claudel. Pest. Lloyd 12. sz.
2938. *Sn. Paul Claudel*. Budap. Hirl. 236. sz.
2939. *Dauzat, A.* La défense de la langue française. 1912. — Ism. Birkás Géza. EPhK. 273—275. l. — Huszad. Század. 27. köt. 258. l. [pok 16. sz.]
2940. *Deák Gyuláné*. Ninon de Lenelos leveleiről. Monorkerül. La-
2941. *Diderot, Huszti József*. Diderot és Terentius. Budap. Szemle 153. köt. 382—403. l.
2942. *König György*. Diderot. Vasárn. Ujs. 44. sz. — Münz S. Pest. Lloyd 237. sz. — *p. j.* Népszava 235. sz.
2943. *Dóczi Sámuel*. Balzac gourmandériája. Az Ujság 305. sz. — Lásd 1717. sz. a. is.
2944. *Duquesnel Félix és Barde André*. A fogadott apa. Vígj. 4 felv. Ford. Salgó Ernő. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 2.
2945. *Eisler, Michael Josef*. Charles Louis Philippe. Pester Lloyd 259. sz. [Revue de Hongrie XI. 67—71. l.]
2946. *Ernest-Charles, J.* Deux théâtres nationaux. (Genève-Bruxelles.)
2947. *Farga, Franz*. Paul Fort. Pest. Lloyd 138. sz.
2948. *Farga, Franz*. Romain Rolland. Pest. Lloyd 183. sz.
2949. *Flers és Caillavet*. A zöld frakk. Vígj. 4 felv. Ford. Heltai Jenő. (Magyar Könyvtár 721—722. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (16-r. 110 l.) 60 f. — Előadták először a Vígszínházban okt. 31.
2950. *France, France A.* Az istenek szomjaznak. Ford. Bölöny. — Ism. *ly.* Uránia 505. l. — Anatole France. Érdekes Ujs. 9. sz.
2951. *K. Anatole France és a kereszténység*. Magy. Kultura 372—378. l.
2952. *Gavault Paul*. A mumus. Vígj. 4 felv. Ford. Heltai Jenő. (Fővárosi színházak műsora 303—9. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 102 l.) 60 f. — Előadták először a Vígszínházban márcz. 29.

2953. *Gavault és Berr.* A telefon. Bohózat 3 felv. Ford. Adorján Andor. Előadták a Vígszínházban ápr. 12.
2954. *Giraud, Vict.* Nouvelles études sur Chateaubriand. 1912. — Ism. ifj. Dengi János. EPhK. 123. l.
2955. *Hennequin és Veber.* Az elnökné. Bohózat 3 felv. Ford. Karinthy Frigyes. Előadták a Vígszínházban febr. 8.
2956. *Henriot, Émile.* A quoi rêvent les jeunes gens. 1913. — Ism. Révész Andor. Nyugat I. 506. l.
2957. *Heredia* szonettjeiből. 1. Temetési epigramm. 2. A forrás. 3. Egy város alapítása. 4. Aranyozott velin. 5. Tengeri szél. Ford. Vargha Gyula. Budap. Szemle 156. köt. 124—126. l.
2958. *Jammes. Jammes Francis.* 1. A fiatal lány. 2. Lourdes. Ford. Kosztolányi Dezső. Élet 30. sz. [30. sz.]
2959. *Kosztolányi Dezső.* Az egyszerű költő. (Francis Jammes.) Élet
2960. *Jean-Aubry, G.* Notes sur Alfred de Vigny. Revue de Hongrie XII. 462—472. l. [395. l.]
2961. *Jean-Aubry, G.* Jules Laforgue. Revue de Hongrie XI. 379—
2962. *Joël Eugén.* Kétkedés. (Franciából.) Vázsonyi Izidor. Tapolczai Lapok 38. sz.
2963. *Karl Lajos.* Leánytípusok az újabb francia irodalomban. 1912. — Ism. Király György. EPhK. 779. l. — «Tudós professzor Karl.» Plágium-féle. Világ 283. sz.
2964. *Karl Lajos.* Páris kövei. 1912. — Ism. Birkás Géza. EPhK. 255—258. l. Karl L. válasza. U. o. 371. l. — Birkás vizionválasza. U. o. 373—375. l.
2965. *Kistmaeckers. Henri.* A kém. Színháték 3 felv. Ford. Góth Sándor. (Fővárosi színházak műsora. 297—298. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 104 l.) 60 f.
2966. *Kohányi M.* Regnard, mint Molière utánzója. 1912. — Ism. Birkás Géza. EPhK. 281. l.
2967. *(L.) Jules Claretie.* Budap. Hirl. 304. sz.
2968. *Lanson, Gustave.* Manuel bibliographique de la littérature française moderne. 1500—1900. Paris, 1912. — Ism. Gulyás Pál. Könyvszemle 76—78. l.
2969. *Leconte de Lisle. Leconte de Lisle.* 1. A kondor álma. Ford. Halasi Andor. Élet 21. sz. — 2. Csepürágók. Vasárn. Ujs. 45. sz.
2970. *Leconte de Lisle.* Az Erinnysek. Antik tragédia 2 részben. Ford. Ivánfi Jenő. (Fővárosi színházak műsora. 299—300. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 61 l.) 60 f. — Először adták a Nemzeti színházban jan. 3.
2971. *Leconte de Lisle.* 1. Sarkvidék. 2. Homéri harc. Ford. Kosztolányi Dezső. Hét 1. sz.
2972. *Leconte de Lisle.* Csillaghullás. Ford. Thaly Loránt. Temesv. Színház decz. 27. jan. 3. (85. sz.)
2973. *Le Fauconnier.* A mai kor felfogása és a kép. Ford. Dénes Zsófia. Nyugat I. 710—712.
2974. *Lehrer Adolf.* A francia forradalom és sajtója. Világ 165. sz.
2975. *Lemaitre, Jules,* Chateaubriand. 1912. — Ism. Elek Oszkár. EPhK. 696. l. [248. sz. (Mistral.)]
2976. *Lendvai Károly.* Az államfő s a költőfejedelem. Pesti Napló
2977. *Maeterlinck. Maeterlinck Maurice.* A kék madár. Mesejáték

- 5 felv. Ford. Adorján Andor. Először adták a Nemzeti Színházban máj. 9. [Szemle (Szatmár) 1. sz.]
2978. *Maeterlinck Maurice*. Chanson. Ford. Harsányi Kálmán. Heti
2979. *Vargyasy István*. Maurice Maeterlinck életbőlelete. Egyet. Lapok 26. évf. 7—12. sz.
2980. *Vézner Károly*. Maurice Maeterlinck «Je chante les pâles balades» . . . Kalazantínium 18. évf. 134—144. l.
2981. *Maupassant Guy de*. Dal a holdsugárról. Ford. Zoltán Vilmos. Pesti Napló 22. sz.
2982. *Mouézy-Eon és Nancey*. A villámhárító. Vigj. 4 felv. Ford. Salgó Ernő. (Fővárosi színházak műsora. 321—322. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 92 l.) 60 f. — Előadták először a Vígyszínházban szept. 5. [ton. Magy. Hirl. 305. sz.]
2983. *Musset. Musset, Alfred de*. Emlékezz rám. Ford. Hetényi Már-
2984. *Musset Alfred de*. 1. Rolla prologusa. Ford. Magyar Bálint. Heti Szemle (Szatmár) 2. sz. 2. Rolla U. o. 13. sz.
2985. *Musset, Alfred de*. Gondolj reám. Ford. Varságh János. Pesti Napló 190. sz. [EPhK. 641—644. l.]
2986. *Binder Jenő*. Alfred de Musset egy költeményének forrása.
2987. *Haraszi Gyula*. A. de Musset egy költeményének forrása. EPhK. 721—724. l.
2988. *König György*. Alfred de Musset. 1910. — Ism. dr. Vág Sándor. Tanáregyl. Közl. 46. évf. 419. l. — Dr. Elek Oszkár. Erd. Múz. 61—64. l.
2989. *Nagy József*. A XVIII. század szellemének kialakulása Franciaországban. Uránia 430—433. l.
2990. *N - y*. Z novšej franciziskej literatúry. Prúdy 7—11., 58—62., 96—101., 207—210. l.
2991. *Ohnet György*. Halál Napoleonra. Ford. Sebestyén K.-né. 1912. Ism. Lábay Gyula. Egyh. Közl. 5. sz.
2992. *Peter, Kurt*. Die Entwicklung des französischen Romans. 1913. Ism. dr. Révész Andor. Pest. Lloyd 206. sz.
2993. *Pethő Sándor*. Récamier asszony és barátai. (Pethő: Sorsok cz. művében. 149—157. l.) [468—471. l.]
2994. *Prévost Marcel*. Az őrangyalok. — Ism. Magyar Figyelő II.
2995. *Prévost, Marcel*. Les Anges Gardiens. 1913. — Ism. dr. Epstein Otto. Pest. Lloyd 153. sz.
2996. *Rác Lajos*. Vinet Sándor. EPhK. 285. l.
2997. *Regnier Henri*. Kelet. Ford. Kállay Miklós. Hét 20. sz.
2998. *Révész, André*. Le poète hongrois de la Révolution française. (Batsányi). Revue de Hongrie XI. 465—467. l.
2999. *Révész Mihály*. A Marseillaise és szerzői. Népszava 103. sz.
3000. *Roche, Louis*. La vie de Jeun de La Fontaine. 1913. — Ism. Lantos Ilona. Pest. Lloyd 177. sz. [Élet 43. sz.]
3001. *Rostand, Rostand Edmond*. Két táltos. Ford. Halasi Andor.
3002. *Rostand Edmond*. A két Pierrot, vagy: A fehér vacsora. Verses egyfelvonásos. Ford. Kosztolányi Dezső. (Magyar Könyvtár 704. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (16-r. 39 l.) 30 f.
3003. *Haraszi, Jules*. Edmond Rostand. (Bibliothèque Hongroise. VIII.) Budapest, 1913. Benkő Gy. (8-r. 237 l.) 3 K 50 f.
3004. *Nemes Béla*. Edmond Rostand. Szarvasi Hirl. 26. 27. sz.

3005. **Rousseau. *Bogdánffy Ödön.*** A hol Rousseau lakott. (Montmorency.) Uj Idők 35. sz.
3006. **Karl Lajos.** Rousseau, a genfi polgár. Uj Élet 196—199. l.
3007. **Kemény Gábor.** Rousseau nevelési eszméinek első nyomai. Magy. Pædag. 351—355. l. [525—533. 551—554. l.]
3008. **Nagy József.** Rousseau pedagógiai jelentősége. Polgárisk. Közl.
3009. **Pogány Imre.** Rousseau. Györi Hirl. 67—71. sz.
3010. **Rácz Lajos.** Rousseau mint moralista. Athenæum. I. 1—33. l. II. 1—31. l. (Külön is megjelent.) — Ism. Elek Oszkár. EPhK. 758—760. l. — Szelényi Ödön. Prot. Szemle 460—462. l.
3011. **Rácz Lajos.** Gróf Teleki József levelei Rousseauról és Rousseauhoz. Akad. Értes. 109—116. l.
3012. **Rácz Lajos.** Rousseau és Sauttersheim. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXII. köt. 6. sz.) Budapest, 1913. Akad. mia. (8-r. 61 l.) 1:50 K. — Ism. Birkás Géza. EPhK. 605—607. l.
3013. **Rácz, Ludwig.** Graf Josef Teleki und Rousseau. Ung. Rundschau 708—716. l. — Lásd 1561. sz. a. is. [Élet 40. sz.]
3014. **Samain Albert.** Csöndes, őszi nap. Ford. Kosztolányi Dezső.
3015. **Séché, Alphonse.** Les caractères de la poésie contemporaine. 1913. — Ism. Révész Andor. Pest. Lloyd 218. sz.
3016. **Seress László.** A francia forradalom sajtója. Magy. Figyelő I. 469—480. l.
3017. **Sully Prudhomme.** 1. A tejut. Ford. Zoltán Vilmos. Divat Szalon 26. évf. 18. sz. — 2. A törött váza. Kath. Szemle 299. l.
3018. **Tagger, Theodor.** Daphné. Ein Roman aus d. Nachlass v. Alfred de Vigny. Pest. Lloyd 197. sz.
3019. **Taine. Nagy József.** A fiatal Taine. Uránia 4—8. 49—52. 113—117. l. [399—428. l.]
3020. **Nagy József.** Taine milieu-elmélete. Budap. Szemle 156. köt.
3021. **Tournoux, G. A.** Collection bibliographique pour servir à l'histoire du mouvement littéraire contemporaine. I. Bibliographie Verlainienne. 1912. — Ism. Bibliofil. Könyvszemle 158. l.
3022. **Tristan Bernard.** A csendes férj. Ford. Kosztolányi Dezső. 1913. — Ism. Barta Lajos. Nyugat II. 202—204. l.
3023. **Verhaeren. Verhaeren Emile.** Rembrandt van Ryn élete, művei. Fordította Aranyossy Pál. (Tevan-könyvtár 31. 32. sz.) Békéscsaba, 1913. Tevan A. (8-r. 75 l.) 60 f.
3024. **Verhaeren Emile.** 1. Az ima. Ford. Franyó Zoltán. Élet 10. sz. — 2. Reggeli séta. U. o. 40. sz.
3025. **Verhaeren Emil.** A szél. Ford. Kosztolányi Dezső. Nyugat I. 908. l.
3026. **Verhaeren Emile.** 1. Az eső. Ford. Peterdi Andor. Pesti Hirl. 231. sz. — 2. A tehén. U. o. 245. sz. — 3. A parasztok. Népszava 261. sz. — 4. A tehénőrző lány. A Hét 16. sz.
3027. **Verlaine. Verlaine Paul.** Őszi dal. Ford. Harsányi Kálmán. Heti Szemle. (Szatmár.) 1. sz.
3028. **Verlaine Paul.** (Sagesse-ből.) A kürt. Ford. Zipser János. Figyelő. (Besztercebánya.) 49. sz. — Lásd 3021. sz. a. is.
3029. **Vértesy Jenő.** A hit. Brieux drámája. Uj Élet 362—366. l.
3030. **Vértesy Jenő.** Az önálló nő. Brieux legújabb darabja. Uj Élet 485—487. l.

3031. *Weber és Hennequin*. Az elnökné. Vigj. 3 felv. Ford. Karinthy Frigyes. (Fővárosi színházak műsora, 306—7.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 112 l.) 60 f.
3032. *Wolff, Max J.* Molière. 1910. — Ism. Elek Oszkár. Uránia 88. l.
3033. *Zola. Domokos László.* Zola, az ember és művész. Uj Élet 192—196. l.
3034. *Grappe, Georges.* Émile Zola. Revue de Hongrie XI. 134—152. l.
3035. *Zsoldos Benő.* Marquise de Tencin-D'Alembert anyjáról. Az Ujság 305. sz.
3036. *Zsoldos Benő.* Inamorata. (Victor Hugo és Juliette Drouet szerelme.) Pesti Napló 212. sz.
3037. *Zsoldos Benő.* Voltaire és Jeanne Quinault. Bácska 95. sz.

Tankönyv.

3038. *Latzkó Hugó és Honti Rezső.* Francia nyelvkönyv és kereskedelmi levelező felső kereskedelmi iskolák használatára. III. rész. Kereskedelmi levelező a középső és felső osztály számára. Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 280 l.) 4-20 K.

2. Olasz, spanyol.

3039. *Barbiera, Raffaello.* Antologia. Milano, 1913. Ism. Elek Artur «Ottocento» címmel. Nyugat II. 221—225. l.
3040. *Bracco Roberto.* Vége a szerelemnek. Vigj. 4 felv. Ford. Radó Antal. (Magyar Könyvtár 695—6. sz.) Budapest, 1913. Lampel R. (8-r. 92 l.) 60 f.
3041. *Boccaccio. Boccaccio Giovanni.* Fiametta. Olaszból ford. Cs. Papp József. (Olcso könyvtár 1693—98. sz.) Budapest, 1913. Franklin-T. (16-r. 249 l.) 1-20 K.
3042. *Boccaccio, Giov.* Der Decamerone. Deutsch von Dr. H. Conrad. 1913. — Ism. dr. Eisler M. J. Pest. Lloyd 141. sz. — Goth Ernő. U. o. 77. sz.
3043. *Falk Richárd.* Petrarca és Boccaccio. Magy. Hirl. 307. sz.
3044. *Cs. Papp, Giuseppe* Il Boccaccio in Ungheria. (Miscellanea storica della Valdelsa.) 21. fasc. 2. 3.
3045. A hatszázéves Boccaccio. (1313—1913.) Pesti Hirl. 209. sz. — Uj Idők 37. sz. — Világ 212. sz. — Babits Mihály. Vasárn. Ujs. 38. sz. — Carpaccio. Hét 17. sz. — Körmendy Victor. Budap. Hirl. 213. sz. — Lázár Miklós. Pesti Napló 212. sz. — Palóczy L. Neues Pest. Journ. 148. sz. — Pogány József. Népszava 219. sz.
3046. *Calderon. Bayer, Josef.* Ungarische Calderon-Daten aus dem XVIII. Jahrhundert. Ung. Rundschau 716—719. l.
3047. *Menéndez y Pelayo, M.* Calderon y su teatro. 1910. — Ism. Elek Oszkár. Budap. Szemle 155. köt. 305—310. l.
3048. *Casanova. Casanova, Giac.* Briefwechsel. Gesammelt v. A. Ravá u. G. Gugitz. 1913. — Ism. Pick Ottó. Pest. Lloyd 159. sz.
3049. *Fenyő Miksa.* Casanova levelei. Nyugat II. 131. l.
3050. *Dante. Dante* komédiája. I. rész. A pokol. Fordította Babits Mihály. Zádor István könyvdíszítésével. Budapest, 1913. Révai

- testv. (8-r. 330 l.) 9 K. — Ism. Dienes Valéria. Huszad. Század 27. köt. 358—363. l. — Schöpflin Aladár. U. o. 496. l. — dr. Dombi Márk. Magy. Kultura 49. l. — új. Gaal Mózes. Nemz. Kultura 103—105. l. — Harsányi Lajos. Kath. Szemle 185—193. l. — ő. Budap. Hirl. 6. sz. — Rácz Lajos. Prot. Szemle 203—207. l. — Radó Antal. EPhK. 112—115. l. — Sik Sándor. Magy. Közepisk. 43—45. l. — *yk.* Alkotmány 8. sz. — Irodalomtört. 61. l. — Vasárn. Ujs. 4. sz. — Világ 35. sz. [Értes. 1—21. l.]
3051. *Bichigean, Vasile.* Dante Alighieri. Naszódi főgimn. 1912/13.
3052. *Floznik György.* Elismeri-e Dante a pápaságot krisztusi intézménynek? Religio 13. sz. [Anthologia 618—621. l.]
3053. *Kaposi József.* Dante Magyarországon. — Ism. Nemi. Nuova
3054. *Kont, I.* Dante en Hongrie. Bordeaux, 1913. (8-r. 12 l.)
3055. *Cs. Papp József.* Dante sírja. Temesv. Hirl. 164. sz.
3056. *Echegaray József.* Folt. a mely tisztít. Dráma 4 felv. A spanyol eredetiből ford. Patthy Károly. 2. kiad. (Olesó Könyvtár 1682—84. sz.) Budapest, 1913. Franklin-I. (16-r. 132 l.) 60 f.
3057. *Elek Artúr.* Enrico Annibale Butti. Nyugat I. 385—388. l.
3058. *Elek Oszkár.* Attila az olasz hagyományban. Budap. Szemle 156. köt. 81—111. l.
3059. *Falcone, N. A.* Il codice delle Belle Arti et Antichita. 1913. — Ism. Zambra Alajos. Múz. Kvt. Értes. 270—272. l.
3060. *Szent Ferencz* virágoskertje. Fioretti. Olaszból fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kaposi József. Budapest, 1913. Franklin-T. (8-r. LXXII, 270, 12 l.) 9 K. — Ism. B. S. Magy. Figyelő IV. köt. 144—146. l. — Lám Frigyes. Kath. Szemle 1116—18. l. — Magyar Elek. Magyarország 239. sz. — N. J. Uránia 505. l. — dr. Pétergál Henrik. Religio 40. sz. — dr. Szeghy Ernő. Magy. Kultura 451—453. l. — Vargha László. Észrevételek. U. o. 551—553. l. — Szeghy E. Ellenészrevételek. U. o. 553. l. — *x.* Budap. Szemle 156. köt. 477—480. l. Vasárn. Ujs. 42. sz. — Elet 48. sz.
3061. *Fioretti.* Ford. Erdős R. 1911. — Ism. Pavolini. P. E. Rassegna bibliog. d. letteratura ital. 1912. 78—79. l.
3062. *Giordano Bruno* költeményeiből. Ford. Szemeréné Horváth Renée. Budap. Szemle 155. köt. 284. l. — Szonett. Az Ujság 17. sz.
3063. *Graf Arturo.* Vándor madarak. Ford. Zempléni Árpád. Vasárn. Ujs. 23. sz.
3064. *Guerrero, Teodoró.* Hazatérés a háborúból. Spanyolból ford. Barna János. Szatmár és vid. 51. sz.
3065. *Hita, Ginez Perez de.* Die Geschichte der Bürgerkriege von Granada. Aus dem altspanischen übertragen von P. Weiland u. Dr. P. Ernst. 1913. — Ism. dr. Turóczi-Trostler J. Pest. Lloyd 224. sz.
3066. *Michelangelo* szonettjeiből. Ford. Radó Antal. Shakesp. Tár. 203—205. l. — Lásd 552. 2848. sz. a. is.
3067. *Negri Ada.* Az árvácska. Ford. Horváth Ákos. Pesti Napló 203. sz.
3068. *Tarkufari, Clarice* Suburra. Drama. Aus d. Italien. v. Dr. Hans Barth. 1913. — Ism. Voltolini F. L. gr. Pester Lloyd 301. sz.

3069. *Viola, Max.* Der schlimmste Streich des Aretiners Pester Lloyd 121. sz.
 3070. *Vivanti Annie.* Sejtés. Ford. Zoltán Vilmos. Az Ujság 302. sz.

Tankönyvek.

3071. *Honti Rezső.* Olasz nyelvtan. 1912. — Ism. dr. Márffy Oszkár. Kath. Szemle 595. l.

Nyelvészet.

3072. *Depoli, Attilio.* Il dialetto Fiumano. Saggio grammaticale. Bullettino d. deputaz. Fiumana di storia patria III. 258—313. l.
 3073. *Honti Rezső.* Az olasz kiejtés kérdéséhez. Nyelvtudomány IV. 207—218. l.
 3074. *Kőrösi Sándor.* Olasz-magyar szótár. 1., 2. — Budapest, 1912. Ism. dr. Márffy Oszkár. Kath. Szemle 350—353. l. — Radó Antal. EPhK. 115. l.

3. Oláh.

3075. *Albini, Septimiu.* Inmormântarea lui Chendi. Luceafărul 487. l.
 3076. *Apostolescu, N. J.* L'influence des romantiques françaises sur la poésie roumaine. 1909. — Ism. Elek Oszkár. Irod. tört. közl. 123—125. l.
 3077. *Barbul Jenő.* Fejezetek a román irodalomtörténetből. 1912. — Ism. Gagyí Jenő. Századok 37—39. l. és Irodalomtört. 385—388. l.
 3078. *Bogdan-Duică, G.* Grigore Alexandrescu. Luceafărul 119—123. l.
 3079. *Chendi, Ilarie.* Șt. O. Josif. Luceafărul 472—474. l.
 3080. *Colinde din Bihor.* Adunate din Voivozi și Cuzap de George Navrea. Transilvania 23—39. l. [și Creangă. Luceafărul 130. l.
 3081. *Eminescu, Minar, Octav.* Eminescu, Maiorescu, Jacob Negruzzi
 3082. *Minar, Octav.* Eminescu și «Junimea». Luceafărul 9—11. l.
 3083. *Vaia, Juliu.* Mihail Eminescu. Gazeta învățător 2., 3. sz.
 3084. *Farago, Elena.* Pentru copii. Versuri. 1912. — Ism. Cocișiu Toma. Foaia Scolast. 62—64. l.
 3085. *Loichița, Vasile.* Literatura religioasă și istorică la Români la începutul veacului al XIX-lea. Karánsebesi gr. kel. theol. int. 1912—13. értes. 3—29. l.
 3086. *Lovinescu, E.* Aripa Mortii. Roman. București, 1913. — Ism. Tâslăuana O. C. Luceafărul 327. l.
 3087. *Lupaș, Dr. I.* Vieța și activitatea lui Gheorghe Barișin. Transilvania 1—22. l.
 3088. *Moldovan, Efrem.* Poezia populară în colecțiunea lui V. Alexandri. Erevm. învățător. 51—55. l.
 3089. *Munteanu Sándor.* Dosofteius metropolita. (1671—1686.) Tanulmány a román irodalomtörténet köréből. Nagyvárad, 1913. Láng ny. (8-r. 27, 3 l.)
 3090. *Pável, C.* Grigore M. Alexandrescu. (Vreamea și poezia lui.) Belényesi gör. kath. főgimn. 1912 13. értes. 14—41. l.
 3091. *Pável Konstantin dr.* Hatások a román irodalom fejlődésében. Nyugat II. 723. l. [Könyvszemle 106—112. l.
 3092. *Popovici József.* Két XVI. századbéli román nyomtatvány.

3093. *Puscariu, Sextil*. Șt. O. Josif. Luceafărul 464—469. 1.
 3094. *Schmidt Tibold*. A hazai oláhság Kolinda-költészete. I. rész. Budapest, 1913. Fritz ny. (8-r. 62 l.)
 3095. *Tăslăuanu, Oct. C. I'arie* Chendi. Luceafărul 484—486. 1.

Értekezés.

3096. *Gherghel, Ilie*. Zwei rumänische Wörter deutscher Abstammung. Korr. Bl. Ver. sieb. Landesk. 124—127. 1.
 3097. *Honti Rezső*. Román etymológiák. Nyelvtudomány IV. 222—225. 1.
 3098. *Laczkó Géza*. Köznevekké vált tulajdonnevek a román nyelvekben, különös tekintettel a francia nyelvre. (Orsz. Nőképző-egyl. Veres P. leányisk. 1912 13. értes. 3—24. 1.)

XII. Szláv nyelvek és irodalmak.

3099. *B. Dimitrij Sergejevič Merežkovski* Domácnost a škola 3., 4. sz.
 3100. *B—k, P. Anton Bernolák*. Prúdy 136—143. 1.
 3101. *B—k, P.* Realizmus a mladá slovenské spisba. Prúdy 50—55 l.
 3102. *Botto, Julius, Samuel Tomášik*. Jeho predchodcovia a spolupracovníci. Úryvky zo starších a novších kultúrnych snáh Slovákov gemersko-malohontských. Na storočnú pamiatku Tomášikovho narodenia napísal. — Slov. Pohľady 65—81. 129—159. 193—199. 1. [Knj. 1—12. 1.]
 3103. *Cara, Marko*. Literarna umjetnost. Letopis Matice srpske. 295.
 3104. *Carpaccio, Goncsarow*. (1813—1913.) Hét 28. sz. K. A. Élet 30. sz. [Machold ny. (2-r. 9 l.)]
 3105. A XV. és XVII. század cseh irodalma. Besztercebánya, 1913.
 3106. *Dukat, Vladoje*. O našijem humoristima: Antonu Nemčiću, Janku Jurkoviću, Vilimu Korajcu. Rad. Jugosl. Akad. 197. köt. 139—260. 1. [Benigny Gynla. EPhK. 762—769. 1.]
 3107. *Endzelin, J. M.* Slavjano-baltijskije etjudy. 1911. Ism.
 3108. *Gerő János dr.* A cseh és tót középkori vallásos költészet története. Besztercebánya, 1913. Machold ny. (8-r. 333. 1., 4 lev.) — Ism. Trócsányi Zoltán. M. Nyelv 331. 1.
 3109. *Gontscharow, Iwan*. Gesammelte Werke. 2., 3. Bd. Die Schlucht. Übers. v. F. Frisch. — Ism. Eisler M. J. Pest. Lloyd 29. sz.
 3110. *Ivšić, Stjepan*. Današnji posavski govor. Rad. Jugosl. Akad. 196. köt., 124—254. 1., 197. köt., 9—138. 1.
 3111. *Jeszenszky Károly*. Magyar húr a tót nép szívében. Protest. Szemle 217—228. 1.
 3112. *Kasandrić, Pietro*. Cauti popolari serbi e croati. Venezia, 1913. — Ism. Car Marko. Letopis Matice Srpske. 294. Knj. 90—95. 1.
 3113. *Klas, A. Z* novej poezie Srbskej. 1. Vojislav Ilić. (1862—1894.) 2. Milan Rakić. (1876.) Prúdy 62—66. 1.
 3114. *Klein, Stefan J.* Die tschechische Literatur. Pest. Lloyd 289. sz.
 3115. *Kollár, Ján*. Dva nevydané listy. Podává V. A. Francev. Slov. Pohľady 55—57. 1.
 3116. *Krasko, Ioan*. Verše. 1912. Ism. B. Z. Prúdy 104. 1.
 3117. *Kukučin, Martin*. Dom v stráni. Román. Turc. Sv. Martin. 1912. Ism. S. J. Slov. Poklady 557—559. 1.

3118. *Lazarević, Branko*. Impresije iz književnosti. I. Požorisni život. I. Beograd. — Ism. Stojić Vasa. Letopis Matice Srpske 292. Knj. 82–85. l.
3119. *Lermontof*. Északi dalok. Bárcey Geyza. Közérdek (N.-Károly) 1.sz.
3120. *Mareszkowski, Dimitri*. Alexander I. Histor. Roman. Übers. v. A. Eliasberg. 1913. — Ism. Dr. Eisler M. J. Pester Lloyd 105. sz.
3121. Materialji po archeologii Kavkaza. Moskva, 1889–1900. — Ism. Munkácsy Mihály. Arch. Értes. 374–377 l.
3122. *Menšik, J.* Matěj Anastasia Šimaček. Pokrobní vzpomínka. (1860–1913.) Průdy 362–365. l.
3123. *Migray József*. Gorkij. Új Élet 1204–1226 l. Szócs Géza dr. Délmagyar. Közl. 99. sz.
3124. *Miličević, Veljko*. Vesputje. Sarajevo, 1912. — Ism. Stojić Vasa. Letopis Matice Srpske. 292. Knj. 79–82. l.
3125. *Nagy Iván*. Osztrovszki drámái. Budapest, 1913. Franklin ny. (8-r. 51 l.)
3126. *Novák, J. V.* a *Novák, A.* Přehledné dějiny české literatury. Olomouci. — Ism. B. J. Průdy 220. l.
3127. *Péter Mihály*. A hazai tót ref. énekeskönyv története. Protest. Szemle 113 125. l. — A hazai reformátos tótok vallásos könyvei. U. o. 180–187. l.
3128. *Petrović, Petar Njegos*. Gorski Vijenac. Cetinje 1913. U. a. Novo izd. od Marka Cara. Kotor, 1913. — Ism. Gyórovic Vladimír. Letopis Matice Srpske 294. Knj. 88. l.
3129. *Petrović Njegos, Petar*. Gorski Vijenac. Beograd, 1912. — Ism. Gyórovic Vladimír. Letopis Matice Srpske. 291. Knj. 89–92. l.
3130. *Podolsky*. Cyrill Gallay. (1857–1913.) Domácnost a Škola 4. sz.
3131. Poezia Hviezdoslava a Vajanského v oechách. v. Průdy 66–68 l.
3132. *Popović, Bogdan*. Antologija novije srpske lirike. 1911. — Ism. Klas A. Průdy 213–216 l.
3133. *Popovics Lázár*. Zmaj-Ivanovics János dr. és a magyar költészet. Budapest, 1913. Franklin ny. (8-r. 59 l.)
3134. Príspevky a doplnky k životopism slovenských spisovateľov. Opravy textov literárnych diel. Slov. Pohľady 308–310. l.
3135. *Rešetar, Milan*. Manje pjesme vladike crnogorskoga Petra II-oga Petrovića Njegosa. Biograd, 1912. — Ism. Š. M. Letopis Matice Srpske 293. Knj. 92–97. l.
3136. *Rizner, Ludevít V.* Bibliografia slovenského písomníctva. — Ism. Vlček Jaroslav. Průdy 281–284. l.
3137. *Rizner, Ludevít Vladimír*. (Životopisná črta.) Domácnost a škola 2–5. sz.
3138. *Schönherr, Karol*. Viera a otčina. Tragédia národa. Lipt. Sv. Mikoláš 1913. — 90 fill. — Ism. N. y. Průdy 368–370 l.
3139. *Sekulić, Izidor*. Saputnici. 1913. — Ism. Manojlović Todor. Letopis Matice Srpske 295. Knj. 78–81. l. [Knj. 32–53. l.]
3140. *Stojic, Vase*. Beleške o popularnoj književnosti. U. o. 292.
3141. *Stern, Bernhard*. Vom Dichter des Oblomow. (Zu Iwan Gontscharov's 100. Geburtstag.) Pest. Journ. 146. sz.
3142. *Szegedy Rezső*. Téves felfogás a régi horvát énekek rigómezei ciklusáról. Ethnogr. 276–283 l.

3143. Tolstoj. *Tolstoj Leo*. Briefwechsel mit der Gräfin Alexandra A. Tolstoj. 1857 1903. I. Bd. 1913. — Ism. dr. Eisler M. J. Pest. Lloyd 271. sz. Pesti Napló 254. sz.
3144. Tolsztoj anyja. Uj Idők 46. sz.
3145. *Tvčcal, Emil*. Credo. Drama. 1912. Ism. Menšík J. Prúdy 105. l.
3146. *Trifković, Gjura*. Ideali Novi Sad. 1913. Ism. Predić Milan. Letopis Matice Srpsky. 296. Knj. 72 75. l.
3147. *Tropsch, Dr. Stjepan*. O Utjecaju naše narodne poezije na poeziju Nijemaca u Kočevlju. Rad Jugosl. Akad. 196. köt. 86 100. l. [Élet. 14. sz.
3148. *Vrchlicky, Vrchlicky Jaroslav*. Esőben. Ford. Elek Alfréd.
3149. *B. Z. Jaroslav Vrchlický*. Prúdy 5—7. l.
3150. *Vršatský, Ludovít V. Rizner*. Slov. Pohľady 668 682. l.
3151. *Zapolska, Gabryela*. Frau Renas Ehe. Roman. Uebertrag v. St. Goldenring. — Ism. Holzer Mari. Pest. Lloyd 201. sz.
3152. Zechenter. *Gustáv K. Z vlastného životopisu*. Slov. Pohľady 31—46., 215—236., 354—368., 400 417., 502—504, 706 708. l.

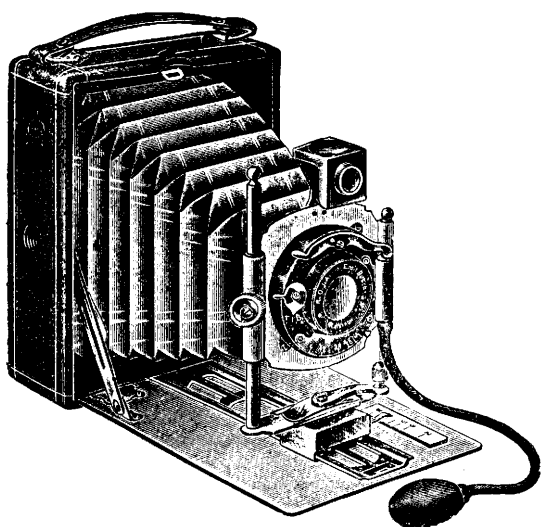
Nyelvészet.

3153. *Bonkáló Sándor*. Tagadó mondat a magyar-kisorosz nyelvben. Nyelvtudomány IV. 219—221. l. — Asbóth O. megjegyzése. U. o. 221. l.
3154. *Corović, Dr. Vladimir*. Serbokroatische Grammatik. Leipzig. 1913. — Ism. Vrch. R. Letopis Matice Sprske 292. Knj. 89—95 l.
3155. *Gombócz Zoltán*. A szlávtság török elemeiről. Nyelvtudomány IV. 289—294. l.
3156. *Hermann Ed.* Über die Entwicklung der litauischen Konjunktionalsätze. 1912. — Ism. Benigny Gyula. Nyelvtudomány IV. 320. l. [EPhK. 144. l.
3157. *László Z.* Turecizmusok. 1912. — Rövid megjegyzés m.
3158. *Strohal, R.* Današnje narječje u Brodu na Kupi. Rad jugosl. Akad. 196. köt. 53—85. l.
3159. *Weigand, G.* Bulgarisch-Deutsches Wörterbuch. 1913. — Ism. Asbóth Oszkár. Nyelvtudomány IV. 303. l.

XII. Vegyes.

3160. Japán versek. 1 Japán. (Nakamachi.) 2. Emlék. (Kibino.) 3. Kék óra. (Nukasa.) 4. Hóvirág. (Kvoko Tenno.) Ford. Vidor Marczel. Magyarország 304. sz. — 5 Ohutsuno ozi: A szent tónáli 6. Abeno Nukamero: Honvágý. 7. Hitomaro: Mikádó. Pest. Napló 301. sz.
3161. *Kafka Margit*. Kinai versek. Világ 168. sz.
3162. Khinai versekből. 1. Az egyszeri, ifjú leányok. (Wang Tshang. Sing.) 2. Búcsú. (A «Schi King»-ből.) 3. A porcellán pavillon, ((Là Tai Po.) A «Chinesische Flöte» után Kafka Margit. Vasárn. Ujs. 32. sz.
3163. *M. N.* Japán költészete. Pesti Napló 230. sz.
(Budapest.) Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

CALDERONI
mű- és tanszervállalat r.-t.
foto-osztálya
Budapest, IV., Váci-utca 50.

szállítja a legmodernebb
fényképezési készülékeket
eredeti gyári áron.

Mindennemű **fotocikk** a legjobb
minőségben kapható.

Legújabb képes fotoárjegyzékünket bérmentve küldjük.

A Franklin-Társulat kiadásában Budapestén (IV., Egyetem-utca 4. sz.)
megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

A Kisfaludy-Társaság Nemzeti Könyvtára,

mely most jelenik meg a Franklin-Társulat kiadásában,

a legnagyobb arányú vállalat, melyre a Kisfaludy-Társaság fennállása óta vállalkozott s egyáltalán irodalmunk legnagyobb vállalata, magában foglalja az egész értékes magyar irodalmat, — a magyar irodalom minden korának és minden ágának azokat a műveit, melyeknek esztétikai értéke vagy irodalomtörténeti jelentősége van. A szövegek pontos, kritikai kiadásai, a mai tudomány színvonalán álló bevezetések és jegyzetek megadják tudományos értékét, tartalma pedig az egész nemzetre szóló fontosságát. Az egyes köteteket kiváló irodalomtörténetírók adják ki; arcképek, kéziratok, eredeti kiadások hasonmásai hozzák az egyes írókat az olvasóhoz közelebb.

A 180—200 kötetre tervezett vállalatot 6—9 kötetes sorozatokban bocsátja ki a kiadó Franklin-Társulat és sorozatonként lesz kapható. Évenként egy-egy sorozat jelenik meg.

Egy-egy hat kötetes sorozat ára füzve 30 K.
Kilenc kötetes sorozaté füzve 45 K.

A sorozatok az egyes kötetek megjelenésének sorrendjében lesznek összeállítva.

A köteteken levő római számok az egyes kötetek kronológiai sorrendjét jelentik, ahogy a kész műben egymásra fognak következni. Egy-egy római szám alá a legtöbb műnél több kötet is esik, ezek arab számokkal vannak jelölve.

**Az első sorozat — hat kötet ára — füzve 30 korona;
tartalma a következő:**

- IX. Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig (XVI—XVIII. sz.) Kiadja *Alszeghy Zsolt*
- XIV. 1. **Zrinyi Miklós művei.** I. kötet. Összes költői művei. Kiadja *Négyesy László*.
- XXIII. 1. **Deákos költők.** I. kötet. Rájnis, Baroti Szabó, Révai válogatott versei. Függelékül: Mutatványok az első kísérletezők munkáiból. Kiadja *Császár Elemér*.
- XLIII. 1. **Bajza József művei.** I. köt. Összes költeményei, egy novellája, legfontosabb kritikái és polemiái pályája első feléből. Kiadja *Szűcsi József*.
- LVIII. 1. **Tompa Mihály művei.** I. kötet. Összes költeményei közül az 1847-ig írtak. Kiadja *Kéki Lajos*.
- LXXXII. **Szigeti József drámái.** Öt legjellemzőbb, legértékesebb drámája. Kiadja *Bayer József*.

1914. OKT.—NOV.

XXXVIII. ÉVFOLYAM.

VIII—IX. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1914.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt **class. philologiai** dolgozatok kéziratát **dr. Láng Nándor** (I., Pauler-u. 4.), a **modern philologiai** dolgozatokéit **dr. Bleyer Jakab** czímére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Fölolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (I., Bors-u. 15.) jelentendők be.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

HORNÁNSZKY GYULA: A szó hatalma...	633
TOLNAI VILMOS: A kurucz balladák hitelességéről	656
SAS ANDOR: Schelling-követő magyar természetfilozofusok a romantikus Jénában...	674
BOROS JÓZSEF: Pindaros epinikionjainak metrikai szerkezete	679
LABAN ANTAL: A Klingsor-mondához	695

HAZAI IRODALOM.

M. Fabius Quintilianus szónoklattana. Ford. Prácser Albert. VÉRTESY DEZSŐ	699
Böhm Károly élete és munkássága. HUSZTINÉ RÉVÉRGYI RÓZSI	704
Gerecs Sz. Ferencz: A cippus Abellanus. BENIGNY GYULA	706
Mészáros Gyula: Magyarországi kún nyelvenlékek. NÉMETH GYULA	706

KÜLFÖLDI IRODALOM.

J. F. Castelli: Memoiren meines Lebens; hrsg. von J. Bindtner. BAYER JÓZSEF	709
É. Thomas: Pétrone. RÉVAY JÓZSEF	714
H. Suchier — A. Birch-Hirschfeld: Geschichte der franz. Literatur. GULYÁS PÁL	716
J. H. Scholte: Probleme der Grimmelhäusenforschung. TROSTLER JÓZSEF	718
E. Drerup: Das fünfte Buch der Ilias. MARÓT KÁROLY	720
H. Heiss: Balzac. LÁM FRIGYES	724
Ph. Witkop: Die neuere deutsche Lyrik. WEISZER RÓBERT	726

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK.

Vári Emil: A mesterkedőkről. GÁLOS REZSŐ	727
Wagner József: Goethe Faustjának zenei hatásairól. SAS ANDOR	727
Zlinszky Aladár: A kifejezés stílusa. BITTENBINDER MIKLÓS	729
Kelecsényi János: Herder és Kant történetbölcselete. KOVÁCS FERENCZ	730
Pintér Lajos: Egy IV. sz. attikai szónok válogatott beszédeinek magyarázása jogi szempontból. MÓDI MIHÁLY	731

VEGYESEK.

Néhány adat az Árgirus-meséhez. GULYÁS JÓZSEF	732
Bogáthi Fazekas Miklós zsoltárfordításához. KÁLMÁN ÖDÖN	733
Der Aufbau der Literaturgeschichte. BLEYER JAKAB	736
Madách, George Sand «Lélia» cz. regényéről. TOLNAI VILMOS	738
Új könyvek a classica-philologia köréből	739
Új könyvek a modern philologia köréből	741
A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke	743

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárososhoz, **Cserhalmi Sámuelhez** (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

A SZÓ HATALMA

Car le mot, qu'on le sache, est un être vivant.
Le mot dévore, et rien ne résiste à sa dent.
Oui, tout puissant! tel est le mot. Fou qui s'en joue!
Car le mot, c'est le Verbe, et le Verbe, c'est Dieu.

V. Hugo, Contemplations, L. I. 8, 37. k.

Bevezetésül a görög szónoklásnak történetébe.

A mi a tömeget összetartja, egységbe fűzi, érzelmeinek erőt, tetteinek irányt ad, az a szó hatalma. Az élő szóé, melyet nem szabad elválasztanunk hirdetőjétől, mert a maga erejét nem kis részben annak hangjától, megjelenésétől, egész személyétől nyeri. A tömeg vezetője olykor pusztán tettek által is utánzásra kényszerítheti a tömeget; de csupán akkor, ha a tettet szó előzte meg, ha már előbb szavakba tömörítette az együttlét és közös szándék képzetait, ha szavakban adott kifejezést mindnyájuk együttérzésének.

Tömegpsychologiai megfigyeléseknél mélyebben kell kutatnia annak, a ki a szó hatalmát végső gyökereiben akarja megismerni. Mert a szónak sajátosságosan mystikus jelentése lehet a kezdetleges emberi gondolkodásban. Bizonyára nem mindig, minden körülmény között, hanem csak a rendkívüli állapotok felcsigázott várakozásában. Ilyenkor az a primitív gondolkozó úgy képzelheti, mintha a hozzá intézett beszédnek minden szava külön lényként hasadnék ki a beszélő lelkéből és szárnyasan — miként a lélek maga — röppenne feléje (ἔπεα πτερόεντα). Az élő szó csakugyan megelevenedett, sőt mintha látható formát öltött volna a maga önálló, külön létezésében. Mintha többé nem egyszerűen a beszélőnek subjectív állapotát fejezné ki, mert attól, a beszélő személyétől független jelentőséget nyert. *Substantialis* valóságokként lépnek a szavak a kezdetlegesen gondolkozó elé, akár mint álmoképei.¹⁾

¹⁾ Az ἔπεα πτερόεντα magyarázatánál *W. Wackernagel* (Jubelschrift, Basel, 1860) a madarak szárnyaira gondolt. De a «lélek» maga is madár: *G. Weicker*, *Der Seelenvogel in der alten Literatur* u. Kunst, 1902; *E. Norden*, *P. Vergilius Maro Aeneis Buch VI.* (S. W. K. 1903) 162. és 211. l.; *E. Rohde*, *Psyche* II. 371, 2. Így a szó mint a lélek része ugyan csak szárnyas lesz. Bár épenséggel nem kell feltételeznünk, hogy a lélek csakis mint madár juthat szárnyakhoz; a testtől elváló és az alvilágra alásuhanó vagy a magasba emelkedő léleknek repülnie kellett, még ha nem is képzelték el madárnak (antik ábrázolások). Platon «lelkei» is szárnyasok: τελέει μὲν οὖσα καὶ ἐπτερωμένη (ἢ ψυχῆ) μεταωροποιεῖ τε καὶ πάντα τὸν κόσμον διοικεῖ (Phaidr. 246, B.). V. ö. *Hermes ψυχοποιός* szárnyait.

Személytől, szándéktól függetlenül jelentőséget tulajdonítani a szavaknak: ez a készség az emberiség legrégibb idejétől kezdve megvolt, a vallás, jog és társas érintkezés számtalan szokásában öltött formát és sokkal nagyobb szerepet játszott a multban, egyébként is sokkal mélyebb emberi gyökerei vannak, hogyses mai kulturánk végleg leszámolhatott volna véle. Manapság is megijedünk, néha még saját szavunktól is, ha azt gondoljuk, hogy a tartalmában megnyilatkozó önhittség a mindenkor bizonytalan emberi végzetet ingerli ellenünk. Ilyenkor ellentétes irányban ható szavakkal kell a beszédnek erejét venni, mert varázsszal csak ellenvarázs bír. Ilyenkor halljuk még manapság is nem csak gondtalan megszokásként ismételve: *jó órában legyen mondva!* A rómaiak a tibiával tartottak áldozati imáiktól minden ellenséges hangot távol.¹⁾

Bármely véletlenül elejtett szó tartalmának megfelelő hatást gyakorolhat, használhat vagy árthat, a mennyiben azt valaki magára vonatkoztatja. Ez utóbbi mindenestre szükséges: a tudatos tagadás megőríti a leghatalmasabb *előjel* ereje is. De a kezdetleges ember nem szokta a józanság kritikáját félelmes várakozásával szembe szegezni: ellenkezőleg, készséggel lesi az alkalmat az idegen hangok jószerencséje után. Arról van szó, a mit a római nagy általánosságban *omen*-nek, Homeros nyelve *φήμη*-nek vagy *κλιδών*-nak nevezett. Odysseus örömmel kapja fel a siker biztos zálogaként a szolgálóleány zsörtölődését, melylyel azt kívánja, hogy a kérők utójára lakmározzanak (20, 100 s köv.); Telemachos szerencsés előjelnek veszi, hogy Aigyptios az ithakaiak gyűlésén áldással végezi az első felszólalás szavait (2, 35 czélzással 33-ra). Pedig az utóbbi esetben tán csak a szokásos, formaszerinti *jókívánsággal* van dolgunk. De viszont a rendes üdvözlések és alkalomszerű jókívánságok számtalan formája nem onnan merített e erőt szívós fennmaradásához, hogy az üdvözlőnek érzelmeitől, szándékától függetlenül is jelentőséget tulajdonítottak az emberek az elhangzott szavaknak?

Igazi fontosságot nem a rendes társas érintkezésnek, hanem első sorban a *vallásnak* körében nyert az emberi hang mysticizmus: az *imákban, fogadalmakban, esküvésekben, átkozódásokban és varázsigékben*. Valamennyiöknek alapfeltétele az élő szó; ha ugyan egy későbbi fejlődés az írásnak, a betűknek bübájával nem erősíti vagy helyettesíti a beszéd hatalmát. Hangtalan, gondolataink és érzésünk mélyén megmaradó imákat, fogadalmakat, esküket a görög kezdetben ép oly kevésbé ismert, mint bármely primitív nép; a hol az ellenkezőjéről értesülünk, a hol hasonló esetekben csendet vagy halk mor-

¹⁾ A rómaiak áldozásánál Plin. N. H. 28, 11: tibicinem canere, ne quid aliud exaudiatur. Aminek hallását, s így értelmét kerülték azok a: *dirae* obstrepentes (u. o.). De a mi mégis csak fülhöz jutott, azt többé lehetetlen volt elhanyagolni: M. Crasso quid acciderit vidimus, *dirarum* obnuntiatione neglecta (Cicero, de div. I. 16). — A «jó órában legyen mondva» (a német: «unberufen») latin mása: bona salute (Cato, de agr. 4). Lylesféle az is, midőn Theophrastos babonás embere a rosszat jelentő bagoly-hangra ἄσπυρ κρείττωσιν-nal felel (l. *Riess*: Aberglaube czikkét a *Pauly-Wissowa Realencycl.* I. 90 l., Das menschliche Wort, főleg Plinius 2S. könyve alapján).

molást parancsolnak, ott csak az a félelem játszik közre, hogy szavuk mint féltve őrzött tulajdonuk, idegenek hatalmába kerülhet (így Ilias 7, 195: «hogy a trójaiak meg ne hallják»). Már a hanghordás módja is az élőszó jelentősége mellett bizonyít; a görög mystikus istentiszteletekben az éneklésen kívül még állati hangok utánzása is szerepet játszott. De mindenek előtt és fölött, szigoruan megkövetelt «formaságokhoz» van kötve bárminő imának vagy varázsnak hatása. Ha előírt cselekedetek kísérik a szavakat, azoknak mindig egyformaképen kell végbemenniök; a szóknak magoknak meg abban a változatlan alakban és egymásutánban kell elhangzaniok, a melyben őket a szokás szentesítette. Hogy is gyakorolhatnák egyébkint természetfölötti erejüket, a mely a múltó személyektől és változó viszonyoktól függetlenül bennük magokban, érzékelhető külön létezésökben van lefektetve? Itt a legmerevebb követelményekkel tudvalevőleg a római állott elő; szent könyvek szövegével ellenőrizte, hogy egyetlen hang eltérést ne mutasson a hagyománynak immár alig megértett ünnepléses szavaitól (verba certa et sollemnia). Mert ezek csak oly feltétellel töltik be rendeltetésüket, fejtik ki kényszerítő hatalmukat az ünneplésen nyilatkozóknak vagy más személynek, istennek és embernek akaratára; befolyásolhatják közvetlenül is, másnak kárára vagy előnyére, egyszeruen mindazt, a mi emberi érzékelésünk és gondolkozásunk körébe esik.¹⁾

Míg imákban, esküvésekben a segítségül vagy tanukul hitt istennek közvetítésével jutnak el a szavak a maguk céljához, addig a varázsigék az esetek nagy számában egyáltalán nem szorulnak az afféle közbenjárásra. Elég a szót kellő módon és formák közt kimondani, az megtalálja a maga útját az isteni akarat mediuma nélkül is. Ép mert itt jobban, mint bárhol egyebütt, magában a szóban és nem valamely személyes akarat elhatározásában vagy képességében rejlik a varázserő. A varázsigéknek ezen, akarattól nem reflektált jellegök minden vonatkozásban kifejezésre juthat. A ki imádkozik vagy esküszik, mindig saját jószántából köt viszonyt a felsőbb hatalmakkal; egészen kivételes a skythák hite, melyről Herodotos tesz említést (4, 68.), s mely szerint hamis eskü esetén első sorban azt — a királyt — éri a csapás, a kire hamisan esküdtek. De a mi ott kivétel, sőt idegen, gyakori és jellegzetes a varázsigénél. Mindenkinek árthat vagy használhat, mindenkit kötelezhet, kényszeríthet, a ki bármely véletlen folytán lesz annak fül- vagy szemtanuja vagy a bárminő mystikus kapcsolat révén akaratlan részesévé.²⁾ A varázsigéknek e mintegy személytelen

¹⁾ A római imaformák (indigitamenta) követelményeiről l. *Wissowa*, *Religion u. Kultus der Römer* 333. köv. l. — Az éneklésen kívül egyesesen állati hangok utánzásával gyakran találkozunk mystikus vallásokban. A. *Dieterich*, *Eine Mithrasliturgie* (1903), 40. köv. l.: *ποπιπνοῦς* und *σναιμῶς* spielen in unserem Ritual eine Hauptrolle. Solches Pfeifen u. Schnalzen ist mehrfach für den Kultbrauch und die Kulttheorie später Zeit belegt. Beide sind Bezeichnungen von Tierlauten stb. V. ö. az aischylosi töredéket (Edon. fr. 57): *ταυροφθογοῦοι δ' ἰπομυκῶνται ποθεν ἐξ ἀφανοῦς φέβροι μῦθοι*.

²⁾ A görögök esküvéséről l. *R. Hürzel* tanulmányát: *Der Eid* (Ein Beitrag zu seiner Geschichte. 1902). A mint a skythák főntemlített hite

természetével függ össze azon további sajátságuk, hogy sokkal erősebb formában, hatásosabb módon kötnek, kényszerítenek, mint bárminő fohász vagy fogadalom. A vallási képzetek folytatólagos haladásával mindinkább csak kér, nem kényszerít, a ki imájában megjelenésre szólítja fel az isteneket; de a ki a kellő varázsszavak tulajdonában van, s azokat a szükséges formák közt tudja alkalmazni, e fegyverrel megadásra bírhatja a legmakacsabb démonokat is. Az esküvőnek végre is saját akaratától függ, hogy esküjét meg fogja-e tartani; de hogy védekezzék a varázsigék telepathikus ereje ellen az a hűtelen szerető (hívják bár Delphisnek vagy Daphnis-nak), a kit a szerelmi bűbáj — úgy hiszik — egész ellenállhatatlan módon «húz vissza» az elhagyotthoz? E hitszerű kényszer nagyságánál tán csak az alkalmazás köre nagyobb, a melyen belül a görög-római babona a varázsigék hatásához fűzte a siker reményeit. Az ókori orvoslás hosszú időn keresztül varázslók mestersége volt, s a nép alsóbb rétegeiben folytatólag is azoké maradt: szó állította el a vérzést, szó kergette ki a betegség gonosz okozóját. Az ókori földmives varázsigékkel biztosította földjének termékenységét; gyógyította meg a beteg fát, pusztította el a kártékony állatokat. Vesta szűzei varázsszerű imájukkal megállásra kényszerítették a szökevény rabszolgát, ha még nem hagyta el a város határait, s a mint Vergilius énekei:

Carmina vel caelo possunt deducere Lunam;
Carminibus Circe socios mutavit Ulixi;
Frigidus in pratibus cantando rumpitur anguis.

(Ecloga VIII. 70—73.)

A mikor meg az írni- és olvasni-tudás a műveltség alsó osztályai-ban is általánosabb alkalmazásra talált: varázsjegyekkel beírt amuletet akasztott a félénk ember betegség ellen a nyakába; az ellenség ólomtáblára «szögezte le» az átkot, melyet ellenségének szánt; a hívő vagy szerelmes lenyelte a lapot, a melyen imádoztjának neve állott; a varázsigék igazi írástudói meg a szép rendet mutató abc-nek vaskapcsai közé szorították feljegyzéseiket, s azon értelmetlen betű-halmazokkal (*Ἐφέσια γράμματα*) tarkították, melyek itt már az élőbeszédben is mint mystikus szók — voces mysticae, nomina arcana — ép értelmetlenségüknél fogva játszottak nagy szerepet. A hol a külső hangok érzelmi hatása a döntő, ott ez a hatás annál könnyebben érvényesül, minél kevésbbé van útjában a suggestiónak erejét lerontó világos értelem.¹⁾

az esküt varázsigének mutatja be, hasonlóképen *Kydippe* almája is, midőn az akaratlanul elolvasott szavak magát az «esküvőt» kötik. De mindkét eset már tulajdonkép az eskü elméletének körén kívül van. Legfőlebb azt mutatják, hogy a gondolat, mely szándéktól függetlenül megváltozhatatlannak és kényszerítőnek hiszi az egyszer már kiejtett szót, ebbe a körbe is belenyúl.

¹⁾ Az *Ἐφέσια γράμματα* eredeti értelméről (a 6 varázsszóról) és a *Wessely* gyűjteménye óta szokásos tágabb jelentéséről l. *Kuhnert* cikkét: 'Eφ. γρ., Pauly-Wissowa. — A varázslás és a vele kapcsolatos irodalom megismerésére, a mennyiben a görögöset illeti, valóságos kincseshánya.

A vallási élet körén belül nem kis részt járulékos okok biztosítják a szónak közvetlen érvényét. A mit a nyilvános tömegben a tömegszerű együttlét már maga előidéz: a kritikai készség lefokozása mellett az érzelmi fogékonyságot, azt a vallás cselekedetei közt a mysticismusnak közismert kellékei hozzák létre: a félhomály, a titokzatosság, a sejtés tárgyainak és műveleteinek egész szövődéke. Ily környezetben, ily eszközöktől támogatva nyeri el a szó a vallási érzelmek és képzetek területén a maga nagy hatalmát. De hogy efféle hatalomhoz a kezdetleges gondolkozás szempontjából nem okvetlenül szükségesek a milieu felsorolt járulékei, azt világosan bizonyítja az a körülmény, hogy a legnyiltabb, legkevésbé mystikus jogi ügyletek primitív műveltségi fokon ép úgy a szó hatalmában gyökerező formák között mehetnek végbe, mint akár a vallásnak czeremóniái. Már maga az esküvés a legtöbb esetben jogi cselekedet, a hol az istenek tanúsága és kezessége csak ép hogy nagyobb nyomtatékat kölcsönöz az ünnepélyes ígéretnek vagy állításnak. A gyakorlatiasan gondolkozó római tulajdonkép imáját is jogi ügyletnek fogta fel; aprólékos gondnal ügyelt itt, hogy szóban-tetben semmit el ne mulasztson abból, a mi az istent jog szerint megilleti; de ép a gondosan megtartott formák következményekép elvárta, hogy az isten is teljesíti köteleességét.

A verba sollemnia-ba vetett hit behajtható követelés lett azután az emberek közti ügyletekben, a szigorú jog (a jus strictum) területén. Itt mereven érvényesült az elv: a mint a szó, úgy a jog (uti lingua nuncupassit, ita jus esto). Mindenféle szándéknak, köteleességvállalásnak megvolt a maga külön szava, s az emberi akarat csakis az így előállt formákban és keretek között nyilatkozhatott meg. Ezek

most A. Dieterich hagyatéka: Kleine Schriften, 1911. L. itt: ABC-Denk-mäler, 202. köv. I. és Ein neues ABC-Denkmal, 229. köv. I. Ezenkívül I. Abt.: Die Apol. d. Apul. v. Mad. u. d. ant. Zauberei (Religionsg. Vers. u. Vrarb. 1911.) — A görög és római *defixio* szokásáról I. Kuhnert cz.-ét Pauly-Wissowa szótárában (Defixio) és Wiensch gyűjteményét: Defix. tabellae Att. IGr. III. 3. Egyéb irodalmat: Lübker-Geffcken-Ziebarth, Reallex. (1914) *Fluch* és *Zauberei* cz. a. — A Vesta-szűzek imája: Vestales nostras hodie credimus nondum egressa urbe mancipia fugitiva retinere in loco *precatione* Plin. NH. 28, 13. — A varázslásnak és a szolgálatában álló varázsigéknek egész filozofáját kapjuk Dieterich következő szavaiban: Bei der Sympathie aller Dinge zwingt das Wort zwei Dinge aneinander oder nötigt auch z. B. zwei Handlungen dazu, sich nacheinander zu richten. Das Denken beginnt mit falschen synthetischen Urteilen, mit falscher Abstraktion der akzidentiellen Eigenschaften. Ein gänzlich willkürliches Sympathiegesetz gilt solchem Zauber wie uns das Naturgesetz. Bei magischen Aktionen gibt es sozusagen weder den Begriff der Vergangenheit noch der Identität. Eine vergangene Tat ist ebenso real wie eine gegenwärtig geschehende: durch die *Erzählung* einer vergangenen Tat, etwa der einer Heilung, zwingt der Zauberer durch sein bindendes Wort eine Heilaktion gerade so sich zu vollziehen, wie jene sich vollzogen hat stb. (Kleine Schriften, 322. l.) — A ki a görög példák mellé idegen analógiákat keres, ethnographiai munkákon kívül (Andree, Ethnogr. Parallelen) rendkívül sok anyagot talál Lehmann közismert könyvében (Babona és varázslat) és O. Stoll-nál: Suggestion u. Hypnotismus in der Völkerpsychologie (1904).

a jogi formulák kétségkívül a személyes akarat kifejezései voltak alkalmazásuk egyes eseteiben. de mindig és mindenkinél egyformaképen visszatérő kifejezések, mindenféle egyéni jelleg nélkül. És ép ezért, a használat ezen merev egyformaságánál fogva, nyertek az «ünnepélyes szók» mintegy külső substantialis értelmet a római gondolkozásában. Az emberek és eszmények fölött lebegő lényekké lettek; vagy hogy a római materialismushoz közelebb fekvő körből vegyem a hasonlatot: egyszer s mindenkorra megformált használati tárgyakká. Jelentőségük nem az ünnepélyes kinyilatkoztatás által keltett hangulatban rejlett, hanem hagyománytól megszentelt formájukban, a mely az akarat és gondolat kifejezésének tömértelen lehetőségé köztül — a belső egyéni élet teljes lenyugózással — mindig csak egyet, egyetlen egyet emelt állandó érvényre.

Nem lenne érdektelen tanulmány részleteiben kimutatni a fejlődést, hogy a szó zsarnokságát, a szó prestige-ébe vetett hitet, mely az egész római életre kiterjesztette befolyását, hatalmát, lassankint hogyan töri meg egy szabadabb, bensőségesebb belátás. Egykor csak a «heres esto» személytelen fordulatú parancsával tehetett római polgár valakit örökösévé; Gaius már az átmeneti időre utal, midőn az erőteljes: «heredem esse jubeo»-t egyenjogú társként helyezi a régibb formula mellé, de a közelismerésből többé-kevésbé kizárja az «instituo, facio» vagy épenséggel a «volo» kifejezéseit. A formákhoz nem kötött végrendekezésnek jogát legszelesebb alapon Traianus adja meg, de csak az ő kedves «bajtársainak», a katonáknak, abban a császári leiratban, melynek közvetlen hangja a legszebben összecseng a tartalom intézkedésével, hogy ezentúl a «puszta akarat» (nuda voluntas) legyen a végrendekezésnél az egyedül döntő. A fel szabadító szót a polgárság összességéhez intézve csak Constantinus császár mondotta ki 339-ben, midőn a hiábavaló formások elitelésével és megszüntetésével úgy rendelkezett, hogy ezentúl a testationál az «ünnepélyes szavak» használata egyáltalán nem szükséges (amota erit sollemnium sermonum necessitas). De azért a «verba sollemnia»-hoz való merev ragaszkodás ép a római élet klasszikus korának egyik legjellemzőbb sajátága marad. Talán közvetlen folyománya volt annak a konkrét római gondolkozásmódnak, a mely még általánosabb természetű eszméit is csak egy-egy érzékelhető symbolumban tudta kellőképp megragadni. Az erősen individualista és mindig analitikus eszű görögnél hiába keresnők a római sasnak mását, s a római önérzet symbolikus kifejezését, a «civis Romanus sum» szavait sem lehetne görögre lefordítani.¹⁾

¹⁾ Gaius II. 116. (Huschke): Sed ante omnia requirendum est, an institutio heredis sollemni more facta sit; nam aliter facta institutione nihil proficit familiam testatoris ita venire testesque ita adhibere et ita nuncupare testamentum, ut supra diximus. (117) Sollemnis autem institutio hæc est: Titius heres esto; sed et illa iam comprobata videtur: Titium heredem esse iubeo; at illa non est comprobata: Titium heredem esse volo; sed et illa, a plerisque improbatæ sunt: Titium heredem instituo, item: heredem facio. — Ulpianus Regul. XXI. (Huschke): Heres institui recte potest his verbis: Titius heres esto, Titius heres sit, Titium heredem esse iubeo. Illa autem institutio: heredem instituo, heredem facio.

Eddig csak általános-ágban beszéltem arról, hogy a szók -- főleg mint a vallási érzés kifejezései és mint a jogi élet formulái -- olykor valósággal az entitások jellegét ölthetik magokra. Külön kell most szemügyre vennünk a szók egy olyan csoportját, melyben ez az önálló létre és jelentőségre való törekvés érthető okokból erősen megvan: a *személyneveket*, az istenek és emberek neveit. Primitív gondolkodás szerint a név nem csak egyszerűen megkülönböztető jegye a kérdéses személynek, hanem legegyénibb tulajdona, mely jót-rosszat jelenthet, hozhat rá magára, mint bármi egyéb, a mi vele oly szorosan összefügg; a névvel varázs útján vissza lehet élni a tulajdonos rovására; a név maga is varázserejű lehet nem kisebb mértékben, mint az, a ki viseli; a név olykor egyenesen a személy-lyel egy, annak legbensőbb és legsajátosabb lényét fejezheti ki. Sok idegenszerű szokás és nézet fejlődött ki ez alapon a műveltség kezdetlegesebb fokain élő népek között; ethnographusok előtt nem ismeretlen tüneményekre czélozok. Magam az idevágó gondolkodásnak csak egy-két jellemzőbb sajátosságát emelem ki azon kultúra köréből, mely itt bennünket első sorban érdekel.

Legnagyobb félelemmel vagy reménnyel természetesen az *isten* neve felé fordul a vallásos hit. Két egészen ellentétes eredményhez vezethet e szempontból a felcsigázott érzelem. Mindenek előtt akkora félelem kapcsolódhatik az isten személyéhez, hogy a hívő nem is meri istenét nevéen szólítani, helyesebben neki minden másétől elkülönítő nevet adni. Így jöttek létre a görögök vallásában azon *névtelen istenek*, kiknél legjobb esetben az euphemismus egy-egy hizelgő jelzője pótolja a tulajdonképeni elnevezést. Főleg alvilági istenekről vagy szellemekről, tehát már egész jellegüknél fogva rettegest keltő lényekről van szó. Az eleusisi mysteriumok körén belül egy: *ó θεός*-t és egy *ή θεά*-t imádtak (tehát egyszerűen egy istent és egy

plerisque improbata est. — *Traianus* mandatum: *Dig. XXIX. 1. 1. pr. Caput ex mandatis: Cum in notitiam meam prolatum sit subinde testamenta a commilitonibus relicta proferri, quæ possint in controversiam deduci, si ad diligentiam legum revocentur et observantiam: secutus animi mei integritudinem erga optimos fidelissimosque commilitones simplicitati eorum consulendum existimavi, ut quoquomodo testati fuissent, rata esset eorum voluntas. Faciant igitur testamenta quo modo volent, faciant quo modo poterint sufficiatque ad bonorum suorum divisionem faciendam nuda voluntas testatoris. — A katonáknak formától szabad testálási jogot elsőnek *Julius Caesar* adott; a császárok közül Titus, Domitianus, Nerva, végül Traianus lépett nyomába (*Dig. id. h.*). — *Constantinus* rendelete: *C. VI. 23. 15: Imp. Constantinus A. ad populum (a. 339). Quoniam indignum est ob inanem observationem irritas fieri tabulas et judicia mortuorum, placuit ademptis his, quorum imaginarius usus est, institutioni heredis verborum non esse necessariam observantiam, utrum imperativis et directis verbis fiat an inflexa. Nec enim interest, si dicatur «heredem facio» vel «instituo» vel «volo» vel «mando» vel «cupio» vel «esto» vel «erit», sed quibuslibet confecta sententiis, si modo per eam liquebit voluntatis intentio nec necessaria sint momenta verborum, quæ forte seminecis et balbutiens lingua profudit. Et in postremis ergo iudiciis ordinandis amota erit sollemnium sermonum necessitas, ut, qui facultates proprias cupiunt ordinare, in quacumque instrumenti materia conscribere et quibuscumque verbis uti liberam habeant facultatem.**

istennőt), kiket annál kevésbé lehet vagy szabad neveikkel kapcsolatba hoznunk, mert sem azt nem tudhatjuk, hogy a hívők — legáltalább gondolatban — ily kapcsolatot tényleg megtettek-e, sem azt, hogy az utóbbit feltételezván, az mindig egyformának maradt-e meg az idők folyamán. Görögországban több helyütt egy Agathodaimon-t tiszteltek (*Ἀγαθὸς δαίμων* v. *Ἀγαθὸς θεός*), egy alvilági nument, kinek azonban épenséggel nem kellett személyében azonosnak lennie vagy maradnia a különböző helyeken, mert a «jó szellem»-mel való egész határozatlan megjelölés a legeltérőbb eszmetársulásokat engedte meg. Az athéni Areopag mélyén meg «a tiszteletreméltó istennők» (*αἱ Σεμναί*) uralkodtak, kiket a közhit a vérbosszú képviselőinek tartott, tehát a collectiv nevű *ἔριος*-ök körébe utalt, s kiket azután költői kegyesség (Aischylosé tán nem először) a szomszédos Peloponnesosban széltében, de ugyancsak névtelenül tisztelt Eumenides-szel (a «jóakaró istenasszonyok»-kal) hozott összeköttetésbe: mindhiába, névhez az Areopag kérlelhetetlen szellemei így sem jutottak. Az alvilági istentisztelet e tipikusan visszatérő sajátságát másképen alig értelmezhetjük, mint a hívők félelmes idegenkedését már kezdetől fogva, hogy fohászaiknál, szertartásaiknál oly állandó szóval merjék illetni a «kimondhatatlan»-t, a mely szó idővel a singuláris, a tulajdonnév jellegét ölthette fel; így hát a nyelvhasználat a tompított erejű köznévnél maradt. Lélektanilag nem ide tartozik, ha szándékkal titokban tartott nevekről van szó. Plinius szerint pl. azért fődí titok azon istenségnek nevét, kinek oltalma alatt Róma városa áll, hogy az ellenség ép oly módon ne vonhassa a maga pártjára azt a magasabb védelmet, a mint magok a rómaiak idegen városok ostrománál tették (evocatio). Ugyancsak más eszmekörbe utal azon aggdó gondosság, a mely az imádkozót névszerint nem említett istenek összefoglalóan általános felhívására bírja (generalis invocatio), vagy a kegyes elmézés kérésére az esetben, ha esetleg hibásan történt a névszerinti megszólítás (sive quo alio nomine fas est nominare). Az efféle «névtelenség» a görög vallás is szolgáltat példákat, sőt az *ἄγνωστοι θεοί* oltárai által (Athén, Phaleron, Olympia) arra is, hogy az kivételtképz az «ismeretlen», csak gondolatban feltételezett idegen istenek jóakarására is tekintettel volt.¹⁾

¹⁾ E. Norden: Agnostos Theos-ában (Untersuchungen zur Formengeschichte religiöser Rede, 1913) az Acta Apost. híres helyét intézi el (17, 22: Σταθεὶς δὲ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου ἔφη Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεῖσι διαμαρτυροῦντες ὑμᾶς θεωροῦ. [23] διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σέβασματα ὑμῶν εὗρον καὶ βωμῶν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο ἄγνωστω θεῷ), s isten megismerésének eszméjét tárgyalja az orientalis — görög — keresztény γῶσις körében. A bennünket érdeklő «ismeretlen» istenekről l. 57, 1 és Jessen cz. Pauly-Wiss. Suppl. I, 28. l. — A névtelenségnek még egyéb okai is lehetnek mint a főt tárgyalt esetekben: pl. elfelejtették valamely szenthely (ἡρώων, sir) tulajdonosát. Így azután egyszerűen egy *Ἡρώς* iatρός-t tiszteltek Athénben a Theseion mellett, s hasonlóképz Marathonban, a hol csak későbbi találgatás hozta a gyógyító oraculumot Aristomachos nevével össze (Ptochde, Psyche I. 185—186). Az athéni βωμοὶ ἀνόνομοι olyformán keletkezettek, hogy csak így tudtak Epimenides utasításának eleget tenni, mert az egyes helyeken nem tudták névszerint megállapítani a προσήκων θεός-t (Diog. Laert. I. 110). — A római «sive quo alio nomine»

Mondottuk, hogy a tisztelet felszigázott érzelme a hallgatással szemben az ellentétes készséget is létrehozhatja: mentől részletesebb gondnal és lelkesebb dicsőítéssel szólítani meg a hívott istenséget. Azokról a melléknévekről (epiklisis-ekről) van elsősorban szó, melyek közül nem egy a kizárólagos használat folytán valóságos tulajdonnévvé lett (pl. Phoibos Apollon mellett); míg mások a görögnek mindig eleven képzelete számára újabb és újabb isteni vagy heroikus személyek teremtésére nyújtottak alkalmat (pl. Artemis mellett Iphigeneia, mint ennek: «hypostasis» a). Az epiklisek egész szeretlenul halmozásával a későkorú görög ima-költészetben találkozunk; az orphikus hymnusok jócskán nem is egyebek, mint isteni tulajdonságokat és cselekedeteket kifejező jelzőknek végtelen sorozata. Pedig a megszólításnak effajta szertelensége még nem is a legrosszabb; itt a melléknévek áradatában még sziklakeményen áll és emelkedik ki belőle az isten személyét világosan megjelölő tulajdonnév. De a hanyatló kor pantheisztikus hajlandósága, s főleg a keleti vallások hatására beállott theokrasia idővel minden személyt és nevet mystikus ködbe borított: mindenki egy és ugyanaz lehet, minden nevet minden isten dicséretére lehet alkalmazni, a mit majd a megtisztelés czímeiben áradozó buzgóság vagy a név erejét valló varázshit nem is hagy kiaknázatlanul. «Egyet jelent Zeus, egyet Aides, egyet Helios, egyet Dianyos», ez még csak görögül van mondva, ha nem is a klasszikus görög vallás szellemében gondolva; de már semmiképen nem görög, a mit egy ilyen nyelvű varázsimában olvasunk: «téged hívlak leghatalmasabb isten és úr

ima-formájának teljesen megfelel a görögben, a mit Platon mond (Kratylos 400 C); ὡςπερ ἐν ταῖς εὐχαῖς νόμος ἐστὶν ἡμῖν εὐχεσθαι: ὀτρύνει τε καὶ ὀπόθειν χαίρουσιν ὀνομαζόμενοι (Tréfásan alkalmazva: Phaidr. 273. l. ὁ Τίστας, ἢ ἄλλος ὅστις δῆποτ' ὦν τυγχάνει: καὶ ὀπόθειν χαιροῖ ὀνομαζόμενοι.). Efféle sok példát hoz fel (az idevágó irodalom ismeretével együtt) Norden id. m. 145. köv. l. Itt a generalis invocatio (l. Wissowa id. m. 33) a πάντες θεοὶ felemlítésében nyert kifejezést (először az eskükben, azután az imákban, sőt oltárfeliratokban is: Olympiában θεῶν πάντων βωμοί, Paus. 5. 14. 8. L. Höfer cz. Roscher, Lex. d. gr. u. r. Mythol., Pantes Theoi). — A római evocatio szokására nézve l. Plin. NH. 28, 18; Verrius Flaccus auctores ponit, quibus credat, in oppugnationibus ante omnia solitum a Romanis sacerdotibus evocari Deum, cuius in tutela id oppidum esset: promittique illi eundem aut ampliozem apud Romanos cultum. Et durat in Pontificum disciplina id sacrum constatque ideo occultatum, in cuius tutela Roma esset, ni qui hostium simili modo agerent. Macrobius a ki Carthagóra alkalmazva az evocatio formáját közli (si deus, si dea est, cui populus civitasque Carthaginensis est in tutela stb.), ignotus-nak mondja az ilyen titkolt nevű istent (Saturn. III. 9.) — A Σερμὰλ azonosítását Demeter-rel és Kore-vel (K. O. Müller) helyesen utasítja vissza Rohde Psyche I². 210, l. L. u. o. az Eleusisben tisztelt ὁ θεὸς és ἡ θεὰ névtelenségét. Az Euménidák peloponnesosi kultuszát l. Nilsson, Griech. Feste 424. Pauly-Wissowa Agathodaimon czikke (Wernicke) nem számol eléggé a közös név alatt lappangó személy bizonytalanságával, s nem ismeri a hermetikus iratok Ἄγαθὸς δαίμων-ját (Reitzenstein, Pimandres). — Erdemes tárgy lenne a különböző forrású és értelmű «névtelenségeket», melyeket itt csak érinthetünk, részletező monografiában fel-
dolgozni.

Horos Harpokrates alkib Harmasosis ioai diagennuth raracharai abraioth». ¹⁾

Az isten neve görög gondolkozásban is félelmes hatalom vagy biztató oltalom. Van név, melyet az istenek maguk is csak borzalommal ejtettek ki «legnagyobb esküjökben» (Styx), s viszont istenek neve az, a minek védő szárnyai alá a segítségre szoruló gyenge ember, ha nem egész életét, legalább jelentős eseményeit helyezi. A görögök harci jelszava, a mely ütközet előtt vezértől vezérig kétszer járta be a lelkes sorokat, valamely istennév volt (Zeus Soter v. Symmachos v. Hegemon), s régi időktől dívó szokás közöttük istenre emlékeztető nevet adni az ujszülöttnek (pl. Herodotos). Olykor szoros vallási kapcsolatot jelent a nemzetségek effajta sacralis neve: az attikai Lykomidai ősüket, Lykost egyenesen farkas képében ismerték, a mi által növökkel együtt ama totemisztikus farkaskultuszra utalnak, melynek emlékeit az athéni Lykeion tulajdonosa, Apollon Lykeios is őrizte. Istenével a legnagyobb közösségre, sőt egyes azonososságra mystikus vallásokban törekszik a hívő, s ilyenkor nem utolsó záloga és kifejezője szoros viszonyuknak, hogy nevök is közös. Mert az istentől megszállt nemcsak öltözködésében, taglejtéseiben, szavaiban fogja istenét mímelni, hanem annyira egynek érezi magát vele, hogy nevét is felveszi és nevében beszél. Bakchos nem csupán az istent jelenti, hanem egyszersmind kultuszának örjögő szolgáit; s ha a bakchanszóket máskép Lenai-nak is nevezik, ugyancsak Lenaios néven magát az istent is tisztelték. Azon lelki állapotot, mely itt a névközösségben kifejezésre jut, a legközvetlenebb, hogy ne mondjam legérzékeltetőbb módon a theokrasiák korából származó varázslatok magyarázzák meg. Egyik ilyenfajta imában olvassuk: «mert te az vagy, a ki én és én, a ki te; a mit csak mondok, mindig meglegyen; mert a te nevedet amulettként tartom szivemben, és nem fog velem bírní semmiféle hatalom a te vége miatt, melyet lelkemben tartok». A név mintegy tulajdonságként származhatik át személyről személyre, s ha egyszer az isten «igazi» neve az imádkozónak, a prófétának, a varázsolónak birtokába került, az e hatalom tudatában könnyen fogja a könyörgésnek, «mert te vagy» formáját az önérzetes «én vagyok» parancsoló szavába átfordítani. ²⁾

¹⁾ A fönti varázsimát l. *Reitzenstein* id. m. 26. l.: ἐπικαλοῦμαι σε τὸν μέγιστον θεὸν δυνάστην Ὠρον Ἀρποκράτην stb. — Az orphikus fragmentum: Εἰς Ζεὺς, εἰς Ἄϊδος, εἰς Ἥλιος, εἰς Διόνυσος stb. (Justinus, cohort. 15; Abel, *Orphica*, 148. l.). — Hogy az ἐπικλησις-ek miféle halmozásával gondolják a hívők imajokat isten előtt kedvessé tenni (ἄγιοι, εὐφημοὶ λόγοι), arra bármelyik orph. hymnus példát mutat: Οὐρανίη, πολύθυμε, φιλομειδής Ἀφροδίτη, ποντογενής, γενέτειρα θεᾶ, φιλοπύργυε, σεμνή, stb. (az εἰς Ἀφροδίτην kezdete, Abel 86. l.) — A görög imák formatanával újabban több dolgozat foglalkozik: *Ziegler*, De precatationum apud Græcos formis, diss. 1905; *Sudhaus*, *Lautes u. leises Beten*, Arch. f. Relig. IX. (1906). A további irodalmat l. *Lübker-Geffcken-Ziebarth* *Reallex. Gebet* cz. a. Olyan összegező munka, minő a római imákra vonatkozólag *Appel*-é (De Romanorum precatationibus. Relig. Vers. u. Vorabr. 1909) a görögre nézve még hiányzik.

²⁾ Az imák «εὐ εἰ, ἐγώ εἰμι»-stílusát l. most *Norden* id. m. 178. köv. l., valamint a könyv egész excursus-gyűjteményét: *Untersuchungen zur Stilgeschichte der Gebets- und Prädikationsformeln*. — A fönti imát l.

Hogy a görögöknél a személynévnek nagy jelentősége volt, azt már a névadás külön ünnepe s az evvel járó szertartások bizonyítják. Előszeretettel választottak — mint mondottuk — olyan nevet, mely valamely istenét is magában foglalta (*θεοφόρον*); de azonkívül bárminő mást, ha már a szó alapértelme szerencsét jelentett (Euty-chides, Sosias stb.). Az egyéb népeknél is megtalálható szokás, hacsak lehet a nagyatyá nevének ruházni az unokára, azon egész reálisan képzelt gondolattal függ össze, hogy a névvel együtt, s tán nem kis részt támogatásával az unoka személyében a nagyatyát támad új életre. Jó előjel számba ment, ha fontos eseményekkel «jónevű» emberek jutottak összeköttetésbe, épenséggel ha ez a véletlen műve-ként jelentkezett. A perzsa háborúk idejében Leotychides, a görög flotta parancsnoka, örömmel fogadja el a győzelem zálogának, hogy a samosi ajánlkozót Hegesistratos-nak hívják («hadvezér»-nek). S a mint így a név — jó és rossz szerencsében — végig kísérte hordozóját egy életen keresztül, még a halálban is megtartja változatlanul formáját, szerepét a halottnak lelkével, emlékével szemben. Már Odysseus, mielőtt hajóit elindítja, háromszoros szolítással hívja maga után a Kikonok földjén elesett társait (9, 65): így azután legalább lelkök jelenlétében emelhetnek odahaza emlékökre üres sírt (*κενοτάφιον*). Már Achilleus Patroklosának halotti áldozatánál név szerint vesz búcsút az elköltözöttől (23, 178—179), s görög temetési szokás-ként — úgy látszik — mindig megmaradt: háromszor kiáltani a halott nevét (*ἐπιθήσις*). Sőt miután síremlék borult a testre, hogy mai tudományos kíváncsiságunknak is elárulja a sír egykori lakóját, az egykori rokonok és jóbarátok avval tisztelték itt meg a halottat, hogy nevének szólították (v. ö. az athéni sírfeliratot, melyben a halott arra kéri színész-kartársait, hogy nevét sírjánál «kórusban énekeljék»). Mintha efféle szokások és gondolatok alapján csak annál könnyebben bontakozhatnék elő a meggyőződés, hogy a név az állandót, a maradó-t fejezi ki a változóban és elmulóban; az élet megszűnik, a névhez kötött emlék, a hírnév fennmarad. A görög nyelv sok példáját nyújtja egy olyan használatnak, mely szerint a nevet jelentő *ὄνομα* szó elvont kifejezések mellett ezek fogalmi lényegét, emberekre vonatkoztatva ezek személyét fejezi ki. A «név»-nek ezen külön kép-

Reitzenstein id. m. 17. l. (Papyrus Leidensis W.-ból): (11) οὐ γὰρ εἶ ἐγὼ καὶ ἐγὼ σὺ, ὃ ἂν εἶπω, αἰεὶ γενέσθω. τὸ γὰρ ὄνομα σου ἔχω ὡς φυλακτήριον ἐν καρδίᾳ τῆ ἐμῆ, (12) καὶ οὐ κατισχύσει με ἅπαντα ὄραξ κινουμένη, οὐκ ἀντιτάσσεται μοι πᾶν πνεῦμα, οὐ δαιμόνιον, οὐ συνάντημα οὐδὲ ἄλλο τι τῶν κατ' Ἄϊδου ποιεῶν διὰ τὸ σὸν ὄνομα, ὃ ἐν τῆ ψυχῇ ἔχω. — Dionysos és híveinek képzelt egy-sége a drámai (dionysosi) alakoskodások forrása. — *Lykomidai*: Vielleicht lässt sich Totemismus auch in vielen nach Tieren benannten Geschlech-ternamen annehmen. Jedenfalls war in Athen Lykos, der Stammvater der Lykomiden, in Wolfsgestalt abgebildet (Pollux VIII. 121), *Sam Wide*, Gr. u. Röm. Religion, *Gereke-Norden* (Eiul. in die Altertumswissenschaft, II° 173). Lykos testvére Aigeus (az Aigikoreis heros eponymosa), atyja Pandion (a Pandia, Dieipolieia bika-istene). Farkas-szobor állott az athéni Lykeionban; Argosban meg farkas-áldozattal tisztelték, pénzeiken farkas képében ábrázolták Apollon Lykeiost. — A harszi parole (σύνθημα): Xen. Anab. 1, 8, 16 és Cyr. 3. 3. 26. l. *Gruppe*, Griech. Myth. u. Religionsg. 738, *Roscher*, Phil. Jbb. CXIX, 1879.

zetbe emelt substantialis alkalmazása mai gondolkozásunk előtt sem ismeretlen; az új testamentum nyelve korán kitaníthatja emberszeretetünket, hogy mit is jelent az, ha «Krisztus nevében» (ἐν ὀνόματι Χριστοῦ) cselekszünk.¹⁾

Mélyen emberi természetünkben kell nyugodnia olyasvalaminek, a mi a történeti változások folyamán lényegében szívósan fönntartja magát, s legfőlebb a szokás vagy felfogás árnyalati fokozataiban módosul. A nevek kultuszáról is teljes joggal lehet ezt elmondani. Különösen ha néven nemcsak a személyneveket értjük, hanem egyszerűsmind a tárgyak és fogalmak elnevezéseit, a közhasználati és tudományos nyelv terminusait, akkor bátran állíthatjuk, hogy az emberiség történetében kevés hamis istentiszteletnek volt nagyobb jelentősége, mint annak, melylyel a név bálványának áldoztak és áldoznak. Mélyen gyökerezik természetünkben a hajlam: a néven mást, különbet, többet érteni, mint a mit és a mennyit diskurzív gondolkozásunk beléfejtet, illetőleg vele összefoglal. Semmi sem hamisabb és mégis semmisem elterjedtebb, mint a vélemény, hogy a nyelv által a dolgokat magokat jelöljük meg; s hogy ilyformán az előbbinek kifejezései az utóbbiakkal, a dolgokkal magokkal egyenlő értékűek. E «nominalistikus» hit eredményei (a középkor nyelvhasználata szerint inkább «realisztikus»-at kellene mondanunk) messze belenyúlhatnak azután a köznapi gondolkozásba épügy, mint mindenféle elméletbe, tudományba. E hit inspirálta a herakleitosi logos (szó) tanítványait, hogy ismeretes nyelvtudományi nézetöket felállítsák, melyet Platon Kratylosa úgy összegez, hogy minden dolognak természetétől fogva megvan a maga igazi neve, s hogy minden dolognak — népre, megegyezésre tekintet nélkül — csak egy ilyen neve

¹⁾ A ὄνομα- szó föntjelzett használatát ép az újtestamentumi nyelvvvel kapcsolatban fejtegeti *Dieterich*, Eine Mithrasliturgie, 110. k. l. — Qu. Marcus Strato (kb. 2. sz. Kr. u.) sírfeliratát l. *Lohde*, Psyche II² 346, 2; (5. sortól) τοῖγαρ, ἔσσι Βρομίω Παφίη τε νέοι μεμληρησι, δευόμενον γεράων μὴ παρανείσθε τάρων· ἀλλὰ παραστειχόντες ἢ οὔνομα κλεινόν ὀνοματῆ βώστρέετ' ἢ ῥαδινῆς συμπαταγεῖτε γέρας. — Leotychides Hegesistratoshoz: δέχομαι τὸν κλωνόν (Her. II. 91.). Platon Kratylosa 397 B πολλά δὲ ὡσπερ εὐχόμενον τίθενται οἷοι Ἐὐνοχίδην καὶ Σωσίαν καὶ Θεόφιλον καὶ ἄλλα πολλά. L. *H. Diels*, Die Anfänge der Philologie bei den Griechen, NJKIA. 1910, 3. köv. l. A theophor neveket illetőleg: *Usener*, Götternamen (1896), 349. k. l.; *W. Schmidt*, Bedeutung des Namens in Kult u. Aberggl. Progr. Darmstadt, 1912.; *J. Schöne* Griech. Personennamen als religionsgesch. Quelle Progr. Düsseldorf, 1906. *Gruppe*, id. m. id. h. Egyéb irodalmat: *Lübker-Geff.-Zieb.* Reall., Name cz. a. A névadás ünnepe a 10. napon a születés után (ἑσσαι τὸνομα: τὴν δεκάτην εἶεν, ἑστῶν). Minthogy az ünnepi lakoma áldozással volt kapcsolatban, nem lehet mondani, hogy a görögöknél nem kötötte le sacralis actus a nevet; bár névváltozás sokszor előfordulhatott (Theophr. Char. 28 Σωσίας - Σωσίστρατος — Σωσίδημος, l. *Inmisch* megjegyz. a helyhez a lipcei phil. társ. kiadásában, 243. l.). A kiskorúnak nevet adni, nevét esetleg megváltoztatni az atya joga, de vallási cselekedetek formái közt. V. ö. *Demosthenes* beszédét πρὸς Βοιωτὸν περὶ ὀνόματος (XXXIX), a hol Mantitheos ép a δεκάτη-re való hivatkozással ragaszkodik a név kizárólagos használatához féltestvérével (Boiotos-szal) szemben (*Schmidt*, Ethik II. 146). A névadásról egyáltalán: *J. Müller*, Die Griech. Privat-
altert. 450 b. és c.

van. E «nominálisztikus» hit önkénytelen hatására fűzi nem egy modern bölcsészünk és tudósunk azon végzetesen megtévesztő gondolatot még mindig a szavakhoz, hogy egy új terminus szükségkép a létező új tényeit állapítja meg, s hogy az ismeretlen már ismertté tettem az által, ha névvel jelöltem meg. A kik a reflexió belátásával világítottak keresztül a szavak e fetisizmusán, soha nem szüntek meg, hogy ellene — hiába küzdjenek. Már a modern kutatás első nagy mestere, Bacon figyelmeztetett a «piac», a nyilvános közlekedés, a beszéd «bálványai»-ra (idola fori); már ő megjelölte világosan a módot, melylyel az értelemnek hatalmában képzel szót saját ura, az értelem ellen fordul, hogy ép vele szemben mutassa meg a maga hatalmát. De azért még a XIX. század fozofusának, Schopenhauernek is alkalma volt, hogy ne minden jogosultság nélkül szórja és megjegyzéseit azon kortársai ellen, a kik, mint hitték, határozatlan, elvont, szokatlan szavaikkal az egész világot végérvényesen megmagyarázták.¹⁾

Sok vonatkozásban mutattuk be már eddig is a szónak hatalmát. Láttuk, hogy a szók kedvező lelki kapcsolatok között — bizonyos eszmék körében — mint azonosan visszatérő formulák egész rendkívüli hatást gyakorolhatnak; láttuk, hogy mint személyekhez vagy fogalmakhoz fűződő nevek mily sokféle irányban befolyásolhatják az életszokásokat és a gondolkozást. De itt, a hol bevezetésül a görög szónoklásba azon mélyebb érzelmi okokat keressük, a melyek szokatlan jelentőséget és erőt kölcsönözhetnek a beszédnek, szükségkép külön kell még tárgyalnunk az utóbbinak egy olyan körét, melynek nem kicsiny a szerepe az antik gondolkozásban. Közelebb jutunk evvel tulajdonképeni tárgyunkhoz, a szónoki beszéd elbírálásához;

¹⁾ *Schopenhauer* minden alkalmat megragad, hogy a terminológiájában tetszélő hegeli bölcsészetet támadja (dies unsägliche Genügen an Worten). *Bacon*, *Nov. Org.* I. 59: *idola fori* omnium molestissima sunt, quæ ex fœdero verborum et nominum se insinuarunt in intellectum. Credunt enim homines rationem suam verbis imperare. Sed fit etiam, ut verba vim suam super intellectum retorqueant et reflectant, quod philosophiam et scientias reddidit sophisticas et inactivas. Ezért mondja *Jacobi* is, *An Fichte* 51. l., (idézve *Gerber*, *Die Sprache als Kunst.* I. 282. l.): Überhaupt ist in Absicht des Aberglaubens und des Götzendienstes meine Meinung, dass es ganz einerlei sei, ob ich mit Bildern aus Holz und Stein, ob ich mit Ceremonien, Wundergeschichten, Gebährden und Namen, oder ob ich mit philosophischen durch-und-durch Begriffen, hohlem Buchstabenwesen, leeren Einbildungs-Formen *Abgötterei* treibe. — *Platon*, *Krat.* 383 A (*Hermogenes*): Κρατύλος φησὶν ὅδε, ὃ Σώκρατες, ὀνόμα-τος ὁρῶσθαι εἶναι ἐκάστη τῶν ὄντων φύσει πεφυκυῖαν, καὶ τοῦ τοῦτο εἶναι ὄνομα δ' ἂν τινες ἐυνεμέμωι καλεῖν καλῶσι, τῆς αὐτῶν φωνῆς μῦθον ἐπιπροσγύρομενοι, ἀλλὰ ὁρῶσθαι τινα τῶν ὀνομάτων πεφυκέναι Ἕλλησι καὶ βαρβάροις τὴν αἰτὴν ἔπασιν. — A λόγος nagy jelentőségét *Herakleitosnál* mindjárt munkájának (περὶ φύσεως) *kijelentésszerű* kezdete bizonyítja (*Diels*, *Vorsokr.* I² 61, 1): τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἑόντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι καὶ πρόσθεν ἢ ἀκούσαι καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον γιγνομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε ἀπειροσιν εἰκόσι stb.— *Gerber*, *Die Sprache als Kunst*, I. 248: Nichts ist falscher, als anzunehmen, dass wir durch die Sprache die Dinge in der Welt bezeichnen. — Ezért beszél *Bergson* intuitionismusa «le mot brutal»-ról, *Essai sur les données immédiates de la conscience*, 100. l.

mert arról a viszonyról lesz majd szó, mely szónok és hallgatósága között fűződik, feltéve, hogy az nem egyszerűen a maga nevében, hanem isten küldöttként és képviselőjeként fordul közönségéhez. Miután a szónak mint formulának és nének természetét megbeszéljük, szükségünk van végül, hogy a szót mint *kinyilatkoztatást* is figyelembe vegyük.

A görög nem a kinyilatkoztatás népe, legalább is nem abban az értelemben, a melyben egykor a zsidó volt. Szent könyveket, istentől származó szövegeket nem őriztek szentélyeikben; vallásuk képzeiteit és cselekedeteit nem az efféle hagyomány állapította meg és nem is kötötte le. Az eredeti feltevés hitével természetesen ők is hosszasan ragaszkodtak a gondolathoz, hogy minden jog, törvény az istenektől származik; isteni jognál egyebet kezdetben a görög élet sem ismert. De e hit nem hithű követést parancsoló szavakban nyert kifejezést; istentől inspirált készségben jelentkezett, melynek törvényező királyok és jósmondó papok voltak a hordozói. A hol későbbi időben mythikus személyekkel hoztak kapcsolatba pozitív törvényhozást, ott a képzeleti feltevés annyira áttetsző, hogy a dolgot bizonyára ők magok sem vették komolyan. Avagy ki gondolhatta meggyőződése szerint, hogy a pylai-delphoi amphiktyoniának humánus szabályait, a háború borzalmát gyengítő nemzetközi törvényeket egy Amphiktyon vagy Akrasios, Danaé atyja fektette le? Athénben az Eumolpidák bizonyos vallási hagyománynak magyarázói (*ἑξηγηταί*) voltak; de ez a magyarázás jellemző módon iratlan törvények (*ἄγραφοι νόμοι*) alapján történt, s csak nagyon későn szedték a szóban és gondolatban öröklődő szokásjogot írásba. Delphoi a maga központi jelentőségét nem valamely dogmatikus külön vallásnak köszönhette, sőt nem is mythos-alakító szerepének, hanem ama gyakorlatnak, mely szerint mindenkinek rendelkezésére állott, a ki az isten akaratát tőle tudakolta. Kanonszerű szövegekről, liturgikus könyvekről csak egyes mystikus vallásokban tudunk; de a mi visszahatásukra egész napjainkig eljutott, az többnyire a szabad zárnyalású és profán nyilvánosságú költészet nyelvén beszél hozzánk.¹⁾

De ha ilyformán vallási és polgári alaptörvényekben nem is nyert állandóságot az istenek kijelentése, ennek fontossága még sem szűnt meg soha a görög hitéletben, mert esetről-esetre visszatérő módja volt az istenek és emberek közti közlekedésnek. Az epikus nyelv régi, kiveszésre ítelt szavai tanuskodnak a feltevés ősisége mellett, hogy a legnagyobb bajban istennek hangja jó a tanácstalannak vagy erőtlennek segítségére. *Ῥομφή*-nek nevezték ők akkor ezt az isteni hangot (mindig *θεῖη*-, *θεοῦ*- vagy *θεῶν*-nal erősítve), vagy esetleg a tágabb értelmű, mert emberi hangokra is alkalmazott *ῥή*-szal fejezték ki.²⁾ Természetesen elsősorban az istenek személyes meg-

¹⁾ Az iratlan törvényekről, καὶ οὗς Εὐμολπίδαι ἐξηγοῦνται (Ps. Lysias, 6, 10) l. R. Hürzel, *Ἄγραφος Νόμος* (Abh. d. sächs. Ges. phil. hist. Cl. 1900) 21. l. és Kern, *Ἐξηγηταί* cz. a Pauly-Wissowa Realencycl. Minden jog és törvény isteni eredetéről l. R. Hürzel, Themis, Dike u. Verwandtes (Ein Beitrag zur Gesch. der Rechtsidee bei den Griechen, 1907) 158 köv. l.

²⁾ ῥήα tömegpsychologiai értelmét más összefüggésben fogjuk tárgyalni.

jelenésére és beszédjére kell gondolnunk, minőkre annyi példával szolgál a homerosi epika; de sok esetben közvetítés által jut el az emberekhez az égiek útmutató segítségé. Midőn Agamemnont a Zeus küldte álomkép elhagyja és felébred, fülében még mindig ott cseng a megtévesztő «isteni hang». A lényeges, hogy mindig hangról van szó, mert az említett görög szavak ép ezt a fizikai valóságot jelentik; hangról még akkor is, midőn madarak lesznek az isteni kinyilatkoztatás tolmácsaivá (*ὀμφή* ily értelemben a hom. hymnuszokban). De a görögség későbbi történetében nem *ὀμφή* vagy *ὄψ* marad ama kinyilatkoztatás terminusa. Delphoiban *προ-φή-της*-nek hívták azt a két legelőkelőbb papot, kik Apollon szolgálatában az áldozás, de mindenelőtt a jóslás teendőit elvégezték (*Πυθία* a helynévhez *Πυθώ*-hoz tartozik); *προφητεύειν* már Pindaros idejében az isten szavának papi közvetítésére vonatkozik. A tragikusok nyelvhasználatában meg — és ők ismerték a sacralis nyelvet — *φήμη*-t találjuk magának a közvetlen isteni kinyilatkoztatásnak jelölésére; ugyanazon *φήμη*-t, melylyel az indirekt kijelentésnek, a jósjelnek értelmében már Homerosnál is találkoztunk. Így hát a sok lehetőség közül, melyet a synonymákban sohasem szegény görög nyelv nyújtott, végre is a *φημί*-ige győzedelmeskedett, hogy a «prófeta» szóban mind mai napig bíró érvénnyel adjon nevet az isteni hangnak.

Homerosnál annak az igének még világosan megállapítható az a mellékértelme: kimondani, kinyilatkoztatni azt, a mi mélyen elrejtve nyugszik, a mit el is lehetne, tán el is kellene hallgatni. S valjon Pythagoras hallgatag hívei nem érezték-e ki a szóban még mindig a titokzatos kijelentésnek azon mellékértelmét, midőn szimbolikus cselekedeteiknél és szavaiknál egy «*ἄσως ἔφα*»-val hivatkoztak a mesterre? A hol szigorú, visszatérően egyforma formát öltött, s nem az egyszerű kijelentés esetlegességei közt nyilatkozik meg az isteni vagy emberi hang, ott többé nem *φήμη*-ről, hanem *ρήμα*-ról beszélt a görög (v. ö. a vallásban előforduló: *ρήσεις, πρό-ρήσις, ἄροητα* stb. kifejezéseket). A görög retorikának egyik alapproblémáját foghatjuk e kérdésbe össze: miként lett a *προφήτης*-ből a nyelv rendjéhez, törvényeihez kötött művész, a *ρήτωρ*?¹⁾

Egyetemes jelentőséget az isteni kijelentés a jóslásnak szokása és technikája által nyert a görögség között. A feltevés mindig az, hogy maga az isten (tehát Delphoi-ban Apollon) beszél a tőle inspi-

¹⁾ A fönt szóba hozott terminusok értelmi különbségeit illetőleg v. ö. *H. Schmidt*, Synonymik der griech. Sprache. — *εἶπεν* tulajdonkép szintén: kinyilvánítt, kihirdet (Hom. II. 2, 49: *Ἴλιός . . . φάσας ἐθέουσα*); de utóbb: bedeuten die verschiedenen Verbalformen (des *εἶπεν*) den reinen Wortlaut ohne Beziehung auf Ton oder Affekt und von der formellen Seite aus (Schmidt, id. m. I. 34). *ῥήτωρ* = der eigentliche Wortkünstler, der die Form vor allen Dingen zu pflegen hat (u. o.). A *φάσαι* alapértelme: offenbaren, in Worten Kund geben, mit dem Nebenbegriffe: wie man selbst es für gut u. zuträglich hält (id. m. I. 56; Od. 21, 193. *φάσαι*-jal szemben: *ἢ ἄσως κείθω*!). Homerosnál *φήμη* még csak az emberi hangot jelenti, a mint az -- körülményekhez képest -- isteni jelnek vehető: a direkt isteni kinyilatkoztatás alapértelme az *ὀμφή*-ben van, melynél később is — mint ezt *Schmidt* helyesen hangsúlyozza — mindig beszédről, hallható hangról van szó (I. 40).

rált, s így vele egy, pap vagy papnő által a hozzáfordulóhoz. Ezért halljuk, hogy: «eljöttél, Lykoorgos, az én gazdag templomomba» (Her. I, 65). Azután, a mi a mi szempontunkból a legfontosabb, a legbensőbb részbe, az adyton-ba is bemenetele volt a jóslást kérőnek; tehát szemtől-szembe hallgathatta végig a megszállt papnak róla szóló, hozzá intézett szavait. Ilyenkor nem egyszer lehettek tanúi a jámbor hívek az olyan rémes jelenetnek, minőről Plutarchostól értesülünk: a Pythia zavarodottan, irtóztató kiáltással szökik fel székéről, rohan a kijárat felé, úgy hogy nemcsak a látogatók, maguk a papok is ijedten menekülnek (de def. orac. 438 B.). A látogatás végső eredménye az, a mit az isten kijelentésére kíváncsi annak ajándékképp kezeibe kapott, az írásba, esetleg versbe szedett felelet a *χηρημός*; már most akár előzetesen betanult hexameterek hallott a jósló szájából (a mi fontos államügyek irányításánál nem ritkán fordulhatott elő), akár utólag adtak Pythia zavaros szavainak értelmes, sőt hagyományos nyelvű költői formát a költő próféták. Külömben próza és vers, más szóval rögtönzés és komponálás vegyest szerepelnek a jóslatokban már ósrégi időtől kezdve; a hellenizmus korában mégis a próza lesz a gyakoribb. Ez isteni kijelentések retorikáját majd csak akkor lehet sikerrel megállapítani, ha a körükbe tartozó hagyomány megfelelő módon összegyűjtve fekszik előttünk; s annak a retorikának nyilván majd középponti részét foglalja el a kérdés, hogy maga a vallási hangulat, mely a kinyilatkoztatás aktusát kíséri, körülveszi, miként érvényesül az itt kialakult stílus sajátágaiban. Egyébként ugyaneffélét mondhatunk a különböző isteni kijelentéseket tartalmazó misztikus irodalom egészéről. Stilustani megállapításánál a kezdetek kezdetén vagyunk; majd csak az irodalom- és vallástörténeti nehézségek leküzdése után, az egybevetésre alkalmas anyag felszaprodásával vezethetjük itt a szók és formák jelentőségét a konkrét beszéd forrásáig vissza. Addig: *θύρας ἐπίθεσθε βέβηλοι*, kívülről tegyétek be az ajtót, profán tanítványok.¹⁾

De a mi bennünket közelebből érdekel, voltak a görögöknek *nagy nyilvánosság* előtt tartott vallásos beszédek is; hallhatták ők is istennek szavát nyilvános (ha nem is egyházi) prédikációk által? Mert hiszen a jóslás és a misztériumok szónoki része (*τὰ λεγόμενα*), még ha a hallgatók nagyobb száma előtt történt is meg, annyira a vallási érzelm kizárólagos hatása alá helyezte közönségét, hogy itt tömegpszichológiai szempontból csak mellékesen beszélhetnénk.

A Kr. e. VI. század azon erős mozgalma, mely misztikus új vallások hirdetésével bensőséges új életet hozott a görög hit és kultusz hagyományos formáiba, nem csupán zárt társaságokká egyesült kisebb csoportokat ragadott meg, kifelé az egész társadalomra is szétterjesz-

¹⁾ Hibás Schoemann-Lipsius megállapítása (Griech. Altert. II. 322. l.): Die Antwort warteten sie (t. i. a Delphoiban jóslatot kérők), wie es scheint, in einem an das Adyton anstossenden Gemach. — Plutarchosnak föntidézett helye egy adyton-jelenetet ír le: τέλος δὲ παντάπασιν ἐκταραχθεῖσα (Πυθία) καὶ μετὰ κραυγῆς φοβερᾶς φερομένη πρὸς τὴν ἔξοδον ἔρριπεν ἑαυτήν, ὥστε φυγεῖν μὴ μόνον τοὺς θεοπροποῦσας (tehát ők először és elsősorban), ἀλλὰ καὶ τὸν προσφῆτην Νικανδρὸν καὶ τοὺς παρόντας τῶν ὄστων. — Az adytonba lépés joga Her. VII. 140-ből is következik (l. Pauly-Wiss. IV. 2534, Delphoi).

tette a maga befolyását. Már *Epimenides*, a krétai pap, ki Aristoteles tanusága szerint a kylloni vétség következményeitől tisztította meg Athén városát (604–601), nem lehetett az az egyszerű látnok és áldozár, kinek bölcsesége a tradíció hűségese megőrzésében merül ki; nagy hírét, idegenbe vándorlását mindenesetre könnyebben értjük meg, ha már az ő személyét a pirkadó vallási renaissance egyik hirdetőjévé tesszük. S a VI. század elején — legalább is az athéni demokracziában — a polgárok összességéhez, a nagy közönséghez fordult az, a kinek valami mondanivalója volt (Solon).

E felfogásunkat az Epimenidesre vonatkozó hagyomány mindenkép igazolni látszik: első sorban az a költészet, mely az V. század elejétől kezdve az ő nevét hordja czímében, s mely a későbbieknek fő ismeretforrása marad róla. Ezért — e hagyományt követve — teszi meg Platon Epimenidest egy új életrendet hirdető aszkétává, ezért hozza nevét Plutarchos barbár áldozási és temetkezési szokások megszüntetésével kapcsolatba. Ha jogos bizalmatlansággal tekintünk is a mende mondákra, a melyek Epimenides és Solon személyeit közelebbi vonatkozásba hozzák, a kezdődő VI. század vallási gondolkozására Solonnak úgynevezett luxus-törvényei is érdekes világot vetnek, abból a szempontból is, melyből Epimenides alakját kell megítélnünk. Az utóbbinak nevére hallgató Theogonia tartalomban, motívumokban is közel állhatott a hesiodosihoz: itt is, ott is pásztornak osztályrészeül jutott isteni revelációról volt szó; de egy fontos pontban lényegesen különbözhetnek: az egyszerű elbeszélő, az istenek származását nyugodt tárgyszeretettel előadó epikus mellett Epimenidesnél a vallás-erkölcsi prédikatornak is előtérben kellett állania. A művet jellemző módon Katharmoi-nak (tisztító daloknak) is hívták; nyilván, mert nem a jelen bűneire és ezek megváltására tekintet nélkül éneklie meg a költő az emberiség legrégebb történetét, a a theogoniát. Formai tekintetben — de az egész költészet hangjára visszaható — az a mód fontos itt, a melyen a vallási kioktatás folyik; a viszony, a mely a mester és a tanítványok, a költő-próféta és a megismerésre, megváltásra szoruló hívek között fennáll. A mit Hesiodosnál szemrehányásképen még a Múzsák mondanak a költőnek (Theog. 26.), azt Epimenidesnél erőteljesebb nyelven halgatóihoz intézve tán maga a prédikátor — többé nem *Ἀληθεία* vagy *Δίχη* — ismétli meg, a Pál apostoltól is idézett szavakban: «Örökkön hazug krétaiak, csúf állatok, lomha gyomrok.» (Diels, *Fragm. Vors.* II.² 1, 493). S a mi a régibb epikus költészetben ugyancsak az istenség vagy egy-két heros kiváltsága volt, hogy önérzettel hivatkozzék a maga személyére, isteni származására, az itt — Epimenidesnél és a vele rokon prédikátoroknál — a hivatásától eltelt profétának szavajárása lesz. «Mert én is a szépfürtű Selenétől származom» (u. o. 494): ilyenféle kijelentéssel emelkednek ők alázatos hallgatóságuk fölé, ezzel igazolják isteni megbizátásukat, ruházzák fel minden szavukat a kijelentés tekintélyével. Majd később a «mert én is» formulával kéri Orpheus vallásának összes igaz lelkei alvilági bebocsátásukat (v. ö. a peteleai aranylemezek felírásait, u. o. 480). A kit Epimenides esetében csak halványan, egy későbbi hagyományon keresztül, mások beszéde által rajzolhatunk képzeletünk elé: a tömeghez szóló prédikátort, azt egy századdal utóbb éles vonásokban látjuk magunk

előtt, mert küldetésének útján elkísérve saját hangján halljuk, a szicíliai bölcsész-prófétában, *Empedokles*ben.¹⁾

Ha azután megint századok mulnak el anélkül, hogy azt az érdekes típust: a vándor prófétát görög nyelv területén észrevennők, már tudniillik névvel nevezhető egyéni nagyságban, e hallgatás okát az uralkodóvá lett racionalizmusban kell keresnünk, Az V. század közepétől a szofisták vonják a közfigyelmet magukra: ők és tanítványaik az irodalmi szalonnak, de nem kevésbé az utcának, a piacnak is szónokai. Ilyen korban még a csodás módok és eszközök is racionális szint öltének, s egyik Antiphon (bizonyára a «jós» a *τερασσοκόπος*) sátrat emel Korinthos terén, hogy többé ne a varázslásnak, hanem a meggőzésnek szuggesztív erejével gyógyítsa a

¹⁾ *Epimenidesre* vonatkozólag l. *H. Diels*, über Epimenides von Kreta, Sitzungsab. d. Berl. Ak. 1891. I. 387. köv. 1.; *O. Kern*, Epimenid. cikkét a Pauly-Wiss. Realencycl.-ban; *Beloch*, Griech. Gesch.² I. 2. (1913) 306. köv. 1. Utóbbinak chronológiáját nem tudom magamévá tenni; ha már Xenophanes ismerte Epim. mesésen hosszú életkorát (s ebben *Beloch* sem kételkedik), akkor csak erőszakos okoskodással (308. l.) lehet az athéni «tisztogatás» idejét a VI. század legvégére tenni. Viszont helyesen gondolja *Beloch* (mire már *Diels* is utal), hogy Aristoteles proleptikusan («vorgreifend» 361, 1) hozza szóba — már a drakoni alkotmányváltozás előtt — az Alkmaionidák büntetését. A soloni törvényhozást közvetlenül megelőző zavarokban kellett ez eseménynek történnie; míg a Solon által teremtett békének bizonyára egyik feltétele is követelménye volt, hogy a «száműzött Alkmaionidák visszahivassanak. Ezért fogadom el fönn a szövegben a Suidasnál olvasható 44. Olymp.-t (604—601) a «tisztogatás» valószínű idejének; ezért kell a későbbi kor meséi közé utalunk, a mit Plutarchosnál Epim. és Solon személyes ismerettségéről és érintkezéséről olvasunk (l. *Diels*, id. m. 392. l.). Viszont mindketten közös vallási gondolkozásmódnak előfutárjai. A soloni törvényhozásban megnyilatkozó asketizmust az epimenidesivel magyarázhatjuk, mert hisz az V. század orphizált Epimenidesét is csak a feltétellel tudjuk megérteni, hogy a VII/VI. század történeti alakja amaz utólagos felfogásra tényhezés okot szolgáltatott. Platon chronológiája az orphikus költészetben gyökerezik, mint ezt már *Diels* (id. m.) világosan kimutatta; bár mintha túlságosan hangsúlyozná az ex eventu jóslatok fontosságát az Epimenides nevéhez fűződő költészetben. Epim. személyét egyáltalán a mesék országába száműzni (*Niese*, *Töppferre* támaszkodva *E. Meyer*: Gesch. d. Alt. II. 749. l.): hyperkritika. — Az Epim. nevét viselő költészet fragm.-t. l. most *Diels*, Vorsokr. II. 1, 493—498. Az első töredéket (Κρητες ἀει ψεύσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί) úgy fogom fel, mint már *Diels* tette (id. m. 396: Enthaltensamskeitspredikt). E vers mintája — mint rá *Wilamowitz* figyelmeztetett — Hesiod. Theog. 26.: Ποιμένες ἀγραυλοί, κακ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον. Hesiodos viszont Thersites beszédére gondolt (II. 2, 235): ὦ πέποιες, κακ' ἐλέγχε', Ἀχαιῖδες, οὐκέτ' Ἀχαιοί. Igazán nem érdektelen látni, hogy miként kerülnek a politikai szónoklás erős kifejezései, metaforikus fordulatai a térítő prédikálásnak nyelvkészletei közé. — A második töredéknél (καὶ γὰρ ἐγὼ γένος εἰμι Σελήνης ἠυκόμοιο stb.) természetesen mindenki Musaiosra fog gondolni. De hát csakugyan az szólalt volna meg a maga személyében egy epimenidesi költeményben (így *R. Karl*)? Hátha γένος egy távolabbi rokoni kapcsolatot jelent, s Epimenides ép Musaiosra tekintettel énekel itt az «én is» hymnusát, mint a hogy — több joggal — Hera is oda mondotta egykor Zeusnak: καὶ γὰρ ἐγὼ θεός εἰμι, γένος δέ μοι ἔσθην ἔσθην σοί (II, 4, 58)? Phaistos és Blasta-nympha fiának közelebbi genealogiáját nem ismerjük.

hozzáforduló lelki betegeket (Diels, Vors. 1, 590, 6). A szofista felvilágosodásból kibontakozott műveltség a filozofust és a rhetort tette meg századokra a tudás és tanítás rivális mestereivé; ők az ismeretek képviselői és terjesztői, s ugyancsak ők látják el az alsóbb néposztály szellemi igényeit is. Kynikusok és Bion-féle utczai bölcsészek «társalognak» a köréjük csoportosuló csöcselékekkel; intézik hozzája azon elmésen moralizáló szónoklatokat, melyek utóbb egy külön irodalomnak lesznek forrásaivá (*διατριβαί*). Ily körülmények között, a racionalizmusnak ilyen egyetemes szüksége mellett a vallási prédikációknak el kellett némulniok; az egykori nagy szónokokat és prófétákat nem ismerjük fel többé a vásárról-vásárra utazgató, mert ilyenkor jósló, kuruzsoló krajezáros komédiásokban (*ἀγύρσαι, ὄρφεο-τελεσται*). Egészen meg kellett változnia a korszellemnek, hogy a prófécia újból lehetséges legyen. A Krisztus születését követő században kerül elő Kappadokia mélyéből görög kultúra területére az az ember, a kit a vallási szónoklás körében a régmúlt hagyomány folytatójának tekinthetünk: a Pythagoras tanait valló tyanoi *Apollonios* személyében.

Tüllépné czéлом kereteit, bár korszerűen érdekes vállalkozás lenne, ha Philostratos életrajzának és ennek forrásai alapján kísérletet tennék az apolloniosi rhetorika megállapítására. De legalább azt a jellemzést ide iktatom, melyet maga az életrajzíró nyújt a csodatévő prófétának szóközi modoráról. «Nem szerette a dithyrambikus, költői szóktól duzzadó beszédet, keresett ép oly kevéssé akart lenni, mint az attikai egyszerűség túlzott képviselője; finomságokra nem hajlott, sem formai tökélyre; senki sem hallotta, hogy az írónia vagy a kedélyesség hangján fordult hallgatóihoz, hanem mintha a jós tripusáról szólott volna le hozzájuk, midőn azt mondta, hogy 'tudom', 'nékem úgy látszik', 'hová gondoltok', 'tudnotok kell'. Rövid, aczélkemény mondatai, melyekben a kellő szók mintha úgy nőttek volna hozzá a dolgokhoz, az ő előadásában csakugyan akként hatottak hallgatóira, mintha kormánypálczával kezében szabott volna törvényt. Midőn a tudós pepecsélők közül egyik azt kérdezte tőle, hogy miért nem kutat, így felelt neki: 'gyermekkoromban kutattam; most nem keresésről van szó, hanem tanításáról annak, a mft találtam'. Arra a kérdésre, hogy a bölcsnek miként kell beszélnie, úgy felelt, hogy a törvényhozó módjára; mert a törvényhozónak az a feladata, hogy a miről meggyőződött, azt parancsként adja a tömegnek tovább'. Így buzgólkodott Antiochieiában és a legműveletlenebb embereket is magához csatolta» (1, 17). Philostratos jellemzése nemcsak azért érdekes, mert feltehetően tényleges hagyomány az alapja, hanem abból a szempontból is, hogy minden kijelentésszerű beszédnek kitünően sikerült képe. Itt csakugyan nem szabad gondolati vagy formai szubtilitásokra a súlyt helyezni; itt csakugyan minden a hit közvetlenségén és az erkölcsi komolyság erején fordul meg; itt kétkedés helyett az apodiktikus állítás vagy utasítás rövid mondataiban kell beszélni.¹⁾

¹⁾ Hadd álljon itt a kinyilatkoztatás rhetorikájának e kitünő rajza görög szövegben is: λόγων δὲ ἰδέαν ἐπῆσκησεν οὐ διασφαμβόδη καὶ φλεγμαίνουσαν ποιητικοῖς ὀνόμασιν, οὐδ' αὖ καταγλωτισμένην καὶ ὑπεραττικισουσαν, ἀηδὲς γὰρ τὸ

Bennünket, midőn a görög rhetorika kibontakozásával foglalkozunk, nem az alakuló kereszténység kortársa, Apollonios érdekelt, hanem a Kr. e. V. század prófétája, *Empedokles*. Mert hitelre érdemes hagyomány, az aristotelesi, őt állítja az V. században kezdődő rhetorikai elmélet élére, nem ugyan mint tényleges technographust, hanem mint a széppróza első tudatos művelőjének, Gorgiasnak mesterét. Most egyelőre nem fogunk az egész empedoklesi nyelvről, stilisztikáról beszélni; most csupán a kinyilatkoztatás szónokával van dolgunk. a mennyire ezt azon tisztító dalok (*καθαρμοί*) töredékeiből állapíthatjuk meg, a melyeket — úgy látszik — életének alkonyodó felében, tehát természetbölcészeti tankölteménye után, s vándorprófétái minőségével a legszorosabb viszonyban szerzett.¹⁾

A mi e vándorprófécia gyakorlatát illeti, maga *Empedokles* tárja azt szemünk elé a legszínesebb szavakban: «én pedig halhatatlan istenként, többé nem halandóként járok közöttetek (— honfitársaihoz, az akragasbeliekhez intézi szavait —) mindenkitől tisztelve, a hogy illik, szalagoktól és virágkoszorúktól övezve. Mihelyt kísérőimmal, férfiakkal és nőkkel, a virágzó városokba érkezem, istenként imádnak; és ők követnek, tízezeren, hogy megtudakolják, merre az üdvösség útja; egyikük jóslatot kér, mások mindenfajta betegségről tudakozódnak, hogy meghallják a gyógyító ígét, mert már régóta

ὄπῃ τὴν μετρίαν Ἀτθίδα ἤγειτο, οὐδὲ λεπτολογία ἐδίδου, οὐδὲ διήγε τοὺς λόγους, οὐδὲ εἰρωνευομένου τις ἤκουεν περιπατοῦντος ἐς τοὺς ἀκρωμένους, ἀλλ' ὥσπερ ἐκ τριπόδος ἔτε διαλέγοιτο, οὐδ' αὖ ἔλεγε καὶ, δοκεῖ μοι καὶ, ποῖ φέρεσθε; καὶ, χρὴ εἰδέναι. καὶ αἱ δόξαι βραχέεται καὶ ἀδαμάντινοι κύρια τε ὀνόματα καὶ προσηφικῶτα τοῖς πράγμασι, καὶ τὰ λεγόμενα ἤχῳ εἶχεν, ὥσπερ ἀπὸ σκήπτρου θεμιστεύμενα. ἐρουμένου δὲ αὐτὸν τῶν στενολεσχούτων τινος, ἔτου ἕνεκα οὐ ζητοῖται, ὅτι ἔφη, μείρακιον ὦν ἐξήτησα, νῦν δὲ οὐ χρὴ ζητεῖν, ἀλλὰ διδάσκειν ἂ εὐρησκα. πῶς οὖν, Ἀπολλώνιε, διαλέξεται ὁ σοφός; πάλιν ἐπερομένου αὐτὸν ὡς νομοθέτης ἔφη, δεῖ γὰρ τὸν νομοθέτην, ἃ πέπεικεν ἑαυτὸν, ταῦτα ἐπιτάγματα ἐς τοὺς πολλοὺς ποιῆσθαι. ὣδε αὐτῷ τὰ ἐν Ἀντισοχείᾳ ἐσπουδάξεται καὶ ἐπέστρεφεν εἰς ἑαυτὸν ἀνθρώπους ἀμουσοτάτους. — Philistratos életrajzának Moiragens-szel kezdődő forrásait l. *H. Reitzenstein*, Hellenistische Wundererzählungen (1906) 40 köv. l. Apolloniosról, a vándor-prédikátorról l. most *Norden* Agnostos Theosát (passim).

¹⁾ *Empedokles* tankölteménye (a *περὶ φύσεως*) is a kinyilatkoztatás nyelvén és formáin közt van megírva. De míg itt a mester egyes személyhez (Pausaniashoz) fordul — ép úgy mint az orph. költészetben is Musaios avatja be Orpheus első sorban revelatio útján nyert tudásába — a *καθαρμοί* viszont *tömeghez* intézett jellegűnek fogva érdekelnek bennünket közelebről. — Aristoteles kifejezése *Empedokles*nek rhetorikai érdemét illetőleg: *πρῶτον ρητορικῶν κεινηγένηαι* (Sext. Emp.); ezt fordítja Quintilianus: *primus movisse aliqua circa rhetorice* (nel). — Gorgias nyelvének függését az *Empedokles*étől már *Perrot* hangsúlyozta (*L'éloquence politique et judiciaire à Athènes* I. 1873, 75. l.: *Empédocle exerça donc sur la forme du talent de Gorgias une influence réelle et durable*); részleteiben foglalkozik azután a *σχήματα Ἰοργία* empedoklesi gyökereivel *Diels*, Berl. Akad. Sitz.-ber. 1884; a függésről kételkedően szól *Navarre*, *Essai sur la rhétorique grecque avant Aristote* (1900), 95—96. l., a ki egyeb. költő-elődökre, többek közt Epicharmosra utal. Hogy *Empedokles* nyelve a kinyilatkoztatásé, azt ugyancsak *Perrot* emelte ki általánosságban: *l'éloquence d'Empédocle était surtout celle d'un révélateur, d'un prophète inspiré: on l'écoutait comme un oracle* (id. m. 73. l.).

szenvednek átszűrva kegyetlen fájdalmaiktól» (*Diels* Vors. 112 t. I. 205. l.). A próféta külseje részletező pontossággal emléken maradt; úgy halljuk, hogy Empedokles biborpalástot hordott, fején aranykoszorú volt, lábait ércsaruk főték, mert a véres áldozattól irtózó papnak még állati bőrt sem volt szabad ruhaként használnia; kezében pedig Apollon jelvényét, a delphoi koszorúzott pálcát tartotta. Így jóstolt, gyógyított, varázsolts, prédikált, s csak egy későbbi raczionalizmus fordította e csodás papi tevékenységét tetszhalottak feltámasztásába vagy a szelek mesterségesen elmés megfőkezésébe át.

A kinyilatkoztatás retorikájánál tömeglélektani szempontból a középpontban a szónok prestige-e áll. Mint a hogy már a vallási eszméktől független beszédnél is döntő mozzanat, hogy a tömeg minő értékelést, minő bizonytalan eredetű és nehezen megokolható tekintélyt kapcsol a szónok személyéhez, kijelentésszerű szavaknál egyenesen e hiten fordul meg a beszéd egész hatása. Láttuk, hogy Empedokles a pythagorasi lélekvándorlás alapján istennek képzeli magát hallgatóival szemben; egyike azon lényeknek ő, a kik voltak már «fiú és leány, növény, madár és vízből előbukkanó néma hal» (117 D.); de a fokozatos tökéletesedés útján (146) most csak ép hogy el nem érte még teljesen, mert még nem telt el a háromszor tízezer évszak, az örökös isteni nyugalmat és egyformaságot (115). Beszédének legáltalánosabb jellegét ez a hite fogja meghatározni, melyet ájtatos hallgatósága bizonynyal osztott, hisz látuk, hogy a külső fellépés legraffináltabb eszközeivel és kétségkívül hanghordozásával, tagléteivel is iparkodott azt előteremteni. Ezért emelkedik személye utolérhetetlen magasságba hallgatói fölé; ezért beszél oly gyakran magáról, sűrűn használva ama bizonyos «mert én» vagy «én is» formulát, melyivel már Epimenidesnél megismerkedtünk (112, 4; 115, 19; 117, 1): a későbbi szofista önértetet közvetlenül és vele történeti összefüggésben előzte meg a prófétáság önelég bizalma; ezért nem törekszik — más retorikák mintájára — meleg együttérzésbe olvadni hallgatóival, mert a közöttük tátongó űr legfőllebb a mester és tanítvány viszonyát engedi meg, legfőllebb azt, hogy másíthatatlan kijelentéseivel, jóakaró tanácsaival, illetőleg parancsaival forduljon feléjük. Felkiáltások, egyenes megszólítások által bevezetett imperatívusok formájában fogja ezt tenni, vagy a retorikai kérdés módjára, a mely a feleletet már magában rejti (124: «ó jaj, ó nyomorult, ó sokszorosan boldogtalan emberi nem!»; 141: «nyomorultak, mindenkép nyomorultak, kezeitekkel ne érintsetek a babot!»; 136: «nem fogjátok abbahagyni a csúfhangú gyilkolást? nem látjátok, hogy egymást faljátok fel az ész nemtörődomsége miatt?»). Sűrűn fordul majd imák formájában az istennek segítségéhez is (131: «állj mellém, Kalliopeia, midőn most ismét hozzád fohászokodom!»; l. még π. φώσεως 4). Egyszóval felhasználja az érzelmi nyelv azon változatos formáit, melyeket az ókori retorika az értelem figuráinak nevezett (σχήματα τῆς διαβολῆς); de teszi azt anélkül, hogy ezzel a beszéd méltóságából elvenne valamit vagy hozzáadna a szív közvetlen melegéből.

Apollonios szal kapcsolatban mondtuk, hogy a kinyilatkoztatás tulajdonképeni formája a rövid kategorikus mondat. Empedokles nyelvében e sajáttság nem szembeszökő. Igaz, nem is élőszavaival van

dolgunk, hanem a mint azokat az epikának évszázados formái közé volt kénytelen öntehi. Van Aristotelesnek ép Empedokles-szel szemben egy szokatlanul éles megjegyzése. A kétértelműségekről, ellentmondásokról beszél, s azt mondja, hogy a költészet — természetesen az epikus — különösen alkalmas azok leplezésére, mert megtéveszt az, a mi «kikerítés» által (κύκλω) lett sokká; így hát az epikához folyamodnak, kiknek nincs semmi mondanivalójuk, s mégis annak látogatát akarják kelteni, mint pl. Empedokles (Rhet. 3, 1407a 31). «Kikerekítésen» Aristoteles, mint egybűt, azon tartalmi bővítéseket érti, melyek magát a tényt mellékkörülményei között mutatják be, vagy a fogalom lényegét a jelzők körülírásával szorítják agyon. Hogy mindebből mi hátrány származik az empedoklesi filozofiára, mert Aristoteles erről beszél, avval nekünk ez esetben nem kell törődnünk; de hogy az epikus bőbeszédűség mögött a kinyilatkoztatás kemény egyszerűsége rejlik Empedokles nyelvében, azt — a «kikerekítésektől» gondosan eltekintve — példákkal fogjuk majd igazolni. Aristoteles egy másik nyilatkozatát magyarázzuk evvel a magunk módja szerint: «Homeros és Empedokles között nincs semmi közösség a versmértéket kivéve» (Poet. 1, 1447b 17). Mert Empedokles elbeszélő, leíró, elmélkedő nyelve — az epikus hagyomány minden közössége mellett — többé csakugyan nem a Homerosé.¹⁾

Kinyilatkoztatásszerűek Empedoklesnél azon mondatok, melyek egy nyomatékos «van»-nal vagy «nem lehet»-tel kezdődnek (ἔστιν Ἀνάγκης χρῆμα, 115, és οὐκ ἔστιν πελάσασθαι, 133). Forma szerint is olyanoknak akarja feltüntetni a költő azon szavait, melyeket épen a kijelentés változtathatatlan rendjét és igazságát kifejező ἔρῶ-val vezet be; véletlen dolga, hogy itt a «Tisztító dalok» helyett a «Természetről» írt és Pausaniasának revelált költeményhez kell a példák kedvéért folyamodnunk (8: ἄλλο δὲ τοι ἔρῶ; 17: διπλῆ ἔρῶ stb.). A használat az epikában gyökerező (Il. 1, 233), helyesebben a vallás ünnepélyes ígéreteinek, esküinek, fogadalmainak, kijelentéseinek nyelvében; de a mit e helyen Empedoklesre korlátolva tárgyalkunk, azt nem is lehetne a maga egyetemességében az egész sacralis nyelv tekintetbevétel nélkül megbeszélni. Midőn Empedokles a bukott lelkek nyugtalan kóborlását beszéli el, ezt nem az egyszerű elbeszélés formájában végezi, azaz nem kizárólagos tekintettel magokra az objektív eseményekre. Ez utóbbiak a vízió jellegével lépnek szemei elé, s már most e szubjektív állapotának ad külön kifejezést az elvonuló képeknek megfelelő rövid, szimmetrikusan megszerkesztett mondatokban (115, 15: «a levegő hatalma a tengerhez űzi őket, a tenger a föld talajára löki ki, a föld a fénylő napnak sugarába, ez pedig a levegő örvényébe dobja»). Ilyen rövid, egymás-

¹⁾ Aristoteles a poetikában Empedokles költőváltát egyáltalán tagadja, de úgy gondolom, nem egész jogosan: οὐδὲν δὲ κοινόν ἐστιν Ὀμήρω καὶ Ἐμπεδοκλεῖ πλὴν τὸ μέτρον· διὸ τὸν μὲν ποιητὴν δίκαιον καλεῖν, τὸν δὲ φυσιολόγον μᾶλλον ἢ ποιητὴν. — Az aristotelesi rhetorika főntemlített helyén a κύκλω-t (φανακίζει γὰρ τὸ κύκλω πολὺ ὄν stb.) Cope-Sandys nyomán magyarázom: The Rhetoric of Aristotle I. 180: τὰ κύκλω, surrounding or accompanying circumstances (pl. a panegyrisnél az életkörülmények, melyek mint képkeret «keretezik be» a magasztalt férfiú tetteit).

sal parallel szerkezetű mondatok még gyakrabban fognak az elmélkedő részekben visszatérni, melyek minden elbeszélésnél vagy leírásnál szubjektivebb jellegűek. Ismét a «Természet» könyvéből vesszük példánkat: 17, «kettős dolgot fogok kijelenteni: mert néha egyetlen lét nő elő a többől, néha meg szétválik az, hogy több legyen az egyből; kettős a halandók származása, kettős az elmulása». ¹⁾ A görög szövegben (l. a jegyz.) a retorika összes külső eszközei: az ellentét, az ismétlés, a rím, a hangfestés érvénybe lépnek, hogy e szavak kissé száraz bölcsességét nyomatékos kijelentésre alkalmatossá tegyék. Ha a széppróza első mesterének, Empedokles tanítványának, Gorgiasnak stílusát, mely az ellentétes gondolatoknak színes és rövid szembeállítását keresi, ²⁾ nem is lehet a maga egészében a mesterre, visszavezetni, mert reá — mint majd látni fogjuk — sok egyéb körülmény is hatással volt; de azért tán a kinyilatkoztatás szónoki pose-ában kell, a hogy ezt Empedoklesnél megfigyeltük, a gorgiaszi művészetnek alaphangulatát is keresnünk.

Egészben véve azt mondhatjuk, hogy olyan a «Tisztító dalok» nyelve, a minőnek azt egy soktudású, de kevés fantáziájú emberben az isteni rendeltetésnek hite és a kinyilatkoztatásnak szüksége kívánta meg. A beszéd úgynevezett ornamentikájából csupán külsőségek játszanak észrevehetőbb szerepet: a hangok összecsengése a kolon elején vagy végén (homoiokatarcton és homoioteleuton) ugyanazon szónak esetváltozatai (homioptoton) és a szójátékok, kellemesen visszhangozva a fogékonny szicíliai fülekben; de mindebben a mestert a tanítvány (Gorgias) majd messze túl fogja szárnyalni. A személyesítés készsége üres nevekhez vezet, vagy ha úgy tetszik, vértelen szimbolikus alakokhoz, melyek a felsorolásnak kínosan hosszas sorrendjében vonulnak fel (l. 122, 123); de az ájtatos tömegre e névradatok mégis egy litánia erejével kellett hatnia. A metaforikus apperceptio hideg, mesterkéltné szóképeket tud csak előteremteni; az emberi kar, ép úgy mint az emberi fül a fák «ágai»-t hívja a «poétának» emlékébe (134: ἀπαι νόποιο δύο κλάδοι és 99: σάρκινος ὄζος = a fül). Ilyen erőszakolt metaforák majd a tanítvány stílusát is hideggé, mesterkéltté teszik; de már Empedoklesnél összhangban

¹⁾ Empedocl. 115, 15—17:

αἰθέριον μὲν γὰρ σφε μένος πόντονδε διώκει,
πάντος δ' ἐξ ἡθονός οὐδ' ἀπέπτυσσε, γὰρ δ' ἐξ αὐγᾶς
ἡελίου φάεθοντος, ὃ δ' αἰθέρος ἔμβαλε δίναις.

U. a. 17, 1—3:

δίπλ' ἑρόν' τοτὲ μὲν γὰρ ἐν ἠϋξήσῃ μόνον εἶναι
ἐκ πλεόνων' τοτὲ δ' αὖ διέφω πλέον' ἐξ ἑνός εἶναι.
δοιῆ δὲ θνητῶν γένεσις, δοιῆ δ' ἀπόλειψις.

²⁾ Gorgias stílusánál tessék gyászbeszédének következő helyére gondolni: τί γὰρ ἀπὴν τοῖς ἀνδράσι; τούτοις ὦν δεῖ ἀνδράσι προσεῖναι; τί δὲ καὶ προσῆν ὦν οὐ δεῖ προσεῖναι (Diels, 6, II. 1, 557: «mert mi hiányzott e férfiakban, a minek férfiakban meg kell lenni, és viszont mi volt meg bennük, a minek nem szabad meglenni?»).

vannak az olyan beszéd alapjellegével, melynek egyik fősajátsága, hogy benne a közvetlenség hiányáért az ünnepélyességben kell kárpótlást keresnünk. Még ha kivételkép bizonyos szemléletességre törekszik is a szónok, mint pl. akkor, midőn eleven színekben akarja hallgatóságával megértetni, hogy a véres állati áldozatoknál esetleg az apa fiát, a fiú apját áldozza fel, mert a lélekvándorlás következtében úgy eshetik a dolog (137), részleteiben még ilyenkor is elnagyolt, barokk leírást kapunk a természetes, a közvetlen helyett. Az ősi epikának egy-egy jól ismert jelzője a tisztelet melegét válthatta ugyan ki a hallgatók körében; de Empedoklesnek egyébre, csodálatra volt szüksége és erre szolgáltak saját alkotásai, a merész vagy szokatlan ö-szetételű melléknevek (ilyen «epithète rare»: 122 *ταναῶπις, θεμερῶπις*, 124: *δυσάνολβος* stb.).

A «Tisztító dalok» nyelvét annak kell vennünk, a minek eredetében szánya volt, élő beszédnek; e szempontból sok mindent helyénvalónak találunk, a mit a stilisztza egyébként kifogásolni kénytelen. Ha nem is volt alkalmas arra, hogy a tömeg gazdag érzelmi világrát sok oldalról foglalkoztassa, sajátosságai mégis egymást támogatva szolgálták a vezető czélt: hitet ébreszteni a kijelentőnek emberfölötti tudásában és erejében. Hideg ünnepélyesség hangulatát teremtették a szavak, de ép ez volt a feladatuk. Eljön majd az idő, midőn a kinyilatkoztatásnak egész más rendeltetése lesz az emberiség történetében. De hogy ezt betölthesse, indító okainak és feltételeinek is meg kell majd változniok. Nem a nyelv formáinak (a forma örök), hanem az őket hordozó tartalomnak, a hozzájuk fűződő érzésnek kell majd teljesen átalakulnia, hogy a kijelentés nyomába élet, új élet fakadjon.

Empedokles nyelve a nála régibb epika nélkül el nem képzelhető. Antik hagyomány Orpheust és Musaiost, az imák és varázs énekek, jóslatok és kijelentések lantosait állították a költői fejlődés élére. A szó hatalmába vetett hit és a vallás szüksége tán csakugyan efféle költészetnek adott első sorban életet, mindenekelőtt annak formáit alakította ki a görögök körében is. De számunkra többé nem ezen természetfölöttinek képzelt csodás nyelvök kínálkozik a legkövetlenebbül; hagyományra alkalmas önálló irodalmi formát nálók is elsőnek az a beszéd öltött, melyben csupán természetes képességek (embereké vagy isteneké) — nem a csodálatosnak gondolata — döntenek a szók értelme, értéke, ereje fölött. És e természetes beszédnek atyja: *Homeros*.

(Kolozsvár.)

HORNÝÁNSZKY GYULA.

A KURUCZ BALLADÁK HITELESSÉGÉRŐL

(Megjegyzések a Czáfolatra.)

Abban az irodalmi vitában, mely a kurucz balladák, helyesen mondva a kuruczokri szövegek Thaly-féle közlései körül támadt, a hitelesség mellett felszólalók közü csak a sárospatakiak vehetők komolyan figyelembe. Három sárospataki kutató: Harsányi István, Gulyás József és Simonfi János mindjárt Riedl Frigyes felolvasása

(Magy. Irod. tört. Társ. 1913, máj. 3.) és a tanulmány megjelente után (Irodalomtörténet II. 417, 1913 október) hozzáfogott, hogy Thalyt az őt ért vád alól tisztázza és közléseinek hitelességét igazolja. Érveiket előbb kisebb cikkekben, a Sárospataki Református Lapok hasábjain adták ki, majd kibővítve, kiegészítve összefoglalták egy füzetbe. (*A kurucz balladák hitelessége*. Riedl professzor érveinek czáfolata. Írták — — Sárospatak. Kiadja a Spi Ref. Lapok szerkesztősége. 1914. 8-r. 100 l. Ára 2.40 K. — A következőkben röviden csak *Czáfolat*-nak idézem.)

Az előszóban világosan megjelölik céljukat: hogy a kurucz balladákat a régi irodalom számára *visszahódítsák*, és hogy *megvédiék* Thaly igazát az «elsietett» vádakkal szemben; kiindulásuk szempontja az, hogy a kurucz balladák koholt voltának *valószínűségét sem engedhetik meg*, nem hogy a hitelességük ellen felhozott érveket *megbizonyítottaknak* tekinthetnék. — Terem nem engedí meg, hogy ezekkel az előleges föltételekkel elméleti vitába bocsátkozzam; a magam részéről csak azt vallom, hogy ebben a kérdésben semmiféle más szempont nem lehet irányadó, mint az *irodalomtörténeti*, mely szerint arról kell döntení: hitelesek e ezek a szövegek, vagy sem. Bár-mely más: személyi, érzelmi, erkölcsi tekintetet mellőzni kell, mert nem tartozik a dologra és megzavarja az emberek tiszta látását. Ennek megfelelően az eljárásnak tisztán *philologiainak* is kell lennie, mely itt talán a következő pontokba volna foglalható: 1. származás, lelőhely tisztázása; 2. a Thaly-féle gyűjtemények kéziratainak felkutatása és vizsgálata; 3. a kétséges szövegek megjelenésének, összes meglévő szövegeinek megállapítása; 4. nyelv, szókincs; szókapcsolatok és sorrendjük; kifejezések; stilisztikai sajátosságok; — 5. verselés: a sorok száma, tagozódása; a verselés fejlettségének összehasonlítása; a rímek fajai és elhelyezésük; — 6. műfaji sajátóságok; összehasonlítása a történeti énekek és a történeti tárgyú balladás költeménynek; összehasonlítása a kurucz balladáknak a XIX. századi népballadával és műballadával; — 7. a költemények eseményes tartalmának összevetése a történeti forrásokkal; — 8. a gondolati tartalom elemzése korszerűsége nézve; — 9. egyeztetés Thaly kiadványaival; — 10. Thaly költeményeivel; — 11. más költők műveivel... (vö. Irod. II. 401, 417. stb. II.). A vizsgálat folyamán valószínűleg több szempont is felmerülhet még, de annyi bizonyos, hogy csak egy-két szempontból való vizsgálat, a többinek elhanyagolása kétségessé teszi az eredményt.

En a magam felolvasásában nem végeztem részletes és mindenoldalú elemzést, s csak mintegy a magam megnyugtatóására terjesztettem a szakközönség elé hosszabb idő óta egyre erősödő kétségeimet. Azért mutattam rá a *Bujdosó Rákóczi* s az *Esztergom megvétele* néhány kirívóbb korszerűtlenségére, hogy az érdeklődés felkeltésével minél több szaktársat rábírjak e feladat megoldásának kísérlétére. (EPhK. 37: 408.)

Míg én még csak tapogatóztam, Riedl Frigyes a vizsgálatot már szinte minden oldalról elvégezte volt és határozott eredményre jutott. Összetett bizonyítékok útján, a philologiai vizsgálat minden módszerének segítségével egész sorozat költeményre nézve jutott arra a meggyőződésre, melyet egy* költeményről, a *Bujdosó Rákócziról*

már hat évvel előbb egyetemi előadásában, mint valószínűséget ki nyilvánított: «Van egy költemény, mely valószínűen későbbi... és melyet Thaly először a Pesti Naplóban adott ki, később pedig a Műveltség-történeti Tanulmányokban Bujdosó Rákóczi, régi népbalada czímen. Ez a remek költemény nemcsak a Bujdosó Rákócziról szól, hanem arról, a ki Rodostóban száműzetésben van, sőt már a fejedelem halálára is czéloz, tehát a ki ezt a költeményt írta, már ismerte Rákóczi sorsát. Erre a költeményre nézve bizonyos kételyeim támadtak, úgy látszik előttem, mintha ebben a költeményben, melyet a kurucz költészet koronájának tartanak, sok modern elem volna.» (A m. irod. tört. Zrínyi halálától. Egyet. könyvom. ívek. 1908. 210. l.); s alább: «... A Bujdosó Rákóczira... véleményem az... hogy talán a XIX. [század] terméke.» (U. o 221. l.)

Nem lehet feladatom, hogy Riedl fejtegetéseinek eredményeit részletesen ismételjem; csak arra utalok, hogy az ő kutatása a philologiai vizsgálat minden eszközével történt, míg a Czáfolat írói e sokágu feladatból csupán egyet ragadtak ki: a nyelvit, a többire aránylag kevés gondot fordítottak, vagy teljesen mellőzték. Maguk mondják: «... a kéziratok hiánya mellett a nyelvi bizonyítékoknak lett volna legelső sorban perdöntő erejük... Minden másfajta, esztetikai, lélektani stb. érv csak ezek után következhet a sorban.» (Czáf. 91. vö. 39. l.) A nyelvi szempontnak ilyen egyeduralomra való emelése módszer-tani hiba, mely könnyen félrevezet. Ha nincsen eredeti kézirat, akkor a nyelvi bizonyítékok önmagukban még nem dönthetnek. Hiszen saját szavait idézve: «Lehet hamisítani együtt a kettőt: a régi írással a régi nyelvet; nálunk is volt egy pár példa reá.» (Itt Tóth Béla: Magyar Ritkaságok című könyvére hivatkoznak, melynek idevonatkozó czikkét, a *Koholt nyelvemlékeket* épen én írtam meg vagy tizenöt esztendeje, — l. a Bev. utolsó bekezdését — tehát meg lehetőszen régi gyakorlatom van kétséges szövegek és írások megítélésében.)

A nyelvi czáfolatok egybegyűjtésében azonban a szerzők igen szép munkát végeztek. Példátlan szorgalommal felkutatták nemcsak a kurucz-kori, hanem a megelőző és részben közvetlenül következő kor forrásait is, s összegyűjtöttek akkora nyelvi anyagot, a melyet más szövegcritikában hiába keresnénk.

Már most itt az a kérdés merül föl: *honnan valók ez érvek és van-e kétségtelen bizonyító erejük?*

A nyelvi bizonyítékok forrásai közül nem fogadhatók el Thaly kiadványai, a honnan a legtöbb adat kerül. Hogy lehessen Thaly-nak egyik szövege döntő másik szövegének megítélésében, ha csak eredeti szövegek és okiratok nem támogatják? Abból, hogy a balladák szavai megtalálhatók prózai szövegekben, kivált olyanokban, melyeket ő maga adott ki, nem az következik, hogy *nem ő* a szerzőjük; sokkal inkább bizonyíthatnának ezek az ő szerzősége mellett, mint *ellené*. Ő, ki a kurucz-kor forrásait olyan jól ismerte, mint senki más, a ki felkutatta, lemásolta, feldolgozta őket, tartalmukon kívül ugyancsak megtanulta nyelvüket, szellemüket, modorukat, mint a nevével megjelent kurucz költemények (pl. Kuruczvilág 1903.) bizonyítják.

Természetesen fonák okoskodás volna, ha a nyelvkincs pusztá egyezéséből koholnánk bizonyítékot a *szövegek egykorúsága *ellen* s.

azt mondanók, hogy: *mivel* a kurucz szövegek szavai megvannak egykorú forrásokban, *azért* nem lehetnek valódiak. Más itt a kérdés sarka.

Az egyik, a miből az egész vita megindult s a mire a Czáf. íróinak főgondjuk volt, az egyes szavak igazolása. Csakugyan majdnem mindenikére találnak támogató adatot, Thaly kiadványain kívül is. A dolog bibéje azonban az, hogy maradt még egy-kettő igazolatlan s épen ezek a legfogasabbak.

Ilyen mindenekelőtt a *mindenki* (ezen akadt meg legelőször a szemem), mely világoosan magán viseli nyelvújítási voltát, mert teljesen beleillik Faludi többi új névmásának sorába (vö. M. Ny. X. 287.). De Faludi után is olyan lassan terjed az irodalomban, hogy még a szemes Baróti Szabó Dávid figyelmét is kikerüli; Sándor István, a ritkaságokat bogarászó szótáríró fölveszi ugyan Toldalékába (1808), de azért Márton József egyik szótárában sincs meg (1799—1823); a Tud. Társaság Zsebszótárának I. részében (1825) hiába keressük, csak a másodikban (1838) kerül elő, pedig azt Vörösmarty és Toldy szerkesztette; még 1847-ben a Richter-Schuszter-féle magyar-német szótárba nincsen felvéve. Hogy a *mindenki* új szó, tekintélyre is hivatkozhatunk, *Révai Miklósr*a, a ki egyetlenegyszer említi nagy nyelvtanában s ezt mondja róla: «Huic accedit *recentius compositum minden-ki*, genuine omnis-quis, pro quisque.» (Elab. Gram. I. 428, 1806). A XVIII. századi nyelvtanokban természetesen teljesen hiába keressük akár a névmások, akár a határozatlan számnevek, akár más szófajok pontos felsorolásában, még a Debreczeni Grammatikában is. Hogy lehessen elgondolni, hogy az az *irodalmi eredetű* szó, mely még a XIX. század első évtizedeiben is ritka, a kurucz *népköltő* tollára került volna?

Ilyen fogas szó még a *torpad*. A Czáf. írói a *terped* magashangú párjának tartják, de Thaly két adatára (Eszterg. megvét. 5. és Ujv. dics. 7) nem találnak bizonyító adatot. Nem is fognak; mert a *terped* a *tér, terepélyes, terít, terül, terjed* nyílt *e-s* családjába tartozik, melynek nem lehet hangrendi párja a zárt *o-s torpad* (magashangú párja *törped, törped* volna). Thaly nagyon jól tudta *torpad* jelentését (Czáf. 67), de midőn egyszer önkéntelenül a *terped* jelentésben használta, alkalmazza másszor is. Az a különös épen, hogy Bercsenyi leveleiben helyesen magyarázza, s midőn az Eszt. megvételeiben a *terped* jelentésben a tollára szalad, jónak látja itt is megmagyarázni, ámde megfélekedzik róla, hogy másutt másképen értelmezte. Hogy *terül, terjed* jelentése ismeretlen, a már idézett adatokon kívül hadd említsek még egy-kettőt. *Simai Kristóf* Végtagokra szedett szótárában (II. 50; 1810): *Torpasztok = Horpasztok*: Inflecto, deprimo, cavo, scrobiculos facio. — *Jókai* a Kőszívű ember fiaiban (1869): «ez a *megtorpanás* [a farkasok megállása] időt enged az üldözötteknek.» «... A negyedik, a vén ordas, midőn közel ért ellenfeléhez, *megtorpant* és lesütötte a fejét» (I. köt. 4. fej.: Két jó barát). — Ugyancsak *Jókainak* A kik kétszer halnak meg (1880.) cz. regényében: «... csak egy megtántorodó lépése a Herkulesnek tanusítja, hogy megtamadójától egy ellenőrzetlen oldallökést kapott; mire ő is [Atalanta] féloldalt *torpan* felé» (I. k. 319. l. Nemz. kiad. LXII.). — «[a ló] körülforgott, felrugdalt, ágaskodott; nekiiramodott

s egyszerre *megtorpant*, szügyébe vágva a fejét» (U. o. 327.). — Megjegyzem Jókai is, Thaly is komárommegyeiek. — A *torpad* szónak eredetét nem tudom, de hogy a *be-*, *lenyomódik*, *horpad*, *megakad*, *megáll* jelentések igen távol állanak az *el-*, *szétterül*-től, nyilvánvaló. Lehet, hogy a *torlik* igéhez tartozik (Cz. F. és M. Ny. X. 288), de akkor is semmi köze nem lehet a *terped*-hez.

Megezáfolatlan maradt a *dombol* = „halmoz, dombot rak” je-¹⁾ lentésben (*dombol* < *tombol*, *dob* < *top* közösleges hangfejlődés). Eddig nem akadtunk nyomára, s valószínűtlen is, hogy akadjunk, mert a hasonló jelentésű szavak mind *z* képzőjűek: *hegyez*, *halmoz*, nem pedig: *hegyel*, *halmol*. Thalyt a *domb* szó többszörös ismétlése vitte rá a *dombol* képzésére:

Rákóczi sátora *dombon* áll magában,
Friss, kerek *dombon* áll tegnapi nap ólta;
Nemcsak a sátor, a *domb* is azólta!
Jó kurucz vitézek csak tegnap *dombolták*...

A *riadal-dialdal* (Czáf. 17) kuruczkori vagy régibb előfordulásával is adósok maradtak a Czáf. írói, mert 1750 még nem 1710, s egy könyvet író prédikátor nem annyira a népnyelvnek, mint inkább az irodalmi nyelvnek képviselője. Nem tartom ugyan valószínűtlennek, hogy *irodalmi szövegben* a régi *riadal* mintájára már 1750 előtt is megszülethetett, csakhogy itt az a bökkenő, hogy állítólagos *népi* eredetű versben, kitűnően csattanó modern rímekben együtt fordul elő ez a két szó:

Rajta! *riadallal*
S a nép *diadallal*...

Súlyosbítja az esetet még az első sornak erős, ujdonszínű alliterációja is.

A *Murza* (Czáf. 19.) ló volta sincsen kimutatva; az idézett adatok mind csak valami tatár katonaféléről beszélnek. Hisz lehetlenség sincsen benne, gr. Sándor Mórócz kedves lova is *Tatár* volt; de bebizonyítva még sincs.

Említhetnék még néhány esetet, a hol a Czáf. szerzői a *valószínűséget bizonyosságnak* veszik s az adatok sokaságára támaszkodva kétségtelen czáfolatnak tartják fejtegetésüket. Legtöbbször azonban nem veszik észre, hogy más itt a bizonyítandó és czáfolandó, mint az, a miben ők fáradnak.

S ez a kérdés másik sarka, melyre az Irodalomtörténet a Folyóiratok Szemléjében többször igen helyesen rámutatott, midőn a Spi. Ref. Lapokban megjelent cikkek kivonatait közölte.

Ez pedig az: hogyha *minden* kétségesnek és újnak vélt szó előkerülne is a régiségből, evvel még nincs eldöntve a kérdés. Nem csupán az *egyes* szavak, hanem előfordulásuk módja, más szavakkal való kapcsolata is latra veendő. Sajátságos, hogy a hiteles kurucz szövegekben ezek a kipéczézett szavak nagyon ritkák, míg a hozzájuk képest elenyésző terjedelmű kétes szövegekben gyakoriak. Nem az a feltűnő, hogy *rézdob*, *aranyos zászló*, *darú*, *pántos pallos*, *füvellő* ló s egyéb előkerül bennük, hanem az, hogy sehol nem dobolnak annyit mint itt, sehol nem fordulnak elő olyan sűrűen, mint épen

¹⁾ Kétség: Kétség? ... 2: III.

itt. Ebben a néhány — tíz-tizenöt — költeményben benne van nemcsak az egész kuruczokri szókinés, hanem a teljes tárgyi gyűjtemény és történet is; összeszedhető az egész kurucz hadiszertai, a tábori élet minden mozzanata; a kurucz hősök mind felvonulnak; a nevezetes események mind szóba kerülnek. Ha Riedl Frigyes Arany és Petőfi népiességét *concentrált népiességek* nevezte, én ezt a Thaly-féle költemények nyelvére, hangulatára, tartalmára lefordítva *sűrített kuruczságnak* mondanám; ebben pedig Thaly többi költeménye, mely «ódon modorban» van írva, teljesen egyezik a tárgyalásban lévő kurucz költeményekkel.

Eddig arról volt szó, hogy mi van e kétséges versekben a kelle-ténél *nagyobb* mértékben. Vannak azonban olyan mozzanatok is, melyek ép annál fogva bizonyítanak a szövegek eredeti volta ellen, mert *nincsenek* meg bennük. A Czáf. írói felvetik a kérdést, de nem adnak rá választ. Ezek pedig a nyelvjárási sajátságok (Czáf. 61.). Nem hinném, hogy valaki ki tudna mutatni ezekben az ország anynyira távolesó helyein eredetteknek mondott költeményekben olyan nyelvjárási sajátságokat, melyekből szerzőjük származását meg lehetne állapítani. A mi népiesség van bennük, az a concentrált kurucz népiesség, a melyet csak műköltő nyelvében találunk, minden helyi, tájnyelvi színezet nélkül. A legkirívóbb példa erre a Bujdosó Rákóczi, mely állítólag Szeged-Makó vidéki és székely népi szövegen épült, tehát két egymástól igen különböző tájszólás nyelvéből való. A szövegben pedig sem Maros-menti, sem székely nyelvsajátságot felfe-dezni nem lehet. Egyetlenegy «szögediesség» volna benne: «Hová *lött*, hová *lött* az én szép táborom» — az ám, de a Thaly-hagyaték-ból előkerült kéziratban mind a két helyen *lett* et olvasunk; a Tanulmányok szövegében még előfordul, a kéziratból hiányzó *letött, köll*, de a többi szó, melynek szintén *ö-zőnek* kellene lennie, csak *e ző* (*nékőd, lészön, mög-, mindön, hétször, hitöd. kéröm* stb. helyett: *néked, léssen, meg-, minden, hétszer, hited, kérem* stb.). — Vagy talán a két teljesen különböző tájszólási szöveg «összeolvasztásakor» tüntek el a nyelvjárási sajátságok? Annyira egyezett e több mint másfél-száz esztendő múlva egész tartalmában a marosmenti szöveg a székely-földivel, hogy a tájszólási különbség számba sem jött? Vagy talán tájszólási sajátság ez a közbeszúrt mondatszerkezet: «Sőt azt is, ki halva fekszik, felriassza», mely ellene mond a vers ritmusának, ellene a népies vers mondatszerkezetének, mely még a könnyebb alárende-lést is mellérendelésé bontja fel, sőt a többszörösen bővített monda-tot sem tűri meg? (Ny. K. 39:139; M. Ny. 5:216.) De hagyján!

Látnivaló, hogy Czáf. írói tengernyi adatukkal nem értek célt, mert az adatok száma mellett nem mérlegelték az adatok súlyát, jelentőségét; s mint nem voltak elég módszerezsek az adatok forrá-sának megítélésében, úgy nem voltak eléggé tekintettel az adatok bizonyító értékének megállapításában.

A Czáf. íróinak érvelése azonban még erőtlenebbé válik, a mint a nyelvi adatok talaját elhagyják és más természetű bizonyítékok ellen támadnak.

Czikkemben rámutattam a *sátor dombjának* összehordására, mint olyan folklorisztikai indítékra, melyet máshonnan, mind Udine Attila-mondájából nem ismerek s idéztem az 50—60-as években köz-

ismert és népszerű Thierry művét. A Czáf. írói (Czáf. 21.) erre népköltési szólást idéznek: «Azt a hegyet csakómba is elhor'nám» (kötővel, kosárral) s nem veszik észre, hogy ez egészen más valami. Míg az összehordás jellegzetes mondai elem, melyben benne van a vezér egyéniségének fensége, mely az érte rajongó katonákat annak a halomnak felépítésére bírja, — vagy lehet a fejedelem pusztá parancsa is — de mindenesetre megvan benne három elem: a *vezér*, a *katonák* s a *halom* . . . addig a szerzőktől idézett széthordás pusztá nagyítás, hiperbola, melynek csupán stilisztikai értéke van és egyrangú az ilyen túlzásokkal: «kis ujjammal is földhöz verem», «egy szuszszal elfujom innen», «ez nekem fél fogamra sem elég».

Itt vannak továbbá az Ocskay-ballada *hollói*. Riedl (Irod. II. 430.) a Barna Péterről szóló újabbkori népballadában (Vit. Én. II. 395.) látja e jelenet eredetijét és dícséri, mily nagy költészettel alakította át Thaly ezt a részt, úgy hogy még felül is múlja az eredeti népdalt. A Czáf. írói erre összegyűjtik a kuruczköltészetnek valamennyi hollóját annak bizonyítására, hogy az Ocskay hollóival azonosak, tehát nem feltétlenül műköltő tollából valók. A Czáf. írói itt megint nem tesznek különbséget *egyes szó* és *költői indíték* közt; nem veszik észre, hogy az Ocskay hollóinak jelenete szerkezetének egészében különbözik a bibliai Példabeszédektől fogva ösmert közhelytől: «Holló vájja (ássá) ki a szemét» és a Barna Péter-féle jelenet re vall:

Barna P.: «Kár volna . . . Fekete két szemem hollónak kivájni.»

Ocskay: «nem kár . . . Szemeit kivájni, fekete hollónak.»

De van ennek a jelenetnek még mélyebb háttere is, mely a Czáf. íróitól idézett hollókkal nem egyezik. Ocskay hollói ugyanis mint a bitóhalál után következő, s az árulás sötét bűnét még a vétkes holttestén is megtorló jelképes bírák jelennek meg s kimondják a szentenciát. Ez már a XIX. századi romantikus költésnek eszköze. Figyelembe veendő még, hogy a költő magukat a hollókat beszélgeti, a sík igazolják megjelenésüket s ériutik a morált, melyet a következő négy sor bőven kifejt. A hollók beszélgetése hasonlít a Bezerédi nótája végéhez, hol a halak és vadmadarak dícsérik Bezerédit, mert jól tartja őket a holtak tetemeivel (vö. Riedl Irod. 2:448). — Nekem még egy sajátosság látszik ebben műköltőinek: ez a *kár, kár* hollókárogás négyszeri ismétlése, ép úgy mint a Bujdosó Rákócziiban a *rajta-é*, mely egész verssort tölt be. Ez magával a népies verseléssel is ellenkezik, mert a négyszeres *kár* felbontja a sor ritmusát s akárhogy olvassuk is a sort, vers nem lesz belőle. Népköltő tollán vagy ajkán ez a sor bizonyára így alakult volna.

«Kár volna, kár volna Ocskay Lászlónak!»

Amaz hatásosabb, de fokozottabb művészetével távol áll a népköltéstől. — Még van egy észrevételem, melyet el nem hallgathatók. Azt hiszem, hogy a hollójelenet nem csak Barna Péter hatásából eredt, hanem egy szállal Tompa *Terepélyes nagy fájához* is kapcsolódik, melyet a maga idejében, Thaly fiatal korában mindenki betéve tudott:

Majd fölötte holló szárnyal
 Bús idéetlen jóslatával:
 Érzem... érzem... érzem a vést...
 Héj, keserves a mi rád vár...
 Pusztulás fog érni! kár...! kár...!

Tompa hollói itt előleges hirdetői ugyan a vésznek, de a sötétén szárnyaló hollók szemléleti képe s e kép mozzanatainak sorrendje, a károgó hollók beszéde hatással lehetett az Ocskay ballada e jelenetére:

Nagy fekete hollók sűrűn szálldoznak —
 S ott környül kerengvén, ekkép károgának:
 Kár, kár, kár, kár.

Magának a hollók *kár* szavának a költeménybe beleilleszkedő értelmezése is rokonságra mutat. (Talán Arany Vörös Rébékje már együttesen érezte Tompa és Thaly hatását.)

A *történeti valóság* és a balladák eseményes tartalma közti ellenmondások is a megoldandó feladatok közé tartoznak. Riedl például tüzetesen rámutatott erre az Eszt. megvételének elemzésében (Irod. 2:434), a Czáf. írói erre nem tudnak megfelelni. — Az Ocskay-ballada és Ocskay-életrajz közt felmerülő különbségek meg épen alkalmasok arra, hogy Thaly velük a szerzőség gyanúját elhárítsa magáról és a nyolcz évi időközben felfedezett újabb anyaggal helyesebben adja elő az áruló vezér történetét; ez nem zárja ki azért, hogy a balladára, mint az események egykorúnak vallott feldolgozására ne hivatkozzék is.

Az *eredő helyek* kérdésében a Czáf. írói egyetlenegy versnek a származását sem tudják igazolni, pedig ez volna az egyetlen, kétség-telenül döntő bizonyíték. Hivatkoznak arra, hogy Thaly a *többi* verset — helyesírási módosításokkal — hűen közölte; arra is, hogy mennyi más kézirat szintén elkallódott vagy lappang; hogyan vándorolnak az iratok stb... de mindez nem magyarázza meg, mért nem található meg *tíz* (talán még több) költemény eredetije, még olyan *hiteles helyen* sem, mint az Országos Levéltár; ha mind egy helyen, egy csomóban lettek volna, még érthetőnk, de Thaly szerint nem egy helyről, hanem az ország legkülömbözőbb vidékeiről valók. Mért épen ennek a tíz legszebb költeménynek az eredetije veszett el, s mért maradt meg a selejtesebbje?

Elhez a már sokszor hangoztatott kérdéshez teszek egy szintén igen fogós kérdést: honnan van az, hogy e tíz költemény egyike sincsen meg ösmert és gazdag tartalmú gyűjteményeinkben? Ha volt annak a kornak költője, a ki olyan szépen meg tudta írni eseményeit, ne lett volna gyűjtője, a ki felösmerve szépségét énekes könyvébe ne másolta volna le? A Szencsey Györgyök ízlése csak a silányabbakat tartotta-e érdemesnek a följegyzésre? Ha a kurucz börtönben sínylődő Csajághy János kilencz nappal Ocskay kivégzése után (Irod. 2:437) már a tömlőczből elküldhette a balladát Bercesnyinek, ne akadt volna a táborban íróniak, a ki szintén lemásolta volna? Csajághy állítólagos P. S.-a ezt mondja: «Minemő *verseket* fundáltak itten Ocskairúl, — ímé alázatosan includáltam Excellentiádnak, pro curiositate...» Ha ez a Csajághy körülményeinél és

pillanatnyi helyzeténél fogva lélektanilag teljesen megokolhatatlan levél mégis való volna, akkor azt kérdehetnők: *verseket* fundáltak? tehát nemcsak azt az egyet: hol a többi? közülök «csak egyet is lássak!» Vagy mind elveszett, elkallódott, ép úgy mint Csajághy levele és melléklete az Országos Levéltárban? vagy az az 1706-i kalendárium az esztergomi városházán? Mikor Thaly a régi Bottyánkastély írásában búvárkodott s ilyen kincsre talált, vajjon nem figyelmeztette-e rá a levéltár őrét, hogy el ne hányják a kiselejtezendő szemét közé? Egymásután tódulnak a kérdések, s feleletet hiába várunk rájuk.

Kételkedésünk még növekedik, ha a nem kétes szövegek helymeghatározását összehasonlíttjuk a kétesekével. Amott rövid, kevészavú, legtöbbször pontos jelzés, pl. «A Szencsey-codexből» vagy: «Nemzeti muzeumi kézirattár, Hung. in octavo 161. sz. a.» — emitt igen pontosnak látszó, bőbeszédű, körülményes körülírás, mely épen azért, mert igen aprólékos, de semmi kézzelfogható adatot nem tartalmaz, gyanút kelt; például:

A munkácsi harcziól. (Ad. II. 6.) «... megmentését Ábray Károly barátom... szivességének köszönöm...: ki egy... régi vén ember ajkáról a múlt évtized elején leírta... Az aggastyán még dallamát is tudta...»

Vak-Bottján. (Ad. II. 105.) «... egy régi, vallási énekeket tartalmazó könyv belső táblájára írva...»

Esztergom megvétele. (Ad. II. 117.) «... egy ugyan 1706-ik évre szóló, rongyos bőr kötésű nagy-szombati kalendáriumtól, melynek egyik író-papirus levelére van írva.»

Bezerédi nótája. (Ad. II. 184.) «... Szikszay Lajos úr, egy Kemenes-allyi Kardoss nevű öreg nemesnél levő mult századi följegyzésről lemásolván, Pápáról beküldé.»

Nagy Bercsényi Miklós. (Ad. II. 206.) «Valami könyvből kiszakadt octav-levél, megsárgult ténájú.»

A kölesdi harcziól. (Ad. II. 247.) «... a [vasmegyei] vörösvári Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban leltem, gr. Eszterházy Antal... hadi irodájából kikerült egyik, 1708. végéről való jelentés hátlapjára, mint vélni lehet, tollpróbálgatás gyanánt odavetve.»

Bezeredy árulásáról. (Ad. II. 249.) «Hanthó Lajos... közlévelem 1866-ban. Ő Győr vármegyei, tóközi születésű, s még ott halott a dajkájától dalolni...»

Balogh Ádám nótája. (Ad. II. 261.) «... Csornáról, hol némi öregek még tudják.»

Német sas. (Ad. II. 268.) «... egy, öreg Beszédes, uradalmi mérnök úrnál lévő régi följegyzésről másolám le...»

Ocskay Lászlóról. (Ad. II. 271.) «A magy. kir. kamara budai archivumában... Csajághy János... leveléhez mellékelve...» (vö. a temesvári hamisítványon a 118 éves Szeőke Ambrus nevével. Irod. 2: 446.)

Újváriak dícséreti. (Ad. II. 277.) «... a vörösvári Rákóczi-levéltárban...»

Dunántúli bujdosó kuruczok. (Ad. II. 314.) «... a gr. Barkóczy-levéltár rendezetlen részében... találtam, külön negyedívre egykorúlag írva...»

Az ilyesféle, teljes szövegükben azonban még szövevényesebb forrásjelzések a kutatónak teljes lehetetlenné teszik az állítólagos eredeti kézirat felkeresését. Némi útbaigazítást kaphatnánk, ha a szövegeknek legalább Thaly iratai találnók valami nyomát: a leírt másolatot, a beküldött szöveget, vagy a sajtó alá készített kéziratot. Nem nagyon hihető ugyanis, hogy a lelkiismeretes gyűjtő eldobálja a kezéhez juttatott eredeti anyagot, melynek mindig megvan, a kiadás mellett is, irodalomtörténeti, szorosabban véve szövegkritikai értéke s bizonyára becses jegyzetekkel van ellátva a származás, forrás meghatározására, a lelet idejére stb. nézve. Hiszen a jóval régiebb Erdélyi- és Lugossy-féle kéziratok is megmaradtak s most kitünő készülétül szolgálnak egy új kritikai kiadásnak.

Van még egy körülmény, mely a kétséges szövegek ellen szól s melyet már felolvasásomban említettem (EPhK. 37:412.) és itt most egy pár adattal meg kell világítanom. A legjobb hiteles szövegeknek ugyanis legtöbbször több régi változata van, a mi arra mutat, hogy közkeletűek voltak s ezért többször is följegyezték, ép úgy, mint az újabb népköltés termékeit is. Honnan van az, hogy a gyönyörű s a többi éneket mély érzésben, kitünő szerkezetben, szóval művészi becsben sokkal felülmúló költemények nemcsak hogy a meglévő gyűjteményekben nincsenek meg, mint már előbb említettem, hanem csak egyetlenegy példányban, holmi ócska könyv fedelére, kalendárium levélére, jelentés hátlapjára s egyebekre följegyezve maradtak volna meg? A csekélyebb értékű énekek pedig annyiszor akadtak följegyzőre?

Íme néhány példa (a nem megbízható Jankovich-féle másolatokat mellőzöm): *Te vagy a legény Tyukody pajtás* (Ad. I. 31.) több változattól van egybeszerkesztve; *Szepessy Pálról* (Ad. I. 38.) Szenecsey-kod. s több más változat; *Arván maradt magyar Sion* (Ad. I. 54.) két vált.; *Buga Jakab éneke* (Ad. I. 227.) két vált.; *Gondviselő édes atyám* (Ad. I. 250.) négy vált.; *Zokogó sírással* (Ad. I. 287.) két vált.; *A koronczói harczeről* (Ad. II. 47.) három vált.; *Erdélyi hajdudáncz* (Ad. II. 95.) két vált.; *Magyar városok* (Ad. II. 130.) négy vált.; *Rákóczi-nóta* (Ad. II. 208.): «Csak magam tizenhét variánsal rendelkezem, tizenhét különböző példány használatával vagy egybevetésével adtam a főntebbi közleményt» (Ad. II. 215.). [Erre mondta Gyulai Pál egyetemi előadásaiiban: «(Thaly) Eljárása... nem helyes. Mert, a helyett, hogy mind a tizenhét variánst közölte volna, azokból önkényesen egy Rákóczi-nótát rak össze maga, egyik dal stófáival egészítve ki a másik hiányzó részeit.» (A XVIII. sz. m. lírai költői. Könyom. ívek. 1893—94. I. fele. 21. l.)]; *Bezerédy bícsúzó éneke* (Ad. II. 251.) három vált.; *Nyalka kurucz* (Ad. II. 296.) három vált.; *Rákóczy kesergője* (Ad. II. 316.) két vált.; *Sok búval* (Ad. II. 407.) öt vált.; *Pannonia siralma* (Ad. II. 417.) két változat.

Ebben a sorozatban szándékosan csak az Adalékok adatait említettem s mellőztem a másutt közlött és megjelent változatokat, hogy annál szembetűnőbb legyen, milyen képtelenséggel határos körülmény az, hogy a legjava csupa elszigetelt, magános, egyetlen példány.

A verselés. A Czáf. írói nem vetettek ügyet a kétséges szövegek aránytalanul kifejlett verstechnikájára. Ha összehasonlítjuk szabatos,

símán perdülő soraikat, a szövegnek kifogástalan beleilleszkedését a sor szakaszaiba és ütemeibe, a rímek mesterséges elhelyezését a többi szöveg döcögő, vagy legalább is érdes verselésével, lehetetlen észre nem venni a XIX. századi gyakorlottságot, mely a népköltési gyűjtemények és Arany János versein és elméletén nőtt fel. Vannak olyan verselési sajátságok, még pedig nem itt-ott, elvétve, hanem feltűnően halmozva, melyeket előbb még a korához képest tökéletes verselésű Gyöngyösiben is alig találunk, s annál kevésbé kereshetünk a tábori élet sok viszontagsága között élő katoná-énekesben, a ki rögtönözve, az események közvetlen hatása alatt *fundálja* verseit. *Esztergom megvétele* valóságos példagyűjtemény erre. Megtaláljuk benne a székely népballadából ösmert, gondolatritmusszerű ismétlést, a mondatok és szakok bámulatos fonódását, a haladványt:

Persia-szönyegen pihen szép sátorban.
Persia-szönyegen, fényes tigrishőron...

Rákóczi tábora torpad az síkságon:
Rákóczi sátora dombon áll magában.

Hejh! s megbődülnék Rákóczi álguyi,
Hejh! s megrendülnék Esztergom tornyai.

Figyeljük meg e két utóbbi sorban a mondatok tagjainak pontos megfelelését: indulatszó, kötőszó, állítmány, birtokos, alány!

Esztergom várában Rákóczi felnyargal.
Esztergom utcáin szikrát hány patkója.
Esztergom bástyáin lobog a zászlója.

Az ismétlés mindig a sor nyomatékos, fontos szavával történik, a haladó változás a nyomatékos szakasz második, de azonos szerepű tagjában!

A rímek hangtani minőségre is jóval tisztábbak a kurucz-koriaknál; elhelyezésükre pedig valósággal remekbevalók. Huszonhat párosrímű szakban nyolczszor fordul elő belső, vagy középrím:

Rákóczi tábora torpad az síkságon:
Rákóczi sátora dombon áll magában.

Hejh! s megbődülnék Rákóczi álguyi,
Hejh! s megrendülnék Esztergom tornyai.

Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog a zászlója.

Aranyos zászlója lobogjon magasra:
Messzéről mindenki mindjárest megláthassa!

Süveggel hordották, a dombot úgy raktdk,
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.

Amott az vár alatt --- török már az falat:
Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad.

Készíti *híveit*, — híres *vitézeit* :
Podor és Révay hajdú-*ezereit*.

Hasad az szép *hajnal*, piros az *hegyoldal* . . .
Esztergom várában Rákóczi *felnyargal*.

Idejáru! a szintén népies alliteratio sűrű előfordulása :

Sebes víz a Garam, siet a Dunába . . .
Persia-szönyegen *pihen* szép sátorban . . .
Messzéről *mindenki mindjárt* megláthassa . . .
Szóljatok *álgúim*, szörnyen ropogjatok . . .
Készíti *híveit*, híres *vitézeit* . . .
Hasad a szép *hajnal*, piros az *hegyoldal* . . .

A *kölesdi harc*ban még sűrűbbek mindezek a sajátóságok ; hogy csak az alliteratiót idézzem, íme valóságos mesterkedéssel van halmozva :

Rajta, rajta! rontsad *rác*zok sűrű *rendét* . . .
A Sió berkéig lón nagy *sivalkodás*,
Fel Simontornyáig *sűrű* nagy *roppanás*.

Egy helyütt ebben a versben a középrím szó- és hangjátékkal van tetézve :

Lovassa *üldözte*, — gyalogja *öldözte*
Szegszárdig az mezőt *vérevel öntözte*.

Ha pedig végigtagoljuk a tizenkettős sorokat, akkor a maga idejében ritka és szórványos 3 | 3 || 3 | 3 képletet találjuk, mint *uralkodó* beosztást.

Ismétlem, itt nem egy-egy szórványosan jelentkező verssajátásról van szó, hanem rövid versekben feltűnően halmozott elemekről. Ez nem a XVIII. század elejének verselése, hanem Arany János iskolája !

Lássuk az újabb írókkal való egyezéseket is. A mi a *Dunántúli bujdosó kuruczok* énekének (Ad. II. 314.) három sorát illeti, mely Kisfaludy Károly : «Szülőföldem szép határa» versével egyezik olyan feltűnően, nem fogadhatom el a Tanulmányok 410. lapján lévő bujdosóének 11. versére való hivatkozást («Szülőföldem, isten hozzád!» Czáf. 26.). Ez a vers is gyanús előttem, mert bár forrásul a Gyürky-codex van megnevezve, nemcsak a Tanulmányokban jelent meg két teljesen kétséges költemény (Bujdosó Rákóczi és Rákóczi búcsúdala) társaságában, hanem már 1877-ben Abafi Figyelőjében (III. 125.) forrásjelzés nélkül, ugyancsak kétséges versek közt. Ezenfelül egyik-másik versszaka (5. 8.) annyira újszerű, hogy szinte Petőfit véljük hallani (vö. Ereszkedik le a felhő). A Czáf. írói ezt bizonyára csak merő esztétizálásnak, elhamarkodott ráfogásnak ítélik ; ám mutassák fel a Gyürky-codex eredeti szövegét s akkor nem szóltam semmit.

De sokkal súlyosabbak az Arany-egyeztetések. A Czáf. írói erre azt mondják, hogy Arany is onnan merített, a honnan a kurucz *versírók* : a népköltésből (a másfél századnyi időköz mellékes), s erre

felhozzák (Czáf. 86) Arany Zách Kláráját párhuzamban a Bogár Imre balladájával (Népk. Gy. 1:222):

Arany:

Harangoznak délre,
Udvari ebédre;
Akkor mene Feliczián
A király elébe.

Bogár Imre:

Harangoznak délre
Féltizenkettőre,
Most kísérik Bogár Imrét
A vesztő helyére.

E két hely hasonlósága, nemcsak a kezdősor azonossága, hanem a helyzet mozzanatainak egyezése miatt is, nékem már régen feltűnt, sőt egy kis czikket is írtam már róla, de az asztalfiában hagytam, mert nem találtam kielégítő magyarázatot az egyezés okára nézve. Azóta már megeltem a nyitját. Arany a Zách Klára balladát 1855-ben írta; a Bogár Imre ballada csak 1863-ban keletkezhetett (Népk. Gyűjt. 1:572 hibásan 1862), mert a híres betyárt 1863-jún. 13-án akasztották fel az Üllei-út végén (Vajna Károly: Hazai régi büntetések 2:180). Mondhatnók ugyan, hogy Arany is onnan merített, a honnan a Bogár Imre népköltője. Ámde a két versben lévő helyzet, a szerkezet, a tagolás olyan meglepően egyező, hogy Arany költeményének közvetlen hatása a népballadára is föltehető. Ezt már Gyulai Pál is megírta a betyár balladához való jegyzetben: »utolsóelőtti versszakaként Arany Zách Klárája hasonló versszakának alkalmazása.» Nagyon valószínű, hogy Gyulai ezt nem írta le Arany János megkérdezése nélkül, s ha Arany akkor azt mondja, hogy ő is a népköltészetből vette ezt a helyet, akkor Gyulai másikféleképpen fogalmazza meg jegyzetét. — Kérdés már most, hogyan kerülhetett Aranyballadájára a nép közé? Nagyon egyszerűen. A költemény a Csengery-Kemény szerkesztette *Magyar Nép Könyve* című, a nép számára készült havi folyóirat egyik füzetében jelent meg (1855, 253. l.); innen nagyon könnyen válhatott ismeretessé és népies hangjánál fogva hathatott a Bogár Imre balladájának mind tartalmára, mind külső alakjára. Hogy ez nem alaptalan okoskodás, bizonyítja egy másik eset, melyben egészen nyilvánvaló Zách Klára hatása. Erdélyi János gyűjteményében (3:153) van a *Sári bíró lányáról* szóló ballada (1848 előtti, szolnoki gyűjtés); ennek újabb változatát 1905-ben Kodály Zoltán jegyezte föl a Mátjus-földi Felső-Szeliben: *Sági bíró leányáról* (Ethnogr. 16:300). Mind a két változatnak tartalma lényegében egyezik; de míg a régiebb, a szolnoki, szakasztalan folyó vers, addig az új, a mátyusföldi, dalszerű, négy-soros szakaszokra oszlik; van azután két sora, mely a szolnokiban nincs meg s teljesen a Zách Klára vall:

Zách Kl.

Harangoznak délre
Udvari ebédre;
Akkor mene Feliczián
A király elébe.
A király elébe,
De nem az ebédre...

Sági bíró l.

Harangoznak délre,
De nem az ebédre,
Sági bíró lányát,
Most viszik a földbe.

Nyilvánvaló, hogy Aranynak a nép tudatába került költeménye volt hatással a két népballadára; a külső körülmények: a népies fűzet, az időrend, az átvett helyek szószerint és helyzet szerint való egyezése hihetővé teszik, az egymástól teljesen független két eset pedig szinte a bizonyosság bélyegét nyomják rá.

Nem feltűnő-e akkor, ha több más egyezéssel együtt az *Esztergom megvételének* e sora:

Rettenetes kardja villog a kezében

Zách Klárából származónak tűnik:

Rettenetes bosszuálló kardja volt kezébe',

midőn nemcsak a szavak maguk, hanem a szavak sorrendje is azonos. (Erről: az azonos elemek azonos sorrendjének vagy csoportosításának bizonyító erejéről nem akarnak tudni a Czáf. írói és adatot adatra halmozva melléje czáfolnak a tényeknek; vö. a *veri, vágja, úzi* esetet, Czáf. 13.) Ezenfelül a *rettenetes kard* még Thaly saját költeményeiből is előkerül kétszer, Bezerédi nótájában pedig mint *rettenetes pallos* (Ad. II. 184.). A Czáf. írói evvel szembe két idézetet állítanak: *rettenetes* bajvívó szablya (Zrínyi) és hódultató *kardja villogván* markában (Gyöngyösi) s azt teszik hozzá: «A régiségben tehát ez is közönséges volt.» A *rettenetes* melléknevet, mint a kard jelzőjét Thaly Zrínyiből ösmerhette (hogy ösmerte, bizonyos, mert több más könyvvel együtt az ő Zrínyi-példánya most az én tulajdonom); a *hódultató kardhoz* hozzátehetjük ugyanarról a lapról, két sorral feljebb: a *diadalmas kardot* is (mindkettő Gyöngyösi Thököly-eposzából, melyet kivonatossan Thaly adott ki az Adalékok I. kötetében) — de ez egyáltalán nem bizonyít e díszítő jelzőnek a kurucz korban való közönséges volta mellett — hisz egyetlenegy kurucz adatot nem idéznek — hanem legfeljebb a mellett, hogy a tárgyalt sor megírásában Thaly fülében Zrínyi, vagy Gyöngyösi, legvalószínűbben pedig Arany sorai csengtek.

A *Bujdosó Rákóczi* tárgyalásában a Czáf. szerzői azt mondják (Czáf. 85.), hogy a *Fordulj kedves lovam* kezdetű költeményt «Endrődi, a ki sokszor nyaralt Erdélyben, a költeményt szóról-szóra a néptől vette.» Itt valami kegyetlen félreértésnek kell lennie, mert hogy Endrődi ezt a dalt honnan vette, maga megmondja a *Kurucz Nótákban* (első kiadás 1897) megjelent verséhez írt jegyzetben: «Motivum Thaly Adalékok II. köt. 412. l. Bujdosó Rákóczi éneke. V. ö. Miszlai András Bujdosó énekének 15-ik strófájával. Adalékok II. köt. 66. l.» Népdalról, Erdélyről, egy szó sincs itten. Ugyancsak ellene mond a Czáf. írói állításának Vértés Sándor cikkének utolsó bekezdése EPhK. 37:442. — A valóság az, hogy Endrődi verse ment a nép ajkára, mint a hogy az országban szerte éneklék az ő *Gyöngye violáját* (Kur. Nót. I. kiad. 2/6. l.), ha jól tudom néhai Dankó Pista gyönyörű, telivér kurucz dallamára s mikor az ember egy fővárosi községi elemi iskola ablakain kihallja a második versszakot: «Nagy Bercsényi Miklós, sírdogál magába . . .», azt hiszi, hogy az idő kereke két századdal visszafordult s a bujdosók siralmát hallja.

Szóllanom kellene még arról is, hogy a Czáf. írói egyáltalában

nem bírták eloszlatni azt az ellenmondást, mely például az *Esztergom megvételének* eseményes tartalma és a történelem közt van, (Irod. 2:434) vagy a mely az *Ocskay-ballada* és Thaly később írt Ocskay-életrajzának előadásában mutatkozik, de ezt a történelem bűváraitra kell bíznom.

Azt hiszem, hogy korai dolog volt még összefoglaló Czáfolatot írni és mellőzve, vagy meg nem várva a philologiai kutatás egyéb lényeges eredményeinek végleges tisztázását, pusztán több, de nem valamennyi egyes, elszigetelt szónak egykorúsága alapján egyszerűen elvetni és visszautasítani azokat az eredményeket, melyekre egymástól teljesen függetlenül induló kutatók külön-külön jutottak. Ezek az eredmények pedig ma is arról tesznek tanuságot, hogy a ki a kétségeseknek jelölt verseket írta, ösmerte a XIX. századi népköltési gyűjteményeket, ösmerte és szerette Kisfaludy Károlyt, Petőfit, Aranyt és bizonyos időben különösen olvasta Gyöngyösi egyik versének bizonyos helyeit, sokat foglalkozott Balassinak költeményeivel — szóval nem lehetett annak a kornak a gyermeke, melyeknek eseményeit elmondja, bánatát elsírja, s melynek évszámait a versek homlokukon hordják, hanem az újkor költője, a ki «egészen beleélte magát a kurucz költészet szellemébe és modorába», a ki «önkéntelenül is, mintegy ösztönszerűleg» foglalta versbe e kor «regényesebb» mozzanatait, «az eredeti kurucz énekek, balladák, dalok mintájára» (Kuruczvilág. V—VI.).

Be is fejezhetném ennél fogva már is hosszúra nyúlt s talán kevésbé rendszeres ismertetésemet, melyben azonban korántsem érintettem minden vitás pontot, ha a Czáf. írói füzetük megjelenése óta újabb anyagot nem szolgáltatnak volna újabb vitára. A Néprajzi Társaság májusi felolvasó ülésén kutatásaik újabb eredményeit mutatták be, melyeknek idevágó része az Ethnographiában meg is jelent (1914, 3. füz. XXV. 156.). A legfontosabb és legmeglepőbb eredmény az a Thaly hagyatékából előkerült elsárgult ív papiros, melynek mind a négy lapja, Thaly kezeirásával kuruczkori költemények szövegeivel van leírva; második és harmadik lapján pedig a *Bujdosó Rákóczi* szövegét olvassuk. A Czáf. szerzőinek az a határozott véleményük, hogy «íme előttünk áll a ballada egy új, ismeretlen s a Tanulmányok szövegétől eltérő, két részből álló s egy másik kurucz-dalnak első versszakával meggazdagodott változata.»

Nékem pedig, midőn a Czáf. szerzői szívesek voltak az ívet kezembe adni, mindjárt az első szempillantásra az volt a benyomásom, s ez bennem az Ethnographiában közlött hasonmás megvizsgálása s a rendelkezésre álló szövegeknek egybevetése után bizonyossággá vált, hogy a kézirat *nem lemásolása a leíró előtt fekiúdt szövegnek*, (élőszó után való feljegyzésről szó sem lehet), hanem *Thaly-nak eredeti fogalmazványa, melyből később a Bujdosó Rákóczi és Rákóczi búcsúdala keletkezett.*

A kézirat maga nézetem szerint nem önálló, hanem egy nagyobb kéziratcsomónak fennmaradt íve. Iratásának idejére nincsen adat rajta, de az kétségtelen, a mint a Czáf. írói is megállapítják, hogy a «papiros külseje (olyan royal-quart-féle), színe (erősen elsárgult) szakadozott volta s az írás... arra mutat, hogy régebbs 1893-nál.» Az év megállapítása bajos, hacsak nem kerül elő még Thaly hagyatékából ugyanolyan alakú és minőségű, keltezett írású papiros. Az

írás maga, bár tisztán olvasható, nem gondos; a vonalvezetés sietőségre vall; a szavak sebtiben vannak odavetve; van benne több ismételt előforduló rövidítés, pl. *hogy:h* (a *h* hurokja *t*-vonással áthúzza); *nem:n*; *meg:m* (másolatra vall-e ez?). Helyesírása új. Csekélyebb törlés és javítás van a szövegben (a Czáf. írói nem vették figyelembe); a 11. sor (a sorszám a Tan. szövege szerint) eredetileg így volt: «Most néked az...», az *az* ki van húzva s föléje írva «megmondom»; a 80. sor így volt: «Engem többet nem látsz», utólag a *t* kihúzásával s az ékezet felrakásával lett: *többé*; a 107. sorban «összszeszednétek» van írva, de látható, hogy írója először össze-t akart írni, csak azután az egyik, fölösleges s áthúzása nélkül tette hozzá a régies *v-t*. Az utolsó sorban: «Immár Istenhözad» az *Isten* szót előbb külön nagy betűvel akarta írni.

Szövegtérés, a központozást nem számítva, elenyészően kevés van: *Visszasóhajtatok* (Tan. 102.: -*tatok*); *poromból* (Tan. 105.: -*búl*); *Hová lett, hová lett* (Tan. 47.: *lött*); *A pej paripámon* (Tan. 69.: *Hódos*); *Szép Magyarországot* (Tan. 83.: -*gom*); *Mezzeid* (Tan. Búcsúdál 1:8, 3:8: *Mezeid*; — Thaly a maga verseiben gyakran *zz*-vel írja, pl. Kur. világ. 20, 21, 28; a kétséges versekben is Ad. II. 206, 271; ez lehet Thaly saját tájshírlésának sajátága is).

Toldalék, azaz olyan sor, mely a Tan. szövegében nem volna, a kéziratban nincsen. A Búcsúdál 1. szakának utolsó sora: *Már többé nem látom* a kéziratban meg van ismételve; az *Az utolsó harcra* pedig nem betoldás, mert a Tan. 31. sorában csekély, de hatásos szövegmódosítással: *Utolsó nagy harcra*.

Terjedelemre a kézirat 93 sor, a Tan. 133 sorával szemben (beleszámítva a Búcsúdál első szakát is). A részek sorrendje nem azonos a két szövegben. A kéziratban mintegy keletkezéskor látjuk az egész költeményt. Az első, úgy látszik önálló költeménynek indult, 1711 évszámmal mint czímmel és záróvonallal befejezett rész a Tan. szövegének utolsó három szakasza az *Eljön még az idő* sortól kezdve (Tan. 86—122); — azután a *Kiállott Rákóczi* (Tan. 1—19, 31), szaggatott záróvonal jelzi, hogy ez nincs befejezve; — majd megint szaggatott vonallal befejezetlennek jelezve a Károlyinak tett szemrehányás, de úgy hogy a *Hajh, Károlyi Sándor* az első és utolsó sor (Tan. 45—49, 40—44 a két rész fel van cserélve); következik *Nem kérem én* (Tan. 62—73) s közvetlen folytatásúl a Búcsúdál első szakasza; egy betoglaló vonallal pedig bele van ékelve a melléje írt *Két országom népem* (Tan. 74—85).

A szakaszok közt még nincs meg az a belső tartalmi és érzelmi kapcsolat, melyet a Tan. szövegében találunk; látszik, hogy a mint egy gondolatsor megindult és versbe jegyezett, úgy vetette papírosra a szerzője. A későbbi rendezés alkalmával elhagyta az utolsó szakaszt, melynek végső ismétlődő sora *Már többé nem látom* úgyszólván már a közbeszúrt részben: ebből lett a Búcsúdál; a többi szöveget kiegészítette 40 sorral, melyek a költemény menetének hézagait betöltik. Nagyon feltűnő és jellemző, hogy a kéziratban kész szakaszok a maguk kerekdedségében alig egy-két kiegészítő toldással s a fentebb érintett lényegtelen szövegtéréssel kerültek bele a végleges szövegbe (ilyen az az 1711-ben teljesen anachronisztikus utalás Rákóczi tengerparti sírjára; a Czáf. íróinak hivatkozása

Thököly nikomédiai sírjára erőltetett s a lengyel, majd francia emigráció lelkiállapotával egyáltalán összeegyeztethetetlen). A rendezésnek és kiegészítésnek szemünk előtt lefolyt munkája legvilágosabb bizonyítéka annak, hogy itten nem szájhagyományban élt változatokkal, hanem műköltő tolla alatt, szakaszról-szakaszra kialakult költeménnyel van dolgunk. A sebtiben papirosra vetett szakaszokból így két költemény keletkezett: a Bujdosó Rákóczi és Rákóczi búcsúdala; ez utóbbinak kéziratban lévő első versszakát a költő csekély változtatással megismételte s egy közbeszúrt, politikai célzásokat tartalmazó versszakkal, teljes, keretes szerkezetű költeménnyé egészítette ki. Ennek a szerkezetnek sem találjuk párját a XVIII. sz. elején és erősen rávall a XIX. századi költészetre, melynek első, kiváló képviselője e nembn Kölcey Himnusa.

Vessünk egy pillantást a költemények megjelenésére, talán ebből is vonhatunk valamilyen következtetést a szövegre s a kéziratra. Először a *Búcsúdál* jelent meg a *Rozsnyói Híradóban* (III. év. 14. szám, 1875. ápr. 4; — a Czáf. szerzői tollhibával 1874-t írnak; Ethn. 25:159. jegyz.). Címe: *Rákóczy* [!] *Ferencz búcsúdala* 1711. A szöveg, a központozás pongyolaságát nem számítva egyezik a Tan. szövegével; eltérések: *Szép magyar országom* (Tan. és kézirat: *Szép Magyarországom!*); *Erdőid* ... *Mezőid* (Tan.: *Erdeid* ... *Mezeid*; kézirat: *Erdeid* ... *mezzeid*); *a nagy tél* (Tan. régiesebben: *az nagy tél*); *Imádozt földeden* (Kézirat és Tan.: *Te áldott*). — A költemény alatt ezt olvassuk: *Gy. D. naplójából*. Hogy ki ez a *Gy. D.*? mikor élt? miféle naplót írt? nem bírtam megállapítani; a *Rozsnyói Híradóban* semmi utalást nem találtam rá, sem az 1875-i, sem az 1874-i évfolyamban nem találtam még egyszer a két betűt. Arra sincs megjegyzés, hogy az a bizonyos napló régi-e, új-e; hogy a költeményt ki küldte be; mint a Rákóczi-kor ereklyéjét küldte-e, vagy mint új költeményt. Szóval teljes homályban maradtam. Thaly a Tanulmányokban a következő jegyzetet írja hozzá: «Először a „Rozsnyai Híradó” 1875-ik évi 14-ik számában közlé, Gy. D. naplójából, azonban a „Te áldott földeden” helyett „Imádozt földeden” változattal, — a mi nyilván újítás.» Ebből vagy az következne, hogy Thalynak más szöveg volt a kezében, a melyet ő helyesebbnek tartott, vagy hogy a javítás saját hozzávetése volt, vagy hogy a szerkesztő a helyesen beküldött szöveget önkényüleg változtatta meg, s Thaly visszaigazította. — Másodszor két évvel később jelent meg a szöveg Thaly: «Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez» című cikkében (Abafi Figyelő III. 124; 1877) csekély helyesírási és központozási változtatással, de a szövegben *Erdőid*, *Mezőid*, mint a *Rozsnyói Híradóban*, viszont *Te áldott földeden*, mint a kéziratban s a Tan.-ban. Itt az első kiadás megemlítése nélkül népköltési terméknek mondja: «Rákóczi nemes alakját a népköltészet csakhamar szárnyaira veszi, és még azon 1711-ik évben, tárogatók síró hangjai mellett, könyvelt szemekkel éneklük róla s nevében országszerte.» (*Országszerte*: s mégis csak egyetlen egy ismeretlen eredetű napló tartotta fenn.) Ime, van tehát négy, tartalmában azonos, de némi csekélységekben eltérő szövegünk: a három Thaly-féle és a Gy. D.-féle. Az a különös, hogy ezek az eltérések nem függet-

lenek egymástól, hanem kereszteződnek, úgy hogy egymáshoz való viszonyuk nem állapítható meg.

A *Bujdosó Rákóczi* 1881. decz. 25-én jelent meg először a *Pesti Napló* karácsonyi száma II. mellékletén ugyanavval a czímmel és alczímmel, mint a Tan.-ban, aláírva: Közli: Thaly Kálmán. A szövegben csak az az eltérés van, hogy a 27. sorban *Bottyányim* áll, melyhez *) alatt Thaly ezt a jegyzetet teszi: «Helyesebben Bottyánom;» a 193. sorban pedig: *meghótam* (Tan.: *meghóltam*). Milyen viszonyban van a kézirat s a megjelent szöveg a Kálmány Lajos-félével, nincs módomban megállapítani, mindenesetre világosabban látnánk, ha a *Koszorúk* nagyérdemű s a népköltésben szakavatott gyűjtője részletesen nyilatkoznék e kérdésben.

En mindazáltal meg vagyok győződve, hogy a debreczeni kézirat nem másolat, nem gyűjtői feljegyzés, hisz akkor valamilyen forrás, idő, hely jelzésének rajta kellene lennie, hanem Thalynek 1875 előtről való költői fogalmazványa és Thalynek ez időből való, lehetőleg hasonló természetű és célú írásaival hasonlítandó össze. A *kétes* kurucz verseket pedig, melyeknek száma még csak később lesz megállapítható, Thaly Kálmán *eredeti* költeményeinek tartom, melyek költői értékben irodalmunk legjavához tartoznak és jóval megelőzik Endrődi pompás kurucz nótáit, melyekkel együtt az az érdemük, hogy művészi formában felidéztek Rákóczi harcainak dicső és bánatos korszakát.

Végleges eredményt e kérdésben azonban csak akkor várhatunk, ha — a mint felolvasásomban már kiemeltem (EPhK. 37: 412) s a Magyar Irod. Társaság titkári jelentésében is hallottuk (Irod. 3: 235), valamint a Czáf. írói is nyomosan ismételték (Czáf. 81.) — a régi énekeskönyvek és kéziratok teljes szövegükben, betűről-betűre hű kiadásokban kezünkben lesznek. Ilyenek a Szenesey-, Bocskor-, Mészáros-, Mátray-, Gyürky-, Pálóczi Horváth Ádám-féle gyűjtemények, a levéltárak és kéziratárak szétszórt adatai; a folyóiratok hátsólapjain megjelent szövegek; az eddigelé s majd ezután felkutatandó és lajstromozandó kéziratok; ilyenek a Czáfolat íróitól felfedezett énekesgyűjtemények, melyekről, bár csak egy futó szempillantást vehettem beléjük, az a véleményem, hogy a legbecesebb emlékeink közé tartoznak. Nagy óvatossággal kell vennünk a Jankovich-féle másolatokból származó darabokat, melyek, úgy látszik nem mentek az önkényes módosításoktól, mint legutóbb Thury György énekéről kiderült (Irod. 3: 393.). Igen czélszerű volna mindenekelőtt valamennyi idetartozó emléknek a lajstromát összeállítani. rövid könyvészeti leírással s a tartalomnak néhány szóval való megjelölésével. Ezt akár irodalomtörténeti folyóiratainknak beküldött kis közleményekkel is meg lehetne kezdeni.

A Czáf. írói pedig — ha lelkes törekvésük szerintem nem ért is célta, — nem végeztek meddő munkát. Könyvtári és levéltári kutatásaik annyi értékes anyagot hoztak, s bizonyára még hoznak is napfényre (Dávidné zsoldári; a sárospataki énekes gyűjtemények; ¹⁾ Petrőcziné Kata Szidónia verseinek másolata; a Pálóczi-levéltár hol-

¹⁾ Közlésük megindult az Ethnographia XXIV. évfolyamában.

/ul

létének újra való felderítése), szövegkritikai vizsgálataik anyyi mód-szeres tanúságot foglalnak magukban, hogy sokszorosan fölér avval a fáradsággal, melyet a Thaly-féle költemények igazolására fordítottak. (Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

SCHELLING-KÖVETŐ MAGYAR TERMÉSZETFILOZOFUSOK A ROMANTIKUS JÉNÁBAN.

A német romantikusok jénai körének jelentőségét nem annyira költői alkotások biztosítják, mint inkább az úgynevezett romantikus program, melynek szociális és erkölcsi, hitbeli és tudományos vonatkozásai vannak. A nők emanczipálódása, a vallás és az erkölcs individuális felfogása, a természettudományoknak és a világnézetnek költői metaforákkal való átszövése — mindez lelkes támogatókra talált a jénai csoport tagjaiban. Nemcsak esztétikai kultúrát akarnak teremteni, hanem a költészetet eszköznek tekintik az emberiség átalakítására. A filozofia és a költői munkásság között hidat ver a természet-filozofia s az utóbbinak beható tárgyalását a romantika irodalomtörténete nem mellőzheti.¹⁾ Schelling bölcelete átszellemíti a szervesetlen természetet s az egész mindenséget egyetlen művészi organizmusnak tekinti. E világfelfogás teljesen megnyerte Goethe rokonszenvét. A *Wahlverwandschaften* viszont természettudományos fogalmakkal próbál világot vetni a lélektani elemzés és az egyéniség felfogásának útjaira. Poétikus keretbe foglalva szerepelnek a természettudományok Novalisnál. Ez a ködös, a művészet és a tudomány határmesgyéinek elburkolására törekvő egyetemesség — ez ép a romantika.

Ha a jénai körnek magyar vonatkozásait keressük, akkor nem annyira szépirodalmi hatások kimutatására számíthatunk, — bár újabban ezeket is sikerült egy esetben igazolni — mint inkább a romantikus gondolatok befolyására akadunk majd. Ennek a befolyásnak felderítése ép annyira philologiai feladat, mint művészi formák és tárgyak átvételének tisztázása. S ha a XVIII. sz. német költészetének hatását irodalmunkra a legaprólékosabban megállapítják, bizonyára érdekel bír az is, hogy a klasszicizmust és a romantikát betetőző Schelling-Goethe-féle világnézetet kik ismerik és hirdetik nálunk először.

A magyar bányaművelés mindenkor elevenen tartotta hazánkban a mineralogia és a geologia kérdései iránt való érdeklődést. A XVIII. sz. végén pedig az ásványtannak és a geológiának tudós művelői és lelkes hívei vannak Jénában s ezek számos magyart vonzottak ide, a kik azután megismerkednek a természetbölcelet eszméivel is. Novalis bányatiszt volt, Goethet megihlette az ásványvilág szép és szigorú formáinak rendje, Schellinget a földmágnesség és a varázsvessző, a forráslátás foglalkoztatta. Báró Podmaniczky Károly selmeczi

¹⁾ L. Haym, Huch, Walzel munkáit a romantikáról.

bányatanácsos jénai tanulmányaira és társadalmi szereplésére (1802—3) utaltam egyizben e Közlönyben.¹⁾ Úgy látszik, ő már járt úton érkezett Jénába, mert a következő adatokból az tűnik ki, hogy ott nemcsak főúri érdeklődők, hanem komoly munkások is képviselték tőlünk a mineralogiát s vettek részt a hozzáfűződő romantikus természetbölcséleti spekulációban.

A XVIII. század utolsó éveit lázas munkásság jellemzi a természettudományok legkülömbözőbb ágaiban.²⁾ Elegendő Laplace és Lavoisier, Chladni, Volta és Galvani tevékenységére gondolunk. A mechanikai természettudománnyal versenyre kel a vitalizmus s a két irány harcának jegyében alakul meg 1798-ban a jénai ásványtani társulat³⁾ (Herzogliche Sozietät für die gesamte Mineralogie). Ennek első elnöke magyar ember, gróf Teleki Domokos,⁴⁾ s a társaság első közgyűlésén, melyet Goethe engedelmével a hercegi kastélyban tartanak, nem kevesebb, mint négy magyar szerepel előadásokkal. A jénai *Allgemeine Literatur-Zeitung* (Intelligenzblatt, Nr. 9. Sonnabends den 26-ten Januar 1799) erről a következő tudósítást hozza: «Heute als den 13. Januar 1799 feyerte die Sozietät für die gesamte Mineralogie den ersten Jahrgang ihrer Stiftung, bei welcher Gelegenheit der Direktor derselben Hr. Prof. Lenz mit der Entstehungsgeschichte und dem zeitherigen erwünschten Fortgange der Gesellschaft unterhielt; Herr Samuel Nagy⁵⁾ Secretair der Ungarischen Nation die chemisch-mineralogische Geschichte Ungarns aufstellte; Herr von Ori aus Kots in Ungarn der Versammlung seine Ergebenheit in einer lateinischen Glückwünschungsrede zu erkennen gab; Herr Aarn aus Leibitz in Ungarn die Wichtigkeit des mineralogischen Studiums für Ungarn schilderte . . . und Herr von Pázmándi⁶⁾ aus Böng (Böny?) in Ungarn die Sitzung mit Wünschen für den ferneren Flor der Gesellschaft beschloss» «Den 3-ten März in einer öffentlichen Sitzung der Soz. für die Ges. Mineralogie . . . Herr Theil aus Igló in Ungarn den Einfluss der Naturphilosophie auf die Mineralogie erörterte» (Intelligenzblatt. 1799. Nr. 34.).

A társaság évkönyveit⁷⁾ lapozva azt látjuk, hogy e nemzetközi

¹⁾ EPhK. XXXV : 840—1. l.

²⁾ O. F. Walzel, *Deutsche Romantik*.² 1912. 42. l.

³⁾ Igazgatója Lenz, a mineralogia tanára az ottani egyetemen. Goethe pártfogolja az egyesületet, melynek vezetőségében később Hegel s tagjai között Schelling is szerepel. L. *Goethes Briefe*. XIV : 3. 4. l. 1893. Weimar-Böhlau.

⁴⁾ Teleki Sámuel erdélyi kancellár nagyműveltségű és fiatalon elhunyt fia. Sokat utazott, járt Bécsben és Jénában. V. ö. *Kazinczy levelezése* II : 484, 601—2.

⁵⁾ Kazinczy és Csokonay barátja, Gessner fordítója. Egyébként orvos és számos tudós társaság tagja.

⁶⁾ Egy Pázmándi nevű magyar 1798-ban megfordul Fichtenél, a ki Berlinbe Fr. Schlegelhez ad neki ajánló levelet. Schmidt-Waitz : *Caroline*. 1913. II : 465, 468—9. l.

⁷⁾ *Annalen der Herzogl. Sozietät für die gesamte Mineralogie*. Hg. von Joh. Georg Lenz. Az első kötet (1801) ajánlása Karl Augustnak, Friedrich Anton szász hercegnek, széki Teleki Sámuel erdélyi kancellárnak és Festetich Györgynek, a természettudományok barátjának szól, a második

tudományos egyesületben meglepő nagy számmal találhatók magyarok. Papok és mágnások, tanárok és írók érdeklődtek tőlünk a mineralogia haladása iránt. A tiszteleti tagok sorában Goethe neve Gömörý János osetneki magyar úré és Genersich késmárki tanárá után következik. Tagja a társaságnak Bessenyei György, Kazinczy Ferencz, Aranka György, Bartzafalvi Szabó Dávid, Kultsár István, Földi János. Körülbelül százra rüg a magyar tagok száma s ez figyelemre méltó jelen-ség az akkori sivár közviszonyok idején: a kérges felszín alatt íme meleg kulturális áramlatok lappangtak.

Az évkönyvek adalékai között az irodalom és a szellemi törté-net szempontjából két dolgozat érdekel bennünket, melyek Bodó Sámuel, egy eddig nem igen említett magyar író és gondolkodó munkái. Szinnyei lexicona nem tud Bodóról, a ki Tihanyi Tamás országbíró-helyettes fiának nevelője volt Pesten (kb. 1798—1802), közben Jénában doktorátust szerez, majd Eperjesen kap tanári állást.¹⁾ E szerény pesti nevelő írásait méltán fogadta készséggel a jénai tudós társaság, derekas, a korabeli természettudomány és filozofia színvona-lán mozgó tudása volt és Schelling filozofiaja alapján ugyanazok az eszmék foglalkoztatják — a világegyetem fokozatos rendje, a szervet-len világ megellekésítése, az organikus fejlődés gondolatának egyeteme-sítése — a melyeket Goethe ugyanekkor egyenes utalással Schelling ösztönzéseire *Weltseele* czímmel énekel meg a *Gott und Welt* egyik mélységés darabjában.

Bodó első dolgozatát a társaság évkönyveinek első kötete²⁾ hozza «Versuch eines Vorschlags die Mineralogie wissenschaftlich zu begründen» czímmel. Tudományelméleti dolgozat, általános módszer-tani elvekből indul ki. A történelem és a kultúra szakadatlan hala-dásáról és e haladás minden fokának viszonylagosságáról szól a be-vezetés. A XVIII. század vége a tudományos kultúra nagy fellendü-lését látja és a mit Bodó általánosságban e mozgalom jellemzésére elmond, az arra vall, hogy a kor filozofiai mozgalmait jól ismerte és maga is a romantikus bölcsélet árával úszott. Mentegeti magát, hogy filozofiai kérdésekkel kezdi tanulmányát, de ép abban látja kora főérdemét, hogy az egyes tudományoknak filozofiai alapvetést kíván adni.

«Ich will die Art wie der menschliche Geist immer und be-sonders zu Ende unseres Jahrhunderts weiter — oder, genauer zu reden, tiefer in sich gekommen sey, und welche Stufen er bereits in seiner Vervollkommung erstiegen habe, hier nicht anführen. So viel muss ich wenigstens im Allgemeinen bemerken, dass der Geist des systematischen Studiums und der Consequenz, ihn bey seinem For-schen, besonders kurz vor und in unserm Dezennium, mehr als je

köteté (1804) Batsinszky András munkácsi püspöknek, Széki Teleki Imrének és Rhédei Lajosnak. A harmadik kötet érdekes része (1806. 239—50. l.) Szeberényi József ékes ünnepi beszéde latin nyelven, mely-lyel a társaság nevében Karl Augustot 1805 szept. 9-iki születésnapján üdvözli.

¹⁾ L. v. Schedius: *Zeitschrift von und für Ungern*. Pesth, 1802. I : 250. l. II : 119. l.

²⁾ *Annalen* etc. I : 49—70. l.

begleitet, geführt und belebt habe. Sein erstes, unmittelbares Produkt, die Philosophie ist hiervon der redendste Beweis. Diese eigentlich wahre Wissenschaft — oder besser, dieser Grund und Boden aller Wissenschaften ist in unsern Zeiten *kein rhapsodisches Zusammentragen der heterogensten Dinge mehr, kein blosser Gegenstand des Memoirens und Nachbetens*, kein Halm, der sich vor jedem Winde beugt und schmiegt. Nein. So gewiss der menschliche Geist in der Handlung des Philosophierens sich mit sich selbst und mit der Erforschung seiner Anlagen und Kräfte beschäftigt, und sein Verhältniss mit der Aussenwelt zu erklären sucht: so gewiss ist auch diese Handlung ein für sich bestehendes Ganze, ein in sich zurückkehrender Kreis. Woher sollte sie wohl aber auch ihre Begründung hernehmen, da sie unmittelbar vom Geiste ausgeht, und in ihn wieder zurückkehrt? — Umgekehrt; Alles Andere muss seine Begründung hieraus holen. — Und so ist es auch. Es ist in dieser Handlung begriffen, und es ist nichts, was nicht aus ihr erklärbar wäre. Sie ist das Ideal, dem alles Übrige sich bald mehr, bald weniger annähert; sie ist die Wissenschaft, die allem anderen Wissen das Princip lehrt, um es auch zu einem System, um es auch zur Wissenschaft zu erheben» (53—54. l.). Íme annak az önértetnek visszhangja, mellyel Fichte a filozófiát valóságos cselekvésszámba veszi. Majd így folytatja fejtegetéseit:

«Dies erkannten auch, und erkennen noch in unserm Dezenium, die würdigsten und um alle Zweige der Gelehrsamkeit verdienten Männer. Sie gestehen der Philosophie nicht nur ihren Rang als Wissenschaft zu, sondern sehen auch ein, dass sie Grund alles Wissens sey u. seyn müsse, und dass es folglich kein Wissen gebe, wenn es nicht philosophisch, d. h. systematisch-consequent ist. Daher waren und sind sie mit blosser Aufeinanderhäufung der einzelnen Gegenstände des Gedächtnisses, die eben so bald vergessen werden, nicht zufrieden; sondern suchen ihr Wissen auch in ein System zu bringen, es philosophisch zu begründen, und zur Würde einer für sich bestehenden Wissenschaft zu erheben. Dies ist der Fall nicht nur mit der Mathematik u. Moral, die schon Probleme sind, und dessen Auflösung nur gesucht wird; sondern auch mit den empirischen Kenntnissen u. namentlich — wer sollte es wohl meynen? selbst mit der Medizin. — Ob diese würdigen Versuche gelingen und wie sie gelingen werden, ist wohl bald zu entscheiden, wenn man nur den Begriff einer Wissenschaft und den der Empirie aufstellt. — Uebrigens zeigen diese nachahmungswürdigen Versuche wenigstens soviel, dass sie auch in den Erfahrungskenntnissen nicht unmöglich sind, und dass es des Philosophen d. h. jedes Gelehrten Pflicht ist, bevor er abspricht, wenigstens zu versuchen, ob seine auch empirische Kenntnis ein Wissen sey und seyn könne und wie es zu dieser Würde erhoben werden könne.» (55. l.)

Kant hatására vall az empirikus tudás és a tiszta természet-tudomány különválasztása és az *a priori* bizonyosságú alapelvek keresésének hangsúlyozása. A tanulmány vége foglalkozik a természet eleven produktivitásának megvilágításával. E gondolatot azután 1800 májusában egy jénai felolvasásán fejti ki Bodó «In der gesamten Natur folglich auch in der Mineralogie ist schlechterdings nichts absolut

totdes, lebloses und unthätiges, sondern alles thätig, wirkend und produktiv»¹⁾ czímmel. A bevezetés visszatekint azokra az időkre, midőn elhanyaglott a természettel való foglalkozás. «Es waren Zeiten, wo man den unnatürlichen Bastarden gleich die *Mutter Natur* -- ez szinte Goethe hangja és szava! -- verkannte, vernachlässigte und undankbar verachtete». Az ember elszakadt a természettől, a romantikus természettudomány azonban újra beállítja őt a fejlődés láncolatába. Emlékeztet az ásványtan és a geognózia legújabb lendületére. Kant érdeméül tudja be, hogy a rákövetkező fejlődésben a természet mechanikus, atomizáló felfogása helyébe a dinamikus felfogás lépett, mely minden testben eleven működést és erőt keres. «Diese Kraft ist zwar nur eine, aber ihrer Wirkung nach erscheint sie uns gedoppelt, als *attractiv u. repulsiv* zugleich. *Nicht leblose Atomen, sondern eine stets wirkende, und alles belebende Kraft ist es also, welche den Raum erfüllt,*²⁾ *und welche uns die Erscheinungen gibt, die wir Naturkörper nennen.* Dieses weiter auseinander zu setzen, überschreitet die Schranken dieser Abhandlung. Ich will nur anmerken, dass die Naturforscher nun auch ziemlich allgemein das dynamische System angenommen haben, ebenso wie ehemals das atomische. Ebenso sage ich. Denn nimmt man in der Natur eine stets u. überall wirkende Anziehungs- und Zurückstossungskraft an, so kann man nimmermehr etwas schlechthin tottes, schlechthin ruhendes, lebloses u. unthätiges in derselben annehmen, dies ist, worauf ich besonders zu merken bitte, weil die *Unterscheidung der Natur in die organische u. unorganische, in allen physischen u. naturhist. Lehrbüchern, und selbst in denen noch steht, die Kants Dynamik angenommen haben.*» Elemzi a szerves és szervetlen lét fogalmát s azt bizonyítja, hogy a szerves,

¹⁾ U. o. II. 95–110. l.

²⁾ V. ö. Goethe elragadó himnuszát a lelkes atomokhoz (*Weltseele*, 1800):

Verteilet euch nach allen Regionen
 Von diesem heil'gen Schmaus!
 Begeistert reißt euch durch die nächsten Zonen
 Ins All und füllt es aus!

Ihr greiftet rasch nach ungeformten Erden
 Und wirkend schöpfrisch jung,
 Dass sie belebt und stets belebter werden
 Im abgemessnen Schwung.

Und kreisend führt ihr in bewegten Lüften
 Den wandelbaren Flor
 Und schreibt dem Stein in allen seinen Grüften
 Die festen Formen vor.

Nun alles sich mit göttlichem Erkühen
 Zu übertreffen strebt:
*Das Wasser will, das unfruchtbare, grünen
 Und jedes Stäubchen lebt.*

Íme költői formában a szervetlen természet organikus felfogása!

organikus élet kriteriumai átvihetők a szervetlen világra is. A változékonyság mozzanata nem szorítkozik a szerves világra. «Auch die Mineralien sind so wie die Pflanzen und Thierkörper, theils schneller, theils langsamer, aber doch alle veränderlich; auch sie verlieren Theile und ersetzen Theile, theils in grösserem, theils in geringerem Grade.» Foki különbség van az organizációban. A szervesség két kriteriuma 1. a változás (öregedés), 2. a produktivitás kisebb fokban megvan az ásványok körében is. A természet egy nagy egység, fokozataiban minden mindennel rokon s az egyik jelenségsoport átmenetesen érintkezik a másikkal. Nem lehet elhatárolni őket egymástól. A kozmosz a *progressive Universalpoesie*, az örök fokozatosság színtere. «Alles also reduziert sich bloss auf Grade und Relation; und so sicher wir in gewisser Hinsicht behaupten können, der Mensch sey Thier und das Thier sey Pflanze, so sicher können wir auch sagen und behaupten, das Mineral sey in gewisser Hinsicht — und nur bloss relativ verschieden — eine Pflanze, oder das Mineral sei nicht unorganisch, sondern organisch». Nem szorul bővebb kifejtésre, hogy az organizmus fogalmának egyetemesítése, a természetben ható erők dualizmusa, a természetbe való elmerülés pantheisztikus készsége Schelling és Goethe világnézetének sarkkövei. Hogy e gondolatoknak szinte megszületésükkkel egyidőben már nálunk is van megértője, tolmácsa és fejtegetője, ez abban az esetben is figyelemreméltó történeti tény, ha egyébként Bodó teljesen elszigetelten foglalkozott bölcséleti tanulmányaival s itthon szélesebb körben nem tudta terjeszteni eszméit. A romantikus Jéna azonban szívesen fogadta e munkás magyart és érdeklődő honfitársait, a kik egy távoli, csöndes és kimerült országban sajtóságos módon élénken megérik a Jénából kiinduló dicsőséges szellemi mozgalmak hullámverését.

(Budapest.)

SAS ANDOR.

PINDAROS EPINIKIONJAINAK METRIKAI SZERKEZETE.

A sors, mely annyi mindenféle képességet juttatott az ókori görögöknek, azt is megengedte, hogy e nép szelleme s emléke épen a legkiválóbb tehetségek munkáiban szálljon át az utókorra. E tényről az irodalmi élet minden terén találkozunk. A görög lírának ama magas fejlettségre jutott ága, melyet kardal-költészet néven ismerünk, első nevezetes művelőjétől, Alkmantól kezdve már mintegy másfél századon át virágzott; számos költő fejlesztette, tökéletesítette, de elmondhatjuk, hogy ha még maradtak is ránk egyikőtől-másiktól részecskék, azok csak roncsok, melyekből az eredeti alakot elképzelni is alig lehet. És ime Pindarosnak, a kinél a kardal-költészet legmagasabb fejlettségi fokát éri el, az epinikionjaiban ránk maradt egy olyan gyűjtemény, a mely elegendő nemcsak arra, hogy e lángeszű költőt közelebről megismerjük, hanem arra is, hogy az egész kardal-költészetről fogalmat alkossunk magunknak. Mert Pindaros költői nagysága nem csupán abban áll, hogy a kardal-költészet leg-

szebb remekeit ő alkotta meg, hanem abban is, hogy alaposan ismerte a mult költészetét s mindazon költészeti elveket és sajátságokat, melyeket elődei megteremtettek és szentesítettek, bámulatos művészettel érvényesítette műveiben.

A mult hagyományaihoz való ragaszkodás különösen jellemzi az ő metrikai és ritmikai művészetét. A kardal-költőnek ugyanis nemcsak a tartalmat kellett feltalálnia költeményeihez, hanem mind-egyikhez külön-külön metrumot is szerkeszteni. Pindarosnak 44 ódája között nincsen kettő, melynek ugyanazon metruma volna, vagy a melyhez a külső formát más költőtől kölcsönözte volna. Nyilvánvaló, hogy a metrumnak megszerkesztése nem történt minden szabály nélkül. A hosszú idő alatt ezeknek a művészeti szabályoknak egész sokasága fejlődhetett ki, a melyek azonban a kardal-költészet termékeinek legnagyobb részével együtt nem maradtak ránk. Ez a körülmény nagyon megnehezíti Pindaros metrumainak a megértését. Ezen szabályok ismerete nélkül azok nagy össze-visszaságnak látszanak előttünk; úgy, hogy ha mégis mélyebben bele akarunk látni e versmértékek szövevényeibe, magunknak kell felkutatnunk az azokban érvényesülő szerkesztési elveket. Ez nem történhetik másképen, mint a fennmaradt pindarosi metrumok összehasonlításával és azon kevés hagyomány felhasználásával, a mi még ránk maradt.

Egy ilyen vizsgálat e dolgozatnak a célja. Mielőtt azonban e vizsgálatot megkezdeném, határozottabban szándékozom körvonalozni, hogy miféle szerkesztési szabályok után kell itten kutatni. Ismeretes dolog, hogy a görög verselés időmértékes volt, a melynél a művészet a hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozásában állott. Minden egyes hosszú szótaghoz általában tartozott egy vagy két rövid szótag s ezek együtt alkottak egy verslábát, egy ütemet. A verslábak egymásutánja adta aztán a ritmust, de még mindig nem magát a verset. Ehhez szükséges volt még a ritmus tagolódása is, a mi első sorban azáltal történt, hogy rendszeren 2, 3, 4, de néha több láb is egy magasabb ritmus-egységgé, egy kólonná olvadt össze. Az összeolvadás módja az volt, hogy az ezen összefűzött lábakból álló ritmus-sor végén az utolsó thesis után vagy hiányzott az arsis, vagy egy hosszú szótaggal volt képviselve. Így a ritmus rendes folyása e helyen megszakadt s elkülönült egymástól némileg a verslábak előző s következő csoportja. Pl. e sor:

εὐ μὲν Ἀρισταγόραν δέξαι τεὸν ἐς θάλαμον. N. XI. 3.

— — — — — | — — — — —

két teljesen egyenlő kólontól áll, közöttük a különbség csak annyi, hogy az első kólont utolsó thesis¹⁾ után hosszú szótag, a második kólont utolsó thesis után pedig pausa van. A kólontok állhatnak azonos lábakból, mint a fennebbi példában látjuk; de egyesülhetnek benne különböző lábak is magasabb ritmus-egységgé. Pindarosnál igen gyakori a dactylus és trochæus összefűzése egy kólontba. Pl.

¹⁾ A thesis és arsis kifejezéseket eredeti, a görögöknél használt értelemben veszem.

ἤλθε καὶ Γανυμήδης. Ol. I. 44.

— 0 — 0 0 — —

A kólonok összekapcsolása eredményezi aztán a sort s a soroké a strófát. A verslábakról a maguk egyszerűségénél fogva nem kell bővebben szólnom. A kólonoknak igen nagy számát találjuk Pindarosnál, a melyek különböznek egymástól az őket alkotó lábak mennyisége és minősége szerint. De ha egy tekintetet vetünk a többi chorikus költő fennmaradt töredékeire, mindjárt észreveszszük, hogy a Pindaros által használt kólonok nagyobbbrészt már az előzőknél előfordultak. A metrumalkotás tehát tulajdonképen ezeknek a különböző s már a közhasználatba átment kólonok csoportosításában állott. Ebből következik, hogy nekünk is e csoportosítás elveivel kell megismerkednünk. Kutatásunkat azért arra fogjuk irányítani, hogy azokat a különböző kólonokat, melyekből egy-egy óda metruma áll, micsoda szabályok szerint kapcsolta össze a költő sorokká s a sorokat strófákká.

A *pindarosi metrumok irodalma*. A pindarosi strófák versalkotási törvényeinek felkutatása már régi törekvése a metrikusoknak. A legelső, a ki e kérdéssel behatóan foglalkozott és e tekintetben nagy érdemre tett szert. A Boeckh.¹⁾ Ő állapította meg a pindarosi metrumok verssorait. A kéziratokban ugyanis a szöveg kólonok szerint volt tagolva és mivel igen gyakran volt rá eset, hogy ugyanazon szó két egymásra következő kólon között oszlott meg, a kézirat sorai sokszor nem végződtek teljes szóval (*τελεία λέξις*), hanem szóegszakítással. Már pedig a sor fogalmához az egész szóval való végződés elválmhatatlanul hozzátartozik. Boeckh hívta fel aztán a figyelmet először a görög ritmikusok és muzsikuskok tanulmányozására, a kiknek nagy jelentőséget tulajdonított a metrikai kutatásnál. A metrum szerkesztési törvényeinek a megállapításánál főként zenei szempontokra helyezkedett. Így a különböző kólonok egyesítéséről az volt a véleménye, hogy az időnek nagyobb tagoltsága által kiemelkedő élénkebb daktylikus kólonokhoz csatlakoztak a nyugodtabb ritmusú trochæusi kólonok bizonyos ritmus-hangsúly által. Ezt az élénkebb kólon, melyen a ritmus-hangsúly volt, versus primariusnak, a hozzája csatlakozó trochæusi kólonokat, ha a versus primarius előtt állottak, eparchának, ha utánna állottak, clausulának nevezi. És azt a ritmus-sort tartja helyesnek, a melynek eparchája és clausulája is van, a milyen sor pl. a *πινδαρικόν* :

— 0 — — | — 0 0 — 0 0 — — | — 0 —

A kólonok egy-egy ilyen összetartozó csoportját periodusnak nevezi. Egy strófa több periodusból állhat, de alapfeltétel az, hogy egyik a másikból szülessék s mindannyian ugyanolyan ritmusúak legyenek.

Boeckhnek e gondolata a pindarosi metrumok megítélésére vonatkozólag tetszetős és helyes is. A különböző élénkségű kólonok különböző módon való egyesítése adta meg az illető óda metrumának élénkségi, mondjuk hangulati színezetét. Minél több volt a daktylikus

¹⁾ *De metris Pindari*. Lips. 1811. vol. I.

kólonok száma valamely óda metrumában, annál élénkebb hangulatot lehelt s ébresztett a ritmusa. Valóban a különböző élénkségű kólonok vegyítése egyike s tán legfontosabb része a görög kardal-költő művészi tulajdonainak s így Boeckh a metrumszerkesztés művészetének egyik lényeges oldalát világította meg. De mire való a sorok szerinti tagolódás? A Boeckh-féle periodus nem fedí a sor fogalmát, az több sorból is állhat. Miért oly különböző terjedelműek e sorok? Honnan van aztán, hogy az egyik sorban ritmus-folytonosság fűzi egybe a kólonokat, a másik sorban egyik vagy másik helyen két kólon között megszakad a ritmus és pauza keletkezik? Ezekre nem adott feleletet. Boeckhöt inkább a trochæusi és dactylusi kólonok egyesülése érdekelte; és minthogy e kólonok minőségét az alkotó lábak szabták meg, oly helyeken, a hol a kólonok szerinti tagolódás nem volt világos, mint a logaëdikus metrumfajnál, ott nem kólonok, hanem lábak és sorok szerint vizsgálta a metrumokat.

Boeckh után Rosbach és Westphal foglalkoztak nagy buzgalommal a görög ritmikával és zenével.¹⁾ Kutatásaink közben gyakran kitérnek a chorikus dalköltészet metrumaira, mint a melyhez tartozik az ó-görög zene virágzásának az ideje is. A modern zenének megfelelően tagolják a fennmaradt metrumokat és azonosítják a lábakat az ütemmel, a sorokat a mai zene elő- s utómondatoival, a periodusokat a zenei periodussal. Szerintük az egyes periodusok elő- s utómondatoinak, vagyis két olyan sornak, melyek egy periodust alkotnak, vagy egyenlő számú taktusokból kellett állani, vagy ha a sorok nem egyenlő számú taktusokból állottak, a különböző nagyságú sorok egymásutánjában kellett lenni valami határozott rendnek. A mi aztán az egyes ritmussorokat egy periodusban egyesítette, az Westphal szerint²⁾ a melódia volt s nem afféle ritmus-hangsúly, a melyet Boeckh elméletében láttunk. Tényleg a dallam legerősebben érzékelte egyes ritmussoroknak egy egységbe olvadását. Túlzott azonban Westphalnak az a törekvése, hogy a kardal-költészet alkotta metrumokat teljesen a mai zene módjára ossza ütemekre és periodusokra. A metrikai sorok igen különböző terjedelműek, melyeket nem lehet a mai zenének megfelelő periodusokba foglalni. Nagyon tévedett aztán Westphal abban a felfogásában, hogy a sorok belsejében nem lehet pauza; a hol mégis pauza látszik lenni, ott a hiányzó arsis az előadásban a thesis nyújtásával volt kitöltve. Meg fogjuk látni a további tárgyalások folyamán, hogy a pauza, vagyis a ritmusnak szünet által való felfüggesztése előfordul egy metrikai soron belül is, sőt a logaëdikus metrumfajnak épen ez az egyik jellemző vonása.

A Westphal-féle elmélet hatása alatt tanulmányozta a görög költészet műformáit I. H. H. Schmidt.³⁾ Kutatásai eredménye gyanánt felállította az *eurhythmia* elméletét vagyis a strófáknak egy tisztán külső szimmetria szerinti tagolódását. A Pindaros metrumaival külön is foglalkozott az olympiai győzelmi ódák kiadásában.⁴⁾ Itt a metrumokat a zenei periodusok szimmetriája szerint próbálta magyarázni.

¹⁾ *Griechische Rhythmik u. Harmonik.* Leipz. 1885.

²⁾ *System d. antiken Rhythmik.* Breslau. 1865.

³⁾ *Die Kunstformen d. griech. Poesie.* 1872.

⁴⁾ *Pindaros olymp. Siegesgesänge.* 1869.

Kimondta, hogy a strófák 16 ütemes periodusok szerint tagolódnak. Természetszerűleg ezt csak önkényes feltételekkel bizonyíthatta, mint a milyen pl. az, hogy a prosodiacusi kólont, mely egy dactylusi tripodía, hol két, hol négyüteműnek tétélezte fel. Aztán a sorok terjedelmének megállapításánál is gyakran átlépte a *τελεία λέξις* törvényét.

Elméletének ezen önkényessége miatt tanai nem hatottak, bár alapgondolata, t. i. a strófáknak szimmetrikus tagolódása nem mondható egészen helytelennek. Ezeknek az ódáknak a metruma ugyanis nem csupán a költői gondolatok és érzések művészi módon való kifejezésére szolgált, hanem egyszersmind úgy volt megszerkesztve, hogy énekelhető és tánczolható legyen, minthogy ezen ódákat a kar énekelve és tánczolva adta elő. Maga Pindaros is czéloz ez előadás-módra az I. pythiai óda első soraiban, a hol úgy jellemzi a kar énekét kísérő cytherát, mint a melyet követ a tánczlépés és a melyre figyelnek az énekesek. A kartánc pedig alig képzelhető el másképen, mint szimmetrikus mozgásokból. Ennek a szimmetriának a metrum-ban is ki kellett fejezve lennie; csakhogy a mint a szimmetrikus tagolódás a tánczczal állott összefüggésben, véleményem szerint ez csakis a táncz s nem a zene alapján érthető és magyarázható meg.

E három kutató óta alig történt valami újítás a pindarosi metrumok értelmezése tekintetében. W. Christ metrikájában¹⁾ és Pindaros-kiadásában²⁾ összefoglalja az eddigi kutatásokból, a mi elfogadható. A metrumok szerkezeti összetételéről megállapítja, hogy a kólont sorokban, a sorok periodusokban egyesülnek s a periodusok összekapcsolása folytán áll elő a strófa. De ezek a tagolódások nem mindenütt érvényesülnek egyformán; a dactylo-epitritus metrumfajnál inkább a sorok szerinti tagolódás, a logaedicus strófáknál inkább a periodikus tagolódás lép előtérbe. A periodusról azonban nagyon határozatlanok a fogalmai. Mindig csak valószínűség szerint jelöli meg az egyes periodusok határait. A logaedicus metrumokat nem tartotta kólontokra bonthatóknak. A sorok belsejében, szó közepén alkalmazott pauzáról ugyanaz a véleménye, mint Westphalnak, hogy itten nem lehet szó időbeli szünetről, csak szótagnyújtásról.

A. Croiset Pindaros-költészetéről írott munkájában³⁾ kitér a metrumokra is. Világosan rajzolja a három művészetnek, a metrumnak, dallamnak és táncznak a közösségét a kardal-költészetben s a metrumok helyes felfogása érdekében külön-külön fejezetet szán az ó-görög táncznak és zenének. A kólont úgy fogja fel, hogy azok nem csupán metrikai alakzatok, hanem a dallamban és az orchestikai mozgásokban is alapvető fontosságuk volt. A periodusok egységét véleménye szerint elsősorban a táncz adta meg, bárha a zene is hatással volt rá. Croiset tehát a metrumokat nemcsak zenei alapon igyekszik megmagyarázni, hanem a metrumok kialakulásánál a tánczot is lényeges tényezőnek tekinti. Sajnos, hogy mindezt ő csak úgy általánosságban mondja el s alapelvének megfelelő irányú kutatást nem végez a metrumok körében.

¹⁾ *Metrik d. Griechen u. Römer.* 1874.

²⁾ *Pindari Carmina.* 1896.

³⁾ *La Poésie de Pindare.* 1880.

Otto Schroeder, Pindaros legújabb kiadója¹⁾ szintén a Westphal-féle zenei ütemek és zenei periodusok alapján áll. A dactylo-epitritusi metrumokat dipodiák, a logacædikus metrumokat monopodiák szerint ütemekre bontja; soronkint megszámlálja ez ütemeket és az ütemek számában állapít meg bizonyos szabályszerűségeket. Ezek a szabályszerűségek azonban nem általános érvényűek és nem sokatmondók. De a Schroeder kiadása igen előnyösen használható a metrikai kutatásoknál, mert a szöveg megállapítása s a sorok elválasztása tekintetében a legújabb eredményeket adja.

Kétségtelen, hogy ezek a kutatások és elméletek mind közelebb hoztak bennünket a pindarosi metrumok helyes megértéséhez. Egészen természetesnek tűnik fel előttünk, hogy a különböző nagyságú lábak, mint a dactylus és trochæus a zenei ütemek megalkotása által időbeli terjedelmüket illetőleg egyenlőkké lettek s így egy és ugyanazon ritmussorban egymás mellett előfordulhattak. Általában a mi a ritmusnak élénkségbeli színezetét, aztán a metrumnak a zenéhez való viszonyát illeti, azt ezek után már tisztázottnak tekinthetjük. De az eddigi vizsgálatok a ritmustagoltságról nem adnak világos képet. Miért oly különböző nagyságúak a ritmussorok? Mi közöttük az összefüggés? Milyen viszonyban van a metrikai sor a ritmikai sossal? Mert a kettő nem egészen azonos, mint a hogyan gondolták azok a kutatók, a kik úgy vélekedtek, hogy a metrikai soron belül ritmus-megszakadás, pauza nem lehetséges. A sorok terjedelmét próbálták ugyan a zenei periodusokkal megmagyarázni, de az egyes periodusok határait mindig csak valószínűség szerint jelölték meg. Magának a periodusnak a fogalmát sem írván pontosan körül. Ez természetes is. A dallam alapsajátságai közé nem tartozik, hogy az különböző hosszúságú dallamsorokból álljon; és így a sorok nagyságát vagy egyáltalában nem korlátozzák semminémű törvények, kivéve a költő fantáziáját, vagy ha e tekintetben mégis fennáll valami törvényszerűség, ezt zenei alapon megtalálni és megmagyarázni nem lehet. Mégis hogy valami szabályszerűséget a strófát alkotó sorok terjedelmét illetően feltételezhetünk, következik abból a körülményből, hogy ezen ódákat a kar nemcsak énekelve, hanem tánczolva is adta elő. A táncz pedig, a melynek ugyan a ritmusa és ritmustagoltsága épen olyan volt szükségképen, mint a szöveg metrumának és dallamának, annyiban mégis különbözött tőlük, hogy míg ezek csupán időbeli művészetek, a táncz nemcsak időbeli, hanem egyszersmind térbeli mozgás is volt. A térben pedig nem folytathatódtak akármeddig a tánczmozgások. A kar egyik vagy másik irányban való eltávozása és visszatérése között — hiszen ezeknek a szimmetrikus elrendezéséből állhatott a kartáncz — kellett lenni valami összefüggésnek, valami határozott rendnek. Ez a feltétel a ritmustól is emez eltávozó s visszatérő mozgások nagyságának megfelelő tagoltságot követel.

A metrum és a táncz összefüggésére vonatkozólag Plutarchos ad nekünk határozottabb útmutatást. Szerinte az efféle költemények metrumában és a tánczban minden közös és mindegyiknek szüksége van a másikra. Arról is értesít bennünket, hogy főképen miben állott

¹⁾ *Pindari Carmina*. 1908.

ez a közösség. Azt mondja ugyanis, hogy az efféle metrumok világosan kifejezték annak a táncznak az egész szerkezetét (*τὴν ἐν ὀρχήσει δαΐδου*) melvet a karnak lejténie kellett. És ha a költő a metrumok megalkotását világosan eszközölte, a tánczosok minden előzetes betanítás nélkül, szinte öntudatlanul és mégis egyöntetűen járták azt a tánczot, melyet az illető költemény versmértéke megkívánt. Nem a mozgások esetlen sorából állott tehát a táncz, hanem épen úgy az elemi alkotó részek művészi szempontok szerinti elrendezéséből, mint a hogyan a metrum is létrejött. Milyenek lehettek a táncz ezen elemei? A Plutarchos által hangsúlyozott szerkezeti közösség elve arra enged bennünket következtetni, hogy valamint a metrumalkotás a kólonok összefűzésének a művészete volt, a táncz is az ezen kólonoknak megfelelő tánczfigurák összetétele útján állott elő. Minden egyes kólonnak meg volt a maga külön tánczalakzata. A különböző tánczfigurák a táncz egészében úgy következtek egymás után, a mint a metrumban a megfelelő kólonok, és úgy csatlakoztak egymáshoz vagy váltak szét, a mint a metrikai kólonok ritmus tekintetében egybeolvadtak vagy közöttük ritmus-szünet állott.

Mínthogy ezek szerint a metrumok ritmusbeli tagoltsága a tánczmozgások tagoltságával van összefüggésben, azért a következő tárgyalások folyamán olyan sorrendet követek, hogy előbb kólonokra bontozom az egyes ódák metrumait és megállapítom, hogy mindegyik kólon körülbelül milyen tánczalakzatnak felelhetett meg főleg a térbeli elmozdulás tekintetében. Aztán a kólonok csoportosulása szerint csoportosítom az egyes tánczalakzatokat. Ily módon előttünk fog állani annak az egész táncznak a képe, a melyet az egyes ódákra járt a kar s módunkban lesz megállapítani, hogy milyen összefüggésben állott a metrumok ritmusbeli tagoltsága, a sorok különböző terjedelme a tánczcal.

I. A dactylo-epitritusi metrumok.

Pindaros győzelmi ódáit metrikai szempontból két nagyobb csoportra lehet osztani: egy-egy részük az ú. n. dactylo-epitritusi, más részük logaedicus metrumban van szerkesztve. A két metrumfaj mindegyikének megvoltak a maguk sajátos kólonjai és szerkesztési törvényei és a kardalköltészetben körülbelül egyenlő mértékben használták őket. A dactylo-epitritusi metrumokat a kardalköltészetben Stesichoros honosította meg, a ki azokat az aulodikus nomos-költészetből vette át. Elnevezésük onnan származik, hogy az e nemű versmértékek bizonyos dactylusi kólonoknak és az epitritusnak az egybeűzése folytán keletkeztek. Huszonnégy ilyen ódája maradt fenn Pindarosnak: Olympia III., VI., VII., VIII., XI., XII., Pythia I., III., IV., IX., XII., Nemea I., V., VIII., IX., X., XI., Isthmia I., II., III., V., VI.

Ismeretes dolog, hogy ezek a költemények, de meg a győzelmi ódák általában, egy-egy hármas szisztémának alkotó részei a strófa, antistrófa és epodus. A strófa és antistrófa mindig azonos versmértékű, de az epodusnak már-már a metrikai szerkezete. Ennek abban az előadásmódban kereshetjük a magyarázatát, hogy minden való-

színűség szerint a strófán az egyik fél kar tánczolt, mindegyik ugyanazon tánczot járva, míg az epoduson, a mely az előbbiektől különböző metrumánál fogva különböző táncznak is felelt meg, az egész kar mozgásban volt. Minthogy a strófa és antistrófa metruma egyforma volt, azért minden egyes ódánál csak a strófa és epodus metrikai szerkezetét fogjuk vizsgálni. Ez elegendő a táncz szempontjából is, mert az egyik fél kar ugyanannyit és ugyanazt tánczolta a strófán és epoduson. Most nézzük a dactylo-epitritusi metrumok szerkezeti elemzését.

a) *A kólonok.* Különösen két kólon emelkedik ki mint e metrum-faj legsajátosabb és leginkább használt kólonja. Az egyik egy dactylusi tripodia, melyet külön névvel prosodiacusnak vagy onopliusnak hívnak:

ἀδυμελῆ χαλαδίω O. XI. 14.

— ∪ ∪ — ∪ ∪ — —

A másik az epitritus (— ∪ — —), egy trochæusi dipodia, melyben a kólon fogalmának megfelelőleg az utolsó arsis egy hosszú szótaggal van képviselve. Többnyire a prosodiacussal egy sorban össze téve fordul elő, pl.:

πάξομεν ἀρχομένου δ' ἔργου πρόσωπον O. VI. 3.

— ∪ ∪ — ∪ ∪ — — | — ∪ — —

Ezekon kívül még a következő kólonok jönnek elő:

1. dactylusi kólonok:

α) dipodia: — ∪ ∪ — —

β) tetrapodia: — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — —

γ) pentapodia: — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ — — P. III. s. 4.

2. ionicus a minore: ∪ ∪ — — O. VII. s. 1.

3. creticusi kólonok két creticusból vagy egy creticusból és egy choriambusból:

∪ ∪ — — ∪ ∪ — — N. X. e. 6. — ∪ ∪ — — ∪ ∪ — — N. XI. e. 4.

Mint e metrumfajnál idegen elemet, három logædikus kólont is alkalmaz a költő, mindegyiket csak egy-egy helyen. Ezek:

az első pherecratesi: ∪ ∪ | — ∪ ∪ — ∪ — — N. X. s. 1.

a második pherecratesi: — — ∪ ∪ — — N. VIII. s. 1.

és az ithyphallicus: — ∪ — ∪ — — N. VIII. e. 4.

Kérdés, hogy e kólonok minő tánczalakzatoknak felelhettek meg a térbeli elmozdulás tekintetében, mert bennünket e helyen csakis ebből a szempontból érdekelnek e tánczalakzatok. Vegyük először is a két legfontosabb kólont, a prosodiacust és az epitritust. Azt hiszem, nem járunk nagyon messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a prosodiacus, mely három dactylusból áll, egy háromlépéses tánczalakzatnak felelt meg, az epitritus pedig egy kétlépéses tánczalakzatnak, a melyek közül azonban az utóbbi az előbbihez képest lassúbb, nyugodtabb mozgásokból állott, minthogy a ritmusa

is időbelileg kevésbé tagolt, nyugodtabb menetelő volt. Meg kell aztán állapítanunk, hogy valamint az egyes lábak a közös ritmusnál fogva mind a két kólonban egyenlők időbeli terjedelmüket illetőleg, vajjon ennek megfelelőleg a lépések is egyenlő nagyságúak voltak-e mindegyik tánczalakzatban. E végből figyeljük meg a következő két egymásután álló sort:

Τηλεβόας ἔναρεν τῷ δ' ὄψιν εἰειδόμενος
ἀθανάτων βασιλεὺς αὐλὰν εἰσῆλθον. N. X. 15—16.

— ∪ ∪ — ∪ ∪ — — | — ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪
— ∪ ∪ — ∪ ∪ — — | — ∪ — ∪

Mindegyik sorban két-két kólon van összekapcsolva, de míg az első sor két prosodiacust foglal magában s így a térben egy hatlépéses távolságnak felel meg, a másik sor egy prosodiacusból és egy epitritusból áll, a mely kólonok a tánczban együttvéve csak öt lépést tesznek ki. Pedig a két sor egymás mellett állván, egymásnak megfelelően látszik. És ez a megfelelés a tánczban nézetem szerint az által nyilvánult meg, hogy a mennyire eltávozott a kar az első soron, egy ugyanolyan nagyságú vonulással visszajutott kiindulási helyére. Ez csak úgy lehetséges, ha feltételezzük, hogy nem a lépések, hanem a kólonoknak megfelelő tánczalakzatok voltak egyenlők egymással a térbeli elmozdulás tekintetében. A prosodiacus, minthogy időbeli nagyobb tagoltságánál fogva apróztabb, élénkebb volt a ritmusa, rövidebb és élénkebb lépéseknek felelt meg, míg az epitritus tánczalakzata elnyúlottabb, hosszú lépésekből állott. A kólonok e természetete mindenütt kitűnik a metrumok vizsgálatánál. De hasonló módon áll a dolog e metrumfaj többi kólonjával is; úgy hogy a dactylo-epitritusi metrumok minden egyes kólonja a térbeli mozgásnál körülbelül egyenlő útrészcsekének felelt meg. Természetszerűleg az egyes tánczalakzatok a kólonok különfélesége szerint különböztek egymástól a lépések azama és minősége tekintetében, de a kar mindegyiken ugyanannyi távolságra mozdult el. Magát ezt a távolságot pontosabb méretekben nem szükséges meghatároznunk, mert a metrumok szempontjából a kólonoknak csak az egymáshoz való viszonya fontos. Ezek után a kólonok kapcsolatait fogom vizsgálni.

b) *A kólonok kapcsolása.* Bizonyos számú kólon egy ritmus-sorban egyesül. Ez az egyesülés azáltal történik, hogy a két egymás mellett álló kólon között a ritmusfolytonosság nincsen szünettel megszakítva, hanem az előző kólon utolsó thesise s a következő kólon első thesise között egy hosszú szótag átmenetet képez. Ez a hosszú szótag ugyan a találkozás helyén meggyengíti némileg a soron végig-haladó ritmust, de nem szakítja meg, minthogy kitölti az arsis-t. Egy ritmussorban egyesülhetnek azonos kólonok, pl.

εὖ μὲν Ἀρισταγόραν δέξαι τεὸν ἐς θάλαμον N. XI. s. 3.

— ∪ ∪ — ∪ ∪ — — | — ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪

de egyesülhet a felsorolt kólonok bármelyike is egymással, pl.

Φιάλαν ὡς εἴ τις ἀφνεῖς ἀπὸ χειρὸς ἐλῶν O. VII. s. 1.

∪ ∪ — — | — ∪ — ∪ | — ∪ ∪ — ∪ ∪ —

καὶ τὸ σιγαῖν πολλάκις ἐστὶ σοφώτατον ἀνδρώπῳ νοῆσαι N. V. 18.

νᾶσον ὡς ἤδη ληπὼν κτίσειεν εὐάριματον P. IV. s. 7.

οὐρανόδα γόνον εὐρυμέδοντα Κρόνου βάσσαισι

τ' ἄρχειν Παλίου φῆρ' ἀγρότερον P. III. s. 4.

A mint a különböző kólonok egyesültek egy ritmikai sorban, úgy kellett egybeolvadniok a nekik megfelelő táncalakzatoknak is. Minthogy pedig e táncalakzatok bármennyire különbözők voltak is, a térbeli elmozdulásnál egyenlő távolságoknak feleltek meg, könnyen érthető dolog, hogy minden egyes folytonos ritmusú sor annyi távolságegységnek felel meg az egyik vagy másik irányban való eltávozásnál illetőleg visszatérésnél, a hány kólonból áll.

A metrikai sor nem mindig azonos a ritmikai soral. Néha a költő abban a táncban, a melyet valamelyik óda előadásához szerkesztett, egyik vagy másik irányban oly hosszú vonulást alkalmazott, hogy az annak kifejezésére szolgáló kólonok a metrumban tulságosan hosszú sort adtak volna. Ilyenkor úgy járt el, hogy e hosszú ritmikai sorból két metrikai sort csinált úgy, hogy az előző sor végén egy olyan tetrapodikus prosodiacust alkalmazott, melynek a harmadik thesis után sormetszet állott s a kólon következő részét az utánna álló sor elejére vitte át. A ritmusfolytonosság természetsszerűleg csak megmaradt a két metrikai sor között s így táncz tekintetében is összetartoztak. Ilyen összetartozó sorpár pl. a VII. olympiai óda 5—6. sora :

συμποσίου τε γῆρον, κᾶδός τε τιμάσαις ἐόν, ἐν δὲ φίλων
παρέοντων θῆξέ νιν ζαλωτὸν ὁμόφρονος εὐνᾶς

— — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — —
— — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — —

Ez a két sor táncz tekintetében egy irányban öt távolságegységnyire való vonulást fejez ki.

Ellenkező eset az, a mikor két rövidebb ritmikai sort, vagy esetleg hármát is a költő egy sorba von össze a szóközösség által. Ilyenkor az illető ritmikai sorok között egy pauza szakítja meg a ritmus folytonosságát. Az így keletkezett asynartetikus sorok a tánczban annyi sornak felelnek meg, a hány ritmikai sorból vannak összetéve. Ilyen a következő sor :

Ζεὺς, ἔδωκεν Φερσεφόνη, κατένευσέν τε οἱ
χαίταις, ἀριστεύοισαν εὐκάρπου ἰθιμός. N. I. 7.

— — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — —

Érdekes a creticusi kólon (— — — — —) kapcsolása az utánna következő kólonnal. A többi kólonoktól eltérőleg ennek olyan ritmusa van, hogy benne két hosszú szótag, két thesis követi egymást. Azért ez a kólon ritmikailag az által csatlakozik a következő kólonhoz, hogy a találkozásnál is két thesis következik egymásra, a creticusi

kólon s a következő kólon első thesise. Így egyesül ritmikailag a creticusi kólon a következő kólonnal ebben a sorban:

ἄλοχος Ἦβα τελεῖα παρὰ μητέρι βαίνοισ' ἔστι, καλλίστα θεῶν N. X. 18.
 ◡ ◡ ◡ — ◡ — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ — — | — ◡ — — | — ◡ ◡

Sokszor azonban nem egyesül a creticusi kólon ritmus tekintetében az utánna álló kólonnal. E nem egyesülés az által nyer kifejezést a metrumban, hogy a creticusi kólon utolsó thesise után fem a következő kólon első thesise jön. hanem még közbe van iktatva egy hosszú szótag. Ez által a creticusi kólon második része úgy néz ki, mintha egy epitritus volna; de hogy nem az, kiténik a metrikai szerkezetből. Mindenesetre idegenszerűen érint bennünket ez a sajátosság, de a metrumok összehasonlítása erre a feltételezésre indít. Ilyen eset áll előttünk a következő sorban:

ἔς διφρον Μοισᾶν ἔβαινον κλυτῆ φόρμυγγι συναντόμενοι I. II. 2.
 — ◡ — — | — ◡ — — ◡ ◡ — || — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡

Néha a sorban előfordul az epitritus katalektikus alakja is, a mely metrikailag hasonló a creticus verslábhoz, ritmikailag azonban különbözik tőle, a mennyiben a katalektikus epitritus után pauza van, a creticus után pedig nincs. Mint katalektikus epitritus fordul elő mindig ez az amphimakron metrikai alak a prosodiacusi kólon után, pl.

Δωρίων αὐτῷ στεφάνωμα κόμα πέμπεν ἀναθεῖσθαι: σελίνων I. II. 15.
 — ◡ — — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ — — | ◡ ◡ ◡ — || — ◡ — ◡

valamint az epitritus után is, ha azzal ritmikailag szorosabban egybe van fűzve, mint ebben a sorban:

οὐτ' ἐρίβρομοι λέοντες διαλλάξαντο ἦθος O. XI. 20.
 — ◡ — ◡ | — ◡ — || — ◡ — — | — ◡ — ◡

Ezek azok a ritmikai sajátosságok, melyeket a dactylo-epitritusi metrumfaj kólonjainak a kapcsolataiban találunk és a melyeket aztán majd az ezen kólonoknak megfelelő táncalakzatok csoportosításánál alkalmazni fogunk.

c) *A strófa.* A sorok strófákká egyesülnek. Minden egyes strófa igen különböző minőségű s nagyságú sorokat foglal magában. Bennünket ezúttal csakis a sorok terjedelme és a sorok közötti összefüggés érdekel. Mint már megállapítottuk, a ritmikai sor a kar egy egy irányban való elmozdulásának nagyságát fejezte ki; minél több kólontól állott valamely sor, annál nagyobb útnak felelt meg a tánc szerkezetében. Mivel továbbá a kartáncznak alapfeltétele az, hogy az egyik vagy másik irányban való elmozdulásokban valami határozott rendnek, valami szimmetriának kellett lenni, nyilvánvaló, hogy a különböző nagyságú sorok egymásutánjában is megvan ez a szabályszerűség. A strófa szerkezeti beosztásában a tánczot követte. Azért, ha a sorok egymás mellé helyezésének a törvényeit fel akarjuk is-

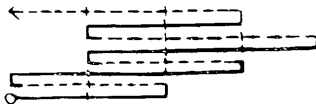
merni, meg kell állapítanunk, hogy az egyes strófák minő szerkezeti összetételű tánczot fejeztek ki. Minthogy pedig a kartáncz nemcsak időbeli, hanem térbeli mozgás is volt, annak a szerkezeti tagolódását legkönnyebben azáltal szemléltethetjük, hogy az egyes soroknak megfelelő elmozdulásokat a térben geometriailag ábrázoljuk. Felvesszünk egy távolságegységet (|———|), mely a térben egy kólonnak megfelelő elmozdulást fog jelenteni; és a hány ritmikailag kapcsolódó kólontól áll valamely sor, annyi távolságegységnek megfelelő távolsággal ábrázoljuk a táncz szerkezeti összetételénél azt az utat, melyet a kar az illető soron megtett.

Itt felmerül a kérdés, hogy milyen irányban ábrázoljuk ezeket a tánczmozgásokat, vagyis milyen irányban tánczolt a kar. A sorok ritmikái szerkezetéből kitűnik, hogy csak egy irányról s az ennek megfelelő ellentétes irányról lehet szó, mint a milyen az előre-hátra vagy oldalt a jobbra s balra való mozgás. A metrumok szerkezetét illetőleg közömbös az, hogy melyik irányt választjuk. Nekem mégis valószínűbbnek látszik, hogy a kar oldalt, tehát jobbra és balra végezte ezeket a mozgásokat. Azért a mikor az egyes strófáknak vagy szisztémáknak megfelelő táncz vázát megszerkesztem, ezt jobb, illetőleg bal irányban ábrázolom; még pedig a jobb irányú elmozdulásokat jobb irányú folytonos, a bal irányú elmozdulásokat bal irányú szaggatott egyenessel. A tánczmozgások kiinduló pontját egy kis köröcskével, végző pontját egy nyílhegygyel jelölöm meg.

Most sorra veszem az egyes ódák metrumait s megszerkesztem mindegyikhez külön-külön a hozzája tartozó táncz vázát, Térkímélés szempontjából az egyes szisztémáknak csak a metrikai jelölését adom szöveg nélkül. Az egyes sorok végén a benne foglalt kólonok számát számokkal tüntetem fel, hogy így könnyebb legyen a sorok nagyságának az ábrázolása. Legyen első ez orchestikai ábrázolásnál a *XII. pythiai óda* metruma, a mely csak strófából áll, nem a szokásos hármas szisztémából s így egyszerűbb a metrikai szerkezete.

— —	o	o	—	o	o	—		—	o	o	—	o	o	K	2
—	o	—	o	—	o	—		—	o	o	—	o	o	K	2
— —	o	—	o	—	o	—		—	o	—	o	—	o	K	3
—	o	—	o	—	o	—		—	o	—	o	—	o	K	2
5 — —	o	—	o	—	o	—		—	o	—	o	—	o	K	3
— —	o	—	o	—	o	—		—	o	—	o	—	o	K	3
—	o	—	o	—	o	—		—	o	—	o	—	o	K	2
—	o	—	o	—	o	—		—	o	—	o	—	o	K	3

Ha a mondottak alapján megszerkesztjük az ezen strófának megfelelő tánczvázát, a következő ábrát kapjuk:

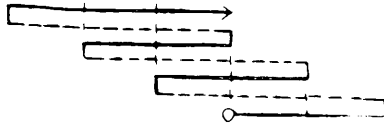
Ez az ábra mutatja, hogy a kar előbb két távolságegységre távozott jobbra s aztán eredeti helyére visszatért. Ezután egy hosszabb vonulás következett ismét jobb irányban, a melynek a czélja tulaj-

donképen egy négy kólónnak megfelelő távolságra eljutás. Ezt leg-egyszerűbben úgy eszközölhette volna a költő, hogy egy négykólónos sort alkalmazott volna. Jelen esetben azonban másként történt a dolog. A költő előbb egy háromkólónos sort használt, a melyen természetesen nem jutott el a kar a kitűzött távolságra; a következő kétkólónos soron aztán visszafelé balra tánczolt s csak a harmadik sorral érte el jobbra ama négyes távolságot. Az eredeti helyre való visszatérés épészen hasonló módon ment végbe. Látjuk, hogy itten három-három különböző sor szolgál úgy az eltávozás, mint a visszatérés kifejezésére, mert egyik sem egyhuzamban, hanem útmegszakítással történik. Ezzel az esettel a többi óda metrumának megfelelő táncz ábrázolásánál lépten-nyomon találkozunk. Hogy a metrumban nem egyenlő nagyságú sorok követik egymást, annak igen sokszor az az oka, hogy az egymás után következő sorok a tánczmozgások tekintetében egymásnak nem a szimmetrikus megfelelői, hanem három egymás után álló, különböző nagyságú sor csak egy nagyobb eltávozás vagy visszatérés kifejezésére szolgál.

A XII. pythiai ódán kívül e versnemben még egy monostrofikus költemény van, a IX. nemeai óda, melynek a következő metruma van:

—	u	u	—	u	u	—	—		—	u	u	—	u	u	—	—	x	2			
—	u	—	x		—	u	—	—		—	u	u	—	u	u	—	—	x	3		
—	u	—	—		—	u	—	—	x	2											
—	u	u	—	u	u	—	—		—	u	u	—	u	u	—	—		—	u	x	3
5	—	u	—	—		—	u	—	—	u	u	—	—	x	2						
—	u	u	—	u	u	—	—		—	u	—	—		—	u	x	3				
—		—	u	—	—		—	u	—	—		—	u	—	—	x	3				

Ábrázoljuk ennek is hasonló módon a metrikai szerkezetét:

A kiinduló pontból tekintve ez ábrát látjuk, hogy a kiinduló ponttól úgy a jobbra, mint a balra való eltávozásra egyenlő nagyságú visszatérés következik; csak hogy a kiinduló pontba való visszatérést kifejező kólónokat s a másik oldalra menő, tehát e visszatéréssel egy irányú mozgást jelölő kólont vagy kólónokat a költő egy ritmikai sorban egyesítette. Ez megint egy általános vonás a táncz szerkezetének metrikai kifejezésénél.

Némi szó férhet ezen óda sorbeosztásához. A kiadók általában a 2—3 és 5—6 sorokat egy-egy sornak veszik, a strófa szerkezete azonban arra mutat, hogy ezek külön sorok; és hogy külön soroknak vehetjük őket, utal rá Boeckh is.¹⁾

A többi ódastrófa, antistrófa és epodusból álló hármasszisztéma szerint tagolódik. Minthogy a strófa és antistrófa egy-ugyanazon

¹⁾ Ueber die kritische Behandlung d. Pindarischen Gedichte. 1882. 294. 1.

metrumú, mint már említettük, csak a strófa és epodus metrikai szerkezetét kell vizsgálnunk. Érdekes, hogy a strófa és epodus egyik sem alkot magában egy önálló metrumegységet, a mint ez azon táncz szerkezetéből kitűnik, a melyet képviseltek. Szerkezetileg a strófa és az epodus szorosan egybetartozik úgy, hogy annak a táncznak, melyet a strófán tánczolt a kar, csak folytatása volt, a mit az epoduson járt. A strófát a dactylo-epitritusi metrumfajnál nem is végezte a tánczoló kar a kiindulási helyen, hanem attól 1—6 egyszerű tánczalakzatnak megfelelő távolságra; innen kezdte aztán az epodust s az epodus végén jutott eredeti helyére. Ezért a strófa és epodus tánczmozgását kifejező ábrát ezen ódáknál úgy fogom megszerkeszteni, hogy az epodust folytatólag a strófa után ábrázolom s csak egy függőleges vonalkával jelölöm meg, hogy hol kezdődik az epodus. Az ódákat a felsorolásnál a szerint csoportosítom, hogy milyen távolságra végezte a kar a strófát kiindulási helyétől s kezdte meg az epodus tánczolását. Először vesszük azokat az ódákat, a hol ez a távolság egy távolságegység.

Nemea X.

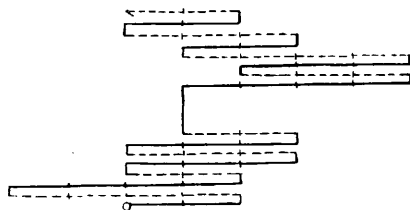
Strófa.	υ υ υ υ - υ κ υ - - - υ υ υ κ	3
	- υ - - - υ υ - - - υ υ - υ κ	3
	- υ - - - υ υ - υ κ	2
	- υ - κ - υ υ - υ - - υ κ	3
5	- υ - - - υ υ - υ - κ - υ υ κ	3
Epodus.	- υ - - - υ - - - υ - - - υ - - - υ κ	3+2
	- υ - - - υ υ - υ - - υ κ	3
	- υ - - - υ - - - υ κ	3
	- υ - - - υ - - - υ κ	2
	- υ - - - υ - - - υ κ	2
5	υ υ - - - υ - - - υ - - - υ κ	3
	υ υ - - - υ - - - υ - - - υ κ	4
Epodus.		
Strófa.		

Látjuk, hogy a strófa utolsó kőlonja irány tekintetében az epodus első sorához csatlakozik, a mely három kőlonból áll s így a kar az epodus első sorának a végén négy távolságegységnyre mozgult el a kiindulási helyétől. Ez eltávozásnak megfelelő visszatérést azonban csak az epodus utolsó sora fejezi ki s közben még két háromkőlonos és két kétkőlonos sor van, de ezek sem egymás mellett, hanem szimmetrikus elhelyezéssel. A sorok ilyen szimmetrikus elhelyezése gyakori; valamint gyakori eset az is, hogy nagyobb eltá-

vozások esetén az eltávozást s visszatérést kifejező sorok közé táncmozgások tekintetében egymásnak megfelelő sorpárok vannak beiktatva.

Pythia IV.

Strófa.	-- u -- -- u u -- u u x	2
	-- u -- -- u u -- u u -- -- u -- -- u u -- u u x	4
	-- u -- -- u u -- u u -- -- u -- -- u -- x	4
	-- u u -- u u -- u u -- -- u -- x	2
5	-- u u -- u u -- -- u -- x -- u u	3
	-- u -- -- u -- -- u u -- u u -- u u x	3
	-- u -- -- u -- -- u -- u x	3
	x x u -- -- u -- x	2
Epodus.	-- u -- -- u u -- u u -- -- u -- -- u u	4
	-- u u -- u u -- -- u -- -- u u -- u u x	3
	-- u -- -- u -- -- u -- u x	3
	-- u u -- -- u -- -- u -- -- u u -- u u x	4
5	-- -- u u -- u u -- u u -- -- u -- x	2
	-- u -- -- u -- -- u u x	3
	-- u u x -- u u -- u u -- -- u -- -- u -- x	2+2

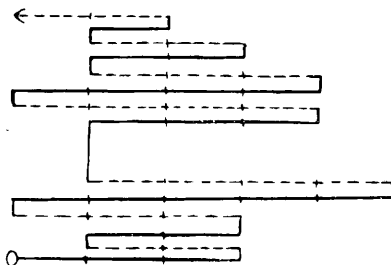
Az epodusnál a kar öt távolságegységre távozott, de úgy az eltávozás, mint a visszatérés útmegszakítással, vagyis három-három sorral van kifejezve, h mire a XII. pythiai ódánál már láttunk példát. Egyébként itten semmi újat nem találunk.

Olympia VI.

Strófa.	-- -- u -- -- u -- -- u u -- u u x	3
	-- u u -- u u -- -- u u x	2
	-- u u -- u u -- -- u -- x	2
	-- u -- -- u -- -- u u -- u u -- u u x	3
5	-- -- u -- -- u -- -- u u -- u u x	2
	u -- -- u -- -- u u -- u u -- -- u u -- u u -- u u x	3
	-- u u -- u u -- -- u -- -- u -- -- u u -- u u x	4
Epodus.	-- u -- -- u -- -- u u -- u u -- -- u u -- u u x	3
	-- u -- -- u -- -- u u -- u u -- -- u u -- -- u u x	4
	-- u u -- -- u u -- -- u u -- -- u u -- u u x	4
	-- u -- -- u -- -- u u -- u u x	3
5	-- u u -- u u -- -- u u -- u u x	2

— u u — u u — — | — u u — u u k
 — u — — u — || — | — u — — | — u k

2
 1+2

Az egész szisztéma táncz tekintetében három felvonulást fejez ki, egy hármas, egy ötös és egy négyes távolságra való vonulást. A második és harmadik felvonulásnál a visszatérés nem egy sorral, hanem három-három sorral, tehát útmegszakítással van kifejezve; az utóbbinál pedig még közbe is van szöve két kétkólonos sor, a melyek azonban egymásnak a megfelelői lévén, nem tartoznak bele a visszatérést kifejező sorok közé. Ritmikai szempontból jegyzem meg, hogy a stófa 5—6. sora együtt egy ötkólonos sornak felel meg a tánczban; a két metrikai sor egyesítése itt is a prosodiacusi kólon egyik különleges alakjának látszó kólonnal történik úgy, hogy a kólon egy része a következő sor elejére van átvéve. Külömben ez a kólon csak ezen az egy helyen fordul elő.

Ez a három óda az, a melynél a kar a stófának megfelelő tánczot a kiindulási helytől egy kólonnak megfelelő távolságra végezte. E három szisztéma és az előbbi két stófa táncz-szerkezetének az ábrázolásánál találkoztunk körülbelül mindazon sajátosságokkal, melyek a dactylo-epitritusi metrumfajnál egyáltalán előfordulnak. Láttuk, hogy a kar kiindulási helyétől mind jobbra, mind balra elmozdulhatott. A kiindulási pontból tekintve az elmozdulásokat, a térben minden eltávozásnak hasonló nagyságú visszatérés felelt meg; csak-hogy úgy az eltávozás, mint a visszatérés történhetett útmegszakítással, mi három külön sorral fejeződik ki; aztán nagyobb elmozdulásoknál az eltávozást s visszatérést kifejező sorok közé lehetek beiktatva táncz tekintetében egymásnak megfelelő sorpárok, a melyek azonban egymás kiegészítői lévén, nem tartoznak bele amaz eltávozást s visszatérést kifejező sorok közé.

Ha a többi szisztémához is hasonló módon megszerkesztjük a hozzájuk tartozó táncz vázát, az eddigiek alapján könnyen áttekinthetjük az illető táncz szerkezetét s ezzel egyúttal a metrumokét is. Azért ezeket egyenkint nem magyarázom, de mégis megszerkeszttem az egyes szisztémákhoz tartozó tánczok az ábráját, hogy ezáltal igazoljam, hogy e metrumok ritmikai tagoltsága első sorban a táncztól függött.

(Debreczen.)

(Vége következik.)

BOROS JÓZSEF.

A KLINGSOR-MONDÁHOZ.

A Klingsor-monda történetéről és az eddigi kutatások eredményeiről alapos tájékoztatást nyújt Hienz Ármin értekezése,¹⁾ mely szerint Klingsor alakja nem a *Parzival*-ból van véve s nem azonos a Wolfram von Eschenbach varázslójával. Wolfram a nevet a népmondából vehette, de magára az alakra nézve egészen más forrásokat követett. Másik megállapítása arra vonatkozik, hogy minő jogcímen nevezetik Klingsor *üz Ungerland*nak. Tudvalevő, hogy a monda vele jósoltatja meg Szent Erzsébet születését s így ennek hazáját tették az ő hazájává is. Hienz véleménye szerint azonban (inkább az tehető fel, hogy Klingsor már a népmondában mint magyar bölcs volt ismeretes, a miért aztán a későbbi legenda is vele jósoltatja meg Szent Erzsébet születését. Hogy azonban egyáltalán *üz Ungerland*nak nevezték, erre talán mégis valami történelmi esemény adhatott alkalmat.²⁾

Több kutató nézete az, hogy Klingsor historiai alak volt. Magyar részről Mailáth János gróf nyilatkozott e kérdésről, melylyel már 1816-ban foglalkozott.³⁾ Először a *Geschichte der Magyaren* cz. munkájában (1829. III. k. 83. és 233. l.), majd később levélben ír e tárgyról egyik barátjának (1846 ápr. 14.), mint Plötz Hermann említi,⁴⁾ s annak a nézetének ad kifejezést, hogy Klingsor tán a német lovagrend vitéze volt. Hogyan jutott Mailáth e lehetőség feltevésehez? E kérdésre megadja a feleletet Kemény József grófnak egy 1846 április 4-én (tehát tíz nappal Mailáthnak Plötz barátjához intézett levelének keltezése előtt) írt levele. Kemény (megh. 1855) munkásságát Erdély történelmének szentelte s e téren elévülhetetlen érdemeket szerzett. Alapos, a részletekre is kiterjedő történelmi érzékéről tanuskodik e levele is, melyet Mailáthnak hozzá intézett levelére válaszképp írt. (Nemzeti Múzeum. Irodalmi levelestár. A levél borítékán: «Thorda Nro 465. 8. Apr. Méltóságos Gróf Mailáth János úrnak Pesten. E. R. Franco-Recepisse».) Ime a történelmi érdekű levél:

Méltóságos Gróf! Tisztelt Barátom! Idei Martius 29-dikéről hozzám intézett becses sorait tisztelvén, azokra ezennel rögtön felelni kötelességemnek tartám annyival is inkább, mivel «Klynsor» (követem itt *Theodoricus* de *Thuringia* írás-módját) felett tett még ez előtti nyomozásaim történetesen éppen jelenleg előttem állanak.

A' XIII. században, II. András királyunk alatt bizonyos ideig Erdélyben lakozó Klynsor Miklós, maga idejében híres német költő, orvos, csillagász és Gertrud királynő kedvence, a ki Parisban és Romában tanult, Arabiát, 's Babilont meg-járta, és a kit *Schlegel* A. W. ama híres *Nibelungenlied* szerzőjének tart, — nálunk Erdély-

¹⁾ *Magyarországi Klingsor a mondában.* Budapest, 1909. V. ö. Heinrich Gusztáv bírálatát EPhK. XXXV. 1911. 203 l.

²⁾ Hienz id. m. 61. l.

³⁾ V. ö. Bleyer Jakab, *Hazánk és a német philologia a XIX. század elején* (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XXI. k. 8. sz.). Budapest, 1910. 87. l.

⁴⁾ *Über den Sängerkrieg auf Wartburg.* Weimar, 1851. 68. l.

ben közönsége erdélyi szásznak (Siebenbürger Sachse) lenni tartatik. (Lásd Johann Seyverts Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten. Pressburg. 1785 pag. 227. — Tud. Gyűjt. 1829. III. kötet. 67. lap.)

Klynsonnak erdélyi eredetére láttatik némüleg mutatni az, a mit «Theodoricus de Thuringia», vagyis «Thuringus sacerdos» (Vita Sanctæ Elisabethæ. Cap I. editionis Prayanæ 1770 pag. 40.) e képpen ír: «In hujus (Hermannii Landgravii Thuringiæ) palatio, et familia fuerunt sex viri milites, natalitiis non infimi, ingenio excellentes, honestate morum virtuosi, cantilenarum confectores summi, sua certatim studia offerentes. *Habitabat tunc in partibus Hungariæ, in terra, quæ septem Castra* (az az Siebenbürgen) *vocatur, nobilis quidam, et dives, trium millium marcarum annuum censum habens* vir philosophus, literis, et studiis sæcularibus optime imbutus, nigromantiæ, astronomiæ scientiis nihilominus eruditus. Hic magister, nomine *Klynson* ad dijudicandas prædictorum virorum cantationes (helyesebben: cantiones) in Thuringiam per voluntatem et beneplacitum Principum est ductus» s. a. t.

Ehhez járulhatna talám még az is, hogy illy czímű könyvben: «*Sammlung von Minesingern aus dem Schwäbischen Zeitpunkte CXL Dichter enthaltend*» Zürich. 1759. 4° II^{ter} Theil. Seite 1—16. ugyan ezen Klynson költeményei adatván ki, e versek czímjén ez olvastatik: «*Klynson von Ungerland*», — e szó «Ungerland» pedig hajdonában Erdélyt is magában foglalta.

Ha «Klynson» ós-atyánk által a XIV. században magyar hangú névre átváltoztatva így hangzott «Kynsewr» (Kinsör), — és ha 1320-ban még élt «Kynsewr» János, Klynsonunknak valódi maradéka volt, úgy talám még bizonyosabb nyomát lehetne sejdíteni annak, hogy Klynson Miklós erdélyi-fi lett legyen az itt következőzendő, 1320-beli ok-levélből, mellyet néhai tudós erdélyi Püspök Batthyány Ignác kéz-irataiból, a ki mindazáltal ezen ok-levélnek eredeti hol-létét fel nem jegyezte, itt át-írok: «Nos Capitulum ecclesiæ Transylvanæ Memoriam commendantes præsentium per tenorem significamus quibus expedit universis, quod accedens nostram in præsentiam *Magister Ioannes filius Bartholomæi dictus Kynsewr*, hospes (hospes alatt többnyire erdélyi szászainkat értjük) de villa Spinarum (ma Tövis mező-város Alsófejér-megyében) confessus est, retulitque nobis hunc in modum, quod ipse revolvens niente sua vitæ hujus mundanæ caducitatem, et considerans etiam quod omni prolium destitutus sit solatio, et proinde nullam amplius humanas res suas dilatandi habeat desiderium verum præstet sibi de animæ suæ refrigerio in tempore providere, ne inexpectata obrueretur mortis hora, quam sibi jam vicinam credit, hinc piscinam suam *Kewesthw* vocatam, inque possessione *Fohyd* (ma «*Fahid*», a Magyar Gáldi uradalomhoz tartozó Prædium, alsó-fejér-megyében) propriis laboribus, et expensis suis comparatam, ecclesiæ de jam dicta villa Spinarum dederit, contulerit, ac donaverit futuræ suæ sepulturæ, animæque suæ salutatis causa. Harum nostrarum vigone, et testimonio literarum, quas et Regystris nostris inscribi fecit, mediante. Datum ipso die festi Beati Sebastiani Martyris (Jan. 20-dikán) Anno Domini *Millesimo trecentesimo vigesimo* Andrea Præposito, Saulo cantore, Vincentio Custode, Nicolao Archidiacono de Thorda, Decano ecclesiæ nostræ existentibus».

Egyébiránt, mivel az ezen oklevélből Klynsorra vonatkozólag húzható következtetések csakis pusztá gyanításokon, nem pedig bizonyosságon alapíthatók, ennél fogva csakis említett Theodoricus de Thuringia szavaira lehet biztosabban építeni, azokban pedig e szó »*habitabat*» Klynsornak inkább akkori lakóhelyét, hogy sem hazáját jelteni láttatik.

A fen-említetteken kívül, egyéb adataink Klynsorral nincsenek, azok is csekély itéletem szerint olly bizonytalan alaknak, hogy azokból biztosan következtetni nem lehet, hogy Klynsor születésére nézt erdélyi-fi, s névszerint erdélyi szász lett legyen. — Vélekedésem szerint tehát Klynsor Miklós egy német honi, s eredetű, — kalandokat netalán kedvelő s kereső vagyonos levente (Ritter), s költő volt, a ki hihetőleg II. András királyunk alatt vagy akkor, mikor ezen király fegyveres erővel a szent-földre ment, vagy a mikor a német rendet (Ordo theutonicus) Erdélybe telepítette, ugyan Erdélybe jött, s ott egy ideig lakott is, de azután Thuringiába kimenvén, hihetőleg Erdélybe többé vissza se jött. — Német rend vitéze volt-e Klynsor? (a mint ezt néhai Bethlen Elek *Geschichtliche Darstellung des deutschen Ordens in Siebenbürgen*. Wien, 1831. pag. 17. erősíté) — azt apodictice bébizonyítani szinte lehetetlen, ha bár ez nagyon is gyanítható. Végre megjegyzem még itt, hogy tudós Voigt János illy című munkájában *Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens*. Königsberg. 1827—1839. (IX kötetben), melyben nemcsak a német-rendről általánosan, de az erdélyi német-rend vitézeiről is terjedelmesen értekeződik, Klynsort sehol sem említi, holott azt bizonynyal megtette volna, ha Klynsort német-rend vitézének tartotta volna.

Midőn egyébiránt Klynsorral való minden tudomásomat jelenleg Méltóságod előtt kimerítettem, Méltóságod leg-képesebb léend itéletet hozni egy olly tárgyrul, melly minden esetre a német hajdoni litteratura mezején s talám k's hazámra nézve is igen érdekes, — addig is pedig meg-külömböztetett tisztelettel és szíves részvétellel maradok Méltóságodnak kész köteles szolgája, barátja gróf Kemény József. Gerenden, 6 4. 1846.» — Eddig az érdekes levél.

A német lovagrendnek legrégibb letelepülése (1200 körül) a thüringiai Balleiban történt. Hermann von Salza, a rend akkori mesterének érdeme, hogy rendjét újra felvirágoztatta; célját és tervét a thüringiai grófok nagyon elősegítették. Thüringiai Lajos »Isten különös kegyelmének tulajdoníttja, hogy a rend az ő és övéi idejében telepedett le országában». ¹⁾ Természetes, hogy Hermann mester hálás volt a családnak s egyuttal rendjének további elterjesztésére is figyelmet fordított. Ebben az időben Magyarországon II. Endre uralkodott, a ki a lovagi intézmények iránt nagy vonzalmat érzett, felesége Gertrud révén pedig a németiség jutott aránytalanul nagy befolyáshoz az országban. A németek iránti bőkezűségének a külföldön is híre terjedt, azután meg joggal magára vonhatta Hermann mester figyelmét az a könnyelmű gazdálkodás, melyvel Endre adományo-

¹⁾ Joh. Voigt, *Geschichte des Deutschen Ritterordens*, Berlin, 1857. I. 3. l.

zási szenvedélyének hódolt, hisz ő írja, hogy «a fejedelem adományozásának legjobb mértékéül a mértéktelenséget tartják». ¹⁾ Bizonyára része volt Salza mesternek is abban, hogy 1211-ben a kis Erzsébetet eljegyezték a thüringiai ház egyik tagjával, annyival is inkább, mert ugyancsak ez évben adja Endre a német lovagrendnek ajándékkul a «terra Borza»-t, a Barczaságot, Erdélyben. Ugyancsak a thüringiaiak, illetve Szent Erzsébet közvetítésének tulajdoníthatjuk, hogy miután Endre 1221-ben a lovagrendet az országból kitiltotta, egy évre rá — épp Erzsébetnek s férjének magyarországi látogatásakor ²⁾ — újra, sőt még nagyobb földadományokat juttat nekik. Felfelemltem még azt a ténytet, hogy a kis Erzsébetet Thüringiába való utazásakor elkísérte egy Varila nevű lovagja is, a ki később nagy méltóságra jutott a lovagok közt. ³⁾

Ezek tények. — Bethlen gróf, Kemény említette munkájában ⁴⁾ az események e láncolatában a legszebb láncszemnek «a természetfölötti kedvelt tudományai által exaltált Klingsor Miklós lovagot tartja, akinek víziója, melyben Erzsébet születését s leendő életfolyását előadja, egy reá vonatkozó kész tervnek mintegy jelzése.» Ha nem is bizonyítható be, hogy Klingsor a lovagrend tagja volt, kétségtelennek látszik, hogy Erdélyben élhetett egy nagytudományú «hospes», a kinek szerepe lehetett a thüringiai és magyar udvarnak a lovagrendet illető tárgyalásaiban is és a kinek csodás hírnevét arra használták fel, hogy — kétségkívül később, sőt tán úgy, mint azt Bethlen véli czélzatosan — vele jószoltatták meg Erzsébet születését. Sőt hajlandó vagyok azt a föltevését is kockáztatni, hogy annak az 1221-ben. Erzsébet lakodalmi ünnepére készült latin nyelven írt hún-magyar krónikának ⁵⁾ is ugyanez az erdélyi hospes lehetett a szerzője: hisz ő «nagytudományú férfiú», a ki «járt olasz egyetemen is», ő ismerhette jól a magyar, a thüringiai és az erdélyi székely viszonyokat és mondákat egyaránt, ő tudhatott latinul, németül, magyarul is.

A Klynsor-kérdés hypotéziseken épül fel, de azt hiszem a valószágot legjobban megközelíti Kemény József meghatározása, mely szerint — némileg kibővítve — Klingsor történeti alak, német eredetű, kalandókat kedvelő ritter és költő volt, a ki II. András alatt vagy mikor ez a szent földön járt, hozzászegődött s Erdélybe jött, itt egy ideig tartózkodott, az ott felállított német lovagrenddel összeköttetésben állott, Szent Erzsébet kíséretében is volt, vele ment ki Wartburgba, vele iratták meg, nagy tudománya miatt a Szent Erzsébet

¹⁾ Marczali Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában.* Budapest, 1896. 375. l.

²⁾ Karl Wenck: *Die h. Elisabeth.* Tübingen, 1908. 8. l.

³⁾ L. Voigt i. m. 692. l.: «Heinrich Vargela, Komthur von Marburg» (1308, 1310.) és «Landkomthur von Thüringen» (1313, 1315.).

⁴⁾ *Geschichtliche Darstellung des Deutschen Ordens in Siebenbürgen.* Wien, 1831. 17—18. l.

⁵⁾ V. ö. Sebestyén Gy.: *A magyar honfoglalás mondái.* Budapest, 1904. I. 268. ll.

családja s nemzete dicsőségére készült krónikát s tán asztronómiai kedvtelése révén, természetesen anticzipálva, vele is jósoltatták meg úrnője születését.

(Bécs.)

LABAN ANTAL.¹⁾

HAZAI IRODALOM.

M. Fabius Quintilianus szónoklattana tizenkét könyvben. I. kötet: I—VI. könyv. Bonnel és részben Radermacher szövege szerint fordította *Prácsér Albert*. [Görög és latin remekírók. Kiadja a M. Tud. Akadémiának class. phil. bizottsága.] Budapest (Franklin), 1913. 8-r. 553 l. Ára 6 K.

A class.-philologiai bizottság újabb határozata értelmében immár csak egy nyelvű auktor-fordítások sorát ez a Quintilianus-kötet nyitja meg. A fordítás tudományos értékét s — régibb bilinguis-kiadványainkban sokszor sajnálatosan nélkülözött — lelkiismeretes gondosságát tekintve a legsikerültebbek közül való. Ezek a tulajdonságok kétségen kívül biztosítják a kötet philologiai értékét, melyből nem akarnék levonni semmit sem megjegyzéseimmel, melyeket bírálói kötelességemből kifolyólag elősorolok. Annál kevésbbé, mert legtöbb szavam a feladat művészi oldalát érinti, s ha mégannyi volna is, a philologiai érdemet csorbítatlanul hagyja.

Szenczy Imre 1856-ban megjelent Qu. át (Qu. utasítása az ékes-szólásra. Kiadta a Kisfaludy-Társaság) új fordításunk vizsgálása közben lapozgatva, ha nem látom is igazolva fordítónknak e régi munkáról való túlzó nyilatkozatát («ha teljes volna, feleslegessé tett volna minden újabb kísérletet»), hiszen hatvan év előtti magyar próza, ha nem a legnagyobbaké, többé-kevésbbé élvezhetetlen ma már, annál inkább helyeslem Szenczy fordítói eljárását, hogy nem adott teljes Qu.-t. Azt vélem, hogy Qu.-t több részletében teljes szövegében fordítani, a mi viszonyaink szerint, tökéletesen felesleges dolog. Nekünk, kiknek nyelvén se Polybios, se Lukianos, sőt még Aristoteles is csak csekélyke részében olvasható, ennél sokkal előbbrevaló feladataink is volnának. A tisztán csak szakembernek érthető nyelvészeti fejezetek pl. (I. 4—7.) a retorika összefüggését amúgy sem zavarnák, ha elmaradnak is, másrészt meg fordításszámba az ilyesmi úgysem vehető. A mint a grammatikusok fordítása is jóformán lehetetlen feladattá válik, mikor a «fordításban» is idegen nyelvanyaggal kell bajlódnia, s ha lehetséges volna is, mentül kevesebb az értelme. Szakembernek nem kell, laikusnak hasznavehetetlen. Íme: *Prácsér is kénytelen glosz-*

¹⁾ A fenti cikket Kemény József levelére való tekintetből, mely érdekes adalék — nem magához a Klingsor-mondáéhoz, hanem — a Klingsor-kérdés történetéhez, szívesen adtuk. Azonban a mit a szerző e levélből kiindulólág Klingsor *történeti voltárról* állít és következtet, a szigorúbb vagy akárcsak óvatosabb kritika előtt is aligha állhat meg. *Szerk.*

szakat toldani a szövegbe, a mi viszont a fordítói szabadságnak nem lehet helyes értelmezése, ha ilyen helyeken az érthetőségre törekvési szükségessé is teszi. Szenczy első Qu.-a, mely a régi C. Henke (Lehrbuch der schönen Wissenschaften, 1825) nyomán készült, szintem, helyesebben fogta fel, mi egy auktornak mai közönség elé való része, s mi nem. A klasszikus szöveg elhagyása után azt a koncessziót se látnám a bizottság részéről elfogadhatatlannak, hogy az auktor szövegéből a fordításra alkalmatlan természetű részletek elhagyhatók legyenek.

A *glosszatoldásokat* azonban alkalmazza Pr. ott is, a hol már semmi szükség az értelmet foldozgatni. A retorika Qu.-nak is javarészt idegen terminológiája hozza magával, hogy rhetorunk szövege is tele görög terminusokkal; máshol keresgéli a megfelelő latin műszót s a görög mellé írja. Ford. eljárása ellenben az, hogy jegyzetbe való fogalommagyarázatokat, sőt varians lectiókat is glosszaszerűen a szövegbe told, a mi bizonyos fokig a szöveg megmásítása, mert olybá veheti a járatlan (s a latin szöveget nem néző) olvasó, hogy mindez az auktor szövegéből telik. I. 1, 37 Qu. *χαλκωὶ* Graece vocantur. Bonnel. Pr. «a görögök *χαλκωὶ* vagy *χαλκοὶ* néven nevezik ezeket.» Varians olvasás a szövegben! Fölöslegesebb ennél az «olvasó» (lucis a non lucendo! Elvégre Qu. olvasója tudja a görög abc t!) javára való buzgólkodás II. 11, 1. «képes beszéd (schema, *σχῆμα*)». Pedig Qu. csak: quid esset *σχῆμα*. Bár máshol nem becsüli ily kevésre olvasója kultúrfokát, s nem írja át a Qu. görög terminusait. De viszont u. o. 8, 13. pancratiastes szavát se nem fordítja, se nem jegyzetben magyarázza, hanem () közt a szöveg közé ékeli «pancratiasteszt (ökölvívó és birkozó)». I. 4, 4. pedig: de metro rhytmisque ford. «a versmértékről és rhytmusról (ütemes hullámmás)» kiáltó példája, mely félreértésekre adhat alkalmat az eljárás. Olybá tetszik, mintha Qu. adná a terminus latin magyarázatát. Mert ki gondolná, hogy a ford. tartja szükségesnek az ilyen rudimentum glosszálását. Mintha csak lapszéli jegyzetei, vagy dolgozás közben későbbi választásra ideiglenesen feljegyzett fordítói variansai maradtak volna írásában!

S ezzel függ össze a *terminusok és definitiók szótoldó* fordításmódja. A fordítás egyik főgyengéje, bár elismerem, Qu. fordításának legfőbbik nehézsége. Mégis iparkodnia kell a fordítóknak mentül tömörebb és kifejezőbb, s mentül rövidebb terminusokat alkalmazni s ha rövidegük vagy izolált használatuk úgy kívánna, a jegyzetek közt megvilágítani. Pr. fordítását ép az értelem teljességére való törekvés teszi sok helyütt *parafrázisszerűvé*. Ámde Qu. olvasójától bizonyos eltanulmányok is elvárhatók; felesleges hát a rudimentákig elkalauzolni, ha ez az író stílusának a rovására üt ki. Ilyenkép az író színeze az is hamis világlátásba kerül, mert úgy tetszik, mintha az ő sajátja volna, az ő tőle olvasói előtt ignotumnak fel sem tételezhető fogalmaknak, mint ismeretlen novumoknak, magyarázgatása. I. 4, 20-ban Qu. a grammatikai kategóriákat sorolja elő s helyteleníti az asseveratio és attractatio közjük vételét: et attractationem ut fasceatim. A ki egyáltalán értheti (mert ford.-ra nem látom alkalmaznák e szakaszokat. L. f.), a szóból magából érti, s legfeljebb jegyzet által segíthető. De semmiesetre nem tartom megengedhetőnek e három szónyi szövegnek ilyen visszaadását. Pr. «a tractio néven osztóképző-

vel főnévből képezett határozókat, mint *fasciatim*). Terminus helyére nyelvészeti magyarázat nem illeszthető a szövegbe. U. o. 5, 1. definitiója a szónoki stílus hármas kellékének: ut emendata, ut dilucida, ut ornata sit. Három, mentől rövidebb terminussal volna művészileg fordítható, minden körülírás nélkül. A szavak készen vannak, minden stilisztika elősorolja. S fordítónk mégis teljesen fölösleges glosszatoldással írja: «hogy (nyelvtanilag) helyes, (logikailag) világos és (esztétikailag) szép legyen.» Nemcsak a szöveget másolja, hanem Qu.-nak ismeretlen terminust is ültet belé. Szenczy öreg fordítása Qu.-szerűbben írja: hibátlan, világos és ékes. II. 17, 5 *observatio* műszavának a fordítása ellen is csatázom. «Qu. rhetorice observationem quamdam esse non artem.» Pr. «csak bizonyos gyakorlottságból eredő fegyelmesség egyes szabályoknak megtartásában, nem pedig művészet.» Az egyszóval kifejezett terminus hatra nől, s magyarázó jegyzetté válik — a szövegben.

Pedig éppen nem a minőség hiányán múlik a fordítónak ez az eljárása. Inkább a túlságos akribia ragadja erre, a mely elnyomja a nyelv művészi kezelésének s a tömörség érvényesítésének a vágyát, s míg tartalomban és megértésben tökéleteset ad, stílusát hátrányosan befolyásolja. Az öreg Szenczy, azt merném mondani, jobban megőrizte auktora stílusát. Nála *observatio* is csak «észleles». Ha magában nem kifejező is, Qu. műszava is csak környezetében válik rhetorikai értelművé, a mint terminus izolált használatában nem is lehet teljes értelmet nyújtó. De ép a szövegbe ékelten felesleges melléjük magyarázatot írni, mikor magyarázatuk maga a szöveg. Így III. 8, 49 *prosopopeia* ford.-nál is.

S ezt a glosszatoldó, parafráziskedvelő fordításmódot nemcsak egyes terminusok magyarázatszerű visszaadásában tapasztaljuk. Ennek a bélyege van rányomva az egész mű stílusára, melyben vajmi kevésbé tud megnyilvánulni a magyar nyelv egyénisége, a magyar próza sajátos színezete. A mondattagolás, mondatkötés ennek főkritériuma. A mint más a képzelés s más a szemlélet, merőben más a gondolatbeli megjelenítés is a latin és magyar nyelvben. Azoknak a nekünk sajátosan nehézkes, sokszorosan egymásba bogozott, partikulákkal halmozott s egymásba kapaszkodó latin mondatoknak kellő tagolással való fordításában éreznők éppen a művészi magyar prózát. Fordítás ideálja, hogy felkeltse az eredeti (magyar nyelven írt) írás hatását az olvasóban: mennyire kötött, mennyire idegenül tetsző. Így ez a fordításunk is, sokszoros jó tulajdonságai mellett is, hol a latin stílus jármát nyögi, hol pedig az auktornak a fordításban megőrizhető színezetét nem tükrözi kellőképen. *Itt a bősavú, parafrázisszerű fordítás, ott a latinos hatás* ellen kell panaszolnom. A tömörség hiánya eddigi adataimból eléggé olvasható. Hogy azonban választékosan könnyednek (a mennyire Qu. hű fordítása az lehet) mennyire nem dicsérhetem minden lapját, hivatkozom pl. II. 12. 12.-re, melynek nehéz mondatkötése magyar prózában valósággal a világos értelem rovására esik, holott kellő tagolással (két nyelv közt u. a. *interpunctio* megőrzését lehetetlennek tartom!) könnyebb és magyarabb szövegre változtatható. Magyarosan széppé tenni a latinnak szép stílust a ford. próbaköve III. 7, 23. is, ép stílusa által, ford.-nak is mily kevésbé hű. Mindjárt az elejét Szenczy helyesebben adja: «Sok

függ attól». Pr.: «külömbiséget kell tenni, hogy hol mit dicsernek vagy gáncsolnak». Qu.: interesse, ubi quidque laudetur vel vituperetur. Bántó a «mely szerint» hivatali magyarsága is, de főleg a «meglegyenek azok a tulajdonságok» stb. nehézkes kifejezése. Qu. credantja helyén. Ép stílusa a helyes megértést is lehetetlenné teszi, mert Qu. a szónok persuasio-célzó főtörekvését érintve csak arról beszél, hogy *hítet* tudjon hallgatóságában kelteni jellemrajzának igazsága felől; ford. ellenben többet értet az olvasóval («meglegyenek...»). A stílus pongyolaságát legjellemzőbben V. 10, 100. tanusítja, a hol három egymásalatti sorban háromszor olvassuk mondatkezdőnek: «Ezek. De ezeket, mert ezek.» S nem is Qu. után, mert ő változatosabban írja. Vagy IV. 3, 9—11. ép ily kellemetlen egyhangúság: «Ezt itt. Itt tehát. Ismernünk kell itt» egymás után. S V. 7, 23. «Gondosan meg kell vizsgálni s megállapítani, — s mindezt a védőbeszédben előre meg kell állapítani.» Három sorban kétszer u. a. kifejezés mily szegénynek mutatná nyelvünk szókincsét, ha Qu. inquisitione opus est és praedicanda szavait csak egyazon szóval tudnánk visszaadni. Pedig a ford. ellen is perelek, mert helyesebben «előre szóvá kell tenni» mondandó a második helyen. III. 8, 60 se tulságos gazdagságát hirdeti a ford. nyelvhasználatának: «az ilyen beszédben — áradozva beszéljen». Qu. dicentis oratioja helyén.

A nehézkes latin mintára vett mondatkötés, s néhol előbukkanó pongyola kifejezésmód mellett, még egy gyengéje van ford.-nak, megint csak a parafrázisszerű ford. (melynek főjele az I. 1, 11. hoc remedio ford. «ez utóbbi csak akkor jó, ha másképp nem lehet segíteni»). Vae brevilloquentiae Quintilianæ! köréből. Ez is abból a psychéből magyarázható, mely a terminusokat is oly pontos szövegtoldó magyarázatok kíséretében fordítja. A ford. sokszor mindazt nyelvileg is ki akarja fejezni, minek az olvasóban végbemenő apperceptio útján kell kiválnia. Valósággal érzelmi momentumokat visz a ford.-ba. Pl. II. 5, 1. «fájdalom» interponálásával szinte bűnbánó jelleget ölt, mely igaz, hogy nem idegen a § lelkétől, de nyelvileg kifejezve mégsem találjuk benne. S bár philologiai tökéletes értelmezésből ered, auktorunk szövegét tekintve, mégis hibáztatom. A tudós értelmező befolyásolja itt a latin próza fordítóját, a mint máshelyütt a pedagógia modern ismerője irányítja a fordító nyelvét. U. o. 5, 13. Qu. securitas audientibus aberit ford.: «így aztán sohasem lehetnek biztonságban a tanítványok, mikor szólítják fel őket». Ez novum bevitele, s e modern pedagogus elgondolás nem rejlik Qu.-ban, a hol arról van szó, hogy a rhetor ne hagyja hallgatóit hibáikban megrogzódni (securitas, ha nem zavarják őket hibás felfogásukból), hanem gyakori véleményadásra nógatva zökkentse ki a közönyös érdeklődés hiányából. A mint Szenczy igen helyesen írja: nem lesznek vak biztonságban saját hibáik iránt. Ford.-nál a túlértelmezés a szövegbeli értelem tükrét homályosítja.

Bár másfelől nagy ereje is e ford.-nak a mélyreható jogi és retorikai értelmezéssel megközelített, s nekünk kifejezésben is felette nehéz terminusoknak, a modern terminologia felhasználásával való magyarázása. Ha nyelvezete hajlik is a latin igába, ha a gondolatok visszaadásában hiányzik is a tömörségével művészi magyar próza könnyedsége, mindamellert el kell ismernünk, hogy ez ugyancsak

nehéz fordítói munkát a *megértés teljes biztosságával és az akribia ritka mértékével oldotta meg*. Az a benyomásom, hogy ford. öntudatlanul is több magyaros prózakésztséggel rendelkezik, mint a mennyit auktorának béklyói érvényesülni engednek. Nem hiányzik nála a jó magyaros szólások ismerete sem és nem egyszer meglepően ügyes fordulatokban alkalmazza is azokat, ha másrészt elengedném is a «basáskodni» fajta, auktorunk milieujéből bántóan s anachronistikusan kirívó nyelvezetet s ép úgy szívesen törölném a «feltűnési viszketeg»-féle nem is kellő arányban alkalmazott drasticumokat. A mi pedig a *helyes magyarság* szempontját illeti, ilyeneket kifogásolnék: T.-nak az ő barátjának; vagy az állandóan így írt nehézkes beszédmódot: volt volna; meg a gyakoribb (hosszabb próza fordításánál elég könnyen ragadós) szórendi helytelenségeket. Ilyesmiket olvasunk: ha túlságosan szórakozni engedjük: viszont eléggé utánozni tudják. Bántó ez a szóhasználat is: kételkedik *azon*, valamint a sajnos, már írva is olvasható, fertelmes: *nem-e* . . .

Bár a kellő értetés hiánya fordítónál nem kevésbé súlyos hiba, mint a megértésbeli, mégis a művészi résztől elválasztva, csupán a feladat philológiai részét tekintve új Quintilianusunkban: ha magyarítása módja, auktorát nem mindig éreztető stílusbeli halaványsága sok megjegyzést hoztak is tollamra, annál kevesebb, a mit az értelmezés pontossága ellen még külön felhozhatnék. Hisz fentebbi kifogásaim is mind arra vonatkoznak, hogy az író stílusa ellenére, vagy a magyar próza szerelmével érvényesítette a tisztán csak értelmező philologus álláspontját, holott művészi fordításra is kell vala törekednie. Ezért *csak* pár jegyzéssel toldom az eddigieket. **Meglepő, hogy az I. Proem. 6. felének a fordítása** valahogy elmaradt, melyben ép műve jellegét magyarázza szerzőnk. Quos ab ipsis incunabulis-tól kezdve teljes három sor nincsen fordítva. U. o. 5. ford.-át nem látom kielégítőnek, mert általánosítja a Qu. megszorítással mondott s csak *úgy* helyes állítását: nihil arti oratoriae alienum, sine quo fieri non posse oratorem fatendum est. Pr. «Nincs a világon semmi a mi . . .» Qu. mérséklettel mondott axiomája így érthetetlen nagyot-mondássá nő. U. o. 17. a lehetőség esetével nem cserélhető a lehetetlenségi, mert ellentét lesz a két felfogás között. Qu. még az egyetemes sapiens lehetőségét is tagadja, nemhogy a perfectusét. S így helyesen: «ha tökéletes szónok lehetne valamikor» Am, mivel nem lehet, a filozófia tanácsadó szerepe is marad. De a ford. határozott esetté váltván, szint változtat a gondolat: «s ha igazi szónok . . .» Pedig Qu. egyéb helyei eléggé világítják: 18. 19 qualis fortasse nemo adhuc fuerit. Egész felfogása az ideális szónoki nevelést tűzi célul, s innét fakad eszményi törekvése (20) quod si non contingat, altius tamen ibunt, qui ad summa nitentur. Egész könyve ad astra jégében indul. I. 1, 19. a gondolat egyberántásával elliptikus fordítással válik. Memoria, quæ non modo est iam in parvis sed tum etiam tenacissima est. Pr. «ez pedig a gyermekkorban jobb, mint bármikor.» Qu. a *meglétét* is külön hangsúlyozza. U. o. 27. nem a betük szép alakját, hanem a bevésés mélységét illeti; kitűnik marginibus egredi szólásból. S eszerint alakulna az egész § anyaga.

Mástermészetű megjegyzéseket bőven soroltam elő az eddigiekben, s ha szaporítanám is, a ford. maradna, a minek előljárójában

hirdettem: értékes, nagy tudással és szorgalommal, s lehető akribiával készült nagyon érdemes munkálat. *Stílusban nőljön a második kötet, de tudományos értékében legyen az elsőnek érdemes párja.*

Bevezetése (5—38. lk.) festi az Institutiók milieujét. Schanz rajzát is lefordítva a forumi és iskolai szónoklat jellemzésére. Adatsoroló módszerrel ismerteti Qu. életét. Ebből is a philologus lelkiismeretes készültsége szól, mint az egész könyvből. Kár, hogy a kapcsolatos kérdések egész raja érintetlenül marad benne és se Quintilianus irói képét, se az Institutiók hatását és értékét nem tárgyalja eléggé.

(Budapest.)

VÉRTESEY DEZSŐ.

Böhm Károly élete és munkássága. Három kötet. Besztercebánya, 1913. A «Madách-Társaság» kiadása. N. 8-r. I. k. V+410 l., II. k. 350 l., III. k. 265 l. Ára 36 K.

A besztercebányai «Madách-Társaság» a nagy magyar rendszeralkotó, Böhm Károly emlékének áldozik e három kötet tanulmányával. Böhm ideális pozitívizmusának tudományos jelentőségéről való meggyőződés hatja át az egymástól értékben s irányban igen különböző értekezéseket. E szeretetteljes meggyőződés tényleg eléri czélját, közelebb hozza hozzánk, az egész magyar közönséghez Besztercebánya tudós szülöttjét. Böhm legfőbb törekvése volt, hogy az emberi lélek művészi, erkölcsi, tudományos s vallásos igényeit teljesen kielégítő világfelfogást alkosson meg. Ezért próbálta kibékíteni a pozitívizmust Kant tételeivel, az idealizmust a materializmussal. Rendszerének alapja az érzékelés, hasznoltatás és önértéket megpillantás folytonosan emelkedő fejlődési fokain megjelenő *In*, mely tapasztalati valóság s az abszolút érték érvényesülése. E nagyjelentőségű rendszernek legrészletesebb megismertetése, de elsősorban Böhm, az ember emlékének felelevenítése volt a Madách-Társaság czélja, midőn e munka kiadását elhatározta.

Az első kötetben *Kajlós (Keller) Imre* Böhm életét rajzolja meg, de buzgóságában minduntalan átlépi az életrajz kereteit s Böhm rendszerének méltatásába mélyed. Ez irányú megállapításai is értékesek, azonban az utána szólókat ismétlésekre kényszerítik. A baráti szeretet közvetlenségével közöl Böhm életéből néhány adatot három barátja: gyermekkori játszótársa *Králik Lajos*, a kolozsvári egyetemen tanártársa *Schneller István* és *Bokor József*, ki mint a Böhm-től alapított «Philosophiai Szemle» szerkesztője, rendszerének egyik legmerészebb szószólója volt. Kónya Sándor soraiból Böhmnek, a tanítványaira mélyen ható kiváló tanárnak képe domborodik ki előttünk.

A második kötet az emberre való kegyeletes emlékezéstől Böhm hátrahagyott munkáihoz fordul. A rendszert a maga lassú kialakulásában *Kónya Sándor* igyekszik ismertetni, a mennyiben Böhm korábbi munkáiban «Az ember és világa» gyökérszálaait keresi. Igen értékesek *Tankó Béla* megállapításai, ki Böhm rendszerének, mint bölcsélet-történeti ténynek jelentőségét vizsgálja és rámutat azon vonatkozásokra, melyek Böhmöt szükségképen Kanthoz kapcsolják. Böhm azonban nem állapodik meg a kanti gondolatvilág légkörében, ő a

még fennálló ellentmondások megoldására és így Kant rendszere épületében egy új emelet kiépítésére vállalkozik. Böhm Kanthoz való viszonyának megvilágítása Tankónak többé-kevésbé sikerül, azonban a következő kutatásoknak azt a kérdést kell még tisztáznok, hogyan illeszkedik bele Böhm az egyetemes bölcséleti fejlődés történetébe. *Bartók György* a logikai érték tanát elemzi és ez által az egész böhmi filozofia álláspontját és alapjait megismerteti. *Endreffy János* és *Gáncs Aladár* Böhm dialektikájának eszmemenetéről, *Varga Béla* Böhm lélektanáról értekeznek. *Ravasz László* sorai Böhm érték-elméletéről, épen irodalom- és művészettudományi vonatkozásuknál fogva a legáltalánosabb érdeklődésre tarthatnak számot. A Böhm rendszerében fontos szerepet játszó értékelmélet csúcspontjáról, az esztétikai értékekről beszél és alapelveinek jelentőségét korunk hasonló irányú két esztétikusának, Volkeltnek és Cohn Jonasnak eredményeivel összehasonlítva állapítja meg. Böhm az axiológiában tekintetbe vesz és megold minden ez irányú függő problémát és így kellőleg megalapozottá válik értékelméleti esztétikája, mely az ontológiai és axiológiai különbségnek Kant elméletébe való bevitelével keletkezik.

A harmadik kötet Böhm rendszerét elemeire bontja, ennek egyes speciális ágaival foglalkozik. *Makkai Sándor* e bölcsélet vallás-filozófiai vonatkozásait vizsgálja. *Agai László* két magyar filozófus, Bolyai Farkas és Böhm világnézetével kapcsolatban a matematika ismeretelméleti alapjait kutatja. *Tankó Béla* Böhm filozófiájának pedagógiai jelentőségéről, *Makkai Ernő* a Böhm bölcselete alapján fölépíthető történetfilozófia alapelvéről beszél, míg *Csúri Bálint* a nyelvtudományt az ismeretelmélet szempontjából vizsgálja. *Apáthy István* szerint «a természetvizsgáló lehet egyidejűleg filozófus is . . . , a filozófus azonban nem lehet egyidejűleg jó, mondjuk igazi természetvizsgáló is.» Böhm bölcséletében Apáthy számos természettudományi tévedést talál, melyeket a filozófia és természettudomány jövőjébe kiegyenlítésének reményében közöl. *Kristóf György* Böhm és Madách gondolatvilága közti rokonságra mutat rá. Böhm értékelméletének legfőbb világkategóriája, a «kell», ugyanazon jelentésű, mint az Úrnak az Ember tragédiája végén Ádámhoz szóló intelme. — A munka végén a szerkesztő *Kajlós Imre* és *Thury Zsigmond* Böhm előadásainak és munkáinak bibliografiai szempontból igen pontos jegyzékét közlik.

A Madách-Társaság értékes munkát végzett, midőn kellő időben gondoskodott arról, hogy minden Böhm életére vonatkozó fontos adatot az utókor számára megőrizzen. Ezzel egyszersmind megvetette Böhm rendszere filozófiatörténeti vizsgálatának alapját is. E tekintetben hagy azonban kívánni valót még e hatalmas munka is, melyhez hasonló emléket magyar filozófusnak eddig nem állítottak. A sok részletkérdést tárgyaló értekezés mellett, melyek az ismétléseket szinte elkerülhetetlenné teszik. Böhm teljes rendszerének történeti helye és jelentősége mintha elkerülné a kutatók figyelmét. Böhm az egyetemes filozófia szerves fejlődésében helyet követel maga számára: e helyet megállapítani s bölcséleti rendszere esetleges hézagait kiépíteni a jövő kutatók hálás, sok eredménnyel kecségető földadata.

(Budapest.)

HUSZTINÉ RÉVHEGYI RÓZSI.

Gerecs Sz. Ferencz: A cippus Abellanus. Osk nyelvtörténeti tanulmány. Budapest, 1913. 8-r. 127 l.

Szerzőnk az oskkal megismerkedve, a cippus Abellanus-t magyarázza. Kezddőknek is szánta művét, s ez teszi menthetővé, hogy az ókori Itália népeiről és nyelveiről oly hosszadalmasan emlékezik meg (9—33. l.), s ilyformán egynéhányszor csak közismert dolgokat ismételi. A 33—42. lkon adja az osk-umber nyelvtudomány (?) történetét. A címben jelzett tanulmány csak a 63. lapon kezdődik. Szöveg, ennek philologiai és linguistikai magyarázata, valamint magyar fordítás teszik részét. Minthogy az osk dialektus aránylag hiányosan maradt ránk, az egyéni nézetnek igen tág tere nyílik, s ezért a részletekre nem térek ki. Nem szabad elhallgatnunk, hogy szerzőnk a szakirodalom egy részét áttanulmányozta, s egynéhány szónak s kifejezésnek új értelmezésétől eltekintve, nagyjában német tudományosságának magyar nyelvű kivonatát adja, a szónak nem rossz értelmében. Legkevesebbé sikerült «az osk és latin grammatika főbb eltérései» cz. fejezet (42—63. l.), a hol a szerző oly jelenségeket is említ, melyek mindkét nyelvben előfordulnak, mint pl. syncöpet és *samprasāra*-t. Szerzőnk bibliografiai ismeretei nem teljesekek. Így pl. *Trombetti* legújabbban nem tartja már az etruszkot kimondottan indogermán nyelvnek (18. l. jegyz.), hanem az indog. és kaukázusi nyelvcsalád közé helyezi. (L. *Trombetti*: I numerali. Bologna, 1913. II. k. 470 l.) Értekezésünkben nem épen ritkák a tudománytalan kifejezések, pl. «s nasal. liqu. előtt megmarad az oskban, de a latinban *kiveszik*.» (47. l.) «A synkopé már az ősz. italban megvolt, s mint *törvény* tovább élt a dialektusokban is.» (45. l.) Hisz épen nem ismerjük a syncöpe fellépésének törvényeit.

(Berlin.)

BENIGNY GYULA.

Mészáros Gyula: Magyarországi kún nyelvemlékek. Budapest, 1914. 8-r. 46 l.

A kún nyelv kérdése ma így áll: 1. A Codex Cumanicus 1880. kiadása (Kuun Géza gróf) az olvasatok önkényessége miatt nem használható. Bang Vilmos löweni professzor ezért újra kiadja a Codexet vagy legalább annak egyes fontosabb részeit. 2. Radloffnak a kún nyelvre vonatkozó s a Kuun-féle kiadásra alapozott munkái minden tekintetben lényeges javításra szorulnak, mint ezt Bang több kisebb értekezésben kimutatta. 3. Még a Bang munkálatai után is messze leszünk attól, hogy a CC. anyagát módszeres kutatásra használhassuk. (V. ö. «Die Rätsel des CC.» cz. cikkemet a Zeitschrift der Deutschen Morgenländ. Gesellsch. 1913. 4. füzetében; észrevételeim helyességét Bang is elismerte.)

Mindezt tudva, az ismertető füzetnek már a fedelén van egy lényeges hiba: a megjelenési év helyére 1881-et kellett volna nyomtatni.

A történeti bevezetés naiv és hézagos; az általános rész tele van tárgyi hibával, az igen szerény ismeretekkel készült tárgyalás arról tanuskodik, hogy a szerző a philológiát csak hirből ismeri, a

mihez még a stílus zavarossága s a bosszantó hibák egész serege járul.¹⁾

A Miatyánk, egy rövid ima, egy hatsoros ének s pár köszöntés megfajlásáról van szó. Hányszor írták le őket, hol, ki, hányszor adták megint tovább mint érthetetlen szöveget szájról-szájra, ki tudná megmondani. A szöveg tökéletesen eltorzult; ember legyen az, a ki használható eredményeket tud kicsikarni a Dugonics *Etelkájában* s egyéb nem külömb forrásokban közölt nyelvemlékekből. Mészáros aligha lesz az az ember.

Először is tökéletesen idegen a török nyelvészetben. Keleti török nyelv: nem nyelvészeti, hanem irodalomtörténeti műszó; csagatáj nyelv: nem egységes *beszélt* dialektus, hanem a középázsiai *irodalom* nyelve. Nem lehet tehát illet mondani: «a krími tatár, kazáni tatár és csagatáj, mint a kúnhoz területileg közelfekvő, szomszédos (!) nyelvjárások» (7. l.); mennyi felületesség kell ahhoz, hogy az ember ezt leírja.

Hogy a magyarországi kún nyelv azonos a CC. nyelvvel, arra két bizonyítéka van M.-nak; 1. *egy é* helyett *c*-t mutató szó (Radloff szintén *c*-vel olvasta a CC-t), 2. a kazáni és baraba nyelv *i*-jével szemben mutatkozó *e* hang. Egyik bizonyíték sem áll helyt. 1. *c*-t Radloffon kívül számbavehető ember nem olvas, 2. a többi huszonöt tatár nyelv ugyancsak *e*-t mutat, tehát *e* nyelvemlékek ezen az alapon a többi nyelvjáráshoz épűgy tartozhatnak.

A kún nyelvre vonatkozó régebbi kutatásokat sem ismeri M. Azt hiszi pl., hogy a CC-t egy ember írta (10. l.), holott mit sem fontosabb tudni, mint hogy a CC. német és olasz kezek munkája.

10. l.: «A CC-t idegen jegyezte le, ezért vét a magánhangzó-illeszkedés törvénye ellen. A magyarországi emlékeket hangtanilag közelebb álló (!) magyar ajk őrizte meg, azért ezek e tekintetben tökéletesebb képet nyújtanak a kún nyelvről.» Épen fordítva van a dolog. A CC-ban mutatkozó német és olasz helyesírásból nagyszerűen ki fogjuk hámozni a kún nyelv igazi alakját (nem kell, mint M. (10. l.), arra a naiv álláspontra helyezkedni, hogy a mi ott *u*-val van írva, az csakugyan *u*) s hogy a *magyar* ajkon fenmaradt érthetetlen kún emlékek nem vétének a magánhangzóilleszkedés ellen, az ugyancsak természetes.

A 19 «új» kún szó közül (11. l.) nyolez (a kérdőjelesek) kétségkívül elvetendő, kettő (*bing* és *galag*) csak azon a két lapon előfordul, a melyet nekem alkalmam volt tanulmányozni (l. fenti cikkemet); mi lesz, ha bővebben megismerjük a CC.-t?

M. aztán nekifog és hogy megtudja, hogy a nyelvemlékek «tartalmuknál és nyelvi sajátágaiknál fogva milyen világot vetnek a kúnok fajiságára és történelmére nézve» (pl. a Miatyánk, mely az egésznek fele), rekonstruálja a szövegeket — kazáni tatárra. Az ilyen-

¹⁾ Pl.: a Radloff-szótár nem 1905, hanem 1911-ben fejeződött be (46. l.). E szótár AT jelzése nem valami megmásíthatatlan jel az orkhoni szók jelölésére, hanem a német «alttürkisch» rövidítése. Magyar munkákban: ótör. (Gombocz, Paasonen), nálam: köktör. (Bang, Foy). Minek a német rövidítések?

féle rekonstruálás módszertani képtelenség, de ha elkerülhetetlen, ott a CC. óriási nyelvényaga; akkor kúnra kell rekonstruálni.

Ezt a jámbor műveletet pedig olyan módon végzi M., hogy előveszi a szöveget, szétvágja vagy összekapcsolja a szókat, a mint jónak látja, aztán betesz mindegyik helyébe egy hasonló kazáni szót. A hol nem megy, ott levág vagy betold egy szótagot.

Mulatságos volna ezeket a hibákat sorra czáfolni. Csak egy virágszálát: a Miatyánk-változatok legnagyobb részében a «kenyerünket» szó így van: *akó mozne okné mezne*, tatárul: **ekmegimazni*. Hogy ebből az érthetetlen tatár szóból hogy lett az a négy kúnmagyar szó, az mindenki előtt világos, csak M. előtt nem; ő híven rekonstruálja: *hákkámazná, ikmezámazná* «jogunkat, kenyerünket». Így aztán még ott is használhatatlan eredményekre jut, a hol a fordítás nagyon is szigorúan adva van. A szövegromlásokat, pl. *fekor* (c: *šükür*), szöveghibákat, pl. *sen adon* (c: *senij adŕj*) egyszerűen megemlíti, a nélkül, hogy levonná belőlük a szükséges következtetéseket.

Ilyen módon születik aztán pl. egy ilyen fordítás (jobbra közlöm a Kuun fordítását):

Ime-ime [...] összetépem,
Összetépte a szív [?]. . .
Türelemmel, nemes [?] irgalommal.
Allah minket el ne tévessz,
Hamar el ne pusztíttass, el ne taszíts,
Hej, nincsenek istenek, csak az Allah,
Türelemmel el ne taszíts.

Nosza az ígézetet megoldom,
Eljött a (szép) tavasz,
Istenes szavakkal, koránfelírással
A varázsszert teljesen
Ártalmatlanná teszem; magasztallak,
Csak egy az Isten,
Imával dicsőítlek.

Ez a kis dal különben az egyetlen érdekes emlék. Sokat vesződttem harmadéve a kún népköltészettel, hát hogyha ebből is lehetne valamit csinálni.¹⁾ A magyarosított kún szöveg ez:

Héli héli jáde üzürmén
Üzbe her
Zeboralle, Sarmámamíle
Aló bizon Sasarma
Düzüsztürmő dücsürmő
Hej alah hilalah
Zeboralle dücsürmő.

A kún verseknek pompás ritmusuk van. Ennek pedig nincs. Szótagszám: 9, 3, 9, 7, 7, 6, 7 (M. kazáni rekonstrukciójában: 9, 4, 10, 7, 7, 6, 7). Van olyan sorom, mely helyes, melynek a szótag-száma bizonyos: a 6-ik; ez alighanem helyes: 3—3. A ritmus tehát ez lesz. A két első sornál mindjárt nagy baj van, az első másfélszer olyan hosszú, mint kellene, a második csak fél. A második sor második felét valamelyik másoló hozzáírta az első sorhoz. Ezt tehát meg kell osztani, a mit annál inkább megtehetünk, mert akkor a 2. sorban alliteráció is lesz; ezt pedig a kún népköltészet nagyon szerette.

¹⁾ A következőket természetesen minden fenntartással közlöm. Különösen figyelembe veendő, hogy hogyan jutottak ránk ezek az emlékek. *Torzított* szövegekkel van dolgunk!

Az 1. sor két első szava aligha lesz értelmes szó s a második *héli* *i*-je a ritmus miatt a következő szóhoz tartozik. Tehát:

hăli-hăl ijati(p)
öz bähăr özärmän.¹⁾

A harmadik sor sok *m*-je bizonyára ismétlés eredménye; a szövegek egyéb helyein is gyakran látunk ismétlés folytán előállott torzítást. E szó vége (*-le*) bizonyára az előzőből került ide. A sor *bizon*-ja magyar szó, ebből elhagyhatjuk a «magyarító» végzetet. Tehát:

sabjrlă sarmani
allamiz cacirmi?

Az 5. sor első szavában megint ismétlés van (talán a *t* sem kell):

düzürmü, tösărmi?
hej alah ilalah,
sabjrlă tösărmi?

Ennek a csinos kis tavaszi éneknek a fordítása pedig a következő:

Ime felébredtve	Elrendezi-e, szétteríti-e?
Eljött a tavasz;	Az egy igaz isten
Türelemmel a betakartat	Türelemmel szétteríti-e?
Istenünk elveti-e? (szétszórja-e?)	

A mi aztán a nyelvtudományi tanúságokat illeti, ahhoz sokkal különbé készséggel, komolyabb tudással fogjon hozzá valaki — tíz év múlva.

A turkológia irodalmában sok a selejtes, nálunk is, a külföldön is; a külföldön az utóbbi tizenöt esztendő alatt — magyar tudósoknak nem csekély közreműködésével — felülkerült a tudományos irányzat, mi itthon továbbra is a selejtes irodalmat szaporítsuk? A mi szerény viszonyaink aligha engedik meg ezt a fényűzést.

(Berlin.)

NÉMETH GYULA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

J. F. Castelli: Memoiren meines Lebens, Gefundenes und Empfangenes, Erlebtes und Erstrebtes. Mit einer Einleitung und Anmerkungen neu herausgegeben von Dr. Josef Bindtner. Év n. (A bevezetést kiadta «im Herbst 1913.») München Georg Müller. 8-r. I. k. XXXVII+500, II. k. 586 lap.

Ez a munka egy ily cz. vállalatnak: *Denkwürdigkeiten aus Alt-Österreich* immár a 9—10. kötete. A vállalat szerkesztője Gugitz Gustav. Ez a kiváló osztrák irodalomtörténetíró, ugyanezen vállalat

¹⁾ tat. ös-, nőni, kinőni; v. ö. *bahar ač-* ,megjön a tavasz', tkp. kinyit a tavasz'.

keretében kiadott két munkájának: De La Garde gróf congressusi rajzainak kiadásával (1912), valamint Fr. A. von Schönholtz *Traditionen zur Charakteristik Österreichs* (1914) sajtó alá rendezésével az 1780-tól 1848-ig eső osztrák kortörténet legalaposabb ismerőjének bizonyult. Dicséretére legyen mondva, hogy az eddigi hagyományoktól eltérően, magyar írkhöz fordult, midőn magyar vonatkozásokat kellett tisztáznia. Nem ártott volna, ha a jó példán okulva Bindtner is ezt cselekszi, így ha egyébtől nem is, legalább egypár geográfiai pontatlanságtól s a magyar idézetekben előforduló érthetlenségektől megkímélhette volna olvasóit. Így pl. Baját mezővárosnak tartja (I. k. 156. l. jegyzet), Török-Becsét községnek (U. o. 163. l. jegyzet). Magyarázat nélkül hagyja azt, hogy szivem asszon (!) liebes Weibchen hiess (I. k. 156), hogy Terremtete ebben a helyesírásban, érthetetlen (I. k. 157. és 158. l. II. k. 291. l.), ép úgy mint «eh batta» (I. 158.) és «lelke pastor» (I. k. 166. és 176. l.). Bizonyára a családnevek se fordultak volna el pl. *Kiss* Kisz-re, *Lázár* Lászar-ra és tán Pyrkert se minősítette volna «Österreichischer Dichter»-nek és művei közül a Tunisiason és Rudolf v. Habsburgon kívül egyebet is fölemlített volna. De mivel a magyar vonatkozás aránylag kevés Castelli emlékirataiban, ezek az apró fogyatkozásai csak a mi szemünkben fogyatkozások. Mégis fölemlítjük, hogy osztrák író társainkat újból figyelmeztessük arra: mily könnyű dolog az ilyesmiknek elejét venni, ha Gugitz példáján okulva a magyar írónak mindig szívesen kész tanácsait kéri ki a magyar vonatkozásoknál.

Hogy a magyar vonatkozásoknál maradjunk, legelőbb Castellinek magyarországi tartózkodásáról fogunk szólni. Castellinek Magyarországba jutása a Napoleon-elleni háborúval áll szoros kapcsolatban. Napoleon 1809 május 13-án Bécsbe vonult be diadalmas hadseregével. A királyné családostul Budára már előbb megérkezett és I. Ferencz Tatan tartózkodott, hol őt Castelli fölkereste, hogy valamelyes magyarországi kiküldetés kieszközlésével megmeneküljön vélt vagy valószínűs francia üldözői elől, kik Carpani és H. v. Collin társaságában Castellit is, mint a «Kriegslied für die oesterreichische Armee» költőjét, a Moniteur hasábjain száműzöttnek nyilvánítván, ellenük az elfogatási parancsot kiadták. Bindtner ezt az indokot a kételkedés egy nemével fogadja, de megjegyzi, hogy még ennek ellenére is («mag auch die Achtung durch Napoleon sich als eine bisher willig geglaubte Legende erweisen...») harci dalai révén oka volt Napoleon porozlótól óvakodni. Egy bizonyos, hogy Castelli már a francziák bevonulása előtt 1809 április 24-én Bécsben hajóra ült és 14 ládába csomagolt okmány kísérelőjeként megkezdi útját Magyarországra felé. Hajója addig meg nem áll, míg Pestre el nem ért. Pestről nem sokat tud mondani. «Von der damaligen Stadt weiss ich nicht mehr, als dass es eine Gasse Ueza heisst...» (!!) meg azt, hogy az akkori német színház (ez a régi Rondella volt), olyan kinézésű, mint Bécsben a «Narrenturm»; hogy a Hét választó-nál jól és olcsón megebédelt s hogy a Kreuzertheaterben 50 frjtát ellopták. Ezt az utóbbi dolgot nem sajnálja, mert ott egy Turandot-paródiát látott «was wegen seiner kolossalen Niederträchtigkeiten wegen diese 50 fl. wert war. Man gab die ins Abscheuliche übersetzte Turandot...»

Castelli ekkor 28 éves fiatal ember. Hogy lelke nem volt fogéko-

nyabb az új benyomások iránt, ezt tán egy dolog mentheti — féltelme a francia poroszlóktól! Nemsokára Baján találjuk őt, hol már nagyobb biztonságban érezhette magát, mert innen csak néhány heti tartózkodás után indul Török-Becsére a Ferencz-csatornán át. A mit bajai élményei közül a szunyogkirályt illetőleg, továbbá a szunyog-csipéseknek kitett hűtlen sáfárról mond, ez elég jó mesének, de az már teljesen hihetetlenül hangzik, hogy egy zenés mise alkalmával az *Exaudi me* szövegét a Prágai két nénike cz. daljáték egyik dallamára énekelték volna! A sok szekszárdi bor, mit Baján elfogyasztott, bizonyára megzavarta fiatal agyát s megtévesztette emlékezetét. A Török-becsei korcsmai életen kívül a «lelke pastor»-ral való ismeretségét mondja el, ki szívesen látja háló vendégül és éjjeli olvasmányul a — Temesvarer Zeitungot nyomja a kezébe! Megismerteti egy magyar földbirtokossal is: «Karaczony»-val és elvezeti vadászatokra. Még egy Faust-előadást is lát Török-Becsén és Faust ábrázolója igazi «magyar Faust», a ki, mint írja «bei jedem Wort mit einem termetete herumwarf...» Néhány nappal később Domestikenstreiche cz. darabjában maga is föllép és nagy hatást ér el. Miután egy regényes szerelmi történetet elmond, innen is eltávozik, hogy utazása végcélját Temesvárt elérje mielőbb. Miután átadta ládait, körülnéz Temesváron, melyről úgy találja, hogy megérdemli a «das kleine Wien» nevet. Megismerkedik a német színészekkel is, sőt az igazgatónak távolléte alatt 2 hónap és 4 napon át igazgatója is lesz a német színtársulatnak. Egy pár jelentéktelen élmény elmondásán kívül nem tudunk meg egyebet Temesvár beléletéről.

Ezalatt bevégeződik a francia háború és Napoleon 1809 október 14-én megkötö I. Ferenczcel a bécsi békét, mire a «menekülő» parancsot kapnak, hogy térjenek vissza Bécsbe. Castelli is elindul Temesvárról, de már most az ő transportja 20 kocsiból és teménten ládából áll. Ez az őszi utazás, a magyar alföldön át, elég eleve séggel van elmondva, de végre elérik Pestet, majd innen nagyobb könnyűséggel Bécsset, hova Castelli 8 hónapi távollét után szerencsésen megérkezik. Itt nemsokára belékerül a színházi élet forgatagába s elég fiatalon: 30 éves korában színházi költővé nevezi ki őt Lobkovitz herczeg a k. k. Kärntnertor-Theaterhez. Kezdetben színészkedik, majd drámaírássra adja magát. Emlékiratai ezért főleg osztrák színésztörténeti szempontból bírnak nagy jelentőséggel.

Biudtner jól mondja, hogy Castelli a 19. évszázad eleji bécsi indifferentizmusnak és a szemérmetlen frivolitásnak kiváló képviselője, a ki nagyon jól érezte magát a papok asztalánál is, ha az dúsan volt megterítve, de a világpolgáriás liberalizmusnak is kész volt a legmesszebbmenő engedményeket tenni és szívesen beszegődött a fölvilágosodás apostolai közé is, mihelyt a papok dús asztalaitól a polgári sybariták társaságába vetődött. Ezeknek a jó kosztját se vetette meg, főleg ha szép női kezek nyujtották feléje a tálakat!

A nyolcz hónapi magyarországi tartózkodás alatt is legtöbbet beszél kosztjáról és hódításairól. De később se fárad bele abba, hogy vendégeskedéseiről beszélve dicsérőleg ki ne emelje az élvezett jó sört, a pompás wirtstíket s főleg a takaros háziasszonyokat.

Ha igaz az, hogy az embert arról lehet megismerni, ki a legjobb barátja: úgy Castellire misem jellemzőbb, mint az, hogy —

Saphirnak kivülről nem volt egyetlen bensőbb barátja. A mit Goedeke Saphirról mond, az teljesen ráillik Bindtner szerint Castellire is. «Egész lénye, nagy hatásköre elrettentő példája annak, hogy mily jelentőségre tud szert tenni az öntudatos, a fáradhatatlan közepszerűség» Természetük nem egy, mert míg Saphir nemzetközi kötekedő és irigy, addig Castelli nyugodt természetű, alapjában nagyon jószívű ember — de abban hűségesen egyetértenek, hogy a jólét érdekében legtanácsosabb a tömeg köznapi, lapos izléstelenségének hízelegni s ezzel vezető szerephez jutni — mindenáron.

Egyéniségének egyik jellemző vonása, hogy mindenről lehetett neki beszélni csak a — halálról nem. Nem vagyok kíváncsi a túlvilágra, mondotta egy alkalommal; én idelent nagyon is jól érzem magamat Erre a jó érzésre irányul egész életének nyilvános és magán szereplése.

Castelli emlékiratait már 1860-ban kezdte közzétenni a bécsi magyarbarát *Wanderer* hasábjain s egy évre rá 4 kötetben könyv alakban is kiadta. Ez az új kiadás javított, chronologiailag másképp rendezett és sokhelyt rövidített formája a réginek. Bindtner arra törekedett, hogy egyetlen sorát se hagyja ki, mely akár Castellire, akár korára jellemző. Azt azonban nem tudta elkerülni, hogy egy és ugyanazon dolog meg ne ismétlődjék a különböző időkben írt és különböző lapokban kiadott közlemények egybeállításánál.

Castelli ugyan azt mondja, dicsekvőleg, hogy az ő emlékirata «Wahrheit — ohne Dichtung», ezt azonban a kételkedés egy nemével kell fogadnunk. Nagyit, szépít, a mi tán nem volna baj, de sokszor hosszadalmas és unalmas. Egyéniségét furcsa világításba helyezi, hogy pl. az 1848-iki bécsi forradalom, jelentéktelen epizódja életének és ennek napjaiból csak egy személyét érdeklő jelenetet tud elmondani. (II. k. 251—7. l.) A nagy esemény értékelése előtt a hivatalnok okos óvatosságával, a nyárspolgár közönyével és a jólétet mindenkiféle helyező világi békeségimádásával tér ki.

Emlékiratában tehát nemcsak az jellemző korára, a mit elmond, hanem az is (főleg egyéniségére), a mit elhallgat.

A Ludlamshöhleről szóló XXIV—XXV. fejezetek kortörténetileg legbecesebbek. Nem kevésbbé a XXVI. fejj., mely egyéb bécsi társaskörökről szól.

Ő a «Ludlamshöhle» legtipikusabb alakja. A mit erről elmond a II. k. 1—60. lapjain, tükörképe nemcsak a maga, hanem egész Bécs életének. Gottschall R. őt a régi Austria szellemi faktotumának nevezi és ez a «faktotum» ezt a nevet viseli a Ludlamshöhleiben: «der Höhlenzote» «Professor der Frivolitätswissenschaft!» Irodalmi munkásságát is ez a frivolitás jellemzi. Összesen 199 színdarabot írt és ezek közül csak — 10 eredeti. Ezt be is vallja. De novelláinál már elhallgatja a — kölcsönzéseket. Bindtner szerint nemcsak a francziákat lopta meg, hanem egy alkalommal még nagy földjét — Grillparzer is. Minő két egymással homlokellenesen álló típus Grillparzer és Castelli! Amaz a túró érdem, örökös küzdelemben az igazi érvényesüléssel, ki anyagi gondokkal terhesen éli le napjait; emez az érdemetlen mindennapiasság, a ki üzletileg kitünően sikerülő Almanach-vállalataival gondtalanul éri el 81-ik életévét 1862-ben, miután nagynénjei révén szép örökséghez is jutott. És éppen ezért

Austria (helyesebben: Bécs) közéletéről csak akkor kapunk igazi és teljes képet, ha e két férfi emlékiratait egymással szembeállítva tanulmányozzuk. Grillparzer az élet oldalújtjaira szorult idealista, a nagy költő, telve elégedetlenséggel, gúnnyal, keserű lemondással, míg Castelli az élet zajos országútján haladó boldog Phaeák, a tömeg kedvence, a kiről Seidlitz már 1836-ban azt írta, hogy egyik képviselője a — «Backhändel-Poesie»-nek!

Emlékiratait érdemes elolvasni, bár nem egy fejezete fázatosan hosszadalmas. Bindtner tanulságos jegyzetekkel segíti elő a kortörténeti vonatkozások megértését. Ha az «Einleitung»-ban, (melyben inkább csak a mások véleményeit állítja össze Castellira vonatkozólag) Castelli-életrajzot adott volna, úgy az emlékirat sokszor kuszált egymásutánját is könnyebb volna megérteni. Nagyobb baj, hogy pl. Castelli 199 drámájának összeállítására még kísérletet sem tesz, pedig ez a további kutatás szempontjaiból sokat levon a kiadás értékéből. Azt is figyelmen kívül hagyja, hogy minő teret foglalnak el Castelli darabjai a németországi színpadokon.

Castellit a magyar színpad is jól ismerte. Legnépszerűbb drámái közül való: A *genfi árva*, de adják *Gabriellát* is, továbbá a *Király és bolond*, a *Péter és Pál* cz. drámáit, nem is beszélve arról, hogy a Weigl-től megzenésített *Helvetziai háznép* (Die Schweizer-Familie) a magyar színpad legkedvesebb darabjává vált Dériné énekes és játékos művésze révén.

De nem akarunk igazságtalanok lenni Castellivel szemben. Legnagyobb érdeme, hogy ő kezdeményezője az osztrák dialektusköltészetnek és az ú. n. «Wiener Lokalskizze»-nek. Ő korának inkább neveltje, mintsem irányítója. Emlékirataiból a jólét megelégedett embere beszél hozzánk és ép ezért becses abban mindaz, a mit elmond és az is, a mit — elhallgat. Dicsérőleg mondják róla, hogy minden frivolitása daczára nagyon jószívű ember volt. Sok könnyet száritott föl, szívesen segített minden hozzáfordulón. Azonfelül az állatvédő egyesület megeremtője is ő volt. Szenvedélyes gyűjtő is már kora gyermekségétől kezdve, mint azt maga is elmondja (I. 36. és köv.). Midőn meghalt, többrendbeli gyűjteményét vásárolta meg a k. k. Hofbibliothek. Így 12000 db drámát 6000 kötetben; ezekre menő rajzot színészekről és a színlapok egész garmadáját 1600-tól kezdve, továbbá 1800 darab — tubákos pikszist. Ez az utóbbi adat juttatja eszünkbe, hogy azt a kort, melyben Castelli oly kiválóan tudott érvényesülni igazában a — tubákos pikszisek korának lehetne nevezni. A tubákos pikszis a kedélyesség kifejezője. Minden valamire való ember hordott akkor egyet a zsebében. Castelli apja minden reggel pontosan kiméri az egész napra való adagot és ha azt a vendégek elfogyasztják — világért se nyulna egy szippantás kedvéért a nagy dohánytartóba. Castelli egyik tanára szenvedélyes tubákoló. Minden szippantáshoz éppen egy negyedóra kell s alig kerül le az utolsó porszem a hüvelykujjáról — a játékot előlről kezdi. Maga Castelli panaszkodik (az 1848 körüli korról írva II. k. 250. l.), hogy divatját múlván a tubák, a dohányzáshoz szokott férfiak társaságában megszűnt a társalgás. A nők megszöknek a dohányfüst elől s így a férfiak a koresmákba szorulnak.

Castelli gyűjtője a tubákos piksziseknek s egyik fő képviselője

ennek a tubákos-pikszises kedélyességnek. Midőn tehát emlékiratait olvasni készülünk, ne várjunk olyan tartalmasságot és mélységet, mint a Grillparzeréitól. Minden fejezet elolvasása alatt gondoljuk magunk előtt a kedélyes, de sekélyes; a bőbeszédű, de nem tartalmas; a mulattató, de nem értékes Castellit, kezében a tubákos pikszissel, a ki unalmunkat ezzel az udvariaskodó közbeszólással igyekszik előzni: «Gefällig eine Prise?»

Egyik hálás keresztfia azt írta Castellinek Amerikából, hogy műveinek olvasása «szellemi gyógyszerként» hat rá. Mi úgy találjuk, hogy Castelli emlékiratai éppenséggel nem teszik az idegenre ezt a gyógyító hatást. Közelebb éri az igazságot az a «beschaulich Reisender», a ki már 1838-ban ezeket írta Castelliről: «Herz, Tiefe, Geist und Begeisterung wird man nirgends bei Castelli finden. Aber er hat den besten Willen und dient keinen politischen Tendenzen, was insofern schon viel, als Castelli Beamter ist, und man gerne alles benützt, was sich einen volkstümlichen Anstrich geben kann, um edlere Bestrebungen in den Kot zu ziehen.»

Castelli emlékirataiban is megmaradt a réginek. Meleg színek nélküli, pártállástól tartózkodó, indifferens elbeszélő. De mint ilyen, legtipikusabb alakja korának és mint ilyent a magyar irodalomtörténet írója se hagyhatja — okulás érdekében — elolvasatlanul.

(Budapest.)

BAYER JÓZSEF.

Émile Thomas: Pétrone. L'envers de la société romaine. Troisième édition, revue et considérablement augmenté. Paris, (Fontemoing), 1912. 8-r. XVIII + 260 l. Ára 5 fr.

Egy és ugyanazon évben, 1892-ben két kitűnő francia Petronius-monográfia hagyta el a sajtót: *Collignoné* és a *Thomasé*. Collignonnak fényes erudícióval megírt munkája (Étude sur Pétrone...) valamint Petroniusnak a görög regényhez, a középkornak és Franciaországnak Petroniusához való viszonyát tárgyaló pompás könyvei ma is büszkeségei a francia philologiai irodalomnak, — s bár alapvető munkák — vagy talán éppen ezért — sohasem lettek olyan népszerűek, mint Thomas lillei egyetemi tanárnak könnyed és vonzó hangon megírt „Petronius”-a, mely a múlt év folyamán már a harmadik kiadás értékjelző határkövéhez ért el.

Petroniusról monográfiát írni nem könnyű feladat és egyáltalán ilyesmire csak *Buecheler* nagy kiadása óta (1862.) lehet gondolni. Addig nem volt megbízható szöveg, úgyszólván darabokra szagatva hevert a Petronius-hagyomány; ennek rendszerezése, az első elfogadható P.-szöveg megállapítása Buecheler elévülhetetlen érdeme, ki a palaeographiai és coniecturalis szövegkritika ragyogó fegyverzetében győzte le a rendkívül romlott hagyomány okozta óriási nehézségeket. Sok lectiója elévült ma már, az újabb vulgáris latin nyelvi kutatások sok új, előtte még ismeretlen szempontot és segédeszközt hoztak napfényre, Friedländer, Heraeus, Löfstedt és legújában a berlini Thomas szerencsés kézzel dolgoztak a satiricon szövegének javításán, de Buecheler alapvető munkássága még hosszú időkre kiindulópontja marad a P.-kritikának.

Másik nehézség, mely egy P. monographia megírása elé gördül, a P. forrásaira s különösen a satiriconnak a görög regényhez való viszonyára vonatkozó kutatások eredménytelensége, vagy inkább befejezetlensége. Legújabbban Rosenblüth okos dolgozata (Beiträge zur Quellenkunde von Petrons Satiren, Berlin, 1909.) hozott figyelemreméltó új szempontokat s most már remélhető, hogy ezek alapján s Rohde, Ribbeck, Hirzel, Schmidt W. és Bürger, főképp pedig Heinze kutatásainak figyelembevételével végre e kérdésben is jutunk valami kézzelfogható eredményhez.

Sajátságos, hogy míg a részletkutatások terén a németek fölényesen vezetnek, addig az eddig megjelent mindkét Petronius-monografia francia tudástól származik. Szinte érthető ez a dolog; mert a P.-ra és munkájára vonatkozó pozitív adatok gyér volta miatt ilyen monografia fő tárgyául inkább a beható esztétikai elemzés kináozik, ez pedig — szinte természetesen — francia író tollára való.

Thomas főerőssége éppen az esztétikai elemzés. Tudományos, vitás kérdésekben nem is akar eredményeket elérni; inkább csak érinti ezeket. De még ez az eljárása is nagyon helyes, mert egységes képet kapunk a P.-ra és munkájára vonatkozó vitás kérdésekről, ügyes tájékoztatást P. metrikus clausuláiról, kéziratairól, forrásairól, rövid összefoglalást P. és a görög regény viszonyáról s az újabb P.-irodalomról. Önálló véleményt nem mond, de az eredményeket megbízhatóan ismerteti s a „Quo vadis“ Petroniusának vizsgálatával mintegy átkapcsolja az írók korunkba, érzékelteti annak soha el nem múló hatását a regényirodalomra. E folytonosságnak hangoztatása egyébként erősen jellemző a francia P.-kutatókra, kik Collignonnal élükön mintegy szervesen akarják Petroniust a modern szellemi fejlődés vonalába bekapcsolni (Pétrone au moyen âge et dans la littérature française, Paris, 1893. és Pétrone en France, Paris, 1905.), annak az igen erős áramlatnak hatása alatt, mely a trau kézirat felfedezése s Petroniusnak XVII. századbéli nagy népszerűsége óta benne (különösen pedig a satiriconnak Massiliával való kapcsolata miatt) a gall esprit ideális megtestestítőjét látja.

A munka gerincze mégis az esztétikai és kultúrtörténeti elemzés. Thomas az első, ki kellő módon elemzi a satiricon költői részleteit s kutatja benne a rhetorikai elemeket, — felvetve a kérdést: mennyiben P. véleménye az ezekre vonatkozó sok kijelentés s mennyiben a szereplők egyéni — jellemüknek megfelelő — nézete? Azt hiszem, hogy a „bellum civile“ (sat. 119. s k.) paródia-jellegét helytelenül hangsúlyozza; Eumolpos, ki ezt a költeményt recitálja, kétségtelenül a Pharsalia kritikáját adja megelőző (c. 118.) fejtegetésiben, de ép e theória alapján biztos, hogy a költemény inkább iskolai példája akar lenni annak, hogy hogyan kellett volna Lucanusnak a témát feldolgoznia, — mint a satiricon paródiája. Mert ez utóbbi esetben követnie kellett volna a Pharsalia menetét, míg Eumolpos költeménye mellőzi mindazt, a mit a megelőző elmélet Lucanusnak hibául felró s híven követi ez elmélet utasításait. Ezek az utasítások konzervatív irányúak, figyelmeztetnek a régi nagy költők példájára, a költői alkotás isteni voltára, a költői nyelv emelkedettségére, — úgy, hogy szinte polemiaként hangzanak a forradalmár Lucanus új irányja ellen. Éppen ezért a magam részéről azt hiszem, hogy a 118.

fej. elméleti fejtegetései P. egyéni nézeteit tolmácsolják s mint ilyenek, becses adalékok Petronius esztétikájához. Az apróbb költői részletek elemzése azonban határozottan sikerült.

Legsikerültebb fejezetei a könyvnek azok, melyekben a szereplő személyeket vizsgálja és felfedezi bennük a Nero-korabeli római társadalomnak egy egy típusát. Itt bőséges forrásul kínálkozik a „cena” és ennek változatos eseményei. Thomas mindenütt meglátja a jellemzőt, a tipikust és e zavaros társaság lelki világát, foglalkozásait, társalgását, nyilvános és magánéletét oly megkapó és mozgalmos képen mutatja be, mely még Friedlaender nagyszerű rajzai (Sittengeschichte Roms) után is igaz élvezettel olvasható. Ép ily megbízható, és — a nélkül, hogy apró részletkérdésekkel bajlódnék — teljes, híven tájékoztató az a finom elemzése is, melylyel Petronius stílusát magyarázza.

(Késmárk.)

RÉVAY JÓZSEF.

Hermann Suchier und Adolf Birch-Hirschfeld: Geschichte der französischen Literatur. 2. neubearbeitete und vermehrte Auflage. Leipzig und Wien, 1913. Bibliographisches Institut. 2 kötet. N. 8-r. XI, 333; IX, 511 l. Ára 20 M.

Suchier és Birch-Hirschfeld német nyelvű munkája a francia irodalom történetéről, melynek különösen a középkort tárgyaló első részt osztatlan elismeréssel fogadta a kritika, ez új kiadásban két kötetre elosztva hozza az anyagot. Az első kötet hozza a középkori irodalom történetét, mely Suchier munkája, a második pedig az újkori irodalom történetét s mindkét rész bibliográfiáját Birch-Hirschfeld tollából.

A középkori irodalom története ez új kiadásban alig 12 lappal bővült s általában kevésbé változott. Csupán az «ó-francia népies eposz»-t tárgyaló II. rész beosztása módosult, a mennyiben az általános bevezetés után külön fejezetbe kerültek a különböző ciklusokból összeválogatott «legrégebb fennmaradt chanson de gesteek.» Egészen új e fejezetben az *Isembart* keletkezésére vonatkozó feltevés, továbbá az 1903-ban felfedezett *Chanson de Guilelme*-ről szóló rész. Egyebekben a hősköteményeknek szentelt rész alig változott: itt-ott egy-egy dátum vagy kifejezés módosult csupán Gaston Paris beható kritikája¹⁾ vagy az újabb kutatások hatása alatt. Mindenesetre feltűnő, hogy a chanson de gesteek keletkezését magyarázó újabb elmélet, melyet Bédier és Becker fejtettek ki oly sok érv kíséretében, a legsekélyebb nyomot sem hagyott Suchier munkájában. A 40. lapra pedig változtatás nélkül került az első kiadás azon téves állítása, hogy V. Hugo *Mariage de Roland* és *Aymerillot* cz. költeményeit közvetlenül *Bertrand de Bar* eposzából merítette, noha e nézetet azóta Berret végérvényesen megdöntötte.²⁾

¹⁾ Journal des savants 1901. évf. Ujból kiadva a *Melanges de littérature française* cz. posthumus kötetben.

²⁾ *Le moyen-âge dans la légende des siècles et les sources de Victor Hugo.* Paris. E. n.

A többi rész fontosabb betoldásai a következők: Uj a III. rész I. fejezetében a Fides-legenda provençal feldolgozására vonatkozó fél lap, a melylyel az első kiadás alig két sorban végzett s a *Nobla Leczon* bővebb tartalmi ismertetése a 9. fejezet végén. Az V. részben a Tristan-mondára és Marie de Francera, a VI-ban a Joinvillere és Brunetto Latinire, a VII. részben pedig az Alain Chartier-re, Charles d'Orléans-ra és Villon-ra vonatkozó szakaszok módosultak lényegesebben. De ezen kívül se szeri se száma a kisebb pótlásoknak, hibaigazításoknak, a mind a folyton előrehaladó részletkutatás pontos szemmel tartásáról tanuskodik.

Illusztrativ szempontból az első kötet szintén módosult némileg. A régi képek sora nyolcz rajzzal. köztük egy színes melléklettel bővült, míg három régi szövegkép elmaradt. Ez utóbbiak sorában van a Marbod Lapidaire-jéből, mint a legrégebb Franciaországban írt francia nyelvű kódexből közölt rész, a melyről Gaston Paris mutatta ki említett bírálatában. Paul Meyer véleményére támaszkodva, pontos olasz munka a XIII. sz. ból.

Sokkal inkább módosult, már a tárgy természeténél fogva is, az újkori rész, mely a második kiadásban 68 lappal több, mint az elsőben. Beosztása lényegileg itt sem változott, csupán az utolsó, «Das zweite Kaiserreich und die dritte Republik, 1850—1890» cz. részből lett kettő, a melyek elseje az 1885. évig terjed, míg a második a V. Hugo halála utáni negyed századot öleli fel és szinte a legújabb jelenségekre is kiterjeszkedik. Ekként az egész újkori irodalma 12 részre oszlik, melyek túlnyomó többsége átlag 3 lappal bővebb mint volt az első kiadás. Leginkább természetesen azok a részek bővültek, illetve módosultak, a melyek területén nagyobb tevékenységet fejtett ki az utolsó évtizedben az irodalomtörténeti kutatás.

Igy alig van jelentősebb írója a XVI. századnak, a kinek jellemzése vagy életrajzi vázlata többé kevésbé ne módosult volna. Legtöbbet változtak a Rabelaisnek és Montaignenek szentelt szakaszok, a mi csak természetes. ha figyelembe vesszük, hogy a mű első kiadása óta jelentek meg Rabelais és Montaigne pompás kritikái kiadásai, amaz Lefranc, emez Strewski gondozásában, indult meg a kizárólag Rabelaisnek szentelt *Revue des études Rabelaisiennes* cz. folyóirat s azóta látott napvilágot Pierre Villeynek Montaignere vonatkozó forrástanulmánya.

A XVII. századnak szentelt fejezetekben főleg az Académie française jellemzése módosult, Gaston Boissier nyomán, ezután a Molière *Tartuféjének* szentelt szakasz, melynek vallástörténeti vonatkozásait Allier (1902) kutatásai egészen új világításba helyezték. Meglehetősen bővült, kivált életrajzi tekintetben, a Cyrano de Bergeracra vonatkozó részlet, a kit Rostand színpadri sikere az irodalomtörténeti kutatások homlokterébe állított. Igaztalan kihagyást pótolott szerző, a mikor bevette munkájába Maintenon asszony leveleinek s Massillon szentbeszédeinek a méltatását, a melyekről az első kiadásban — szinte hihetetlenül hangzik, de úgy van — teljesen megfeledezett.

Aránylag keveset módosult a XVIII. század tárgyalása, jelül annak, hogy a felvilágosodás irodalmának a kutatása az utóbbi években kissé háttérbe szorult. Az e téren jelentkező újabb eredmények

azonban szintén gondosan felhasználhattak; példa reá a Diderot esztetikájáról szóló néhány sor, melyben Brunschwiegnak Dubos abbéra vonatkozó korszakos kutatásai teljesen érvényre jutottak.

A XIX. sz. első felének írói közül a Chateaubriand, Lamartine, Vigny, Musset, Hugo, Sainte Beuve és Stendhal életének és munkásságának szentelt részletek változtak a legtöbbet s csakugyan az írók életére, forrásaira s hatására vonatkozólag egész sereg könyv és tanulmány jelent meg a legutolsó évtizedben. Egyik másik író megítélése és értékelése az új kiadásban homlokegyenest ellenkezik az első kiadással. Így pl. Nodier novelláiban, melyeket előbb a régi hagyományok folytatóinak vett, most új irányok csiráját látja — kétségkívül Salomon, Séché és mások újabb kutatásai nyomán.

Ez az eljárás mind gyakoribb lesz, minél inkább közeledünk a jelenkorhoz. Sok olyan irodalmi jelenség, a melyet az első kiadásban még a kortárs szemüvegén át látott, azóta történeti perspektívába tolódott s igazságosabb, kevésbé elfogult megítélésben részesült. Legyen elég e tekintetben Ohnetre utalnom, akinek még csak a neve sem szerepelt az első kiadásban — hihetőleg France és Lemaître megsemmisítő kritikáinak a hatása alatt — s íme ezúttal már nem csak írásban, de képben is szerepel.

Szinte teljesen új az utolsó negyzed század története. Van ugyan e korszak írói közt nem egy, mely már az első kiadásban is feltűnt, de a róluk szóló méltatás a legtöbbször gyökeresen megváltozott, részben mivel a még ma is élő írók azóta fejlődtek, részben mivel a közvélemény magatartása velük szemben megváltozott. Birch-Hirschfeld nem tartozik a markáns egyéniségek közé, akik egy Brunetièrre módjára irányítani akarják a közvéleményt, hanem inkább az árral úsznak s híven követik a mások által kijelölt irányt.

A második kötet szintén több illusztrációval bővült, nevezetesen egy nyomdát ábrázoló XVI. sz-i miniatúrával s 20 író arcképevel. Ez utóbbiak közül 14 a jelenkorra esik.

Mindkét kötethez külön név- és tárgymutató készült; ezen kívül a második kötet végén (471—500. l.) Birch-Hirschfeld a vonatkozó szakirodalom legfőbb termékeit összefoglaló bibliografiát is ad s ekként legalább részben beváltotta a munkatársával együttesen már az első kiadás előszavában erre vonatkozólag tett ígérését. Mindenesetre kár, hogy a régibb kor irodalmát nem Suchier állította egybe: így több olyan irodalmi utalás történt, a minek nyoma nem látszik meg a szövegen s ekként könnyen félrevezetheti az olvasót. Egyébként a bibliografia hasznos kalauz a továbbkutatás munkájában, jóllehet hogy pl. az újkorra oly pompás Lanson-féle Manuel mellett szóba sem jöhet.

(Budapest.)

GULYÁS PÁL.

J. H. Scholte: Probleme der Grimmlshausenforschung. I.
Groningen, J. B. Wolter. 1912. 8-r. 256 l.

A XVII. század német regényirodalma, mely Cholevius bő tartalmi analízisei s Bobertag töredékben maradt kétkötetes munkája

óta eltolódott a philológiai érdeklődés középpontjából, újabban ismét előtérbe nyomult. Happel (Schuhwirth, 1908), Bohse (Schuberth, 1911), Zesen (Körnchen, 1912) a német robinzonád (Kippenberg, 1892, Ulrich, 1898), a kalandos regény (Mildebrath, 1907) s a novela picaresca német családja (Rausse, 1908) gyors egymásutánban alapos méltatókra talált. E philológiai föllendülésben jelentőségéhez képest Grimmelshausen centrális helyet foglal el. Az eddigi kutatással szemben, mely inkább csak Echtermeyer és Passow adatainak a regisztrálására, szövegkiadásra és magyarázatra szorítkozott (Kurz, Tittmann, Bobertag, Kögel), az újabb vizsgálódások részben az író életét szorították pontos adatok közé (Duncker, Ruppert, Könnecke, Overmann, Dieffenbacher), részben kétségtelenné tették, hogy a Simpliciusimusnak fantasztikusan túlbecsült autobiografiai értéke csekély, s élményszerűsége irodalmi és történeti forrásokból táplálkozik (Birlinger, Bolte, Amersbach, R. v. Payer, Meissner, v. Bloedau, Bechtold).¹⁾

Scholte problémái a Grimmelshausen-bibliografia és biografia határkérdései. Kiindulópontul a Grimmelshausen halála után 1684-ben, Nürnbergben megjelent első teljes kiadást választja, könyvről-könyvre haladva pontos bibliografiai és tipografiai leírását adja s helyreigazítja a régebbi leírások és ismertetések megtevésztő pontatlanságait. A kiadó a *Simplicissimus* 1671-iki kiadását tartja szem előtt (Ausg. letzter Hand), esetlen rímes sorokba szorítja a fejezetek tartalmát, magyarázó jegyzetekkel és elmés tanulságokkal tölti meg a szöveget, s egész eljárása világosan mutatja, hogyan tükröződik Grimmelshausen egy XVII. századi képzett, de egyébként szűk látókörű, filiszterlelkű olvasó felfogásában. Csak az ilyen függelékektől és torzításoktól megtisztított szöveg lehet tárgya módszeres philológiai kutatásnak. Szigorú kritikában részesül a kiadó *Vor-Erinnerung* ja is, melyből Passow adatainak bő kiaknázásával a Grimmelshausen-philológia romantikus életrajzot konstruált, pedig a kiadónak a *Simplicissimus* írójával való személyes és közvetlen kapcsolata, Grimmelshausen tudományos művészete, nemesi rangra való emelése, a harminczéves háborúban való kalandorkodása mind csak a bevezetés és a rencheni egyházi könyvek bejegyzéseinek félreértésén alapuló feltéves és tudatos fikció. Grimmelshausen nemesi családból származik (v. ö. Duncker, Zschr. f. d. Alt. XXVI. 287), korán kapcsolatba kerül az előkelő Schauenburg családdal, 1643 körül már katonai titkárja H. R. von Schauenburg offenburgi parancsnoknak, s ő szerkeszti és írja a Miksa hajor választófejedelemhez küldött hadijelentéseket, 1650 körül az Oberkirch mellett fekvő Gaisbachba követi urát mint kasznár, 1667-ben pedig mint rencheni «Schuldtheiss» a strassburgi püspök szolgálatába lép. A karlsruhei s gaisbachi archivumokban levő számadások, jelentések s egyéb hivatalos írományok lelkiismeretes pedáns hivatalnoknak mutatják őt, kiben sokáig csak viharvert kopott kalandort láttak s kit túlzó romantikus kedvvel azonosítottak regénye Simpliciusával.

¹⁾ Bechtold összefoglaló forrástanulmányát kiegészíti az *Euphorion*-ban legközelebb megjelenő kisebb közleményem.

Scholte a kiadásban foglalt művekre vonatkozólag revízió alá veszi s esetről-esetre életrajzi vonatkozások, lokális adatok és belső okok alapján eldönti az eddig inkább csak feltett, mint bebizonyított szerzőség kérdését. A simpliciusi könyvek álnevűségét úgy magyarázza hogy ez alapján véve nem egyéb, mint a kor szójátékos divatjának tett engedmény, hiszen az anagrammok átlátszósága s az életrajzi célzások amúgysem hagyhatták kétségben az olvasót az író igazi neve felől. Itt azonban valószínűbb a régebbi fölfogás, mely szerint Grimmelshausen az álnevűséggel népies műveihez való tartozását akarta leplezni. Az anagrammok átlátszósága ellen szól az az egyszerű körülmény is, hogy csaknem kétszáz év kellett a megfejtesükhöz. Ha divatos szójátékról egyáltalán szó lehetne, akkor első sorban a Grimmelshausen teljes nevét viselő heroikus *Dietwald u. Amelinde-re*, a *Proxi-mus und Limpidára* vagy a *Josephre* kellene gondolnunk. Fontosabb az a megállapítása, hogy a *Courasche* keletkezése időrendjében megelőzi a *Spriginsfeldet*.

A Grimmelshausennek tulajdonított munkák közül a *Simplicii Angeregte Ursachen, Warum Er nicht Catholisch werden könne?* című beszélgetés nem tőle való, hanem a költő és polemikus Johann Scheffler (Angelus Silesius) híres *Ecclesiologiájából* (1677) került át a kiadásba, míg egy másik, a vörös szakált dicséző *Manifesta Wider diejenige, Welche aus sonderbarer Missgunst und Bosheit die roth- und güldene Bärte verschimpffen und verfolgen* valószínűleg csak reklámul viseli címlapján a simpliciusi nevet. Az *Ewigwährender Calender* s a *Simplicissimushoz* függesztett «Continuatiok» analízise új eredményt nem hoz ugyan, de szerencsésen utal Grimmelshausennek a teljes kiadás keretén kívül eső irodalmi munkásságára. S így Scholte könyve, ha nem oldja is meg teljesen a Grimmelshausen-problémákat, előkészíti legalább végleges megoldásukat.

(Temesvár.)

TROSTLER JÓZSEF.

Engelbert Drerup: Das fünfte Buch der Ilias. Grundlagen einer homerischen Poetik. Paderborn 1913, (Schöningh), 8.-r. VIII+451. l. Ára 7-40 M.

E közlöny olvasóinak az 1905. évf. 343—6. lapjain avatottan mutatta be Hornyánszky Gyula szerző ama régebbi művét (*Homer, Die Anfänge der hellenischen Kultur*, 1903. 145 l.; olasz kiadása — Omero címen — több tekintetben gazdagodva 1910-ben, 292 lapon, jelent meg), melyet ma jelen könyve előmunkálatának tekint és tekinthetünk. Viszont e mű tárgya és nagyjában céljai is *Lillge* könyvével azonosak, mint ezt már erről írott ismertetésünkben (EPH. 1913. 618—620) előre is jeleztük. Azonban a müncheni tanár ezúttal mind régebbi művénel, mind *Lillge* kísérleténél jelentősebb alkotással lépett a Homeros kutatás nyilvánossága elé.

Leszámítva a bevezetést, — mely különösen e kutatás utolsó fejlődési fokait jellemzi és a költő helyes felfogásának némely divatos, e lapokon már ismételt ismertetett elveit adja, — két főrésze van könyvének. Az első és nagyobb (76—346) az *E'* részletes elem-

zése, a második (Rückblick und Ausblick címen, 347—420) az eredmények összefoglalása és az elvek megállapítása.¹⁾

Minthogy könyvünkkel a *Διομήδους ἀρσεία* másodszer részeseül oly feldolgozásban, mely egy rhapsodiát a pozitív, egy költőt megillető esztétika szemüvegén és az egészre való tanúságok nyérése végett vizsgál, e kísérletek összevágó eredményeitől első sorban e vizsgálati mód teljes hitelességét kellene igazolva látnunk. De eltekintve a végső egyezéstől, hogy t. i. az *E* magában zárt és szavalható rhapsodia, mely azonban az epeoa részeül és épen mai helyére alkotódott,²⁾ (a mit persze már mások is vallottak.) az elemzés egyes eredményei távolról sem vágnak össze. Ugyanis még azt is leszámítva (a mi különben csak örvendetes), hogy Drerup, mint továbbépítő és az új egység tanainak fejlődése hangulatában nekibátorodott utód, sokkal radikálisabb és egységesebb elődénél³⁾, oly esetekben, hol *czélok és elvek szükéghép azonosak: a taglalásban és esztétikai méltatásban*, szóval pozitív élvezésük mikéntjében is, igen jelentős eltérések mutatkoznak, melyek okvetlenül kihívják e módszerrel szemben kétségeinket. Félő t. i. hogy — újabb hozzászólásokkal — az ellenmondások oly aktacsoomója fog felnövekedni, az alapok oly ingadozóvá válnak, a kérdés a nihilizmus oly zsákutczájába kerül, mint a hogy már egyszer a lytikusok szubjektív önkényének eltérő eredményei példázták ezt a Homeros kérdés történetében.⁴⁾ Pedig *e vizsgálási mód igazság-*

¹⁾ Egy függelék (421—35) az Ilias és Odysseia rhapsodiáival foglalkozik. Ez e szük keretekben már azért sem igényel közelebbi figyelmet, mert a C. Rotheval együtt kidolgozott tervezet eredetileg csak vázlat Drerup, ill. Rothe egy-egy megjelenendő művéhez. (Die Rhapsodien der Ilias, ill. Die Odyssee als Dichtung. Utóbbi közben már meg is jelent Schönighnénél, 1914.)

²⁾ Az *egész költemény* létrejöttének hevenyészett próbáját 391 s. k. lk. adja — az ismétlődő versek (386—392) és — bizonyos ujsággal — a mellékalakok jellegzetesen beszélő neveinek találkozására, mint szorosabb összefüggést (associatio!) jelentő kriteriumok, alapján (mely eszközök ily jelentőségét részünkről túlhajtottnak itéljük); és bizonyos ügyeskedéssel e két tényező alapján nagyjában azonos eredményekhez is jut. Természetesen két rhapsodia közelebbi összetartozása úgy volna értendő, hogy *egy* kölönk agyában a két részlet kidolgozása hasonló időben történt.

³⁾ Lillgét illető hibáztatásunkat l. i. h. 619 l.

⁴⁾ Természetesen jogos ellenvetés, hogy Lillge helyes elvek mellett is tévedhetett vagy elnézhetett valamit, a mit Drerup méltán és szükségkép javít ki — a nélkül, hogy ez viták további tárgyát tehetné. De hát mi biztosítja Drerup szubjektivitásának tárgyilagosságát? Hiszen egy-egy kedvelt gondolatnak, pl. a groteszk ellentét elvének túlzása nem egyszer veszi el helyesen látásának képességét és nem hajló tényeket tör elve bevitt felfogásához. Ilyen pl. az, hogy a *αἱ δὲ βίτην τρήρωσι πελειάων ἰθυμᾶθ' ὀμοῖα* stb. hasonlatot (778.9. sor) *elemenül ható* ellentétként érezi, mikor Here *Στέντορι εἰσαμένῃ* (785) az *αἰδῶς Ἄργείοι, κάκ' ἐλέγχεα*-t (787) kiáltja oda az előbb (782) oroszlanokhoz hasonlított argosiaknak: «diese löwenmutigen Männer werden — von Here — der furchtsamen, trippelnden Taube als feige Memmen beschimpft». Pedig itt első sorban, a költőnél és az argosiaknak nem a «galamb» Here kiált, hanem Stentor (a ki mellékesen — bár nem kis zavart és ellentmondást okozván — szintén burleszk alakká kényszeredik, 302.3., és így a személye keltette hangulattal csodá-

része feltétlen méltánylást érdemel és sajnosan múltnek a módszeren, ha ez, akárcsak ideiglenesen is, részlyeztetve volna.

A pozitív esztétika helyesen jött rá, hogy Homeroszt úgy kell élvezni, mint bármily más költőt, de első hevében feledni látszik, hogy — csak úgy. Művészi alkotást kiizzadt geometrikus rendszerbe szorítani (a minőt, 3 főrészével à 3, 2, 3 felvonás és minden felvonás à 3 jelenet, Drerup komponál és a milyen — egy részletkérdésben — pl. a hasonlatok elhelyezkedését illető előírásai is), ép mikor egy költő költővoltát igyekszünk bizonyítani. — ezt csakúgy kikérné magának minden igaz, élő költő, mint azt, hogy gyakorlatunk mindenik sorához lapokra menő kommentárt mutasson elengedhetetlennek, mely részletesen előírja nekem, hogy minden szót hogyan értek «helyesen». Homeros mentorának tehát lelketlen schematizálás, nyúlós paraphrasis (75) és szájbarágás helyett, csak — a nem nyilvánosan végzett részletmunka után — kétségtelemeként leszűrt költői elveket és törvényeket kellene Homeros olvasója elé tárnia, hogy ezek mentén maga alkothasson magának kétségkívül összhangzatosabb, megértettebb képet, mint a minőt a kimagyarázgatás legjobb esetben is eredményezhet. És ez abszolút költői igényt senki feltűnőbben nem hanyagolhatja el, mint ép a költő Drerup.¹⁾ Ez a kifogás azonban természetesen nem érinti a második részt, sőt ép csak fontosságát húzza alá. Itt csak az a kérdés, melyek azon elvek és törvények, melyeket Drerup ilyenekül rendszerez és helyesek-e azok vagy nem.

A háromtagú szerkesztés, a fokozás, ellentét²⁾ és szimmetria elvei³⁾ helyesen meglátott, de nem új felfedezései Drerupnak és nem is túlságosan egyéni sajátjai költőnknek. Viszont leghatározottabban helytelenítjük azt a kétes értékű árnyalatot, mely Drerup gyakorlatában — a szóval kifejezett óvatosság ellenére is — a *σχῆμα σωπήσεως*-t jelenti.

Mert ha pl. Aphrodite E-beli különös helyzetét magyarázandó *κατὰ τὸ σωπώμενον* theologikus spekulációkat tulajdonít Homerosnak, melyek szerint a halandó Anchisesszel való egyesülésében Aphrodite elvesztette isteni erejét és csak mint földi anya állhat fia oldala mellett (156/7), a *μιασμα*-hit ilyen árnyalatának imputálásával oly vonással hamisítja meg Homeroszt, melynek nála semmi nyoma, sőt melynek hiányzása éppen az ő babonáktól tisztúlt felfogására (A. Lang!) oly jellemző.⁴⁾ Szükségkép nem lehet kielégítő az állandó

latos jól — rontja a költő komoly céljának hatását, mely a cselekmény továbbviteléhez és a szerkezet szimmetriájához képest első sorban az, hogy Here kemény és hatékony szóval felbiztassa az argosiakat, 306/7.). Azonban elfogultsága, másodsor, azt is átnézi Drerup, hogy a galamb-hasonlat csak a lépkedés (ἰμας!) milyenségére vonatkozott, (mint Ameis-Hentze⁶⁾ ad locum, Lillge 38. l. is érteni látszanak), a mivel azután a homerosi hasonlat egy alapvető elvét ignorálja; stb.

¹⁾ Versköete *Welt und Leben* (Kempton 1902), egy regénye *Der Präpstinghof* (Paderborn, 1907) czímen jelent meg.

²⁾ Gyakran erőltetett keresésére a 369 l. is jellemző példát szolgáltat (a 348. és 306. versek közt az *εἶω* ige közössége okán!)

³⁾ Elméletüket l. különösen 360 kk. lk., de a II. regiszterben is (Poetische Technik) az egyes címzők alatt.

⁴⁾ Ugyane szennyeződési hit, ugyanily úton szolgál nála Ares leve-

soroknak, a hagyományosság e legkiáltóbb és legkényelmetlenebb tanúságainak, oly magyarázatása se, mely *ilyen* voltukát a «grösste formelle Unbehilflichkeit» czimkéje alatt elbeszélgeti, ill. egyoldalú felfogása értelmében, -- mely a legutóbb Müldertől kifejezetnek¹⁾ tagadása -- elbeszélgetni kényszerül (l. regiszter s. v. Formelverse) és a hasonló természetű állandó jelzők számát úgy igyekszik csökkenteni, hogy helyenként különös, irónikus-parodikus, mintegy idézőjeles, használatukat akarja velünk elhíttetni (319, 337 stb.), a mi érzésünk szerint kiáltó anachronizmus.

E ponton azonban Drerup Homerost-látásának legegységibb és leglényegesebb jellemvonása elé állíttattunk. Szerzőt az *E* szerkezeti szabályosságának hajszolása odáig viszi, hogy e rhapsodia istenjeleteiben a heroikus harci leírások komikus æquivalenseit lássa. A mint Diomedes harci dicsősége egy maga-okozta retardatio után Ares feletti csodás győzelmében éri el tetőpontját, úgy az istenek drámája a komikustól a groteszkig növe egy olympusi csibészjelenetben (Rüpelzene) delel -- szükséges és kielégítő végezetül. (346). És ehhez képest az istenek mind erősen és túlzottan burleszk alakok, néhol nem csekély erőszakkal (mint pl. Dione tudós vénasszony szerepében 18 k. 341 stb.) és rengeteget építve a rhapsodos-előadás megjelenítő (dramatikus) színezésére (Aphrodite sebesülése, Dione). Az *E* ezen tanulságát azután általánosítja az Iliasra vonatkozólag, a hol «durchgehends die Götterszenen -- als komische Kontrasthandlungen zu den heroischen Kampfszenen gedacht sind -- um den blutigen Ernst des Krieges in ein befreiendes Lachen aufzulösen.» (404.) Ez a költői egyéniség a Margites szerzőjéé.

Azokban a költő és hallgatói vallásos dispoziációjának rejtvénye -- ezen istentravesztia lélektani alapjai -- nem a legsimábban képzelhetők el, miután a vallásosságot egy félnél sem lehet, bizonyos joggalanság nélkül, elvitatni. Szatiráról tehát semmiesetre, legfeljebb oly megértett tréfás hangról lehet szó, a mely a középkor végének német misztériumaiban (416 kk., de már W. Nestle *Die Anfänge einer Götterburleske bei H.*, Neue Jahrbücher 1905, 181. l. is) oly jól meghúzódik a vallás gyékényén. Ezt a hangot már most úgy költő, mint hallgatók előtt a szerkezet művészi elvén kívül az tette célirányossá, megértetté és elfogadottá, hogy vele a valóltan istenjeletek jellemzően szubjektív bélyege előtérbe van helyezve és így élénk ellentétével aláhúzza a heroikus cselekvény valószerűségének (objektivitásának) illuzióját. (414/5.) (E mindenesetre imponáló és tetszetősen határozott megoldáshoz Drerupot Käte Friedemann gondolatai²⁾ közelítették.)

Bár ha valakinek, úgy nekünk nem egy megközelíthetetlenül «fenséges» Homeros az ideálunk, nem hallgathatjuk el, hogy e felfogás rengeteg belemagyarázást igényel és még így sem vihető teljes

retésének magyarázatául is. V. ö. még 412, (Thetisről) is. -- A σχῆμα σωπήσεως-szal való visszaélés példái még 264/5 l. (Hektor szótlanságának -- 689. sor -- magyarázata) és 184 l. stb. Elvszerűvé emelve 380 kk.

¹⁾ «Das Bezeichnendste und der Mittelpunkt der homerischen Frage» (Bursians Jahresberichte 1912, 307 l.).

²⁾ *Die Rolle des Erzählers in der Epik*, 1910.

végletességében keresztül. (Thetis említett kivétel, Athene tagadott, de nehezen tartható szabályos eset, melynek még nem egy párja akadna.) Már azt is érintők, hogy a burleszk és komoly ily raffinált egymás mellé helyezését (v. ö. 340 is) csupán a modernség túlságos és végzetes árnyalatának idézésével lehet költői kvalitású Homerosnak tulajdonítani. Végre, harmadszor, nem tudók magyarázni az ebből mit sem észlelő ó-kor teljes hallgatását, sőt merőben más és ezzel ellentétes felfogásra valló, közismert Homeros értékelését sem. (Vagy csak nem köszönheti Homeros félre- vagy meg nem értésnek nagyságát és népszerűségét?! Mert azt, a mit Drerup említ, hogy t. i. az ilyen elfogulatlan vallásos tréfákban a sértést kiélező u. n. kritikus kor, — mely a görögségben a VI. századdal következett el, — oly nyomást tudott volna az egész görögségre gyakorolni, hogy a Homeros-interpretációval egyszerűen elfeledtesse (?) az uralkodó komikumot és csupán a *látszólag* ideális vonásokat hangsúlyoztassa (még pedig mint *valóban* ideálisokat), sőt de hogy nemcsak a, mondjuk, hivatásos magyarázók befolyásolhatósága (?) tegye ezt, hanem pl. egy Platon valláspolitikusoktól aligha befolyásolt meggyőződése is (mikor pedagógiai ellenvetéseit ép a homerosi istenek *erkölcstelenségével* támogatja), hogy — mondom — egy Platon és hozzá hasonlók nyilatkozatai is teljesen ignorálhassák a szinte napjainkig köztudatban élt hallgatag megállapodást és megértést, melyen Homeros költő-egyéni nagysága szükségkép első sorban alapult és ellenkezőleg, egy másféle Homerost tartsanak másféleképen nagy-nak, — credat Judæus Apella.

(Czegléd).

MARÓT KÁROLY.

Hauns Heiss: Balzac. Sein Leben und seine Werke. Heidelberg, Carl Winter. 1913. 8-r. X+328 l.

1913-ban több értékes könyv jelent meg Balzacról: így Keim életrajza (Albert Keim: *Balzac*. Collection: Les Grands Hommes, Lafitte, Paris), Brunetière munkája új olosó kiadásban (Collection Nelson, először 1906) és Brunetière könyvére mérgeshangú válaszul: Faguet *Balzacja* (Grands écrivains français), mely nem más, mint a már 1887-ben kiadott tanulmány (*Dix-neuvième siècle, études littéraires*) bővített kiadása. Faguet sokszor elfogult állításaival foglalkozik Heiss bonni egyetemi tanár műve.

Heiss mindenekelőtt három dolgot állapít meg: 1. Balzac lelkiismeretes munkás volt. 2. Nemcsak alkotásának mennyisége, hanem minősége is impozáns. Csak leveleinek felületes olvasója gondolhatja azt, hogy az irodalmi működése csak eszköz volt a pénzszerezésre. 3. Balzac regényei különféle értékűek. Nagyon jól rajzolja meg Balzac vaskos humorát, kedves önteltségét, dicsekvését, impresszionista természetét, nagy munkabírását, naiv hiszékenységét, zseniális terveit, melyek pénzhányában kudarcot vallottak, babonás miszticizmusát és mindezt életrajzával kapcsolatosan. Majd ifjúkori műveivel, színdarabjaival foglalkozik és áttér a *Contes Drôlatiques* jellemzésére. Ez Heiss könyvének legértékesebb fejezete. A *Contes Drôlatiques*-t sajnálatos eltévelyedésnek tartották Balzac eddigi életrajzírói. Heiss

szerint ezek művészi szempontból Balzac legtökéletesebb alkotásai. Bennök nyilvánul meg Balzac igazi természete. A *Contes Drôlatiques* menekülés az unalmas jelenből a tarka múltba, a mikor az emberek még nevetni és mulatni tudtak. Ez a könyve valóságos irodalmi farsang Rabelais idejéből, humora durva, de egészséges. Nem erkölcs-telen, mert a nevetés mindig erkölcsös. Heiss szerint a *Comédie Humaine* sötét képe az emberiségnek, mert Balzac pesszimista módon világítja meg az emberi lét állati oldalait. Itt pedig nevetéssel, pajkos, bájos, néha vaskos humorral aranyozza be az élet minden jelenségét.

A III—VII. fejezetben a *Comédie Humaine*t tárgyalja. Három nagy regényt elemez bővebben: *Eugénie Grandet*-t, *Le Père Goriot*-t és *La Cousine Bette*-t. *Eugénie Grandet* Balzac legtökéletesebb regénye, nincsenek benne regényes elemek, sem az olvasót annyira bosszantó melodramatikus meglepetések és romantikus ömlengések. *Le Père Goriot* nagyobb hatást vált ki, mint az előbbi, bár meseszövése nem oly művészi. Goriot apó tragikuma velőtrázó és Heiss szerint felülmúlja Lear király legszebb jeleneteit is. *La Cousine Bette* pedig az a regény, a melyet olyan embernek kell ajánlanunk, a ki csak egyetlen egy könyvből akarja megismerni Balzac tehetségének minden fény- és árnyoldalait. Ez az a regény, melylyel Balzac Suevel akart versenyezni. Nem retten vissza a legrosszabb ponyvaregények valószínűtlen, kiabálós, hatásvadászó fogasaitól sem és mégis pompás realizmus, megfigyelő képesség nyilatkozik meg benne. Anyji plasztikus élethűség van minden alakjában, olyan művészettel van szerkesztve, hogy Balzac nem ponyvaregényt, hanem elsőrangú műremeket alkotott vele, mely magasan áll kortársai (*Monte Christo*, *Les Mystères de Paris*) fölött.

A következő fejezet Balzac világfelfogását taglalja. Balzac a katholicizmust dicsóíti és minden társadalmi betegség hatékony arkánumának tartja, de egész műve inkább azt látszik bizonyítani, hogy a kereszténység is képtelen volt az emberiség szelídítésére, az ösztönök megfékezésére. Szerinte az emberiség élete könyörtelen harc szünet, megállás és kegyelem nélkül. A harc mozgatói az ösztönök, melyek ellen küzdeni lehetetlen. Nagyon szépen fejtegeti Heiss Balzac jellemfestő erejét. Igazolja Taine állítását: az ember járó teorema.

Minden Balzac-regény valódi eseményen alapul, híres monománjai is a valóság után vannak mintázva. A regények forrását igen nehéz megtalálni, mert költőnk felhasznált újságcikkeket, napihíreket, ügyvédi periratokat, közjegyzői okmányokat, levéltárakat. Csak véletlenül találta meg 1911-ben Thouvenin a *Recherche de l'Absolu* forrását egy 1819 ben megjelent újsághírben. Heiss szerint Balzac leírásai is a valóság alapulnak. Mivel nem bízott kitűnő emlékezőtehetségében — megelőzve a Goncourt testvérek naplóját — minden ötletet, adomát, mondást, a mely eszébe jutott feljegyzett, egy nagy könyvbe, melyet éléskamrájának nevezett. Minden műve lelkiismeres adatgyűjtés eredménye. Benyomásait roppant fantáziája mindig átgyúrta és átalakította. Egy odavetett szóból, gesztusból egész tragédiát tudott költeni. Regényeit írva, sirt és nevetett; ha késszúrást írt le, maga is érezte a fájdalmat; hallucinált, regényhőseit élő embereknek tartotta.

Az utolsó fejezetben Heiss összegezi kutatásainak eredményét. Balzac, mint emberteremtő páratlanul áll a francia irodalomban. Goethe és Hugó életműve mellé helyezi a *Comédie Humaine*t, de míg Goethe és Hugó monumentális alkotása egy hosszú emberélet munkája, Balzacnak csak húsz évet adott a sors óriási torzójának megteremtésére.

Heiss munkája minden ízében megbízható és helytálló philológiai apparátus segítségével, lelkiismeretes olvasás alapján készült és ép ezért ajánlatosabb kalauz a Balzac-kutatás útvesztőjében, mint Faguet felületesebb, bár végtelenül szellemes és érdekes tanulmánya, melyet a Balzac-ellen való ellenszenv sugalmazott és melynek éle Brunetiére könyve ellen irányul.

(Győr.)

LÁM FRIGYES.

Ph. Witkop: Die neuere deutsche Lyrik. II. Bd. von Novalis bis Liliencron. Leipzig-Berlin, Teubner. 1913. N. S.-r., 380. l.

A német líra történetének ez a második kötete semmi tekintetben sem marad mögötte a két év előtt megjelent első kötetnek,¹⁾ sőt mintha a szerző hangja itt még öntudatosabb volna. Módszere itt is a régi: az életrajzi adatokat mellékeseknek tekinti s a helyett írói jellemképeket ad. Az életrajzi események közül csak azokra utal, melyek a költő egyéniségének kialakulására döntő befolyással voltak. Mindenütt esztétikai szempontok vezetnek és éles szeme hamar észreveszi azt, ha a csengő, bongó szavak mögött nincs gondolat, valódi érzés. Az ilyen költők jelentősége azután nagyon megcsappan az ő szemében s néhány sorban végez velük. A német szabadságharcz költőivel is ilyen mostohán bánik el, a mi annál feltűnőbb, mert a többi irodalom-történetírók már nemzeti szempontból is dicsőítik és értékesnek tartják e költők működését. Witkop egyedül Eichendorffot tartja közülük értékes költői egyéniségnek és vele behatóan foglalkozik is. Általában az a nézete a szabadságharcz költőiről, hogy itt minden szónál ékebben beszélt a tett. Ezért Arndtnak, Schenken-dornak épen csak néhány költeményét tartja maradandó becűnek, Rückert harcziás szonettjeit pedig Körner egész munkásságával együtt teljesen lekiicsinyli, az utóbbit alig hogy megemlíti.

Külömben nem sokkal jobban jár Chamisso sem, valamint a későbbiek közül Geibel. Az utóbbiról elismeri legalább azt, hogy költői működése komoly törekvést és fejlődést mutat, Chamisso-ról ellenben megállapítja, hogy munkásságából hiányzik a folytonosság, hogy az ötletszerű és alkalomszerű. A milyen éles és kiméletlen a kritikája ezekkel szemben, époly elismerő szeretettel jellemez másokat. A romantikusok közül Novalist, Möriket, Lenaut, Heinet, a későbbiek közül Liliencront pompás, plasztikusan kidomborodó képek alakjában állítja elének. S mindig gyökér, mindegyik eleven, életteljes kép, éles konturokkal megrajzolva. Az utolsó fejezetet Niet-schenek szentelte a szerző és evvel a daczos, örökké vívódó és

¹⁾ Ismertetését l. E. Ph. K. 1913. ápr. sz.

rombolva alkotó szellemóriással zárja le az újabkori lírikusok sorát. Benne látja a szenvedélyekből táplálkozó dionysosi lírának betetőzőjét.

A tartalmas, bár egyik-másik tekintetben egyoldalú és nagyon is subjectív munkát mindenki élvezettel forgathatja és okulást meríthet belőle.

(Késmárk.)

WEISZER RÓBERT.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912 '13.

12. Vári Emil: A mesterkedőkről. (Kisvárdai gimn. ért. 3—41. l.) — Sok jóakarattal, de pongyolán, minden kutatás nélkül, csak a nyomtatásban megjelent források egy részének felhasználásával megírt dolgozat, melynek egyetlen eredeti álláspontja is, hogy az irodalomtörténetírás eddig méltatlanul mellőzte a mesterkedőket. Helytelen. Bizonyítgatni pedig ennek a véleményének igazát sem próbálja meg; egyszerűen néhány dicsérő s még inkább másokat alaptalanul dorongoló mondat kíséretében négy mesterkedő költő alkotásainak gyakran csak másodkézből vett ismertetésére szorítkozik, «mert eddig csakis ezeknek a tanulmányozására volt idő és alkalom.» Befejezésül mégis megállapítja, hogy «ezekben mintegy teljes képet alkothatni a mesterkedők működéséről és műveiről.» Hősei közül Édes Gergelyt becsüli a legtöbbre, Kovács Józsefet alig kevesebbre, Varjas Jánost ellenben, a *Megtért ember éneke* alapján, többre mint Gyöngyössi Jánost, a kinél megemlíti, hogy a leoninus verseket és az alkalmi költést «mindegyiknek felhányják» csak épen Gyöngyössinek nem. (L. erre nézve Toldy 1865. 134. l-tól Pintér 1913. III. 220. l-ig.) A dolgozat általában ismertetésnek gyenge, méltatásnak rossz; arról panaszkodik, hogy a mesterkedőkről szóló irodalom kicsi, de ezt a kicsit sem használja ki. S ha azt írja a szerző, hogy e dolgozatot «jóakarató, de azért minden túlzó elfogultságtól mentes toll készítette», e véleményét meg kell másitanunk: sorai elfogultak s a dolgozatban is csak annyi a dicsérhető, a mennyi a mesterkedők költészetében: a jóakarát.

(Temesvár.)

GÁLOS REZSŐ.

13. Wágner József: Goethe Faustjának zenei hatásairól, különös tekintettel az operára. (Aradi kir. főgymn. 7—66. l.) — Operák és szimfonikus költemények, nyitányok, közzenék, dalok és ballettek akkora tömegére adott ösztönzést zeneszerzőknek a Goethe Faustja, hogy e rendkívüli sugalló hatásával is szinte páratlanul áll a világirodalom nagy művei között. Goethe a tragédiának drámai színpadon való előadásában igen jelentős szerepet szánt a zenének, az instrumentálisnak és vokálisnak egyaránt. Az égben játszó bevezetést és az extatikus végső jelenetet szinte nem is képzelhetjük el halk melodramatikus kíséret nélkül: oly magasságokról és mélységekről van bennök szó, hogy oda a zene segítsége nélkül nem talál

utat a néző lelke. Van az első részben ujjongó és tragikus egyházi ének, borbál, tréfás és melancholikus románcz, fonódal, szerenád és katona-induló. A második rész elmosodó nagy távlataival, színeinek és hangulatainak romantikus gazdagságával inkább zeneszerű hatást tesz, mint plasztikust s közeledik az operához. Megnyitó jelenetében aeolhárfa hangjától kísérvé Ariel énekel a földi tusákban elgyötört Faustnak enyhítő dalt. Helena szerepére pedig, Goethe szava szerint, csak kitünő hangú tragika vállalkozhat. A Faust legelső drámai előadásainak (Berlin 1816, Weimar 1829) egyik főgondja volt a szükséges zeneszámok megszerzése. Az első komponistákban több volt a jóakarát, mint a hivatottság, azután Goethe teljesen közepes muzsikusokat engedett a maga és művei közelébe. Beethoven például nem volt inyére, ellenben a különben emberileg kiváló Zeltert, egy jóra való berlini zeneigazgatót, munkái leghivatottabb megzenésítőjének tekintette.

Wagner József tanulmánya ügyesen választott tárgyat alapos zenei hozzáértéssel s figyelemreméltó irodalomtörténeti tájékozottsággal dolgozza fel. Vidéki középiskoláink értesítőiben, melyek ott helyben bizonyára egy kis kultúreseményt képviselnek, olyan dolgozatot kell programmértékű gyanánt elhelyezni, mely a tanár tudományos erudíciójának is becsületére válik, de ezen kívül számol az érettebb és eszmélkedő diákság igényeivel és a hozzátartozók érdeklődésével. Komoly és pontos tanulmány alapján íródott Wagner értékeze, de csupán az említett szempontból is különös figyelmet és elismerést érdemel. Első fejezete Goethe tragédiájának színpadi zenéjével s ennek kapcsán a különböző színpadokon megkísérelt jelenetkezésével foglalkozik. Ismeri Otto Devrient weimari, L'Arronge berlini, Possart müncheni és Antoine párisi rendezését. De miért feledkezett meg Reinhardról? Holtei értéktelen melodramatikus Faust-darabja helyett szívesen látuk volna Heine Faust-jának megemléztetését, mely egyenesen zenei czélokra, balletnek készült. A második fejezet gondosan összeveti a különböző Faust-operák szövegekonyveit Goethe költeményével s e philologiai munkát kiegészíti, mint az első fejezetben, számos hangjegyminta és motívum közbeiktatásával. Részletesen elemzi Spohr egykor kedvelt operájának (1815) tartalmát, mely a nőcsábító Faust-ról szól. Ismerteti Berlioz drámai legendáját Faust elkárhozásáról (1854.). Ennek lozszebb részeit a negyvenes évek közepén Pesten szerezte Berlioz s éjszaka a belváros utczáin egy törött lámpa világánál vetette papírra. Magában a legendában Faust felkeresi Magyarországot, amit különben a legrégebbi népkönyv is megemlék róla. Érdekes, hogy Berlioz Faustjával körülbelül egyidőben Lenau a világköltészetnek egy másik tragikus vándorát és keresőjét, az örök zsidót is elhozza a magyar pusztára (Ahasver, der ewige Jude). Foglalkozik a dolgozat Gounod világszerte kedvelt *Margit*-jával (1859), mely Carré és Barbier szövegére készült s az olasz Arrigo Boito *Mephistopheles*-vel (1868), mely Helenát is fellépteti s a román országokban kedvelt darab. A Faust-nak német szerzőtől ezideig nincsen sikerült operafeldolgozása s ennek oka az, hogy a németek a Goethe iránti tiszteletből ragaszkodnak az egész tragédia egy végben való megzenésítéséhez. E feladatot trilogiánál szűkebb keretben aligha lehet megoldani, már pedig trilogiához nem akad mindennap tehetség. Zöllner

Wagner-stílusú Faust-operája (1887) szerzőnk szerint nehézkes Brüggemann Puccini-nak ajánlott trilogiájából, melynek eddig egy töredéke jelent meg 700 oldalon zongorakivonatban, aligha lesz sikerült alkotás. A harmadik fejezet végül a Faust által inspirált program-zenét tekinti át (Liszt, Schumann, Wegner stb.) és megemlíti, hogy a nagy zeneszerzők közül kik tervezték a tragédia megzenésítését. Elkerülte a szerző figyelmét Mahler Gusztávnak utolsó szimfóniája (1910), melyben a Faust befejező részének korusai szerepelnek.

Goethe zeneszerző ismerőseinek felsorolásával kapcsolatban nélkülözzük e zeneszerzők stílusának pontosabb megjelölését. Ugyanitt sor kerülhetett volna Goethe zenei izlésének rövid tárgyalására. Míg a természettudományokban meghaladja kora felfogását, a zenében hű marad a XVIII. századhoz. Van abban valami elszomorító, hogy Schubert egy elismerő szót nem kapott Goethetől csodaszép szerzeményeiért, ellenben Kayser, Reichardt és Zelter ott vannak körülötte. Mendelssohn volt az egyetlen ama kor nagy zeneszerzői közül, ki Goethevel közelebbről érintkezett s ez is Zelter közvetítésével függ össze. Schubert *Gretchen am Spinnrad*-ja drámai felfogásával és vizíós erejével nem felelt meg Goethe izlésének, aki a népdalok egyszerű igénytelenségéhez ragaszkodott s a kinek a régebbi *Singspiele* ariettái és tiszta dallamai csengtek emlékezetében. A romantikus zenét túlságosan nagyigényűnek, túl bonyolultnak és merész törekvésűnek tartotta. A drámai zenét is inkább szerény és simulékony, mintegy önmagát átadó formában képzelte el. Reichardt és Zelter zenei irányában az tetszett Goethenek, hogy dalaikban például ragaszkodtak a népdal strófás szerkezetéhez s az énekdallam javára lemondanak a mélyebb instrumentális jellemzésről.¹⁾

(Budapest.)

SAS ANDOR.

14. Zlinszky Aladár: A kifejezés stílusa (Budapesti VIII. ker. áll. főgimn. 1—42 l. Külön is megjelent.) — A szerzőnek 1911-ben megjelent stilisztikai értekezése: *A szóképekről* feltűnést keltett és elismerést aratott. Folyóiratunk is méltatta eredeti gondolatait. Ez értekezésben folytatólagosan közli a szerző stilisztikai tanulmányainak eredményeit. Ennek egy része (az ismétlés módjairól) megjelent a *Nyelvőr*-ben (41. köt. 139—141. l.), de ezt is változtatva közli. Legnagyobb érdeme, hogy a stilisztikát *lélektani alapon* iparkodik megírni. A kifejezés módjai közt tárgyalja az *erősítést*, a *túlzást* és a *gyengítést*, a kifejezés nemei közt fejtegeti a *szerepet és megvetés* hatása alatt keletkezett stílust. Az erősítés lehet alaki, mint pl.: az ismétlés, a továbbképzés. Lehet továbbá tartalmi: 1. nagyság, kiválóság, rendkívüliség dolgában viszonyítjuk más fogalomhoz vagy hasonlítás útján. 2. Kifejezésre juttathatjuk tetszésünket, csodálkozásunkat, félelmünket. 3. Tartalmi erősítésre szolgálnak: az ismétlés, parallelizmus, összerakó és haladványos párhuzamosság, kötőszóis-

¹⁾ Edgar Istel: *Die Blütezeit der musikalischen Romantik in Deutschland*. 1909. 39. l., 47. l., 111. l., 123. l.

méltlenség, refrain, ellentétes szövődés, látszólagos képtelenség, tautologia pleonazmus. A túlzás gyakori az idő, a tér, a mennyiség, a csodálkozás, bámulat kifejezéseinél, a tréfában, az esküvéseknél, átkozódáskor, fenyegetéskor. A képes beszéd és a költői nyelv szintén tele van túlzással. A gyengítés a halál kifejezéseiben, vallásos félelemkor és társadalmi tisztességtudásból (a nemi, táplálkozási, emésztési folyamatok, a betegség, a lelki hibák) fordul elő. Több módja van, így a leplezés (általánosítás, körülírás, képes beszéd, idegen szavak, tagadás), a szépítés, kicsinyítés, feltételesség, a tréfa. Itt érdekesen és helyesen rajzolja meg a szerző a stílus történetét. Érdekes lenne ezt részletesen kidolgozni, különös tekintettel a magyar stílusra. — A gyűlölet kifejezései: a taszítás, távolodás, alacsonyosság, hidegség. Az illető testi, lelki fogyatkozásait megmondjuk, a társadalom megvetettjei, v. az állatok közé sorozzuk. — A szeretet megbecsüli, sőt túlozza az értékeket. A szeretett lény birtokát birtokos raggal fejezzük ki. Az evés képzetét használjuk fel. Családtagnak vagy rokonnak szólítjuk. A rabságnak adunk kifejezést vagy tetszésünknek. Drága érzekhez, kövekhez, kedvelt állatokhoz, szép növényekhez hasonlítjuk. Imádattal, vallásos kifejezésekkel, kicsinyítéssel, becézéssel illetjük.

Az egész értekezés Zlinszkynek biztos stílusérzékéről, finom pszichológiájáról és tisztult világfelfogásáról tanuskodik; e tulajdonságokkal helyes nyelvfilozófiai eredményekre jutott.

Azóta megjelent a szerzőnek stilisztikai tankönyve (Franklin Társ. 1914.), mely teljesen modern és tudományos alapon álló, úgy hogy mindenkinek figyelmébe ajánlható. Ebben kiegészíti a jelen értekezést: a gúny, az elmésség, az udvariasság kifejezéseivel. Szeretnénk, ha Zlinszky nagyszabású munkában tárgyalná a magyar stílus történetét, kiváló művelőit és filozófiáját.

(Szeged.)

BITTENBINDER MIKLÓS.

15. Kelecsényi János: Herder és Kant történetbölcselete. (A budapesti IV. kerületi felsőbb leányiskola és leánygimnázium értesítője, 3—20. l.) — A szerző tíz oldalon tárgyalja Herdernek s ugyancsak tíz oldalon Kantnak történetbölcseletét. Már maga ez a körülmény is csodálkozóba ejtő. Herdernek «Ideen»-je oly nagyterjedelmű s eszmékben gazdag mű, hogy ennek kellő bemutatása is kitölti egy programmértekezés keretét. Kelecsényi lelkiismeretlen felületességgel, minden szorosabb logikai összefüggés nélkül egyik gondolatot a másikra dobva foglalkozik Herder történetfilozófiájával. Jellemző, hogy az Ideen-nek még a tartalmát sem a saját lábán adja elő, hanem «az áttekintésben Flint tömör (?) összefoglaló szempontjait» követi. Ebben az áttekintésben jelentéktelen dolgokat (a milyen pl. az 1. és 2. könyv ismertetése) bőven kiemel, fontos és Herderre igazán jellemző kérdéseken pedig átugrik. «Áttekintve először a keleti népek, majd a rómaiak, görögök történetét 16-ik könyvben adja» — írja a 8. lapon. A sorrend természetesen helytelen, mert előbb a 13. könyvben írja meg Herder a görögökről s a 14. könyvben a rómaiakról való gondolatait. Furcsán hangzik: «Az utolsó 10 könyv közül filozófiai szempontból legérdekesebb a

15-ik könyv». Tudvalevő, hogy Herder történetfilozófiai alapgondolata a humanitás eszméje. A szerző igéri, hogy ennek «értelméről a kritikai résznél szól bővebben, de ebben a tíz oldalas értekezésben» a kritikai részt hiába várjuk. Immanens történeti kritikának csak nem tarthatjuk azt a néhány sort, melyben vádolja Herdert, hogy «nem látja a történeti élet sui generis pszichológiáját», melynek megalkotását egy századdal később Dilthey kísérlette meg. Egyáltalában nem tér ki a szerző Herdernek a történeti tényezőkről való felfogására, a természeti tényezőknél a kulturális feltételekkel szemben való előtérbe tolására a humanitás eszméjének határozatlan és általános természetére. A második, Kantról szóló rész voltaképpen csak Kant egy kis művének kivonatos fordítása és Herder művéről írt kritikájának ismertetése.

Középiszkolai programmértekezéssel szemben kétségkívül nem szabad túlságos tudományos igénynyel fellépünk. A tárgy világos és gondos ismertetését azonban feltétlenül elvárjuk. Ez az értekezés azonban tele van homályos, befejezetlen mondatokkal; pl. (a földnek) «gömb alakja van, ködkör lepi körül, a féltékéről» (6. l.); «azt a célt, melynek miután képessége alá van rendelve» (7. l.); «Herdert tartják a történetbölcselet, mint szoros értelemben vett tudománynak, megalapítójának» (9. l.); «az élet legrejtettebb mélységének kitarthatatlan eleme» (11. l.). Községes dolog, hogy 3580, 3900. lapot idéz közismert kisebb művekből; szocialitástról, aggregatumról, civitas tenestvisről, qui generisról stb. beszél. Mondhatja a szerző, hogy ezek sajtóhibák. De kérdem: szabad-e tanítványaink kezébe adni olyan művet, melynek minden oldalán tíz értelemzavaró sajtóhiba is díszleleg?

(Budapest.)

KOVÁCS FERENCZ.

16. Pintér Lajos: Egy IV. századbéli attikai szónok válogatott beszédeinek magyarázása jogi szempontból. (Besztercebányai kir. kath. főgimn. 5—22. lk.). — Az attikai szónokok egyik legkiválóbbika, Demosthenes mestere, Isaios, nem részesül kellő méltánylásban. Blass, Schoemann, Meyer, Bunsen, Télfy csak mint szónokkal foglalkoztak vele s így is jelentéktelen szerepet tulajdonítottak neki. Pedig érdemes foglalkozni vele nemcsak mint szónokkal, hanem mint igen élesesű jogászszal is. Pár évvel ezelőtt hívta fel a figyelmet ilyen értelemben I-ra Körte s ezt a célt igyekezett szolgálni nagy szorgalommal megírt dolgozatában Pintér is, midőn beszédei alapján igyekszik jellemezni I-t, mint a IV. század egyik legkiválóbb jogászát, az athéni törvények alapos ismerőjét. Három jól megválasztott beszédet tárgyal részletesen. A *Περὶ τοῦ κλεινώμου κλήρου*-t, melyben I. a ius propinquitatis segítségével a successio intestatata juttatja diadalra a s. testamentariával szemben. E beszédben elsősorban Isaios nagy szónoki tehetsége kulminál, a *Περὶ τοῦ Πύρρου κλήρου*-ban pedig előtérbe nyomul az ügyes szónok mellett a perrendtartás kitűnő ismerője. Itt egy fiúnak törvényes úton történt adoptióját állítja szembe egy nő törvénytelennek felvett házasságával. A *Περὶ τοῦ Κίρωνος κλήρου*-ban érvényesül a legnagyobb mértékben a rendkívül ravasz jogász, a ki képes interpolációval a

törvényeket is kivetköztetni eredeti alakjukból, csakhogy védenezének bármi módon nyert ügye legyen. Még egynéhány jelentéktelenebb beszéd rövid ismertetésével igyekszik kiegészíteni Pintér I.-ról, a IV. sz. leleményes, ravasz jogászárol alkotott képünket. E beszédek keretében érdekes bepillantást nyerünk az akkori családi életbe is, megfigyelhetjük a *διαπραπία* szerepét s megismerhetjük az örökösödési törvényeket.

Pintér a beszédek tartalmának ismertetésénél igen szűkszavú, a mivel néha a teljes megértésnek is árt. Nem hagyhatjuk végre megjegyzés nélkül azt a gondatlanságot, melylyel a görög szöveget korrigálta, a görög idézetek csak úgy hemzsegnek a hibáktól.

(Máramarossziget.)

MÓDI MIHÁLY.

VEGYESEK.

— Néhány adat az Árgirus-meséhez. Az Árgirusnak elterjedtségére néhány (eddig ismeretlen) adatot találtam. I. A Nemz. Múz. Quart. Hung. 173. sz. kötetek darabjaiban, a Jankovich-gyűjtemény VIII. köt. 50. lapján olvashatók e sorok:

Árgirus madarától
Küldött kedves galambom.

II. Ugyane sorok előfordulnak a IV. k. 44. lapján is. V. ö. Kiss Áron Gyermekjátékok. 450., 386. l.

III. A Jankovich-gyűjt. VIII. k. 35. lapján ez a két sor található:

Módja szokásidnak tündér Ilonának
Termetivel egyeznek.

IV. Az Erdélyi Pál-féle kurucz költészet című kötet első darabjában (Szívemnek tárháhából kiejolt szép violám) olvasható e sor:

Argilla életem nem szánom . . . (XVII. sz.)

V. Kézirattárunk 630. sz. kötetében, Dávidné Soltári cz. 1790 előtt írt kéziratos dalgyűjteményben a 90. sz. dalban ez van:

„Hogyha szép Charicleáért
Diogenes vért ontott,
Florentina kisasszonyért
Philostenes bút látott,

Páris Helénaért,
Harczolt mátkájáért,
Árgirus Ilonáért . . .

VI. Ugyanitt van ez is:

Az igen gyöngy Chariclea
Szépségét én olvasom,
Florentina kisasszonynak
Tisztességét megadom,

Becsülöm Helénát,
Tündér szép Ilonát.
Isten asszony Diánát . . .

(Említi még Erd. János II. 322. l. is: Megholt az öreg Árgyél. Ugyanitt említi Dáciát is. Ezenkívül Limbay Daltár. II. 80. és Bartalus, Magy. népd. V. 122; Oroczy Lőrincz Költ. Holmi Pozsony, 1787. 9. l.)

Ez adatok a korra nézve alig nyújtanak bizonyítékot, mindössze a mese elterjedéséről tesznek bizonytságot. De van még egy-két adatom, a mely a korra nézve döntő fontosságú lehet.

VII. A vásárhelyi daloskönyv 1662-i adata ismeretes (95. l.). Ferenczi a 112. lapon lévő darabban az értelem kedvéért ugyan Árgust ír, de az eredetiben Árgirus van. Ezenkívül a 224. lapon van egy dal, a mely így hangzik:

Halálos itallal inasod itasson,
Miként az Árgirust, ugyan elalusson,
Hogy azzal, kit szeretsz, szembe ne juttason,
Sok ezer mélyföldet veled bejártasson.

A 112. lapon lévő darabot közli Szabó K. is a Századok XIII. függ. 100. l. Ó Balassáénak tartja. Annak tartható a Vásárh. Daloskönyv 127. l. közölt dal is, melyben szintén van említve Árgirus.

VIII. A 171. lapon van egy dal a Vás. daloskönyvben, a melyben e három sor olvasható:

Talám az Diannát,
Acleton példáját
Akartad most követni...

Ezt a dalt Ferenczi a Balassáénak tartja. Épúgy a 112. lapon lévő is. Amaz még kétséges, hanem ez a dal nyelve, formája, tartalma szerint is nagy valószínűséggel tényleg Balassáé. Az, hogy Juliáját emlegeti, holott a versfőkből «Juditnak írtam» olvasható ki, nem döntő, mert Ferenczi szerint is, ez lehet a másoló hibája. Az I. versszakban *Juliámnak* helyett *Juditomnak* kell lenni, hogy rímeljen a következő sor: *virájomnak* szavával. A 12. versszakban a «Juliám» sem illik a rímbe. Különben is Judit és Julia, mindketten Balassi kegyesei voltak. Nagy a valószínűség tehát, hogy e dal a Balassié. És ha Balassié, akkor az Acleton név nem tévedésből került a versbe, mint a 112. lapon az Árgirus név az Árgus helyett. Balassi 1551–1594. közt élt. Ebben a korban tehát már ismerték az Árgirus mesét. Az EPHK. 1912. 188. l. egy adat alapján az 1620. évet állapítottam meg határuil keletkezésének. Most még előbbre vihetjük korát. Határuil Balassi halálát vehetjük fel, az 1594. évet. Ha feltevésem beválik, akkor 1594. előtt már ismeretes volt az Árgirus-mese. Nem lehetetlen, hogy Kertész Manó adata (Magy. Nyelv. 1912. 10. l.), a mely az 1554-ik évből való, alkalmasnak fog bizonyulni a költemény szerzési idejének megállapítására. Hogy 1620-nál is előbbi időből való (a mely évszámot az EPHK. 1912. 188. l. közöltem), azt a Századok 1899. 212. lap alján lévő jegyzet adata is igazolja. A Kendi-összeesküvés (1610) feldolgozását ugyanis 1618-ban másolta le Tatrosy György az ugyane füzetben lévő Apollonius királyfiról és az Árgirusról szóló históriával együtt. Itt az Árgirus czíme így hangzik: «História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűz királyleányról.» 1618-ban tehát már szélteben ismert volt az Árgirus-mese. Így ez az adat is erősíti az 1594. év körüli kor feltételezését.

(Sárospatak.)

GULYÁS JÓZSEF.

— Bogáthi Fazakas Miklós zsolttárfordításához. Ezen folyóirat 1914-ik évi első számában Borbély István *Bogáthi Fazakas Miklós zsolttárfordítása* czimmal terjedelmes értekezést közöl, melyben végre íleszögezni óhajtja azon sokat vitatott kérdést, hogy vajjon a XVI-dik

század kiváló zoltárfordítója, Bogáthi, milyen vallású volt. Unitárius-e, avagy szombatos? Még pedig saját munkái, zoltárfordításai alapján igyekszik Bogáthi vallásbeli hovatartozandóságát megállapítani. Kutatásának eredménye az, hogy Bogáthi nem szombatos, hanem — bár ezt nyíltan nem állítja, csak sejteti velünk nézetét — dávidista alapon való unitárius. Ezzel azután befejeződnek azon hosszúra nyúlt irodalmi harcok, mely több mint hatvan évig tartott s melyben valóban kiváló egyéniségek vettek részt. Míg tehát Lugossy, Toldy, Kohn S. szombatos költő művének tartja Bogáthi zoltárfordítását, addig Jakab Elek, Kardos Albert unitárius szerzeménynek. Ezen irodalmi kérdést B. lezárja azon ítéletével, hogy Bogáthi Fazakas Miklós dávidista unitárius volt.

Véleményem szerint a vita nincsen befejezve. B. a kérdést még bonyolultabbá tette. Először azzal, hogy az eddigi két vitatott valláshoz még egy harmadikat vitt be: a davidizmust, vagyis a Dávid Ferencz után igazodó u. n. *tiszta* unitárius vallást. Másodszor azzal, hogy a szombatossgót vitató Kohn érveit a leggyöngébb czáfolatokkal igyekszik megdönteni, úgy, hogy a vele ellenkező véleményen levőnek kell igazat adnunk.

Nézzük rendre B. kutatásait, amint három pontban csoportosítja előadja azokat.

1. Bogáthi nem szombatos s nem bizonyít szombatosága mellett azon Kohn által felhozott körülmény, hogy Bogáthi a korabeli héber tudományt feldolgozza fordításában. Minden műfordítónak igyekezni kell szakszerű tudás után, bármilyen vallású is, mondja B. Másfelől meg éppen a legnagyobb költőjüket, Péchi Simont kellene a szombatosok sorából törölnünk, mert Péchi nem dolgozza fel a korabeli héber tudományt s fordításában a héber eredetitől *egyetlen szónyi eltérés nincs*. B. téved úgy Péchire, mint Bogáthira vonatkozó állításában. Hiszen már egy lappal utóbb bemutatja a Péchire vonatkozó tételének ellenkezőjét. A héberben kevésbé járatos előtt is — és B. bizonynyal járatos — egy tekintet Péchi zoltáraitra s látható, hogy ő nagyon is eltér a héber eredetitől s Péchi is, mint Bogáthi tendenciózus fordítást ad. Nézzük csak a B. által közölt 87-dik zoltár fordítását:

Péchinél:

Mert amaz drágalátos szentség mondatik csak te benned, oh Istennek kedves szent városa Saela. Ha említem Aegyptust, Babylloniát az én bölcsimre nézve, Phylisteát és Tyrust Szerecsen országgal: csak egyet-egyet is alig mutathatsz, ki ott nagy tudományra született volna. De Cionban alig számlálhatni egyet is, más is nevezvén, kik sokan születtek nagy bölcseségre és olyra, kiket a magasságbeli Isten arra készített. Mikor az Úr Isten felszámolja és felírja nemzetségeket, megjegyzi, hogy itt is ennyi bölcsék termettek. Saela.

az eredetiben:

Dicső dolgokat beszélnek rólad, Isten városa te! Szela. Megemlítem Rahabot¹⁾ és Bábelt ismerőseim közül: Ime Pelését²⁾ meg Czór³⁾ Kussal⁴⁾ együtt: ez ott született! Czionról ezt mondják: Ez az ember is az az ember is ott született — és Ő, a Legfelső, szilárdítsa is meg őket. Az Örökkévaló számlálja a népeket, irván: Ez ott született! Saela.

¹⁾ Rahab a zsidó hagyomány szerint Egyiptom.

²⁾ Pelését = Filisztea.

³⁾ Czór = Tyrus.

⁴⁾ Kus = Szerecsenek.

Ezen B. által hozott példából azt látjuk, hogy Péchi egyáltalán nem szószerint fordít, kinél «a héber eredetűtől egyetlen szónyi eltérés nincs», hanem épen úgy körülír és bevisz céltudatos betéteket, mint Bogáthi. Sőt Károlyi pontosabban fordít, mint Péchi és nem megfordítva, mint ezt B. állítja (11. l.).

De épenígy tévedés a Bogáthi-ra vonatkozó állítása is. Ha Bogáthi csak tudományos fordítást adna, úgy igaza lehetne B.-nek, hogy a héber tudományos magyarázatok, források felhasználása csak szabatos tudományos munkára vall, nem az ő szombatosságára s ettől még lehet Bogáthi unitárius. Amde Bogáthi *imádkozásra* való zsolttárokra ad s csak nem fog a hívő hitével, lelkiületével ellenkező tartalmú imákat, az unitárius és a többi keresztény egyházi tanokkal merőben ellenkező, velük polemizáló s mindenben a zsidó forrásokra támaszkodó imakönyvet közrebocsájtani a merev tudományosság kedvéért? Nézzük csak végig a zsolttárfordítást! Temérdek helyen említi Károlyi Krisztust, mint Isten fiát és Bogáthi mindezen helyeket másként magyarázza s a zsolttárok sajátos korabeli viszonyaira utalja. Ahol Károlyi zsidó királyokról szól, ott Bogáthi Krisztust fordít: Dávid-Krisztust, Salamon-Krisztust stb. Ahol Károlyi Krisztusról szól, Bogáthi mindig más magyarázatot keres. És talál is. Még pedig mindig a zsidó hagyományos magyarázatokat! Az nem lehet költői, véletlen invenczió — mint B. állítja — hogy épen ezen polemikus helyeken mindig találkozik Rási és Kimchi magyarázatával Bogáthi, polemizálva az unitárius tanokkal. Hívő kezébe hitével ellenkező könyvet adni imádságul pszichológiailag lehetetlenség!

2. B. azután azon érvet igyekszik czáfolni, mely szerint Bogáthi Krisztusa nem Jézus, hanem a héber messiach-fogalom, amely felkentet jelent. B. elismeri, hogy itt nem a róm. kath., lutheránus vagy kálvinista hit Krisztusáról van szó, de szerinte a zsidóérol sem. Ezen Krisztus, melyet Bogáthi használ (pl. az idézett XVIII. zsolttár 40. versében) a Dávid Ferencz-féle u. n. tiszta unitárius dogma. De e Krisztustfogalmat általánosan látjuk a szombatosoknál, Péchinél csakúgy mint Bogáthiánál: pl. «Jeruzsalem az hitnek és Krisztusoknak helye» (LI. 20.). «Ti bakók szentimet meg ne bántsátok, kivált Krisztusimat nekem hagyjátok» (CV. 15.). «Dávid Krisztusról elfeledkezéti!» (LXXXIX. 39.).¹⁾ Ahol csak alkalma van Péchinek, tiltakozik a messiach szó másnemű fordítása ellen. S nem támadja-e Karádi Pál unitárius püspök, aki épen azon Dávidisták közül való volt, Bogáthit? Ha ez utóbbi is ugyanazon módon értelmezi a Krisztusról szóló hitelvet, úgy nem lenne oka őt támadni azon püspöknek, kinek házában előbb mint vendég tartózkodott.

3. Végre azon kérdéssel foglalkozik B., hogy miért dicséri Bogáthi a zsidó népet oly gyakran, hanem ha szombatos író. B. szerint ez azért van, mert teljesen beleéli magát fordítónk a zsidó gondolkodás világba. De meg — írja B. — ha közelebből szemügyre vesszük a Kohn által idézett 87-dik zsolttárt, melyet Kohn romlott és csonka szöveg szerint idéz, úgy egészen mást olvashatunk ki belőle, mint a rossz idézetből. Az idézett sorok nem romlottak vagy csonkák. Három versszakon át, több mint félszáz szó közül egyetlen egy szó van felcserélve: úgy *tetszik*, helyett, úgy *látszik*. Ezt a legnagyobb jóakarattal sem lehet romlott szövegnek nevezni. Avagy, hogy *lett*-et ír *lött* helyett, ez csak nem korrupció! A B. által közölt teljes szöveg egyáltalán nem mutat más értelmet, mint a K. által közölt három vers fordítása. K. azonban csak a vers fordítását adja és a keretre, kitérésekre nincs szüksége; ezért csak az eredeti szöveg nem ismerője előtt tetszik az idézet csonkának. K. maga úgy idéz, hogy a 3—6 vers fordítását akarja bemutatni.

Ezzel szemben tudjuk, hogy belső és külső okok azt mutatják, hogy

¹⁾ Kohn, *Szombatosok* 270 l.

Bogáthi szombatos volt. Belső okok a tartalmiak. Amidőn imádkozásra való zsolttárolkat fordít — hiszen imakönyvvel összekötve találták és imakönyvvel azon kézírásban — a fordító, akkor bizonynyal nem fog az imádkozni óhajtó kezébe olyat adni, mely hívő lelkét, vallásos felfogását sérti. Nem fogja a zsidóságot magasztalni minden más felett; a Jézusra vonatkozó helyeket másként magyarázni; Dávidot és a zsidó királyokat Krisztusnak nevezni.

Ugyanígy tanuskodnak a külső okok is. Hogy Erdélyből menekülnie kellett; hogy Balássy Ferencznél, a főszombatosnál élt 5 $\frac{1}{2}$ évig; hogy szoltárait jobbára szombatosok másolták; hogy 1607-ben, mint eretnek könyvet elkobozták; hogy a szombatos imakönyvvel egybekötötték, mind azt mondják, hogy Lugossy, Toldy, de legfőképpen Kohn-nak van igaza: Bogáthi *szombatos volt*.

Egyetlen egy esetben adok majd igazat B.-nek. Ha bebizonyítja, hogy a zsolttárfordítás azon helyei, melyekben polemiát látunk az unitárius vallás ellen — mind későbbi, szombatosok által történt változtatások! Ez pedig aligha sikerül neki.

(Jászberény.)

KÁLMÁN ÖDÖN.

— Der Aufbau der Literaturgeschichte czímen J. Petersen okos józansággal és minden egyoldalúságtól ment mérlegeléssel értekezik a Germanisch-Romanische Monatsschrift¹⁾ 1914. januári és márcziusi füzetében. Az irodalomtörténetet Petersen a tágabb értelemben vett «philologia» fogalma alá sorolja, mely ép úgy jelöl és joggal jelölhet egy tudományágot és tudomány-egészet, mint pl. «Schwyz» egy kanton és a kantonok összeségéből álló országot. A modern philologia természetesen a classica-philológiától vette módszerét, de úgy hogy ezt több tekintetben átalakította, a minthogy a problémák és az anyag természeténél fogva át kellett alakítania. A classica-philologia első sorban szöveg-kritikát ad, a modern szöveg-genesist; amaz az írók egyéniségének és lelki világának kutatásánál leginkább a ráuk maradt művek analysisére van utalva, emez a dokumentumok gazdagságánál fogva synthesis útján alkotja meg a költők emberi és művészi fejlődés-képét; egyes költői csoportok és korszakok jellemzésénél az előbbi inkább tipizál, az utóbbi — a rendelkezésre álló vonások és az érvényesíthető szempontok bőségénél fogva — inkább individualizál és differenciál.

E különbségek tárgyalása keretében nagyon tanulságosan fejtegeti Petersen az újabb irodalomtörténet czélját és eszközeit, rendszerének egymásba kapcsolódó lánczszemeit. Én csak egy-két pontot, mely nálunk is nagyon aktuális és sok félreértésre és hamis értékelésre ad alkalmat, akarok — lehetőleg Petersen szavaival — kiemelni.

Mint Goethe a saját fejlődését, Petersen az irodalomtörténet kiépítését is piramishoz hasonlítja, melynek csúcsa a felhőkbe nyúl. «Oben scheint alles nur Form, unten alles Materie. Oben sehen wir nur die einander zustrebenden grossen Linien, unten jedes einzelne Steinchen, aus dem der Bau sich zusammensetzt. Was die Philologie in den Fundamenten leistet, das trägt der Bau für alle Zeiten und ist deshalb kein verächtliches Handwerk». A piramis csúcsában fekszik az irodalomtörténet és esztétika végleges egyesítőpontja. «Ihre Richtungen scheinen sich beständig zu durchkreuzen, denn die eine hat vertikale, die andere horizontale Tendenz. Die eine untersucht das Werden, die andere das Sein;

¹⁾ E folyóiratot, mely összefoglaló cikkekben tájékoztat a germán és román philologia egyes fontosabb, napirenden levő problémáiról, melegen ajánljuk modern philologusaink figyelmébe. Szerkesztője H. Schröder, kiadója C. Winter Heidelbergben. Előfizetési ára 6 m.

die eine stellt sich reproduzierend auf den Standpunkt des Schaffenden, die andere kritisch auf die des Betrachtenden. In jedem einzelnen Kunstwerk treffen sie zusammen; im Auseinandergehen sucht jede die andere mit sich zu ziehen und ein beständiges Missverstehen scheint die Folge. Aber wenn der Bau aufsteigen soll, bedarf er der vertikalen Pfeiler und wenn er bewohnbar werden soll, des horizontalen Gebäudes und Fachwerks.» Az egésznek szerkezeti összefüggése a genetikus és szisztematikus vizsgálódási módszernek állandó kölcsönhatását követeli és a komoly kutatást nem tévesztheti meg az, ha a nagyközönség ezt vagy azt a módszert többre értékeli: «Wissenschaftliche Gegensätze werden nicht durch Volksabstimmung entschieden, und Popularität bedeutet für die Wissenschaft mindestens ebensoviel Gefahr als Gewinn. Die schwache Position der Literaturgeschichte liegt gegenwärtig zweifellos darin, dass sie zu populär geworden ist.»

Az irodalomtörténetet mint tudományt nem szabad összetévesztenünk sem az irodalom-pedagógiával, sem az irodalmi kritikával. Nagyon helyes és kívánatos, hogy az iskolában ne csak az irodalom múltját ismertessék, hanem a kellő olvasmányok alapján a tanulókat az élő irodalomba is bevezessék, melynek ők egykor közönsége lesznek. Ha ez nem történik meg, valóban nem az irodalomtörténet a hibás, hanem a pedagógia. Kritikára is természetesen szüksége van az élő irodalomnak, de nagyon helytelenül teszik az írók, ha ezt az irodalomtörténetestől mint *ilyentől* várják. Attól az irodalomtörténetestől, a kit oly fölényesen szoktak lenézni, de a kinek a napi kritikák fölött való felsőbbiségét (ő mégis az utolsó és megfelelőbezetetlen fórum és értékelő szava mintegy előízét adhatja a tudományosan approbált halhatatlanságnak!) ép e kívánsággal önkéntelenül is elismerik.

«Die Forderung einer Geschichte der Gegenwart widerstreitet eigentlich so sehr dem Begriff des Geschichtlichen, dass man gar nicht darauf einzugehen brauchte, wenn sie nicht immer und immer wieder aufgestellt würde und wenn nicht immer wieder der Versuch gemacht würde, diesem Verlangen nachzukommen.» Az irodalomtörténetnek az élő irodalomhoz való viszonya kétféleképp volna elképzelhető, vagy úgy hogy ezt történeti párhuzamokkal tudományosan megmagyarázná, vagy úgy hogy fejlődését, melyben benne élünk, tudományos tárgyalás anyagává tenné. Az előbbi csak úgy volna lehetséges, ha irodalomtörténeti törvényeken alapuló rendszerünk volna, ilyen azonban nincs és bizonyossággal csak annyit tudunk, hogy az irodalmi áramlatok nem állandók, hanem változnak. «Danach hätte man schon in den 90-er Jahren des vorigen Jahrhunderts den bevorstehenden Umschwung und das Auftreten einer mächtigen Gegenströmung gegen den Naturalismus voraussagen können. Die es taten, wurden verhöhnt; denn das neue Kunstprinzip erschien als Errungenschaft für die Ewigkeit.» De a második mód is kivihetetlen, mert az irodalmi művek genesisé, a művészi alkotások belső szükségesszerűsége rejte marad előttünk — «es müsste denn gerade der lebende Dichter sich dem Literarhistoriker auf das intimste offenbaren, oder der Literarhistoriker müsste als indiskreter Detektiv in die innersten Geheimnisse einzudringen suchen: solche Vivisektionen verbietet, wenn nicht das Gesetz, so doch der gute Geschmack». Tehát a genesisből és analysisből, az irodalomtörténeti módszer e két kellékéből, csak az analysis volna lehetséges, mely azonban — a normatív esztétika kétes értékű kriteriumait nem tekintve — tisztán az egyéni ízlésre, ezen annyira ingatag alapra, támaszkodhatnék. Az élő író élete és működése még nincs lezárva, tehát nem fogható át mint végleges egység és mert hiányzik az áttekintés és a történeti értékeléshez szükséges távlat, minden további synthesis abszurdumokra vezethet. «Im Jahre 1890 beispielsweise konnten die Dichter von ‚Vor Sonnenaufgang‘ (Hauptmann) und ‚Sodoms Ende‘ (Sudermann)

als Dioskuren erscheinen, ebenso wie 1784 die Verfasser von ‚Kabale und Liebe‘ (Schiller) und ‚Verbrechen aus Ehrfurcht‘ (Iffland)».

Egy szóval az irodalomtörténeti módszer a mai irodalommal szemben hasznavehetetlen, a mint a csillagászati távcsövek is hasznavehetetlenek — a színházban. «Was sich Literaturgeschichte der Gegenwart nennt, ist nichts anderes als Kritik», és a történész, a mikor aktuális kérdésekről vezércikket ír, nem történész, hanem politikus. Joga természetesen megvan mind az irodalomtörténésznek, hogy kritikus legyen, mind a történésznek, hogy politikus legyen, de szava számára akkor nem követelhet tudományos tekintélyt. «Es ist weder Banausentum noch Feindseligkeit, wenn ein dem berühmten ‚L'art pour l'art‘ gegenüberzustellender Wahlspruch nicht ‚La science pour l'art‘ heissen kann, sondern nur ‚La science pour la science‘». Minden tudomány létében souverain és önmagában bírja okát és célját. Az irodalomtörténet is magamagáért való.

(Budapest.)

BLEYER JAKAB.

— Madách. George Sand «Lélia» cz. regényéről. Az Orsz. Nőképző Egyesületnek 1912—13-ra szóló évkönyvében (megj. 1914.) Madáchnak eddigelé ismertetlen tanulmányát olvassuk «Eszmék Léliáról» czímen, mely értékes adaléku szolgál Madách esztétikai nézeteihez. A tanulmányt levél formájában Veres Pálnénak küldte,¹⁾ kinek családjában M. házasságának felbontása után valóságos menedéket talált. Náluk olvasta fel Pál napján, 1862 jan. 25-én az «Ember Tragédiájá»-nak kéziratát is, mely akkor már Arany símitó kezén is átment volt. George Sand Léliája (megj. 1833.) egyike a romantikus írónő harcos regényeinek, melyekben a boldogtalan házasság ellen, a szerelem szent jogai mellett, a nők erkölcsi és társadalmi bilincseinek széttörése érdekében küzd a maga idején győzedelmes romantícizmusnak s a kezdődő realizmusnak minden fegyverével. Madách nem barátja a romantícizmusnak, mely az ördög világa, a hogy Lucifer maga mondja a londoni jelenetben:

— én fia, vagy apja hogyha tetszik...

Az új iránynak, a romantikának,

Én épen a torzban gyönyörködöm...

A nagyszerű után egy sárdobás;

Ficzamlott érzés stb.

(2687. skv. sorok.)

Az életnek olyan leplezetlen bonczolását, melyet Sand George regényében találunk, kárhooztatja, visszautasítja és fájlalja: «Hogy létez vagy létezhet [ilyen világ] el ismerem, de hogy festeni lehessen művészetben tagadom» így kiált fel, különösen a regény hősnőjének, Léliának elemzése elején. Lélia kegyetlen lélek, kiből kivesszett az élet minden költészete, s ezért Madách szerint minden jogosultság is, hogy költőileg érdekes legyen: «lehet-e egy nő általán érdekes alak ezen életköltészet nélkül? a' nő, ki maga életünk költészete, kinek lényegével annyira össze van az olvadva, hogy ha már nem szerelemben, úgy anyjai gondban, lednyei engedelmisségben, a' kötelesség és kegyelet ezer alakjában nyilatkozik s kíséri sirjaig. Nélkülök a' nő színetlen, illat nélküli virág...» Lehetetlen e sorokban fel nem ismerni azt a női eszményt, melyet Évában és székfoglaló értekezésében «A nőről, különösen esztétikai szempontból» megalkotott; egyáltalán szinte sorról-sorra rátalálunk nagy művében foglalt gondolataival, csak hogy itt kritikailag egy irodalmi mű s egy irodalmi irányra alkalmazva. Érdekes például, hogy a mit itt a vallásról mond, az

¹⁾ Az eredeti kézirat ma Veres Pálné leányának, özv. Rudnay Józsefné birtokában van.

változata az esztétikáról írt értekezésében foglalt gondolatának: «A vallás az észnek költészete, s a költészet a szívnek vallása», a Léliában: «A vallás ép olyan eszme mint a' szerelem, a' mint a' szerelem csakugyan a' szív vallásának mondható.» — Hogy költői művet milyen szempontból vizsgál, a következőkben mondja: «Én minden esztétikai műben a' szépet keresem, ezt tartom czéljának, nem a' moralt; ez csak annyira szükséges benne, a mennyire ha morális érzületünk sértetik a' rútnak érzése fog el.» A rüt szerinte tehát nem polaris ellentéte a' szépnak, nem esztétikai, hanem morális fogalom, legalább is eredetére nézve. Milyen érdekes jelenség, hogy Madách, az esztétikus mennyire mögötte marad a költőnek, a ki az esztétikai rútnak olyan hatalmas remekeit teremtette tragédiájában. A regény személyeinek szerinte az a legnagyobb hibájuk, hogy nincsenek *egyénileg jellemezve*, a cselekmény gyöngéje pedig a *motíválás hiánya*; ebben Madách a maga költői gyakorlatának legerősebb sarokköveire mutat: *jellemzés és szerkezet*.

Nem lehet czélom, hogy e rövid, de gazdag tartalmú tanulmány minden jelenségét kifejtsem, csak rá akartam mutatni néhány lényeges gondolatára, melyek nemcsak a kritikusra, hanem a költőre is jellemzőek és alkalmasak az ő írói arcképének teljesebb megalkotására.

(Budapest.)

TOLNAI VILMOS.

— Új könyvek a classica philologia köréből.

Bechtel, F.: Lexilogus zu Homer. Etymologie u. Stambildung homer. Wörter. Halle (Niemeyer). 1914. n. 8-r. VIII, 341 l. 10 M.

Besnier, M.: Lexique de géographie ancienne. Paris (Klincksieck), 1914. 8-r. XVII, 893 l. 10 fr.

Bethe, E.: Homer. Dichtung und Sage. 1. Bd. Ilias. Leipzig (Teubner), 1914. 8-r. IX. 374 l. 8 M.

Bouchier, E. S.: Life and letters in Roman Africa. New-York, 1913. 8-r. 134 l. 1.40 doll.

Bourquet, Émile: Les ruines de Delphes. Paris (Fontemoing), 355 l. Képekkel, táblákkal. 20 fr.

Brising, H.: Images classiques (Introduction à l'étude de l'art grec). Traduction du suédois. ill. Paris, 1913. 8-r. 10 fr.

Cagnat, René: Cours d'épigraphie latine. 4e édition revue et augmentée. Paris, 1914. 8-r. XXVII, 504 l. 20 fr.

Cagnat, R. et *Besnier*, M.: L'année épigraphique (1913), revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine. Paris, 1914. 8-r. 350 f.

Cauer, Paul: Die Kunst des Übersetzens. Ein Hilfsbuch für den lat. u. griech. Unterricht. 5. verm. u. verb. Aufl. Mit einem Exkurs ü. d. Gebrauch des Lexikons. Berlin (Weidmann), 1914. 8-r. VIII, 179 l. 4 M.

Collignon, M.: Le Parthénon. L'histoire, l'architecture et la sculpture. Paris (Hachette). 4-r. VIII, 124 l. Képekkel és táblákkal. 20 fr.

Cornford, F. M.: The origin of the Attic comedy. New-York, 1914. 8-r. 252 l. 2.40 doll.

Courbaud, Edm.: Horace. Sa vie et sa pensée à l'époque des épîtres. Étude sur le premier livre. Paris (Hachette), 1914. 16-r. 350 fr.

Déonna, W.: L'expression des sentiments dans l'art grec. ill. 4-r. Paris, 1913. 12 fr.

Dessau, H.: Inscriptiones latinae selectae. Vol. III. pars I. Berlin (Weidmann), 1914. 8-r. IV, 600 l. 20 M.

Diels, H.: Antike Technik. 6 Vorträge. Leipzig (Teubner), 1914. 8-r. VIII, 140 l. 50 kép, 9 tábla 3.60 M.

Dörpfeld, W.: Olympia in römischer Zeit. Aufgenommen u. gezeichnet 1:1500. 28×45 cm. Színes lithografia. Berlin (Weidmann), 1914. 80 pf.

- Durham*, D. B.: The vocabulary of Menander considered in its relation to the Koine. Diss. Princeton Univ. 1914. 103 l.
- Dussaud*, R.: Introduction à l'histoire des religions. [Bibliothèque hist. des religions. T. I.] Paris, 18-r. 350 fr.
- Elliott*, J. S.: Outlines of Greek and Roman medicine. London, 1914. 8 sh.
- Elter*, Ant.: Ein athenisches Gesetz üb. die eleusinische Aparche. Progr. Bonn (Marcus & Weber), 1914. lex. 8-r. 56 l. 1 M.
- Fischer*, W.: Das römische Lager insbesondere nach Livius. Leipzig (Teubner), 1914. 8-r. VI, 207 l. 7 M.
- Forcellini*, A.: Lexicon totius latininitatis tom. V. Onomasticon totius latininitatis. tom. I., fasc. 3. Patavii, Leipzig, Rom. 1914. 8-r. 3 M.
- Foucart*, Paul: Les mystères d'Eleusis. Paris, 1914. 8-r. 10 fr.
- Galen* in Hippocratis de natura hominis; in H.-is de victu acutorum: de diæta H.-is in morbis acutis. Edd. J. Mewaldt, G. Helmreich, J. Westenberger. [Corpus medicorum Græcorum. V. 9., 1.] Leipzig (Teubner), 1914. XLVIII, 487 l. 20 M.
- Gardner*, P.: Principles of Greek art. New-York, 1914. 12 sh.
- Garnett*, L. M. J.: Greece of the Hellenes. London, 1914. 8-r. 254 l. 6 sh.
- Green*, A.: The Dative of Agency. A chapter of Indo-European case syntax. New-York, 1913. 8-r. 123 l. 1 doll.
- Herbig*, G.: Kleinasiatisch-etruskische Namengleichungen. [Sitzgsber. d. Bayer. Akad. d. Wiss. Philol. u. hist. Klasse.] München (Franz), 1914. 39 l. 80 pf.
- Howald*, E.: Untersuchungen zur Technik der euripideischen Tragödien. Leipzig (Dieterich), 1914. 8-r. III, 75 l. 240 M.
- Hubbell*, H. M.: The influence of Isocrates on Cicero, Dionysius and Aristides. London, 1914. 8-r. 84 l. 56 sh.
- Hübner*, F.: De Pluto. [Dissert. philol. Halenses. XXIII.] Halle (Niemeyer), 1914. 8-r. 46 l. 150 M.
- Imhoof-Blumer*, F.: Antike griechische Münzen. Genf. 1914. 8-r. 134 l. 10 fr.
- Jaeger*, W. W.: Nemesios von Emesa. Quellenforschungen zum Neuplatonismus u. seinen Anfängen bei Posidonios. Berlin (Weidmann), 1914. n. 8-r. XI, 148 l. 5 M.
- Küster*, Erich: Die Schlange in der griechischen Kunst u. Religion. [Religionsgeschichtl. Versuche u. Vorarbeiten, Bd. XIII. 2. Heft.] Giessen (Töpelmann), 1913. 8-r. X, 172 l. 650 M.
- Ledl*, A.: Studien zur älteren athenischen Verfassungsgeschichte. Heidelberg (Winter), 1914. 8-r. VII, 422 l. 10 M.
- Lodge*, G.: Lexicon Plautinum. Vol. I. fasc. 7. Leipzig, 1914. 8-r. 577-672 l. 720 M.
- Ludwich*, Arthur: Die Homerdeuterin Demo. 2. Bearbeit. ihrer Fragmente. III. Progr. Königsberg. (Akad. Buchh.) n. 8-r. 43 l. 50 pf.
- Manaresi*, A.: L'impero romano e il cristianesimo. Torino, 1914. 14 L.
- Meyer*, Ed.: Reich u. Kultur der Chetiter. [Kunst u. Altertum; Alte Kulturen im Lichte neuer Forschung, Bd. 1.] Berlin (Curtius), 1914. 8-r. VIII, 168 l. 122 kóp, 16 tábla. 8 M.
- Minus*, Ellis H.: Scythians and Greeks. A survey of ancient history and archæology on the north coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus. Cambridge, 1913. 8-r. XV, 720 l. 351 képpel, térképekkel. 3 L 3 sh.
- Perrot*, G.: Histoire de l'art dans l'antiquité. X.: La Grèce archaïque. La céramique d'Athènes. Paris (Hachette), 1914. n. 8-r. 818 l. 421 kóp és 25 tábla. 30 fr.
- Poussel*, A.: La religion dans Homère. Paris, 1914. 20 fr.

Rabbow, P.: Antike Schriften über Seelenheilung u. Seelenleitung auf ihre Quellen untersucht. I. Die Therapie des Zorns. Leipzig (Teubner), 1914. 8-r. VI, 198 l. 6 M.

Richter, M.: Priscorum pœtarum et scriptorum de se et aliis iudicia. [Comment. philol. Jenenses. XI. 2.] Leipzig (Teubner), 1914. 8-r. 115 l. 4-50 M.

Robert, C.: Über den Genfer Pheidias-Papyros. [Sitzber. d. preuss. Akad. d. Wiss.] Berlin (Reimer), 7 l. 50 pf.

Rohde, E.: Der griech. Roman u. seine Vorläufer. 3., vermehrte Auflage. Leipzig (Breitkopf—Härtel), 1914. n. 8-r. XXI, 636 l. 15 M.

Siecke, E.: Der Vegetationsgott. [Mythologische Bibliothek. VI. 3.] Leipzig (Hinrichs), 1914. 8-r. 24 l. 1-25 M.

Skutsch, F.: Kleine Schriften. Hrsg. v. W. Kroll. Leipzig (Teubner), 1914. n. 8-r. XXVI, 531 l. 20 M.

Smyth, A.: The composition of the Iliad. London, 1914. 8-r. 234 l. 6 sh.

Stolle, F.: Der römische Legionar u. sein Gepäck (Mulus Marianus). Strassburg (Trübner), 1914. 8-r. 67 l. 2-75 M.

Studniczka, F.: Das Symposion des Ptolemaios II. nach der Beschreibung des Kallixeinos wiederhergestellt. [Abhdlgen d. sächs. Ges. d. Wiss. Philol. hist. Klasse. Bd. 30.] Leipzig (Teubner), 1914. 8-r. 188 l. 51 kóp, 3 tábla. 9 M.

Symerberg, C.: Die neuesten Beiträge zur Minucius-Literatur. Hel-singfors, 1914. n. 8-r. 27 l. 80 pf.

Thomson, J. A. K.: Studies in the Odyssey. Oxford (Clarendon Press), 1914. 8-r. 262 l. 7-6 sh.

Trendelenburg, A.: Pausanias in Olympia. Berlin (Weidmann), 1914. n. 8-r. 104 l. terüvel. 3 M.

Ward Fowler, W.: Roman ideas of deity in the last century before the christian era. London, 1914. 6 sh.

Watts, D.: The renaissance of the Greek ideal. London, 1914. 4-r. 194 l. 1 L 1 sh.

Weller, C. H.: Athens and its monuments. London, 1914. 8-r. 438 l. 17 sh.

Wellmann, Max: Die Schrift des Dioskurides περί ἀπιῶν φαρμάκων. Ein Beitrag zur Gesch. d. Medizin. Berlin (Weidmann). 1914. 8-r. VII, 78 l. 3 M.

Wendland, P.: Quæstiones rhetoricæ. Göttingen (Vandenhœck—Ruprecht), 1914. n. 8-r. 22 l. 50 pf.

Willers, H.: Studien zur griech. Kunst. Leipzig (Seemann), 1914. 8-r. 166 l. 13 tábla. 12 M.

Wohleb, Leo: Die lateinische Übersetzung der Didache, Kritisch u. sprachlich untersucht, m. e. Wiederherstellg. der griech. Vorlage u. e. Anh. üb. d. Verbum altare u. seine Komposita. [Studie z. Gesch. u. Kultur d. Altertums hrsg. v. Drerup—Grimme—Kirsch. VII. Bd.] Paderborn (Schöningh), 1913. 8-r. VII, 142 l. 6 M.

Zander, C.: Eurythmia vel compositio rythmica prosæ antiquæ. III. Eurythmia Ciceronis. Leipzig (Harrassowitz), 1914. 8 M.

Zielinski, Th.: Der constructive Rhythmus in Ciceros Reden. Der orator. Rhythmik 2. Tl. [Az I. rész: Das Clauselgesetz in Ciceros Reden]. Leipzig (Dieterich), 1914. 8-r. 295 l. 4 tábla. 12 M.

— Uj könyvek a modern philologia köréből.

H. Brandley: A New English Dictionary. (Oxford, Clarendon Press, 3 sh.) Shastri-Shyster.

Főleg azon szavak etymológiája, története értékes, a melyek az

angolszász, illet. ó-angol nyelvből származnak. A szótár következő füzete a közel jövőben jelenik meg.

Eduard J. W. Brenner: Thomas Phaer, mit besonderer Berücksichtigung seiner Aeneis-Übersetzung, nebst Neudruck des VI. Buches. (Würzburger Beiträge zur engl. Literaturgeschichte, hg. v. O. Jiriczek, 2.) Heidelberg, Winter. 1913. XI és 120 lap. Ára 3:30 M.

Sackville *Mirror for Magistrates*-jének folytatói közül Thomas Phaer elsősorban 1558-ban megjelent Aeneis-fordításának köszönheti helyét az irodalomtörténetben. Az Aeneist az eredeti szövegből először (Iawain Douglas † 1522) fordította angolra (1512) a korabeli ízlés iránti sok engedelménnyel. Henri Howard † 1547) már híven követi az eredetit, de az Aeneisnak csak két énekét, a másodikat és a negyediket fordította le. Phaer Aeneis-fordítása mind hűség, mind költői lendület tekintetében messze elmarad a Howardé mögött és csak az eredeti elsekélyesítésének tekinthető. Abban a törekvésében, hogy Vergiliust népszerűsítse és közelebb hozza olvasói ízléséhez, bőbeszédűvé és szentimentálissá lesz és sok túlzásra ragadtatja magát. Érdekes példája annak, hogy miként tükröződött az ókori irodalom a XVI. századi angol költők képzeletében. *l. h.*

W. Dinsmore Briggs: Marlowe's Edward the Second. (Nutt kiad. 12 sh. 6 d.)

E kiadást nemcsak a pontos kritikai szöveg teszi értékessé, hanem főleg a 130 lapra terjedő bevezetés, mely a történeti színjáték (Chronicle play) fejlődésére vet sok tekintetben új világot. Schakespeare történeti színműveinek Marlowe II. Edwardjához való viszonyáról is szabatos meghatározást ad. A szöveget nagyszámú becses jegyzet magyarázza. *f.*

Féderm, Robert: Répertoire bibliographique de la littérature française des origines à 1911. — F. Volkmar, Leipzig-Berlin 1911—1913. N. 8-r. 510 l. — 22 M.

E kiválóan gyakorlati irányú könyvészeti kézikönyv a mindinkább föllendülő francia bibliografiai irodalomnak, mely számos szakkönyvészetben kívül oly alapos művekkel rendelkezik, mint a minők Lorenz, Thieme, Quérard és Lanson munkái, egyik igen használható terméke. Összegyűjti a francia nyelvű könyvek összes kiadóinak pontos címzeit, a megszünt (más kézbe átment) kiadócégek s utódaik neveit közli, a gyűjteményes vállalatok jegyzékét, a francia irodalom kiválóbb termékeinek alfabetikus rendjét, a XIX. századi francia írók névjegyzékét, mindenütt megjelölve a könyvészeti, de főleg a könyvkereskedelmi adatokat, mint pl. kiadások számát, a fűzött s kötött példány árát, a kiadó címét, sőt sokszor a könyv súlyát grammokban stb.; a könyv végén részletes tárgymutató. *bz.*

Ch. Glauser—A. Curtius: Die französische Sprache der Gegenwart. Teil I.: Laut- und Wortlehre. Heidelberg, Winter. 1914. XVIII + 333 l. 4 M.

Glauser és Curtius munkája francia nyelvtanárok és egyetemi hallgatók részére készült segédkönyv, mely két részben a mai francia nyelv hang- és szótanát tárgyalja. Alapul a szerzők azt a francia kiejtést veszik, melyet a «párisi iskolákban tanítanak» s melyek tanítása a német iskolákban kívánatosnak látszik. Fonetikai szövegeket is közölnek és könyvük végén az összes benne előforduló szavak jegyzékét fonetikai átírással. Az újabb philologiai és nyelvélektani kutatások eredményeit ismerik, Wundt, Nyrop, Meyer-Lübke, Brunot, Roussetot stb., vagyis elsőrendű forrásmunkák alapján dolgoznak, úgy hogy művük minden tekintetben a mai kor színvonalán áll s így a mi középiskolai francia tanárainknak melegen ajánlható. *bg.*

H. Naumann: Althochdeutsche Grammatik, és: Althochdeutsches Lesebuch. Berlin u. Leipzig, Göschen'sche Verlagshandlung, 1914, 159, resp. 148 l. à 90 pf.

A német alaposság és mozgalom karakteristikus termékei. *sch. j.*

J. Pokorny: A concise old irish Grammer and reader. Part. I.:

Grammar. Halle, Niemeyer (Dublin, Hodges, Figgis and Co.), 1914. 124 l. 5 M.

Minden tekintetben a mai tudomány színvonalán álló, rövid, de kezdők szempontjából éppen ezért megbecsülhetetlen bevezetés az enorm nehézségekkel járó ó-ír grammatikába. *sch. j.*

J. H. Schütz: Die Entstehung der Sprachen. Goar, Frankfurt a. M. 1914. 8 + 8 + 8 l. 0-50 M.

Értéktelen fecsegés. *sch. j.*

R. Thurneysen: Die Kelten in ihrer Sprache u. Literatur. Cohen, Bonn, 1914. 32 l. 1-20 M.

A kelta nyelvek és irodalmak rövid találó jellemzése szélesebbkörű közönség számára. *sch. j.*

V. Waschnitius: Perht, Holda u. verwandte Gestalten. Ein Beitrag zur deutschen Religionsgeschichte. [SB. d. k. A. d. W. in Wien. Philosophisch hist. Kl. B. 174. Abh. 2.] Wien, Hölder, 1914. 184 l. 4-40 K.

Szerző a Perht Holda-problémával foglalkozik, a melyet, ha nem old is meg véglegesen, közelebb hoz a megoldáshoz. A kérdésre vonatkozó nézetek ismertetése után (9—17 l.) az első részben a teljes mythologiai anyagot adja (17—140 l.) tájnyelvi, részben politikai területek szerint s e kereten belül chronologiai rendben. A második részben (140—179 l.) a probléma mythologiai genesisével foglalkozik s arra a végeredményre jut, hogy Perht eredetileg «Seelendämon» s csak helyenkint lett vegetatiós dämon, Holda pedig velejében vegetatiós dämon, bár mint ilyen a lélek-kultusszal is kapcsolatban áll. *sch. j.*

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke. (A *gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Auszug aus der Monatschrift (Résumé de la revue mensuelle) Egyetemes Philologiai Közlöny. Band XXXVIII. Heft 1—4. Budapest, 1914. I. Zusammengestellt von Theodor Thienemann. Budapest, Franklin-társ., 1914. 8-r. 8 l.

Brandes: Korok, emberek, írárok. Ford. Lengyel Géza. Világ-Könyvtár. Budapest, Révai. 1914. k. 8-r. 342 l.

Érkönyve, A pannonhalmi főpátsági főiskola — az 1913—14. tanévre. Közzéteszi *dr. Zoltány Irén*, főiskolai igazgató. Pannonhalma 1914. 8-r. 422 l.

Tartalma: *Várkonyi Hildebrand*: Az intuitio a régi és az új philosophiában (3—124. l.). — *Sörös Fongrácz*: Forgách Ferencz kortörténelmének pécsi kézírata (125—135. l.). — U. a.: Pellérdi Péter levele Báthory Zsigmondnak Szinán basán aratott győzelméről (136—156. l.). — *Horváth Károly*: Az egyediség erkölestani szempontból (157—201. l.). — *Bódisz Jusztin*: A kereszténység legrégebb nyomai a római íróknál (202—288. l.). — *Kemenes Illés*: Agnostos Theos (289—308. l.). — *Strommer Viktorin*: Guzmics Izidor mint theologus (309—348. l.). — *Palatin Gergely*: A relativitás elvének alapját alkotó Michelson féle kísérlet (349—380. l.). — *Zoltány Irén*: Szülőföldi és környezeti elemek Kisfaludy Károly költészetében (381—405. l.).

Finnugor füzetek. 17. szám: Kertész Manó, Finnugor jelzős szerkezetek. Fejezetek a magyar összehasonlító mondatantból. A M. T. Akadémia Marczibányi-díjával jutalmazott pályamunka. Különnyomat a Nyelvtudományi Közleményekből. Budapest, 1914. 8-r. 101 l. Ára 1-80 K.

Gimnáziumi Értesítő 11 darab.

**Gombocz Zoltán* és *Melich János*: Lexicon critico-etymologicum linguae hungaricae. I. füzet. Magyar Etymologiai Szótár. Aszódi-Bécs. Budapest, M. Tud. Akadémia kiad. 1914. N. 8-r. 161—320 hasáb. Egy füzet előfiz. ára 5 K.

Gorzó Gellért: Döbrentei Gábor és a jászóvári prémontreiek viszonya a régi magyar nyelvemlékek ügyében. Jászóvár (Remény), 1914. k. 8-r. 68 l.

*Heinrich Gusztáv: Faust. Irodalomtörténeti czikkek. Budapest, Franklin-társ. 1914. N. 8-r. IV+258 l. Ára 6 K.

Husztiné Révhegyi Rózsai: Eötvös esztétikai álláspontja. Különnyomat a Budapesti Szemléből. Budapest, 1914. 105 l.

Járosy Dezső: Giuseppe Verdi. Reflexiók a Verdi-centenárium után. Különnyomat a «Magyar Kulturá»-ból. Budapest, 1914. 8-r. 10 l.

Jelentés az Arany János-Társaság 1913. évi működéséről. Szerk. dr. Gálos Rezső főtitkár. Temesvár (Hunyadi könyvny.) 1914. 8-r. 36 l.

Könyvtár, Olcsó. Budapest, Franklin-társ. Ára számonkint 20 f.

1746—49. Gróf Andrássy Gyula: Bosznia okkupációjáról. Bevezette Wertheimer Ede. 132 l.

1750—51. Gróf Andrássy Gyula: A száműzött Rákóczi 60 l.

*Német Philológiai Dolgozatok. Budapest, Pfeifer. 8-r. 1914.

XI. Trócsányi Dezső: Humboldt Vilmos nyelvbölcselete. 62 l. Ára 2 K.

Kádár Jolán: A budai és pesti német színészet története 1812-ig. Függelékül a budai és pesti német színházak műsora 1783—1812. A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem bölcseleti karától jutalmazott pályamunka. 148 l. Ára 5 K.

Olcsó Jókai. A lélekidomár. V. k. 191—200. sz. Budapest, Révai. 1914. k. 8-r. Számonkint 40 f.

Revista de Filología Española. Director Ramon Menéndez Pidal. Madrid. (Cento de Estudios Historicos.) Tomo I. 1914. Cuaderno. 1° K. 8-r. 148 l.

*Régi Magyar Könyvtár. Szerk. Heinrich Gusztáv. Budapest, a M. T. Akadémia kiadása; k. 8-r.

35. sz.: Szíveket újító bohréta. XVIII. századi dalgyjtemény. Kiadta Versényi György. 1914. 180 l. Ára 3 K.

34. sz.: Kazinczy Ferencz: Az amerikai Podocz és Kazimir kereszttyén vallásra való megtérése. Bessenyei német eredetijével együtt kiadta és bevezetéssel ellátta Weber Arthur. 1914. 58 l. Ára 160 K.

*Róheim Géza: A varázserő fogalmának eredete. Budapest, Posner Károly. 1914. 280 l.

*Schmidt, Heinrich: Die deutschen Mundarten in Südongarn. Vortrag, gehalten auf der 52. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner. Különnyomat az «Ungar. Rundschau» 1914. évf.-ből, 656—677. l.

Szele Róbert dr. és Osztle József: Német stílusgyakorlatok a középisk. V—VIII. osztályai számára. Budapest, Lampel. 1914. k. 8-r. 235 l. 280 K.

Trostler, Josef: Neuere Forschungen zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen. Különnyomat a «Die Geisteswissenschaften» cz. folyóirat I. (1914.) évf.-nak 36. füzetéből. K. 8-r. 16 l.

A magyar-német irodalmi kapcsolatok felderítésére irányuló újabb hazai kutatásnak jól tájékoztató ismertetése és methodikai bírálata.

Upor Géza: A naukratiszi kereszttek, Különnyomatul a Temesvári Hirlapból. Kiadja az Arany János-Társaság. Temesvár, 1914. K. 8-r. 39 l.

Zambra Alajos: A fővárosi könyvtár Zichy-kódexe. Budapest, Wodianer és Fia. 1914. 4-r. 8 l. Különnyomat «A budapesti városi könyvtár értesítője» VIII. (1914.) évfolyamának 1—2. számából.

Zambra, L.: Il codice della biblioteca comunale di Budapest. Contributo allo studio della lirica italiana del quattrocento. Különnyomat a Bibliofilia 16. (1914.) évf.-nak 1. füzetéből. Firenze, L. S. Olschki. 1914. N. 8-r. 14 l.

Hivatalos nyugtázás

1) az 1914. évi április hó 1-től 30-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1910-re: Kállay M. — **1911-re:** Kállay M. 4 kor. — **1914-re:** Darvas J., Doboczky P., Gaál L., Gruber J., Hábor Gy., Herbály Gy., Kovács E., Megyeresi A., Obermüller F. 3 kor., Papp St., Pünkösti M., Dr. Reichard P., Rónai J., Schneller L., Dr. Simon L., Taucher G. — Összesen 103 korona.

Rendes tagdíj 1912-re: Kőszegi L. 5 kor., Kubicsek A., Vajticzky E. 1 kor. 40 fill. — **1913-ra:** Báthory A. 5 kor., Császár E. 7 kor., Gröger R. 5 kor., Harmos S. 5 kor., Dr. Hegedüs I. 5 kor., Knubels R. 5 kor., Kőszegi L. 10 kor. 80 fill., Dr. Kubicsek A., Szopori Nagy M. 4 kor., Pröhle V. 5 kor., Dr. Vajda K. 5 kor., Vajticzky E. 2 kor. 40 fill., Vinkler J. — **1914-re:** Dr. Alexics Gy., Alszegehy Zs. 2 kor., Badics F., Balogh M., Baltazár G., Baranyai Z. 3 kor. 90 fill., Bartók J., Dr. Bán A., Bányai G. 5 kor., Binder J., Dr. Bitzó S., Bodola Gy., Böhm D., Böleskey L., Braun S. 4 kor. 80 f., Brisits E., Bujár K. 8 kor., Burián J., Cséplő P., Dengl J., Dézsi L., Dittrich V., Einzig M., Eisler M., Dr. Erdélyi P., Erdős F., Dr. Fallenbüchl F., Faragó J., Fejér A., Asbóthné Ferenczi S., Ferenczy Z., Fest S. 8 kor. 10 fill., Finály G. 7 kor. 20 fill., Fodor Gy., Fogarasi B. 1 kor. 20 fill., Friedreich E., Gaál M., Gaál P., Garzó M., Gál K., Gálos R., 4 kor. 60 fill., Gärtner H., Gedeon A., Gerecs Sz., Gesztesi Gy., Glatz E., Gombocz Z. 8 kor. 80 fill., Greszler Gy., Gulyás P., Gyomlay L., Hallay Z., Dr. Hanvai I., Harsányi P., Br. Hatvany L., Hoffmann F., Hoffmann M., Horger A., Horváth C., Horváth E., Hőgyészi A., Huszti J. 5 kor. 40 fill., Kacsokovics K., Karátsony Zs., Kardos A., Karsai E., Kassuba D., Károsi S., Kárpáti F., Dr. Kéki L. 10 kor. 04 fill., Khin A., Kiss B., Kliment J., Kocsis L., Kovács L., Kuzmics F., Kürti M., Laban A., Dr. Láng M., Ligeti I. 4 kor., Dr. Lindenschmidt M., Lovas K., Major K., Marusák P., Mazuch E., Márton J., Mártonyi L., Megyesi F., Mezey S., Miklós E., Molnár E., Molnár S., Moravcsik G., Móroczy E., Nemes B., Nemes K., Netoliczka O., Névery J., Niszter T., Otrók M., Patay J., Pápay J., Pétergál H., Pittroff P. 2 kor. 40 fill., Dr. Pollák J., Popovics I., Pölöskey K., Pötz E., Prokopi I., Prónai A., Ranezay J., Rác L. 9 kor., Rell L., Rédey T., Rhousopoulos R., Riedl Fr., Roseth A., Róth J. 5 kor., Rózsa D. 4 kor. 50 fill., Sas A. 1 kor. 60 fill., Schäfer M., Schmidt M. 3 kor. 60 fill., Schoen A., Schuber M., Serédi L., Siegescu J., Dr. Szabó M., Szalay Gy., Szegess M., Szekeres B., Szele R., Szentgyörgyi B., Szeremley B., Székely S., Szutor Z., Tamási I., Tóth Gy., Travnik J., Tränka A., Tubán T., Vajda K., Vasáry D., Váczy J. 1 kor., 60 fill., Vinkler J., Vonház I., Wagner J., Dr. Wagner L., Weber A. 8 kor. 40 fill., Weiser E., Wiese Gy., Wigand J., Wirker E., Zádor B., Zimányi D., Zimányi J., Zsámboki Gy. — **1915-re:** Bujár K. 2 kor., Gesztesi Gy. 1 kor. 80 fill., Rác L., 1 kor. 80 fill., Tolnai V., Vinkler J. 3 kor. — Összesen 1563 kor. 34 fill.

Előfizetés 1914-re: Benkő Gyula 13 kor. 50 fill., Békési ref. főgimn., Bruck Sándor 13 kor. 50 fill., Kolozsvári Magyar Irodalomtörténeti Seminárium, Sátoraljaújhegyi kath. főgimn., Szabadkai felsőkeresked. iskola, Szabadkai főgimn. Összesen 102 kor.

2) az 1914. évi május hó 1-től 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1910-re: Székely S. 3 kor. — **1911-re:** Benkőczy E. 3 kor., Kállay M. 2 kor. — **1912-re:** Kállay M. — **1913-ra:** Kállay

M. 2 kor. — **1914-re:** Berencz Gy., Dr. Heppner A., Kertész J., Kiszely V., Malártsik L., Dr. Nagy P., Wald L. A. — Összesen 58 kor.

Rendes tagdíj 1912-re: Balásy D., Klauber Fr. 5 kor., Dr. Weiss M. 5 kor. — **1913-ra:** Acsay F. 5 kor., Bartók L. 5 kor., Herezeg Á. 5 kor., Dr. Márffy O. 5 kor., Pintér L. 5 kor., Szabó V. 5 kor. — **1914-re:** Dr. Alleram Gy., Bajza J. 5 kor., Dr. Bakács I., Dr. Balogh Á., Dr. Bászal Au., Báthory A. 5 kor., Dr. Berze Nagy J., Dr. Bognár D., Boros J., Bozsenik B., Böngérfi G., Buzássy Á., Champier I., Csermelyi De Rivo S. 4 kor. 20 fill., Czeizel J., Czóbel E., Dr. Dercsényi M., Durkó A. 5 kor., Dr. Erdélyi L., Dr. Förster J., Dr. Giesswein S., Gotthárdt K., Gröger R. 5 kor. Dr. Gulyás I., Heinlein I., Hilkené F., Himpfner B., Hornyánszky A., Jakobi K., Dr. Kaiblinger F., Karádi J., Kárpáti K., Dr. Kégl S., Kmoskó M., Kovács A., Labancz Gy., Lám Fr., Lehr A., Dr. Lengyel M., Lipták J., Dr. Máté L., Mellinger K., Neszveda K., Obendorf K., Pais D., Parászka G. 8 kor., Peczina A., Prácser Albert, Rochlitz Z., Dr. Solymossy S., Suhajda L., Szabó Adorján, Szabó András 5 kor., Székely S., Szlávik F., Teleky L., Dr. Tihanyi G., Váli T., Veigelsberg E., Dr. Vértesy J., Dr. Zindl B., Zombory J. — **1915-re:** Kovács L. 9 kor. 20 fill., Dr. Szentirmai G. 5 kor. — **1916-ra:** Kovács L. 80 fill. — Összesen 652 kor. 20 fill.

Előfizetés 1914-re: Debreczeni ref. főgimn., Lőcsei áll. főreáliskola 13 kor. 50 fill., Szekszárdi főgimn., Szentesi főgimn., Temesvári áll. főreáliskola 13 kor. 50 fill., Wágner Manó, Weisz Felix 13 kor. 50 fill. — Összesen 100 kor. 50 fill.

3) az 1914. évi június hó 1-től augusztus hó 31-ig terjedő időre.

Rendkívüli tagdíj 1913-ra: Kállay M. 4 kor. — **1914-re:** Kállay Miklós, Dr. Nichi L., Obermüller F. 3 kor., Dr. Radits D., Rafain J., Székely K., Vértés S. — Összesen 43 kor.

Rendes tagdíj 1913-ra: Balásy D. 5 kor., Gagy J. 6 kor. 64 fill., Dr. Gedő S. 2 kor., Knubels R. 5 kor., Verő L. 5 kor. — **1914-re:** Albu L., Dr. Baltavári J., Baranyai Z. 4 kor. 30 fill., Báthory A. 5 kor., Birkás Géza 5 kor. 50 fill., Bölesházy I., Bujdosó J., Csermelyi De Rivo S. 1 kor., Csiki L., Czeglédy I. 4 kor., Dobai J., Erdődi G. 5 kor., Földváry Gy., Gábor I., Gergely A., Glósz E., Hartványi Z. 6 kor., Hellebrant Á., Hornyánszky Gy., 8 kor. 50 fill., Huszák J., Kardos L. 1 kor. 20 fill., Kepes I., Kerekes P., Kertész Á., Kovács S. J., Köblös S., Létmányi N., Loósz I., Major L., Matskássy J., Nagy I., Dr. Papp L., Pásztory E., Dr. Pongrácz K., Rozmán R., Schwarcz Frigyes 3 kor. 60 fill., Staud J., Dr. U. Szabó Gy. 5 kor., Szalay G., Dr. Szemák I., Szigeti Gy., Sziklai Gy. Sz., Sztoja M., Dr. Tell A., Varsányi R., Velledits L., Vojnovich G., Waczulik L., Waldapfel J., Zlamál Á., Zsoldos B. — **1915-re:** Baranyai Z. 1 kor. 20 fill. — Összesen 473 kor. 94 fill.

Előfizetés 1914-re: Brassói róm. kath. főgimn. 13 kor. 50 fill., Budapesti VI. ker. elemi iskolai tanítónképzőintézet 13 kor. 50 fill., Hajduböszörményi ref. főgimn., Kecskeméti áll. főreálisk. 10 kor. 80 fill., Kecskeméti ref. főgimn. 10 kor. 80 fill., Kecskemét t. h. j. f. város könyvtára 10 kor. 80 fill., Kolozsvári egyetemi német philologiai seminárium, Kolozsvári Német Philologiai Seminárium, Kolozsvári m. kir. középisk. tanárképzőintézet, Marosvásárhelyi közművelődési könyvtár 5 kor. — Összesen 124 kor. 40 fill.

Cserhalmi Sámuel pénztárnok,
J. Fer. Lógodi-utca 49. sz., fűlsz. 1.

1914. DECEMBER.

XXXVIII. ÉVFOLYAM.

X. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY

ALAPITOTTÁK

P. THEWREWK EMIL és HEINRICH GUSZTÁV.

A M. T. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL ÉS A BUDAPESTI PHILOLOGIAI
TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK:

BLEYER JAKAB és LÁNG NÁNDOR.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1914.

Az **Egyetemes Philologiai Közlönybe** szánt class. philologiai dolgozatok kéziratát **Förster Aurél** (IV., Eskü-tér 8.), a modern philologiai dolgozatokéi **dr. Bleyer Jakab** címére (VIII., Mikszáth Kálmán-tér 4.) küldendők. Fölolvasások **dr. Papp Ferencz**, I. titkárnál (I., Bors-u. 15.) jelentendők be.

TARTALOM.

ÉRTEKEZÉSEK.

DÉZSI LAJOS: Lukianos és Bogáti Fazekas Miklós	745
KELLER IMRE: Faludi Ferenc «Caesar»-ja	748
BOROS JÓZSEF: Pindaros Epinikionjainak metrikai szerkezete (Vége)	754
KRISTÓF GYÖRGY: Barcsay és Orczy	785

HAZAI IRODALOM.

HOMEROS Iliasa, ford. Vértesy Jenő. HEGEDŰS ISTVÁN	791
KARDOS LAJOS: Arany János Bolond Istókja. KIRÁLY GYÖRGY	794
HAIN GÁSPÁR Lőcsei krónikája. Kiadták Bal Jeromos, dr. Förster Jenő és Kauffmann Aurél. GRÉB GYULA	795

KÜLFÖLDI IRODALOM.

EB. K. BUSSE: Ulrich v. Türrheim. HEINRICH GUSZTÁV	796
O. RUBENSOHN: Hellenistisches Silbergerät in antiken Gipsabgüssen. LÁNG MARGIT	798
O. WALZEL: Leben, Erleben und Dichten. SZENTIRMAY GIZELLA	799
J. HÖNIG: Ferdinand Gregorovius als Dichter. SAS ANDOR	801
O. SCHISSEL v. FLESCHENBERG: Entwicklungsgeschichte des griechischen Romans im Altertum. CZEBE GYULA	804
AD. ROEMER: Aristarchs Athetesen in der Homerkritik. MARÓT KÁROLY	806

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912/13.

SENTGYÖRGVI LÁSZLÓ: Ibsen. WEBER ARTHUR	808
MADARÁSZ FLÓRIS: Herczeg Ferencz drámái. KRISTÓF GYÖRGY	810
LAKOS BÉLA: Heltai Gáspár reformátor és kora. KIRÁLY GYÖRGY	810
PINTÉR JENŐ: Időmutató a megújulás-korabeli magyar irodalom történetéhez. KIRÁLY GYÖRGY	810

VEGYESEK.

A Budapesti Philologiai Társaság ülései	811
PRÓNAI ANTAL. ALSZEGHY ZSOLT	812
A hamis tanu. SIMONYI ZSIGMOND	812
CZIRKUSZI Hamlet-paródia Pesten 1857-ben. BAYER JÓZSEF	812
DANTE ÉS CSOKONAI. FERENCZI ZOLTÁN	814
SALAMON ÉS MARKALF. GULYÁS JÓZSEF	815
«JÓKA ÖRDÖGÉ»-nek meséjéhez. ELEK OSZKÁR	816
ÚJ KÖNYVEK	817
A szerkesztőkhez beküldött könyvek jegyzéke	821
Név- és tárgymutató	823
A Budapesti Philologiai Társaság 1914-ben	835

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny** tíz havi füzetben, minden hónap elején (augusztus és szeptember kivételével) jelenik meg.

Előfizetési ára: 15 korona. Egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

Az előfizetési pénzek, a Budapesti Philologiai Társaság tagdíjai, a reclamatiók, egyes füzetek megrendelése, a lakásváltoztatások bejelentése a pénztárhoz, **Cserhalmi Sámuelhez** (Budapest, I., Lógodi-u. 49.) intézendők.

LUKIANOS ÉS BOGÁTI FAZEKAS MIKLÓS.

Lukianosnak, a nagy görög szatirikusnak hatásáról ketten is írtak nálunk, ú. m. *Márffy Oszkár* (Bpesti VII. ker. külső áll. főgymn. ért. 1905/6. Ism. EPhK. 1907. 438--9. l.) és *Boros Gábor* e folyóiratban (1907. 746--758. l.). De ügyet sem vetettek magyar irodalmi hatására, noha ez már a XVI. században kezdődik s még a XIX. században is kimutatható (pl. Lukianos *Δίχη φωνηέντων*-a és Vörösmarty «Ypszilon háború»-ja). Mi csak Bogáti Fazekásra gyakorolt hatásáról kívánunk most szólni.

Tudvalévó, hogy Lukianos népszerűsítésében nagy érdeme van egy XVI. századi magyar tudósnak, Sambucus v. Zsámboki Jánosnak, a ki először «Egi, tengeri és alvilági párbeszédei»-t adta ki «Menippos»-szal és «Timon»-nal együtt Strassburgban 1550-ben, később pedig összes műveit Baselben 1563-ban, mindeniket latin fordítás kíséretében. Ettől kezdve a XVII. század elejéig (1619) az ő kiadásai különféle nyomatokban közkezen forogtak.

Valószínűleg az ő kiadásából ismerkedett meg Lukianos-szal *Bogáti Fazekas* vagy *Fazekas* is, a ki két verses művének az anyagát merítette belőle, egy harmadik művéhez pedig az anyagnak csak egy részét vette innen. Ez az utóbbi a *Demeterről* és *Stratonicáról* szóló széphistória, mely abban a részben, a hol elmondja, hogy Stratonica férjes asszony létére hogyan gyuladt szerelemre Cambabus [Lukianosnál: Kombabos] iránt s ez milyen különös módon védekezett szerelmével szemben, Lukianos *Περὶ τῆς Συρίης θεοῦ* című művének 17-22. fejezetein alapszik, a többi részhez pedig Plutarchosnak Demeter életrajzát használta fel.

Nevezetesebb ennél egy másik széphistoriája: «Harom Ieles Fő Hadnagyoknac, a Nagy Sándornac, Anibálnac, és az Romai Scipionac, az Bodogsagnac helyén a fő helyről valo vetélkedésec. (Kolozsvár c. 1576.)» Egyetlen csonka példánya régen a bécsi Theresianumi könyvtár tulajdona volt, most a M. Tud. Akadémia könyvtáráé. Szabó K., mikor először leírta (RMK. I. 341. sz.) még nem vette észre, hogy csonka s a versfőkből (Nikoleos Fig. . . . es) Fejes Miklóst olvasott ki, de később maga kijavította tévedését a Ker. Magvető 1880. évf. 388. lapján. Kétség alig lehet felőle, hogy csakugyan a B. Fazekas műve. Nagy Sándor és Anibál vagy Hannibál azon vetélkednek, hogy ki derekabb kettőjük közül s Minost kéri fel döntő bírónak. Elmondják neki, minő jogczimük van az első helyre. A két hős vetél-

kedése után Scipio jelenik meg a küzdőtéren s mivel Hannibalt is megfutamtította, Minos őt teszi meg elsőnek. Bogáti Fazekas úgy adja ki e művet, mint a melynek tárgyát hallomásból merítette:

Nem régen lőt dolgot egyet mondanék,
Ha tudnám, hogy tőlem azt mind elhinnék,
Minap nagy bizonynyal nekem beszélék,
Kit tudni mindennek méltónak vélek.

Majd a pokol és a boldogság helyének leírása után ugyanerről még így szól:

Férhát egy főtörök minap onnat jött,
Ő maga sem tudja, mint oda sietett.
Tettben, tett kívül, csak az hogy ő megjött,
De hogy ott volt engem ő elhíttet.
Jeles szép dolgokat monda, hogy látott.

Hogy még jobban elhitesse ő is az olvasót, még magyar vonatkozásokat is szó bele Mátyás királyról, Szolimánról és Attiláról.

Mindezek daczára könnyű felismerni, hogy az B. Fazekasnak nem eredeti munkája, hanem Lukianos «*Νεκρικοί διάλογοι*» (Halottak párbeszédei) cz. művéből a 12. dialogost szedte versekbe.

Hasonlóképen megtévesztő befejezést írt egy másik műve, «az Töldi Miklós nótájára» írt «Ez világi nagy soc zvr zavarrol valo énece» végére:

Egész világ dolgát minap az tekinté,
Az ki Széckel földén ez éneket szerzé,
Ezer ötszáz nyolezvan hatba kijelenté,
Ha veszed eszedbe ez világtól elinté.

Ezen szavak által félrevezetve, mint B. Fazekas eredeti művét méltattuk azt a B. F. M. életéről és költői működéséről írt doktori értekezésünkben, noha ennek is Lukianos a forrása, még pedig «*Χάρων ἢ ἐπισκοποῦντες*, azaz *Kharon vagy a világlátók* cz. párbeszéde.¹⁾ Meg kell vallani, hogy B. Fazekas elég ügyesen elleplezte

¹⁾ Ujabb magyar fordítása *dr. Vajda Károlytól*: Lukianos válogatott párbeszédei. Nagybecskerek, 1896. 47—60 l. (Ebben a következő műveket fordította le: Az álom v. Lukianos élete. Timon. Prometheus. Charon. Az álom v. a kakas. Nigrinos. Az istenek párbeszédeiből: 1. 3. 4. 7. 8. 11. 13. 16. 18. 19. 20. 21. 24.) Ism. EPhK. 1897. 773—5. (Hittrich Ö.) Lukianosnak ezenkívül következő fordításait ismerem: Lukian és Saturnali levelei. Ford. *Székhás J.* (Uj Magy. Muz. 1851—2. I. 664—73. l. a II. 28. kivételével mind leford.) *Boros G.* Lukianos. (Dési áll. főgymn. ért. 1897/8. Életr. s az Álom v. L. élete fordítása. Ism. EPhK. 1899. 85—6. (Hittrich Ö.) A halász v. a feltámadt bölcselekedők. Ford. *Vajda K.* Fehértemplomi gym. 1897/8. ért. Ism. EPhK. 1899. 935—6. (Hittrich Ö.) Hogyan kell történetet írni? Ford. *dr. Márffy Ö.* (Wagner M. Rákospalotai isk. ért. 1905/6.) Ism. EPhK. 1907. 440—2. (Vértesy D.) A görög sport. L. műve a tornászatról. Ford. *Jakobinyi Péter.* (M. Könyvt. 484. sz.) Bpest, 1907. (Az Anacharsis fordítása.) Ism. EPhK. 1907. 781—3. l. (Vértesy Dezső.) Icaromenippus vagy utazás az égbe. Ford. *Konrád Ferencz.* Nyitrai megyei Szemle 1911. 40—42. sz. (Kny. is.). Ezekon kívül *Vass Lrpád* a Philol.

itt is forrását. Lukianosnál Kharon, az alvilági jós, egy napi szabadságot kér, hogy szétnézzen a felső világban, egyebek között megtudakolja az okát annak is, miért megy innen sírva minden utas hozzá? Hermest fogja meg s addig nem ereszti el, míg egy magas helyet nem készít neki, honnan a világ folyását szemlélheti s mindent rendre meg nem magyaráz neki, sőt szemét is ki nem nyitja, hogy mindent tisztán láthasson. B. Fazekasnál egy *Angyal* helyettesíti Hermest s a *Setétes* Kharont s természetesen azután a beszélgetést is úgy alakítja át, hogy azok egy Angyal s nem Hermes, illetőleg egy Setétes vagy ördög és nem Kharon szájába illők legyenek. Pl. Lukianosnál Hermes előbb nem akar engedelmességni Kharon felszólításának, mert Zeustól kapott megbízatásai teljesítésében kérelmetné s az újonnan érkező lelkeket is megvárakoztatná. B. Fazekas e helyett elmondja, hogy a mennyei úrnak kétféle szárnyas szolgálói vannak, ú. m. szentek és feketék. Ez utóbbiak tőle «távolban laknak», néhányan pedig «bennük» pokolra vannak rekesztve. Ezek kínozzák a bűnösöket és csak «hirrel értik ez világ mit követ». Ezek egyike (Setétes) kérdezett föl a világra s fogott meg egy Angyalt a világ megmutogatására. Azután a hegyek egymás tetejébe rakása következnek, (Lukianosnál: Olympos, Ossa, Pelion, Oite [Oeta], Parnasos, B. Fazekasnál: Caucasus, Nagy Aman havas, több hegyek, Parnas) de előbb ennek a lehetőségét vitatják meg. Lukianos Homeros-szal bizonyítja, B. Fazekas a Bibliával, felsorolva az angyalok dolgait, pl. teremteskor velök csináltatta, vízőzönkor velök rontatta el Isten a világot stb. egészen szent Péternek a tömlőcből kiviteléig. Mivel Jákób lajtorjáján nem hághat fel Setétes az égbe, ezért kell ezt a módot választani, hogy mindent láthassanak.

Ezután annak felsorolása következik, mi mindent láttak a hegyek tetejéről, nevezetesen az ebédre eligérkezőnek hirtelen halálát a fejére esett cseréptől, a bikával vállán tánczó testes, erős olaszt (Lukianosnál Krotoni Milont), kinek halálát is elbeszéli (Lukianos elhagyja). Solon és Kroisos, Kyros és Tomyris, Kambyzes, Polykrates történetét, közbevetve az aranyról való elmélkedést. Úgy ezek, mint a többiek, t. i. a méhhasolat, a bűnök fajtái, elmélkedések az emberi remények és törekvések hiábavalóságáról, a Moirák fonaláról (B. Fazekas csak pókhálófonalról beszél), a betegségekről és halálról, az életnek vízbuborékhoz hasonlítása, Kharon észretérítési szándéka, a sírok, az elpusztult városok (Lukianosnál: Ninos, Babylon, Mykenai, Kleonai, Ilion, B. Fazekasnál: Róma, Ninive, Jeruzsálem, Babylon, Velöncze, «Az régi Romának el hánt teteme dőge») mindkét íronál egyező sorrendben következnek, csak hogy B. Fazekasnál nagyon vázlatosan, itt-ott kihagyással (pl. végül egyszerűen elhagyja Othryades lakadalmi vezér halálát), megrövidítve, szárazon és szintelenül.

Az összehasonlítás alapján egy olyan hely is egyszerű fordí-

Társaság 1909. márcz. 10-iki ülésén felolvasta «Az embervásár» fordítását s *Hüttrich Ö.* a selmeczbányai ág. ev. lyc. 1891/2. ért.-ben életrajzon kívül az Álom v. Kakas és az Átkelés (*κατάπλους*) tartalmi ismertetését közli. Ism. EPhK. 1893. 614—5. (Dr. Tóth Kálmán.) *Bóros G.* az egész I. lefordítását tervezte.

tásnak bizonyul, melyet különben személyi vonatkozásúnak tartanánk. Pl. e sorok:

Az vagy kinek ma lőtt egy férfi gyermeke,
Kit Attya nevére ottan keresztele,
Ha tudná hogy heted esztendőn elveszne,
Véled-é hogy rajta mint örül így örülne.

Lukianosnál: . . . ἐκεῖνος μὲν γὰρ ὁ χαίρων ὅτι ἄρρενα παῖδα τέτοκεν αὐτῷ ἢ γυνή, καὶ τοὺς φίλους διὰ τοῦτο ἐστῖαν καὶ τοῦνομα τοῦ πατρὸς τιθέμενος, εἰ ἡπίστατο ὡς ἐπίτετης γενόμενος ὁ παῖς τεθνήξεται, ἄρα ἂν σοι δοκεῖ χαίρειν ἐπ' αὐτῷ γεννωμένῳ; (Mert az is, a ki örül, hogy felesége fiúgyermeket szült neki s barátait ezért megvendégeli s az apa nevét adja neki, vajjon ha tudná, hogy gyermeke kétéves korában meghal, azt hiszed, örömét lelné magzatában?)

B. Fazekas tehát ezek szerint három művéhez használta forrásul Lukianost, nevezetesen *Demeter és Stratonike történetében* a Kombabos-epizódhoz a *Περὶ τῆς Συρίας θεοῦ* 17—22. fejezeteit, a *Három jeles főhadnagyokban* a *Νεχρικοὶ διάλογοι* 12. dialogusát s a most ismertetett *Ez világi nagy sok zürzavarban* *Χάρων* t.

(Kolozsvár.)

DEZSI LAJOS.

FALUDI FERENCZ „CAESAR”-JA.

Általánosan tudott dolog, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzik Faludi Ferencz egyik drámáját, melynek teljes czíme: *Caesar Aegyptus földén Alexandriában. Szomorújáték. Ment játékban Fejér-Egyházi kastélyban az őssi mulatónapok alkalmatosságával J. P. Kunics Ferencz Rectorsága alatt 1749-ik esztendőben.* Faludi Ferencznek drámája még mindig nem jelent meg nyomtatásban, a minek magyarázatát abban a megjegyzésben kereshetjük, melyet a kézirat címlapján idegen kéz más írással tett: «P. Faludi Ferentz fordítása olaszból.»

Faludi Ferencz ugyanis az ő korában megengedett szokás szerint az eredeti olasz drámát, illetőleg annak szerzőjét seholsem említi, így ő maga az eredeti megtalálásához semmiféle fonalat sem ad az irodalomtörténet búvárlói kezébe. Már pedig tudományos szempontból ennek a drámának kiadása nem sokat jelent, ha az eredetivel való egybevetést mellőzni vagyunk kénytelenek. Hiszen a «Caesar»-nak kiadását irodalomtörténeti szempontból semmi különösebb, nyomatékosabb ok nem teszi szükségessé, mert Faludi Ferencz prózaírói munkásságának minden érdekes sajátágát, kiváló erényeit a többi, nyomtatásban megjelent, közkézen forgó művei sokkal erőteljesebben, tisztábban tükrözik vissza, mint ez az alig 80 írott oldalra terjedő iskoladráma.

Ezért fordítottak *Caesar*-ra még azok is igen kevés figyelmet, a kik máskülönbben Faludi Ferencz műveit behatóan tanulmányoz-

ták s irodalmi jelentőségét igen sokra becsülték. Nem akadt azonban Faludi Ferencz méltatói között egy sem, a ki kétségbe merete vonni a kéziratot olvasható ama megjegyzést, hogy Faludi olaszból fordította drámáját. Csak a legutóbbi időben olvashatunk egy bizonytalan hangú kételkedést Trostler József *Faludi és a német gáláns költészet* cz. cikkében (EPhK. 1914. 204. l.), a ki a következőket írja: «Eddig is tudtuk, hogy Faludi nem eredeti költő, s eredetinek tartott prózai művének önállósága is csak hipotetikus, sőt valószínűleg kéziratban levő *Caesarja* is németből való fordítás.» Jegyzetben pedig hozzátette: «Közel áll hozzá az 1736-ban Hamburgban színrekerült *Julius Caesar in Aegypten* . . . Hamburg, gedruckt mit Spierungkischen Schrifften. 22 l. (1736.)» Sietünk kijelenteni, hogy Trostler hamis nyomon járt. mert Faludi Ferencz *Caesarját* nem németből, hanem egyenesen olaszból fordította, a mint a kéziratban olvasható írás is jelzi.

Kezünkben levő olasz eredeti alapján teljes határozottsággal és kétségbevonhatatlan hitelességgel megállapíthatjuk, hogy Faludi Ferencz Panemo Cisseo álnév alatt író jezsuitának «*Cesare in Egitto*» cz. drámáját ültette át magyarba. Ennek a drámának teljes címe a következő: *Cesare in Egitto. Tragedia di Panemo Cisseo P. A. rappresentata da Signori Convittori del Seminario Romano nel Carnevale dell' anno 1745 et a' medisimi dedicata. In Roma, 1745, per Ottavio Puccinelli, alla chiesa nuova nel vicolo de Cartari. Con licenza de Superiori.*»¹⁾

Az olasz drámát Puccinelli Octaviusnak ajánló sorai vezetik be, melyet «Argomento» követ, melyet Faludi Ferencz «Elől Járó Beszéd»-nek fordít. Azután a «szereplő személyek» jönnek. Csakhogy míg az olasz «Personaggi» az előadók nevét is hozza — csupa conte és marchese — addig Faludi «a' beszélgeteők»-ben az előadók nevét nem közli.

A rákövetkező oldalon már magát a drámát olvashatjuk. Ebből egy kis részt mind az olasz, mind a magyar szöveg nyomán szóról-szóra közlünk, hogy az olvasó a két szövegnek egybevetéséből fogalmat alkothasson magának, miként fordította le Faludi ezt a drámát:

Atto Primo.

Első végezés.

Scena prima.

I.

Cesare e Dioscoro.

Caesar, Dioscorus.

Ces.: Gradisco, o Dioscoro, le attenzioni di Cleopatra. Odo i suoi lamenti, compiangio le sue disgrazie. Ma che posso far' io in vantaggio di questa donna?

Diosc.: Che potete voi fare? Siete Console, e mel chiedete? Far valere le sue ragioni e dichiararla Regina.

Caes.: Akarom Dioscore, hogy engem Cleopatra minden tisztelettel meg bősült nem szeretem sűrű panaszit; szánakozom szerentséjén. En de mivel vigasztalhatom ezt a' bús Hertzek aszszonyt?

Diosc.: Mivel? Polgar Mester lévén, hatalmadban vagyon, hogy te nyugosztaljad kívánságát; adgy koronát fejére, ültess az Aegyptiai thronus-székre; eötet illetik ezek, s tőled ki telnek.

¹⁾ 12°, 79 l. — Másodsor kiadták Genovában, 1754. 12°.

Ces.: Ma quali sono le ragioni ch' Ella produce? Non è occupato il Trono dal suo Fratello Tolomeo?

Diosc.: Saprete come Tolomeo il Padre, soprannominato Aulete, nel suo Testamento nominò alla successione del Regno la Figliola, non meno che il Figlio; lasciando all' arbitrio de Romani la scelta o dell' uno o del l'atra, nè d'altro implorando la loro fede, se non che consegnassero il diadema d'Egitto in un Capo della sua discendenza.

Ces.: Sin qui Cleopatra non ha maggior diritto a regnare di suo Fratello: E in competenza d'una Femina, sembra più convenevole, che un uomo sia preferito.

Vegyünk egy másik részletet, például a II. felvonás első jelenetéből. Sextus és Androstenes vannak a színen:

Sextus: Il figlio d'Achilla negli alloggiamenti di Cesare! Ah fuggi Androstene, fuggi di grazia e salvati.

Andr.: No Sesto: Non sarà mai ch'io t'abandoni in tanta tua sciagura. Tu hai bisogno di qualcuno, che ti consoli, o s'accordi almeno a singhiozzare con te.

Ses.: Ma che sarà di te, se mai sei scoperto? Non sai che tuo Padre è nemico dichiarato di Cesare?

Andr.: L'affetto che ho perte, mio caro Sesto, non m'halasciato considerare questi pericoli, ed ora che li considero, minor male mi sembra il correre, qualunque rischio, che viver lontano da un amico a me si caro.

Sest.: Non t'ingannare Androstene. Noi fummo amici, e sa il Cielo qual compiacenza io prendeva nella nostra amicizia. Ma dopo che tuo Padre m' ha sì barbaramente ucciso il mio... Oh Dei!

Andr.: Tu piangi o Sesto, et io ringrazio coteste lagrime, che non t'hanno permesso di compire un periodo, che andava a trafiggermi nella parte più sensitiva dell'anima.

Caes.: Tudom, hogy parantsolni akar, de nem tudom mi ügyvel? Nemde nem egy testvér öttse bírja az országát? és pedig törvényes igazsággal; mert rea maradt atyától.

Diosc.: Eshetett értésédre, hogy Ptolemeus Auletes az ellöbbi király, halálára válván, azon egy akaratnal hasonló jussal mind fiának, mind leányának hatta a' koronát; azomban az Romaijakra bizván a' dolgot akár mellyik ágát választánák, tsak meg ne fosztanák maradékait az országlastól.

Caes.: Még eddig nem látom, nagyobb igazságát Cleopátrának a' királyi méltóságra öttsenél; ha pedig egygyenlő okok támadnak mind a' két részről, méltób hogy a' férfit ülljön az aszszony eleibe.

Sextus: Mitsodát! Achillás fia Caesar sátorában! fuss Androstene! Fuss ha szépen kérlek! mentsd meg életedet!

Andr.: Nem Sexte! nem fér hozám, hogy el-hagyalak édes Szivem! leg aláb lésszen, a' ki vigasztaljon, a' vagy társad, aki veled bussullyon!

Ses.: Együgyű, ártatlan! jutt-e eszedbe, hogy raita vesztesz, ha raita kapnak? Veszed-e észre, hogy annak udvarában léptél, a' ki Atyádnak ki vallot ellensége?

Andr.: A szerelem, mellyel hozád viseltettem kedves barátom, ezeket vagy nem láttya, vagy nem gondol vélek. És bár el-h ed, nehezében nékem távul.

Sest.: Meg ne tsalatkózzál Androstene. Való, mi egymást szeretünk, és a' tsillagos ég tudgya részemről mely szivessen. De minekutána a' te atyád oly molskossan bánt atyámal... O Isten! ki tudod!

Andr.: Sírsz Sexte! köszönöm azonban, hogy ki nem mondhattad a' többbit, mert által verte volna szivemet. Érzettem még-is azt akarád vala mondani, hogy minekutána

Ma pur troppo t'ho inteso. Tu voleri dire che dopo che mio Padre ha dato morte al tuo, fra noi non puo piu essera amicizia. Non è cosi?

Sest.: Così non fosse.

Atyám Atyádnak gyilkosa lón, többé köztünk nem lehet semmi barátság... ugy vagyón-é Sexte?

Sest.: Bár ne volna úgy.

Már ez a néhány sor kettős szöveg is világosan mutatja, hogy bár Faludi Ferencz szigorúan ragaszkodott az eredetihez, s mindenben azon volt, hogy híven adja vissza a szövegnek tökéletes és teljes értelmét, mégsem lehet ráfogni, hogy szolgálai módon fordított volna. Faludi Ferencz szeme előtt mindenkor a jó és helyes magyarság elve lebegett. S ez a tősgyökeres magyarsága és kiváló nyelvérzéke nem engedte meg, hogy szóról szóra való fordítással agyonüsse a magyar nyelv szépségeit. Ezért összes fordításai úgy hatnak, mintha eredeti mesterművek lennének. Ezekkel a kitünő tulajdonságokkal ékeskedik, jeleskedik a «Caesar» is.

A dráma öt felvonásra oszlik; tartalma a következő:

Pompejus Caesar haragja elől Egyiptomba menekült és Alexandriában vonta meg magát seregével. Caesar nyomon követte Pompejust s azonnal Alexandria ostromlásához fogott. Pompejust Ptolemeus egyiptomi király is segítette, a ki ellenséges viszonyban élt testvérel, Cleopatrával. Atyjuk ugyanis végrendeletileg úgy intézkedett, hogy a fia és a leánya közül az kerüljön a trónra, a kit a rómaiak szívesebben látnak. Ezért akarja mindkét testvér a rómaiak kegyét megnyerni. S mikor Ptolemeus észreveszi, hogy Caesar hatalmasabb, Pompejus fejével kedveskedik Caesarnak s Sextust, Pompejus fiát, lánczokba verve viszi át Caesar táborába, abban bízva, hogy Caesar jutalmul neki adja a koronát. Caesar azonban Sextusnak visszaadja a szabadságát. Ptolemeusnak pedig hidegen kijelenti, hogy csak az ügy megvizsgálása után fog az igazságnak megfelelően dönteni. (I. felvonás.)

Sextus és Androstenes, Achillásnak, Ptolemeus mindenható ministerének a fia, igen jó barátságban, nagy szeretetben élnek egymással. Sextus most elfordul Androstenestől, kinek atyja ölte meg Pompejust. Androstenes azonban baráti szereteteért képes mindent feláldozni és Sextus után szökik Caesar sátorába, a hol — Caesar megjelenésekor — elbűjik. Caesar Cleopatra leveléből a-ról értesül, hogy Achilles élete ellen tör s az orgyilkos közelében tartózkodik. A gyanú Androstenes ellen irányul, kit megtalálnak Caesar sátorában. Sextus barátja megmentésére siet, de ellenmondásai őt is gyanússá teszik, s mert nem titkolja, hogy Caesart gyűlöli, kit atyja közvetett gyilkosának tart, Caesar őt is bilincsekbe vereti. Achilles sereggel tör Caesar ellen, kinek azonban sikerül elmenekülnie. Ezen Achilles annyira felindul, hogy fiát — kit árulónak tart — meg akarja ölni, de Ptolemeus ebben megakadályozza. (II. felvonás.)

Achilles újabb cselet eszel ki Caesar ellen. Alexandriába akarja csalni, hogy ott megölje. Androstenes azonban figyelmezteti Caesart a fenyegető veszedelemre, mire Caesar beszünteti az alkudozásokat. Androstenes — Sextus rábeszélésére, nehogy Achilles fián boszút álljon — Caesar táborában marad (III. felvonás), míg Sextus Achilashoz szökik át, hogy őt Caesar ellen ingerelje, mivel Sextus le

akar számolni. Achilles Sextust küldi Caesarhoz avval az üzenettel, ha azonnal nem távozik el Alexandria falai alól, Sextus fejét fogja venni. Caesar nem tud határozni: sem diestelenül, gyáván, küzdelem nélkül nem akar a város falai alól elvonulni, sem Sextust nem szeretné feláldozni, a ki iránt barátságos szívvel viseltetik. Ekkor támad az a mentő gondolata, hogy Sextusért a kezében levő Androstenest áldozza fel. (IV. felvonás.) Célját — Sextus megmentését — azonban csak a körülmények véletlen összejátásával tudja elérni, mert Achilles annyira gyűlöli Caesart, hogy szívesen feláldozza fiát is, csakhogy úrtsón, bosszúságot, kellemetlenséget okozzon Caesarnak. Caesar seregének győzelme, Achilles népének lázadása megtörik Achillast, szabaddá teszi Sextust, a mivel megnyeri Caesar kegyelmét is. Ptolemeus — ki Caesar seregét hátba akarta támadni — azt a büntetést kapja, hogy Cleopatra parancsainak kénytelen engedelmessékedni. A szindarabot általános kibékülés rekeszti be. (V. felvonás.)

Miként ez a rövid tartalmi kivonat is igazolja, *Caesar* meszeszövésében van egy kis bonyodalom és néhány érdekes jelenete határozottan alkalmas volt arra, hogy az akkori közönség figyelmét felkeltse és érdeklődését lekösse. De szembetűnő sok helyen az a naivság, a melylyel a szerző a darab egyes jeleneteit felépítette, személyeit jellemezte, párbeszédeiket megírta és a végkifejletet — az általános megbocsátásban — megalkotta. Tagadhatatlan, hogy a drámának a tárgya; Sextusnak és Androstenesnek egymás iránt való «szerelme»; Achilles gyűlölete a rómaiak iránt, ezzel ellentétben fiának, Androstenesnek szeretete, bámulata, feltétlen meghódolása és tisztelete a rómaiakkal szemben; Sextusnak bosszúesküje, a mely Achillesnak, legjobb barátja atyjának halálát kívánja, de engesztelhetetlensége Caesarral szemben is, a ki pedig az ifjúnak javát akarja még saját megaláztatása árán is, — mindezek egy kitűnő tragédiának egészséges magvát rejtik magukba, s igazán nagy kár, hogy a szerző ezt a fejlődésre képes magot nem tudta kicsíráztatni, hogy a végén a szereplők kiengesztelődve, egymásnak megbocsátva *szeretetlenben* egyesüljenek. Ezt a kiengesztelődést, kölcsönös megbocsátást a darab erkölcsi célzata követelte.

Faludi, mint fordító, a darabon semmit sem alakított, semmit sem változtatott. Eredetinek legfeljebb az utasításokat, továbbá három kis költeményt l-het tartanunk, melyet az előadók elénekelték.

Utasítások magában a szövegben is nagyobb számmal fordulnak elő, mint az olaszban, a hol «parte» (elmege)-en kívül alig olvashatunk más megjegyzést, míg Faludi sok helyen alaposan kioktatja a szereplőket, pl.: az V. felvonás IV. jelenetében Achillesnak a következő utasításokat adja: «Nunc Sexti. nunc Androstenis gladium vult arripere, captat undique, sed frustra, tandem alto Suspirio ducto conficiscit.» Az utasítások zömét azonban a dráma végén találjuk meg: ezek az utasítások a dráma minden főbb momentumára kiterjednek. Pl.: «Actus I-mus scena 1. Pro Caesare requiritur sceptrum in eadem scena adsunt duo milites Romani qui in fine ejusdem scenae jussu Caesaris efferunt par sedium.» Vagy: «Actus 2-dus scena 1. Androstenem ex Tentorio Caesaris redeuntem Sextus videt et extimescit. Sextus hic habeat album Strophium. Dein Androstenes consulente Sexto intra scenam se abscondit, post quem ipse etiam abit.»

Önálló része a magyar tragédiának még az a három költemény is, melyeknek semmi nyomát se látjuk az olaszban. E költemények:

Arietta I-ma
Páross Ének
Discanto Alto

Nehéz jó Baratot
Szíves igaz Társot
talalni
De tüle nehezebb
Es kesservessebb
el-valni
Mert a két szív
ollyan kints
Ha egymáshoz hív
melynél dragabb nints.

Arietta 2-da
Páross Ének

Alto Concer Alto
Nem szeretem nem gyűlölöm
Nem keressem nem kerülöm
de még-is
nála nélkül nem lehetek
Én is
Tsak tisztelem, tsak bötsülöm
de még-is
Nala nélkül lélekzetet nem ve-
hetek.

Arietta 3-tia
Maganos Ének
Discanto solo.

Igy jár a' ki fuvalkodik
Magos hegyre ágaskodik
A' szerentse le gyaláza
Véletlenül meg alázza
Ki-vetti öléből
Ki-veti kedvéből.
El-ne bízd magadat
Hogy ne vald károdát
Edes Baratom
Fogadd tanatsom.

Ezeket a dalokat a felvonások végén énekelték el, mint azt a színi utasítások igazolják. Így a magyarországi jezsuiták a tragédia szomorúságának enyhítésére a felvonások végén dalokat és tánczokat adattak elő. E daloknak reánk nézve csak annyiban van jelentőségük és értékük, hogy annyira magukon viselik Faludi költői egyéniségének bélyegét, hogy eleve kizár minden olyan esetleges feltevést, mintha ezt a drámát nem Faludi Ferencz fordította volna.

A mi pedig az eredeti olasz tragédiának szerzőjét illeti, annyit már megemlítetünk, hogy Panemo Cisseo álnév alá rejtőző jezsuita volt.

Hogy ki volt e jezsuita? E kérdésre *Sommervogel* nyomán ¹⁾ a következő feleleteket adhatjuk. Panemo Cisseo álnév alatt Cordara Gyula Caesar jezsuita dolgozott, a ki még Immobili d'Alexandrie álnévet is szokta használni írásaiban. Cordara Gyula 1704. decz. 16-án született Alexandriában. Tizennégy éves korában 1718. decz. 20-án lépett be a jezsuita rendbe, mint novicius. Az 1689-ben Rómában alapított «Arkádiai Akadémiá»-nak ²⁾ volt a tagja. Ennek az akadé-

¹⁾ Sommvogel: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*. II. k. 1411. hb.

²⁾ Most is megvan, Accademia degli Arcadi címmel.

miának — mint tudott dolgot említjük — célja az volt, hogy abban az időben lábrakapott szertelen dagályossággal szemben az egyszerű természetességet juttassa diadalra az irodalomban. Ebből a szempontból tekintve *Caesar*-t, megállapíthatjuk, hogy semmi dagályosság sincs benne. Cordara a szépirodalomnak és a szónoklattannak volt a tanára. 1785. márcz. 6-án halt meg szülővárosában. A pálosok rendjéhez tartozó kananokok kongregációja, a barnabiták templomában márványszobrot állítottak fel emlékére. Ugyanebben a templomban van sírja is.

Cordara igen szép frói, költői és tudományos munkásságot fejtett ki. Sommervogel 76 megjelent könyvéről és 61 kéziratban hátrahagyott művéről számol be.¹⁾ Közöttük találtunk olyant is, mely bennünket is közelebről érint, mely a Collegium Germanicum et Hungaricum történetével²⁾ foglalkozik.

Ezzel elmondottunk mindent, a mi a *Caesar*nak olasz forrásáról — rendelkezésünkre álló adatok alapján — elmondhattunk. De ez is elég, hogy ezt a kérdést végleg tisztázottnak jelenthessük ki. Faludi Ferenc másik iskoladramájának, a *Constantinus Porphyrogenitus*nak olasz eredetijét azonban még homály fedi. De erősen él bennünk a remény, hogy nemsokára ezt a homályt is sikerül majd eloszlatni.³⁾

(Mezőtúr.)

KELLER INRE.

PINDAROS EPINIKIONJAINAK METRIKAI SZERKEZETE.

(Vége.)

Sorban következnek azok az ódák, a melyeknél a kar a strófa tánczát az eredeti állóhelytől két távolságegységnyire végezte s innen kezdte az epodus tánczolását. Ezek a szisztémák vannak a legtöbbben.

Olympia III.

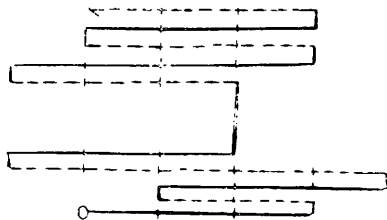
Strófa.	— ◡ ◡ — ◡ ◡ — — — ◡ ◡ — — — ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡	3
	— — ◡ ◡ — ◡ ◡ — — — ◡ ◡	2

¹⁾ I. m. 1411—1432. hasábokon. Cesar in Egitto sorrendben a tizedik (1416. hasáb).

²⁾ Collegii Germanici et Hungarici historia Libris IV. Comprehensa, Auctore Julio Cordara Societatis Jesu accedit catalogus Virorum illustrium, quis ex hoc Collegio proderunt. Romae MDCCLXX, typis Joannis Generosi Salomini, Præsidium facultate, 4°, pp. XVI—232.

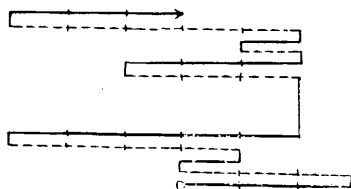
³⁾ A XVIII. század elején három olyan iskoladráma jelent meg olasz nyelven, a mely Constantinussal foglalkozik. Még pedig: 1. *Constantino*. Drama. Venezia, Rossetti, 1711. 12° Poesia del Pietro Pairati. Musica di Gasparini. 2. *Constantino Depresso*. Tragedia. Verona, Ramanzini. 1748, 8° del P. Bonaventura Antonio Bravi. 3. *Constantino*. Tragedia. Bologna. Pisatti. 1706. 8° di Pier Antonio Bernardoni. Hogy e három iskoladráma között megtalálható e tényleg Faludi Ferenc *Constantinusa*, csak akkor állapíthatjuk meg végleg, ha az összehasonlítást a magyar és az olasz Constantinusok között megtehetjük.

	- - C C - C C - - C - - - C C - C C K	3
	- - C - - C - - - C - - - C C - C C - - C K	5
	- C - - C - - - C - K	3
Epodus.	- C - - C - - - C C - C C K	3
	- C C - - C C - - C C - - C C - - - C C K	4
	- C C - - C C - - - C C - - - C C - - - C C K	3
	- C C - - C C - - - C C - - - C C - - - C C K	3
	- C C - - C C - - - C - K	3

Olympia VII.

Strófa.	C C - - C - - C C - C C K	3
	- C - - - C - - - C K	3
	- - C K	1
	K - - C - - - C C - C C - - C C - C C - - C C K	4
	C C - - C C - - - C C - - - C C - - - C C K	3
	C C - - C C - - - C C - - - C C - - - C C K	2
Epodus.	- C C - - C C - - - C C - C C - - C C K	3
	- C C - - C C - - - C C - C C - - - C C K	3+1
	- C C - - C C - - - C C - - - C C - - - C C K	1+2
	- C C - - C C - - - C C - - - C C - - - C C K	2
5	C C - - C C - C C - - - C C - - - C C - C C K	3
	C C - - C C - - - C C - - - C C K	2
	- C - - - C - - - C K	3

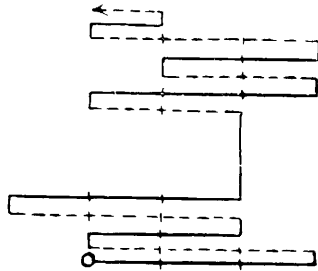
Az epodus hatodik sorának az elején egy anapæstusi felütés van a szabályszerű ionicus a minore helyett. Úgy gondolom, hogy itten a logacédikus metrumfajnál szokásos iambikus felütés analogiája hatott.

Olympia VIII.

Strófa.	- C - - - C C - C C - - C K	3
	- - C - - - C C - C C - - C K	2
	- C - K - - C C - C C - - - C C - C C - - C K	3
	- C C - - C C - - - C K	2

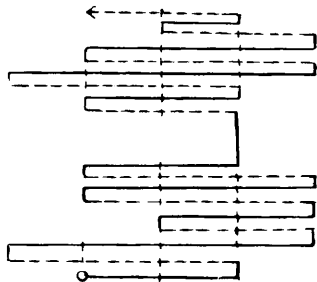
Nemea XI.

Strófa.	— C — — C C — C C C K — C K	3
	— C C — — C C — — C C — C C — K	3
	— C C — — C C — — C C — C C — K	2
	— C C — — C C — — C C — K	3
5	— C C — — C C — — C C — K	3
Epodus.	— C C — — C C — — C C — C C — K	2
	— C C — — C C — — C C — C C — K	3
	— C C — — C C — — C C — C C — K	2
	— C C — — C C — — C C — C C — K	2
5	— C C — — C C — — C C — K	3
	— C C — — C C — — C C — C C — K	1+1

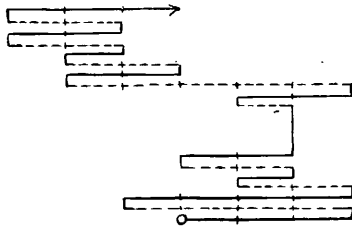

Isthmia VI.

Strófa.	— — C — — C C — C C C K	2
	— C C — — C C — — C C C K	3
	— C C — — C C — — C C — C C — — C — K	4
	— C C — — C C — — C C — C C — K	2
5	— — C C — — C C — K	2
	— C C — — C C — — C C — — C C — K	3
	— C C — — C C — — C C — — C C — K	3
	— — C C — — C C — — C C — — C C — K	3
Epodus.	— — C C — — C C — — C C — K	2
	— C C — — C C — — C C — K	2
	— C C — — C C — — C C — C C — K	3
	— C C — — C C — — C C — C C — K	4
5	— C C — — C C — — C C — C C — K	3
	— — C C — — C C — — C C — C C — K	3
	— C C — — C C — — C C — — C C — — C — — C C — K	2+1+2

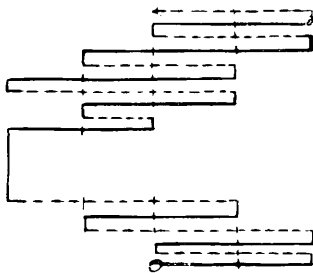

	— C — K — C — — C — — C — C C C K	4
	C C — C C — — C — — C — C C — C K	2+1
5	— C — C — — C — — C — K — C — C C — C K	2+1
Epodus.	— — C C — — C C — — C — — C — C C — C K	1+2
	— C — — C C — — C C — C C C K	2
	C C — — C — C — — C C — C C — C — C — C K — C — C	3
	— — C — — C — C — — C C — C C — C — C — C K	2
5	— C — — C — — C — C — — C — — C — C	2+1
	— C — — C C — C — — C — C — C — C — C — C — C	2+2
	— C — — C — C — — C — C — — C — C — C — C — C — C	2
7. C.	— C — — C — — C — — C — C — K	3

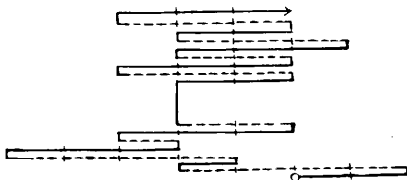
Olympia XI.

Strófa.	— C — — C C — C C — C K	2
	— C C — — C C — C C — C K	2
	— C C — — C C — C K	2
	— C C — C — — C C — — C C — C C — C K	3
5	— C C — — C C — C K	2
Epodus.	— C C — — C C — C — — C C — C C — C K	3
	— C C — C — — C C — C K	2
	C C — C — — C — C — C — C K	1
	— C C — C — — C — C — C — C K	2
	— C C — C — — C — C — C — C K	3
5	— C C — — C — C — C — C K	3
	— C C — C — — C — C — C — C K	2
	— C C — C — — C — C — C — C K	2
	— C C — C — — C — C — C — C K	2
	— C C — C — — C — — C — — — C — C — C	2+2

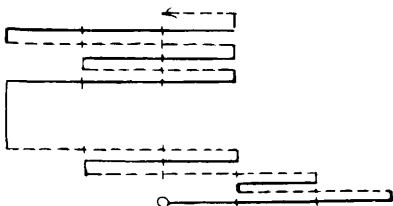

Pythia III.

Strófa.	— C — — — C C — C C K	2
	— C — — — C C — C C K — — C — — C K	4
	— — C C — C C K	1
	— C C — C C C — — C C — — C — — C C K	4
5	— C C — — — C C — C C — — C C K	3
	— C C — C C C — C — — C — — C K	1 + 3
	— C C — C C C — — C C — K	2
Epodus.	— C C — — — C C — C C K	2
	— C — — — C C — C C K	3
	— C — — — C C — C C K	3
	— C C — — — C C — C C K	2
5	— C C — C C C — — C C — — C C K	3
	— C C — C C C — — C C — — C C K K	3
	— C C — C C C — — C C — C C K	2
	— C C — — C C — C C — — C C — K	3
	C — — C C — — — C — — — C C — K	3

Isthmia II.

Strófa.	— — C — C C — C C — — C — — — C C K	3
	— C — — — C C — C C — — C C — C C C K	2 + 1
	— C C — — — C C — C C — — C C — C C K	3
	— C C — C C C — — C C — C C K	2
5	— C C — — — C C — — — C C — K	3
	— C C — C C C — — C C — C C — C C — — C C K	3
	— C C — — — C C — C C — — C C — K	2
	— C C — — — C C — C C — — C C — K	2
	— C C — K — — C C — C C — — C C — K	3
5	— C — — — C C — C C — — C C — C C — — C — K	3 + 1

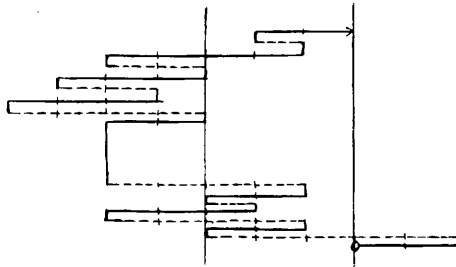

Ezek azok az ódák, melyeknél a $\bar{\nu}$ kar a strófának megfelelő tánczot a kiindulási helytől két távolságegységre végezte. Három

központját eltolta jobbra vagy balra három távolságegységgel. E pont körül csoportosultak a különböző táncmozgások és a strófa tulajdonképeni kiindulási helyére csak az epodus végén történt a visszatérés. Ilyen szisztémák a következők:

Pythia IX.

Strófa.	o o - k o o - o o - k	2
	- o o - - o o - - k	3
	o o o o o o o o o o o o	2
	- o o o o - - o o o o - - o o o o -	2
5	- o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	4
	- o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	3
	- o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	1 + 2
	- o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	4
Epodus.	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	2
	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	4
	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	3
	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	2
5	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	3
	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	2
	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	4
	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	1
	- - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	1
	k k o o - - o o o o - - o o o o - - o o o o -	2

A strófa ionicus a minore-val kezdődik s ugyanezt találjuk a harmadik sor elején is. A második sor végén két hosszú szótag áll, melyeknek mindegyike thesis; ez a két hosszú szótag az epitritus brachykatalektikus alakja.

Isthmia III.

Strófa.	- o - k - o - k - o - - - o - k	4
	- o o - - o o o - - o o k - o o k	3
	- o o k - o o k - o - k	2
	- o o o - - o o o - - o o k	2
5	- o o - - o o - - o o o o o o - - o - k	3 + 1
	- o o - - o o - - o o k	3
Epodus.	- - o o o o - - o o k	2
	- - o o o o - - o o k	1

hogy minden egyes metrikai szisztéma a hozzája tartozó táncz szerkezetét követte szerkezeti beosztásban. A hány ilyen elemi tánczalakzat csatlakozott egymáshoz az egy irányban való mozgás folytonossága által, annyi kölont kapcsolt össze a költő egy ritmikai sorban. A tánczmovgások irányára és összetételére vonatkozólag a metrumok ritmikai tagoltságából a következőket állapítottuk meg. A kar csupán egy irányban s az ezzel ellentétes irányban tánczolt, mint a milyen oldalt a jobbra s balra való mozgás. Eredeti állóhelyétől mindkét irányban eltávozhatott, de a kiindulási ponthoz viszonyítva ezeket az elmozdulásokat, minden eltávozásnak ugyanolyan nagyságú visszatérés felelt meg a térben. Mind az eltávozó, mind a visszatérő tánczmovgásokat a metrumban vagy egy, vagy három sor fejezte ki a szerint, a mint ezek az eltávozások, illetőleg visszatérések egyhuzamban vagy útmegszakítással történtek; nagyobb elmozdulásoknál pedig az eltávozást s visszatérést kifejező sorok közé tánczmovgások tekintetében egymásnak megfelelő rövidebb sorpárok lehettek beiktatva. A metrumoknak ritmus-sorok szerint való tagolódása ezek szerint teljesen a tánczczal állott összefüggésben s nem afféle zenei periodusok megalkotása útján jött létre. Igaz, hogy a dallamnak az előadásnál vezető szerepe volt s a tánczosok a dallam szerint végezték mozgásaikat, de a dallam maga úgy volt megszerkesztve, hogy ritmikai és melodiai tagoltságával kifejezze az illető táncz szerkezetét épen úgy, mint a metrum.

II. A logaëdikus versszerkezetek.

A másik versnem, melyet a dactylo-epitritusi metrumokkal körülbelül egyenlő mértékben használtak a kardalköltészetben, a logaëdikus versek. A metrikusok általában aol eredetűnek tartják, a mennyiben nagy hasonlóságot mutat az aol dalköltők verszeteihez. Kétségtelen azonban, hogy e versfaj, ha épen a legsajátosabb különjait az aol dalköltészetből merítette is, a dór kardalköltészetben egy külön, önálló fejlődési utat tett meg és abban az állapotban, a melyben Pindarosnál találjuk, már nagyon eltér, főleg szerkesztési elveit illetőleg az aol költészet metrumaitól. Ennek az eltérésnek legfőbb oka az volt, hogy a kardalköltészetben átlag oly költemények versformájául szolgált, melyeket a kar nemcsak énekelt, hanem a melyeken tánczolt is. Már pedig a szisztémák alkotó részeinek, a kólonoknak, soroknak és strófáknak a szerkezeti elrendezését a táncz szabta meg, mint térhez kötött mozgás. Maga a műfaj is, melyben a logaëdikus versmérték kizárólagos használatúnak látszik, nem egyéb, mint tánczadal. görög elnevezéssel *hyporchema*.

A fennmaradt epinikionok közül huszonegynek a metruma logaëdikus: Olympia I., IV., V., IX., X., XIII., XIV., Pythia II., V., VI., VII., VIII., X., XI., Nemea II., III., IV., VI., VII., Isthmia VII., VIII. Ezen metrumok vizsgálatánál is hasonló eljárást követek, mint az előzőkben. Először foglalkozom a kólonokkal, azután kutatom a kólonok kapcsolataiban mutatkozó szabályszerűségeket szintén a tánczczal összefüggésben.

a) *A kólonok.* A logaëdikus metrumok kólonjainak a fölfejté-

sével új dolgot kísértek meg, a mennyiben eddigelé az volt a tudományos felfogás, hogy a logaëdikus metrumokat különokra bontani nem lehet; mert a kólonok itten ritmus tekintetében egymásba folynak és nem lehet tudni, hol végződik az egyik kólon s hol kezdődik a másik. Én a magam részéről a logaëdikus metrumoknál is lehetségesnek tartom a kólonok szerinti elemzést, a mint azt a továbbiakban be fogom mutatni.

Néhány logaëdikus kólon az, a mely e versfajnak legfőbb jellemvonását megadja: a két pherecratesi: — ◡ ◡ ◡ ◡ — —; — ◡ ◡ ◡ ◡ — — és a glyconinak mindhárom alakja: — ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ — —; — ◡ ◡ ◡ ◡ — —; — ◡ ◡ ◡ ◡ — —. Ezek a metrumban való szerepüket illetőleg két csoportra oszlanak; az egyik csoportba tartoznak az I. pherecratesi és az I. és II. glyconi, a másik csoportba a II. pherecratesi és a III. glyconi:

— ◡ ◡ — ◡ ◡ — — — ◡ ◡ ◡ ◡ — —
— ◡ ◡ — ◡ ◡ — — — ◡ ◡ — ◡ ◡ — —
— ◡ ◡ — ◡ ◡ — — — ◡ ◡ — ◡ ◡ — —

Az egyik csoporthoz tartozó kólonokat a másik csoporthoz tartozó kólonokhoz viszonyítva, közöttük bizonyos szimmetrikus megfelelést találunk. Ezt a szimmetriát az illető kólonokban a dactylus és trochæus lábak kölcsönös helye adja meg. A metrumban a kétfajta kólon mint egymásnak a kiegészítője jelentkezik. Pl. az I. olympiai óda első sora:

ἄριστον μὲν ὕδωρ ὁ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ
◡ — | — ◡ ◡ — ◡ ◡ — || — ◡ ◡ ◡ ◡ — —

két ilyen kólonból áll, az I. pherecratesiből iambikus felütéssel és az ennek szimmetrikusan megfelelő II. pherecratesiből. A két kólon között ritmus-szünet van. E ritmus-szünet által, de meg a maga sajátos formájával is az első kólon bizonyos várakozást ébreszt elhangzása után a hallgatóban, a mely várakozást a második kólon hallása teljesen kielégít. Ritmikailag tehát a két kólon kiegészíti egymást. A táncban sem állhatott másképen a dolog, minthogy a két kólonnak megfelelő tánczalakzat egymást szimmetrikusan kiegészítette; vagyis ha pl. az első kólonon a kar jobbra tánczolt, a másodikon csakis balra tánczolhatott, visszatérve kiindulási helyére. Azt természetesen természetesen nincs módunkban megállapítani, hogy épen melyik irányban tánczolta a kar e kólonokat; annyi azonban bizonyos, hogy itt is csak egy irányban s az ennek megfelelő ellentétes irányban való elmozdulásról lehet szó és hogy az egyes elemi kólonok a térbeli mozgásoknál egyenlő távolságoknak feleltek meg. Érdekes, hogy e metrumfajnál a felsorolt kólonok mindegyike mindig ugyanazon irányú tánczmozgást fejezett ki, tán épen a tánczszal való szorosabb kapcsolatuknál fogva. Így, ha felvesszük, hogy az első csoportba sorolt kólonok mindig jobb irányúak voltak a táncz tekintetében, a második csoport kólonjai mindig mint bal irányú mozgások kifejezői jönnek elő. Persze a kartáncz nagy változatossága magával hozza, hogy nem találjuk minden jobb irányú logaëdikus kólon után a neki

megfelelő bal irányút és hogy úgy a jobb, mint a bal irányú mozgások lehettek nem csupán e kólonokkal képviselve, mindazonáltal az egész metrumban ezeké az uralkodó szerep s a többi kólonoknak is ezek szabták meg az irányukat. Ezek a főkólonok.

Felütéssel és az első láb arsisának a változtatásával különféle módosulás történhetett a kólonokban. Most felsorolom úgy a jobb, mint a bal irányú logaedicus kólonok azon alakjait, a melyek az epinikionokban előfordulnak s mindegyik után megjegyzek egy-két előfordulási helyet. Jobb irányú kólonok:

— — — — —	N. VII. s. 2. P. II. s. 2.
κ — — — — —	N. VII. s. 6.
— — — — —	P. X. s. 6.
— — — — —	N. VI. s. 1. N. II. s. 1.
— — — — —	N. VII. s. 8. e. 5. P. II. s. 2. e. 5.
κ — — — — —	P. X. s. 2. N. IV. s. 1.
— — — — —	P. VIII. e. 8.
— — — — —	N. VII. e. 5.

Bal irányú kólonok:

— — — — —	P. X. s. 4. N. II. e. 3.
— — — — —	O. V. s. 1.
— — — — —	P. X. s. 1.
κ — — — — —	P. X. e. 3. O. XIII. s. 6.
— — — — —	O. I. e. 5. O. IV. s. 1.
— — — — —	P. V. e. 5.
— — — — —	I. VIII. s. 3.

E logaedicus kólonokon kívül szintén mint bal irányú kólon jön elő mindenütt a choriambus:

— — — — —	P. VII. e. 5. N. VI. e. 3.
— — — — —	N. VII. 1. 5.

A felsorolt kólonok mellett még számos más kólon nyer alkalmazást a logaedicus szisztémákban, a melyek azonban az előbbiekhöz képest csak mint mellékkólonok szerepelnek. Irányt a tánczban magukban véve nem fejeznek ki, hanem mindig a fenntebb bemutatott logaedicus kólonok szabják meg az irányukat. Ilyenek a dactyloepitritusi metrumfaj kólonjai, a melyek itt is előjönnek és pedig teljesen azonos tulajdonságokkal, mint amott. Ezek a következők:

1. dactylusi kólonok:

— — — — —	P. X. s. 3. e. 2. P. VII. e. 4.
— — — — —	O. X. e. 9. P. VII. e. 6.
— — — — —	O. XIII. s. 1.
— — — — —	P. VII. s. 4. O. IX. s. 8.
— — — — —	O. XIII. e. 1.
— — — — —	O. I. s. 2.
— — — — —	P. V. s. 3. N. VI. e. 3. 8.

2. epitritus :

$$\begin{array}{c} - \cup - - \\ - | - \cup - - \cup \end{array}$$

O. XIII. s. 6. e. 2.

I. VII. s. 3.

3. baccheius :

$$- \cup \cup$$

P. VII. e. 2.,

mely sorok elején áll mindig és az epitritussal teljesen azonos saját-
ságot mutat.

4. creticusi kólonok :

$$\begin{array}{c} - \cup - - \cup - \\ - \cup - - \cup \cup - \end{array}$$

O. X. s. 1. P. V. s. 9. e. 8.

P. V. s. 5.

A dactylo-epitritus-féle kólonokon kívül, mint mellékkólon, gyakran használja a költő az ithyphallicust :

$$- \cup \cup \cup - -$$

O. IV. s. 1. N. III. e. 4.

és ennek bővített, tetrapodikus alakját :

$$- \cup \cup \cup \cup -$$

N. VII. s. 3. O. I. s. 3. P. V. s. 11.

Sajátságos mellékkólonjai aztán a logacædikus metrumfajnak azok a iambusi és anapæstusi dipodiák, a melyek mindig a sorok elején állanak, mint sorkezdő kólonok :

$$\begin{array}{c} \cup - - \cup - - \\ \cup - - \cup - - \\ \cup - - \cup - - \\ \cup - - \cup - - \\ \cup - - \cup - - \end{array}$$

N. III. s. 4. N. VII. s. 4.

P. VII. s. 5.

O. XIII. s. 2. P. II. e. 5. O. X. s. 2.

O. X. s. 1.

O. X. e. 4. I. VII. e. 7.

Ugyancsak sorok elején fordul elő a dochmius is :

$$\cup - - \cup - -$$

O. I. s. 9. e. 8. P. V. s. 6.

Ezek a logacædikus metrumfaj elemi kólonjai. Most nézzük, hogyan történik e kólonok egymás mellé helyezése.

b) *A kólonok összekapcsolása.* A kólonok egymás mellé helyezésében első sorban a táncz elvei érvényesültek. Ha a költő úgy akarta, hogy a kar egy kólonnak megfelelő tánczfigurával tánczoljon jobb vagy bal irányban s aztán visszatérjen eredeti helyére, alkalmazott egy jobb, illetőleg bal irányú kólon a metrumban és utána e kólonnak a szimmetrikus megfelelőjét. Természetszerűleg a két kólon ez esetben szimmetrikusan állott egymás mellett, mivel a nekik megfelelő tánczalakzatok sem egyesültek egymással a mozgások folytonossága által, egyiket egyik, másikat másik irányban tánczolván a kar. Ilyen kólonokat foglalnak magukban a következő sorok :

ἄριστον μὲν ὕδαρ ὁ δὲ χρυσὸς αἰθόμενον πῦρ O. I. 1.

$$\cup - | - \cup \cup - \cup - || - \cup - \cup \cup - -$$

κῶμον Ἰσθμιάδος τε νίκας ἄποινα καὶ Λεμέα I. VIII. 4.

— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —

A kardalköltészet azonban, mely annyi kólont fejtett ki, más módot is ismert arra, hogy eféle táncmozgást fejezzen ki a metrum által. Gyakori eset, hogy nem két ellentétes irányú főkólont fűz egymás mellé a szóközösség által, hanem csupán az egyiket alkalmazza. a másikat pedig egy mellékkólonnal helyettesíti, a mely magában irányt nem fejez ki, hanem irányát a kitett főkólón határozza meg, azzal ellentétes irányú. A második helyen álló logacædikus kólón van mellékkólonnal helyettesítve a következő sorokban:

Ἐλείθια, πάρεδρε Μοιρᾶν βαθυφρόνων N. VII. 1.

— ◡ | — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ — ◡ —

διὰ τεὰν δύναμιν δρακεῖσ' ἀσφαλές P. II. 20.

◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ — ◡ —

τὰ γλυκέ' ἄνεται πάντα βροτοῖς O. XIV. 7.

— ◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ — ◡ —

πάτραν κρατησίποδα Φρικία P. X. 16.

— | — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ — ◡ —

Ha sor elején álló főkólón van mellékkólonnal helyettesítve, ez általában a már említett iambusi vagy anapaestusi dipodiával történik. Pl.:

ὕπαντιῶξαισα κρίτει τιθεῖς P. VIII. 11.

◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ — ◡ — ◡ —

ἐπαινέων οἶκον ἄμερον ἀστοῖς O. XIII. 2.

◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ — ◡ — ◡ —

εὐδαι χάρις, ἀμνάμονες δὲ βροτοί I. VII. 17.

— — ◡ — ◡ — | — ◡ — ◡ — ◡ —

Találkozunk olyan kombinációkkal is a kólónok csoportosításánál, a hol két mellékkólón kerül egymás mellé. Vegyük fel pl. a következő két sort:

ὁ πλοῦτος εὐρουσθενής
ὅταν τις ἀρετᾶ κεκραμένον καθαροῦ P. V. 1—2.

◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ —

◡ — ◡ — ◡ — ◡ — || — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ —

Az első sort két mellékkólón alkotja, a melyeknek az irányát a második sor szabja meg, a mennyiben az első sor nem egyéb, mint egy egyszerűbb előképe a második sornak. A művészi ismétlésnek egy módja ez, a hol két hasonló, de nem egészen egyenlő ritmikai összetételű sor követi egymást. És a mint a második sor egy jobb és egy bal irányú kólónból áll, úgy az első sor első kólónja is jobb, második kólónja bal irányú a táncmozgás tekintetében.

Azon esetre, ha a költő olyan táncmozgást akart a kólónokkal kifejezni, mely az eredeti helytől egy kólónnak megfelelő távolságra

vagy lassúbb lépést tett s így jutott el a kétszeres távolságra. Ilyen módon képezett jobb irányú kettes kólonok a következők:

— ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ —	P. VII. s. 5. N. III. s. 7. N. VII. s. 4.
◡ — — ◡ — ◡ ◡ — ◡ —	P. II. e. 8. P. V. s. 8. I. VII. s. 1.
— — — — ◡ ◡ — ◡ —	P. XI. s. 5.
— — — — ◡ ◡ — ◡ —	O. IX. e. 4.
◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — —	O. XIV. s. 2.
◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —	P. X. e. 6.
◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — —	P. X. s. 5.
— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —	N. VI. e. 4.
— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — —	N. III. e. 1.
— — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ —	O. X. e. 3. 8.

Bal irányú kólonok:

— — ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ —	P. II. s. 5. O. I. e. 3. P. XI. s. 3.
— — ◡ — ◡ — ◡ ◡ —	I. VIII. s. 2.
— ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ — —	O. XIV. s. 7.
— ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — —	O. XIV. s. 3. O. I. e. 4.
— — ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ —	N. III. s. 1. e. 4.

Az epitritus, ha teljes alakjában előtte áll a jobb vagy bal irányú kólonnak, épen úgy, mint a dactylo-epitritusi versfajnál, ritmikailag csatlakozik az illető kólonhoz s így abból kettes jobb vagy kettes bal irányú kólon lesz:

— — ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ — ◡	I. VII. s. 3.
— ◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡	P. VII. s. 2. O. IX. e. 8.

Ezen a helyen kell megemlítenem azt a különlegességet, hogy ha a choriambus után egy trochæusokból álló mellékkólon, tehát epitritus vagy ithyphallicus következik, bár látszólag ritmikailag nem egyesül a két kólon egymással, a tánczban mégis mind a kettő bal irányú lesz. Úgy gondolom, hogy ezen esetekben a két kólon afféle a rendestől eltérő ritmus egyesüti, a mely két creticust (— ◡ — — ◡ —) is egy kólonná olvaszt össze. Ilyen összetételek:

— ◡ ◡ — — ◡ ◡	P. X. s. 2. e. 3.
— ◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡	N. VI. s. 7.
◡ — ◡ ◡ — — ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ ◡	N. VII. s. 5.

A kettes kólonokhoz hasonló képzésű hámas kólonokkal is találkozunk Pindaros győzelmi ódáiban. Jobb irányú hámas kólonok:

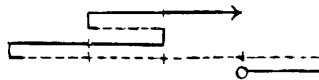
— ◡ — ◡ ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡	I. VIII. s. 1.
— — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡	P. XI. s. 1.

Bal irányú hámas kólonok:

— ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡	O. I. s. 6.
— — — — — ◡ — ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡	O. IV. s. 4.

A jobb és bal irányú kólonok ritmikai kibővítésének ezen esetei találhatóak fel Pindaros költeményeiben. De előfordul az is, hogy a

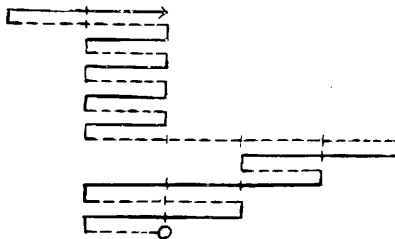
$\overline{00} - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - | - - - - 0 - 0 - 0 - 0 - | - \times - 0 - 0 - \times + 2 - 1$
 $5 - 0 - 0 - 0 - - | - 0 - 0 - \times + 2$

Itten a strófa végén a balról jobbra való visszatérés történt útmegszakítással. Ez annyira általános jelenség, hogy csaknem minden egyes szisztémánál előfordul. Ilyen esettel találkozunk a következő ódáknál:

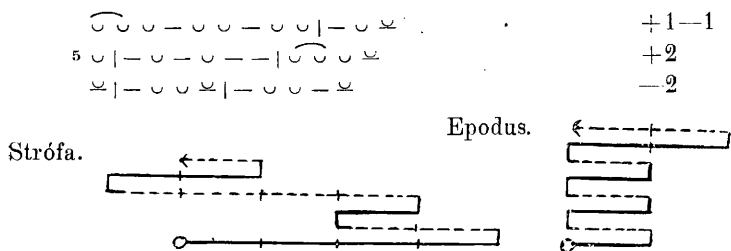
Olympia XIV.

Strófa.	- - 0 - 0 0 0 x	- 1
	0 - 0 - 0 0 - 0 0 - 0 0 - 0 - x	+ 2
	- 0 0 - 0 0 - 0 0 0 0 - x	- 2
	$\overline{00} - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - 0 - x$	+ 2
5	- 0 0 0 0 0 - - 0 - 0 - - 0 0 - 0 0 - x	+ 1 - 1 + 1
	- 0 0 - 0 0 - - 0 0 x	+ 1 - 1
	- 0 0 - 0 0 0 - 0 0 - 0 0 - x	- 2
	- 0 0 - $\overline{00}$ - - 0 0 - 0 0 x	- 1 + 1
	- 0 0 - 0 $\overline{00}$ - - 0 0 - 0 0 - 0 - - 0 0 x	- 1 + 1 - 1
10	- - 0 - 0 - 0 - - 0 - 0 - - 0 0 - 0 0 x	+ 1 - 1 + 1
	- - 0 - - - - 0 x	- 2
	- 0 0 - 0 0 - 0 0 - - 0 0 - 0 0 - x	+ 2

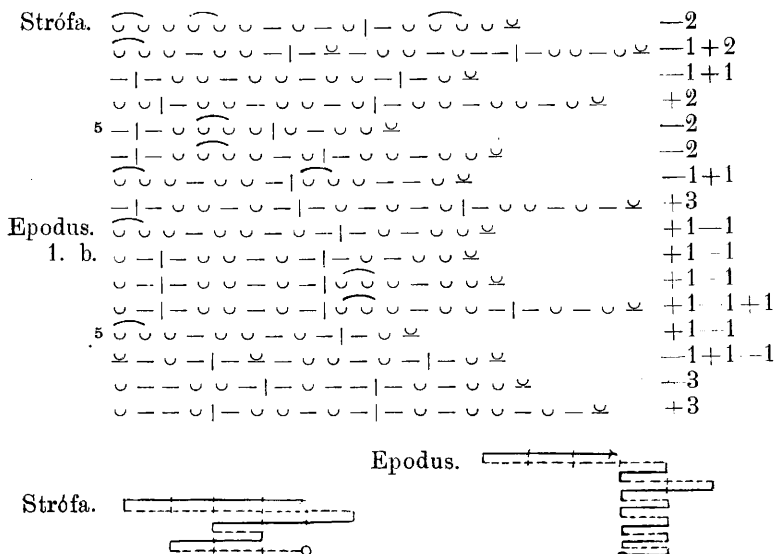
Pythia XI.

Strófa.	- - 0 - 0 0 - 0 0 - 0 0 - 0 0 - x	+ 4
	- - 0 - 0 0 0 - - 0 0 - $\overline{00}$ - - 0 x	- 2 + 1
	$\overline{00} - 0 - 0 0 \overline{00} - 0 - 0 0 x$	- 2
	- x x x 0 0 - - $\overline{00}$ - 0 0 0 x	- 2
5	- 0 0 - 0 0 - 0 - - 0 - 0 0 - x	+ 2 - 1
Epodus.	- 0 0 - 0 0 - x	+ 1
	$\overline{00} - 0 - 0 0 - x$	- 1
	- - 0 0 - 0 - - 0 - 0 x	+ 1 - 1

A strófa első sorának a végén az epitritus brachykatalektikus alakja áll, melylyel a dactylo-epitritusi metrumfajnál is volt már dolgunk.

Pythia II.

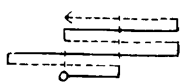

A strófa első és hatodik sora, mint mellékkólónokból álló folytonos ritmusú sorok, egyik az utánna következő, másik az előtte álló logacédikus kólónhoz csatlakozik a táncmozgások irányának tekintetében. Ez megint általános jelenség Pindarosnál, melyet itt tartottam legzeleszerűbbnek megemlíteni.

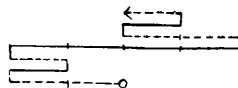
A térbeli mozgások elrendezésének egy másik, de már a dactylo-epitritusi metrumoknál is tapasztalt módja az, hogy az eltávozó mozgásra a neki megfelelő visszatérés nem közvetlenül utána következik, hanem közéjük bizonyos számú kólónpárok vannak igtatva, a melyek táncz tekintetében egymásnak a megfelelői. Ábrázoljuk pl. a VI. pythiai óda versmértékének megfelelő tánczszerkezetét.

	- - u - x - u u - u - x	+ 2
	- - u u - u - u - x	- 2
	- - - u u - u - - - u u u - u - x - u - u u	+ 2 - 2
Epodus.	- u - u u - u - u - u - x	2
	- - u u - u - - u u - x	+ 1 - 1
	- - u u - u - x	+ 1
	u u - u u - u - u - x	+ 1
5	- x - u u - u - u - x - u u - u - x	+ 2
	- u u - - x	2
	- - u u - - u - u u	+ 1 - 1

Strófa.

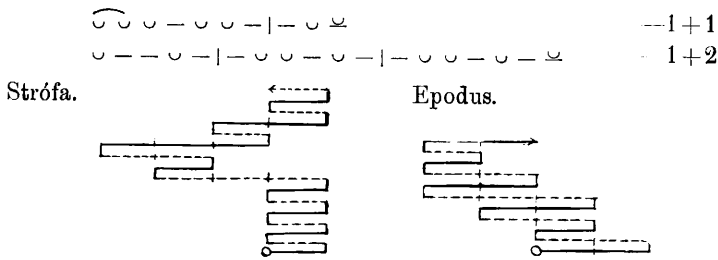
Epodus.

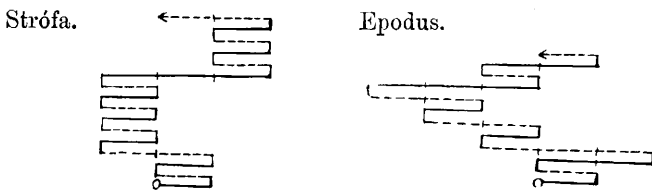
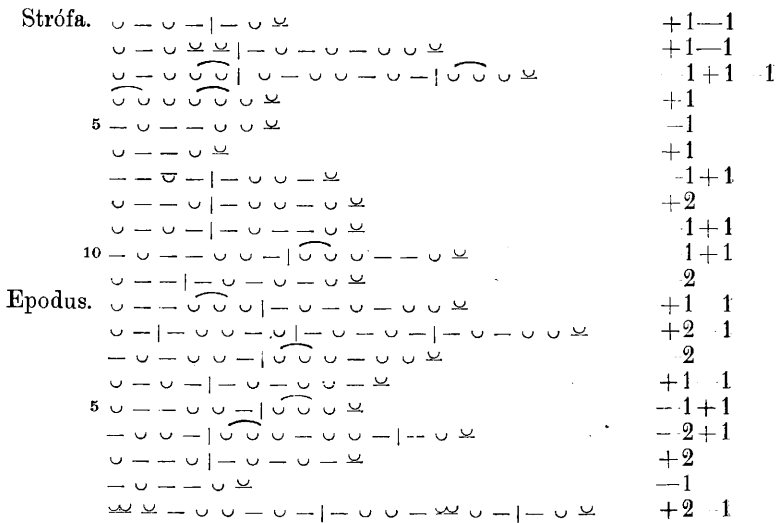
A strófa ötödik sorában a második helyen álló jobb irányú logacédikus kólon s az utána következő bal irányú kólon között egy kétes szótag ritmikai átmenetet képez, holott e kólonok rendes szabály szerint nem szoktak egyesülni egymással ritmusfolytonosság által. Én úgy gondolom, hogy e kétes szótag a bal irányú kólonhoz tartozik s olyan felütésféle lehetett, a milyen felütés sorok elején szokott állani a kólonok előtt. Úgy látszik, hogy az a tánczalakzat, a melyet a költő ezen a helyen alkalmazott, kívánta a felütést. Külömben ilyen esettel Pindaros vizsgálat alá vett metrumaiban ezenkívül még csak kétszer találkozunk. (N. IV. s. 5. O. IX. e. 7.)

Olympia I.

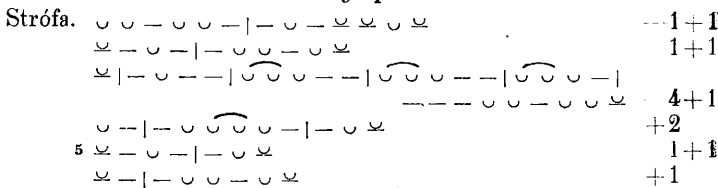
Strófa.	u - - u u - u - - u - u u - x	+ 1 1
	u u u - u - - u u - u u - u u x	+ 1 1
	- u - u - u - x	+ 1
	- u - u - u - x	- 1
5	- u - u - u - x	+ 1
	- u - u u u u - u - u - - u - u u - - u - u x	- 3 + 1
	- u - u - u - - u - u - u - - u x	2 + 1
	u u u u u - u - u - - u - u - x	+ 2
	u x x - u - u u x	1 + 1
10	- - u - u - u u x	+ 1 1
	x - u u u - - u - u - x	+ 1 1
Epodus.	u - u u - u - - u u - u - - u - u x	+ 2 1
	u - u u u - - u u - u - x	1 + 1
	- u - u - - u - u u - - u x	2 + 1
	u - - u - - u - u - - u - u - x	+ 1 2
5	u - - u - u - - u - u - x	+ 1 1
	- - u u - u - - u x	1 + 1

Pythia V.

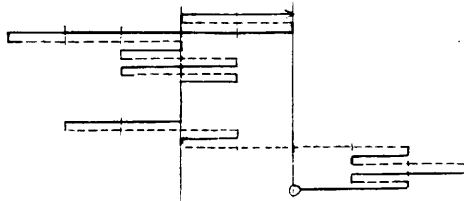

Olympia X.

Olympia XIII.

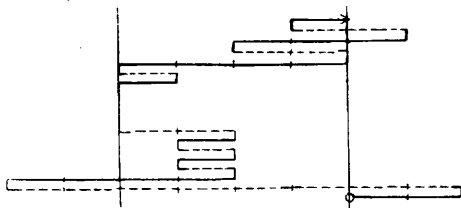
Strófa.	U U - U U - U	+1
	U U - U U - U U U - U	+1-1
	U - U U U - U U - U U	+2
	- - U U U U - U U U	-2
5	U U - U U - - U U U U - U	+1-1
	U U - U U U U - - U U U - U U U - U U	-3+1
	U - U U U U U - - U U U U U - U - U U -	-3+2
Epodus.	- - U U - U U - - U U - U U - - U U U	+1-2
	- U U - U U - - U U - - U U	+2
	- U U - U U - - U U - - U U	-2+1
	U U U U - - U U - - U U U	-3
5	U U - U U - - U U - - U U U	+3
	U U U - - U U - - U U U U	+2
	- U U - - U U U	-2
	- U U - - U U U	+2

Ebben a szisztémában csak a strófa öt első sora logaceditikus, a többi pedig daetylo-epitritusi metrum.

Olympia IX.

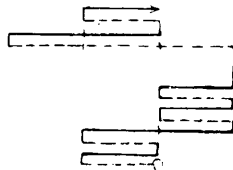
Strófa.	U U - U U - U U	+1
	U U - U U - U U - U U U - U U - U U - U	+1-2
	- U U - U U - U U - - U U - U U U - U	-2
	- U U - U U - U U - U U - U U U U	-2
5	U U U - U U - U U - U U U - U	-2
	U U U - U U - - U U - U U U - U	+3
	- U U - U U U U U	+1
	- - U U U - U	-1
	U U - U U - U U - U U	+1-1
10	- - U U U - U U U - - U U - U	+1-2
Epodus.	U U - U U - U U - U U	+1
	U U U - U U U - U U	-1
	U U U - U U U - U U	+1
	- U U - - U U U - U U - U	+3
5	- U U - - U U U - U U - U	-2
	- U U - - U U U - U U - U U	+3
	- - U U U - - U U U - U U - U U - U	-2+1

Olympia V.

Ennél az ódánál a mozgási központnak sajátosság eltolódása nincsen meg, bárha a strófa és epodus szerkezetileg itt is szorosan összetartozik.

Strófa.	--- u u - u u - u - u x	-1+1-1
	--- u u - u u - u u - u - - x	+2-1
	u u - u u - u u - u - u u - u x	+1-1+1
Epodus.	--- u u - u u - u u - u u - u - u - u x	-3
	--- u u - u u - u u - u u - u - u - u - u x	+2 -1+1

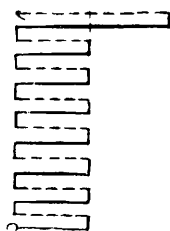

A II. olympiai óda. A II. olympiai ódát egy külön versnemhez, a pæanikus versnemhez szokták sorozni, mert metrumában túlnyomóak a pæanok és creticusok. Minthogy creticusi dipodiák jönnek elő a logaedicus metrumokban is, másfelől ezen óda metrumában több olyan kólon fordul elő, melyek a logaedicus metrumokban használatosak, úgy látszik, hogy e metrumfaj közeli rokonságban áll a logaedicus metrumokkal. Erre mutat a kólonok kapcsolásának a módja is. A mi a tánc szerkezetét illeti, speciálisabb sajátsgot itten nem igen állapíthatunk meg, mivel ehhez több pæanikus metrum összehasonlítása volna szükséges. Annyi mégis valószínűnek látszik, hogy élénkebb, de kevésbé komplikált táncmozgások egymásutánjából állott. Magát a szisztémát a logaedicus metrumok módjára tagolom a következő módon:

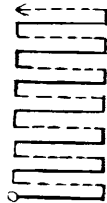
Strófa.	u - u - u - x	+1-1
	x - - u - u u - u u - u u - u x	+1-1+1
	- - u - u u - u u - u x	-1+1
3b	- - u - u u - u x	-1+1
	- u - u - u x	-1
5	x - u u - u u - u u - u u - u x	+1-1
	u - - u - u u - u u - u x	+1-1
	u - u - x	+1
	- - u - u u - u u - u u - u u - u x	+1-2
Epodus.	- - u - u u - u u - u x	+1-1
	- u - u - u u - u u - u - u - x	+1-1+1
	u u - u - u - u u - u - u u - - u - u x	-1+1-1

$\begin{array}{cccccccccccc} - & - & \cup & - & & - & \cup & \cup & - & \cup & \cup & - & \cup \\ 5 & \cup & & - & \cup & \cup & - & \cup & - & & - & \cup & - & \cup \\ \cup & & - & \cup & - & \cup & - & \cup & - & \cup & - & \cup & - & \cup \end{array}$	$\begin{array}{l} +1-1+1 \\ -1+1 \\ -1 \end{array}$

Strófa.

Epodus.

Ezzel letárgyaltam a pindarosi metrumok másik nagy csoportját, a logaëdikus versszerkezeteket is. E metrumfajnál jelenik meg előtünk igazi gazdagságában a költő formai művészete. Oly sok itten a metrikai alak, annyi a kombináció módja és mégis oly pompás összhangot találunk minden egyes szisztémánál! A legfőbb szerkezeti sajátosságokat a következőkben foglalhatjuk össze: Az elemi metrikai alakzatok között kiemelkednek a glyconi és pherecratesi kólonok, melyek a tánczban mindig határozott irányú mozgást fejeztek ki s a többi kólonok irányát is megszabták. A térbeli elmozdulásnál minden egyes kólon egyenlő távolságnak felelt meg. Mivel a logaëdikus metrumok által képviselt táncz szerkezetében gyakran fordultak elő olyan alakzatok, a melyeknél a kar csak egy kólonnak megfelelő távolságra tánczolt mind az egyik, mind a másik irányban, természetesen az egymás után következő ellentétes irányú kólonok sem olvadtak össze ritmusbeli folytonosság által, hanem asynartetikus sorokban kapcsolta össze őket a költő a szóközösség által. Az egy irányban való nagyobb elvonulást általában kétféle módon fejezhette ki a metrumokban: vagy ugyanazon irányú kólonokat helyezett egymás után, vagy valamelyik egyszerű, elemi kólon elül ritmikailag kibővítette. Azért míg a dactylo-epitritusi metrumfajnál a sor általában ritmus tekintetében egymással egyesülő kólonok kapcsolata, addig itt a sor a legtöbb esetben vagy az ellentétes irányú kólonok synartetikus összeolvasztása vagy valamelyik elemi kólon ritmikailag kibővítése. A kartáncz egészének szerkezeti beosztását a strófa és epodus képviselte, a melyek aztán épen a tánczszerkezet szempontjából vagy szorosabban tartoztak össze, vagy mindegyik magában is egy-egy külön metrumegészet alkotott.

Meg vagyok győződve, hogy a Pindaros által használt dactylo-epitritusi és logaëdikus metrumfaj mindegyikének meg voltak ugyan a saját külön törvényei, de ritmikailag tagoltságában mindkettő a táncz szerkezeti beosztását követte. És bár e meggyőződéssem inkább feltevésen alapszik, semmint tárgyi adatok támogattnak, mégis úgy hiszem, hogy nem ellenkezik az antik hagyományynal, a metrumok szerkezeti felépítésének pedig sokkal természetesebb magyarázatát adja, mint az eddigi feldolgozások.

(Debreczen.)

BOROS JÓZSEF.

BARCSAY ÉS ORCZY.

Az a viszony, mely Barcsay Ábrahámot, a deli termetű és derült költői kedélyű testőr író a kis termetű és kopasz Orczy Lőrinczhez, az agg, de szintén derült kedélyű tarnaörsi bölcshez fűzte, mint két rokon lélek ölelkező barátsága is rokonszenves és figyelemre méltó. De még inkább figyelemre méltó azért, mert ennek a barátságának az indítéka nem pusztán a magánélet, az egyéni érdekkör talajában gyökerezik, hanem azonos nemzeti célok, azonos hazafiúi felfogások és azonos irodalmi eszmények utáni vágyódásban. És ez a rokon irodalmi törekvésekből fakadó barátság költői, tehát irodalomtörténeti értékű is. Valóban az a gyűjtemény, melyet Révai 1789-ben *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* címen a Barcsay és Orczy költeményeiből adott ki, irodalmunk történetében az *első igazi költői barátság*nak beszédes emlékeit tartalmazza. Nem minden darabja levél; sok közöttük a különálló költemény is; de egyetlen egy sincs, a melyik eszmei kapcsolatban nem állana a másik költő lelkével is, a melyik nem vetne világot e két rokonlélek egyező alaptermészetére. Kazinczyt kivéve a Petőfi-Arany barátságáig nem igen találunk ehhez hasonló jelenséget: két körülbelül egyenlő tehetséggel megáldott költői léleknek indítékban ennyire irodalmi jellemű s kifejezésben is irodalmilag ennyire gazdag ölelkezését. Már csak ezért is megerdemelné a részletes méltatást.

Amde a méltatást egy philologiai lépésnek kell megelőznie, a melyre már Kazinczy rámutatott. Kazinczy a Barcsay és Orczy verseit kiadni szándékozó Cserey Farkasnak ezt írja: «Orczynak és Barcsaynak verseit újra átdolgozni nem lehet; *elég érdem lesz*, ha azokat (mert Barcsaynak verseit az Orczyé nélkül nem lehet kiadni, sok levele válasz lévén az Orczyéra és az Orczyé nélkül nem értethetik), *elég érdem lesz*, mondom, ha *systematikus rendbe hozod*, holmi homályt felvilágosítasz . . .»¹⁾ Ez a szisztematikus rend a költői levelek időrendi, de egyúttal párhuzamos elhelyezését akarja jelenteni. Ha ezt megteszszük, de csakis akkor, láthatjuk egészen világosan, hogy melyik költő egyénisége gazdagabb eszmékben, érzelemben, mi a különbség közöttük, miben egyeznek meg stb. Arany János az Orczy írói arcképében csak épen egy párat állítot a Kazinczy kívánta szisztematikus rendbe. S már e kevés alapján is érdekes párhuzamot tudott vonni a két költő egyénisége és költészete között a nélkül, hogy teljességre törekedett volna. Mennyivel színesebb párhuzam volna összeállítható, ha a szisztematikus rend teljes volna!

Az előlegesen elvégzendő philologiai munkának egy másik ágára Arany János mutatott rá ugyancsak az Orczy írói arcképében. «A kötetben (Két nagyságos elme stb.) — úgymond Arany — foglalt levelek s költemények közül az első rész Barcsay műveit tartalmazza, a második rész Orczytól van, kivéve Arcadia leírását (222. lap), mely nyilván Barcsayé, Orczy maga hivatkozik rá (166. lap). Minap

¹⁾ *Kazinczy levelezése*. IV. 133. l. V. ö. Böhm Dezső: *Orczy Lőrincz élete és költészete*. Kolozsvár 1909. 26. l.

Arcadia szélére vezetél. *Jó lesz figyelemben tartani annak, ki valaha e költeményeket rendezni akarja.*» Arany tehát úgy vélekedik, hogy az Orczy költeményei közé, a második részbe került *Arcadia leírata*s című költemény szerzője nem Orczy, hanem Barcsay, s így beosztása helytelen.

Arany János felfogását, hogy a szóban forgó költemény nem az Orczyé, hanem Barcsayé, támogatja azzal, hogy hivatkozik a *Társas verseit dicséri* cz. kétségtelenül Orczytól eredő költemény egyik sorára: «Minap Arcadia szélére vezetél». Pedig nem is nagyon szükséges ilyen távolabbi bizonyíték; magából a kérdéses közleményből ki lehet mutatni, hogy az Arany felfogása alapos, hogy *a vers kétségtelenül a Barcsayé s nem az Orczyé*. Jól mondd, Kenyeres! — kezdődik a költemény — hogy csak herék vagyunk. E régi igazságot most is bizonyítom; bizonyosságért nem is kell *Confútz* mesterhez fordulnom, mert

Nagyobb most az Őrsi Böltsnek Oskolája,
Mint régen Plátónak Acemiája:
S különben táplálja lelkeket Múzsája,
Mint Tsászárnak egész könyves palotája.

Világos, hogy itt Barcsay beszél, a ki ez idő szerint még a császár katonája, Bécsben él, gyönyörködhetnék a császár könyves palotájában. De lelkének kedvesebb az Orczy múzsája. többet ér az a Platon tudományánál; az őrsi bölcs oskolója fontosabb előtte minden más tanításnál. Nyilvánvaló, hogy ezeket nem Orczy mondja magáról, hanem Barcsay Orczyról. Orczy magát sehol sem nevezi *őrsi bölcsnek*. Itt sem ő használja az epitheton ornanst. De egészen furcsa volna, hogyha ő maga magát nemcsak őrsi bölcsnek nevezné, hanem Confuce és Platon tanításánál is többet érőnek nyilvánítaná a maga tudományát, életfelfogását. Szokatlan szerénytelenség volna bárkitől is, leginkább Orczytól, a ki ha önértetekedik is néha, sohasem azzal, hogy ő ilyen meg amolyan költő és bölcs, hanem katonai és közéleti tevékenységével. Ádám uram — folytatja Barcsay az őt jellemző és Orczynál ritkábban előforduló komázó hangon — régi penészes könyvei közül egyet egyszer lopva a kezébe nyomott. S ezután következik annak az elbeszélése, hogy mi volt annak a könyvnek a tartalma. Mautschon, Fien, Ceres, Mahomet, Omár, Minos, Solon, Lycurg, Mars s az egész régi világ benne van. Majd következik Arcadia leírása. Gyönyörű völgyet övező hegy közepében mohos kősziklák között, hová a nap nem süt, kell átmenni, hogy eljuthassunk a kies helyre. A költeménynek erre a részletére vonatkozik az Arany idézte verssor folytatása is a már említett költeményből:

Minap Arcadia szélére vezetél,
Régi vitézekkel meg telepítettél
Sok jó királyokkal engem esmértettedél
Nyájas mulatságot barlangnál szerzettél.

Mellőzve a költemény egyéb részleteit, mint a melyek tartalma ezúttal közömbös, a befejező két versszakra térünk át.

Nagy titok e forrás: de higyd el, Barátom!
 Hogy már Nemzetemet ahhoz közel látom,
 En addig levetvén Császári kabátom,
 Lassanként puttonnak készítem a hátom.

Abban vetem tóled vett Leveleimet.
 Mint bujdosásban szerzett kintseimet. . .

Ez ismét csak a most még katona, de a katonáskodásba egészen soha bele nem nyugvó, hanem mindég a kilépés gondolatával foglalkozó Barcsayra utal mint szerzőre. Barcsay mint katona ezredével valóban bejárta Magyarországot, Ausztriát, sőt Németországot is, úgy szólva, faluról-falura, helyőrségről-helyőrségre, úgy hogy méltán mondhatja, hogy élete bujdosás. Ellenben Orczy már régóta nem katona, hanem polgári tisztségeket tölt be. Nem mondhatja, hogy leveti császári kabátját, mert ilyent már ez idő szerint nem hord. És még kevésbbé mondhatja, hogy abba gyűjti össze a Barcsay leveleit, mint bujdosásában szerzett kincseit. Hiszen Orczy 1764 előtt, vagyis katonai szolgálata idején mondhatta volna magáról, hogy bujdosó; de akkor még nem kaphatott Barcsaytól leveleket, még nem gyűjthetett volna bujdosásában Barcsaytól kincseket, a melyeket mostan levetendő császári kabátjába rakhatna.

Ha a költeményt Orczyénak kellene vennünk, teljesen érthetetlenek volnának a benne előforduló személyi vonatkozások; részint az Orczy lelkületének szerénységével, részint életrajzának adataival ellentmondók. Ellenben azonnal és könnyen érthetők ezek a személyes vonatkozások, ha a költeményt a valóságoknak megfelelően a Barcsayénak vesszük. Ez esetben szerénytelenségről szó sincs, hisz Barcsay dicséri Orczyt. És az életrajzi adatok ellenmondása is szépen eltűnik, mert a Barcsay életrajzával teljesen összevágók és megegyezők azok. S ezt a megérthetőséget még világosabbá teszi a kétségtelenül Orczytól származó költeményből vett idézet is. Ennek következtében kimondható, hogy az Arany vélekedése alaposnak bizonyult ez esetben is, hogy az *Arcadia leirátása* cz. költemény szerzője Barcsay Ábrahám s nem Orczy Lőrincz.

Arany János csak az iménti egyetlen költeményt rekeszti ki az Orczyéi közül. Pedig még más Barcsay vers is keveredett közéjük. Ilyen a *Tudományok nevelkedéséről, budai feredőben* cz. is (Két nagys. elme 206. l.).

Ez a költemény az 1777-ben Budára áthelyezett egyetem hivataláról szól. Az egyetemnek Budára történt áthelyezése mind Orczyt, mind Barcsayt másszor is versírásra ösztökélte. Azonban a két költő felfogása az áthelyezés fontosságát s különösen a tudományos műveltséget s a nemzeti életnek ettől várható változását illetőleg nagyon is különböző. Barcsay, a fiatalabb s az új eszmékkel és eszményekkel már csak ezért is rokonszenvezőbb egyéniség, nagy örömmel, ódai lelkesedéssel szól a tényről. *Midőn erdődi gróf Pálfi Károly Budán felséges Maria Theresia hagyásából a tudomány mindenségnek erősítő levelét hirdetné* cz. költeményében (Két nagys. elme 137. l.) csodálkozó örömmel hallja a hírt:

Mit hallok magyarok! Pindus tetejéről?
 Nints kérdés már Budán Rákos mezejéről,

El tűnt már Bellóna Pannonok hegyéről,
S Thalia hárfázik Szent Gellért bértzéről.

Oly nagyszerű, neki annyira kedves a hír, hogy meglepő csodálkozásaiban kérdi, hogy igaz-é? Igaz-é, hogy ott, hol egykor Attila öcsese vérebe mártotta kardját s Bizáncz és Róma sorsát kezében tartotta, a hol a Mátyás szelid és békés uralma alatt Pallásnak épült templom rút vér feredőkkbe omlott, a hol a török hatalom tündöklött s hol Szulimán kardja atyáinkat öldökölte: igaz-e, hogy ott most békesség ölében

Minerva szoptatván kegyes kebelében,
Nevel benneteket Apolló nevében,
S kard helyett tollat ad Fiatalok kezében?

Ha igaz, üzenjünk a túlvilágra tért Gyöngyösinek, hogy jöjjön vissza megint nemzetéhez s adjon kedvet néki született nyelvéhez.

Orczy barátjának felelve egészen más hangot üt meg *A mennykő háritó dárdákról* cz. versében (U. o. 209. l.). «Úgy vagyon feleli, fiaink békesség ölében Minervának jutván kegyes kebelében, kard helyett tollatskát forgatnak kezekben, tzifrán nevednek Apolló nevében.» Hol Mátyás fényes udvara áll s népeknek szabott törvényt és frigyeket

Ott gyáva Papotskák tanítanak Bé-Céket,
Osztván fiainknak tsetsés ereklýeket.

S tovább is hasonló szatirikus éllel fejtegeti, hogy immár «Verulam származhat normal iskolából, magyar Kolbert, Póp, Taszsz gyenge grófotskából».

A koszos malatzból léssen küzdő ártány,
Úgy mondá régenten Debretzeni Kálmány.
Fiainkból ha nem lesz Ezres kapitány,
Lesz Mester, Prókátor, Ersek vagy kis káplány.

Budán a mennykőtől már nem félnek. Ha az ég háborog s zörög, csak nevetnek. Aczélos póznán fellegek repdesnek s más hasonló csodabogarak történnek. S a vége az, hogy a mai nemzedék felejtí atyáit. S figyelmezteti Barcsayt, hogy ne várja, hogy ezek az ifjak valaha oszlopot emeljenek Gyöngyösinek. A mai fiatalság mind elfelejtí, ki tudós volt «Anyja Nyelvében». Ha egy spártai polgár fölébredne s a nevelés módjáról kérdéseket tenne, sok pántlikás papot onnan kivezetne. De talán nem csak az egyetem pap-tanítói hibásak. Tán a század is, mely úgy kívánja, hogy múljon el Seneca s Zenó tudománya.

Szagáni Prépostnak folyjon találmánya,
Terjedjék világban furtsa Tanítványa.

E két költemény világosan rámutat a két költő felfogásának ellentétes voltára. Barcsay szerint az egyetem áthelyezése, helyesebben a modern tudomány a haladásnak, a művelődésnek szebb jövendőt, munkás békét ígérő eszköze. Hittel néz a jövőbe. Orczy, mint laudator temporis acti, a modern tudománytól nem vár semmi jót, annak ered-

ményeit, tanítóit és tanítványait lekicsinyli. A Barcsay verse ódai hangba emelkedik föl, Orczy eleitől végig kételkedő és szatirikus marad.

Már most a kérdéses vers, mely a Révai keze alatt tévesen az Orczyéi közlé csúszott, így kezdődik:

Itt vagyok, hol hajdant zokogó Múzsával
Vén Kopasz Verselő Nemzetek sorsával
Játszott, s öszve vevén királyt jobbjágyával,
Szabadságról mesélt s firkált pennájával.

Ezt ismét csak Barcsay mondhatja Orczyról. Ő az a kopasz verselő, ki hajdan a budai feredőkön, a Szt Gellért lábánál hosszú (a Révai kiadásában 58 lapnyi) verset írt a *Szabadságról*, melyben a különböző nemzetek és társadalmi osztályok felett szemlét tartva arra az eredményre jutott, hogy sehol sincs szabadság, csak a magyaroknál. A költemény további menete is a Barcsay szerzőségére utal. Ebben is csodálkozó örömeinek ad kifejezést Barcsay, hogy ott, hol hajdan Ibrahim s Mustafa táboroztak, most Phoebus mulat Minervával; a hol Ali divánt tartott a keresztények kárára, ott az Igazság lakozik; a hol kényes hadi sarczot zsarolt keresztény rabokért, ott most «bölcsesség formál tanítókat s természetvizsgálók adnak orvosokat». Üdvözlí a változást, mint a nemzet boldogulásának jelét s hívja barátját, nyilván Orczyt, hogy

Ne sirassuk többé Nemzet romlottságát,
Nézzük fiainknak pallérozottságát.

Ezekben nyilván el akarja oszlatni Orczy keserű aggodalmaskodását, a mit imént említett költeményében olvashatni. Aztán látást lát a költő. Látja, hogy a tudomány csak jót szül a magyarok szívében, faluról az erkölts be jön városokra, szeretet száll a jobbjágyokra, Bellona békésen együtt él a Múzsákkal. S hogy még mi mindent hozhat nekünk a tudomány, az Istennél van, ő látja a sötét jövőt. Maga azonban bízik a jövőben; biztatja a jelen. Ezért így szól:

Ne készülj hát, Jó Társ, kérlek a halálra,
Látd, szép Század nyílik Nemzetünk hasznára...

Ez ismét csak mint a Barcsay mondása érthető. Csakis Orczy, ki ekkor már több mint 60 éves, lehet az a halálra készülő. De nemcsak ez a személyes vonatkozás, hanem az egész költemény, a költeményben kifejezett életnézet is csak akkor érthető, ha a költemény a Barcsay Ábrahámé. Az öreg ember nehezebben változtatja nézetét s így teljes képtelenség, hogy ezt a tudományért lelkesedő, azt dicsőítő s jobb jövő reményében ódai szárnyalású költeményt az a kéz írta volna, a melyik az előbb említett költeményben oly kételkedő kicsinyléssel, keserű szatirával csak kinövéseit látja a tudománynak s nem talál semmi vigasztalót a jelenben.

Ennek az alapján bizonyossággal mondható, hogy azt a költeményt, mely a Révai kiadásában az Orczyéi között van *Tudományok nevelkedéséről budai feredőben*, nem Orczy írta, hanem Barcsay, mert

a költemény személyes vonatkozásai és a benne megnyilatkozó elvi felfogás és világnézet másként meg sem is érthető.¹⁾

Még egy harmadik költemény is van, a melynek a szerzője legalább is vitás. Ez az *Együgyűi életnek ditsérete* cz. (Révai kiadásában 226 lap). E költeményben egy bölcselkedő célzatú esemény van elbeszélve. József császár Erdélyben utaztában megkérdez egy szántóvető jobbágyot, a ki rá ügyet sem vetett, noha tudhatta, hogy a császár megy el földje mellett. A császár magához szólítja a parasztot, felvilágosítja, hogy ki ő s biztatja, hogy kérjen valamit tőle. A paraszt azt mondja, hogy nincs semmire szüksége, de nincs is a császárnak, a mit neki adhatna. Hisz a termést jobbá tenni nem tudja, ifjúságát vissza nem adhatja. Ezért ő nyugodtan szántja tovább ősei vérével öntözött s azok csontjaival megrakott földjét. Ha tehet kegyelmet vele a császár, csak az lehet, hogy e csontoktól megmenti. Van hely szekerében, vihet belőlük bátran. Történt pedig mindez a Kenyérmezőn, Erdélyben, Tündér Ilona országában, Alvinczen alól, a Maros mentén azon a mezőn, melyen a Maros és Kenyér vize arany fővenyt iszapolnak. A mezőt délről a Hunyadi bérczek, nyugaton s északon nagy bányák *árkolják*. Régen Mars mezeje volt: Báthory s Kinizsi csatájának színhelye. Traján is erre vonult el. Most Ceres tanyája. A történet színhelyének a leírása és jellemzése annyi hűséggel és földrajzi pontossággal készült, hogy azt csak is olyan egyén írhatta, a ki a Kenyérmezőt többször bejárta, látta. Szóval a leírás annyira szemléletes és hű, hogy azt nem az Erdélyben, illetőleg a Kenyérmezőn meg nem fordult agg Orczy írhatta, hanem Barcsay. Barcsay kedves birtoka, Csóra épen a Kenyérmező szélén van. Ugyanitt Szakmár. Ha másik kedves birtokára Marossolymosra akart menni, vagy Dévára, Szászvárosra a bassorai basától hozott paripái a Kenyérmezőn repítették át. Így hát ezt a verset is nagy valószínűséggel a Barcsayának mondhatjuk. Mert ilyen hű, földrajzilag a részletekben is pontos meghatározását egy kisebb területnek csak közvetlen s többszöri szemlélet után lehet adni. S ez a közvetlen szemlélet az épen ott birtokos Barcsay s nem Orczy, kinek itt jártáról tudomásunk nincs. Figyelembe veendő még az is, hogy ennek a költeménynek több kifejezése (Tündér Ilona országa stb.) Barcsaynál többször előfordul. S végül az is, hogy ez a költemény a Révai kiadásában nyomon követi az *Arcadiai leiratása* címűt, a melyről már Arany észrevette, hogy nem az Orczyé. Ezek alapján kimondhatjuk, hogy ezt a költeményt is Barcsay írta, vagy hogy teljes philologiai óvatossággal szóljunk: a legnagyobb valószínűséggel ő írta.

A Révai kiadásának áttanulmányozása alapján mondható, hogy az első két költeményt mindenesetre Barcsay írta. Az utóbb említettet pedig a legnagyobb valószínűséggel.²⁾ És ezzel tisztázottnak

¹⁾ A költemény 37-dik sora: «Pozson nevedik, Buda roppant lészen» ugyanilyen beállításban előfordul Barcsay egy másik versében is, a *Hivás látásakor gerjedett jámbor érzésben* (I. h. 124. l.), szóval-szóra: «Pozson nevedik, Buda roppant lészen». Ez is Barcsay szerzőségét igazolja.

²⁾ A sokáig Bárócynak tulajdonított, de tényleg Barcsaytól származott *A magyar Marmontel hóá kívánkozik temetkezni* (Révai kiad. 77. l. Bessenyei György társaságában név nélkül, de Baróczy szájába adva

vehető, hogy a *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei*-ben, melyek azok a darabok, a melyeket Barcsay és melyek, a melyeket Orczy írt.

(Szászváros.)

KRISTÓF GYÖRGY.

HAZAI IRODALOM.

Homeros Iliasa, fordította *Vértesy Jenő*. Budapest, 1913. (Megjelent a M. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásával.) 470 l. Ára 6 K.

Vértesy Jenő törhetetlen szorgalommal és nem lankadó lelkesedéssel fogott hozzá a Homeros Odysseája után, mely 1909-ben jelent meg, az Ilias fordításához és ime elkészült az Iliasszal is. Merész kísérlet volt az első, még talán merészebb e második. Rímtelen alexandrinban fordította le mindkét eposzt. Volt alkalmam az EPhK-ban behatóbban foglalkozni *Vértesy* munkájával. Az Ilias-fordítás ugyanazon erényeket és ugyanazon fogyatkozásokat tünteti föl. Mint-hogy az Iliast a Baksay-éval aprólékos gonddal hasonlítottam egybe, mintha az erények szembetűnőbbek, de a fogyatkozások is kirívóbbak lennének. Jeles e fordítás népies zamatjáért. A magyar epika nagymesterének, Aranynak tősgyökeres magyar mondatszerkezeteit, magyar ritmusát, alliterációs fordulatait nem utánozva, de természetes hangon tudja visszaadni. Vannak szerencsés ötletei, melyek mintha csak a nép ajkáról szállanának hozzánk.

Ez Ilias-fordítás erényei a hűség, mely az igazi homerosi lélektől szakadt *jelzők* következetes megtartásában nyilvánul. E hűség már abban is megnyilatkozik, hogy sorszám szerint is számszerű pontossággal egyezik a Homeros sorszámával. A mondatyszerkesztés is nyomon követi a Homeros mondat-fűzését. Ennek bizonyására elég felhoznom például a XXIV. éneket, mely Homerosnál 804 sor, *Vértesynél* ugyanannyi, Baksaynál 941. Tehát Baksay a strofikus szerkezet miatt nem kevesebb mint 137 sorral szaporítja meg a sorszámot. A VI. ének 67, a XIX, 59 sorral több Baksaynál, mint Homerosnál.

Távol van tőlem, hogy költői érték becslésénél ezt philologiai pedanteriával túlságosan kiemeljem, de ha lelkiismeretesen állíthatom, hogy *Vértesy* híven fordít, mégis csak a rímes forma bőbeszédűsége, a parafrazis felé hajlása válik érezhetővé. A mire igen nagy súlyt helyezek, az a *jelzők*. Azt az unalmas megkülömböztetést a *jellemző* és *díszítő* jelzők közt, mely a stilsztikákban és poetikákban ma is kísért, nem becsülöm sokra. Valódi, isten kegyelméből való költőnél minden jelző a költői szemlélet plasztikus vonása, mely a szemléleti világot úgyszólván megrajzolja, képpé vetíti. Az antik élet szemléletes képét ily vonások mozaik darabjaiból rakta egybe a világ legnagyobb képiró tehetsége, Homeros. E jelzők visszaadására *Vértesy* nagy

Barátaimhoz czímmel 67. l.) cz. szerzőségét a Baros Gyula kutatásai vég-
 érvényesen megállapították. L. Baros Gyula: *Barcsay és Báróczy*. Sajókaza,
 1905. 20 s. köv. 1.

gondot fordított. Baksay is mester és itt-ott bámulatos, de nem oly következetes és a verselés bája, a rímes forma másnemű szépségek felé vonzotta. Csak úgy kikapva egy pár ily jelzős részletet állítok szembe Baksaynál és Vértesynél.

B. Vert arany veszejét a kezében tartja.

V. Sárig arany pálcza kezében. (A. 14.)

B. Achilles erős vagy istenekkel sorba.

V. Levente magad bár, istenszép Achilles. (A. 131.)

B. El se kóborolták phthiai telkemet.

V. Hősnevelő hantos Phthiában nem dulták Gyümölcsösöm (A. 155.)

B. Akkor egyet villant a sötét szemöldök.

V. Szólt s rábólintott szög szemöldökével. (A. 527.)

B. Aresz, gyilkos Aresz, emberek csapása,

V. Emberölő Aresz, gyilkos bástyabontó. (E. 31.)

Ha Baksay Hektort «bajnok» jelzővel is illeti, Vértesy Homeroshoz híven *lófékező* (*ἵπποδάμιος*)-nak mondja. Baksayt a rímek szép összecsengése nem egyszer eltéríti a hűségtől. Pl. az Ilias utolsó sorát:

ὣς οἴγ' ἀμφίπερον τάρον Ἐκτορος ἵπποδάμιου

B. Igy ünnepelték a bajnok Hektor gyászát.

V. Ez volt lófékező Hektor temetése.

Hogy a hűség sokszor mily jellemző fordulatot rögzít meg, erre egy fényes példát hozok fel. A XXII. é. 71. és köv. sorát Baksay így fordítja:

Mert szép a fiatal bajnoknak halála
Szép holtan a földön, kit dárda talála,
De jaj az ősz fejnek, jaj az ősz szakálnak,
A kit utálatos ebek körülállnak,
Tisztos tetemeit undokítják rágván:
Szegény halandóknak szívzaggató látvány.

Nagyon szép versek, de halljuk meg Vértesyt:

Oh szép, ha az ifju
Leszúrva feküszik érczvágtá sebével:
Neki még minden szép, maga a halál is,
De ha megölt vénnek dérlapte agg fejét,
Dérlapte szakállát s szemérmét eb tépi,
Nincsen a föld hátán nyomorúbb e sorsnál.

Csak az utolsó három sort idézem Homerosztól, mert hozzá bizonyos költői hagyomány fűződik:

ἀλλ' ὅτε δὴ πολιόν τε κέρη πολιόν τε γένοιον
αἰδῶ τ' ἀσχύνωσι κύνες καταμένοιο γέροντος,
τοῦτο δὲ οἴκτιστον πέλεται σειλοῖσι βροτοῖσι.

Tyrtaios 10. elegiája (Bergk szerint) egy buzdító költeménye végére helyezte majdnem szó szerint átírva e homerosi helyet; a

porba esett öregről mondja, hogy rút látvány *νεμεισῆτον ἰδεῖν*, a mint kezével takarja szemérmét. De annál szebb az ifju holtában is.

σηητός ἰδεῖν, ἔρατος γυναιξίν.

De kérdés, hogy a homerosi báj, a kimondhatatlan kellem kifejezésre jut-e Vértésynél, mint a hogy áradozó bőséggel kifejezésre jut Baksaynál, kit a versszakok szerkesztésében gyakorolt művészete soha sem hagyja cserbe? Úgyzólván csengő versszakokra bomlik a homerosi elbeszélés szakadatlan folyama és a rím csengős édes muzsikaszót vegyít közbe, mi néha az epikai fenség és erő rovására van. Vértesy erős, ragvas, tömör, de nem elég édes, nem elég kedves, nem elég bájos.

A köznapi kifejezések is beletolakodnak. Például Dione megsebzett leányának ezt mondja:

«Sokat *nyelünk el* mi földi emberektől.» Ilyent már még sem kell egy istenasszony ajakára adni.

Ilyen sor: Aias ellenének kerek pajzsába szúrt — kakophonia XXIII. é.

E két sor:

Ily szörnyü Achilles, csepp szemérme sincs már,
A mely a földit hol gyötri, hol nyugasztja. (XXIV, 45.)

itt az *αἰδώς* nem szemérem, hanem *tisztességérzet*, csak így lehet megérteni az utána következő erkölcsi gnomát, mely valószínűen interpolált hely Hesiodos Dies et app. 318-ból.

Baksay költő-lelke megérezte e jelentős árnyalatot és «*becsület*»-nek fordítja igen helyesen. Baksay művészete csodás fordulatokat tud megtalálni.

Igy a XXIII. 116. az öszvérekről így hangzik:

πλλά δ'άναντα κάταντα πάσαντα τε δόχμιά τ' ἤλασον.

Baksay: Fölfele, lefelé félfele keresztben.

Vértesy: Ide-oda, erre-arra kanyarogván.

Mennyivel jobban eltalálja e gördülékeny sort Baksay. De másfelől mily szép Vértésynél Patroklos árnyának beszédében e két sor:

Mást mondok, mást kérek, védj jól a szivedbe.]

Csontom a csontoddal egy helyütt nyugodjjon

XXIII. 82—3.

Baksay:

Most még egyre kérlek, tedd meg a mit mondok,

Ne pihenjen messze csontomtól a csontod.

Itt a rím összecsengetése feledhetetlenné teszi e gondolatot. Ez a rím hatalmas. Még egy ilyen helyet hozok föl Baksaytól. A XXIV. énekben Achilles megemlékezik a Niobe fájdmáról. E két sor összecsengetése is mint örökre visszhangzik:

Vesztére a sokkal ekként kérkedett ő,

Mert a tizenkettőt megölte a kettő.

Vértessynél: Mégis ez a kettő megölte a sokat — ἀπὸ πάντας ὄλεσαν. Vértessy fordítása hübb, de azért a Baksay-ét szerencsésebbnek nézem. S mennyi költői szépséget rejt Baksay fordítása!

De Vértessy munkáját nemcsak derék, philológiai tekintetben felette becses, de még költői szempontból is értékes fordításnak tekintem. A nehézkes rímtelen alexandrinba tudott rím- és versszak-szerkezet nélkül is belső életet önteni, hűsége pedig kiváló érdeme.

Csak elismeréssel tartozik neki az irodalom, hogy Homeros két eposzának teljes fordításával ily lelkiismeretes gondnal és tartalmas ambícióval birkózott meg.

(Budapest.)

HEGEDI'S ISTVÁN.

Kardos Lajos: Arany János Bolond Istókja. Irodalomtörténeti tanulmány. A Budapesti Tud. Egyetemen jutalmazott pályamunka. Debreczen város könyvnyomdája. 1914. 8-r, 148 l. Ára 3 K.

Örömmel üdvözlünk egy olyan doktori értekezést, mely nemcsak a kellő tudományos mértéket Őti meg, hanem módszerével és új eredményeivel egyaránt határozott nyeresége irodalomtörténetünknek. Kívánatos volna, ha Arany János többi epikai alkotásainak létrejöttét is ilyen gondos philológiai részletkutatással megvilágítanák. Ez mind szövegkritikai, mind életrajzi szempontból sok sikerrel kecsegtetne. Kivált a szövegkritikai munkát tartjuk elodázhatatlanul szükségesnek, mert igazán szégyene irodalomtörténetünknek, hogy még legnagyobb klaszszikusunk munkái is, melyeken az iskolásgyerekek magyar nyelvet tanulnak, megbízható kiadás nélkül szükölködnek. Másrészt, bármilyen behatóan ismerjük is Arany János életét, még igen nagy, értékes anyag hever földolgozatlanul, a mint Kardos példája is mutatja. Arany János, mint Goethe, egyes munkáit egész életén át tervezgette, alakította s egy ilyen hosszú fejlődésnek pontos megrajzolása érdekes világot vet a költő felfogásának, alkotási munkájának alakulására is. A *Bolond Istók* számos önéletrajzi eleménél fogva erre különösen alkalmas; Kardos teljesen ki is aknázza tárgyát s a munka külső történetének, keletkezésének tárgyalása mellett kiterjeszkedett Arany pályakezdésének megírására is.

Szövegvizsgálódásaiból (I. fej.) följegyezzük két helyreigazítását: az I. é. 36. szakában *pamlaion* helyett *padlaton* olvasandó, a 63. szakban *sirtásson* *hoggy* helyett *sirt* *hoggy* *ásson*.

Kevésbé sikerült a következő három fejezet. A második, *Bolond Istók fogadtatása*, mely a korabeli értéktelen bírálatokat ismer-teti, egészen elmaradhatott volna. Nem hisszük, hogy ezek Arany munkásságára bármilyen befolyással lehettek.

Éppúgy fölösleges, Riedl Frigyes kitűnő, részletes elemzése után (Arany János,³ 243—254. l.) a harmadik fejezet, mely a mű humor-ról szól. Ugy látszik ezt a részt nem gondolta át kellőképen, mert néhány kisebb-nagyobb ellenmondás van benne. Így például helyesen emeli ki, hogy a byroni humor hatása nem a személyek rajzában, hanem a költő reflexióiban s mű technikájában mutatkozik, mégis az öreg csószról szólva, ezt «Arany fantáziája szülötté»-nek mondja, majd a «groteszk rajzolásban» Byron hatását érzi. Pedig egyrészt ez

az alak ismeretlen Byron költészetében, másrészt Arany olyan megindító realizmussal állítja elénk, hogy nem lehet pusztán költői leleménye. Különbön sem egyedülálló alak Arany költészetében, maga Kardos állítja melléje Arany novelláinak parasztjait; a mi pedig az idegen batást illeti, inkább Petőfi *Apostol*ában kereshetnők mintáját, mire szintén Kardos mutat rá később.

Igen merész követhetéseket tartalmaz a IV. fejezet, a mű koncepcziójáról. Nem igen tud meggyőzni bennünket arról, hogy a *Bolond Istókot* Arany a *Don Juan*hoz hasonló nagy epikai alkotásnak tervezte s benne a korabeli magyar társadalom rajzát akarta adni. Sokkal valószínűbb a régi vélemény: Arany egy boldogtalan falusi költő történetét akarta megrajzolni, kiben a nagy tehetséget elfojtják a mostoha körülmények (l. Riedl életrajzát, 250 l.).

Ezzel el is mondtuk főbb kifogásainkat Kardos munkájáról, melynek többi részeit csak dicséret illeti. Igen beható és gondos Byron hatásának nyomozása. Kiterjeszkedik Arany Byron-tanulmányaira, megvilágítja a byroni technika és humor hatását, rámutat a *Don Juan* és *Childe Harold* egyes részleteire, melyek nyoma a *Bolond Istókban* fölismerhető. Különösen fontosnak tartom azt az észrevételét, melyben kifejti Byron befolyását Aranynek az *epikai hitelre* vonatkozó felfogása kialakulására. Egy helyütt azonban ismét elragadja szerzőnket ifjúi heve, mikor kijelenti a *Childe Harold* IV. é. 178. szakáról szólva, hogy Byron természetszeretetében embergyűlölet van (87. l.); valószínűleg félreértette a következő sort:

I love not Man the less, but Nature more, . . .

Fontos még Petőfi *Apostola* hatásának kiemelése is, mely nemcsak egyes alakok rajzában mutatkozik, hanem főképen a hős beállításában s a cselekvény megindulásában.

Az életrajzi eredmények tárgyalásától e helyütt eltekinthetünk, a legfontosabb részeket úgy is ismerjük már az EPhK. és az Irodalomtörténet 1913 i. évfolyamából.

Az utolsó két fejezet röviden vázolja a mű verselését és megjelöli helyét a magyar elbeszélő költészet fejlődésében.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

Hain Gáspár Lőcsei Krónikája. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a M. Tud. Akadémia támogatásával sajtó alá bocsátja a Szepesmegyei Történelmi Társulat. A társulat megbízásából kiadták *Bal Jeromos, dr. Förster Jenő és Kauffmann Aurél.* I—III. Rész. 1910—1912. évi tagjelentés. 4-r. 558 l. Lőcse, 1910—1912. Reiss Józs. T. könyvnyomó intézete.

E mű a Szepesség művelődéstörténelmének valóságos aranybányáját tárja fel a XVII. századra vonatkozólag. A kiadók a tartalmat jelző tömör széljegyzetekkel az áttekintést lényegesen megkönnyítik, a lapalji jegyzetekkel sok becses adatnak helyes mai értékelését teszik lehetővé, de azonkívül is gondos név- és tárgymutatóval előmozdítják a történelmi adatok gyors és könnyű kiaknázását. Az a szöveg-

kritikai gondosság, melylyel Kauffmann a szöveg lemásolását végezte s melylyel Bal J. a lemásolt szöveget az eredetivel újból összehasonlította — a mit a kéziratnak közölt lapszámozása révén különben a krónika minden olvasója is megismételhet — az eredeti kézirat hitelességével ruhazza fel a közölt szöveget. Épen ezért e kötet nyelvészeti érdeket is van hivatva kielégíteni. Minthogy a nevezett krónika, mely a XVII. század 80-as éveiből származik, a korai újfelnémet nyelv (Frühneuhochdeutsch, Németországban a 14. sz. közepétől a 17. sz. közepéig) hazánkbeli kialakulásának egyik fontos és hiteles dokumentuma, szinte önkéntelenül kell a nyelvészeket arra ösztönöznie, hogy az e korban érvényesülő kancelláriai nyelveket, illetve ezeknek az újfelnémet irodalmi nyelvbe való fokozatos átmenetét tegyék fenti művön, illetőleg e korszak más hazai német emlékein beható vizsgálat tárgyává. Az egyes kancelláriai nyelveknek éppen a kultúra megfelelő góczpontjaiból való kisugározódásánál fogva e nyelvészeti feladat belekapcsolódik egyuttal a művelődés-történelembe is.

Bár a krónika már meglehetősen közel áll az újfelnémet irodalmi nyelv egységéhez, e műnek középfelnémet alapon nyugvó és a szepesi nyelvjárás biztos ismeretére támaszkodó beható nyelvi feldolgozása becses nyelvtörténeti adatokat szolgáltathatna mind a korai úfn. nyelv, mind pedig a szepesi nyelvjárás számára.

Minthogy a *szepesi jogkönyv* (Zipser Willkühr) nyelvileg egymástól meglehetősen eltérő kéziratok közül éppen a löcsei városi kézirat alig egy századdal régebb jelen krónikánknál, ez utóbbinak beható nyelvi feldolgozása által szolgáltatandó adatok egyúttal hivatva volnának arra is, hogy a szepesi jogkönyv löcsei kéziratának megfelelő nyelvi adataival párhuzamba kerülve emezek helyes értékelését lényegesen előmozdítsák.

(Aszód.)

GRÉB GYULA.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Eberhard Kurt Busse, Ulrich von Türheim. Berlin, 1913. 8-r. 181 l. Ára 6-60 M. (Palaestra CXXI.).

A hol Augsburg közelében a Zusam a Dunába ömlik, mérsékelt magasságon feküdt Türheim vára, Felső- és Alsó-Türheim falvak fölött. Innen származik a bizonyára szerény vagyonnal megáldott Türheim-család, melynek két tagja szerepel a XIII. század első felében: az egyik Gebwin, 1243—1266 az augsburgi nagy kolostornak (St. Ulrich und Afra) apátja, a másik Ulrich, a költő, a ki 1236., 1244. és 1246. egy-egy oklevelet írt alá mint tanu. Egyebet nem igen tudunk róla, még egy-két adatot leszámítva, melyeket munkáiból kihüvelyezhetünk. (A család a XVII. században kivándorolt Ausztriába, hol grófi rangra emelkedett.)

Ulrich a XII. század vége felé született, valószínűen Türheim

várában. Ifjú éveiben VII. Henrik király († 1242)¹⁾ és Konrad von Winterstetten köréhez tartozott. Mikor ez 1235. megbukott, a költő Augsburgba tért vissza, melylyel az összeköttetést sohasem szakította meg. Szerény viszonyok közt halt meg 1260 körül. Életének második felében talán valami gyengén jövedelmező polgári állása volt (az augsburgi kolostor szolgálatában?), mert még végnapjaiban is panaszojja szegénységét.

Pedig voltak tekintélyes barátjai és pártfogói. Elsősorban Winterstetten pohárnok († 1243), a ki VII. Henrik kiskorúsága alatt hatalmas birodalmi kormányzó volt és fényes udvart tartott, melyben a költők szívesen látott vendégek voltak, így Gottfried v. Neiffen, Burkhard v. Hohenfels, Rudolf v. Ems és Ulrich v. Türrheim. Erthető, hogy a kiváló ember halála mélyen sujtotta költőnket. Jóakarói voltak még a tekintélyes és gazdag Konrad v. Erringen († 1231.), az augsburgi püspök asztalnoka, és két augsburgi kanonok, Wolfrat és Konrad v. Neiffen; persze Winterstetten közvetítésével a könnyelmű, pazar, de művelt és szellemes VII. Henrik király is. Pártfogói sorában említ egy tekintélyes polgárt, a Stauf párt gazdag hívét, Otto der Bogenert is. Mind e jóakaróit túlélte Ulrich, a ki elhagyatva, az élettel küzdve, magára maradván siratja őket. Családja, úgy látszik, nem volt.

Ulrich a Staufok lelkes híve és a régi költészet barátja volt. De lovagi dolgok iránt nem igen érdeklődött; a lovagi szellem, a földolgozott mondák tárgyi jellege ellenére teljesen hiányzik munkáiból. Önérzetes férfiú, büszke költészetére és csak életo végén panaszojja, hogy nem tud már úgy írni mint régebben. Csak egy mestert ismer el, Wolfram v. Eschenbachot, a kit szeret és dicsőít; más költőt nem is nevez meg műveiben. Vallásos ember volt, főleg életének vége felé (,Willehalm'), de egyuttal türelmes, mint nagy mintája, Wolfram.

Három munkát írt: 1. *Kligés*, Chrestien de Troyes után, mely csekély töredékeket nem tekintve, elveszett; 1220—25 közt írhatta; Rudolf von Ems nagyon dicséri; — 2. *Tristan*, Gottfried nagy művének befejezése, 1230 körül, mely négy kéziratban maradt fenn; — 3. *Willehalm* (rendesen ,Der starke Rennewart' vagy csak ,Rennewart' címen idézik), Wolfram eposzának folytatása, 1250 körül (vagy 30 kézírata ismeretes, 36.300 vers).

Az előttem fekvő beces monografia részletesen, de kissé zavarosan tárgyalja Ulrich egyéniségét és műveit. Főleg két dolog foglalkoztatja: egy oldalról tisztázní akarja Ulrich viszonyát forrásaihoz, más oldalról költői értékét igyekszik az eddig dívó kicsinylő ítéletekkel szemben kedvezőbb világításba helyezni. Az első szempontból jól kimutatja, hogy a fönmaradt Kligés-töredékek nem Konrad Fleck művéből valók, a ki 1215 előtt szintén átdolgozta Chrestien művét, és hogy Tristanjánál csak egyetlen forrást használt, Eilhard v. Obergé töredékesen fönmaradt költeményét. A Willehalm-eposz tárgyalásánál nagy akadály, hogy Ulrichnak e műve még mindig nem jelent

¹⁾ Mások Raspe Henrik választott királyra († 1247.) gondolnak, a mi azonban nem valószínű, főleg Ulrich viszonyát Winterstetten Konrádhoz tekintve.

meg nyomtatásban.¹⁾ De Tristanjának kiadása is fogyatékos. Ép ez okokból Ulrich költői értékének megállapítása nehéz feladat. De annyit mégis bátran állíthatni, hogy nem annyira jelenték- és értéktelen, mint milyennek, főleg Gervinus elvető ítélete óta, tekintették.

Ulrich az udvari regény terén működött, mely akkor már idejét multá és voltaképp idegen volt lelkéhez, mert a költő nem rokonszenvezett a lovagi világgal. Valószínű is, hogy nem szíve sugallatából, hanem megrendelésre írta műveit. Maga is panaszolja, mint kor- és sorstársai, Rudolf v. Ems és Stricker, hogy az idő mennyire nem kedvez a (régibb szellemű) költészetnek, a közönségben mennyire kevés az érdeklődés. Ő maga realisabb irányú ember, mint az előző korszaknak nagy mesterei, műveiben félreismerhetetlen a polgári észjárás és izlés. Ez nem kedvezett a regény régi típusának, ő maga hidegen állt szemben tárgyaival; így nem csodálhatjuk, hogy csak középszerű, igen mérsékelt értékű, de becses, sikerült részletekben elég gazdag műveket alkotott, noha a költészetről fenkölt nézetei voltak és nem is volt költői hivatottság híján. Az epigonok végzete sújtotta: szegényes korszakban, kedvezőtlen viszonyok közt folytatni akarta nagy előzőinek irányát, a mihez ereje nem volt.

(Budapest.)

HEINRICH GUSZTAV.

O. Rubensohn: Hellenistisches Silbergerät in antiken Gipsgüssen. Erste Veröffentlichung aus dem Pelizaeus Museum. Berlin, (Curtius.) 89 l. 21 tábla. Ára 25 M.

Szerző azt a nevezetes és a maga nemében páratlan leletet ismerteti, mely mintegy kárpótlásul a berlini antiquariumba elvitt hildesheimi ezüst kincsért, került az újan alapított hildesheimi Pelizaeus múzeumba.

Az egyiptomi Mit Rahine-ben felfedezett gipszöntvények legtöbbje relief; van azonban köztük néhány szabadon formált fej és álarc is, nyilván váza emblémák; továbbá különféle eszközök (edények, fegyverek, lószerszám, ékszerek, tükörtokok, stb.) töredékei és egy tükör. A töredékekből nem sikerült egyetlen teljes darabot sem összeállítani, világos jeléül annak, hogy a lelet nem teljes, részben elkallódott vagy még nem került elő. A reliefek figurális ábrázolásainak egybefüggését mégis sikerült megállapítani, a tisztán ornamentális motívumokból azonban csak egyes részleteket.

Ez a lelet, szerény anyaga ellenére, archaológiai és művészet-történeti jelentőségét illetőleg a Hildesheimban, Boscorealében és Bernayben talált kincsekkel vetekedik és ezekkel kapcsolatban az antik fém-iparművészet fejlődésének egy fontos mozzanatát képviseli. Bizonyos csalhatatlan technikai jelek ugyanis arra mutatnak, hogy ezek a durva örletű gipszöntvények mind fém eredeti után készültek, nem szobrászati művek másolatai, mint a berlini és kairói múzeum gipszöntvényei, művészeti stílusuk pedig a fejlődésnek egy korábbi mozzanatát tünteti fel, mint a nevezett nagy ezüst kincsek. A szilárd

¹⁾ Tartalmának terjedelmes kivonatát már 1882-ben közölte O. Kohl, Zeitschrift für deutsche Philologie. XIII, 129—163. és 277—303. l.

pontot a mindig ingadozó stílkritikai meghatározásnál biztosabban megadja I. Energetes portrait feje; I. Energetesnek és édes atyjának idejébe esnek a fejedelmi arcképes meduillonok és plakettek; a felső időhatár pedig Sándor és Fülöp kora.

Archaeologiai szempontból különösen a technikai eljárásra vonatkozó jelek tanulságosak. A másolatok úgy készültek, hogy az eredetiről vett viasz- vagy agyagmásolatot öntötték ki gipszből; a hanyagabb kivitelű darabokon látszik is, hogy a mint a gipsz helyenként túl folyott a lenyomaton, a fölösleget nem mindig távolították el; a gondosabban öntött daraboknál a túlömlés megakadályozására a lenyomatra magas peremet raktak; hogy ez a szegély szabad kézzel formálódott, erről a helylyel-közzel látható ujjlenyomatok tanuskodnak. Az öntvényeken a felakasztásra szánt készülék is észlelhető; rendszerint két lyukat fűrtak vagy két csatornát, melyek az öntvény belsejében egymással találkoztak. Hogy a modern arany- és ezüstműveseknél is használatos öntvényminták az antik fémiparművészetben is megvoltak, arra vonatkozólag a Mit Rahine-beli lelet az első határozott bizonyíték.

Tárgyi szempontból kiválólag néhány állat-ábrázolás érdekes. Egy kutya szobrocška negatív formája a máltai kutya-típust tünteti fel és az a mozzanatot, a mint lábával egy hengeralakú kosár fedelét akarja felemelni, a fayumi terakottákról is már ismeretes. Szokatlan állattípusok láthatók azonban egy fejési jelenetet ábrázoló jeleneten. A szarvasmarhák közül a himet szarvainak alkotottságánál fogva dämvaának lehetne tartani, a tehén azonban, melyet fejnek, inkább iram-szarvasra hasonlít. A házi kutyák erősnyakú, rövidszőrű, hegyesorrú, bojtos farkú, karsú dög-féle állatok és az epirusi thrák kutya-fajhoz hasonlók. A fejőfelszerelés, a szék és a dézsa, szintén figyelemre méltó. Művészettörténeti szempontból legnevezetesebb egy Lysippos hatására valló női fej, még pedig azon kettős jelentőségénél fogva, hogy az egyik legrégibb példája a lysipposi művészet kimutatható hatásának az antik iparművészetre és nyilván egyik legrégibb ilyen motívumu váza-embléma. A figurális reliefeken, direkt vagy indirekt úton, az anyaország művészetének befolyása érvényesül; a tisztán ornamentális motívumok közt a görög akanthus, a keleties lotos és palmetta és az egyiptomi nymphæa-levél uralkodik.

A nevezetes lelet ismertetője bármilyen szerencsés kézzel és biztos tapintattal emeli is ki fontosabb tudományos és művészeti mozzanatokot és szempontokat, a részletes tanulmányozás és kritika számára még sok elvégezni való marad. Remélhető az is, hogy a lelhely még új anyagot és adatokat is szolgáltat a további kutatás folyamán.

(Budapest.)

LÁNG MARGIT.

O. Walzel: Leben, Erleben und Dichten. Ein Versuch. Leipzig, 1912. K. 8-r. 67 l. Ára 1 M. 20.

A cím Dilthey-reminiscenzia. Dilthey szerint az irodalmi kutatások feladata: egyrészt felkeresni a szellemi mozgalmakban és történetekben levő, a gondolkozás általános formáira hozható s bizo-

nyos ritmikus törvényszerűséggel bekövetkező állandó momentumokat és meglátni a relációk nagy láncolatait; másrészt ezen nagy szintézisek körében, a fogalmi elemek keretein belül átérezni és átéreztetni az egyesnek, az egyéninek is teljes, eleven voltát, vagyis úgy végrehajtani a szintézist, hogy az egyéniség maradjon meg szíves, eleven mikrokozmosznak. Walzel e módszertani fejtegetéseinek közép-pontjában a szintézis fogalma áll és nyomatékkal ismételi, hogy «az egyéninek pusztá átélése, átérése a szintézisre alkalmas fogalmi elemek tekintetbe vétele nélkül izolált». S nemcsak itt az elméletben, hanem a gyakorlatban is eddigi munkáiban (*Hebbelprobleme. Prometheusymbol, Deutsche Romantik, Vom Geistesleben des XVIII. und XIX. Jahrhunderts*) a szintézis, a relációk felkutatása, a fogalmi alapra hozható elemek kinyomozása áll előtérben, az átélések, bár mindig megvannak, mégis csak szerényebb és csak kísérő szerepet kapnak.

Ezen momentumokhoz képest már mostan különösebb jelentőséget kap a cím Walzelnek jelen, magábanvéve nem nagy igényekkel fellépő kis essayjében, a melyben vezérszóvá, alanynyá lesz a szintetikus irodalomtörténész számára legnehezebbzn feldolgozható mozzanat: az élmény.

A közönséges ember él, a művésznek élményei vannak, a lírikus költő azok között, a kik az éleستől az átélésekig emelkednek, a legigazibb s legerősebb átélések művésze. Eposz, regény, dráma sohasem mutatja az élmény-tartalmat oly tisztán, hanem azt sok másféle, kevésbé intim, konkrétebb, erősebb szálú anyaggal amalgálja. Természetesen a líra sem, sőt a tiszta kedélylíra sem pusztán átélésekből áll. Walzel jelen munkájának — a lapszámot tekintve — nagyobb része éppen a forma, a ritmus, a megfelelő hangulatú vokálisok jelentőségét illusztrálja nagy és finoman kiszemelt anyagon. A cím után kitett «ein Versuch» megjegyzés azonban nem erre vonatkozik, hanem az ezután következő részre, a melyben a modern német líra vezető alakjainak poézisében az élménytartalmat teszi vizsgálódás tárgyává. A nehézség ugyanis a lírikus költő előtt az, hogy egyrészt újnak kell lenni, újszerűen hatónak kell tetszeni az átélésnek, másrészt azonban olyan-nak, a mely könnyen s általánosan utánérezhető. A régibb Storm egyszerűbb, bensőbb, könnyebben átérezhető; az új impreszionista líra (pl. Arno Holz) inkább az újszerűsége törekszik. S mint az élménytartalom, úgy az ennek kifejezésében sokszor segítségül vett természeti kép is épen az átélések különbségéhez képest a legfinomabb elkülönítéseket mutatja. A mit e részben Walzel Storm, Liliencron, Dehmel, s főképen a mit Hartleben, Hofmannsthal, George és Rilke költészetéről mond, az maga is csupa tiszta subjectív át-érzés, a mely nem is lép fel határozott, objektív fogalmi megismerésként, hanem csak mint egyéni benyomás, mint kísérlet arra nézve, hogy ilyen intim s mégis bizonyos szempontok szerint történő elemzés is lehetséges.

A mikor Walzel arról beszél, hogy a jelen pozitivistá, materialisztikus áramlatoktól áthatott líra általában élménytartalomban szegényebb lett, hogy sem nagy vallásos, sem nagy hazafias átélésekre nem képes, a mikor Novalis *Hymnen an die Nacht* ciklusa mellé állítja Hofmannsthal egészen másféle halálról, életéről való

felfogását, a mikor a természetbe való beleérzésben metafizikai érdeklődéstől távol álló korunknak egyetlen metafizikai tendenciáját látja, az egyetlen módot, a melyben ma lírikus költő számára kozmikus átélések egyáltalában lehetségesnek látszanak. — ez nem más, mint eszmei összefüggésekre épített szintézis.

(Lipcse.)

SENTIRMAY GIZELLA.

Johannes Hö nig: Ferdinand Gregorovius als Dichter. Stuttgart. J. B. Metzler. 1914. VIII, 292. l. (= Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte. Hg. von Max Koch und Gregor Sarrazin. N. F. 39. Heft.)

Ennek az irodalomtörténeti gyűjteménynek testes köteteit füzeteknek nevezi a vállalat kiadója, de füzetszerűség inkább az egyes darabok szerkezetében mutatkozik, mivel a szerzők, fiatal boroszlói germanisták, alapos anyaggyűjtést kívánó témákat választanak s munkájuk eredményeivel együtt egész apparátusukat is közreadják. Hö nig könyve Gregorovius Ferdinánd életét és egész működését tárgyalja, kerek képpé egységesíti. Az a látszólagos korlátozás, hogy Gregorovius-szal csak mint költővel foglalkozik, voltaképp igen jól választott szempont a történetíró megértéséhez is. Gregorovius művei: a középkori Róma és Athén monumentális méretekben készült története, Hadrián császár és Borgia Lukrécia életrajza a szerkezet egységével, a problematikus jellemek elemzésével, a világkultúra változásos átmeneteinek (az antik világ hanyatlása, a renaissance feltúnta) vizsgálatával, művészi és szemléletes leírásaikkal, hol epikus nyugalomú, hol gazdagon színező nyelvükkel emelkedtek a XIX. század történetirodalmának legjelesebb termékei közé. A német tudományos kritika elismerő és elítélő értelemben ismételte a történetíró Gregorovius-ról azt, hogy művészi hajlamai vannak. Hogy Ranke kicsinylően belletristának nevezte, abban része van Gregorovius némileg zárközött életének és sajátosság társadalmi elhelyezkedésének is. Leküzdhetetlen sovárgás vitte 1852-ben, 31 éves korában Itáliába, a hol több, mint két évtizeden át az olasz tájak, az olasz történelem és műveltség varázsában törhetetlen munkakedvvel dolgozott. Kutatásait teljesen elszigetelten végezte, működését maga is autodidaxis eredményének tekintette s a német egyetemi tudományról nem egyszer ridegen nyilatkozott. Hazájában a *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter*-nek nem a koncepczióját méltányolták a tudósok, hanem részleteit fogták kritika alá s így akarták ellensúlyozni azt a szokatlan sikert, mely a német közönség körében tudományos munkáinak osztályrészévé jutott. Nem tetszett bírálóinak az sem, hogy a későbbi történetíró éveken át olaszországi utirajzokat közölt a német folyóiratokban s e tanulmányok gyűjteménye — a *Wanderjahre in Italien* — mély hatást tett mindenfelé. E tanulmányokat Klenze,¹⁾ a ki megírta az Itália iránti érzék fejlődéstörténetét, Goethe és Taine utirajzai mellé állítja. Helyesen emeli ki, hogy Gregorovius tolla alatt

¹⁾ The interpretation of Italy during the last two centuries. Chicago. 1907.

az olasz vidék és élet új dimenziókat nyert. Goethe *Italianische Reise* jének végső benyomása egyezik Tischbeinnek ismeretes szép Goethe-képével: valahol a Campagnán régi műemlékek között egy heroikus szépségű férfi pihen és szemlélődik. Gregorovius leírásai szeretettel és frissen részletezik a tájakat, hozzáértéssel időznek a népelet jellemzésénél s olyan történeti távlatot nyújtanak, mely az olasz fajt nemcsak egy távolabbi multnak rá-ráeső reflexei révén, hanem meglévő elevenségében és fejlődni-tudásában mutatja jelentősnek. Utirajzai között jeles fordításokat közöl: a szicíliai és a toskanai népköltészet termékeit.

Hönig könyve voltaképp arról számol be, hogy Gregorovius költői tevékenysége miként szorul egyre szűkebb területre, miként váltja fel teljesen a történész a szepírót. Pályáját regényekkel és lírai versekkel kezdi, Itáliában még ír egy római tárgyú hosszabb elbeszélő költeményt (*Euphorion*) és néhány novellát. A középkori Athénról szóló utolsó nagy művében, melyen tíz évig dolgozott, már lemond arról, hogy a görög nép történetét fővárosával kapcsolatban oly plasztikussá tegye, mint az olaszét a középkori Róma nyolczkötetes feldolgozásában.

Irodalomtörténeti szempontból bennünket Gregorovius írói pályájának nem ez a fejlődése és végső átformálódása, hanem költői tevékenységének Itália előtti, első szakasza érdekel, melyben a magyarság iránt rokonszenvet mutatott. Erről a korszakáról később nem szeretett nyilatkozni, ekkori műveit nem vette fel munkái jegyzékébe sem. Miért tette ezt? A saját kiforratlansága nem szerzett örömet a kiforrott stílusok későbbi nagy rajongójának. Ifjú korában belesoródott a Vormärz irodalmi és politikai mozgalmaiba. Gregorovius kelet-poroszországi származású volt, tanulmányait Königsbergben végezte, mely élénk szellemi középpont a negyvenes években.

Fiatalságának egyik legfontosabb élménye az 1830-as lengyel felkelés s ettől kezdve Lengyelország sorsa állandóan foglalkoztatja. Egyébként sokat olvas s elmerül Goethebe (*W. Meisterről* a legkitünőbb tanulmányok egyikét írja), meg a romantikusokba. A romantika Gregorovius ifjúsága idején nem az érzelmek túlzó kultuszát jelentette, hanem kezdi már megtermékenyíteni a történettudományt, sőt a mult iránti érdeklődéséhez a társadalom eszményi céljainak fürkészése járul. Ez a romantikával fűtött szociális érzék és harczy készség a junges Deutschland fővonása s ez jellemzi a fiatal Gregorovius két első irodalmi kísérletét: két regényt, melyet társadalmi kritikával fűszerez.

Gregorovius társaságához tartozott a negyvenes évek számos fiatal írója, így Rudolf Gottschall, továbbá Ludwig Walesrode (1810—89), egy Börne-szerű élestollú humorista, ki *Unterthänige Reden* cz. könyve miatt esztendőtt tölt fogsághan; Wilhelm Jordan, a költő; Gregorovius barátai közül kiemelkedik Johann Jacoby (1805—77), Königsberg követe a frankfurti parlamentben, Robert Blummal együtt a baloldal egyik feje, a ki pontokba foglalta, hogy mit kíván a porosz nemzet s röpirataival több ízben megmozgatta Németországot. A königsbergi szabadelvű ifjak felolvasásokat tartanak s a *Königsberger Neue Zeitung*ba dolgoznak. Ide írt Gregorovius, a ki könnyen és ügyesen verselt, dicsőítő költeményeket a magyar sza-

hadságharczról. Később 1849 vége felé kiadja ezeket a saját nevével *Polen und Magyareneder* (Verlag von Wilhelm Bornträger, Königsberg) czímmel. A lengyelek iránti rokonszenvét viszi át a magyarságra, melynek küzdő táborában sok a lengyel menekült. Gregorovius verssorozatából azt látjuk, hogy ő hazánkat, földrajzát, multját és jelenét az átlagosnál sokkalta részletesebben, szinte történészhez illő körülményességgel ismerte. E költeményekre a külső ösztönzés szinte a levegőben volt: 1849-ben a harczoló magyarság Európa reménysége. Főszempontjuk ugyanaz, a mit Heine és Freiligrath is hangoztat ugyanekkor: a magyar nép a világszabadságot is küzd. Gregorovius irodalmi mintája Lenau, kihez a kis könyv ajánlása szól, őt követi izléssel s neki köszönheti, hogy nem téved retorikus irányba. Mélyebb érzéssel zománcozza az események elbeszélését s melancholikus természetű képekkel kíséri őket. Magyar tárgyú verset írni igen konvencionális vállalkozás volt azokban a napokban. Gregorovius, véleményem szerint, Moriz Hartmann költői becsben nem egyszer meghaladja, verselese jobb, nyelve, frazeológiája válogatottabb. Vonzotta Gregorovius Magyarországhoz egy kis romantika, az exoticum, a déliesség ereje. A magyar forradalom erősen foglalkoztatta képzeletét s a hűvös Keleti-tenger partján inspirációt ad neki a szőke Duna, melynek vizét Komárom táján bombák forralják.

Lapozzuk végig a 81 oldalas *Polen und Magyareneder*-t. Tizenhat költemény között kettő antik formájú, egyik alkaioszi versszakban Platenhez van intézve, a másik sapphóiban Lenauhoz. A költemények második csoportja lengyel tárgyú. A versek többsége, szám szerint kilencz, a magyar szabadságharczról szól. Az átmenetet ezekhez a lengyel-magyar fegyverbarátság nyújtja a költőnek. Bem 1848 októberében elhagyja a császári seregek ellen reménytelenül védekező Bécsot. Koporsóba fekszik s hívei, mint halottvivő barátok átesempszik a koporsót magyar földre (*Die Auferstehung*). E regényes történet folytatódik Kossuth és Bem találkozásával a debreczeni síkságon (*Nach Debreczin*). Az ostromra váró Komárom éjszakai képét nyújtja *Vor Comorn*.

Egészen Lenau hatására, különösképp a *Die Bauern am Tissastrand* cz. költeményére emlékeztet a magyar tánc és zene rajza az *In der Czárda* rövid soraiban:

Lustig tanzen in der Schenke	Süsser Dirnen, die im Wirbel
Csikosz, Honved und Husaren	Sträusse werfen, Blumenflocken.
Fest in ihren Armen herzend	
Mädchen schlank, mit schwarzen	Wie die Eisenporen klingen
[Haaren.	In den Takt zum Ungarigen,
Wie die Rosen Wonne düften	Die Zigeunerklänge rauschen
Von den Busen, von den Locken	Von dem Hackbrett, von den Geigen.

A vígan beszélgető bajtársak között két csöndes legény ül, a kik egymás között Osztrolenkát emlegetik. Ráköszöntenek a magyarok e hazátlan küzdőkre, azután tűzről pattant lányok mazurkát járnak a két lengyellel.

Két versben van szó a lengyel és a magyar szabadságharcz közös ellenfeléről: az oroszról. *Die Russenboten* mondaszerűen beszéli el, hogy a czár követi három zsák búzát hoznak Kossuth elé: annyi

orosz ezred vonul a magyarok ellen, ahány buzaszem van a zsákokban. Kossuth azt feleli, hogy van három keselyűje: Bem, Görgey és Dembinsky s ezek gyorsan felszedik a magvakat. A hazánkba törő orosz hordák visszaszorítását a magyar népfelkelés által festi a *Der Kreuzzug*. Ebben a versben a keletporoszországi származású Gregorovius szinte megjegyti a XX. század világrendítő harczeit: a magyar és a német nemzet vállvetett harcáról szól az orosz zsarnokság ellen:

Von der Donau grünen Wogen	Also klang mir einst vom Rheine
Kommt der süsse Klang geflogen,	Von des grünen Stromes Flut,
Jubelruf und Freiheitsschall — —	<i>Ob sich Ost und West vereine</i>
— — — — — — — — — —	<i>Deutschlands Stärke, Ungarns Mut.</i>

Gregorovius érdeklődése később teljesen más irányba fordult s 1884-ben igen részvétlenül nyilatkozik arról az időről, midőn Lenauért lelkesedett: «In meiner Jugendzeit schwärmte ich für die Dichtungen dieses Poeten des Weltschmerzes auf der Grenze zwischen der germanischen Kultur und der slavisch-magyarischen Barbari, aus welcher er so viele fremdartige Töne in sein sentimentales Empfinden aufgenommen hat.»¹⁾ Ezeknek a verseknek köszönhetette azonban Gregorovius Lenau sógorának és nővérének ismeretségét, a kiket Itáliába utazva Bécsben felkeresett. A küzdő népekről azért teljesen soha nem feledkezett meg s szabadelvűségét élete végéig megőrizte. Bem halálát feljegyezi naplójába.²⁾ Itáliában készült első műve a szabadságharcok sok vérrrel öntözött földjéről: Corsicáról szól.

(Budapest.)

SAS ANDOR.

Otmar Schissel von Fleschenberg: Entwicklungsgeschichte des griechischen Romanes im Altertum. Halle a. S. 1913. K. 8-r. XIX + 109 l.

Schissel könyvének, mely közel tíz éve tartó finom munka eredményeinek az összefoglalása s hivatva van arra, hogy vaskos bálványokat kimozdítson helyükből, az általa tárgyalt kérdés irodalmában minden időkre előkelő hely jár. Az egész ókori görög regényirodalmat a műfaj legbelsőbb, legsajátosabb művészi tulajdonságainak: szerkezetének s technikájának a fejlődésében mutatja be, tehát oly fölfogással, a milyennel eddigelé, ilyen összefoglalásban legalább, sehol még nem található.

A tanulmányt rendkívül figyelemreméltó előszó vezeti be a fejlődéstörténet szempontjából végzett irodalmi vizsgálatról, oly szellemen. mint *Rhetorische Forschungen I.* (Novellenkränze Lukians, 1912) V—XIV. lapjain is tette már ugyancsak Sch., a melyet eme másik helyvel együtt a hazai (modern külföldi és magyar irodalmi) kutatásoknak sajnálatosan túltengő összehasonlító, tárgyi forráskutató, kölcsönzésvadászó módszeréhez való ellentéte miatt nem lehet eléggé

¹⁾ Sigmund Münz: Ferdinand Gregorovius und seine Briefe an die Gräfin Ersilia Caetani-Lovatelli. Berlin, 1896. 13. l.

²⁾ Ferd. Gregorovius: Römische Tagebücher. Hg. von Fr. Althaus. Stuttgart, 1897. 37. l.

figyelembe ajánlani. E kis könyv is bizonyosága, mily értékes tanulságokat hoz felszínre esztétikai és irodalomtörténeti vizsgálati módok mellett a *fejlődéstörténeti*, mely abstrakciók genetikus egymásutánját tünteti föl, típusokat vizsgál s azok összefüggésének törvényszerű magyarázatát képesek adni, a mit azon elv segítségével (mely minden kivételek mellett is törvény erejével bír), hogy művészi technika tekintetében tökéletesebb alkotás mindég kevésbé tökéletesre következik, oly értelemben dönt el s tár föl, hogy miután a típusok között folytonos javulás van, az alapformáktól eltérés a művészi technika javításának szándékában leli magyarázatát, azaz: a típusok öntudatos fejlesztés eredményei.

Ezen elv s eredményeinek alkalmazásaképen áll Sch. könyvében 14 rövidebb-hosszabb fejezet a görög regény ókori fejlődése történetéből egy, a regény és novella fogalmát «regény és novellafüzér ugyanazon elbeszélő műfaj» értelmében meghatározó bevezetés után a kezdet kezdetétől, Aristeides «Miletosi történetei» laza novellafüzérértől egészen Longos «pszichológiai regényé»-ig, a mely a legmagasabb rendű típus, nemcsak az ó-, de a középkorban is. A technika szakadatlan javulását, a fejlődés fázisait találó jelszavakkal kiegészíteti Sch., így a már jelzettekén kívül: Antonios Diogenes regénye «keretes elbeszélés», a patraii Lukiosé és a madaurai Apuleiusé «kibővített keretes elbeszélés», a Petroniusé «epizódos», egy csoport «kalandor-epika», a Ninosregény «csírájában levő kéthősös regény», ephesosi Xenophon és Chariton regényei «váltogató technikájúak», az Iamblichosé «keresztbeöltő technikájú», a Heliodorosé és Achilleus Tatiosé meg a Longosé együttesen közös jellemük szerint «spiritualisztikusak», egyénileg pedig a Heliodorosé «új platonikus irányregény», az Achilleus Tatiosé «divatos», a Longosé, már tudjuk, «pszichológiai», a keresztény-gnosztikus regények viszont (kaland-)«halmozók».

Sch. jegyzéke a maga egészében, mint tömeg, örvendetes jele a fölfogás tisztulásának végre arra nézve, hogy mi tartozik a görög regény fogalma alá; sorrendje viszont az egyes kedvelt alkotásokról való vélemények tisztulásának, pl. Antonios Diogenes, Petronius, a Ninosregény s Chariton jelentőségét illetőleg; jellemzéseiben pedig a technika szerinti típusok megállapítása egyenesen korszakot jelent. A regény műaja kezdetének a műelméletben *διήγησις* és *διήγημα* névvel nevezett elbeszélésekben való megjelölése, valamint a középkorra kihatás kettős irányának (a bizánczi renaissance regényekben anyag, a keresztény-gnosztikusokban spiritualizmus tekintetében) jelzése előkelő befejezettséget adnak e kis tanulmánynak, a melyre Sch. igérete szerint (teljesülése elé nagy reménységgel nézek) a középkori regények fejlődésének a története fog következni.

A fejtegetés zöme mindenütt a szerkezetre s a technikára esik (eközben érdekes s itt először jelentkező megfigyelések kerülnek elő, pl. a Ninosregényt tartalmazó két papyruslap elhelyezésének a tartathatatlanságáról); az egész nagyjában nemcsak föltétlenül lebilincselő, hanem hozzájárulást is követelő, — azonban, meggyőződésem szerint, csak kezdetben; az anyag, a mesetárgy elvi kirekesztése a magasra fejlett technikájú s minden kétséget kizáróan egymással összefüggő három spiritualizta regénynél megboszulta magát. Heliodorost és

Achilleus Tatiost pl. a világnézetek óriási távolsága választja el egymástól s ez kifejezést nyer regényeik meseszövéseiben: utóbbi nem művészeti elvből, *komoly* javítani akarásból konstruált egy mesét regénye egész nagy második felében a heliodorosi Arsakeepizód s a regény főága befejezése nyomán, hanem (valódi «Modeautor») elődje ájtatos motivumaival fölényes, *frivol* csúfotúzésból. Ehhez a fölismeréshez nem elég a technika megfigyelése, hanem a tárgyak, a meseindítékok jellemének a vizsgálata is szükséges, — mint ezt Achilleus két motívumáról («hazatérő férj» és «rezervátesküs tisztasági próba») szóló dolgozatomban legközelebb be fogom mutatni.

Mindamellettt Sch. könyvét a legnagyobb örömmel kell üdvözölnünk. Rohde feledhetetlen klasszikus műve történelmi nagy jelentősége magas polczán ezentúl békében pihenhet, egy kis mustármagból terebélyes fa van növekedőben: ezé a jelen és a jövő!

(Budapest.)

CZEBE GYULA.

Adolf Roemer: Aristarchus Athetesen in der Homerkritik (wirkliche und angebliche). Eine kritische Untersuchung. Leipzig-Berlin, (Teubner) 1912, XII+527 l. Ára 16 M.

Volt alkalmunk olvasóinkat Roemer jelentőségével megismertetni (EPhK. 1913, 692 sk. és különösen 1914, 385 sk. lk.). Ezuttal csak a szerző, s a tőle rekonstruált Aristarchos képét kívánjuk tökéletesíteni. Innen rövidségünk, (mely számol a már tudottakkal) és ezért ejtjük ezen, (már a Homerische Aufsätze előtt megjelent) főmunkának most, betetőzésül sorát.

«Ein trauriges Los, zu dem eine kaum sagbare Überwindung gehört» e szava híven jellemzi Roemer élete munkáját, titáni küzdelmeit az össze-vissza zavart, csonkított, rövidített, hamisított és rontott scholion hagyománygyal. Annál fényesebb a követni is fásasztó küzdelmek eredménye, mely a tudománynak egyszerűval Lehrs (és Cobet) elavultságát jelenti. Szűk helyünkön meg sem kíséreljük a módnak és lépéseknek jelölését, a hogyan és a melyekkel Roemer az ókori Homeros kritikusok egyéni megkülönböztetései és a kódexek átértékelései jut, csak a legfelületesebb rövidséggel a pusztá eredményeket próbáljuk érinteni, még az egyes tételeket illető lapszámokat sem adva, mit az olvasó a Rückblick und Ausblick cz. rész (485—508) és a B register (515—522) segítségével könnyen pótolhat.

A Zenodotostól (Wirklichkeitsfanatiker) és Aristophanestól képviselt dilettantizmus után Aristarchos, mint hasonlíthatatlanul legnagyobb exegeta és szűkkeblűségével konzervatív kritikus lépett fel. A két előd önkényes normái, verisztikus túlzásai (a sok γελοῖος!) indították őt azon elvek irányába felé, melyek szerint Homeros, de általán minden költői művet osztályozandónak és minősítendőnek vallott. Fő novuma a költő elkülönítésének gondolata volt (Ὁμηρον ἐξ Ὀμήρου), alapfelfogása, elődei szűkkeblűségével szemben, a ποιητικὴ ἀρεσκεία liberalizmusa (οὐδὲν ἐπιζητεῖν, δοτεόν τῷ ποιητῇ τὰ τοιαῦτα, τοῦτο ὡς ἐν ποιήσει ἀκουστέον stb.) Ilyen megértése talajából sarjasztja azután, a költő jogos védelmére, a σχῆμα σιωπῆσεως, az οἰκονομία (σπεύδων ἐπὶ ἔκτορα!), a πιθανότης stb. elveit. Ez vezeti a home-

rosi ἡθοποιία (Dichter des reinen Menschlichen) és a legjellemzőbb előadásbeli sajátságok, mint az állandó jező, a tárgyilagos epikus irásmód (πολλαχῶς ἐνδύεται ἡρωικὰ πρόσωπα), a τὸ πρόσωπον τὸ λέγον (ἡρωικὸν és ἴδιον πρόσωπον megkülönböztetése), a κυκλική κατάχρησις (kis elhanyagolások megengedhetősége), a στίχοι διαφορούμενοι (nevezetesen az ἀπαγγελτικοί) féle ἰδιότης, (szóval az epikus szélesség: erzählungsfreudiger aller Dichter) felfedezéséhez, mely sajátságok fel nem ismerése elődeivel a szöveg-ellen legsúlyosabb merényleteket követtetett el. De talán még nagyobb dicsősége Aristarchosnak, hogy e stílus-kérdéseken túl mythologiai és kultúr kérdésekre (a sok ἀρεπῆ kérd ellen) is kiterjesztette Homeros izolálását. (V. ö. már Belzner művével kapcsolatban EPhK. 1913, 691 l.). — Ezen Aristarchos kiásásához azonban nagy tette volt szükség: a Venetus A bálványtekintélye kizárólagosságának megdöntésére, mert az alapítmény, melyen a nagy exegeta képszoobra épült, szükségkép ez a Roemer főmunkáját adó megállapítás: ohne Porphyrius, Eustathius und den Townleanus (B) — kein Aristarch.

A merészség és fölényesség el-elragadta szerzőt, de bár az igazságon itt-ott némi erőszakot tehetett,¹⁾ egészen mindvégig tudományos és végső eredménye, legalább is nagyjában, alighanem — az igazság. Mindamellett erős a benyomásunk, hogy a mai kritikai áramlat nélkül ez az Aristarchos (kinek aktualis modernséget már 1914, 386 l. érintők) meg nem születhetett volna. Más szóval: Roemer Aristarchosa ideális, a milyennek kellett volna lennie, ha lehetett volna, absolute (a mai iskolázottság beretvaéles logikájával) következetes — nem is mondhatjuk magához, — hanem részben csak a gyakorlatából Roemertől kikövetkeztetett és legalább hagyományunkban határozottan ki sem fejezett elveihez. De ő és akkor tudhatta e ezt véghezvinni? ez az a miiben kételkedem.

Mindenesetre érzékeny veszteségünk, hogy a mit itt Roemer πρώτον καὶ μέγιστον feladatnak jelöl meg, az exegeta Aristarchos részleges kritikai bemutatását, már nem adatott befejeznie (v. ö. a Homerische Aufsätze előszavát Belznertől.)

(Czegléd.)

MARÓT KÁROLY.

PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK 1912 13.

17. Szentgyörgyi László: Ibsen. (Karánsebesi áll. főgimn. értesítője 1912 13. 1—29. l.) Szentgyörgyi értekezése szabadlyceumi előadásnak készült, a mi a benne található hiányokat némileg menteti. A nagy közönségnek szánt előadással szemben tudományos követelményekkel nem igen léphetnénk fel, ha maga a szerző nem jogosítana fel erre, azáltal hogy gyakran philologiai alaposággal hi-

¹⁾ V. ö. pl. Fr. Vogel, Neue Jahrb. f. d. kl. Altertum 1913, 302 sk. lk., különösen 306 l.

vatkozik forrásaira. Érdeméül kell betudnunk az Ibsen-irodalomnak szeretettel és odaadással való tanulmányozását, azt a sikerült igyekezetet, a melylyel Ibsent kora szellemi áramlataiba igyekezett beleállítani és a modern szellem több oly termékének — Shaw, Bergson, A. France, Freud etc. — dolgozatába való belevonását, a melylyel valósággal meglepetésszerűen tud magyarázólag rávilágítani hősének és művének egyes vonásaira.

Részleteiben azonban több hibát vagyunk kénytelenek Szentgyörgyi értekezéséből kiemelni. Dolgozatának két főrésze Ibsen életének rövid ismertetése és drámáinak a méltatása. Utóbbiból ifjúkori darabjai teljesen hiányzanak. A tulajdonképeni ismertetést a szociális drámák szolgáltatják, az oly nagy jelentőségű romantikus darabokat, a melyek felé pedig a legujabb időkben ismét nagyobb mértékben terelődik az érdeklődés, sőt magukat a *Trónkövetelőket* is egészen mellőzte.

A tárgyalt darabokat illetőleg felfogása sokszor nem tükrözteti az Ibsen-darabok igazi értelmét. Leginkább a *Szereltem komédiájában* látom Ibsen tendenciáinak a félremagyarázását. Falk ugyanis nemcsak olyan «papiros szerelmes», a kire nézve «a nő csak vers-théma», a szerelmi idyll pedig csak «epizód az életében.» Nem a házasság dicsőítése a darab tendenciája, hanem ellenkezőleg a házasság legvéresebb szatiráját adja Lenne Ibsen. Falk mögött pedig és Falk társadalomellenes felfogásában maga Ibsen és Ibsen társadalomellenes felfogása lappang. Ezt úgy látszik nem érezte ki a darabból Szentgyörgyi. Hasonló félreértés a többi darabnál is előfordul; egyedül a *Solness mester* méltatását emlitem még meg, a melyből a főmozgató motívum: az ifjúság előretörése az öregekkel szemben teljesen hiányzik. Hilda nemcsak egyszerűen «egy fiatal nő-ismerőse és bámulója» Ibsennek. Mint ilyen leveleket ugyan írhatott neki, de a darabba így nem juthatott volna bele. Hilda a darabban symbolummá változott, az ifjúság symbolumává, a mely öreg napjaiban még elkészönt Solnesshez és új alkotásokra inspirálja, melyekhez azonban elegendő ereje nincs többé.

Ezek ellenére is örömmel kell vennünk Szentgyörgyi igen szépen megírt dolgozatát, mert talán hozzájárul ahhoz, hogy az Ibsenkultusz mint Ibsen-megismerés Magyarország félreesebb helyein is tért fog hódítani.

(Budapest.)

WEBER ARTHUR.

18. Madarász Flóris: *Herczeg Ferencz drámái.* (Egri kath. főgimn. 3—27 l.) — Szerző célja összefoglalni Herczeg drámái költészetének legfontosabb jellemvonásait, megértetni azt, hogy egyélsége mennyire bekapcsolódik nemzeti irodalmunk szerves fejlődésének folyamatába és mily előkelő hely illeti meg a magyar gondolkodás és érzés kifejezői, nyelvünk művészei között. Herczeg írói fejlődésében három fokozatot különböztet meg. A pálya kezdetén Herczeg műveit a könnyűvérűség filozófiája, a szerettetreméltó léhaság jellemzi. A második korszak — ebben kezd Herczeg drámákkal is szerepelni — a dramatizált tárczák kora. Ebben Herczeg még mindig naturalista, de már tért nyer bizonyos erkölcsi komolyság. Harmadik

korszak írói pályájában ismét két százból szövődik: a társadalmi és romantikus drámákból. Főként ez utolsó korszak művei alapján illeti meg Herczeget nemzeti irodalmunkban előkelő hely és ezek által kapcsolódik bele egyénisége a nemzet érzés- és gondolatvilágába.

A Herczeg műveinek erkölcsi komolyság szerinti szakaszokra osztása ellen lényeges ellenvetést tenni heurisztikus szempontból nem igen lehet. Azok a fokozatok, miket Madarász megkülönböztet, tényleg megvannak, de nem egyszersmind kivétel nélkül s abban az időrendben. A lényeges különbségnek, mely Herczeg különböző műveinek légkörében mutatkozik, mélyebb és igazabb gyökere nem az erkölcsi tisztult ízlés a magyarázata. Ez csak velejáráó külső jegye a Herczeg egyéniségének. Szerény felfogásom szerint Herczeg műveiben a különbség abból származik, hogy melyiknél tartja vissza Herczeg a maga szívét és lelkét, melyiknél mer melegebben, közvetlenül szólni, kevéssé törődve a hatással, a közönség pillanatnyi vagy felszínes tetszésével. Herczeg a *legszámitóbb* magyar író. Ha azt akarja, hogy sikert érjen el minden áron, akkor ír laza erkölcsi világú novellákat és drámákat, mert a hatásnak legraffináltabb módjai csakis ez esetben alkalmazhatók biztos és pillanatnyi sikerrel. Ilyenkor Herczeg mindig azt kérdi írás közben: mit szól ehhez a közönség, milyen hatást kelt ez a fordulat a hallgatókban? Nem egyénisége árad ki ilyen műveibe, hanem csak az és annyi, a mi és a mennyi hatást tud kelteni. Van istentől nyert gazdag tehetsége, hogy a mit akar, azt épen úgy meg is tudja írni. S hogy kivált kezdő és kivált novellista ezzel a módszerrel él, érthető, mert különben észrevétlen marad. Herczegnek ezen művei természetesen léhábbak, mint a milyent az igazi poézis világában megszoktunk. De hidegebbek is. Olvassuk, élvezzük őket, de inkább bámuljuk az író kiváló ügyességét, melylyel hatni, lebilincselni tud. De igazi szívbeli meghatottságot, meleg, együttérző esztétikai gyönyört épen nem keltenek. Herczeg ilyenmő művei — helyesen mondja Madarász — pályája elejére esnek. Későbbi műveiben (Pogányok, Ocskay, Bizáncz) már többet lehet kiéreznünk a költő egyéniségéből, több ezekben a melegség, a furor poeticus. Ezekben is mester a hatás eszközeinek okos alkalmazásában. De már van bizonyos tekintélye, hatni tud s ezért több-kevesebb tartózkodással ugyan, de *meri adni önmagát is*, lelkének izzó hevületét, felfogásának, képzeletének közvetlen költői világát. Ezekben a művekben az igazi nagy költő van legalább is akkora, mint a számitó író. De hogy ez a számitás, a hatás eszközeinek ez a feltűnően okos kezelése ezekben is megvan, kétségtelen. Innen van, hogy bizonyos hidegség, a közvetlenség hiánya ezekben is feltűnik. Herczeg naturalista s a hol érzelmes, meleg akar lenni, romantikussá kell válnia. De romantícizmusában ép úgy nincsenek mélyebb érzelmei, mint általában a romantícizmusban. Legfőlebb *nemzeti* tud lenni.

Még tovább fűzhetnők ezt a gondolatsort. De talán ennyi is elég annak a jelzésére, hogy a Madarász különben derék dolgozata nem a Herczeg írói bensőjének elemzése alapján, hanem descriptív módszer szerint készült, a műveknek bizonyos (erkölcsi emelkedettség szerinti) csoportosítása alapján. A részletekben is lehetne vitatkozni a szerzővel. Am a dolgozat a maga egészében érdemes munka: azzá teszi szerzőjének nemes ízlése és alapos tudása. A tétel és a kidol-

gozás egyaránt megérdemli, hogy figyelemmel fogadják az érdeklődő szakkörök.

(Szászváros.)

KRISTÓF GYÖRGY.

19. Lakos Béla: Heltai Gáspár reformátor és kora. (A dunánt. ref. egyházker. pápai főiskolai ért. 23—74 l.) — Értekezésünk elsősorban művelődéstörténeti szempontból készült, melyben Heltai irodalmi munkásságának csak másodrendű dokumentum-jellegű szerepe jut. Nem is akarunk vele bővebben foglalkozni, csak röviden fölemlítjük, hogy sikerült képét adja Heltai pályájának rajza keretében az egész erdélyi magyar reformáció kialakulásának. Célja az, amit már előtte Czóbel Ernő megkísérelt, hogy a reformáció mozgalmának ne csak hitéleti, hanem főként politikai és társadalmi jelentőségét kiemelje. Hibája, hogy nem jár forrásainak végére, nem annyira eredeti kutatásokra támaszkodik, hanem inkább másodkézből merít.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

20. Pintér Jenő: Időmutató a megújulás-korabeli magyar irodalom történetéhez (1772—1831). (Budapesti VI. ker. áll. főreáliskola ért. 37 l.) — Pintér Jenő irodalomtörténeti munkáinak erőssége főként alapos történelmi tudásán nyugszik. Ez áttekintés is négy párhuzamos oszlopban felsorolja egymással kapcsolatban a magyar irodalmi és történeti, a külföldi irodalmi és történeti eseményeket. A kis füzet pontos adataival és ezek ügyes csoportosításával igen alkalmas áttekintést és összefoglalást nyújt az irodalom tanulmányozóinak. Egyetlen hibája az, hogy a német irodalmi mozzanatok összeállításában inkább az életrajzi adatok, mint a fontosabb művek felsorolására veti a fősúlyt, míg francia adataiban a művek dominálnak. Így munkájának ez a része igen egyetlen képet nyújt. Pl. 1800: Castilho születésénél fontosabb *Maria Stuart* megjelenése. 1801: A *Jungfrau v. Orleans* és Schlegel felolvasásai vannak olyan fontosak, mint Chateaubriand *Atalája*. 1806: Paludan-Müller születésénél bizonyára jelentősebb a *Des Knaben Wunderhorn*. 1808: említi Wergeland születését, de kihagyja Fr. Schlegel munkáját (*Sprache und Weisheit der Indier*). 1811: hiányzanak a Grimm-mesék. 1817: megvan Zorilla születése, de nincs Grillparzer *Ahnfrauja*. 1819: Kotzebue halála helyett inkább a *Westöstlicher Diwan* és Schopenhauer művét kellett volna említeni. 1826: A. de Vigny *Cinq-Mars*a helyett Heine utirajzeit. 1827: Hugo *Cromwellja* mellett helyet érdemelt volna a *Buch der Lieder*, stb., stb. Nem akarjuk a munka értékét csökkenteni egy-két tévedés és elírás helyreigazításával: Grimm Jakab 1785. született (nem 1794.), Heine pedig nem 1799., hanem az újabb kutatások szerint 1797. Nem lehet *John Stuart* Mill-t egyszerűen *Stuart* Mill-nek írni. *Nibelungenlied* helyett olv. *Nibelungenlied*, *Schelley* helyett (kétszer) *Shelley*, *Mickiewicz* helyett *Mickiewicz*, *Esprodenca* helyett *Espronceda*.

(Budapest.)

KIRÁLY GYÖRGY.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság 1914 október 24-én *választmányi ülést* tartott, melyen Heurich Gusztáv elnökle alatt jelen voltak: Hegedüs a'elnök, Papp I. titkár, Bleyer, Láng szerkesztők, Alszeghy, Finály, Gragger, Incze, Kempf, Némethy, Pecz V., Székely, Szigeti, Vértesy választmányi tagok és Förster II. titkár mint jegyző.

1. Az elnök felolvastatja *Láng Nándor* szerkesztő levelét, melyben a debreczeni egyetemre történt kinevezése miatt a szerkesztőségről lemond. Ezzel kapcsolatban az elnök a választmány nevében egyfelől örömének ad kifejezést, hogy a távozó szerkesztő új hatáskörében megfelelő teret nyert, hogy tehetségét a tudomány javára értékesíthesse, másfelől őszinte sajnálattal veszi tudomásul a választmány a Közlönytől való megválasát, melyet 10 éven át kiváló szakismerettel és buzgalommal szerkesztett. A választmány köszönetének jegyzőkönyvileg és levélben ad kifejezést.

2. Hegedüs I. alelnök indítványozza, hogy szerkesztőnek Förster Aurélt válaszzák meg.

3. Az elnök titkos szavazást rendel el, melynek eredményeként valamennyi szóval egy ellenében (mely Schmidt Józsefre esett) szerkesztőnek *Förster Aurélt* választotta meg a választmány a három évi ciklus két hátralevő esztendejére.

* * *

1914 november 11-ikén *felolvasó ülést* tartottunk, melynek tárgyai voltak:

1. *Szigetvári Iván*: B. Eötvös József «A nővérek» című regényének forrásaihoz.

2. *Marót Károly*: Nuditas sacra.

A felolvasó ülést választmányi ülés követte, melyen Heinrich Gusztáv elnökle alatt jelen voltak: Papp I. titkár, Bleyer szerkesztő, Alszeghy, Császár, Finály, Incze, Székely, Szigeti és Förster II. titkár, mint jegyző.

1. A pénztáros jelentése szerint alapítványaink összege 11084.80 K.; — a tagok száma 958 (tavaly ilyenkor 943).

2. Hősi halált halt a csatatéren dr. Bodola Gyula pápai ref főgimn. tanár r. t.

3. Meghaltak dr. Prónai Antal k. r. tanár és Erdődi Gáspár r. tt.

4. Új rendes tagok 1914-től: dr. Schwartz Elemér ciszt. főgimn. tanár, dr. Czinkotszky Jenő okl. tanár, Walter Gyula tanárjelölt, László Zsigmond tanárjelölt; 1915-től: Bossányi Francziska tanárnő (valamennyit aj. Bleyer); — rendkívüli tag 1915-től Hadházy Sándor tanárjelölt (aj. Láng), rendes tagok 1915-től Viglás Lajos főgimn. tanár, Panyik-Tóth Lajos k. r. tanár, Krisztin Ernő főgimn. tanár (aj. Láng).

5. A jelölő-bizottság tagjainak megválasztatnak Hegedüs I. elnökle alatt Bleyer, Császár, Förster, Némethy, Papp.

— Prónai Antalnak tetemét május 30-án földelték el a kerepesi-úti temetőben. A vesztéséért abban a fájdalomában, mely a hazai kegyes-tanítórendre a buzgó tagjaért, a *Magyar Középkiskola* cz. folyóíratra szerkesztőjének elhunytakor nehezedett, a mi társaságunk is osztózik. A millennium óta tagjaink sorában tiszteltük őt és az elköltözött ismételve tanúságot tett erről a hozzánk tartozásról — elsősorban azokkal a XVIII. századbéli irodalmunkra vonatkozó közleményeivel, melyekkel folyóiratunkat fölkereste. Ennek a kornak, az úgynevezett nemzetietlen kornak és a fölújulás irodalmának volt egyik legbuzgóbb kutatója. Különösen azokról az írókról köszönhetünk neki sok érdekes adalékot, a kik a piarista rend egyeteméből emelkedtek ki a mondott korszakban. Dugonics pontos, értékének megállapításában sok újat adó, összefoglaló életrajza volt a legkiemelkedőbb munkája, de a magyar iskoladrámájának is ő volt a legalaposabb kutatója. Erre vonatkozó cikkeivel lépett föl folyóiratunk hasábjain is. Nem elégedett meg a forráskeresés és forráskimutatás részletező munkájával, arra törekedett, hogy a hazai termést beilleszsze az iskolai dráma közösségébe, de ő jelölte ki először pontosan ennek a műfajnak a szerepét a magyar művelődés történetében. Pontos kritikával gyűjtöt össze a piarista iskolai drámára vonatkozó minden adatot és az utolsó években azt tervezgette, hogy a piarista iskolai dráma összes magyar nyelvű termékeit sajtó alá rendezi. Fájdalommal érezzük a vesztéséget, mely elhunytával a hazai philológiát érte, és szomorúan érezzük azt a vesztést, mely a nemes, értékes embert körünkől elszakította.

(Budapest.)

ALSZEGHY ZSOLT.

— A hamis tanu. Arany költeményének közvetlen forrását kimutatta Riedl Frigyes a Kármán-émlékkönyvben (1897?). De azért talán érdekes megismernünk a mondának egy közeli rokonát, melyet egy német mulattató és ismeretterjesztő könyvgyűjteményben találtam: Bibliothek der Unterhaltung und des Wissens, 7. Bd. 1883, Stuttgart. Ott ilyen czíme van: *Die Schwörhand zu Eisenberg*. Az eisenbergi templomban őriznek egy emberi kart és jobb kezét, melyen a két szélső ujj be van hajtvva. Egy wattenheimi gróf pörben volt a wattenheimi községgel egy erdő ügyében, s egy öreg erdésze a gróf érdekében agyafurt módon esküdött, a cipőjébe földet, a kalapjába merőkanalat dugott s ilyen szavakkal esküdött: «So wahr der Schöpfer über mir ist, stehe ich auf meines Herrn Grund und Boden.» Isteni büntetésből úgy maradt a két ujjja, begörbítve, a hogy esküdött vele. — Grimm szótárában azt olvassuk: «*Schwurhand*, die rechte, die bei eidesleistungen erhoben oder aufgelegt wird (z. b. auf die bibel); der meinedige büszte im deutschen recht seine schuld durch den verlust der *schwurhand*.»

(Budapest.)

SIMONYI ZSIGMOND.

— Czirkuszi Hamlet-parodia Pesten 1857-ben. A czirkuszi clown-szellemességek rendszerint annak a közönségnek mulattatására vannak szánva, mely a nézőtér legfelsőbb régióiban még akkor is mulatni akar, mikor a főbb előadók pihenőt tartanak két mutatvány időközében. Ez a tréfálkozás természetszerűleg nem válogatós eszközeiben, sőt minél kevésbbé válogatós, hatása annál általánosabb, annál zajosabb.

A szellemes clown-mutatványok a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak s ha akad egy-egy ilyen is, illő, hogy az irodalom is tudomást vegyen róla, — főleg, ha abban a kedvező és ritka helyzetbe jutunk, hogy irodalmi följegyzés őrizte meg emléküket az utókor számára.

A *Déli* cz. hetilapnak Budapesti Szemle cz. rovatában *Bulyovszky Gyula* egy ilyen czirkuszi mutatványt ír le, melynek tárgya nem kisebb dolog, mint Hamlet parodizálása. Előadója (és valószínűleg megcsinálója)

az az angol clown, ki 1857. november havában a Pesti szereplő Renz-féle czirkuszban a közönség. nemesak alsórendű, hanem irodalmi műveltséggel bíró részének is kedvence volt. Erről a *Stonnet* úrról írja *Bulyovszky*: «megvan az az utánzásra méltó erénye, hogy helytelenül sohasem zavarja az előadás összhangját. Ő mint a fűszer, csak módjával, közbe-közbe jelenik meg, hogy ízt vegyen és adjon. Nem tölja föl magát soha. A közönség bámulatát, lelkesedését nem zavarja mindaddig, míg nem látja, hogy az csillapulóban és hülőben van; ekkor, nehogy az prózai elmélkedésbe, közönybe vagy unalomba menjen át, előáll tréfáival és a néző a humor fekete kávéját szörpölve, nem józanodik ki, csak egy más nemébe megy át a mámorokak».

Úgy látszik *Mr. Stonnet* az izlésebb clownok közé tartozott s így megérdemli, hogy Hamlet-paródiájának részleteit fölelevenítsük.

Bulyovszky szerint egy nagy pihenést igénylő mutatvány után, midőn szereplő lovasoknak s a tapsban kifáradt közönségnek egyformán pihenőre van szükségük, előáll *Mr. Stonnet*, lefűleli az egyik lovászt, a ki épen nagyot akar ásítani és azt mondja neki: jere, megtanítlak Hamletet játszani s aztán így szól a bábész fickóhoz: «majd én a dán herceg apja leszek, a penészes lélek, a ki följár az alvilágból, hogy ezekre a vakmerő Hamletekre egy kissé rájesszen s ha nagyon elbizakodnának halhatatlanságukban, egy kissé eszükbe juttassa az enyészetet! Eszükbe juttassa, hogy a taps, koszorú, mind hervadó dolog, s utóljára is közös lakásunk lesz a vén vakondokkal».

Erre megkezdődik a játék, melynek részletei bizonyára mulatságosak lehetnek. Mi *Bulyovszky* leírásából csak annyit tudunk meg, hogy a lóvász-Hamlet szörnyen tanulatlan. Tőle megjelenhetik Hamlet apjának szelleme, ő egy cseppet sem érez abból a szent borzadályból, mit *Shakespeare* megírt. «A szellemet e vastag szellemtelenség egészen kihozza sodrából. Hasztalan ijeszti, hasztalan kapacitálja, Hamlet nem fél. Beszél neki rémületesen hajmeresztő dolgokat az alvilág kínjairól, a forró olajról, véres halálról, orgyilkosokról. Szól képzeletéhez, szól szívéhez; részvétre, bosszúra indítja, mind hasztalan... az ő Hamletje érzéketlen mint a tuskó. Ekkor kapja magát a szellem és miután már semmi sem fog rajta, jól elpáholja Hamletet; elpáholja valamennyi kontár-Hamlet nevében. Képzeltetni, hogy a szerencsétlen jó adag ütletet kaphat».

E czirkuszi paródia éle, első sorban a kontár Hamlet-ábrázolókat ellen van irányítva — de másrészt tréfás kigunyolása is a kisértetekben való hitnek s mint ilyen, adalék a *Shakespeare*-kultusz fonákságainak történetéhez. De jellemző magára a czirkuszi mutatványokra nézve is, melyek ebben a korban még a közönségük részéről is irodalmi műveltséget föltételeztek, eltérőleg a mai kor nem egy színpadjától, mely irodalmi műveltség helyett közönsége részéről csak az aljasabb czirkuszi mutatványok iránti hajlamot kívánja meg, illetőleg csakis azt föltételezi.

Mr. Stonnet mindezeket a dolgokat nagyon ügyesen, a művészet egy nemével csinálhatta. Ide vall *Bulyovszky* tudósítása, melyben róla a többi közt ezeket írja: «*Stonnet* a czirkuszban örök mozdony; a humor kénesője, mely akármikor kiömlik, gömbölyűen fut össze; alakja Hogarth-nak egész képgyűjteménye; ruganyos tagok és arcvonások, melyekből mint a viaszból mindig más valamit lehet gyúrni; a bohóc ugyanazon köntösében hadvezér, lókupecz, köszvényes marquis, ugri-füles tánczos, szigorú apa, szemérmes menyasszony, entusiastá, ábrándos szerelmes; boa constrictor és zerge. Hosszú nyurga alak, Don Quixotte elnyújtott képével. A czirkuszon kívül pedig egy roppant merev, apró kis termetű angol, ki oly unalmasan és mozdulatlanul ül icész söröspohara mellett, hogy a gyertyák is hosszú hamvat eresztenek és minden asztaltársra legalább egy órával előbb hazamegy...»

Ennek a czirkuszi Hamlet-paródiának megvolt a magyar alkalmisága, a mi hatását nem kevésbé mozdíthatta elő. Ugyanezen év október

5-én ifj. *Lendvai Márton* próbálkozott meg Hamlet szerepével a Nemzeti Színház deszkáin. A kísérlet balul ütött ki. Maga a *Déliabab* színi kritikus, bár kijelentette, hogy nem tartozik azok közé, kik ifj. *Lendvai* «e kísérletét időelöttinek» tartják, mégis megjegyezte, hogy «játékát kevésbé tartja kiemelésre méltónak.» (I. h. 495—6. l.).

Nem tudjuk, látta-e *Mr. Stonnet* ezt a magyar Hamlet-előadást? Azt se tudjuk, hogy ennek ötletéből csinálta-e az ő czirkuszi Hamlet-paródiáját, vagy ezt Angliából hozta magával? Érdekes volna tehát megtudni, hogy ugyanez a Hamlet-paródia állandó czirkuszszáma volt-e *Mr. Stonnet*nek, vagy pedig ez Pesten formálódott ki az agyában vagy itt bővült egy pár új vonással egy gyöngé Hamlet-előadás alapján, melynek megértéséhez végre is nem volt az föltétlenül szükséges, hogy *Stonnet* magyarul is tudjon.

Bárhogy álljon a dolog, az az egy bizonyos, hogy ez a Hamlet-paródia nem *Shakespeare*, hanem azok ellen irányult, kik kontár kezekkel nyúltak Hamlet és apja Szellemének szerepei után. Ezeket hurczolta meg a czirkusz porondján és nem magát a nagy alkotót: *Shakespeare*! És ez nem is képzelhető másképen, ha visszatekintünk *Mr. Stonnet* clown-művészeti pályafutására. Bármely különösnek is tűnjék föl, *Stonnet* művész volt a maga kis genréjében.

Egy nagyon érdekesen és nagy szaktudással megírt könyv ügyesen tájékoztat a modern kor czirkuszéletéről. E könyv egyszerű címe keveset sejtet, de annál tartalmasabb. «*Der Cirkus und die Cirkuswelt. Von Signor Domino. Berlin, 1898.*» Ebben a czirkuszélet rajza mellett, jellemezve találjuk a kiválóságok működési körét. Ebből tudjuk meg, hogy *Stonnet* (ő így írja s nem mint *Bulyovszky Stonnette*) *Shakespeare*-speczialista volt a czirkusz porondján. *Signor Domino* úgy beszél róla, mint: «der berühmte *Shakespeare-Stonnet*», a ki még angol deklamációkkal is emelte a czirkuszi mutatványok színvonalát. Egyike volt a nagyhírű clown: *Little Wheele* követőinek. Ez pedig megszökve theologiai tanulmányai mellől, egy czirkuszi lovagnő iránti vonzalomból beállott clownnak s mint ilyen korszakos jelentőségűvé vált a czirkuszélet történetében. Angolul nem tudó német barátaiaval latin és görög nyelven levelezett s ezenfölül oly magas színvonalra emelte művészetével a clown-szerepkört, hogy az ő nevéhez fűződik a czirkuszi clown-mutatványok művészi megfínomodása. (I. i. m. 48. és 223—4. lap.) Ebből az iskolából került *Shakespeare-Stonnet*, és hogy *Stonnet* nevéhez hozzá merték fűzni *Shakespeare* nevét, jele ez annak, hogy clown-tréfáival az iránta való tiszteletet sohasem sértette meg. A tulzókat kezdte ki, az önhitteket tette gúny tárgyává s hol a *shakespearei* helyzetek kényes volta megengedte a tréfát — ott még *Shakespeare*rel is tréfát mert űzni.

Megújhodhatott személyében a *Twelfth Night* clownja, a ki dalolva fejezi be a komédiát, mint valami kedves víg fickó:

But that's all one, our play is done
And we'll strive to please you every day ...

(Budapest.)

BAYER JÓZSEF.

— *Dante* és *Csokonai*. Méltán kelthette föl figyelmét a *Csokonai*val foglalkozóknak az a körülmény, hogy a költő, a ki az olasz nyelvet jól tudta s a ki jelentéktelenebb olasz költők műveiből is sokat fordított, *Danteról* sehol sem emlékezik meg. Most sikerült ráakadni kéziratában egy részletre, melyből kiviláglik, hogy *Danteról* is tudott s vele foglalkozni akart.

Csokonai ugyanis világirodalmi ismereteit elsősorban *Eschenburg* *Joh. Joachim* műveiből s legkivált *Entwurf einer Theorie der schönen Redekünste* (I. kiad. Berlin, 1789. Nicolai. 8-r.) és *Beispielsammlung zur*

Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften (I. kiad. Berlin u. Stettin. Nicolai. 1788—1795. I—VIII.) műveiből szerezte. Amaz az elméleti mű, mely előadásainak alapjául szolgált, emez egy anthologia az összes műfajokból minden nagyobb nemzet költészetéből összeválogatva s felosztva műfajok és nemzetek szerint, mindenütt adva a költő rövid életrajzát s eredeti nyelvű mutatóványokat néha fordításokkal. Ezekből az életrajzokból és eredeti költői példákából Csokonai, a ki a könyvet nem vette meg, csak használatra kapta ki a debreczeni kollegium könyvtárából, kiírta mindazon, kivált német, olasz és francia, ritkábban spanyol, angol, portugál költők életrajzát és az idézett mutatóványokat, a kikkel foglalkozni akart s a mely költői példákat le akarta fordítani. Így kéziratok között az Akadémiában őrzött «M. Irod. Régibb és újabb idők kézirati művei» 4 r. 102. sz. I—II. kötetében találjuk meg főképen mindazt, a mit ő Eschenburg *Beispielsammlung*-jából felhasználott és kijegyezni jónak látott. Így az I. kötetben tartalmi kivonatát adván Eschenburg V. kötetének, a 9. lapon már említi Dantet, a hol a *Heldengedichte*-ről szóló részt kivonatolja, a következőképen: «III. Italiäner. Dante Alighieri. L'Inferno. Canto XXXII. etc. (pag. I.) 248. l.»

Ez a kivonati jegyzék azt jelenti, hogy miket akart Eschenburgból a maga fordítási céljaira kiírni szószerint s így a pag. I. jelzés azt teszi, hogy a Dantera vonatkozó részt a megfelelő kötet I. lapjára írta ki, a mi úgy is van, mert a fenti akadémiai jelzet szerint a II. kötet első lapján Eschenburg műve V. 248. lapjáról kiírva, Dante nek és a *Divina-comediá*-nak rövid ismertetése olvasható ezen befejező sorokkal:

«Regelmässigkeit findet man darin nirgend; aber dagegen fast überall grosse poetische Züge und geistvolle Darstellung, auch meisterhafte Episoden, worunter die hier mitgetheilte vom Grafen Ugolino mit Recht berühmteste ist.

L'Inferno. Canto XXXII. St. 42. e Can. XXXIII. I. etc.

Noi eravam partiti già da ello — Me furo al asse, come d'un can forti.

Se questa con chi parto, nun si secca . . .

La bocca sollevò dal fiero pasto.»

Ezek a sorok t. i. nem mások, mint az Eschenburgban idézett részekből a felsőben az első és végső sor, a másodikban a hatodik terzina első sora s az utána következő terzina első sora. Megjegyzendő, hogy Eschenburgnál éppen így következik e két sor, mert ő idézi könyvében példaként, mint a fentiekből látható, a XXXII. Canto utolsó öt terzináját és befejező sorát és a XXXIII. Canto első 26 terzináját. De a mutatóványokat Csokonai csak megjelölte, de sem maga nem írta ki, sem ki nem iratta. Ez más szóval azt teszi, hogy ő, a kit elsősorban a dalok, illetve lyrai költészet érdekelt, egyelőre legalább, nem akart Danteval foglalkozni. Tette volna-e ezt utóbb? Erre ma már alig lehet szabatosan felelni. Annyi bizonyos, hogy életének utolsó éveiben meglehetősen elfordult az olasz költészettől a francziához, melyet jobban szeretett, mert mint maga írja, «az ezen nyelven való literaturához legjobban vonzó tüze» él keblében. Annyi bizonyos csak, hogy Danteról tudott, de belőle semmit sem fordított s bizonyos az is, hogy a mint maga jellemzi a saját költői természetét *Az én poézisom természeté*-ben, az éppen nem volt rokon a Danteéval.

(Budapest.)

FERENCZI ZOLTÁN.

— Salamon és Markalf tréfás históriájának hősről, Markalfról, a *Medulla Geographiae* cz. 1639-ből való könyv (auctore Davide Frölichio) 346. lapján ezt olvassuk: *Ovar quondam Salomonis Hungariae regis secessus et morionis Marcolphi domiciliium obtinebat.* (E könyv könyvtári jelzése: K. 715.)

Ez adat azért érdekes, mert azt mutatja, hogy Salamon, a Dávid fia, az aranyészájú monda ajkán magyar király lett s bolondjával, Markalffal Óváron lakott. Az Argirus-mese is így kapcsolódott a hunok s avarok sorsához.

(Sárospatak.)

GULYÁS JÓZSEF.

— «Jóka ördögé»-nek meséjéhez. Arany János *Jóka ördögét* tárgyalta Zlinszky Aladár¹⁾ széles alapon, nagy folklorisztikus anyagra építve, szépen igazolja az Arany János feldolgozta mese egyetemes népszerűségét. Foglalkozik az ind, perzsa, török változatokkal. Afanasjev mesegyűjteményéből közli az orosz alakulatot. Tárgyalja a lappot is. Igazolja a gonosz asszony meséjének egy másik típusal, a csekélységen kezződő házasság mesefajképevel való kapcsolatát. Arra is utal, hogy a gonosz asszony meséjében a halál kijátszása a fő s így a *Gevatter Tod* rokona. Összekapcsolja *Jóka ördögének* meséjét azzal a csoporttal is, melyben valaki akarata ellen lesz orvosá. Néhány sorban utal Machiavelli *Belfagorjára*. Tárgyalja a magyar változatokat is. Arra az eredményre jut, hogy Arany János valószínűleg az 1844-iki győri kalendárium szerb forrásból származó közléséből merített.

Czöbel Ernő is szolgáltattott egy érdekes adatot (EPHk. XXXVI. k. 830. l.), Zlinszky Aladár pedig épen Czöbel Ernő közleménye alkalmából újra foglalkozott a kérdéssel (*Arany János «Jóka ördögé»-nek forrása*, EPHk. XXXVII, 438-439. l.).

Kár, hogy Zlinszky Aladárnak nincs tudomása Meyer Gusztáv *Der Pathe des Todes* című alapos dolgozatáról.²⁾ Baumbach egyik költeményéből kiindulva, Meyer nagy anyagkészlettel vizsgálja a mese elterjedését. Kielezi a gonosz asszony meséjének kapcsolatát a *Gevatter Tod* típusával. Utal arra is, hogy Machiavelli *Belfagorjában* ezt az ind eredetű mesetárgyat dolgozta fel. Majd egy zsidó mesével foglalkozik, melynek a *Gevatter Tod*- és a *Belfagor*-típus között mutatkozó átmeneti jelleme nyilvánvaló.

Sem Meyer, sem Zlinszky nem említi La Fontaine *conteját*, melynek Machiavelli műve a forrása. La Fontaine *Belphegorja*³⁾ híven ragaszkodik Machiavelli elbeszélésének főmozzanataihoz. Noha La Fontaine képzelete nem változtatja a Machiavelli-szolgáltatta anyagot, de tárgyát kedvesebb könnyedséggel s kecsesebb fesztelenséggel adja elő, mint az olasz író prózában írott elbeszélése.

La Fontaine *Belphegorját* kora híres művésznőjének, Champmeslé-nének ajánlja. Erős bizalommal és szilárd hittel tekint a jövőbe, hogy a nagy tragika, Phédre, Bérénice, Chimène és Camille halhatatlan alakította utólérhetetlen művészetével, ő pedig költeményeivel diadalmaskodik majd a feledés éjszakáján. Az ajánlás vége valóságos szerelmi vallomás.

¹⁾ Zlinszky Aladár, *A gonosz asszony meséje és Arany «Jóka ördögé»*: Írodtk. Közl. IX. k., 15-40. l. A 27. old. 23^{1/2} sorban közli Machiavelli *Belfagorj*-ának tartalmát, de ezt a rövid tartalomközlést idézőjelek közé teszi. Hogy honnét idéz, Zl. nem mondja meg. Úgy látszik, hogy a Mach.-féle novellához nem tudott hozzájutni. Zlinszky cikkének megjelenése előtt három évvel Radó Antal *Az olasz irodalom történeté*-ben (1896) a *Machiavelli* fejezetben, miután néhány sorban jelzi *Belfagor* tárgyát, ezt írja: «Ennyi van e pompás humorral elbeszélte novellában, melyet már csak azért is fel akartunk említeni, hogy ráutalhassunk az Arany-féle «Jóka ördögé»-vel való hasonlóságára» (I. k. 391. l.). Radó Antal könyve kikerülte Zlinszky figyelmét.

²⁾ G. Meyer, *Essays und Studien*. 1889. I. k., 242-277. l.

³⁾ La Fontaine, *Belphegor*. Nouvelle tirée de Machiavel, a *Contes* cz. gyűjteményben. E. Fflammarión kiadásában 281-288. l.

A költemény eleven közvetlenséggel írja le, hogy a Sátán, a pokol királya szemlét tart. Hercegek, királyok és a «parányi tömeg» emberei annyira sóhajtoztak, hogy Sátán elkábult a sok siralomtól. Az egyik lélek azt panaszkolta, hogy férje, a másik pedig, hogy felesége miatt kárkozott el. A démonok gyűlésén Sátán javasolja, hogy tapasztalatszerzés végett ügyes ördögöt küldjenek a földre. A megbízás tíz évre szól. Az események egymásutánja a Machiavelli-novella nyomán halad. Roderic nősülése, Roderic és Honesta lármás, zaklatott házasságának rajza, Roderic romlása, futása a hitelezők elől, menekülése Matheo-hoz, megállapodása vele, *Matheo ördögűzései, a csalafintaság, melylyel elűzi az ördögöt a királyleányból*: olyan mozzanatok, melyek Machiavelli novellájában is előfordulnak. La Fontaine ezúttal is, épen úgy, mint Boccaccio novelláiból merített verses elbeszéléseiben, tárgyának könnyed, kedves és elmés előadását egy-egy színesebb leírással, röpke ötletekkel vagy gúnyos reflexiókkal hímezte át.

Arany János mesteri alkotása bizonyára megérdemli, hogy arra utaljunk, íme ez a tárgy a világirodalom egy másik nagy költőjének a lelkét is megragadta. La Fontainenek a világirodalom egy nem kevésbé nagynevű írója szolgáltatta a tárgyat. A XVI. század híres olasz írója, a XVII. század nagy francia költője s a XIX. század egyik leglángeszűbb művésze észreveszi a tárgy költőiségét s mindegyik a maga módján dolgozza fel.

(Arad.)

ELEK OSZKÁR.

Új könyvek.

Bibliothèque Française. Librairie Plon: in 8°. Egy szám: 1-50 fr.

Ilyen czímen indított új, gyűjteményes vállalatot F. Strowski, a Sorbonne új tanára. Célja, hogy szemelvényeket adjon az irodört. szempontból nevezetesebb írók műveiből (a XVI. sz.-tól kezdve), e művek elemzését s a szemelvényeket pedig életrajzzal köti össze, a megfelelő időpontnál adva az illető részeket. A kötetek kiválasztásában is bizonyos szerves összetartozást akar keresztülvinni, hogy az egy korszakhoz tartozó kötetek felidézék nevezetesebb íróikkal s a kor nagyobb műveivel a környezetükre gyakorolt hatást s az irodalmi mozgalmat, melyet kiváltottak. Az egész gyűjtemény szerves egészet fog képezni, s hogy az egyes korokról tiszta képet szerezzünk, a kimagasló írókat ismertető kötetek mellett, adni fog általánosabbakat is, melyek a ma jobbra elfeledett, másodrendű írókból fognak szemelvényeket adni, mert hisz ezeket az írókat akkoriban sokan olvasták, s mindenki hatásuk alatt állott. Eddig megjelentek (zárójelben a kiadó neve): Fontenelle (E. Faguet), La Fontaine (E. Pilon), Montesquieu (F. Strowski), Les Sources d'Idées (P. Villey), Chateaubriand (A. Beaunier), Montaigne (P. Villey), Napoléon I. (E. Guillon), A. Chénier (F. Roz), St. Vincent de Paul (abbé Galvet), Ronsard (Bazaillas), Mme de Girardin (G. Balde), Racine (Le Goffic), Bossuet (H. Brémond), Béranger (Stéphane Strowski). — A szemelvényekben s életrajzon kívül jó, vázlatos bibliografák is vannak az egyes füzetekben, melyek kb. 300 old. terjedelműek.

Bürgers Gedicht Die Nachtfeier der Venus. Herausg. von W. Stamm-ler. (Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen. Herausg. von H. Litzmann. Nr. 128.) Bonn. A. Marcus u. E. Weber. 1914. 56. l.

Bürger 1769-ben lefordította a *Pervigilium Veneris* cz. híres latin költeményt s a fordítást három ízben gondosan átdolgozta. Stamm-ler közli a három változatot; míg a függelékben a latin eredetin kívül a kortársak leveleinek a fordításra vonatkozó részleteit s egykorú folyóiratok kritikáit teszi közzé. A redakcióknak a latin eredetivel s egymással való egybevetése kitünő philologiai s egyben stilisztikai, vagy ha úgy tetszik, nyelvezetétikai feladatul kínálkozik. A nyomon kísérhető formai változ-

sok (ritmus, rímek, díszítő jelzők, képek) nemcsak Bürger fejlődő technikáját helyezik tisztább világításba, hanem általában a költői alkotás formai részébe is bepillantást engednek. A füzet Sauernek van ajánlva, ki régebbi s még közzé nem tett kutatásainak eredményét rendelkezésére bocsátotta a kiadónak. t-7.

Cim, Albert: Mystifications littéraires et théâtrales. Paris, Fontemoing, 1913. 8-r. 395 l. Ara 3-50 fr.

A jónevű bibliografus és az irodalomtörténeti kuriozumok specialista-tája az irodalmi és színházi felületeseknek sok mulattató és érdekes esetét mondja el. Az előszóban a misztifikáció történetét s rövid bibliográfiáját adja, s magukat az eseteket mindkét csoportban két részre osztja: felületesekre s a felületesekre. Tárgyalt nevezetesebb írók: Voltaire, Grimod de la Requière, Ch. Nodier, P.-L. Courier, Balzac, Mérimée, Mme de Gournay, Molière, R. de la Bretonne; ezenkívül nagyon sok jelentéktelen íróval, drámaíróval s színészzel is foglalkozik, s legtöbb esete nem olyan irod. művekre vonatkozó igazi misztifikáció, melyekről újabban A. Thierry írt (*Grandes mystifications littéraires*), hanem írók személyeit ért, vagy írók kieszelte felületes. Érdekes olvasmány; könyv végén index. bz.

Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte. Unter Mitwirkung hervorragender Fachgenossen hg. von J. W. Nagl, Jak. Zeidler (†) u. Ed. Castle.

Sok vajúdás után megjelent az osztrák-német irodalomtörténet 40—41. füzetje, mely — tartalomjegyzékkel és tárgymutatóval — befejezi a második kötetet. E kötet a Mária Terézia trónralépésétől 1848-ig terjedő korszakot öleli fel (1117 oldalon) és egy eredetileg nem tervezett 3. kötet az 1848-tól napjainkig tartó időszakot fogja tárgyalni. Ez az osztrák-német irodalomtörténet ránk nézve két tekintetben igen figyelemreméltó: először a magyar irodalom szempontjából, mert ez — főként a 18. század óta — Ausztriának mint legközvetlenebb és politikailag is mérvadó nyugati szomszédunk szellemi életének erős, itt-ott döntő hatása alatt fejlődött; másodsor mert itt kapjuk első ízben a hazai német irodalmi törekvéseknek — ha nem is történetét, de legalább történetének — a további kutatásnak alapul szolgáló vázlatát. Sajnálunk lehet, hogy ez ilyen, a «Gesamtmonarchie» eszméjétől áthatott vállalatban (bár a munka alcíme némileg korrigálja a főcímet: «Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Dichtung in Österreich-Ungarn») történik. Addig azonban, a míg mi magunk tervszerűen és közvetítésre alkalmas módon nem foglalkozunk a hazai nemzetiségi kulturák multjának felderítésével és a míg egyáltalán nem igyekszünk saját érdekünkben a magyar haza egész kulturális életében azt a vezetőserepet betölteni, melyre szellemi és anyagi erőnknel fogva hivatva vagyunk, addig valóban nincs jogunk, hogy azon méltatlankodjunk. Még jó, ha idegen helyen bár, de hazai kutatók és nem idegenek idegen szemüvegen át szólnak rólunk. A magyarországi részt többen írták: a legterjedelmesebb Gragger Róbert közteménye (II. k. 1029—1063. l.) és — a két kötetben szétszórva — Schullerus Adolfé (az erdélyi szászokról). A míg Gragger gondosan és a tudományos érdeknek megfelelően idézi az odavágó magyaryelvű kutatást is, addig Schullerus — a következetesség rovására — elmulasztja azt [pl. Martin József és Roth Dániel tárgyalásánál (II. k. 1068. l.) nem idézi Hajek Egon «Az erdélyi szász regényirodalom a IX. század közepén» (Német Philol. Dolgozatok III. füz. 1913) és Roth Alfréd «Tanulmányok Roth Dánielről» (u. o. IV. füz. 1913) cz. dolgozatait, hanem e helyett a jegyzetbe teszi: «Biographie (sc. Daniel Roths) von Dr. Alfred Roth in Vorbereitung«]. Ezt nem szemrehányásképpen említjük, hanem az egy cél felé törekvő munkánk sikerének érdekében: ha valaha, most van ideje annak, hogy az igazság és kölcsönös megbecsülés talaján végre egymásra találjunk. A mi részünk-ről erre mindenképen megvan a készség. Egyébként a munka tüzetes

ismertetését későbbre tartjuk fenn magunknak, mikor a III. kötet is megjelent. b-b.

Deutsche Schwänke. Gesammelt von A. Wesselski. Mit 13 alten Holz-schnitten. A. Duncker, Weimar. 1914. XXIII+181 l.

A Piovano (Arlotto) s Nasreddin tudós fordítójának ez a gyűjteménye kitűnő tájékoztató és jó bevezetés a XVI. sz. terjedelmes német trufa-irodalmába. Összeállításában különbözik előzőitől (Goedeke, Merkens, Hub, Bobertag, Firmenick), mert elsősorban csak olyan szemelvényeket ad, melyek a kutatás megállapítása szerint német eredetűek, vagy legalább is német nyelvtérületen kapták véglegesen kialakult formájukat. Sorra kerülnek: Pauli, Bebel, A. Tünger, G. Wickram, Jakob Frey, M. Montanus, M. Lindener, Schumann, V. Hertzog, Kirchof, Agricola, O. Melander és C. Lundorf. Wesselski többet nyújt s tudományos szempontból is megbízhatóbb, mint H. Wolgast (München, 1914.) hasonló gyűjteménye, s Owlglass könyve (München, 1914.) is csak terjedelmében mulja felül. t-r.

Faesi, Robert: Paul Ernst und die neuklassischen Bestrebungen im Drama. Xenien-Verlag, Leipzig, 1913. 158 l.

A fiatal svájci költőnek nagy intelligenciájáról tanuskodó tanulmánya a német új klasszikus törekvésekről, a melyben elfogulatlanul, a legnagyobb tárgyilagossággal állítja elénk Paul Ernstnek és iskolájának — W. v. Scholzknak, Lublinskinak, Bodmannak, Schmidtbnak, meg Leo Greinernek (sőt a magyar Lukács Györgynek is kijut néhány elismerő szó) — ujtó működését a drámaelmélet és drámaírás terén. w-r.

Förster-Nietzsche, Elisabeth: Der einsame Nietzsche. Alfred Kröner. Leipzig. 1914. 8-r. XI+592 l.

Második fele annak az életrajznak, a melynek első kötete 1912-ben *Der junge Nietzsche* címmel jelent meg (L. ism. EPhK. 1913. 422—3. l.). A testvéri szeretetnek ugyanaz a melege hatja át s 28 terjedelmes fejezete megbecsülhetetlen anyagot nyújt Nietzsche életkorának s nagy művei hátterének és keletkezésének történetéhez. A testvér szeretetének fényes tiszta tükre azonban néhol kicsinyít. A nővér Nietzscheknek — erre utal a könyv czíme — barátaihoz való viszonyát tárgyalja elsősorban, hogy lassuk a nagy gondolkodót az elárulás útján, a magánosság Golgothája felé. Az egyes szakítások történetét valósággal ingerülten tárja fel s bátyja lelki száműzöttségéért egyeseket tesz felelőssé. E lapok — hiszen folyvást „az én bátyám” névvel idézik Nietzschet — emlékiratszerűek — az értékes memoire-ok megbocsátható elfogultságával. Az érdekes kötetnek egyébként még a mai viszonyok között is sok olvasója lesz: hiszen Nietzsche, az 1870/71-es háború katonája, először adott filozófiai kifejezést annak a hatalomakarásnak (*Wille zur Macht*), mely világ-vívó harcában ma az egész németséget hevíti. s. a.

Kluge, Friedrich: Abriss der deutschen Wortbildungslehre. (Braune: Sammlung kurzer Gr. germ. Dial., Abrisse 4.) Halle a. S., Niemeyer, 1913. 8 r. 68 l. 150 M.

E rövidre fogott áttekintésben a szó találó értelmében hézagpótló útmutatót nyer tanár és hallgató egyaránt. A német szófejtés e mesterétől származó kézikönyv megjelenése annál fontosabb, mennél inkább érezzük egy igevágó tudományos, részletes összefoglaló mű hiányát. Kivált a kutató ma is jobhára avult módszerű összefoglalásokra van utalva, a mindinkább gyarapodó megbízható monográfiák mellett. Kluge világos csoportosításban, aránylag bő példaanyaggal azt nyújtja, a mit e sokáig meglehetősen elhanyagolt, de újabban nekilendült nyelvészeti diszciplína mai állásánál adhatott. Tizenegy fejezetben tárgyalja az igeképzést, a deverbális és denominális névszóképzést, a gyűjtőneveket, a kicsinyítést, a személyneveket, a dologneveket, a határozószókat, az igekötőket és végül az összetétel két fő nemét: az összeolvadást és a valódi összetételt; az utolsó fejezetben meglehetősen rövidre fogott pontot szentel az elho-

mályosult összetételeknek. A földolgozott anyag dolgában a régi germán dialektusok közül főképen a gótot, az ószász és az ófn.-et veszi figyelembe; itt-ott az óskand. dialektusokat nagyobb mértékben bevonhatta volna. A tárgyalás a képzésnél alak- és jelentéstani szempontok szerint igazodik, a mihez az összetételnél a mondattani járul. A szóalkotás utóbbi fő nemének bemutatása olykor belekapcsolódik a képzések tanába s az egymásba vágó csoportok természeténél fogva kevésbé áttekinthető és rendszerében kevésbé kiforrott, mint a képzést tárgyaló rész. A szerényen folyó részletkutatás a szóalkotásnak ezen nehéz területét is hovatovább mindjobban meg fogja világítani. Ily modern összefoglalásnál csak természetes, hogy a szerző mai nyelvjárási jelenségekkel is dolgozik. A főiskolai tanulmányoknál kitűnő szolgálatot tevő kézikönyvecske értékét csak növelné, ha az illusztris szerző egy újabb kiadásban szó- és képzőjegeket függesztene a végére.

Krimer, Wenzel: Erinnerungen eines alten Lützower Jägers. (1795—1819). Zweite Auflage. Robert Lutz, Stuttgart. (Memoiren-Bibliothek. IV. Serie XIII. Band.) 1913.

Egy magyar eredetű családból Morvaországban született aacheni orvosnak, a ki mint Lützow fővadásza a napoleoni háborúkban is résztvett, igen érdekes, kulturtörténetileg igen fontos, de sikamlósságukkal Casanova emlékirataival is vetekedő feljegyzései, a melyekben irodalmi vonatkozású a Körnerrel való ismeretsége, Körner halálának a valóságtól eltérő leírása, valamint a Goethével való érintkezése, a kit állítólag Krimer mentett meg 1813-ban két orosz katona fosztogatásától. w-r.

Müller-Freienfels, Richard: Poetik. Leipzig, Teubner. (Aus Natur und Geisteswelt. 460. k.) 1914. 8-r. IV+98 l.

Müller-Freienfels, a ki leíró alapon álló művészetpszichológiai munkájával Dilthey nyomába lépett, e kis kötetben a költészet lélektani megalapozását kísérel meg. Nemcsak az alkotás, hanem a hatás, az esztétikai élvezet pszichológiai típusait is elemezi, mindig szoros kapcsolatban az irodalomelmélet esztétikai normáival és érték szempontjaival. A munka legsikerültebb része a harmadik fejezet típusana: szubjektív és objektív, szenzibilis és aktív, különöségetlítő és típuslító, modell- és fantázia-költészet a főbb típuscsoportok. Igen értékes és sok újat mond a műfajok felosztása régi problémájának lélektani megalapozása is. A mint Dilthey kísérletei, úgy Müller-Freienfels elemzései sem helyettesíthetik az irodalomtörténeti alapon álló poetikát, de mint ennek kiegészítése és továbbfejlesztése annál jelentősebbek. Az egyes fejezeteket kitűnő bibliográfia követi. f-i.

Sauer, Eberhard: Die französische Revolution von 1789 in zeitgenössischen deutschen Flugschriften u. Dichtungen (= Forschungen zur neueren Literaturgesch. Hg. von Fr. Munker. XLIV.) Weimar. A. Duncker. 1913. 89 l.

Hirschstein, Hans: Die französische Revolution im deutschen Drama u. Epos (= Breslauer Beiträge zur Literaturgesch. Neuere Folge. 31). Stuttgart, Metzger. 1913., 384 l.

A nagy francia forradalom és a német nép: sajtóságot téma, mely voltaképp a politikai történet körébe vág s az irodalomtörténet segítségével nélkül nem oldható meg. A francia mozgalmak első hatása német földön merőben elméleti és irodalmi. Odákkban mennydörögnek a zsarnokság ellen, békés törzészátlóknál utjongnak a Bastille bevételekor, röpiratokban terjesztik a forradalom nagy eszméit, majd sokalják az értük hozott drága áldozatokat, a mozgalmak túlzó vezéreit karikaturákban, szójátékokban s tréfás versekben gúnyolják, német híveiket a színpadon is neveltségessé teszik. Sauer könyve nyolcz fejezetben áttekinti az egykorú lírát, drámát, politikai irodalmát, újságlírást és a népies költészetet is, a francia vonatkozások kapcsán. Ezzel jóformán kimeríti tárgyát általános történeti szempontból is, mert a francia forradalom hullámverése inkább csak az egy-

korú német literatúrát éri el, a társadalomban nem okoz zavart. Hirschstein könyve tárgyi tekintetben körülbelül Sauerének folytatása. Érdekes részei: a német klasszikusok vélekedése a forradalomról, a forradalom az újabb történetírók felfogásában. Sok jelentéktelen íróval foglalkozik. A bécsi kongresszustól a júliusi forradalomig a költészet meghunyászkodó modorban tárgyalja a forradalmat. Innen kezdve a 48-as februári mozgalmak idejéig merészebben, demokratikus színezettel. Az 1850-től 1871-ig terjedő korszak legnagyobbbrészt lapos feldolgozásokat termel. Legujabban a történetirodalom hat a költőkre, kik közül főleg az osztrákok választanak forradalmi tárgyakat (Marie Ebner-Eschenbach, Mar. Eug. delle Grazie, Hamerling, Schnitzler). Igazán kiváló alkotás ezeknek sem sikerült. Német földön hiányzik ehhez a faj és a szociális viszonyok affinitása. s. a.

Schanil, Albin: Altösterreichische Dichteroffiziere. Die alte Garde von Leyer und Schwert. Prien am Chiemsee, Hans Hübner. 1913.

A szerző szemelvényeket és rövid életrajzi ismertetéseket közöl az osztrák katonatisztirókról Ferdinand Saarig. Módszere teljesen kezdetleges, felfogása egészen maradi, anyaga nem teljes, mert igen sok osztrák katonairót, a kit Gædecke meg Wurzbach felemlít, ő nem is említ meg, holott kijelentése szerint teljességre törekedett. Sok olyan tisztt szerepel könyvében, a ki Magyarországon is járt. Megtaláljuk benne Jellasicsot egy Reiterfeld-del képviselve és azután Bayer Józsefnek, Görgey ezredesének rövid életrajzát.

Schopen, E.: Die Familie im Verfassungsleben der idg. Centum-Völker. Cohen, Bonn, 1914. 63 l. 1-80 M.

Merész kísérlet az európai kultúra analizálására, a melynek kiindulópontja az a bizonynyal helyes gondolat, hogy a praeidg. őslakoságnak okvetetlenül van része az európai kultúrában. Szerzőnek centrális hypothésise az, hogy az anyajogi család és a demokratikus államforma az őseurópai lakosság szelleméből fakadt, az atyjogi család s a monarchikus-arisztokratikus vagy inkább arisztokratikus-oligarchikus államesszme pedig az indogermánuságéból. A hypothésis részletei is igen érdekesek, jobbára szellemesek, de önkényesek is s egészben véve nem meggyőzőek. Ime egy példa: a germán karakter receptív lágysága az őseurópai pszichére emlékeztet ugyan, de hajlama a misztikára és a penetrációra specifikusan indogermán; ebből a fajpszichologiai jelenségből következnék, hogy a germánuság — *Feist* ellenére — nem lehet indogermanizált őseurópai népelem. A munka mindazáltal méltó az olvasásra.

Wieneke, Ernst: Patriotismus und Religion in Friedrich Schlegels Gedichten. 1913. Franz Gais, München. 103 l.

A férfivá érett, majd katolikussá lett Fr. Schlegel politikai és vallásos költészetét elemzi Wieneke. E költészetet azon változások határozzák meg, melyek Schlegel filozófiai és esztétikai, politikai és vallásos felfogásában párizsi tartózkodása óta végbemennek. E változásoknak első s egyben legterjedelmesebb eredménye *Roland* cz. hőskölteménye (Poetisches Taschenbuch 1806, Gedichte 1809), mely Turpin krónikáján alapulván a keresztyénség feltétlen dicsőítését szolgálja s egyuttal világosan mutatja az átmenetet Schlegel fejtegetéseitől költői működéséhez. Politikai (Napoleon-ellenes) és vallásos (biblikus és misztikus) lírája hívós programmköltészet, konzervatív-politikai és vallásos felfogásának versekbe öntése. E korbéli szatirikus, parodisztikus és természetbölcséleti költeményei sem téveszthetnek meg költői tehetségének igazi értéke felől. Wieneke egyoldalú (Schlegelnek kedvező) értékmegállapításait nem tehetjük magunkévá.

— A szerkesztőkhöz beküldött könyvek és füzetek jegyzéke. (A *-gal jelölt művek legközelebb ismertetésre kerülnek.)

Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából.

Szerkeszti *Pósta Béla*. 1914. V. köt. 2. Kolozsvár. (Az intézet kiadása.) 4-r. 279—469. l.

Finnugor füzetek. 18. sz.: Beke Ödön, Finnugor határozós szerkeszetek. (Különnyomat a Nyelvtud. Közleményekből.) Budapest, 1914. 8-r. 117 l. Ára 2 K.

Hienz, Hermann: Fünf Gedichte von Jakob Piso. 8-r. 20 l. Nagyszében, (Drotleff) 1914.

Hienz Ármin az innsbrucki egyetemi könyvtár egy 16. századbeli kéziratából Piso Jakab, a híres magyar humanista, öt latin költeményét adja ki címül irt dolgozatában, mely a nagyszébeni ág. hitv. tanítóképző-intézet értesítőjének tudományos mellékletként jelent meg. Mind az öt költemény az elegikus versmértékben van írva és a negyedik kivételével, mely Krisztus kinszenvedéseivel és halálával foglalkozik, Fusemannus János nevű humanistához van intézve. A kiadó a függelékben szorgalmasan összehordta mindazon adatokat, melyek a költeményekben említett humanistákra vonatkoznak, ellenben Piso Jakabnak csak azt a rövid életrajzát közli az előszóban, melyet Teutsch Frigyes adott az Allg. Deutsche Biogr. 26. kötetében. Pedig itt is volna még pótolni és kiegészíteni való. *h. a.*

**Hörger* Antal: A nyelvtudomány alapelvei. Budapest, Kókai Lajos. 1914. 8-r. 215 l. Ára 480 K.

Könyvtár, Magyar. Szerk. Radó Antal. Budapest, Lampel. Számonként 30 f.

740—42. *Coleby és Knoblauch*: Az igazgató úr. Fordította: Mikes Lajos. 128 l.

743. *Lakatos* László: Lancelot és egyéb történetek. 66 l.

744—45. *Hál* Godfrey: Miss Semaphore megifjodásának csodás története. Ford. Benedek Marczell. 128 l.

746. *Tarcsai* György: Felvidéki Históriaik. 59 l.

747—48. *Vörösmarty* Mihály: Csongor és Tünde. Színjáték öt felvonásban. 125 l.

749. *Guy de Maupassant*: Monsieur Parent. Fordította: Benedek Marczell. 56 l.

Közlemények Szepes vármegye mulljából. Szerk. Förster Jenő. Lőcse, 1914. (Kiadja a Szepesmegyei Tört. Társ.) IV. évf. 1—2. szám.

Olcso Jókai. Budapest, Révai, k. 8-r. Ára számonként 40 f.

201. sz.: Egy nagy élet apró emlékei.

202. sz.: A Nemzeti Színház multjából.

203—207. sz.: A gazdag szegények. 2 köt.

208—210. sz.: Asszonyt kísér — Istent kísért.

Pitroff Pál: A játék és a műforma. Különnyomat az Erdélyi Múzeum 1914. évfolyamából. Kolozsvár, Stief, 1914. 8-r. 11 l.

Pitroff Pál: Kemény Zsigmond æsthetikája. (Különnyomat az „Uránia” 5—8. sz.-ból). Budapest, Hornyánszky Viktor, 1914. 8-r. 40 l. Ára 1 K.

E füzet szerzője b. Kemény Zsigmond esztétikai, poetikai s irodalomtörténeti nézeteit gyűjtötte össze. Kutatásait kiterjesztette Kemény tanulmányaira, elejtett nyilatkozataira, de legszívesebben nyomozta a nagy gondolkodónak vezető elveit költői alkotásainak szellemében. A tanulmánynak legbecsesebb része az, mely Kemény költői munkásságának irányát a féleszményítésben fedezi fel, s mely Keménynek a romantizizmusra vonatkozó gondolatait részletezi. *p. f.*

Világkönyvtár. Szerkeszti dr. Pogány József.

29. sz.: Wagner Richard: Művészet és forradalom. Fordította Gy.

Alexander Erzsi és Radványi Ernő. 1914. Révai-kiadás. K. 8 r. 304 l. Ára 190 K

Wildenbruch: A boszorkányok dala s egyéb balladák. Fordította *Körös Endre*. Budapest. Franklin 1914. K. 8 r. 69 l.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

I. Görög és latin philologia.

- Achilleus Tatiós 805.
 adytonba lépés 648.
 Aegæi kultúra 391.
 Aelianus 390.
 Aesopus 389.
 Agathias 291.
 Agathodaimon 640.
 ἀγαθοὶ νόμοι 646.
 Agrippa-mese 75. 242. 322.
 Aischines 390.
 Aischylos 309. — *Prometheus* 284.
 akanthus 799.
 akephalisatio 231.
 áldozás, római 634.
 alexandrinus 794.
 Alexandros-regény 391.
 Almásy *Vándorutam Ázsia szívébe* 45.
 Ammudates 123.
 Amor-Psyche mese 391.
 anthologia gör. mesékből 388.
 antik elbeszélések 388.
 Antonios Diogenes 805.
 Apollodoros 125. 284. — *bibl. 2, 81.*
 336.
 Apollonios tyanaí 651.
 Appel *De Romanorum precationibus*
 642.
 Appianus 390.
 Apuleius 390. 805.
 Aquileiai golya-monda 289.
 Archæologia és philologia viszonya
 383.
 Ἀρχαιολογία 389.
 Aristarchos 385 806.
 Aristides *Milesiaka* 390. 805.
 Aristophanes 231. 269.
 Aristoteles 652. — *de anima* (ed.
 Förster) 372. — (ed. Biehl) 61.
 Arrianos frgt. Eustathiosnál 336.
 arsis 680.
 asiadis 380.
 augmentum 392.
 Augustinus *De civitate dei* 90.
 ἀλλή ellipsise 29.
 babæcali 381.
 Babrios 389.
 Bacchylides 389. — tropusai 161. —
 hang- és alakтана 49. — és Ho-
 ratius 51.
 Bakchos 642.
 βῆχθηλα ellipsise 31.
 Beloch *Griech. Gesch.* 650.
 Bergk *Griech. Lit. Gesch.* 39.
 Βίοι σοφιστῶν 285.
 Bischoff *Der doppelte abschiedsruf*
an Polyphem 41.
 bizánczi meseszövegek 390. — írók
 a csodaszarvasról 280. — renaiss-
 sance regények 805.
 Blass *Die Interpolationen in d. Odys-
 see* 42. 64. — *Bacchylidis car-
 mina* 161.
 Bæekh 86. — *De metris Pindari* 681.
 βοήσας 39. s k.
 βωμοὶ ἀνώνομου 640.
 Boros Gábor 745.
 βούς οὐτροπλήξ 284.
 Brutus M. *Historia Hungarica* 110.
 Cæsar 639.
 Cagnat felirattana 296.
 Cato 59.
 Chalkondyles, L. 225.
 Chariton 805.
 Christ, W. *Metrik* 683.
 Cicero, időhasználata 264. — leve-
 lei 306.
 Cicero, Q. Tull. 307.
 cippus Abellanus 706.
 codex *Parisinus 1853.* 372. — *Coisl.*
 386. 372. — *Vatic.* 256. 372.
 cognée, à l'ouïe de la 45.
 Commodianus 119.
 Constantinus 639.
 contaminatio Senecánál 57.
 χρεῖα 310.
 Croiset, A. *La poésie de Pindare* 683.
 Csengeri *Propertius* 136.
 Dacia 295.
 dactylo-epitritusi metrumok 685 s k.
 daljáték, hellenisztikus 59.
 defixio 637.
 Demosthenes 644. 731.
 διαμαρτυρία 732.
 διατριβαί 651.
 δῆγμα 805.
 δῆγμα 805.
 Diels *Fragm. Vorsokr.* 649. 653.
 Dieterich, *Byzant. Quellen* 284. —
ABC Denkmäler 637. — *Mithras-
 liturgie* 644.
 δῖνασεν 50.
 Διομήδους ἀριστεία 721.
 Dionysios Periegetes 283.
 Donatus 156.
 Drerup *Homer* 720.
 Düntzer *Homer. Abhandlgen* 40.
 ellipsis 27.

- emblema 798.
 Empedokles 650. 652. 655.
 Ennius 59. — időhasználata 192. —
 ἔπεα περὶ βέντα 633.
 Ἐφέσια γράμματα 636.
 ἐπιβόησις 643.
 ἐπίκλησις 642.
 Epimenides 640. 649.
 Erasmus 222.
 eskü, görög 635.
 ἔσοποιά 807.
 etruszk nyelv 302. 706.
 I. Euergetes portraitja 799.
 Eumenidák 641.
 Eunapios 285. 333. 337.
 eurhythmia 682.
 Euripides 309. — hatása Senecá-
 nál 57.
 Eusthatus 807.
 evocatio 611.
 fabula palliata 59.
 feliratok, római 295.
 föltételes mondatok, latin 190. 258.
 Frary *Question du latin* 81.
 Friedländer 714.
 Frontinus, *de aquis* 228.
 Furtwängler *Die klass. Archäologie*
u. ihre Stellung 382. — *Meister-*
werke 383.
 Gaius 2. 116. 638.
 Gerber *Sprache als Kunst* 645.
 Germania 233.
 gipszöntvény, antik 798.
 Gorgias 652. 655.
 Görög nyelv története 391.
 Græsse *Orbis Latinus* 110.
 Hegedüs István 221. 234.
 Heliodoros 232. 805.
 Heraus 380. 714.
 Herakleitos 645.
 Herakles-mondakör 125. 336.
 Herodotos 81. 286. 390.
Heroes 83.
 Ἡρώς λατρός 640.
 Hesiodos 793. — *Theog.* 26. 649.
 Hieronymus *ep.* 77. 335. — *ep.* 50.
 335.
 hildesheimi ezüst-lelet 798.
 Hilka *Historia 7 sapientum* 155.
 Hirzel Ἄγρυπος νόμος 646.
 Holzhausen 284.
 Homeros 386. 389. 647. 722. 806. —
Od. IX. 473-4. és 491-2. —
 mértékhasználata 46. — hatás
 Bacchylidesre 49. — a latin 59. —
 fordítása 792.
 homerosi jelzők 792. 807. — kri-
 tika 63.
 Horatius 68. 69. 84. — ford. 206. —
 és Bacchylides 51.
 Hornyánszky Gyula 720.
 Hultsch *Griech. u. röm. Metrolo-*
gie 44.
 humanisztikus gimnázium 398.
 hún és antik mondák kapcsolata 280.
 Huszti József *Terentius a középkor-*
ban 396.
 Iamblichos 805.
 imák, görög 642.
 Immisch *Die Bedeutung d. human.*
Bildg. 398.
 imperf. con. 190. 258.
 indigitamenta 635.
 Io-monda 284. 336.
 iparművészet, antik 798.
 irrealitás 262. 268.
 Isaios 731.
 istennév 639.
 jelentésváltozás a görögben 17. s k.
 jelszó, barezi 642.
 jog, római 83.
 Jordanes 281. 333. — *Getica* 24.
 42. 287. 289.
 Kammer Ed. *Die Einheit der Odyssee*
 40.
 kardalköltészet 679.
 καθαρεύουσα 392.
 Katharmoi 649. 652.
 Keller 125. 126.
 κενοτάριον 643.
 κερνίτις 125.
 keryniai szarvasűző 125.
 kijelentés, isteni 647.
 Κιμμέριοι 334.
 Κληδών 634.
 κοινή 392.
 kólonok 681. 686. 764.
 komédia (gör.) versmértékei 230. —
 új 309.
 Konstantinos Porphyrogenetos 281.
 333.
 κρατήρ v. κωλίξ ellipsise 30.
 κρυφήδων νοστίσαι 387.
 Láng Nándor 124. 811.
 latin költészet, magyarországi 83.
 latin nyelv kérdése 81.
 Lehmann, Guilelmus 315.
 Lehrs 806.
 lemnosi fölírat 391.
 Leo, Fr. 57. 156. — *Gesch. d. r. Lit.*
 58. — *Plautin. Forschgen.* 60.
 Leon grammatikos 292.
 Lillge 721.
 limes 233.
 logaëdikus strófák 683. s k. —
 metrumok 764.
 λόγος 645.
 Longos regénye 805.
 lotus 799.
 Löfstedt 380. 714.

- Lucanus 715.
 Lucilius 60.
 Lukianos novellái 310. 390. 745. s k.
 Lukios, patriai 803.
 Lykomidai 643.
 Lysippos 799.
 Macrobius 640.
 madulsa 381.
 Márffy Oszkár 745.
 Μασσαγέται 334.
 matavitatau 381.
 Menander 231. 270.
 metrum és táncz 684.
 metrumok, pindarosi 681.
 Μητριάκα 128. 390.
 Mithras 126. 127.
 Mommsen *Jordanes, Getica* 288.
 Müller *FHG* 281. 285.
 Musaios 656.
 Nævius 59.
 Νέβροτ 335.
 Némethy G. *A római elégia* 136.
 névadás 643.
 Nikephoros Kallistos Xanthopoulos 292.
 Ninos-regény 805.
 Norden *Agnostos theos* 640. 652. — *Aeneis B. VI.* 633.
 nymphæa 799.
 Odysseia szemelvények 389.
 οἶκημα ellipsise 28.
 οἶκία ellipsise 27.
 οἶκος ellipsise 27.
 οἶστροπλήξ 337.
 omen 634.
 ὄμφή 646.
 ὄνομα 644.
 oracula Sibyllina 124.
 Orosius 7, 33. 335.
 Orpheus 656. — vallása 649.
 osk dialektus 706.
 Ovidius 116. 389. — *Fasti* 133. — *Metamorphoses* 115.
 palmetta 799.
 Πάνελλάνιον 50.
 Pannonia 295.
 papyrusok 223.
 Pausanias 126. 336.
 Pecz Vilmos 175.
 πέλετρον 44.
 Perrot, G. 89.
 Petronius 391. 714. 805. — kétes lectiók 380.
 Phædrus 390.
 φήμη 634. 647.
 ὁμάλη ellipsise 30.
 philologia és archæologia viszonya 383.
 Philostorgios 286, 335.
 Philostratos 651.
 Photios 285.
 Pindaros 679. s k. 754. — hatása Bacchylidesre 49. — schol. 337. πρσανότης 806.
 Platon 82. 644. 649. — *Kratylos* 383 A 645. — *Symposion* 394.
 Plautus 59. — időhasználata 192. s k. 259. s k. — *Miles glor.* 270. — *Fseud.* 1252. 381.
 Plinius levelei 306.
 Plinius *NH* 28, 11. 634.
 Plutarchos 648.
 Polybios 32, 9. 60.
 poricinum 380.
 Porphyrius 807.
 ποτήριον ellipsise 30.
 Priskos 281. 290. 333.
 Prokopios *de bello Gothico* 4, 5. 287. — *de bello Vandalico* 1, 4. 289.
 Propertius 136.
 προφήτης 647.
 Pschmidt 337.
 πύλαι ellipsise 30.
 Pythia 648.
 Quintilianus 222. — ford. 699.
 regény, görög-latin 127. — görög 804.
 Reitzenstein *Amor u. Psyche* 311. — *Poimandres* 641. — *Hellenist. Wundererzählungen* 652.
 Révay József 373.
 rhetor 647.
 rhetorika, görög 652.
 ritmika, görög 682.
 ritmikái sor 688.
 Roemer 806., — *Athetesen Aristarchs:* 385.
 Rohde *Psyche* 633.
 Rothe, Karl 386. 721.
 Rudberg, G. *Zum sog. IO. B. d. aristot. Tiergesch.* 373.
 saturnius 59.
 Schanz M. római irod. története 58.
 Seneca trag. 57. — és Euripides 57.
 σχήμα σωπείσεως 722. 806.
 σχήματα Γοργεία 652. — τῆς διανοίας 653.
 Schesæus 83.
 Schmalz *Lat. Gramm.* 197.
 Schmidt, H. *Synonymik d. griech. Sprache* 647.
 Schmidt, W. *Bedeutg d. Namens* 644.
 Schöne, J. *Griech. Personennamen* 644.
 Schroeder *Pindari carmina* 684.
 Σιγύοναι 335.
 σκεύη ellipsise 31.
 Σκόπαι 334. — βασιλείοι 335.
 Skutsch 157. 380.
 Sokrates-probléma 301.
 Sol invictus 126.

Sophokles hatása Senecánál 57.
 Sozomenos 333. 337. — *Hist. eccl.*
 6, 37. 283.
 staminatas duxi 381.
 Stesichoros 685.
 στιχοι διαφορούμενοι 807.
 stoa 60.
 στροφά ellipsise 28.
 strófa 689.
 σύνθημα 643.
 személynevek 639.
 Szenczy Imre Quintilianus-fordítása
 699.
 Tacitus 233.
 tangomenas facianus 381.
 τέχνη ellipsise 17. s k.
 téglabélyegek 296.
 Terentius 59. — időhasználat 192.
 s k. 260. s k. — *Heautontim.* 156.
 θεοφορον 643.
 Theophrastos 634.
 thesis 680.
 Thukydidés 225.
 σύζα ellipsise 29.
 Tibullus 265.
 Timaios 390.
 Tiro 307.
 τραπέζα ellipsise 31.
 τρύπανον ellipsise 31.
 új komédia 309.
 Ulpianus *Regul.* 21. 638.
 Οἰώνοι 291.
 Usener *Götternamen* 641.
 Vahlen *Opuscula acad.* 380.
 varázsige 634.
 vavato 380.
 váza-emblema 798.
 végrendelkezés, római 638.
 verba sollemnia 637.
 Vergilius 68. 206. — *Aeneis* 742. —
Ecl. 8. 636. — jelzői 53.
 versmértékek, a görög komédiában
 230.
 Victorisz J. 110.
 villa rustica és urbana 233.
 Weicker *Seelenvogel* 633.
 Westphal-féle elmélet 230. 682.
 Wilamowitz 89.
 Wittmann *Wie ist Homer zu lesen* 41.
 Wolf, Fr. Aug. 63.
 Wölffin 380.
 Xenophon, ephesosi 805.
 Xenophon Sokratesről 302.
 Zeller Ed. 301.
 Zenodotos 806.
 Zosimos 283. — *Hist.* 4, 20. 286.

II. Magyar philologia.

Abonyi Lajos 64. 65.
 Ábray Károly 664.
 Ady Endre 505.
 Alszeghy Zsolt 374. 501. s k.
 Alvinczy Énok 1.
 Anonymus 155.
Apollonius históriája 77. 733.
 Aranka György 676.
 Arany János 74. 103. 115. 116. 661.
 666. 667. 670. 783. 785. s k. —
Agnés asszony 315. 316. — *Bolond*
Istók 794. 795. — *Hamis tanu*
 812. — *Jóka* 816. — *Vörös Rébék*
 663. — *Zách Klára* 668. 669.
 Arany László 74. — *Déliabok hőse* 118.
Argentus-mese 733. 734. 816.
 Asbóthné Ferenczi Sári 35. 105.
 Attila 281.
 Bába Pál 35.
 Bajza József 116.
 Baksay Sándor 791. 792.
 Balassi Bálint 670. 733.
 Balogh Árpád Anyos 313.
 Bacsay Abraham 785. s k.
 Barabás Abel 498.
 Bárány Péter 401.
 Barla-Szabó Titus 159.
Barna Péter 662.
 Bartha József 234. s k.
 Bartsai László 181.
 Batsányi János 146. s k.
 Batthyány Ignác püspök 696.
 Bayer József 108. 109. 155. 221. 240.
 Bél Mátyás 245.
 Berecz Sándor 77.
 Berze Nagy János 77.
 Berzeviczy Aladár 322.
 Berzeviczy Gergely 321. 322.
 Berzsenyi D. 84.
 Bessenyei György 217. 676.
 Beth'len Elek 697.
 Bezerédy Gergely 118.
 Binder Jenő 103. 502.
 Birkás Géza 235. 396. 397.
 Bleyer Jakab 152.
 Bod Péter 135.
 Bodár Antal 313. 314.
 Bodó Sámuel 676 s k.
 Boér Sándor 189.
Bogár Imre 668.
 Bogáthi Fazakas Miklós 77. — zsol-
 tárfordítása 1 s k. 733. s k. —
 és Lukianos 745. s k.
 Borbély István 733. s k.
Bujdosó Rákóczi 657. s k.
 Bulyovszky Gyula 812. s k.

- Chalupka János 271.
Comico tragédia. 501. s k.
 Csahicsen Károly 315.
 Csajághy János 663. 664.
 Császáz Elemér 138. 181. 201. 204.
 215. s k. 240. 241.
 Császáz Ernő 5. 6. 9. 15.
 Császáz Ferencz 118.
 Cserey Farkas 785.
 Cserhalmi Hecht Irán 108.
csodaszarvas-monda 280 s k. 330 s k.
 Csokonai 216. — *Kultura* 182. —
Tempejői 182. 189. — és Dante
 814. 815.
 Csüri Bálint 705.
 Czákó Zsigmond 119.
 Czeizel János 313.
 Czóbel Ernő 810. 816.
 Dávid Ferencz 735.
Dávidné Soltári 673. 732.
 Dayka Gábor 313. s k.
 Deák Farkas 35.
 Deák Ferencz 294.
 Deáky Sámuel 184.
Debreczeni Grammatika 659.
 Dézsi Lajos 9.
 Dobóczki Pál 109.
 Dóczy Lajos 131.
dombol 660.
 Dömötör János 35.
 Dusy Jakab 246.
 Édes Gergely 727.
 Endrődi Sándor 669. 673.
 énekes gyűjt., sárospataki 673.
 Eötvös József b. 65. 71. s k. 118.
 160. — *Karthausi* 351.
 Erdélyi népkölt. gyűjteménye 665.
 Erdélyi Lajos 327.
 Erdélyi Pál 246. 502.
 Erdélyi Zoltán 119.
 Erdős Renée 116. 117.
Érdey-kódex 374.
 Esty Jánosné 118.
Etymologiai Szótár 478 s k.
 Faludi Ferencz 115. 659. — költe-
 ményeinek forrásai 201. s k. —
Caesar 748. s k. — *Constantinus*
Porphyrogenitus 754.
 Fáy András *Külföldiek* 184.
 Fazekas Miklós l. Bogáthi Fazakas.
 Fekete János gr. 130.
 Fekete Mihály 74.
 Fekete Soma 155.
 Ferenczi Zoltán 74. 75. 118. 733.
 finnugor-etruszk rokonság 304.
 Fóti Lajos 236. 397.
 Földi János 676.
 Gaal József 344. — *Peleskei nótárius*
 185. 190. 350.
 Gombócz Zoltán 480. s k.
 Gorove *Érdeemes Kalmár* 106.
 Greguss Ágost 32. 35. 38. 234.
 Gulyás József 656.
 Gvadányi *Nótárius* 181. 185.
 Gyöngyösi István 666. 669. 690. 788.
 Gyöngyössi János 727.
 Györe János 64.
Gyulafehérvári glosszák. 327.
 Gyulai Ágost 155
 Gyulai Pál 115. 500. 665. 668. —
Komhánpi 118.
Gyürky-kódex 667.
Halotti Beszéd 159. 322. 327.
 Hanthó Lajos 664.
 Hantz 118.
 Harsányi István 315. 656.
 Havas Adolf 74. 75.
 Heltai Gáspár 810.
 Herczeg Ferencz 808. 809.
 Horváth Cyrill 374.
 Horváth János 500. s k.
 Horváth Lajos 236. s k.
 Horváth Lázár (Petrichevich) 118.
 Hugó K. *Bankár és báró* 475.
 Hunfalvy Pál 478.
 hún-magyar krónika 698. 699.
hún mondák 152 s k. 280 s k. 333. s k.
 húnok 334.
 Illei János 374.
 Illésy János 313.
 Ilosvai *Toldi* 235. 396. 397.
 Imre Sándor 201.
 Ipolyi Arnold 154. 283.
 iskoladrámák, csiksomlyói 373. 374.
 Jakab Elek 2. s k. 734.
 Jakab István 189.
 Jámbor Pál 118.
Jancsó-kódex 2. 3.
 Jankovich Miklós 665.
 Jókai Mór 70. 131. 659. 660.
 Jósika Miklós 118. 492.
 Józán Francziska 115.
 Kálmány Lajos 673.
 Kanyaró Ferencz 5. 6. 9.
 Kaposi József 116. 117.
 Karácsonyi János 235.
 Karádi Pál 735.
 Kardos Albert 3. 35. 182. 734.
 Kardos Lajos 118.
 Kármán J. *Módi* 182.
 Károli Gáspár 735.
 Katona István *Hist. critica* 84.
 Katona József 216.
 Katona Lajos 117. 331. 332. 500 s k.
 Kazinczy Ferencz 147. 189. 217. 313.
 315. 676.
 Kéki Lajos 114. 115. 118.
 Kelemen Béla 395.
 Kelemen László 106. 189.
 Kemény József gr. Klingsorról 695.

- Kemény Zsigmond b. 234. — esztétikája 822. — hátrahagyott munkái 489. s k.
 Kertbeny Károly 498.
 Kertész Manó 733.
 Kiss János költ. forrásai 401. 402.
 Kisfaludy Károly 667. 670. — vigjátékai 106. 181. s k.
 Kisfaludy Sándor 402. — *Bánk* 221 — *Dárday-ház* 106. 183. 184.
 Kisfaludy-Társaság 489.
 Kiss József 119.
 Kodály Zoltán 668.
 Kohn Sámuel 4. s k. 734. 736.
 Kont Ignác 108.
 Kónyi János *Gróf Valtron* 344.
 Kornéli József 240. 241.
 Kossuth Lajos 118. 295.
 Kovács Pál *Éva asszony unokája* 184. — *Kódus leánya* 345. 347. 348.
 Kovács József 727.
 Kölcsey Ferenc 221. 315. — *Himnusz* 672. — és Rousseau 505.
 Kövesi Lajos 502.
 Kristóf György 221. 705. krónika, hún-magyar 699. krónikák, magyar 333.
 Kultsár István 676.
 kurucz balladák hitelessége 656. s k.
 kurucz költészet 315.
 Kuthy Lajos *Fehér és Fekete* 107.
 Lakatos Vince 65.
 Láng Adám 189.
 Láng János 241.
Lázár-drámák 502.
 Léhner András 242.
 Lévay József 236. 239.
 Loósz István 505.
 Lugossy József 1. s k. 8. 665. 734. 736.
 Madách *Ember Tragédiája* 119. — George Sand *Léltájáról* 738. 739.
 Madách-Társaság 704. 705.
 Mailáth János gr. 695. s k.
 Maron István 395.
 Márton József 659.
 Melich János 159. 480. s k.
 Mérey S. 240. 242.
 mesterkedők 727.
 Mészöly Klárka 115.
Mihál Farkas-gyűjtemény 502.
 Mikes Lajos 505.
 Mikszáth Kálmán 70.
mindenki 659.
 Molnár Albert l. Szenczi-Molnár.
 Móricz Zsigmond 65.
 Morvay Győző 118.
Murza 660.
Nádor-kódex 330. s k. 501 s k.
 Nagy Ignác 271.
 Nagy János 68.
 Nagy Sámuel 675.
 Nagy Tamás 329.
 Nagy-Tóth József 298.
 Négyesy László 392.
Népbarátja 115.
 Névy László 108.
 Nyéki-Vörös Mátyás 500.
Ocskai Lászlóruól 662. s k.
 Orczy Lőrincz 785. s k.
 Pállya István 181. 182. 189.
 Pálóczi-levéltár 673.
 Pankotai Tamás 1.
 Paulovics István 119.
 Papp Ferencz 489. s k.
 Pázmány Dénes 294.
 Péchy Simon 1. 2. 7. 10. 15. 734.
 Pecse Mátyás 241.
 Perczell Imre, B. 107.
 Pergő Czelentin 221.
 Péterfy Jenő 78. 394.
 Petőfi Sándor 78. 115. 116. 118. 155. 324. 385. 661. 670. 785. — *A honvéd* 74. 75. — *A huszár* 74. 75. — *Apostol* 795. — *Csatadad* 74. — *Elmondanám* 240. — hatása Nietzsche 498.
 Petrőcziné Kata Szidónia 673.
 Pintér Jenő 810.
 Piso Jakab 822.
 Podmaniczky Kálmán b. 675.
Polgári Levéltár 116.
 Prónai Antal 82.
 Pulszky Ferencz 118.
 Ráday Gedeon 135.
 Raics Péter 401.
Rákóczi-nóta 665.
Rákóczi-búcsúdala 667. s k.
 Ráth Pál 189.
 Reich Zsuzsánna, Dayka G.-né 313.
 Révai Miklós 659. 785. 789.
 Reviczky Gyula 119.
riadal 660.
 Riedl Frigyes 108. 118. 155. 352. 656. s k. 794. 795. 812.
 Sággy Ferencz 344.
Salamon és Markalf 815. 816.
 Sambucus l. Zsámboki.
 Sándor István 659.
Sári bíró lánya 668.
 Schedius Lajos 152. 257.
 Sebestyén Gyula *Regösök* 126. 288. — *A magyar honf. mondái* 334.
 Simai Kristóf 659.
 Simonfi János 656.
 Simonyi Zsigmond 328.
 Szabó Anna 182.
 Szabó Dávid (Baróti) 68. 659.
 Szabó Dávid (Bartzaalvi) 676.
 Szabó László (Szentjóni) 313.
 Szabó Károly 745.

Szalay Gábor b. 292. 293.
 Szalay László 292. s k.
 Szaitz Leó 314. 315.
 Szász Károly 118. 135. 236. s k.
 Széchenyi Ferencz gr. 401.
 Szzchenyi István gr. 118. 155.
 Szegedi Gergely 15.—*Énekes könyve* 9.
 Szegedy Rózsa 402.
 Szemere Bertalan 118.
 Szemere Miklós 116.
Szencsey daloskönyv 329. 663. 664. 673.
 Szenczi-Molnár Albert 15.
 Szentés R. *Rusticus imperans* 374.
 Szentgyörgyi László 108.
 Szentmiklóssy Alajos 402.
 Szeőke Ambrus 664.
 Szigligeti, *Szökött katona* 105. s k.
 175. s k. 269. s k. 338. s k. 472.
 s k. — *Trónkereső* 107.
 Sziklay János 108.
 Szikszay Lajos 664.
 Szilády Aron 135. 234. 235. 500. s k.
 Szilágyi István 75
 Szi'ágyi Sándor 115.
 Szinnyei Fereucz 118. 119.
 Szinnyei József 482.
 Szlávik Ferencz 373.
 Sztáray Mihály 3.
 Tatrosy György 733.
 Teleki Domokos, gr. 675.
 Telepy György 189.
 Temesvári Pelbárt 117. 374.
 Thaller Isván 184.
 Thaly Kálmán 315. 329. 500. 656. s k.
 Thordai János 5.
 Thoroczkai Máté 5.
 Thuróczy krónikája 153.
 Thury György *éneke* 673.
Toldi monda 234. s k. 396. 397.
 Toldy Ferencz 2. 4. 71. 72. 182. 201.
 282. 313. 329. 330. 332. 401. 402.
 734. 736.
 Tolnai Lajos 115.
 Tompa Mihály 113. s k. 236. s k. —
Terepélyes nagy fa 662. 663.
 Torkos László 504.
torpad 659. 660.
 Tömörkény István 65.
 Trostler József 749.
 Udvardi István 246.
 Uj Péter 101.
 Ungvári János 344.
 Vachott Sándor 118.
 Váczy János 113. s k. 118.
 Vajda Péter 118.
 Válaszúti György 5.
Válaszúti komédia 502.
 Verbőczy *Tripartitum* 83.
 Versegly Ferencz 68. — *Szerelem*
gyerméke 181. 344.

Vértés Sándor 669.
 Vértesy Jenő 108. 791. s k.
 Vikár Béla 101.
 Virág Benedek 68.
Visio Philiberti a magyar irodalom-
 ban 500. s k.
 Vörösmarty 395. — *Eger* 118. —
 drámái 351.
 Weber Arthur 221.
 Wertner Mór 235. 236.
 Zerffi 107.
 Zlinszky Aladár 115. 729. 730.
 Zolnai Gyula 482.
 Zrinyi Miklós gr. 669.
 Zsámboki János 745.

III. Germán philologia.

Adelung, J. Chr. 245.
 Albert Mihály 54.
 Alexander Bernát 221.
 Allingham 98.
 ál-shakespearai drámák 468.
 amerikai irodalom 311. 312. 324.
 Angelus Silesius 206. 720.
 Armstrong, Robert 101. 102.
 Arndt 726.
 Arnim, Ludwig Achim 153. 154.
 Artner Teréz 130.
Artus mondakör 469.
 ásványtani társulat, jénai 675. s k.
 Bacon 221. 300.
 Bauernfeld 130. 155.
 Beaumont 471.
 Bechtold, Arthur 403.
 Beil, J. D. *Curd von Sparta* 339.
 344. 346. 348. 349.
 Bertuch 401.
 Berzeviczy Albert 220.
 Bindtner, Joseph 709. s k.
 Birken, Siegmund v. 399.
 Bischoff, H. 318.
 Björnson 130.
 Bleyer Jakab 152.
 Blum, Robert 802.
 Bolte, J. 56. 493. 494.
 Bolze, Heinrich 385.
 Böhme, F. M. 342.
 Böttiger, K. A. 146. 147. 148.
 Brájjer Lajos 328.
Bremer Beiträge 219.
 Brentano 154.
 Bruck Jakab 316.
 Bryant 312.
 Bürger, G. A. 321. — *Nachtfeier* 817.
 Byron 116. s k. 300. 794. 795.
 Carpani 710.
 Castelli, J. F. emlékiratai 709. s k. —
 drámái 713. 714.

- Chamisso 726.
 Child, J. F. 36. 91. s k. 105.
 Collin, H. 710.
 Conradi, Wilhelm 385.
 Cooper 312.
 Courthope 35. 101.
 Cowper 116.
 Csáki Richard 54.
 Dehmel 800.
 Delle Grazie 820.
 De Perott József 221.
 dialektusköltészet, osztrák 713.
 Dibdin, Ch. 279.
 Dickens *Nehéz idők* 82.
 Dilthey 56. 799. 820.
 Dohn, Walter 383. s k.
 Dorn, Eduard 385.
 Dyk, J. G. *Der verschr., Bräutigam* 179.
 Ebell, H. K. 341.
 Ebner-Eschenbach, M. 820.
 Echtermayer 719.
 Eichendorf 26.
 Emerson 312.
 Ems, Rudolf v. 797. 798.
 Engel J. J. 271.
 Erk, L. 342.
 Ernst, Jacob Daniel 399.
 Ernst, P. 819.
 Eschenburg 401. 814. 815.
 Falk, J. H. 147.
 Fest Sándor 400.
 Finlay 96. s k.
 Fleay 468.
 Fleck, Konrad 797.
 Fletcher 471.
 Franciszi, Erasmus 160. 399.
 Franklin 312.
 Freiligrath 803.
 Freytag 130.
 Fritz, Gottfried 187.
 Gaudy *Conaletta* 397.
 Geibel 726.
 Geisler 401.
 Gellert, Chr. F. 219. -- *Das Loos in der Lotterie* 178. 182. s k.
 Gemmingen 106.
 Genée, R. 258.
 George 800.
 Gervinus 798.
Gevatter Tod 816.
 Gineverné Györy Ilona 222.
 Gleim 204.
 Godifredus Viterbiensis 333.
 Goethe 56. 158. s k. 202. 279. 351. 385. 726. 736. 794. 801. 802. 820. -- mint természetfilozofus 674. s k. -- zenei ízlése 729. -- *Faust* 87. 727. s k. -- *Wahlverwandschaften* 674. -- és Homeros 386.
 Gottschall, R. 712. 802.
 Gottsched 176. 177. 216. 217. 245. 246.
 Gottschedné 177. s k. 204.
 Görres József 152. s k.
 Gragger Róbert 818.
 Greflinger, G. 205. 206.
 Gregorovius, Ferd. 801.
 Grillparzer 130. 158. 712. 713.
 Grimm, Hermann 493.
 Grimm-testvérek 152. s k. -- *Kinder- und Hausmärchen* 493. 494.
 Grimmelshausen 403. 718. s k.
 Grün, Anastasius 343.
 Gugitz, G. 709. 710.
 Gummere, B. F. 33. 101.
 Gutzkow 130.
 Günther, H. 125.
 Hafner *Der Furchtsame* 240. 241.
 Hagedorn 219.
 Hain Gáspár *Lőcsei Kronika* 795. 796.
 Hajek Egon 54. 818.
 Hamerling 820.
 Hamlet-monda 221.
Hamlet-paródia 812. s k.
 Happel, Ev. Guernerus 399.
 Harris balladagyűjt. 91. 93. 96.
 Hart, M. Walter 33. 34.
 Hartleben 800. [384.
 Hartmann, M. v. 803. -- *Reimchronik*.
 Hauptmann, G. 87. 130.
 Hebbel 55. 130. 384. 385.
 Heine 116. 726. 803. 810.
 Heinrich-Gusztáv 221. 318. 397.
 Hensler, K. F. 159. -- *Der österr. Deserteur* 340. 346. s k. 475.
 Herd 91. 92. 96. 98.
 Herder 146. s k. 216. 401. -- *történetbölcselete* 730. 731.
 Herold 318. 320.
 Hientz Armin 695.
 hírlapirodalom, német 404. 405.
 Hofmannsthal 800.
 Hohenfels, Burkhard v. 797.
 Holberg 270. -- *J. de France* 176. s k.
 Hollitzer Gyula 55.
 Holz, Arno 800.
 Holzhausen, Paul 32. 33.
 Honterus János 54.
 Hormayr 319. 320.
 Huch, Ricarda 226.
 Huss Richard 55.
 Ibsen 87. 130. 807. 808.
 Iffland 130. 351. 475. -- *Albert v. Thurneysen* 339. 343. 348. 349. -- *Spieler* 180. 187. s k. 271. 477.
Irène monda német feldolg. 399. 400.
 Irwing, Washington 312.
 Jacobi, Joachim 802.
 Jean Paul 404.
 Jefferson, Th. 312.
Jellachichade 384.

- Jellinek, M. H. 245.
 Jonson, Ben 221. 471.
 Jordan, W. 802.
Julius Caesar in Aegypten 749.
 Jungbauer, G. 342.
 Keller, G. *Der grüne Heinrich* 404.
 Kerr, W. P. 34.
 Kinloch 90. s k. 104.
 Kipka, K. 158.
 Kisch Gusztáv 55.
 Klein, J. L. 384.
 Kleinmayr, Hugo v. 226. s k.
 Kleist 130. 280.
 KlENZE 801.
 Klinger *Die falschen Spieler* 188.
Klingsor-monda 695. s k.
 Klopstock 204. 219.
 Knebel, M. 76.
 Koeppel, Emil 116.
 Kotzebue 107. 130. — *Armut und Edelsinn* 271. — *Blinde Liebe* 188. 189. — *Das Kind der Liebe* 179. 181. 339. 344. 346. 348. 349. — *Die Unglücklichen* 180. 182. — *Komödianten aus Liebe* 180. 184.
 Köpke, R. A. 72.
 Körner 726. 820. — *Zrinyi* 318. s k.
 Langmann, Ph. 385.
 Latzkó Hugó 221.
 Laube 130.
 Lenau 726. 728. 803. 804. — *Ahasver* 726
 Lessing 106. 107. 130. 216. — *Der Freigeist* 178. — *Die Juden* 107. — *Minna v. Barnhelm* 179. 180. 189. 269. s k. 277. 279. 344. 345. 477. — meséi 219.
 Lewis 221.
 lexikon, német irodalmi 404.
 Lichtwer, M. G. 402.
 Liliencron 726. 800.
 Lillo 105. 106. 246.
 líra, újabb német 726. 727.
 Lokalskizze, Wiener 713.
 Longfellow 312.
 Lowth, Robert 401.
 Ludwig, O. 130.
 Lundef, Michael 160.
 Luther, Martin 54.
 Macdonald, James 146. 147. 148.
 Maler Müller 18.
 Marienburg 55.
 Mark Twain 312.
 Marlin, J. 54.
 Marlowe 471. 742.
 Mayer, F. L. 341.
 Memel, Peter de 202.
 Menzel, Wolfgang 385.
Merlin-monda 469.
 Meyer, G. *Der Pathe des Todes* 816.
 Meyer, R. M. 56. 246.
 Moore, Edgar *The gamester* 187.
 Motherwell 91. 92. 94. 96. 97. 100.
 Möller, H. F. *Graf Walltron* 277. 279. 280. 340. 343. 344. 349.
 Mörike 56. 726.
 Müller, Johanna von 146. s k.
 Müller, W. 202.
 Nagl, irodalomtört. író 219.
 negyvennyolczas események a német költészetben 383. s k.
 Neiffen, (Gottfried v. 797.
 népballada, skót 32. s k. 90. s k.
 népies dráma, bécsi 323.
Nibelungének 153. 154. 695.
 Nietzsche 819. — és a magyarság 498.
 Novalis 674. 726. 800.
 Ossian 146. s k.
 Passow 719.
 Pauli 819.
 Paulus, Caroline 378. 379.
 Percy balladagyűjt. 100. 102. 104.
 Petersen J. az irod.-tör.-ről 736. s k.
 Phaer, Thomas 742.
 Platen 803.
 Plötz, Hermann 695.
 Poe, E. A. 312.
 Poetzsch 378.
 Polivka 493.
 Porter, Anna Mary, *The Hungarian Brothers* 317. 318. 400. 401.
 Pyra 216.
 Pyrker László 318 s k. 710.
 Raich 377.
 Raimund, F. *Alpenkönig* 180.
 Ranke 801.
 Raumer, Fr. 71. 72. [180. 181.
 Richter, *Briefe eines Eipeldauers*
 Rilke 80.
 Robertson 98. 99.
Robin Hood balladák 33. 34.
 romanticizmus, német 226. s k. 674.
 Rosenbaum, Alfred 158
 Roth Alfréd 54. 55. 818.
 Roth Dániel 54. 818.
 Rowley, William 468. 469.
 Rub, Otto 129.
 Runge, Ph. O. 226. 227.
 Saphir 712.
 Schall, C. W. *Der ungarische Deserteur* 341. 342. 344. 346. 473.
 Schelling 674. s k.
 Schenkendorf 726.
 Schikaneder, E. *Postknechte* 340. 344.
 Schiller 106. 130. 280. 474. — *Braut von Messina* 254.
 Schink, Joh. Friedr. 258.
 Schlegel, A. W. 695.
 Schlegel, Dorothea 377. s k.
 Schlegel, Friedrich 377. s k. 821.

- Schlegel, Johann Elias *Die Pracht zu Landheim* 179.
 Schnitzler 820.
 Scholte, J. H. 718. s k.
 Schopenhauer 645.
 Schröder, Ludwig 130. 179. 241.
 Schullerus 818.
 Scott, W. 36. 54. 55. 91. 93. 96. 100.
 Schwarz Frigyes 56.
 Seckendorf, Leo v. 153. 155.
 Seidlitz 713.
 Seivert Gottlieb Gusztáv 54.
 Shakespeare 130. 155. 249. s k. 270. 300. 467. s k. 742. 813. 814. — *Hamlet* 249. s k. — *VI. Henrik* 468. — sonette-jei 220. 221. — neki tulajdonított drámák 468. — a német irodalomban 401.
Shakespeare-Tár, Magyar 220. s k.
 Shaw, B. 808.
 Shelley 240
 Siebertus Gemblacensis 333.
Speculum Historicum 160.
 Stegmayer 341.
 Stephanie d. J. *Deserteur aus Kindstiebe* 338. 339. 343. s k. — *Die Abgedankten Offiziere* 187. 189. — *Die Werber* 180. 188. 271.
 Smollett, *Ferdinand Count Fathom* 316. 317.
 Stockmayer, K. H. 270.
 Storm 80.
 Stricker 798.
 Sturm u. Drang 216. 350.
 Szentirmay Gizella 56.
 szepesi jogkönyv 796.
 szepesi nyelvjárás 247.
 sziléziai nyelvjárás 247.
 Tennyson, *Enoch Arden* 474. — *Kirdly-idillek* 472.
 Teutsch Traugott 54.
The Birt of Merlin 467. s k.
The desortor 279.
 Theodoricus de Thuringia 695. s k.
 Thienemann Tivadar 53.
 Tieck 468. 469.
 Trenck, Friedr. 241.
 Túrheim, Ulrich v. 796. s k.
 Uhland 202.
 újfelnémet nyelvtan 245.
 Unger 378. 379.
 Vogl, J. N. 343.
 Vogt 494.
 Voigt, J. 697.
 Wágner József 727. s k.
 Wagner, Richard 326.
 Waldau, Max 384.
 Waldberg, M. von 202.
 Walesrode, Ludwig 802.
 Walzel 800.
 Weidmann, Paul 241.
 Weil Fülöp 107. 108. 341.
 Weisse, Chr. F. 178. 184.
 Weissenthurm, J. F. von 130. 159.
 Werthes, Fr. 220. 318. 320.
 Whitman 312.
 Wieland 146. 147. 158. 219. 401.
 Wildner Ödön 160.
 Windisch 218.
 Winterstetten, Konr. v. 787.
 Witkop, Ph. 726. 727.
 Wlassack 129.
 Wolfram v. Eschenbach 797. — *Willehalm* 235. — *Parzival* 695.
 Wurzbach, W. 108. 821.
 Zeidler 219.
Zipser Willkühr 796.

IV. Román philologia.

- Algarotti 132.
 Ariosto 131. — *I suppositi* 221.
Arlequin, soldat deserteur 272. 273.
 Arteaga 132.
Attila-monda, udinei 661.
 Augier, Émile 130.
 Balzac művei 818. — 724. s k.
 Becker, Ph. A. 716.
 Bédier, Joseph 101. 495. s k.
 Béranger 817.
 Berret 716.
 Bertola 132.
 bibliografia, magyar-francia 406.
 bibliografiai repertorium, francia. irodalomtörténeti 742.
 Binder Jenő 76.
 Birch-Hirschfeld, Adolf 716. s k.
 Birkás Géza 66. 235. 298. s k.
 Boccaccio 817.
 Boileau 300. — az olasz irod.-ban 131.
 Bon, Mme Elisabeth de 400. 401.
 Bossuet 817.
 Brunetière 300.
 Buttura 132.
 Calderon 130. 374.
 chanson de gest-ek 494. s k.
 Chateaubriand 817. — *Atala* 107.
 Chrestien de Troyes 797.
 Coppée, François 324.
 Cordara, Giulio Cesare 753.
 Corneille 130.
 Dancourt *Merlin deserteur* 273.
 Dante és Csokonai 814. 815.
 Descartes 300.
 Destouches 189.
 Diderot 105. 106.
 Ducange *Le Colonel et le Soldat* 272. 348. — *Trente ans de la vie d'un joueur* 187. 189. 190.

- Dumas père 109. 474 s k.
 Dumas fils 130.
 Dupaty, L. M. *La Prison Militaire* 277. 278. 341. 348.
 D'Urfé, Honoré 206.
Dron-mondakör 496.
Ecole du soldat 275. 347.
 Edélestand du Méril 331.
 Faguet 724.
 Farinelli 132.
Fioretti 116. 117.
 Flaubert ifjúkori művei 245.
 Fontenelle 817.
 Foucher, *Le Transjuge*, 277. 278. 349. 472.
 France, Anatole 808.
 gáláns költészet 204. s k.
 Galletti 132.
 Gardel, Ph. J. (ainé) 277.
 Gazier 66.
Genoéva-monda 126.
 Gobineau *Adélaïde* 404.
 Goldoni dezertor drámái 130. 180. 187. 188. 270. 272. s k. 343. s k.
golyamonda, aquileai 290.
 Haape, W. 76.
 Hapdé, J.-B.-A. *Le Déserteur hongrois* 277. 341. 344. s k. 473.
 Haraszi Gyula 76.
 Heiss, Hanns 724. s k.
 hősmondák, ó-francia 494. s k.
 Hugo, Victor 716. 726. — drámái 107. s k. 130. 349. s k. 473. s k.
 Isembart 716.
Károly-mondakör 495. 496.
 Keim, Albert 724.
 Kont Ignác 126. 406.
 La Fontaine 817.—*Belphégor* 816. 817.
 Lavergne, A. de 277.
 Legouvé 85.
 Lemaître 66.
 Leopardi 116.
 Leval, André 406.
lotharingiai mondakör 496.
 Machiavelli *Belfagor* 816. 817.
 Maffei 131.
 Masson-Forestier 66.
 Manzoni 132.
 Maugain, Gabriel 131.
 Mercier *Déserteur* 275. sk. 338. s k. 472.
 Mérimée 818.
 Michelangelo szonettjei 220. 221.
 Molière 130. 345. 818. — *Tartufe* 717.
 Montaigne 817. — pedagógiai tanulmányai 298. s k.
 Montalambert 83.
 Montesquieu 817.
 Mortello 132.
 Muratori 132.
 Musset *Rapelle-toi* 76.
 Nodier 818. — novellái 718.
 Orsi 132.
 Oulmont, Charles 159.
 Panemo, Cisseo 749. s k.
 Paris, Gaston 494. 495.
 Petrarca, *Africa* 88.
 Puccinelli, Ottavio 749.
 Quinault 132.
 Racine 66. 130. 300. 817.
Rainouart-monda 235. 396. 397.
 Regnard *Le Joueur* 187. 188. 477.
 Ronsard 132. 817.
 Rousseau, J. J. 107. 503.
 Sand, George 108. 300. — *Lélia* 738.
 Sardou 130.
 Scaliger 131.
 Scribe 130. [338. s k.
 Sedaine *Le Déserteur* 269. 274. s k.
 Soave, F. 278.
 Sommervogel 754.
 Stendhal 325.
 Straparola 71.
 Suchier, Hermann 716. s k.
 szakszótár, francia-magyar 321.
 Taine, H. 725. 801.
 Tasso 131. 132. 206.
 Tassoni *Secchia rapita* 131.
 Thierry, A. 662. 818.
 Thouvenin 725.
 Vida *Ars satyrica* 69.
Vilmos-mondakör 496.
 Vincentius Bellovacensis 333.
 Voltaire 249. 256. 818.

V. Egyéb szakok.

- agadisták 75.
 Ágai László 705.
 Apáthy István 705.
 Apsima 285.
 arámiak 356.
 arámi dialektusok 358.
 arámi feliratok helyesírása 360. — hangtana 364.
 aramaizmusok 353.
 Arisch, Isaak ben Abraham 149.
 Attila 280. s k.
 Bacher Vilmos 323.
 ballada 32. s k.
 Bang, Wilhelm 706.
 Bartók György 705.
 Batteaux 483.
 Batthyány Lajos 384.
 Baumgarten, A. 483.
 Beethoven 728.
 Bem József 385.
 Beresit rabba 75.
 Bergson 808.
 Berlioz *Faust* 728.

- Boïto, Arrigo 728.
 Bokor József 704.
 Bonfini 247.
 Böhm Károly 704. 705.
 Burgtheater 128. s k.
 Codex Cumanicus 706. s k.
 csá'rim, csá'kryim (kirgiz) 45.
 Csúri Bálint 705.
 Dániel könyvének arámi nyelve 352.
 409.
 Darányi Ignác 135.
 Dittrich, O. 306.
 Dósa György 160.
 elephantinei papyrusok 352.
 Endre, II. 697. 698.
 Endreffy János 705.
 Eszterházy Antal gr. 664.
 Eszterházy Ferencz gr. 129
 Eszterházy Ferencz Miklós gr. 129.
 Eszterházy Miklós hg. 158. 343.
 Faust-operák 728. 729.
 festészeti irányok, modern 227.
Flus Sanctorum 374.
 Gáncs Aladár 705.
 Gesenius 353.
 Gibbon 289.
 Goldmark 472.
 Gounod 728.
 gyermekdal 56.
 Halévy, Jehuda 149.
 Hám Antal 354.
 hatti birodalom 355.
 Helle F. Hugó 322.
 Home, H. 483.
 hősdal 34.
 Humbolt, Alexander 72. 73.
 húnok 247.
 Jánosi Béla 483. 484.
 Kajlós (Keller) Imre 704. 705.
 Kant 379. 677. 704. 705. 731.
 kazárok 148.
 Kelecsényi János 730. 731.
 keletturkesztáni nyelvemlékek 325.
 kentum-nyelvek 307.
 kifejezés stílusa 729. 730.
 Kiss Áron 135.
 Klein Sámuel 242.
 Kónya Sándor 704.
 Králik Lajos 704.
 kún nyelvemlékek 706. s k.
 Kutschera H. von 148.
 Kuun Géza gr. 706.
Legenda aurea 334.
 Liszt Ferencz 55.
 Lónyay Menyhért 72. 73.
 lovagrend, német 697, 698.
 Mahler Gusztáv 729.
 Makkai Ernő 705.
 Makkai Sándor 705.
 Martha, Jules 302. s k.
 Mendelssohn, Felix 729.
 Mészáros Gyula 706. s k.
 metafora 393.
 metonymia 393.
 midrási irodalom 242.
 népdal 56.
 ó-ind. mesék 494.
 Pálffy Ferdinánd gr. 129.
 papyrusok, elephantinei 352.
 Pater, Walter 374.
 Péter János 222. 223.
 Ráday-könyvtár 135. 136.
Ratio Educationis 483.
 Ravasz László 705.
 Reichardt, Gustav 729.
 Riedel, Fr. J. 483.
 romantizmus 56.
 Rosti Pál 72. 73.
Sachau Aram. Papyrus u. Ostraka
 353.
 satem nyelvek 308.
 Schechter, S. 149.
 Schubert, Franz 729.
 Sebestyén Károly 374. s k.
 Spinoza 379.
 Steinschneider, M. 323.
 stilisztika 392. s k.
 Sulzer 483.
 Szent Erzsébet 245. 695. s k.
 Szent Ferencz 117.
 Szerdahelyi æstetikája 483. 484.
 színház, pesti német 710.
 Tankó Béla 704. 705.
 telamarnai levelek 355.
 Thomsen, W. 305.
 Thury Zsigmond 705.
 Török Pál 135.
 Varga Béla 705.
 Veres Pálné 738.
 Vezér Mór 392. s k.
 Wellhausen *Proleg. z. Gesch. Israels*
 354.
 Wilson *The Aramaic of Daniel* 353.
 Wislocki Henrik 201.
 Wundt, W. 306. 393.
 Zelter, Karl Friedrich 728. 729.
 zengírlíi fölíratok 352.
 zsolttárok, héber 15. 16.

A Budapesti Philologiai Társaság 1914-ben.

I. A Társaság tisztviselői:

Tiszteletbeli elnök:	<i>Ponori Thewrewk Emil</i>
Elnök:	<i>Heinrich Gusztáv</i>
Alelnök:	<i>Hegedüs István</i>
Első titkár:	<i>Papp Ferencz</i>
Másodtitkár:	<i>Förster Aurél</i>
Pénztárnok:	<i>Cserhalmi Sámuel</i>
Ügyész:	<i>Bonta Károly</i>
Szerkesztők:	<i>Bleyer Jakab és Láng Nándor.</i>

II. Választmányi tagok:

BUDAPESTIEK:

<i>Alszeqhy Zsolt</i>	<i>Gragger Róbert</i>	<i>Pecz Vilmos</i>
<i>Binder Jenő</i>	<i>Gyomlay Gyula</i>	<i>Petz Gedeon</i>
<i>Császár Elemér</i>	<i>Gyulai Agost</i>	<i>Pruzsinszky János</i>
<i>Cserép József</i>	<i>Haraszti Gyula</i>	<i>Riedl Frigyes</i>
5 <i>Ferenczi Zoltán</i>	15 <i>Incze József</i>	25 <i>Schmidt József</i>
<i>Füldöz Ernő</i>	<i>Kempf József</i>	<i>Székely István</i>
<i>Fünlly Gábor</i>	<i>Kuzsinszky Bálint</i>	<i>Váczy János</i>
<i>Fodor Gyula</i>	<i>Melich János</i>	<i>Vári Rezső</i>
<i>Giesswein Sándor</i>	<i>Négyesy László</i>	<i>Vértesy Jenő</i>
10 <i>Gombocz Zoltán</i>	20 <i>Némethy Géza</i>	30 <i>Zlinszky Aladár</i>

VIDÉKIEK:

<i>Bászel Aurél</i>	<i>Gálos Rezső</i>	<i>R. Prikkel Márián</i>
<i>Bódiss Jusztin</i>	<i>Gedeon Alajos</i>	<i>Pröhle Vilmos</i>
<i>Burány Gergely</i>	<i>Hormyánszky Gyula</i>	<i>Réay József</i>
<i>Burián János</i>	<i>Kristóf György</i>	<i>Schmidt Henrik</i>
5 <i>Csengeri János</i>	15 <i>Kacsokovics Kálmán</i>	25 <i>Szigeti Gyula</i>
<i>Darkó Jenő</i>	<i>Kardos Albert</i>	<i>Vietorisz József</i>
<i>Dézi Lajos</i>	<i>Madarász Flóris</i>	<i>Werner Adolf</i>
<i>Dombi Márk</i>	<i>Pap Károly</i>	<i>Wirth Gyula</i>
<i>Dóczi Imre</i>	<i>Pauler Akos</i>	<i>Zoltvány Irén</i>
10 <i>Erdélyi Pál</i>	20 <i>Pirchala Imre</i>	30 <i>Zsoldos Benő.</i>

III. Tiszteleti tagok:

- Dr. Beöthy Zsolt*, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Berzeviczy Albert, v. b. t. t., Budapest.
Dr. Brugmann Károly, egyetemi tanár, Lipese.
Chatzidakis N. György, egyetemi tanár, Athén.
5 *Dr. Dörpfeld Vilmos*, a német arch. int. ny. I. titkára, Berlin.
Dr. Goldziher Ignác, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Ludwig Arthur, egyetemi tanár, Königsberg.
Ratti Achille, a vatikáni könyvtár alprefektusa, Róma.
Ruszt József, udvari tanácsos, Budapest.
10 *Dr. Schuchardt Hugó*, nyug. egyetemi tanár, Grác.
Dr. Simonyi Zsigmond, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Szász Károly, képviselőházi elnök, Budapest.
Dr. Szinnyei József, egyetemi tanár, Budapest.
Dr. Ponori Thewrewk Emil, nyug. egyetemi tanár, Budapest.
15 *Dr. Wilhelm Adolf*, egyetemi tanár, Bécs.

IV. Alapító tagok:

	† József Csász. és Kir. Főherczeg ő fensége	---	---	---	200	kor.	—	f.
	† Dr. Abel Jenő, volt egyetemi tanár	---	---	---	309	"	—	"
	Bayer József, áll. főgimn. tanár, Budapest	---	---	---	207	"	90	"
	Bermüller Ferencz, nyug. kir. kath. főgimn. tanár	---	---	---	200	"	—	"
5	Dr. Bódiusz Jusztin, benzés tanár, Pannonhalma	---	---	---	200	"	—	"
	† Dr. Budenz József, volt egyetemi tanár	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Császár Elemér, egyetemi m. tanár Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	Czeizel János, áll. felsőbb leányisk. igazgató, Szeged	---	---	---	137	"	—	"
	Dr. Förster Aurél, tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
10	† Dr. Fröhlich Róbert, volt evang. főgimn. tanár	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Gyomlay Gyula, egyetemi m. tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	† Dr. Gyulai Fál, volt egyetemi tanár	---	---	---	200	"	—	"
	† Hajnal Márton, volt egyetemi hallgató	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Hampel Antal, földm.-ügyi min. osztálytanácsos	---	---	---	200	"	—	"
15	Dr. Hegedüs István, egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Heinrich Gusztáv, a M. T. Akadémia főtitkára, Budapest	---	---	---	728	"	90	"
	† Horváth Cyrill, volt egyetemi tanár	---	---	---	200	"	—	"
	† Dr. Hunfalvy Pál, a M. T. Akadémia volt főkönyvtárosa	---	---	---	200	"	—	"
	† Kalocsay Endre, volt gyakorlótanár	---	---	---	200	"	—	"
20	† Dr. Katona Lajos, volt egyetemi tanár	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Kertész Armin, tanár, Budapest	---	---	---	83	"	—	"
	Dr. Kornis Gyula, kegyesrendi tanár, Budapest	---	---	---	203	"	—	"
	† Gr. Kuum Géza	---	---	---	200	"	—	"
	B. és K. Latinovics Géza, nagybirtokos, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
25	Dr. Láng Nándor, egyetemi tanár, Debreczen	---	---	---	200	"	—	"
	† Dr. Maywald József, volt kegyesrendi tanár	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Némethy Géza, egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	† Nogáll János, volt pergamoni püspök	---	---	---	200	"	—	"
	Országos Kaszinó, Budapest,	---	---	---	250	"	—	"
30	Dr. Pecz Vilmos, egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	366	"	—	"
	Dr. Petz Gedeon, egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Pintér Jenő, állami főreálisk. tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	† Dr. Pozder Károly, volt áll. főgimn. igazgató	---	---	---	200	"	—	"
	† ifj. Dr. Reményi Ede, volt kir. kath. főgimn. tanár	---	---	---	2100	"	—	"
35	Dr. Schmidt József, egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	† Dr. Szász Károly, volt református püspök	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Székely István, állami főgimn. tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Takács Menyhért, járszói prépost	---	---	---	300	"	—	"
	† Dr. Télfy Iván, volt egyetemi tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
40	† Dr. Vámbéry Armin, volt egyetemi tanár	---	---	---	200	"	—	"
	Vikár Béla, országgyűlési gyorsíró, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	Dr. Zlinszky Aladár, áll. főgimn. tanár, Budapest	---	---	---	200	"	—	"
	Összesen	---	---	---	11.084	kor.	80	f.

Ebből az összegből 11058.40 K-ért 12.000 K n. é. 4%-os magyar korona-járadék kötvényt vásároltunk, a fennmaradt 2640 K készpénz a m. i. postatakarékpénztárban van elhelyezve.

Jegyzet. 1913 végén volt tiszteleti tag: 15, alapító: 37, rendes: 593, rendkívüli: 71, előfizető: 227, összesen: **943**. Most van tiszteleti tag: 15, alapító: 42, rendes: 608, rendkívüli: 64, előfizető: 229, összesen: **958**.

Kimutatta 1914. évi november hó 4-én

Cserhalmi Sámuel,
pénztárnok.

FRANKLIN-TÁRSULAT UJDONSÁGAI

Dr. Lenhossék Mihály

egyetemi tanár

ÚJ KÖNYVE

AZ EMBER HELYE A TERMÉSZETBEN

Ára 1 korona 60 fillér.

Rendkívül érdekes könyv, összefoglalja az ember szervezetére és történetére vonatkozó összes ismereteket, testünk összes szerveit, azoknak fejlődéséről szóló elméleteket, az embertan összes fontos tanulságait.

MEGJELENT:

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

KÖNYVSOROZATBAN.

Megrendelhető:

LAMPEL R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) R.-T.-nál

Budapest, VI., Andrásy-út 21. sz. és minden hazai könyvkereskedésben.

Aktuális könyv!

BISMARCK ÉS ANDRÁSSY

Irta HALÁSZ IMRE

**A mai szövetséges viszonyunkat megmagyarázó,
nagy szabású politikai tanulmány!**

A Franklin-Társulat kiadása ■ Ára 6 korona

I. fejezet tartalmából:

**A magyar és német kérdés.
Miklós cár szerepe.**

II. fejezet tartalmából:

**Vér és vaspolitika. Bismarck
és a magyarok.**

III. fejezet tartalmából:

**Küzdelem a német hegemoniáért.
Olasz egység.**

IV. fejezet tartalmából:

**Magyarország és Németbiroda-
lom Königrätz után.**

V. fejezet tartalmából:

**Andrássy küzdelme a háborupárt
ellen. A határőrvidéki kérdés.**

VI. fejezet tartalmából:

**Bismarck és a német biroda-
lom megalapítása. A német-
francia feszültség.**

VII. fejezet tartalmából:

**A Karagyorgyevics-pör. Hatások
Délmagyarországon.**

VIII. fejezet tartalmából:

**Oroszország háborus terve
Ausztria-Magyarország ellen.**

IX. fejezet tartalmából:

**A békeszövetség megkötése.
A békeszövetség és Ferencz
József.**

X. fejezet tartalmából:

**Orosz-német ellentét. Francia-
ország terjeszkedései. Olasz-
ország csatlakozik a béke-
szövetséghez.**

XI. fejezet tartalmából:

**II. Vilmos. Az orosz szerződés
leleplezése.**

Függelék.

**I. H. Sándor cár levele Vilmos császárhoz. II. Szövetségi szer-
ződés a Németbirodalom és Osztrák-Magyar monarchia között.**

Megrendelhető:

LAMPEL R. könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai) R.-T.-nál

Budapest, VI., Andrássy-út 21. sz. és minden hazai könyvkereskedésben.